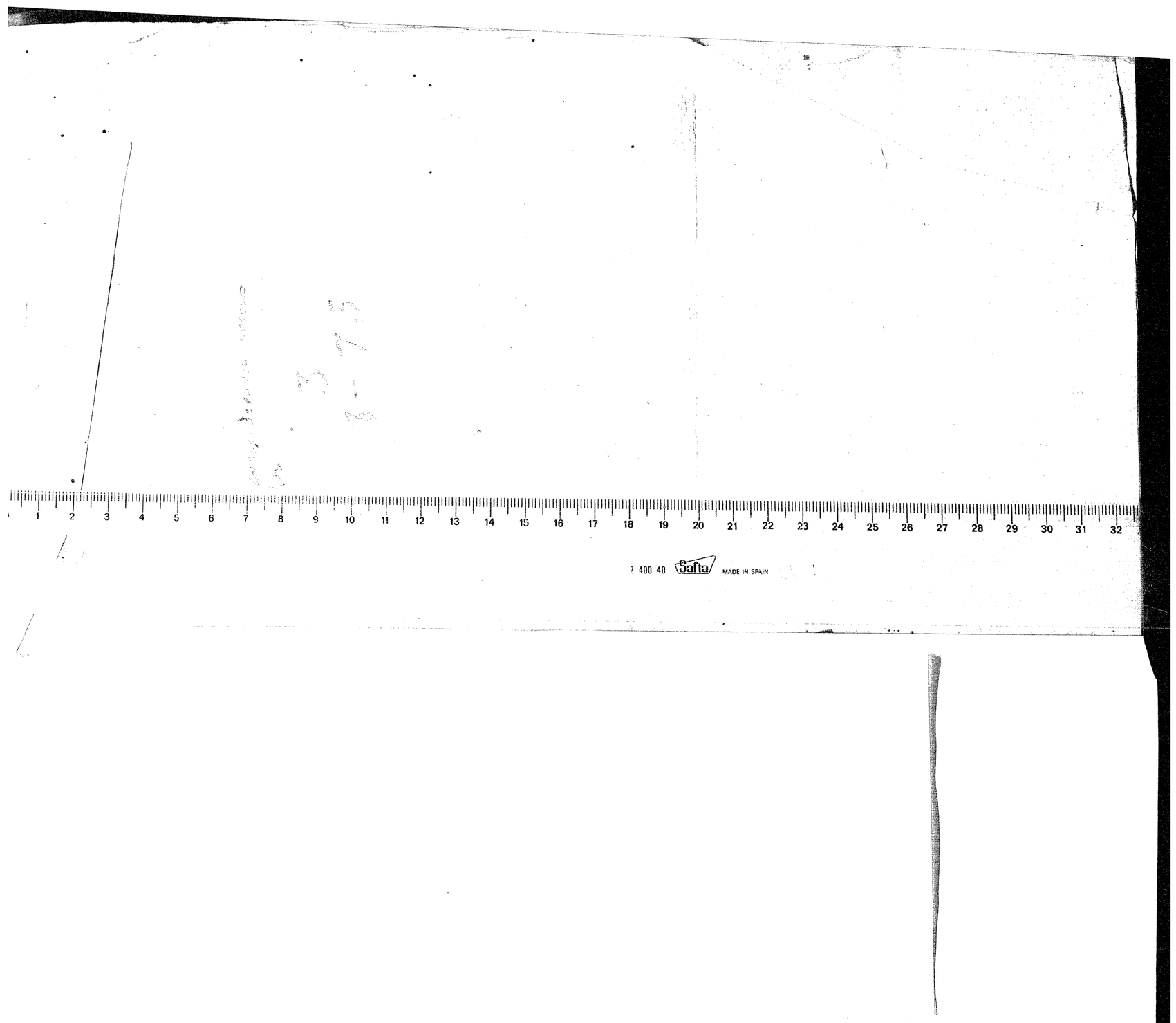
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32
2 400 40
Jaha
MADE IN SPAIN

del collegio de la compañia de jesus de Granada. K. 2115

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI, IN OMNES DIVI PAVLI APOSTOLI EPISTOLAS,

enarrationes, ex uetustissimo græco codice, iam recens per PHILIPPVM MONTANVM Armenterianum recognitæ, & infinitis penè locis emendatæ, ut præfixa docebit epistola.

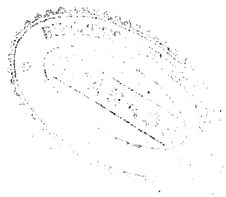

Por comision de los S.res inquisidores corregi este libro conforme al expurgatorio de el año de 1632. en Granada 5. de Mayo de 1632. Fr.co de Medrano

Nihil addit Expurgatorium anni 1707

ELENCHVS ET ORDO EPI-
ſtolarum Pauli apoſtoli.

Ad
- Romanos
- Corinthios I.
- Corinthios II.
- Galatas
- Epheſios
- Philippenſes
- Coloſſenſes
- Theſſalonicenſes I.
- Theſſalonicenſes II.
- Timotheum I.
- Timotheum II.
- Titum
- Philemonem
- Hebræos.

REVERENDO IN CHRISTO PATRI
D. CAROLO A CROY, TORNACENSIVM EPI-
ſcopo uigilantiß. PHILIPPVS *Montanus*
S. D. P.

QVVM iam ſtatim ab initio, ubi domũ iſtam tuam, ſiue collegium, ut uocant, Tornacenſe Lutetiæ ſitum, mihi quoad uiuerem adminiſtrandum & gubernandũ pro immenſa tua humanitate, ac ſingulari liberalitate, rogatu quorundam inſignium uirorum, D. Hellini, D. Sauenſij, & D. Scepperij, quos honoris cauſa nomino, & aliorum quorundam cõmiſiſſes, animo nõ parum ſollicitus diſpicerem, quánam tandem ratione tuæ illi inexhauſtæ liberalitati, ſi nõ pro dignitate, aliqua ſaltem ex parte reſponderem, ac me ab ingratitudinis nota, quam odi cane peius & angue, uindicarem: protinus in animũ induxi operæprecium eſſe, ut domũ iſtam carioſam, & pleriſq; in locis ruinã minantem inſtaurarem, ac nouis ædificijs pro loci ipſius cõmoditate augerem: quod quidẽ quàm fecerim luculenter, & cõmodè, uerbis nihil opus eſt, res ipſa declarat, tuoq; nomini nõ parum honoris apud pleroſq; conciliat, qui haud immeritò queri uidentur, prælatorũ ædes cõplures, ipſorum parſimonia & negligentia corruere. His porrò minimè contentus, aliud quoq; gratitudinis meę teſtimoniũ exhibere ſedulò expetiui, quod iam nõ ſcriniolis ligneis ære euacuandis præſtaretur, ſed quod in inſtaurandis ac reſtituendis, nõ lapideis parietibus, ſed præclaris autoribus ad publicam ſtudioſorũ utilitatem pro noſtra qualicunq; mediocritate tuis auſpicijs ex animi noſtri ſcriniolo depromeretur: cuius quidem rei teſtis eſſe poteſt, qui tuæ celſitudini à ſecretis erat M. IOANNES Schinchius, cui ad Tridentinũ concilium unà tecum ante aliquot annos proficiſcenti id negocij cõmendaram, ut Theophylacti autoris excellentiſsimi Commentarios Græcos in omnes D. Pauli epiſtolas alicunde cõpararet, eosq; huc ad me tranſmitteret, quo tuis, ut dixi, auſpicijs latinam uerſionẽ, aut nouam prorſus, aut iſtam mendis ſcatentẽ emendationẽ in publicam utilitatem emitterem: ſed quum ea uia nihil ſuccederet, nec ab Italia quicquam mitteret, alia atq; alia tentaui, ac per amicos exemplar uetuſtiſsimũ, quo uſus fuerat D. ERASMVS, iam tandem ſum nactus: ad quod non ſine magnis laboribus Latina noſtra infinitis penè locis σὺν θεῷ, ut potuimus, ſedulò emendauimus. Eos itaq; noſtros qualeſcũq; labores ac ſudores tuæ celſitudini dedicamus Reuerendiſsime Præſul, nõ quòd hinc tantũ tuum ſplendorem illuſtrare tentemus, aliįs ue cõmendare: uerùm potius, ut ex tanto illo tuo ſplendore & uetuſtiſsima gentis tuæ nobilitate aliquid gratiæ huic Operi concilietur. Quis enim ignorat Croianæ familiæ amplitudinem, & inclytam uetuſtatẽ, ut quæ ab Vngariæ regibus ortum habere dicatur, eorumq; uti inſignijs? Sed ut uetuſta omittã: nemo dubitat ſub PHILIPPO Bono Burgundiæ duce, atq; ipſius patre & auo, ſummã rerum apud Croianos fuiſſe: inter quos emicuit Antonij cuiuſdam uirtus: ut ſatis declarat celeberrimũ ipſius in æde Bertinica ſepulcrum. Noſtris autem temporibus maximè eluxit Domini à Ceruia uirtus & prudentia

in CAROLI Cæsaris rebus prudenter dum uiueret moderandis. Optimæ item spei fuit insignis ille Cardinalis Toletanus: de cuius præclaris dotibus præstat silere quàm pauca dicere. Denicp Arschotanus Dux piæ memoriæ, germanus & charissimus frater tuus, Deus bone, quantū gratia & autoritate ualebat apud Imperatorem, eiuscp sororem Vngariæ reginam? qui certè moriens sui desiderium apud multos reliquit cpmaximum. De uobis autem superstitibus iam nihil dicam, ne adulari uidear: sed Deum optimum maximum precabor, ut quibus Tornacensis populus atque item Cameracensis commissus est, ita illi præclaræ lucis auido uita proba & doctrina sana prælucere contingat, ut uos Belgarum illustrissima & splendidissima duo lumina (te dico, Reuerendissime Præsul, & fratrem tuum Cameracensium Episcopum) tandem apud superos iuxta Danielis dictum fulgeatis tanquam stellæ in perpetuas æternitates: quæ certè summa est & summopere expetenda felicitas: cui assequendæ plurimum conducit Paulinarum epistolarum assidua lectio, præsertim si accedat doctorum uirorū qui illas piè & edoctè explicent, enarratio. Inter quos commoda & perspicua quadam breuitate excellit & emicat noster Theophylactus, ac miro quodam splendore refulget: sed huic cōuersiones aliquot parum illustres multum offuderant tenebrarū, quas nunc pro nostra uirili discutere conati sumus. Porrò quàm fuerit necesse priorem uersionē mutare, in præmissa ad Lectorem satis docuimus epistola. Tuę autem humanitatis fuerit, mi Patrone modis omnibus obseruande, hos qualescunque tui clientuli conatus boni consulere. Bene uale, Illustrissime ac Reuerendissime Præsul, & tuum Montanum Celsitudini tuæ addictissimum, ut facis, perge quæso diligere, eiuscp studia fouere.

Lutetiæ è domo tua Tornacensi, XII Octobris, anno
Domini supra millesimum, quinquagesimo secundo.

PHILIP-

QVOD in commentariorum recognitione, quos in Euangelia Theophylactus diserte scripserat, supra aliquot annos fecimus, idem quoque nunc facere in ijs quos in omnes diui Pauli epistolas edidit, operæprecium duximus, candide Lector: ut uidelicet aliqua saltem ex parte intelligas, dum emendata quædam proferimus, quantum commodum tuis studijs adferre conati simus: ne, quod plerunque fit, splendidis typographorum titulis tibi hic quoque fucum fieri putes, atcp ita per imprudentiam, qualiumcunque nostrorum laborum fructu priueris: quod Germanis in recognitione Commentariorum Chrysost. apud Carolam Guillard sub sole aureo impressorum magno studiosorum incōmodo cōtigisse animaduertimus: quum ne ea quidem quæ D. Erasmus à nobis admonitus ipse emendarat, illi secuti fuerint. quos quidem labores nō paruos in tuam & studiosorum omnium utilitatem haud grauatim suscepimus, fore sperantes, ut Deo in primis optimo maximo (in cuius gloriā omnes conatus nostri potissimum incumbere debent, & cuius auxilio freti, istud quicquid est operis tentauimus) haudquaquam ingrati essent, & tibi, candide Lector, aut cuiuis sacræ scripturæ studioso non infructuosi. Sed ne diutius te remorer, ea paucis accipe quorum te præmonitum cupimus. Nos Græci codicis, quo usus est aliquando D. Erasmus, fidem quàm potuimus diligentissimè pro nostra qualicūcp mediocritate sequuti sumus, nisi sicubi scriba dormitasse uideretur: perabsurdum enim fuerit ubique scribam nimium bona fide amplecti, hoc est, unà cum ipsis erratis, quod LONICERVS sæpius factitasse deprehenditur. Vsus est autem, ni fallor, eodem nostro exemplari: in quo diui Pauli contextus à Theophylacti glossa aut capita ipsa frequenter malè distinguuntur, & nonnunquam dictiones aliæ pro alijs substituuntur (quæ res nobis non parum exhibuit negocij) quibus sanè restituendis qua simus usi cautione, dum diligenter expendimus quid ipse autor in præcedentibus aut subsequentibus eundem locum attingentibus, quid ue Chrysostomus eum locum tractans aut Oecumenius scripserit, aut etiā Porsenna uetus interpres legerit, in margine Græci codicis, quē typographus breui typis excudere statuit, suis locis exposuimus: ut 1. ad Corinth. XIIII ἀπροσόλοις deprauatè scriptum fuerat pro ἀπίστοις, & ad Galatas quinto, scandalum CHRISTI, pro scandalo crucis: quæ quidem scriptoris errore contigisse uehementer admiror LONICERVM nō animaduertisse, cum uel ex mox sequentibus facilè à mediocriter erudito & attento error deprehendi potuerit. Item ad Ephes. 1. deprauatè legebatur, diuitiæ datæ, cum legendum fuerit, diuitiæ gloriæ, δόξης enim, non δόσεως scribendum fuerat. Quinto autem capite primæ ad Timoth. epistolæ, locum in Græcis & Latinis mutilum ex Porsennæ scriptis, quæ eo quidem loco rectius habere uidebantur, restituimus: hoc enim loco quid Theophylactus scripsisset nō satis nobis cōstabat, sed quę illinc assumpsimus, his notis [] intercluſimus, ne quid temerè præter Græci codicis fidem de nostro addidisse uideremur. Porsennæ autem uiri eruditi, ut opinor, & eloquentis uersione, ut multum à Græcis discedente, ne

dicam plerunque diſsidente, ut quæ ſit paraphraſtica potius, atque etiam nimium libera, utpote quæ plerunque adiiciat quæ in Græcis non habentur: & contrà, pleriſque in locis complures uerſus prorſus omittat, quæ tamen in noſtro manuſcripto codice Græco, eoq; peruetuſto apertè continentur, illius inquam, omiſſa uerſione, LONICERI potius interpretationem arripuimus: eamq; paſsim ubi tolerabilis eſſet, retinuimus. Nouam quidem ex amicorũ quorundam cõſilio edere ſtatueramus, ſed cum id in præfatione adorti animaduerteremus nobis ad id nec ſatis eſſe ocij, nec temporis, ea potiſsimùm mutauimus, quæ Theophylacti mentẽ aut non aſſequi uiderentur, aut non ſatis explicarent. Ad hęc margini multis in locis quædam addidimus, ſine quibus Latina legens uix unquam quid ſibi uelit Theophylactus intelligere queat: dum uidelicet aut Græci ſermonis uariam attingit lectionem, aut græcæ dictionis compoſitionẽ, aut diuerſam ſignificationem, aliud ue quicquam huiuſmodi. Pleraq; etiam deleuimus ab interprete malè addita, quòd aut parũ ad rem facerent, aut cum Theophylacti ſententia pugnarent. Quædam uerò perſpicuitatis gratia, aut ambiguitatis uitandæ cauſa, à nobis ſunt mutata, ut mediocriter erudito lectori cõſulatur. Iſta enim ueritatis & ſacræ ſcripturæ ſtudioſis ſcribuntur, quibus nuda & perſpicua autoris ſententia magis placet, quàm interpretis fucata & affectata dictio, quæ iſtiuſmodi ſtudioſis tenebras offundens, plurimum faceſsit negocij. Porrò uulgarem in Paulino textu uerſionem, qua paſsim utitur Eccleſia, ferè retinuimus, niſi ſicubi Theophylacti interpretatio illam immutare coegerit: ut, ad Romanos, cap. XII. neceſſe fuit mutare conformari in configurari, quòd Theophylactus differentiam ponat inter figuram & formam, & figuram mundo, formam autem uirtuti attribui dicat. Item I. ad Timoth. VI. pro inutilia, neceſſe fuit ponere ſtulta, quòd Theophylactus id interpretãs dicat: Quomodo enim non eſt ſtultum: & mox, Hæc ſtulta ſunt & noxia. Noſter enim uulgaris interpres legiſſe uidetur ἀνοήτους, Theophylactus uerò cum Chryſoſtomo legit ἀνοήτους. Item II. ad Timoth. II. pro Nequãdo, ponendum fuit Siquando, aut Si fortè, uel Fortaſſe: eo enim loco μήποτε, non eſt negantis, ſed dubitantis, ſiue addubitanter aſſeuerantis, quo in ſenſu ſæpe accipit Theophylactus, ut in epiſtola Euangelijs præfixa ſatis docuimus. In ipſa autem LONICERI uerſione quàm multa fuerint malè uerſa, aut prorſus omiſſa, ex his quæ decerpſimus conijcere licebit, ſi totũ opus conferre graueris. Et quoniam principium feruere ſolet, exploremus quàm fuerit initio feruens & diligens, ex multis tamen pauca decerpentes, ne à Theophylacti præclaro opere diutius retardati præſtantiorum iacturam faciamus. Noſter enim Theophylactus pulchrè Horatianũ illud uitans, Breuis eſſe laboro, obſcurus fio: mediocritatẽ ſcitè uſqueadeò amplexus eſt, ut perſpicuè docendo, & ex probatis autoribus optima quæq; apiculæ more ſeligendo prolixitate non ſit moleſtus. Sed ut & nos moleſtiam iſtam uitemus, pauca illa accipe. In ipſa ſtatim Operis præfatione, ubi de Epiſtolarum ordine Theophylactus diſſerit, ac declarat epiſtolam ad Romanos, non propterea primo loco collocari, quòd ante alias omnes ſcripta fuerit, ad hunc modum uerterat LONICERVS: quandoquidem ad Corin-

Corinthios, tum ad Theſſalonicenſes una, in qua de miniſterio Hieroſolyma tranſmittendo omnes ipſos occultè quidem cõmonefacit, hanc præceſſerint: quum in Græcis hic ſit ſenſus: quandoquidem hanc præcedant duæ quæ ad Corinth. ſunt miſſæ: quin & has præcedit ea quę eſt ad Theſſalonicenſes: in qua, &c. Vides candide Lector, quod ad Epiſtolarum ordinem attinet, hîc doceri eam quæ ad Theſſalonicenſes ſcripta fuerit, eas præcedere quę ad Corinthios fuerint miſſæ: qua in ſententia eſt etiã Chryſoſt. quod LONICERVS planè tacuerat. Græca autem ſic habent: καὶ γὰρ πρὸ αὐτῆ ἐσιμι ἀπὸ πρὸς κορινθίους δύο. καὶ πρὸ τούτων ἃν ἡ πρὸς θεσσαλονικεῖς, γὰρ ἦν. Sed ad Caput primum ueniamus, & è multis pauca perſtringamus. In eum Pauli locum qui in Capitis eſt initio: De filio ſuo qui natus eſt ex ſemine Dauid.] Quum de duplici generatione CHRISTI ageret Theophylactus, diuina & humana, ita ſcriptum fuerat, Quocirca non de uili exiguóue homine Euangelium hoc eſt, nam de filio Dei eſt: nec de exiguo Deo, nam de nato ex ſanguine Dauidis ſecundum carnẽ. Hactenus LONICERI uerba. Viden' quàm ineptè colligat filium Dei, nõ eſſe exiguum Deum, propterea quòd natus ſit ex ſanguine Dauidis ſecundum carnem, quum ipſe Paulus de incarnatione ad Philippenſes ſcribẽs, longè aliter dicat: Exinaniuit ſemetipſum, &c. & paulo pòſt: Humiliauit ſemetipſum. Quod itaq; Theophylactus negat Euangelium hoc eſſe περὶ ψιλᾶ θεᾶ. & paulo antè, περὶ ψιλᾶ ἀνθρώπου, non erat uertendum, De exiguo ſiue paruo Deo, neq; De uili exiguóue homine, ſed De mero, nudo & ſimplici Deo aut homine. ut ſit ſenſus: Euangelium hoc non eſſe de eo qui tantùm ſit homo, aut tantùm Deus, ſed qui idem & Deus ſit & homo. Eodem primo cap. ibi, Cui ſeruio in ſpiritu meo in Euangelio, &c. ſic prius habebatur: Nam ſeruitutis Euangelij conatus neceſſe habet, &c. nos uerò clarius ad hunc modum: Cui enim Euangelij annunciandi ſeruitus eſt commiſſa, illi neceſſe eſt ut, &c. & in gloſſa ſequenti ubi ait, Atqui D. Paulus dum aſsiduè orat tanquam uidiſſet eos, &c. potius dicere debuit, Cæterùm quòd Paulus continenter orabat ut eos uideret, ſiue uidere contingeret ex feruenti hoc charitate faciebat: & paulo pòſt, ubi hortatur ut conſtantes ſimus in orationibus noſtris, ſic habebatur: Neque enim Paulo ſumus potiores, qui pro cruce etiam ſua remouenda precatus eſt. Græcè autem ſic: ὁ γὰρ ὑμῶν παῦλου βελτίους, ὃς καὶ ὑπὲρ τοῦ σκόλοπος τρὶς τὸν κύριον παρεκάλεσε, hoc eſt, Neque enim Paulo ſumus meliores, qui pro ſtimulo ter Dominum precatus eſt, ubi dictionem Ter omiſit, quæ potiſsimum ad orationis conſtantiam & perſeuerantiam pertinebat: & crucem etiam pro ſtimulo poſuit. & mox: ἐπὶ τῇ τῆς πίστεως αὐξήσει, uertit, Erga fidei communicationem, quum, Ob fidei incrementum, potius uertendum eſſet. Eodem primo capite, in illud: Quemadmodum & in reliquis gentibus.] Ita ſcripſerat: Committens autem ipſos, inquit, quemadmodum & in reliquis gentibus. συνελὼν δὲ καὶ αὐτοὺς, φησὶ, καθὼς, &c. hoc eſt, Illorum autem faſtum etiam comprimens, inquit, quemadmodum, &c. quod enim ſic intelligi debeat, ſatis declarant ſequentia. Eodem capite, ubi explicat locum Pauli: Tradidit eos in deſideria, &c. Ibi Theophylactus notat, Tradit dici, pro Deſerit eos, & permittit. LONICERVS uerò pro καὶ ἐᾷ, id eſt, & permittit, po-

 ſuerat,

fuerat, amico: id'que fortaſſe ob ſcripturæ difficultatem, mirè enim ſcriba ε cum α calamo ueluti luxuriante coniunxerat, ideo'que interpres ad ὠτὰψ, pro ὧ ἐτὰψ fortè reſpexit. Item paulo pòſt cum declarat quod aliis impellentibus nō habuerint opus, Sed ipſi, inquit, ſe contumelia affecerūt. Huiuſmodi enim ſunt impuri illi affectus: ubi longè alia priùs habebatur ſententia. ut etiam in mox ſequentibus, ibi, Sicut non probauerunt Deum habere in notitia: ubi Theophylactus, Iniuria, inquit, qua Deum affecerunt, nō ex ignorantia proceſsit, ſed à meditatione et ſtudio, uti nos reſtituimus. Qui plura uolet in hoc eodem primo capite emendata notare, id ex utriuſque collatione facilè poterit. Nec id tamen dico, ut LONICERO detraham: plurimū enim illi debere me ingenuè fateor: niſi enim ipſius uerſione fuiſſem adiutus, haud facilè pleriſque in locis peruetuſtos characteres agnouiſſem, ut interim de ipſorum figura mihi quidem inſuetа ſileam, ſed ne ſtudioſi, ut diximus, ſi aut pauca, aut nullius momenti loca hic emendata fuiſſe putent, eo fructu priuentur, quem ex hac recognitione ipſos σὺν θεῷ conſecuturos ſperamus. Sunt fortaſſe nonnulla quæ typographo potius quàm interpreti aſcribēda ſunt, ut quod CHRISTVM pro crucem expreſſerat: ſed ne faſtidium pariam, ea cum pleriſque aliis prætereo: ideoq; & ex aliis capitibus pauciora huc tranſcribam. Cap. ſecundo in illud Pauli: Qui igitur alium doces, teipſum non doces? ibi: Si nanq; gentes, &c. multū ab autoris mēte aberrare uidetur, & paulo antè negatio nō fuerat omiſſa: & in gloſſa ſequēti, poſt iſta uerba, Sin minus, iſta deſiderabantur: non dixit, non prodeſt, ne ipſam contumelia afficere uideat, ſed Iudæū eà nudat, dicens: Circumciſio, &c. & mox, ubi duo præputia poſuiſſet, unum ſecundum carnem, alterum ſecundum ſpiritum ſiue uoluntatē, de hoc poſteriore loquens, ſic reddiderat LONICERVS: quæ ſeſe habent uti cōmemoratum eſt, quādo nihil carnalium quiſquam affectuum habuerit, ut qui ſint ablati. Græca uerò ſic habent: ἅπας δὲ ἡμῖν, ὡς ἔφημεν, ὅταν τις μηδὲν ἔχῃ τῶν σαρκικῶν παθῶν προῃρημένον: ubi dictio ἅπας refert ἀκρόβυστίαν ἐκ περιτομῆς. quæ nos ſic reſtituimus, quod quidem eſt, ut dictum eſt, quando quis carnalium affectuum nullum habet circunciſum aut amputatum: quæ ſententia bellè huic loco conuenit, cui prior contradicebat. Et ſub finem huius Capitis ab authoris mente, ni fallor, multum aberrabat. Sed longum eſſet ſingula Capita excutere, ad ſextum igitur tranſilio. In illud Pauli: Non regnet peccatum in mortali, &c. ubi extollit CHRISTI gratiam, ſic ait Theophylactus, Itaque corpus ſua natura haud nocet, ſed obedire peccato, illud uerò plurimum obeſt. Obſerua hic CHRISTI gratiam, quomodo Adam peccarit, quum tamen nondum mortale corpus haberet: nos uerò in mortali corpore peccatum uincimus & ſuperamus. Hactenus authoris uerba ad Græcum exemplar reſtituta, quæ priùs longè diuerſam aut contrariam præ ſe ferebant ſententiam, ut conferendo patebit: quòd ſi tamen ad alteram editionem recurrere graueris, ibi ad iſtum ſcribebatur modum: Itaque corpus haud nocet naturæ, ſed obedire peccato, illud uerò plurimū obeſt. Obſerua hic CHRISTI gratiam, quomodo Adam peccarit, quum tamen nondum mortale corpus haberet, nos uerò in corpore mortali peccato exuberamus, adeoq; in peccatis

catis naſcimur. Vides lector, ut Haud nocet naturę, pro Sua natura haud nocet: &, Peccato exuberamus, pro Peccatum uincimus, dixerit diuerſo & contrario ſenſu? Capite etiam ſequenti in Annotatione: Et inuentum eſt.] Item in alia, Nunc autem iam non ego operor.] fœdos lapſus deprehendes ſi conferre lubet, ut & cap. IX. XI. & XIII. In hōc ubi Paulus ait: Vt in die honeſtè ambulemus. Ibi Theophylactus Romanis honoris & gloriæ ſtudioſis hoc modo ſcribit: ἐπεὶ λίαν πολὺς αὐτοῖς τοῖς παρὰ τῶν πολλῶν δόξης ὁ λόγος ἐφέλκεται αὐτοὺς ἐπὶ τὴν εὐχρηστοτέραν, hoc eſt, Quandoquidem ipſi uulgi gloriam ſiue honorem, qui à multis exhibetur magnifacerent, ab honeſtate eos allicit, priùs autem ſic redditum fuerat: Quum enim ipſi Romani multa uerba facerent, &c. ubi πολὺς λόγος, non Multa uerba, ſed Multam curam, rationem ſiue reſpectum habere gloriæ & auræ popularis potius ſignificat. Deinde quod adiectum eſt, Abſtrahit eos ab ea gloriæ turpitudine, multum erat à Pauli & Theophylacti propoſito alienum: ſuſpicor interpretem exiſtimaſſe pro εὐχρηστοτέραν legendum eſſe ἀχρηστοτέραν. ſub ea enim dictione ducta erat linea, quaſi ſuſpecta eſſet ſcriptura, quę tamen bellè habet, ut quæ Paulino textui reſpondet, ubi habetur εὐχρήστους.

Sed de hac una Pauli epiſtola nimium multa: pauciora igitur ex reliquis adferam: & ne longius abeamus, initio epiſtolæ ſequentis, ubi Paulus ait, Per uoluntatem Dei,] in eum locum ſic LONICERVS: Animad- 2. Cor. 1.
uerte hic deitatis uocabulū ad patrem pertinere: egregia ſcilicet animadverſio, quaſi uerò uſquam negarint Arriani deitatis uocabulum ad patrē pertinere. Græca autem ſic habent: σημείωσαι δὲ τὸ, διὰ, ἐπὶ πατρὸς κείμενον, hoc eſt, nota autem hanc dictionem Per, patri appoſitam, ſiue de patre dici. Vbi Theophylactus contra Arrianos hunc locum profert, declarans quòd hæc præpoſitio Per, diminutionem non importet, ut ipſi uolebant, quum etiam hic apponatur patri, ubi dicitur per uoluntatem Dei, ut fuſius ait idem Theophylactus in eum locum Ioannis, Omnia per ipſum facta ſunt. ubi Arriani uolebant filium facere patre minorem, quòd per ipſum ſicut per inſtrumentum aut ſeruum pater alia feciſſet: contra quos ibi adducit hunc ipſum locum, Per uoluntatem Dei: & item alium ex hoc eodem capite: Fidelis Deus per quem uocati ſumus in ſocietatē filij ſui, ubi dictio Per, patri iuncta nequaquā ſignificat patrem filio minorem. Hunc locum pluribus tractaui quòd pleriſque ſubobſcurus uideretur, & à LONICERO quidem malè uerſus, ut qui ex præpoſitione δι deitatem fecerit: à Porſenna uerò planè omiſſus fuiſſet: ſolet enim iſte ſi quid placeat liberius tractare, ac multa de ſuo infarcire: & contrà, ſi quid non arrideat, illud prorſus omittere: quod hic contigiſſe uidetur, ſi modò ipſius exemplar cum noſtro conſenſerit, eo ſanè peruetuſto. Nec uideo cur hic de germana Theophylacti ſcriptura dubitare debeamus, quum huius loci mentionem ipſe faciat Ioannis primo, ut diximus. Quòd autem LONICERVS gloſſam totam nonnunquam cum textu Pauli prætermiſerit, non ipſius uoluntate factū eſſe arbitror, ſed ipſius aut ſcribæ potius negligentia aut errore contigiſſe. Hic finem facere fortaſſe expediret: nam ex huiuſmodi locis pro noſtra qualicunque mediocritate reſtitutis facilè candidus Lector de reliquis conijcere poſſet, nec plura, opinor, deſideraret: ob moroſio-

Ioan. 1.

Porſenna parū fidus interpres.

morosiores tamen, adhuc paucula adscribam, ut quod huius epistolæ capite quarto, ibi: Magnæ mihi gloriæ, contrariam posuerat sententiam. & capite quinto, in eum Pauli locum: In interitũ carnis] scriptum erat, hoc est, ut à morbo eum liberet, soluat: nos sic emendauimus: hoc est, ut morbo eum maceret & tabescere faciat: de castigatione enim corporis loquitur, ut sequentia satis declarant. Capite autem septimo pleraque deprauata, & non pauca omissa fuisse, qui totum hoc Caput conferre uolet, facilè deprehendet: quod quidem uel unum Caput moroso etiam Lectori, si tamen ueritatis studiosus fuerit, hanc nostram operam ut minimè superuacaneam, cõmendare ualeat. Possem ex cap. IX, XI, & XV manifestè deprauata, & contrariam sententiam continentia proferre, sed in hac priore ad Corinthios epistola diutius quàm statuerã sum immoratus. In secundæ uerò ad Corinthios epistolæ capite primo, ibi: Et spes nostra firma est pro uobis] glossa huius textus cum textu sequenti fuerat omissa: atque ita glossa textus sequentis huic erat adiecta, quod etiam factum est ad Romanos XIIII, fœdo sanè lapsu. ut alios eiusdem capitis pręteream. Secundo autem capite bis cõtrariam reddidit sententiam. Primùm in illud Pauli: Vt ne circumueniamur à Satana] dixerat: non enim à se discrepantia satanas accipit, uerùm & nostra rapit: quum dicere debuisset, Non enim ad se pertinentia satanas, &c. Græcè enim est: ὁ γὰρ διάβολος οὐχὶ τὰ αὐτῷ διαφέροντα λαμβάνει. Deinde paulo pòst in illud Pauli: Alijs quidem odor mortis in mortem] pro Deo acceptabiles esse, dixerat, esse reprobos & minimè gratos apud Deum, sed hic quodammodo excusandus uenit, quòd Græcus codex fuisset corruptus, quem secutus est fide, ut diximus, nimium bona: nam loco ἀπρόσδεκτοι legendũ est εὐπρόσδεκτοι, ut patet ex Chrysostomo, & ueteri interprete. Sed ad alia properãs reliqua huius epistolæ capita transilio. Initio autẽ capitis primi ad Galatas, ibi: Sed per Iesum CHRISTVM.] Theophylactus huic loco obijcit quod est in Actis apostolorum, cap. XIII, dicens: Ὁ μὲν αἱ πράξεις ὑπὸ τοῦ πνεύματος δηλοῦσιν αὐτὸν ἀφορισθῆναι. Id est, Atqui Acta apostolorum à spiritu sancto indicant eum segregatũ esse, &c. LONICERVS uerò de Pauli operibus intelligens sic uerterat: Ipsæ res gestæ & opera à spiritu sancto profecta indicant, &c. quæ huic loco minimè cõueniunt: nec quæ statim sequuntur hanc admittunt interpretationem. subnectit enim: Perspicuum est igitur quòd sit una & eadem potestas & patris & filij & spiritus sancti. Similem obiectionem fecit ad Rom. primo, ibi: Per quem accepimus gratiam.] Sed nimium his immoror: Si quis tamen ex alijs epistolis quædam desideret, cõferat primum caput ad Philippenses, ubi nõ pauca fuisse multum corrupta deprehendet. Expendat item quæ Theophylactus in eum Pauli locum ad Thessalonicenses quarto: Non hominem spernit, sed Deum, pulcherrima scripserat, & plurimum fuisse deformata comperiet: & quædam sub finem eiusdem capitis omissa fuisse perspiciet. Atq; illinc transeat ad primæ ad Timoth. cap. primum: & glossam in illud Pauli, Sed misericordiã consecutus sum, quia ignorans feci] excutiat, & in una & eadem glossa nõ semel lapsum interpretem notabit. In epistola uerò ad Philemonem quod cõtra etiam Porsennæ uersionem faciat reperiet, ibi, Imperandi quod ad rem pertinet: ubi contrariam

contrariam habet sententiam. Porsenna enim accepisse uidetur τὸ ἀνῆκον, quasi α priuatiua particula esset, quum uerterit, quod ad rem nõ pertinet: quo in errore pergens, totam Theophylacti peruertit explicationem, quum potius contrarium significaret τὸ ἀνῆκον, nempe quod ad rem pertinet, siue τὸ πρέπον, ut ait Suidas, hoc est quod decet, quod conuenit, sicut τὸ καθῆκον officiũ dicitur. ἀνήκω enim est attineo, pertineo, specto, sicut καθήκω, προσήκω, conuenio, consentaneus sum. sic Demosthenes ait, τὰ εἰς ἀρετὴν ἀνήκοντα, ad uirtutem spectantia, interprete Budæo: quæ significatio huic loco maximè conuenit. Sed de huius uersione eleganti quidem, sed parum fida satis antea dictum puto: finem itaque facio, nec uerbum addo: qui plura desiderat, totum opus si lubet conferat, &, ni fallor, labores nostros boni consulet. Bene uale, candide Lector, & tui Montani conatus tuis studijs prodesse cupientis in bonam partem quæso accipe.

Lutetiæ, è Museo nostro Tornacensi, XII
Octob. anno M. D. LII.

ANNO.

ANNOTATA QVAEDAM PRO SINGVLIS epistolarum argumentis. Hæc in Græco non habentur.

AD Romanos ex Corintho scribit Apostolus, quos nondum uiderat, uisendi tamen percupidus, quia de his multa acceperat, quorum & susp icit & laudat fidem, ut quam sciret fama & nomine celebrem, & ubiq; uulgatam: & (ut cætera omittam) de gentiũ uocatione copiosius disserit. Nec secus ex Epheso ad Corinthios scribit epistolam, illos obiurgans, quòd plurimum inter se dissiderent, & primarium quendam è suis rem cum nouerca habentem satis negligerent, uellentq; sub cœlibatus prætextu nonnulli diuortia facere, & uxores relinquere: & multi idolothytis uescerentur: & alij cæteris plánè contemptis, eos duntaxat demirarentur, qui essent linguarum gratiam consecuti: &, quod erat detestabilius, nequaquam crederent humana corpora post mortem resurrectura. Ad eosdem deinceps & aliam ex Macedonia scribit, quandoquidem ex prio re plurimum profecissent: quippe quos pœniteret tandiu fornicantem illum tulisse, sed arrepti deinde seditiosissimorum hominum persuasu, legis duntaxat literæ inhæserunt, indifferentem existimantes gratiam quæ à Christo esset in multos collata: quinetiam & præceptores admodum iactitabant, & gloriæ ducebant, cum Apollo uellent uel Cephæ partes tutari, id est suum quisq; quem sectaretur extollere, unde multa erant inter hos oborta dissidia: alioqui in sanctorum alimoniam abundè & liberaliter conferebant. Ex Roma ad Galatas literas dedit. Hos enim cum antea ad fidem quamoptimè instruxisset, & credidissent eo prædicante in Christum Iesum, post eius discessum mox lapsi, improborum hominum suggestione ut se circumciderent compulsi sunt. Quod utique Paulus ægrè ferens, quia præter suam institutionem egissent, incusat acrius quòd se celerrimè adeò immutassent. Ex urbe præterea & ad Ephesios scribit, haud dum tamen per se aditos, sed auditione solùm perceptos fideles esse, & Christum Iesum optimè credere, & mira quadam in sanctos omnes affici charitate, alioqui à se percupere in fide hac stabiliri. Quocirca & hos per literas instruit, aitq; haudquaquam cõmentitium esse, aut nuper inuentum hoc Christi mysterium, sed perstare à seculo: & alia multa quæ ad hos in fide firmandos maximè faciunt. Ad Philippenses insuper literas mittit ex urbe, quos adierat sanè, & ad fidem instruxerat. His itaque Paulo ipsi & sanctis nõnullis ministrantibus necessaria, exorti sunt quidam, qui prauis persuasiombus, & sub legis umbra & circumcisionis obtentu, simplicium quorundam corrumperent aures, adserentes neminem posse sine lege iustificari. Quod Paulus audiens, Philippensium primò fidem probat, & eorum se memoriam habere inter precandum fatetur, cõmemoratq; quemadmodũ Romæ sese ac Christi fidem tutatus sit, & qui præterea molesti sibi in uinculis fuerint. Colossensibus etiã ex urbe literas impertitur, quippe quos cerneret per homines captiosos & subdolos falsis quibusdam argumentis circumuentum iri, qui Christi fidem apertissimè Græcis arguijs impugnarent, cum legis umbram & escas uetitas sectarentur, & circumcisionem efferrent. Ex Athenis uerò Thessalonicensibus scribit, apud quos antea fuerat diutius commoratus: & quoniam multa cum in Verria, tum Macedoniæ ciuitate Philippis, tum Corinthi & Thessalonicæ fuerat perpessus, ueritus ne uel ex suis pressuris illi offensi, haud satis stabiles forent: uel mœrore nimio ob suorum è uita discessum conficerentur, quo patrio more certè plurimum angebantur, Timotheum cum epistola ad eos dimisit, ut in fide obfirmarentur, ne quoquam pacto ab ea desciscerent, siue ipsi afflictarentur, siue alios cernerent afflictari: hortaturq; ut ducerent uitam quemadmodum à se accepissent. Commonefacit insuper, ne grauiter ferant morientium casum, & alia pleraque. Ad eosdem idcirco ex urbe & aliam scribit epistolam, quia apud eos erant nõnulli segniores ad bonum, & nullius momenti uiri, qui alios mira arte fallebant, astruentes iamiam instare Christi aduentum, cuius & Paulum falso testabantur autorem, & sese idem cognouisse per spiritum affirmabant. Cuius rei certior factus Apostolus, per literas Thessalonicensium primò adauctã fidem collaudat, & gloriæ ducit quòd Christi ob gratiam uiriliter ferrent pressuras, solaturq;, adserens illatas his Deum uindicaturum quandoque iniurias. Scribit & ad Timotheum ex Laodicea eam ob causam, quia Ephesi erant permulti qui Iudaicos ritus seruarẽt, cum longè aliter ipse Ephesios instruxisset, docereq; & fallere integriores quosque adniterẽtur. Quocirca Timotheum hortatur ut Ephesi maneat, & corruptores illos castiget & corrigat, ut tandem à suis erroribus resanescant. Ad eundem secundò ex urbe conscribit epistolam, monetq; ut ad se redeat. Erat enim Apostolus ab omnibus iam destitutus, qui secum Romam ex Asia commigrauerant, catenis absterriti, quibus erat deuinctus. Ex Nicopoli ad Titum literas scribit. ibi nanque hyemauerat Paulus. In Creta autem Titum reliquerat, ut per urbes institueret sacerdotes. Erant enim ibidem plerique qui sub legis prætextu seducere populum conabantur. Scribit ex urbe ad Philemonem, cuius seruus Onesimus fugiens Romam se ad Apostolum contulit, apud eumq; habitauit coniectum in carcerem, & in uinculis detentum. Hunc itaque, cum ei optimè obsequeretur, & breui probus euasisset, ut ei esset acceptior, Philemoni commendat per literas, hortaturq; ut libertate donet, nec eo ut seruo, sed ut fratre utatur. Ad Hebræos demum ex Italia scribit: qui etsi Christi acceperant fidem, haud tamen prorsus à lege defecerant. Quod sanè iniquè ferens Apostolus, etsi ad gentes erat ut Euangelium prædicaret, iam destinatus, non hos tamen ferebat legis umbris obuolui, existimans haudquaquam credentibus his molestam hanc fore epistolam, in qua de Christi aduentu, lege ipsa umbratili disserat: quam cessasse affirmat, & nihil in posterum ualituram, quia Christus aduenerit, quem illa præfigurasset. His itaque epistolis Paulus tam ualida fundamenta iecit, ut increscentis in posterum fidei tanta posset moles imponi.

THEOPHY-

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI, IN DIVI PAVLI AD ROMANOS epistolam, enarratio, IOANNE Lonicero interprete, huiusque recognita interpretatione.

PRAEFATIO.

ASSIDVA diuinarum scripturarũ lectio, ad sui cognitionem lectores adducit: mentiri enim nequit ille, qui dixit: Quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur uobis. Proinde epistolarũ quoq; beati Pauli mysteria cognoscemus, si assiduè & sedulò in eis uersemur. Siquidem reliquis omnibus doctrinæ institutionisq; ratione excellentior fuit: idq; meritò. postquã enim exuberantius alijs omnibus laborauit, largiorẽ pariter spiritus Domini gratiam sibi cõciliauit. Neq; hoc ex epistolis eius tantũmodo planũ fit, uerumetiam ex Apostolorum actis. Mercurius nanq; ab infidelibus existimatus est, propter sermonis quo pollebat, præstantiam. Proponitur autẽ prima quę ad Romanos scribitur epistola, nõ quòd primũ quoq; conscripta sit: quandoquidẽ hanc præcedant duæ quæ ad Corinthios sunt missæ: quin & has præcedit ea quę est ad Thessalonicenses, in qua de ministerio Hierosolyma transmittendo, eos laudans, latenter attingit. Præterea Galatis inscripta, epistolam ad Romanos præcedit. Cæteris uerò epistolis, hæc sanè, quæ ad Romanos mittitur, prior est. Quĩ factum est igitur, ut primũ locum in ordine obtinuerit? Quoniã in sacra scriptura talis ordo nõ est necessarius. Siquidẽ & duodecim prophetæ, cum deinceps se inter se nõ subsequantur, si tempora spectes, sed multũ inter se distent, in Bibliorum tamen serie deinceps inter se ordine sunt positi. Scribit autẽ ad Romanos Apostolus, perinde, quasi necessario ipsum Christi ministerio fungi oporteat: & tanquã ad eos qui uniuerso terrarũ orbi præsideant. Nam qui capiti proficit, toti corpori profecerit.

Matth. 7 Luc. 11

Act. 14. Paulus, Mercurius infidelibus dictus.

Epistola ad Romanos ordine prima.

B

CAPVT PRIMVM.

PAulus.] Neq; Moses, neq; plerique alij qui illum sunt subsecuti, imò neq; Euangelistæ nomina sua scriptis suis præposuerunt. Diuus autẽ hic noster Paulus ubiq; epistolis suis nomen suum præponit: q; illi quidem ad præsentes scribebant, hic uerò è longinquo literas mittebat, & ut par erat charactẽris epistolaris legem complebat. In epistola tamen ad Hebræos istud non facit, ut ne simulatq; nomen ipsius audiuisent, quandoquidem infesto in ipsum erant animo, protinus resilirent, nomen suum illic in procœmijs occultat. Cuius autem rei gratia ex Saulo Paulus dictus est? Vt neque in hoc, Apostolorum antesignano, qui Cephas appellatus est: quod ualet, si interpreteris, Petrum, minor esset: aut filijs Zebedæi, qui Boanerges, id est, filij tonitrũ, cognominati fuere.

Nomẽ suũ cur penè ubiq; Paulus epistolis suis adscribat.

Ex Saulo cur dictus Paulus.

Seruus.] Multi sunt seruitutis modi: Alius quidem ab opificio & creatione, secundum quem omnia suo seruiũt creatori. Alius à fide, iuxta quem dictum est: Quoniã obedijstis, in quam traditi estis formã doctrinæ. Alius est ab administratione & muneris functione: quomodo Moses dictus est famulus Dei. Proinde modis his omnibus Paulus nominatur seruus.

Seruorum multæ species. Rom. 6

Iesu Christi.] Oeconomiæ & dispensationis nomina præponit, ab inferioribus ad superiora recurrens. Etenim post incarnationem Iesus Christus, hoc est, unctus est dictus: unctus enim est haudquaquam oleo, sed spiritu sancto, qui quouis oleo est præstantior. Porrò quòd unctio etiam citra oleum sit per spiritum sanctum, audi: Ne tangatis unctos meos. quod uerbum de ijs qui ante legem fuere, accipiendum est, quo tempore neq; unctionis per oleum nomen erat.

Vnctio absque oleo. 1. Par. 16. Psal. 104

Vocatus.] Humilis & modesti animi hoc uerbum est. Indicat enim quòd nõ ipse quærendo inuenerit, sed uocatus accesserit.

Apostolus.] Hoc posuit ad aliorum discrimen qui uocati sunt. Etenim fideles omnes, uocati: at illi ad credendũ duntaxat: mihi uerò, inquit, muneris apostolici functio seu legatio cõmissa est, quæ & Christo tradita erat à patre hũc in mundũ emandato.

Vocatorum differentiæ

ἀφωρισ-μένος. Hier. 1 Galat. 1

*Segregatus in Euangelium Dei.] Hoc est, selectus ad Euangelij ministeriũ. Alioquin autẽ & segregatus, pro eo quod est prædestinatus ad hoc, accipiẽs. ut cum ad Hieremiã Deus ait: Priusquam exires ex matrice, sanctificaui te. Quin ipse Paulus alibi ait: Quãdo uisum est Deo qui me segregauit ex utero matris. Porrò nõ frustra dicit, Vocatus sum: &, Segregatus in Euangeliũ. Verũ postea ei ad arrogantes sermo erat, se fide dignũ efficit, ceu diuinitùs missum. Euangeliũ autẽ dicitur, nõ ob exacta tantummodo bona, cæterũ propter etiã uentura. Consolat insuper auditorẽ, ipso statim Euãgelij nomine. Non enim tristia quædã, ut prophetarũ uaticinia, sed innumerorũ bonorũ thesauros Euangeliũ complectitur. Deinde Euangeliũ hoc Dei est, hoc est, patris, tum quod ab ipso donatũ sit, tum quod ipsum manifestũ reddat. Etsi enim in ueteri testamẽto cognitus erat, solis tamẽ Iudæis erat cognitus, neque illis ipsis ut pater. Postea uerò per Euangeliũ reuelatus est uniuerso terrarũ orbi, unà cum filio suo.

Euangelij de quibus dicatur. Deus quib. olim notus fuerit.

Quod antea promiserat per prophetas suos.] Cum tanquam nouam prædicationem illam Euangelij calumniarentur, demonstrat hoc ipsum uel Græcis siue gentilibus antiquius esse, & in prophetis iam antea perscriptũ. Præterea ipsis uerbis Euangelij uocabulum in Dauide inuenitur, dum inquit: Dominus dabit uerbum euangelizantibus uirtute multa. Et in Esaia: Speciosi pedes euangelizantium pacem.

Euãgelium etiã prophetis antiquius notum. Psal. 68 Esa. 52

In scripturis sanctis.] Non enim uerba duntaxat prophetæ fecerunt, sed & literis mandarũt sua, quinetiam per res figurarunt. Quemadmodũ Abraham per Isaacũ: & Moses per serpentẽ, manuumq; extensionẽ, agnique mactationẽ. Etenim cum ardua quæpiam moliturus est Deus, multo eadem antè tempore uaticinatur ac prædicit. Quando ergo ait, quòd multi prophetæ cupiuerunt uidere quæ uidetis, & non uiderunt: hoc dicit, nempe quòd carnem illam suam non uiderint, adeoq; signa ipsa quæ ipsorum oculis fuerant exposita.

Futura quæ ardua sunt, Deus prædicit. Matth. 13

De filio suo, qui natus est ex semine Dauid secundũ carnẽ.] Hic perspicuè duas generationes manifestat: per hoc enim quod ait, de filio suo, hoc est Deo, supernã generationẽ: per hoc autẽ quod apponit, ex semine Dauid, inferiorẽ hanc. Adiiciens porrò, secundum carnem, indicauit quòd & secundum spiritum eiusdem sit generatio. Quocirca nõ de nudo & simplici homine Euangeliũ hoc est, nam de filio Dei est: sed neq; de nudo & simplici Deo, nam de nato ex semine Dauidis secundũ carnẽ: ita ut idem sit utrũq;, nempe & filius Dei, & filius Dauidis. Posthac ergo Nestorius sua cũ opinione rubore suffundatur. Generationis autẽ eius quæ est secundũ carnẽ meminit etiã iste, perinde ac tres Euangelistæ: ut ab hac traducat auditores ad supernã illã generationẽ. Siquidẽ & ipse Dns primũ uisus est homo, deinde cognitus est Deus.

Christus nõ solum Deus aut homo, sed et Deus aut homo.

Qui definitus est filius Dei in uirtute secundũ spiritũ sanctificatiõis, ex resurrectiõe mortuorũ Iesu Christi Dñi nostri.] Cum suprà dixisset Euangeliũ esse de filio Dei, nunc igitur astruit quanã ratione cognitus sit filius Dei, inquiens: Definitus, hoc est, demõstratus, cõfirmatus, iudicatus. Definitio enim est ipsa iudicatio, suffragiũ seu calculus, & enũciatio. Nã cũcti definierũt iudicarũtq; ipsum esse filiũ Dei. Vndenã? Per uirtutẽ, hoc est, ex potẽtia & efficacia signorũ quæ faciebat. Præterea secundũ spiritũ etiã sanctificationis, hoc est, ex spiritu, per quẽ sanctificabat credẽtes. Dei eñ est donare talia. Quinetiã ex resurrectione mortuorũ. nã primus ille, & solus se ipse excitauit. Et ex resurrectione igitur definitus est ac declaratus filius Dei. Magnũ quidẽ & hoc est, pinde atq; ipse ait: Cùm exaltaueritis me ab terra, tũ cognoscetis q; ego sum.

Ioan. 8

Per quem accepimus gratiam & apostolatum ad obediendum fidei.] Intuere modestiam & animi candorem: nihil, inquit, nostrum, sed omnia à Deo accepimus. Atqui per spiritum accepit apostolatum & gratiam. Ille enim, inquit, docebit uos. Et spiritus ait, Segregate mihi Paulum & Barnabam. Ac per spiritum datur sermo sapientiæ. Ecquid hoc? Quæ spiritus sunt, filij pariter sunt, & contrà. Gratiam autẽ, inquit, accepimus & apostolatũ, hoc est, nõ ipsi uirtute nostra, ut Apostoli efficeremur, impetrauimus, cæterũ è superna nobis id gratia contigit. Imò & persuadere, gratiæ est. Circuire enim & prædicare Apostolorum munus est: persuadere uerò auditoribus, totum est Dei. Ad obediendum fidei, non ad inanem uerborũ pugnam, non ad quæstiones, aut ad artificiosam oratiõis structurã missi sumus, inquit, uerũ ad obediendũ fidei, ut qui instituti fuerint, accepta doctrina obediãt, citra contradictionẽ credẽtes.

Ioan. 16 Act. 13 1. Cor. 12 Filij & spiritus cõmunio. Apostolorũ munus.

In om-

A In omnibus gentibus, pro nomine eius.] In omnibus porrò gentibus accepimus gratiam, nõ ego solus, uerũ reliqui etiam apostoli, nõ enim iam Paulus omneis gentes circũierat. Nisi quispiam dicat, q̃ nõ uiuus quidem, sed mortuus, ad omnes gentes transeat per epistolas suas. Vt autem credant audientes de nomine Christi nõ de essentia ipsius. Nomen enim Christi erat, quod & signa faciebat. Atq; istuc fide opus habet, neq; enim ratione comprehendi potest. Animaduerte hic Euangelij donum, non uni uidelicet genti, ueteris testamenti in morem, sed omnibus prorsus omnium nationum populis communicatum.

Euangelij gratiam ad omnes pertinere.

In quibus estis & uos uocati Iesu Christi.] Hic tollit illorum fastum & supercilium. Non enim, inquit, alias antecellitis genteis, tametsi imperium obtinere uideamini: ueruntamen perinde ac cæteris, sic & uobis prædicamus: ne igitur turgeatis fastu. Potest & aliam ad rationem ita intelligi. Vocati enim estis & ipsi, gratia assumpti, non à uobisipsis accedentes.

Omnibus qui Romæ estis dilectis Dei uocatis sanctis.] Non omnibus simpliciter Romæ agentibus, cæterũ dilectis Dei. Vnde quæso dilecti? ex sanctificatione. Sanctos autem fideles uocat omneis. Rursus autẽ uocatos appositi, beneficium illis ad memoriam reuocans, ac simul indicans quòd etiamsi ex Consulibus & primatibus eratis, Deus tamen eadem uos uocatione uocauit, qua & reliquos priuatos acciuit, peræquè uos diligens & sanctificans. Postquam igitur dilecti estis, & uocati estis, & sanctificati consimili ratione, ne erga inferiores attollamini.

Gratia uobis & pax.] Dominus hoc primũ in ædes ingredientibus uerbum apostolis dicere iniunxit, uerbum inquam pacis. Neq; enim exiguũ bellũ diremit, q̃d nobis peccatũ aduersus Deũ pepererat, pax autẽ illa nõ est nostris laboribus, sed ex diuina gratia pfluxit, prius itaq; gratia est, deinde pax. Hæc itaq; duo bona ppetua mane re optat & immota, ut ne denuò nobis ad peccatũ relabentibus, aliud bellũ exuscitet.

Matth. 10.

Gratia pacem præuenit.

A Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo.] Pape, in quantũ accreuit gratia ex diuina dilectione? Nam qui hostes & inglorij eramus, patrem nacti sumus ipsum
B Deum. A Deo patre igitur & Domino nostro Iesu Christo, sit uobis stabilis gratia & pax: ab his inquam qui hæc ut dederunt, ita & conseruare possunt.

Deus, pater nobis factus ex gratia.

Primũ quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christũ pro omnibus uobis, quoniam fides uestra annunciatur in uniuerso mundo.] Cõueniens ac decorũ est Paulinæ menti exordium, quo docemur & ipsi gratias Deo agere, nec pro nostris tantũ, sed etiam proximorũ bonis: hoc nanq; charitatis est. Gratias autem agit Deo nõ pro terrestribus quibusdam & pereuntibus bonis, uerùm propterea quòd Romani crediderunt. Porrò quod ait, Deo meo, affectum quem habebat declarauit: quod commune erat sibi priuatim uendicando: quod & facitarunt prophetæ. Quinetiã Deus hoc ipse facit, Deum Abrahami & Isaaci & Iacobi sese nominans, ut suam erga ipsos charitatem demõstraret. Gratias agere autem inquit per Iesum Christum. Ille enim & gratiarũ actionis ad Deum patrem nobis mediator existens, nedum dedit in mandatis ut gratias ageremus, uerùm nostram quoq; gratiarũ actionem offert patri. Cuius porrò rei causa gratias agit? Quòd fides Romanorũ annunciatur prædicatur q̃ per totum terrarum orbem. Duarum illis rerum testimonium dicit, & quòd crediderunt, & quòd tanta libertate & fiducia crediderunt, ut fides illorum in uniuerso mundo prædicetur, adeoq; per ipsos alij omnes utilitatem percipiant ad regiæ scilicet urbis emulationem & imitationem accensi. Porrò cum Petrus Romæ Euangeliũ prædicasset, quæ illius erant, sua reputans, pro fide Petri discipulorum gratias agit: adeò ab inuidia quidem alienus erat.

Exod. 3 Matth. 22

Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in euangelio filij eius, q̃ sine intermissione mentionem uestri faciam semper in orationibus meis.] Quia nunquã eos uiderat, dicturus autem erat, semper mentionẽ uestri facio, testem inuocat eum qui cordis abdita nouit Deum. Intuere uerò hic apostolica uiscera, affectumq; singularem. Siquidem passim meminit hominum quos etiam non conspexerat. Vbi hoc? in precationibus, idq; incessanter. † Colo autem Deum, hoc est seruio Deo, in spiritu meo, id est, non carnali cultu, sed spirituali. Gentilis enim cultus & carnalis & erroneus est: Iudaicus autẽ erroris quidem expers, attamẽ & ipse corporalis est. Christia-

† λατρεύω Dei cultus spiritalis.

Ioan. 4. *Seruiẽdi ac colendi modi diuersi.*

nus autẽ cultus, & uerus est, & spiritualis: q̃d & Dominus Samaritanæ dicit: Veri adoratores in spiritu & ueritate adorabunt. Quandoquidem multi sint cultus modi. Alius enim Deum colit, illiq̃ inseruit in suarum tantũmodo rerum dispensatione: alius hospitibus & peregrinis adhibendo curam, ac uiduarum præfecturam neq̃ non solicitudinẽ gerendo, itidem ut Stephanus: alius in uerbi ministerio, propter hoc ipsum Paulus inquit, Ego seruio in Euangelio filij. Atqui suprà dixit, Euangeliũ esse patris, sed nihil mirũ. Quæ enim patris sunt, filij etiam sunt: & quæ filij, patris. Hæc autem cõmemorans, necessariam suam super illis curam demonstrat. Cui enim Euangelij annunciandi seruitus est cõmissa, illi necesse est, ut omnium curam habeat, qui uerbum ipsum fuerint excepturi.

Euangeliũ & filij esse, & patris.

Obsecrans si quo modo tandem aliquando prosperũ iter habeam in uolũtate Dei ut ueniã ad uos.] Nunc adijcit qua de causa illorũ meminerit, nempe, ut uenirẽ, inquit, ad uos. Vide autẽ q̃ impense quidẽ eos amabat ac uidere festinabat, non tamen præter Dei placitũ. Nos uerò aut neminẽ amore cõplectimur, aut si quẽ unquã complexi fuerimus, hoc præter uoluntatẽ Dei agimus. Cæterũ quòd Paulus continenter orabat ut uideret eos, ex uehementi hoc charitate faciebat: quod uerò Dei nutui obtemperat, religionẽ qua ardebat in Deum, ostendebat. Nos itaq̃ si quando precum nostrarũ nõ efficiamur compotes, ne ægreferamus. Neq̃ enim Paulo sumus meliores, qui pro stimulo ter Dominum precatus est, nec tamen quod uoluit est assecutus: hoc enim illi commodabat.

Preces nostras nõ ex audiri, patienter ferimus.

2. Cor. 12.

Vt aliquod uobis donũ impartiar spirituale.] Alij pro alijs quidẽ rebus longã p̃fectionẽ suscipiunt: ego uerò, inquit, ut uobis aliquid impertiar. Hoc autẽ dicit, modestiam spirans. Nõ enim ait, ut instituam uos, sed, ut quod accepi, cõmunicem. Et hoc quoq̃ exiguũ & modestũ. Porrò χάρισμα, id est, donũ, siue gratia, oñe id est quod ad audientiũ cõmoditatẽ doctores perferũt: nam etiamsi rectum officiũ, & ex uirtute factum esse uideatur: attamen rectè ac præclarè à nobis facta, propterea quòd superno opus habeant auxilio, dona sunt & charismata.

B

Ad confirmandos uos, hoc autẽ est, ut cõmunem capiã consolationẽ in uobis per mutuã fidẽ uestrã simul & meã.] Clanculũ indicauit multa ipsis opus esse correctione. Postq̃ autẽ & hoc ualde molestũ erat, dicere nanq̃ potuissent: Quid ais? concutimur? circũferimur? tuaq̃ ut cõfirmemur opera indigemus? subinfert, hoc est, ut cõsolationẽ simul accipiã. Quod uerò ait, huiusmodi est: Multas sustinuistis adflictiones: desideraui igitur uos uidere, ut quadãtenus uos cõsolarer, imò potius ut & ipse cõsolationes acciperẽ: cõmune enim hoc lucrũ est. Quẽadmodũ enim in captiuitate degẽtes, qui tum fideles erãt, opus habebãt mutuo cõuentu, quo impense alter alterũ consolarenẽ, nunquid igitur & diuus Paulus, ecclesiæ illa columna, illorũ auxilio indigebat? haudquaq̃. Verũ ne impetuosum sermonẽ faciat, neue illos feriat seu percellat, uti diximus, huius gratia & sese eorũ cõsolationis indigere ait. Sin aũt quispiã cõsolationẽ hic dixerit esse lætitiã quã ob fidei Romanorũ incrementũ habuerit, atq̃ ea indigere Paulũ, rectè mea quidẽ sententia dixerit, q̃d & perspicuũ est ex eò q̃d ait, Per mutuã fidem & uestrã simul & meã, ut sit hæc sententia: Et ego quidẽ cõspecta fide uestra solamen capiã, atq̃ lętabor ex animo, ac uos per meã fidem confirmabimini cõsolatione accepta: quandoquidem forsan propter pusillanimitatem concutimini. Verùm hæc non apertè dicit, cæterùm orationem strictim & breuiter enunciat, uti dictum est.

Pauli in scribendo prudentia.

Nolo autẽ uos ignorare fratres, q̃ sæpe proposui uenire ad uos, & prohibitus sum hucusq̃.] Postquã suprà dixerat, Opto uenire ad uos, ac uerisimile erat quosdam cogitare secum: Si optas & concupiscis consolari, & consolationẽ rursus accipere, quid est quod prohibeat, quo minus ueniας? subintulit, Quoniam prohibitus sum à Deo. Animaduerte uerò, quomodo non curiosè inquirat cur sit prohibitus. Nam dominicis mandatis subditus planè erat, erudiens & nos, ut ne curiosè indagemus ea quæ Deus facit. Denunciat itaq̃ Romanis, quòd non per socordiam aut contemptũ nõ uenerit. Adeò enim ardenter uos diligo, ut neq̃ prohibitus destiterim, sed iterũ atq̃ iterum conatus sum uenire, ob uehementem erga uos dilectionem.

Dei cõsilia curiosè nõ indaganda.

Vt fructum aliquẽ habeam in uobis, quemadmodũ & in reliquis gentibus.] Quia celeberrima erat urbs, & omnes ad eam confluebant propter miranda quæ in ipsa spectaban-

A spectabantur, & magnificentiam eius, ut ne quispiam existimet quòd Paulus ob eandem causam eos uidere desideret: propter hoc, inquit, desiderabam uenire, ut fructũ aliquem haberem. Simul autem & aliam suspicionem diluit. Forsan enim aliquis dicere potuisset: Eam ob causam prohibebaris, quòd non secundum Dei uoluntatem uenire uolueris. Dicit igitur, fructum habere uolebam. Non autem ait, ut instituam, ut doceam, uerùm moderatè loquẽs, ut aliquem fructum habeam: perinde ac suprà, ut aliquod donũ impertiam. Illorum autem fastum compescens, inquit, quemadmodum & in reliquis gentibus. Non enim quia imperium orbis penes uos est, arbitremini uos reliquis gentibus præstantiores esse: æquali enim ordine collocamini.

Romæ magnificentia.

Græcis & barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum. ita quantum in me est, paratus sum & uobis qui Romæ estis, euangelizare.] Hoc etiam ex modestia manat. Nihil enim, inquit, ego dono, uerùm Domini mei mandatum adimpleo, Deoq̃ uos gratias agere cõuenit: siquidem ille benefactor est, ego uerò debitor sum, & irrecusabile debitum habeo, prædicandi ipsum scilicet munus: quod & Corinthijs dicebat: Væ enim mihi, si non euangelizauero. Proinde sanè promptus sum & uobis Euangelium annunciare, etiamsi pericula pręstò cernantur posita. Tanto in Christum flagrabat studio.

Paulus debitor.

Prædicandi officium.

1. Cor. 9

Non enim pudet me Euãgelij Christi.† Virtus enim Dei est ad salutẽ omni credenti, Iudæo primũ & Græco.] Cum Romani mirificè stupescerent ad mundi huius gloriam: ipse uerò prædicaturus erat, qui nihil nõ ignominiæ pertulerat, Iesum: ac uerisimile erat ipsis pudori hoc fore, si talis existimaret seruator: propter ea, Non me pudet inquit. Illos iuxtà docens, ne pudefiant: quandoquidem & ipse nedum nõ pudefiebat, quin potius pulchrum sibi putabat, & gloriabatur eo nomine. Quia uerò & ipsi sapientiæ nomine turgidi erant, Ego, inquit, crucẽ uenio prædicaturus, nec propter ea pudere suffundor: nam uirtus Dei est in salutem. Est etiam uirtus siue potentia ad punitionẽ, quemadmodũ Aegyptijs suam Deus potentiã demonstrabat, ipsos pœna

B afficiens. Est præterea & ad interitũ, ut cum ait: Timete eum qui potest perdere in gehenna. Quæ igitur ego Paulus prædico, nõ pœnã neq̃ interitũ continent, sed salutẽ. Cui autẽ? omni credenti. Nõ enim simpliciter cunctis Euangeliũ cedit ad salutẽ, sed accipientibus illud, Iudæo primũ & Græco. Primũ hic est ordinis honos, non gratię exuberantia. Non enim plus habet Iudæus, aut præferendus est eo q̃ maiorẽ iustitiã acceperit: uerũ q̃ primus eam acceperit, honoratus est: solius idcirco uerbi est honor.

†δύναμις id est, potẽtia siue uirtus, sed ea quæ imbecillitati opponitur.

Virtus Dei siue potentia diuersa.

Matth. 10.

Euãgelium quibus saluti ferum.

Iustitia eñ Dei in ipso reuelat̃ ex fide in fidẽ, sicut scriptũ est: Iustus autẽ ex fide uiuet.] Cum dixerit q̃ ad salutem esset Euangeliũ, exponit quî hoc sit: nempe q̃ iustitia Dei seruet nos, nõ sanè nostra. Qualem enim iustitiã nos haberemus execrati operibus & corrupti? At uerò Deus iustificauit nos, nõ ex operib. nostris, sed ex fide quæ ad fidẽ uberiorẽ & maiorẽ procedere debet. Nec enim satis est primũ credidisse, cæterũ ex introductoria fide opus est nos ascendere ad consummatiorẽ fidem, immobilem nempe & firmã sedem, seu stabilimentũ: sicut & Apostoli dixerunt ad Dominũ: Adauge nobis fidẽ. Cõfirmat autẽ quod ait, nẽpe, q̃ ex fide iustificati sumus, ex prophetia Habacuc: Iustus enim, inquit, ex fide uiuet. Postq̃ enim quæ Deus nobis per gratiã suam impertijt, excedunt humanas cogitationes, meritò nobis fide opus est. Nam si cœperimus curiosi diuinarũ rerum scrutatores esse, uniuersum perdidimus.

Hab. 2. Heb. 10. Gal. 3.

Luc. 17. Habac. 2.

Reuelat̃ enim ira Dei de cœlo super omnẽ impietatẽ & iniustitiã hominũ ueritatẽ in iniustitia detinentiũ.] Cum à cõmodioribus orsus esset, dixissetq̃ iustitiã Dei per Euangelium reuelari, nunc ea profert quæ terrere queant. nouit enim q̃ plures terrore ad uirtutem trahuntur. Hac ratione Deus regni mentionẽ faciens, simul gehennæ meminit: prophetæ item primũ bona præponunt, deinde mala subijciunt Nam illa quidem sunt præcedentis & præcipuæ uoluntatis Dei, hæc autẽ nostræ ignauiæ. Considera autẽ hic orationis consecutionẽ. Venit, inquit, Dominus iustitiã tibi adferens, noxæq̃ dimissionẽ: quæ si nõ receperis, tum reuelatur ira Dei de cœlo, quæ uidelicet in secundo expromet̃ aduentu. Achodie quidem experimur iram eius, uerũ ad correctionẽ & emendationẽ: tum uerò ad supplicĩũ tantũmodo. Et nunc quidem ab hominibus uidemur in multis lædi & affligi: tunc uerò manifesta erit pœna Dei super omnẽ impietatem. Verus sanè cultus & pietas unius est formæ, impietas uerò

Ira Dei in hoc seculo, differt ab ea quæ erit in futuro.

multifida est: eam ob rem dixit, super omnẽ impietatẽ, ceu multæ sint eius uiæ. & iniustitiã hominũ. Aliud est impietas, & aliud iniustitia. Illa enim ad Deum, iniustitia uerò ad homines pertinet. A cilla quidem in speculatione mentis uersantis peccatũ est, hæc uerò in opere consistentis. Haud paucæ huius porrò uiæ sunt. Nam iniurius est quispiã proximo, cum in pecunia & facultatibus, tum uxore & gloria. Quidã hic asseuerant iniustitiam de dogmatibus à Paulo esse positam. Quid uerò sit, ueritatem in iniustitia detinentium, audi. Veritas siue quæ de Deo est cognitio, mortalibus ab initio est insita. Hanc ueritatẽ atq; notitiam Græci in iniustitia detinuerunt, hoc est, quantum in ipsis erat, iniuria affecerunt, idolis attribuentes gloriam Dei. Perinde ac si quisquam pecunias accipiat, quas in regis gloriã impendat, & interim illas in prædones & scorta insumat, rectè dicetur iniurius esse aduersus regis gloriam & magnificentiam: haud dissimilem ad modum Græci in iniustitia detinuerunt, hoc est, cooperuerunt, & iniustè ueluti tenebris obfuscarunt gloriam Dei & cognitionem, cum non decenter neq; cõmodè illa uterentur.

Impietas et iniustitia differũt, & illa est contemplatiui, hæc uerò practici.

Quia quod de Deo cognosci potest, manifestũ est in illis: Deus enim ipsis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta cõspiciunt: sempiterna quoq; eius potentia & diuinitas, ita ut sint inexcusabiles: quia cum Deũ cognouissent, nõ ut Deũ glorificauerũt, aut gratias egerunt.] Suprà dixit q̃ cognitionẽ Dei iniuria adfecerũt Græci, ea nimirũ abutentes. Vnde igitur perspicuũ sit q̃ Dei notitiã habuerint, nũc explicat: quoniã q̃d de Deo cognosci potest, manifestũ est in ipsis. Deinde hoc ipsum corroborat, inquiens, quoniã ex bona creaturarũ constitutione prædicatur opifex: quem admodũ & Dauid ait: Cœli enarrant gloriã Dei. Quid autẽ sit, quod de Deo cognosci possit, ita discere queas. De Deo, aliud quidem cognosci nõ potest, ut ipsa essentia: aliud uerò cognosci potest, ut omnia quæ sunt circa essentiam, nempe bonitas, sapientia, uirtus, potentia, diuinitas, siue maiestas, quæ & inuisibilia eius diuus Paulus nominat, intellecta quidem ex operibus. Græcis itaque monstrauit id quod de sese cognosci posset, siue quæ circa essentiam eius sunt omnia, quæ & oculis quidem sensibilibus inuisibilia sunt, mente uerò comprehensibilia propter concinnam in operibus ordinationem. Quidam per inuisibilia, angelos accipiunt, minus tamen appositè, ut opinor. Patrum quispiam sempiternam potentiam, filium dixit: diuinitatem autem, spiritum sanctum.

Psal. 18.

De Deo quædam cognosci possunt, quædã minimè.

Gentes inexcusabiles

Vt sint ipsi inexcusabiles.] Hoc ex euentu contigit. Non em̃ propterea Deus hęc fecit, ut illi sint inexcusabiles, uerùm ex euentu hoc accidit. Animaduerte itaq; talem scripturæ proprietatem, & non offendes. pleraq; nanq; huiusmodi pleriq; in locis diuntur, quæ sic diluenda sunt, ut per euentum illorum reddatur ratio: ueluti Dauid inquit: Quoniam prauũ feci, ut iustificeris in sermonibus tuis, & uincas. Quod etiãsi absurdum apparet, tamen minimè est absurdum. Ait enim, Quia ubi beneficia abste accepisse Domine, super omnem spem peccaui aduersum te: atq; ex hoc contingit te iustificatum, iureq; defensum aduersus me, uincere. Ex effectu itaq; adeoq; ex tu iustificatur Deus, dum nos & insipientes & ingrati sumus ipsius in nos collatis beneficijs, nec quicquam quo nos defendamus, habemus. Græcis itaq; nihil quo sese defendant, relinquitur: quandoquidem ex creaturis Deum cognoscentes, nõ ut decet eum glorificauerunt, neq; egerunt gratias tanquam creatori & factori, uerùm idolis honorem qui solius ueri Dei erat, tribuerunt.

Psal. 50.

Sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt.] Causam reddit, qua ad huiusmodi amentiam exciderint. Ratiocinationibus, inquit, suis omnia permiserunt: uolentesq; in forma quapiam, forma uacantem, adeoq; in corpore, incorporeũ comprehendere, uani deprehensi sunt: ut qui nõ possent ad finem cogitationum siue ratiocinationũ suarum peruenire. Insipiens autem, seu intellectu carens cor ipsorũ dicit, quòd fide nolit omnia percipere. Vnde autem eò erroris delapsi sunt, ut ratiocinationibus suis cuncta permitterẽt, ex eo quòd putarent se esse sapientes, ideoq; stulti facti sunt. Quid enim stolidius quàm lapides & ligna adorare?

Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudine imaginis corruptibilis hominis, & uolucrũ, & quadrupedum, & serpentũ.] Qui permutat aliquid, quod habet,

habet, in aliud permutat. Habebãt ergo & ipsi notitiam, sed eam perdiderũt, & aliud quiddã habere uoluerunt præter id quod habebant, amiseruntq; id quod habebant. Attribuerunt autẽ gloriam incorruptibilis Dei, nõ homini quidem, sed imagini corruptibilis hominis. Et quod hoc longè deterius est, ad serpẽtes etiam delati sunt, imò uerò & ad horum imagines: adeò luculenter insanierunt. Nam cognitionem quam oportebat habere de eo qui omnia incomparabiliter excellit, hanc ei quod omniũ est incomparabiliter uilissimũ, attribuerunt. Porrò gloria Dei est, ipsum ceu creatorem & prouidentem rebus mortalium gubernatorem cognoscere: idq; genus alia, quę ei conueniunt. Atenim qui sunt, qui adeousq; deliquerunt? Sapientissimi, subtiliumq; rerũ maximè gnari Aegyptij. Nam serpentũ etiam & reptiliũ imagines illi coluerũt.

Gloria Dei quæ sit.

Aegyptij idololatræ.

Propter q̃d tradidit eos Deus in desideria cordis eorum in immunditiã, ut cõtumelia afficiãt corpora sua in semetipsis: qui cõmutauerunt ueritatẽ Dei in mendaciũ, & coluerũt & seruierũt creaturæ potius q̃ creatori, qui est benedictus in secula, Amẽ.] Tradidit, est pro permisit, dimisit: quemadmodũ medicus succurrens laboranti, deinde uidens ipsum inordinatè ineptèq; gerentem, haudq; diætæ obseruantẽ, & immorigerum sibi: tradit eum ut uehemẽtius ægrotet, pro eo quod est, deserit eum & permittit ut suæ uoluntati indulgens à morbo minimè releuetur. Sunt qui, Tradidit eos Deus, sic intellexerunt, nempe pro, iniuria qua Deũ affecerũt, ac temulentia, perinde ac dicimus q̃ quendam pecunia perdiderit. Atqui argentũ non perdidit, sed abusus. Saulem itidem regnũ corrupit, aut Solomonẽ, pro eo quod est, regni abusus perdidit. Traditi sunt ergo per propriã nequitiã suam, ad impuritatẽ, ut nõ opus haberint aliis iniuriam inferentibus, sed ipsi se contumelia affecerũt, huiusmodi sunt enim impuri illi affectus. Vnde autẽ ad impuritatẽ traditi sunt? Ex iniuria qua in Deũ impegerũt. Nam qui Deum nõ uult nosse, statim in uitæ moribus etiã perditur: quẽadmodũ & Dauid inquit: Dixit insipiens, nõ est Deus. Tum subdit illicò, corrupti sunt & abominabiles facti sunt in studijs suis. Cõmutarunt igitur quæ uerè ad Deũ pertinebant, apposueruntq; ea uanis dijs. Porrò coluerũt, posuit pro, honorauerũt. Et Seruierũt, pro, operibus seruitutem exhibuerũt: id enim est λατρεύειν, honos qui per opus exhibetur. Nec simpliciter dixit, sed potius q̃ creatori, ex cõparatione delictũ attollẽs. Verùm ille, inquit, benedictus est in secula, hoc est, nihil quicquam læsus est ex ipsorum iniuria, sed est benedictus in æuũ, stabiliter ac certò: hoc enim Amen significat.

Tradere Dei, quid sit.

Psal. 13

Amen.

Propterea tradidit eos Deus in passiones ignominiæ. Fœminæ enim ipsorum immutarunt naturalẽ usum in eum qui est cõtra naturã. Similiter & masculi, relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desideriis suis inter se mutuò, masculi in masculos turpitudinẽ suã operantes, & mercedẽ quã oportuit, erroris sui in seipsis recipientes.] Rursus Dei derelictionẽ traditionẽ nominat, propterea factã, q̃ inseruierunt creaturæ. Sicut ergo in ijs qui de Deo erãt dogmatib. corrupti erãt, relinquẽtes quæ à natura est manuductionẽ, ita & in uita execrabiles facti sunt, dimittẽtes quæ secundũ naturã est uoluptatẽ (quæ & facilior erat & suauior) & ad eam quæ præter naturã est, lapsi, quæ & difficilior minusq; est iucunda. Immutare enim hoc significat, quòd quæ habebant dimiserunt, & alia elegerunt. Magnum igitur accusatorem utriq; sexui, naturam, quam, transgressi sunt, constituit. Cum enim de fœminis occultè turpe quiddam dixisset ac indecorum planè dictu, de maribus etiam ait, quòd exarserint inter sese mutuò, œstrum & furorem indicans. Non dixit autem, cõcupiscentiam efficientes, sed turpitudinẽ, innuens quod naturam pudefecerint. Postquam uerò dixit, quoniam in cupiditate exarserunt: ne quis existimaret cupiditatis tantummodo esse morbum, ipsi, inquit, operabantur, hoc est, studiosi ac diligentes erant circa impuritatem opus ipsam facientes, & mercedem defectionis à Deo, & ad idola erroris recipientes in tali turpitudine, & in ipsa uoluptate pœnam habentes, tanquam præter naturam sit, & plena impuritatis. Dicit autem hoc Paulus, ut qui nondum potuerit eis persuadere esse gehennam. Ipsam, inquit, immundam operationẽ, supplicium illis esse crede, si nondum credis de gehenna sermonibus.

Dei derelictio, traditio.

Voluptas naturalis suauior.

Ac sicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conueniunt.] En iam tertiò eiusdem sententiæ meminit, eademq; dictione est usus, tradidit inquiẽs. Vbiq; autem derelictionis Dei

Impietas, derelictio nis Dei causa.

cauſam, mortalium impietatem eſſe dicit, ſicut & nunc quidem. Sicut non probauerunt Deum habere in cognitione, tradidit eos Deus in paſſiones: Iniuria, inquit, qua Deum affecerunt, nõ ex ignorantia proceſſit, ſed à meditatione & ſtudio. Non enim dixit, Quemadmodũ non nouerunt Deum, ſed, quemadmodũ nõ probauerũt, hoc eſt, iudicauerunt, ne Deum in notitia firma tenerent, ac ſuapte ſponte impietatẽ elegerunt. Neq; igitur carnis ſunt peccata, ut quidam hæreticorũ putant, uerùm corrupti iudicij. Primùm igitur illi reprobauerunt noſſe Deum, ideoq; Deus permiſit illos ad reprobam mentẽ deferri. Auerſio nanq; Dei & derelictio, traditio nominatur in ſcriptura. Porrò uenuſto quiſpiam diuorum interpretum uſus eſt exemplo, quo explanatur hoc quod ait, Tradidit eos Deus: perinde ac, inquit, ſi quiſpiam connueat nolens uidere ſolem, deinde cadat in ſcrobem, dicimus nõ uiſus ſol quendam in foſſam deiecit: non q; ira percitus ſol hominem deiecerit, uerùm q; oculos eius non illuſtrauerit. Iam quòd nõ illuxerit oculis, unde eſt; à claudente uidelicet oculos, & conniuente. Sic & Deus tradidit eos in paſsiones ignominię. Quanam ratione? nõ agnitus hominibus. Quòd uerò non ſit agnitus, unde? ab illis nimirum qui non probauerunt nec iudicauerunt ut agnoſcerent ipſum.

Traditio Dei quæ dicatur.

Repletos omni iniuſtitia.] Vide uniuerſa attentè ac diligenter. Repletos enim omni iniuſtitia, cum epitaſi ait, cum extremam uniuerſæ malitiæ eos menſuram anteuertiſſe dixiſſet, ceu præmiſſo genere ſpecies deinceps eius malitiæ recenſet.

Fornicatio.

Fornicatione.] Omnẽ ſimpliciter impuritatẽ, fornicationis nomine eſt cõplexus.

Verſutia.] Inſidijs erga proximum.

Auaritia.] Pecuniarum & facultatum cupiditate.

Nequitia.] Vindictæ affectu.

Homicidiũ ex inuidia. Gen. 4. 27.

Plenos inuidia, homicidio.] Nunquam non homicidium eſt ex inuidia. Sic Abel inuiſus Caino redditus, occiſus eſt. Hanc ad rationem Ioſeph interimendus erat.

Cõtentione, dolo.] Ex inuidia & lis & dolus prodeũt, ad perniciẽ eius cui inuidet. B

Malignitate.] Profundè occultata malitia, quæ bonitate quadam ſit oblita.

Suſurrones.] Clanculum calumniantes.

Detractores.] Palàm detrahentes.

Deo odibiles.] Deum odio proſequẽtes, uel odio Dei obnoxios, quo illos Deus proſequitur.

Superbia utiorum arx

Contumelioſos, ſuperbos, elatos.] Ad omnium uitiorum arcem ſuperbiam conſcendit. Etemẽ ſi boni quicq; aliquis faciens, hoc perdit ſuperbiens: quanto magis qui mala perpetrat? neq; enim ita affectus reſipiſcere poteſt. Veruntamen noueris, q; ſuperbia quidem Dei eſt contemptus, elatio uerò ſiue arrogantia eſt hominũ, è qua naſcitur iniuria. Nam qui homines aſpernat, omneis iniuria afficit & cõculcat. Quanuis autem arrogantia natura prior eſt quàm iniuria, nobis tamen iniuria manifeſtatur prior: deinde mater eius cognita fit arrogantia.

Inuentores malorum.] Non enim contenti erant prioribus. Hoc autem nõ ſubiti motus, aut uiolenti raptus, ſed meditationis eſt & ſtudij.

Parentibus immorigeros.] Aduerſus ipſam etiam naturam, inquit, pugnantes.

Inſipientes.] Non intelligentes, idq; nõ immeritò. Quid enim aliud intelligerent, qui parentibus non obtemperant?

Pactorũ haudquaq; tenaces.] Hoc eſt, in cõuentionibus & pactis nõ permanẽtes.

Implacabiles, ſiue affectione, ſiue miſericordia.] Radix omnium malorum eſt ipſa charitatis refrixio. hinc enim eſt quòd alter alteri nõ reconcilietur, alter alterũ non diligat, non miſereatur, nulla erga alium tangatur miſeratione. Quod & Chriſtus dixit: Quãdo abundabit iniquitas, refrigeſcet charitas. Porrò natura nos inter nos ipſa conglutinat, æquè ac reliqua animalia. uerùm homines parum intellexerunt. *Matth. 24.*

Qui cum iuſtitiam Dei cognouiſſent, quòd qui talia faciunt, digni ſint morte: nõ ſolùm ea faciunt, uerumetiam aſſentiuntur iſs qui faciũt.] Demonſtrauit quòd quia noluerunt agnoſcere Deum, repleti ſint omni malitia: nunc demonſtrat neq; uenia eos eſſe dignos. Non enim dicere poſſunt quòd bonum ignorauerint: norunt nanq; iuſtitiam Dei. Sua ſponte itaq; faciunt, ac quod deterius eſt, inſuper & approbãt eos qui faciunt, hoc eſt, patrocinantur malitiæ, qui morbus eſt immedicabilis.

CAPVT

A CAPVT II.

PRopter quod inexcuſabilis es ô homo omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterum, teipſum condemnas, eadem enim agis, qui iudicas.] Poſtquam diuerſarum ſimus ſententiarum nos homines, aliàs malo patrocinantes, aliàs alienorum iudices malorũ ſedentes, ſimiles nobis cõdemnemus: prius quidem dixit de cõſentientibus prauæ operationi. Nunc uerò de iudicando ſermonem facit: propterea, inquiens, Inexcuſabilis es ô homo, hoc eſt, quandoquidem noſti eam eſſe iuſtitiam Dei, q; digni ſint pœna mali, inexcuſabilis es, qui iudicas eadem tecũ facientes. Videtur autem hic ſermonem dirigere ad principatus & magiſtratus, præcipuè uerò ad Romanos, ut qui orbi terrarum præſiderent. Magiſtratuũ enim eſt iudicare. Attamen cuiuis etiam mortalium hæc cõueniunt, quiuis enim ſententiam ferre poteſt, etiamſi tribunal minus occupet. Adulterum igitur, inquit, condemnans, teipſum condemnas, cum ipſe mœchus ſis.

Scimus autẽ q; iudiciũ Dei eſt ſecundũ ueritatẽ, in eos qui talia agunt.] Vt ne quis dicat: Ego hactenus mœchus cum eſſem, effugi ſupplicium: nec ſum punitus, etiamſi mœchum puniuerim, perterrefaciens ait, q; ſic ſeſe res nõ habet apud Deum. Hic enim alius quidem pœna afficitur, alius uerò ſupplicium euadit, paria quanuis faciat: illic autem ſic non eſt. iudicium enim Dei eſt ſecundum ueritatem erga malos.

Exiſtimas autẽ hoc ô homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, q; tu effugies iudiciũ Dei? An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis cõtemnis, ignorans q; benignitas Dei ad pœnitentiã te adducit? Secundũ autẽ duritiã tuã, & impœnitens cor theſaurizas tibi ipſi iram in die iræ & reuelationis & iuſti iudicij Dei, qui reddet unicuiq; ſecundum opera ſua.] In ſuperioribus aſſeuerauit, q; merces erroris, & creaturarũ culturæ, per mala in quibus laſciuiebant, ſit reddita: ſiquidẽ ipſa impuritas ſatis erat pro pœna. Nunc igitur ipſis in poſterũ obuenturũ ſupplicium reuelat. Eſt enim, inquit, & alia tibi relicta pœna ô homo: nam iudiciũ Dei nõ effugies. Quo
B modo enim, qui tuum ipſius iudiciũ nõ effugiſti? Etenim in quo alterũ condemnaſti, contra teipſum ſententiam tuliſti. Sin autẽ propterea quòd ſupplicium de te nondum ſumptũ fuerit, diuitias bonitatis eius aſpernaris, hoc ipſum ad maiorẽ tibi pœnam cedet. Nam longanimitas ſe ad emendationẽ utentibus ſalutaris eſt, inſumentibus aũt eam ad peccati augmentũ, maioris eſt ſupplicij occaſio: nõ ob ſui naturã, cæterũ ob iſtorũ duritiẽ. Theſaurizas enim tibi ipſe iram, nõ Deus, ſed tu tibi ipſe colligis iram. Vnde? ex impudentia, duroq; ad bonũ corde tuo. Quãdo enim neq; bonitate molliris, neq; terrore flecteris, quid quæſo te duriusᵛ Porrò diem iræ dicens, adiecit ſimul, Reuelatiõis & iuſti iudicij Dei: idq; nõ immeritò, ne quis ex iracundia iudiciũ eſſe putet. Detectio nanq; fit, inquit, omniũ, ut iuxta reuelatorũ meritũ fiat retributio. hinc iuſtum etiam eſt iudicium. Hic ſanè, quia opera occuluntur, non ſemper iuſtitia dominatur: illic autem reuelationem ſequitur iuſtum iudicium. Obſerua locum hunc, conferentem tibi ad hoc quod Deus inquit: Indurabo cor Pharaonis, Paulus enim illa propemodum non adeò diſſimilibus uerbis exprimit.

Iis quidem qui ſecundũ patientiã boni operis gloriam & honorẽ & incorruptionẽ quærunt, uitam æternã.] Cum dixiſſet q; unicuiq; Dominus reddet, à bonorũ retributione orſus eſt, iucundiorẽ hac ratione orationem reddens. Dicendo autẽ ſecundum patientiã ſiue ex perſeuerantia operis boni, duo denunciat: alterũ, q; nõ ſit à bono recidendũ, neq; ignauiter agendum, uerũ in bono ad fidem uſq; perſeuerandum. alterum, q; non ſoli fidei confidere oporteat: nam & opere bono opus eſt. Cum ait, *Operis boni neceſſitas* Incorruptionem, de reſurrectione fores aperit. Deinde quando cuncti quidem reſurgimus, ſed non cuncti ad eadem, ſed alij quidem ad gloriam, alij uerò ad ſupplicium: ideo Gloriã inquit & honorẽ. Eſt igitur uniuerſa ſententia talis: Deus, inqt, inquirentibus futuram gloriam & honorem, ac nunquam nõ illa cogitantibus, præterea autẽ & incorruptionem in reſurrectione uidelicet, reddet uitam æternam. At quo pacto quæritur futura gloria, honos & incorruptibilitas? per operis boni perſeuerantiam. Nam in opere perſeuerans bono, ac firmiter aduerſus quamlibet tentationem conſiſtens, is cùm gloriam, tum honorem uerè quærit & incorruptionem, ſiue ut in incorruptibili corpore incorruptibilibus bonis fruatur.

Iis autem

Iis autẽ qui sunt ex cõtentione & qui nõ acquiescunt ueritati, credunt autẽ iniqui A
tati, ira & indignatio, tribulatio & angustia in omnẽ animã hominis operantis malũ.
Iudæi primũ & Græci.] ἐριθεία, id est cõtentio, amor est litiũ, & irrationalis quæpiam
instantia pertinax. Iis igitur qui sunt ex cõtentione, inquit, id est, cõtentiosis. Indicat
autẽ hic non ex ignorantia, sed è studio rixandi prauos factos, unde haud sunt uenia
digni. Præterea obedire quidem iniustitiæ, nec obedire ueritati, propositi seu electio
nis est peccatũ. Non enim dixit, ui oppressis uel tyrannide grauatis, uerùm obedien
tibus. Obserua hic quomodo uitam æternam Deum dixerit redditurum, tristia uerò
non item à Deo uentura disseruerit. Indignatio nanq;, inquit, ira & afflictio, non
adijcit q; à Deo reddentẽ, sed ita reliquit absolutum, ut subintelligeretur, erit. Nam ui
uificare proprium est Dei, pœna uerò à nostra secordia accedit. Cum autẽ omnẽ ani
mam hominis ait, contrahit & imminuit fastum Romanorũ. Etiamsi enim imperator quispiam fuerit, nõ euadet iudiciũ, si flagitium cõmittat, id est, si perseuerat in ma
lo, & non resipiscat. Non enim dixit, ἐργασάμενος, id est operatus, sed κατεργαζόμενος,
hoc est, perseueranter operans, siue exercitium faciens ex malo. Postquam uerò Iu
dæi uberiore doctrina & institutione imbuti fuere, maiore iuxtà supplicio digni fue-
Sapien. 6. rint. Nam potentes potenter examinabuntur, magis uerò intelligentes.

Gloria autẽ & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primũ & Græco Non est enim acceptio personarum apud Deum.] Scopus est Apostolo, monstrare in sequentibus, nihil prodesse circuncisionem, nihil item obesse præputium, ac inducere posthac fidem, quæ hominem iustificet. hoc igitur sibi præfixo scopo, præcõcutit res Iudæorum. Intuere hic in sapientiam. Enarrat enim quæ sunt ante Christi aduentũ, & q; mundus fuerit repletus malitia, tum q; castigationi fuerint obnoxij, Iudæus primùm & Græcus. Cum uerò pro cõfesso proposuisset, q; Græcus malorũ suorum causa punietur, ab eodem simul astruit q; & bonorum causa honore afficietur. Quòd si ab operibus & honos prouenit & ignominia, relinquitur legem & circuncisionẽ su- B
perflua esse: nec superflua tantùm, cæterùm utranq; maioris Iudæo pœnæ conciliatricem. Si enim Græcus eam ob causam, quòd non à creatura, adeoq; naturæ lege in stitutus sit, condemnatur: quanto magis Iudæus, qui cum his à lege simul doctrinam & educationem accepit? Scopum igitur cum didiceris, assectare deinceps & uerba. Græcos autẽ hic dicit, nõ idolorũ seruitores, uerũ Dei cultores, & naturæ legi morẽ gerentes, & citra legem piè uiuentes, qualis Melchisedec, qualis Iob, quales Niniuitæ, qualis tandem Cornelius. Pari ratione Iudæos dicit eos, qui ante Christi aduentũ uixere. Dans enim operã ut demonstret circuncisionẽ nihil ualere, recurrit ad superiora tempora, indicans nihil fuisse discriminis inter Græcum Dei colentẽ, & Iudæũ bene & piè uiuentem, & bona operantem. Iam si ante Christi aduentum, quãdo potissimum florebant Iudaica, nihil præstabat Græco Iudæus, multo minus quando lex est abolita. Huc autem fertur & spectat, ut Iudæorum fastum deijciat, qui nõ recipiebant eos qui ex gentibus erant. Gloria, inquit, & honor, & pax. Mundi huius bona semper bella & tumultus habent, inuidiæ & insidijs exposita. Ac etiam si nemo forin secus uel exterorum insidias meditetur, dolúmue struat, ipse tamen hæc possidens, cogitationibus perpetuò suis turbatur. Quæ uerò apud Deum sunt gloria & honor, pacẽ cõtinent: quãdoquidem cùm insidijs, tum cogitationũ turbatione uacent. Quia uerò incredibile uidebatur, ut Græcus siue gentilis in hunc admitteretur honorem, quippe qui neq; legem neq; prophetas audiuerit, confirmat id ex hoc q; Deus nõ sit personarũ acceptor. Non enim, inquit, personas intuetur, sed res & opera explorat. Postq; igitur Græcus nihil differt in rebus à Iudæo, nihil prohibet quo minus pereq; honoretur. Proinde ne glorieris Iudæe contra eum qui est ex gentibus, post legis abrogationem, ubi quando tua florebant, honore tibi par erat Græcus bonum faciens.

Quicunq; enim sine lege peccauerũt, sine lege & peribunt: & quicũq; in lege peccauerunt, per legem iudicabũtur. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deũ, sed factores legis iustificabuntur.] Indicauit in superioribus, q; Græcus eodẽ cũ Iudæo & loco habetur, & honore afficitur: nunc ostendit q; supplicij tẽpore grauior sit obuentura Iudæo condemnatio. Græci enim, inquit, sine lege peccauerunt, hoc est, sine ea quæ per legẽ est instructione, propterea & sine lege peribunt, id est, punient leuius,
ut qui

A ut qui legem accusantem non habuerint. Nam sine lege, est citra illius condemnatio
nem, Iudæus autem in lege peccauit, hoc est cum institutione quę est ex lege. ideo &
legitimè seu per legem iudicabitur, id est condemnabitur, lege uehementius ipsi in-
cumbente & accusante, maioremq; condemnationem faciente. Quomodo igitur di
cis Iudæe, gratia ego non indigeo, quippe qui ex lege iustificer? Ecce enim demon-
stratus es ab lege nihil adiutus esse: itaq; Christi gratia perinde opus habes atq; Græ-
cus, ceu nõ iustificatus apud Deum ex sola legis auditione. Nam apud homines, au-
ditores legis & graues & iusti uideri queunt: apud Deum autem non item, sed facto
res legis iustificantur.

Cum enim gentes quæ legem nõ habent, naturaliter ea quæ legis sunt, faciunt, e-
iusmodi legem nõ habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptũ in cor-
dibus suis, testimoniũ reddente illis conscientia ipsorũ.] In quibus cõfirmat quæ sunt
cõtra Iudæos, hac eos ratione moderatè scilicet aggreditur, adeoq; prudenter sermo
nem texit, ut nõ uideatur quicq; aduersus legem dicere. Veluti enim extollens & ma
gnificans legem, inquit, q; legem nõ habentes, tamen quæ legis sunt faciẽtes, natura-
liter, id est, rationibus à natura ductis, admirabiles sunt: quãdoquidem legis quidem
nõ egerint, & legem interim compleuerint, nõ literas sanè, uerùm opera cordibus
suis insculpentes, & conscientia & naturalibus cogitationibus legis loco usi ad testi-
moniũ boni & honesti. Treis autem leges hic dicit, scriptam, naturalem, & eam quæ
est in operibus. Gentes, inquit, legem non habentes, qualem? scriptam, à natura quæ
sunt legis, qualis? eius quæ in operibus consistit, faciunt. Illi legem nõ habentes, qua-
lem? scriptam: sibi sunt ipsi lex, quanã ratione? Naturali nempe imbuti, qui exhibent
opus legis, qualis? eius quæ per actiones constat. Intuere autẽ hic sapientiã, quomo-
do nõ taxauerit Iudæos perinde ac sermonis cõsequentia postulabat. omninò enim
per consecutionem sic debebat dicere: Quando enim gentes sine lege, natura quæ
sunt legis faciunt, longè meliores sunt ijs qui ex lege instituuntur Iudæis. Atenim sic
B nõ dixit: cæterùm lætius quiddam subdidit, Sibijpsis, inquiens, sunt lex. Ostendit au-
tem ex hisce, quòd & prioribus temporibus, adeoq; multis retrò seculis, ante legis e-
tiam sanctionẽ omnis prouidentia humanæ naturæ obtigerit. Obstruit porrò & ora
dicentibus: Ecquid non iam olim à principio aduenies Deus boni operationẽ osten
dit? cum dicat, boni & mali cognitionẽ omnibus à principio indidisse. quia uerò no-
uit quòd nihil ita perfectum sit, in nouissimis temporibus ipse aduenit.

Et inter se inuicẽ cogitationibus accusantibus & defendentibus, in die qua iudica
bit Deus occulta hominũ, secundũ euangeliũ meũ per Iesum Christum.] Ab alio a-
deoq; nouo principio hoc lege. Nam de eo nũc sermonẽ facit, nẽpe qua ratione cun-
cti ex æquo mortales iudicãdi simus. Tunc emm stabũt nostrę cogitationes, aliæ quidẽ
accusantes, aliæ uerò defendẽtes. Nec opus habet alio accusatore uel patrono homo
apud illud iudicij forũ. Terrorẽ autẽ exaggerãs nõ dixit, peccata, cæterũ occulta. Ho
mines enim de manifestis tantũmodo iudices sedent: Deus uerò occulta, inquit, iudi-
cabit per Iesum Christũ, hoc est pater per filiũ. Nã pater neminẽ iudicat, sed iudiciũ Ioan. 5.
omne dedit filio. Vel sic intelligere queas quod ait, per Iesum Christum secundum
euangelium meum, per Iesum Christum mihi collatum & exhibitum. Innuit autem
hic q; nihil absurdum aut alienũ prædicatur per euangelium, uerùm quæ natura ipsa
præoccupans docuit, uidelicet iudiciũ & supplicium, hęc euangelion etiam testatur.

Si autẽ tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriaris in Deo, & nosti uo
luntatẽ, & probas utiliora, institutus per legẽ.] Cũ dixisset q; Græco faciẽti ea quę sunt
legis, nihil desit ad hoc ut seruet: deinceps Iudæorũ recẽset magnifica, in quib. confi-
dentes efferebant supra gẽtes. Et primũ quidẽ, nomẽ. Etemm ualde honorificũ erat Iu
dæum esse, adeoq; haud in minimo precio erat Iudaismus, ęquè ac hodie Christiani-
smus. Nõ dixit autẽ, Iudæus es, uerũ Iudæus cognominaris. uerus emm Iudęus est qui Iudæus quis
confiteri. Etenim Iudas, cõfessio dicitur. Et requiescis in lege, pro eo quod est, nõ de- dicatur.
fatigaris circumiens & discens quid oporteat agere, sed legem habes, quæ te omni-
bus in rebus facilè instituit. Et gloriaris in Deo, ceu dilectus ab ipso & præ cęteris ho
minibus honori habitus. Est autem maximæ dementiæ symbolum, Dei dilectione
ad contemptum contribulium seu congenerum uti. Et nosti uoluntatẽ, nempe Dei.

Probas

Probas autẽ meliora, id est iudicas quæ agere conueniat, & quę non conueniat agere. Per meliora, quæcunque conuenientia intelligenda sunt, uel utilia. A

Confidis teipsum esse ducẽ cæcorũ, lumen eorũ qui in tenebris sunt, eruditorẽ insipientiũ, magistrũ infantiũ, habentẽ formam scientiæ & ueritatis in lege.] Suprà quidem dicebat q̃ nihil cõmodaret legis auditio, nisi & actio accederet. Neq; enim audi tores, inquit, legis iusti sunt apud Deũ, sed factores. Nunc uerò maius quippiam ait. Quòd si legis doctor es, nec tamen quæ legis sunt facis, nõ tantũ nihil tibi prodes, ue rumetiã eo maiore pœna afficeris. Quandoquidẽ aũt ob doctoris dignitatẽ maximè efferebant, hinc potissimũ ostendit eos esse ridículos. Cum enim inquit, ducem cęco rum, eruditorẽ insipientiũ, idq̃ genus alia, fastũ illorũ recenset. Adeò enim uocabant semetipsos duces & lumen, & præceptores: istos autẽ qui ex gentibus Iudaismo accesserant, proselytos appellabant, in tenebris agentes, & stolidos & amentes. Habes autẽ formã cognitionis & ueritatis, nõ in operibus & officijs, sed in lege, confidens ipsi ceu formanti uirtutẽ: perinde ac si quisquã imperatoriã imaginẽ habens, ipse qui dem nihil ad eius exemplar effingat depingátue, alij autẽ quibus huiusmodi non est cõmissa, citra intuitũ etiam eius reuera ipsam imitentẽ. Omnis itaq; doctor format & effingit cognitionẽ boni, adeoq̃ ipsam ueritatẽ in discipulorũ animis. Quòd si opere exprimat, perfectus erit: sin minus, talis erit, quales nunc ab Apostolo culpantẽ. Sunt qui per formationẽ illã intellexerũt efficiam atq; adumbratã imaginem cognitionis. Non ueram, inquit, notitiam & pietatem habet, cæterùm fucatam & coloratam.

Qui ergo aliũ doces, teipsum nõ doces: qui prædicas nõ furandum, furaris: qui dicis non mœchandum, mœcharis: Qui abominaris idola, sacrilegium facis: qui in le-
Esa. 52 ge gloriaris, per præuaricationẽ legis Deum inhonoras: Nomen enim Dei per uos
Ezech. 36 blasphematur inter gentes, sicuti scriptum est.] Per interrogationẽ uerba facit, pude faciens eos, qui ob docendi munus gloriabantur. Sacrilegium uerò appellat ablationem eorum quæ idolis consecrata erant. Nam etiamsi execrarentur idola, auaritiæ tamen tyrannide uicti, idolis dicata, turpis quæstus gratia contrectabant. Deinde q̃d B
grauius est infert, inquiẽs: Qui in lege gloriaris, ut qui honore sis affectus à Deo propter legem, propter legis præuaricationem Deum ignominia afficis. Tria sunt enim hic peccata: primũ, quòd dehonestant: alterum, quòd Deum à quo sunt honestati dehonestant: tertium, quòd qua lege ipsi honestati fuerunt, per hanc dehonestãt, transgredientes ipsam. Deinde ne uideatur ipse ex se ipsos increpare, prophetam Esaiam ipsorum accusatorem produxit in medium, culpam illorum duplicem faciens. Non enim ipsi soli iniuriam inferunt, cæterùm & ipsi ad hoc alios præparant: non tantùm quę legis sunt docentes, uerumetiam contraria docentes, nempe blasphemiam Dei, quod contrarium est legi. Qui enim ipsos uident corruptos, hoscine oportebat, inquiunt, ab ipso Deo diligi? num qui tales diligit, uerus Deus esse possit?

Circumcisio quidem prodest, si legem obserues: si autem præuaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est.] Quoniam magnam circumcisionis rationem habebant, plurimi eam facientes, non statim à principio dixit quòd superflua & stolida res sit circumcisio, uerùm uerbis quidem eam recipit, reipsa uerò tollit, inquiens: Fateor equidem prodesse circumcisionem, tum scilicet, si legem obserues: sin minus, non dixit, non prodest, ne ipsam contumelia afficere uideatur: sed Iudæum ea nudat dicens, circumcisio tua præputium facta est. Incircumcisum itaque ipsum commonstrat corde. Duas enim circumcisiones, duoq̃ præputia dicit, alteras quidem secun-
Circumcisio duplex. Præputium duplex. dum id quod uidetur, alteras secundum id quod intelligitur. Circumcisio itaq; iuxtà apparens est, quæ carnalis est: circumcisio uerò secundum spiritum, est carnalium affectuum reiectio. Rursum est præputium secundum carnem, quando aliquis incircuncisus fuerit carne: & est præputium secundum spiritum, quando quisquam gentilem habens animum, nihil affectuum prauorum absciderit. Dicit itaq; diuus Paulus: Si quando circuncisus fueris carne, nihil autem egeris eorũ quæ sunt legis, præputium tibi adhuc est, & incircuncisus es iuxta spiritum: perinde ac qui carnis adhuc præputio uestitus est, si fecerit quæ sunt legis, circuncisus est secundum spiritũ, quippe cui carnei affectus sint adempti, quod quidem per sequentia declarat. audi enim.

Quando igitur præputium iustificationes legis custodit, nónne præputiũ eius in circun-

A circumcisionem reputabitur?] Non ait quòd circumcisionem præputium uincat antecellãtue, hoc enim inuisum erat: sed in circumcisionem reputabitur. Proinde uera circumcisio, actio est & uera & bona: præputium similiter actio mala. Obserua aũt q̃ non dixerit, Quando præputiũ legem seruarit. Verisimile nanq; erat quempiam sic occursurum fuisse: Quî fieri potest ut lex ab eo cui præputium est, seruetur, cum hoc ipsum q̃ quisq̃am præputium habeat, sit legis transgressio? Sed quomodo dixit? iustificationes legis, hoc est, quæ uidentur iustificare per operationem ipsorũ. Circumcisio enim non est operatio, sed passio patientis, nempe circuncisi. Ne iustificatio igitur quidem legis dici queat. Nam est data in signum, ut ne cum gentibus Iudæi miscerentur. *Circũcisio nis signum.*

Et iudicabit id quod ex natura est præputiũ legem consummans, te qui per literã & circumcisionẽ præuaricator es legis. Nõ enim qui in manifesto, Iudæus est, neq; quę in manifesto est in carne, circumcisio est: sed qui in abscondito, Iudæus est: & circumcisio cordis in spiritu, non in litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.] Hic aperte ostendit q̃ duo præputia ponat, alterum quidem ex natura, alterum uerò ex electione & uoluntate: quod quidem est, ut dictum est, quando quis carnalium affectuũ, nullum habet circumcisum aut amputatum. Duas item circumcisiones dicit, alteram secun *Circũcisio duplex.* dum carnem, alteram in spiritu cordis. Ait itaq;, id quod ex natura est præputium, affectuum carnis circumcisionẽ habens, per hoc quod legẽ perficiat, id est legis (ut suprà dictum) iustificationes. Iudicabit, pro eo quod est, condemnabit, nõ circunsionem, hoc *Cautè ad Iudæos loqui tur Paulus.* enim odiosum erat: uerùm te, qui, quantũ ad carnem attinet, circumcisus quidem uideris, corde uerò in circumcisus es, quatenus transgressor es iustificationũ legis. Quocirca haud ignominia circumcisionẽ afficit, sed honorare potius uidetur: eum uerò increpat, qui in ipsam ceu præuaricator iniurius extiterit. Hisce peractis manifestè definit quisnam sit uerus Iudæus, ostendens eos cuncta ad ostentationem facere. Non enim qui, inquit, in manifesto Iudæus apparet, Iudæus est: cæterùm qui est in abdito, qui neq; simpliciter quod corporale est perficit, uerùm spiritualiter intelligit & sabbata, & sacrifi-
B cia, & purificationes. Porrò cum ait, Circumcisio cordis in spiritu, ecclesiasticæ reipub- *Cordis circumcisio.* licæ uiam præstruit, ac fidem inducit: siquidem ipsa est in corde & in spiritu. Laudem porrò, inquit, à Deo habet, corda semper explorante, neq; quicquã secundum carnem iudicante. Quod uerò ex hisce omnibus colligitur, tale est. Nẽpe q̃ ubiq; uita proba opus sit: porrò cum præputiatũ siue incircuncisum aut græcum audiueris, ne idolorum cultorem intellige, uerùm Dei cultorem, & uirtute præditum, extra legis tamen obseruationes, perinde ac suprà dictum est.

CAPVT III.

QVid ergo amplius Iudæo est? aut quæ utilitas circumcisionis? Multum per omnem modum. Primùm quidem quia illis credita sunt eloquia Dei. Quid enim si quidam illorum non crediderunt? nunquid incredulitas eorũ fidem Dei euacuabit? Absit.] Quoniam legem eiecerat, per hoc quod diceret, Non enim qui in manifesto, Iudæus est: in posterum obiectionem quampiam sese exerere conspicatus, illi se opponit. Ecquænam est obiectio? Si nihil prosunt, inquit, hæc, cur Iudæorum gens est electa? Diluit igitur hanc pro sua sapientia, Siquidem uerbis cõsentit, multam inquiens Iudæo inde commoditatem prouenire. Quod confirmans, non Iudæorum uirtutes resq; strenuè gestas adducit, uerùm Dei potius dona & gratiam, Nec enim dixit quòd multũ præstiterint cæteris gentibus Iudæi, eo quòd hoc uel istuc gnauiter trãsegerint, uerùm quod commissa sint illis oracula Dei: quæ certè Dei est beneficentia, nec ulla ratione illorum uel dignitas uel præstantia. Quid uerò est, credita sunt? pro, acceperunt, *Iudæi plurimum à Deo honorati.* uel in manus sumpserunt, dignisq; uisi sunt Deo ut acciperent diuina responsa cœlitus demissa, Hæc autem dicens, ipsos quidem defendere uidetur. Attamen aliam rursus accusationem in medium aduersum ipsos profert, demonstrans ipsos diuinis eloquijs fidem non adhibuisse, per quæ tamen plurimo sint honore affecti. Veruntamen hanc accusationem ueluti ab alio quopiam factam introducit, quippe qui dicat: Ecquid emolumenti confert Iudæis quòd oracula Dei acceperint, cum increduli erga eadem fuerint? Hanc obiectionem porrò diluere uidetur, non pro ipsis, sed pro Deo potius apologiam adferens, Quòd si increduli fuerint, quid hoc ad Deum? Num incredulitas istorum fidem Dei faciet irritam? Id est, credita ipsis eloquia siue oracula ac Dei bene-

P ficentiam?

ficentiam? Vſqueadeò nanq; Deus ex illorum incredulitate haud lædítur, ut glorificetur potius ut benignus & humanus: quandoquidem & illi qui eum ignominia affecturus eſt, beneficum ſeſe exhibeat. Viden' quomodo eos reos fecerit ex ijs ob quæ ſibi placebant, ſiue ex hoc quòd legem acceperint?

Pſal. 115. Sit autem Deus uerax, omnis autem homo mendax, ſicuti ſcríptum eſt: Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & uincas cum iudicaris.] Dixit ſuprà, q̃ quidã non crediderunt, deinde cum nedum quídam, uerùm omnes in uniuerſum uideantur incredulí eſſe, ſapientiſsimè orditur ſermonem, quí moleſtus & inuiſus uidebatur, atq; id quod re uera factum eſt, ueluti per ſuppoſitionẽ profert, inquiens: Ponamus quòd omnes incredulí fuerint: ecquid iſthuc? uel hinc quoq; iuſtificatur Deus. Hoc eſt, ſi iudicatio fiat & exploratio eorum quæ à Deo Iudæis ſint collata, ac uiciſsim eorum quæ ab ijs erga illum ſint facta: niceteria, uictoriæq; penes Deum erunt, ſicut & Dauid etiam ait. Quod uerò inquit, Sit Deus uerax, uſurpauit pro manifeſtetur, demonſtretur.

Si autem iniquitas noſtra Dei iuſtitiam commendat, quid dicemus? Num iniuſtus eſt Deus, qui infert iram? ſecundum hominem dico. Abſit. Alioquin quomodo Deus iudicabit mundum?] Obiectionẽ hîc huiuſmodi adducit, ceu nonnulli ſint qui dícant: Si Deus ubi in nos beneficia contulerit, ac à nobis contemptus fuerit, iuſtus appareat, magiſq; uincat, per exuberantem nempe humanitatem ſuam indignis etiam beneficia cõferens: cur in poſterum iram infert, hoc eſt, punit nos, quippe qui facti ſimus ipſi authores cùm iuſtificationis, tum uictoriæ illius? Atq; tale quidem eſt argumentum, quod hanc ad rationem diluit omnino ſapienter idem in eos retorquendo. Quia, inquit, te punit, propterea non es ipſi uictoriæ cauſa autórue: iniuſtum enim foret uictoriæ authorem à uincente puniri. Atqui Deus non eſt iniuſtus. Alioqui, quî iudicabit mundum, ſi ipſe ſit iniuſtus? Proinde, cum te & punit Deus, & non eſt iniuſtus, non es igitur ipſi uictoriæ cauſa per commiſſa flagitia tua: poterat enim & aliàs uincere, etiamſi non uiſus fuiſſes ſceleratus. Quod adiecit, ſecundum hominem dico, hunc habet ſenſum: Ego quidem, inquit, hæc pro Deo defendentis inſtar adduco, iuxta humanam ratiocinationem, hoc eſt, perinde ac poſsibile eſt homini ratiocinarí, atq; adeò iuſtas adferre cauſas. Nam quæcunq; agit Deus, nonnullas occultas rationes habent, ſupra humanas cogitationes & argumenta exiſtentes, ut quæ non egeant noſtra defenſione.

Deus nõ eſt iniuſtus.

Dei opera inſcrutabilia.

Si enim ueritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipſius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudícor, & non, ſicut blaſphemamur, & ſicut aiunt quídam nos dícere, faciamus mala, ut ueniant bona? quorum damnatio iuſta eſt.] Rurſus idem reſumit, ut apertius reddat. Si enim Deus iuſtus & uerus apparuit ex eo quòd deliqui, cur ego in poſterum condemnor, qui iſta in gloriam Dei commiſerim? Non enim dignus ſum cõdemnatione, ſed coronis potius. Quòd ſi hoc uerum, igitur & quod Græci de nobis dícunt, uerũ erit. Nam Græci ſiue gentiles ſimulac audiuiſſent Paulum dicentem, Vbi abundauit peccatũ, ſuperabundauit & gratia: rídebant hoc, aſſeuerantes Chriſtianos dícere, Faciamus mala, ut ueniant bona: & peccemus multũ, ut exuberet gratia. Iſthuc igitur quod aiebãt Græci & infideles uituperantes proſcíndentesq; nos, hodieq; cõtingit: nẽpe ſi ita admiſerimus, quòd Deus eluceat eſſe bonus ex mea uitioſitate, necnon ingratitudine. Verùm aliter ſeſe res habet. Gentium enim nunquã non mentientium iſte ſermo eſt, quarum condemnatio iuſta eſt, id eſt qui iuſtè punientur. Haudquaquam igitur ego meum ob peccatum Deo ſum cauſa iuſtificationis, cõdemnor enim tanquam peccator. Neq; enim condemnarer, ſi ad gloriam Dei peccaſſem.

Græci mendaces.

Quid ergo? præcellímus eos? Nequaquam. Cauſa enim ſumus & Iudæos & Græcos omneis ſub peccato eſſe, ſicut ſcríptum eſt: Quia non eſt iuſtus quiſquã, non eſt intelligens, non eſt requírens Deum. Omnes declínauerunt, ſimul inutiles facti ſunt, nõ eſt qui faciat bonum, non eſt uſq; ad unum, Sepulchrum patens guttur eorum, linguis ſuis doloſe agebant. Venenum aſpidum ſub labijs eorum, quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt: ueloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem. Contritio & infœlícitas in uijs eorum, & uiã pacis non cognouerunt. Non eſt timor Dei ante oculos eorũ.] Suprà dixerat q̃ eſſet aliqua excellentia Iudæis, ut quibus omnino eſſet credita traditaq; lex: nunc uerò commonſtrat nihil eos habere eximium quo excellant, quantum

Pſal. 13.

A quantum ad propria opera pertinet. Etenim cum non obſeruauerunt quæ eis credita erant, magis condemnantur. Proinde præſtantiã quandam habuerunt, atq; electi ſunt à Deo. Simulac uerò propríjs operibus contumelia affecerunt Deum, à quo honore erant affecti, atq; electi: nedũ nihil quo excellant, habent, uerumetiã plus condemnant. Velut igitur in perſona Iudæorum ait: Quid igitur? excellimus? pro eo quod eſt, Habemúſne aliquam excellentiã? ac præſtamus alijs, & beneplacemus Deo præ cæteris Iudæi nos, quippe qui legem ac circunciſionẽ acceperimus? † Nõ omnino, dixit, pro nequaquã. Iudæi enim æquè ac Græci peccarunt, ut ne plus dícam. Vnde uerò hoc perſpicuũ eſt? Ex prophetis nimirum, Dauíde ac Eſaía, Dauídis nanq; ſunt illa, ab eo loco cuius initium eſt, Non eſt iuſtus quiſquã, uſq; ad eum ubi inquit, maledictione & amaritudine plenum eſt. Eſaiæ aũt, Veloces pedes eorum, aduſq; locũ ubi inquit, Viam pacis nõ cognouerunt. Poſtea rurſum ſunt Dauídis quæ ſequuntur. Celeberrimos igitur prophetarũ adducit accuſatores ipſorum, ſibiq; ipſis conſentientes inter ſe mutuò indicat, quãdo poſt Eſaiæ uerba rurſum Dauídica adfert. Eſaías enim perſpicuè de Iudæis diſſerit. Proinde etiam & Dauíd. Porrò ſimulatq; quíſpiam à bono declinat, protinus inutilis redditur. Malitia enim nihil eſt aliud atq; peruerſio naturalium erga bonũ motuũ. Vnde ad id quod præter naturã eſt, hominem auehens, inutilẽ ipſum efficit. Non enim natura deínceps ipſo utitur, quemadmodũ nec ægrotante utitur ad propria opera. Præterea cõtrítio & infelicitas peccatũ eſt: nihil enim adeò cõterit animã atq; ipſum, ob difficultatem inæqualitatémue uiæ eius. Virtus nanq; ceu naturale noſtrũ bonum, leuiter & æqualiter nos ferrí facit: cæterùm uitium, ceu præter naturam, aliàs quidem ſurſum, aliàs uerò deorſum facit ferri, in defectu & exceſsibus apparens, ac propterea inæqualem & inciſum motum exhibens, ut ne dícam ſupplícia poſthac ſecutura. Et uiam pacís, Diuinam uitam intelliges, ſeu diuinam inſtitutionem: ipſa enim eſt uia quietis ac tranquillitatis. Hinc, Tollite, inquit, iugum meũ, & inuenietis requiem: atq; ut ad ueram Chriſti pacem peruenias, hæc uia eſt.

Iudæi à Deo primùm electi, poſtea ingrati, & ob id iuſtè damnati.

† ἐπάνω πάντως

Pſal. 13. *Eſaiæ 59.*

Inutilis redditur, qui à bono diuertit.

Mat. 11.

B Scímus aũt, q̃ quæcunq; lex loquitur, ijs qui in lege ſunt loquitur, ut omne os obſtruatur, & ſubditus fiat omnis mundus Deo, quía ex operibus legís non iuſtificabitur omnis caro corã illo.] Vt ne dícant Iudæi, quoniã hæc ad nos non pertinent, ait: Quæcunq; lex dicit, ijs qui in lege ſunt loquitur. Nam quæ iſta eſt neceſsitas, ut quæ nobis tradita eſt lex, aliis uerba facere iudicetur? Legem autem appellat totũ uetus teſtamentum, nõ ſolum Moſaica, quemadmodũ & nunc Eſaiæ Pſalmorumq; uaticinia legem nominauit. Quòd uerò ait, ut omne os obſtruatur, per hoc Iudæorũ faſtum indicat, leuemq; & uanũ linguæ ipſorum impetũ atq; iactantiã. Obſtruxit igitur hanc amnis inſtar decurrentẽ prophetes. Non aũt hoc dicit, q̃ propterea peccauerint, ut os ipſorum obſtruatur: uerũ q̃ ea de cauſa increpiti ſunt à prophetis, ut ne ignorantes peccata ſua ſeſe iactitent & glorientur. Atq; ut non ſoli Iudæi, uerùm & uniuerſus mundus reddatur Deo obnoxius, id eſt condemnatus, fiducia & libertate uacans, ut quí non ex propríjs operibus iuſtificetur, ſed alterius ope indigeat, nimirum Chriſti Ieſu gratia. Itaq; Iudæe, quidnam in lege gloriaris, cum æquè ac reliquus mundus reus exiſtas, utpote ex operibus legis haud iuſtificatus?

Per legem enim cognitio peccati. Nunc autem ſine lege iuſtitia Dei manifeſtata eſt, teſtificata à lege & prophetis.] Si gloriaris in lege tu qui Iudæus es, noueris iſtam tibi maioris ſupplicij cauſam eſſe. Nam peccatũ tibi cognitum reddidit. Iam peccãti ſcienter & ex cognitione, maior pœna imminebit. Veruntamẽ per ſecordiam ignauiamq; tuam hoc contigit. Etenim cum non declinaueris quod innotuit tibi peccatum, ſuppliciũ tibi magis conciliaſti. Ecquánam ratione à pœna iſtiuſmodi liberaberis? Si complexus fueris iuſtitiã Dei, quæ ſine lege eſt. Iuſtos enim nos Deus efficit, etiamſi opera nobis deſint: nam Deus eſt qui omnia poteſt. Bellè aũt dixit, manifeſtata eſt, ut monſtraret q̃ uetuſta admodum exiſtẽs iuſtitia illa, occultata fuerit. Quinetiã cum adiecit, comprobata à lege & prophetis, idem indicat non nouam eſſe iuſtitiã, cæterùm cũ Moſæ legem, tum prophetas de hac feciſſe uerba: dignã proinde eſſe quæ ſuſcipiatur. Etiamſi autem ſine lege ſit, legi tamen conſonum eſſe ut per eam iuſtitiam nos iuſtificemur.

Acrius punitur, qui ſciens delinquit.

Iuſtitia autẽ Dei per fidem Ieſu Chriſti in omneis & ſuper omneis qui credunt: non enim eſt diſtinctio. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei, iuſtificati gratis

per gratiã ipsius, per redemptionẽ quæ est in Christo Iesu.] Iustitia, inquit, ipsa, hoc est, A
iustificatio qua nos iustificauit Deus, uenit in omnes per fidẽ. Adferentes enim fidẽ, iu
stificamur omnes, Iudæi & Græci: non enim est distinctio. Necp̃ q̃ legem acceperit Iu
dæus, propterea præfertur Græco. Siquidem & ipse deliquit, quippe qui à lege solam
peccati cognitionẽ acceperit, non etiã peccati fugã. Quòd si non adeò ut Græcus pec
cauit, æquè tamẽ gloria Dei orbatus est, ut qui omnino Deũ offenderit. Iam qui offen
dit & impingit aduersus Deum, ignominiã certè, non gloriam refert. Atenim ne de-
Iustitia Dei ad oẽs perueniẽs per fidem. spondeas propterea animum. Iustificantur enim omnes gratis gratia Dei, quæ gratia
per redemptionem fit, hoc est, perfectam libertatem, quam operatus est Christus: ipse
enim sese in precium redemptionis dans, iustificauit nos.

Quem proposuit Deus per fidem propitiatoriũ in ipsius sanguine, ad ostensionẽ iu
stitiæ suæ propter remissionẽ præteritorum delictorũ, in sustentatione Dei ad ostensio
nem iustitiæ eius in hoc tempore, ut sit ipse iustus, & iustificãs eum qui est ex fide Iesu.]
Propitiatorij & sanguinis meminit, ut persuadeat Iudæo, q̃ per Christum remissio &
iustificatio fiat. Si enim tu, inquit, sanguine pecudũ diluí peccata credidisti, multo ma
gis id sanguine Christi fiet. Ac si propitiatorio legali tantum roboris fuerit, ut peccata
extinxerit, cum tamen umbra ac typus Christi extiterit; multo magis ueritati ipsi tan-
Propitiatorium arcæ quid. tum uirium est relictum. Propitiatorium autem uocabatur arcæ cooperculum, quod
ex utraq̃ parte Cherubin obtegebant. Indicabat aũt omnino humanã naturam, quæ
coopertorium erat diuinitatis, contegens ipsam. Glorificabatur quidẽ ab angelicis uir
tutibus ministrantibus ei, propter unionem quæ ei cum diuino uerbo erat. Proposuit
uerò dixit, ut ostenderet iam olim prædefinitã esse redemptionem per Christi Iesu san
guinem, ut sanaret remissionẽ siue languorem, hoc est, correctionẽ peccatorũ antehac
perpetratorũ, in patientia Dei. Nam multa licet usi bonitate Dei, similes tamen sumus
dissolutis seu paralyticis, & mortuis. Hæc sanè cõtigerunt ad ostensionẽ iustitiæ Dei, ut
nõ ipse solus appareat iustus, sed talis qui & alios peccato mortuos, resuscitare & iustifi
care possit: quemadmodũ diuitarum demonstratio est, nõ q̃ per sese quispiã diues est, B
sed q̃ & alios ditare possit. Ne igitur pudefias hac ratione iustificatus. Nã si Deus hoc
faciendo sese ueluti ostentat ac sibi placet & gloriatur tanquã nos iustificans, in præsen
ti tẽpore, hoc est quando peccatũ ad fastigiũ redactũ est, & quando deplorati eramus
nos, remissi siue dissoluti & mortui: quomodo tu Iudæus ob talẽ Dei gloriã erubescis?

Vbi est ergo gloriatio tua? excluſa est. per quam legem? factorum? Non, sed per le-
Diuinitus ostenditur. gem fidei.] Demonstrauit quòd per fidem iustificaremur, non immeritò igitur ex Iu
dæo percontatur, Vbinam est gloriatio tua & arrogantia? Nõ dicit autem, ubi est uir-
tus? nec enim habebant uirtutem, sed solam gloriationẽ. Ac subdit, excluſa est, pro eo
quod est, tempus amplius nõ habet opportunum. Ante Christum enim opportunum
erat gloriari in lege, iam uerò minimè opportunũ est: siquidem inutilis esse lex demon
Lex iustificandi uim non habuit Leuit. 18. strata est. Quòd si lex potuisset nos iustificare, nõ habuissemus opus Christo. Per qua-
lem aũt legem, inquit, excluſa est? nunquid per legem operũ, nempe quę dicit: Quoniã
qui fecerit hæc, uiuet in eis? id enim dixit lex Mosaica. Haudquaq̃, inquit, sed per legẽ
fidei, quę gratia iustificat, & nõ ex operibus. Ecce fidem legẽ etiã uocat, ob nominis a-
pud Iudæos reuerentiã. In posterũ itaq̃ Iudæe in fide gloriare, quę te iustificare potest.

Arbitramur itaq̃ iustificari hominem per fidem sine operibus legis. An Iudęorum
Deus tantũ? nónne & gentiũ? Immò & gentiũ: quandoquidem unus est Deus, qui iu
stificabit circuncisionem ex fide, & præputiũ per fidem.] Cum subiecisset oculis, q̃ ex
sanguine Christi & non ex operibus esset iustificatio, concludit sermonem, inquiens:
Iustificatio non ex operibus legis. Ex commemoratis omnibus colligimus fide iustificari omnem hominem, & ne turbe
ris ô Iudæe, ceu absurda res ista hæc. Num enim partium studiosus est, uel diuisus Deus,
ut te solummodo seruet, nõ autem omnem hominem? Hîc autem Iudæos robore sus-
fundit, ac perterrefacit supra modum, ceu eos qui aduersus Deum pugnant, si non ad-
mittant gentes seruari per fidem: id quod fit, cum non credunt ipsum omniũ peræquè
Deum esse, curamq̃ gerere omnium ex æquo. Vnus igitur, id est, idem & Iudæorum
& gentiũ Deus, sui & circuncisum iustificat, nõ ex lege, sed ex fide, ac præputiatũ in-
termediante fide suscipit. Cum autem circuncisionis mentionem faciat & præputij,
memoriã refricat eorum quæ paulo antè dicta sunt, quibus indicabat quòd neq̃ circun
cisio

A cisio prosit si opera desint, neq̃ præputium per sese quicquam obsit. Vtraq̃ igitur fi-
de opus habent.

Legem ergo destruimus per fidem? Absit, sed legem statuimus.] Quia nonnihil tur
babat Iudæos, legem fide dissolui, mitigat & curat istuc uulneris ingenti sua sapientia
Paulus, inquiens: Quod legem stabilit fides. Quod enim uoluit lex, nempe iustificare *Fides legem*
hominem, non potuit autem præstare, hoc fides perficit. Simulatq̃ enim quispiam cre *nõ destruit,*
diderit, protinus iustificatur: haud igit̃ destruit legẽ fides, sed statuit potius. Per hoc sta- *sed statuit.*
tuendi uocabulũ, ostendit iacẽre legẽ. Nã qui iacet, opus habet ut irrigẽt & stabiliatur.

CAPVT IIII.

QVid ergo dicemus Abraham patrem nostrũ inuenisse secundũ carnẽ? Si enim
Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriationem, sed nõ apud Deum.
Quid enim scriptura dicit? Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam.]
Abundè satisq̃ confirmato hoc, nimirũ q̃ omnes planè fide indigeant, Abrahæ exem *Gen. 15.*
plo id fortius monstrat, ut qui apud Iudæos in magno admodum loco fuerit, summoq̃ *Iacobi 2.*
precio. Dixit itaq̃, q̃ neq̃ is qui talia tantaq̃ trãslegerat, ex operibus iustificatus sit, sed *Galat. 3.*
ex fide. Patrem hunc porrò appellat secundum carnem, eiiciens eos à cognatione quæ *Abrahã ex*
est secundum spiritũ: uel potius necessitatem eis imponens, ut eum in omnibus imiten *fide non ex*
tur. Si enim ex operibus iustificatus est, habet quidem quod glorietur, sed enim non a- *lege iustifi-*
pud Deum, hoc est, gloriari potest quòd suis laboribus aliquid rectè egerit: quod non *catus.*
est apud Deum gloriari, neq̃ ad eum recurrit. Atenim qui ex fide iustificatur, habet *Gloriari in*
quòd apud Deum glorietur: nam gloriatur apud eum, ipsius sese gratia seruatum, seq̃ *Deo quid sit*
ab eo dilectum. Enimuero & aliter gloriatur is qui credit, tanquã qui Deũ glorificaue *catur.*
rit per hoc quòd crediderit ipsum ea præstare posse quæ nobis impossibilia uidentur.
Proinde est quod iactet adeoq̃ deprædicet, nempe fiduciã ac libertatem erga Deum:
ueram nanq̃ de eo opinionem habet ac credit ei, ceu qui omnia possit.

Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiã sed secundum debi
tum. Ei uerò qui nõ operatur, sed credit in eum qui iustificat impium, imputatur fides
B eius ad iustitiam. Sicut & Dauid dicit beatitudinem esse hominis cui Deus iustitiã im-
putat sine operibus: Beati quorũ remissæ sunt iniquitates, & quorũ tecta sunt peccata. *Psal. 31.*

Beatus uir cui non imputarit Dominus peccatum.] Qui operatur, inquit, mercedem accipit, ceu quæ debeatur ei pro labore: qui credit autem, etiamsi non operatur, fidem tamen adfert, rem sanè minimè exigui momenti. Certò enim persuasum habere q̃ possit Deus eum qui impiè uixisset, nedum pœna liberum facere, uerumetiã iustũ efficere, magnũ reuera est. Eam ob rem fides credenti ad iustitiã imputatur, hoc est, su-
scipit fidem eius Deus, non ut mercedẽ ipsi reddat, uerùm ut iustificet ipsum. Proinde qui credit, adfert etiam nonnihil, fidem uidelicet. Quum itaq̃ ab Abrahamo ostende-
rit quòd ex fide sit iustitia seu iustificatio, producit in testem ipsum Dauid, beatum prę-
dicantem eum hominẽ cui nõ imputarit Dominus peccatum. Ac maius quiddam per
excessum indicat. Nam si felix est atq̃ beatus, qui remissionem peccatorum accepit ex
gratia: multo magis qui fidẽ demonstrauerit, & ex ea iustificatus fuerit, beatus esse cen
sebitur. Ne enim mihi dixeris, inquit, quòd secundum gratiam remissionem accipiat:
ecce enim ille ipse est, qui beatus esse prædicatur. Non autem ipsum beatum prædicas-
set, nisi immensa ipsum gloria frui conspexisset. Nam beatitudo, eximiũ quiddam est,
ac maius ipsa iustitia, puta omniũ quæ à Deo nobis obtingũt bonorũ fastigiũ & culmẽ.

Beatitudo ergo hæc ad circumcisionem tantũ pertinet, an etiam ad præputium? Di-
cimus enim, imputatam esse Abrahamo fidem ad iustitiam. Quomodo igitur imputa-
ta est? quum in circumcisione esset, an in præputio? Non quum in circumcisione, sed
quum in præputio.] Si beatitudo ei conuenit, cui haudquaquam imputauerit Domi-
nus peccatum, hoc est iustificatio: iustificatus est autem Abraham, & omnino beati-
tudinem est nactus: uideamus igitur quando iustificatus est, quum præputiatus esset,
an cum circumcisus? Præputiatus certè. Beatitudo igitur in præputium cadit, hoc est,
ipsi magis, quàm circumcisioni conuenit.

Et signum accepit circumcisionis, signaculum iustitiæ fidei, quæ est in præputio, ut
sit pater ipse omnium credentium per præputium, ut & eis imputetur iustitia: & pater
circumcisionis, non ijs tantum qui ex circumcisione sunt, sed & ijs qui sectantur uesti-

Abraham si iustificatus, cur circuncisus.

gia fidei, quę est in pręputio patris nostri Abrahami.] Obiectionẽ emergentem diluit. forsan enim aliquis dixisset: Si Abraham, cum in præputio esset, iustificatus est, quam igitur ob causam circuncisus est? Ait igitur, quòd circuncisionis signum acceperit, pro sigillo obsignante ac prædicante quòd ex fide iustificatus est: quam sanè fidem iam antea cum præputiatus esset, ostendit. Cum itaq; duo cernantur circa Abrahamum,

Abraham præputij et circuncisionis pater.

præputium & circuncisio, per præputium sanè, eorum qui præputium habent, pater commonstratur, sed qualium? talium uidelicet qui ipsius instar crediderunt, ut perinde ipsis fides imputetur ad iustitiam, hoc est, ut iusti fiant. Per circuncisionem uerò rursus ostenditur esse pater circuncisionis, hoc est, circuncisorum. Est autem pater non illis, qui solam circuncisionem habent, sed qui incedunt etiam per uestigia fidei ipsius, quæ in præputio illi obtigit. Hunc itaq; ad modum hic est legendus locus: Et patrem eum circuncisionis esse, non ijs qui ex circuncisione sola ipsi adęquantur, sed qui sectantur uestigia fidei, hoc est, qui credunt æquè atq; ipse in mortuorum corporum

Resurrectionẽ Abraham credidit.

resurrectionem. Nam cum esset grandæuus & mortuus, credidit quòd posset uiuum Deus semen sibi excitare, ac dare gnatum: Est igitur uniuersa sententia huiusmodi: Cum in præputio esset Abrahamus, credidit & iustificatus est, ut hoc pacto credentium præputiatorum pater esset. Rursus accepit circuncisionem, sigillum & signum fidei quam in præputio habuit, ut esset pater circuncisorum, ingredientium uidelicet per uestigia fidei, quam habuit dum adhuc incircuncisus esset. Hæc itaq; si non adsit, nequicquam circuncisionem gloriæ ducunt. Quemadmodum si quis crumenam ostentet signaculum solum habentem, in qua nihil sit abditum reposituмue: sic Iudæus erumena quidem est circuncisione signata, sed fidem non habens, cuius signaculum est ipsa circuncisio.

Non enim per legem promissio Abrahamo & semini eius, ut esset ipse hæres mundi, sed per iustitiam fidei. Si enim qui ex lege, hæredes sunt, exinanita est fides, & abolita est promissio.] Ostendit iam antea, quòd iustitia non ex Lege, sed ex fide sit: pergit itaq; commonstrare, quòd promissio Abrahamo non ex lege, cæterùm ex fide iusti- B

Promissio Abrahæ facta qualis fuerit.

ficante obtigerit. Qualis autem erat promissio? Vt esset ipse hæres mundi, hoc est, ut in ipso benedicerentur omnes totius mundi nationes. Si enim lex, inquit, dedit hæreditatem, euacuata est fides, id est, uana & uacua & inutilis esse res deprehenditur. Quis enim ulla fidei siue cura siue ratione tangetur, si lex promissam hæreditatem daret? Verùm non ita res habet: siquidem Abraham promissionis factus est hæres, non per legem. Vbi enim tum lex erat? sed per fidem, quemadmodum scriptum est, Cre-

Gen. 15.

didit Abraham Deo.

Lex enim iram operatur. Vbi autem nõ est lex, nec præuaricatio.] Confirmat iam quónam pacto per legem promissio aboleatur, cũ inquit, legem sequitur transgressio: legis autem transgressio, iram operatur, & maledictionem adducit & supplicium. Qui igitur supplicio est obnoxius, quomodo quæso dignus est hæreditate?

Ideo ex fide, ut secundum gratiam, firma sit promissio omni semini, nõ ei quod ex lege tantum, uerumetiam ei quod est ex Abrahami fide, qui est pater omniũ nostrũm,

Gen. 17.

sicut scriptum est: Patrem multarum gentium posui te: ad exemplum Dei cui credidit, qui uiuificat mortuos, & uocat ea quę non sunt, tanquam ea quæ sunt.] Quia lex iram operatur, propterea ex fide dicitur iustificari Abrahamus, ac hæres constitui, ut secundum gratiam omnia fiant. Gratia autem ad quid prodest? ut sit firma promissio. Non enim præuaricationem habet gratia, quemadmodum lex, ut infirma sint quæ dantur. At cum gratia est & misericordia Dei uniuersum hoc, haud iniuria, quæ donantur,

Abrahã omnium pater.

stabilia sunt cuncto semini, hoc est, omnibus credentibus, non ijs tantùm qui sunt ex lege, hoc est circuncisis, uerumetiam ijs qui sunt in præputio, qui sunt semen Abrahami, ex fide ipsi progeniti: ita ut cui non sit fides, is non sit semen Abraham, qui est pater

Gen. 17.

omnium nostrũm, hoc est fidelium, sicut scriptum est: Patrem multarum gentium posui te: ad instar eius, cui credidit, Dei. Est itaq; hæc sententia: Abraham est pater omnium ad exemplum Dei, hoc est, ad similitudinẽ Dei. Nam ut omniũ est pater Deus, consimili ratione Abrahamus, non secundum naturalem propagationem aut cognationem, uerùm secundum coniunctionẽ & affinitatem fidei. Adiecit autem, cui credidit,

A dit, ut ostenderet quòd & fidei cõpensationem acceperit, quæ est, q; sit pater omnium. Quare si nõ admiseris ô Iudæe ipsum esse patrem omnium nostrũ, imminuisti eius honorem, quem accepit credendo ei qui uiuificat mortuos, & uocat ea quæ non sunt, tanquã sint. Quod suprà dixi, hoc nũc ait, quòd Abrahã credidit q; Deus mortuũ corpus, quale erat suũ ipsius, posset nõ solùm uiuificare, cæterùm fœcundũ etiam reddere: propterea nunc ait, qui uiuificat mortuos. Porrò, q; uocat ea quæ non sunt tanq; sint, huius causa appositum, ut ostendat nõ esse impossibile Deo, eos q nõ sint filij Abrahami, filios ipsius facere. Non dixit aũt, qui ꝓducit quę nõ sunt, uerùm, qui uocat. Vt enim nobis facile est uocare quæ sunt, sic ei haud difficile est, quæ non sunt, excitare ac statuere.

Qui præter spem in spe credidit, ut fieret pater multarũ gentiũ.] Ne arbitreris temerè honoratũ esse Abrahamũ. Quomodo enim qui præter spem humanam, in spe diuina credidit, q; fieret pater multarũ gentium, non Ismaelitarum (nam illi non secundum fidem, sed secundum naturã ex eo descenderunt) sed earum quæ sunt illi secundum fidem similes.

Ismaelitæ ex Abraham per naturã nõ per fidẽ.

Secundum quod dictũ est: Sic erit semen tuũ. Et non infirmatus est in fide, nec consyderauit suum ipsius corpus emortuum, cum iam ferè centum esset annorum, & emortuam uuluam Sarhæ. In promissione autem Dei nõ hæsitauit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, plenissimè sciens quòd quæcunq; promiserit Deus, potens est & facere.] Quia dixerat, præter spem in spe diuina credidit: confirmat nũc hoc ipsum, inquiẽs: Dictum quidem est ad ipsum, Sic erit semen tuum ut stellę & ut arena. Ipse uerò in fide haudquaquam labefactatus, sed fortem eam retinens, non respexit ad proprium corpus suum, ipso tempore iam emortuum, nec expendit secum Sarrhæ matricem duplici ratione enectam. Etenim & senio & sterilitate iam erat demortua. Nec hæsitauit, hoc est, non in dubiam animi sui sententiam raptus est, nec prorsus animi pendit, sed enim roboratus est fide. Intuere aũt, quinam ostendat credentem opus habere multa uirtute ac potentia. Nam plerique fidem imminuerunt, ceu rem minimè laboriosam: opera uerò magnificarunt, ut quæ sudorem ac uires postulent. Indiget igitur, B inquit, is qui credit, & magna & potenti anima, quò incredulitatis ratiocinationes abigat ac repellat. perinde igitur atq; Abrahamus in fide robustior est redditus. Qua ratione? dans gloriam Deo: non humanis fidem adhibens cogitationibus aut argumentis, cæterùm digna Dei gloria secum animo uolutans, certior factus ac indubitatò persuasus, quòd impossibilia possit: hæc enim Dei est gloria. Quocirca qui non credit, sed in multis rebus curiosus est, non glorificat Deum. quia uerò Abraham non erat perfectè centum annorum, propterea quadam ueluti siue correctione siue cõditione dixit, Centum annos ferè.

Gen. 15. Sarrhæ matrici & sterilitate ipsa.

Ideo imputatum est ei ad iustitiam. Non est autem scriptum propter ipsum tantùm, quòd imputatum est ei ad iustitiam, sed & propter nos, quibus imputabitur, credentibus in eum qui suscitauit Iesum Dominũ nostrum à mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.] Posteaquam & multa & magna de Abrahamo dixisset, ut ne quis obiiceret, Ecqd ista ad nos? subdit quòd propter nos etiam scripta sint, ut sciamus nobis etiam fidem imputandam ad iustificationem, si modò eam habuerimus, credentes in eum qui excitauit Iesum Christum à mortuis. Sin uacillas mente, ac dubitas quomodo seruari possis, ob oculos mentis tuæ statue Iesum qui obliterauit peccata tua omnia, qui mortem obijt, non sanè ob proprium delictum, uerùm propter delicta mundi. Quia uerò peccatum non habens mortuus est, meritò etiam resurrexit. Qua enim ratione ab inferis detineri potuisset, qui omni prorsus peccato uacabat? in quem nihil uitij aut sceleris cadebat? Mortuus est igitur & resurrexit, ut & nos à peccatis nostris liberaret, & iustos efficeret. Quemadmodum igitur Abraham effœtum suum corpus credidit fœcundum reddi, non dissimilem admodum. & tu crede quòd Iesus mortuus est, & resurrexit, & imputabitur tibi etiam ad iustitiam æquè ac progenitori tuo Abrahamo.

Fides nobis proficit. Heb. 9. 1. Pet. 3. Abrahæ fides.

CAPVT V.

Vitæ ratio.

IVstificati ergo ex fide, pacem habeamus erga Deum per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem & accessum habemus per fidem in gratiam istam in qua

ſtamus, & gloriamur in ſpe gloriæ Dei.] De uitæ ratione hîc diſſerit, poſtquam enim de fide præclara adeoq; magna dixerit, operaq; imminuerit, ne iam ſocordes ſimus, de uitæ deinceps formula uerba facit. Quia, inquit, fides nos iuſtificauit, non amplius peccemus, uerùm pacem habeamus ad Deum per uitam minimè ipſi diſplicentem. Quomodo autem iſtuc continget? per Dominum noſtrũ Ieſum. Qui enim iuſtificauit nos cum peccatores eſſemus, adiuuabit etiã nos ut cuſtodiamur in iuſtitia ipſius. per ipſum enim acceſſum obtinuimus. Quòd ſi cum procul eſſemus, adduxit nos, quanto magis propinquiores ac uiciniores nos redditos retinebit? Adduxit autem nos in gratiam hanc, quo modo? in fide, hoc eſt, fidem adferentes. Quę uerò qualisúe iſthęc eſt gratia? omnium bonorum aſſecutio quæ per baptiſma nobis obtigerunt: in qua ſtamus, firmitudinem & robur mutationis omnis expertia habentes. Diuina enim bona nunquam non ſtant, neq; unquam excidunt. Nec ea ſolùm quæ accepimus, firmiter tenemus, uerùm alia pariter nos accepturos confidimus. Gloriamur namq;, inquit, in ſpe bonorũ quæ nobis ſunt obuentura: quæ cum ad gloriam Dei pertineant, neceſſariò nobis dabuntur, etiamſi non propter nos id fiat, ſed ut ipſe glorificetur Deus.

Gratia ex baptiſmo.

Non ſolùm autem, ſed & gloriamur in tribulationibus, ſcientes quòd tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio uerò ſpem, ſpes autem non pudefacit.] Nedũ, inquit, ob futura bona gloriamur, ſed quod maius eſt, ob præſenteis etiam noſtras afflictiones. Ne enim turbemini, inquit, quòd adfligimur: ea enim Chriſtiani eſt gloriatio. Qua ratione? Quoniam adflictio efficit patientiam, patientia uerò probatum eum qui tentatur, reddit: probatus autem homo factus, & bona ſua conſcientia fretus quòd propter Deum ſit afflictus, ſperat pro huiuſmodi tandem malis conuenientes retributiones. Talis autem ſpes non excidit, nec pudefacit ſperantem. Humanæ namq; ſpes ſi non ſuccedant, ipſos ſperantes pudore ſuffundũt. In diuinis autem rebus nihil tale contingit. Qui enim bona confert, & immortalis eſt & bonus. Ac nos qui ea bona ſumus accepturi, etiamſi moriamur, uiuemus tamen: neq; quicquam erit in poſterum, quod nos à ſpei noſtræ euentu prohibere poſſit.

Patientia, Chriſtianorum.

Quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per ſpiritum ſanctum, qui datus eſt nobis.] Fidem adſtruit futuris ex dilectione, quam iam antea Deus hîc nobis exhibuit, atq; commonſtrauit, propemodum enim talia dicit: Ne deſpõdeas animum: nam ſpes circa diuina non excidit. Qui enim adeò nos dilexit, ut nos hîc iam filios Dei faceret, idq; citra noſtrum laborem per ſpiritum ſanctum, quomodo non dabit nobis coronas poſt labores? Effuſa eſt igitur dilectio Dei in corda noſtra, id eſt larga, necnon diues apparet: quippe qui habeamus in corde noſtro ſpiritum, quem dedit nobis.

Spes bonorum cæleſtium non excidit.

Chriſtus enim cũ adhuc eſſemus infirmi, iuxta tempus pro impijs mortuus eſt. Vix enim pro iuſto quis morietur. Nam pro bono forſitan quis etiam audeat mori. Commendat autem ſuam ipſius dilectionem Deus erga nos, q; cum adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt. Multo igitur magis iuſtificati nunc in ſanguine ipſius, ſeruabimur per ipſum ab ira.] Cum dixiſſet quòd dilectio Dei monſtratur effuſa in corda noſtra per ſpiritũ, quem habemus in ipſis datum ab eo: porrò etiã dilectionis magnitudinem ob oculos ponit, ex eo q; Chriſtus pro nobis infirmis mortuus eſt, imò quod deterius eſt, pro impijs, cum pro iuſto uix quiſpiam mori ſuſtineat. Dilectionis igitur eſt exceſſus, quòd pro peccatoribus & impijs ſit mortuus. Quòd ait, ſecundum tempus, conueniens ac prædefinitum tempus ſignificat. Quando enim opportunum erat, tum obijt. poſtquàm igitur per charitatem mortuus eſt: per mortem uerò nos iuſtificauit, multo magis deinceps nos ſeruabit ab ira, ut quos iuſtificarit iam antea. Quòd id quod maius eſt, nempe iuſtificationem, nobis donauit, ecquur ab ira etiam nos non ſeruaret? Seruatis deinde ab ira, bona etiam, ob multam ſuam dilectionem nobis impartiet.

Chriſtus per mortẽ ſuam nos iuſtificauit.

Si enim cum inimici eſſemus, reconciliati ſumus Deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati ſalui erimus in uita ipſius.] Videt dicere planè eadem, ueruntamen diuerſæ ſunt ſententiæ, per comparationem expreſſæ. Suprà enim nos eſſe peccatores prius, iuſtificari uerò poſterius accipiens, per comparationem dixit: Qui cum peccatores eſſemus, nos iuſtificauit per mortem, multo magis iuſtificatos ſeruabit. Nunc uerò mortem Chriſti ac uitam adſumens, rurſus per comparationem effert ſententiam, hũc ad

A ad modum inquiens: Tunc reconciliati ſumus per ſanguinem & mortem Chriſti, nũc uerò per uitam ipſius non ſeruabimur? Qui enim non pepercit filio ſuo, ſed pro nobis noſtraq; reconciliatione in mortem dedit, nónne multo magis per uitam filij ſui ſeruabit nos?

Non ſolùm autem, ſed & gloriamur in Deo per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ, per quem nunc reconciliationem accepimus.] Non ſolùm, inquit, ſeruati ſumus, uerùm & gloriamur in Chriſto, ppter hoc ipſum, quòd cum impij eſſemus, ſeruati ſimus, idq; per ſanguinem unigeniti, gloriamur autem per Dominum Ieſum, nam ipſe eſt autor gloriationis noſtræ, qui & reconciliationis eſt author.

Noſtra gloriatio.

Propterea ſicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertranſijt, in quo omnes peccauerunt.] Commemorato quòd Dominus Ieſus nos iuſtificauit, recurrit ad radicem mali, peccatum nempe & mortem: oſtendens quòd duo hæc per unum hominem, nimirum Adamum, inuaſerint & ingreſſa ſint in mũdum, peccatum uidelicet & mors: ac rurſus per unum hominem, dico autem Chriſtum, ablata ſunt. Quid aũt eſt ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον, In quo omnes peccauerunt: hoc eſt, in Adam omnes peccauerunt. Cum enim ille ceciderit, etiam ij qui non ederunt de ligno iſto, facti ſunt ex illo mortales, perinde ac ſi ipſi etiam impegiſſent, quandoquidem ille impegerit.

In Adã quomodo omnes deliquiſſe dicantur.

Vſq; enim ad legem peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputabatur, cum non eſſet lex. Sed regnauit mors ab Adam uſq; ad Moyſen, in eos etiam qui non peccarant, in ſimilitudine præuaricationis Adami, qui eſt typus futuri.] Scopus eſt Apoſtolo hîc demonſtrare quòd ij etiam qui non ediſſent à ligno, neq; æquè peccaſſent atq; Adam, propter illius tamen peccatum itidem exiſtimabantur tanquàm & ipſi peccaſſent, ac moriebantur. Atque id confirmat hoc pacto. Peccatum regnabat uſq; dum lex Moſę ferretur, hoc eſt, ante etiam legem. Quale igitur erat peccatum iſthuc? nónne quod eſt ex tranſgreſſione legis? Ecquid tale peccatum eſſe potuit, cum lex non eſſet?

B Peccatũ enim tum imputatur, quando eſt lex: porrò qui hanc tranſgrediuntur, neceſſariò dicũtur peccare. Atqui mors regnauit aduſq; Moſen, hoc eſt, priuſquàm etiam lex daretur: itaq; peccatum erat, per quod mors regnauit. Non regnaſſet autem, niſi fuiſſet peccatum quoddam mortem excitans ac ſtatuens. Quia uerò demonſtratum eſt quòd peccatum ex tranſgreſſione legis nondum eſſet, relinquitur peccatum iſthuc eſſe peccatum Adami, per quod mors regnauit etiam in eos qui non peccarant, quantum quidem in ſe eſſet. Legem enim non accipientes, neq; tranſgredientes illam, neq; peccare dicuntur: attamen in ſimilitudine tranſgreſſionis Adami peccauerunt, ac peccati participes facti ſunt cum illo tanquam progenitore, qui eſt figura Chriſti. Vt enim uetus Adam omnes obnoxios fecit proprio ſuiipſius delicto ac lapſui, etiam eos qui per ſe nõ erant lapſi: ſic Chriſtus omnes iuſtificauit, etiam eos qui haudquaquam iuſtificatione digna tranſegiſſent. Propter hoc typus eſt futuri, id eſt Chriſti.

Adæ tranſgreſſio.

Vetus Adã.

Sed nõ ſicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto multi ſunt mortui, multo magis gratia Dei & donum in gratia unius hominis Ieſu Chriſti in multos abundauit. Et non ſicut per unum qui peccauerat, donum. Iudicium enim ex uno ad condemnationem, donum autem ex multis delictis ad iuſtificationem.] Non tantum ſolummodo profuit Chriſtus, quantum nocuit Adam. Si enim peccatum tantum potuit, ut ob unius lapſum omnes eius poſteri etiam illi qui per ſeſe non peccauerant, condemnarẽtur: multo magis gratia, eaq; Dei & patris, & non ſolius huius, uerumetiã filij ſui, in multos exuberauit largiter fluens. Nec erit donum Dei tantum, quanta eſt quæ per unum delinquentem uenit condemnatio: ſed longè maius & præſtantius. Iudicium enim, hoc eſt peccatum condemnationi obnoxium, ex uno Adamo profluens, ad condemnationem, hoc eſt ad mortem & plura peccata, nunquàm non in poſteris extitit, ut & multis peccatis & morte detinerentur homines. Donum autem ex multis delictis ad iuſtificationem, hoc eſt gratia, non unum illud peccatum ſolùm abſtulit, uerumetiã alia quæ poſt illud inuaſerunt in hominem. Omnium enim poſt lapſum iſtum peccatorum dimiſſionem donans, in iuſtificationem nobis ceſſit.

Gratia maior delicto.

Si enim unius delicto mors regnauit per unum: multo magis abundantiam gratiæ ac donum iuſtitiæ accipientes, in uita regnabunt per unum Ieſum Chriſtum. Igitur

ſicut

ſicut per unius delictum in omneis homines ad condemnationem, ſic per unius iuſti- A
tiã in omnes homines ad iuſtificationẽ uitæ.] Si comediſſe à ligno unũ hominem, mor-
tem fecit regnare: multo magis nos, qui gratiæ cùm exuberantiã, tum copiam & largi-
Rom. 8. 12. 1. Cor. 10. & 12. tatem accepimus, & iuſtificati ſumus, uiuemus & regnabimus per unũ Ieſum Chriſtũ,
cuius fratres & σύσσωμοι cõcorpores, ſiue in eiuſdem corporis unitatẽ aſſumpti ſumus,
& ſicut corpus capiti, ſic nos ipſi uniti ſumus. Nec enim ſimplex & unius ſpeciei bonũ
accepimus, ut ad futura bona dubio ſimus animo: ſed exuberantia gratiæ, noſtra bona
ſunt: quemadmodum ſi quis quia multa debeat, in carcerem cum uxore & liberis con
iiciatur, deinde non ſolùm liberetur à carcere, & debito, cæterùm innumera ſimul
talenta recipiat, ac in regiam aulam introductus, præclaro principatu donetur, dignus
qúe eo iudicetur, regiſq; filius conſtituatur. Concludens igitur ſententiam, ait: Proin-
de ſicut per unius delictum (quod ſuprà iudicium uocauit, nunc delictum nominat,
hoc eſt Adami peccatum) in omnes homines mors, ſic per iuſtitiam unius Chriſti, in
omneis homines gratia, dans ipſis & iuſtificationem pro peccato, & uitam pro morte.

Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores conſtituti ſunt multi: ita
& per obedientiam unius, iuſti conſtituentur multi.] Non eſt παυτολογία, id eſt, reitera-
tio, adeoq; ociosa eiuſdem repetitio, ut apparet: uerùm cum ſuprà dixiſſet, quemadmo-
Inobedientia Adæ. Obedientia Chriſti dum per unius delictum, ſic & per unius iuſtitiam: iam interpretatur quid ſit delictum
unius, nempe inobedientia, per quam peccatores conſtituti ſunt multi, hoc eſt obno-
xij ſupplicio, reiq; mortis. Ecquæ eſt iuſtitia unius, nimirum Chriſti? Obedientia, in-
quit, ipſius ad mortem uſq;, mortem autem crucis, per quam obedientia contrita mor-
te, liberati ſumus nos ab ipſius condemnatione.

Lex autem ſubintrauit, ut abundaret delictum: ubi autem abundauit delictum, ſupe
rabundauit gratia.] Cum oſtendiſſet omnes ab Adamo condemnatos eſſe, à Chriſto
autem conſeruatos, ac uerſimile eſſet addubitare quempiam ac dicere, Quid igitur lex
tot annos faciebat, ſi quidem Chriſtus nos iuſtificauit? Reſpondet, quia lex ſubintra-
uit, pro, ad tempus lata eſt, non ut excelleret, uel dominatum exerceret: cum autem ſub B
ingreſſa eſſet, auctius reddidit delictum. Nam multa mandata dabat, quæ omnia cum
tranſgrederẽtur homines, auxerunt delictum. Particula porrò, ut, hîc nõ eſt cauſſę red
ditiua, ſed euentum reſpicit. Sancita eſt enim lex ut minueret & auferret peccatum: eue
Lex peccatum quomodo auxerit. Gratiæ Chriſti ſuperexuberantia. nit autem contrarium, per ſocordiam hominum, non per legis naturam. Poſtquam au
tem abundauit peccatum per legem, per Chriſtum gratia Dei exuberauit, nedum à pec
catis liberans, cæterùm & iuſtificans nos, & cœleſtes faciens, adoptansq; nos in filios
Dei. Propterea non dixit, abundauit, ſed ſuperabundauit, copiam ipſius indicans.

Vt quemadmodum peccatum regnauit in mortem, ſic & gratia regnet per iuſtitiam
in uitam æternam.] Cum gratiam ſuperabundaſſe dixiſſet, monſtrat porrò rei conue-
Peccati tanquam imperatoris miles mors. nientiam, ut ne ſimus increduli, inquiens: Imperatoris loco peccatum erat, mors uerò
miles erat ab ipſo peccato armatus. Si igitur peccatum dominatũ eſt noſtri, ueluti quen
dam militem habens mortem, multo magis gratia dominabitur in nobis, iuſtitiam ad-
Gratia peccatum abſtulit. ducens, quæ peccatum aufert, ac ſimul dum peccatum tollit, mortem etiam adimit, ui-
tam adferens ſempiternam. Veluti igitur contrariæ inter ſeſe pugnantes acies conſtitu
untur, peccatum quidem militem habuit mortem, gratia uerò iuſtitiam. Abſtulit igitur
& interemit iuſtitia imperatorium peccatum, ac unà cum ipſo mortem, ac in poſterum
introducta eſt uita ſempiterna.

CAPVT VI.

QVid ergo dicemus? Permanebimus in peccato, ut gratia exuberet? Abſit.
Qui enim mortui ſumus peccato, quomodo adhuc uiuemus in ipſo?] Quia
dixerat, Vbi abundauit peccatum, ſuperexuberauit gratia: aliquis forſan inferre po-
tuiſſet: Deinceps ergo non deſiſtamus peccare, ut gratia eo maior demonſtretur. Iſt-
huc ergo diluit, inquiens per inficiationem, Abſit: quod in apertè & citra contro-
uerſiam abſurdis facere conſueuit. deinde ratiocinationem ponit: Quoniam, in-
quit, mortui ſumus peccato per baptiſma, mortui erga ipſum facti, ut non porrò
obtemperemus ei: quomodo igitur adhuc uiuemus in ipſo, ut affecti illi ſimus atque
Mori peccato quid ſit. obediamus ei? Hinc diſcimus, quòd omnis ſanè fidelis intermoritur, quantum ad
peccatum attinet, per baptiſma. Segniter autem agens, ipſe ſeipſum excitat, & denuò

A denuò ad illud uiuificat ut ipſi cõmiſceatur: quemadmodum è diuerſo uirtuti deditus
ſedulus & ſtudioſus, hanc ſibi mortem uel mortificationem nunquam non retinet at-
que conſeruat, ut etiam plus millies peccatum imperet, ipſe tamen ueluti mortuus non
audit, non obſequitur.

An ignoratis, quòd quicunq; baptizati ſumus in Chriſtum, in mortem ipſius bapti-
zati ſumus? conſepulti igitur ſumus per baptiſma in mortem, ut quomodo Chriſtus
ſurrexit à mortuis per gloriam patris, ſic & nos in nouitate uitæ ambulemus.] Quo-
modo peccato mortui ſimus, iam adſtruit, per baptiſma inquiens. In mortẽ enim Chri
ſti baptizati ſumus, hoc eſt, ut & nos ſicut ille moriamur. Quod enim Chriſto eſt crux
& ſepulchrum, id nobis eſt baptiſma, etiamſi ad eadem utrunq; non pertineat. Ipſe nan
que carni mortuus eſt & reſurrexit, nos autem peccato morientes, reſurgimus uirtuti,
ut ſicuti Chriſtus carne reſurrexit ex mortuis per gloriam patris, hoc eſt, per propriam
Peccati mors. Virtutis reſurrectio. diuinitatem (nam gloria patris eſt filius) ſic & nos alia reſurrectione reſurgamus, noua
ſcilicet uiuendi ratione. Quum enim fornicator cœperit eſſe temperans, ecce mortem
& reſurrectionem, cum uitium moriatur ac uirtus reſurgat, & uiuat in ipſo homine.

Si enim complantati ſumus ſimilitudini mortis ipſius, ſimul & reſurrectionis eri-
mus: hoc ſcientes, q uetus noſter homo ſimul crucifixus eſt, ut deſtruatur corpus pecca
ti, ut ultrà non ſeruiamus peccato.] Non dixit, quòd communicauerimus ſimilitudini
mortis eius, uerùm complantati ſumus, plantationis nomine fructum qui ex ea pro-
uenit, ita adumbrans. Corpus enim Domini in terra ſepultum, ſalutis fructum protu-
lit. Quia aũt nos in aqua, ille uerò in terra ſepultus eſt, & nos quidem q̃d ad peccatũ, ille
uerò quatenus ad corpus: idcirco non dixit morti, ſed ſimilitudini mortis. Proinde &
reſurrectionis conſortes erimus, uitæ æternæ hæreditatẽ adituri, propterea quod eam
quæ in operibus bonis conſiſtit, reſurrectionẽ prius repræſentarint. Etenim uetus no- Vetus homo, malitia.
ſter homo, id eſt malitia, ſimul crucifixus eſt: hoc eſt, perinde ut corpus Chriſti, in bapti
ſmate ſepultus eſt, ut aboleatur corpus peccati, id eſt, ex uariis partibus compoſitum ui
B tium ac tanquam unum corpus ſit peccatum, uel corpus noſtrũ ad peccandum procli-
ue: propterea infert, ut ne porrò inſeruiamus peccato. Volo enim, inquit, ipſum eſſe
mortuum, non ut excindatur planè uel deſtruatur, ſed ut ne peccet corpus ipſum.

Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato.] De quolibet homine hoc ait. Quẽ
admodum qui uita defunctus eſt, iuſtificatus eſt à peccato, hoc eſt, abſolutus eſt, libe-
ratus eſt: hunc ad modum tu baptizatus & mortuus ſiue mortificatus peccato, mor-
tuus ei perſeuera.

Si autem mortui ſumus cum Chriſto, credimus quòd & ſimul uiuemus cum ipſo,
ſcientes quòd Chriſtus reſurgẽs à mortuis, porrò non moritur, mors illi ultrà non do-
minabitur. Quod enim mortuus eſt, peccato mortuus eſt ſemel: quod autem uiuit, ui-
uit Deo. Sic & uos exiſtimate uos mortuos quidem eſſe peccato, uiuentes autem Deo,
in Chriſto Ieſu Domino noſtro.] Reiterare idem uidet, at ſecus res habet. Suprà enim
dicebat quî oporteret nos eſſe mortuos peccato: nunc autem uerba facit de reſurrectio
ne nouæ uitæ, quam ſecundum Deum nos ſemper habere conuenit. Si enim mortui
ſumus cum Chriſto per baptiſma credimus q & reſurrectionem, quæ in nouitate uitæ
cõſiſtit, obtinebimus apud nos ſemper manentem. Nam & Chriſtus excitatus, in ſem
piterna ſecula uiuit, non amplius moriturus. Etenim, illud quod mortuus eſt, peccato
mortuus eſt, id eſt propter peccatum noſtrũ, cum minimè morti obnoxius eſſet. Quod Chriſtus quomodo peccato mortuus dicatur.
autem uiuit, uiuit Deo, id eſt, θείᾳ δυνάμει, hoc eſt diuinæ potentiæ aut diuina potentia.
Viuit enim ſemper in uirtute & potentia Dei & patris. Quia aũt Chriſtus ſecundò non
moritur, neq; nos ſecundã mortem per alterũ baptiſma habemus. Maneamus igitur in In peccatis morte manendum.
prioribus, hoc eſt, morte quidem peccati, in reſurrectione aũt uitæ, quæ eſt ſecundum
Deum. Hoc autem continget nobis in Chriſto Ieſu, id eſt, auxilio illius. Qui enim mor
tuos excitat, multo magis uiuentes in uita conſeruabit.

Non ergo regnet peccatũ in mortali ueſtro corpore, ut obediatis ipſi in cupiditati-
bus ipſius.] Oſtendens quòd non ui aut neceſſitate à uitijs detinemur, ſed noſtra ſpon-
te, non dixit, tyrannidem non exerceat, ſed ne regnet. Regnum enim eſt uoluntario- Regnum. Voluptaria tranſitoria.
rum principatus. Cum autem dixit, in mortali ueſtro corpore, duo hæc indicauit: alte-
rum, quòd neq; ſuauia corpori ſtabilia ſint, ſemperq; durent, morti ſiquidem eſt ob-
noxium;

noxium: quare non est quur istiusmodi uoluptatibus tradatur corpus. tum quòd neq; A
difficilia ac laboriosa perpetuò maneant, hinc tristia haud quaquam sunt fugienda, neque certamina, quæ nobis aduersus uoluptates sunt ineunda. Alterum est quod nobis
Mortalitas ex peccato est. ad memoriam reuocat ac docet, mortalitatem ipsam ex peccato esse. Non igitur in posterum illi inseruies, quod mortem tibi conciliat & adducit. Quo igitur modo regnat
Corpus naturæ nō obest, sed peccatum. peccatū: si obedierimus ei in cupiditatibus corporis. Itaq; corpus sua natura haud nocet, sed obedire peccato, illud uerò plurimùm obest. Obserua hic Christi gratiam, quomodo Adam peccarit, cum tamen nondum mortale corpus haberet: nos uerò in corpore mortali, peccatum uincimus & superamus.

Ne exhibeatis membra uestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete uos ipsos Deo
Manichæi. tanq; ex mortuis uiuentes, & membra uestra arma iustitiæ Deo.] Vbi sunt Manichæi,
Corpus natura mala nō est. qui corpus natura dicunt prauum? Armorum enim hic nomine censet. Arma uerò inter differentia sunt & media inter uitium & uirtutem. Sic militi ensis est instrumentū pro ciuibus: prædoni gladius instrumentum est & arma contra ciues. Ne exhibete igit mēbra uestra arma iniustitiæ peccato, qui enim peccat, iniuriam sæpe proximo infert, semper autem semetipsum lædit. Sed exhibete uos ipsos Deo, cogitantes & expendentes apud uos quantum sit interuallum inter Deum & peccatū, & utri melius sit subiici, & ab utro sit commodius regi: cuius ue imperio commodius fuerit subiugari, occidēti ne peccato, an uiuificanti Deo. Arma autem iustitiæ membra uocans, monstrat pariter quod & suprà dictum est, nimirum quòd corpus non sit prauum, si quidem iustitiæ arma siue instrumentum fieri possit: simul aūt, quòd & prælium instet, atq; oporteat nos sub Deo imperatore esse, necnon arma pro anima nostra sumere.

Peccatū enim uobis non dominabitur. Non enim estis sub lege, sed sub gratia.] Corpus, inquit, nostrum, ante Christi aduentum à peccato facilè expugnari potuit. Neq; enim spiritus aderat qui succurreret, neq; baptisma quod mortificare posset. Propterea & lex præcipiens & suggerens quid agendum esset, nihil perficiebat. Post Christi autem aduētum, lucta facilior est reddita. Hinc & maiora hodie sunt certamina, quippe quia plus auxilij nobis datum est. Non dominabitur igitur nostri peccatum, nisi ni-
Peccatum nostri nō dominatur, ni si nos illi nimium subdiderimus. mium nos ipsi subdiderimus. Nec enim porrò lex est iubens tantum, neq; quicquam auxilij præbens, uerùm gratia, quæ & priora peccata remittit, & ad futura uel aduersus instantia nos munit.

Quid igitur? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. An nescitis quòd cui exhibetis uos ipsos seruos ad obedientiam, serui estis cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obedientiæ ad iustitiam?] Vbiq; obiectiones has suspectas habet: ideo & producit & diluit, quemadmodum & hanc, ad quam respondet, dicens,
**non peccare, ut legamus cū Porsenna, τὰ μὴ ἁμαρτάνειν non peccare, siue à peccatis abstinere.* absit. Deinde ostendit quòd facile nobis sit * peccare. Cogitate enim apud uos utrum sit commodius, seruos ne uos esse peccati, uestra sponte illi subiectos (hoc enim indicat per uerbum exhibetis) & lucrari mortem, hoc est, nullis unquā seculis finiendum supplicium (nam Adami peccatum mortem peperit corporalem, & quæ dissoluitur. Peccatum autem quod nunc est, æternæ morti, pœnæ nimirum sempiternæ tradit hominem) an seruire Deo, & iustitiam, aliaq; ex hac promanantia bona lucrari.

Gratia autem Deo, quoniam eratis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi estis.] Gratia Deo, non enim erat humanarum uirium liberari nos à tantis illis malis, sed planè diuini auxilij: propterea & gratos uos esse oportet, ac Deo gratias agere. Porrò non estis coacti, sed uestra sponte ex animo obedistis. Proine ne retrocurratis ad id quod deterius est, à quo non inuiti destitistis. Monstrans autem, quòd etiamsi ipsi accesserint, totum tamen isthuc diuinæ
Doctrinæ Christianæ forma. gratiæ opus esse, adiecit, Traditi estis, hoc est, à Deo in eam doctrinæ formam perducti estis. Quæ uerò isthæc forma doctrinæ est? Rectè sanè uiuere, cum optima conuersatione.

Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ. Humanum quiddam dico propter infirmitatem carnis uestræ. Sicut enim exhibuistis membra uestra serua immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra uestra serua iustitiæ ad sanctificationem.] Geminum à Deo beneficium accepistis, & quòd liberati estis & uindicati in libertatem à tanta turpitudine, & quòd serui facti estis iustitiæ: unde

A de sanè ingens gloriæ cumulus accrescit, nec parum inde uobis laudis emergit. Cum autem discere uellet, En quantum serui fuistis peccati, intantū nunc inseruite Deo: an teuertens hoc & præoccupans, Humanum dico, inquit, hoc est, exiguum quiddā, nec decens admodum causam hanc, conueniens tamen imbecillitati uestræ. Oportebat quidem multo maiorē esse seruitutis mensuram quę Deo erat exhibenda, quàm eam quæ peccato: attamen propter infirmitatem uestram, æqualitatem saltem utrinq; exhibere. Animaduerte autem, quī apertissimè, necnō summa perspicuitate uoluntariam nostram seruitutem indicarit, inquiens: Quemadmodum membra uestra exhibuistis
Impuritas, seu immūditia. serua. Ipsi enim uos ipsos captiuantes, subiecistis uos impuritati, hoc est, adulterio, fornicationi, reru nefariarū patrationi, & quid de sola impuritate uerba facio? omni potius iniquitati, ut uniuersum dicam. Quod autem adiecit, ad iniquitatem, significat abundè adeoq; supra modū iniquitati studere. Vt scelus sceleri addendo uestra nequitia in maius excresceret. Pari itaq; mēsura exhibete mēbra uestra serua sanctificationi, id est omni uirtuti, ut intēperātia & sanctificatiō e uitā ducatis p priori impuritate.

Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Quem igitur fructum habebatis tum in illis in quibus nunc erubescitis? finis enim illorū mors est.] Quando in uitijs & malitia uiuebatis, inquit, eratis planè liberi à iustitia, & ab ea soluti, nō subiecti ei, omnino recusantes ipsi seruire, sed ab ea in libertatē uos uindicātes. Quare nunc seruiētes iustitiæ, nō omnino subijciamini peccato. At uerò quid fructus & cōmodi ex im-
Impuritatis fructus, ignominia. puritate habuistis? nihil, præter ignominiā & mortē. finis eī illorū mors: corporis quidē sępenumero, animę uerò omnino. Verùm à morte liberati estis per gratiā Christi, pudor uerò adhuc commodè sanè remanet: nunc enim pudet uos istorum scelerum.

Nunc uerò liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum uestrū in sanctificationem, finem uerò uitam æternam. Stipendium enim peccati mors, donum au-
Pudor peccati fructus. tem Dei uita æterna in Christo Iesu Domino nostro.] Operum peccati fructus est pudor ac uerecundia, iustitiæ fructus sanctificatio, & puritas & castitas. finis illorū mors,
B finis huius uita æterna. Stipendia enim peccati mors, ὀψώνια γὰρ ἁμαρτίας θάνατος, ὀψώνιον, id est, stipendium, dicitur cibarium quod militibus ab Imperatore datur. Nobis igitur sibi seruiētibus peccatum elargiebatur stipendium, seruitutis nimirum mercedem & compensationem, mortem. Donum autem Dei. Non dixit merces quæ est à Deo ipso, sed χάρισμα, id est donū uel gratia. Non enim retributionem & remunerationem laborum uestrorum accepistis, sed ex gratia hæc omnia contigerunt in Christo Iesu, ipse enim hæc est operatus.
Stipendium peccati, mors.

CAPVT VII.

ANignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quod lex dominatur in hominem quanto tempore uiuit? Nam quæ sub uiro est mulier, uiuenti uiro alligata est ex lege: si autem mortuus fuerit uir, soluta est à lege uiri. Viuente itaq; uiro, adultera uocabitur, si fuerit cum alio uiro. Si autem mortuus fuerit uir, libera est, ut nō sit adultera si fuerit cum alio uiro.] Morali prætermissa parte, ad eam quæ dogmata cōtineat institutionem transcendit, ostendens quòd non amplius debeant esse sub lege. Etenim lex inquit, quam & uos tenetis, dominatur in hominem tantisper dum uixerit: defunctis enim non amplius dominatur. Itaq; & uos mortui estis legi, quare deinceps uestri non dominatur. In principio iam antea istuc sic obscurè indicauit, deinceps autem secus hoc dicit: Quoniam defuncto uita marito mulieri copia facta est ut *1. Cor. 7.*
alteri copulari queat. Proinde & hic quidem lex uiro assimilatur, uos autem uxori. Deinde consectarium erat dicere, Itaq; fratres non dominatur uestri lex, siquidem est mortua: uerùm hunc ad modum non dixit, ne offenderet Iudæos: sed mortuam uxorem introduxit, hoc est ipsos, ut ita duplici fruantur libertate. Nam si mortuo marito mulier liberata est à potestate legis, multo magis asserta est in libertatem quando & ipsa mortua esse cernitur.

Itaq; fratres mei, mortificati estis & uos legi per corpus Christi, ut sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus Deo.] Si uita defuncti estis, inquit, nō estis sub lege. Si enim mortuo marito nō amplius eius lege tenet uxor, multomagis ipsa mor- *Iudæi quomodo à lege liberati*
tua liberata est à iugo legis. Obserua hic sapiētiam, quomodo eandem hic legem indicet, uelle ut ab ipsa deficiant. Liberati estis igit & uos à lege per corpus Christi crucifixi & occisi pro nobis. Corpus enim illud, propterea occisum est, ut uos moriamini qui-

dem legi, iungamini uerò alteri, qui pro nobis mortem obijt, & postea excitatus est. A
Lex enim mortua, porrò non uiuit: Christus uerò uita defunctus, uiuit. Quocirca non
est data uobis potestas, ut à uiuente Christo Domino desciscatis. Ecquæ qualis ue hu-
ius rei commoditas? Vt fructum feramus Deo, hoc est, ut ex hac copula qua Christo
iuncti sumus, liberos progeneremus Deo, opera uidelicet bona.

Quando enim eramus in carne, affectus peccatorum qui sunt per legem operaban
tur in mẽbris nostris ut fructificarent morti.] Domõstrans q̃ nihil nobis lex profit ad
hoc ut effugiamus carnales affectus, sed eos tantũmodo indicet: Quando eramus, in-
quit, in carnali uita & prauis operibus, affectus peccatorũ qui per lẽgẽ manifestabãtur
& agnoscebantur, efficaces erant per animã in membris nostris. Non dixit q̃ membra
Anima citharœdi instar, mẽbra uerò citharæ. operarentur prauitatem, ut ne daret locum accusationi carnis. Anima enim est instar
citharœdi, membra uerò ut cithara. Malè nanq̃ & ineptè pulsante citharœdo, malè re
sonat quoque cithara. Cum itaque sub lege essemus, nec possemus affectus effugere,
progenerabamus praua opera morti.

Nũc autem soluti sumus à lege, mortui ei, in qua detinebamur, ut seruiamus nos in
nouitate spiritus, & nõ in uetustate literæ.] Non dixit solutam esse legem, ut ne offen
deret Iudæos, sed nos soluti sumus à lege, q̃d est, absoluti sumus, liberati sumus defun-
cti uita & mortui, & immobiles facti ad illã rem in qua detinebamur. Ea uerò res pec
catum erat: in ipso enim ueluti uinculo quodam detinebamur. Mortui autem sumus
erga istud, ut seruiamus Deo in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ. Quondã
enim uirtus difficulter admodum, & maximo sanè labore, parabatur atq̃ perficiebat,
ueluti Adamus multas naturæ imminutiones in mortali suo corpore recepisset. Iam
Spiritus nouitas. Vetustas literæ. nunc uerò per gratiam Christi in baptismate natura nostra confortata est per spiritũ,
qui nos nouos fecit & iuuenes, ac liberauit à uetustissima literæ infirmitate. Propterea
& in lege rarum quiddam erat uirginitas, nunc autem in ecclesia Christi multæ uirgi
num chiliades rectè agentiũ inueniuntur. Idem de mortis contemptu iudicandum. B

Quid ergo dicemus? Lex peccatũ est? Absit. Sed peccatum nõ cognoui nisi per le-
gem. Concupiscentiam enim nesciebã, nisi lex diceret, Nõ concupisces.] Cum multa
Deut. 5. dixisset quæ uidebantur calumniã adferre legis, quale est, Peccatum uobis non domi
Rom. 6. nabitur, non enim estis sub lege, sed sub gratia: &, Lex subingressa est, ut exuberaret
Rom. 5. delictum: & quod paulo ante dixit, Affectus peccatorum qui per legem, & uetustatẽ
Rom. 7. literæ. medetur itaq̃ suspicioni huic, ueluti quandã obiectionẽ introducens, atq̃ per
consultationẽ inquiens: Quid igitur dicemus de lege? peccatũ ne est? Atq̃ hanc oppo
sitionem diluit primùm, inficiando & auersando ut consueuit in uehemẽter absurdis
dicere, posthac rationes etiam adijciens. Peccatũ quidẽ nõ est, inquit, sed enim index
est & ostensio peccati. Non enim noram cupiditatem, nisi lex diceret, Non concupi-
sces. Atenim qua ratione quæso cataclysmus uel inundatio totius terrarum orbis con
tigit? Quomodo præterea Sodoma incendio cœlitus demisso perierunt, si ante legem
concupiscentia malum esse ignorabatur? Cognoscebatur quidem, sed non ipsa inten-
sa & latè patens concupiscentia, neque adeò exactè percipiebatur & cum legis testi-
monio. Prius enim sola naturæ lege cognoscebatur, posthac uerò & scripta lege, q̃d et
maius supplicium infert. Id uerò nõ accidit ex institutione & doctrina legis, sed ex igna
uia legis præceptis non auscultantium, perinde ac in sequentibus patefit.

Occasione autem accepta peccatum per mandatum, operatum est in me omnem
concupiscentiã. Sine lege eñ peccatum erat mortuũ.] Non dixit q̃ lex operata sit con
Peccatum quid sit. cupiscentiã, sed peccatũ, quod est secundũ Chrysostomũ ignaua & corrupta uoluntas
& impetus ad id quod deterius est: uel est ipse diabolus. hunc enim nonnulli peccatũ
esse putauerunt. Peccatum itaq̃ legis institutionem in diuersum traxit, ea non rectè
utens. Perinde enim ac si medicus quispiam febricitanti frigidam potionem haud in
tempore expetenti non porrigens, ut ea expleatur eius cupiditas, etiamsi augeat cupi-
ditatem, propterea tamen non est accusandus (si quidem medici est prohibere, patien
tis autem nõ bibere sibi nocentia) consimilem ad rationem lex quidem docebat ut ho
minem à concupiscentia abduceret: uoluntas autem peccati amans, auxit cõcupiscen
Vetita magis cupiuntur. tiam, & non unum, sed omnia cupiditatum genera admisit, uehementer ac supra mo-
dum quod malum est operans. Quo enim magis inhibetur quispiam, hoc magis fu-
rit &

A rit, & cupiditate incenditur. Tum itaq̃ apparet peccatum, quando legis fit transgres-
sio. Nam citra legem peccatum est mortuum, hoc est, non reputatur esse. Porrò cum
lex sit quæ quid deceat præcipiat: peccatum uiuit, id est subsistit & uidetur peccatum,
quandoquidem legem transgredientes in cognitione peccent.

Ego aũt uiuebam sine lege aliquãdo. Sed cum uenisset mandatum, peccatũ reuixit,
ego aũt mortuus sum.] Ante Mosen, inquit, uiuebam sine lege: quare neq̃ admodum
condemnabar. Per propriam autem personam, humanam naturã intelligit. At cum
uenisset mandatũ peccatũ, apparuit esse peccatũ. antea enim etiamsi peccassent, nõ no
rant tamen mortales. Legis aũt uel hoc est bonũ, q̃ homines fecerit nouisse q̃d pecca-
rent. Quod uerò dicit, mortuus sum, dupliciter intelliges, & ꝓ peccatui, & pro maiori
pœnæ factus sum obnoxius. id quod non legis crimen cõtinet, sed eius qui non atten-
dit. Veluti exempli gratia, Aegrotabat quispiã, & ignorabat se ægrotare: deinde adue *Pulchra cõparatio.*
niens medicus ostendit ei q̃ ægrotaret, & q̃ ab hoc cibo tanquam ægritudinem au-
gente abstinere oporteat: is uerò non est obsecutus medico, & mortuus est.

Et inuentũ est mihi mandatũ q̃d erat ad uitã, hoc esse ad mortẽ. Peccatũ enim occa-
sione accepta per mandatũ, seduxit me, & per illud occidit.] Non dixit q̃ mandatum
factũ est mihi mors, sed inuentũ est, sic nouam & inexpectatã absurditatem exponẽs.
Nam scopus ipsius ad uitã ducebat, & eo etiam fine datũ est. Quod si aũt mors hinc e-
uenit, non ipsius certè culpa: nam peccatũ, hoc est impetus ad deteriora, corruptaq̃ &
peccati amans, uoluntas aut sententia, ac ut magis propriè dicam, uoluptas seduxit me,
& occidit per mandatum. Nisi enim esset mandatũ indicans peccatũ, neq̃ tanquã pec
catum cõmittens reputarer, neq̃ pœnæ sanè aut supplicio essem obnoxius. Nã quod
ait, occidit, ad utraq̃ accipiendũ est, & ad peccatũ, & ad supplicium, perinde ac suprà
dictum est, mortuus sum. Conclusio itaq̃ totius huius apostolicæ sententiæ est huius- *Lege nõ ex-istente, nõ imputari peccatum.*
modi: Lege nõ existente, peccatum nõ imputatur: lege adueniente, eaq̃ per transgres-
sionem uiolata, apparuit peccatũ, & reuixit. Itaq̃ per mandatum præuaricatione uio-
B latum, peccatum, hoc est, peccati demonstratio est & subsistẽtia, quod tamen antehac
non subsistebat, neque imputabatur, cum lex nondum esset. Causa itaque per sese lex
peccati haud quaquam erat, nec tamen ab eo nos ulla ratione liberare potuit, ob eam
itaque legis debilitatem, gratia planè indiguimus.

Itaq̃ lex quidẽ sancta, & mandatum sanctum & iustum & bonum.] En manifestis-
simè hic Marcionitarum, Manichæorum, & Simonianorum, omniumq̃ uetus testa *Marcionitæ.*
mentum calumniantium ora obstruxit. Sanctam enim legem pronunciat palàm, & *Manichæi.*
mandatum sanctum & iustum & bonum. Differt autem lex à mandato, quemadmo *Lex & mãdatũ differunt.*
dum uniuersale à particulari. Legis eñ alia quidẽ sunt decreta, alia uerò mãdata. De-
creta itaq̃ legis siue dogmata sancta sunt, mandata etiam de rebus gerendis, sancta, iu
sta & bona sunt. Boni igitur & iusti Dei sunt legislationes, etiamsi hæretici prædicti
praui Dei legem esse impiè calumnientur.

Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatũ, ut appareat pec-
catum, per bonũ mihi operatũ est mortẽ.] Lex, inquit, non est facta mihi mors: peccatũ
uerò me occidit, ut appareat quale quantumq̃ sit malum, quodq̃ lege ipsi medelam
adferente, deterius euaderet. Peccatum autem, ut & suprà commemoratum, intelli- *Peccatum quod dicatur.*
ges amantem uoluptatis sententiam atq̃ mentem, atq̃ uehementem ad peccatum ip-
sum motionem. iam uerò diabolum etiam, atq̃ ipsa opera per uoluptatem trahẽtia.
Gratia igitur Christo, qui à tanto nos malo liberauit.

Vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.] Vt fiat, pro appareat dixit,
ut apertè palàm cernatur quanta sit peccati pernicies: quemadmodum & illud, Sit au-
tem Deus uerax, pro palàm fiat & perspicuum. Istud autem per mandatum demõstra *Rom. 3.*
tum est, usum est enim peccatum mandato ad mortem: perinde ac infirmitas uel mor-
bus siquando per medica pharmaca redditur deterior, malam sui habitudinem per
medicam artem declarare dici queat, quum ex ea nihil iuuetur.

Scimus enim quod lex spiritualis sit, ego autem carnalis, uenundatus sub peccato.]
Quia dixerat quod per mandatum peccatum apparuisset, ut ne arbitreris legem cau- *Lex spiritualis.*
sam esse peccati, defendit eam cõmune suffragium proferens, ac dicens: Nouimus q̃
lex spiritualis est, id enim est in confesso, nec cuipiam obscurum. Tantum enim abest

ut lex ſit cauſa peccati, ut uirtutis potius ſit præceptrix, uitijſq; inimica & hoſtis, hoc enim eſt quod ait, Spiritualis eſt. Vnde igitur peccatum enatum eſt, ſi adeò lex mirifica & admiranda, à diſcipulorũ ſocordia & imbecillitate. Ego enim, inquit, carnalis ſum, hoc eſt, uniuerſa humana natura cùm quæ ante ſanctã legẽ, tum quæ tempore legis, uniuerſam affectuum turbam ſibi aggregatã habuit. Non enim tantũ mortales facti ſumus ex Adami præuaricatione, uerumetiã affectus prauos natura ſub peccato uendita recipit, iuri planè & dominatui peccati ſubdita, ita ut caput erigere nequeat. A

Quod enim operor, non intelligo.] Non omnigenam hic ignorantiam dicit. Si enim ex ignorantia peccabant, quomodo deinceps puniebantur? Sed quid ait? Tenebris obſepior, hincinde arripior, nec quomodo me peccatum arripiat, noui. Quare cum ait, Non noui, haud ignorantiam rei indicat, ſed circunſtantiam & inſidias, ac deceptionem & arreptionem. Hæc autem omnia de mortalibus qui ante Chriſti in carnem aduentum fuere dicit, etiamſi propriam perſonam poſuerit.

Non enim quod uolo, hoc ago.] Pro eo quod eſt, Non enim quod uoluerunt homines, qui tum uixere, egerunt. Non inducit autem neceſsitatem neq; uim per huiuſmodi ſermones. At quid ait? Quod non laudabant, quod non recipiebant, quod non amplectabantur aut diligebant, hoc faciebant. Infert enim deinceps.

Sed q̃d odi, hoc facio.] Viden' q; neq; uim inferat, neq; neceſsitatem hic faciat, quaſi iſta ſic neceſſario eſſe oporteat? Aliàs intuliſſet, ſed quod cogor, hoc ago: iam uerò nõ ſic dixit, ſed, quod odi. Quare illud quod nolo, ſic accipias, ut expoſitum eſt. Quomodo igitur contingebant mala? per arreptionem, per infirmitatem qua laborabant ex præuaricatione Adami. Hanc porrò infirmitatẽ lex profectò ſanare non potuit, etiãſi quid agendum eſſet dicta ret: Chriſtus autem accedens ſanauit. Hic igitur Apoſtolo ſcopus eſt eorum quæ dixit, & quæ dicturus eſt demonſtrare humanã naturã immedicabilia paſſam, nec ab ullo alio ſanitati reſtitutam, præterquam à ſolo Chriſto.

Humana natura non niſi à Chriſto ſanari poterat.

Si autem quod nolo, iſtud facio, conſentio legi quòd bona eſt.] Quòd bona ſit lex, inde conſtat, quòd noui naturaliter quid agendum ſit, & non ſum mente corruptus, etiam ſi uitium acceſſero. B

Nunc autem iam non operor illud, ſed quod habitat in me peccatum. Noui autem q; non habitet in me, hoc eſt in carne mea, bonum.] Non dixit quòd caro malum operetur, ſed peccatum, hoc eſt peccati tyrannis me arripiens. Quid igitur hic nugantur & ganniunt, qui carnem criminantur, & à Dei opificio alienant? Et quomodo, inquiunt, ait, q; non habitet in me, hoc eſt in carne mea, bonum? Audi qua id ratione dicat: Ex duobus homo compoſitus eſt, ex anima & carne: horum alterum, anima uidelicet, imperium habet in omnibus: caro autem ſerua eſt. Nõ habitat igitur in carne mea bonum, id eſt, non eſt ſitum in eius poteſtate, ſed in animæ arbitrio. Quidquid igitur anima elegerit, caro perſequitur. Quemadmodum ſi quis dicat, Bona & concinna pulſatio non eſt in cithara, ſed in citharœdo: non enim citharam calumniatur, ſed artificis excellentiam inſtrumento præfert.

Carnẽ non eſſe malã.

Homo ex duobus cõponitur.

Velle enim adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio. Non enim quod uolo facio bonum, ſed quod nolo malũ hoc ago. Si aũt quod nolo ego, hoc facio, iam nõ ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.] Cum ait, Nõ inuenio, uim & inſidias peccati demonſtrauit. Liberat enim cùm eſſentiã animæ, tum eſſentiam carnis à crimine & accuſatione, totũq; in prauã operationẽ & uoluntatẽ transfert. Nam cum dicit, quod nolo, animã liberat à crimine: cũ uerò ſubdit, iam nõ ego operor illud, carnem ab accuſatione immunẽ ſeruat. Ecquid igitur eſt quod malũ operatur? peccatũ, q̃d eſt iuxta Chryſoſtomi ſententiã, praua uoluntas & peccandi auida: Iſta uerò nõ eſt opus Dei, ſed noſtra motio & affectus. Ipſa quidẽ ſimpliciter uoluntas, Dei opus eſt: talis aũt uolũtas ad nos pertinet, & mentẽ noſtrã. Dictũ eſt aũt ſuprà quid ſit peccatum, nempe peccati tyrannis, animum noſtrum libidinibus & uoluptatibus arripiens.

Voluntas, Dei opus eſt.

Peccatum quid ſit.

Inuenio igitur regem uolenti mihi facere bonum, q; mihi malum adiacet.] Obſcurè hoc dictum eſt, quaſi quicquam deſit. debebat enim ſic dici: Inuenio itaq; legem patrocinantẽ mihi, uolenti quidem facere bonũ, quod tamen non facio, eo q; malũ mihi adiacet. Porrò huius loci talis eſt ſententia: Cognitionem boni ab initio conſtructã mecum ac ueluti unà conditã habui, Inuenio autem legem patrocinantẽ huic, eamq; commen-

A cõmendantem, ac uolo quidem bonum perſequi, adeoq; peragere, attamen ui quadã aliò corripior, malũq; mihi, pximè admotũ eſt, id eſt operatio mali nõ eſt ablata à me. At uerò diuus Ioãnes Chryſoſtomus ſimulatq; hunc locũ ceu eũ (uti dictũ eſt) cui aliquid deſit, interpretatus eſt, admonet & alia quadã ratione hũc poſſe intelligi: ut, Inuenio quidẽ legẽ, nõ alij cuipiã ſanctã, ſed mihi uolenti facere bonũ. Soli em uolenti facere bonum lex eſt, ipſa lex, quę eadem uult quæ ipſe, quod & in ſequentib. planũ fiet.

Condelector enim legi Dei ſecundum interiorẽ hominẽ, uideo aũt aliã legẽ in mẽbris meis repugnantẽ legi mentis meæ, & captiuantẽ me lege peccati, quæ eſt in membris meis.] Noram ſanè & antehac bonũ: inueniens aũt ipſum, & in literis ſitũ, cõmendo legem, ac aſſentior ei ſecundũ interiorẽ hominẽ, ſiue ſecundum mentẽ meam. Cerno aũt aliam legẽ, hoc eſt, peccatũ: quod ideo legẽ appellauit, q; homines eo decepti, eidem obtemperent, eamq; dimittere metuant, ceu legẽ quandã quæ præuaricationem nõ recipiat. Hæc igiẽ repugnat legi mentis meæ, id eſt, naturali legi. Quẽ aũt ſuprà interiorem hominem nominauit, eum nũc apertè mentẽ uocat. Atq; ea lex uincit, imò captiuat me, & naturalẽ & ſcriptã legẽ ſupprimens. Quo uerò me captiuum ducit? Lege peccati, hoc eſt, potentia, neq; nõ tyrannide. Non dixit aũt motu carnis, aut natura, uerùm lege peccati, quæ regnat & dominatur in membra mea. Hæc uerò non eſt calumnia carnis. Quemadmodum prædo quiſpiam ſi occupet regiam aliquã, in eaq; commoretur, nõ eſt iſthæc calumnia uel criminatio domus: hunc ad modum ſi peccatum habitet in membris noſtris, eam ob rem non eſt praua caro: ſiquidem tyrannide eſt oppreſſa. Nonnulli quatuor hic leges faciunt: Vnam diuinam, docentem nos quid deceat: Alteram impugnantem nos, quæ ex diaboli motu & operatione nos inuadit: Tertiam legem mentis, id eſt naturalem: Poſtremam quæ eſt in membris noſtris, id eſt amantem peccati uoluntatem: ac abitudinem propenſionemq; ad malum quæ in nobis per conſuetudinem callum duxit, & obduruit.

Peccatum cur lex dicatur.

Leges quatuor.

Peccati lex in mẽbris.

Infelix ego homo, quis me liberabit ex corpore mortis huius?] Naturalis lex nõ ſufficit, ſcripta non potuit, ſed utramq; peccati tyrannis uicit. Vnde igitur eſt ſalutis ſpes? B Quis me liberabit ex corpore mortis, hoc eſt morti obnoxio? Poſtquã em corpus & paſsibile factũ, & mortui ſubiectũ ob præuaricationẽ eſſet, peccato etiam facilè obuiũ & patẽs conſtitutũ eſt. Atqui dicet hic aliquis: Poſtq̃ facilè à peccato inuadi potuit corpus, cur ergo puniti ſunt qui ante Chriſti in carnẽ aduentũ peccarũt? Quia talia iniuncta erant, quæ peccato etiam dominante potuiſſent rectè peragere.

Gratias ago Deo per Ieſum Chriſtũ Dominũ noſtrũ.] Quia malis oppreſſus fuit, ac conſilij inops redditus, nec aliũ ſeruatorẽ inuenit, neceſſariò Chriſtũ inuenit. Hinc & gratias agit Deo & patri per Ieſum Chriſtum Dominũ noſtrũ, qui cauſa eſt gratiarũ actionis. Ipſe enim præſtitit ac trãſegit quæ lex non potuit. Nam ipſe me ab imbecillitate corporis liberauit, uires illis adſpirans atq; confortans, ut non porrò peccati tyrannide opprimar. Sed quẽadmodũ per præuaricationẽ Adami mortale factũ, tale eſt reditũ ut facile à peccato uincerer: ſic per eius obediẽtiã qui crucifixus eſt & reſurrexit, arabone accepto aduerſus peccatũ egregiè firmar ſtatuiturq;. CAPVT VIII.

IGitur ego ipſe mente ſeruio legi Dei, carne autẽ legi peccati. Nihil ergo nunc damnationis eſt iis qui ſunt in Chriſto Ieſu, qui non ſecundum carnem ambulant, ſed ſecundum ſpiritum.] Seruio pro ſeruiebam dixit, priorum namq; meminit. Dicturus enim nullã deinceps condẽnationẽ eſſe, &c. necnõ indicaturus ineffabilẽ gratiã Chriſti, ad memoriã reuocat quales nos antea geſſerimus ſanè, quoniã bonũ intelligebamus, carne uerò, hoc eſt carnis imbecillitate, legi peccati ſuccũbebamus. Atqui nunc nulla eſt cõdẽnatio iis qui ſunt in Chriſto Ieſu, hoc eſt qui baptiſmate ſunt tincti. Quia uerò haud parũ multi poſt acceptũ regenerationis lauacrũ ſcelera cõmittunt, adiecit, qui non ſecundũ carnẽ ambulant, innuens q; noſtræ ſit ignauiæ iſthuc, nimirũ q; poſt baptiſma peccamus. Nunc enim & poſsibile eſt & facile non ambulare ſecundũ carnem, quod ſanè olim difficilimũ, ante Chriſtũ uidelicet, erat. Nõ ſolũ autẽ tẽperandũ eſt nobis ne carnis ſuaſum & uoluptatem ſectemur, uerùm oportet etiam illud accedere, ut ſecundum ſpiritum ambulemus. Non enim abſtinentia à uitijs coronat, cæterùm uirtutis & ſpiritualium bonorum participatio.

Lex enim ſpiritus uitæ, liberauit me à lege peccati & mortis,] Legẽ ſpiritus, paracle-

tum ſpiritum uocat, perinde atq; legem peccati, ipſum peccatum: uitæ autem legem hanc appellat, ut opponat eam legi peccati, quæ & mortem nobis ſubminiſtrauit. Etenim gratia Dei occidit peccatū & mortē. Leuē porrò hæc ipſa agonē nobis q reddidiſſet, ad cōflictus ita nos perduxit. Auſæ ſunt aūt peruerſæ linguæ legē peccati hic dicere Moſaicā legē, quā tamē apoſtolus nuſquā niſi ſanctā & ſpiritualē appellauit. At ſi ea ſpiritualis eſt, inquiunt, quid igitur diſcrepat à lege ſpiritus? Plurimū equidem. Lex enim Moſæ à ſpiritu tantum lata eſt, hæc autem & ſpiritum pariter ſuppeditabat.

Lex Moyſi ſpiritualis.

Nā quod erat impoſsibile legi, in quo infirmabatur per carnē, Deus miſſo filio ſuo in ſimilitudine carnis peccati, de peccato condemnauit peccatum in carne.] Meminit ſpiritus, nunc mentionem facit & patris & filij, trinitatem ita uniens. Ac uidetur hic ſanè contra legem dicere, uerùm id ſeſe ita non habet. Non enim dixit: Prauitas legis in qua peruerſe agebat, ſed enim impoſsibilitas in qua imbecillis erat. Quī uerò imbecillis erat, per carnem, id eſt per carnalem affectum. Senſus autem uniuerſus eorum quæ dixit Apoſtolus, hic reuelatur. Ait enim, ut & ſuprà indicauimus, q̄ lex docebat quidem, non potuit autem uincere carnaliorem affectum. Proinde pater miſit ſuum ipſius filium in ſimilitudine carnis peccati, hoc eſt, carnem habentem ſimilem quidem ſecundum eſſentiam noſtræ peccatrici, carentem autem omni peccato. Quia enim meminit peccati, ideo ſimilitudinem appoſuit. Non enim iam aliam carnem aſſumpſit, ſed ipſam hanc aſſumens, ſanctificauit & coronauit, condemnans peccatum in aſſumpta carne, monſtrans adeò quòd non ſit natura caro peccatrix. A Chriſto ergo perinde factum eſt, ac ſi quis in foro mulierem cædi conſpicatus, dicat ſe eſſe eius filium, cum ſit natus regis, eaq̄ ratione liberet ipſam à uerberantibus. Porrò quòd ait, de peccato, poteſt etiam ſimplicius intelligi, hanc ad rationem: Miſit filium ſuum pater pro peccato, id eſt, eam ob rem, ut debellaret peccatum. Quod ſanè declarans magnus ille Ioannes Chryſoſtomus, Arguit (inquit) & reprehendit peccatum Chriſtus, quippe quod uehementer & ſupra modum peccaſſet. Quatenus enim peccatores occidit peccatum, iuſta quadam ratione intulit eis mortem. Quia uerò corpus Domini, quid impeccabile, adeoq̄ omnis peccati expers reperit, letho dedit: ſeu iniuriam faciens & peccans, condemnatum eſt. Miſit igitur filium ſuum Deus, cùm ut oſtenderet peccatum & iniuſtum eſſe & peccaſſe, tum ut iurè ipſum condemnaret, ut ne poſſit dicere ſatanas, fortis inſtar me Chriſtus uicit.

Similitudo aptiſſima.

B

Vt iuſtificatio legis impleatur in nobis, qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſed ſecundū ſpiritū.] Vt ne quis dicat, Ecquid ad me ſi Chriſtus in carne quā aſſumpſit uictoriā obtinuit? ꝓpterea inquit, Imò maximē iſthuc tua intereſt. Nam iuſtificatio legis, id eſt finis & ſcopus (ſcopus enim ei erat iuſtificare hominem) impletur, inquit, in nobis. Lex enim uolebat quidē, infirmior autem erat quàm ut poſſet. Hoc itaq̄ Chriſtus fecit propter nos, & certamen quidem illius fuit: nos uerò uictoria potiti ſumus. Quarē nequaquam etiam deinceps peccabimus, niſi ſecūdum carnem obambulauerimus, hoc eſt carnalia expetiuerimus. Imò uerò non ſatis eſt non expetere, nō ſapere carnalia, cæterùm oportet etiam adeſſe nobis, ut ſuprà cōmemoratum, ſpiritualē affectum. Hic adiecit, Sed ſecundum ſpiritū. Declina enim à malo, inquit Dauid, nec hoc ſolùm, uerùm fac etiam bonum. Non enim poſtquā audiuimus q̄ Chriſtus nobis uictoriam peperit ac donauit, recidemus omninò: ſed operæ eſt precium obſeruare lauacri gratiam. Omnino enim nobis nunc lucta eſt facilior, quàm antehac.

Legis iuſtificatio in nobis finē nacta.

Pſalm. 36.

Qui enim ſecundum carnem ſunt, quæ carnis ſunt, ſapiunt: qui uerò ſecundum ſpiritum, quæ ſunt ſpiritus.] Qui ſeſe dedūt immoderatæ carnis ſeruituti, quæ carnis ſunt ſemper cogitant, affectant, ſapiunt, nihil diuini conſiderantes: qui uerò prorſus ſpiritui ſubiecti ſunt, omnia ſpiritualia planè & ſapiunt, ſpirant, & faciunt.

Affectus enim carnis, mors: affectus autem ſpiritus, uita & pax.] Affectum carnis, pinguiorem cogitationem nominat, à peiori ei nomen indens. Non enim iam ipſa per ſeipſam caro proprium affectum habet, ſed pinguis & craſſa cogitatio ſententiáue eſt affectus carnis, ueluti ſi quis dicat, mens carnalia ſpirans: quemadmodum & affectum ſpiritus, cogitationem expetentem & anhelantem ad ea quæ ſunt ſpiritus, accipit quæ uitam parit, ut morti opponatur, quam carnalis cogitatio gignit. Pax etiam dicitur, ut ſtatuatur in contrarium ei quod ſequitur. Infert enim:

Carnis affectus.

Spiritus affectus.

Nam af-

A Nā affectus carnis inimicitia eſt in Deū: legi ēm Dei non ſubijcit. Neq̄ ēm poteſt.] Spiritualis cogitatio pacē generat, carnalia uerò affectans, inimicitias erga Deū. Manus ígit Deo infert. Nō, inquit, ſed legi eius nō ſubiecta, dicitur eſſe inimica Deo. Ne turberis aūt cum audis, Non poteſt: uerùm intellige, quemadmodū opus eſt, id & dicitur. Nō poteſt enim affectus carnis, quatenus huiuſmodi permanſerit, ſubdi Dño: æquè ac ſi dicat aliquis, fornicatio nō poteſt eſſe tēperantia. Non enim dixit q̄ nō poterit unquā, uerùm non poteſt iam nunc dum carnalis permanet. Quomodo ēm ipſe Paulus, quomodo latro, quomodo innumeri alij (ut ſemel dicā) ſceleroſi, ex malis boni fieri potuiſſent, ſi hęc permutatio nequiuit cōtingere? Haud diſsimilē ad modū Dominus in Euangelio dixit: Non poteſt arbor mala fructus bonos facere: nempe tantiſper dum mala remanſerit. Ne igitur carnalia affectemus, ſed quæ ſunt ſpiritus, ut pacem habeamus ad Deum, qui ſpiritum nobis ſuum impertijt, per quem omnia nobis facilia ſunt quæ in lege uix potuerunt uel tranſigi uel perfici.

Peccatorū immutationes.

Matth. 7.

Qui aūt in carne ſunt, Deo placere non poſſunt. Vos autem non eſtis in carne, ſed in ſpiritu.] Hoc eſt, carnis affectum amore proſequentes, Deo placere nequeunt, tantiſper dum tales fuerint. Non enim ſubſtantiā carnis, ſed craſſam & carnalem uitā, & quæ totum hominem carnem efficit ſic nominat, itidem ut in ueteri teſtamento: Non inquit, permanebit ſpiritus meus in his, quia caro ſunt. Porrò quod ait, Vos autem nō eſtis in carne, id eſt non ſeruiſtis carnali uitæ, ſed ſpirituali. Et quare non dixit, Vos aūtem non eſtis in peccatis? Vt diſcas quòd nedum peccati tyrannidem extinxerit Chriſtus, uerūetiam carnem & leuiorem & ſpiritualiorem reddiderit. Quemadmodum enim ferrum in igne commorans, ignis fit: ſic & caro eorum qui per baptiſma ſpiritum acceperunt, tota ſpiritalis efficitur.

Carnalis uita.

Gen. 6.

Peccati tyrannis per Chriſtū extincta.

Siquidem ſpiritus Dei habitat in uobis.] Siquidem hic non ponit quia dubitet, uerùm quia ualde credat, pro eo quod eſt, Quandoquidem iam ſpiritus Dei demoratur in uobis, propterea in ſpiritu eſtis.

B Si quis aūt ſpiritū Chriſti nō habet, hic nō eſt eius.] Nō dixit, Si aūt ſpūm Chriſti nō habetis, uerùm, ſi quis nō habet ſpūm, ob ſermonis aſperitatē & moleſtiā. Indefinitè igitur non eſt Chriſti, idq̄ non immeritò. Spiritus enim ipſe ſigillum eſt. Proinde qui non geſtarit ſigillum, non eſt porrò domini illius qui per ſigillum denunciatur.

Spūs, ſigillum eſt.

Si aūt Chriſtus in uobis eſt, corpus quidem mortuum eſt propter peccatum, ſpiritus uerò uita eſt propter iuſtitiam.] Rurſus eos exhilarat cum inquit, ſi Chriſtus eſt in uobis. Nōnulli hic per Chriſtum, ſpiritum intellexerunt, uerùm id ſecus habet. Cæterùm Apoſtolus hoc demonſtrat, q̄ cui ſpiritus adfuerit, ei etiam adſit Chriſtus. Vbi ēm eſt una ſacroſanctæ trinitatis perſona, illic etiam reliquæ ſunt. Ecquid erit ſi Chriſtus fuerit in nobis? Vt corpus ſit mortuū, quatenus ad peccatū: Spiritus aūt ſanctus in uobis uita ſit, hoc eſt q̄d non ſolum ipſe uiuat, ſed etiam aliſs ut uiuat præſtare ualeat. Erit aūt uita ipſe ſpiritus propter iuſtitiam, ſiue iuſtificationem, hoc eſt quòd iuſtificati ſumus à Deo, ac in nobis ea iuſtitia ſiue iuſtificatio ſeruatur: qua ſeruata, peccatum nō erit: peccato uerò ſublato, tollitur iuxtà mors, ac relinquitur prorſus uita, & in præſenti ſeculo quando ſecundum Deum uixerimus (ipſa enim propriè uita dicitur, quādo peccato mortui ſumus) & in futuro, quæ eſt in ſempiternum durans.

Quod ſi ſpiritus eius q̄ ſuſcitauit Ieſum ex mortuis, habitat in uobis q̄ ſuſcitauit Chriſtum à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora ueſtra propter inhabitantem ſpiritum eius in uobis.] De reſurrectione hic rurſus ſermonem mouet, inquiens: Ne angaris animi, q̄ mortali corpore cinctus es: habes enim ſpiritum Dei qui excitauit Chriſtum ex mortuis. Aequè autem ac illum excitauit, ſic & te reſuſcitabit, imò uiuificabit. Reſurgēt etenim & illi quibus ſpiritus Dei nō fuerit, ſed ad ſupplicīū: qui uerò ſpiritū habuerint, in uitam nunquam ruituram. Propterea non dixit Apoſtolus, reſuſcitabit corpus, ſed uiuificabit, ob inhabitantem in te ſpiritum. Nec dixit τὸ ζῳοποιῆσαι, id eſt qui inhabitauit, ſed τὸ ζῳοποιοῦν, id eſt, inhabitātē ſiue q̄ inhabitat, qui ad finē uſq̄ pmanet. Nō ēm ſuſtinebit Deus, ubi uiderit ſpūm ſuū in te, nō introducere te in thalamū ſuū: quēadmodū ſi nō habueris ſpiritū Dei, pereas neceſſum in ſempiternū, etiam ſi reſurrexeris. Mortifica itaque corpus, ut habitet ſpiritus in te, ac propterea tibi uita impertiat.

Reſurrectio bonorum & malorum.

Debitores igitur ſumus fratres, nō carni, ut ſecundū carnē uiuamus.] Cum indicaſ-

set quantū cōmoditatis præberet spiritualis uita, nimirū ꝙ Christū inhabitare faciat, A
& uiuificet mortalia corpora: deinceps & adhortationem in medium adfert, ostēdens
ꝙ non debeamus porrò quicq̄ carni, sed spiritui potius. Nā quæ Deus in nos contulit
beneficiorū, per gratiā nobis obtigerunt: quæ uerò nostra sunt, illa ex debito ineuita-
biliter postulantur. Explicans aūt hunc locum quomodo dixerit, carni, ut ne accipias
carnis naturā, intulit, ut secundū carnē uiuamus. Non em̄ solicitudinē pro carne pror
sus reijcit: siquidem haud pauca ei debemus, est enim alenda, est etiam fouenda nobis.
Secundum carnem uiuere. sed studium & conatū qui nos ad peccandum agit, damnat. Secundum carnem enim
uiuit, qui carnem dominam uitæ nostræ, reginamq̄ animæ facit.

Si em̄ secundū carnē uiuatis, moriemini: sin spiritu facta corporis mortificetis, uiue-
tis.] Mortē hic dicit nō solùm immortalē quæ est in gehēna pœnā, cæterùm ipsam etiā
hic in scelestis facinoribꝰ, uitā mortē appellat. Sicut cōtrà si ꝙ spiritualē uitā opera cor-
Corpus nō occidendū, sed opera corporis. poris praua occiderimus, uiuemus & futurā indissolubilē uitā, & præsentē quæ est in
uirtute. Nā q̄ mūdo mortuus est, is uiuit. Obserua aūt quī nō dixerit, corpus occideri-
tis, id enim homicidiū foret, sed opera corporis, eaq̄ praua. Nō enim uidere simplici
ter & audire, quæ sunt opera corporis naturalia, tollenda sunt, sed abusus illorum.

Quicunq̄ em̄ spiritu Dei aguntur, hi sunt filij Dei.] Promisit pauloantè uicturos ipsos,
si praua opera, inquit, occideritis: nunc uerò preciliorē coronā, maiorēq̄ mercedē sub
dit, q̄ antea expresserit, filiorū nēpe diuinā adoptionē. Quare nō dixit, quicunq̄ spiri
tu uixerint, sed quicunq̄ agunt, hoc est gubernant, reguntur ceu ab aurigatore quo-
piā, spūm Dominū cùm carnis tum animę facientes. Etiamsi enim baptisma acceperis,
& filius Dei fueris per baptisma, non agaris autem spiritu, donum & gratiam amisisti.
Omnes quidem spiritum accipimus per regenerationis lauacrum, agi autem per om
nem uitam eodem, id uerò à nobis tanquam nostrum exigitur. Eapropter non dixit,
Quotquot spiritum acceperunt, hi sunt filij Dei: sed quotquot spiritu aguntur.

Non em̄ accepistis spiritū seruitutis iterū ad timorē, sed accepistis spiritum adoptio
nis filiorū Dei.] Filios Dei esse qui spiritu Dei agantur, dixit: iam uerò quia & Iudæi fi B
Esaiæ 1. liorū adoptionē sibi uendicabant, scriptura dicente, Filios genui & exaltaui, &: Filius
Exod. 4. meus primogenitus Israel: quantum sit interualli inter nostrā & Iudæorū adoptionē
Spūs seruitutis, litera legis. monstrat. Illi, inquit, spiritū seruitutis acceperunt: literā legis ita nominans, ut quę à spi
ritu quidē data sit, seruis tamen interim magis cōueniat. Nam & corporales inde pœ-
Esaiæ 1. nę & supulicia præstò sunt, q̄d genus sunt lapidationes, exustiones, & minæ: Gladius,
inquit, uos deuorabit. Vnde ingēs sanè metus ob oculos uersat. Ac præmia rursus ter
rena ex lege proponunt, ꝓmissionesq̄ bonorū terestriū tum mandata & uilia & seruí
lia multa. Ex lege itaq̄ & filij uocabantur, sed tanquam serui: nos uerò seu ingenui, &
liberi. Nam præmia nostra sunt cœlestia, cœlorumq̄ regnum: ac pœnæ nostræ non
Præmia Christianorum cœlestia. sunt lapidationes, idq̄ genus alia quæ à sacerdotibus inferebantur, sed satis est eijci &
excludi à mystica mensa tanquā filiū. Mādata porrò nostra sunt diuina ingenuis ma
Matth. 5. & 19. ximè quadrātia, uidelicet: Ne intuearis fœminā, ut cōcupiscas: Ne iures: Relinque ea
q̄ possides. Atq̄ hæc mādata, nō pœnæ formidine, sed spūs cupiditate pficiunt. Et qa
pleriq̄ haud parū multa mādata trāsgrediunt in ueteri testamēto, indicio est q̄d spiri-
tus Dei in illis non aderat: hic uerò diues adeoq̄ exuberans est eius gratia.

In quo clamamus abba pater.] Hebraicam dictionē posuit, q̄d uerbū est puerorū seu
Deut. 32. 1. Cor. 8. Malach. 1.6 filiorū genuinorū erga patrē. Quid igitur, num & illí uocabant patrē Deū? Deū enim,
inquit scriptura, qui genuit te dereliquisti. Et alibi: Deus unus condidit uos. Et, Pater
unus omniū uestrū Deus. Etsi aūt hęc dicta sint de illis, nemo tamē inuentus est in ora
tionibus qui uocaret patrē Deum, quemadmodum nos nunc omnes post baptisma.
Etiamsi autem maximè illí olim uocassent eum patrem, ex propria tamen cogitatione
fecerunt: fideles autem ex spirituali motione & operatione. Vt enim nouimus spiritū
prophetiæ ex eo, ꝙ qui acceperit eum, futura prædicit: sic & spiritus adoptionis filio-
rū agnoscitur ex eo ꝙ qui acceperit ipsum, patrem uocat Deum, à spiritu motus. Nā
& hoc est unum ex donis spiritus, perinde ac ipse infert, dicens:

Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro, ꝙ simus filij Dei.] Paracletus ipse te
stimonium dicit dono quod datum est nobis. Non enim sonamus Abba nos citra te-
stem spiritum, & à nobis ipsis, uerùm paracleti donum est, & ipse docuit nos per spiri-
tum uel donum sic loqui in orationibus. Si au-

A Si autem filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohęredes autem Christi.] Quia nō
omnes filij sunt hæredes, ostendit nos & filios esse, & hæredes. Quia uerò non omnes
& filij, & hæredes, magnorū bonorū hæreditatem adeunt, ostendit ꝙ magna etiam si-
mus hęreditate bona consecuturi, ut qui Dei sumus hæredes. Rursus quandoquidem
fieri potest, ut hęredes simus, nec tamen omnino simus unigenito cohæredes, ait quòd
& hoc habeamus. cohæredes enim Christi sumus.

Si tamen compatimur, ut & conglorificemur.] Cum dixisset, Christi nos cohæredes
fore, ostendit nos consentaneè istud assecuturos. Qui enim nihil recti bonicq̄ agentes
tantis bonis honorauit, quomodo nō, si uiderit multa transegisse, maioribus præmijs
dignabitur? Hoc autem agit, ut ne rubore suffundantur, né ue pudefiat ij qui donū ac-
ceperunt, tanquā citra laborē acceperint. Veruntamen considera quid hic adumbret,
& occultè innuat: quō sic operæprecium eum qui tantis bonis ac donis auctus & exor-
natus sit, & passionibus & periculis seipsum obijcere & exponere.

Existimo enim ꝙ non sit condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam
quę reuelabitur in nobis.] Quandoquidē dixerit, Compatimur, ne cunctetur & detre
ctet auditor, tanquam ad pericula eductus, ne deterrearis, inquit, aut animo concidas.
Non enim dignæ & pares sunt huius tęporis afflictiones, hoc est, temporariæ transi-
toriæq̄, ad futuram in nobis reuelendam gloriam. Non dixit ad futuram quietem, sed
gloriam. id enim nominis plerisq̄ est amabile. Porrò ubi quies, ibi nō omnino gloria:
ubi uerò gloria, illic & quies. At cū ait, Quæ reuelabit, admonet nunc quoq̄ esse illā
ipsam, cæterùm abdi celariq̄, tunc aūt reuelabit, id est, perfectè manifestabit. Quia em̄
ingēs est, & nullis uerbis explicabilis, excellit & superat præsens seculū, & uitę cursum
huius. Propterea illic est recondita, nunquā finiēdis coextensa seculis. Quocirca pię *Afflictiones huius seculi breues.*
auditor, quia afflictiones sunt præsentis tęporis, id est trāsitoriæ, gloria uerò futuri secu
li nunquā cessaturi & indissolubilis, adspernare afflictiones, & amplectere gloriam.

Vehemens enim expectatio creaturæ reuelationē filiorum Dei expectat.] Mōstra-
B turus quantam simus gloriam consecuturi, inquit ꝙ ipsa creatura in melius permu-
tabitur: ꝙ si creatura, multo magis nos. Sententia itaq̄ eorum quæ dicuntur, est huius- *Prosopopœiæ prophetarum.*
modi. Quod aūt prophetis in more est, ut flumina manibus plaudentia introducant,
montesq̄ saltantes, personas cùm animatorum tum sensibilium ipsis tribuentes: idem
& ipse hic Apostolus agit, quum dicit, Omnem creaturam ἀπεκδοκίαν, id est, in-
gentem expectationem habere, quòd & ipsa in meliorem permutetur statum: necnō
expectare reuelationem gloriæ nostri filiorū Dei. Tum enim & ipsa glorificabitur in-
corruptibilitate, quando & nos eadem fuerimus adepti. Quæcunq̄ igitur audis dici
de creatura, seu animato, prosopopœiæ more dici arbitrator.

Vanitati enim creatura subiecta est, non uolens, sed propter eum qui subiecit ipsam
in spe, ꝙ & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filio-
rum Dei.] Vanitati, hoc est, corruptioni, subiecta est creatura, pro eo quod est, corru- *Gen. 3.*
ptibilis facta est propter te hominem. Simulatq̄ enim corpus accepisti mortale, & af- *Psalm. 102.*
flictioni obnoxium, eam ob rem terra etiam spinos ac tribulos protulit, cœlumq̄ uetu
state squalidum & antiquatum, permutatione indiget. Ecquī propter alium corrupti-
bilis facta est creatura, adeoq̄ uniuersi creatio? Eo quòd hominis causa prorsum subsi
stit. Non uolens autem, significat Dei prouidentia & cura uniuersum hoc contigisse,
& nō ipsius creaturæ industria & uirtute: id enim ad cōmoditatem tuā factū est, ut in
corruptionē eius intuens, eam adsperneris, & ad cœlestia animū tuum transferas. Au
diens quod ait, In spe, itidem per prosopopœiā intellige dictum, omniaq̄ his similia.
Creatura itaq̄ liberabitur etiam, nō tu solus, uerùm & illud quod te longè est infe- *Terræ machina incorruptibilitate donādæ.*
rius, anima & sensu uacans: illud (inquam) tantorum erit bonorum consors, nec porrò e-
rit obnoxium corruptioni, sed creatura ea tecum habebit communia. Ac quemad-
modum te corruptibili facto, & ipsa corruptioni est subiecta: sic te incorruptibili fa-
cto, & ipsa ad incorruptibilitatem alterabitur. Si igitur creatura propter te passa est, in
terestua, Dei etiam causa sufferre adflictionem. Ac si illa sperat glorificari, quanto
magis tu idem expectare debebis? Vt enim pater seruos pulchrè uestit in gloriam fi-
liorum, sic Deus creaturam in gloriam nostram.

Scimus enim quòd omnis creatura congemiscit, & simul parturit aduscq̄ nūc. Non
solùm

solùm autem,sed & ipsi primitias spiritus habẽtes, & nos ipsi in nobis ipsis gemimus, A
filiorum adoptionem expectantes,redemptionem corporis nostri.] Argumẽtis hiſce
uel ſermonibus cogit auditorem cõtemnere præſentia,perinde ac ſi dicat: Ne ſis crea
tura inferior,neq; præſentibus lubẽs immoreris,eáue diligas: quin potius ingemiſcas
q̃ futura nondũ tibi gloria perfrui liceat. Nam ſi creatura ingemiſcit, quanto magis tu
ex imo pectore ſuſpiria trahes? Infert aũt q̃ & nos ipſi primitias ſpiritus habentes, hoc
eſt, qui futura guſtauimus,ingemiſcimus,q̃ ea nondũ ſumus adſecuti. Ex quo eñ acce
pimus ſpiritualia chariſmata (hæ enim ſunt primitiæ) futura etiã obſeruamus, certoq̃
Adoptati nos alteram adoptationẽ expectamus. animaduertimus. Deinde ut ne det hereticis occaſionẽ dicẽdi, Quia mundus hic pra
uus eſt,eapropter ingemiſcimus, filiorũ adoptionẽ expectantes gemimus, inquit. At
quomodo cum iam ſumus adoptati, aliã adoptationẽ præſtolamur, Næ, inquit, ado
ptationẽ dico nõ eam quæ per baptiſma obtingit, illã eñ iam accepimus: ſed enim per
fectã gloriã, quæ eſt in incorruptibilitate corporis. Hoc enim eſt redẽptio nimirũ con
ſummata libertas, liberatioq̃ à morte & affectionibus,atq̃ adeò huius terræ adflictio
nib. quãdo nõ amplius auerti poterimus ab adoptatione,ac in ſeruitutẽ peccati redigi.

Spe nanq̃ ſeruati ſumus. Spes aũt quæ uidetur, nõ eſt ſpes. Nam quod uidet quis,
quid adhuc ſperat? Si aũt q̃d ſperamus, nõ uidemus, per patientiã expectamus.] Quia
futurarũ rerũ mentionẽ facit, pleriſq̃ earum nomine ambigentibus, ait: Ne ſis incre
dulus,neue non adhibeas fidẽ ijs quæ protuli,tu qui fidelis es. Ex ijs enim quæ iam an
tea recepiſti, de futuris etiam credẽ. Ac ſicuti antea nihil planè adferens præter ſolam
fidẽ,ingentia à Deo bona accepiſti: ſic & nunc fide utere erga futurorũ bonorũ ſpem.
Spes quorũ dicatur. Nã ſpes tum demũ reuera eſt ſpes, cum de ijs quæ nõ cernũtur, fuerit. quod eñ quiſq̃
uidet, quid adhuc ſperat? Ne hic igitur in terris omnia quæramus, per patientiam e
nim futura expectamus. Patientiam autem cum audiueris, certamina,labores, & ſu
dores intellige denunciari. Namq̃ minimè iniquo animo Chriſtianum eſſe pãr eſt in
expectatione eorum quæ non uidentur,per fidem autem ſperantur.

Similiter & ſpũs adiuuat infirmitatẽ noſtrã.] Patiẽtiæ mẽtionẽ fecit. Animãs itaq̃ au B
ditorẽ, ait, quoniã & ſpũs nobis opitulat. Proinde ne defatigeris, ſedenim & ſpera &
expecta. Tibi enim auxiliatur, ſpiritus ſolam patientiam & expectationẽ adferenti.

Nam quid oremus ſicut oportet neſcimus.] Quánam ratione ſpiritus ſuccurrat, o
ſtendit infirmitatibus noſtris inquiens. Adeò ſumus imbecilles nos, ut etiam quid o
rare debeamus, ignoremus: primũ in uniuerſum omnes,adeoq̃ ego Paulus. Nam &
2. Cor. 12. ipſe apoſtolus ꝓ ſtimulo quo affligebaꝛ, orauit, atq̃ ut Romã proficiſceretur. Moyſes
Rom. 1. uerò ut Paleſtinam intueri poſſet. Hieremias itẽ ꝓ Iudæis deprecatus eſt, ignorantes
Deu. 32 quid opportunũ ſeu neceſſariũ eſſet. Hæc uerò iam diuus Paulus cõmemorat, q̃ ueri
& 34. ſimile erat, fideles qui Romæ perſecutionibus & afflictionibus quatiebantur, ceſſatio
Hier. 14. nem ac quietẽ petere: & cum non aſſequerentur, deſpõdere animum & offendi, com
& 24. monſtrat igitur quòd nemo mortalium norit petere quod expediat & conferat. De
betis igitur, inquit, ſuſtinere, ſiquidem ſpiritus compertum habet quid uobis profit.
Propterea infert:

Sed ille ipſe ſpiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.] Quẽadmodũ
multa dona necnõ diuerſa baptiſmate regeneratis dabat olim Deus, quæ & ipſa ſpiri
tus appellabãtur, & alius quidẽ habebat prophetiæ donum, alius ſapientiæ, alius q̃d-
Orationis donum. dam aliud: hunc ad modum donũ orationis impertiebat, q uod & ipſum uocabaꝛ ſpi-
ritus. Cum enim pleraq̃ ignorantes quæ nobis cõmodarẽt, nõ cõmodantia ea de cau
ſa peteremus, accedebat tũ orationis chariſma in unũ quempiã eorũ q̃ tum ducebant
uitã, & quod cõmuniter omnibus cõferebat ſtans precabaꝛ, aliosq̃ id petere docebat.
Spiritum igitur hic uocat huiuſmodi donum, & animã recipientem precationis do-
num, ac interpellantem apud Deum ingemiſcentemq̃. Nam magna cum cõpunctio
Diaconi preces. ne ſtabat ſpiritualis ille homo, & multis gemitibus, cuius hodieq̃ ſymbolum eſt diaco
nus ſtans, & ex imo pectore ad Deum preces pro populo effundens.

Qui autem ſcrutatur corda, ſcit quid deſideret ſpiritus, quia ſecundũ Deum poſtu
lat pro ſanctis.] Non ueluti ignorante Deo ſtans precatur homo ille. qui enim ſcru
tatur corda, nouit quis ſit ſenſus ſpiritus, id eſt ſpiritualis hominis. Nam quæ Deo gra
ta ſunt, ab eo poſtulat ꝓ ijs qui ſunt in eccleſia fideles: illi eñ ſancti ſunt. Atq̃ hoc fit,
ut diſca-

A ut diſcamus petere ſecundum Deum, ſiue quæ Deo placeant. Quia igitur ſpiritus in-
tercedit pro nobis, ne deſpondeas animum, quiſquis adfligeris.

Scimus autem q̃ diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, ijs qui ſecun-
dum propoſitum uocati ſunt.] Quæ iam antea cõmemorata ſunt, nempe q̃ creatura
ſubiecta eſt uanitati, quodq̃ incorruptibilitatem ſit aſſumptura, & iterum, quid orare
debeamus, ignoramus: admonitiones fuerunt eorum qui Romæ adfligebantur, ſicu-
ti annotauimus. Quæ uerò nunc ſubdit, omniũ ſunt manifeſtiſſima. Nam diligentib.
Deum, omnia quantumuis ardua uideantur & aſpera, in bonum cooperantur. Non
dixit aũt q̃ nihil triſte nihilue difficile inuadat diligentes Deum, cæterum q̃ inuadant
quidem, uerùm iſtis malis adeoq̃ periculis & afflictionibus Deus in commodũ affli- *Chriſtianorũ afflictiones illis in bonum cedunt.*
ctorũ utitur. Deinde quia hoc incredibile uidebaꝛ, à præteritis hoc ſtabilit, inquiens:
Iis qui ſecundum propoſitum uocati ſunt. Etenim uocauit te cum longè abeſſes, ſibi-
que te proprium fecit, quanto magis uocatum te ſuſcipiet? Vocatus eſt autem homo
ſecundum propoſitum, hoc eſt ſecundum propriam uoluntatem. Nõ enim ſufficit uo
catio, alioqui omnes ſeruati eſſent: uerũ uoluntatis etiã ꝓmptitudo & aſſenſus requiriꝛ.

Nam quos præſciuit, & prædeſtinauit cõformes fieri imagini filij ſui, ut ſit ipſe pri- *Propoſitũ ad uocatos Theoph. ut & Chryſoſt. referre uidetur, ut ad Deũ uocationẽ prõpta hominis uolũtas requiratur, Auguſt. ad Deum refert.*
mogenitus in multis fratribus. quos autem prædeſtinauit, hos & uocauit.] Prænogno
ſcit uel præſcit Deus eos qui uocatione digni ſunt, deinde ſic prædeſtinat. Prior itaq̃
eſt præſciẽtia, poſtea ſequiꝛ prædeſtinatio. Prædeſtinationẽ aũt intelliges impermuta-
bilem Dei bonã uoluntatẽ. Prænouit itaq̃ Paulũ uocatione Euãgelij dignũ eſſe, ſicq̃
præfiniuit ſeu prædeſtinauit, hoc eſt, impermutabiliter decreuit, adeoq̃ ſtatuit uocare
ipſum. Conformes igiꝛ efficit imagini filij, quos prænoſcit dignos. Quod eñ unigeni-
tus eſt ſecundũ naturã, hoc ipſi facti ſunt per gratiã, ut & ipſi filij Dei uocarentur. Primo
genitus aũt eſt inter multos fratres ſecundũ diſpenſationẽ: ſecundũ namq̃ diuinitatẽ
eſt unigenitus. Quia eñ aſſumpta caro uncta eſt præſentia eius qui totum eum inun-
xit, ſpiritus ſancti, ac primitiæ noſtræ factus eſt, ſanctificata porrò in Chriſto conde-
B mnationi obnoxia natura, meritò primogenitus eſt, fratreſq̃ ipſius appellamur.

Quos autem uocauit, hos & iuſtificauit.] Per lauacrum regenerationis liberans à
peccatis, iuſtóſque efficiens.

Quos autem iuſtificauit, hos & glorificauit.] In filios nimirum adoptans illos, aliaq̃
illis impertiens dona.

Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?] Viden' apertiſsi-
mè hic indicare ipſum q̃ uerba faciat ad afflictos? Huiuſmodi enim propemodũ dicit:
ſi tantis bonis digni iudicati ſumus cum hoſtes eſſemus, quãto maioribus donabimur
poſt iuſtificationem & glorificationem noſtram? Ac ſi Deus pro nobis ſit, quis aduer-
ſum nos erit? Etiamſi enim uniuerſus orbis inſurgat aduerſum nos, Dei tamen ſapien
tia ad noſtram ſalutem & gloriam hunc conuertet inſultum.

Qui ꝓprio filio ſuo nõ pepercit, ſed ꝓ nobis omnib. tradidit ipſum, quomodo & cũ
ipſo nõ omnia nobis donabit?] Omitto cætera, inquit, quæ ſuprà cõmemoraui, q̃ iuſti
ficauit, q̃ & glorificauit nos. Verùm hoc conſidera, q̃ filio ſuo proprio, hoc eſt unige-
nito, dilecto, qui natura ex ipſo eſt (ſunt enim & adoptatitij per baptiſma) illi igiꝛ non
pepercit: ſed pro nobis tradidit ipſum, adeoq̃ pro omnibus, hoc eſt, tum ingenuis, tũ
non ingenuis, & humili & celebri loco natis. Necq̃ ſimpliciter, uerùm ad mactationẽ
tradidit. qui ergo iam nõ omnia nobis donaret? Qui enim Dominum dedit, quomo-
nõ omneis iuxta eius facultates præberet? Proinde ſi quicquam tibi non impertit, nõ
conducit tibi, ac eapropter non impertit. Ne igitur impenſe deſideres liberationem,
qui adfligeris propter Chriſtum. ſi enim conferat, accipies, eriſq̃ compos uoti.

Quis accuſabit aduerſus electos Dei?] Quia inter alias tentationes & illud à Iudæis
obijciebaꝛ fidelibus, quod facile immutarentur & confertim ſiue agminatim ad Chri-
ſtianiſmum deciderent: ſubdit Paulus, quia Deus uos elegit, & quis eſt qui accuſet e-
lectionem Dei? Homo artifex ſi quicquam elegerit, nemo eſt qui culpet: ecquis eſt
qui Dei electionem reprehenſurus ſit?

Deus eſt qui iuſtificat, quis eſt qui condemnet? Chriſtus qui mortuus eſt, imò qui
& reſurrexit.] Non dixit, qui remittit peccata: uerùm, quod multo maius erat, Deus
eſt qui iuſtificat. Ne igitur metuamus neq̃ tentantes neq̃ exprobrantes. Nã Deus ele-
git nos

gít nos, & iuſtos fecit. Adhæc is qui mortuus eſt ꝓ nobis, immo qui & reſurrexit Chri A
ſtus eſt filius ille Dei. Quis igitur condemnabit tanta gloria donatos ac dignatos?

Qui eſt ad dexteram Dei, qui etiã interpellat pro nobis.] Interpellat pro nobis dixit, ut Chriſti erga nos dilectionem cõmonſtret. Nam cum quæ ad corporis ſui diſpẽſationem & functionẽ pertinerent, cõpleſſet: non diſſoluit neq; exuit erga nos clementem adfectũ. enimuero legatione ꝓ nobis fungit, id eſt uocula τυγχάνει, id eſt, interpellat ſignificat. Nec eñ gloriæ unigeniti diminutionem ea dictio adfert. Cum nanq; prius dixiſſet, Qui eſt in gloria patris, quod maieſtatis & magnificentiæ eius indicium eſt, intulit deinde, interpellat, nihil aliud per hoc denuñcians, q̃, uti dictum eſt, illius erga nos dilectionem: quandoquidem & de patre dictum ſit, tanquam Deo exhortante per nos. nunquid igit gloria Dei imminuitur, quia παρακαλεῖ, exhortat? ſiue obſecrat, minimè gentiũ, imò iſthuc eſt ineffabilis ipſius erga nos curæ argumentum. Nõnulli interpellat pro nobis, ſic intellexerũt, ꝙ quatenus corpus ferat, nec depoſuerit ipſum (ut Manichæi nugantur) illud ipſum eſſe interpellationẽ & interceſsionem ad patrẽ. Intuens enim in illud pater, recordatur dilectionem erga mortales, propter quam geſtauit corpus filius ſuus, hacq; ratione ad miſerationem & miſericordiam inflectitur. Hæc aũt diuus Paulus, ut ſæpenumero indicaui, ait, quò Chriſti nomine adflictis animum addat, monſtretq; ꝙ & ſpiritus pro nobis intercedat, ac ꝙ pater proprio filio ſuo pro nobis non pepercerit, ſed iuſtificarit & glorificarit nos, ac filius eius interpellet ꝓ nobis: unde deinceps non deſpondebitis animum, neq; animo concidetis.

Interpellare Chriſti quod ſit.

Afflictorũ conſolatio.

Quis nos ſeparabit à dilectione Dei? Tribulatio, an angustia? an pſecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius?] Cum demonſtraſſet ineffabilem dilectionem patris & filij & ſpiritus circa nos, ueluti iam diuino numine adflatus exclamat, Quis nos ſeparabit à charitate Dei? Adeò enim dilectũ, tantaq; dignatũ prouidentia, nihil eſt quod diſſeparare poſsit. Tribulationis autem & anguſtiæ nomine cõplexus eſt omnia quæcunq; adfligere queunt, etiamſi ea non expreſſerit, nec dinumerauerit.

Pſal. 43. Sicut ſcriptum eſt: Propter te mortificamur tota die: æſtimati ſumus ſicut oues mactationi deſtinatæ.] Ne uideatur adflictio & anguſtia ſignũ eſſe diuinæ dereliB
tionis, profert in medium prophetam, qui iam antea hæc uaticinatus ſit, maximamq; conſolationem ſubindicarit eſſe pro Dei gloria pati, adeoq; occidi totũ diem: quod ſanè fit animi uoluntate & propoſito. naturæ namq; hoc eſt impoſsibile. Occidi autem, eſt offerri & mactari Deo: id ſubindicat per hoc quod ait, tanquam oues mactationi deſtinatæ. Et perinde ac illæ non reſiſtunt dum mactantur, ſic neq; nos.

Sed in his omnibus ſuperamus per eum qui dilexit nos.] Quia dixerat occidimur, cõſolationem nunc adijcit, ut ne quis humana cogitans deficiat & deſperet, & inquit, Nõ uincimus, ſed ὑπερνικῶμεν, id eſt, ſuperamus ſiue ſuperuincimus, hoc eſt cum omni facilitate citra ſudores & labores uincimus, & per ea ipſa quib. nobis inſidiæ tenduntur. Hęc eñ perfectiſsima eſt uictoria, quãdo dum agimur & pellimur, perſequẽtibus ſuperiores reddimur. Neq; diffidas. Deus eñ eſt q̃ nos in certaminib. adiutat, imò q̃ & dilexit nos. Quare nihil mirũ ſi uel in mediis periculis uictoriã facile obtineamus.

Perſuaſum eñ habemus, quòd neq; mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principatus, neq; uirtutes, neq; inſtantia, neq; futura, neq; altitudo, neq; profunditas, neq; aliqua alia creatura poterit nos ſeparare à dilectione Dei quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro.] Primùm dixit ꝙ dilexit nos Deus, deinde ſic ſuamipſius erga Deum charitatem & amorẽ ponit, ut nihil uideatur magnum de ſe ipſo dicere. Adeò, inquit, pendemus ex dilectione Dei, eiq; ita ſumus coniuncti, ut non ſolum quæ huic uitæ ſunt cohærentia incommoda, nos nequeant auocare ab ea: uerumetiam ſi quis mortem nobis interminetur futuram immortalem, quæ in ſupplicio ſit duratura, ſi quis polliceaſ uitam nullis ſeculis intermorituram, allaborans hoc pacto nos abſtrahere à Deo, nihil planè efficiet. Ecquid mihi reges ac tyrannos obijcis? Neq; angeli, neq; omnes ſupernæ poteſtates poterunt nos auertere, neq; præſentia, neq; futura, neq; altitudo, hoc eſt quæ in cœlis, neq; profunditas, hoc eſt quæ in terra, neq; gloria, neq; ignominia. Quidam per altitudinem, cœlorum regnum: per profunditatem, iacturã orbationemq; eius intelligunt. Inſuper ſi aliud eſſet mundi opificium tantum quantum hoc quod mẽte concipimus à dilectione eius me nõ auerterit, neque deficere permouebit. Nõ quòd

A quòd angeli homines à Deo deſciſcere faciant, hoc dixit, uerùm ex ſuppoſitione ſermonem hunc protulit, ut ex abundantia oſtendere uolens dilectionis ſuæ magnitudinem & excellentiam, non qualem Hebræi ſe habere dicunt, ſed qualis eſt ijs qui ſunt in Chriſto Ieſu. Etenim & Iudæi dicunt ſeſe diligere Deum, uerùm non in Chriſto Ieſu: non enim habent fidem in Chriſtum.

CAPVT IX.

VEritatem dico in Chriſto, non mentior, teſtimonium mihi perhibente conſcientia mea in ſpiritu ſancto, quoniam triſtitia mihi magna eſt, & continuus dolor cordi meo.] Demonſtraturus eſt in procurſu ꝙ non omnes qui ex Abraham, ſemen ipſius ſint. Ne uerò ex affectu hæc uideatur dicere, anteuertit, ac de Hebræis commodiora blandioraq; dicit, ſuſpicionem hanc adimens, cõfiteturq; ſe illos excellenter amare. Ne uerò ſuſpectus habeatur, ac parũ fide dignus, Veritatẽ, inquit, dico in Chriſto, non mentior. Producitq; treis in teſtimonium, Chriſtum, ſuam ipſius conſcientiam, & ſpiritum ſanctum, inquiens: Quoniam triſtitia mihi eſt magna, cor meum exedens, Hebræorum nomine, quòd extra gratiam ſint: hoc enim dicturus eſt.

Optarim enim ipſe ego anathema eſſe à Chriſto pro fratribus meis, qui mihi ſunt *Anathema.*
cognati ſecundum carnem.] Quid anathema ſit, primùm diſce. Separationem & abalienationem ſignificat. Quemadmodum enim ornamentum ſeu munus Deo conſecratum ac repoſitum nullus audet contingere: hanc ad rationem in excommunicationis ratione fieri ſolet, ueruntamen alia ratione. Sacro enim muneri nemo ſeſe admouere audet honoris cauſa, quia Deo collatum conſecratumq; eſt: ab hoc uerò, excommunicato nimirum, ſeparantur omnes, ceu profano, abalienatoq; à Deo. Quid igitur eſt quod dicit Paulus? Videt enim hoc loco ſupradictis cõtradicere illic enim dixit, Nemo nos ſeparabit à charitate Dei, iam nũc uerò optare ſe ait ut à Chriſto ſeparetur. Videt ergo cõtraria dicere, ſed non ita ſe res habet, quandoquidẽ & hoc pro charitate Dei dicat. Quum enim omnes Deum accuſarent, ꝙ adoptione donatos glo
B rificatosq;, adeoq; maiores Chriſti appellatos Hebræos eijceret, ignominiaq; afficeret, introductis in illorum locũ gentibus, quæ ipſum nunquam agnouiſſent, obmurmurarentq; Dei prouidentiæ, blaſphemo adfirmãtes ore, ꝙ iſta iniquè fierent, quippe quia Deus impoſuiſſet progenitoribus, quibus gratiam illam et donum promiſiſſet: mœrens itaque Paulus, anxieq; motus & morſus pro Dei gloria, optauit anathema, id eſt, abalienatus eſſe à Chriſto, ut illi ſeruarent, diſſolueretur q; eorũ aduerſus Deũ maledictia. Viden' igitur ꝙ ex amore quo in Deum inflammatus eſt, optat, ſi modò fieri poſsit, ſeparari à cœtu eorum qui cum Chriſto æternùm uiuent? Non à charitate ipſius, ſed gloria ipſius, & gloriæ fructo: perinde ac patres ſæpenumero à filijs ſegregantur ut glorificentur filij, minimè tamen à filiorum dilectione abalienati, imò ipſi inglorij eſſe cupientes, ut filij celebres & clari euadant. Itaq; ipſe, inquit, ego qui innumera tranſegi diligens Deum ſuprà ęſq; natura ferat, opto pro gloria Dei excidere à gloria Chriſti. Hoc autem non eſt excidere, ſed potius adſequi. Quòd ait, Pro fratribus meis qui mihi ſunt cognati ſecundum carnem, uiſcera indicat, & quàm uehementi charitate erga eos ardeat.

Qui ſunt Iſraelitæ, quorum eſt adoptio, & gloria, & teſtamenta, & legislatio, & cultus & promiſsiones, quorũ ſunt patres, & ex quibus Chriſtus quo ad carnẽ, qui eſt ſuper omnia Deus benedictus in ſecula. Amen.] Cõmendat hic Iudęos, eosq; magnifacit, ut ne uideatur, ut dixi, ex adfectu uel perturbatione animi uel odio loqui. Tacitè autem innuit q; Deus illos ſeruare uoluerit: quod inde ſatis colligitur, quia illos ſit adoptione filiorum dignatus & gloria, & quia patribus promiſsiones fecerit, aliaq; omnia excellentia eis impertierit, Chriſtumq; adeò ex ipſis naſci uoluerit. uerùm tãta ipſi beneficia repulerunt. Quocirca immenſam Dei dilectionẽ demiratus, unigenito gratiarũ actionẽ refert, inquiens, Qui eſt ſuper omnia Deus benedictus. Etſi eñ alij cõuicientur unigenito, nõ cõmodè factã aſſumptionẽ gentiũ, nos tamẽ Chriſti myſteria habentes explorata, ſcimus q; ipſe dignus ſit gloria & præconio. Hic uerò Arrium pudefieri operæprecium eſt, Paulo nempe Chriſtum ſuper omnia Deum proclamãte. *Iudæorũ nobilitas.* *Arrius.*

Non autem quos exciderit uerbũ Dei.] Ego inquit, uror, & ſupra modũ affligor, cum Deo cõuitium fit, adeoq; ipſe blaſphematur, ac eapropter optaui omnes ſaluos

fieri. Etiamsi autem non omnes seruentur, eam ob rem non est mentitus Deus in ijs A
quæ promisit patribus, neq; excidit uerbum eius. Quod enim promisit, hoc etiam præstitit: etiãsi maledici dicãt q; alijs promiserit, alijs uerò dederit. Audi eñ sequẽtia.

Non enim omnes qui ex Israel, hi Israelitæ: neq; quia sunt semen Abrahami, propterea sunt omnes filij.] Quod promiserat, inquit, Deus, hoc etiã præstitit. Dixit eñ, Tibi & semini tuo dabo. Videamus igitur quale sit semen. Non enim omnes qui ex Abrahamo, illi simpliciter sunt semen: neq; qui ex Israel, sunt Israelitæ, uerũ qui secũdum Isaacũ nati sunt, quiq; Israelis uirtute conspicui, per quã Deũ cõspexit. Non eñ dixit, qui ex Iacob, sed qui ex Israel, honorationis nominis mentionẽ faciens. Vbi igitur didiceris qui secundũ Isaac nascantur, inuenies uacantem mendacio promissionem: illis eñ promissa sunt exhibita. Quare Deus haudquaquã maledictis incessendus: quod eñ dixit, id opere pariter cõpleuit, quantumuis nonnulli haud intelligant.

Gen. 13. Non omnes qui ex Abraham sunt, eius semen sunt.

Sed in Isaac uocabitur tibi semen, id est, non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis æstimãtur in semine. Promissionis eñ uerbũ hoc est, secundũ hoc tempus ueniam, & erit Sarrhæ filius.] Non ego, inquit, tibi interpretor quid sit reuera semen Abrahami, sed ueteris testamẽti scriptura quæ dicit, In Isaac uocabitur tibi semen. Quocirca quotquot secundũ Isaac nati sunt, hoc est expromissione, illi sunt reuera filij Abraham, imò uerò Dei. Totum enim istud diuino uerbo factum est. Neq; enim Isaac lege naturæq; potentia natus est, uerùm secundum potentiã promissionis huius, In tempore hoc ueniã, & erit Sarrhæ filius. Verbum itaq; Dei finxit Isaac, & genuit: cõsimili ratione super non filios Dei in lauacro baptismatis, ueluti in matrice, uerba Dei pronunciantur, eaq; nos refingunt & reformant. Siquidem in nomen patris & filij sanctiq; spiritus baptizati, generamur. Ac perinde ut illic Isaaci generationem promiserat, quam posthac impleuit, sic & nostram regenerationem promisit per prophetas, & postea impleuit. Quare illud, In Isaac uocabitur tibi semen, sic accipiendum est: Hi sunt semen Abrahami, qui Isaaci natiuitatis instar sunt geniti, hoc est per uerbum diuinum. Non igitur excidit sermo Dei, nec factus est irritus, cæterùm uerò B
semini, hoc est fidelibus ex gentibus, qui facti sunt filij Dei sicut & Isaac, quatenus & hi ex promissione, dedit quæ promisit.

Gen. 18.

Isaac uerbo Dei formatus.

Baptismatis mysterium.

Non solũ aũt, sed Rebecca etiam ex uno conceperat Isaac patre nostro.] Monstrauit q; cũ multi & uarij Abrahamo essent filij, ipse Isaac uocatus sit semẽ. Itaq; & ij qui simili qua ipse nat, unĩ ratione seminis appellationem sortiunt: iam uerò ait: Non in Isaac tantum hoc uidere queas, sed quod maius est, in fratribus etiam ex eodem patre & matre, ijsq; geminis propagatis, hoc est, in Esau & Iacob hoc cornere licet. Neq; enim illi eadem sunt bona consecuti, sed alter quidem electus, alter uerò odio est habitus. Quare ne quæras rationes quur gentes elegerit, easq; semen Abrahæ, imò diuinũ fecerit, Hebræos autem repulerit.

Cum enim nondum nati essent aut aliquid boni egissent, aut mali (ut secundum electionem propositũ Dei maneret, non ex operibus, sed ex uocante) dictum est ipsi Rabeccæ: Maior seruiet minori: sicut scriptũ est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.] Necessum fuerit hic nos præmittere, atq; summatim explicare mentem eorum quæ Paulus est prolixè dicturus. Quia enim non parum multi dicebãt, ecquur Deus gentes Hebræis prætulit? Nec enim quisquam dixerit uirtutis isthuc ergò contigisse, omnes eñ peccauerũt: cõuehit Apostolus haud pauca ambigua, nostri quidẽ ingenij captui incomprehensibilia, soli autem Deo comprehensibilia: statuitq; primum ante conspectum, q; inter illos duos fratres didymos, alter quidem qui electus est, non sit propter uirtutẽ electus: alter uerò qui odio est habitus ob uitia nõ sit odio expositus, reiectúsue (non enim egerunt quicquã boni aut malo, cum in utere dum matris suæ essent) uerùm diuino proposito, hoc est præscientia, alter quidem est electus & dilectus, alter uerò odio habitus, ititdem ut propheta testatur. Alterum quidẽ dilexi, alterum uerò odi, ut totum sit Dei atq; præpositi ipsius & præscientiæ. Et quid dico de hoc, cum & Israelitę omnes uitulum conflarint, et alij quidem puniti sint, alij uerò nõ item? Hunc ad modum Pharao reuera quidem durus erat, at non pauci alij pari duritie uixerunt: ecquid solus ille punitur? Viden' hæc hominibus esse incomprehensibilia, soli autem Deo perceptibilia? Hanc ad rationem gentium electio, Iudæorumq;
reiectio,

Gen. 25. Mal. 1.

Electionis Dei incõprehensibilis ratio.

A reiectio, nobis equidem præter rationem & absurda uidetur, Deo autem est iustissima. Hæc est sententia totius in quo nunc uersatur loci.

Quid igitur dicemus? nunquid iniustitia est apud Deum? absit. Itaq; neq; in nobis ethnicis & Iudæis iniustus est Deus. Moysi enim dicit, Miserebor cuiuscũq; misertus fuero: & miserabor quencunq; miseratus fuero.] Adiungit, ut & suprà dictum est, & alium locum ex ueteri testamento, ostendẽs q; solus Deus norit qui sint digni uel honore, uel pœna. Nam quanuis omnes ex æquo peccassent cum uitulum finxerunt, Deus tamen aliorum quidem miseretur, alios uerò tradit Leuitis ut mactentur. Neq; Moses tãtus apud Deum, rationem nouit: & tu causam postulas quur gentes Iudæis sint prælatæ, cum tamen peccatis infectæ essent? Profecto Paulus potuit rationem dicere, quam & alio in loco reddidit, quoniam Israelitæ ex operibus existimarunt se iustificari: illæ uerò ex fide & gratia: uerùm id iam nunc non dicit, abunde curiosis ora obstruens, illisq; suadens ne quiccq; operum aut factorum Dei ad calculum uocent, eorũ mue rationem exigant.

Exod. 33.

Diuina captu nostro maiora.

Igitur non est uolentis neq; currentis, sed miserentis Dei.] Voluit quidem Isaacus benedicere Esau, currebat autem Esau in campum, ut uenatu capta fera, benedictionem à patre reportaret. Sed Deus iusto iudicio Iacobum ceu prorsus dignum benedictionẽ consequi fecit. Videtur aũt hîc liberũ arbitriũ tollere apostolus, at istud non agit. Nam quemadmodum de domo dicimus, Totum es artificis, cum interim opus habeat materie, & cooperatoribus ipsum adiuuantib. attamen quia rei consummatio ab illo pendet, dicimus, Totum hoc illius nimirum fabri est, uel eam domũ iste faber condidit: non dissimili ratione & nostra uoluntate indiget Deus. Attamen quia ille consummat & perficit, dicimus, Totum hoc Dei est.

Liberum arbitrium. Voluntate nostra quo modo deus indigeat.

Dicit enim scriptura Pharaoni: In hoc ipsum excitaui te, ut ostendã in te uirtutem eã, & ut annunciet nomẽ meum in uniuersa terra.] Quemadmodũ in illis qui uitulum finxerant, alij quidem seruati, alij uerò supplicio adfecti, solo Deo cognoscente, B quinam digni essent ut aut seruarentur, aut punirentur: sic & unus Pharao, cum pleriq; & impij & sceleratí essent, iram Dei cum retulit, tum expertus est. Propter hoc ipsum enim, inquit, ô Pharao, te in medium protuli, ut per te appareat potentia mea: coerceanturq; multi nomine meo ceu iusto & potenti prædicato in uniuersa terra.

Exod. 9.

Ergo cuius uult miseretur, & quem uult indurat.] Infert conclusionem, ac demonstrat q; nõ oporteat causam ex Deo petere quur sic agat. Cuius enim uult miseretur: perinde atq; in Israelitis qui uitulũ finxerant, est uidere: & quem uult indurat, ut Pharaonem. Quid autem est indurat? uidetur enim absurdum esse. Quemadmodum solutum indurat, sic Deus luteum Pharaonis cor dicitur induraſſe. Quanã ratione? per longanimitatem. Longanimem enim sese illi exhibẽs, duriorem ipsum faciebat: perinde quasi siquis seruum prauum habeat ac sceleratum, quò se humaniorem illi ostẽderit, hoc eum reddit nequiorem: non quòd ipse peruersitatem nequitiámue eum doceat, cæterùm quòd Domini longanimitate iste ad peruersitatis suæ incrementum abutatur, quippe qui eam contemnat.

Indurare Dei.

~~*Longanimitas Dei incrementum nostræ offert.*~~

Dices igitur mihi, Quid adhuc queritur? uoluntati enim eius quis resistat?] Conatur per omnia, quod sæpenumero dixi, commonstrare, q; soli Deo sint cognitæ suæ rerum dispensationes, eaq; iudicia. Hinc undiq; haud pauca ambigua colligit, quorum nullam dilutionem adfert, ut ad angustiam redacto auditore, persuadeat ei incomprehensibilia esse, adeoq; humani ingenij captum excedere hæc. Quod igitur hic dicit, est huiusmodi. Obiectionem adducit, adeoq; dubitationem. Si quem uelit induret. quid adhuc de impingente adeoq; peccante conquerimur? uoluntati nanq; eius quis poterit resistere? Voluit etenim, & indurauit, meritoq; impegit induratus: quur ergo ipsum in iudicium uocat & punit? Hęc sanè obiectio producta est uti commonstraret hæc esse planè dubia nobis, solíq; Deo perceptibilia. Vnde nec ipse hanc diluit, uerum enim pendenti animi & dubitanti sic os obstruit.

Atqui ô homo, tu quis es qui ex aduerso respondeas Deo?] Viden' quomodo cohibeat importunam curiositatem, frenumq; imponat, erudiens nos ut discamus quid Deus sit, & quid homo. Tu quis es? Nónne imperium & principatum cum eo partiris? Nónne iudex es eorum quæ ipsum oporteat facere aut non facere? Nam explo-

rare quid ſic deceat, uel non deceat, eſt eius qui ex aduerſo reſpondeat, opponaturq́ A
Deo. Verùm haud quaquam ita faciundum, ſed obtemperandum eſt iis quæ Deus ſe
cerit, quomodocunq́ etiam ſeſe habuerint.

Nunquid dicet figmentū ei qui ſe finxit, ecquid me ſic finxiſti? An nō habet pote-
ſtatem figulus ex eadē maſſa facere aliud quidē uas in honorem, aliud uerò ad ignō-
miniā? Hoc exemplo uſus eſt Paulus, non ut è medio tolleret adimerétue nobis no-
Liberum arbitrium. ſtræ libertatis ius, liberúmue arbitrium, neq́ ut nos torpore languidos ac planè immo
biles oſtenderet: uerùm ut doceret quomodo nos oporteat obedire Deo, atq́ inten-
ſum ſilentium, neq́ non ſummam obedientiam exhibere. Perinde, inquit, ut figulus
ex eadem maſſa lutóue, quæ animus tulerit, fingit, neq́ ullum ei uas contradicit: ſic
cum hic ex eodem genere mortalium alios quidem puniat, alios uerò honore digne-
tur, ne ſis tu curioſus, ſed adora tantummodo ipſum, lutum imitando: ac ut illud ma-
num figuli ſequitur, ſic tu conſilio & uoluntati omnia rectè gubernantis cede. Noue-
ris autem qui hæc legis, quemadmodum, quod ad uaſa attinet, non ipſa quidem maſ-
ſa alia quidē nobilia, alia uerò ignobilia uaſa efficit (eſt enim una & eadem) ſed uſus
eorum qui iſta ſibi uendicant: pari ratione in hominibus, non ipſa natura hos quidē
pœnæ & ſupplicio, illos uerò gloriæ æternæq́ uitæ coronis adiudicat, ſed ipſa delibe-
Voluntas hominē boni aut mali facit, non natura. ratio atq́ propoſitum, cum eadem ſit natura in omnibus.

Quod ſi Deus uolens oſtendere iram, et notam facere potentiā ſuam, tulit in multa
longanimitate uaſa iræ parata ad interitū, & ut oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ in ua-
ſa miſericordiæ, quæ præparauit ad gloriam: quos & uocauit nos, non ſolùm ex Iu-
dæis, uerumetiam ex gentibus.] Cum obſtruxiſſet ora curioſe diuinā conſilia rimari
laborantibus, adfert iam ſolutionem. Quod autem dicit, eſt huiuſmodi: Iræ uas erat
Pharaonis obſtinatio. Pharao, hoc eſt, homo accendēs iram Dei per propriā ſuam duritiē: hunc tulit Deus,
id eſt, expectauit ſuſtinuit. Nam multa ipſum longanimitate dignatus eſt, uerùm is lō
ganimitate iſta ad indurationem ſui abuſus eſt, factuſq́ eſt uas iræ Dei capax, appara
tum ad interitum, id eſt, à ſe ipſo propriocq́ ingenio aptatum. Neq́ enim quicquam B
reliquit quod ipſum perderet, uerùm omnia patrauit quæ ad perniciem ipſum ferrēt.
Vel tulit, pro in medium protulit accipias: ut quia non reſipuit, nec in meliorem ſtatū
eſt animus eius perductus per longanimitatem, puniat eum Deus, oſtendatq́ poten-
tiam ſuam, ut alij ſeſe emendent, ſanctioribusq́ moribus imbuantur. Quemadmodū
igitur hunc uas iræ factum ex propria uoluntatis deliberatione, ſupplicio afficiens,
monſtrauit potentiam ſuam: ſic eorum qui ex gentibus plurimum deliquerant, mi-
ſertus, quia dignos ſeſe miſericordia fecerant, manifeſtauit diuitias gloriæ ſuæ. Non
Miſericordia uniuerſi ſumus Dei gloria. dixit autem, clementiæ, ſed gloriæ ſuæ. nam ſumma Dei gloria eſt, miſericordiam im
pertiri. Porrò quæ præparauit, eſt pro, quæ præſciuit. Nec dixit q́ omnes gentes ſer-
uarit, ſed ex gentibus, quoſdam uidelicet. Quocirca ne offendaris Iudæe: nam ecce
ex gentibus nonnulli miſericordiam obtinent, nonnulli uerò minimè.

Oſee 2. Sicut & in Oſee dicit: Vocabo non populum meum, populum meum: & non dile
Oſee 1. ctam, dilectam. Et erit in loco ubi dictum eſt ipſis, Non populus meus uos, ibi voca-
buntur filij Dei uiuentis.] Vt nè dicāt Iudæi, Imponis nobis Paule hæc dicens, produ
cit Oſee clamantem affirmantemq́, Vocabo nō populum meum, populum meum.
Quis uerò erat non populus? ipſæ gentes. Ecquæ non dilecta? ipſa gentium eccleſia:
populus tamē factæ ſunt ac dilecta, imò quod maius eſt, filij Dei uiuētis. Sin quiſquā
hæc ad Iudæos pertinere contendat, ut qui à Deo exciderint ob peccata, rurſus tamē
quum reſipuiſſent, ſunt aſſumpti: id nihil obeſt. Si enim hoc in Iudæis contigit, quid
obſtitit quo minus idem in gentibus proueniret?

Eſa. 10. Eſaias autem clamat pro Iſrael: Si fuerit numerus filiorum Iſrael tanquam arena
maris, reliquiæ ſaluæ fient.] Non fuit contentus Oſee propheta, uerùm Eſaiam e-
tiam in teſtem adducit, clamantem, hoc eſt, magna libertate pronunciantem uel re-
ſonantem, haudquaquam ſubmiſſa uoce, quòd non omnes Iſraelitæ ſalui erunt, ſed
Reliquiæ Iſraelis. qui digni tantum fuerint. Id enim eſt reliquiæ, hoc eſt, electio, quos reliquit Deus, &
ſegregauit tanquam dignos uidelicet. Quum autem dicit tanquam arena maris,
ad memoriam eis reuocat ueterum promiſsionem, qua ſe indignos conſtituerunt.
Ne igitur turbemini, ceu irrita & uana ſit facta promiſsio, quandoquidem omnes
prophetæ

A prophetæ uaticinentur haud omnes eſſe dignos ſalute.

Sermonē enim conſummans & concidens in iuſtitia: Quoniā ſermonē abbreuia
tum Dominus faciet in terra.] Qua ratione reliquię ſint ſeruandę, nunc indicat. Nō,
inquit, laboribus & circuitionibus opus eſt, nō legis operū adflictione, uerùm Deus
perficiens & cōcidens uel abbreuians ſermonem fidei in uniuerſa terra, hunc faciet
in iuſtitia, hoc eſt, ut iuſtificet eos qui illum ſuſceperint. Si enim confeſſus fueris ore
tuo Dominum Ieſum, crediderisq́ in corde tuo q́ Deus excitauit ipſum ex mortuis,
ſaluus eris. Hic eſt conciſus, abbreuiatusq́ ſermo, breuia nimirum fidei uerba.

Et ſicut prædixit Eſaias, Niſi Dominus reliquiſſet nobis ſemē, uelut Sodoma facti *Eſa. 1.*
eſſemus, & ſicut Gomorra ſimiles fuiſſemus.] Cū dixiſſet reliquias tantū fore ſaluas,
quidnam iſthuc ſit, nunc interpretatur inquiens, Reliquit nobis Deus electum ſemē
ac fermentum, pro elegit, reliquit, poſuit: ut niſi Deus conſeruaret illud, prorſus inte-
riiſſemus, perinde ac Sodoma & Gomorra, ut pote condemnati ob peccata noſtra.

Quid igitur dicemus? Quod gentes quæ non ſectabantur iuſtitiam, apprehende-
runt iuſtitiam, iuſtitiam autem quæ eſt ex fide: Iſrael uerò ſectando legem iuſtitiæ, in
legem iuſtitię non peruenit.] Apertiſsimam hîc dilutionem adducit: oſtendens unde
gentes quidem ſint aſſumptę, Iſraelitæ uerò repulſi: gentes, inquiens, ex fide iuſtitiam
tenentes, re uera ſunt iuſtificatę: Iſraelitę uerò legem iuſtitiæ, hoc eſt, quæ eſt ex operi
bus perſequentes, & quærentes, ad iuſtificationem ſui non peruenerunt. Neq́ enim
potuerunt iuſtificari ex operibus legis.

Quare? Quia non ex fide, ſed quaſi ex operibus legis.] Percontaris unde Iſraelitæ *Cur gētes electæ, Iſrael repulſus. Rom. 3.*
exciderint à iuſtificatione, etiamſi multa ſint conati? Noueris, inquit, quòd nōn ex fi-
de quærebant iuſtificari, ſed uelut ex operibus legis, porrò ex operibus legis non iuſti
ficabitur omnis caro. Obſerua autem quòd nō dixerit ex operibus, ſed uelut ex ope
ribus, ut oſtendat quòd non ſeriò ſint operum tecti cura, cæterùm ſimulatione qua-
dam & hypocriſi ea fecerint.

B Offenderunt enim in lapidem offenſionis, ſicut ſcriptum eſt: Ecce pono in Sion la *Eſa. 28.*
pidem offenſionis, & petrā ſcandali, & omnis qui credit in eum, non confundetur.]
Qui impingit, propterea impingit, q́ aliis inhiet, nō animaduertens quid pedibus ſit
ante ſeſe obuium. Iudæi itaq́ legi inhiantes, in Chriſtum impegerunt, id eſt, increduli
fuerunt. Lapis autem offenſionis & petra ſcandali, à fine & euentu eorum qui nō cre *1. Petri 2.*
diderunt, Chriſtus nominatus eſt. Ipſe enim iuxta prophetam fundamentum baſisq́ *Petra ſcandali cur dictus Chriſtus.*
poſitus eſt, ait enim: Quiſquis in ipſum crediderit, non pudefiet, ſiue Græcus, ſiue Iu
dæus. Proinde fides eſt quæ omnia efficit, & iuſtificat, non opera.

CAPVT X.

FRatres, uoluntas cordis mei, & obſecratio ad Deum fit pro Iſraele ad ſalutem.]
Quia ipſos notabit atq́ carpet, primùm lenit exordio utitur, ut ne exiſtimēt ipſum
ex odio dicere quæ dicturus eſt, & ait εὐδοκία, id eſt uoluntas mea & uehemens deſi-
derium, præterea precatio etiam pro uobis eſt, non tantum ut à pœna liberemini, *Deſiderio Dei ne ſubſit odium.*
uerumetiam ut ſalui ſitis. Quomodo igitur infenſus ſim uobis, pro quorum ſalute
Deum imploro?

Teſtimoniū enim illis perhibeo quòd æmulationē Dei habent, ſed non ſecundum
cognitionē. Ignorātes enim Dei iuſtitiā, ac propriā iuſtitiā quærētes ſtatuere, iuſtitiæ
Dei nō ſunt ſubiecti.] Videtur principiò cum ipſis humaniter & amicè agere, molliē
do ipſos. Dicens enim, zelum Dei habent, ſed nō cognitionem, miſericordia eos ma-
gis dignos, non pœna mōſtrat. Aemulantur enim, inquit, pro lege ſibi à Deo tradita,
uerùm non ſecundum agnitionem uel ſcientiam eſt æmulatio illa, cum nolint nouiſ
ſe legem ceſſaſſe, adeoq́ abolitam eſſe. Subadoriens enim eos, indicat eorum conten
tionem, amoremq́ primatus. Nam quærentes ſtatuere iuſtitiā propriam, hoc eſt, ex
lege, ex propriis nimirū laboribus & operibus paratā: quæ cum excidit, tum ſubſiſte-
re non poteſt: neq́ illam ſtatuerunt, nec iuſtitiæ Dei ſubiecti ſunt. Quod oſtentatio-
nis ſignum eſt, ac mentis principatus auidæ, imò potius ſtolidæ & inſipientis mentis
argumentum, quærere nimirum conſtituere quod ſubſiſtere nequit, inq́ eo nequic-
quam atteri. Dei autem iuſtitia ea eſt quæ ex fide eſt: hæc enim non indiget labori- *Deſiderio Dei ne ſubſit odium.*
bus operibúsue noſtris, uerùm tota ad gratiam Dei pertinet.

Finis enim legis Christus, ad iustitiam omni credenti.] Quia prorsus iustitiam no-
minauerat, eam quæ est in lege, ne dicant qui ex Hebræis crediderunt, Peccauimus
ergo, & iniquè egimus, hanc iustitiã dimittẽtes: ac ne rursus incredulí inferrent, dice
réue possent: Quandoquidem iustitia est in lege omnino, etiamsi eam nondum nunc
Christus, finis legis. implerimus, aliquando tamẽ implebimus: ambo hæc è medio tollens, ait: Finis legis
Christus est. Quod enim uoluit quidem lex, non autem perfecit, hoc Christus perfe-
cit, iustificare nempe hominem. Quare ne dícas quí Christo accesísti ex Hebræis, q
deliqueris aduersus legem: quín potius legis uoluntatem conspexeris in te esse perfe-
ctam, per fidem in Christum. Necp rursus quí nondum crestidisti Iudæe, spera quòd
perficietur abs te iustitia per legem: Christus enim est consummator huius. Proinde
si iustitiam obtenturus es, Christum accípe per fidem, & habebís omnia.

Leuit. 18 Moses enim scribit iustitiã quæ ex lege est, quod quí fecerit eam homo, uiuet in eis.]
In lege impossibile est iustificari. Confirmat quod dixit, quod id quod lex non perfecit, istud Christus impleuit, & in-
quit: Moses adserit per opera iustificarí hominem, opera uerò nemo inuentus est ex-
Deut. 30 plere. Itacp in lege non est possibile iustificarí.

Quę autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne díxeris in corde tuo, quis ascendet in cœ-
lum? id est Christum deducere. Aut quís descendet in abyssum? hoc est Christum ex
mortuis reuocare. Sed quid dicit? Prope te est uerbũ in corde tuo, & in ore tuo. Hoc
est uerbũ fidei q̃d prædicamus: quoniã si cõfessus fueris in ore tuo Dominũ Iesum, &
credideris q̃ Deus illũ suscitauit a mortuis, saluus eris.] Posteaquã audiuisti legis opera
non posse iustificare hominẽ, disce iam quomodo citra sudorem & laborẽ facilè in
Christo iustificemur. fidem enim quærit ex corde, & confessionem ex ore. Necessa-
rium aũt est declarare latius quod dixit, Quís ascendet in cœlũ? &, Quís descendet in
abyssum? Ex Mose desumpsit hoc Apostolus, pro magna sua sapientia intellectum.
Moses nanq̃ quoad literam hunc ad modum illud effatus est: Mandatum Dei ob o-
culos tuos positum est Iudæe, necp opus est te in cœlum conscendere, ut illud inue-
nias: necp ad abyssum descendere, ut istud accípias, necp ultra maria transire: sed pro- B
pe te est in ore tuo, & in mente tua. cuncta enim mõstrauit tibi Deus per legem. Mo-
ses igitur iuxta literam hæc uidetur sic dicere, apostolus autem ad Christum illa tran-
stulit: hoc est, Ne hęsites, necp dícas in corde tuo: Ecquí Christus descendit, et incarna-
tus est? aut quomodo mortuus resurrexit ex abysso, hoc est, ex ínfimus locis? Enimue
ro credas q̃ & descenderit incarnatus, ac tumulo conditus redierit resurgens & exci-
tatus? Deus nanq̃ ipsum excitauit: quare & à dignitate & authoritate excitãtis facilè
potes credere. Quid igitur hac re facilíus, cum in ore tuo salutem habeas? Ne fidei res
ob facilitatem uideatur digna contemptu: ostendit fidei etiam, incredulitatis cogita-
tiones ratiocinationesq̃ opponi: unde operæ profectò preciũ esse, ut strenuè illis resi
statur. Ne díxeris enim, inquit, in corde tuo hæc uel illa: hoc est, ne aliquam inducas
in animum tuum hæsitationem, necp pendeas animi, dubiũ quiddam cogitans.

Oris ac cordis cõcordia necessaria. Corde nanq̃ creditur ad iustitiã, ore aũt fit confessio ad salutẽ.] Cor ipsum ore indi
get. Quæ enim est commoditas credere quidem in animo, non confiteri aũt corã ho-
minibus? Fides quidem mẽtis iustificat, cæterùm perfecta salus est in cõfessione sita.
Tum enim effulget fides, adeoq̃ plures adiuuantur. Eget autem & os ipsum corde.
Siquidem multi ore confitentur Christum per hypocrisin, corde longè ab eo dissiti.

Esa. 28. Dicit enim scriptura: Omnis qui credit in ipsum, non confundetur: non enim est
Ioel. 2. distinctio Iudæi & Græci: idem enim Dominus omnium, dives in omnes qui inuoc-
cant illum. Omnis enim qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit.] Corde credi, o-
re uerò confessionem fieri dixit, producit itacp à scriptura testimoniũ, tum fidei tum
confessionis siue inuocationis. Cum enim dicit, omnis qui credit, fidem denũciauit,
per quam iustificatus non pudefiet, at cum subdit, Quisquis inuocauerit: confessionẽ
innuit, quæ salutem operatur. Omnis enim siue Iudæus siue Græcus, Deo gratus ac-
ceptusq̃ est. Idem enim Dominus omnium, dives in omnes qui inuocant eum, hoc
est, diuitias in his habens: in his, inquam, qui inuocauerint ipsum: perinde ac si quis
Credentes, diuitiæ Deo sunt. dicat, Rex iste dives est in aurum & argentum. Proinde si diuitias habet ipsos creden
tes, ne despondeas animum, quasi adeò peccaris, ut tibi condonarí nequeat. Nam su-
scipiet te, ut & te partem diuitiarum suarum efficiat.

Quomodo

A Quomodo ergo inuocabunt, in quem nõ crediderunt? quomodo autem credẽt eí,
quem non audierunt? quomodo uerò audient sine prędicante? quomodo autem prę
dicabunt, nisi mittantur? sicut scríptum est: Quàm speciosi pedes euangelizantium *Esa. 52.*
pacem, euangelizantium bona?] Cum suprà dixisset, omnis qui inuocauerit nomen
Domini, saluus erit: deínceps porrò Iudæos arguit & reprehendit q̃ non inuocaue-
rint. Quare autem non inuocauerunt? quía non crediderunt. Quare autem non cre-
diderunt? num ideo, quia non audiuerunt? Atquí audiuerunt. Hinc sequitur obie-
ctio: Quî citra promulgantem uel annunciantem uerbum audire potuerũt? Cui pro-
tinus adjícitur dilutio: Atquí prædicarũt, & missi sunt ad eos non paucí. Et unde per-
spícuum est eos esse illos qui sint missi? Ad huius confirmationem profert sanè pro-
phetam, quí dicit: Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium
bona? Nihil enim aliud circumeundo apostoli nunciarunt, quàm ineffabília bona, *Apostolorũ prædicatio quæ fuerit.*
Deíq̃ hominibus communicatam oblatamq̃ pacem. Quare quòd non crediderunt,
culpa est eorum qui non susceperunt prædicantes.

Sed non omnes credunt Euangelio. Esaias enim dicit: Domine, quis credidit audí *Esa. 53.*
tui nostro?] Quía Euangelíj annunciatores ab Esaía uate testímonium habere adfir-
mauerat, q̃ à Deo essent: ne quis dicat, q̃ si à Deo fuerunt, omnes illis obtẽperare pla-
nè oportuit: omnes reuera illis nõ obedisse ait, necp obsecutos Euangelio, ex eo tamẽ
níhil prorsus labefactarí ipsam ueritatem: quandoquidem & illud ipsum iam olim an
te multos annos Esaías uates præcinuerit: Quis, inquiẽs, credidit auditui nostro? Hęc
uerò dictio, quis, pro rarus ponitur hoc loco. quasi dicat, pauci crediderunt auditui *Quis, quid significet.*
nostro siue sermonibus nostris.

Fides itacp ex auditu est, auditus aũt per uerbũ Dei.] Cum præcedentib. hæc cohæ
rẽt, ac instar cõclusionis cuiusdã prædictis adducunt. Subindicat aũt quiddã & aliud.
Quía enim Iudęi nullo nõ tẽpore signũ quęrebãt, ac resurrectionis aspectũ ipsum in-
quit, fides est ex auditu, atcp ultra hũc auditũ nõ oportet ínqrere quícq̃ aliud. Nec emi
B auditus siue sermo est uerborũ quæ simplícitęr dícunt, sed uerborũ Dei. Quocírca si
admirãda quæris, adeocp miracula, ceu ex Deo sint, crede uerbis q̃ ex Deo ,pferunt.

Sed dico, nunquid non audierunt? Atquí in omnem terram exíuit sonus eorum, *Psal. 18.*
& ín fines orbis terrarũ uerba eorum.] Veluti quíspiam dicat, Et quid ad hos, si missi
sint prædicantes Euangelium, cum illi eos omnino non audierint, ut ad quos non ac
cesserint? ait: Quoniam uniuersus terrarum orbis eorum prædicationem audiuit, &
illi non audíjssent, apud quos tanto sunt tempore morati apostoli, & à quorum gente
descenderant & sanguine? Quam quæso rationem hoc habuerít?

Sed dico, nunquid Israel nõ cognouit?] Alía est obiectio: Si prædicarũt apostoli,
illí aũt nõ intellexerunt, nunquid digní sunt uenía? Huius etiã dilutionem subtexit.

Primus Moses dicit: Ego ad æmulationẽ uos adducã in non gente, in gentem ínsi- *Deut. 32.*
pientẽ, in iram uos mittã.] Si ex nulla alía re, ex honore certè gentiũ, quo affecti sunt,
intellígere debebant prædicatum Christum. Cum enim idolorum cultores cernerẽt
adeò repentè tantis honoribus ornatos & affectos, oportebat eos prorsum intellige-
re prouocarí sese, atcp eam esse ipsam gentem de qua Moses uerba fecerit. Nedum e-
nim magnitudo honorís sufficiebat ut ad æmulationẽ eos incitaret, uerumetiã quòd
adeò ũiles honore adfecti essent, ut ne gentis quidem nomine censendi essent. In non
gente enim, inquit, prouocabo uos, & in gente ínsipienti. Quíd enim Græcís stultius *Græcorum id est ethnicorum siue gentilitũ stultitia.*
& ínsipientius, quippe quí à lignis & lapidibus ueluti ore hianti penderent.

Esaías enim audet & dicit: Inuẽtus sum à non quærentibus me, palàm apparuí hís
qui me non ínterrogabãt.] Præmíssio q̃ primus Moses testímonium huic rei diceret,
iam alterius personæ idem uaticínantis mentionẽ facit, atcp longè clarius & apertíus
illud ipsum ob oculos ponentis. Esaías enim, inquit, audet & dicit, id est, coactus est
nudam dícere ueritatem, & periculo sese submittere potius quàm retícere. Inuentus
sum, inquit, gentibus quæ me non inquirebant, & quæ de me nihil percontabantur.
Quos Moses gentem non intelligentem uocauit, hos Esaías non quærentes necp
interrogantes nominat, tanquam rudes uidelícet, osoresq̃ dísciplinarum. Oportebat
ex hísce omnibus Iudæos intelligere sese esse repulsos, alíos uerò esse receptos.

Ad Israel autem dicit: Tota die expandí manus meas ad populũ non obedientem

& contradicentem.] Ne possent dicere Iudæi, à gentibus quidem es inuentus, nobis- A
cum uerò noluisti uersari aut uiuere, subdit: Totũ diem, hoc est omni tempore, ex-
pandi manus meas, ut attraherẽ uos: at uos apparuistis populus inobediens & contra-
Iudæi, populus inobediens. dicens. Vestra igitur culpa est, non mea. Ego namq; extendebam manus meas, & ad-
uocabam uos: at uos non obedistis, neq; dicto meo audistis. Proinde audiuerunt e-
tiam Israelitæ uidelicet, & cognouerunt, cæterùm obtemperare noluerunt.

CAPVT XI.

DIco igitur, Nunquid repulit Deus populum suum, quem prænouit? Absit. Nam & ego Israelita sum ex semine Abrahami, è tribu Beniamin. Non repulit Deus populum suum, quem præsciuit.] Quia Israelitas populum inobedientem uocarat, du bitationem et quæstionem producit hunc ad modum: Num si populus incredulus & inobediens factus est, eapropter cassatæ sunt promissiones? Ad quam respondet, Minimè. Non enim repulit Deus populum suum, quem prænouerat, quem sciebat idoneum esse antequam fidem reciperet: quandoquidem & ego Israelites sum. Ac ut ne illi obijciant, Tun' solus es populus? infert posthac: Non repulit populum suum, pro
Actuum 2. eo quod est, Sunt & alij ter mille, imò myriades, quæ ex populo crediderunt, ut acta apostolorum indicant.

3. Reg. 19. Aut nescitis in Helia quid dicat scriptura? quomodo interpellet ad Deũ aduersum Israel, dicens: Domine, prophetas tuos occiderũt, & altaria tua suffoderũt, & relictus sum solus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit ei diuinum responsum? Reliqui
Actuum 2. Gen. 15. & 22. mihi ipsi septem milia uirorũ qui non curuauerunt genua ante Baal.] Ne obijciãt ei, Quid ais Paule? Ter millibus ne, uel quinquies millibus, uel paucis myriadib. tantũ populum comprehendis atq; definis, qui tamẽ arenæ maris cœliq; stellis adæquatur? subijcit inquiens: Quoniam & in Helia septem millibus comprehensa sunt quæ ad salutem pertinent. Verùm ne hos quidẽ Helias norat. Iam uerò uerisimile est multos esse qui crediderunt. Ac etiam si ignoretis uos, nihil noui est, cum & Helias illos quõ- B
dam ignorauerit. Clanculũ autem de alio argumento uerba faciens, monstrat cædem & sanguinem quo sese innocentum uatum & bonorum interemptu polluerunt, iam olim à principio de ipsis prædicatam. Ne enim dicant, tanq; impostorem Christum occidimus: Quomodo igitur, inquit, ueteres prophetas, patres & maiores uestri occi derũt? Num & illi impostores erant? Sed molesti erant ob nimiam libertatem. Quomodo autem aras ipsas suffoderunt? Num & illæ molestæ ac minaces erant? Qui uerò Heliam ipsum, qui pro ipsorum salute ardebat, qui miraculis mirificisq; signis clarebat, occidere quærebant? Quare cum tunc temporis, cum tot scelerati homines essent, septem dũtaxat millia elegerit sibi ipse Dominus, ut oraculum dicit, hoc est, Domini demonstratio, & colloquium: nihil noui est, si hodieq; dignos tantum seligat: quod & per subsequentia declarat.

Sic igit' & hoc tẽpore reliquiæ secũdũ electionẽ gratiæ factæ sunt.] Etiã nũc inquit, reliquũ est aliqd, siue reliquiæ factæ sunt. Quẽadmodũ em̃ paleis repurgatis, q̃d reli-
Gentes ita frumentum eligentur. quũ est, frumentũ est: hãc ad rationẽ prauos reprobãs Deus, relinquit sibijpsi dignos. Cum igitur ait, secundũ electionẽ, illorũ studiũ & conatum indicauit. à conatu enim suo digni sunt facti ut elígerentur. Cum autem dixit gratiæ, Dei donũ cõmonstrauit.

Si autem per gratiã, non iam ex operibus: alioqui gratia non erit gratia.] Ex abun danti eos qui ex Hebræis non crediderunt inexcusabiles esse declarat. Non enim est quòd dicatis opera & labores à uobis exposcere Deum, uerùm totum est gratiæ. Quur igitur non uultis seruari, cum bonum tantum sine labore uobis proponatur? Proinde qui uoluerunt, seruati sunt, qui & populus Dei sunt. Non igitur Deus repulit populum suum salute dignum.

Sin ex operibus, iam non est gratia, cum opus non sit porrò opus.] Si ex operibus placeamus Deo, gratia porrò non habebit locum. Nam si gratiæ locus relinquatur, abit statim opus, nec opus porrò dicitur. Nam ubi gratia est, ibi opus non quæritur: & ubi est opus, gratia non est.

Quid ergo? quod quærebat Israel, id non est consecutus, electio autem est consecuta.] Quid nam sit gratia ostendens, nempe quòd sine operibus Dei donum est, dicit

A deinceps, Quod Israelitæ inquirentes iustitiam, eam non sunt adsecuti, quippe qui malè eã quærierint, adeoq; ex operibus, ex quibus fieri nõ potest ut quisquã eam ad sequatur. Electio autem, hoc est, electi sunt adsecuti. Per hanc dictionem, bonorum magnitudinem ostendit, nimirum quòd totum sit diuinæ gratiæ. Nam & nos familiari & quotidiana conuersatione dicere solemus: Hoc illi feliciter euenit, hoc est, citra laborem inuentionem inuenit.

Cæteri uerò excæcati sunt, sicut scriptum est: Dedit eis Deus spiritũ compunctionis, oculos ut non uideant, & aures ut nõ audiant usq; in hodiernum diem.] Producit Esaiam testem obstinationis ac cæcitatis, ut ne uideatur propria uel sua dicere. Porrò illud, Dedit Deus, dixit pro, reliquit eos habere spiritũ cõpunctionis, cõcessit ac permisit. Cõpunctionem aũt, stabilem atq; impermutabilẽ ad mala habitũ animæ dicit. Cõpungi enim, quod Græci κατανύσσεσθαι dicũt, est insigi sanè & uelut clauo impacto affigi. Incurabilẽ itaq; & minimè alterabilẽ sententiã eorũ, compunctionẽ appellauit. Cum enim oculos haberẽt ut miracula uiderent, & aures ut audirent doctrinam Domini, neutrò horum sunt commodè atq; ut decet usi: neq; id solùm in Christo, uerùm & in aljs apostolis admiserunt: in hodiernum enim usq; diem, inquit.

Et Dauid dicit: Fiat mensa eorum in laqueum & in captionem, & in scãdalum, & *Psal. 68.* retributionem ipsis. Obscurentur oculi eorum ne uideant, & dorsum illorum semper incurua.] Cum sint, inquit, impermutabiles in malitia, extremo supplicio afficientur. Mensa enim ipsorum, hoc est, omnia bona & delitiæ ipsorum, conuertantur in contrarium, & illaqueentur comprehendanturq;, omnium captioni & inuasioni expositi, scandala semper & offensiones in uita sua habentes. Indicans autem quòd pro peccatis hæc patiantur, dixit, in retributionem. Quinetiam oculi eorum sunt obscurati, mentis quidem prorsus, atq; etiam corporei, à calamitatibus. Et dorsum eorum incuruatum est: seruiunt enim Romanis seruitute nũquam cessatura. Hoc enim est quod ait, semper: nunquam nimirum ab ea liberandi.

B Dico igitur, nũquid impegerũt, ut caderent? Absit.] Cum abundè satis eos reprehẽdisset, nunc consolationẽ eis meditatur atq; interrogat: Nunquid impegerunt, ut caderent? hoc est, nunquid incurabiliter deliquerũt? Haudquaq;. Impegerunt eũ, hoc est, offenderunt: uerùm non ut caderent omnino, ut nunq; erigi possent. Etenim seruabuntur circa tempus consummationis, ùt in progressu orationis dicet.

Sed eorũ delicto salus gentibus obtigit, ut ad æmulandũ prouocaret eos.] Duo hæc uult perficere per ea quæ nunc dicit: nempe consolari Iudæos, & gentium fastum reprimere, inquiens q; salus gentib. obtigit illorũ offensione & incredulitate. Rerũ em̃ natiuus ordo hos primùm seruari postulabat, deinde gẽtes: postq; aũt isti inobedientes facti sunt, accitæ sunt illæ: quod & in Euangelijs haud paucis in locis significatur. Seruatæ sunt aũt gentes, ut prouocaret Hebræos, hoc est, ut gentiũ honor mordens hos, saltẽ ex huiusmodi aduersum illas contentione persuadeat ad Christũ accedere.

Quod si delictum illorum, diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium: quanto magis plenitudo ipsorum?] Si, quando offenderunt, inquit, tam multis fuerunt conciliatores salutis, & pro hoc quòd isti fuerunt reiecti, illæ sint adsumptæ, lapsusq; eorum diuitiæ gentiũ fuerint: quanto magis plenitudo ipsorum, id est, quando omnes ad Christum reuersi seruati fuerint? Hæc autem dicit ueluti gratificans ipsis, & solamen adferens. Non enim quia impegerunt Israelitæ, propterea saluæ factæ *Gentes cur saluatæ.* sunt gentes, nisi fidem habuissent.

Vobis enim gentibus dico, quatenus ego quidẽ sum gentiũ apostolus, ministe-
rium meũ glorifico, si quo modo ad æmulandũ prouocẽ carnẽ meã, & saluos faciã aliquos ex illis.] Rursum Iudæos consolans, gentiũ cristas deijcit, inquiens: Laudo uos gẽtes propter duo hæc: alterum, quia necessarium mihi est, tariq; institutionis & religionis uestræ institutori, glorificare ministeriũ meum, hoc est, uos: alterũ, ut prouocem, hoc est, ad æmulationem conijciam siue permoueam carnem meam, hoc est, secundum carnem cognatos mihi Iudæos. Per carnem, genuinam naturæ propagationem, & *Caro.* affectum amoris natiui erga suum sanguinem commonstrauit. Et seruem, non dixit omnes, sed aliquot. Clanculum autem eorum duritiam subindicat, fortasse enim contentione & æmulatione quadam accensi, imitabuntur gentes, & credent aliqui.

Si enim

Si enim reiectio ipsorum est reconciliatio mundi, quæ erit assumptio, nisi uita ex mortuis?] Si iratus ipsis Deus, alia donauit alijs, hostesq; amicos fecit: quando ipsos assumpserit ac receperit denuò, quid non donaturus est? Vita namq; ex mortuis tum erit, hoc est, infinita planè bona: hoc enim per uitam indicat. simul aũt & altius quiddam adeoq; profundius adumbrat & innuit. Quemadmodum, inquit, ex mortuis resurrectio non propter Iudæos continget, sic aliorum salus propter ipsos non aderit præstò, nisi illi fidem habuerint. Quæcunq; enim pro ipsis dicere uidetur, ea dicit frigidam gratiam illis impertiens, ut medici haud rarò laborantibus solent.

Si autem primitiæ sanctæ, & massa: & si radix sancta, & rami.] Primitias & radicẽ appellat patriarchas: massam autem siue conspersionem et ramos, eos qui ex illis crediderunt. Necesse enim est primitijs, hoc est fermento, massam, & radici ramos adsimilari. Sin uos illis non adsimilemini, ingentis malitiæ hoc est argumentum.

Quòd si aliqui ex ramis effracti sunt, tu uerò cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos.] Infideles Hebræos appellauit effractos ramos. indigni enim sancta radice facti sunt. Pulchrè autem dixit effracti sunt. nunq̃ enim Deus sic ipsos reiecit, licet multifariam peccassent. Pro ipsis autẽ tu es insitus ethnice. Non dixit autem plantatus es, sed insitus, Iudæum ita mordens & offendens, gentes in ipsius arbore, hoc est patriarchis consistere statuitq;, esseq; cõsortes et participes radicis et pinguedinis, hoc est eiusdem cum illa splendoris & ingenuitatis, gloriæ quoq; apud Deum participes. Ne igitur attolle re & gloriare aduersum ramos.

Gẽtiles insiti sunt.

Quòd si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.] Et quodnam hoc sit ramorum qui auulsi sunt præclarũ facinus? Radicis enim est portare, non ramorũ. Videsne quàm frigidè gratificetur Iudæis, consolari ipsos tantummodo enitens? Atq; per hoc potius ad æmulationem eos incitat, damnũ ostendens quod sunt passi, & quomodo alij eorum gloria sint decorati.

Dices igitur, effracti sunt rami, ut ego insererer. Bene propter incredulitatem effracti sunt, tu autem fide stas. Noli altum sapere, sed time.] Hic ostendit q̃ nõ quia illi impegerint, gentes sint subrogatæ in ipsorũ locum: sed propter fidem quam demonstrauerunt. Vbi autem gentes deprimere uidetur, indicat Iudæorum lapsum uenia & excusatione carere. Vtroq; aũt corrigit. Dices igitur tu qui ex es gentibus: Effracti sunt ut ego inserar. Effracti sunt quidem, sed ob suam incredulitatem: non q̃ tibi eum honorem Deus debuerit. stas enim fide, hoc est, propter fidem stas radici insitus. Metue igitur: nam non est naturæ insitio, sed fidei.

Insitio, naturæ nõ est, sed fidei.

Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, nequando nec tibi parcat.] Siquidem illi natura fuerunt filij sanctorum patriarcharum, ac propter incredulitatẽ suam sunt euulsi & effracti. Quare tu multo magis metue, qui ascititius es, ne siquando offendas, tibi etiam non parcat.

Vide igitur bonitatẽ & seueritatẽ Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate. Nam & tu excideris, & illi rursus si non manserint in incredulitate, inserentur. potens est autem Deus rursum inserere eos.] Non dixit, uide igitur præclarũ opus tuum, sed bonitatem Dei: totũ enim illius est gratiæ. Et stude permanere, nõ dixit, in fide, sed bonitate, hoc est, digna Dei clemẽtia perage ad finẽ usq; uitæ. Nisi enim ita egeris, excideris: quemadmodũ & illi si non perseuerauerint in incredulitate, inserentur. Nam neq; Deus eos primùm euulsit effregitue, cæterùm ipsi à sese per incredulitatẽ suam sunt effracti, & deciderunt. Seueritatẽ aũt Dei uel duritiem dicit, q̃ nõ parcat eis, cæterùm indignos eos iudicet diuorum patrũ coniũctione, & societate. Sapiẽtissimè uerò Paulus gẽtes terret per ea quę Hebræis acciderunt: Iudæosq; animat & excitat, bonoq; & confidenti animo esse facit gentium exemplo, ut per fidem inserantur: atq; Dei potentia bene sperare efficit. potens enim est Deus, inquit, inserere, qui omnia supra spem nostram transigit.

Si enim tu ex naturali oleastro excisus es, & præter naturã insitus in bonam oliuã: quanto magis hi qui secundũ naturam, inserentur suæ oliuæ?] Si tu ex gentibus, natura prauus, maiores habens oleastro similes, excisus es ab illis per fidẽ, insitusq; es præter naturam bonæ & fœcũdæ oleæ, siue patriarchis: quanto magis Iudæus natura bonum

A num possidens, ad natiuam suam oleam recurret, hoc est, ad patres? Quando autem audieris Paulum secundum naturam dicentem, decens & consequens intellige. Decens erat & par, filium sancti Abrahami sanctum esse. sicut & rursus præter naturã, pro eo quod est indecens & inconsequens dixit, ut, Nõ erat uerisimile polluti Græcignatum sanctum fieri.

Secundũ naturã, et præter naturã.

Nolo enim uos ignorate mysterium hoc, ut ne sitis apud uosmetipsos prudentes: quod cæcitas Israeli ex parte contigit, donec plenitudo gentiũ intraret, & sic omnis Israel saluus erit.] Mysterium hîc id quod erat ignotum arcanum dicit. Quidnam aũt hoc est? quòd nõ in uniuersum Hebræi essent increduli, uerùm ex parte cæcitas & obduratio eos corripuit & inuasit. Multi enim crediderunt, quos Deus præsciuerat, ut suprà dictum est, & posthac multi credituri sunt. Excæcati enim sunt Israelitæ, donec ethnici omnes prædestinati salui facti sint: tùncque omnis Israel saluus erit, qui crediderit uidelicet.

Sicut scriptum est: Veniet ex Sion liberator, & auertet impietates à Iacob: hoc q̃ ipsis à me testamentum, quando abstulero peccata ipsorum.] Esaiam rursus adducit clamantem, Quoniam ueniet ex Sion, qui possit seruare, & purgabit Israelitarum peccata. Ecquãdo hæc erunt? Quando abstulero peccata eorum, hoc est, cum per baptisma eos dimissione noxæ donauero. Quare cùm nondum hanc assecuti sint, sunt enim indurati siue excæcati, in posterum hanc consequentur.

Esa. 59.

Secundum Euangelium quidem inimici propter uos, secundum electione aũt dilecti propter patres. Sine pœnitentia enim sunt dona Dei & uocatio.] Quia uos obedistis, inquit, Euangelio, & assumpti estis à Deo, ipsi contentiosiores facti sunt, retro silieruntq; magis, & hostes acerbiores sunt reddiți: at quatenus patres eorũ iam olim ab initio iunt electi à Deo, non sinet eos Deus interire prorsus, dilecti enim sunt: sed si crediderint, recipiet eos.

Sicut enim & uos aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam cõ-
B secuti estis propter incredulitatem illorum, ita & isti nunc in uestram misericordiam ut & ipsi misericordiã consequanť.] Confirmare pergit Israelitas tandem conseruandos. Vos enim, inquit, ethnici primùm uocati noluistis obedire, & propterea uocati sunt Iudæi, sancita illis quã acceperunt diuinitùs lege. Rursus uocatis Iudæis, & Christo morem non gerentibus, uocati estis uos, & misericordiam estis consecuti. Verùm uestra misericordia, horum quoq; erit. æmulabuntur enim uos, credentq; ipsi, hacq; ratione uestra misericordia & ipsi misericordia donabuntur.

Conclusit enim Deus omneis sub incredulitate, ut omnium misereatur.] Conclusit, hoc est, arguit, demõstrauit, indicauit inobedientes & incredulos, ut alios aliorum contentione saluaret. Prius enim cum gentes non obtemperassent, seruauit, uti commemoratũ est, Hebræos: rursus cum suo Christo increduli & inobedientes perseuerarint Iudæi, saluę factæ sunt gentes. Conseruatis autem gentibus, seruabuntur etiam Iudæi, ad imitationem concitati, & sic omnes misericordiam consequentur.

Cõcludens Deus.

O profunditatem diuitiarum & sapientiæ & scientiæ Dei, q̃ sunt imperscrutabilia iudicia eius, & imperuestigabiles uiæ eius!] Reputans secum Dei ordinationes ac dispensationes, quæ à mundi fuerunt constitutione, qui per contraria dispenset contraria, ac per alios inobedientes & incredulos, alios obedientes & credulos efficiat, obstupuit: persuasus omnino, eum qui sic res nostras dispensat, de Hebræorum etiam futura salute aliquid dispensaturum. Diuitias igitur, diuinam bonitatẽ appellat, cuius profunditatem & altitudinẽ demiratur, solam eius quantitatẽ ignorans. opum enim Dei est, gentes adeò exuberantes facere. Insuper ad bonitatem sapientia etiam Dei attonitus redditur, per quam nostra regit ac dispensat, rudesq; gentes erudijs, denicq; cognitione Dei in stuporem rapitur, qua nouit quid cuicq; commodet. Nõ dixit aũt, incomprehensibilia sunt iudicia eius, sed imperscrutabilia, hoc est, non omnino recipientia scrutationẽ uel indagationem. Et uię, hoc est, dispensationes, nedum nõ possunt agnosci, sed ne inquiri quidem prorsus, uel uestigium ipsarum conspici.

Quis enim cognouit sensum Domini? Aut quis cõsiliarius ipsi fuit? Aut quis prior dedit ei, & retribuetur ipsi?] Solus enim ipse nouit sua, & nemo alius. Sapiens porrò cum sit, à nullo alio consultore institutus est, sed ipse sibijpsi satis fuit sufficiens, & est.

Sapien. 9. Esaiæ. 40.

Quinetiã

Beneficia Dei nõ sunt ueluti debiti retributio cũ ipse fons sit, & in donis præueniat.

Quinetiam omnium bonorum fons est, & quæcunq; dat, non ueluti compensationẽ A uel retributionem debeat, impertit, sed ob propriam tantummodo bonitatem. Quis enim primùm dedit ei, nimirum Deo, ut retribuatur ipsi? hoc est, ut quod à Deo datur beneficium imputetur, tanquam retributio erga ipsum facta.

Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipsum sunt omnia.] Ipse est fons omniũ: hoc enim est quod ait, ex ipso. Omnia enim ex ipso habent principium, & per ipsum facta sunt, & in ipsum ceu fundamentũ quoddã uergentia euntiaq;, consistunt & continentur, conuersa ad ipsum.

Paulina peroratio.

Ipsi gloria in secula. Amen.] Est in more diuo Paulo, ut quum ardui quiddã dixerit, cum gratiarũ actione sermonẽ finiat & cõcludat, perinde ac & iam nũc facit. Postquam enim admiratione & stupore perculsus est ob bonitatẽ, & sapientã, et notitiam, & gubernationẽ Dei, glorificat deinceps ipsum: hac ratione nos itidẽ instituẽs, ut ob ingentia bona & beneficia gratias agamus & glorificemus ipsum & uerbis & uita.

CAPVT XII.

OBsecro itaq; uos fratres p miserationes Dei, ut exhibeatis corpora uestra hostiã uiuentem, sanctã, beneplacentem Deo, rationalem cultũ uestrum.] Postq; abunde satisq; de dogmatibus uerba fecisset, deinceps ad morum præcepta pergit, sesecp conuertit. Et quia monstrauit Dei circa nos ineffabilem dispensationem & bonitatẽ, obsecrat nos per miserationes Dei, hoc est, ipsas miserationes intermedias proponẽs, ut uel ipsas reueriti, nihil ipsis indignum præstemus, uel demostremus. Quid autem obsecrat? Vt exhibeamus corpora nostra, hoc est, ut ad bellum exponamus & tradamus. Sic enim solet uulgò dici: Imperator acies suas ad bellum exhibuit uel instruxit. Aut tanquam regi Deo debemus exhibere membra nostra probata & electa. Tales enim sunt qui imperatori siue militiæ præfecto sistuntur. Insuper uiuentem uictimã eadẽ exhibeamus. Quando enim ea mortificauerimus, uiuemus secundum spiritũ.

Esa. 1. Psal. 49. Cultus rationalis qs dicatur.

Iudaicũ itaq; sacrificiũ Deo nõ est beneplacẽs, neq; gratũ est, Quis eñ, inquit, exquisiuit hæc de manibus uestris? Fidelium aũt sacrificiũ, rationalis cultus, uehementer apud Deum requiritur. Sacrifica enim Deo, inquit, sacrificiũ laudis, et sacrificiũ laudis glorificabit me. Rationalis cultus est, nõ solùm qui uerbo fit, cæterùm etiã uita Christo digna: quãdo nimirũ nullus irrationalis affectus in nobis regnat, sed ratio, omnia gubernat. Sicq; tanq; pontifex quisq; suipsius factus fuerit, interiorem malitiã iugulans, & se existimans semper Deo sisti, in omni cum opere tum uerbo ita horreat, quasi pontifex qui diuinæ aræ adstiterit. B

Et ne configuremini huic seculo, sed transformemini per renouationẽ mentis uestræ.] Subijcit iam nobis modũ quo rationalẽ cultũ uel seruituẽ perficere queamus: qui est, si non configuremur seculo huic. Nihil enim habet uel stabile uel firmum, sed omnia sunt temporaria, figuram nempe habentia tantũ, non susibstentiã quandam & substantiam firmam seu permanentem. Ne igitur adsimilemini & uos huic seculo

Innouanda mẽs nostra.

incõstanti: hoc est, ne cogitate neq; sapite quæ sunt mundi huius, sed transformemini innouatione mentis uestræ, hoc est, nunquã nõ teipsum innoua. Peccasti, animamq; tuam delictis ueterem reddidisti? innouare rursus. Correxisti mores tuos paululum? conare magis magisq; emendare, adeoq; uirtuti incũbere, factusq; es nouus, in melius semper transformatus. Vide autem quomodo in mundo figuram esse dixit, q; nihil non sit in eo temporarium, & facilè dissolubile. Virtuti porrò formam tribuit, ut quæ naturalem pulchritudinem gerat, neq; indigeat aliqua externarũ figurarum & elegantiarum exornationũmue. Mundus enim figuratur, ut fucata & fictitia forma

Virtutis forma ac decor.

nos in fraudem inducat: uirtus autem propriam suam formam minimè figuratam, omnisq; fuci expertem ostendit. Semper itaq; transformari debemus secundum uirtutem, innouariq; à malo ad bonum, ac minori uirtute ad maiorem.

Voluntas Dei.

Vt probetis uos quæ sit uolũtas Dei bona, & beneplacẽs, & perfecta.] Quia dixerat, innouamini semper noui facti, iam exponit ad quid cõmodet isthæc mẽtis innouatio: nimirũ ad hoc, ut probetis uos, hoc est, ut dignoscatis quæ sit uolũtas Dei. Cui enim est inueterata mens, nõ nouit quæ sit uolũtas Dei, quæ est, in humili affectu, rerumq; magnarum huius mũdi contemptu uiuere, & in paupertate & luctu, alijsq; rebus quas Deus iniunxit nobis, legeq; sua sanciuit. Innouatus autem spiritu, is nouit quæ

A quæ sit uoluntas Dei, non perinde ac Iudæi norãt lege detenti. Siquidẽ & lex, Dei uoluntas erat, sed non beneplacens neq; perfecta. Non enim ob excellentiam sui, tanq; quæ primariã & præcipuam Dei uoluntatem contineret data est, cæterùm propter illorum imbecillitatem concessa est. Perfectum aũt quiddam & beneplacens est nouũ testamentũ. Potes aũt iuxta magni Basilij sententiã sic etiã accipere: Multa uult Deus, alia quidẽ ad beneficentiã nostram, quæ bona etiã dicuntur ceu bonitatẽ referta: alia uerò peccatorum nostrorum causa uult, ueluti iratus, quæ & mala dicuntur, ut quæ nos adfligant. Atqui & horum finis bonus est, Bonas igitur Dei uoluntates nos imitari par est. Quæ aũt ad afflictionẽ spectãt, non omnino nos sequi decet. Non enim ministri malorum nos sumus, sed prauæ potestates. Primùm igitur considera uoluntatem Dei bonam: deinde ubi agnoueris, cõtemplare num sit etiam beneplacens. Nam multa bona sunt quæ non sunt grata, neq; Deo placentia, temporis uidelicet seu personæ causa: ueluti Deo incensum adolere bonum est: at istud cũ Ozias faceret, displicuit Deo. Hac ratione bonum erat discipulis in arcanis atq; adeò cœlestibus rebus institui: enimuero ante tempus non fuit beneplacens. Non enim, inquit, potestis portare modò. Cum autem bona & beneplacens fuerit, dato operam ut & perfecta sit & indeficiens, ut huiusmodi fiat qualis postulatur à Deo, integra nempe & minimè mutila: quod genus est, oportet impertiri in simplicitate, hoc est, cum liberalitate. Sin parcè ex auaritia quadã eleemosyna progreditur, non habuit perfectam ista communicatio mensuram.

Lex an uoluntas Dei fuerit.

Bona multa Deo ingrata.

2. Par. 26.

Ioan. 16.

Dico enim per gratiam Dei quæ data est mihi, cuilibet qui est inter uos, non sapere ultrà q̃ oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem.] Ceu humilia perpetuò spirans Paulus, nusquã se authoritate quadam uel dignitate, cuius causa fides sibi adhibenda sit, iactat: sed aliàs miserationes Dei, aliàs uerò gratiam mediatricem proponit, non meũ, inquit, sermonẽ dico, sed eum quem à Deo accepi, quẽ gratia ipsius inspirauit mihi. Cuilibet autem homini hîc uerba facit, & priuato & magistratũ gerenti, nõ altius sapere, q̃

B oporteat: de humilitate primùm disserẽs, sicut & Dominus ab ipsa etiam orsus est: Beati pauperes spiritu. Quod autem ait, est huiusmodi. Oportet quidem sapere, hoc est, altam cogitationem habere, sed ita, ut cœlestes res adfectemus, atq; super terrestria eleuemur, non ut contra fratres & proximos extollamur, hoc enim est sapere ultrà quàm oportet: sed sapere ad sobrietatem. Accipimus enim sapientiam, non ut ad arrogantiam abutamur ea, sed ad sobrietatem & moderationem, hoc est, ad humilitatem. Hæc ita locutus est, ut ostenderet non humiliter, sed arroganter se gerentem, & impegisse & excidisse à propriis cogitationibus. Humilia autem spirans incolumes saluosq; sensus habet, propterea dicitur esse sobrius.

Matth. 5.

Sapientia Christiana.

σώφρων. σώας φρένας ἔχων.

Vnicuiq; sicut Deus partitus est mensurã fidei.] Cum dixisset nos nõ oportere supersapere, sed modestos esse & humiles, nũc qua ratione sobrios modestosue esse conueniat cõmemorat: nẽpe reputantes q cuiq; Deus partitus est mensurã fidei. Quandoquidem enim dona illa cõplures in arrogantiã efferebant: propter hoc ipsum, inquit, modestè sentire oportet, q̃d Deus unicuiq; fidei mensurã partitus sit. Non eñ tua uirtus isthæc, neq; tuũ opus est, sed diuinũ donũ, siue magnũ siue exiguũ fuerit, Deus certè hoc impertijt. Fidẽ aũt hic donũ appellat, q̃ miracula pficiebãt. Fides aũt duplex est: altera nostra, ut, Fides tua te seruauit. altera uerò donũ Dei, p quã miracula fiũt, ut cũ ait Christus: Si habueritis fidẽ sicut granũ sinapis, dicetis mõti huc, Trãsfer te hinc illò, & trãsferetur.

Fides, Dei donum.

Fides duplex.

Matt. 9. & 17.

Sicut eñ in uno corpore multa membra habemus, omnia aũt membra nõ eundem habẽt actũ: ita & multi unũ corpus sumus in Christo, singuli aũt, alter alterius mẽbra.] Corporis & mẽbrorũ exẽplo, ingentẽ superbiæ & arrogãtiæ fastũ & elationẽ tollit. Vt enim corpus unũ quidẽ est, diuersa uerò mẽbra differẽtes actiones habẽt & officia: sic & fideles nos unũ sumus Christo ceu in capite corpus cõstitutũ. Atq; inter nos mutuò alter alteri9 sumus mẽbra, nõ minor tãtũmodo maioris, sed maior itidẽ minoris. Ne igit inter uos alter aduersus alterũ infleminí: egetis eñ mẽbrorũ instar mutua uestra opa.

Habentes aũt dona, secundũ gratiam quæ data est nobis, uaria, siue prophetiam secundum rationem fidei,] Nõ dixit, dona maiora aut minora habentes, sed diuersa: nec uirtutes dixit, uel honestas actiones, sed charismata uel dona, ut superbos comprimat, eorumq; arrogantiam demittat. Dei enim, inquit, donum est, non tuum uel opus uel rectè factũ, quod accepisti: & gratia est quæ istud impertit. Vt igitur elatum animum

Nos etiã ad fidem accipiendam cõferre.

deſiciat, à Deo dona dari adfirmat, chariſmata ea nominãs. Porrò ut ſegnes & ignauos excitet, iterum oſtendit quòd & nos aliquid contribuimus ut accipiamus dona. Siue prophetiam, inquit, ad analogiam fidei. Etſi enim gratia eſt, non tamen ſimpliciter effunditur, ſed quatenus inuenerit uas fidei ſibi oblatum, eatenus influit & affluit. Prophetiæ autem primùm meminit, citra ullũ forſan diſcrimen iſtud faciens: uel qa uulgò fortaſſe propter eam nonnulli extollebantur. Porrò ſi extollebantur, ecquur non priuauit eos Deus eo dono? propter populi commoditatem, utq; erudiat nos, ne condemnemus chariſmata habentes, etiamſi peccauerint. Si enim ego non denudo aut priuo gratia mea, inquit Deus, tu quis es qui ipſum uilipendis?

Act. 6. Functionem quiſq; ſuam ſtrenuè obeat.

Siue miniſteriũ, in miniſterio.] Eſt ſanè & ſpecialis curæ ac gubernationis donum, miniſteriũ, qualis erat ſeptem diaconorũ functio. Intelliges tamẽ generaliter, omne opus ſpirituale per miniſterium. Ait ergo: Si quis functionem quampiam nactus eſt, in ea functione perſeueret (neceſſum eſt enim ſententiæ huic apponere μὴ ῥέπω, id eſt maneat ſiue perſeueret) neq; aliquid ultrà quærat, neq; aduerſus alium extollatur, ſed maneat, contentus eo quod accepit.

Doctrina. Conſolatio.

Siue qui docet, in doctrina.] Si generatim miniſteriũ acceperis, accipias etiam & huius deinceps connumeratas ſpecies. Sin ſpeciale miniſterium intelligas, obſerua quo modo prius illius meminerit, licet inferius ſit, ac doctrinam, cum tamen maior ſit, ſecũdo loco poſuerit, indiſcriminatum ordinem oſtendens: eruditionemq; nos ex ipſo ordine, non inflari nos debere, neq; attolli ſuper iis quæ maiora uidentur.

Siue qui exhortatur, in exhortatione.] Eſt & ipſa quoq; exhortatio, doctrinæ ſpecies. Doctrina quidem dicitur ſimpliciter de quauis re propoſita diſputatio: exhortatio aũt ſiue conſolatio ſpeciatim, quando quiſpiam turbatis mentibus mœrore uel iracundia, mitigationem & quietem inducit per ſermonem. Proinde qui adhortatur uel conſolatur, inquit, in exhortatione ſiue conſolatione maneat, opus ſuum exercens, nec contra alium efferatur.

Liberalitas. Matth. 25.

Qui tribuit, in ſimplicitate: qui præeſt, in ſolicitudine.] Cum de doctrina & exhortatione, quæ ſunt animarum præfecturę, feciſſet uerba, nunc de corporis rebus loquitur. hæc enim ſecundo loco habentur. Simplicitatem aũt, ipſam liberalitatem dicit. Opus eſt igitur dare cum liberalitate & copia. Nulla enim uirtus permanere poteſt, ſi conuenienti ratione quadã non fiat. Nam & uirgines oleum habebant, ſed quia oleum iſtud non ſufficiebat, excíderunt & excluſæ ſunt. Qui præſidet igit̃, ſedulò debet hic quoq; & haudquaquam ſegniter hoc tranſigere.

Præeſſe quid ſit.

Præeſſe autem eſt, uerbis & corpore auxiliari ei qui auxilio eget. Quia autem de largitione loquutus erat pecuniarum, nec omnes abundant facultatibus, ait: Præeſto aliter ut potes, adiuua egentes ſedulò & ſtudioſe.

Qui miſeretur, in hilaritate.] Suprà monuit, quòd cum ſimplicitate ſiue liberalitate ſit impertiendum: deinde quia multi multa, inuiti tamen & coacti cum mœrore quopiam largiuntur, ſubdit, oportet ut liberalitas fiat ſine triſtitia, uel potius ut ei adſit hilaritas, ſiue alacritas. Gaudere enim te conuenit quòd pro exiguo præcio recipias æternum & cœleſte regnum. Intelliges autem diſcrimen impertientis & miſerentis. Nam impertiens, ab alio accipiens dationem ſuam transfert: qui uerò miſeretur, à ſe ipſo inuitus, ſiue de ſuo tribuit.

Dilectio ſine ſimulatione.] Quãnam ratione prædicta omnia compleantur perficiantur q;, monſtrat, inquiens: Charitas nõ ſit ſimulata. Tum enim uerè eſt charitas, & cuncta facilè perficientur. Et qui miſeretur, hilariter miſerabitur, impertiens proximo ſuo tanquã ſibi ipſi. Dein, qui præeſt, ſedulò prærit, pro proximo ſuo perinde ac pro ſeipſo certans, & omnia pari diligentia perſequetur.

Odium malum.

Odio proſequentes quod malum eſt.] De charitate uerba fecit. Quia uerò eſt etiam noxia, adeoq; noxam inferẽs charitas, quod genus eſt quæ in latronibus ſuper ſcelere ſuo cõſentientib. cernitur, inq; ſimilib. eã ob rẽ ſubiecit, odio proſequentes malũ, hoc eſt ex animo odio habẽtes. Præpoſitio eñ ἀπό, in participio ἀποστυγοῦντες, intenſum & uehemens odiũ quod ex ímo corde proficiſcatur, denunciat. Cum enim non pauci ſint ſceleſus quidem opere non patrantes, eius tamen cupiditate mente flagrantes, odiũ, inquit, mali omniũq; uitiorum ex animo poſtulo, ut & ipſa ſit anima minimè imptra. Ne igitur, cum dixi, Diligite uos mutuò, exiſtimetis excitare me uos ut ad malum adeoq; fla-

Malum ex animo odiẽdum.

gitia

A gitia cõmittenda alter alterum adiuuetis: ſed multo magis ẽdiuerſo uos à malo alieniſſimos eſſe uolo, nedũ à prauo opere, uerumetiã ab omni cordis, ppẽſione erga ipſum.

Gen. 2. Agglutinatio mariti ad uxoris.

Agglutinati bono.] Nõ ſufficit à ſceleribus declinare, niſi & uirtutis actio præſtò fuerit. eam ob rem dixit, agglutinati bono, hoc eſt, affectũ charitatis erga ipſum habentes. Hunc ad modum Deus maritum uxori familiarius copulans, agglutinabitur, inquit, uxori ſuæ.

Fraternitas

Fraterna charitate erga uos mutuò adfecti.] Adhortatus ſum uos, inquit, ut diligatis, atq; iſtud meritò facere debetis. fratres enim eſtis, in una matrice, nempe baptiſmate, generati. Iuſtum itaq; fuerit, ut uos mutuo amore diligatis. Fraternitas enim ex amicitia nobilior notioráq; euadit: & amicitia ex fraternitate profluit & continetur.

Honorandũ inuicem.

Honore uos mutuo præuenientes.] Quí fraterna charitas perſeueret, diſſerit, ex mutuo nimirum honore, quo alius aliũ anteuertit. Hoc enim eſt præuenire, dum alius alium mutuò honorando anteuertit.

Studio non pigri.] Quia plericq; honorare & diligere uidentur quo ad animum, manum autem interim non porrigunt, ait: Neceſſe eſt uos mutuò præeſſe, & aliorum curam gerere, atq; conari, ſicuti par eſt, ut & per opera ſuccurratis.

Spiritu feruentes.] Perinde quaſi dixerit aliquis: Ecquí fiet ut ſtudio pigri non ſimus? ait: Si ſpiritu ferueamus, hoc eſt, ſi fuerimus excitati & calidi. Porrò illud etiam obſerua, quòd poſtquam multas uirtutis ſpecies recenſuerit, tunc iſtud ſubiunxerit, ſpiritu feruentes. Qui enim iam commemorata peregerit, is & ſpiritus paracleti gratiam attrahit, ab eoq; inflammatus, feruet.

Domino ſeruientes.] Cum fratrum amator fueris, adeoq; dilectionem habueris, idq; genus alia, quæ paulo antè commemorata ſunt, tum ſeruis Domino. In ſeipſum enim transfert, quæcunq; fratri tuo præſtiteris.

Spei uirtus.

Spe gaudentes.] Quia magna quædam peractuq; difficilia poſtulauit, iam nũc oſten
B dit quomodo iſta facilè præſtari poſſint, nimirum ſi ſpe contineamur. Spes enim fortiorem efficit animam, & ad pericula confidentiorem.

In tribulatione patientes.] Quia ſpes futurorum eſt bonorum, etiam in præſenti, inquit, tempore multum percipies boni, cum & hoc ut tolerans & probatus reddaris ex afflictionum patientia.

Orationis perſeuerantia.

In oratione perſeuerantes.] Ingens & iſtud eſt auxilium ad prædicta omnia perficienda. ipſa uidelicet oratio. Nec dixit ſimpliciter orantes, ſed perſeuerantes. Etſi enim nihil ſtatim accipias, perſeuera, & perficies quod cupis.

Neceſſitati proximi ſubueniendum.

Neceſſitatibus ſanctorũ cõmunicantes.] Cum in ſuperioribus diceret, Qui miſeretur, in hilaritate, omnibus ſimpliciter manum aperuit: hîc uerò de eleemoſyna in fideles cõferenda loquitur: hos enim ſanctos nominat. Nec dixit, exhibete neceſſitatibus, uerùm communicate, ſocietatem habete, ſubindicãdo quòd ea res ſit ueluti mercatus, & commune lucrum. Tu quidem pecunias largiris, illi uerò cœlum tibi referunt. Nec dixit, ſumptibus & luxui, ſed neceſſitatibus, ut exoret Romanos. Quomodo enim iſti nõ immites & planè belluis ſimiles fuerint, qui ne in afflictis quidem & neceſſitate extrema merſis rebus ſanctorum, opem non tulerint, nihilq; auxilientur?

Hoſpitalitas. Gen. 18. & 19.

Hoſpitalitatem ſectantes.] Non dixit, hoſpitalitatem aggredientes, ſed inſequentes: eruditens nos ne expectemus tantiſper dum ad nos miſeri & egeni acceſſerint, uerùm ut accurramus nos ad ipſos, inſequamurq; eos, ut Abraham & Lot.

Hoſtibus benè precandum.

Benedicite perſequentibus uos: benedicite & nolite male dicere.] Cum de fraterna charitate, ac dilectione erga proximum & amicos præcepta dediſſet: deinceps qualiñ adfectu erga hoſtes imbuti eſſe debeamus, tradit. Nec dixit, Ne reuocetis ad memoriã ueterem iniuriam, nec uos ulciſcamini: ſed quod multo maius eſt, benedicite ſiue bene loquamini. Addidit autem, Et nolite maledicere ſiue male precari, ut nõ hoc ſed illud faciamus. Qui enim benedicit iis qui ob Chriſti nomen perſequuntur ipſum, indicat lætari ſeſe q; pro dilecto amatoq; ſibi patiatur: qui uerò execratur, oſtendit ſeſe non lætari, & ex hoc, quòd neq; eum diligit, cuius cauſa perſecutionem ſuſtinet.

Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus.] Magnum requirit animum, non ſolùm non inuidere, ſed congaudere etiam gaudenti, indicat enim hoc animam prorſus ab omni inuidia liberã. Et maius eſt eo quod ſubdit, Flete cũ flentibus. Siquidẽ fletũ

Compaßio. natura ipſa ſuppeditat, ut compatiamur, trahens. Vtraq; ergo nos docet, ut & compatia A
mur, & minimè inuidenti affectu ſimus erga quoslibet, tũ etiã erga ipſos perſecutores.

Idem erga uos mutuò ſentientes.] Rurſus hic de humili mente ſeu ſpiritu à faſtu alie no differit. Veriſimile eſt enim, quòd Romæ, ceu imperatoriæ urbi, proprius fuerit oſtentationis arrogãtiæq; morbus. Quod autem dicit, eſt huiuſmodi: Magnum teipſum eſſe arbitraris, proinde & fratrem talem tantumq; reputa. Sin abiectum & exiguum ipſum exiſtimas, de teipſo idem ſentias. Hac ratione omnem inæqualitatem tolles: neq; abomineris illum, ceu ſis eo præſtantior; ſed enim ceu æqualem tibi, & perinde ac teipſum honore adficies.

Non alta ſapientes, ſed humilibus conſentientes. Quomodo prædictũ perfici queat, diſce: ſi non ſublimia ſpiremus, ſed cum humilibus, hoc eſt, utilibus & contemptis ſimul abducamur, hoc eſt, condeſcendamus, conſentiamus, unà circumferamur.

Ne ſitis prudentes apud uoſmetipſos.] Hoc eſt, ne exiſtimetis uos uobis ſufficere, neque opus eſſe uobis cõſultore alio aut eo qui quid deceat, ſuggerat. Nam Moſes etiam
Exod. 18. ſi cum Deo familiariter colloqueretur, opus tamen habuit conſultore ſocero.

Nulli malum pro malo reddentes.] Si enim alium uituperes ceu qui malum fecerit, quare tu illum imitaris, ac malefacis etiam ipſe? Non dixit autem, non facientes malum fideli, ſed nemini, ſiue Græcus, ſiue quiſquis alius fuerit.

Prouidentes bona coram omnibus hominibus.] Non ut ad uanam gloriã uiuamus dicit, ſed ut ne exhibeamus occaſionem aduerſum nos maleuolis. Exigit enim à nobis ut citra ſcandalum & offenſionem ducamus uitam, quandoquidem non pauci ſint qui nos noſtraq; obſeruent.

Si fieri poteſt, quantum in uobis eſt, cum omnibus hominibus pacem habentes.] Pulchrè dixit, ſi fieri poteſt. Nonnunquam enim fieri non poteſt ut pacem quiſpiam complectatur, cum de pietate certamen fuerit: quãdo de iniuria affectes. Ait igitur, Quod
Pietatis cauſa inuncitiæ ſuſcipiendæ. tui eſt officij, facias, nec cuipiam occaſionem præbeas bellorũ uel tumultuum. Sin pietatem debellari impugnariq; conſpexeris, fortiter conſiſte, pro ueritate dimicans: non homini quidem infenſus, ſed impietati, illum ipſum ſanè miſerãs, eiusq; curam gerens. Hac ratione, quod antea impoſſibile uidebatur, fit poſſibile: quod enim ad te attinet, pacatus es erga illũ, ſoli impietati infenſus, eiq; uni renitẽs, ipſamq; dũtaxat impugnãs.

Non uoſmetipſos ulciſcentes dilecti, ſed date locum iræ. Scriptum eſt enim: Mihi uin
Deut. 32. dicta, ego retribuã, dicit Dominus.] Date, inquit, acceſſum Dei iræ aduerſus eum qui uobis iniuriam adfert. Si enim uoſipſos ulciſcamini, non egredietur pro uobis aduer-
Vindicta Deo relinquenda. ſum hoſtes Deus. ſi autem uos dimiſeritis, Deus ulciſcetur acerbius. Adducit autem teſtimoniũ, quo ſermonem ſuum ſtabiliat. Hęc autem dicit ad conſolationem puſillanimiũ: nihil enim aliud deſiderant, quã ut uideant pro ſe de hoſtib. ſumptã eſſe uindictã.

Si eſurit inimicus tuus, ciba illum: ſi ſitit, da ei potum. hoc enim faciens, carbones ignis cõgeres ſuper caput ipſius.] Plurimũ philoſophiæ hic à nobis exigit. Quid enim dicam, inquit, quòd oporteat uos pacificos eſſe? quinetiam benefacere uos hoſtibus impero. Carbones autem ignis congregabis ſuper caput eius dixit, indulgẽs puſillanimi-
Vlciſcendi ratio optima. tati iniuriam paſſi. nihil enim adeò ſuaue eſt, atq; hoſtem uidere punitum. Ac propemodum talia dicit: Vis ulciſci te de hoſte? Beneficium illi exhibe, tũ acerbiore eum ſupplicio adfeciſti. Eapropter dixit, Carbones ignis congeres ſuper caput ipſius: graue uidelicet ſupplicium deſignans. Hunc ad modum ſuprà dixit, Date locum Dei iræ.

Ne uincaris à malo, ſed uince in bono malũ.] Hoc loci iſthuc ſubindicat, non oportere nos tali ſententia cibare hoſtes, ut maius ſuppliciũ illis adſciſcamus. Hoc enim eſt quod ait, Ne uincaris à malo, id eſt, ne ultionis auida mente uel deliberatione illud facias, nec mala patrantem imitare: hoc enim eſſet te ſuccumbere & uinci: quin potius beneficentia tua uince illum, atq; eum à ſua malitia transfer. Quod igitur ſuprà dixit, ad puſillanimitatis conſolationem dixit: nunc autem quod perfectius eſt, induxit.

CAPVT XIII.

OMnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit.] Poſtquam abũdè parauit mores auditorum, eosq; docuit ut hoſtibus eſſent benigni, hanc iam adducit adhortationem: erudiens & inſtituens omnem animã, ſiue ſacerdos quiſpiã fuerit, uel monachus, uel apoſtolus, ſubijci principatib. Ipſa enim ſubiectio non inuenit pietatẽ. Admonet

Subiectio pietatẽ non inuertit. A net autem hoc apoſtolus, ut oſtendat Euangelium non docere defectionem aut inobedientiã erga magiſtratũ, ſed moderationem potius, & tranquillitatem, & obedientiã.

Poteſtas omnis quoodo à Deo eſt

Non enim eſt poteſtas niſi à Deo: quæ autem ſunt poteſtates, à Deo ordinatæ ſunt.] Quid ais? Omnis ne princeps uel magiſtratus à deo electus eſt? Nõ hoc dico, inqt, neq; de omnibus & ſingulis principibus uel magiſtratibus mihi ſermo nunc eſt, ſed de re ipſa. Nã principatus eſſe, & alios quidem magiſtratu fungi, alios uerò magiſtratibus ſubdi, neq; ſurſum & deorſum omnia miſceri, Dei ſapientiæ dico opus eſſe. Non dixit, non eſſe principem, ſed non eſſe poteſtatem, niſi à Deo. Quare de ipſo magiſtratus hic officio diſſerit, quemadmodum cum ſapientum aliquis dicat, A Domino uxor aptatur uiro: non hoc dicit, quòd quemlibet cum muliere conuenientem Deus copulet, uerùm quia ipſe nuptias fecit & inſtituit. Deſiſte igitur ab obiectione tua. Poteſtates à Deo ordinatæ ſunt, cuiuſmodi & patris erga filium, & mariti erga coniugem contemplaberis, aliaſq; uniuerſas, ut & in animalibus, ueluti apum, gruum, & piſcium.

Prouerb. 19 Vxor quomodo dicatur uiro aptari.

Itaq; qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit. Reſiſtentes autem ſibiipſis iudicium accipient.] Vt ne fideles dicere queãt, Viles planè nos reddis, qui tamen cœlorum regnum adepturi ſumus, principibus & magiſtratibus nos ſubijciens: monſtrat quòd Deo ſubijciatur, quiſquis magiſtratui ſubijcitur, uel potius, quod terribilius eſt ponit: Qui his, inquit, non fuerit obſecutus, reſiſtit Deo, qui poteſtates & magiſtratus ordinauit. Qui autem repugnat, & à Deo punietur, & ab hominibus. hoc enim ſubinnuit cũ dixit, Sibiipſis iudicium accipient reſiſtentes.

Principes enim non ſunt terror bonorum operum, ſed malorum: uis autem non timere poteſtatem? bonum fac, & habebis laudem ab ipſa.] Quid metuis aut horres? Nũ quid enim te obiurgat bonum operantem? Num tibi horrifica eſt poteſtas uirtuti nauãti operam: imò ſi benefeceris, laudator potius tibi princeps ſedet. Tantum enim abeſt, ut terrorem tibi incutiat, ut etiam te laudet.

Matth. 5. Exod. 20. Deut. 5.

Dei nanq; miniſter eſt, tibi in bonum.] Volũtati, inquit, Dei cooperatur. Vbi gratia, B
conſulit tibi Deus ut temperantiæ ſtudeas, ſiſq; ſobrius, per Euangelium: ita princeps per leges ſuas eadem iubet. Adhortatur Deus ne quenquam defraudes, ne auaritiæ inhies, neq; rapias aliena: magiſtratus etiam ſuper hiſce iudicat, adeoq; fert ſententiam. Adiutor itaq; eſt ad bona opera nobis, ſi modò ipſi mentem aduertamus.

Sin malũ feceris, time: non enim ſine cauſa gladiũ portat.] Proinde princeps non facit metum in nobis, uerùm noſtra nequitia, propter quam & gladius ipſius operatur, eſtq; efficax, hoc eſt, uis eius pœnam & ſupplicium inferens. Non enim temerè eſt enſe circumcinctus magiſtratus, ſed enim ut puniat ſceleratos.

Dei enim miniſter eſt, uindex in iram ei qui malè agit.] Et quando uirtutem laudat, uolũtatem Dei implet: & quando gladio ferit, Dei miniſter eſt, uindicans uirtutem, & uitium abigens. Plerisq; enim non tam propter metum Dei, quàm ob principum formidinem bonum perficiunt. Quare cum uindex ſit uirtutis, ſupplicio afficiens malum operantem, Dei miniſter eſt.

Ideo neceſſarium eſt ſubditos eſſe, non ſolum propter iram, ſed & propter conſcientiam.] Neceſſum eſt, inquit, ſubdi & obedire, non ſolùm ut non experiaris iram Dei & magiſtratus, tanquam immorigerus, & crucieris puniarisúe intolerabiliter, uerumetiam ut ne uidearis expers eſſe conſcientiæ, & ingratus erga benefactorem. Plurimum *Magiſtratuum utilitas.* enim proſunt rebuſpublicis magiſtratus: per ipſos enim uita noſtra conſiſtit. Qui niſi eſſent, iam olim omnia periiſſent, potentioribus imbecilliores deuorantibus. Conſcientia igitur tua perſuadeat tibi, ut ſuo honore tanta tibi bona donantes nunquam non digneris.

Ideo enim & tributa præſtatis.] Tu, inquit, teſtaris, quòd à magiſtratu beneficio afficeris, quatenus mercedem ei pendis, ut ei uidelicet qui rebus tuis proſpiciat. Non enim principio tributum ſoluiſſemus, niſi agnouiſſemus, noſtrum nobis lucrum, adeoq; commodum ex huiuſmodi præfectura ſanè accreſcere. Siquidem ipſi nos citra curam ducentes uitam, principes habemus pro nobis excubias agentes.

Miniſtri enim Dei ſunt, in hoc ipſum incumbentes.] Quare Deo etiam placet ut ipſius miniſtri tributa pendamus: uult enim Deus pacem in republica uerſari, necnon uirtutem, uitium autem profligari. Atque in hoc principes miniſtrant uoluntati Dei,

pro communi conſtitutione & ſalute laborantes, inq; idipſum perſeueranter incũben A
tes, ut nos in pace ac tranquillitate ætatem quiſq; ſuam tranſigamus. Sin quiſquam ma
le magiſtratu ſuo & publica functione abutatur, id nihil aduerſus rei ipſius pulcherri
mæ elegantiam facit.

Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui ti
morem, timorem: cui honorem, honorem.] Irrefragabiliter, inquit, debes impoſitam ti
bi erga magiſtratum gratitudinem & beneuolentiam. Redde igitur quæ debes iis qui
bus uarij magiſtratus ſunt commiſſi: cui tributum debetur, ſiue exactio, capitumue
cenſus, ei tributum da: cui uectigal, uectigal: uel pro terra cenſum. Nec ſolùm pecuni
as reddite, ſed timorem etiam, hoc eſt reuerentiam & uerecundiam, atque eximium
Metus duplex. honorem. Quare infert, Cui honorem, honorem. Eſt enim duplex metus: alter, quo
terrentur ſcelera patrantes, ex mali conſcientia profluens, quem iam antea reiecit a
poſtolus: alter uerò, quo diligentes erga dilectos rapiuntur, hoc eſt, excellens & exi
Pſal. 33. mius honor, quemadmodum dictũ eſt: Non eſt inopia timentibus eum. &, Timor Do
Pſal. 18. mini permanens in ſeculum ſeculi. Pietatem enim hic ſiue reuerentiam ſubindicat.

Nemini quicquam debeatis, niſi ut uos diligatis mutuò.] Alia quidem mandata
ceu debita reddite: charitatem autem nunquam perſoluere uelitis, ſed ſemper ip
ſam uti debitum perpetuò habebitis. Non enim quia hodie charitatis quandam
Charitas perpetuò proximo exhibenda. propenſionem demonſtraſti erga proximum, arbitreris te compleſſe debitum, ac
propterea ipſum in craſtinum negligas: ſed perpetuò exiſtima te charitatem debe
re proximo.

Exo. 20. Deut. 5. Nam qui alterum diligit, legem impleuit. Nam, Non mœchaberis, non occides, non
furaberis, & ſi quod aliud mandatum, in hoc uerbo conſummatur, nempe, Diliges pro
Legis impletio, proximi dilectio. ximum tuum ut teipſum.] Vniuerſam legem implet, qui proximum diligit. In poſte
rum itaq; quiſq; proximum ſuum diligere debet, quandoquidem tot, tanta, tamq; ua
ria beneficia ex ipſo, adeoq; ex dilectione erga ipſum recipiat, ut legẽ uniuerſam com B
pleat. Non dixit autem, impletur, ſed ἀναϰεφαλαίωται, hoc eſt, in ſummam colligitur, re
petitur, id eſt ſuccinctim & breuiter mandatorũ uniuerſitas conficitur. Etenim & prin
cipiũ & finis uirtutis eſt dilectio. Eximiam aũt & intenſam charitatem lex exigit. Diliges enim proximum tuum, inquit, ut teipſum. Dominus autem noſter maiorem exi
git, & quæ ſit ſupra teipſum: nam animam pro amico ponere decet.

Charitas proximo malum non operatur, plenitudo igitur legis dilectio.] Ambas uir
tutis ſpecies charitati adeſſe monſtrat: à malis abſceſſum & abſtinentiam, in eo quod
ait, Malum non operatur: & bonorum operationem, cum dicit, Plenitudo igitur legis
dilectio. Totam enim uirtutem perficit lege commonſtratam.

Charitatis præſtantia. Et hoc ſcientes tempus, quia hora iam eſt nos è ſomno ſurgere.] Charitatem, inquit,
plurimi facere debetis, ac per ipſam alias uirtutes omnes: idq; propter temporis cùm ra
tionem, tum opportunitatem. Nam propè eſt reſurrectio, pulſat item fores iudicium:
operæq; eſt precium, nos è ſopore ſocordiæ deſidiæq; excitari, eſſeq; paratos ad opera
reſurrectione haud indigna.

Nunc enim eſt propior ſalus noſtra, quàm cum credidimus.] Quia ueriſimile erat,
in fidei primordijs ſtudioſiores & feruentiores fideles extitiſſe, temporis autem procur
ſu refrixiſſe, adeoq; infrigidatos: nunc, inquit, magis appropinquamus futuro ſeculo.
Nam illud ſalutem nominauit, à nomine nimirum commodiore. peccatoribus enim
non eſt ſalus, ſed pernicies. Proinde quia appropinquamus futuræ uitæ, uehementiore
iam animo in ſtudio pietatis incumbamus, quod & per ſequentia indicabit.

Nox proceſſit, dies aũt appropinquauit.] Id eſt, nox eſt proxime finẽ. Exempli gra
tia, Demus duodecim horarũ eſſe noctem, cum ergo decem præterierint, dicimus no
ctem promouiſſe ſiue proceſſiſſe, pro eo quod eſt præteriiſſe, proximeq; finem eſſe. No
Nox, præſens uita. ctem autem præſentem uitam ac ſeculum adpellat, q; plerique in tenebris agant, ac nulli
Dies, futurũ ſeculum. us non uita caligine ſanè contegatur. Diem uerò, futurum ſeculum tum propter iuſto
rum lumen, tum quòd omnium res occultæ tunc manifeſtentẽ. In Euangelio uerò dies
Ioan. 9. quidem huius temporis uita dicitur, quòd oporteat in ea operari: nox autem futura
uita, quòd tum nemo quicquam operetur.

Abijciamus igitur opera tenebrarum, & induamur arma lucis.] Opera, peccati ope
rationes

A rationes appellauit, ceu laborioſum quiddam & magnam difficultatem continentes, *Peccatorum opera labores.*
& infinita pericula, idq; in præſenti uita. Arma uerò lucis, uirtutis operationes. Eũ e
nim qui his exornatus armatusq; fuerit, in tutum collocant. Arma nanq; ſunt, & ſplen
didũ faciunt, ut quę ſint luminis. Porrò cum ait, Abijciamus ſiue deponamus & indua
mur, amborum facilitatem indicauit: deuitationis nempe prauorũ operum, & ad uir
tutem acclinationis. Perinde nanq; ut facilè eſt deponere pallium, & alterum induere:
pari ratione haud eſt operoſum & à uitio diſcedere, & uirtutem complecti.

Vt in die honeſtè ambulemus.] Paulo antè dixit diem appropinquaſſe, iam nunc ue
rò ipſam inſtare oſtendit, inquiẽs, Vt honeſtè ambulemus. Quandoquidem enim ipſi
uulgi gloriam curamq; popularem magnificarent, ab honeſtate eos allicit. Nec dixit,
obambuletis, ſed ambulemus: adhortationem iſtam ſuam haud aſperam, ſed lenem po
tius efficiens. Nihil enim adeò dehoneſtat aut dedecori eſt, ut peccatum: quemadmo- *Peccatum, turpitudinis cauſa, uirtus honeſtatis.*
dum nihil æquè honeſtatem ac decus præbet atq; parit, ut ipſa uirtus.

Non in comeſſationibus & ebrietatibus.] Bibere haudquaquam uetat, ſed immo- *κῶμος.*
derate bibere: neq; fruí quenquam uino prohibet, ſed ipſam temulentiam arcet. κῶμος
enim, cum temulentia & iniuria carmina ſunt, quæ & temulentia dicitur. *κῶμος.*

Non in cubilibus & impudicitijs.] Cum de ebrietate prius locutus eſſet, nũc de ma
lis ex ea ſuborientibus diſſerit. Ex temulentia enim impudicitiæ profluunt. Neq; enim
hîc uxoribus iungí, neq; matrimonij lectum tollit, ſed ipſam fornicationem.

Non in contentione & æmulatione.] Simulac ea quæ ex cõcupiſcentia naſcuntur,
extinxit: nunc quæ ex ira mala prodeunt, ſupprimit. Nihil enim adeò cupiditatem ac
cendit, & iram inflammat, ut ebrietas ac temulentia. Ex æmulatione autem contentio, *Ebrietas mala.*
Qui enim æmulatione quadam erga quempiã imbutus eſt, is & ad rixas progreditur,
ſublata enim contentione ad æmulationem unde illa exoritur, decurrit. Quoniam ue
rò compertum habet bella ex fornicatione & impudicitia exuſcitari, ædiumq; ſubuer
ſiones, poſt impudicitias contentionis & æmulationis mentionem facit.

B Sed induamini Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.] Exuit nos prauis ueſtimen B
tis Apoſtolus, deinceps nunc exornat nos, non porrò luminis armis nos ueſtiens, ſed,
quod longè eſt mirabiliùs, imò & terribiliùs, ipſum Dominum pro indumento nobis
largiens. Hoc qui ueſtitus fuerit, omni ſanè uirtute decoratus eſt.

Et carnis curam ne geſſeritis ad cupiditatem.] Non prohibet carnis curam, ſed ne
iuxta cupiditates ipſius ei proſpiciamus, id uerò uetat: ad ſanitatem, inquit, ſed non
ad libidines & uoluptates carni proſpicito. Neq; enim iſthæc prouidentia aut cura fue
rit, ſi flammam accendas, ſi caminum moleſtiorem reddideris. Vnum iſthuc tantum-
modo quære, ut caro corpuſq; tuum bene ualeat, ſupra hoc ne ſis adhuc curioſus:
neq; id agas ut cupiditates eius accendas, ſed omnem conatum tuum & uires in ſpiri-
tualia extende.

CAPVT XIIII.

INfirmum autem in fide aſſumite.] Plerique Iudæorum qui Chriſto acceſſerant, poſt
fidem adhuc in ciborum obſeruatione hærebant, à ſuilla carne abſtinentes, nondum
auſi prorſus à lege deficere. Deinde ne facilè deprehenderentur, ut qui à ſola porcina
abſtinerent, ab omnibus carnibus ſimpliciter abſtinebãt, ſolisq; oleribus ueſcebantur.
Alij rurſus perfectiores uiſi ſibi, nihil obſeruantes, obſeruantibus conuiciabantur. Ve
rùm eſt igitur Paulus, ne quomodo importunè & minus tempeſtiuè increpantes per
fectiores ipſi alios imperfectiores, à Chriſti fide decuterent. Propterea ſapienter rem
aggreditur, utriuſq; partis rationem habẽs. Neq; enim obiurgantibus audebat dicere,
Malè agitis, ut ne imperfectos in obſeruatione ſtabiliret: neq; rurſus dicere potuit, Be
ne agitis, ne uehemẽtiores accuſatores faceret: ſed enim moderatam & ad utroſq; tem
peratam adhortationem facit. Videtur quidem fortes increpare: totum autem in hoc
loco contra imbecilliores ſermonem dirigit. Statim enim ut dixit infirmum, indica
uit eum non eſſe ualidum: cum porrò ait, Suſcipite, monſtrat eum ſedula indigere cu
randi ratione, id quod extremæ imbecillitatis argumentum eſt.

Non ad dijudicationes diſceptationũ.] Hoc eſt, ne dijudicetis ob infirmitatẽ ipſius,
neq; offendamini, nec multis adeò cogitationibus aut ratiocinationibus turbemini:
cæterùm tanquam infirmum & ægrotum, omni curandi ratione ipſum accipite.

Alius quidem credit licere sibi uesci quibuslibet, qui uerò infirmus est, uescitur oleribus.] Perfectum & imperfectum comparat, inquiens: Perfectus fide sua fretus, omnia indiscriminatim edit: imperfectior verò, tanquã infirmus, olera comedit. Dignus itaq; est ut curetur, non ut obiurgatione acri absterreatur. A

Qui uescitur, non uescentem ne contemnat: Deus enim illum adsumpsit.] Omnia edentes, ceu perfectiores, nõ edentes uilipendebant, ceu modica fide imbutos, Iudaismumq; spirantes. Contrà, non uescentes, quibuslibet uescentes iudicabant, eosq; condemnabant ut gulosos & uoraces. Quia autem ex gentibus talium plerique erãt, Deus, inquit, ipsum adsumpsit, hoc est, ineffabilem suam gratiam erga eum commonstrauit. Quid igitur cum eo de lege disputas, postquam Christus iustificauit illum?

Tu quis es qui iudicas alienũ seruum? suo domino stat, aut cadit.] Ad perfectiorem hoc loquitur, abducens ipsum ut à contemptu sic & condemnatione. Vtraq; enim admittebant perfectiores, adspernantes nimirum & cõdemnantes imperfectiores. Clanculum autem & hîc imperfectum notat. Non enim inquit, Eam ob rem, quia ea faciat quæ non mereantur iudicationem, ipsum non esse iudicandum præcipio: uerùm quia alienus seruus est, hoc est, non tuus, sed Dei. Nam etiamsi infirmus fuerit, non tamen excidit ab eo quòd sit seruus: quare non est de eo desperandum. Animum autem rursus ei addens, non dixit, cadit, sed stat aut cadit. Siue autem hoc, siue illud contingat, ad dominum pertinet uel damnum cadentis, uel stantis lucrum.

Statuetur autem, potens est enim Dominus statuere ipsum.] Cum ait, statuetur, indicat ipsum adhuc moueri & concuti usqueadeò, ut solo Deo confirmatore opus habeat: quod de planè desperatis dicimus.

Alius quidem iudicat diem inter diem, alius uerò iudicat omnem diem.] Nonnulli inedia & ieiunio sese macerabant, aut etiam à sulla carne abstinebãt certis quibusdam diebus: alij quibuslibet diebus edebant, qui & ieiunantes condemnabant, de his igitur loquitur. Alius aliter iudicat, cum sit res indifferens. Non sunt igitur inceſſendi fratres huius rei causa. In his autem acquiescit & indulget illis, q; in fide sunt adhuc neophyti. B

Vnusquisq; in suo sensu abũdet.] Quãdo sermo est de dogmatib. uel doctrina, nõ oportet nos proprio sensu abũdare, sed quę accepimus, firmiter tueri, etiãsi uel angelus è cœlis aliud prædicarit. Vbi aũt de cibis & ieiunio sermo est & similib. & q impingũt, adhuc sunt neophyti, & indulgẽtia opus habẽtes hîc ab exacto iure nõnihil est remittendũ. Galat.1.

Qui sapit diem, Domino sapit: qui non sapit diem, Domino non sapit.] Qui obseruat, inquit, diem, propter Dominum obseruat ex reuerentia & pietate quadam: & qui nõ obseruat, propter Dominũ non obseruat, ut qui iam in Christo sit consummatus, legalibusq; obseruationibus maior.

Et qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino nõ edit, & gratias agit Deo.] Vnum tantummodo, inquit, quærimus, an propter Christum ista fiant, gratiasq; agant Deo, cùm qui uescitur, tum qui non uescitur, nam quod ita peragitur, expers est accusationis & calumniæ. Hæc autem ut dixi, inquit, q; sint nouæ adhuc in fide plantulæ. Quandoquidem tacitè Iudaizãtes ferit per hoc quod ait, Qui nõ uescitur, gratias agit Deo. Quî enim gratias agere queat, lege adhuc detentus? Quare qui manducat, is tantum gratias agit.

Nemo enim nostrûm sibi ipsi uiuit, nemo sibi ipsi moritur. Siue nanq; uiuamus, Domino uiuimus: siue moriamur, Domino morimur.] Dominum habemus cui nos sumus curæ, quiq; pro lucro & diuitijs nostram uitam ducit, & mortẽ pro damno. Neq; enim nobis ipsis uiuimus aut morimur solum, sed Domino. Vitam aũt hoc loco dicit, quæ fide cõstat, & mortem, lapsum à fide. Itaq; Dominus iste nequaquam mori sinet, secundum fidem, & ab ea excidere eos qui infirmi esse uidentur.

Siue igitur uiuamus siue moriamur, Domini sumus.] A morte spirituali ad naturalem transit, de hac enim nunc differit. Siue, inquit, naturalem uiuamus uitam, Domini sumus: siue naturali morte moriamur, ad eum pertinemus.

In hoc enim mortuus est, & resurrexit, & uiuit, ut & mortuorum & uiuentium dominetur.] Hoc, inquit, persuadeat tibi, quòd curam gerat Dominus infirmorum, ut erigantur consolidenturq;. Qui enim sanguinem suum fundere, necnon mori sustinuit, ut nostri dominaretur; quomodo iam nunc nostri non tangeretur

solicitudine, qui seruí eius facti sumus? sicut dicere consueuimus: Ecquî seruí suí is non curam gerat, pro quo tanta impendit? Deinde, si mortuorum (inquit) rationem habet, & curam, quanto magis uiuentium? Hæc autem dicit, ut Iudaizantem rubore suffundat, uel in uiam reducat, atq; persuadeat recordari quomodo adhuc legi sit adfixus, ingratus nimirum ei qui pro eo mortem obijt, Christo. A

Tu quid iudicas fratrem tuum? Aut etiam tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimur ante tribunal Christi.] Tu qui non edis, quid fratrem tuum ceu gulosum iudicas quòd edat? Tu verò qui edis, quid contemnis fratrem tuum ceu exigua fide imbutum? Frater est, proinde nõ est quòd contemnas proprium membrum tuum. Num enim tu pro eo es redditurus rationem? Ipse per sese sistetur ante tribunal, ipseq; pœnam & sententiam sustinebit. Viden' quî dum ad consummatiores uerba facit, ipsum iudaizantem terret ceu eum qui sit statuendus ante tremendum tribunal, sententiam extremam auditurus? 2.Cor.5.

Scriptum est enim: Viuo ego, dicit Dominus: quoniam mihi inflectetur omne genu, & omnis lingua cõfitebitur Deo. Itaq; unusquisq; nostrûm pro se rationẽ reddet.] Quòd, inquit, iudicabimur, ceu serui à Domino, propheta testatur. Vehementem enim adeoq; maximã subiectionem indicauit per hoc quod dixit, Omnes mihi genu flectent, & omnis lingua eorum qui fuerunt ante legem, & in lege, confitebitur, hoc est, rationem reddet rerum gestarũ. Cuí? Non legi sanè, sed Christo. Quare quid quæso adhuc à lege dependes? Esai.45. Philip.2.

Ne igitur nos mutuò iudicemus, sed hoc iudicate potius, ut non ponatis offendiculum fratri aut scandalum.] Vterq; uestrûm, inquit, dissoluite quæ inter uos mutuò uiget contentionem: neq; tu qui quibuslibet uescẽris, offendiculum ponas fratri imperfecto, uehementer adeoq; nimiũ eum increpando: neq; tu qui non uescẽris omnibus, offendiculum ponas fratri per obseruationẽ tuam. Vtrisq; enim personis hæc conueniunt uicissim, offendiculum & scandalum. B

Noui & persuasum habeo in Domino Iesu, quòd nihil commune est per sese, nisi ei qui existimat aliquid cõmune esse, illi cõmune est.] Postquã docuit non oportere perterrefacere, uel obiurgando ferire languentem, deinceps de cibis decretũ præscribit, erudiens imbecilliorem ne contremiscat aut metuat ista tanquam impura. aitq;, Noui & persuasum habeo, non humanis rationibus, sed in Domino Iesu, hoc est ab ipso discens, & ab eo certior redditus, q; nihil per seipsum cõmune est, hoc est, sua natura nihil est immundum, sed enim ex uoluntate ac deliberatione utentis ista immundicies dependet. Illi enim soli est commune & immundum, non omnibus. *Immundum sua natura nihil est.*

Quòd si propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum charitatem ambulas.] Ad perfectiorem loquitur hîc, docens q; etiamsi decies millies cibi per se impuri non fuerint, uel sic tamen à porcina carne tibi abstinendum erat, ut ne frater tuus offendatur, si modò charitatem conseruare uelis. Infert autem & deinceps:

Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est.] Propter cibum, inquit, perdis & subuertis fratrem, quem tantí Christus fecit, ut pro ipso mortem obire dignatus sit. Animaduertẽs enim te manducare porcinam carnem, quadam tuí erga ipsum contentione redditur pertinacior, adeoq; periclitatur ne à Christo deficiens, sese legi tandem totum tradat, affigatq;.

Ne blasphemetur itaq; uestrum bonum.] Id est, tu habes perfectionem in fide (hanc enim bonũ nominat) ne igitur abutere hac perfectione tua, neq; in causa esto cur blasphemetur uel uituperetur. Si enim ex perfectione tua imperfectũ perdis, ansam præbuisti criminationis, qua malediceretur bono quod habebas. Accipies etiam per bonum, doctrinam nostram, quam non uult infidelium calumniæ adeoq; accusationi obnoxiam esse, dum uident scandala atq; dissidia ciborum nomine.

Non enim est regnum Dei cibus & potus.] Non enim ob hæc probamur uel grati sumus Deo. Non enim si istud uel istud edas, te in regnum cœlorum introducet. Carpens autem ipsos, ceu propterea inflatos, adiecit & potum.

Sed iustitia, & pax, & gaudium in spiritu sancto.] In regnum Dei introducit iustitia, hoc est uirtus uniuersa, inculpata uita, & pax ad fratrem, non contentio: & gaudium ex concordia, non mœror ex increpatione. Quia uerò gaudium & pax etiam *Iustitia omnis uirtus.*

praua-

prauarum est rerũ, subintulit, in spíritu sancto. De gaudio enim & pace quæ est in spíritu sancto, uerba hîc facio. Altius hunc locũ interpretatus est plane magnus ille Chrysostomus, quare uidelicet diuus Paulus meminerit iustitiæ. Vt enim monstraret, inquit, eum qui non abstineat suilla carne, esse iniurium aduersus fratrem in rebus salutis, quam ei Christus sua morte peperit. Quare è diuerso qui propter fratrem abstinet, iustitiam adit & persequitur, quæ subministrat æternum regnum.

Qui enim in his inseruit Christo, Deo bene placet, & hominibus probatur.] Adumbrat hîc, & obscurè indicat ꝙ ob uanam gloriam imbecilliores ipsos, perfectiores increpabant: quoniam si uis, inquit, admirationi esse hominibus, non tantum te à perfectione, quantum à pace, & alijs uirtutibus admirabuntur. In his enim Christo inseruire tibi licet, Deoꝙ placere, sed non in hoc ꝙ porcina carne indiscriminatim uescaris.

Itaꝙ quæ pacis sunt sectemur, & quæ ad mutuam ædificationem.] Quę pacis sunt, dixit ad imperfectiorem, is enim pacem haud habebat: quę uerò ad ædificationem, ad perfectiorem retulit, ut ne destrueret fratrem, offendens ipsum: immò communia hæc fecit, dum ait, τὰ εἰς ἀλλήλους, id est mutuam, uel quæ inter uos est mutuò. Cum ergo primùm meminerit pacis, deinde uerò ædificationis, ostendit quòd citra pacem non sit facilè ædificare.

Noli propter escam destruere opus Dei.] Opus Dei, fratris salutẽ nominat. Ne igitur eam dissoluas, quam Christus ei peperit, idꝙ propter cibum, dum non uis uidelicet abstinere à porcina, ut lucreris ipsum.

Omnia quidem mũda, sed malum est homini, qui per offendiculũ manducat.] Vbi multum increpuisset perfectiorem, metuit ne qua ratione forsan in praua sua opinione infirmus stabiliretur. Ob eam rem rursus dogmata profert, inquiens: Omnia quidẽ munda sunt, sed malum est ei qui mala conscientia, & scandalizatus manducat. Siquidem imperfectus immundam reputãs suillam carnem, dum coactus & inuitus gustat, magis lædítur. Quare oportet eum primùm abs te discere quòd omnia sint munda.

Scandala uitanda etiam in licitis.

Bonũ est non manducare carnem, & non bibere uinũ, neꝙ in quo frater tuus offenditur, aut impingit, aut infirmatur.] Tu, inquit, adigis fratrem edere quæ nõ audet. Ego autem te dico abstinere oportere ab omni quod offendit fratrem, non quia malum sit, omnia enim munda: sed quia offendit. Quia uerò dixit eum impingere, ostendit eum cæcutientem. huiusmodi enim impingunt. Offenditur autem, ut leuis, infirmus est autem, ut qui modica sit fide imbutus. Per hæc autem omnia potentiorem attrahit ad auxilium fratris, ut qui omnino sit imbecillis.

Tu fidem habes: penes teipsum habe coram Deo.] Hîc subindicat ꝙ ueluti ambitiosus perfectior perfectionem suam submonstrabat. ait itaꝙ: Vis mihi ostendere ꝙ in fide perfectus es, credens omnia esse & bona & pura; ne mihi demonstra, sed sufficit cõscientia, adeoꝙ Deus cui hæc demonstras.

Beatus qui non iudicat seipsum in hoc quod probat.] Etiamsi homo non uideat, Satis est tibi ut beatus sis, & teipsum nõ condemnes, neꝙ conscientia tua te cõdemnet in re quam probasti, seu elegisti. Hęc aũt de solo ciborum proposito argumento intellige.

Qui autem discernit si manducauerit, damnatus est, quia nõ ex fide.] Qui ambigit, inquit, nec confidenter edit, condemnatus est. Quamobrem? Non quia immundus erat cibus, sed quia non credidit mundum esse, atꝙ attigit escam ceu immundam.

Cõscientia peccatũ arguit.

Omne autem quod non est ex fide, peccatũ est.] Cum enim non fuerit cõfisus, neꝙ crediderit purum esse cibum, sed gustarit ipsum praua conscientia, omnino peccauit.

Hanc coronidẽ in uulgata editione reperies in calce epistolæ.

Ei autem qui potest uos stabilire secundum Euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi, iuxta reuelationem mysterij, temporibus æternis taciti, manifestati autem nunc per scripturas & prophetas, iuxta mandatum æterni Dei, ad obedientiam fidei in omnes gentes patefacti, soli sapienti Deo per Iesum Christum, cui gloria in secula, Amen.] Post adhortationem consueuit semper uotum & precationem addere, quod & hîc Apostolus facit, pro imperfectioribus deprecans, nec sermone tantùm erudiẽs, uerumetiam diuinum auxiliũ adducens. Constructionis aũt consecutio est huiusmodi: Ei qui potest uos fulcire per Iesum Christũ, sit gloria in secula, Amẽ. Nã ᾧ articulus, id est, cui redundat. Repetitionis eñ causa est adsumptũ, ꝙ sermonis ratio requireret. Ei qui potest uos tenues & concussos stabilire. quomodo? secundũ Euangeliũ meum, hoc

A hoc est, ut contineatis ea quæ doceo. Euangelium autem meum, ut Christi prædicatio, unum sunt: non nostra enim dogmata, sed illius leges sunt. Secundum reuelationem mysterij. Maximi honoris argumentum est, nos esse mysteriorũ participes, rei quidem olim prædefinitæ, manifestatæ aũt nunc per scripturas propheticas. Itaꝙ quid times tu imbecillis, ne à lege deficias carnes porcinas edens? En enim uniuersa scriptura mysteriorum hoc prædicat, indifferentem ciborum usum introducens, immò & secundum mandatum æterni Dei hoc contingit. Quare te non oportet reniti, sed credere & morem gerere, fides nanꝙ obedientia opus habet, non curiositate. Quinetiam omnes gentes ita credunt: omnibus enim innotuit. Quomodo igitur ipse legi dum inseruis? Soli autem sapienti Deo dixit, ad angelorum nostrique differentiam, non filij, abstr. Filius enim est sapientia patris. Ipsi sit gloria, qui manifestauit mysterium hoc, non legi, cui adhuc assides & adhærescis ciborum discrimina obseruans. Quod ait, per Iesum Christum, potest ut suprà dictum est construi: Ei qui potest uos fulcire per Iesum Christum. Ipse nanꝙ gentibus mysterium patefecit, dum discipulos ablegauit emandauitꝙ ut docerent omneis gentes.

CAPVT XV.

DEbemus autem nos qui potentes sumus, infirmitates impotentiũ sustinere.] Post uotum adeoꝙ orationem rursus adhortatur, perfectiores placans, blandeꝙ alloquens, dum eos sibi adæquat, secũmue reputat, ac potentes seu fortes appellat. Non dixit autem simpliciter infirmos, sed infirmitates infirmorum siue impotentium, duplicata dictione, ut ad maiorem misericordiam eos pertrahat.

Et non nobis ipsis placere.] Simul atꝙ dixisset oportere nos sustinere, qui hoc fieri possit, edocet: nimirum, si non ea tantum quæ nostra sunt, quæramus.

Vnusquisꝙ uestrùm proximo placeat in bonum, ad ædificationes.] Id est, quod proximo placet, illud faciat, inseruiatꝙ fratri, sed ad bonum. Vt uerò ne dicat qui sibi perB fectus uidetur, En & ego ad bonum traho: adiecit, ad ædificationẽ. Nunc enim quod facis, etiam si bonum est, attamen quatenus non fit opportunè, ad dissolutionẽ destructionemꝙ est. Importuna enim increpatiõ haud ædificat.

Increpatio importuna nihil ædificat.

Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est: Impropria improperantium tibi, ceciderunt super me.] Christum in mediũ producens, exemplum eum nobis statuit. Potuisset enim ipse conuitiorum & opprobriorum expers esse, neꝙ pati quę tulit, si uoluisset sibijpsi placere, hoc est, quod suum erat, quærere: uerùm noluit hoc, quinetiam crucem & adflictionem suscipiens, malam apud pleroſq; existimationẽ sustinuit, infirmus esse iudicatus, & ueluti impostor & maleficus. Alios, inquit, seruauit, seipsum seruare non potest. Impropria itaꝙ improperantium tibi patri in ueteri Testamento, ceciderunt super me filium tuum, neꝙ quicquam noui contigit.

Psal. 68.

Matt. 27.

Quæcunꝙ autem præscripta sunt, ad nostram doctrinam præscripta sunt, ut per patientiam & consolationem scripturarũ, spem habeamus.] Hæc, inquit, præscripta sunt ut imitemur. Hinc autem & ad tentationum tolerantiam eos adhortatur, inquiens: Vt scripturis firmati, sustineamus, & sustinentes demonstremus in nobisipsis spem omnẽ uiuentem & stabilem. Qui enim sustinet & tolerat, futurorum bonorum spem habere uidetur, perinde ac tolerantiæ expers, à spe excidit.

Patientiæ & consolationis Deus.

Deus autem patientiæ & solatij det uobis idem sapere inter uos mutuò secundum Christum Iesum.] Demonstrat ꝙ cũ scripturis Deus simul impertiat patientiã & consolationem. Hinc & Deũ ipsum patientiæ & consolationis nominat, ut qui dator sit harũ & author. Exoptat autem ab ipso dari ut idem inter se sentiant. hoc enim germanę charitatis est symbolum, perinde quempiã de proximo suo sentire, ac de semetipso. Quia uerò charitas etiam est secundum mundum, appositit, secundum Christum Iesum: hoc est, ut illa sentiatis & cogitetis, quæ placeant Christo Iesu.

Christi Deus & pater.

Vt unanimiter uno ore glorificetis Deum, & patrem Domini nostri Iesu Christi.] Quid lucri est ex concordia & unanimi sententia? Glorificare non solum uno ore, uerumetiam una anima (hoc enim indicat unanimiter) Deum. Hîc opus est distinctione, deinde ab alio initio legendum, Et patrem Domini nostri Iesu Christi. Sin & iunctim legatur, ut ipsius Christi & Deus sit & pater, nihil absurdi est. Deus nanꝙ Christi est secundum humanitatem, pater autem secundum diuinitatem,

Propter

Propter quod ſuſcipite uos inuicem ſicut & Chriſtus ſuſcepit nos, ad gloriam Dei.] Priorem adhortationem repetit, exemplum autem adducit Chriſtum, ut ſuſcipiamus nos mutuò: nam id ad gloriã Dei cedit. Nos enim uniri iunctoſq; eſſe maximè gloriã cat Deum. In hoc enim cognoſcent omnes q̃ tu me miſiſti, ſi fuerint unum: quemadmodum ſi diſſenſiones oriantur, in cauſa ſunt cur ei maledicatur. Nam Græci Chriſtia nos animaduertentes inter ſe diſſentire, & ſeditiones agere, fidem accuſant.

Ioan.17.

Dico autem Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circunciſionis propter ueritatẽ Dei, ad confirmandas promiſsiones patrũ.] Eidem capiti ſiue primariæ ſententiæ adhæret, cõmonſtrans q̃ nõ ſibi ipſe Chriſtus placuerit, cæterùm omnia potius noſtri cauſa aduſumpſerit: & perſuadens gentibus, ne attollantur aduerſum eos qui ex Iudæis crediderunt. Iudæi enim ob promiſsionem patribus factam ſalui facti ſunt, gentes autem ſola miſericordia, adeoq; clementia. Quod uerò ait, eſt huiuſmodi. Promiſsio erat ad Abrahamum, ſemen eius mundum in hæreditatem accepturum. Atqui omnes Abrahæ poſteri obnoxij facti ſunt pœnæ & culpæ, ut qui ſint tranſgreſsi legem, ac propterea indigni facti promiſsione. Venit itaq; Chriſtus, & impleuit legem, & alia ſuſcipiens, & circunciſionẽ. Legem igitur ſimul ac impleſſet, eſſetq; circũciſus, ſemẽ Abrahami factus, Dei iram diſſoluit, noſq; idoneos reddidit ut Dei promiſsionẽ acciperemus. Eam enim ob rem accepit circunciſionẽ, ut promiſsiones Dei ueras efficeret, non ut legem ſtatueret. Quid igitur ô Iudæe legi adhæres, ab eaq; pendes, qua eò periculi adductus es, ut ex promiſsionibus excideres?

Iudæorũ ſeruatio. Gentilium ſeruatio. *Gen.22.* *Chriſtus cur circũciſus.*

Gentes autem ſuper miſericordia glorificarent Deum.] Iudæi ſanè promiſsionem habebant, etiamſi indigni eſſent: tu uerò qui ex gentibus es, ex ſola clementia es cõſeruatus: quare par eſt ut maximè glorifices Deum. Gloria autem Deo quòd uniti eſtis mutuò, quòd tu ſuſtineas & baiules infirmos.

Sicut ſcriptum eſt: Propterea confitebor tibi in gentibus, & nomini tuo cantabo. Et iterũ dicit, Lætamini gentes cum plebe eius. Et rurſus: Laudate Dominũ omnes gentes, & magnificate eũ omnes populi. Et rurſus Eſaias dicit: Erit radix Ieſſæ, & qui exurget regere gentes, in eũ gentes ſperabunt.] Hæc omnia teſtimonia protulit, ut oſtenderet gẽtes oportere uniri Iudæis, atq; idem ſentire. Et Iudæos quidem cõprimit, ne attollantur aduerſus gentes: nam prophetæ omnes eas uocabant. Rurſum gentibus perſuadet ne criſtas erigant, cum oſtendit eas multo plura debere Deo, quippe quę maiorem gratiam acceperint. cum enim populus non eſſent, populo Dei uniti ſunt. Quod uerò ait: Confitebor tibi in gentibus, ex perſona Chriſti dictum eſt, pro eo quod eſt, prædicabo te in gentibus ô pater. At erit radix Ieſſæ, accipiendũ eſt pro, ex radice Ieſſæ geminabit, qui exurget dominari in gentes, hoc eſt Chriſtus.

Pſal.17. *Deut.2.* *Pſal.116.* *Eſaiæ 11.*

Deus autem ſpei repleat uos omni gaudio & pace in credendo ut abundetis in ſpe, in uirtute ſpiritus ſancti.] Exoptat ipſis, ut omni lætitia repleantur Iudæi: nam obiurgati contriſtabantur: ac ut pace imbuantur credentes ex gentibus. Ii nanq; uidebantur eſſe infenſi iis qui lege adhuc tenebantur, uel potius ut utriq; utroq; repleãtur, gaudio ſcilicet & pace. Qua ratione itaq; iſtud eueniet: Credendo. Fides autem ad quid nobis cõmodat: ut exuberemus in ſpe. Qui enim fide apprehendit futura bona, nec præſentibus cõmouetur aut moleſtè afficitur, hic ſanè ſpe abundat, nimirũ quæ uentura ſunt, expectans, omniaq; temporaria mala aut aduerſa ſufferens. Ecquid porrò ſpes nobis confert: ut obtineamus uirtutem ſpiritus, quæ ſpem noſtram fortiorem potentioremq; efficiet. Ipſa enim ſpes ſpiritus potentiam & uirtutem nobis conciliat: & contrà à ſpiritu ſancto in nobis fortior redditur.

Iudæorum ac Gentilium odium. *Fidei utilitas.* *Spei utilitas.*

Perſuaſum autẽ habeo fratres mei & ipſe ego de uobis, q̃ & ipſi pleni eſtis bonitate, repleti omni ſcientia, ut qui poſsitis & alios admonere.] Quia ſæpe aſperiore ſermone uſus eſt, deinceps mitigat eundem. Nec dixit, audiui, ſed perſuaſum habeo, hoc eſt, certior ſum factus & ipſe ego, qui uos obiurgaui, qui accuſaui, q̃ referti eſtis bonitate, id eſt, benigna mente, fraterna charitate inflãmata. Vel uniuerſam uirtutem ἀγαθοσύνην, hoc eſt, bonitatem, appellat. Nec ait, habetis bonitatem, ſed referti eſtis bonitate. At enim quia nihil planè commodat habere quidem bonitatem, nec interim nouiſſe quî iſthac ſit utendum, eam ob rationem adiecit omni cognitione, quippe qui poſsitis & alios admonere, non ſolum quidem ipſi diſcere, ſed potius alios etiam docere.

ἀγαθοσύνην.

Auden-

A Audentius aũt ſcripſi uobis fratres ex parte ueluti commonefaciens uos.] Clariſsimi maximaq; dignitate cõſpicui erant Romani, ſummaq; potentia, ac multo faſtu turgebãt. Eam ob rem eos lenit & mitigat, dum ait, Auſus fui. omnino enim eos per hoc uerbum confringit. Neq; eo contentus eſt, ſed addidit, ex parte, hoc eſt placidè, & paucis: non ueluti docens, ſed tanquã in memoriã redigens, hoc eſt paululum admonens.

Propter gratiam Dei, quæ mihi data eſt à Deo, ut eſſem ego miniſter Ieſu Chriſti inter gentes, ſanctificans Euangelium Dei.] Humiliorem modeſtioremue ſermonem ſuum faciens, Non mihi ipſe, inquit, honorẽ rapui, ſed Deus hoc iniunxit mihi, ad hoc ipſum me ſegregato: nõ q̃ dignus eſſem, uerùm quia mei miſertus, gratiam mihi ſuam impertierit, Quò uerò mihi gratia collata eſt: Eò nimirũ, ut eſſem miniſter ac ſacerdos Euangelij, Ne igitur cõqueramini, ſi ad uos ſermonẽ dirigam. Ipſum enim ſacerdotiũ & functio mea eſt, prædicare Euangelium. Cultellum habeo ſermonem, uictima eſtis uos. Quis aũt accuſauerit ſacerdotem cultellum admouentem ad uictimam deſtinatis?

Sacerdotiũ munus prædicare Euangelium.

Vt fiat oblatio gentiũ accepta, ſanctificata in ſpiritu ſancto.] Non ut ego, inquit, glorificer, ideo uobis ego ſcripſi, ſed ut & uos cum alijs ſeruemini. Hunc ad modum enim inquit: Vt fiat oblatio gentium prorſus acceptabilis, tanquã omnibus Deo ſanctificantibus. Sanctificata in ſpiritu ſancto, hoc eſt, ſpirituali uita, non enim ſola fides ſanctificat, ſed & uita. Simulac enim credidimus & baptizati ſumus, accipimus ſpiritum. Enimuero niſi uita acceſſerit ſpiritu digna, gratia ſpiritus extinguitur. Deijcit autem cogitationes & elationem Romanorum, ut ne uidelicet dedignentur eum admittere doctorem, qui omnes gentes Deo adducat.

Fides non ſola ſanctificat.

Habeo igitur gloriationẽ in Chriſto Ieſu, in iis quæ ad Deum attinent.] Vbi uehementer ſeſe humiliaſſet, iam rurſus ſermonem attollit, ne contemptus planè uideatur, aitq;, Gloriationem habeo non in meipſo, neq; in meo conatu, ſed in gratia Ieſu Chriſti. Sed quibus in rebus glorior? In iis quæ ad Deum attinent: hoc eſt non in rebus uulgaribus, ſiue fortuitis, ſed in ſpiritualibus.

B Non enim audeo loqui aliquid eorũ quæ non effecit Chriſtus per me ad obedientiã gentium uerbo & opere, in uirtute ſignorũ & prodigiorũ, in uirtute ſpiritus Dei.] Cũ dixiſſet, miniſter ſum Euangelij, ad omnes gentes, adijcit, Non ſum arrogans, nec arroganter iacto quicquã eorum quæ non feci: immò nõ ego feci, ſed Chriſtus in me effecit, me inſtrumento uſus. Siue enim quicquã loquar de cœleſtibus diſſerens ac philoſophans, ſiue operer diuinã politiam & gubernationẽ exorſus, aut miracula etiam perficiẽs, omnia ſunt Chriſti. Differũt aũt ſignum & prodigiũ. Signũ enim dicitur de iis quę ſecundũ naturã fiunt, nouo tamẽ modo quodã, ut Petri ſocrũ repẽtè curare febricitantem. Hîc enim febrim curari, ſecundum naturã eſt: tum uerò noua quadã ratione contigit, nempe adeò celeriter ſimulatq; attigiſſet. Prodigiũ uerò ad ea pertinet quæ non ſunt ſecundũ naturã, ueluti eum qui natura cæcus ſit, ſanitati reſtitui. Quia uerò haud rarò ſigna & prodigia per dæmones etiam fiant, adiecit, In uirtute ſpiritus Dei. Monſtrat aũt etiam hîc ſpiritus Dei authoritatẽ & dignitatem, quandoquidem tantũ poſsit.

Signum & prodigium differunt. *Matth.8.* *Ioan.9.*

Ita ut ab Hieruſalem & per circuitum uſq; ad Illyricum impleuerim Euangelium Chriſti.] Vis, inquit, demonſtrationem accipere eorum quæ dico? Ecce diſcipulorum meorũ multitudinem: ab Hieroſolymis enim uſq; ad Illyricum, quæ ſunt extremæ partes eius quæ nunc Bulgaria nominatur. Nõ dixit autem, prædicaui, ſed impleui Euangelium, ut oſtendat quòd ſermo ipſi non inefficax fuerit, ſed perfectus. Ne uerò cum audis ab Hieruſalem ad Illyricum uſq;, exiſtimes quòd rectà per publicam uiam ſit profectus: & per circuitũ, adijcit. Nam & quæ ad Aquilonem & ad Auſtrum ſunt gentes, prædicando pertranſij & acceſsi.

Illyricum, confinium Bulgariæ.

Sic uerò annitens prædicare Euangelium, non ubi nominatus eſſet Chriſtus, ut ne ſuper alienum fundamentũ ædificarẽ.] Non ſolum tot tantisq; prædicaui Euangeliũ, illisq; perſuaſi, uerùm neq; omnino ad homines qui Chriſti nomẽ audierant, abij: tantum abeſt ut me aliorum diſcipulis uel ingeram, uel gloriæ cauſa hoc agam. Proinde neq; hæc ſcripſi uobis ceu gloriam à uobis expetens, cæterùm tanquam miniſterium implens. Alienum autem fundamentum, Apoſtolorum doctrinam uocat: non q̃ alieni fuerint, aut alia à Paulo prædicauerint, ſed mercedis ratione. Merces enim quæ debebatur eis qui apud illos laborauerant, aliena erat, non ad Paulum pertinens.

T Sed

Esaiæ 52. Sed quemadmodū ſcriptū eſt: Quibus nō annunciatū eſt de eo, uidebunt: & quī nō audierunt, intelligēt.] Prophetīa iſtam hic impletā oſtendit. Ingens aūt labor eſt & ſudor, ſiquando maximè rudes quisq̄ inſtituere uelit, ad quod ſanè & Paulus accurrebat.

Rudiū inſtitutio difficilis.

Propter quod impediebar ſæpe uenire ad uos.] In epiſtolæ huius principio, prohibitus ſum, inquit, hactenus: hîc aūt & cauſam cur ſit prohibitus, reddit: Quia, inquit quoquouerſum circuncurſabam prædicando uerbū, ideo ſæpe impediebar: hoc eſt, quanquam ſæpenumero conarer ac tentarem, maximeq̄ uenire expeterem, ſemper tamen impediebar.

Nunc uerò ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem aūt habens ueniendi ad uos iam inde à multis annis, ut ſi in Hiſpaniam proficiſcar ueniā ad uos, & à uobis deducar illuc, ſi uobis primùm ex parte fuero expletus.] Impediebar, inquit, quòd uellem ego promulgare uerbum. Nunc uerò poſtq̄ nihil porrò mihi reſtat tranſigendum in locis hiſce, ſcribo uobis, & ueniā ad uos, non propter aliud quidā, ueluti ob gloriæ cupiditatē. Deinde ut ne dicant ei, Quia nihil aliud iſtic operis ubi reſtabat, nos iam ceu ſuperuacaneos, nulloq̄ numero dignos æſtimas: ſubinfert, Cū deſideraſſem iam inde à multis annis ad uos proficiſci, deſideriū cupiditatemq̄ hanc explere feſtino. Ne uerò rurſus inflenē ac turgeſcant, quippe quia is eorū deſiderio teneat, cōſue expetat ceu aliis gentibus maiores & præſtantiores: ſubdit, Cum proficiſcar in Hiſpaniam, ueniā ad uos. Vt uerò non iterū dicant, Profectionis tuæ auctoriū adeoq̄ ſuperuacaneam rem nos facis: Et à uobis, inquit, deducar illuc, hoc eſt, uos ipſi cōſpicati charitatem urgentem me ad Hiſpanos proficiſci, deducturi eſtis me. Quare non ex contemptu, ſed neceſſariò uos adibo. Quia uerò hos adhuc mœrore adficiebat, maiorem nunc illis conſolationis curam adhibet, inquiens: Si prius uobis ſine ueſtra conſuetudine expletus fuero ex parte. Indicat aūt amare ſe charitatē illorū, idq̄ uehementer: eam

Pauli in Romanos benevolentia.

ob rem non dixit, uidero, ſed expletus fuero, parentū uerba imitans. Ex parte aūt dixit, hoc eſt, nullum me tempus explere poteſt, neq̄ cōciliare mihi ſaturitatem colloquiī & cōuerſationis ueſtræ. Boni itaq̄ conſulā ſi aliqua ex parte ueſtra cōſuetudine explear.

Nunc autem proficiſcor Hieroſolyma, miniſtrās ſanctis. Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ communicationem quandam facere in pauperes ſanctos qui ſunt in Hieruſalem.] Promiſit ſuprà ſe ad Romanos acceſſurum. At cum cunctaturus eſſet, ne uideretur eos irridere, cauſam hîc more ſuæ ac tardationis exponit: quoniam, inquit, iter inſtituo iam in Hieruſalem, miniſtrans ſanctis. Non dixit autem, eleemoſynā mecum aſportans, ſed miniſtrans, ut diſcamus quanta ſit res, & à quo fiat, & quàm ardua. Per hoc autem Romanos etiam ad eleemoſynam hortatur. Cum enim ait, Placuit Macedoniæ & Achaiæ, & quæ ſequuntur: zelum & prouocationē illis parit, ut hoſce imitentur. Εὐδόκησαν, eſt pro ἐβούλησαν. Viſum eſt, id eſt uoluerunt, placuit eis, bonū cenſuerunt mittere cōmunicationem aliquam. Vbiq̄ aūt cōmunicationem & eleemoſynam, uocat quæ utpote cōmune lucrū complectatur dantium & accipientiū. Quandam aūt

Pauperes ſancti.

dixit, pro exiguam, ut ne uideatur Romanis obijcere q̄ & parci ſint, & contributionis adeoq̄ miſerationis expertes. Pauperes porrò ſanctos dixit, hoc eſt, fideles. Ita ut dupli ci ratione miſeratione digni ſint, primùm paupertatis, deinde uerò uirtutis nomine.

Placuit enim eis, & debitores ſunt illorum. Nam ſi ſpiritualium eorum participes facti ſunt gentiles, debent & in carnalibus miniſtrare eis.] Nihil nouum, inquit, ſi uoluerunt communicare ſanctis, & nonnihil impertiri: debitores enim illorum ſunt. Ec-

Iudæis gentes debent.

qua iſthuc ratione? Ex Iudæis erat Chriſtus, propter ipſos uenerat: ab illis etiā Apoſtoli, & prophetę, adeoq̄ omnia bona. Horum igitur omnium particeps factus eſt uniuerſus terrarum orbis. Proinde rurſum gentes non immeritò debent illis nonnihil carnalium bonorum impertiri & cōmunicare. Cōſimili ratione & uos Romani. Non dixit

Pecuniæ nō ad poſſeſſores tantum pertinent.

aūt cōmunicare, ſed miniſtrare. in ordine enim miniſtrorū eos collocauit. Nec dixit, in carnalibus ſuis. Spiritualia enim Iudæorū eſſe teſtatus eſt, carnalia nō porrò gentiū: pecuniæ nanq̄ & facultates omnibus ſunt cōmunes, nec ad poſſeſſores tantū pertinent.

Hoc igitur ubi perfecero, atq̄ obſignauero illis fructum hunc.] Id eſt, ſimulac ceu in regia promptuaria depoſuero ueluti in aſylo & loco tuto: huiuſmodi enim ſunt quæ obſignātur. Fructum autem appellat, oſtendens per hoc eos qui dant potius lucrari.

Proficiſcar per uos in Hiſpaniā.] Rurſus Hiſpaniæ mentionē facit, innuens neceſſariam

A Proficiſcar per uos in Hiſpaniā.] Rurſus Hiſpaniæ mentionē facit, innuens neceſſariam ſibi eò fuiſſe profectionem, quodq̄ nō ueluti ipſos deſpiciens Romā prætereat.

Scio aūt q̄ ueniens ad uos, in plenitudine benedictionis Euangeliī Chriſti ueniā.] Hoc eſt, uidebo uos omnibus Euangelicis bonis probatos. Plenitudinem nanq̄ benedictionis, omnia bona benedictione digna, hoc eſt, laude quæ eſt ex Euangelio, appellat. Potes autem & per benedictionem intelligere eleemoſynam, ut ſit ſententia: Inueniam uos perfectos in eleemoſyna, & humanitate. Hæc uerò dicit ipſos occupās ut ea encomia reueriti dent operam, ut tales eſſe conſpiciantur.

Obſecro autem uos per * dilectionem Domini noſtri Ieſu Chriſti, & per dilectionem ſpiritus.] Nuſquam ſide dignum ſeſe ipſe putat, ſed mediatorem adiumit, perinde ac etiamnum Chriſtum & ſpiritum. Patris ſanè iam non meminit, ut diſcas quòd neq̄ quando patris ſolius mentionem fecerit, filium & ſpiritum reijciat. Dilectionem porrò ſpiritus dixit. Quemadmodū enim pater & filius dilexit mundū, ſic & Spiritus.

* dilectionem hoc loco Chryſoſt. nō habet, nec alij, ſed per Dominū, etc. quæ lectio uerior eſſe uidet

Vt adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum.] Maxima animi deiectio, & ſumma eſt humiliatio, quòd ait indigere ſe horum precatione.

Matt. 26. Marc. 14. Luc. 22.

Vt liberer ab infidelibus qui ſunt in Iudæa.] Non dixit, ut cum illis collidar ſeu conflicter, & uincam eos, ſed ut liberer, diuinam legem implens, quę orare iubet ne in tentationem incidamus: ſimul denuncians, q̄ ſit neceſſarium planè miniſtrare illis qui in medio tot incredulorum degant (à quibus & ipſe orat eripi exoptatq̄) de quibus etiā periculum ſit, ne fame labefactati pereant.

Vtq̄ miniſteriū meū acceptabile fiat, beneq̄ gratū ſanctis.] Hoc eſt, ut cū alacritate accipiāt quæ eis dantur. Hic uerò perſpicuū eſt, q̄ non ſufficiat dare eleemoſynam, ut accepta ſit. Quando enim neceſſariò quiſpiam exhibet, quando ex iniuria, quando ad uanam gloriam, cuncta pereunt, atq̄ horum omnium fructus euaneſcit.

Vt cum gaudio ueniā ad uos per uoluntatē Dei.] Eam ob rem, inquit, liberari opto, ut & cito uos uideam, & cum uoluptate, neq̄ ullam inde triſtitiam contrahens.

B Et refrigerer uobiſcum.] Non dixit, & uos doceam atq̄ inſtituā, ſed ſimul uobiſcū quieſcam ac recreer: uos quidē per me recreemini doctrinæ gratia, ego uerò per uos, per fidei ueſtrę incrementū. Monſtrat autem per dictionem hanc, quòd certaminibus ac laboribus defeſſi cùm ipſe tum Romani, indigeant refocillatione ac quiete.

Deus autem pacis ſit cum omnibus uobis. Amen.] Vbiq̄ conſuetudo eſt Apoſtolo, uotum adhortationi apponere ſeu precationem.

CAPVT XVI.

COmmendo autem uobis Phœben ſororem noſtram, quæ eſt in miniſterio eccleſiæ quæ eſt Cenchris.] Quia hæc matrona epiſtolā hanc adferebat, ideo eam commendat ipſis. Peculiari autem hanc honore adficit, quòd primo loco mentionem eius faciat, & per hoc quòd ſororem eam ſuam appellat, quæ ingens ſanè eſt dignitas: & per hoc quòd miniſtram eam eccleſiæ demonſtret.

Vt ipſam accipiatis in Domino, dignè ſanctis.] Hoc eſt, ut propter Dominū ipſam honoretis. Qui enim propter Dominum quempiam ſuſcipit, etiam exiguum, ingenti honore dignatur. Sin uerò & ſancta fuerit, multo magis honoranda: propterea adiecit, dignè ſanctis, id eſt, quemadmodum conuenit ſanctos ſuſcipere.

Et aſſiſtatis ei in quocunq̄ negotio ueſtri indiguerit.] Hoc eſt, ut ueſtra ei offeratis, manumq̄ ei porrigatis. Non enim dixit, ut dimittatis ipſam.

Etenim ipſa aſtitit multis, & mihi ipſi.] Primùm cōmendauit, deinde mediā poſuit adhortationem, pòſt rurſus encomia, utrinq̄ cingens ac muniens promotionē & progreſſum ſuum, ut perducat eos ad honorem eius fœminæ. Aſtitit enim multis, & mihi ipſi præconi terrarum orbis, qui talia tantaq̄ ſum perpeſſus.

Salutate Priſcam & Aquilam adiutores meos in Chriſto Ieſu.] Cooperati ſunt, inquit, mihi in uerbo doctrinæ, laborumq̄ & periculorum facti ſunt participes. Nonnulli cooperarios hoſce, tabernaculorum ſeu tapetium textores aut factores etiam eos intellexerunt.

Qui pro anima mea ſuam ipſorum ceruicem ſuppoſuerunt.] Neronis enim tempo- *Act. 18.*
ribus innumera pericula imminebant.

Quibus non ego ſolus gratias ago, uerumetiam omnes eccleſiæ gentium.] Hoſpi-

talitatem eorum hic adumbrat. Vt enim per adulationem hæc dicere uideatur, produ- A
cit etiam alios multos testes.

Et ecclesiam quæ est in domo ipsorum.] Adeò fuerunt illi probati, ut domum suam
Fideles ecclesia. omnẽ fide illustrarẽt, fideles enim ecclesiam nominauit. Quinetiã propter hospitalita-
Matrimonium fidem nihil impedit. tem hæc dicit. Vbi enim multa pietas est & uirtus, domus illa Ecclesia dicitur. Proinde
matrimonio iuncti hic audiant, quòd matrimonij nomine ad uirtutẽ neq; impediã-
tur, neq; lædantur.

Salutate Epænetum dilectum meum, qui est primitiæ Achaiæ in Christo.] Magnũ
est quempiã esse Pauli dilectum, qui cum iudicio, non ad gratiam amare nouit. Primi
tias aũt ipsum appellat, uel q̃ primus credidit, principiũ & ingressus factus ad fidẽ uni-
uersæ Achæorũ genti: uel q̃ maiorẽ prę cæteris pietatem cõmonstrauerit. Hinc etiã di
xit, qui est primitiæ in Christo, hoc est, nõ in mũdanis rebus, sed in ijs quæ Christi sunt.

Salutate Mariam quæ multum laborauit erga uos.] A sudoribus & laboribus quos
pro ueritate pertulit, mulierem ornat. Non tantùm enim, inquit, pro seipsa laborauit
excubias agens, seu uigilans, humiq̃ iacens: uerumetiam, quod maius est, erga uos, &
pro uobis solicita fuit, Apostolorum hoc pacto adimplens officium. Quî ergo dicit A-
1. Tim. 2. postolus, Mulieri docere non permitto? A uerbo doctrinæ eam non arcet, sedenim à
1. Cor. 14. publico loco & à præsulatu in cõuentu, adeoq; à pulpito uel cathedra in tẽplo. Priuatã
Mulieri privatim docere permittit Paulus. enim mulieris institutionẽ omnino diuus Apostolus recipit & permittit. Hanc enim
Act. 18. ad rationẽ & maritũ suum uxor, & liberos docet. sic Prisca ipsum & Apollo instituit.
Non dixit autem quòd multa docuerit, sed laborauerit: ut ostendat quòd per pecunias
suas laboranti ecclesiæ ministrarit, aliasq; per rationes.

Salutate Andronicũ & Iuniã cognatos meos & cõcaptiuos meos, qui sunt nobiles
in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo.] Quòd cognati sint Paulo, non tantũ
est encomium, quantum est q̃ sint concaptiui. Etenim grauiora captiuis patiebantur,
dum agerentur hincinde & uastarentur. Porrò magnum est q̃ Apostoli sint, præsertim B
cum Iunia sit mulier. Multo uerò maius est, q̃ sint nobiles, siue insignes Apostoli. Por-
rò ab operibus suis insignes sunt facti. Non uerecundatur autem Paulus dicere ac fate
ri, qui ante me crediderũt Christo, commendans eos, quòd adeò præstiterint atq; præ-
ripuerint bonum.

Salutate Ampliam dilectum meum in Domino.] Si à rege uel imperatore diligi ma
gnũ est, quanto præclarius est à Paulo, qui uirtutis nomine, ac secundũ Deum diligit?

Et Vrbanum adiutorem nostrum in Christo.] Maior hæc laus est priore, qua ille di
lectus appellabatur: imò hæc est causa illius, & comprehensoria. Nam qui est adiutor
& cooperarius, est etiam dilectus.

Et Stachyn dilectum meum.] Hunc ijsdem præconijs uehit & ornat.

Salutate Apellem probatum in Christo.] Hoc est candidum, irreprehensibilem in
omnibus. Quidam dicunt quòd ad differentiam alterius cuiusdam Apellis non pro-
bati istud dictum sit.

Salutate eos qui sunt ex Aristobuli familia.] Forsan non fuerunt ut priores, ideo &
nomina eorum conticuit.

Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo,
qui sunt in Domino.] Hoc est, fideles.

Salutate Tryphænam & Tryphosan, quę laborant in Domino.] De Maria quidem
suprà dicebat q̃ multum laborauerit. de his uerò ait q̃ adhuc laborent. Ingens autem
laus est, quòd semper in opere perseuerent & labore.

Salutate Persidem dilectã, quæ multum laborauit in Domino.] Ideo maior est ista,
quòd non solum sit dilecta, sed quòd etiam plurimũ laborauerit. Ita quemlibet pro di-
gnitate nominat, cùm ipsos alacriores reddens, tum alios ad æmulationem excitans.

Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius, & meam.] Duplex bonũ est,
cùm q̃ filius sit inculpatus, tum q̃ ipsa mater irreprehensibilis. Non enim simpliciter di
xisset, matrem ipsius & meam, nisi multam matronæ isti uirtutem tribueret.

Salutate Asyncritum, Phlegontem & Herman, Patroban, Hermen, & fratres qui
cum ipsis sunt.] Ne hoc intuearis, quòd sine encomijs ipsos posuit, sed cum inferio-
res essent omnibus, non est tamen sua dedignatus compellatione & salutatione: imò

A imò non parum illis laudis tribuit, dum fratres eos nominauit.

Salutate Philologum & Iuliam, Nirea, & sororem ipsius, & Olympan, & qui cum ipsis sunt, sanctos omnes.] Ingens sanè præconiũ eis accensет, cum sanctos appellat.

Salutate uos inuicem in osculo sancto.] Ne contentiones & rixę orirentur, cum alij *Osculum sanctum.*
quidem sic, alij uerò alia ratione salutarentur: cumq; alij maioribus, alij uerò mino-
ribus præconijs ueherentur: commiscet hic eos, & iungit rursus sancto osculo: ut neq;
maior adspernetur minorem, neq; minor inuideat potiori: quippe quia sanctum oscu
lum omnia mitiget atq; adæquet.

Salutant uos ecclesiæ Dei.] Non ipse tantum eos uniuit, & ad unitatem redegit, ue-
rumetiã ab ecclesijs salutem illis transmittit, qua uniantur coniunganturq; in unum. In
commune enim omnes, non hunc uel illum iam nominauit. Tot autem in hac episto-
la salutauit, quod in nulla alia fecit: quia nondum uiderat ipse Romanos. Quia uerò in
urbem istam haud parum multi qui ipsi cogniti fuerãt, confugerant: nõ immeritò no-
minatim mentionem illorum faciens, commendat eos per literas.

Rogo autem uos fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter do
ctrinã quam uos didicistis faciunt.] Rursus admonet, non ueluti consultor, sed suppli-
cis instar, adeoq; haud exiguo cum honore: fratres enim eos appellat. Fraudulentiam
autem calumniantium demonstrãs, ait, obseruate, hoc est, inquirite in eos summa dili-
gentia. Primùm aũt dissensiones sunt, postea scandala sequũtur. Tantisper enim dum
corpus unitum fuerit, non possunt irrepere scandala, quæ sunt hæreses. Præter doctri- *Scãdala nõ irrepunt, quãdiu corpus unitum est.*
nam, inquit, quam uos didicistis. Non dixit autem, Quam docuimus, sed, quam didici
stis: anteuertens ita eos, ac monstrans iam persuasos esse, atq; recepisse doctrinæ Euan
gelicæ uerbum. Quocirca debent iam perdurare in ijs quæ acceperunt. Dissidia igitur
& scandala seu hæreses, ab ijs qui præter apostolicam institutionem tradunt & nouant
quædam, introducuntur.

B Declinate ab ipsis: huiusmodi enim Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed
suo ipsorum uentri.] Resilite, inquit, ab ipsis. Nam si hæc ex ignorantia uel errore face
rent, par erat emendare: cum uerò scienter hæc flagitia committant, fugite. A Iudæis
autem prodeuntes clanculum notat, quos maximè ceu gulosos carpere solet Apostо-
lus. uniuersum enim eorum genus est huiusmodi. Omnes porrò hæreses hinc nascun- *Hæreses ortus.*
tur, nimirum quòd eorum authores affectibus suis & uentri inseruiant. Non pudet au *Ventris studium damnat.*
tem te, uentris seruos doctores tibi adsciscere, qui Christi frater es? Obserua hîc, quòd
qui uentri inseruit, Christo non inseruit.

Et per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.] Insidian-
tur, inquit, per adulationes: id enim chrestologia & eulogia, id est, suauiloquẽtia & bo-
na uerba, sibi uolunt: quippè quæ uerba sint amicitiæ, sententia autem fraudis plena
est. Non dixit autem, Vos decipiunt, sed corda innocentium, hoc est, simpliciorum.

Vestra enim obedientia in omni loco diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis.] Sim-
pliciores inquit, inescant, non autem uos. Vestra enim obedientia, hoc est, persuasio,
quæ est ex multa mansuetudine, ad omnes peruenit. Nec ego solus fidei huic uestræ
testimonium perhibeo, cæterùm & uniuersus orbis. Gaudeo igitur in uobis, siue de uo
bis, ut qui non sitis decepti.

Volo autem uos sapientes quidem esse ad bonum, simplices uerò ad malum.] Ob-
scurè indicat, nonnullis ex ipsis fuisse impositum. Palàm autem hîc idem cum Domi-
no præcipit, cum ait: Estote prudentes ut serpentes, & simplices uelut columbæ. Vult *Matt. 10.*
enim sapientes quidem seu prouidos esse ad bonum, hoc est, ad propriam salutem &
commoditatem: simplices autem ad malum, hoc est, ad malefaciendum alijs, simplex
enim nemini nocet.

Deus autem pacis conteret satanam sub pedibus uestris uelociter.] Quia dissidia e-
rant, pacis eam ob rem datorem inuocat, ut scandala compescat, cessaréue faciat. Non
dicit autem, Subijciet: sed quod multo uehementius est, Conteret: non ipsos duntaxat
scandalorũ authores, uerumenimuero principem ac ipsorum imperatorem satanam.
Consolatur porrò illos à tempore, uelociter inquiens. At conteret, & uotum est & pro
phetia: in futurum enim tempus acclinatum est.

Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum.] Gratiam Christi ad memoriam hîc

illis reuocauit, ut ab his quæ iam accepissent, alacriores ad credendum reddantur futura. Si enim eos cum essent inimici, seruauit, multo magis nunc conteret satanam. Vide autem quòd neq; opera sine uoto, neq; orationem aut uotum citra opera ponat. Cum enim obedientiam eis adesse testatus esset, adiecit uotum: subindicans nos non solùm olim, uerùm etiam nunc etsi probati simus, indigere Dei gratia. A

Salutat uos Timotheus adiutor meus.] Cooperabatur enim ipsi in Euangelio. Ingens autem encomium est, eadem cum diuo Paulo operari.

Iason. Et Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.] Iason iste in Apostolorũ actis celebratur, ut qui fortissimè extrema etiam pericula tum subierit, tum tolerauerit. Cognatos autem nedum secundum carnem, uerùm multo magis secundum pietatem nominat. Ni enim tales fuissent, nullam eorum fecisset mentionem.

Saluto uos ego Tertius, qui scripsi epistolam hanc.] Magnum sanè est, diui Pauli amanuensem esse. Hæc autem scribit, non ut seipsum commendet, cæterùm ut maiori dilectione ab ipsis adficiatur, ut qui operã suam impenderit literis ad ipsos scribendis.

Salutat uos Gaius hospes meus, ac totius ecclesiæ.] Hoc est, qui me hospitio excepit. Plurimũ porrò laudis est, quòd totam ecclesiam hospitio exceperit: adeoq; ipsum Paulum, qui non temerè apud illum diuertisset, nisi eum dignum inuenisset.

Salutat uos Erastus œconomus urbis, & Quartus frater.] Hoc est, prospector & gu-
Dignitas à fide non abarcet. bernator urbis Corinthi: ut animaduertas, neq; opes, neq; dignitatem quempiam arcere à fide uel à recta uita.

Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.] Fundamentum siue principium Epistolæ inde orsus est, inquiens, Gratia uobis & pax: porrò iam nunc fastigium seu finem ex ipsa imponit, gratiam Dei cunctis nunquam non adesse imprecans. Hoc enim fidelis est præceptoris, non uerbo solùm, uerumetiam oratione com-
Act. 6. modare discipulis. Propterea etiam dicebant: Nos autem oratione & ministerio uerbi instantes erimus. Ipsa proinde gratia nos custodiat, qui non speramus ex operibus B
salutis locum inuenire, cæterùm prorsus in diuinam gratiam & misericordiã fiduciam collocamus, ut ita per ipsam superiores euadamus, satanæ laqueis contritis sub pedibus nostris in Christo Iesu, cui gloria in secula. Amen.

Missa est è Corintho per Phœben Cenchreensis ecclesiæ ministram.

IN PRIOREM DIVI PAVLI APOSTOLI AD Corinthios epistolam, Theophylacti ARGVMENTVM.

Corinthus opum exuberantia, & sapientia superbiens credidit quidem Christo, uerum post fidem acceptam periclitabatur ne à Christo excideret. Siquidem opulenti proprias classes & ordines fecerant, sapientes item proprias, sibiq; ipsi doctores eligentes, diuum Paulum ceu pauperem & plebeium calumniabantur. Præterea quispiam inter ipsos cũ nouerca sua rem habuerat. Tum idolis immolata nonnulli edebant pro gastrimargia sua. Deinde in causis ciuilibus facultatum & possessionum nomine apud Græcos, hoc est, infideles iudices, contendebant, & iudicabantur. Comam item uiri nutriebant, & in ecclesijs manducabant, nihil quicquam impertientes indigentibus. Charismatum insuper seu donorum nomine inflabantur. Insuper resurrectionis ratio & fides apud ipsos claudicabat. Hunc uerò ad modum ab externa sua sapientia mutabant. Ista enim ijs qui tota ab ea pendent, eiq; omnia cõmittunt, omnium malorum mater est. Scribit itaq; diuus Paulus urbi, hæc omnia corrigẽs. Quia uerò omnibus cæteris maius erat, dissensiones & sectas esse in ecclesia, hæ uerò ex fastu eorũ nascebantur, fastũ istum atq; adeò arrogantiã primùm è medio tollit. Ex ea enim, arrogantia dico, altiora sese docere arbitrabantur: eam ob rem & hanc ad rationem initium ducit.

PRIMAE AD CORINTHIOS CAPVT I.

Actuum 9 1. Cor. 15. PAVLVS uocatus Apostolus.] Hoc est, non ipse meritus sum apostolatum, neq; propria sapientia apprehendi: sed enim cum prius essem planè uastator ac expugnator, postea uocatus sum. Quomodo igitur uos per uos electi estis doctores?

Iesu Christi.] Christus est doctor ac præceptor: quomodo igitur uobis ipsis homines accensetis & adscribitis?

Per uoluntatẽ Dei.] Non quia nos fuerimus digni, sed quia uoluit Deus, ideo nos seruauit & uocauit, Itaq; etiamnum uult me Apostolum & doctorem uestrum esse, ec-

A qua ratione uos alios uultis habere doctores? quod cum molimini, Deo resistitis. Nota autem hanc dictionem Per, patri appositam. *Præpositio per etiã patri appositã, cõtra Arrianos.*

Et Sosthenes frater.] Per insignem modestiam se ipse Sostheni cõiungit, idq; ad uerecundiam fastuosorum ac turgidorũ Corinthiorũ, qui neminem non adspernabant.

Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi.] Non huius uel illius, sed Dei: ecquî igitur homines habetis præsides? Quòd si ecclesia estis, omnino uos unitos esse oportet. Nam ecclesiæ nomen coniunctionis & coadunationis est declaratiuum. *Ecclesia.*

Sanctificatis in Christo Iesu.] Nõ in homine quopiam, sed in Christo Iesu sanctificati estis: per baptisma uidelicet, non per sapientiam aut opes, quarũ causa cristas erigitis.

Vocatis sanctis.] Ipsum (inquit) etiam credere non est uestrum, sed à Deo uocati obe- *Fides, à Deo est.*
dijstis, atq; credidistis. Proinde & fides principium à Deo habet, nisi enim ille uocasset, uos certe non obedijssetis.

Cum omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi.] Non solis, inquit, uobis Corinthijs gratia sit & pax, sed omnibus etiam inuocantibus nomen Christi, non huius uel illius.

In omni loco, nostro & ipsorum.] Fidelium ubiuis gentium agentium meminit, uti demonstret q; una ecclesia sint omnes fideles, ubicunq; etiam fuerint. Ecquî uos unam *Fideles simul omnes; ecclesia.*
incolentes urbem, diuisi estis? Iterum iam, nostrum, adiecit. Cum enim dixisset, Domini nostri Iesu Christi, interposito in medium, in omni loco, rursum repetijt ac dixit, nostri Domini & ipsorum, ut commonstret communem esse cunctis fidelibus Dominũ Christum. Sunt qui ut uerba iacent, intelligant, in omni loco nostro & ipsorum, hoc est, in quo & nos & illi sumus.

Gratia uobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo.] A Deo gratia & pax est, etiam prius, cum inimici essemus Dei, per gratiam ipsius pacem adepti sumus. Perpetuò autem hæc uobis adesse opto diuinitùs, ut neq; à gratia eius excidatis, neq; à
B pace, tanquam inter uos mutuò dissidentes. Ecquî igitur hominibus uos adplicatis, cũ gratiam, tum beneuolentiam apud illos inquirentes ceu doctores uestros?

Gratias ago.] Gratos nos esse docet, idq; in omni prorsus epistola. Opportunius autem nunc gratiarum actione usus est. Gratiarum enim actio propter gratiam fit: gra- *Gratiarum actio.*
tia autẽ nõ est debitũ, neq; cõpensatio. Atq; hoc Corinthiorũ & cristas & fastũ deprimit.

Deo meo.] Ex multa & immensa dilectione, Deũ omnibus communem, proprium sibi uendicat.

Semper pro uobis super gratia Dei.] Erudit per hoc Corinthios, ut ipsi referãt quicquid boni habent, acceptum Deo, non propris operibus aut uiribus. Super gratia, inquit, Dei, uel propter, non ob uestra opera.

Quæ data est uobis in Christo Iesu.] Hoc est, per Christum Iesum, non per hunc uel alium quempiam. Quid ergo hominibus mentem adhibetis?

Quia in omnibus diuites facti estis in illo.] In illo rursum est, pro Per illum. Cum igitur opes uobis adsint, ac Dei opes, idq; omni re, ac per unigenitum Dei filium: qua quæso fronte uos ingrati, homines uobis ipsis in doctores & præceptores adscisc itis?

In omni sermone & omni cognitione.] Potest etiam sermo quispiam citra cognitio- *Sermo sine cognitione, & contrà.*
nem esse seu notitiam, ut si quis uana absque cogitationibus & intellectu effutiat. Est & cognitio sine sermone, ut si quis sublimia intelligãt, uerbo autem uel sermone non possit explicare. Vos autem & uerbum habetis, & notitiam diuinam, ut & intelligere & proloqui possitis.

Secundum quod testimoniũ Christi confirmatũ est in uobis.] Secundum quod, est pro Per quæ. Per uerbum, inquit, & notitiam in quibus ditati estis, stabilitum est in uobis testimonium, id est, prædicatio Christi. Non enim per externam adeoq; mundanam sapientiam accepistis prædicationem, sed per signa atq; dona, quibus donati estis.

Ita ut uobis nihil desit in ullo dono.] Si in donis nihil illis deerat, quomodo in procursu carnales eos uocat? proinde dicendum est q; neq; omnes fuerint spirituales, neq; omnes carnales. Quare quæ nunc dicit, ad spirituales dicit, alia uerò ad carnis affectibus deditos. Vel quòd uerisimile sit eos principio omnis generis charismata consecutos, deinceps autem ad socordiam relapsos, secundum carnis suasum uixisse.

Expectantibus reuelationem Domini nostri Iesu Christi.] In trepidationem

eos hîc conijcit, ſecundi aduentus Chriſti mentione facta. Nam ſi Chriſtus reuelãdus A
eſt, quomodo uos alios præſides & præceptores habetis? Innuit autem pariter, quòd ad accepta charíſmata ſeu dona, alijs etiam uirtutibus indigeãt. In illa enim die nihil qc quam dona quenquam iuuabunt, niſi uita Chriſtiano digna adfuerit. Reuelationem porrò dicens, indicat qꝫ hodieqꝫ adſit quidem, abditus tamen ſit, tum autem reuelabit.

Qui & confirmabit uos uſqꝫ in finẽ ſine crimine in die Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Cum dicit Confirmabit, oſtendit eos nõnihil cõcuſſos: & cum ait, Sine crimine, ſignifi cat eos iam criminibus obnoxios. Ad hæc cũ ſæpius meminit Domini noſtri Ieſu Chri
Chriſtiani à ſolo Chriſto dicti. ſti, quoties ne in ulla quidem alia epiſtola, reuocat Corinthijs ad memoriam, per quem ſint æternùm conſeruati, & cuius nomine uocentur Chriſtiani: nimirum à Chriſto, non ab alio quopiam humano nomine.

Fidelis Deus, per quem uocati eſtis in ſocietatem filij ipſius Ieſu Chriſti Domini no ſtri.] Hoc eſt, uerus Deus. Quòd ſi uerus, uocauitqꝫ nos in ſocietatem filij ſui, hoc eſt, ut ſimul nos glorificet cum filio in regno ſuo: perſpicuũ ergo eſt quòd implebit quæ pro miſit. Vocati autem eſtis, non uos ipſi per uos ipſos acceſſiſtis. Quomodo igitur ſuper bitis ceu de propríjs ueſtris operibus? Obſerua hîc apertè palàm, per quem, de patre accipiendum.

Obſecro autem uos fratres per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Quia illis acer bius eſt uerba facturus, anteuertens, obſecrare ſe illos dicit per nomen Chriſti, hoc eſt, ego ad obſecrationem ſiue obteſtationem non ſufficio, hinc nomen Domini ſimul ad ſumo, à quo uocamini quidem Chriſtiani. At uos iniuria iſthuc adficientes, maluiſtis ab hominibus uocari, hoc igitur iamnunc uos malè habeat, & pudore afficiat.

Sectarum mala. Vt idem dicatis omnes, & non ſint inter uos ſchiſmata.] Quid eſt quod obteſtor? ut modeſti, inquit, ſitis omnes, & non diſcindamini. Quod enim ſcinditur, uidetur pro uno multa fieri, cum tamen multa haudquaquam facta ſint. Quæ enim cõmoditas mul torum mutilorum unitatem perdentium? Significantiſſimè igitur ſchiſmata appellauit B
ea quę apud ipſos fiunt. Indicat enim palàm hac dictione, quàm miſerè Corinthiorum res habuerint.

Sitis autem compacti in eadem mente, & eadem ſententia.] Quia ſuprà dixerat, Vt i dem dicatis: ut ne exiſtiment penes uerba tantum concordiam & unanimitatem eſſe, ſubdit, Eadem mente, hoc eſt, ut eodem affectu imbuamini, idem ſentiatis. Quoniam autem plerique in opere quidẽ hoc conſentiunt, in illo uerò minimè, adiecit propterea compacti, hoc eſt, perfecti.

In omnibus rebus idem ſentiẽtes.] Multi ſanè cogitatione quidem & intellectu uni ti ſunt, ſententia uerò diſſident. Nam ſi eandem quidem fidem habeamus, non copule mur autem per charitatem, eadem quidem intelligimus, diſſentimus tamen ſententia. Ideo cum dixiſſet, Eadem mente, appoſuit, & eadem ſentẽtia: ut neqꝫ ſecundum fidem neqꝫ ſecundum ſententiam diſſideant.

Significatum eſt enim mihi de uobis fratres ab his qui ſunt Chloes.] Ne inficias eãt, teſtes producit: & ut ne uideatur ipſe fingere, nomine exprimit, Chloes uidelicet fami
Fraternitatem peccatum non dirimit. liã. Fuit aũt Corinthi domus ſiue familia quę nominabaꝰ Chloes. Fratres aũt adhuc eos appellat. Etiã ſi enim peccatũ eorũ perſpicuũ fuerit, nihil tamen prohibet eos fratres ad huc appellare. Nõ dixit autem palàm quinã fuerint qui hoc ſignificarint, ſed totam do mum omnino poſuit, ut ne hos illis infenſos reddat.

Quòd contentiones ſint inter uos.] Denunciaturus quænam ab indicantibus audi uerit, lites uel contentiones dixit, manſuetiore dictione uſus. Quando uerò ex propria perſona loquitur, ſchiſmata adpellat, quod multo peius eſt lite.

Dico autem hoc, quod quilibet ueſtrũ ait, Ego quidẽ ſum Pauli, ego uerò Apollo.] Non pars, inquit, ueſtrûm hæc loquitur, ſed quilibet ueſtrûm. Non hunc autem planè ad modum illi loquebantur, ucrùm Apoſtolus ita ſermonem eorum adducit, ut oſten dat, ſi dicere ſe eſſe uel Pauli uel Cephæ, culpæ ſit obnoxium: multo magis aliorum de nominibus uel miniſterio gloriari, reprehenſionem meretur, nec uacat crimine.

Ego autem Cephæ.] Non ut ſeipſum præferat, Petrum poſteriorem poſuit, ſed illum potius ſibi anteponens: perinde ac Chriſtum iam poſteriore loco poſuit. In rebus enim factu indignis, primùm ſuæ ipſius perſonæ meminit.

Ego

A Ego autem Chriſti.] Non hoc reprehendit quòd dicant, Ego ſum Chriſti, ſed quòd non omnes hoc dicant. Imò à ſeipſo potius hoc poſuit, uolens ita accuſationem grauio rem conſtituere, atqꝫ oſtendere Chriſtum quoque in partem unam datum, etſi illi hoc non faciebant.

Diuiſus eſt Chriſtus?) Diſſecuiſtis Chriſtũ? diuiſiſtis eius corpus? Indignationis au tem plena eſt oratio. Sunt qui, Diuiſus eſt Chriſtus, ſic intellexerũt, Partitus eſt ne Chri ſtus apud homines eccleſiam, ut adeò partem ipſe ſibi acceperit, partem uerò alteram illis dederit?

Num Paulus crucifixus eſt pro uobis?) Tollit quod apud Corinthios abſurdũ acci debat, proprijqꝫ nominis meminit, ut ne uideatur ex inuidia alienorum nominũ men tionem feciſſe. Non dixit autem, Nũquid Paulus finxit ſeu creauit uos? ſed enim quod multo maius eſt, inexplicabilem eius clementiam indicans, crucem in medium depro mit. Nec dixit, Nunquid Paulus mortuus eſt? ſed crucifixus, mortis contumeliam, ut exiſtimabatur, demonſtrans.

Aut in nomine Pauli baptizati eſtis?] Baptizaui, inquit, & ego non paucos, ſed in Chriſti nomine. Id uerò ait, quandoquidem & ea ſchiſmatis erat cauſa, nempe quòd à baptizantibus nomenclaturam ſibi uſurpabant, deqꝫ ijs gloriabantur. Atqui non hoc quæritur, quiſnam fuerit qui baptiſmate tinxerit, cæterùm in cuius nomine baptizet. Is enim peccata remittit, non qui baptizat.

Gratias ago deo, quòd neminem ueſtrûm baptizauerim, niſi Criſpum & Gaium.] Quid, inquit, baptizatoris nomine adeò ſuperbitis, cum ego potius gratias agã Deo, quòd ego uos baptiſmate non tinxerim? Hæc autem ait, baptiſmatis authoritatem haudquaquam imminuens, uel tollens, ſed illorum arrogantiam & oſtentationem tol lens, quam hac in re habebant. Siquidem baptiſma res magna eſt: baptizare autem, re ſpectu perſonæ operantis non perinde magnum.

B Vt ne quis dicat, quòd in meo nomine baptizauerim.] Nõ qꝫ de illis hoc diceret: At metuo, inquit, ne uſqꝫ eò progrediatur morbus. Si enim infimis hominibus baptizan tibus emerſerunt hæreſes, forſan me præcone & apoſtolo baptizãte, ueriſimile eſſet fo re, ut aliqui conſpirarent, & meum baptiſma celebrarent.

Baptizaui aũt & Stephanæ domũ.] Magnus hîc fuit Corinthi, nec nõ celeberrimus.

Cæterùm neſcio ſi quem alium baptizauerim.] A deò, inquit, non ſum ſolicitus circa baptiſma, ut ne meminerim quidem num alium baptizauerim. Cur ergo eam ob rem efferimini aut criſtas erigitis?

Euãgelij annũciationis difficultas. Non enim miſit me Chriſtus baptizare, ſed euangelizare.] Nam laborioſius erat, atqꝫ animo ferreo planè egebat, Euangelium annunciare. Hominis enim ſententiam mutare, atqꝫ à patrũ traditionibus, & maiorũ ſuorum dogmatibus eum abducere, idqꝫ in magnis periculis, magno profectò animo & ſtrenuo opus habet. Aſſumere aũt per ſuaſum & ad baptiſma paratum, eumqꝫ baptizare, cuiuslibet fuerit ſacerdotium haben tis. Ecquí omnino baptizare potuit Paulus, niſi ad hoc miſſus fuiſſet? Atqui non eſt ad hoc miſſus primùm & præcipuè. Atenim neqꝫ prohibitum ei hoc fuit ne faceret: ad ma iorem quidem functionem miſſus eſt, non fuit tamen ei inhibitum ne id quod minus eſſet, perficeret.

Non in ſapientia uerbi, ut non euacuetur crux Chriſti.] Sublato ſupercilio eorũ qui baptiſmatis nomine criſtas erexerant, ad eos nunc tranſit, qui externa ſapientia eſſere bantur: quoniã, inquiens, miſit me Euangelium prædicare, non in ſapientia uerbi, hoc eſt, in eloquentia, ſermonisqꝫ cùm elegãtia, tum uenuſtate, ut ne noxam patiatur & im minutionem crux. Hoc enim eſt quod ait, euacuetur, id eſt, uacua, inanis, & inutilis in uentatur. Si enim in ſapientia uerbi Apoſtoli prædicaſſent, potuiſſent quidam dicere, quòd orationis perſuaſibilitate & ornatu perſuaſiſſent hominibus, non uirtute prædi catarũ rerũ. Id uerò in inanitatẽ & noxã, adeoqꝫ contumeliã crucifixi ceſſiſſet. Iam ue rò in ſimplicitate ſermonis promulgantes uerbũ, crucifixi potentiã oſtendũt, quæ cun cta perficit: atqꝫ aliter item euacuaꝰ crux. Exẽpli gratia, Interrogat me Græcus ſiue gẽti
Syllogiſmis diuina non cõprobãtur lis de diuinis quibuſdã rebus humani ingenij captũ exuperantibus. Hic ſi incipiã per ſyllogiſmos & externã iſta ſapientiã cõmonſtrare, nihil efficiã, & infirmus ero: nulla e nim ratio hæc exhibere poteſt; ſicqꝫ mea iſta infirmitas, prædicationis infirmitas eſſe ui debitur;

debitur: atq; hoc deinceps modo crux euacuatur, & inanis redditur, quippe quæ ua-
A num quiddam & inane esse uideatur.

Sermo enim crucis pereuntibus quidem stultitia est.] Quia nonnulli erant infideles Corinthi crucem subsannantes, uerisimile erat fideles pro sua sapientia illis obsistere, indignè & grauiter ferentes, quæ illi in crucem iacerent conuitia & ludibria: ait igitur, Ne admiremini, aut ueluti ob rem nouam turbemini. pereuntibus enim stultitia quædam uidentur ea, quę sunt credentibus in salutem tradita à Deo. Sermonem autem crucis, prædicationem crucis dicit, siue crucifixi Christi.

Iis autem qui salui fiunt, nobis potentia Dei est.] Nobis, inquit, qui non perimus, sed seruamur æternùm, potentia Dei est. Quinetiam sapientiam declarat crux. Potentiam sanè, quoniam morte mortem dissoluit & abstulit. Summa enim potentia est, eum qui cadit, cadendo uictoria potiri. Sapientiam uerò, quòd hoc modo eos qui perierãt, conseruauit Christus.

Esaiæ 29. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo.] Cum pereuntes dixisset ipsos infideles, scripturæ testimonio bellè confirmat quod dixerat, infideles interire. Ea enim ait: Perdam sapientiam sapientium, nimirum huius mundi, hoc est, stultam eam esse demonstrabo, ac minimè esse sapientiam: ac reiiciam prudentiam siue intelligentiam eorum qui sapere & intelligere sibi uidentur.

Esai 33. Vbi sapiens? ubi scriba? ubi disputator seculi huius? Nónne stultam fecit Deus sapientiã huius mundi?] Scripturę testimonium protulit: deinceps itaq; & à rebus ipsis demonstrationem adducit. Ac Græcos quidem redarguit, cum ait: Vbi sapiens? hoc est, philosophus. Iudæos uerò, cum inquit, ubi scriba? Disputatores autem nominauit eos, qui ratiocinationibus & inuestigationibus cuncta tribuunt. Nemo enim illorum seruauit nos, sed piscatores nos ab errore exemerunt. Quod uerò ait, Deus stultam reddidit sapientiam, pro inefficacem esse demonstrauit, accepit, ac conuicit esse stultam, ut quæ non potuerit inuenire uerum.

Disputatores.

B Nam quia in Dei sapientia non cognouit mundus Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis seruare credentes.] Causam reddit quare sapientia mundi in stultitiam sit uersa. Posteaquam enim in sapientia, quæ per creaturas cernitur (cœlum enim & terra adeoq; omnis creatura prædicat conditorem) non nouisset mundus, hoc est, quæ mundi sunt adfectantes (Deum per sapientiam uidelicet quę in eloquentia cernebatur, linguæq; politie, impediti) uisum est Deo per prædicationis simplicitatem, quæ uidetur quidem esse stultitia, cum minimè sit, seruare credentes. Habebant igitur doctorem Græci, sapientiã Dei, quæ in creaturis uidelicet enitescebat. Non agnouerunt aũt Deũ propter sapientiã quã ex humana traditione acceperant, quæ nõ est sapientia.

Quoniã & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt: nos aũt prædicamus Christum crucifixum.] Vult commonstrare Paulus quomodo per contraria Deus contraria operatus sit, inquiens: Siquãdo dixero Iudæo, Crede, actutum signa inquirit ad confirmationem & commendationem prædicationis. Nos autem Christum prædicamus crucifixum: quod non solùm non est signorum demonstratio uel exhibitio, uerùm infirmitatis potius, ut in speciem apparet, indicium. Interim tamen eo, ut apparet, infirmo & contrario, quantum attinet ad hoc quod petit, perducitur ad fidem. Quæres ingentem sanè Dei potentiam ostendit. Rursus Græci sapientiam inquirunt à nobis: atqui & illis nos Christum prædicamus, quod & ipsum, ut apparet, stultitiæ esse uidetur, Deum nempe crucifixum prædicare: interim tamen ita persuadentur. Nónne igitur maximæ hæc potentię argumenta sunt, ex contrarijs, quoad ea quæ inquirunt, persuaderi eos?

Iudæis quidem scandalum, Græcis aũt stultitiã.] Iudæis, inquit, crucifixus est scanda-
Luc. 7. lo. Impingunt enim aduersus ipsum, dicentes, Ecquî is qui comedit & bibit cum publicanis & meretricibus, ac tandem cum prædonibus crucifixus, potest esse Deus? Græci uerò mysterium hoc irrident ceu stultitiam, eo quòd sola fide, & non ratiocinationibus ullis, ex quibus ipsi dependebant, comprehendatur Deum crucifixum esse, & quia orationis splendore non exornetur.

Ipsis autem uocatis Iudæis atque Græcis, Christum Dei uirtutem, & Dei sapientiam.] Infidelibus quidem Iudæis Christus est offendiculũ, & infidelibus Græcis stultitia uidetur,

A uidetur, quòd non inueniant signa quæ in eo quærant, & sapientiam. Vocatis autem Iudæis, & uocatis Græcis, hoc est, à Deo uocatis tanquã dignis, utrumq; esse ipse Christus inuenitur. Quid enim quæris ô Iudæe, signa? En Christus potentia Dei est, quæ signa efficit. Ac tu Græce, quid ais? quæris sapientiam? Habes Christũ sapientiã patris.

Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmũ est Dei, fortius est hominibus.] Crucem hîc per stultum isthuc intelligit, ut quæ sic uideatur. Sapientius tamen hominibus est. Nam philosophi frigidis & inutilibus rebus incubuerũt; crux autem, mundum seruauit. Imbecille porrò apparet, tanquam ex imbecillitate crucifixo Christo: sed fortius illud est hominibus, non solùm ideo, quòd cum innumeri conarentur extinguere hoc nomen, floreret magis: uerùm quia etiam per illum qui imbecillis uisus est, fortis Satanas ligatus est. Poteris autem hæc sic etiam intelligere, uòd in Deo quod immense sapiens est, insipiens dicatur, hoc est stultum: & quod supra modum firmum, infirmum, perinde ac eximius splendor & excellens lumen, eius tenebræ & caligo dicuntur. Euangelium Dei epnx.

Videte enim uocationem uestram fratres, quod non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.] Considerate, inquit, & scrutamini uocatos ad fidem, & inuenietis quòd non multi sapientes sint secundum carnem, hoc est, ut apparet in speciem, in præsenti uita. Non dixit aũt quòd nemo sapiens, sed non multi. Nam nonnulli sapientum ad fidem accesserunt, quorum de numero sunt Areopagita & Proconsul, & alij de quorum nominibus nihil apertè indicatum. Quinetiam potentes quidam genere clari crediderunt. Ob hoc itaq; in omnibus dixit, non multi. Proinde animaduerte potentiam & uirtutem prędicationis, quomodo idiotas & rudes adeò sapientia dogmata docuerit, & quónam modo exterior mundi sapientia inutile quippiam esse demonstretur. Areopagita

Sed quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, ut pudefaciat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut pudefaciat fortia.] Maximum enim Græcis inducit pudorem, si uideant in foro manuarium quempiam artificem in uera sapientia ipsos excedere, ac imbecillem adeoq; contemptibilem opibus & potestate conspicuos humiliare.
B

Et ignobilia mundi & contempta elegit Deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt aboleat.] Qui nihil esse reputantur, eos μὴ ὄντα, id est nõ existẽtia, nominat: ea uerò quę sunt, illos qui aliquid esse uidentur. Vt igitur hos ociosos & inutiles ostendat, ob eam causam eos qui nihil sunt, elegit. Porrò cum audis elegit, non sic intelliges, quasi operæ precium duxerit, aut contenderit contemptos eligere, ac celebres coram mũdo depellere uel reijcere: uerùm quia cum celebres & insignes uiri propria sapientia intumescerent, eamq; ob rem Euangelij uerbum non susciperent, à fastu & arrogantia alieni ad huius susceptionem magis sint uisi idonei Deo.

Vt ne glorietur omnis caro coram Deo.] Propterea, inquit, hoc Deus fecit, ut deprimeret fastum & arrogantiam eorum qui mundana sapiunt, persuadeatq́ue omnia sibi accepta referenda, neque cuipiam coram ipso gloriandum. Quomodo igitur uos ô Corinthij, ob eam rem efferimini? Obserua autem quòd haud temere nobis dictum sit, quòd propter arrogantiam indigni facti sunt prædicatione Euangelij, qui reiecti sunt.

Ex ipso autem uos estis in Christo Iesu.] Quod ait ex ipso, non accipies dici de productione ad esse, sed de productione ad bene esse. Porrò quod ait est huiusmodi: Filij Dei facti estis, & ex ipso estis filij eius facti in Christo, pro, per Christum. Quoniam dixerat quòd ignobilia elegerit Deus, ostendit quòd omniũ sunt nobilissimi, qui patrem Deum sunt consecuti.

Qui factus est nobis sapientia à Deo, iustitia, & sanctificatio, & redẽptio.] Hoc est, sapientes nos & iustos, & sanctos, & liberos fecit. Nam ἀπολύτρωσις, id est redemptio significat reuocationem ex captiuitate. Quemadmodum ignobiles deligẽs, nobiles & claros fecit, filios Dei constituens: hunc ad modum stultos sapientes reddidit, factus nobis sapientia. Quomodo igitur non dixit, Sapientes nos fecit, sed factus est nobis sapientia? Doni ut largitatem & exuberantiam uidelicet ostenderet: perinde acsi dicat, Seipsum nobis tradidit. Cum autem magnifica de filio dixisset, apponit, à Deo, ut ne ingenitum ipsum cogites, sed ad causam recurras: nempe patrem. Animaduerte autem

autem ordinem. Primùm sapientes fecit, liberas ab errore, deniq; cognitionem docens, deinde iustos, peccatorum dimissione data: pòst sanctificauit, per spiritum paracletum. Atq; hac ratione perfectam liberationem ab omnibus malis nobis impertijt, & liberauit, ut ipsius tantùm simus, eiq; duntaxat consecrati addictiq;.

Hier. 9. Vt quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.] Omnia hęc inquit, facta sunt, ut ne quisquā se putet esse aliquid, neq; in seipso glorietur, uel in alio quopiam, sed in Deo qui tanta nobis donauit. Quî igitur uos propter uos turgetis, & propter hominēs doctores?

CAPVT II.

Paulus in simplicitate, non in oratiōis splēdore uerbū euāgelij annunciauit.

ET ego cum uenissem ad uos fratres, nō ueni in sublimitate sermonis & sapientiæ, annuncians uobis testimonium Dei.] Non solùm, inquit, discipuli Euangelij insipientes & obscuro genere electi sunt, uerumetiam ego ipse Euangelij præco, non ueni oratione & sapientia humana instructus, annuncians uobis testimonium Dei, id est, mortem Christi. Animaduerte ergo, quòd & præco insipiens est, & simplex, & q̄ id quod prędicatur, est mors ipsa & crux: attamē uel sic uictoriam obtinuit. Perspicuum itaq; est, quòd sit inexplicabilis uirtus & potentia quæ hæc sese ita habere efficiat. Quid autem? nunquid si uoluisset Paulus, potuisset uenire in sapientia? Ipse sanè nō potuisset, reuera enim simplex, siue rudis erat. Potuisset tamē hoc efficere Christus, qui maiora largitus est, sed non conducebat Euangelij prædicationi. Maiore nanq; gloria Christus & honore euehitur, per diui Pauli simplicitatem uincens, quàm si per sapientiam orationisq; splendorem uictoriam retulisset.

Non enim iudicaui me quicquam scire inter uos, nisi Iesum Christū, & hunc crucifixum.] Christus, inquit, uoluit ut essem imperitus & simplex ego. Atq; isthuc ego bonū esse iudicaui, quòd nihil externæ sapientię scirem, prę terquam hoc tantùm, quòd Christus Iesus crucifixus est, & quòd eum uobis prædicarem.

Pauli timor Et ego in infirmitate, & timore ac tremore fui apud uos.] Non solùm, inquit, cōtemptus quantum ad orationem attinet, ad uos ueni: sed & in infirmitate, in timore ac tremore fum uersatus apud uos, hoc est, persecutionem passus, tentatione atq; adeò innumeris formidinibus obiectus. Nam & ipse metuebat, ut homo, pericula, imò tremebat etiam. Vnde & maiorem est adeptus laudem, quòd cum eiusdem esset nobiscum naturæ, uoluntate tamen & consilio exuperauerit. Hæc autem dicit, Christi potentiam ostendens. Nam cum tot tantaq; essent impedimenta, prævaluit tamen, ac potentior apparuit, Corinthiorum quoque supercilium, in sapientia, potentia, & opibus confidentium, deijciens.

Paulus ut persuaserit. Et sermo meus, & prædicatio mea, non in persuabilibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in demonstratione spiritus & uirtutis.] Nō erat, inquit, prędicatio mea compta persuasibilitate externoq; orationis & facundiæ cùm splendore tum uenere, sed in demonstratione spiritus, hoc est, demonstrationem habebam ipsum spiritum sanctum: forsan ideo, quia inexplicabili quodam modo fidem ingerebat auditoribus per gratum uerbi ministeriū, uel quia signa perficiebat & ꝓdigia. Infert enim, & uirtutis, id est signorū.

Virtus. Maxima enim ad fidem apodixis erat, mortuos uidere resurgētes. Quia uerò & à dæmonibus uirtutes fiunt per impostūram, quum prius dixisset, spiritus, subintulit, & uirtutis: ostendens spiritualia fuisse quæ facta sint. Potest autem uirtutis uocabulum aliter etiam intelligi. Cum enim dixisset, Non ueni ad uos in sapientia, sed in infirmitate: ad sapientiam retulit, in demonstratione spiritus. Ad hoc uerò quod ait, in infirmitate, uirtutis uocem reddidit: id est, etiamsi persecutionem patiar, & uerberibus adfligar, attamen adhuc potentior demonstrabar, quod ipsum est maxima sermonis demonstratio.

Vt fides uestra non sit in sapientia hominum, sed in uirtute Dei.] Sapientiam hominum, eloquentiam uocat, & uim persuadendi: potentiam autem Dei, ut suprà demonstratum est, imbecillium & persecutioni obnoxiorum confortationem, uires, & robur, signorumq; seu miraculorum demonstrationem, quæ iam fidem uobis ô Corinthij conciliarunt & confirmarunt, non sanè humanæ dicendi facultatis splendor & facundia cæterùm uirtus & potentia Dei.

Sapientiam autem loquimur inter perfectos, sapientiam autem non seculi huius, aut principum seculi huius qui abolentur.] Stultitiam quidem suprà nominauit prædicationem,

dicationē, perinde ac Græci appellabāt. Postquam autem demonstrauit reuera adeoq; ipsis operibus, ueram esse eam sapientiam, audet deinceps sapientiam etiam appellare prædicationem de Christo, adeoq; salutem per Christum affixum cruci partam: maximæ enim sapientiæ, mortem morte dolere. Perfectos porrò fideles nominat. ij enim perfecti sunt, qui terrenis omnibus posthabitis ad cœlestia subuolāt. Seculi autem huius sapientiam nominat externā illam ueluti temporariam ac transitoriam, & quæ cum hoc seculo dissoluatur. Principes porrò huius seculi, non dęmones appellat, ut quidam uoluerunt, sed enim sapientes, & orationū scriptores & rhetores, qui & populi ductores erant. Principes autem, tanquam & ipsi temporarij sint, seculi huius nominat, qui aboleantur, hoc est, qui cessent tandem.

Fideles perfecti. *Rhetores populi ductores.*

Sed loquimur sapientiam Dei in mysterio quæ abscondita est.] Mysterium uocat, de Christo prædicationem. Nam etiam si prædicatio sit, attamen etiam mysterium est, quatenus neque angeli nouerunt ipsum priusquam fieret, & quemadmodum aliud uidentes, aliud intelligimus. Intueor enim crucem & adflictionem, & uirtutem atque potentiam intelligo: seruum audio, & Dominum adoro. Abdita est enim sapientia, infidelibus quidem omnino, fidelibus autem non omnino. Videmus enim, nunc per speculum.

Mysterium Christi prædicatio.

Quam prædestinauit Deus ante secula in gloriā nostram.] Præsiniuit siue prędestinauit, dixit, ut Dei charitatem erga nos indicet. Nam & illi maxima nos dilectione prosequi existimantur, qui iam olim ante multa tempora parati fuerunt nobis benefacere. Hāc ad rationem Deus ante secula statuit ac decreuit salutem per crucem, quæ est maxima sapientia. In gloriā uerò nostram dixit, quatenus nos gloriæ participes fecit. Gloria autem seruī est, participem esse Domini in abdito mysterio.

Quam nemo principum huius seculi cognouit.] Principes huius seculi Herodem & Pilatum intelliges, qui mysterium hoc non nouerūt: insuper & principes adeoq; pontifices Iudæorum, qui & ipsi non cognouerunt.

B Si enim cognouissent, haudquaquā Dominū gloriæ crucifixissent.] Si nouissent, inquit, q̄ possit lucere crux, quodq; terrarū orbis salus inde penderet, quinetiam si pontifices pręsciuissent urbem suam diruendam, secq; abducendos, non crucifixissent Dominum. Gloriæ autem Dominum hîc nominauit Christum, quandoquidem enim crux incelebritas quædam uideretur, ostendit quòd nihil gloriæ ei per crucem est ablatum, sed potius glorificatus est, ueluti ex hoc humanæ salutis studiosus demonstratus. Nónne igitur si ignorarūt, peccatum ipsis dimissum oportuit? Omnino, si post hac ad Christum accessissent, animi sui sententiam in melius permutantes, dimissa fuissent eis peccata, quemadmodum & Paulo, & alijs Hebræis est donata noxa.

Gloria crucis.

Sed quemadmodum scriptum est: Quæ oculus non uidit, & auris non audiuit, & in cor hominis non ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se.] Quid uerò præparauit diligentibus se? Christi cognitionem, ac salutem per incarnationem partam. Hæc enim neq; humanus oculus uidit, neq; auris humana audiuit, neq; cor hominis cogitauit. Prophetæ enim non humanis oculis uiderunt, neq; humanis auribus audiuerunt, neq; humano intellectu usi intellexerunt quæ Christi essent. Sed omnia diuina erant eis. Dominus enim, inquit, appostuit mihi aurē spiritualem uidelicet, & alia id genus. Diligentes Deum, sunt fideles. Vbi autem scriptum est hoc oraculum? Verissimile est hisce ipsum uerbis alicubi scribi, hodieq; nō inueniri librum. Fortasse autem quē admodum & sapientissimus Paulus explicat, cum eo loco hæc sententia conuenit, ubi dicitur, Quibus non annunciatū est de eo, uidebūt: & qui nō audiuerūt, intelligēt.

Esai. 64. *Prophetæ diuinitus instructi de Christo.* *Proverb. 20* *Esaiæ 52.*

Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum.] Perinde ac si quis dicat, Si in cor hominis non ascendit, quomodo uos didicistis? subdit, Deus reuelauit nobis per spiritum, non per humanam sapientiā. Ipsa enim non potuit, neq; digna fuit uidere, adeoq; agnoscere tanta mysteria.

Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Quis enim hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? ita & quę Dei sunt, nemo cognouit, nisi spiritus Dei.] Tantū mysteriū adeò, inquit, fuit abditum, ut non potuerimus ab alio discere, nisi spiritus nos docuisset, qui profunditates Dei nouit. Nam quod ait, scrutatur, nō est indiciū ignorātiæ, cæterùm exactæ cōprehensionis: quemadmodū & de pa

Psal.7. tre dictũ est scrutans corda, id est, profunda eorũ perspecta tenens: atq; item aliter, ceu A
Hier.17. oblectans sese contemplatione Dei, ea scrutari quæ Dei sint, spiritus dicitur. Ostendit
1. Para.28. porrò per sequentia, exactam spiritus cognitionem. Vt enim humanus spiritus nouit
Rom.8. quæ sunt in homine: sic & spiritus Dei, quæ sunt Dei. Hinc discimus etiam, quòd spiritus alterius nõ sit quã pater essentiæ, perinde ac neque spiritus hominis diuersę est seu alterius ab eo essentiæ.

Nos autem non accepimus spiritum huius mundi, sed spiritum qui est ex Deo.] Spiritum mundi, humanam sapientiam nominauit, non hanc quam accepimus, ut ne uana & inutilis demonstretur prædicatio nostra: sed spiritum qui ex Deo est, hoc est, coessentialem cum Deo, qui est ex ipsius essentia, hunc nacti sumus habuimusq; doctorem & præceptorem.

*ἵνα εἰδῶμεν, ut uideamus. * Vt sciamus quæ sint à Deo donata nobis.] Lumen, inquit, est spiritus, atq; eam lucem accepimus, ut iam olim abscondita uideamus, ab ea uidelicet illustrati. Quæ nam sunt illa? quæ à Deo donata sint, hoc est, quæ ad Christi dispensationem attinent, quomodo pro nobis mortem obierit, quomodo nos filios Dei fecerit, quomodo nos à dextris patris collocarit in seipso, ut qui hunc spiritũ nõ habuerint, haudquaq; ista uideant.

Quæ & loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ uerbis, sed in doctrina spiritus sancti.] Tanto, inquit, Græcorum sapientibus sapientiores sumus, quanto illi quidem ab hominibus instituti sunt: nos uerò quæ loquimur, à spiritu sancto docti loquimur.

Spiritualibus spiritualia comparantes.] Hoc est, si prodierint spirituales quædam quæstiones, conferimus eas, hoc est, diluimus per alios spirituales intellectus uel historias: ueluti quæstio est q̃ Christus resurrexerit: quæ cum spiritualis sit, ex alia spiritali nimirum Ionæ historia comparatur, & diluitur. Sic quæstio est q̃ uirgo pepererit: quæ
Ionæ 2. itidem diluitur per Sarrhæ sterilitatem, per Rebeccæ item & Elisabethæ emortuas ma
Mat.12. trices: quæ profectò non ex naturali cõsecutione, quatenus ad cuiuslibet matricis uim
Gen.11. attinet, conceperũt. Tum ex eo q̃ Heua ex Adam citra semen sit progenita, exq; alijs,
Gen.25. quæ ex prima sua productione ad suum esse, considerantur. Porrò istud: Spiritualibus B
Luc.1. spiritualia comparãtes, poteris etiam sic intelligere: Spiritualibus uidelicet hominibus
Gen.2. spiritualia comparantes & explicantes: Hi enim soli ista capere queunt. Infert igitur.

Animalis autem homo non percipit quæ sunt spiritus Dei: stultitia enim ipsi sunt.] Animalis homo est, qui omnia animæ suę cogitationibus & ratiocinationibus tribuit: neq; sese indigere censet sapientia, quæ desuper cordi nostro ex cœlis illabitur: qui neque fide quicq; accipere uult: cæterùm omnia stultitiam arbitratur, quæ demonstrationem non admittunt. Cuncta igitur naturali quadam consecutione fieri existimantem, neq; quicq; supra naturam effici iudicantem, animalem hominem uocat, hoc est naturalem. Anima enim circa naturæ gubernationem & œconomiam uersatur.

Animalis homo.

Nec scire potest quòd spiritualiter dijudicantur.] Hoc est, non intelligit quòd fide egeant quæ dicuntur, nec ratione comprehendi possint. Id enim est, spiritualiter dijudicantur, hoc est, per fidem & spiritum demonstrationem habent.

Spiritualis uerò dijudicat quidem omnia, & ipse à nemine dijudicatur.] Spiritualis, inquit, omnia nouit, cùm quæ hîc sunt, quòd sint caduca & fluxa: tum quæ illic, quòd sint stabilia: & quæ sua sunt, quòd salutem consequetur: & quæ infidelium, quòd pœna: adficientur. Propterea & reprehendit eos, cum ipse interim à nemine horum dijudicetur, hoc est, arguatur: quemadmodum qui uidet, & sua uidet, & ea quę sunt eorum qui non uident. Isti uerò neq; quæ sua sunt, neq; quæ illius sunt cernunt.

Spiritualis homo.

Esai.40. Quis enim nouit mentẽ Domini, qui erudiat ipsam?] Spiritualẽ, mentem Domini nominat. συμβιβάσει aũt est, p dirigет, corriget. Quia ergo suprà dixit, Spiritualis à nemine dijudicat: subdit nũc q̃ ihstuc nõ immeritò dixerit. Quis eñ nouit mentẽ Domini, qui sit instructurus ipsam, mentẽ inquã, hoc est diriget siue corriget? Si enim nemo potest nouisse mentem Domini, hoc est eam quam habet spiritualis, multo minus docere illam poterit, & corrigere.

Nos autem mentem Domini habemus.] Ne mireris, inquit, quòd dixi mentem Domini ipsum spiritualem, & mentem ipsius. Nos enim omnes mentem Domini habemus, hoc est, omnia quæcunq; scimus, Christus nobis reuelauit. Et quam mentem seu intellectum habemus de diuinis rebus, Christi est: hoc est, notitiam quam habemus de

rebus

rebus fidei, spiritualem & Christi habemus: itaq; haud iniuria à nemine dijudicamur.
A Nonnulli mentem Christi patrem, alij spiritum nominarunt.

CAPVT III.

ET ego fratres non potui uobis loqui tanquam spiritualibus, sed tanquam carnalibus.] Ne possint, deiecto ipsorum de humana adeoq; externa sapientia fastu, dicere, Nos eius sapientiæ nomine haud sanè turgemus, sed ppter spiritualem: nunc ostendit eos neq; in nostra sapientia perfectos, sed imperfectos adhuc esse, inquiens: Quoniam nondum quicquam perfectiorum rerum audijstis. Pulchrè autem dixit, Non potui, ut ne uideatur ex inuidia ipsis perfectiora communicare nolle. Quia enim carnales estis, non potui uobis uerba facere ceu perfectis. Quî uerò, cum carnales essent, signa faciebant? fuerunt & tales, & tales, ut principio commemoratum. Alioqui licet & signa edere, & carnales esse, quemadmodũ qui dæmonia in Christi nomine eiecerũt. *Signa carnetiã per indignos exhibeantur.* signa enim ad aliorũ commoditatem eduntur: ob eam rem & per indignos exhibent.

Tanquam infantibus in Christo, lacte uos potaui, & non cibo. Nondũ enim poteratis, sed neq; nũc quidẽ potestis. adhuc enim carnales estis.] In rebus Christi (inquit) infantes estis: propterea lacte, hoc est simpliciore doctrina, uos potaui, nec solidum uobis cibum obtuli, hoc est, doctrinam perfectiorẽ. Quare? Propterea quòd non poteratis. Detrahens autem illorum supercilium, ait: Neq; nunc quidem potestis. adhuc enim quæ carnis sunt affectatis. Viden' ob eam causam illos non posse capere, quòd spirituales esse nolint, sed carnales?

Cum enim inter uos sint zelus & contentio, & dissensiones, nónne carnales estis, & secundũ hominem ambulatis?] Quæ prædixit, omnia ad principes sapientia generisq; splendore tumidos dixit: nunc autem deinceps ad subditos sermonem conuertit. Non immeritò (inquit) uos carnales nomino. Siquidem cum in uobis sit æmulatio & contentio & factiones. Potuisset quidem eos & fornicationis aliorumq; uitiorum nomine accusare, cæterùm quia uehementer urgebant dissensiones siue factiones & contentiones, harum mentionem fecit. Vbiq; autem zelũ siue æmulationem liti seu disceptationi coniungit. Zelus enim pater est contentionis, hæc porrò factiones generat. *Aemulatio, cõtentionis pater.* Hæc cum sint inter uos, nónne secundum hominem ambulatis? hoc est, nónne carnalia & humana ac terrestria sapitis?

B

Cum enim quis dicat: Ego quidem sum Pauli: alius autem, Ego uerò Apollo, nónne carnales estis?) Pauli & Apollo nomine, celebres apud eos & doctores subindicat.

Quis igitur est Paulus, quis Apollo, nisi ministri per quos credidistis?] Suo & Apollo nomine, quod uult perficit. Cõfirmat enim: Si nos nihil sumus, quid dixerit aliquis de uestris doctoribus? Ministri, inquit, sumus, non radix & fons bonorum. id enim solus Christus est. Proinde nos non erigere cristas, non superbire conuenit. Nam ministrauimus uobis ea quæ à Deo accepimus. illius enim bonorum præbitoris est totũ quod uobis communicauimus. Nec dixit, Euangelistæ sumus, sed ministri: illud enim uerbi *Euangelista* soli us est: ministrare autem, opera etiam continet. *Diaconus.*

Vnicuiq; ut Dominus dedit.] Ne ipsum quidem exiguum ministerij, à nobis ipsis habemus, uerùm isthuc etiam à Domino accepimus, alius alia mensura.

Ego plãtaui, Apollo rigauit, sed Deus incrementũ dedit.] Ego, inquit, primus uerbũ Euãgelij disseminaui, Apollo aũt cõtinua sua institutione nõ permisit semen exarescere æstu satanæ tentationũ: at uerò Deus uobis dedit incrementũ, uos augmentauit.

Itaq; neq; qui plantat est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incrementum dat.] Obserua quomodo minimè inuisam seu molestam faciat qui Corinthi sunt præfectorum sapientum & opulentorum contemptionem, seu in nihilum redactionem, sese ipsum & Apollo in speciem extenuans, ac docens quòd soli Deo sit attendendum, eiq; omnia quæ contingunt bona, accepta referenda.

Qui autem plantat & qui rigat unum sunt.] Quatenus citra Deum nihil possunt, unũ sunt: quomodo ergo efferimini alius erga alium, cum unum sitis?

Vnusquisq; autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.] Quia uerissimile erat, eos qui in fidei rebus multum laborauerant, segniores futuros cum audirent omnes esse unum: statim isthuc corrigit, dicens: Vnum sunt, quatenus citra augmentantem Deum nihil possint. Nam quatenus ad retributionem attinet, quisq; iu-

xta proprium laborem mercedem habebit. Non dixit autem, ſecundum propriũ opus, ſed ſecundum laborem. Quid enim ſi opus quidem nõ perfecerit, laborauerit autem?

Dei cooperarij apoſtoli.

Dei enim ſumus cooperatores.] Qui docemus, inquit, Dei ſumus cooperatores, ad ſcopum & propoſitum Dei ſeruare uolentis cooperantes, nõ ipſi nos ſumus ſalutis uel autores uel datores. Neq; igitur contemnendi, Dei enim ſumus cooperatores. Neque ideo nos attolli ſuperbè oportet, q; Dei ſimus cooperatij: nam Dei eſt uniuerſum.

Dei agricultura, Dei ædificatio eſtis.] Cum ſuprà dixiſſet, plantaui, eodem in tropo perſeuerat, agriculturam nominãs. Quòd ſi igitur agricultura eſtis & ædificatio, à Domino uocari debetis, nõ ab agricolis aut extructoribus, fabriſúe. Quatenus enim agricolatio eſtis, una concordiæ ſepi ceu muro firmari debetis. Quatenus uerò ædificatio, uniri debetis, ſed non diuelli.

Secundũ gratiam Dei quæ data eſt mihi, ut ſapiens architectus fundamentũ poſui.] Sapientem ſe ipſe architectona appellat, non quòd ſeipſum extollat, ſed uti commonſtret eas eſſe partes ſapientis architecti, tale fundamentum iacere, nimirum Chriſtum. Quod uerò non ut ſeſe attolleret, hæc dixerit, inde planum eſt. Dicit enim, ſecundum ſiue iuxta gratiam Dei: non enim meum eſt opus, ſapientem fuiſſe, ſed Dei gratia eſt.

Alius autem ſuperædificat. Vnuſquiſq; autem uideat quomodo ſuperędificet.] Poſt quam de unitate eis diſſeruit, in poſterum de uita moribuſq; diſputat, ſuperædificationem ſua, cuiuſq; opera nominans.

Fundamentum enim aliud nemo poteſt ponere, præter id quod poſitũ eſt, quod eſt Ieſus Chriſtus.] Non poteſt, tantiſper dum manſerit ſapiens architecton. Nam ſi fuerit inſipiens architecton, poteſt quidem fundamentũ iacere, ſed ex quo hæreſes prodeãt. At cum inter uos Corinthios fundamentum unum ſit Chriſtus, debetis & uos ipſi ſuper hũc ædificare, nõ quę ex cõtentione & æmulatione ſunt, ſed uirtutis potius opera.

Operum bonorum alia maiora, alia minora.

Sin quis aũt ſuperædificat ſuper fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulã, uniuſcuiuſq; opus manifeſtũ erit.] Vbi acceperimus fundamentum fidei, ſuperſtruimus unuſquiſq;, aliį quidem bona opera, quæ inter ſeſe diſſeparata ſunt. Alia nanq; ſunt maiora, alia maiora, alia minora. Nempe uirginitatem, ceu aurum: honeſtas nuptias, uelut argentũ: ultroneam paupertatem, ceu lapides pretioſos: eleemoſynarum diſtributionem ex opibus, tanquam aliud quiddam ex non adeò pretioſis. Aliį autem praua opera ſuperſtruimus, quæ & ipſa ſuis ſunt gradibus interſtincta, ut fœno & ſtipulæ adæquentur, quæ ſanè facilius comburuntur, ut impuritatem, idololatriam, auaritiam. Ligna uerò uocantur, quæ non adeò facilè comburuntur, ut ebrietas, riſus, idq; genus alia. Forſan nonnulli è contrario ligna præmemorata, fœnum uerò & ſtipulam hæc poſteriora dicent.

Malorũ operum gradus.

Dies enim declarabit, quoniã in igne reuelatur, & uniuſcuiuſq; opus quale ſit, ignis probabit.] Diem iudicij intelligit. In igne autem opera dicuntur reuelari, hoc eſt manifeſta fieri, qualis nam ſint naturæ, num aurum, uel diuerſum ſint.

Si cuius opus manſerit, quod ſuperædificauit, mercedem accipiet: ſi cuius opus arſerit, detrimentum patietur.] Si uel aurum uel argentum habueris, permanebit omnino opus tuum, accipieſq; mercedem. ſin fœnum & huiuſmodi, non feret ignis impetum opus tuum, hoc enim eſt quod ait, comburetur, hoc eſt, cõuincetur malum eſſe. Itaque non prodeſt fides ſine operibus bonis. Ecce enim hîc fundamentum eſt Chriſtus, ſed enim opera quæ Chriſtum non reſipiunt, digna dicuntur quæ exurantur.

Peccatum non eſſe dicitur.

Ipſe autem ſeruabitur, ſic tamen quaſi per ignem.] Non quemadmodũ opera, ſic & ipſe peribit, ita ut in nihilum ſecedat uel euaneſcat, ſed ſeruabitur, hoc eſt, incolumis cõſeruabitur, ita ut in igne comburatur. Etenim nobis conſuetudo eſt ſic dicere de ligno quod non comburitur, quodq; non poſſit facilè in cinerem redigi, q; in igne ſeruatur, ita ut diuturnior fiat uſtio. Damno itaq; adficitur peccator, quandoquidem ea eſt operatus per quę periit, omnes labores nequicquam impende in res nõ ſubſiſtentes, & eas quæ non ſint (Omnis enim malitia & omne ſcelus, non eſt) ueluti ſi quis ingens precium impendens, emat quicquam mortuum tanquam uiuum. Seruatur quidem huiuſmodi peccator, uidelicet ſaluus & integer conſeruatur, æternas pœnas ſuſtinens.

Neſcitis quòd templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in uobis?] Sermonem de eo qui fornicatus erat, iniecturus eſt. Et uide q; ſit uerecundè uſus oratione. A data enim nobis

A nobis gratia, hoc eſt, ab inhabitatione ſpiritus, pudefacit fornicatorem, etiamſi non palàm perſonam poſuerit, ſed in commune loquatur. Si autem templũ Dei ſumus, poſtquam ſpiritus habitat in nobis, igitur ipſe ſpiritus eſt Deus.

Si quis templum Dei corrumpit, corrumpet illum Deus.] Id eſt, perdet. Hoc uerò non eſt execrantis, ſed quidnam futurum ſit uaticinantis.

Templum enim Dei ſanctum eſt, quod eſtis uos.] Proinde fornicator nõ poteſt eſſe ſanctus, poſtq; amiſit q; ſit templum Dei, expulſo ſanctificante ipſum ſpiritu. Quis uerò templum eſt? Vos, inquit, ſi puri perſeueretis.

Nemo ſeipſum ſeducat.] Exiſtimans quòd aliter res habeat quàm dixi.

Si quis uidet inter uos ſapiens eſſe in hoc ſeculo, ſtultus fiat, ut ſit ſapiens.] Paucis de fornicatore ueluti per umbrã adductis, rurſus in eos qui externa ſapientia inflanť, ſermonẽ flectit. Qui, inquit, uidet ſapiens eſſe inter uos, ſtultus fiat: hoc eſt, externã ſapientiã reprobet, ut poſſideat diuinã. Quemadmodũ paupertas in Deo & ſecundũ Deũ, diuitiæ ſunt, & incelebritas ſimiliter gloria eſt: hunc ad modũ ſtultitia ſecundũ Deum, ſapiẽtia eſt. Animaduerte: hîc nõ dixit, Reiſciat ſapientiã, ſed q̃d multo maius eſt, ſtultus fiat, hoc eſt, nihil à ſeipſo intelligens, nõ ꝓpriis cogitationibus uel argumentis fidẽ adhibens: enimuero Deũ, ut iumenta paſtorem, ſequens, omnibuſq; diuinis rebus credẽs.

Sapientia mundi, ſtultitia.

Sapientia enim huius mundi, eſt ſtultitia apud Deũ.] Non ſolùm enim nihil prodeſt aut conducit ad ueram ſapientiam, uerum etiã potius impedit: quippe quæ præ ſui exiſtimatione & faſtu dedidigneť diſcere, atq; propterea nunq; nõ in ignorantia pdurate eſſeq; faciat eum qui ipſa utatur. Vnde & fatuorum inſtar à Deo peſſum deturbantur.

Iob. 5.

Scriptũ eſt enim: Qui apprehẽdit ſapientes in aſtutia eorũ.] Teſtimoniũ producit q̃ modo ſtultitia ſit apud Deũ humana ſapiẽtia, aitq;: Tanquã ſtultos apprehẽdit ſapiẽtes Deus. Etiãſi enim aſtuti & ſapiẽtes fuerint, tanq; ſtulti tamẽ & inſipiẽtes arguunť. Arbitrabãť illi nulla ſe re indigere, ſed omnia p ſe poſſe intellígere ſe. At Deus mõſtrauit illis p res ipſas, q; dicẽdi uehemẽtia & aſtutia nihil illis ꝓfuerit, ſed maximè diuino auxilio

B habeãt opus, cũ tñ nihil indigere uideręť. Itaq; ĩ calliditate ſua, q̃ putabãt ſe omnia nouiſſe, nihil ſcire inuẽti ſunt, piſcatoribꝰ & coriariis ĩ reb, neceſſarijs rudiores agreſtioresq;.

Pſal. 93.

Et rurſus: Dominus nouit cogitationes ſapientũ, q̃d uanæ ſint.] Si igiť Dominus nouit q; uanę ſũt cogitationes, qppe q̃ nihil neceſſariorũ & ſalutariũ cõtineãt: quõ igiť uos Corinthij cõtraria Deo decernitis, ac tãq; ualde cõmodas cogitatiões ueſtras deſeditis?

Itaq; nemo gloriet in hominibus. Omnia enim ueſtra ſunt, ſiue Paulus, ſiue Apollo, ſiue Cephas.] Hæc uidetur ad ſubditos quidẽ dicere, terret aũt principes inquiens: Nõ oportet uos omnino gloriari, neq; in ſapientia, ſtultitia enim eſt: neq; ob ſpiritualia dona, Dei enim ſunt, ac propter ſubditos hæc donantur. Atq; hoc eſt quod ait, Omnia enim ueſtra ſunt, hoc eſt, quid doctores ueſtri ſuperbiunt, uos autem inflatis eos, & erigitis, adeoq; attollitis? Neq; enim propriũ aliquid habent, ſed ueſtra ſunt quæ illi habent, ob ueſtram commoditatem data ipſis. Rurſus autem ſuiipſius meminit & Petri, ut minus eſſet moleſtus, ac inuidiam ſubterfugeret, utq; oſtendat, quòd ſi nos ueſtri cauſa accepimus chariſmata, ac ueſtri cauſa nos doctores deſignati ſumus & producti: quanto potius qui nũc ſunt doctores ueſtri, non debent ceu propriis uirtutibus & operibus ob chariſmata extolli, quippe quæ aliena bona ſint?

Adami mors propter nos. Chriſti mors propter nos.

Siue mũdus, ſiue uita, ſiue mors, ſiue preſentia, ſiue futura.] Vita, inqt, doctorũ propter uos eſt, ut uobis cõmodent, dũ inſtituimini ab eis: morsq; ipſorũ eſt propter uos, propter uos enim ueſtrãq; ſalutẽ pericula ſubeũt. Vel aliter: Adami etiã mors propter uos eſt, ut erudiamini, ac modeſtiores reddamini: Chriſti quoq; mors, ut ſeruemini: ac ſimpliciter uniuerſus mũdus propter uos, ut qui per ipſũ ad autorẽ & cõditorem ducamini. Vtemini porrò corruptione mundi, doctoris uice, quò incorruptibilium rerum amore accendamini. Præſentia ſunt etiam propter uos, hoc eſt, bona quæ inde iam donat credentibus Deus: futura ueſtri cauſa pariter ſunt parata.

Omnia ueſtra ſunt, uos autem Chriſti, Chriſtus autem Dei.] Non quemadmodum nos Chriſti ſumus, ſic & Chriſtus Dei. Nos enim Chriſti ſumus uelut opus eius & figmentum: Chriſtus autem Dei, tanquam filius ante ſecula genitus & æternus, ac ueluti cauſam & autorem habens patrem. Quare etiamſi una dictio, diuerſa tamen eſt ſententia. Quandoquidem neq; omnia ſic ſunt noſtra, ut nos Chriſti. Nos etenim ſerui ſu

mus Christi & figmentum: omnia autem nō sunt seruа nostra, neq; figmentum. Quos A
circa non rectè facitis, hominibus uos ipsos attribuentes, cum sitis Christi.

CAPVT IIII.

SIc nos existimet homo, ut ministros Christi & dispēsatores mysteriorū Dei.] Quia ministri sumus doctores, ecquur dimisso Domino à nobis ministris appellamini? Dispensatores aūt ministeriorū nominās apostolos ac doctores, monstrauit q̄ nō citra dispensationē oporteat cūctis uerbū suppeditare, sed quibus opus est, & quando cōuenit, & ut oportet. Præsertim uerò mysteria ipsa, nō debent quibusuis reuelari: hoc enim non est prudentis œconomi.

Verbū Dei non temerè spargendū, nec mysteria.

Quod reliquum est, quæritur in dispēsatoribus, ut fidus quispiā inueniatur.] Hoc est, ut herilia bona sibi non uendicet & attribuat: ut non ueluti dominus res tractet adoriaturue, sed ueluti aliena & herilia dispenset; non sua dicens esse quæ sunt heri, sed è diuerso, quæ sua sunt, heri esse.

Mihi aūt pro minimo est ut à uobis dijudicer, aut ab humano die.] Peculiaris Corinthū morbus inuaserat, nempe q̄ iudices nōnulli erga doctores diuisi sedebāt, dicentes: Is hoc est melior, ille hoc facundior. Cū ergo dixisset diuus Paulus in dispēsatoribus inquiri fidem, uel ut fidus quispiā inueniat, ac uideret accessum ipsis dare cuiuslibet uitā iudicādi, q̄ res maiores dissensiones excitasset: ut ne hoc patianť, refrenat eos, & auocat à iudicādo, inquiēs: Mihi uerò p minimo est: pinde ac si dicat, ueluti indignissimū aut ualde ignominiosum duco me omnino à uobis iudicari. Deinde ne illos offendat quasi contemptos, appositi Aut ab humano die, hoc est, ab alio quopiam homine celebri & præclaro. Diem enim hominis scriptura altitudinem consueuit nominare. Hæc autem non de se ipso uerè dicit, non enim ipsum prorsus iudicabant; sed ut ne alios iudicent, in propria persona, quod uult, corrigit.

Dies hominis. Hier. 17.

Sed neq; meipsum dijudico. Nihil enim mihi cōscius sum, sed nō in hoc iustificatus sum. Qui aūt me dijudicat, Dominus est.] Ne existimetis, ingt, q̄ uilipendēs uos aliós ue cūctos, dedigner iudicari: nā neq; meipsum sufficere cēseo ad huiusmodi exactū iudiciū. Nec iā conscius sum mihi alicuius lapsus: uerūtamen in hoc nō iustificatus sum, hoc est, nō sum purus à peccato. Verisimile namq; est me peccata quæpiam admisisse, me tamen ignorare ea. Dominus aūt solus est qui infallibiliter exacteq; iudicat. Hinc mihi iam reputa, quàm futuri iudicij exacta erit cognitio, indagatioq;.

B

Iudicij futuri seueritas.

Itaq; ne ante tempus quicquā iudicetis, quoad usq; ueniat Dominus.] Viden' propterea hæc Paulum dixisse, ut ne alij à Corinthijs iudicentur, non propter seipsum? Ita namq; diuus Paulus perpetuò solet quæ alterius sunt, in propriam transferre personā: inq; seipso docere, quod alios est docturus.

Qui & illuminabit ascondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium.] Nunc quidem absconduntur praua opera, sunt enim isthæc mundi abscondita: sæpenumeroq; quispiam uirtute esse præditus apparet, cum sit prophanus & corruptus. Tum autem Deus reuelabit omnia, imò & cordium cōsilia in lucem proferet. Exempli gratia: In hac terra quisq; præconijs quenquā uehit en rem bonam, sed sententia fortasse istius aberrauit: nam non bono fortè isthuc scopo agit. Rursus, reprehendit hic quempiam aliquis, at non in eum finem, ut corrigat, & ad uirtutem reuocet, sed ut traducat & patefaciat, fratris peccatum. Atq; huiusmodi innumera tum cordiū consilia retegētur.

Tunc unicuiq; laus erit à Deo.] Consequens erat uel pœna uel laus: cęterùm ad præstabilius sermonem transtulit.

Hæc autem fratres mei transtuli in me & Apollo propter uos, ut discatis in nobis nō supra id quod scriptum est, sapere.] Hęc sunt quę suprà dicta sunt de dissensionibus, & quę deinceps de non iudicando alios commemorata, ut, inquit, per nostram personam discatis non sapere ultrà quàm scriptum est. Dicit enim scriptura, docens ut non extollamur, Qui uult esse primus, sit inter uos postremus. &, Qui se ipse humiliat, exaltabitur: idq; genus alia innumera. De eo uerò ut alios nō iudicemus, Nolite iudicare, ut nè iudicemini.

Matth. 20. & 23.

Vt ne alter aduersus alterum inflemini de alio.] Isthuc ad populū dicit. Doctrinam enim uariat, & aliàs quidem ad principes ac doctores, aliàs uerò ad discipulos sermonē uertit, perinde ac iamnunc. Etenim doctorū nomine inflabanť. Exēpli gratia: Qui hūc doctorem

A doctorem habebat, aduersus alterius doctorem ualde superbiebat, eumq; floccipendebat, ob suū doctorem aduersus alterius doctorem præceptorémue inflatus. Pulchrè autem rem ipsam inflationē nominauit, ueluti tuber ac tumorem, à tralatione corporis, à malis humoribus uentisue inflati.

Quis enim te dijudicat? aut quid habes quod non accepisti? si aūt accepisti, quid gloriaris tanquā non acceperis?] Rursus ad doctores sese conuertit, inquiens: Quis te dijudicauit, aut dignum censuit ut laudarere? Homo? Atqui fallax est humanum iudiciū. Esto autem quicquam te laude dignum habere: tuum tamen isthuc nō est, sed eius qui dedit: accepistiq; illud, non tuis operibus meritus. Quòd si accepisti, quid deinceps efferris tanquā non acceperis, sed ex proprijs laboribus per te habueris? Qui enim accepit quicquam, eum non oportet efferri ob id quod acceperit. alienum enim hoc est.

Iam saturati estis, iam diuites facti estis.] Grauiter ferētis sunt hæc uerba. Adeó ne citò, inquit, nullius indigetis? nulla planè re habetis opus? sed saturati estis, & exiguo temporis spacio ad consummationem eruasistis, omnibus diuinæ cognitionis & charismatum opibus acceptis. Atqui finis & perfectio est in futuro: uos uerò iam nunc finē nacti, ipsum ut uidetur, tenetis, Gloriatio nanq; uestra isthuc indicat, quòd ad ipsam consummationem peruenieritis. Hæc autem dicit, monstrans eos omnium esse imperfectissimos, si ad hunc modum sese habeant.

Sine nobis regnatis.] Istud quoq; eodem affectu dicit, ipsorum ingratudinē, & mentem conscientiæ expertem indicans. Cum enim tot tantisq; donis donati perfusiq; sitis, non uultis, inquit, nos uobis cōsortes, qui tamen laborauimus, accipere.

Atq; utinam regnetis, ut & nos uobiscum regnemus.] Vtinam, inquit, regnetis, hoc est, perfectionem essetis nacti. Ne uerò sermo ironicus esse uideatur, subinfert, Vt & nos uobiscum regnemus, hoc est, eadem bona consequamur. Vestra enim gloria, mea est: quandoquidem cuiuis præceptori discipulorum perfectio desiderabilis est.

Præceptori discipuli perfectio optabilis.

B Puto enim q; Deus nos Apostolos extremos ostendit tanquam morti destinatos.] Contristati, uel potius pudorē inducentis uerba sunt. Vt enim uideo, inquit, & his quę uos agitis, nos Apostoli omnium postremi, à Deo demonstrati sumus morti obnoxij: hoc est, condemnati, atq; ut occidamur præparati. Quia uerò uos iam regnatis, hinc colligo coniectura, q̄ nos iam simus cōdemnati ut simus postremi, ac ueluti ultimo supplicio addicti: nos, inquam, tot tantaq; pro Christo passi Apostoli.

Quoniam spectaculum facti sumus mundo, & angelis, & hominibus.] Hoc est, nō in uno quopiam angulo patimur, sed ubiq; terrarū: spectātq; nos, & intuentur in nos, nedum homines. non enim adeò uiles sunt res operationesq; nostrę, uerumetiam angeli. Ingentia enim nostra dona sunt, ut & angelico spectaculo, spirituúmue cœlestiū *Eph. 3.* inspectione digna sint. Nam non aduersum homines tantummodo luctor, cæterùm aduersus etiam prauorum angelorum uires, adeoq; potentiam.

Nos stulti propter Christum, uos aūt prudentes in Christo.] Rursus & hoc cum pudore quopiam, & redargutione dictum est. Cum enim cæderentur Apostoli, contemnerenturq; propter Christū, illi uerò in precio honoreq; essent, ac sapientes putarentur, atq; hæc in Christo esse iactarent: quomodo, inquit, fieri potest, ut contraria conueniant contingantq; in eadem sentientibus? Proinde necesse est aut nos non sapere secundum Christum, aut uos. Atqui indignum est Christi Apostolos non sapere secundum Christum. uos igitur erratis.

Nos infirmi, uos autem fortes: uos nobiles, nos autem ignobiles.] Hoc est, nos agimur, persecutionem patimur, uos uerò summa securitate fruimini. Infirmitatem e- *Infirmitas.* nim, passim tentationes uocat. Vos, inquit, celebres quidem estis & ingenui, nos uerò inglorij, nulliusq; momēti. Cuncta uerò hęc exacerbatus loquitur. Est nanq; huiusmodi sententia: Qui par est nos affligi, persecutionibusq; obnoxios esse, uos uerò securitate perfrui, adeoq; lætos dies transigere? Quare perspicuū est, non esse uos in bono statu, quippe qui nunc uos planè malè & indignè Apostolis geratis. Non debetis igitur eam ob rem erigere cristas.

In hanc usq; horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus.] Quid, inquit, uetera recenseo? quę in præsentia geruntur, uide: quomodo uos in mediis delicijs agitis, nos autem omnino diuersum patimur.

Et colaphis cædimur.] Hoc est, uerberamur, ísthuc autem ad ínflatos dícit.

Et ínstabiles sumus.] Hoc est, agitamur, & ad fugam compellímur, síue exulamus. Id uerò ad opulentos pertinet.

Et laboramus, proprijs manibus operantes.] Hæc dicit rubore fuffundens eos qui lucri gratia quæstusq́ conantur audentq́ concionari.

Dum maledicímur, benedicímus: dum persecutionẽ patímur, sustínemus: dum blasphemamur, obsecramus.] Et quod maius est his omnibus, non ægro ferimus ista animo. Vnde uerò hoc patescit? Inde sanè, quòd eos qui nobís malè faciunt, bonís excípimus, pro malis bona pensantes. Laudamus enim eos, & bene eis precamur, qui conuícia in nos iactant, & eos qui contumelíosius erga nos feruntur, uel maiore nos íniuria adfíciunt (blasphemía enim est asperior ínjuria) illos inquam obsecramus síue adhortamur, hoc est, mansuetioribus & mollioribus eis uerbis occurrimus, eosq́ excípimus. Hæc enim est παράκλησις, id est obsecratio, síue adhortatio mansuetos reddẽs, cicurãsq́ oratio. Propterea Christiani uídentur stulti, quandoquídem hæc faciant.

Blasphemia. παραπεπλωμεν. παράκλησις. Perípsema.

Tanquam purgamenta mundi facti sumus, omniũ perípsema hucusq́.] Ecquid est πόδινιπτάθραμα, purgamentum? Sordes quæ spongia abstergitur. Quãdo enim sordídum quid abstergitur, purgamẽta dícuntur sordes illæ, quæ abstérguntur. Perípsema ídem significat. Circumradere enim quod græcè πόδινψαν, est ueluti spongia abtergere. Ait ergo, Nos abiectione sumus digni, ac ueluti abominationi habendi non solís Corínthijs, uerumetiam mundo & cunctis mortalibus: nec uno duntaxat tempore, sed ad hanc usq́ horam. Obserua hîc qualem esse oporteat Christianum, quippe talem, quem adusq́ finem certare sit operæprecium.

Christiano perpetuò certandum.

Non ut uos pudefaciam, hæc scríbo, sed ut filios meos charíssimos moneo.] Non rubore uos suffundo, hæc scríbens: neq́ praua & odiosa hæc mente dico, cæterùm ut filios: nec símpliciter filios, sed dilectos, non increpo, sed moneo. Ecquis uerò non susti-
B neat admonentem patrem?

Nam si decem milia pædagogorũ habeatis in Christo, sed non multos patres.] Quid igitur? alíj non díligunt nos? Non eam, inquit, ad rationem qua ego: illí nanq́ pædagogi sunt, ego uerò pater. Quemadmodũ igitur in pueris fieri solet, ut sit pater unus, pædagogi uerò multi fortasse: ad unius autem amorem, patris nimirũ, si conferantur, multum distat eorum adfectio. sic & nobiscum fit. Animaduerte hîc quomodo in Christo apposuerit pædagogis, ut ne omnino eos feriat & offendat. Verùm quod plus laboris habet, eis adiecit: id enim est pædagogum esse, multis laboribus esse occupatum. Charitatis autem excessum sibi ipse conseruauit.

In Christo enim Iesu per Euangelium uos genui.] Confirmat quomodo pater sit. Christi, inquit, ope uos genui, per Euangeliũ. Non enim mihijpsi, ut plericq́ inter uos, adscribo imputóuerem, sed Christo. Non dixit aũt, docui, sed genui: naturæ uidelicet nomine dilectionem ostendens, quodq́ propríj ualde, maximeq́ genuini ísti discípuli sui sint, ut ubiq́ in epistola ea docet, ac planum facit.

Adhortor itaq́ uos, imitatores mei estote.] Imitamini, inquit, me in omnibus: nec sapientiæ uel diuitiarum nomine efferamini, neq́ cum fratribus dissideatis: uerùm eas tantum opes, eam esse ueram sapientiam noueritis, charitatem nimirum erga Christum & fratres. Obserua autem dilectionis adfectum. * adhortatur enim, non imperat. Magnæ autem fiduciæ argumentum est, quòd sese exemplar quod imitentur, proponat.

* παρακαλῶ, id est, rogat uel hortatur.

Ideo misi uobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis.] Quandoquidẽ uestri curam gero, non secus ac filiorum, misi uobis Timotheum. Ipse quidem uenire uolui, ut uos componerem, & in cõcordiam redigerem: quía uerò ísthuc fieri haud potuit, misi uobis ístum, qui est filius meus dilectus. Hoc autem dixit, ut partim monstret quãta eos charitate prosequatur, siquidem à Timotheo segregari sustínuerit propter ipsos: partim ut & ueneratione dignus eis reddatur.

In Domino.] Hoc est, non in temporarijs rebus fidelis, sed in ijs quæ ad Dominum pertinent. Itaq́ & in ijs quæ ad uos pertinent, fidelem se minístrum præstabit.

Qui uobis ad memoriam reuocabit uias meas, quæ sunt in Christo, quemadmodũ ubiq́ in omni ecclesia doceo.] Non dixit, docebit, ut ne ægreferant, iuuenis enim erat Timotheus, sed ad memoriam reuocabit: quæ iam antea nouístis, renouabit in uobis. Vías autem dicit, prædicationis uerbi dispensationem & formulas, regulas & consuetudines, ac leges diuinas, quanam ratione uidelicet obambulem, quòd non ínflatus ut uos, neq́ hæreses inducens & schísmata. Quę sunt in Christo dixit, hoc est, níhil humani habentes, sed omnia secundũ Christum, uel quæ perficiuntur Christi auxilio. Submonstrabit autem uobis, quomodo in omni ecclesia doceã. Nihil enim noui dixi uobis, sed istorum omnes mihi sunt conscij. Itaq́ pudeat uos quòd præter cæteras ecclesias à uijs meis descíuistis aberrastísue.

Tanquam non uenturus sim ad uos, sic ínflati sunt quídam.] Cum dixisset, Misi uobis Timotheum, ne segniores redderentur, subdit: Etiamsi nunc non ueníam, ac ídcirco nonnullos absentia mea inflarit, ueníam tamen. Indicat autem puerilem eorũ mentem atq́ sententiã. Nam pueri absente præceptore solent incomposítè sese gerere. Qui nam autem erant, qui erant ínflati? Fornicator ille, cùm sapiens tum díues, ac símpliciter omnes qui ob huiusmodi efferebantur, qui, tanquam Paulus non esset qui ista argueret, erígebant crístas, & superbiebant.

Veniam autem ad uos citò, si Dominus uoluerit.] Hęc deijcientis superbos, adeoq́ sobrios reddentis uerba sunt. Pulchrè uerò adiecit, Si Dominus uoluerit, omnia nanq́ illius uoluntate aguntur.

Et cognoscam, non sermonem eorũ qui ínflati sunt, sed uirtutem. Non enim in sermone regnum cœlorum est, sed ín uirtute.] Quía eloquentiæ confidentes nonnulli, aspernabantur Paulum ceu ídiotam & índoctum: Videbo, inquit, non eloquentiam uestram, nam ea non est opus: sed uirtute, qua signa etiam edantur, opus est. Nõ enim per orationis elegantiam prædicatum est cœlorum regnum, & confirmatum est, cæterùm per signa quæ spíritus uirtute ac potentia eduntur.

Eloquentiã Paulus non magni fecit.

Quid uultis? ín uirga ueníam ad uos, an ín charitate & spíritu mansuetudinis?] Per uirgam íntelligit punitionẽ & pœnam. In uestro, inquit, arbitratu sítum est quomodo ad uos perueníam, mansuetóne uel atrocí animo. Nam si desides fueritis deprehensi, ueníam ad uos, & æquè puníam atq́ Elymã. Sín sobríj fueritis, mansuetudínis spíritu utar. Est enim & spíritus austeritatis & supplicij, uerùm à commodiore officio eum nominat: perínde ac Deum miseratorem & misericordem dicimus, non uindícem, scelerúmue punítorem ac ultorem, cum tamen etiam talís re uera sit.

Spiritus mansuetudinis, & spiritus austeritatis. Necm. 9. Ionæ 4.

CAPVT V.

OMnino auditur inter uos fornicatio, ac talis fornicatio, qualis ne inter gẽtes quídem nominatur, ita ut uxorem patris sui quis habeat.] Communem omnium accusationem facit, ut ne desides sint perínde quasi à delicto alieni sint, sed studeant adeoq́ conentur potius corrigere tanquam commune opprobrium. Nec dicit quòd audacter transigatur, sed auditur. Quòd si audiatur sit intolerabile, multo minus tolerandum ut quis perpetrare audeat. Præterea inter uos, qui cœlestibus mysterijs donati estis ac spíritualibus. Amplificans autem accusationem & culpam ísthanc, qualis, inquit, ne inter gentes quídem, nec dixit admittitur, uerùm ne nominatur quidem, ut coniugem quísquam patris sui habeat. Non dixit nouercam, sed uxorem patris, ut eo acrius ipse feriat, dum patris meminit. Honestius autem dixit, habeat, fornicationis nomen uerecundè fugiens, abominansq́.

Et uos ínflati estis.] Ob doctrinã quæ est ab illo, sapiens eñ erat. Obserua porrò Pauli prudentiã. Nusquam illum sermone dignatur, tanquam ignomínjosum & índignũ, qui ín medium prodeat. Cum alijs autem ceu de communi delicto & culpa loquitur.

Nec luxistis potius, ut è medio uestri tolleretur qui hoc opus fecit.] Debebatis, inquit, lugere, quoniam in communem ecclesiam calumniam peruenit. Conueniebat etiam ut oraretis & ploraretis tanquam super morbo & peste, ut tolleretur ex uobis, hoc est, resecaretur ceu publica noxa. Neq́ nominis eius hîc meminit, uerùm dixit, Qui opus hoc fecit.

Ego sanè tanquam absens corpore, præsens autem spíritu, iam iudicaui ceu præsens.] Non expectat suum ipsius aduentum, ut tum uincat, cæterùm tanquam pestem festínat comprimere & coercere priusquã totum ecclesiæ corpus inficiat. Præsens autem spíritu dixit, ut compellat eos ad pronunciationem, atq́ perterrefaciat, ut qui sciat quæ

quæ illíc iudicaturi ſint, nec ignoret per ſpíritum quíd nam agant. Quod ait, Iam iudicaui tanquam præſens, non dimittit eos per hoc aliud quícquam cogitare. Ego, inquit, protuli eam ſententiam, neq; ſecus hac in re quícquam ſtatuendum. A

Eum qui ſic iſtud operatus eſt, in nomine Domini Ieſu cõgregatis uobis, & meo ſpíritu.] Vt ne uideatur arrogans, eos adſumit conſortes: congregatis uobis, inquiens, in nomine Chriſti, hoc eſt, ut conuentus nõ fiat humano quopiã adfectu, ſed ſecundum Deum, ut Chriſtus ipſe uos congreget, ſuper quo etiam conuenitis. Adiunxit autem & exhíbuit ipſis ſuum etiam ſpíritum, ut ne ipſum dignentur uenía, néue condonent ei noxam, ſed rectè iudicent, æquè atq; ipſe præſtò eſſet.

Cum uirtute Domini noſtri Ieſu Chriſti, tradere talem Satanæ.] Hoc eſt, uel q; Chriſtus talem uobis dare queat gratiam, qua poſsitis diabolo eum tradere: uel q; & ipſe uobiſcũ aduerſus iſtum ferat ſuffragiũ. Nec dixit, Dedere, ſed tradere ſiue cõmittere, ſubaperiens ei reſipiſcentiæ ianuas. Neq; nomínis eius rurſus meminit, ſed talem dícit.

In interítum carnis, ut ſpíritus ſaluus ſit in die Domíni Ieſu.] Hoc eſt, ut morbo eum maceret & tabeſcere faciat. Cum enim ex corpore ac delicijs cupiditates prodeũt, corpus puníri uult, uti ſpíritus, id eſt anima, ſeruetur, ea nanq; cõſeruata, & corpus conſer uabitur. Vel ut ſpíritus, id eſt charíſma ſeu donum ſpírituale, ſaluum ei ſeruetur, nec ab eo ceu ex impío diſcedat. Id porrò curã gerentis potius eſt, quàm punientis. Pulchrè autem diei illíus meminit, ut & illi ſibi metuentes, medicinam adferant, iſq; hanc recipiat, Metam autem diabolo ſtatuit, æquè atq; in diuo Iobo, ut corpus tantum, non autem animam attingat.

Anima ſeruata corpus etiam ſeruatur.

Iob 2.

Non bona eſt gloriatio ueſtra.] Obſcurè & clanculum ſubindicat quòd ipſi non permíſerint eum reſipiſcere, gloriantes eius nomine. Nam ex Corinthiorum ſapientibus quíſpiam erat.

Neſcitis q; modícum fermentí totam maſſam fermentat?] Et ueſtrí, inquit, nõ illíus tantummodo curam habeo. Nam neglectum malum facilè reliquum eccleſiæ corpus deperdere & uaſtare poteſt. Vt enim fermentum, modícum cum ſit, totam maſſam fermentat, ac in ſeipſum alterat: ſic & huius peccatum ad ſeſe pleroſq; alíos attrahet. B

Expurgate itaq; uetus fermentum, ut ſitis noua conſperſio, quemadmodum eſtis azymi.] Hoc eſt, fornicatorem iſtum eíjcite, imò & alios malos: uetus enim fermentũ, omnis generis uitia nominat. Nec dixit Purgate, ſed expurgate, hoc eſt, ſumma diligentía purgate: ut ſitis noua maſſa, ſiue conſperſio, quæ non ſit míxta uitijs & malitia, quemadmodum eſtis, hoc eſt, ſicuti decet uos eſſe: ſine fermento, id eſt, uetere malitia, quæ acetoſa eſt, & mordícans per pœnitentiam.

Expurgate uetus fermentũ.

Etenim paſcha noſtrum pro nobis ímmolatus eſt Chriſtus.] Quía azymorũ, hoc eſt fermento uacantium panum meminit, atq; hí paſchatis tempore edebantur, ſimulatq; per allegoríam quíd ſint azyma explícauit, nimirum affectio uel animus uitijs nõ contaminatus: quid paſcha ſit allegoricè, in medium promít: Chriſtus, inquiens, paſcha noſtrum eſt pro nobis mactatus & ímmolatus, debemus ígitur azyma, id eſt, omne mab omnibus uitijs puritatem amplecti.

Azyma quæ ſint Paulo.

Ferías itaq; celebremus, non in fermento ueteri, neq; in fermento malítiæ & uerſutíæ.] Oſtendit q; omní tempore feriarum ſit occaſio & opportunitas Chriſtianis, propter excellentiam traditorum illis bonorũ. Ob eam enim cauſam occíſus eſt filius Dei, ut te feriari & feſtos dies celebrare faceret; non in fermento ueteris Adami, neq; in uíta uitijs plena, uel, quod peius eſt, uerſutía. Malus enim eſt, quíſquis malè agit: uerſutus autem, qui & cum profunditate, ac doloſa mente malè agit.

Malus. Verſutus.

Sed in azymis ſyncerítatis & ueritatis.] Hoc eſt, in uita ſyncera ſiue pura, ut opponatur malítiæ: & uera, hoc eſt, hypocríſi ac dolo uacante, ut uerſutiæ opponatur. Vel ueritatem intelligere poteris ad díſcrimen ueterum figurarum, quæ non fuerunt ueritas. Vult nanq; Chriſtianum ueteris teſtamentí figuris ſuperiorem eſſe. Vel ſyncerítatem accípies, puritatem quæ per opera fit: ueritatem autem ipſam contemplationem.

Syncerítas. Veritas.

Scripſíq; uobis in epiſtola, ne commiſceremíni fornicatorĩbus.] In qua epiſtola? in hac ipſa. Cum enim ſuprà dixiſſet, Expurgate uetus fermentũ, ſuſpicati eſſent fortaſſe ſibí ab omnibus fornicatorĩbus ab alijs etiam qui apud Græcos eſſent, temperandum, ſeq; ab ijs ſegregandos, Interpretatur ígitur iſthuc.

Et non

Et non omníno fornicatorĩbus mundí huius, aut auaris, aut rapacibus, aut idolorũ cultoribus, alioquí debueratis ex hoc mundo exíſſe.] Omnino tanquam in re confeſſa ac manifeſta poſuit. Hæc uerò huius oratiónis eſt conſtructio, Et omnino non prohíbui ne cum mundí fornicatorĩbus conuerſaremíni, hoc eſt, Græcis: quandoquidem alíum terrarũ orbem oporteret uos ínquirere. Quî enim fieri poteſt, cũ in una eademq; urbe plures ſint Græci & peccatores, ut non commíſceamíni talibus? A

Nunc autem ſcripſi uobis, non commiſceri, ſi is cum frater nominatur, ſit fornícator, aut auarus, aut idolorum cultor, aut conuíciator, aut ebrioſus, aut rapax. Cum huiuſmodí nec cibum ſumere.] Víden' non unicum ſolummodo ſcortatorem fuiſſe, ſed plures alíos adeoq; uarijs ſceleribus defermatos? Et quomodo qui frater eſt, idolorum eſſe cultor poteſt? Quemadmodum in Samarítanis olim contígit, qui ex dimídia parte pij eſſent, Deíq; cultores uídebantur: ſic in huiuſmodí accídit. Ex his énim nonnulli idolis planè detinebantur adhuc. Præterea præſtruit etiam ſermoni, quem de ijs qui idolis ímmolata edebant, habiturus eſt, uiam. Probè autem dixit, Qui frater nomínatur. Siquídem nomen tantummodo frattris habet, reuera autem frater non eſt, quíſquis enumeratis uitijs obnoxius fuerit. Quod inquit, ἢ πόρνος, ſit fornicator, poteſt etiam per diſiunctiuam coniunctionem intelligi, perinde ac ſequentia, ut ſit, Aut fornícator, poteſt etiam ut uerbum accípi, pro eo quod eſt, Si quis frater nominatus, ſit fornícator, & quæ deínceps ſequuntur. Cum huiuſmodí ne cíbus quidem ſumendus, ut agnoſcens ſe abominationem nauſeamq; eſſe propter ſcelus, ab eo ſibí temperet atq; abſtíneat.

Samaritani dimidia pars pij.

ἢ uerbum, id eſt, ſit. ἢ coniunctio, id eſt, aut.

Quid enim mihi de ijs qui foris ſunt, iudicare?] Eos qui foris ſunt, Græcos ſiue gentiles nominat: qui intus, Chriſtianos. Nulla enim facio uerba de ijs qui foris ſunt: tantum enim eſt quod ait, Extra meas iſti leges ſunt: ſuperuacaneũ itaq; fuerit legem ſancire ijs qui extra Chriſti regiam & aulam agunt. Quæcunq; enim lex loquitur, ijs qui ſunt in lege loquitur. *Rom. 5.*

Nónne de ijs qui intus ſunt, uos iudicatis? eos uerò qui foris ſunt, Deus iudicabit.] Nonnulli particulam οὐχί, id eſt nõ, ſiue nónne, puncto interſtinguunt, deinde ab alio príncipio ſine interrogatione legunt, De ijs qui intus ſunt, uos iudicatis. Cum enim ſuprà dixiſſet, Quid eñ míhi de ijs q; foris ſunt, iudicare? ſubintulit, Nõ, quaſi dicat, mea nihil refert illos iudicare. Quidam uerò iunctim cum interrogatione legunt, Nónne de ijs qui intus ſunt, uos iudicatis? hoc eſt, Nónne Chriſtiani uobis iudicandi ſunt? Eos uerò qui foris ſunt, horribilior iudex excípiet. Proinde ſi à uobis, qui intus ſunt, iudicantur, euadent atrocius Dei iudícium. B

Auferte malum ex uobis ipſis.] Meminit ſcripturæ loci ex ueteri Teſtamento, ut commonſtret quòd ueteri etiam adeoq; ſuperno legiſlatori placuerit ut ſcelerati excinderentur. Quod ait, Ex uobis ipſis, índicat maiorem in cõmoditatem ipſis cedere prauí extirpationem ſublationemq;. *Deut. 13. 17. & 19. Improbi è medio tollendi.*

CAPVT VI.

AVdet aliquis ueſtrũm, habens negocium aduerſus fratrem ſuum iudicari apud iníuſtos, & non apud ſanctos?] Plericq; in pecuniarijs cauſis diſsidentes, apud Græcos iudices contendebant, tanquam legum peritos. Hoc ígitur nunc corrígit, quod obiter in mediũ incidit. Poſtquã enim mentionem fecit auarorũ, actutum efferbuit ſolícitudine talia patrantium. Intuere autem quomodo ſtatim ab initio indignationem ſuam oſtendat, audaciam appellans rem iſtam ac præuaricationem. Non dixit porrò, Apud infideles: ſed, Apud iníuſtos. Cum enim is qui apud iudicem diſceptat, iuſtum adſequi laborat, oſtendit eos iuſtum haud conſequi. Iníuſti enim ſunt, ínquit, ſententiam proferentes Græci, qui ígitur tibi iuſtè iudicabunt? Sanctos, fideles appellat, ex ipſis nomínibus differentiam demonſtrans. alíj nanq; iníuſti ſunt, alíj uerò ſancti. *Sanctificeles.*

An neſcitis quòd ſancti mundum iudicabunt?] Quía fideles plericq; índocti non uidebantur idonei, eíúſue authoritatis, ut lítem dirímerent uel cauſam aliquam, authoritatem illis conciliat: primùm quídem ſanctos eos appellans, deinde adſeuerans quòd mundum ſunt iudicaturi, non ipſi quídem ſedentes, ac ſententiam proferentes, Dominus enim iudicabit; uerùm condemnabunt. Cum enim ipſi qui eíuſdem erant

naturæ,

Rom.2. naturæ,& ſimilibus affectionibus obnoxij inuenti fuerint fideles, illi uerò infideles, A
2.Cor.5. nónne iſthæc condemnatio eſt infidelium?

Quod ſi in uobis iudicatur mundus,indigni eſtis iudicijs minimis.] Obſerua q̃ non dixerit, à uobis iudicatur, ſed in uobis: hoc eſt, à Deo quidem iudicatur, in uobis aũt condemnatur, dum uos argumento eſtis q̃ crediderit is. Quod ait,indigni eſtis iudicijs minimis,talem habet ſententiã. Cum enim ueriſimile eſſet à Chriſtianis iudicatos pudefieri,è diuerſo,inquit,contumeliam retuleritis,ſi ab illis qui foris ſunt, hoc eſt ab infidelibus iudicemini, illorum enim iudicia ſunt minima,non Chriſtianorum.

* μὴ τοιγε Βιωτικὰ, id eſt,nedũ mũdana,ſiue uitalia, hoc eſt,non ſolũ res ad uictũ aut uitæ uſum pertinentes. Angeli dæmones. Neſcitis, quòd angelos iudicabimus? * quanto magis ſecularia.] Angelos dæmones appellat,quos cõdemnabimus,quando nos carne ueſtiti,incorporeis iſtis ſubſtantijs excellentiores fuerimus reperti.

Iudicia igitur de rebus temporarijs ſi habeatis,qui in eccleſia cõtempti ſunt, eos conſtituite. Ad uerecundiam ueſtram dico. Sic non eſt inter uos quiſquam, qui poſsit iudicare inter fratrem ſuum? Ab infidelium iudicijs eos reuocare uolens, ex abundanti adijcit: Forſan dixerit quiſpiam, q̃ non ſit ſapiens in eccleſia,qui dijudicare poſsit. Si enim ſecundum ueſtrum ſermonem non eſt ſapiens,contemptos potius iudices conſtituite, quàm infideles. Iſtuc autem dixi ad confuſionem & uerecundiam ueſtri, conſentiens uanæ opinioni ueſtræ: quandoquidem tanta eſt raritas ſapientum apud uos,ut uiles & indoctiores ſententias ferre oporteat. Fratrem ſuum adiecit, indicans quòd ſiquando aduerſus fratrem ſit contentio, non ſit opus uaria rerum cognitione & icientia ceu fraterna adfectione multum faciente ad diſceptationis dilutionem.

Sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles.] Duplex malum, & quòd erga fratrem ſit iudicium,& quòd apud infideles.

Iam quidem omnino delictum eſt in uobis, quoniã iudicia habetis inter uos.] Antea ſuſtulit contentiones & iudicia apud infideles, nunc autem prorſus ipſam diſceptationem tollit,inquiens: Omnino eſt delictum, id eſt, condemnatio & pudor. Nam omnino habetis iudicia, hoc eſt, cauſas iudiciarias alius erga alium habetis, hoc enim eſt quod ait,inter uos. Significanter autem hoc dixit. Nam Chriſtianorum refert ſeſe inter ſe fratres reputare. B

Quare non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini? ſed ipſi iniuriam infertis, ac defraudatis,idq̃ fratres?] Multiplex eſt accuſatio. Prima quidem, quòd non nouerunt iniuriam qua adficiuntur, ſuſtinere: altera, quòd ipſi potius iniuriam inferant: tertia, quòd fratribus faciant. Pulchrum eſt autem, inquit, neq̃ iniuriam facere, neq̃ iniuria adfici: in ſumma autem, melius eſt iniuriam pati.

Iniuriã pati melius eſt quàm infer re.

An neſcitis quòd iniqui regnũ Dei non poſsidebunt?] In minas admonitionẽ terminat,uehementiorẽ ſermonẽ reddens: ac ueluti in re cõfeſſa & certa ipſos interrogat.

Ne erretis.] Hîc occultè indicat fuiſſe nonnullos apud Corinthios, qui dicerent: Clemens eſt Deus, nec puniet nos, uerùm in ſempiternum regnum introducet. Ait igitur, ne erretis. Etenim reuera erroris eſt & impoſturæ, hîc ſperare commoda, poſthac uerò illîc diuerſum conſequi.

Molles. Neq̃ fornicatores.] Condemnatum iam primo loco ponit.

Neq̃ idolorum cultores, neq̃ mœchi, neq̃ molles.] Molles, turpia patientes nominat. Infert autem iam turpia quoq̃ agentes.

Matt.5. Ebrietatis mala. Neq̃ maſculorum concubitores, neq̃ auari, neq̃ fures, neq̃ ebrioſi, neq̃ maledici, neq̃ rapaces, regnum Dei poſsidebunt.] Quærunt multi, cur nam ebrioſos, & maledicos ſiue conuiciatores, cum idolorum cultoribus & maſculorum concubitoribus iunxerit. His obſeruandum, quòd & Chriſtus eum qui dixerit fratri ſuo fatue, reum faciat gehennæ: quodq̃ Iudæi ex ebrietate ad idololatriam peruenerunt. Deinde hîc non habetur ratio pœnæ ac ſupplicij, uerùm de eo quòd quiſquam è regno excidit. E regno autem pariter omnes excidunt: num uerò in pœnis ſint diſcrimen habituri, nõ eſt præſentis loci indagare.

Et hæc quidam fuiſtis, ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in nomine Domini Ieſu, & in ſpiritu Dei noſtri.] Intelligite à qualibus malis nos liberarit, quantaq̃ nobis bona largitus ſit Deus. Habebatis enim uos hæc omnia cõmemorata, uerùm ab ijs uos mundauit Deus, imò & ſanctificauit. Quomodo? iuſtificans, inquit, uos,

A uos. Abluit enim uos, deinde iuſtificans ſanctificauit: nõ huius uel iſtius doctoris præceptoris ue nomine, cæterùm in Chriſti nomine, ſpiritu q̃ ſancto. id eſt, Trinitas iſta nobis donauit. Cum enim dicit quòd Deus in nomine Chriſti & ſpiritu ſancto nos ſanctificarit, nihil aliud quàm trinitatem ponit.

Omnia mihi licent, ſed non omnia expediunt.] Quia fornicatoris ſuprà meminit, deq̃ eo rurſus eſt uerba facturus, interſpergit interim ſermonem de guloſitate & crapula. Ex hac enim plerũq̃ fornicationis malum prouenire ſolet. Ait ergo: Licet mihi edere & bibere, ſed non prodeſt immoderatè iſthuc facere. Fornicatio ex crapula ferè oritur.

Omnia mihi licent, ſed ego ſub nullius redigar poteſtate.] Dominus, inquit, ſum cibi potusq̃, uerùm ſi me iſtis immoderatè dedã, ſeruus eorũ pro domino inueniar. Quorũ enim, inquit, Deus uenter eſt. Proinde à nullo horum in poteſtatem redigar. Phil.3.

Eſcæ uentri, & uenter eſcis.] Ventrem, guloſitatem & crapulam dicit, non membrum noſtrum: eſcas autem, immoderatum eſcarum uſum. Ait ergo, immoderatum ciborum uſum & luxum, amicitiam & familiaritatem cum guloſitate habere, hánc-que cum illo. Nec poſſunt nos hæc ad Chriſtum perducere, ſed ad ſeſe tranſmittunt obtemperantes ſibi: nimirum immoderatio ad gaſtrimargiam, ſiue guloſitatẽ, gaſtrimargia uerò ad immoderationem. Crapulæ mala.

Deus autem & hunc & has deſtruet.] Non uentrem, ſed guloſitatem: neq̃ cibum, ſed immoderatum eorum uſum. Deſtruet ſiue abolebit, nonnulli pro prædictione accipiunt eius quod in futuro ſeculo euenturum eſt. nam illîc neq̃ edemus neq̃ bibemus. Quòd ſi illîc non licebit modicè cibo potuq̃ uti, multo magis immoderatio & guloſitas condemnabitur & tolletur. Theologus autem ſtatim uentrem aboleri dicens cum cibis deſtructioni obnoxijs, indicauit q̃ ſimul atq̃ ſaturatus fuerit uenter, deſtruitur, qui adeò multa interim inquirat. Quidam hîc adſeuerant, quòd adhoratio nem hîc oratione & uoto ſignauerit & concluſerit, ſummis uotis orans & expetens uti deſtruatur tum immoderatio, tum guloſitas.

B Corpus autem non fornicationi, ſed domino, dominus autem corpori.] En q̃ fornicationis cauſa de gaſtrimargia ſeu guloſitate locutus ſit primùm, commonſtrauit. Conſequens enim erat dicere, Corpus non cibis, neq̃ aluo: ille uerò non ſic dixit, ſed fornicationi: ob oculos adeò ponens quiſnã ſit deliciarum & crapulę effectus, nempe ſcortatio. Quod autem ait, eſt huiuſmodi: Corpus non eum in finem formatum eſt, ut delicietur, & in fornicationem incidat: cæterùm ut Chriſtum ceu caput ſuum ſequatur, ac rurſus Dominus ceu caput illi inſideat. Deliciarum & crapulæ effectus, ſcortatio.

Deus uerò & Dominum ſuſcitauit, & nos ſuſcitabit per uirtutem ſuam.] Ne, inquit, angaris animo ſi audias Dominum à Deo excitatum. Tãquam autem infantes ſint, ſic ſeſe illis accommodat. Quoniam autem de patre omnes magna ſentiebant, quippe de quo conſtaret ipſum eſſe cauſam & autorem omnium rerum, eam ob rem reſurrectionem patri refert acceptam, noſq̃ ab eo excitandos demõſtrat. Vt enim caput noſtrum, Chriſtum uidelicet, excitauit: non diſsimilem ad modum, reliquum etiã corpus Chriſti, nos nimirum, excitabit. Autoritatem autem et fidem faciens ſermoni huic ſuo adiecit, per uirtutẽ ſuam. perinde ac dicat: Ne dubitetis hac de re, cuius iam memini: Virtus namq̃ ſiue potentia Dei magna & præclara tranſigens, iſthuc etiam faciet. Quòd uerò patri ceu autori Chriſti excitationẽ adſcribat, planũ eſt ex eo quod Dominus de ſe ipſe dicit: Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud: & rurſus ſcriptum eſt, Exhibuit ſeipſum uiuentem. Quare cum ipſe ſeipſum excitauerit, patri ſuo ceu autori rem iſtam attribuit. Pater reſurrectionis autor. Ioan.2. Actuum 3.

Neſcitis quòd corpora noſtra ſint membra Chriſti?] Redit denuò ad propoſitam admonitionem, quæ contra fornicationem erat ſuſcepta. Horribiliſsimo autem argumento orationem auſpicatur.

Tollens ergo membra Chriſti, faciã membra meretricis? Abſit,] Non dixit copulabo ſcorto, uerùm, quod eſt multo horribilius, faciam membra ſcorti? Quis enim non exterreatur? quis non horreat, ſi audiat membra Chriſti auelli, fierique ſcorti membra?

An neſcitis q̃ qui adhæret meretrici, unum corpus eſt? Erunt enim, inquit, duo in carnem unam.] Confirmat quod dixit, quomodo uidelicet ſcorti membra efficiãtur, quæ ſunt Chriſti. Per cõmixtionem, inquit, uir unum cum ſcorto efficitur: quare &

membra eius, quæ fuerunt membra Christi, in scorti membra permutata sunt.

Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est.] Obserua quomodo ab ipsis nudis uerbis scorti & Christi, promoueat accusationẽ, uehementiorẽ ipsam reddens. Qui Domino, inquit, agglutinatur, nihil aliud quàm spiritus efficitur, dum nihil carnale trãsigit, hoc est, spiritualis efficitur. Domino eñ uniri, sanctificationẽ spiritus ipsi suppeditat. Per hæc autem cõmonstrauit quónam modo fideles membra Christi efficiãtur.

Concupiscẽtiæ carnalis ardor.

Fugite fornicationem.] Ceu persecutricem, quæ nunquam nõ corporibus nostris immineat. & fugere nos eam adhortatur, ut omnibus uiribus nostris ab ea abstineamus, consulens. Nihil enim adeò nos persequitur, ut carnea ista concupiscentia.

Fornicationis immũditia.

Omne peccatũ quodcunq; fecerit homo, extra corpus est: qui uerò fornicatur, in propriũ corpus peccat.] Fornicatione totũ corpus, inquit, coinquinatur: unde & adbalneas accurrere solẽt qui fornicati sunt, ceu corpore iam polluto. In ipsum itaq; corpus delinquit scortator, contaminans ipsum, sordibusq; conspurcans. Ac etiãsi cædes per corpus fieri uideatur, non omnino tamen corpus coinquinat. Nam uerisimile est lapide petere, uel ligno, uel alio quopiam instrumento, & non inquinari corpus: fornicationẽ autem citra corpus perficere, impossibile est: unde necessariò etiã coinquinatur. Attollere adeoq; exaggerare uoluit rem de qua instituerat adhortationẽ. Non enim omnino omnium pessima est fornicatio. Alias etiam quasdam dilutiones ad id noui. Qui fornicatur, in proprium corpus peccat, quatenus non facit isthuc, spe accipiundæ sobolis, neq; cum legitima coniuge miscetur, sed frustra ipsum corrumpit seminis profusione, ac debilitat. Rursus aliter: Qui fornicatur, in fœminam cui miscetur, peccat, quæ corpus ipsius est per congressum. Quatenus enim non miscetur ei legitimè, peccat in ipsam. Atqui magni Ioannis dilutio cunctis est præstantior, prima nimirum. Ambigunt autem hîc nonnulli, in quæstionem uocantes, quid igitur inuidia? Nónne & ea liquefacit corpus, adeoq; dissoluit? Verùm diluunt ad hunc rursus modum. Inuidia est affectio siue passio, non actio: de actione autem nunc sermo Apostolo. Ait enim: Omne peccatum quodcunq; fecerit homo: nõ tamen de passione loquitur. Inuidia enim non fit à nobis, sed efficitur in nobis.

Homicidiũ.

Inuidia est passio, non actio.

An nescitis quòd corpora uestra sint templũ spiritussancti, qui est in uobis, quem habetis à Deo?] Vehementius eos perterrefacit doni magnitudine, hoc est spiritus, tum dignitate donantis, hoc est Dei. Templum, inquit, factum estis nimirum sancti spiritus. Ne igitur polluatis templum istiusmodi sanctum, neq; inutile reddatis Dei eximium donum. à Deo enim habetis & donum, & spiritum.

Iuris nostri non sumus. Liberũ esse nostrum arbitrium.

Et nõ estis uestri ipsorũ, siquidem empti estis precio.] Sub Domino, inquit, estis, nihilq; proprij habetis, ne ipsum quidem corpus. empti enim estis precio, nẽpe per sanguinem Christi. Proinde artus uestri alij Domino sunt subiecti, & quò uult ille, duci oportet eos. Hæc autem dicens, non tollit propriã hominis potestatem, seu liberum arbitriũ, cæterũ par & iustum esse monstrat, nos Deo seruire, à quo & empti sumus.

Glorificate Deum in corpore uestro.] Postq; empti estis, inquit, glorificate Deum in corpore uestro, bona opera per corpus perficientes, sanctumq; ipsum seruantes & purum. Glorificatur enim Deus, quum bona opera nostra homines uident, ac deinceps Deum glorificant.

Cordis adulterium. Matt. 5

Et spiritu uestro.] Ostendit q non corpore tantùm sit euitãda fornicatio, cæterùm & anima, ut mente non coinquinetur. Spiritum enim mentem & intellectum nominauit. In corde nanq; adulterium, in Euangelijs etiam interdictum est.

Quæ sunt Dei.] Assiduè in memoriam reuocat q non simus nostri ipsorũ, uerùm sub Domino Deo censemur, qui & animã & corpus nostrũ sanguine mercatus est.

CAPVT VII.

De quibus autem scripsistis mihi.] Sectas correxit, tum fornicationem & auaritiam: iãnunc uerò de nuptijs & uirginitate constituit. Scripserant enim ei, num sit abstinendum ab uxore, an secus.

Matrimonium malum nullum est.

Bonum est homini mulierem non tangere.] Bonum, inquit, & eximia res est cuiuis mortalium, nec soli sacerdoti, perinde ac nonnulli malè intelligunt, mulierẽ prorsus non attingere, sed uirginem permanere. Tutior autem, nostramq; plurimùm imbecillitatem adiuuans est matrimonij res. Subinfert igitur:

A Propter fornicationes autẽ unusquisq; propriã uxorẽ habeat, & unaquæq; suũ uirũ.] De utraq; parte disserit. Verisimile est enim uirum cõtinentiã amare, mulierẽ autem non item: autè diuerso. Propter fornicationes autem, dicens, cõpellit nos ad continentiam. Si enim propter fornicationes nuptiæ permittuntur, non debent posthac matrimonio iuncti intemperanter, sed pudicè ac moderatè congredi.

Coniugatorum continentia.

Vxori maritus debitam beneuolentiam reddat, similiter & uxor marito.] Debitũ (inquit) habetis, mutuam erga uos beneuolentiam. Quatenus igitur debitum, necessarium est ut eam beneuolentiam inter uos mutuò præstetis.

Vxor et serua & domina mariti: & contrà.

Vxor proprij corporis nõ habet potestatẽ, sed maritus: similiter autem & maritus proprij corporis potestatem nõ habet, sed uxor.] Quòd debitũ sit, & ueluti necessitas mutua inter maritũ & uxorem beneuolentia, nũc illud ipsum demonstrat. Nõ enim, inquit, potestatem habent corporum, sed enim uxor & serua est & domina mariti: serua quidem, quatenus non habet proprij corporis potestatem, ut tradat ipsum quibus uelit, cæterũ maritus dominatur in ipsum: domina uerò, quatenus rursus mariti corpus ipsius est, nec habet is corporis sui potestatem, ut tradat ipsum scortis. Consimilem ad rationem maritus est cùm seruus tum dominus suæ coniugis.

Ne defraudetis uos mutuò, nisi quid ex consensu ad tempus.] Hoc est, inuito marito ne contineat uxor, uel maritus nolente uxore ne contineat. Alterum enim altero inuito isthuc facere, est defraudare, quemadmodum & de pecunijs dicitur: uolente uerò, non item, ceu quando ex consensu, quando utriq; segregauerint aliquid temporis, ut abstineant inter sese.

Vt uacetis ieiunio & orationi.] Interpretatur quomodo dixerit ad tempus, siue quando tempus fuerit uacare orationi, hoc est, intensè orandi. Non enim dixit simpliciter, Vt oretis: sed, Vt uacetis orationi. Si enim simpliciter ab orãdo eos qui cõgressu utũtur, arceret, uel orare prohiberet, quomodo alibi diceret, Incessanter orate? Vt igitur oratio feruentior fiat, Abstinete, inquit, alius ab alio: ueluti congressus non impu-

1. Thes. 5

B ritatem faciat, sed negocium facessat.

Et rursus in idem cõueniatis, ne tentet uos satanas. Propter incontinentiã uestrã.] Illud ut rursus cõueniatis, inquit, nõ ceu legẽ imponẽs dico, sed ne uos tẽtet satanas, ad fornicationẽ uidelicet. Quia uerò diabolus per sese nõ est autor fornicationis, sed incontinentia primùm nostra, subintulit, Propter incõtinentiam uestram. Ipsa enim est in causa cur satanas nos tentet.

Hoc autem dico secundũ indulgentiã, non secundũ imperium.] Illud ad tempus, inquit, ne defraudetis uos mutuò, per concessionẽ dixi, acquiescens imbecillitati uestræ, non legem sanciens uobis, aut mandatum quod transgredi non liceat.

Volo enim omnes homines esse sicut & meipsum.] Siquando ardui quippiam demandet, solet sese in medium proferre diuus Paulus. Ait igitur, optarim ut semper omnes continerent.

Cœlibatus, donũ Dei.

Sed unusquisq; propriũ donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius uerò sic.] Virginem, inquit, quempiam manere, donum Dei est. Atqui & nostro studio ea res opus habet. Quomodo igitur donum ipsum dicit? ut cõsoletur eos quos abundè percusserat, cum dixit, Propter incontinentiã uestram. Obserua autem q etiam nuptias donum faciat, inquiens: Vnusquisq; proprium donum habet, alius quidem sic, hoc est, ut uirgo permaneat: alius uerò sic, hoc est, ut in matrimonio sit.

Nuptiæ, donum Dei.

Dico aũt innuptis & uiduis, bonũ eis, si permãserint, sicut & ego. Si aũt non continent, nubant: melius est eñ nubere q̃ uri.] Viden' sapientiã Pauli, quomodo meliorẽ monstret esse continentiã, nec interim tamen cogat si quis non possit, ut ne pe us flagitium cõmittatur? Si enim multã, inquit, uim sustines & ustionẽ (magna enim concupiscentiæ tyrannis est) discede à laboribus istis & sudoribus, nequãdo subuertaris.

Mat. 5 et 19.

Iis aũt qui matrimonio iuncti sunt præcipio, non ego, sed Dominus.] Quia Dominus legem palàm sanciuit nõ debere fieri diuortium dempta fornicationis causa, propterea, Non ego, inquit, sed Dominus. Antehac enim cõmemorata, non fuerũt apertè à Domino lege lata instituta, etiamsi quæcũq; Paulus dicat, Domini sunt, & nõ humana. Nam in progressu dicit: Puto enim quòd & ego spiritum Dei habeam.

Pauli dicta diuina sunt.

Vxorẽ à uiro nõ discedere, quod si discesserit, manere innuptã, aut uiro suo reconciliari

ciliari. Et uir uxorem non dimittat.] Quoniam seruandæ pudicitiæ gratia uel intolerantia quadam, uel alia quauis de causa fiunt diuortia. Satius quidē, inquit, est, ut nulla prorsus fiat seiunctio. Quæ tamen si fieri contigerit, maneat mulier uirum habens, et si nō ad cōmixtionem, sed saltē ut nullum alium superinducat: uel uiro concilietur.

Reliquis autem ego dico, non Dominus: Si quis frater uxorem habeat infidelem, ipsaq; cōsentiat habitare cum illo, ne dimittat ipsam. Et uxor cui maritus est infidelis, cui placeat habitari cum illa, ne dimittat ipsum.] Quid ais? Si infidelis quispiam sit, manea cum uxore: si fornicarius, non item. atqui fornicatione deterior est infidelitas. Deterior quidē, sed nostra potius uindicat Christus, q̄ sua. Nam relinque, inquit, ibi uictimam meam, & fratri tuo reconciliare. Et decem talentorum millia contempsit si- *Matt.5.*
bi debita, sed contumeliam in eum qui centum denarios debebat factam, uindicauit. *Matt.18.*
Sic igitur & hoc loco infidelitatem, qua constat in se delinqui, dissimulat Deus, & nihil ducit: ob fornicationem uerò qua in uxorem peccat, pœnas exigit. Dicūt tamen nonnulli, quòd per ignorantiam infidelitas contingat, qua uerisimile erat ipsos laborare. Quemadmodum & ipse ait: Quid enim nosti mulier, si uirum saluum facies? Fornicationem autem ex confessa quadam fieri & indubitata malitia, haud dubium est. Fornicator præterea seipsum prius separauit, auferens enim mēbra sua ab uxore, effecit mēbra meretricis. Infidelis uerò nihil in carnalem unionē peccauit. Imò potius per ipsam fortasse unietur & coniungetur etiam secundū fidem. Vt ne interim dicā quòd uitæ fieret euersio, carpereturq; ob id Euangelium, si credens ab incredulo seiungeretur. Id tamen tum quidem futurum intelligas, si utriq; cum in infidelitate essent, iniissent coniugium, postea alter ad fidem ueniisset. Nam si prius fuisset aut uir *Fidelis cum infideli matrimonium non ineat.*
aut uxor fidelis, haudquaquā cum infideli iungi matrimonio licuisset. Nec dixit quidem, Si quis uult infidelem accipere: sed, Si quis habet infidelem uxorem. Nec simpliciter infideli fidelem, sed uolenti cohabitare facit. Id enim significat, quod ait Consentiat, hoc est, uoluerit.

Sanctificatus est enim maritus infidelis per uxorem, & sanctificata est uxor infidelis per maritum.] Hoc est, partis fidelioris abundanti puritate uincitur infidelis ipsius immunditia, neq; eo quòd sanctitatem adipiscatur infidelis, siquidem nō sanctus est dixit, sed sanctificatus est, hoc est, ab eius quæ fidelis sit, sanctimonia superatus est. Hæc autem dicit, ne uereatur fidelis aliqua mulier aut metuat se labe & sordibus insici, si cum infideli rem habeat. Quæritur autem: Quòd si quis qui meretrici adhæserit, unum iam corpus cum ea fortitus, sit immundus: perspicuum est, etiam eam quæ cum idololatra iungitur, unum cum illo corpus fortiri: cur igitur ex ea re non immunda redditur mulier? Quoniam in fornicatione illud ipsum in quo cōmunicant, commixtionem dico, impuritatem habet, eoq; uel utroq; coinquinari: uerùm quod ad fidelem spectat & infidelem, longè se aliter res habet. Siquidem ob suam incredulitatem immundus efficitur infidelis, iuxta quam mulier cum ipso non communicat, sed iuxta commixtionem coniugalem, quam nullam habere in se immunditiem liquet. *Coniugalis copula nullā habet immunditiam.*
Est enim hæc illi cōnubij uinculis nexa. Propterea nullā fidelis ex eo labē admiserit.

Alioquin filij uestri immundi essent.] Nam si infidelis credentis nitore non uincerentur, forent sanè quos pārerent liberi immundi, uel ex parte dimidia mundi.

Nunc autem sancti sunt.] Hoc est, non immundi. Nam per exuperantiam dictionis huius sancti, huiusmodi suspicionis metum reijcit.

Quòd si infidelis discedit, discedat.] Hos est, si uir infidelis uxori fideli iniungat ut secum sentiat, & particeps suę fiat infidelitatis, dirimat potius matrimonium mulier, & à uiro abscedat. Satius enim est connubium ipsum dissoluere, quàm pietatem & Dei cultum dimittere.

Non enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi: in pace autem uocauit †nos Deus.] Si tecū ille eò, inquit, iurgatur, q̄ suæ infidilitatis participare nil to- †uos habet codex Basilienſis, ut etiā in gloſa.
leres, confestim secedito. Non enim es huiusmodi seruituti subiecta, hoc est, nil coge- *Altercatio fugienda.*
ris uirum in rebus huiusmodi perpeti. Melius est enim secedere, q̄ altercari. Neq; enim diuinæ illud est uoluntatis, quippe qui uos in pace uocarit. Itaq; si ille litiget, & iurgijs urgeat, præbuit ille diuortij causam.

Quid enim nosti mulier, num maritum saluum facies?] Rursum ad id quod superius

A rius dixerat, redit, uidelicet, Non dimittat mulier uirum. Si enim tibi nihil molestus sit, inquit, maneto cum eo, & cōmonefacito: aliquid fortè hoc modo peregeris. Quasi rem in ambiguo statuit, cùm ne uideatur mulieri necessitatem ullam imposuisse, ut uiro Christi fidem excipiendam persuadeat: tum ut hanc reddat ad bene sperandum intentam, & à desperatione auertat.

Aut quid nosti uir, si coniugē tuam saluā facies? Nisi cuiq; ut diuisit Deus. unumquenq; ut uocauit Dominus, ita ambulet.] Nōnulli sic cōstruūt, Quid nosti uir, si mulierem saluam facies, necne? Deinceps quasi ex alio quodam capite dicat, Vnicuiq; ut diuisit Deus, perinde ac si dicat, Vnde compertū habes, si saluam facturus hanc sis, an minimè? id quidem est prorsus incertum. Quandiu res in ambiguo fuerit, haudquaquam est dirimendum connubium. Quòd si saluam non feceris, nil tibi officiet. Saluam autem hanc si reddideris, & alijs profuisti & tibi. At non ita legit Chrysostomus: sed, Nisi ut unicuiq; diuisit Deus: qui sensus est longè potior. perinde ac si dicat Apostolus: Haudquaquā propter infidelitatem fiat diuortium, nisi unicuiq;. hoc est, Sed unusquisq; sic se habeat, ut Deo de illo disponere placuit. Vxorem habens infidelem uocatus es? eam retineto, nec ob infidelitatem eam ejcias.

Et sic in omnibus ecclesijs dispono.] Hoc intulit, ut Corinthios, quandoquidem & alios habeant huius disciplinæ participes, ad obsequendum reddat paratiores.

Circuncisus aliquis uocatus est? Non adducat præputium.] Fieri poterat, ut multi quos desectæ pelliculæ puduisset, medicamento adposito & hanc niterentur iteratò sarcire, & obscœnum illud concisum in pristinum statum redigere.

In præputio aliquis uocatus est? non circuncidatur.] Contrà, nonnulli, quod in cir-
B cuncisione præclarum quid esse uideretur, post fidem circuncidebantur. Ait igitur Apostolus, quòd ipsa ad fidem nihil conferat.

Circuncisio nihil est, & præputiū nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.] Vbiq; unà cum fide uirtutis exigitur operatio, siue mandatorum obseruatio.

Vnusquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat. Seruus uocatus es? nō sit tibi cure: sed et si potes fieri liber magis utere.] In uocatione qua uocatus es, hoc est, quocūq; in uitæ genere, uel ordine, uel conditione, Christi fidem susceperit quispiā, in hoc perseueret. Vocationem autem dicit inductionē ad fidem. Seruus cum esses, uocatus es? nihil sis uelim ob seruitutem hanc anxius, neq; ob id obturberis. Vsq; adeò enim non est obfutura seruitus, cum potius si potes liber fieri, utere magis: hoc est, acrius seruitute exercere, in usumq; aliquem & utilitatem te conferto. *Vocatio quæ dicatur.*

Qui enim in Domino uocatus est seruus, libertus est Domini: similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi.] Libertus dicitur, qui seruitute eximitur. Inquit igitur: Tu qui cum in seruitute maneres, credidisti in Christū, libertus effectus es Christi. liberauit enim hic te à peccato, & seruitute exteriore, tametsi seruus sis. Qui enim à uitijs liberat, & animi ingenuitate potitur, nequaq̄ ultrà est seruus, etsi seruitute adhuc uideatur obstringi. Rursus alius quispiā liber cum esset, ad fidem uocatus, Christi seruus efficitur. Itaq; si seruitutis nomē seruū obturbat, intelligat in Christo se libertate hac uti: quod longè est humana libertate præstantius. Porrò si libertatis hoc nomen, liberū hominum extollit intelligat idem esse se Christi seruituti obnoxium: comprimatq; se, utpote qui tanti Domini iugū subierit, & debeat illi quę grata sunt, facere. Vides quàm prudenter Apostolus, quæ utranq; deceant partem, commonefaciat. *Libertus.* *Ioan.8.*

Precio empti estis, nolite fieri serui hominum. Vnusquisque in quo uocatus est, fratres, in eo permaneat apud Deum.] Non solùm ad seruos huiusmodi differit, sed etiam ad liberos homines habet hæc uerba: & uniuersos instituit Christianos, ut nihil ad humanam gratiam facitent, neq; illorum iussa qui praua iniunxerint, exequātur. Hoc eñ esset hominibus seruire, & per eos præsertim qui à Deo redempti precio sint. Neq; id eò intulit, ut à dominis desciscant mancipia, absit: neq; enim id iubet: quod liquidò patet ex eo q̄d addit, Vnusquisq; in quo uocatus est, maneat: hoc est, uel si fuerit in seruitute uocatus, in ea hic perstet. Apud Deum autem adiecit, ne fortè improbis dominis obsequendo, deficiamus à Deo. Vtrisque enim prouidet, uidelicet ne sub Dei prætextu discedant à dominis, quorum in potestate eorum sunt corpora: & rursum ne à Deo deficiant, cùm dominis obsequi ultrà quàm deceat, uolunt. *Hominibus seruire qd dicatur.*

De uirginibus autem præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus à Domino, ut sim fidelis.] Cum de continentia abundè disseruisset, castigassetq; satis Corinthios, ad uirginitatem transgreditur, quæ cæteris longè est prestantior: aitq; nullam Dominum tulisse de uirginitate legem, neq; de hac quicquam statuisse, sed unum illud dixisse: Qui potest capere, capiat. Quocirca neq; ipse ausim quicquam de illa re statuere: magnum enim hoc & periculosum: cæterùm consilium do quatenus ipse per ipsius misericordiam non indignus apud Deum sum habitus ut sim fidelis, hoc est dignus cui credatur: qui mysterij cognitionem ut habeam, sum dignatus.

Matt. 19.

Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse.] Vt sentio, inquit, à nuptijs abstinere conducit homini, propter rei uxoriæ difficultates atq; molestias, non immunditiæ gratia, aut quia impura debeat res illa haberi.

Vxoriæ rei molestiæ.

Alligatus es uxori? noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? Noli quærere uxorem. Si autem acceperis uxorem, non peccasti.] Cum ait, ligatus es, ob oculos posuit quòd nuptiæ uel uti nexus, adflictionem adferant. Solutionem autem, non eam quæ fit ex consensu continentiam dicit, uerùm disiunctionem quæ est præter rationem: nam si ex consensu contineant, ea non est solutio. Quia uerò dixit, Ne quæras uxorem, ne uideatur cœlibatum uelle statuere, adeoq; matrimonium dissuadere, subdit: Si autem & duxeris, non peccasti. Animaduerte autem, quinam clanculum ad uirginitatem ac cœlibatum perpellat, nuptias nexus appellans, uirginitatem autem solutionem & libertatem.

Matrimonij nexus, cœlibatus libertas.

Et si nupserit uirgo, non peccauit.] Virginem hîc dicit, non eam quæ Deo consecrata sit (ea enim si nupserit, peccauit omnino, utpote quæ mœchum superinduxerit sponso suo Christo) sed innuptam dum puellam. Ea enim si nupserit, non peccauit: nec enim res impura est matrimonium.

Tribulationem tamen carnis habebunt eiusmodi. Ego autem uobis parco.] Solicitudines in matrimonio & mœrores obuenientes, tribulationẽ uocat. Ego autem (inquit) uobis parco, tanquam filijs, uoloq; liberos uos esse, extraq; mœrorem: tanquam matrimonium nexus quispiam sit, quiq; eo sint colligati, non sint sui iuris, ut suprà commemoratum.

Hoc autem dico fratres, tempus breue est. Reliquum est.] Cum dixisset, Adflictionem habebunt in carne: ne quis adijceret, Atqui & uoluptatem habebunt: subsecat & aufert quæ sunt uoluptatis, per hoc quòd tempus esse contractum & breue subinferat. Ad dissolutionem enim & interitum omnia uergunt, appropinquauitq; regnũ Christi, ac in posterum ad ipsum proficisci & migrare debemus. Quare etiamsi non nulla in matrimonio uoluptas est, ea tamen breuis est, exiguoq; temporis spacio dura tura: atq; hoc ipsum est tribulatio & adflictio.

Matrimonij uoluptas breuis.

Vt & qui habent uxores, tanquam non habentes sint: & qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam non possidentes: & qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur.] Quòd si qui uxores habent, tanquam non habeant, esse debeant, quid deinceps commodat matrimonio adstringi, sibiq; ipsi onus inijcere? Quid porrò est, tanquam non habentes? pro eo accepit quod est, non adfixi, non omne studium circa nuptias & uxorem impendentes. Consimilem ad rationem, neque circa alia, siue ea tristia sint, quæ per flentes adumbrauit: siue delectabilia, quæ per gaudium denunciauit: neque circa contractus, siue permutationes, quas per emptionem indicauit: debent nimia cura tangi. Ecquid, ait, hæc & hæc simpliciter recenseo? Qui utuntur hoc mundo, non debent ipso abuti: hoc est, non sint nimia in ipsum cura intenti, non omni in eum studio & affectione incumbant. Abusus enim, est superfluus usus, decorum & modum exuperans.

Præterit enim figura mundi huius.] παράγει, id est præterit & dissoluitur. Quid ergo amore eius tenemur, quod dissoluitur? Figurã autem appellauit, commonefaciẽs omneis huius mundi res oculos tantum attingere, oculumq; pabulum esse atq; superficiem quandam fluxam, nihil stabile aut subsistens habentem.

Volo

Volo autem uos absq; solicitudine esse.] Ecquî uacabimus solicitudine? si cœlibes permanserimus. Infert igitur:

Qui sine uxore est, solicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Domino: qui uerò cum uxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori.] Quomodo uolens nos absq; solicitudine esse, ô diue Paule, ac propterea nos in cœlibatu asseruans, rursum dicis, Cœlebs de ijs quæ Domini sunt solicitus est? Ecce enim iterum nobis solicitudines prodeunt. Sed non tales, inquit, quales sunt matrimonij. Domini enim curæ salutares sunt, oblectabilesq; mundi uerò curę noxiæ sunt, afflictionisq; & angustiæ plenæ. Quomodo enim nõ fuerit afflictio & interturbatio, studere quò placeas cõiugi, maximè uerò uxori mũdi amanti & ornatus? dumq; aurũ & margaritas, aliamq; id genus mollitiem acquirere laboras, unde ad iniquitatem miseri mortales impelluntur, unde & animæ nocentes rerum actiones emergunt?

Vxorũ curæ.

Diuisæ sunt uxor & uirgo.] Hoc est, differunt inter se mutuò, nec habent eandẽ solicitudinem, sed diuisę sunt studijs suis. Hęc enim in hoc incumbit, illa uerò in illud. Proinde diuersæ sunt utrarumq; curæ. Quare seligenda est & præstantior, & minus laboris habens.

Innupta cogitat quæ sunt Domini, quomodo placeat Domino, ut sit sancta & corpore & spiritu. Quæ uerò nupsit, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uiro.] Nõ satis est corpore uirginem esse sanctam, uerùm spiritus etiam sanctimonia requiritur. Hęc enim est uera uirginitas, animæ puritas. Quandoquidẽ multæ corpore quidem castæ & impolluto, anima uerò contaminatæ sunt. Atqui isthuc considera, q nõ sit uirgo, quæ anxiè quæ sunt mundi cogitat. Cum igitur conspexeris quampiã quæ castitatẽ uouit adeoq; promisit, solicitè incumbentẽ rebus mundi, noueris eam nihil discrepare à coniugata. Diuus enim Paulus fines utriscq; posuit quibus dignoscantur, non certè matrimonium & continentiam, sed curiositatem & tranquillitatem à curis uacuã. Quare quæ uarijs sese immiscet rebus, nõ est uirgo. Anxiè porrò cogitat quæ iuncta est matrimonio, quî placeat uiro, partim formæ minimè negligens, partim uerò dum bona materfamiliâs uideri uult, immisericordem sese & parcam ostendens.

Porrò hoc ad utilitatem uestram dico, nõ ut laqueum uobis inijciam.] De uirginitate sermonem moui, sciens cõferre eam uobis rem, quòd mœrore solicitudineq; careat, animæq; sit utilior: non ut cogam uos, si nolitis uestrapte sponte cœlibes & uirgines permanere. Si quidem laqueum necessitatem nominauit.

Sed ad id quod honestum est, & ut Domino assideatis, ita ut ab eo auelli nequeatis.] Vt, inquit, honestè & in puritate uiuatis. Quid enim uirginitate honestius & purius? & ut liberi à nuptiarum turbis, citra auulsionem Domino seruiatis, ipsiq; adsideatis, curam uestram in ipsum transferentes.

Virginitatis cõmendatio.

Sin quis turpe esse putet super uirgine sua, si fuerit superadulta, & sic oportet fieri, quod uult faciat, non peccat, contrahant matrimonium.] Sin quis, inquit, qui reuera sit imbecilli intelligentia, turpe esse censeat, filiam suam uirginem retinere, præsertim qui ætatis florẽ prætereat, Fiat, inquit, sic. Quomodo? quod animo sederit faciat: hoc est, si uelit eam tradere marito, tradat, non enim peccatum admittit. Veruntamen melius est uirginem seruare, quemadmodum deinceps dicit.

Qui autem stat firmus in corde suo, non habens necessitatem, potestatem autem habens propriæ uoluntatis, atq; hoc iudicauit in corde suo, seruare suam uirginem, bene facit. Igitur & qui matrimonio iungit uirginẽ suam, bene facit: qui uerò nõ iungit, melius facit.] Obserua quomodo statim ab initio admiretur eum qui seruet suam uirginem, stabilem ipsum & pulchrè incedentem, cumq; iudicio agentem quæ agat, asseuerans. Iudicauit enim, inquit, ac decreuit in corde suo. Itaq; qui uirginem suam nuptui tradit, nõ stat firmus. Quod ait, Non habens necessitatem, significat quòd potestatem habeat ut det uirgini suæ maritum, neque quisquam sit qui cogat eum ne det. Honor itaque eius est seruare filiam uirginem, eámque ob rem laudatur. Bene enim, inquit, facit. Porrò qui elocat nuptum uirginem, & ipse bene facit, non enim peccatum est elocare. Omne autem quod non est peccatum, bene fit. Melius uerò est non elocare: uirtus enim est.

Bene est quid peccatũ nõ est.

Mulier alligata est legi quanto tempore uiuit maritus eius: si autem dormierit ma-

Rom. 7.

Viduæ uis cõmodatio.

titus eius, libera est ut cui uult nubat, modò in Domino. Beatior autem est si sic manserit, iuxta meum consilium. Puto autem quòd & ego spiritum Dei habeam.] De secundis priore marito defuncto nuptijs hęc tradit, permittens quidem eas, attamẽ beatiorem eam iudicat, quæ alterum marítum non acceperit, in uiduo statu permanens. Quemadmodum uirginitas primis nuptijs seu matrimonio est melior, sic & prius matrimonium posteriori præstat. Alligata est igitur legi mulier, hoc est, continetur lege de adulterio cauenti ne adultera fiat, si alteri uiro copuletur uiuente marito. Sin defunctus fuerit, liberata est à primo nexu & lege, adeoq; solura est. Modò in Domino: hoc est, cum temperantia & decoro, in liberorum procreatione & præsidentia,

Cõsiliũ Pauli quale accipiendum.

non in libidinis affectione. Secundum uerò meum consilium dicit, ne rem istam necessitatem arbitreris, sed cõsilium, idq; diuinum. Puto enim, inquit, me spiritum Dei habere. Magnæ id humiliationis argumentum est. nõ enim dixit, Habeo; sed, Puto. hoc est arbitror, existimo.

CAPVT VIII.

De ijs autem quæ idolis immolantur nouimus quoniam omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas ædificat.] Fuerunt quidam apud Corinthios perfecti, qui scientes quòd quæ ingrediantur in hominem, ipsum non coinquinẽt, quòd que idola sint lapides & ligna, nec possint nocere: indiscriminatim introierunt idolorum delubra, atq; comederunt idolis istis immolata. Hos alij imperfectiores uidentes, ingressi sunt & ipsi delubra, atq; idolothytis uescebantur, non eadem sententia, uerùm ceu idola ista preciosum quiddam forent, ac digna quibus immolationes fierent.

Idolothyta.

Hoc itaq; ad zelum prouocauit diuum Paulum, quippe quod utrisq; obesset: perfectis, tanquam ijs qui dæmoniacis mensis fruerentur: imperfectis, tanquam ij ad idolorum culturam impellerentur. Accelerat igitur emendare hoc, ad perfectos disserens, imperfectioribus dimissis pro sua consuetudine. Ac primùm deijcit ipsorum in scientia fastum, inquiens: Non uos soli scientiam habetis, sed nos omnes ex æquo tenemus quòd nihil sit idolum in mundo. Verùm scientia adeò non solum non prodest, ut potius etiam obsit, inflans & intumescere faciens habentem, ac propterea abscindens à proximi membro, nisi charitatẽ unà secum habuerit, quæ è diuerso ædificare potest. Quæcunq; enim scientia citra charitatem destruit, hæc charitas excitat reædificatq;, omnia in proximi gratiam faciens.

Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum quicquam nouit quemadmodũ nouisse oportet.] Maius quiddam hic dicit: Etiamsi charitati scientia coniuncta fuerit, necq; sic est, inquit, perfecta. Nemo enim quicquam nouit quemadmodum scire oportet, etiamsi Petrus uel Paulus fuerit. Quid igitur uos efferimini, qui scientia citra dilectionem imbuti estis? quandoquidem si scientiam etiam cum dilectione haberetis, necq; sic tamen consummatum aliquid sciretis.

Sin quis autem diligit Deum, is cognitus est ab eo.] Quod ait, eiusmodi est: Si quis charitate proximum suum prosequitur, is Deum etiam prorsus diligit. Porrò non ait quòd diligens Deum, ipsum quoque nouerit, sed quòd à Deo cognitus sit: hoc est, notus ipsi & domesticus, adeóque familiaris constituitur. Notus autem Deo, scientiam ab eo accipit, necq; hanc tamen perfectam habet. Proinde etsi scientiam habeas, ne tu fastu quopiam turgeas: necq; enim perfecta tibi scientia est, necq; tutum opus tuá ue uirtus eam tibi conciliat, sed Christi est donum. Vide igitur quantis argumentis eorum fastum supprimat.

De manducatione uerò eorum quæ idolis sunt oblata, scimus quòd idolum nihil est in mundo, & quòd nullus est Deus nisi unus.] Rursum communem facit cognitionẽ, illorum fastum deprimens. Omnes enim, inquit, scimus, quòd idolum nihil sit in mundo, id est, nullum robur habet: necq; dij sunt, sed lapides ac dæmones. Quia uerò apud Græcos fuere & indocti & sapientes, indocti quidem nihil plus idola esse q̃ lapides norant, philosophi uerò diuinas idolis ineſſe inq; ipsis habitare uires arbitrabantur: ad idiotas dixit, idolum nihil est in mundo: ad philosophos uerò, nõ est alius Deus præterquam unus. Neque diuina itaq; uirtus simulacra ista inhabitat: unus enim Deus est, non multi.

Nam etsi sunt qui dicantur dij siue in cœlo, siue in terra, quemadmodum dij multi

A multi sunt, & domini multi: nobis tamen unus Deus pater est, ex quo omnia, & nos in ipsum.] Cum nullum esse alium Deum asseruisset, essentq; apud Græcos dij multi: ne uideretur rebus manifestis repugnare & contradicere: etiam si sint, inquit, qui dicantur dij, hoc est q reuera nõ sint, sed nominetenus siue in cœlo, ut sol et luna, aliæq; stellæ & sidera, ex quibus deos fecerunt Græci: siue super terram, ut qui ex hominibus in deos translati sunt. At uerò nobis est unus Deus pater, ex quo omnia: quod significat eum esse cõditorem & creatorem. Quod uerò adijcit, Et nos in ipsum: fidei & uendicationis, qua nos sibi uendicat, rationem indicat, perinde quasi dicat, Et nos ad ipsum conuersi sumus, exq; eo pendemus.

Deus unus.

Et unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.] Per filium omnia ad esse perducta sunt, id est, condita & creata, & nos per ipsum ad hoc ut essemus, perducti sumus: & ut bene essemus, hoc est, ut fideles efficeremur, atq; ex errore ad ueritatẽ traduceremur. Cæterùm cum audis, Vnus est Deus pater, & unus Dominus Iesus: ne patri soli attributum censeas Dei uocabulum, filio uerò Domini. Indiscriminatim nanq; & filius Deus est, ut in eo loco planum fit: Ex quibus Christus secũdum carnem, qui est super omnia Deus, & rursus pater est Dominus, ut in eo Psalmi: Dixit Dominus Domino meo. Sed quoniam ad Græcos illi sermo erat, multos deos colentes, multosq; dominos. Propterea necq; filiũ Deum hic dixit, ne duos deos existimarent, ut qui multis dijs assueuissent: necq; patrem Dominum appellauit, ne multos etiam dominos apud nos esse censerent. Ob eam causam necq; spiritus hic ullam fecit mentionem, auditorum imbecillitati parcens: quemadmodum necq; Prophetę filij aperte meminerunt, Iudæorum causa, ne ipsi affectam adeoq; carnalem natiuitatem

Rom. 9. Psal. 109.

Deut. 3. 4 & 32.

B intelligerent, seu humanis affectibus obnoxiã. Vnde & unitatis uocem cõtinuò ponit, Non est, inquiẽs Deus, nisi unus, & unus Deus & unus Dominus. Ad appositionem igitur uanorum deorum, nõ filij, dixit unum Deum patrem: atq; ad differentiã falsorum dominorum, non autem patris, dixit unum Dominum ipsum filium.

Sed non in omnibus est scientia.] Non omnes, inquit, nouerunt unum esse Deum, & non multos, nihilq; esse idola.

Quidam aũt cum conscientia idoli usq; nũc quasi idolothytũ mãducant, et cõscientia ipsorum cum sit infirma polluitur.] Quidam, inquit, indefinitè, nolens eos palàm proferre. Nam haud parum multi ex idolorum cultura ad Christum accesserant, qui usq; nunc siue huc usq;, id est, postq; etiam crediderant in Christũ, idolothyta tanquã dolothyta manducant. Cum conscientia enim, inquit, idoli, hoc est, eandẽ sententiã habẽtes de idolis, & putantes illa esse aliquid, & metuentes sibi ab illis ne læderentur. Quapropter non dixit, Illa, idola nempe, polluũt, sed enim conscientia eorum polluitur, quippe quę imbecillor sit, q̃ ut possit intelligere idolũ nihil esse, cum illa ipsa tamẽ per sese non possint polluere quenquã. Intellige igitur tale quippiam pati eos, ueluti si quis Iudaica consuetudine contaminationẽ existimãs attingere mortuum, deinde alios uideat tangere pura conscientia, ipse quoq; tangat illos ueritus, interea tamen eius conscientia coinquinetur, ut qui dijudicet & ambigat secum.

Idolothyta id est idolis siue simulachris immolata.

Esca autem nos non cõmendat Deo.] Ne obijciant, Ego pura conscientia uescor, ecquid mihi curæ est si quis per imbecillitatem offenditur? ostendit q; ipsum edere etiam cum cõtemptu idolorum, nihil sit. Etiamsi enim frater tuus non læderetur, necq; sic tamen laudabile quicquam faceres, Deoq; gratum: cibus enim nos Deo non adsociat, non amicos & familiares siue domesticos facit.

Cibus nos Deo non commẽdat.

Necq; enim si edamus, abundamus: necq; si non edamus, deficimus.] Hoc est, necq; si edamus, idcirco meliores sumus, ac Deo gratiores: necq; si non edamus, idcirco peiores sumus, uel destituimur, uel minus quicquam habemus.

Videte autem ne quomodo hęc licentia uestra offendiculum fiat infirmis.] Perterrefacit eos per hoc. Nec dixit, Scientia uestra, sed Licentia, hoc est, petulãtia & arrogãtia fiat offendiculum infirmis. Atq; hæc maior eorum est accusatio, q̃ ne infirmis quidem uoluerint parcere, quibus opus erat uel manum porrigere etiam.

εἰδωλεῖον *idoleo, id est templo Idolorum, uel mẽsa in qua carnes sacræ proponebãtur.*

Nam si quisquam conspexerit te habentem scientiam, in † idolio accumbentem, nunquid conscientia eius qui infirmus est, ædificabitur ut uescatur idolothytis? Hoc est, si te qui perfectus haberi uis, quispiam infirmus cõspexerit idolis immolata edere gustareq;,

gustarecp, nónne maiorẽ accipiet occasionem, ut & ipse uescatur ijsdẽ, magiscp stabilietur? Hoc enim est ædificabitur, ut existimet idola aliquid esse. A

Ac peribit infirmus frater ob tuam scientiã propter quem Christus est mortuus.] Id est, fiet occasio interitus fratri, tua perfectio, fratri inquam infirmo, propter quem Christus etiam obijt. Et Christus quidem pro ipso non detrectauit mori: tu uerò ne à cibis quidem abstines ut ne offendatur?

Sic aũt peccantes in fratres, & percutientes conscientiã eorũ infirmã in Christum peccatis.] Non dixit offendentes, sed percutientes, ut crudelitatem indicaret, quãdoquidem & languentem conscientiã feriant. In ipsum autem transgressionis fastigium peccatũ retulit, In Christum delinquitis, inquiens. Quomodo autem peccatũ in Christum refertur? multis modis. Nam & quæ seruorũ suorũ sunt, sibi tribuit: & quoniam corpus & membra ipsius sunt, qui feriuntur: & quia, quæ ipse per sui mactationẽ aut uictimam ædificauit, nimirum ipsam salutem, ipsi destruunt.

Infirmorũ scandala uitanda.

Quapropter si esca scandalizat fratrẽ meum, non manducabo carnẽ in æternũ, ne fratrem meum scandalizem.] Ceu optimus præceptor, per seipsum commendat quæ dicit. Nec dixit, si iustè scandalizet, sed quacunc̃ ratione. Nec ait, non manducabo idolis oblatum, sed carnẽ simpliciter, etiamsi permissum fuerit: nec uno alteróue die, sed ne per omnem quidem ætatis meæ cursum. Isthuc enim indicat quod ait, In æternum. Nec dixit, ut ne perdam, sed simpliciter, ne scandalizem.

CAPVT IX.

NOnne sum apostolus? Nónne sum liber? Nónne Dominũ nostrũ Iesum Christum uidi?] Cum dixisset, Si esca scandalizat fratrem meum, nõ uescar carnibus in sempiternũ: ne quis existimet eum superbire, ostentatoremcp agere, cogitur deinceps ostẽdere quomodo concessis abstinuerit, ne aliquos offenderet. Ipso enim Christo præcipiente ut qui euangelium prædicet, ex euangelio, hoc est, ijs qui instituũtur, edat: ego maluí potius fame perire, nihilc̃p à uobis accipere, uerùm manibus meis laborabam, operans, mihic̃p alimoniam parans. Fuerunt enim & apud ipsos nonnulli, B ut uidetur, diuites doctores, qui gloriæ sibi ducebant, erantc̃p in precio, q̃ citra sumptum aliorum docerent, hincc̃p paulum pudefacere moliebantur: quod ipse intelligens, abstinuit (ut dixi) à discipulis ali. Porrò cum mihi illud permissum esset, sic me gessi: uos uerò ne ab idolis quidem oblato abstinuistis. Sententia itacp totius orationis hæc est, quam multis uersibus absoluit. Videamus autem singulas ordine dictiones: Num sum apostolus? Ne quis dicat, Non licet tibi, ac propterea nõ accipis mercedẽ: Quid, inquit, audio? an non alij apostoli accipiunt? Næ, inquit. Quid igitur? egóne sum apostolus perinde ac illi? Nónne sum liber? hoc est, non habens quenquã qui me accipere impediat. Ne uerò rursum dicerent, Alij apostoli te sunt excellentiores, quo 1. Cor. 15. niam Dominum uiderũt: ait, Nónne Dominum nostrum Iesum Christum uidi? Postremo enim omnium, tanquam abortiuo, uisus & mihi. Magnum enim erat ipsum Matt. 13 per sese Christi fuisse spectatorem. Vestri enim, inquit, beati oculi, quoniam uidetis quæ non uiderunt prophetæ & reges.

Matt. 10. Act. 18. & 20. 1. Cor. 4.

Nónne opus meum uos estis in Domino?] Si liber es & apostolus, nihil autem interim apostolo dignum transegisti, quid hoc iuuat? nam & Iudas apostolus erat, & Dominum conspexit. Eam ob rem, Opus meum, inquit, uos estis in Domino. Apostolicum itacp ministerium impleui. Quia uerò rem arduã dixit, adiecit, In Domino: hoc est, non mea uirtute, sed Christi potentia.

Si alijs non sum apostolus, uobis tamen sum.] Non dico me totius terrarum orbis esse doctorẽ: sed uester ne an nõ sum doctor? Quomodo igitur à uobis non accepi, quæ maximè me accepere oportuit? per concessionem autem argumentũ hoc texit.

Sigillum enim apostolatus mei uos estis in Domino.] Sigillum, hoc est demõstratio. Porrò si quis scire uelit nũ sim apostolus, uos ostendo. Vos enim estis qui cõsignatis & stabilitis apostolatũ meum: cuncta nanc̃p apostoli opera in uobis cõmonstraui.

Mea defensio erga eos qui me interrogant, hæc est.] Quærentibus discere unde sit perspicuũ me apostolũ esse, hãc apologiã obijcio, uos nimirũ. Ostendẽs nanc̃p uos in omnibus à me institutos ac doctos, repello ipsos interrogantes siue examinantes.

Nunquid non habemus potestatem edendi ac bibendi?] Videlicet à discipulis ista

accipiendo. Atqui habemus potestatem, uerùm ea non utimur.

A Nónne potestatem habemus sororem mulierẽ circunducendi, sicut & cæteri apostoli, & fratres Domini, & Cephas?] Diuites fœminę comitabantur apostolos ut suppeditarent eis necessaria, omnem illis securitatem horum causa parantes, ut soli euangelij prædicationi uacarent. Animaduerte hîc, q̃ summum apostolorum ultimo loco Posuit, ceu maiorem: hoc uidelicet clàm indicans, Ecquid, inquit, alios dico, cum ipse petrus hoc faciat? Fratres autem Domini appellat Iacobum Hierosolymorum episcopum, & Iosen, & Simonem, & Iudam, qui fratres Domini nominati sunt, eo quòd Ioseph deiparæ uirgini Mariæ desponsus esset. Fratres Domini.

Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem hoc faciendi?] Hoc est, non habemus potestatem, ut ociosi uiuamus, alamurcp ab ijs qui à nobis instituũtur discipulis, nihil operantes? Non occultauit autem Barnabam, quem norat cõmunicare sibi in eadem circa Euangeliũ & laborẽ diligentia. Nã & ille ex operibus uiuebat suis.

Quis militat stipendijs suis unquam?] Hoc est, suis alimentis? Omnes enim qui militant, ex publico aluntur. Pulchrè autem quæ militis sunt, prius posuit. id enim apostolicæ functioni conuenit, periculorum nomine quæ in ea sunt, ac propter bellũ spiritualium hostium. Christianorũ militia.

Quis plantat uineam, & de fructu eius nõ edit?] Hoc exemplo laborem & ingentem calamitatem atcp curam indicauit. Non dixit autem, totum fructum edit, sed de fructu. Necp dixit, Quis non ditescit ex fructu? sed, Non edit: ubicp quod ad usum & necessitatem pertinet quærere admonens, non quod superfluum est. Doctores populi parcis contenti sint.

Quis pascit gregẽ, & de lacte eius non edit?] Non dixit quòd uendat pecudes, eásue edat, aut uniuersum lac, sed de lacte: ostendens quòd modica consolatione ac alimento doctorem contentum esse oporteat, ac necessario uictu. Multam autem curã indicauit per pastorem, seu opilionem, quam doctori inesse par est. B

Nunquid secundum hominem hæc dico? an & lex hæc non dicit?] Hoc est, nónne humanis hæc probationibus & exemplis solis constant, nec habeo scripturæ testimonium? Possum equidem demõstrare quòd Deo hæc etiam placeant: siquidem & lex, quæ non est humana, sed diuina, hæc præcipit.

Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti.] Ex abundanti, quod uult, confirmat, unde & boum exemplum profert. Deut. 25 1. Tim. 5.

Nũquid de bobus cura est Deo?] Quid igitur? Nónne curæ sunt Deo boues? Certè profectò: atqui nõ ea ratione, ut leges de ijs sanciat. Aliud itacp quiddã per clemẽtiã erga bruta adumbrauit, exercens nimirum Iudæos studio, & amore quo in doctores esse decet. Hinc porrò discimus, quòd quæcunc̃p in ueteri testamento de ratione uacantibus pecoribus scripta sint, ad hominum institutionem conducant.

An propter nos hæc omnino dicit? propter nos enim scripta sunt.] Omnino, quasi de re minimè dubia posuit, ut adeò nihil auditori relinquat, quo contradicere possit.

Quoniam in spe debet, qui arat, arare.] Hoc est, præceptoris est arare & laborare spe compensationis retributionisc̃p.

Et qui triturat, ut sit particeps spei suæ, in spe.] A semine ad aream transit, multos apostolorum sudores inde ob oculos ponens. nam & ipsi arant, & aream frugesc̃p terunt. Iam qui arat, sperat tantùm: qui uerò triturat, iam etiam aliqua re fruitur. Vnde dixit, Qui triturat, ea spe triturat, ut fructus quippiam ex labore suo auferat. Ne quis igitur dicat, Quid ergo? tot tantorumc̃p sudorum hanc solam pensationem das Apostolis, ut alantur? adiecit, In spe, futurorũ uidelicet bonorum. Proinde oportet & illa sperare, & interim alimonia tamen non planè destitui.

Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos uestra carnalia metamus?] Rei iustitiam & æquitatem hîc ostendit. Non enim paria redditis pro ijs quæ accepistis. Nos enim spiritualia uobis seminauimus, uos autem carnalia nobis redditis. Magnum igitur hoc est?

Quòd si alij potestatis uestrę participes sunt, nónne potius nos?] Vanos q̃sdã hîc doctores notat, q̃ impudẽter & cum autoritate accipiebãt ab ipsis alimoniã. Quare necp dixit, si alij accipiũt, sed si potestatis uestrę participes sũt, hoc est, dominanť uestri, imperiũ in uos exercẽt, ceu seruis uobis abusi sunt. Nõ multo magis igitur nos, q̃ uerè sumus apostoli? Doctores uani.

Sed non

Sed non uſi ſumus poteſtate hac.] Poteſtatẽ, inquit, habentes ut à uobis aleremur, nõ ſumus uſi ea, ut non offendereminí: & uos ne ab idolorum quidem oblationibus abſtinetis, ne imbecillioribus fratribus ſcandalum ponatis. A

Sed omnia ſuſtinemus, ut ne quod offendiculum demus Euangelio Chriſti.] Ne quis dicat, Quia nõ egebas, ideo nihil accipiebas, inquit: In ingenti anguſtia cõſtituti, omnia tamen ſufferimus, & ſitim, & nuditatem, ut ne aliquod obſtaculum Euangelio contingat, hoc eſt, exigua & uulgaris reiectio & retardatio Euangelij, adeoq; uerbi miniſterij.

Deut. 18 Neſcitis quòd qui in ſacrario operantur, quæ de ſacrario ſunt edũt:] Priorib. locis nõ cõtentus, alia ex lege in mediũ depromit: cõmonſtrans, quòd licuerit ſibi à diſcipulis accipere. Cum enim de bubus per allegoriam quædam producta per eum eſſent, legẽ

Leuitæ. palàm tradere ait, q; ex ſacro ſacra facientes edere debeant, hoc eſt Leuitæ, ſacerdotibus gradu inferiores. Non dixit autem, ex adferentibus edunt, ſed ex ſacro, neq; accipientes pudeſiant, ut qui ab hominibus alantur, neq; dentes nimium attollantur.

Qui altari aſsident, cum altari participant.] Hoc eſt, põtifices & ſacerdotes. Continuam autem ſeruitutem & perſeuerãtiam, per aſſeſsionem indicat. Nec dixit q; ſacra accipiant, moderationem innuens, quodq; pecunias colligere non oporteat. Nec dixit, ut à ſacrificantibus accipiant, uerùm cum altari ſint participes. Oblata nanq; non porrò offerentium fuerunt, ſed ſacri & altaris, *συμμεριζοντος*, id eſt, ſimul participant, di-

Sacerdotũ in ſacrificijs portio. xit: quoniam uictimarum ſanguinis quiddam effundebatur ad aram, & adeps crematur: carnium uerò partem quandã accipiebat ſacerdos, ueluti pectuſculum, dextrũ armum, & uentriculum. holocautomata quidem ſolius altaris erant.

Deut. 18. Ita & Dominus ordinauit, iis qui Euangelium anuunciant, de euangelio uiuere.]

Matt. 10. Omnium fortiſsimum poſteriore loco poſuit. Quid enim, inquit, hęc atq; talia dico? Dominus ſic ordinauit, legem ſanciens, quæ ueteris teſtamenti legibus reſpondeat & conſentiat. Quemadmodum ſuprà dixit edere ex ſacro, ſimili ratione hîc non ex diſcipulis, ſed ex Euangelio edendum docet, ut ne efferantur ãlentes. Non enim dixit, alis ipſum, uerùm opus eius nempe Euangelium. Et uiuere dixit, non negociari, neq; theſauros colligere. B

Ego uerò nullo horum ſum uſus.] Hoc eſt, neq; quopiam exemplorum quæ commemoraui, ueteris teſtamenti: neq; Chriſti mandato, ut à uobis alerer, ſum uſus.

Non autem ſcripſi hæc, ut ita fiant in me.] Ne quis ipſi dicat, Quid eſt quòd hactenus non ſis uſus, cum in poſterum uti in animo inſtituas? propterea enim hæc dicis: actutum iſthuc anteuertit per correctionem, Non ſcripſi hæc, ut ſic fiant in me, hoc eſt, ut accipiam deinceps.

Bonum eſt enim mihi potius mori, quàm ut gloriam meam quis euacuet.] Ego perire potius optarim fame, inquit, quàm quòd euacuet quiſpiam, hoc eſt, uanam & uacuam oſtendat gloriationem meam. Forſan enim aliquis dicere potuiſſet, Reuera nihil quidem accepit, atqui mœrens ac lugens, non accipiebat. Tantum igitur, inquit, abeſt ut eam ob rem contriſter, ut & idcirco glorier.

Si enim euãgelizem, nõ eſt mihi gloriatio: neceſsitas enim mihi incumbit. Væ autem mihi eſt, ſi nõ euangelizauero.] Quid ais? nõ ubi gloriæ loco ducitur, prędicare Euangelium? ſed citra aliorum impenſas ac ſumptum prædicare, tibi gloriæ eſt. Nun quid hoc illo maius eſt? Minimè, inquit, ſed euangeliũ annunciare, eſt præceptũ Chriſti, ac debitum: at ſi hoc perficiam, nihil eſt à me præclarè & eximiè factum. Væ enim mihi, ſi iſthuc mandati non expleam, neq; tranſigã: cædar nanq; plagis multis, quippe qui mandato Domini non ſum obſecutus. Citra aliorum uerò ſumptum Euangeliũ

Euangelij gratuita annunciatio laudabilis. promulgare, uoluntatis ac deliberationis eſt propriæ honos atq; liberalitas, ac propterea gloriatio eſt. Porrò quod ait, Neceſsitas mihi incumbit, non ad liberi arbitrij ſublationem libertatiſue pertinet, cæterùm ad oppoſitionem libertatis in accipiendo dictum eſt, ac propter pœnæ metum, ſi id non efficiat.

Si enim uolens hoc ago, mercedem habeo: ſi autem inuitus, diſpenſatio mihi credita eſt.] Si, inquit, prædicatio euangelij non eſſet mihi demandata, áque meipſo iſthuc facerem, haberem equidem mercedem magnam & multam. Quòd ſi mihi cõmiſſum eſt: perſpicuum eſt quòd à meipſo hoc non faciam, ſed Domini mandatum impleam.

A impleam. Hoc enim eſt quod ait, inuitus. Quocirca iſthæc res non eſt honoris ac liberalitatis: diſpenſationem namque mihi creditam adminiſtro. Animaduerte autem, quòd non dixerit, Si autem inuitus, mercedem non habeo: indicans quòd habeat quidem mercedem, etiam in promulgando Euangelio, ſi herile mandatum impleat. Abſurdum enim eſſet, ſi apoſtoli omnes non reciperent mercedem ob prædicatum euangelium. Veruntamen non eſt huiuſmodi merces, qualis eius eſt qui gratis citrá-

Euangelij præco mercedem accipiat, nõ qui ocio torpet. que ſumptum aliorum prædicauit.

Quæ igitur eſt merces? ut Euangelium prædicans, ſine ſumptu ponam. Euangeliũ Chriſti, ut non abutar poteſtate mea in euangelio.] Hoc eſt, maior eſt merces, dignáque gloriatione, ut non abutar poteſtate, id eſt, omnino utar. Simplicem enim uſum *καταχρησιν* adpellauit. Vbique autem cauſam hanc poteſtatem nominat, quo oſtendit quòd neque accipientes peccarunt quicquam. In Euangelio autem dixit uti ob oculos ponat, eum qui Euangelij miniſterio fungatur, adeóque laboret, accipere debere, non eum qui ociosus ſit, torpeatq;.

Nam cum liber eſſem ex omnibus, omnium me ſeruum feci, ut plures lucrifacerem.] Quod maius & uehementius eſt, dicit. Non ſolùm, inquit, non accepi, etiamſi poteſtatem haberem: uerumetiam liber cum eſſem, & nemini ſubiectus, neque neceſsitatem habens, omnibus tamen meipſum in ſeruitutem redegi: non uni aut duobus, ſed uniuerſo terrarum orbi: non ut ueluti adulator placeam, cæterùm ut plures lucrifaciam. omnes enim impoſsibile.

Et factus ſum Iudæis tanquam Iudæus, ut Iudæos lucrer.] Hæc dicit, quia circuncidit Timotheum. Non dixit autem, Iudæus, ſed ueluti Iudæus, ut oſtendat quòd negocium eſſet diſpenſationis. *Act. 16.*

Iis qui ſunt ſub lege, quaſi ſub lege eſſem, ut eos qui ſunt ſub lege, lucrer.] Proſelytos intelligit, uel eos qui ex Iudæis Chriſti religioni acceſſerant, & adhuc tamen lege detinerentur. Facta autem ſunt hæc quando raſus eſt, quando quæ ad ſanctificationẽ attinent, obtulit. Hæc autem per diſpenſationem faciebat, & in ſpeciem præ ſe ferebat, ut qui reuera iſta facerent, corrigeret. B

Illis qui ſine lege erant, tanquã ſine lege eſſem.] Lege carentes eos accipit, qui Moſæ legem non tenebant, qui ex gentibus erant, qualis erat Cornelius, quos frequentãs & accedens, infirmitati eorum acquieſcebat, attemperabatq; ſe. Vel Græcos ipſos intelligit, ueluti quando apud Athenienſes diſputaret, ab ara eorum argumento ſumpto, cum illis colloquia miſcens, nec uelut de Deo Chriſto quicquam diſſereremus, ſed tanq; de homine docens: non enim tale quiddã audire poterant: ſed ueluti de quopiã qui apud eos in numerum deorum relatus eſſet. Huiuſmodi enim eſſe putabant, qualis eſt Hercules, uel Aeſculapius. Vbiq; autem particula Tanquam, eſt præpoſita, uti diſcas q; talia in ſpeciem oſtentarit & præ ſe tulerit, cum tamen reuera non ſit. *Act. 10.* *Act. 17.* *Pauli apud Athenienſes diſputatio.*

Cum ſine lege Dei non eſſem, ſed in lege Chriſti, ut eos qui ſine lege eſſent, lucrifacerem.] Vt ne exiſtimes quòd ſententiam mutarit, cum ad exleges diſputaret: cum non eſſem, inquit, abſque lege Dei, quaſi dicat, quum non eſſem extra Dei leges, ſed in lege: nec ſimpliciter in lege, uerùm in lege Chriſti: hoc eſt, uetere lege altiorem, & præſtantiorem habens, Chriſti nimirum. Ecquæ inde commoditas? Vt lucrifaciam, inquit, eos qui ſunt ſine lege.

Factus ſum infirmis tanquam infirmus, ut infirmos lucrifacerem.] Perinde ac nunc uobis factus ſum infirmus ob imbecillã ueſtram ſcandalisq; facile obnoxiam mẽtem, cum noluí à uobis mihi ſumptũ ſuppeditari. Quinetiã ubi cõſpexeris eum nõ palàm uel de filij deitate, uel de ſpiritus diuinitate diſſerentem, ob auditorum infirmitatem noueris ipſum tum fieri infirmis tanquam infirmum.

Omnibus factus ſum omnia, ut omnino quoſdam facerem ſaluos.] Ecquid multa enumero? Omnib. me attemperaui. At qui non omnes in uniuerſum ſeruare, ſaluóſue facere expecto, uerùm ut paucos ſaltem ſaluos facerem, quod & admirabilius eſt. Si quis enim magno ſeſe fructu atq; emolumento laborare ſperet, non adeò admirandũ. Atqui exiguæ rei gratia, modicíq; fructus cauſa laboribus ſe defatigare, eſt arduũ. Omnino autem appoſuit, conſolationem prębens docentibus. Etiamſi enim non o-

mnes quiſpiam conſeruet, omnino tamen paucos quoſdam conſeruabit. Quocirca omnis torpor eſt eiſciendus, neque ſegniter in uerbo laborandum. A

Euangeliũ fideles. Hoc autem facio propter euangeliũ, ut particeps eius efficiar.] Euangelium dicit fideles qui per euangeliũ ſeruantur, quemadmodũ & ſuprà dixit, ex euãgelio uiuere, proexcredentibus. Vt igitur, inquit, conſors fieri coronæ fidelium poſsim, propterea hæc facio: non quòd ipſe pro mercede hæc faceret, uerùm ut illis perſuaderet omnia pro fratribus facere ſpe bonorum ſupernorum. Conſidera autem hîc humilem Apoſtoli mentem, quomodo prima adeoq; ſumma corona dignus, ſimpliciter fidelibus ſe ipſe adæquat in communicatione bonorum atq; coniungit.

Neſcitis quòd qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed unus accipit brabeũ.] Poſtquã demonſtrauit operæprecium eſſe, ut ſeſe omnibus fratribus attemperent, deinceps iam horribilius cum ipſis loquitur. Quod autem ait, huiuſmodi eſt: Ne exiſtimetis quòd ſimulatq; credidiſtis, & in eccleſiæ ſtadium ingreſsi eſtis, iſthuc uobis ad ſalutem ſufficiat: quemadmodum neq; Olympicis curſoribus ſatis eſt currere, uerùm neceſſe eſt ad ipſum uſq; brabeum feſtinare, omniaq; facere ut hoc aſſequantur: quod periculum eſt ne uos non adipiſcamini dum propter ſcientiæ ſcilicet perfectionem fratres contemnitis, idolothytisq; farciminí.

Brabeum, uictoria.

Sic currite, ut cõprehendatis. Omnis aũt qui certat, ab omnibus ſe abſtinet.] Debetis inquit, currere, ut cõprehendatis. Hoc aũt citra charitatẽ non fit, quã uos nõ habetis etiamſi perfectos uos putetis, quod minimè uobis contigit, nondum enim apprehendiſtis. Obſcurè autẽ ſignificans quòd multis adhuc deſtituãtur rebus, multaq; eis deſint, ceu gaſtrimargia apud eos regnãte, fornicatione item atq; temulentia, inquit: Qui certat, ab omnibus ſe abſtinet, non ab hoc ſibi temperans, ab illo uerò non, ſed ab omnibus. Agnoſcite igitur quantum uobis deſit, diſciteq; modum per quem coronemini, nempe ſi temperantes ſitis.

Illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant, nos uerò incorruptibilem.] Argumentum eſt rubore ſuffundens Corinthios & auditores. Siquidem illi ob corruptibilem coronam abſtinent: nos uerò hoc non facimus ob incorruptibilem. B

Ego igitur ſic curro, non quaſi in incertum.] Quid eſt, non in incertum? Cuncta nimirum certa finis ſcopiq; conſideratione faciens, cùm circũcidens, tum raſus, nihilq; temerè ac fruſtra admittens, quemadmodum uos. Quis enim ſcopus eſt eſus idolis oblatorum, aliis inde pereuntibus? nullus omnino. Proinde citra rationem uos hoc facientes, curritis incertè, citraq; ſcopum, & fruſtra. Optimi uerò præceptoris inſtar ſeipſum in medium ſtatuit exempli uice.

Sic pugno non quaſi aerem uerberans.] Habeo enim quem feriam, nempe diabolũ. Vos autem ipſum non feritis, ſed fruſtra perfectione fidei ſcientiæq; uſi eſtis.

Verùm caſtigo corpus meum, & in ſeruitutem redigo.] Indicat eos hîc gaſtrimargia uentriſq; ingluuie detentos, eãq; perfectionis prætextu curare ac fouere. Ego igit', inquit, omnem ſuſtineo laborem, ut ſobriè uiuã. ὑπωπιάζω γάρ, hoc eſt, pugno. ὑπώπια enim dicũtur uulnera quæ ſub oculos infliguntur dum pugnis contenditur. Certamẽ igitur magnũ & ingens, quod eſt aduerſus naturam, indicat. Tyrannis enim maxima eſt corporis, & aduerſarius, inquit, magnus ipſum corpus. Simul atq; uerò pugno dixit, & uulnerum meminit ſtatim intulit, & in ſeruitutem redigo: ut diſcas quòd non ſit neceſſe ſtrangulare ipſum uel ſuffocare: ſed ueluti effrenem ſeruum humiliare atq; ſubdere, quod domini eſt, non hoſtis. Nonnulli uerbum ὑπωπιάζω magis propriè dictum putant pro eo quod eſt, fami trado corpus meum, inediaq; ipſum adfligo. Verùm ea interpretatio nullius eſt momenti: oporteret enim eſſe ὑποπτιάζω.

Hypopia. Corporis tyrannis.

Ne quo modo cum aliis prædicauerim, ipſe reprobus efficiar.] Per hoc eos magis ſobrios reddit. Si enim mihi, inquit, non ſatis eſt ad ſalutem prædicare ac docere, niſi meipſum irreprehenſibilem in omnibus præbeam: quí uos ex ſola fide ſalui eritis, tot tantisq; adfectionibus ſuccumbentes?

CAPVT X.

NOlo autem uos ignorare fratres, quòd patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes per mare tranſierunt.] Commemorat quantis donis Iudæi à Deo donati ſint,

A ſint, monſtratq; poſt tanta dona pleroſq; non placuiſſe Deo. Hæc autem dicit innuẽs q; quemadmodum illis non profuit tantis frui donis, quandoquidem quæ ſuarum erãt partium ipſi non adiecerint adhibuerintq; hanc ad rationem neq; uobis fides prodeſt, & quòd ſpiritualibus myſteriis donati eſtis, niſi & uos ipſos dignos exhibueritis Dei gratia. Omnes, inquit, ſub nube fuerunt. Expandit enim nubem in protectionem *Pſalm.104.* ipſis, & per mare tranſierunt.

Et omnes in Moſem baptizati fuerunt in nube & in mari.] Hoc eſt, cum Moſe participes fuerunt umbræ quæ ex nebula prouenit, tranſitusq; cum ipſo maris fuere conſortes. Cum enim ipſum primùm tranſire uidiſſent, auſi ſunt & ipſi aquis ſeſe credere. Quemadmodũ & noſtris temporibus primùm Chriſto pro nobis mortuo & excitato baptizamur, & ipſi in mortem ipſius, per immerſionem in aquam, & reſurrectionem eius, dum denuo emergimus & extrahimur. In Moyſen igitur baptizabantur, hoc eſt ipſum ducem habuerunt Chriſti baptiſmatis figuræ. Figura itaque baptiſmatis erat, cum quòd ſub nube eſſet, tum q; mare rubrum tranſiret.

Et omnes eandem eſcam ſpiritualem manducarunt, & omnes eundẽ potũ ſpirituale biberunt.] Perinde ac nos poſt baptiſma corpus Dominicũ manducamus, ſic manna ipſi poſt traiectum per mare manducarunt. Et quemadmodum nos ſanguinem Dñi bibimus, ſic illi è ſummè cæſa petra aquam ſcaturientem biberunt. Spiritualia autem hæc dicit quòd etſi ſenſibilia fuerint, naturali tamẽ cõſecutione facta non ſint, ſed gratia ſpiritualiter unde & cum corpore animas aluerunt, atq; ad fidem perduxerunt. *Spiritualia quo fuerint Moſaica.*

Bibebant enim ex ſpirituali ſequente eos petra, petra autem erat Chriſtus.] De alimonia ſeu cibo nihil opus erat ut quicquam confirmaret. planum enim erat q; cœlitus paratus eſſet, atq; naturæ uia planè alienus eſſe animaduerteretur. In potu uerò, quoniã ſuppeditationis ratio ſola nouata eſſet, opus erat ut nonnihil confirmaret. Non petræ igitur natura, inquit, aquam præſtabat, nam & antehac ſcaturire iſthinc aqua debuiſſet, ſi in eius hoc natura fuit: uerùm alia quæpiam petra ſpiritualis hoc totum efficie- *Exod.17.*

B bat, Chriſtus uidelicet. Sequente autem dixit, ut oſtendat Chriſtum ubiq; illis præſentem fuiſſe, atq; iſthæc mirifica omnia tranſegiſſe. *Chriſtus Moſi ubiq; præſens. Num. 20.*

Sed non in pluribus eorum beneplacitum eſt Deo.] Nam proſtrati ſunt in deſerto. Etiamſi haud parum multa euidentiſsima dilectionis ſuæ argumenta illis Deus commonſtrauerit, tantúsque eos exornarit bonis, attamen non eſt oblectatus in pleriſque ipſorum, id enim ſignificat εὐδόκησεν, id eſt, oblectationem habuit. Non enim omnes reprobati ſunt, ſed bona pars. Cum in pluribus dicit, oſtendit quòd nihil prorſum eos iuuerit multitudo, quandoquidem charitatem ſuam non exhiberent erga benefactorem. Per proſtrati ſunt autem, uniuerſum eorum interitum, diuinitusq; ſuperinductas pœnas ſignificat.

Hæc autem figuræ noſtri fuerunt, ut non ſimus concupiſcentes malorum, ſicut & illi concupierunt.] Perinde ac beneficia Dei, typi fuerunt, hanc ad rationem & pœnæ. Indicat autem quòd non ſolum pœna adficientur, uerùm quòd maiore etiam pœna adfligentur quàm illi, quatenus illa quidem typus extitere. hæc uerò res ipſa & ueritas. Ac quemadmodũ in donis eſt excellentia, ſic & in pœnis. Concupiſcentes porrò malorum dicens, uniuerſim ac generatim de quauis malitia loquitur: quandoquidem & omne uitium ex concupiſcentia profluat. Deinde ſpeciatim etiam malitias iſtas exprimit. Ecquid illi expetiuerunt? allium, carnes, proprios deos, perinde ac ipſe deinceps idololatriam ipſorum patefacit.

Neque idololatræ efficiamini ſicut quidam ex ipſis, quemadmodum ſcriptum eſt: *Exod.32.* Sedit populus manducare & bibere, & ſurrexerunt ludere.] Primùm eos notat & carpit qui in idolorum delubris epulabantur, oſtendens quòd quemadmodum illi à gaſtrimargia ad idolorum culturam delapſi ſint: choros enim ſtatuentes circa uitulum ludebant ante ipſum: ſic periculum eſt ne & uos ad idololatriam prouoluamini, quum ex gulæ ſuæ ſu idolis immolata editis. Vbinam igitur perfectio tua, ſi ad idololatriam perduceris?

Neque fornicemur, ſicut quidam ex ipſis fornicati ſunt, & ceciderunt uno die uigintitria millia.] Rurſus ſcortationis meminit, ex continuitate reprehenſionis perfectiorem orationem faciens, peccatum autem iſtud à gaſtrimargia proficiſcitur, Quan

Num.25. do uerò uigintitria millia ceciderunt? Quando iuxta consilium Balaam, Madianitides mulieres apud exercitum copiásue Israeliticas uisæ, iuuenes ad sese pertraxerunt, atque per scortationem, ut sacrum facerent Beelphegor, prouocarunt eos, ac cecidit populus in acie. A

Num.21. Neq; tentemus Christum, quemadmodum & quidam ipsorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt.] Innuit Corinthios signa expetiuisse.

Nu. 14.16. Neq; murmuretis, ut quidã ipsorum murmurarũt, & perierunt ab exterminatore.] Hoc est, uirtute quapiam pœnam infligente. Subindicat clanculum q; in tentationibus impatientes fuerunt, nec eas æquo animo pertulerint, sed murmurauerint, dicentes: Quando uenient bonæ? & quandiu duratura est adflictio?

Hæc autem omnia in figura contingebant illis. scripta sunt autem ad correptionẽ nostram, in quos fines seculorum deuenerunt.] Terret eos, cum dicit ist hæc scripta ad correptionem nostri. Vnde & nobis in posterum sunt expectanda supplicia: eoq; horribiliora, quatenus maiora in nos beneficia sunt collata. Terret prærerea, cum dicat finem ipsis imminere: ostendatq; supplicia non esse temporaria, sed immortalia quæ post consummationem nos excipient. Iam enim iudicium in foribus, quum mundi ætates transierint.

Iudiciũ Dei pro forib.

Itaque qui se existimat stare, uideat ne cadat.] Rursum scientiæ nomine intumescentes notat. Si enim te stare existimas, metue, inquit, ne cadas. Neq; ipsum sanè confidere, quòd stes, stare est: uideris enim, sed reuera minimè stas; ac etiamsi maximè stes, facilis est per arrogantiam lapsus.

Tentatio uos non cæpit nisi humana. Fidelis aũt Deus qui nõ patiet uos tentari supra id q̃d potestis, sed faciet etiã cũ tentatione, puentũ, ut possitis sustinere.] Quia perterrefecit eos dicens, Qui se existimat stare, uideat ne cadat: essent uerò qui nõ paucas iam tentationes sustinuissent ne dicerent, quid nos perterrefacis? multas enim perpessi tentationes, non tamen succubuimus: ait, Non cæpit uos tentatio nisi modica & moderata, humanum enim ubiq; modicum uocat. Deinde rursus consolatur, persuadens eis ut in Deum intueantur, qui fidelis est, hoc est, uerus, nec mentietur unquam. Promisit enim, Venite, inquiens, qui laboratis, & ego reficiam uos. Nõ sinet igit uos tentari ultra uires uestras, sed tentationẽ uiribus uestris tolerabilẽ adoriri uos faciet. Imò quæuis tentatio uires nostras exuperat, nisi ille auxilietur nobis, & felicẽ euentũ præbeat, hoc est, liberationem à tentationibus, cum tentatione, hoc est, celerem, & simulatque nos inuaserit tentatio. Ita ut propter celerem liberationem ea nobis tolerabilis efficiatur. Faciet enim exitum, inquit, ut uos sufferre queatis: hoc est, ut facilis uobis uideatur tentatio, adeoq; huiusmodi quam sustinere ualeatis. B

Humanum, modicum. Matth. 11.

Propterea fratres mei fugite ab idolorũ cultura.] Abũdè satis eos hactenus carpsit, ideo in posterum curam iuxtà & medicinam adhibet, fratres eos uocans. Non autem porrò ob fratrum noxã & offendiculum ab idolothytis eos arcet, sed ipsam in sese rem uituperat & reprehendit, idolorum culturam nominans, ac celerem iuxtà ab ea secessum aut declinationem postulans. Fugite enim, inquit.

Tanquam prudentibus loquor, iudicate uos quod dico.] Quia magnam illis culpã attribuit, notamq; inusit, idololatriã nominãs q̃d patrabãt, uerbi istius asperitatẽ mitigat, ipsosq; reos iudices constituit, quod cõfidentis est propriis ratiocinationibus ceu ueræ sint. Non opus habeo, inquit, aliis iudicibus, uos tanquam prudentes iudicate.

Calix bene dictionis.

Calix benedictionis, cui benedicimus, nõne communicatio sanguinis Christi est?] Calix benedictionis, id est eucharistię. Manibus enim eum tenentes, benedicimus ei, & gratias agimus ei qui sanguinẽ suũ pro nobis effudit, ineffabiliaq; bona in nos contulit. Non dixit aũt μεθοχὴ, id est participatio, sed κοινωνία, id est cõmunicatio, ut aliquid excellentius indicet, summam puta unionem. Quod autem dicit, hiusmodi est: Hoc quod in calice est, illud est quod ex latere effluxit Christi. Et ex eo accipientes, communicamus, hoc est unimur Christo. Non pudet itaq; uos Corinthij ad idolorum calicem accurrere, à calice hoc, qui nos ab idolis liberauit?

Ioan.19. Exod.12.

Panis quem frangimus, nónne cõmunicatio corporis Christi est?] Quod in cruce nõ est passus Christus, (os enim eius nullum est contritum) hoc iam sustinet, cum propter nos frangitur. Quem enim frangimus, inquit: communio autem corporis Christi est,

pro eo

pro eo dixit quod est, Quemadmodum illud corpus Christo unitum est, sic & nos ipsi Christo per panem hunc unimur. A

Quoniam unus panis, & unum corpus multi sumus.] Quia dixerat, communicatio corporis est, communicans autem est aliud ab eo qui communicat: iam maius quiddã demonstrat, inquiens, Quoniã illud ipsum corpus sumus. Quid enim est panis? corpus Christi. Quid autem fiunt adsumentes corpus Christi? non corpora multa, sed unum corpus. Quemadmodum panis ex multis granis unus efficitur, sic & nos, multi cum simus, unum efficimur corpus Christi.

Omnes enim ex uno pane participamus.] Itaque etiam unum sumus. Quomodo igitur charitatem non obseruamus, & unum secundum hoc efficimur? Atqui Deus (inquit) propterea corpus suum nobis tradit, ut uniat nos cùm erga seipsum, tum nos inter nos mutuo. Quia enim prior carnis nostræ natura corrupta est à peccato, uitaq; destituta est, dedit nobis suam ipse impeccabilem, & omnis peccati expertẽ, uiuacem & uitæ plenam, similem tamẽ nobis carnem, ut eam assumentes, in ipsam permisceamur, & uiuamus citra peccatum, quatenus licet.

Carnis nostræ natura corrupta.

Videte Israel secundum carnem. Nónne qui edunt hostias, altaris sunt participes?] Ex crassioribus exemplis, inquit, discite quòd idolorum communio sit id quod à uobis geritur. Secundum carnem autem dicit Israel, quasi ipsi sint secundum spiritum. Reputa uerò tecum q; nõ dixerit de Iudæis q; Domino communicent, sed participes inquit, altaris sunt. Etenim comburebatur id quod aræ suprapositum erat. In corpore autem Christi non sic res habet, sed est communicatio corporis Christi, non enim aræ, sed ipsius Domini participes efficimur.

Quid igitur dico? Num q; idolum aliquid sit, aut q; idolis immolatum sit aliquid?] Metuit ne existiment hæc dicere eum, quasi robur aliquod idolis insit. Non tanquam nocere possint uel prodesse idola, ab ijs uos abduco, neq; enim quicquam sunt omnino, uerùm q; non offeratur uictima Domino tuo. Infert igitur: B

Sed q; quę gentes immolant, dæmonijs immolẽt & nõ Deo.] Ne igitur accurrite ad hostes Domini uestri. Nam si regia dimissa mẽsa ad condemnatorum & captiuorum mensam accurreres, omnino peccares, non quòd noceret illa quicquam aut iuuaret, cæterum q; iniuria ist hæc uideretur mensæ regiæ.

Nolo autem uos participes dæmoniorum fieri.] Si enim mysticam mensam participantes, Christo communicant: dæmonum mensam participantes, dæmonibus haud dubiè communicant.

Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorũ.] Quia per modum adhortationis siue admonitionis dixerat, Nolo uos participes esse dæmoniorum: ut ne admonitio ista floccipendatur, per modum sententiæ & assertionis nunc posuit, Non potestis, inquiens, calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum.

Non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.] Ex solis nominibus astruit non esse comedenda idolis immolata.

An prouocamus Dominum? Nunquid fortiores eo sumus?] Vt pudore eos suffundat, hæc dicit. Num tentamus, inquit, & lacessimus Deum? An ne punire nos possit, ad hostes eius secedentes? Deinde ad absurdũ perducens orationem, Nunquid fortiores, inquit, ipso sumus? Vehementi autem eorum notatione & obiurgatione commonefacit eos uerbi Mosaici: Prouocarunt me in non Deo, ad iracũdiam me concitauerunt in idolis suis.

Deut.32.

Omnia mihi licent, sed nõ omnia expediũt.] Ne quis dicat ei, cũ pura cõscientia edens, Potestas mihi est ista facere. Certè, inquit, Omnia tibi licent. Postquam tua tibi arbitrij libertas à Deo est, at nõ omnino tibi expedit uesci. Ea enim uia progrediens, propensionem nancisceris ad idola, cum ita continuò mensæ eorum es consors.

Liberi arbitrij potestate non abutendum.

Omnia mihi licent, at non omnia ædificant.] Neq; tibi prodest, inquit, sicut & antea dixi, neq; fratri tuo: ipsum enim non ædificat, quin potius destruit ac subruit fidẽ eius. Cum itaq; neq; te neq; fratrem adiuuet, quid hoc facis?

Nemo quod suum est quærat, sed quisq; quod proximi est.] Ne quæras num tu pura conscientia uescaris, sed num fratrem tuum ædificet ea res. Vbique autem adhortatur ut quæ proximi sunt quæramus.

Proximi utilitas quærenda.

Omne quod in macello uænit manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.] Cum hactenus multis cõuicisset ac confirmasset abstinendũ planè ab idolothytis, ne plus æquo hîc curiosiores, imò superstitiosiores reddanť, adeò ut abstineant etiã ab ijs quæ in foro uæneunt, cum metuunt ne & ea sint idolothyta: Omne, inquit, quod uenditur, edite, non examinantes uendentes, & interrogantes num idolothytum sit quod diuendant, tanquam conscientia uestrá conseruati, quam hoc pacto purgare intendatis. Vel sic intelligere queas, Ne seriatur conscientia tua, propterea ne examines. Fortasse namque si disquiras, rescises idolis esse immolatum quod emere cogitas, & ferietur siue offendetur conscientia tua.

Psalm. 23. Immundum natura nihil est.

Domini enim est terra, & plenitudo eius.] Non itaq; dæmoniorum. Quòd si terra & fructus ipsi & arbores, uniuersaq; eius animalia, Domini sunt: nihil igitur natura est immundum, uerùm ex cuiuslibet sententia immundum erit.

Si quis aũt uocat uos infideliũ, & uultis ire, omne q̃d uobis apponit, edite, nihil interrogantes ꝓpter cõscientiã.] Bene dixit, uultis: neq; eñ ipse adhortari ad hoc, neq; dehortari instituit aut decreuit. Nihil aũt interrogate, ne solicitiore cura, nimiáue curiositate existimemini trepidare idola, utq; illæsam uestram retineatis conscientiam.

Si uerò quis dixerit, Hoc est immolatum idolis, nolite manducare propter illũ qui indicauit, & conscientiam. Domini enim est terra, & plenitudo eius.] Non ueluti à rebus noxijs tibi abstinere mando, sed propter eum qui indicauit, ut is non lædatur, atque putet idolorum res haud reijci à Christianis. Nam q̃ non tanquã ab immundis, uel ab ijs quæ sint à Domino nostro aliena, hæc doceam, uel inde planum est: Dñi enim est terra, & plenitudo eius, hoc est, omnia ipsam replentia, & quæ ea cõtinentur. Vel hunc ad modum accipies: Abstine, inquit, à cibo isto. uniuersa enim terra Domini est, ac licet tibi † à supernis impleri. Nam cuncta tibi sunt aperta. B

† ἄνωθεν, *fortè* ἄλλοθεν *id est abundè.*

Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius.] Hoc est, Græci. fortasse enim quod dixi, offendetur, uel tanquam gastrimargum me iudicando, uel ceu eum qui æquè ac ipse idola excipiat.

Libertas in Paulo quæ sit.

Vt quid enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia?] Libertatem, ab obseruatione liberationẽ, & potestatem qua nihil nobis ciborum uetitum tenemus, appellat. Ego, inquit, liberè, citraq; obseruationem uescor, Græcus uerò & infidelis me condemnabit, Fabula est, inquiens, Christianorum religio, aiunt quidem idola sese execrari, & interim ijs quæ illis ipsis oblata sunt, uescuntur etiam auidè.

Si ego cum gratia participo, quid blasphemor eius rei gratia, pro qua gratias ago?] Ego, inquit, participo creaturas Dei, siue fruor illis liberè ob gratiam Dei, quæ finxit me cũm firmum tum solidum, adeò ut nihil obseruem. At Græcus conuiciabitur mihi: tanquam qui simulem me idola fugere, contrà tamen per gastrimargiam eis immolata comedã. Quod adijcit, Pro quo gratias ago, huiusmodi est: Ego, inquit, gratias ago Deo, q̃ adeò me exelsum fecit, adeoq; Iudaica humilitate sublimiorem, ut ex nulla re lædar. Græcus autem, ut dixi, & incredulus scandalizatur, & blasphemat.

Manducare in gloriam Dei.

Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.] Omnia, inquit, facite ad gloriam Dei: quasi quæ nunc fiant à uobis, sint contumelia Dei, imò potius blasphemia. Manducat ergo quisquam uel bibit in gloriam Dei, quando neminem offendit, quando non ut gulosus aut uoluptatis sectator epulatur, sed uelut is q̃ corpus cõseruare uelit ad uirtutis operationẽ. Simpliciter aũt quãcunq; rẽ in gloriã Dei quispiã agit, quãdo neq; alium scandalo quopiam lædit, neq; seipsum, ut si nihil agat ut hominibus placeat, neque prauo aliquo animi affectu.

Sine offensione estote & Iudæis & Græcis, & ecclesiæ Dei.] Hoc est, nulli ullam uituperationis occasionem præstate. Continget autem hoc, si neque Iudæum, neq; Græcum offendamus, neque fratres etiam: nam illi sunt ecclesia Dei. Obserua, quod maius est, ultimo loco protulit. Etenim alios ad fidem attrahere conuenit, nec interim tamen fratres neglígere aut persequi. Indicat autem omnes ex hoc offensos, quòd idolorum immolatis uescerentur.

Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi utile est, sed q̃d multis, ut salui fiant: imitatores mei estote, sicut & ego Christi.] Postquam magni quippiã illis imposuerat, reos eos faciens & Iudæorum & Græcorum noxæ, seipsum in me-

A in medium protulit, ut ostendat rem haud esse difficilem. Quî uerò suum cõmodum non quæsierit, liquet ex multis quę etiam antehac commemorauit. Omnibus, inquit, factus sum omnia. maximè uerò ex eo quòd optauit anathema esse pro fratribus. Imitatores igitur, inquit, mei estote. Quod ait, Quemadmodũ & ego Christi, ne putes arrogantem esse sermonem, uerùm adhortantis potius ad imitationem. Si enim ego, inquit, Christum imitatus sum, quanto potius uos me imitabimini? Non enim ego tanto sum melior uobis, quanto ille me, qui omnes incomparabiliter antecellit & exuperat.

CAPVT XI.

Laudo aũt uos fratres, q̃ per omnia mei memores estis, et sicut tradidi uobis prę
cepta tenetis.] Absoluto de idolothytis sermone qui de re ardua fuit, leuius nũc q̃d
dam peccatum corrigit. Solet enim grauioribus uitijs leuia etiam inserere. Ecquid ist
huc erat? Fœminæ non uelato capite orabant, ac uaticinabanť: nam & fœminæ tunc
prophetiæ dono claræ erant. Viri autem comam nutriebant, quippe qui in philoso-
phia uersati essent, cùm quando orarent, tum quando prophetarent. Hæc uerò græcę
consuetudinis erant. Quia igitur de hisce eos admonuerat, forsan cum præsto esset,
atq; eorum quidam obtemperauerant, nonnulli uerò haud obtemperauerant: de o-
bedientibus inquit, Laudo uos, q̃ per omnia mei memores estis, meiq; meministis.
Atqui inter cætera isthuc unum erat, de coma non nutrienda per uiros. Attamẽ per
omnia, inquit, mei meministis. Semper enim sapienter mollibus uerbis adeoq; laudi
bus cõsueuit compellare eos de quibus spes est q̃ possint in meliorem statum redigi.
Ex eo uerò q̃d ait, Quemadmodum tradidi uobis, traditiones continetis, perspicuum *Paulus non omnia literis tradidit.*
fit q̃ haud pauca sine scriptis tradiderint & ipse & reliqui apostoli.

B Volo autem uos scire, q̃ cuiuslibet uiri caput Christus est.] Videtur quantũ ex con
sequutione colligitur, ad eos uerba facere, qui à se laudati essent, quòd præcepta siue
traditiones obseruassent, reuera aũt eos qui non gesserant morẽ, corrigit. Cum porrò
cuiuslibet uiri caput esse Christum audis, de fideli isthuc intelligas. Nam fideles nos
sumus corpus ipsius, non autem increduli: quare nec caput illorum Christus.

Caput autem mulieris uir, caput uerò Christi Deus.] Caput uxoris maritus est,
propterea quòd dominetur in eam: Christi uerò caput Deus, quòd sit eius causa, ut
pater filij. Non oportet enim ea quæ de capite dicta sunt, ex æquo de Christo intelligere, uerùm nostrum quidem & nostri caput est Christus, ut qui author & conditor
noster, & ut cuius corpus nos simus. Christi autem caput pater est, ceu causa siue autor ipsius. Sin iuxta humanitatem accipias, sic dictum esse patrem Christi, perinde ac
Christus dictus est caput nostrum, nihil impietatis admittis: quandoquidem & Deus
pater Christi dicitur, secundum humanitatem. Quia enim nobis assimilari sustinuit,
& frater noster dictus sit, & caput, nihil nouum est, si humiliationis & exinanitionis
etiam nomina recipiat: ac eum qui iuxta diuinitatem pater est, caput habeat secundũ
humanitatem suam, tanquam principem & Deum suum.

Omnis uir orans aut ꝓphetans, in capite habens, deturpat caput suũ.] Nõ semper
prohibet uirũ cõtegi caput, sed in oratione tantũ & ꝓphetia. Nec dixit, tectus caput,
uerũ in capite habens, ut auferat nedũ uelationẽ quæ fit pallio, uerũetiã eã quæ fit co
ma. Nã q̃ comã nutrit, etiã in capite habet, comã uidelicet. Quî uerò deturpat siue pu *Comæ nutritio.*
defacit caput suũ? Quia cum princeps sit, suiq; iuris, se ipse iugo subdit. Caput eñ cõ-
tegere, est potestatẽ capiti imponere. Nam capitis tegumentũ, potestatẽ habentis seu
dominatoris uice est, signumq; est subiectionis. Vel hunc ad modũ, Pudefacit Christũ
caput suũ, seipsum nimirũ imminuens, ac liberrate priuans. Vt enim exiguũ corpus
pudefacit caput, sic qui à Deo liber est factus, suoq; iuri & libertati traditus, seipsum
imminuit, ac ueluti sub potestate esset, ita se contegit: ad ignominiam isthuc uergit
Christi, qui est caput ipsius, tanquã corporis. Non fuerit autem abs re quærere cur ue
luti culpam & peccatũ isthuc Apostolus posuerit. Symbola tradita erant uiro & fœ-
mine: illi quidem ut dominaretur in coniugem suam, huic uerò ut esset subiecta: mul
ta sanè & alia, inter quæ & illud erat, nempe ut hic aperto capite esset, illa uerò tecto.
Quomodo igitur non est reprehensioni obnoxium, naturæ leges prætergredi, ac
uirum quidem comam nutrire, mulierem uerò retecto esse capite? Hoc igitur tol-
lit, ceu arrogantiæ & pertinaciæ signum, quæ non pauca sanè apud ecclesiasticos

Hæreſes unde oriãtur.

ac fideles & uaſtat & perdit. Inde namque hæreſes ſubnaſcuntur, cum quod ſibi uiſum fuerit, producit quiſque.

Omnis autem mulier orans aut prophetans nõ uelato capite deturpat caput ſuum: unum enim & idem eſt, ac ſi raſa eſſet.] Fuerunt autem & fœminæ, prophetiæ (ut diximus) donum habentes, ut Philippi filiæ, aliæque permultæ. Quomodo uerò pudefacit caput ſuum? Quia fugitiuæ cuiuſdam & transfugæ caput oſtendit, ut quæ defecerit à tradita ſibi à Deo poteſtate. Noueris autem quòd uirum in oratione & prophetia uetet eſſe tecto capite, mulierem uerò non ſolis hiſce illis temporibus, uerùm ſemper. Hoc enim uult per hoc quod ait, Vnum & idem eſt ac ſi raſa eſſet. Vt enim ei ſemper turpe eſt raſo capite uideri, conſimilis deformitas eſt aperto capite cerni. coma namque tegumenti uice eſt. Proinde quæ tegumentum abiſcit, ei quæ comam abiecit ſimilis eſt.

Si enim non uelatur mulier, tondeatur etiam. Si autem turpe eſt mulieri tonderi uel radi, ueletur.] Immorat' eidẽ rei, oſtendẽs retectionẽ iſtã nõ eſſe imparem raſuræ: ac quemadmodũ turpis res ſit ac deformis raſura, ſic & capitis retectio. Per hæc itaq;, ut dixi, innuit nunquam non turpe eſſe, mulierem caput ſuum retegere uel nudare.

Vir quidem non debet uelare caput ſuum, quando imago & gloria Dei eſt.] Primã quidem cauſam dixit, q; Chriſtum caput habeat, nec oporteat ipſum tegi: iam uerò & alteram rationem reddit, q; gloria Dei ſit, hoc eſt, princeps Dei, & imago ipſius. Eſt igitur operæ ſanè precium, ut princeps à ſummo rege & imperatore conſtitutus, cum lignis ad principatum eius pertinentibus coram ipſo appareat, aperto uidelicet & retecto capite. Ea enim apertura indicio eſt nulli terrenæ poteſtati hominem eſſe ſubditum, ſed ipſum dominari omnium, ceu imaginem Dei.

Capitis apertura quid indicet.

Mulier autem gloria uiri eſt.] Hoc eſt, mariti dominatui ſubdita eſt. Quare par eſt ut cum ſubiectionis ſuæ indiciis uideatur, quæ ſunt contecto eſſe capite.

Mulier uiri gloria. Gen. 2.

Non enim uir ex muliere eſt, ſed mulier ex uiro. Etenim non eſt creatus uir, ꝓpter mulierẽ, ſed mulier propter uirum.] Cauſas dicit quibus uir mulierem antecellit. Nã mulier ex uiri coſta eſt, & quia uir non eſt propter illam, ſed illa uiri cauſa. Faciamus enim, inquit, adiutorium ipſi. Qui igitur uir cõtegetur, tanto honore à Deo adfectus? fœminæ enim habitum ſibi arripit, ac perinde facit, ac ſi diadema ſuum arreptum ex capite abiiciat, ſeruilemq; habitum & formam recipiat.

Quapropter mulier debet poteſtatem habere in capite, propter angelos.] Propter hæc omnia, inquit, prædicta, mulier in capite ſuo ſignum habere debet ſubiectionis ſuæ tegumentum uidelicet, ſi nihil aliud, angelos tamen uerita, & honore dignãs, ne & ipſis tanquam impudens uideatur. Vt enim obuelare caput, oculos demittere facit, & uerecundari, adeoq; ſubditi formam ſeruare: ſic reuelato capite ingredi, impudentiam declarat, quam & Chriſtianos comitantes angeli execrantur. Clemens uerò Stromatenſis per angelos curioſius eccleſiæ iuſtos intellexit ac probos uiros. Obueletur enim, inquit, ne hos ad fornicationem illiciat uel ſcandalizet.

Veruntamẽ neq; uir ſine muliere, neq; mulier ſine uiro, in Domino.] Hæc adiecit, quia plurimũ excellentiæ ac dignitatis uiro dederat, cõmonſtrans q; mulier ex ipſo, & propter ipſum ſit primùm condita, & ſub ipſo ſit. Ne igitur maritos plus q̃ par ſit efferat, neq; illas planè abiiciat: re uera, inquit, ex prima creatione ſic res habet q; mulier ſit ex uiro. Nunc autem neq; uir ſine muliere naſcitur, ueruntamen in Dño, hoc eſt, Deo uniuerſum faciente, & uiuificante ſemen, matricemq; confortante.

Mulier ex uiro, uir per mulierem.

Nam ſicut mulier de uiro, ita & uir per mulierem.] Mulier quidem, inquit, ex uiro eſt: adhuc enim apud uirum permanet hoc integrum, mulierem ex ipſo eſſe. Vir autem eſt per mulierem, id eſt, mulier eſt adminiſtra generationi hominis: potior autem ſeminis eſt operatio, ita ut uir non propriè dicatur ex fœmina eſſe, ſed ex patre ſuo per mulierem, ut quæ fuerit miniſtra ad generationem. De Domino autem Paulus non ſic dixit, ſed natum ex muliere ait. Metuit enim uti præpoſitione per, de Chriſto loquens, ne locum daret hæreticis calumniandi, quòd Chriſtus per uirginem ceu ſiphonem aut canalem tranſierit: uel ut indicaret apoſtolus, quòd quia nullo uiri congreſſu, fructus uentris ipſius erat.

Omnia aũt ex Deo.] Nõ uiri, inquit, opus eſt, ſed Dei. Quòd ſi omnia Dei poteãtia fiant,

fiant, ipſeq; ordinauit uirorũ & mulierum res, & negocia, ne contradic, ſed obtẽpera.

Inter uos ipſos iudicate.] Rurſum eos iudices facit eorum quæ dicit, abundè & copioſe aſtruens quod inſtituit.

Decet mulierem non uelatam orare Deum?] Hic horribilius quicquam indicat, nempe quòd ad Deum iniuria recurrat.

An ne natura quidẽ ipſa docet uos, q; uir quidẽ ſi comã nutriat, ignominia eſt illi: mulier autem ſi comam nutriat, gloria eſt illi? Nam coma pro uelamine ei data eſt.] Ecquid eſt ignominia uiro, ſi comam curet? Quia mulieris habitum & formam aſſumit, cúmque ſit princeps conſtitutus, ſubiectionis ſignum recipit. Mulieri autem coma eſt gloriæ, quoniam proprium ordinem & inſtitutum ſeruet. Cuiuis autem in gloriam cedit ſui ſtatus obſeruatio. Quid uerò neceſſum eſt aliud adhuc operimentum naturali iſti peplo comæ apponere, ſi coma eſt uelamentum? Vt non ex ſola natura, uerumetiam ex conſilio & uoluntatis electione ſubiectionem fateatur.

Coma uirũ dedecet.

Si quis autem uidetur contentioſus eſſe, nos talem conſuetudinem non habemus, neq; eccleſiæ Dei.] Contentionis, hoc eſt, reluctari in huiuſmodi, ſed non eſt rationis uel intellectus. Cum enim forſan Corinthij ſapientes uideri uolentes, opponerent ſeſe per ſuos ſyllogiſmos & argumenta, quibus rem mediam & indifferentem demonſtrare nitebantur: Nos, inquit, talem conſuetudinem non habemus, ſiue ita altercandi, ſiue quòd uir quidem comam nutriat: mulier uerò non obuelatum caput gerat, imò ne aliæ quidem eccleſiæ Dei. Proinde non nobis ſolis aduerſamini, ſed uniuerſo iuxtà orbi. Hæc porrò rubore Corinthios ſuffundunt, auditores compellentia, ne quicquam præter apoſtolicam conſuetudinem faciant.

Hoc autem præcipiens non laudo.] Quemadmodum qui primùm crediderant cõmunia omnia habentes, communiter & publicè epulabãtur: ſic per quandam eius rei imitationem, etiamſi non adeò exactam, Corinthij ſtatis quibuſdam diebus feſtis ex æquo publicè conuiuabantur poſt myſteriorum participationem. Siquidem opulenti fercula adferebant, inopeſq; ad conuiuium iſthuc accerſebant. At per diſſenſiones admirandus ille ritus, quo mutua charitas, & Chriſtiana philoſophia cõtinebatur, corruptus eſt, nec ab omnibus ſeruabatur. Scribit igitur Paulus, ut hoc corrigat. Porrò in precedenti delicto, cum multos obedientes haberet, Laudo uos, inquit: hic uerò ſecus habente re, Hoc autem præcipiens non laudo, ait, hoc eſt, non laudo uos quòd omnino hac de re præcipiam uobis, uosq; adhorter. Conueniebat enim ut per uos ipſos intelligentes, neq; peccaretis omnino, neq; præcepto indigeretis.

Christianorũ olim omnia communia.

Quod non in melius, ſed in deterius conuenitis.] Decebat uos in melius pergere & progredi, conuentusq; ueſtros facere liberaliores: uos autem conſuetudinem quæ obtinuerat apud uos, imminuiſtis. Ac conuenitis quidem in una eccleſia: nec tamen ut ſimul cœnetis. Hoc igitur eſt quod deterius eſt & minus, in quo deficitis.

Primùm quidẽ cõuenientibus uobis in eccleſia, audio ſchiſmata inter uos eſſe.] Nõ ſtatim ſermonẽ de menſis infert, ſed prius eos ferit quòd ſchiſmata inter eos eſſent. nã reuera quia diſſecti erant, & diuiſi inter ſeſe, idcirco priuatim unuſquiſq; edebat.

Et ex parte credo.] Vt ne dicant, Quid enim ſi mentiuntur calumniatores noſtri? Neq; credo dixit, ut ne impudentiores faciat: neque non credo, ne uideatur eos fruſtra obiurgare: ſed parum quiddam credo, inquit. Simul tamen ueriſimile eſt neq; omnes morem iſtum tranſgredi, ſed ex parte quoſdam.

Oportet enim & hæreſes inter uos eſſe.] Non dogmatum hic hæreſes dicit, ſed ſchiſmatum huiuſmodi ac diſſidiorum quæ de menſis exoriebantur. Quid uerò eſt, oportet? pro, poſſibile eſt, uel neceſſe eſt uos, cum homines ſitis, non omnes rectè ingredi. Ob eã igitur rẽ etiã credo: perinde ac Dñs etiã dixit: Neceſſe eſt uenire ſcandala. hoc eſt: Cũ praui ſint in mũdo & ſcelerati multi, nõ poſſunt nõ eſſe & uenire ſcãdala.

Oportet.

Vt qui probati ſunt, manifeſti fiant in uobis.] Coniunctio ut, hîc non eſt ætiologica, non reddit rationem, ſed ad rei euentum & exitum pertinet, ut non in paucis locis planum redditur. Quum enim arrogantiores communem iſtam cœnam non acciperent, manifeſtabantur probati, id eſt pauperes, quòd patienter ferant ſeſe negligi: antea autem non apparebat perſeuerantia eorum. Vel probatos dicit eos, qui morem cœnæ adhuc cuſtodiebant, non enim eum omnes diſſoluerant. Cum igitur diſſoluen-

Vt.

dissoluentes reprobi apparerent, obseruantes manifestantur ceu probati. A

Conuenientibus igitur uobis in idem, non est dominicam cœnam manducare.] Cõuentus, inquit, charitatem indicat & collectionem uel coniunctionem, atqui opere ea hodie coniunctio non fit. Dominicam cœnam autem conuiuium uocat quo multi simul uescuntur, ueluti imitationem illius horribilis & admirandæ cœnæ, qua Dñs simul cum discipulis suis manducauit. Propterea & cœnam prandium ipsum uocauit. Videte igitur, inquit, quo orbemini, nimirum imitatione mensæ dominicæ.

Cœna dominica, conuiuium. Prandium, cœnæ nomen ac accipiat.

Vnusquisq; enim propriam cœnam præsumit ad manducandum.] Dominicã hãc cœnam priuatam fecistis. Quandiu enim communis esset, dominica cœna uocabat: domini enim res omnibus seruis sunt communes. Postquam autem unusquisq; anteuertit propriam cœnam manducare, nec expectat pauperes, sed priuatim apud sese edit, contumelia affecistis cœnam uestram, pro dominica priuatam facientes.

Et alius quidem esurit, alius uerò ebrius est.] Pauper quidem esurit: opulentus uerò ebrius redditur. Duo autem hîc sunt piacula, & q̃ prætereuntur pauperes, & q̃ uos inebriamini, soli ijs saturati quæ etiam pauperibus oportebat apparata esse. Significatione autem peculiari dixit ebrios eos esse.

Nunquid enim domos non habetis ad edendum & bibendum?] Si enim communiter & publicè non estis esuri, quur non in ædibus uestris editis?

Aut ecclesiam Dei contemnitis?] Cum enim dominicam cœnam priuatam feceris, manducans apud teipsum, in ecclesiam & locum es iniurius.

Et pudefacitis non habentes.] Non tantum curant pauperes, inquit, quòd non alitis eos, quantumquòd pudefiunt, redarguti & indicati quòd nihil habeant, uobis splendidè accumbentibus, ac uino indulgentibus.

Quid uobis dicã? laudabo uos? in hoc nõ laudo.] Post lapsus & erroris demonstrationem mitius cum illis loquitur. Cum enim posset dicere, ista innumeris esse mortib. digna, ipse quid ait? Laudabo uos? non laudo. Hoc autẽ facit, ut eos mansuetiores clementioresq; pauperibus reddat. Si enim eos uehementius percussisset & pertinacius, B aduersus inopes exasperati, crudeliores in eos facti essent, quippe quia eorum causa ab apostolo ignominia adfecti essent.

Ego enim accepi à Domino, quod & tradidi uobis.] Cuius rei gratia mysteriorum illius ueperæ meminit? omnino necessariò, ut persuadeat quòd Dominus tuus omnes eadem mensa excipere dignatus sit, tu uerò fratrem eiusdem tecum generis & naturæ auersaris & dedignaris? At quî ait à Domino se accepisse? neq; enim tum aderat Paulus, sed Christi persecutor erat. Vt discas, quòd ipse hodieq; in mystica mensa mysteria illa tradat, æquè atque tum.

Quoniã Dñs Iesus, in nocte qua tradebat, accepit panẽ, & postq̃ gratias egisset, fregit, ac dixit, Accipite manducate. Hoc est corpus meũ, quod pro uobis frangitur.] Recordamini, inquit, q̃ hanc ultimam uobis dederit, spiritualem adeoq; arcanam sacrosanctam institutionem, quodq; ea etiam nocte qua mactandus erat, Iudã proditorem mensæ suę accumbentem habuerit. At tu fratrem tuum reijcis, contemnis, indignum iudicas? Edoctus es etiam gratias agere, quandoquidem & ille gratias egerit, exemplũ nobis relinquens: atqui tu indigna gratiarum actione committis, iniuriam inferẽs ecclesiæ, te nanq; epulante ad temulctiam usq; alius esurit. At uerò ille in commune & generatim omnibus dixit, Accipite, edite, idq; corpus suum, q̃d pro omnibus ex æquo fregit in mortem tradens: tu uerò anteuertis & occupas edere, neq; cõmunem panem in medium ponis, neq; frangis ipsum uti detur multis, uerùm tibi ipsi contines.

Hoc facite in meam commemorationem.] Quid ais? si filij uel patris commemorationem faceres, animo & conscientia tua perculsus esses, nisi legitima quæq; & celebrandis funeribus consueta perfecisses, ac pauperes inuitasses. Commemorationẽ aũt siue memoriam Domini faciens, nec mensam quidem tuam simpliciter illis impertis.

Similiter & calicẽ postq̃ cœnasset, dicens: Hic calix nouũ testamentũ est in meo sanguine.] Fuerũt & in ueteri testamẽto calices siue pocula, quib. sanguinẽ brutorũ post uictimã oblatã libarẽt, quẽ phiala & poculo excipiebãt. Pro sanguine itaq; brutorũ, q̃ uetus testamentũ ueluti sigillo cõsignabat, meũ ego nunc sanguinẽ pono, nouum testamentũ eo ceu sigillo muniens. Ne turberis igitur sanguinem audiens. Nã si irratio- *Leuit. 1.*

nalium

A nalium pecorũ sanguinem accepisti in ueteri testamento, quanto potius nunc diuinũ.

Hoc facite, quoties biberitis, in meam commemorationem.] Per poculum isthuc, inquit, memoriam facis Dominicæ mortis. Quî igit̃ tu solus bibis & inebriaris, tremẽdo isto calice omnibus ex æquo tradito?

Quoties enim ederitis panem hunc, & calicem hunc biberitis, mortem Domini annunciabitis donec ueniat.] Eo, inquit, affectu debetis esse imbuti, perinde quasi in illa ipsa Christi essetis uespera, adeoq; cœna, eidemq; accũberetis thoro, & ab ipso Christo acciperetis sacrum isthuc. Illa ipsa enim cœna est, & illam ipsam mortẽ annunciamus, hoc est, demonstramus ad secundum usq; eius aduentum.

Itaq; quicunq; mãducauerit panẽ hunc aut biberit calicẽ Dñi indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.] Ipsos obliquè perstringit indignè manducantes, quãdoquidem inopes negligant. Qua uerò ratione reus fit indignè assumens? perinde nimirum ac ipse qui sanguinẽ Dñi effuderit. Vt enim qui tum pupugerunt Christum, non ut biberent pupugerunt, uerùm ut effunderent: sic indignè bibens, nihilq; inde commodi referens, frustrà ac temerè effudit sanguinẽ. Porrò Iudæi dilacerarunt regis chlamydem: at qui indignè manducat, in cœnum & lutum, in animam suam uidelicet, hanc chlamydem, inijcit. Nónne igitur par & minimè dissimilis est ignominia? propterea & ipse huius chlamydis reus est.

Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.] In more est diuo Paulo, ubi per medium cuiuspiam argumenti alia necessaria inciderint, huc etiã digredi: quemadmodum etiam num alio proposito argumẽto de mensa, simulatq; in mysteriorum sermonem incidit, hunc locum ueluti maximè necessarium perficit & absoluit, ac summam bonorũ monstrat, cum pura conscientia accedere mensam. Vnde inquit: Non alium tibi iudicem attribuo, uerùm teipsum tibijpsi commendo. Iudica igitur & explora conscientiam tuam, & sic accede, non quando fuerint feriæ, sed quando purum teipsum ac dignum inueneris. *Pauli mos in disputando.*

B Qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit.] Nõ propter mysteriorum naturam, hæc enim sunt uiuifica, uerùm propter accedentis iniquitatẽ, quemadmodum & sol oculis corruptis est noxius.

Non dijudicans corpus Dñi.] Hoc est, non explorans, non intellígens propositæ rei amplitudinem. Si enim disceremus unquam quisnam esset qui proponitur isthic nobis, non indigeremus altero, sed illum ipsum nos, ut sobrij essemus, pararet.

Ideo inter uos multi infirmi, & imbecilles, & dormiũt multi.] Accipite demõstratiõnẽ ex ijs quæ apud uos contingũt. Hinc eñ sunt immaturæ mortes, diuturnæq; ægritudines & morbi, eo quòd multi indignè assumant. Quid igit̃? qui nõ ægrotãt, & ad extremam usq; senectam seruantur incolumes, nónne peccant? Peccant sanè, sed nõ huius temporis pœnæ solæ indignè accedentibus destinatæ sunt: sed in futuro quoq; seculo illic difficiliora grauioraq; sunt reposita supplicia: neq; hîc nos puniti essemus, nisi deliquissemus, perinde ac ipse iam infert. *Immaturæ mortes pro peccatis indignè sumpti Christi corpus.*

Si enim nos ipsos iudicaremus, nõ iudicaremur.) Non dixit, nos ipsos puniremus, sed tantũ iudicaremus & condemnaremus nos ipsos, haud sanè ne hîc quidem condemnaremur à Deo, uerùm & præsentia & futura supplicia effugeremus.

Cum autem à Domino iudicamur, corripimur, ut ne cum mũdo condẽnemur.] Quando quod adeò leue & facile est, non facimus, hoc est, q̃ nos ipsos non condemnamus: neq; Deus nobiscũ, crudeliter adeò agit, uerùm hîc corripit & castigat, ut illic misereatur. Castigamur autem hîc, inquit, nõ punimur, cæterum à patre admonemur, ut ne cum mundo, id est infidelibus, illic condemnemur. Deo enim cum fideles uehementer curæ sint, pro delictis suis ita à Deo tractantur. *Castigat nos Deus.*

Itaq; fratres, cum conuenitis ad manducandum, alter alterum expectate.] Iterum ad propositum de pauperibus sermonem redit, postquam pœnæ mortisq; meminit ob indignam mysteriorum Dominicę mensę acceptionem inflictæ. Nec dixit, Alter alteri impertimini: sed, Expectate: ostendens communia esse quæ illuc adferantur, quodq; communis conuentus sit expectandus.

Si autem quis esurit, domi manducet.] Ruborem Corinthijs hic sermo suffundit,

suffundit, eosq; pudere facit. Loquitur enim eis tanq; pueris & infantibus, qui famelici ægrè inediã patiantur, ipsorumq; gastrimargiã condẽnat. Hinc & eos ab ecclesia adeoq; delubro educens, in suam quanq; domum remittit, quæ non exigua est ignominia. A

Vt ne ad iudicium conueniatis.] Id est, ad noxiam detrimentúmue uestrum, & ad condemnationem. Eam enim ob causam sunt constituti conuentus, ut alter ab altero iuuetur dum in charitate congregamini. Quod si hoc non fiat, satius est, ut domi uos contineatis. Hæc autem non dicit ut domi sint, cæterùm ut eos magis attrahat quò sicut oportet conueniant.

Cætera autem cum uenero disponam.] Vel de alijs nonnullis ipsorum peccatis quæ opus habeant emendatione, uel de hoc ipso peccato loquitur. Verisimile est, inquit, aliquot defensionem parare aduersus ea quæ dixi, uerùm interim quæ dixi custodiant. Sin quisquam aliud quicquam habeat quod mihi dicat, in meum id aduentum usque seruetur. Terret autem eos tanquam affuturus, ut interea temporis demittant cristas, & corrigant si quid non bene habeat.

CAPVT XII.

Baptismi mira uis.

DE spiritualibus autem nolo uos ignorare fratres.] Hoc est, de donis spiritus. Argumentum autem est huiusmodi. Qui crediderant in principio, & baptizati erant, omnino spiritum accipiebant. Quia uerò is inuisibilis erat, sensibile signum dabatur operationis ipsius, atq; aut linguis loquebantur, aut prophetabant, aut miracula edebant. Apud Corinthios itaque charismatum nomine seditiones erant, adeò ut qui maiora dona acciperent, efferrentur: qui uerò minora, illis inuiderẽt. Insuper uates alii quot & pseudoprophetæ fuerũt, qui difficulter à diuinis prophetis discernebãtur. Cũcta igitur hæc in meliorem statum reuocat, ac primùm quod ad uates attinet.

Phanatici & prophetæ discrimen.

Nostis q; quando gentes eratis, ad idola, quemadmodum ducebamini, abducti sitis.] Signum dat uatis & prophetæ: quoniam si, inquit, apud idola aliquis uaticinaretur, à spiritu immundo detentus ceu raptus & abductus, sic rapiebat à spiritu ligatus, nihil sciens eorum quę diceret, sed planè extra se constitutus & insanus. Cum prophe ta autem aliter se res habet. Nam is mente sobria cuncta loquitur. Itaq; primum hoc signum & discrimen uatis dæmoniaci, & prophetæ diuini. B

Catechumeni.

Ideo notum uobis facio, quòd nemo in spiritu loquens dicit anathema Iesum: & nemo potest dicere Dominum Iesum, nisi in spiritu sancto.] Etiam hoc tibi signum sit uaticinij insani, execrari, blasphemare, conuicijsq; incessere Iesum: prophetæ uerò signum est, haud citra præconium nominare Domini nomen. Quid igitur catechumeni faciunt? Quomodo isti nondum habentes spiritum sanctum, nominant Iesum? uerùm de his nunc non est sermo, cæterùm de fidelibus & infidelibus. Quid uerò dæmones? non nominabant nomen Domini? Nominabant quidem, sed flagris cæsi & coacti, suapte uerò sponte & per sese haudquaquam.

Dæmones Christũ cõfitentes.

Diuisiones aũt donorũ sunt, idẽ uerò spiritus.] Cũ discrimẽ inter uerũ & uanũ prophetã indicasset, etiam de donis spiritus disserit, ut dissidentes in hisce corrigat: primũ eum curat ueluti adhibita medicina, qui minus donum accepit, ac propterea mœret. Quur enim doles, inquit, q; non tantum accepisti atq; alius? Non enim debitum est, sed charisma & donum. Itaq; gratias age, quòd nihil tibi Deus cum debeat, omnino tamen aliquid dederit. Quinetiam idem est dator, qui tibi & illi largitus est. Non eẽ tibi angelus dedit, illi uerò Deus: uerùm idem utrisq; spiritus.

Ac diuisiones ministrationum sunt, sed idem Dominus.] Meminit & filij, tanquam datoris bonorum. Dolentem porrò maiori consolatione reficiens, ministeriorum dixit. Qui enim charismatis uocabulum audiuerat, & minus donum acceperat, fortasse angi queat animo, ceu circa donum imminutus. Qui uerò ministerij uocem audiuerit, non ita dolebit: laboris enim & sudoris hoc est indicium. Quid enim doles, si alium plusquàm te laborare iussit, parcens uidelicet tibi?

Diuisiones etiã operationũ sunt, idem uerò Deus qui operat omnia in omnibus.] Patris hîc mentionem facit, qui operatur omnia in omnibus fidelibus opera. En hîc tibi Trias est perfecta. Donum autem, & operatio, & ministerium, eadem sunt, etsi nonnihil differunt. æqualia enim sunt quæ à spiritu & filio & patre danẽ. Vide autem quomodo

quomodo spiritus meminit primùm, postremò uerò patris, eorum causa qui in Trias huius ordine nimium sunt curiosi. A

Cuius autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem.] Ne quis dicat, Ecquid quòd idem sit Dominus, & idem spiritus, & idem Deus, cum ego interim minus acceperim? Hoc tibi, inquit, utile erat & conferebat. Spiritus autem manifestatio, signa sunt. per hæc enim demonstrabatur spiritus libenter in baptizatis commorari. Quid igitur tibi dolet? Siue enim maius, siue minus habeas donum, ostendit spiritum in te esse. Ecquid tibi propterea curæ? *Spiritus demonstratio.*

Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ.] Qualem habebat Ioannes tonitrui filius, qualem & ipse diuus Paulus. Obserua aũt prepositionẽ *διὰ* spiritui hîc applicari.

Alij autem sermo scientiæ, secundum eundem spiritum.] Qualem habebant plerique fidelium, qui ipsi quidem scientiam habentes, alios docere non poterant. Sapientia nãq; docet, perspicuitas quædam existens quę operta recludit, obscuraq; clara reddit. Vbiq; aũt eiusdem spiritus meminit, consolans (ut sæpius dictum) eum qui minus acceperat. *Sapientia.*

Alij autem fides, in eodem spiritu.] Non fides dogmatum, sed miraculorum, quæ & montes transfert. *Matth. 17.*

Alij autem dona sanationum, in eodem spiritu.] Vt curet omnem ægritudinem & languorem.

Alij autem operationes uirtutum.] Qui punire etiam queat inobedientes. ut Paulus excæcauit Elyman magum, sic Petrus Ananiam sustulit: id quod dona sanationum accipiens non habebat. *Act. 13. cẽt 5.*

Alij autem prophetiæ, alij uerò discretiones spirituum.] Hoc est, ut sciat quisnam spiritualis, & quis non spiritualis: tum quis propheta, & quis impostor.

Alij autem genera linguarum.] Abundabat apud Corinthios linguarum donum. Hinc magis etiam confidebãt, quasi primum id apostolis esset datum, ac propterea alijs donis excellentius sit usum. Atqui id sic non habet. Siquidem doctrinę donum maius est, & interpretatio linguarum maior est, quàm simpliciter linguis loqui. Valde prorsùm autem de linguis loquens, genera dixit. B

Omnia aũt hæc operat unus & idem spiritus, diuidẽs seorsim unicuiq; ut uult.] Rursus eandem consolationẽ ponit, idem spiritus operat omnia. Magis aũt obstruit ora eorũ qui talẽ haud æquo animo dispensationẽ ferunt. Pro arbitratu, inquit, suo facit. Tu uerò quis es qui isthuc egrè feras? Obserua aũt dictum hoc, propter eos qui cum spiritu pugnant. Non enim quemadmodum iubetur, sed ut uult, itaq; Dominus & Deus est. Nec efficitur, sed efficit æquè ac pater: inquit enim, Qui operatur omnia in omnibus.

Sicut enim corpus unũ est, & mẽbra habet multa: omnia aũt mẽbra corporis multa cũ sint, unũ sunt corpus: sic & Christus.] Exemplo à corpore sumpto, cõsolatur mœrentẽ ob minus charisma, ostendens q; nihil sit imminutus. Vt enim corpus unũ est, & multa, ppter mẽbra: sic & mẽbra & multa sunt, & unũ, eo q; in unũ corpus coagmentent. Vbi igitur differentia? ubi maius? ubi minus? omnia enim unũ sunt. Sic igitur & Christus, id est Christi ecclesia. Quandoquidem enim Christus caput est ecclesiæ, sic ecclesiã nominauit à capite. Perinde enim ut corpus & caput unus sunt homo, consimilẽ ad rationem, ecclesiã & Christũ, ueluti corpus & caput unum esse sciens, pro ecclesia Christum posuit. Dicit igitur, quòd in ecclesia unum quoddam omnes sumus, etiamsi ex diuersis ordinibus constet concinnatumq; sit isthuc unum. *Christus, Christi ecclesia.*

Etenim in uno spiritu omnes nos in unũ corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue gentiles, siue serui, siue liberi.] Indicat iamnũc quo ecclesia adsimilet unius corporis exẽplo, inquiẽs: Sub eodẽ & uno spiritu nos omnes, & ego etiã ipse Paulus, inquit, baptizati sumus in unũ corpus, hoc est, ut simus unum corpus. Non enim in alio quidem tu, in alio uerò ego, baptizati sumus spiritu, uerùm in eodẽ. Proinde nec; ego quiddam te excellentius habeo. Nam in unum corpus baptizati sumus, pro eo quod est, ut simus unum corpus, & Iudæi & Græci, & serui & liberi. Si ergo adeò disiunctos, tantoq; interuallo distantes, spiritus nos coniunxit atq; uniuit: quanto magis postquàm unum facti sumus, non debemus contristari, ceu discrimen quoddam sit inter nos? *Ecclesia corpori persimilis.*

Et omnes uno spiritu potati sumus.] Videtur hîc loqui de mensa corporis Domini, panis nempe & uini. Cum enim dicit spiritu potari nos, utraq; indicauit, & sanguinẽ,

Spiritus post baptismã datur.

& carnẽ. Veruntamen uerius est ꝙ hîc loquatur de accessu spiritus, qui nobis post baptisma contingit, & priusꝙ hæc sacra mysteria adeoꝙ sacramenta accedamus Potati autem sumus, dixit per metaphoram eorum qui ex eodem fonte irrigantur. Vnus igitur spiritus potauit nos, & irrigauit, & unum corpus esse fecit.

Etenim corpus non est unum membrum, sed multa.] Ne mireris, inquit, quòd tot cum simus, unum corpus simus. Etenim & humano corpore à multis membris unum corpus est inuenire.

Si dixerit pes, Quia non sum manus, non sum de corpore: non propterea non est de corpore. Et si dixerit auris, Quoniam non sum oculus, non sum de corpore: non propterea non est de corpore.] Introducit membra loquentia, & murmurantia ꝙ sint aliis minutiora uel inferiora, ut per demonstrationem inutilis membrorum murmuris præter rationem facti, pudore suffundat murmurantes in ecclesia, propterea ꝙ nõnulli in ea ipsis sint maiores. Ponit autem duo extrema, pedem & aurem. Nec facit pedem oculo loqui, sed parum sibi superiori manui. Auditum autem introducit cum oculo disputantem. Semper enim non ualde excellentiũ us, uerùm parum à nobis distantibus, atꝙ paulo altius progressis inuidere solemus. Ait igitur: Quòd si dixerit pes, Quia nõ habeo medium locum, æquè ac manus, sed sum omnium infimus, non sum ergo pars corporis: nunquid propterea hoc est quia non est manus, non est ideo ex corpore? Non enim locus est in causa quur sit pars corporis, uel nõ sit: uerùm quia corpori quicquam unitum est, aut non unitum. Hunc ad modũ si auris dixerit, Quia non sum oculus, eam ob causam orbor omnino eo ut sim pars corporis: num propterea & ipsa non erit ex corpore? Atqui cum locum sibi principio destinatum retineat, propriamꝙ operationem operetur, ipsa quoꝙ erit & membrum & pars corporis. Proinde etiam si tu uidearis minus charisma accepisse, ne ea de causa murmura. Membrum enim es ecclesiæ, quod est corpus Christi, etiamsi inferiorem locũ nactus es. Tum uerò non es membrum, cum teipsum abscideris, atꝙ ab unitione abruptus auulsusꝙ fueris. Conserua igitur coadunationem, si uis esse membrum.

Quibus ferè inuideamus.

Pars corporis ut quod dicatur, nõ locus facit, sed unio.

Si totum corpus oculus, ubi auditus? si totum auditus, ubi olfactus?] Quia oculi meminerat, & pedis, & auditus, & manus, eosꝙ in cogitationem induxerat excellentiæ & imminutionis, ac uerisimile esset rursus ipsos mœrorem inde potius quàm consolationem accipere: nunc ostendit ita commodum esse, ut sint diuersa dona. Nam si totum corpus foret unum membrum, ubinam reliqua manerent? Nõ pudet igitur te, qui tot membra eiscis, ac tanta, teꝙ solum esse dignum iudicas?

Nunc autem posuit Deus membra, unumquodꝙ eorum in corpore sicut uoluit.] Vehemẽter eos compescit, & cum ait quòd Deus uoluit ac segregauit unicuiuis membro proprium locum: id enim significat posuit: & ꝙ necꝙ pes, quia infimum locum obtineat, ægreferre debeat. Sic enim Deus uoluit: atꝙ hoc ipsi confert, in imo loco positũ esse. Necꝙ caput supremum locum habens, propterea debet efferri. Dei enim hoc, non ipsius opus est. Consimilem ad modum in ecclesia Deus constituit hunc esse inferiorem, id quod ipsi commodat, illum uerò superiorem. Atꝙ hunc oportet sua sorte esse contentum, illum uerò non attolli uel inflari.

Quòd si essent omnia unum membrum, ubi corpus? Nunc autem membra multa, corpus uerò unum est.] Animaduerte sapientiam. Hoc ipso eos obturat, oraꝙ illis obstruit, quod uidebatur illis parere pusillanimitatem: nempe quòd sint diuersa charisma ta, quodꝙ nõ sit idem omnium honos. Nisi enim essent diuersa membra, necꝙ corpus unum esset. Quòd si corpus non sit unum, necꝙ par erit honos & existimatio. Iam uerò eam ob rem in omnibus est idem precium, ideoꝙ æquè honorantur membra, quòd omnia idem corpus perficiant. Itaꝙ quia diuersa membra sunt, ideo unum corpus perficitur. Quia uerò unum corpus, ideo cunctis idem honoris exhibetur, & precij sunt eiusdem, ex hoc ipso ꝙ omnia coeant & compaginentur ad unius corporis completionem. Ait enim, Multa quidem membra, corpus uerò unum.

Non potest autem oculus dicere manui, opera tua nõ indigeo: aut iterũ caput pedibus, opera uestra non indigeo.] Submissionibus factis, necnon pacatis iam qui minora charismata acceperant, ad eos nunc qui maioribus præeminentes intumescebant, uerba facit, qui inferiores se adspernabant. Vt, inquit, oculus non potest dicere reliquis mẽbris,

A bris, Non habeo opus uestra opera: uno namꝙ deficiente, claudicat totum corpus: sicnecꝙ qui maiora charismata acceperunt, attollere sese possunt aduersum eos quib. sunt minora. Eorũ enim & ipsi opera indigent: ipsi enim soli non sufficiũt ut ecclesiam Dei ædificent. Pulchrè autem dixit, Non potest. Etiamsi namque multa uelit, non sic tamẽ habet rei natura.

Membra inuicem opus habent.

Sed multo magis quę uidentur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt: & quæ putamus ignobiliora esse corporis, his honorem abundantiorem circundamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent.] Indicat iam quòd & cõmoda & necessaria sint quæ uidentur esse minora. uidentur enim inferiora, sed non sunt. Quænam sunt hæc? quæ imbecilliora quidem uidentur, & minus honesta, & interim tamen necessaria sunt. Nonnulli genitales hic partes accipiunt, quæ uidentur quidem minus honestæ & indecoræ, usqueadeò aũt necessariæ sunt, ut sine his ne uita quidem hominis constare queat. Insuper maiorem illis honorem exhibemus, ac circumponimus. Etsi enim quisquam toto corpore nudus sit, hæc tamen membra nudari non patitur. Nonnulli uerò per imbecilliora, sed necessaria tamen, oculos intelligunt: qui quum parui sint, ac reliquis artubus infirmiores, in primis tamen sunt necessarij. Per ignobiliora uerò & inhonesta, pedes intelligunt. Oculos itaque magna cura dignamur, ceu imbecilles. Pedes rursus contegimus & obuelamus, ac solicitè illis prospicimus, quantumuis inferiore loco positi, ac honoris uacui esse uideantur. Poterit autem quispiam hic tres ordines intelligere ex his quæ dicta sunt, ut alia quidem sint infirma & necessaria, ut oculi: alia uerò honoris uacua, ut pedes: alia deformia siue inhonesta, ut mortalium generationi destinata.

Genitalium necessitas atꝙ honos. Oculi. Pedes.

Membrorũ inferiorum ordines tres

Honesta autem nostra nullius egent.] Ne quis dicat, Ecquenam hæc est ratio, ut prospiciamus inhonestis atꝙ ignobilibus, honesta uerò despiciamus? non despicimus, inquit, sed illa nulla nostra cura & honore opus habent: à natura enim decus suum & formam nanciscuntur.

B

Sed Deus simul temperauit corpus.] Si temperauit siue commiscuit, ergo unum fecit: quod enim miscetur, unum fit. Et ubi iam deinceps in uno maius & minus?

Et cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem, ut ne schismata sint in corpore.] Non dixit, inhonorato aut deformi, sed deficienti uel egenti. nihil enim natura inhonestum aut ignobile. Exuberantiorem, inquit, impertijt honorem ei cui deerat, ne igitur doleas, cum maiori honore adficiaris. Causa est, ne sint schismata in corpore. Si enim alia quidẽ & à natura & à nostra prouidentia curata essent, alia uerò ne nostra quidem solicitudine dignata essent, dissedissent inter se mutuò, inꝙ se discissa fuissent, nõ ualentia ferre connexum & compagem. His uerò discissis, necꝙ reliqua permansissent salua, ceu corpore iam secto ac scisso. Ne igitur uos maioribus charismatibus decorati insurgite in uobis inferiores, ne resectis illis uos detrimentum patiamini.

Natura nihil deforme.

Sed idem pro se mutuò solicita sint membra.] Non solùm, inquit, ut non abscindantur membra ac dissideant, uerùm ut dilectio sit multa & concordia. Et qui maior est, minoris curam gerat, cogitetꝙ anxiè nõ simpliciter, sed idem, hoc est, ut eadem sanè qua magnus fruitur, prouidentia fruatur & minor. Sic itaꝙ spina incidente, calcaneóque infixa, totum corpus sentit & solicitum est: caput se inclinat, deorsum inflectit, uenter & femora contrahuntur, oculi multa solicitudine intuentur, manus quod infixum erat eximunt, atꝙ in cæteris membris par cura adhibebitur.

Et siue patitur unum membrum, compatiũtur omnia membra: siue glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra.] Exacta enim unitio & coniunctio, communes facit glorias & calamitates. Proinde, ut iam diximus, calcaneo uulnerato, totũ corpus condolet. Rursum si caput coronetur, reliquis inde membris & gloria & gaudium emergit, oculi sunt pulchri, ac totum corpus formosum apparet.

Membrorũ bona et mala communicabilia.

Vos estis corpus Christi, & membra ex parte.] Ne dicant, Ecquid ad nos corporis & membrorũ similitudo & exemplũ? Quia, inquit, & uos estis corpus Christi & mẽbra. Quare si humanum corpus nõ oporteat à se dissentire, quanto minus corpus Christi? Quia uerò nõ ipsi soli constituebãt corpus Christi, sed omnes in uniuerso terrarũ orbe fideles, appositi, & membra. Etiamsi namꝙ non totum corpus essent, membra certè erant: idꝙ ex parte, hoc est, non omnia membra, sed ex parte.

Et alios quidē posuit Deus in ecclesia, primùm apostolos, deinde prophetas.] Si Deus posuit, quur te ipse Deo opponis? Principe aūt loco apostolos collocat, ceu omnium bonorum duces: secundo prophetas, non ueteris quidem testamenti (illi enim ad Ioan nē usq; de Christi aduentu uaticinati sunt) sed eos qui in nouo testamento post Christi aduentum & natiuitatem prophetabant, quales fuerunt Philippi filiæ, qualis Agabus, quales alij innumeri. Larga enim & abundans erat gratia spiritus in quauis ecclesia. Primum autem & secundū posuit, ut linguarum dono relinquatur postremus locus; ut ea ratione hoc dono tumidos demittat.

Matt. 11. Prophetæ post Christi aduentum. Act. 21. & 11.

Tertiò doctores.] Propheta quidem omnia ex spiritu loquitur, doctor autem etiam per sese: propterea tertium locum obtinet.

Deinde uirtutes, pòst gratias curationum.] Virtutes & sanabant ægrotos, & puniebant aduersarios: dona autem curationum sanabant tantùm. Hinc illud huic præfert & anteponit. Vtriq; tamen horum, qui uerè doctor est: antelatus est, qui nimirum uita & uerbo docet.

Opitulationes, gubernationes.] Hoc est, amplecti siue fouere infirmos, & gubernare, adeoq; dispensare ea quæ fratrum sunt. Hæc enim etiamsi nostræ quoq; diligentiæ sint, Dei tamen iuxtà dona esse adfirmat: persuadens nobis ut grati simus, ac ut in illum defigamus oculos, nec simus superbi.

Genera linguarum.] Postremo loco posuit, ut adimat cristas illis qui hoc dono arrogantes erant.

Numquid omnes apostoli? num omnes prophetæ? nunquid omnes doctores? nunquid omnes uirtutes? nunquid omnes dona habent curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?] Quia uerisimile erat eos potius dolere, ceu manifestatis maioribus & minoribus donis per enumerationem, rursus consolatur inferiores. Quid doles, inquit, quòd forsan non habeas prophetiam? Cogita rursum prophetæ deesse quod tibi adest: & quod alij est, alij non est. Itaq; hoc commodius est uobis & utilius, sic habere sese res ecclesiæ, ut quilibet proximi opera indigeat. B

Aemulamini autem dona meliora.] Tacitè innuit quòd sibi sint ipsi in causa quur minora dona accipiant. Cum enim dicit, æmulamini, diligentiam & conatum ipsorum postulat, & maiorem ad spiritualia cupiditatem. Nec dixit, maiora, sed meliora, hoc est commodiora siue utiliora.

Et adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro.] Si omnino æmulatores sitis charismatum, monstrabo uobis uiam quampiam per hyperbolen, hoc est eximiam, quę uos ad omnia charismata perducat. Charitatem autem intelligit.

CAPVT XIII.

SI linguis hominum loquar, & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum æs sonans, uel cymbalū tinniens.] Haud actutum submonstrauit eis uiam, sed comparat eam prius cū dono quod ipsis uidebat esse potius, linguarū uidelicet: ostendens incomparabiliter charitatem linguarū donū antecellere, imò cæteris cūctis charismatibus esse hanc præstantiorem, dignāq; quæ à cunctis expetat. Linguas aūt hominū cunctorū ubiq; terrarū commorantiū intelligit. Nec hoc cōtentus, alia ponit excellentiā, angelorū etiā linguis, inquit: non q; angeli linguas habeant, sed ut quiddā quod humanis linguis excellentius esset, indicaret, sic dixit. Angelis porrò lingua est intellectualis, uis nimirū illa qua sibi mutuò diuinarū rerū intellectū ac diuinas cogitationes impertiūt. A nostro aūt organo eā nominauit, quemadmodū & illud, Flectet omne genu cœlestiū, &c. Non enim ossa & neruos habent angeli, sed summā subiectionē indicauit. Factus sum, inquit, æs sonās, hoc est uocem quidē edens, temerè aūt loquens, ac turbulenta proferens, quibus nemini prosim, quandoquidem charitate sim destitutus.

Charitatis commēdatio.

Angelorum linguæ. Esaiæ 45. Philip. 2.

Et si habuero prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam.] Non simpliciter qualemcunq; hìc prophetiam dicit, sed maximè sublimem, & quę mysteria omnia nouerit. Attende autem quomodo in linguis quidem non dixerit ullam inesse utilitatem, sed in prophetia, mysteriorum omnium addiderit cognitionem haberi.

Et si habuero omnem fidem.] Ne sigillatim dicens, molestus uideatur, ad matrem & fontem omnium fidem peruenit, eamq; omnem.

Vt montes transferam, charitatem aūt non habeam, nihil sum.] Quia uidebatur magnum

A gnum esse rudioribus, montes transferre, huius gratia eius rei meminit, non q; hoc solū possit tota fides. Nā montes trāsferre, nō magnificat Christus, & modicæ fidei parti adscribit: Si habeatis, inquiēs, fidem ut granū sinapis. Obserua aūt hìc quomodo per prophetiā & fidem omnia charismata comprehendit. aut enim in uerbis uel operibus sunt miracula. Nō dixit aūt, charitatem nō habens, modicus sum & uilis, uerùm nihil sum. *Matth. 17. Miracula aut in uerbis aut in rebus sunt*

Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas.] Non dixit, si partem alicuam facultatum mearum dedero, sed omnia: nec dixit, dedero, sed ψωμίσω, in cibos distribuero, ut sumptui ministerium cum omni diligentia necnon cura adijciatur.

Et si dedero corpus meū ut ardeam, charitatem aūt non habeā, nihil mihi prodest.] Non dixit, ut moriar, sed quod omniū difficillimū uidebatur, uiuū quempiam comburi, neq; hoc citra charitatem prodesse dicit. At dixerit quispiā, Quomodo fieri potest ut quispiā res suas & facultates in pauperes distribuat citra charitatem? Hic responderi potest, quòd id quod non est, tanquam sit, posuerit: perinde ac cum ait: Si uel angelus uel nos prædicemus uobis euangeliū præterquā quod accepistis. At qui neq; ipse, neq; angeli aliud Euangeliū annunciaturi erant. Quin alijs pleriscq; locis quædā dicit huiusmodi. Vel quòd quispiā sine charitate possit etiā inopibus largiri, non ex miserante affectu quem in pauperes gerit, uerùm ut hominibus placeat. Cum dilectione aūt fit, quando ueluti compatiens & inflammatus charitate hoc faciat. *Galat. 1.*

Charitas patiens est, benigna est.] Deinceps charitatis indicia explicat, ac primo loco patientiā, siue longanimitaem ponit, radicem omnis philosophiæ. Longanimis enim est, qui longo & magno est animo. Quia uerò nonnulli nō ad philosophiā longanimitate usi sunt, sed sæpenumero sibi indignantes, iraq; aduersum ipsos percitos riderent & subsannarent ceu iam longanimes, ac interim efficiebant ut maiori isti iracūdia concitarentur: propterea, benigna est, inquit, charitas, hoc est, mansuera est, candidos & innocentes mores indicat. nam illi prædicti subdoli sunt & morosi. Hoc autem dixit, morosos & contentiosos apud Corinthios carpens. *Longanimis.*

B

Non æmulatur.] Hoc est, non inuidet. Potest aliquis & longanimis esse, & interim inuidiæ affectu laborare. Verùm charitas ipsa etiam hoc effugit. Hoc autem dixit propter inuidos quosdam apud Corinthios.

Non agit perperàm.] Id est, non præcipitanter agit, sed prudentem efficit & firmū eum cui inest. περπερος enim est, qui in sublime tollitur, leuis, stolidus. Hoc aūt ad eos pertinet, qui leues erant apud eos, nouorumq; studiosi.

Non inflatur.] Fieri enim potest ut quispiā omnia iam cōmemorata bona habeat, ac propterea infletur: uerùm charitas isthuc non agit: cæterū cū iam cōmemoratis bonis humili est mente spirituq; prædita. Hoc uerò ad arrogantes & ostentatores pertinet.

Non pudefit.] Hoc est, non solum non inflatur, sed etiamsi turpissima patiatur propter adamatum, non arbitratur rem istam esse turpitudinem ac ignominiam, adeoq; in celebritatem: quemadmodum & Christus ob dilectionem quā erga nos habet, ignominiosam crucem non solùm recepit, uerumetiam gloriam esse propriam & peculiarem putauit. Poteris autem & οὐκ ἀσχημονεῖ, non pudefit, siue nō turpiter agit, intelligere pro non iniuria adficit. nihil enim turpius est iniurio, & uim inferente. Hoc autem ad fastuosos & fastidiosos pertinet.

Non quærit quæ sua sunt, non irritatur.] Modum explicat quomodo non pudefiat charitas. Proprium, inquit, commodum charitas non quærit, sed proximi. Deformitatem autem tum maximè putat esse, cum à turpitudine proximum nō arcuerit. Hoc uerò concernit eos qui reliquos cōtemnebant. At neq; irritatur, postquam non pudefit. Vir enim iracundus non est boni habitus, non est uenustus, non decorus. Proinde nō pudefit, aut turpiter agit charitas: quandoquidem non exacerbetur, hoc est, non prosiliat in iram. Hoc iniuriam perpessos concernit. *Iracundiæ di.*

Non cogitat malum.] Omnia, inquit, mala patiens non exacerbatur ad iracundiam, & non solum non contra mali quippiam molitur, ut sese ulciscatur, sed ne cogitat quidem. Obserua autem undiq; quomodo non dicat quòd charitas æmuletur quidem, sed superior euadit: aut irritatur quidem, sed obtinet uictoriam: imò neq; ab initio, inquit, prorsus nasci sinit aliquam malitiam: quemadmodum & hic, Non cogitat, inquit, malum. Hoc ipsis Corinthijs dictum est, ne iniurijs iniuriam retalient.

Non gaudet ſuper iniquitate.] Hoc eſt, non exhilaratur ſi quiſquam iniuria adficiatur, lędatur, patiaturq́ malè. A

Congaudet autem ueritati.] At quod multo maius, inquit, congaudet probatis: & ſi quando ueritas proſperum curſum nãciſcatur, hoc quoq́ gloriam ſuam arbitratur, Ad inuidos hoc dirigitur.

Omnia ſuffert.] Et iniurias, & plagas, & mortem. Iſthuc enim ei longanimitas donat, quam adeſſe ei dixit. Ad inſidias tendentes hoc dicit.

Omnia credit.] Quæcunq́ dixerit dilectus: nihilq́ maleficum aut ſubdolumneque ipſe loquitur, neq́ alium loqui arbitratur.

Omnia ſperat, omnia ſuſtinet.] Non deſperat de dilecto, ſed ſperat eum ſemper ad melius promouere. Hoc uerò ad deſperantes dixit. Quod ſi uerò à ſua ſpe exciderit illo in malitia perſeuerãte, ſtrenuè fert illius deliquia. omnia enim, inquit, ſuſtinet. Ad facilè diſſidentes hæc loquitur.

Charitas perpetuò durat. Charitas nunquam excidit.] Id eſt, nunquam aberrat, ſed omnia perficit, & ad intentum finem perducit. Vel, quod eſt melius, ſignificat non diſſoluitur, non diſcindit, neq́ unquam deſiſtit, ſed in futuro quoq́ ſeculo perdurat aliſs omnibus abolitis, perinde ac deinceps liquet.

Siue uerò prophetiæ, abolebuntur: ſiue linguæ, ceſſabunt.] Commemoratis dilectionis germinibus, rurſus alia quadam ratione eam exaltat, cum ait prophetiam & linguas finem habituras, charitatem uerò permanſuram ſtabilem, fineq́ caritura. Si enim prophetiæ & linguæ in eum ſunt finem datæ, ut fidei inſeruiant, eaq́ recipiatur: fide undiq́ expanſa & explicata, meritò ceu ſuperuacaneæ ceſſabunt etiam nunc: quanto magis in futuro?

Siue ſcientia, deſtruetur. Ex parte enim cognoſcimus, & ex parte prophetamus. Cũ aũt uenerit quod perfectũ eſt, euacuabit quod ex parte eſt.] Si ſcientia abolenda eſt, nũ quid igitur in ignorãtia uiuemus? Minimè: uerùm de ſcientia ex parte, ſeu imperfecta B loquit, perinde ac ipſe interpretat hoc, Scietia ex parte abolebit, aduenięte cognitione pfecta. Nõ enim adhuc tãtundè ſciemus, ſed lõgè plura & maiora: quemadmodũ q, ubiq́ ſit Deus, nouimus qdè nũc: ſed q modo, planè ignoramus. Et q uirgo peperit, ſcimus: qua uerò ratiõe, nõ tenemus. Tũ excellẽtius qcquã & cõmodius de illis ſciemus.

Cum eſſem paruulus.] Cum dixiſſet, ueniente eo quod perfectum eſt, deſtruetur quod eſt partis: nunc etiam exemplum profert quo indicat quantum ſit diſcriminis inter cognitionem temporis huius, & futuram. Hîc enim infantibus & paruulis adſimilamur, tum uerò uiri erimus.

Loquebar ut paruulus.] Tanquam ad linguas referat, dicit Loquebar.

Sapiebam ut paruulus.] Hoc ad prophetias referre uidetur.

Cogitabam ut paruulus.] Ad ſcientiam iſthuc pertinet.

Quando factus ſum uir, euacuaui quæ erant paruuli.] Hoc eſt, quando in futuro ſeculo uiriliorem adeoq́ perfectiorem cognitionem nactus fuero, tum deſtruetur exigua, infantibusq́ adæquata ſcientia, quam hîc habemus. Infert igitur:

Videmus enim nunc per ſpeculũ in ænigmate.] Declarat q̃d de paruulo ſiue infante dixit, ac demonſtrat q, obſcura quędã nobis ſit hîc cognitio, tum uerò apertior erit. Videmus enim, inquit, nũc per ſpeculum. Deinde quia ſpeculum expreſſius demonſtrat rei repræſentatæ inuitationem, adiecit, In ænigmate: oſtendens hac ratione cognitionem quæ hîc nobis obuenit, prorſus exiguam eſſe.

Facie ad faciem cognoſcere. Tunc autem facie ad faciem.] Non q, Deus faciem habeat, cæterùm ut per hoc oſtendat apertiorem & planiorem cognitionem, & omnino reuelatam.

Iam cognoſco ex parte, tunc uerò agnoſcam quemadmodum & agnitus ſum.] Duplici ratione tollit inflationem ipſorum, oſtendens particularem ſiue imperfectam eſſe cognitionẽ præſentẽ, quodq́ illam à nobis ipſis non habeamus. Nõ enim ego, inquit, noui ipſum, ſed ipſe me agnouit. Perinde igiť ut nũc ipſe me nouit, & ipſe mihi accurrit, hunc ad modũ ipſi tũc accurrã maiore cognitione q̃ nũc: quemadmodũ qui in tenebris ſedet, tantiſper dum nõ intuetur ſolem, ipſe non acurrit neq́ accedit ad pulchritudinem radij ſolaris, ſed luce emiſſa ſeipſum radius demonſtrat: quando uerò ipſe radij fulgorem acceperit, tum & ipſe perſequitur lumẽ. Hoc igitur eſt quod ait, Quemad

modum

A modùm cognitus ſum, non q, eodem prorſus modo ipſum agnoſcemus, uerùm q, ſicut ipſe ad nos nunc acceſſerit, ſic & nos tunc adiungemur ipſi, ueluti ſi quis inueniens ingenuum infantẽ expoſitũ, forma blandum & conſpicuũ, ipſe quidem infantem agnoſcens tollat, educationeq́ dignetur, ingenuũ iſtum alat, ac tandem opibus ſplendidum reddat, & ad regiam introducat: ac puer quamdiu infans manſerit, nihil horũ ſentiat, neq́ tollentis agnoſcat humanitatẽ: ſimulac uerò adoleuerit, benefactorem agnoſcat, dignis eum beneficijs proſequatur. En hoc iam exemplo illuſtratũ eſt quod adumbratum fuit, & nonnihil obſcurè dictum.

Nunc autem manet fides, ſpes, charitas, tria hæc, ſed maxima in his charitas.] Sunt quidem etiamnum linguæ & prophetiæ & ſcientiæ, uerùm obſcurę. Atqui fide in omnes diffuſa, ut ſuprà dictum, omnino ceſſabunt: ipſa tamen fides, ſpes, & charitas, iſtis diuturniores ſunt. Id enim ſignificat per hoc quod ait, Nunc autem manet, trium iſtorum durationem ac ſtabilitatem denuncians. Atq́ inter hæc tria charitas maxima eſt, quandoquidem & in futurum ſeculum extendatur. *Fide promulgata, prophetiæ euacuantur.*

CAPVT XIIII.

SEctamini charitatem.] Quia rem eſſe arduam charitatem demonſtrauit, adhortatur deinceps ad eam. Nec dixit, Sequimini eam, ſed διώκετε, id eſt, ſectamini ſiue perſequimini, uehementem conatum atq́ diligentiam expetens. effugit enim à nobis, quare multo curſu opus eſt, ut eam aſſequamur.

Aemulamini ſpiritualia, magis autem ut prophetetis.] Vt ne arbitrentur q, propterea tot tantisq́ præconijs euexerit charitatem, ut extinguat chariſmata: infert, Aemulamini ſpiritualia, hoc eſt chariſmata, præ cæteris autem prophetiã. Hoc autem dixit linguarum cauſa, quarum nomine arrogantes erant.

Qui enim lingua loquitur, hominibus nõ loquitur, ſed Deo: nemo enim audit: ſpiritu aũt loquitur myſteria. Qui uerò prophetat, hominibus loquitur ædificationem & B adhortationem & conſolationem.] Linguas cum prophetia confert, neq́ omnino eas inutiles oſtendit, neq́ omnino cõmodas, per ſeipſas uidelicet. Non enim hominibus loquuntur, ſed Deo: hoc eſt, non intellectu facilia & aperta hominibus dicunt, cæterùm in ſpiritu ſancto loquuntur myſteria. Quatenus itaq́ ex ſpiritu loquũtur, res profectò eſt ardua: quatenus autem non commodat mortalibus, inferior eſt prophetia. Nam illa & ex ſpiritu eſt, & commodior, eos qui non ſunt ſtabiliti ædificans, ſegniores adhortans & excitans, puſillanimes animans & conſolans. Vbiq́ ergo Paulus illud ponit maius, quod eſt utilius. *Linguarum & prophetiæ diſcrimen.*

Qui loquitur lingua, ſeipſum ædificat: qui autem prophetat, eccleſiam ædificat.] Multi linguis loquentes, non poterant aliſs interpretari quæ dicerent. Iſti igitur ſibiipſis ſolis utiles erant. Qui autem prophetat, omnes audientes iuuat. Quanto igitur præſtantius eſt eccleſiam iuuare potius quàm unum, tanto etiam linguis excellentior eſt prophetia.

Volo autem uos omnes linguis loqui, magis autem ut prophetetis.] Quia non pauci apud eos loquebãtur linguis, ne uideatur ex inuidia linguas eleuare & imminuere, Volo, inquit, omnes linguis loqui, nõ unum aut duos, potius tamen uolo ut prophetetis, quandoquidem iſthuc ſit longè commodius.

Maior enim eſt qui prophetat, quàm qui linguis loquitur, niſi etiam interpretetur, ut eccleſia ædificationem accipiat.] Maior, inquit, eſt propheta, uerùm eo qui tantum linguis loquitur, nec interpretatur etiam. Nam ſi nouit interpretari, æqualis eſt prophetæ is qui linguis loquitur. Ædificat enim eccleſiam, dum interpretatur quæ obſcurè in lingua dicuntur. Donum enim erat etiam interpretatio, & aliſs quidem dabatur, qui ſimul linguis loquebantur, aliſs uerò non dabatur.

Nunc autem fratres, ſi uenero ad uos linguis loquẽs, quid uobis prodero, niſi uobis loquar in reuelatione, aut ſcientia, aut prophetia, aut doctrina?] Vultis ſcire incommodum linguarũ quæ non exponuntur? Eſto quòd ego Paulus doctor ueſter loquor linguis, ſed inde ad auditores nihil emolumenti proueniet, niſi quid dixero in reuelatione, hoc eſt, quemadmodum conſueuerunt dicere, reuelationem ex Deo nacti, quæ & ipſa eſt ſpecies prophetiæ, quando multis aſtantibus uel collectis, cuiuſq́ ſenſa patefiunt. Vel in ſcientia, hoc eſt, quemadmodum poſſunt dicere ſcientiam ha- *Reuelatio, prophetiæ ſpecies.*

bentes, adeoq; mysteria dissoluentes auditoribus. Vel in prophetia, quando quispiam de præteritis, præsentibus, & futuris loquitur. * Latius enim patent prophetia & reuelatio. Vel in doctrina, hoc est, in sermonis forma qui instituit, cũ de ueritate uel dogmatibus disserit̃ur. Doctrina enim & institutio ad auditorum fit commodum. Nonnulli uerò quod ait in reuelatione, sic intellexerunt, quòd dicant quę facilè intelligantur, manifestaq; & perspicua sint. Quòd uerò ait, in cognitione uel scientia, intelligendum putant quòd dicant quæ sciri cognosciq; possunt.

* πλεῖόν ἐστι τῶν προφητείαν ἢ διδασκαλίαν. Porsenna per ægùa legisse uidetur ñ, id est, Latius pater quàm reuelatio.

Tamen inanimata uocẽ dantia, siue tibia, siue cithara, si distinctionem nõ dederint sono, quomodo cognoscetur quòd uel tibia uel cithara caniturr] Ecquid dicã, inquit, q; in nobis inutile est quod obscurum est, perspicuum uerò, est utile? Nam & in inanimatis instrumentis musicis si distinctionem, hoc est discretionem & perspicuitatem soni non habuerint, sed omnia fuerint confusa, non agnoscetur quod tibia concinitur, neq; animus recreabitur, neq; lætitia hinc consequetur.

Tubæ in bellis usus.

Etenim si tuba uocem incertam dederit, quis apparabitur ad bellum?] A superuacaneis ad magis necessaria uenit, tubæq; meminit, inquiens: Sunt in ea quidam moduli siue numeri ad bellum concitantes, nonnulli à bello reuocantes. Quòd si obscuram & incertam uocem dederit, imparati erunt milites. Ecquæ est incerti obscuriq; soni commoditas?

Ita & uos per linguã nisi manifestum sermonẽ dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? Eritis enim in aëra loquentes.] Ne dicãt, quid ad nos tibię tubæq; exemplum? Quia uos, inquit, nisi per donum ipsum atq; linguam perspicua uerba feceritis, temerè ac frustra loquimini, nemine audiẽte. Summa enim Dei in hoc uersatur, ut sit utile charisma. Porrò si inutile fuit linguarum donum, cur dabatur? Vt ille solus iuuaretur qui accepisset. Sin alijs quoq; profuturus erat, debuit uel rogare Deum, quò siue interpretationem per uitam purgatã à uitijs daret: uel alium quempiam orare, qui interpretationis dono fulgeret, par erat. Diuus enim Paulus ideo hæc dicit, ut eos conuocet & coagmentet inter se mutuò, ne existiment ipsi sibijpsis sufficere, sed adsumant eos qui interpretari possint: illorum enim donum tunc plus commodi habebit.

Linguarũ multiplicitas.

Tam multa, si res ferat, genera uocum sunt in mundo, & nihil ipsorũ sine uoce est.] Hoc est, tot esse uoces in mundo contingit, nimirum Scytharum, Indorum, Thracum, aliarumq; gentium, omnesq; uoces dicunt & significãt quicquam. neq; enim sunt mutæ, uel sine uoce gentes.

Si ergo nesciero uirtutem uocis, ero loquenti barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.] Si ignorem, inquit, uim uocis, barbarus mihi uidebitur qui loquitur, hoc est, stulta & non intelligibilia sonans: & ego illi rursus barbarus censebor: non uocum sermonis ue uitio, sed nostræ ignorantiæ causa.

Sic & uos, quia æmulatores estis spirituum, ad ædificationẽ ecclesiæ quærite ut exuberetis.] Nõnulli hæc uerba, Sic & uos, punctulo, ne sequentibus cohæreant, interstinguunt, inq; hunc modum interpretantur: Sic & uos linguis loquentes incertè & obscurè, barbari uidemini auditoribus. deinde ab alio principio legunt, Quia æmulatores estis. Diuus uerò Ioannes cõiunctim legit. Et uos igitur, inquit, quandoquidem æmulamini spiritualia charismata: uolo & ego, adeoq; recipio hoc, perinde ac prius dixi. Veruntamen quærite ut exuberetis ad ædificationem siue commoditatem ecclesiæ. Tantum enim abest ut uos prohibeam linguis loqui, ut & abundare uos uelim, modò ad publicam eas utilitatem transferatis.

Propterea qui lingua loquitur, oret ut interpretetur.] Modum explicat quo futurum est ut charisma isthuc in publicam utilitatem cedat. Oret, inquit, qui lingua loquitur, ut & interpretationem accipiat. Proinde ipsi sibi in causa sunt cur non recipiant interpretationem, ut qui hoc à Deo non postulent.

Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens uerò mea sine fructu est.] Nonnulli apud ueteres, donum orationis in lingua accipientes, sonabant quidem Persarum aut Romanorum uoce, mens uerò eorum ignorabat quid diceretur. Ait itaq; Paulus: Spiritus meus orat, hoc est, donum quod mouet linguã: mens autem mea sine fructu est, nihil intelligens eorũ quæ dicuntur. Animaduerte hîc qũo orationis procursu demonstrauerit, sola lingua loquentem, sibi etiam inutilem esse. Hac ratione sanè diuus Ioannes

A nes Chrysostomus interpretatur. Quidam uerò sic intelligunt: Si loquar lingua, non autem interpreter, spiritus meus, siue anima mea ipsa per seipsam iuuatur: mens autem mea citra fructum est, cum & alijs non commodet. Qui uerò sic accipiunt quod dictum est, metuerunt, mea quidem sententia, Montani deliramentum. Huiusmodi nanq; is hæresim introduxit, quòd prophetæ non intelligerent quæ dicerent, uerùm spiritu detenti dicerent quædam, nec intelligerent tamen quæ dicerent. At hoc non habet hic locum. Non enim de prophetis dixit Apostolus quòd non intelligerent quæ à se dicerentur, cæterùm de ijs qui linguis loquuntur: neq; de ijs omnibus, sed de quibusdam.

Montani hæresis.

Quid igiẽ est? orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallã & mente.] Quid igiẽ, inquit, est cõmodius? quid necessum est à Deo petere: ut oremus spiritu, id est, do not: ueruntamen etiam mente, hoc est, ut mente intelligamus quæ oramus. Idem & de psalmis intelligendum.

Intelligibiliter facere dos Deo sacra canat.

Quoniam si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen ad tuam gratiarũ actionem, quandoquidẽ quid dicas nescit?] Quando psallis, inquit, si benedixeris spiritu, hoc est spirituali dono linguæ: replens idiotæ locum, id est indoctus & laicus, quomodo dicet Amen ad tuam orationem? Te enim dicente, in secula seculorum, obscurè & per linguam, non audiuit. Itaq; non iuuatur, eiq; non cõmodat.

Nam tu quidem bene gratias agis, sed alter nõ ædificatur.] Vt ne uideatur omninò donum illud uilipendere, Tu quidem, inquit, bellè gratias agis, sed proximi tui commodo non accedente, inutilis est gratiarum actio.

Gratias ago Deo meo, quòd plus uobis omnibus linguis loquar.] Ne suspicentur q; ceu carens eo charismate, illud ipsum eleuet ac uilipendat, eam ob rem, plus quàm omnes uos, inquit, linguis loquor.

B Sed in ecclesia uolo quinq; uerba mente mea loqui, ut & alios instruã, quàm decem milia uerborum in lingua.] Mente mea, hoc est, intelligens & sciens quæ dico, ut qui possim interpretari hæc, ut & alios adiuuem. Quàm decem milia in lingua uerba, quando nimirum non possim ea interpretari: tum enim ad me solum commoditas redit. Quinq; autem uerba dicit quisquis alios instituit, medicinam cõuenientem cuiuis quinq; sensuum nostrorum adhibens.

Malitia infans. Mente perfectus.

Fratres, ne sitis pueri sensibus, sed malitia infantes estote, sensibus uerò perfecti estote.] Postquam commonstrauit quale sit linguarum donum, deinceps asperiore sermone utitur, obijciens eis quòd puerilia spirẽt & affectent. Infantium enim reuera est atq; puerorum res exiguas admirari, propterea quòd forsan admirationẽ & stuporem excitent, quales sunt linguæ: magna uerò contemnere & aspernari, ut quæ nihil noui ac decori contineant indicẽt ue, quales sunt prophetiæ. Adhortatur hîc itaq; eos, ut ergà malitiam sic sint adfecti, ut pueri, hoc est, ut non efferantur, non inflentur, neq; simpliciter sciant quid sit malitia, infantiũ instar: mente autem siue sensibus perfecti sint, hoc est, ut dijudicent quæ sint maiora & commodiora charismatum. Alias etiam infans est malitia, nemini inferens, uerùm infantis in morem innocẽs. Mente uerò siue sensibus perfectus est, qui præterquam quòd nemini damnum det, iuuet etiam alios, nedum uitium fugiens, uerùm uirtutum etiam insequens, sibiq; cauens ne à rebus temporalibus & lætalibus lædatur. Haud est dissimile illud illi: Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. Mat. 10.

Esai. 28. Lex.

In lege enim scriptum est: Quoniam alijs linguis, & labijs alijs loquar populo huic, & nec sic exaudient me, dicit Dominus.] Rursus prophetiam cum linguis comparat, monstrans ipsam esse excellentiorẽ: & quomodo hoc fiat, per sequentia planũ fiet. Legem autem, uniuersum uetus Testamentũ appellare consueuit. Propterea & nunc quę in Esaia leguntur, in lege dicit esse scripta. Cum uerò ait, Nec; sic exaudiẽt me, indicat q; attonitos reddere atq; externare potuit miraculum: at q; non persuasi sint, neq; crediderint, eorũ esse culpam. Deus enim quæ sua sunt, semper facit. Prouidentiam porrò suam ostendit, etiam si sciat eos non obtemperaturos, ut iam inexcusabiles sint.

Itaq; linguæ in signum sunt, non fidelibus, sed infidelibus.] Signũ autem terret quidem, non docet uerò prorsus, neq; iuuat, quandoquidem & sæpe noceat, quemadmodum & citra interpretationẽ lingua perinde ac posthac ait: Dicent quia insanitis. Sed

infideles

Signis fideles opus nō habent.

infidelibus data sunt signa: fideles enim non habent opus hisce, ut qui iam fideles sint. A
Prophetia autē non infidelibus, sed credentibus.] Prophetia, inquit, prodest fidelibus, eos instituens: infidelibus igitur an non est signū prophetia, neq; eis cōmodat: Ecquī deinceps dicit, Si omnes prophetauerint, ingrediatur aūt quispiā infidelis? En isthic infidelibus prophetia inseruit. Poteris igitur dicere, non dixisse Apostolum inutilem esse infidelibus prophetiam, sed non esse in signum illis inutile, ut linguas. Quocirca ut summatim dicam, lingua est in signū infidelibus, hoc est, ut terreat solùm, & admirari faciat. Prophetia uerò & fidelibus est utilis & infidelibus, ipsos arguens, etiamsi non dicatur in signum eis esse.

Si igitur conuenerit ecclesia uniuersa in unum, & omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ & infideles, nónne dicent quòd insaniatis?] Tacitè indicat quòd occasio sit noxæ etiam lingua, ni interpretatio accesserit. Hoc autem dicit, fastum eorum tollens. Cum enim arbitrarentur se linguarum nomine esse admirationi, contrarium potius diuus Paulus ostendit. Nam ad ignominiam potius ipsis sunt, dum sint in causa cur insanire uideantur. Ne existimes porrò quòd charismatis hoc opus sit, nempe q̄ ignominia afficiat habentem, ait, insipientes dicent, Nónne insanitis? Idiotæ enim dicit, aut infideles, quales erant qui Apostolorum temporibus dicebant musto eos esse plenos. Nam & sapientiores à linguis etiam nonnihil ædificationis recipiunt, ut qui Apostolorum temporibus eos demirabantur, ceu magnificentiam & maiestatem Dei enarrantes. *Act. 2.*

Si autem omnes prophetent, intret autem aliquis infidelis uel idiota, conuincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus, sicq; occulta cordis eius manifesta fiunt, & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuncians quòd Deus uerè sit in uobis.] Videnprophetiam, quomodo sit commodior, quomodo cordis abdita reuelans, faciat infidelem agnoscere Deum, ut in faciem procumbat, adoretq;, & confiteatur quòd Deus uerè sit in nobis. Quod in Nabuchodonosor etiam contigit. Per Danielem enim somnio illi patefacto, Reuera, inquit, Deus uester ipse est qui reuelat mysteria. Hinc igitur cognosce quid sit quod suprà dictum est, in reuelatione. Ecce enim reuelatio est quædam prophetię species. Obserua autem quòd spiritus sit Deus: dicit enim, Deus uerè in uobis est. In prophetantibus autem omnino est spiritus. Sic enim & suprà dixit, Quoniam prophetiæ in spiritu dantur. *Dan. 2. Nabuchodonosor.* B

Quid ergo est fratres? Cum conuenitis, unusquisq; uestrūm psalmum habet, doctrinam habet, reuelationem habet, linguā habet, interpretationem habet, omnia ad ædificationem fiant.] Psalmos etiam olim faciebant ex dono, doctrinæ pariter donum dabatur. Reuelationem autem ipsam prophetiam nominat, à specie genus uocans. Meminit autem linguæ, ne omnino res esse contemptibilis uideatur, neq; charismatis loco digna. Cuncta, inquit, hæc ad ædificationem fiant. Christiani nanq; hoc est officium, ut ędificet, ut prosit. Quomodo aūt qui linguam tantùm habet, ædificare potest? Si coeant cum interpretationem habente, & coniuncta dona esse indicentur. *Christiani officium.*

Siue lingua quis loquitur, per duos id fiat, aut ad plurimū treis, & per partem, & unus interpretetur.] Nō prohibeo lingua loqui, sed citra interpretem prohibeo. Ne igitur multi linguis loquantur, ne confusio & inordinatio quædā fiat. Et per partem, inquit, id est per successionem. Omnino uerò interpretem adesse necessum fuerit.

Si autem non fuerit interpres, taceat in ecclesia, sibiipsi autem loquatur & Deo.] Si non habuerit interpretem, in ecclesia non loquatur, ut ne uideatur barbarus, haud intelligibilia & stulta plerisq; sonans. Si autem adeò fuerit ambitiosus, ut non possit silere, sibi loquatur, & Deo, hoc est, citra strepitum, ac tacitè apud sese, ut soli Deo audiantur quæ dicuntur, & non hominibus. Animaduerte autem, quomodo uisus adhortari, dehortetur.

Prophetæ autem duo aut tres dicāt, & cæteri dijudicent.] Latitabant inter prophetas, uani etiam uates, siue harioli: eam ob rem dicit, ut eos dijudicent alij, ne aliquis uates uanus occultetur. Vt enim in superioribus cōmemoratum fuit etiam donum dijudicationis, ut dignoscerent, qui adulterini, quiue uani prophetæ essent. Idcirco duos aut treis prophetare iubet, ut eo melior ordo consistat, neq; in multitudine falsi uates clanculum delitescant. *Dijudicationis donum.*

Quòd

A Quòd si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat, potestis enim singulatim omnes prophetare, ut omnes discant, & omnes consolationem recipiant.] Bonum hic ordinem & mentis humilitatem docet. Cum enim alij inspirarit spiritus, tu qui prior es, tace. Si enim spiritus te uoluisset loqui, non illum excitasset. Deinde consolationem eis præbēs, Potestis, inquit, singulatim omnes prophetare. hoc est, ne mœreas, potes enim & tu & alius & omnes per partem, hoc est per successionem prophetare. nō enim uno solo concluditur donum, sed omnibus datur: ut uniuersa ecclesia discat, & consolationem ad uirtutem recipiat.

Et spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt.] Hoc ad consolationem quoq; eius qui conticescere iussus est, pertinet. Quod uerò dicit, est huiusmodi: Ne contendas, neq; seditionem cieas. Ipse nanq; spiritus, hoc est, donum quod in te est, & operatio spiritus qui in te est, subijcitur dono alterius, qui ad prophetandum concitatus est. Quòd si spiritus subijcitur, quanto potius tu debes, qui spiritum possides, non esse contentiosus? Nonnulli hunc locū hanc ad rationem intellexerunt: Vates sanè apud Græcos omnes, quando semel arrepti essent à dæmone, etiamsi uoluissent, non potuerunt tamen reticere. Apud nos uerò sancti prophetæ haud sic agebant, uerùm in ipsorū est arbitratu uel loqui, uel tacere. Atq; hoc est quod ait, Spiritus prophetarum, id est, dona, subduntur ipsis: atq; in manu prophetarum est silere, uel non silere. Ne enim dicat qui donum habet, Quī tacere possum, perinde ac tu mandas, cum à spiritu agitatus loquar? Atqui spiritus, inquit, qui te agitat, tibi subditur, inq; tua deinceps potestate situ est tacere. Ne igitur nequicquam prætexe spiritum. *Prophetæ sæpe uelint tacēt. non item uates phanatici.*

Non enim est dissensionis Deus, sed pacis: quemadmodum in omnibus ecclesijs sanctorum.] Indicat quòd Deo etiam placeat priorem tacere. Non enim est Deus seditionis & confusionis, quæ ex eo quòd non sileant, sed omnes prophetare uelint, nascitur: uerùm pacis est Deus. Ipsa uerò pax in omnibus ecclesijs sanctorum, hoc est fidelium, uersatur. Sunt enim & Græcorum & Iudæorum ecclesiæ. Pudeat igitur uos præter & contra omnes ecclesias uiuere. B

Mulieres uestræ in ecclesijs taceant. non enim permissum est eis loqui: sed subditas esse, sicut & lex dicit.] Cū omnia pulchrè ordinasset, & quæ de linguis, & quæ prophetis in quæstionē ueniebāt, ut ne multi prophetent, & ita cōfusio & seditio ex eo subnascatur: absurdam nunc & indecorā mulierum in ecclesia turbationem tollit, ut in ecclesia taceant præcipiens. Deinde quod maius est, conuenientius ait esse ut subijciantur. Subiectio enim cum timore silentium indicat, perinde ac in famulabus fit. Legem autem Genesis librum appellat, in quo scriptum est: Ad uirum tuum cōuersio tua, & ipse tui dominabitur. Si igitur decretum est ut uiro subdatur, quanto magis spiritualibus in ecclesia doctoribus? *Lex, Genesis liber. Gen. 3.*

Si quid autem discere uolunt, domi uiros suos interrogēt.] Perinde ac si quis dicat, Nisi loquantur, quomodo discent quæ ignorant? Domi, inquit, à suis maritis discant. Hoc autem & illas ornatas reddit, & uiros attentiores facit, ut qui debeant, quæ in ecclesia audiuerunt, uxoribus eos interrogantibus recitare, ac ueluti apud eas deponere. Obserua autem quòd ne de necessarijs quidem rebus & animæ commodis, mulieribus loqui permissum est in ecclesia.

Turpe est enim mulieribus in ecclesia loqui.] Quandoquidem illę forsan putabant sibi decori esse in ecclesia colloquia spiritualia miscere, ipse diuersum ait, id esse dedecori atq; pudori illis adseuerans.

An à uobis uerbū Dei processit? aut ad uos solos peruenit?] Veluti aduersus quosdam sibi contradicentes hic sermo formatus est. Quid enim, inquit, mihi aduersamini? nec putatis esse pulchrū, tacere in ecclesia fœminas? Nunquid uos estis doctores? aut à uobis exijt prædicatio uerbi ad reliquos? uel apud uos solos stabilita est fides, nec oportet uos ab alijs recepta recipere? Neq; igitur uos primi estis fideles, neq; soli. Est igitur operæprecium quæ uniuerso placent orbi, uos etiam amare.

Si quis uidetur propheta esse aut spiritualis, agnoscat quæ scribo uobis, quòd Domini sunt mandata.] Quod omnium est fortissimū, postremo loco posuit. Deus, inquiēs, hæc imperat per me. Atq; hoc omnino cognoscet, qui uisus fuerit apud uos esse propheta, uel aliud quoddam spirituale donum habeat, hoc est, scientiæ.

Si autem

Si autem quis ignorat, ignoret.] Hoc est, ego dixi, qui uult obtemperet. Sic uerò loqui, hominis est sua non commendantis, cæterùm rem tantummodo publicam spectantis. Consueuit autem Paulus hoc facere, ubi non admodum necessarium est opponere se cuiquã. Quid enim Paulo necessarium freniti alijs, atq; persuadere uelle, quòd Dei sint mandata quæ dicat, idq; quum ad discipulos loquatur & dicat spiritualem hominem agnituru quòd hæc diuina sint: perspicuum enim est omnes assensuros eum diuina ac cœlestia loqui, ut spirituales esse uideantur.

Itaq; fratres mei, æmulamini prophetare, & linguis loqui ne prohibeatis.] Vbi de charismatibus disputasset, in medium simul de mulieribus sermonem intulit ac inseruit. Nũc rursus dè charismatibus disserit, primas prophetiæ tribuens, æmulamini inquiẽs: secundas uerò linguis. Atqui nõ dixit, permittite loqui, sed ne prohibete: quod dicere solemus in rebus non necessarijs, neq; adhortantes, neq; dehortantes.

Omnia decorè ac secundum ordinẽ fiant.] Veluti in summa hîc omnia corrigit, & quæ linguis loquentes respiciunt, & quæ mulieres in ecclesijs loquentes contingunt, ac simpliciter omnia quæ apud illos haud iusto ordine fiunt. Decorè autem & ordine fieri queant, si linguis loquentes cum interpretatione loquantur, non ueluti insanientes: si prophetæ sibi mutuò cedant, si fœminæ conticescant.

CAPVT XV.

Resurrectio, caput nostræ fidei.

NOtum autem facio uobis fratres Euangeliũ, quod prædicaui uobis.] Sermonem de resurrectione aggreditur, quæ caput est nostræ fidei. Si enim non est resurrectio, neq; Christus excitatus est. Quòd si non est excitatus, neq; incarnatus est: efficiturq; hac ratione, ut uniuersa fides nostra labefactata euanescat. Quoniã igitur resurrectionis sermo apud Corinthios languebat & claudicabat (sapiẽtes nãq; Græci externa sapientia clari, omnia susceptissent potius quàm resurrectionem) de hoc cõtendit Paulus. Sapientissimè uerò ipsis in memoriam reuocat ea quæ iam antea crediderãt, & in quibus persuasi erant. Nihil nouum aut peregrinum dico, sed quod iam antea uobis cognitum, obliuioni uerò propemodum traditum, notum facio, hoc est, ad memoriam uobis reuoco. Fratres porrò eos nominans, partim placauit, partim memoriæ suggessit unde fratres facti simus, nimirum ab incarnati Christi aduentu, cuius fides in periculum adducebatur: tum à baptismate, quod sepulturæ & resurrectionis Domini typus est. Euangelium autem dicens, innumerorũ bonorum meminit, quibus per incarnati Christi aduentum & resurrectionem potiti sumus.

Rom. 6.

Quod & accepistis.] Non dixit, quod audiuistis, sed quod accepistis: nõ enim sermone tantùm, sed per opera & miracula Euangelium acceperant. Et simul ut eis persuadeat ut hoc ceu depositum asseruent & retineant.

In quo & statis, per quod & saluamini.] Etiamsi cõcussi nonnihil essent, stare tamen eos adserit in hoc, libenter simulans se ignorare, atq; anteuertens eos, ut etiamsi maximè uelint, negare tamen haud possint. Ecquæ commoditas est, in Euangelio stare? Saluum fieri.

Qua ratione prædicauerim uobis.] Quod ait, huiusmodi quiddam est. De hoc quòd resurrectio sit, nihil uobis indico: quandoquidem hac in re non sitis concussi nec labefactati. Huius autem fortasse rei cognitione opus habetis, quanam ratione futuram resurrectionem uobis prædicauerim, hoc uobis sanè etiam notum facio, quomodo uidelicet futura sit resurrectio.

Si tenetis, nisi frustra credidistis.] Quia dixerat, statis, ne segniores eos faciat, adijcit, si tenetis. Tenetis autem & nouistis omnino, nisi temerè credidistis, pro eo quod est, nisi frustra nominamini Christiani. Christianismi nanq; uniuersum negocium in resurrectionis dogmate situm est.

Christianismi negociũ totum in resurrectione consistit.

Tradidi enim uobis in primis, quod & accepi.] Tanquam ingens sit de resurrectione dogma, Tradidi, inquit, uobis in primis. uelut enim fundamentum est uniuersæ fidei. Accepi aũt & ego ipsum, à Christo nimirũ. Quemadmodum igitur ego retineo, debetis & uos illud ipsum retinere. Et quia in primis accepistis, non est æquum iam de resurrectione ambigere, quam tanto tempore credidistis.

Esaiæ 53.

Quòd Christus mortuus sit pro peccatis nostris secundum scripturas.] Christi perspicuè in Paulo loquentis hæc uerba sunt, Quia enim Manichæi dicturi erant quòd

Paulus

Paulus mortẽ peccata uocet, & ab his liberationem, resurrectionem, per hęc uerba eos redarguere placuit. Mortuus est enim Christus, qua morte? omnino corporea, haudquaq; peccati: peccatũ enim nõ fecit. At uerò si adeò impudẽtes sint, ut audeãt affirmare Christũ etiã morte quæ in peccatis est, obijsse: quomodo, inquit, pro peccatis nostris mortuus est? Si enim & ipse peccator est, quomodo pro peccatis nostris mortuus est? Præterea cum ait, Secundum scripturas, apertè palam eos pudefacit. Vniuersæ namq; scripturæ de corporea hac Christi morte testimonium dicunt, ut: Foderunt enim, inquit, manus meas, & pedes meos, &: Videbunt in quem pupugerunt. &: Vulneratus est propter iniquitates nostras. &: Pro peccatis populi mei uenit in mortem.

Psal. 21. Zacha. 12. Ioan. 19. Esaiæ 53. Ose. 6.

Et quòd sepultus sit.] Igitur corpus etiam habuit. quod enim sepelitur, corpus est. Nõ apposuit autem secundum scripturas, uel quia omnibus sepultura Christi cõstaret, uel quòd secundum scripturas, ex alijs supplendum sit.

Et quòd resurrexerit tertio die, secundum scripturas.] At ubi scripturæ loquuntur quòd tertia die resurgat? Per Ionæ prophetæ figuram: & ante hunc, ex eo quòd Isaac tertio die matri uiuus sit conseruatus, & non mactatus: & alijs innumeris in locis. Tum à uerbis Esaiæ uatis: Dominus uult purgare eum à plaga, ut monstret ei lumen. Postea Dauidis: Non derelinques animam meam in inferno.

Ionæ 2. Gen. 22. Esai. 53. Psal. 15.

Et quòd uisus sit Cephæ.] In primis, qui cæteris omnibus authoritate præeminebat, ponit. Atqui Euangelica historia testatur ipsum primũ Mariæ Magdalenę apparuisse. Rectè quidẽ: cæterũ quod ad uiros attinet, primùm à resurrectione exhibuit se conspiciendum Petro, ceu inter discipulos primũ obtinẽti locũ. Par enim erat, ut qui primùm confessus esset Christum, resurrectionem etiam primùm uideret. Et quia eum abnegauerat, apparet ei primùm, ut ostenderet ei eum propterea non esse reiectum.

Luc. 24. Marc. 16. Matth. 16. & 26.

Deinde duodecim.] Atqui Matthias primùm post assumptionẽ Domini in cœlos, in Iudę locum subrogatus est: quomodo igitur duodecim apparuit? Dicimus igitur uerisimile esse, quòd Matthiæ quoq; post ascensionem uisus fuerit, quãdoquidem & Paulo post assumptionem uocato uisus est. Eam ob causam neq; tempus dixit, sed indefinitè posuit. Quidam hîc dicunt, lapsum aut errorem esse in scribendo, uel quia Dominus præscienti oculo sciens & uidens illum esse undecim istis connumerandum, uisus est ei, ne hac in re cæteris apostolis inferior uideretur. Tale quiddam & diuus Ioannes tradit, dicẽs: Thomas autem unus ex duodecim. Potius autem dixerit aliquis quòd secundum præscientiam Matthiã reliquis apostolis adnumerarit, quàm ipsum etiam Iudam post proditionem & strangulationem.

Matthiæ quomodo apparuerit Christus.

Ioan. 20.

Deinde uisus est plusquam quingentis fratribus simul.] Post demonstrationem ex scripturis testes producit apostolos, & reliquos fideles homines. Nonnulli aduerbiũ ἐπάνω (quod hîc per, plus quàm, reddidimus) pro eo quod est supernè, & ex cœlis, accipiũt. Sursum enim & supra caput eis uisus est, ut & assumptionem suam firmaret. Quidam uerò ἐπάνω πεντακοσίων supra, siue plus quingentis, pro pluribus quàm quingentis intellexerunt.

Ex quibus plures manent ad hunc usq; diem, quidam autem & obdormierunt.] Habeo, inquit, testimonia uiua. Per dictionem autem Dormierunt, resurrectionis principium præstruxit. Qui enim dormit, resurgit etiam.

Deinde uisus est Iacobo.] Fratri Domini, qui ab ipso primus Hierosolymorum episcopus constitutus erat.

Deinde apostolis omnibus.] Fuerunt enim & alij apostoli, ut septuaginta.

Nouissimè aũt omnium tanquam abortiuo uisus est & mihi.] Mentis non arrogantior de se sentientis uerba sunt. Sapienter autem usus est deiectione hac, ut quando magnum illud proferret, Abundantius omnibus alijs laborauí, nõ adhibeatur ei fides ceu arroganti. ἔκτρωμα, id est abortiuum, propriè dicitur fœtus in utero qui iustum incrementi sui & maturitatis tempus non expleuit, quem ejecit mulier. Quia igitur ipse se indignum apostolici muneris functione dicit, ac reiectitiũ, sic seipsum nominauit, ceu imperfectum & immaturũ, quantum ad apostoli dignitatem & autoritatem attinet. Non nulli per abortiuum, postremum fœtum intellexerunt, quandoquidem & ipse postremus apostolorum fuerit. Atenim eam ob rem nihil Pauli autoritati decedit, quòd postremus Dominus conspexerit.

Lucæ 10. Act. 9. 22. & 26. ἔκτρωμα

Ego enim sum minimus apostolorum, qui non sum dignus uocari apostolus, quoniam persecutus sum ecclesiam Dei.] De seipso sententiam fert: nec dixit duodecim tantùm, uerùm & aliorum omnium. Considera autem quomodo eorum peccatorum meminerit, à quibus liberatus sit per baptisma, ut ostendat quid donauerit & quantũ sibi Deus. Quam ob causam uerò seipsum testem resurrectionis Christi, q̃ sibi quoq; usus sit, producens proprios defectus recensetur ut maiorẽ uerbis suis fidem conciliet. Qui enim reuera suas cõtumelias profert, alij haud incassum blandietur gratificabiturue.

Gratia autem Dei sum id quod sum.] Defectus suos sibi ipse imputat, uirtutes autem gratiæ Dei refert acceptas.

*ὐ δὲ χάρις, id est, quæ in me peruenit, uel quã mihi præstitit.

Et gratia ipsius * in me nõ fuit inanis, sed abundãtius omnibus ipsis laborauí.] Hæc quoq; cum demissione sui dixit. Nec enim dixit, Quæ digna sunt gratia, transegi: uerùm, nõ uana, inquit, gratia Dei in me inuenta est. Quomodo: nã plus q̃ omnes apostoli laborauí. Nec dixit, Periculis obnoxius fui: sed remisse & humiliter loquens, laboris uocabulo & defatigationis usus est, ut laudem suã succãderet. Cæterùm ut fide dignus iudicaretur, hæc de seipso commemorat. Oportet enim doctorem fide dignum esse.

Doctor fide dignus esto.

Non ego autem, sed gratia Dei mecum.] Quin & laborare ipsum, gratiæ Dei: non meum opus, nec; mea uirtus est.

Siue igitur ego, siue illi, sic prædicamus, & sic credidistis.] Siue igitur ego laborauí, siue illi, circa prædicationem tamen omnes, inquit, sumus concordes. Nec dixit, Si mihi non adhibetis fidem, illis obtemperate: seipsum enim uilipendisset, nec testem hic quẽpiam autoritate conspicuum producit, sed ipse sese existimat sufficere, & illos per se sufficientes esse autumat. Cum ait, Prædicamus, ueritatem concionum suarum denũciat. Non enim in abscondito loquimur, sed palàm: & non aliquando, sed & nũc. Et sic credidistis. Nec dixit, Nunc creditis, quoniam fide iam uacillabant concutiebanturq;. Cum alijs autem, & ipsorum fidem, ueritatis testem uocat. Non enim simpliciter credi dissetis sermonibus fallis ac deceptorijs, nisi persuasi essetis uera esse quæ publicè uobis annunciabantur.

Si autem Christus prædicatur q̃ resurrexit à mortuis, quomodo dicunt quidam inter uos q̃ resurrectio nõ est?] Optimè ratiocinatur. Demonstrato enim primùm q̃ Christus resurrexit, & quòd sic prædicatur à se & apostolis: ex illius excitatione communem omnium resurrectionem confirmat, ceu reliquo corpore caput sequente. Nõ autẽ cõtra omnes intendit accusationẽ, ne impudentiores faciat: sed quidã, inquit, dicũt.

Resurrectio nostra ex Christi resurrectione asseritur.

Si autem resurrectio mortuorũ non est, nec; Christus resurrexit.] Vt ne dicãt, Christus excitatus est, sed non ideo uniuersalis erit resurrectio: confirmat hoc inquiens: Neque Christus excitatus est, si mortuorũ resurrectio nõ est. Vtrũq; enim utriusq; est confirmatio. Cuius enim gratia resurrexisset, nisi futurum erat, ut esset primitiæ nostri?

Si autem Christus nõ resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est etiam fides uestra.] Si enim mortuus non potuit resurgere: nec; peccatum sublatum est, nec; mors sublata est: ac deinceps uana prædicauimus nos, uosq; uana credidistis.

Inuenimur aũt & falsi testes Dei, quoniam frustra de eo testificati sumus, q̃ excitarit Christũ, quem non excitauit, si quidẽ mortui nõ resurgunt.] Impij, inquit, inuenimur, quoniam calumniati sumus Deum, quòd excitauerit, quem non excitarit tamen. Hoc autem contingit, si mortui non resurgunt. Quocirca cum absurdum inde colligatur, nec; illud est credendum, mortuos nempe non resurgere.

Nam si mortui nõ resurgũt, nec; Christus resurrexit. Quòd si Christus nõ resurrexit, uana est fides uestra.] Rursus eòdẽ certat argumento. Eam enim ob causam resurrexit Christus, ut uniuersalem resurrectionem faceret. Sin resurrectio non est, igitur ne ipse quidem resurrexit. Hoc dato, uana est fides uestra: quod absurdum est.

Quoniam estis in peccatis uestris.] Si enim non resurrexit, nec; mortuus est: si uerò

Ioan. 1.

mortuus nõ est, nec; peccatũ soluit. Mors enim ipsius, peccati est dilutio. Ecce enim, inquit, agnus Dei, qui tollit peccatum mundi. Agnum autem omnino propter mactationem appellauit. Quòd si peccatum non sublatum est, in eo estis prorsus. Ecquí credidistis quòd ab eo liberati sitis?

Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt.] Id est, qui propter Christum mortui sunt, ac testimonium prohibuerunt, perierunt, si non est resurrectio. Cuncti præterea

simpliciter

A simpliciter Christiani qui in fide erga Christũ, & uita angusta & afflicta dormierũt, interierũt, delectabilib. mũdi orbati: nec; posthac aliq̃ bono fruituri, si resurrectio non erit.

Si in hac uita in Christo tantùm sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.] Si ad hanc usq; uitã nostra sese tantũ extendãt, atq; in hanc solũ uitã incumbimus nos qui in Christũ speramus, hoc est qui spem in Christũ habemus, nec est illic alia uita, miseriores sumus cunctis mortalibus: quippe qui nec; præsentibus fruimur, ut suprà commemoratum: nec futura bona sumus consecuturi, propterea quòd nec; resur- *1. Cor. 4.*
gemus, ut quidam dicunt. Sed fortasse dixerit quispiam, q̃ anima sola fruetur bonis. At qui hoc fiat, cum ipsa non sola laborauerit, sed corpus etiam eam adiuuerit? Vbinam igitur iustum manet, si quod plurimum laboris sustinuit corpus, in nihilum redigatur, ac nullo bono perfruatur, sola anima coronam recipiente?

Nunc autem Christus à mortuis resurrexit primitię dormientiũ factus est.] Postq̃ demonstrauit quot absurda nascanť ex eo q̃d quis nõ credat resurrectionẽ, repetit eundẽ sermonẽ, huiusmodi quiddã dicens: Hæc sequunť & emergunt, si nõ est cõmunis resurrectio, nẽpe q̃ Christus non sit excitatus. Atqui Christus excitatus est. Resurrectio igitur cõmunis erit, atq; hæc absurda nõ euenient. Cõtinuò aũt ex mortuis apponit, Manichæorũ ora obstruens. Quòd si eorum qui dormierũt, primitiæ est, & ipsos omnino resurgere oportet. Primitiæ nãq; ad sequentes respectum habent, ueluti siquando unus ex multis fecerit primus incipiens, quod alij deinceps sint facturi. *Manichæorum error.*

Quoniã quidem per hominem mors, & per hominẽ resurrectio mortuorũ. Quẽadmodum enim in Adam omnes moriunť, sic & in Christo omnes uiuificabuntur.] Causam reddit per quam probantur ac firmantur quæ cõmemorata sunt. Oportuit enim ipsam uictã naturã uincere, & eũ qui deiectus erat, euincere. Nam in Adã, hoc est per lapsum Adami, omnes morti facti sunt obnoxij. Sic igiť in Christo omnes resurgẽt, hoc est, quia Christus inuentus est sine peccato, nec mortis reus, & propterea q̃ uoluntarius quidem mortem subierit, resurrexerit autem, quatenus impossibile erat ipsum teneri à *Quare in Christo omnes resurgent.*
B corruptione, principem nimirum uitæ. Hæc autem omnia aduersus Manichæos.

Vnusquisq; aũt in proprio ordine.] Ne audiẽs cũctos uiuificãdos, arbitreris & peccatores saluos futuros, subintulit, quantũ ad resurrectionẽ attinet, q̃ omnes uiuificabuntur: ueruntamen unusquisuis resurget in suo ordine, & inter quos esse merebitur.

Primitiæ Christus, deinde ij qui Christi sunt, in aduentu eius: postea finis.] Primitiæ, adeoq; uia resurrectionis, Christus est: post ipsum igiť qui ad eum pertinẽt, hoc est fideles, & probati in ipso, primi resurgent, illo ex cœlis ueniente. hoc enim est quod ait, In aduentu ipsius. Est enim par, ut iusti priuilegio quopiã gaudeãt, in resurgendo. Cũ enim rapiendi sint in aera in occursum Domini, præ alijs excitantur. Nam peccatores infrà expectant iudicem, ceu condemnati. Deinde omnium rerũ consummatio erit, ipsiusq; adeò resurrectionis, ceu omnibus in cõmune uniuersim excitatis. Nec enim, ut nunc fit, Christo solo resurgente, res humanæ suum priorem statum locumq; obtinent, sic tum erit: uerùm omnia finem accipient. *1. Thes. 4.*

Cum tradiderit regnũ Deo & patri.] Duo regna scriptura nouit, alterũ quidẽ uendicationis & cõciliationis, alterũ uerò creationis. Creationis igiť nomine, in omnes Græcos, Iudæos, ipsos dæmones, ac nolẽtes imperiũ exercet. Omniũ uerò fideliũ ac sanctorum dominatur, qui suapte sponte subijciuntur Christo cõciliationis & singularis amicitiæ siue familiaritatis nomine. De hoc hoc itaq; regno dicit scriptura: Postula à me & *Psal. 2.*
dabo tibi gentes: &, Data est mihi omnis potestas. Hanc tradit patri, hoc est, trãsigit stre- *Mat. 28.*
nuè & perficit. Exempli gratia: Rex quispiã bellum filio suo cõmiserit aduersum gentes quę defectionẽ sint molitę, ut illud administret. Confecto itaq; bello, domitis & subactis rursum gentibus, tunc dicitur bellum tradere patri, hoc est, submonstrare quòd delegatum sibi opus perfecerit. Ait itaq; Paulus, q̃ simul atq; omnia subiecerit filius, tum finis sit. Tum enim perfectè Christus super nos regnat, non amplius diuisos partim Deo partim mundi principi. Tanquam enim direptum à tyranno regnum ipse accipiens, & eripiens, liberum tradit patri. *Regna duo*

Quando aboleuerit omnem principatum & omnem potestatem & uirtutem.] Hoc est, quando uicerit & compescuerit prauas potentias. Hodie nãq; operãtur, & uim suã exerunt plerunq;, tum uerò quiescent.

Pſal.110. Oportet enim ipſum regnare donec poſuerit omnes inimicos ſub pedibus ſuis, poſtre A
mus hoſtis deſtruitur mors.] Quia dixerat Chriſtum deſtructurum defectrices potentias, ac trophæa erecturũ, uerisimile erat quempiam dubitare, ac dicere: Fortaſſe debili tabitur ſeu deficiet uſq; dum omnia hæc perfecerit, neque poterit ea complere: ad hoc, Haudquaq; inquit, deſtituetur uiribus, ſed oportet ipſum regnare, hoc eſt tanq; regem uerſari: & eum qui poſſit habenas imperij moderari, donec ſubiecerit hoſtes, ac ipſam ad ultimum mortem. Qui enim diabolum ſubegit, perſpicuum eſt quòd & opus ipſius mortem ſubijciet. Quomodo autem apparere queat mortem eſſe deuictã & ſubactã, niſi corpora quæ continebat, euomuerit? Tum enim proprie uictoria obtinetur, cum & ſpolia direpta fuerint. Ne igitur cum audias quòd deſtruet omnem principatum & poteſtatem, metuas q; uiribus deſtituatur, nec facturus ſit iſta: facit enim omnia regnãs

Donec particulæ uis. & gubernãs bellum, tantiſper dum omnes ſubegerit. Viden' quòd dictio ἄχρις, id eſt donec, non poſita ſit ut tollat imperium eius poſthac? At qua de cauſa dictum eſt? Durat

Regnare Chriſti. enim eius imperiũ, & præpotens eſt: nec labefactabitur, donec omnia confecerit. Poſt hæc uerò multo magis imperio florebit, regni enim eius non erit finis. Gregorius aũt theologus adſeuerat, q; regnare hîc dicitur, hoc eſt facere operariũe ſubiectionẽ, nosq; ſuo imperio ſubdere. Vnde poſtq; ſubiecti fuerimus ipſi, ceſſat huiuſmodi regnũ, hoc eſt, conatus & efficacia qua in gubernatione & ſubiectione noſtri utitur. Perinde nãq; ac architecton ædificat uſq; dũ apposuerit faſtigium tecti, poſtea uerò ab opere hoc & à ſtructura deſiſtit: hanc ad rationẽ & filius regnat, hoc eſt, operatur & exercet imperium ſuum in nos, tantiſper dum regno eius planè ſubiugati fuerimus.

Pſal.8. Omnia nãq; ſubiecit pedibus eius. Quando aũt dicat q; omnia ſubiecta ſunt ei, uidelicet præter eum qui ei ſubiecit omnia.] Quia dixerat de filio q; aboliturus ſit hoſtes, trophæaq; erecturus, metuit ne aliud quoddam principium ingenitum exiſtimetur filius. Ad patrem igitur omnia refert, inquiens, q; ipſe filio ſubiecerit hoſtes. Quia uerò ad Græcos ſcribebat, quorum opinio erat q; Iupiter inſurrexiſſet aduerſus patrem ſuum Saturnum, eumq; è regno deiecisſet: metuit ne tale quiddam de filio ſuſpicarentur, ceu inſurgente aduerſus patrem. Et ait: Omnia filio ſunt ſubiecta, dempto patre, is nãque ſubiecit potius cuncta alia filio.

Cum autem ſubiecta fuerint ipſi omnia, tunc & ipſe filius ſubijcietur ei, qui illi ſubiecit omnia.] Ne quis dicat, Et ſi patri non eſt ſubiectus filius, nihil prohibet patre filium fortiorem eſſe: hanc ſuſpicionem ex abundanti diluit, inquiens quòd & filius ſubijcietur patri, filij erga patrem multam concordiam & unanimitatem oſtendens. Noueris itaq; patrem eſſe cauſam & fontem potentiæ huius filio, neq; filium aliam quampiam uim patri contrapoſitam putes. Quòd ſi plus quàm par eſt humili dictione uſus eſt apoſtolus, ne mireris. Eſt enim in more diuo Paulo, ut ſiquando funditus quicquam tolle re uelit, multa utatur redundãtia: quemadmodum demonſtraturus fidelem mulierem

1.Cor.7. non coinquinari neq; lædi ſi cohabitet marito infideli, Sanctificatus eſt, inquit, maritus infidelis per mulierem: non hoc dicens, quòd infidelis cum ſit uir, ſanctus reddatur: uerùm dictionis iſtius excellentia oſtendens quòd nihil lædatur fidelis ipſa coniunx: ſic hoc in loco ſubiectionis uocabulo funditus tollit prauam iſtam ſuſpicionem, qua ſuſpicari quiſquam poterat filium fortaſſe patre eſſe fortiorem, ut qui tanta tranſigere poſſit. Atqui Theologus Gregorius adſerit quòd filius omnia noſtra ſibi ppria faciens, noſtrã etiam ſubiectionem propriã reputet. Nunc uerò ſeditionem quandam ciemus aduerſus Deũ, infideles quidẽ, cũ eum abnegãt: fideles uerò, dũ affectibus ſuis inſeruiunt multi, & ſecundum hoc rebelles ſumus. Cũ uerò alij quidẽ agnouerint quẽ nunc negant, alij uerò trãſmutati fuerimus, & prorſus ab huius uitę affectibus liberati, tũc dicet filius eſſe ſubiectus. Humanitatis enim pſonã ſubiẽs, ſua facit quæ noſtra ſũt.

Vt ſit Deus omnia in omnibus.] Hoc eſt, ut omnia à patre dependeant, ne quis duo principia ſine principio ſuſpicetur, eaq; inter ſeſe diuiſa, quãdoquidem hoſtes ſunt ſub pedibus filij: filius porrò non eſt ſeditioſus, nõ diſſidet à patre, uerùm quemadmodũ decet Deum filiũ patri ſubdi, omnino Deus & pater erit omnia in omnibus. Nonnulli aũt malitię ſublationẽ denunciari aiunt per hoc q; omnia ſint ſubiecta. Cũ enim peccatũ porrò non fuerit, planũ eſt q; Deus omnia in omnibus erit, quando nõ amplius motib, & affectib, ſuccubuerimus, ita ut nihil omnino Dei, uel parũ in nobis feramus: ſed

toti

A toti Dei ſimiles, totius & ſolius Dei capaces erimus. Omnia ſanè tum nobis Deus erit, & cibus, & potus, & cogitatio, & indumentum, & motus.

Alioqui, quid facient qui pro mortuis baptizantur? ſi omnino mortui non reſurgũt: quid & baptizantur pro mortuis?] Marcioniſtæ hæretici, ſi quis non baptizatus apud *Marcioniſtarum error.*
eos moreretur, ſub mortui lecto uiuentem quempiam occultantes accedũt lectum, interrogantes mortuum, num uelit baptiſmate tingi. Atq; eo reſpondente qui latitabat, quòd uelit, ſic loco mortui eum baptizant. Deinde ob id accuſati, defendunt ſeſe hoc apoſtoli loco, affirmantes apoſtolum hoc dixiſſe, hæc apoſtoli uerba producentes ſtoli di homines. Id uerò ſic non habet. at quomodo? Baptizandi ſymbolum religionis ſeu fidei Chriſtianæ enunciant omnino. In eo enim ſymbolo, cum alijs & hoc adiectũ eſt, Credo reſurrectionem mortuorum. Dicit igitur, q; qui crediderunt futuram eſſe reſur- *Baptizari pro mortuis*
rectionem mortuorum corporum, & qui baptizati ſunt in talem ſpem, quid facient decepti? Quid aũt omnino & baptizantur homines ſuper reſurrectione, hoc eſt, in expectatione reſurrectionis, ſi mortui non excitantur?

Quid & nos periclitamur omni hora?] Si non recipitis ad demonſtrationem reſurrectionis, confeſſionem uerborum quam faciunt qui baptizãtur, accipite & uocem quæ per res ipſas loquitur. Nos enim apoſtoli omnes nunquam non periculis ſumus obnoxij: & niſi eſſet reſurrectio, cuius rei gratia pericula ſubiremus? cuius commodi conſequendi gratia? Atenim ſi quis ambitione ductus pericula ſubeat, ſemel forſan atq; iterum periculum elegerit, uerùm ſingulis horis: quemadmodum nos periclitari, demonſtratio eſt euidens, ſe de reſurrectione certos eſſe.

Quotidie morior per ueſtram gloriationem, quam habeo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.] Cum dixiſſet, in periculis uerſamur, pericula hîc expreſſit: imò potius maius quiddam, quotidianas uidelicet mortes. Quomodo autem in ſingulos dies moriebaſ? *Paulus ſemper mori paratus.*
Animi promptitudine: & quia ad hoc inſtructus & paratus fuerit, & quia talia pertulerit quæ mortem adferebãt. Per ueſtram gloriationem, ideſt per ueſtram promotionem
B & profectum, cuius gratia glorior. Gloriatio autem præceptori, diſcipulorum eſt progreſſus. Deinde Chriſto iſtud adſcribens, quam habeo, inquit, in Chriſto Ieſu. illius enim opus eſt, nõ meum. Sapientiſſimè autem eos commonefacit. Vt, inquit, de ueſtro in fide progreſſu glorior, ſic triſtabor, inquit, ſi perpetuò deinceps adeò miſerè uos geratis, ut reſurrectioni fidem non adhibeatis.

Si ſecundum hominem ad beſtias pugnaui Epheſi, quæ mihi utilitas?] Quatenus in quit ad homines pertinet, cũ feris dimicaui. Quid enim ſi Deus è periculis me eripuit? Quid igitur mihi prodeſt, ſi reſurrectio non ſit? Pugnam autem cum beſtijs appellat contentionem aduerſus Iudæos & Demetrium argentarium. Quid enim iſti à belluis *Act.19.*
diſtabant?

Si mortui non reſurgunt, edamus & bibamus, cras morimur.] Si mortui non excitantur, neq; erit in futuro quædam commoditas, fruamur deinceps bonis nobis in hac uita obtingentibus, edendo nimirũ & bibendo: hæc enim tantum lucramur. Hoc aũt uerbi ex Eſaia protulit, dementiam taxans eorum qui negant reſurrectionem. *Eſaiæ 22.*

Nolite ſeduci: corrumpunt bonos mores colloquia praua.] Ad adhortationem ſermonem uertit. Tacitè autem eos ueluti inſipientes & leues accuſat. Hoc autem indicat per hoc quod ait, nolite ſeduci. Bonos aũt mores ſiue placidos uocat, quibus facilè imponi poteſt. Indicat porrò quòd & alios ad iſta ſubtrahant.

Sobrij eſtote iuſtè, & ne peccetis. ignorantiam enim Dei quidam habent.] Tanquã temulentię ſtudeant, ſobrij, inquit, eſtote. Iuſtè uerò, ueluti utiliter. Poteſt enim quiſpiã iniuſtè etiam ſobrius eſſe, ſiue uigilare & attentus eſſe, ueluti ad malum. Et ne peccetis: hinc enim eſt q; reſurrectioni non credatis. Qui enim ſibi ſunt conſcij malorum, non *Reſurrectio unde quibuſdam nõ creditа.*
perſuadentur, nec credunt eſſe reſurrectionem, metu pœnarum. Ignorantiam autem Dei habent, qui reſurrectioni non adhibent fidem. Non enim nouerunt Dei potentiam. Nec dixit habetis, ſed habent, faciliorem & tolerabiliorem ita accuſationẽ faciens.

Ad pudorem uobis hæc dico.] Poſtq; ſatis eos carpſit, conſolatur eos, dicens: Hæc dixi, non ut hoſtis uobis exprobrãs, ſed ut pudore ſuffunderemini, ut reducerem uos ad emendationem, pudefactos nimirum, ac decorum cogitantes ſpirantesq;.

Sed dicet aliquis, Quomodo reſurgunt mortui? quali autem corpore uenient?]

Non dixit, uos dicitis, ut sic tolerabilis reddatur sermo tanquam de alijs non credentibus hęc inquirat. Duo autem sunt de quibus dubitatur: ipse resurrectionis modus, & quomodo excitatur semel dissolutū corpus, & quali corpore resurgit, hoc, an alio quodam. Per exemplum autem grani illa duo dissoluit.

Insipiens, tu quod seminas, non uiuificatur, nisi moriatur.] A perspicuo quopiam, & ab eo quod ab ipsis quotidie agitur, facit dilutionem. Hinc & dementes eos uocat, ut qui adeò manifesta ignorent. Tu, inquit, quod seminas, tu qui corruptibilis es, ecquid de Deo hæsitas? Non uiuificatur, inquit, nisi moriatur, dictionibus usus, nō seminibus, sed corporibus propris & accommodis. Non enim dixit quòd aliàs non germinet nisi dissoluatur, sed non uiuificetur, nisi moriatur. Obserua quomodo in contrarium sermonem conuerterit (illis enim uidebatur ambiguum quomodo post mortem excitemur) quoniam morimur, perinde quasi non liceret aliter uiuificari, ni mors esset.

Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, utputa tritici uel alicuius cæterorum.] Cum duo esse quę cōtrouerterentur adduxisset, quo modo nimirum excitentur mortui, & quali corpore: quomodo excitentur, dissoluit, nempe moriendo, quemadmodum & granum. Iam uerò cum interpretatur quali corpore resurgant, diluit alterum quoq; de quo ambigebatur. Idem, inquiens, corpus, excitatur, uel eiusdem essentiæ, splendidius tamen & elegantius. Hæretici autem contendunt non idem corpus excitari, hoc enim indicare Apostolum, cum ait, Non quod futurum. Atqui apostolus hoc non dicit. Quid igitur? quod non seminas quale nascetur, splendidius nempe & elegantius, sed nudum granum, attamen spica decentior & pulchrior inde prodit ac exurgit. Neq; eadem est omnino, nam spica non est seminata, cū culmo nimirum & aristis, sed nudum granum: neq; omnino aliud seu diuersum, quandoquidem non ex alio grano, uerùm ex nudo illo est spica.

Corpus idē sed splendidius resurrectiurum.

Deus autem dat corpus ipsi, quemadmodum uoluit.] Si ergo Deus corpus dat, quid est quod amplius curiose inquiras quali corpore excitemur, ac diffidas resurrectioni, audiens Dei potentiam & uoluntatem? Deus enim dissolutum quidem corpus excitat, uerùm pulchrius, decentius, & spiritualius. Hoc enim & in seminibus licet inuenire. Nam speciosius & elegantius dissoluto semine quod natum est germen exurgit.

Et unicuiq; seminum proprium corpus.] Hoc hæreticorum ora irrefragabiliter obstruit, affirmantium idem corpus in resurrectione nō excitari, sed diuersum. En, audis enim quòd suum cuiq; corpus datur.

Non omnis caro est eadem, sed alia quidem hominum, alia autem pecorum, alia uerò caro uolucrium, alia uerò piscium.] Vt ne cum audis de frumēto, arbitreris quòd quemadmodum in hoc omnes spicæ æquales prodeant, sic & in resurrectione omnes fore honore pares: monstrare uult quòd discrimen sit resurgentium, quod & anteuertens clàm attigit, quilibet, inquiens, in proprio ordine. Ait autem quòd non omnis caro sit eadem caro, hoc est, non omnes pari honore & æstimatione resurgent, enimuero primam habent differentiam iusti ad peccatores, quam habent supercœlestia corpora terrestribus collata. Deinde & in ipsis iustis differentia graduum multa, ut in progressu dicet, adeoq; in ipsis peccatoribus. Ait enim, Perinde ac discrimen est in carne hominum & pecorum, & reliquorum animalium: sic & peccatorum discrimen erit in pœnis. Omnia igitur quæcunq; nunc à Paulo dicta sunt, de discrimine peccatorum dicta sunt. De iustis enim pergens dicit, quando cœlestia recensēt corpora.

Et corpora supercœlestia, & corpora terrestria: sed alia quidē supercœlestiū gloria, alia uerò terrestrium.] Hîc, quod & suprà dixi, discrimen iustorū erga peccatores ob oculos ponit, hos quidem uocans supercœlestia corpora, illos uerò peccatores terrestria: & alia, inquit, iustorū gloria, alia uerò peccatorū. nec est iam subaudiendū gloria, sed uita.

Alia est gloria solis, & alia gloria lunæ, & alia gloria stellarum: stella enim à stella differt in gloria.] Perinde ac paulo antè corporū peccatorū differentias dixit, ab hominibus exorsus, ac deinceps mentionem faciens uolucrum, pecorum & piscium, eo quòd & ipsi peccatores cum ab initio facti essent homines, postea ad brutorū similitudinem delapsi sint, non dissimilem ad modū iustorū iam differentias monstrat. Omnes enim gloriam in resurrectione consequentur, uerùm aliud est lumen solis, aliud est lunæ, ad uulgares usq; stellas procedendo. Nam & stellæ à stellis discrepant in gloria, hoc est in lumine,

Psal. 48. Iustorum inter se differentiæ.

Gen. 1.

Psal. 135.

A mine, in splendore, in claritate, gloria enim stellarum, lumen est. Nonnulli per corpora cœlestia, angelos intellexerunt, non appositè ut opinor. Atq; isthuc inde planum fit, q̄ producat solem, & lunam, & stellas. Quare de angelis non loquitur.

Sic & resurrectio mortuorum.] Sic, quomodo: in multo sanè discrimine, perinde ac præscripta patefecerunt exempla.

Seminatur in corruptione, resurgit in incorruptione.] Suprà cum loqueretur de seminibus, utebatur uerbis corpori accommodis, uelut cum diceret, Nō uiuificatur, nisi moriatur: nunc de corporibus uerba faciens, dictionibus utitur semini conuenientibus. Seminatur, inquit, in corruptione. Sationem autem hîc dicit, non eam quæ fit in matrice, uerùm corporum defunctorum in terra depositionem, perinde quasi dicat: Reponitur in terram corpus mortuum in corruptione, hoc est, ut corrumpatur. Pulchrè autem dixit, resurgit siue excitatur, & nō, nascitur, ut ne terræ esse opus existimes.

Seminatur in ignominia, resurgit in gloria.] Quid enim mortuo seu cadauere ignobilius? at enim in gloria & celebritate incorruptibilitatis excitatur, etiamsi non eodem omnes fruantur honore.

Seminatur in infirmitate, resurgit in potentia.] Ad dierum enim usq; quinq; interuallum caro non potest persistere aduersus corruptionem, cæterùm excitatur in incorruptibilitatis potentia & robore, nulli porrò corruptioni obnoxia, etiamsi incorruptibilitas impijs sit ad maiores pœnas.

Seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale.] Corpus ψυχικὸν, id est animatum, uel animale (ab anima) quod animæ uiribus gubernatur, & in quo anima dominatum & imperiū habet, uocat. Spirituale uerò quòd spiritus sancti operatione abundè utitur, & ab illo in omnibus gubernatur. Etiamsi enim spiritus etiamnū in nobis operetur, non sic tamen operatur, neq; semper: auolat enim à cōmittentibus flagitium. Ac præsente quidem spiritu, anima corpus regit: tum uero assiduè spiritus paracletus permanebit in corporibus iustorū. Vel simpliciter spirituale incorruptibile dicit, ueluti

B iam subtiliorum partium & leue, adeò ut & in aere uehatur: attamen non ita ut Origenes dicit, aereum & æthereum, uel ex aeris ætherisue substantia constitutum. Quòd si de incorruptibilitate hæsitas, intuere cœlestia corpora, quæ hactenus nullo neq; senio confecta sunt, neq; labore defatigata. Qui enim ea talia condidit, & corruptibilitatem nostram incorruptibilem efficiet.

Corpus animale male.

Spirituale.

Origenis error.

Est corpus animale.] Quod iam habemus in præsenti uita.

Estq; corpus spirituale.] Quod habituri sumus in futuro æuo, idem cum hoc quod iam circumferimus, uerùm spirituale, hoc est, corruptionis expers.

Sic & scriptum est: Factus est primus homo Adam in animā uiuentem, nouissimus Adam in spiritu uiuificantē.] Prius quidem memorię proditū est, posterius aūt non est scriptum, uerùm ex rerū consecutione quod euenit, scriptū esse ait: quemadmodū propheta dixit Hierusalem uocandam urbem iustitiæ, nec tamē apertè uocata est. Ac Dominum ipsum, Euangelium Emmanuelē uocandum, cum tamen ipse eo non sit nomine appellatus, sed res ipsę hanc uocem, emiserint. Primus itaq; Adam animalis erat homo, id est, animæ uiribus gubernatum corpus habebat: postremus uerò Adam, ipse nimirum Dominus, in spiritum uiuificantem. Nec dixit spiritum uiuentem, sed quod maius est, uiuificantem. Etenim Dominus substantialiter habebat spiritum sanctum sibi unitum, per quem & propriam carnem uiuificabat, nobisq; per ipsum incorruptibilitatem donauit. Proinde corruptibilis huius uitæ pignora in primo Adam habuimus, futurę autem in Christo.

Gen. 2.

Zach. 8. Matth. 1.

Adam primus & postremus.

Sed non primū quod spirituale, sed quod animale, deinde quod spirituale.] Ne quis dicat, cur iam animale corpus habemus, adeoq; deterius, spirituale uerò adhuc futurū est? quoniam principia utrorumq; sic ordinata fuerunt. Nam Adam est prior, Christus posterior: quare res nostræ semper in melius prouehuntur. Crede itaq; quòd & quæ nunc in te sunt corruptibilia deteriora q̄p, in incorruptibilia adeoq; meliora transelementabuntur.

Primus homo de terra terrenus, secundus homo, Dominus ex cœlis.] Ne optimum uiuendi genus negligant, in posterum eos adhortaturus est ad uitam Deo placentem. Adam, inquit, ex terra erat, propterea & sic appellatus est: Adam enim terreum & pul

Adam quasi dicatur.

uereum significat. Homo uerò ipse Dominus, ex cœlo erat. Ac alteri quidem à deteriori nomen indit, alteri uerò à præstantiori: non q̃ homo, uel humana Christi natura, assumptio quæpiã ex cœlis esset, ut demens Apollinarius delirabat, cæterũ quòd una persona unius Christi, & homo ex cœlo esse propter unitionẽ dicatur, ac Deus crucifixus esse ob eandem causam feratur. A

Apollinarij error.

Qualis terrenus, tales & terreni.] Hoc est, sic peribunt & morientur, uel quòd peccati morte morientur, qui terræ sunt affixi.

Qualis cœlestis, tales & cœlestes.] Id est, consimilem ad rationem cum Christo permanebunt, immortales & fulgentes. Etsi enim secundus Adam mortuus est, ideo mortuus est, ut mortem dissolueret, Vel quòd sic ad Dei similitudinem uiuent, & uitam diuinam degent, ut cœlestia spirare uideantur.

Et quemadmodum gestauimus imaginem terreni, * gestabimus etiam imaginem cœlestis.] Planius hîc adhortatorium sermonis habitum reuelat. Imaginem autem terreni, praua opera dicit: imaginem uerò cœlestis, bona. Vt igitur in uitijs uiximus, ceu terreni hominis filij, ac quæ terræ sunt cogitantes & affectantes: sic uirtute rursus conspicuam nunc uitam uiuamus, tanquam cœlestis imaginem & imitationem cõseruantes. Imago etiam terreni est id quod scriptura dicit: Terra es, & in terram abibis. Imago autem cœlestis, ex mortuis excitatio uel resurrectio, & incorruptibilitas. Proinde si hæc intelligenda sint ceu de resurrectione dicantur, & non de uita moribúsue, etiam illud quod addit, Gestabimus imaginem cœlestis: nõ est intelligendum aut scribendũ tanquam consulentis, siue adhortantis more sit dictum, sed ut obuenturæ nobis rei sit indicium, id est, quod futurum sit ut gestemus.

**φορέσομεν, per o gestabimus siue portabimus, uel per ω φορῶ σωμα, id est, portemus: utrãq; scripturam hic notat Theophyl.*

Hoc autem dico fratres, quòd caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt.] Quia dixerat imaginem terreni, quasi iam hæc interpretetur, ait, Caro & sanguis est imago terreni, hoc est, carnales operationes, corporis etiam crassitiei propriæ, quæ regni Dei hæreditatem adire non possunt.

Carnales operationes cœlũ non hæreditabunt.

Nec̃ corruptio incorruptibilitatem hæreditat.] Hoc est, malitia animę nobilitatem corrumpens & perdens, non potest esse hæres gloriæ istius, & incorruptibilium bonorum. Poteris autem hæc omnia nõ uelut de uita dicta sint, sed de resurrectione accipere: ut illud, Caro & sanguis, quasi dicat, Corruptibile huiusmodi corpus, ex carne & sanguine cõsistens, in futuro seculo haud fruetur regno. Nõ est enim illic cibus & potus, quibus omnino huiusmodi corpus nutritur. Nec̃ corruptio, id est corruptibile corpus, corruptione uacantium hæreditatem adibit. Necesse est igitur spirituale fore corpus nostrum, & incorruptibile, Noueris porrò q̃ Chrysostomus hæc ab Apostolo per adhortationis modum dicta, qua ad optimam uitam adhortetur, acceperit. B

Ecce mysteriũ uobis dico.] Ad sermonem de resurrectione institutũ reddit, aitq̃ tremendum quiddam & secretum se illis esse dicturũ. Indicat autem per hoc se magno illos honore adficere, ut qui secreta eis reuelet.

Non omnes quidem dormiemus, omnes tamen immutabimur.] Non omnes quidem morientur, inquit, omnes tamen immutabuntur, etiã qui non moriuntur, hoc est, ad incorruptibilitatẽ transferentur. Ne igitur quoniam moriaris, metuas q̃ non resurgas. Ecce enim dico tibi, q̃ nonnulli ne morientur quidem, attamen hoc non satis est eis ad resurrectionem illam, nisi immutentur etiam, & sic ad immortalitatẽ ueniant à mortalitate illa, quam habent, corporum. Vt igitur illos non iuuat q̃ non moriantur, sic nobis non nocebit quòd moriamur. Nam & illis mutatio mors est. Moritur enim in ipsis corruptio permutata in incorruptibilitatem.

In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba.] ἐν ἀτόμῳ, hoc est, in insecti illi, & indiuisibili, hoc est, minutissimo temporis spacio, ac ueluti palpebræ ictu uel motu, tanta celeritate fient: quæ res est ualde admiranda. Non enim tantum quia putrefacta corpora resurgent, nec q̃ quisq̃ proprium recipiet, mirari conuenit, uerùm q̃ adeò celeriter, ut nullis etiam uerbis exprimi possit. Nonnulli uerò quod ait in nouissima tuba, sic intelexerũt, quasi ex Apocalypsi Ioannis Euangelistæ interpretantes. Septẽ tubæ, inquit, cũ sint, primæ quidem consummationẽ hominũ faciunt, non enim simul omnes consiciuntur & cõsummantur, sed ex parte, uel ex successione. Atq̃ hæc est, inquit, dispensatio & ordinatio Dei, ut cũ primos intereuntes, qui relinquuntur, cernũt, ipsi resipiscãt.

Apoc. 8. & 10.

Extre-

A Extrema, inquit, tuba resurrectionẽ & immutationem eorum qui iam resurrexerunt, facit, in instanti, in momento, in ictu oculi.

Canet enim tuba, & mortui excitabuntur incorruptibiles.] Vt ne ambigat quispiã quomodo talia tantaq̃ ac tam ardua in oculi ictu fieri queant, uerbo suo authoritatem parit, fidemq̃ cõciliat ex potentia hæc facientis Dei. Canet, inquiẽs, tuba, & fiet simile ei loco, Ipse dixit & facta sunt. Tuba enim nihil aliud quàm iussum & nutum Dei significat, omnia transeuntem, & omnia præuenientem. *Psal. 32.* *Tuba.*

Et nos mutabimur.] Non de seipso hoc dicit, sed de eis qui uiui deprehendentur.

Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptibilitatem, & mortale hoc induere immortalitatem.] Vt ne audiens aliquis quòd caro & sanguis regni Dei hæreditatem non adeant: & rursus quòd mortui resurgent incorruptibiles, existimet ipsa corpora non resurgere, quòd nunc ex carne & sanguine constent, infert: Resurgent, inquiens, quidem corpora, sed nõ quæ caro & sanguis sint, sed quæ in incorporabilitatẽ sint transformata. Obserua autem uerba hæc aduersus eos qui dicunt quòd nõ eadem corpora resurgant, sed alia. Corruptibile enim hoc, inquit, & mortale hoc, non aliud, sed hoc, cum demonstratione. Itaq̃ corpus quidem idem manet, ipsum enim est quod induitur: mortalitas autem & corruptibilitas aboletur & euanescit, immortalitate & incorruptibilitate ipsum continente, & amplectente. Est autem discrimen inter corruptionem & mortalitatem, quòd mortalitas dicatur de solis animatis, corruptio autem etiam de inanimatis. In nobis igitur sunt quædã inanimatis similia, uelut capilli & ungues: hæc igitur etiam incorruptibilitatem induent. *Corruptio & mortalitas differunt.*

Quando autem corruptibile hoc induerit incorruptibilitatem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in uictoriã.] Quando hæc contigerint, tunc impletur quod ab Osee scriptum. Quia enim opinionem hominum exuperantia dixisset, scripturę eadem testimonio confirmat. Quòd autem ait in uictoriam, hoc est, in finem & plenè, ut uicta omnino & perfectè extermineturuel deleatur, ut nulla spes ei in posterum ullius potentiæ relinquatur. *Osee 13.*

B Vbi ô mors stimulus tuus? ubi ô inferne uictoria tua?] Perinde ac res gestas cõspexisset, impetu & spiritu diuino agitatus, uictoriæ destinatam oden cõcinit: uociferatur & exultat, ueluti prostratæ morti insultans, eamq̃ pedibus conculcans. Inuenire autem queas discrimen quoddam inter infernum & mortem: nimirũ quòd infernus animas contineat, mors uerò corpora: nam animæ sunt immortales. *Inferi.* *Mors.*

Stimulus uerò mortis, peccatũ est.] Per illud enim potens fuit, ipso ceu armis quibusdam & stimulo utens. Perinde nanq̃ ut scorpius animal culum est exiguum, in aculeo autem robur habet: consimilem ad rationem mors per peccatum robusta fuit, alias inefficax. Argumento est seruatoris opus. Cum enim mors in hoc peccatum nõ inueniret, inefficax mansit. *Scorpius.*

Virtus aũt peccati, lex.] Quomodo. Quoniã si lex non esset, per ignorantiã peccantes non sic cõdemnaremur. Lex autem ipsum manifestans, non magis condemnauit, quippe qui in cognitione & scientia peccati delinquamus: forteq̃ peccatum fecit, non per ipsius naturam, sed ob nostram socordiam, qui non rectè usi simus dato nobis remedio: sicut & in epistola ad Romanos latius & fusius dictum est. Ne igitur dubites de resurrectione, ô homo, cum uideas peccatum sublatum, quod mortis scutum erat & arma: cumq̃ lex sit abolita, quæ erat ex euentu robur & potentia peccati. Nam planum est quòd exarmata mors non porrò sit ualida. *Lex, peccatorũ uis.*

Deo aũt gratia, qui dedit nobis uictoriam per Dominũ nostrum Iesum Christum.] Domini est certamen, nobis aũt uictoria data est: non ex retributione, nec̃ ex debito, uerùm per gratiã & clementiã Dei & patris, qui fecit nos uincere per certamẽ filij sui.

Itaq̃ fratres dilecti, stabiles estote, immobiles, abundantes in opere Domini semper.] Quia cognouistis, inquit, quòd resurrectio sit futura, & compensatio bonorum & malorum, firmi stabilesq̃ estote. Concutiebantur enim sermonibus de resurrectione. At cum negligerent uitæ honestatem, atq̃ mores Christo dignos, tanquam non esset resurrectio, inquit: Abundantes in opere Domini semper, nõ solùm ipsum facientes, uerumetiam abundè efficientes. Opus autem Domini hoc est, quod diligit Dominus; & quod postulat à nobis, ipsa uirtus est.

Scien-

Scientes q labor uester non est inanis in Domino.] Hoc est, futurã resurrectionem A sperantes, credentesq uos nõ amissuros quæcunq hîc laboraueritis. Antehac quidem negligebatis uirtutem, quippe qui non crederetis resurrectionem esse, necq uelletis temerè adeoq fruſtra laborare: nunc autem nouistis q si quid laboraueritis, non sit futurum uanum. Quòd uerò ait, In Domino, uel quòd labor uester qui est in Domino, hoc est à supernis auxilium habens, ut qui fiat ob opera Deo grata: uel, apud Dominũ non uanus fiet labor uester, uerùm accipietis ab illo compensationes.

CAPVT XVI.

Eleemosyna, uirtutũ summa.

DE collecta uerò quæ fit in sanctos, sicut ordinaui in ecclesijs Galatiæ, sic & uos facite.] Absoluto de dogmatibus sermone, ad summã uirtutum eleemosynã uenit. λογίαν autem dicit collectionem, legem statim ab exordio rem faciens. Nam quod à multis contribuebatur, cuilibet erat leue. Deinde ad æmulationem eos ducit cõmemoratione eorum quæ alij gnauiter transegerunt. Sicuti Galatæ, inquit, fecerunt. Non dixit autem, hortatus sum, uerùm ordinaui, quòd erat maioris authoritatis, ut discas ordinationem esse regiam, necq rem ipsam adspernaris.

Vna sabbatorum, dominica dies.

In una sabbatorũ unusquisq uestrûm apud se seponat recondens quod prosperũ fuerit.] Vnam sabbatorum, dominicam uocat, hoc est, primam sabbati uel hebdomadis dierum. Atq à die ad eleemosynam eos hortatur, mysteriorum quę in ea peraguntur, mentionem faciens. Valde autem prudenter iubet quemlibet colligere quod successerit, hoc est, quicquid Deus dederit ac miserit, & quod facilè poterit. Non enim dixit, statim fer, ut ne parum quis habens pudefiat: sedenim apud teipsum collige, & quando operæpretium fuerit, tum adfer.

Vt ne cum uenero, tum collectiones fiant.] Vt nõ cum opus fuerit expendere, tum primùm colligatis. Porrò quia cum uenero ait, per hoc eos promptiores facit ad collectionem, quasi contributio ad oculos ipsius peruentura sit.

Quando autem aduenero, quos probaueritis, per epistolas hos mittam perferre gratiam uestram in Hierusalem.] Pulchrè, quos probaueritis, ubiq scandala ausugiẽs, B ne suspicentur ipsum uelle quicquã sublegere à collectis. Comma igitur post uerbum probaueritis adijce: deinde lege, per epistolas hos mittã, ut huiusmodi inde sensus con

Gratia.

cinnetur, quos probaueritis, hos mittam per literas meas. Gratiã autem rem ipsam uocauit, id est, liberalitatem, ut ostendat eos magni quicquam facere non ex mœrore uel necessitate. Tale enim quiddam est gratia. Nam si dixisset eleemosynam, indignum fuisset sanctis qui accepturi erant.

Si autem dignũ fuerit ut & ego eam, mecũ ibunt.] Si inquit, quod collectũ est, tantum sit, ut meo sit ministerio dignũ, ego simul abibo. Per hoc eos ad liberalitatẽ inhortatur. Testes aũt habere uult, q ipse nihil sit accepturus, propterea dicit, mecũ ibunt.

Veniam aũt ad uos, cum Macedoniam pertransiero: nam Macedoniã pertransibo. Apud uos aũt forsan permanebo, aut etiã hybernabo, ut uos me deducatis quocunq iero. Nolo enim uos modò in transitu uidere. Spero aũt aliquantũ tẽporis me permansurum apud uos, si Dñs permiserit.] Non dixit, in Macedoniã proficiscor, ne obijciãt, Nobis ergo Macedones præfers: uerùm transeo Macedoniã, hoc est, festinanter, ac ueluti in trãscursu eos uideo: apud uos autem permanebo. Per hoc aũt indicat q eos Macedonibus anteponat, ceu magis genuinos discipulos, ac digniores: nam magna erat apud Corinthios ecclesia. Terrorem autem incutit peccantibus, cum inquit, Permanebo. Præponit autem, forsan, quia haud satis certus erat. Non enim compertum habebat, permitteretúrne ei hoc à spiritu sancto, an secus. A spiritu enim ducebatur, quocunq ipse spiritus uolebat. At uerò cum esset Ephesi, profecturus erat in Macedoniã, atq eam trãsiturus celeriter, deinde ad eos iturus. Pleriscp autem argumentis suam testatur erga eos beneuolentiam & propensionem, quòd nolit eos in transcursu & obiter uidere, & quòd uelit ab eis deduci.

Permanebo autem Ephesi ad Pentecosten usq.] Istud quoq impensè diligentis est indicium, planum facere ubi moram nectat, & quandiu sit permansurus, quinetiã causam apponere. Infert enim:

Ostium enim mihi apertũ est magnũ & efficax, & aduersarij multi.] Hoc est, multi accessuri sunt ad fidem. Præceptori nanq angusta est, si non habeat promptos discipulos:

A pulos: gaudium uerò, si inuenerit alacres. Aduersarij autem multi eam ipsam ob causam. Satanas enim uidens sese iam nudatum ac derelictum, uehementius perturbatur, aduersarios q excitat. *Præceptoris gaudiũ, discipulorũ alacritas.*

Si autem uenerit Timotheus, uidete sine timore sit apud uos.] Quia uerisimile erat fore ut Timotheus postquam Corinthum uenisset, carperet delinquẽtes, atq obiurgaret, certiores ipsos facit & præmunit, ne diuites sapientes insurgant aduersus eum: non quòd meticulosus & effœminatus Timotheus à constantia præconem Christi decente casurus erat, sed quod damnum & incommodum inde ipsi reportarent. Nam ille admodũ fortiter aduersum pericula instructus erat. Pulchrè uerò dixit, Apud uos. Ne enim mihi dixeris Græcos, dum ea interim à uobis requiram, ut tutus sit.

Opus enim Domini operatur, sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat.] Hoc est, prædicat & docet: nec simpliciter, sed sicut ego: quæ magna sanè Timothei laus est. *Timothei uirtus.* Cum igitur sit huiusmodi, nemo ipsum uilipendat. Iuuenis enim erat, & solus, ac tanti t amq superbi populi cura ei cõmissa erat: probabileq erat ipsum uilipensum iri.

Deducite autem ipsum in pace, ut ueniat ad me: expecto enim ipsum cũ fratribus.] Potius igitur & honorate eum, hoc enim hîc προπέμψατε, honoris causa deducite, & prosequamini significat. In pace autem, hoc est, intrepidè, sine pugna & contentione, cum omni obedientia. Expecto porrò ipsum, terrentis est, ut scientes q omnia ei sit denarraturus, nulla in re ipsum adfligant. Ac iuxtà honoratiorem eum reddit. Siquidem adeò est illi opus opera Timothei, ut ipsum etiam expectet.

De Apollo aũt fratre, multũ adhortatus sum ipsum ut ueniat ad uos cũ fratribus, & omnino nõ erat uoluntas ut nunc ueniret.] Apollo hîc grandior erat natu Timotheo, *Apollo.* & uir facundus. Ne igitur dicant, Cur ipsum nõ miserit, sed eum qui iunior esset: Multum, inquit, ipsum adhortatus sum. Nec dicit, Restitit mihi, cęterùm illum ab accusatione liberans: Omnino, inquit, non erat uoluntas, hoc est, Deus noluit. Ne autem hunc fucum esse dicant, inan emq prætextum, subdit:

B Veniet autem, cum opportunitatẽ nactus fuerit.] Cùm Timotheum defendit, tum hunc expetentes uidere Corinthios animat & consolatur spe aduentus.

Vigilate.] Rursus in fine eos admonet: ostendens quòd ipsos nõ oporteat spem collocare in doctores, sed ad seipsos potius respicere. Dicit ergo, Vigilate, propter deceptores. quasi autem dormitarent ipsi, hoc dixit.

State in fide.] Non in externa sapientia: in ea enim nemini stare licet: sed circumagi ac rotari. Hoc, quasi uacillassent, ait.

Viriliter agite, estote fortes.] Propter eos qui insidias struunt. Quasi effœminati & minus fortes essent, hæc dixit.

Omnia uestra in charitate fiant.] Hoc ad dissidentes, & ecclesiam diuellentes pertinet. Siue enim docet quispiã, siue discit, siue obiurgat, omnia in dilectione fiant. Non erit inflatio inter uos, necq dissensio, charitate intercedente.

Obsecro autem uos fratres.] Hyperbaton est: Obsecro uos, nimirum ut & uos talibus geratis morem. Alia uerò hîc sunt insperſa.

Nostis domum Stephanæ, q sit primitiæ Achaiæ.] Vos (inquit) tenetis, nec habetis necesse ut à me discatis. Primitias aũt Achaiæ uocat Stephanam cum suis, uel q primi ipsi crediderint, uel q optima uita splenduerint. Primitiæ aũt undiq excellentiam habere debent earum rerum, quarum sunt primitiæ. Achaiam autem Græciam uocat. *Achaia. Græcia.*

Et q ad ministeriũ sanctis seipsos ordinauerint.] Vt pauperes fideliter susciperent, ipsisq ministrarent, seipsos posuerunt atq segregarunt: non ab alijs constituti necessariò, sed suapte sponte se adducentes.

Vt & uos subditi sitis talibus, & omni cooperanti & laboranti.] Hoc est, simul susci pite & adiuuate eos & sumptu pecuniarũ, & ministerio corporali. Nõ dixit simpliciter cooperamini, cæterùm uehementẽ obedientiã ostendens, subditi sitis, inquit. Ne aũt uideatur soli Stephanę gratificari, infert, Et omni cooperanti & laboranti. Vbi: ad sanctorũ ministeriũ: digni enim omnes tales honore. Sic eñ fit, ut laborẽ facilius tulerint.

Quoniã uestrum defectũ hi repleuerunt.] Isti sunt qui diuo Paulo annunciarũt de dissensione quæ erat apud Corinthios, decq alijs peccatis. Tum qui ex Chloës familia erant: per hos forsan hæc illi indicarunt. Quia igitur ueriſimile erat Corinthios aduersum

sum hos efferari, cõmendat eos, inquiens: Vestrum illi defectum repleuerunt, hoc est, pro omnibus uobis uenerunt, & propter uos tantam profectionem destinarũt ad me. A

Refecerunt enim uestrum spiritum & meum.] Monstrauit ipsis, q̃ ipsius recreatio, ipsorum quoq̃ sit. Itaq̃ cum ego refocillatus sum ab ipsis, & uos inde lucrati estis illud ipsum, meam nempe refocillationem, nihil ingratum & triste aduersus eos ostendatis.

Agnoscite igitur tales.] Hoc est, honorate eos.

Salutant uos ecclesiæ Asiæ.] Conglutinat membra Christi per salutationem, quemadmodum consueuit semper facere.

Aquila. Paulus manibus operatur. Salutant uos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum ecclesia quę est in domo ipsorum.] Apud ipsos enim manebat, tabernaculorum artifex cum esset & ipse. Obseruat autem ipsorum uirtutem, quoniam domum suam ecclesiam fecerunt, collectionem fidelium in ea facientes.

Salutant uos fratres omnes. Salutate uos mutuò in osculo sancto.] Hanc appendicẽ osculi sancti hic solum apponit, ob multas dissensiones. Quia ergo multum eos adhortatus erat ut coadunarentur, ut in unum coniungerentur, in unum deinceps eos iungit & per osculum sanctum, hoc est, dolo carens & simulatione.

Salutatio mea manu Pauli.] Sua manu salutationem facit, ut ostendat quòd plurimi fecerit epistolam.

Si quis nõ amat Dominũ nostrum Iesum Christum, anathema sit.] Vno hoc uerbo cunctos terruit fornicatores, dissidiorum excitatores, idolothyta manducantes, resurrectioni non credentes, adeoq̃ omnes simpliciter qui apud eos extra suam institutionem & traditionem agebant: huiusmodi enim omnes non amant Dominum.

Maranatha. Maranatha.] Hoc est, Dominus uenit. Hoc autem dixit partim ut stabiliat dispensationis & incarnationis uerbum, ac per hoc resurrectionem, partim ut rubore eos suffundat, adeoq̃ pudefaciat, quoniã Dominus pro nobis omnia pertulit ac suscepit. Vos autem prouocatis eum, alij quidem ab hominibus uocati, alij uerò mala perpetrantes. B Non est autem usus græca dialecto, sed Hebræa, imò Syrorum potius lingua. Quandoquidem apud Corinthios uerba faceret, qui ob externam sapientiam & Græcæ linguæ elegantiam multum superbirent, indicant quòd adeò non indigeat ipse sapientia hac, ut & de uulgari & uili lingua glorietur, adeò ut & barbara lingua loquatur.

Doctoris officium. Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum.] Doctoris est, non solùm adhortari, uerumetiam optare & orare, ac bifariam fulcire, tum doctrina, tum superni auxilij per orationes suppeditatione.

Dilectio mea cum omnibus uobis in Christo Iesu. Amen.] Quia loco distabat, ceu dexteræ cuiuspiam extensione, charitatis manibus eos cõplectitur, inquiens: Dilectio mea uobiscum, quod est cum omnibus uobis. Non enim à uobis absum ego, etiamsi loco distem. Per hæc iuxtà cõmonstrat q̃ hæc neq̃ indignationis, neq̃ iracundiæ uerba fuerint quæ scripta sunt, sed charitatis & curæ, etiamsi amarulentiæ nonnihil præ se ferrent. Ne uerò arbitrentur q̃ hæc adulans loquatur, adijcit, In Christo Iesu, hoc est, nihil humanũ aut carnale charitas mea habet, sed spiritualis est, & in Christo. Precemur igitur & nos, ut nos mutuò inter nos diligentes in Christo, nihil mundanę charitatis in nobis circumferamus, quæ inimica est Deo. Sic enim & dilectis Dei tabernaculis digni iudicabimur in Christo Iesu, qui dilexit nos, cui gloria in secula seculorum. Amen.

IN SECVNDAM DIVI PAVLI APOSTOLI AD Corinthios epistolam Theophylacti ARGVMENTVM.

ALteram ad Corinthios epistolam diuus Paulus apponit, quia promiserat in priore, sese uenturum ad eos, cunctatus est autem, ceu spiritu eum ad alia magis necessaria occupante, tentationibusq̃ aduersus eum insurgentibus, necnon in ipsum inuadentibus. Debuit igitur Apologiam suæ diuturnæ moræ texere. Ideoq̃ secundã hanc epistolã cõscribit, rationem reddens cur hactenus aduentum suum distulerit. Simul autem ex priore epistola meliores factos debuit approbare & commendare. Perinde nanq̃ ut peccantes accusabat, sic iam in meliorem uiam reductos efferre laudibus decebat. Proinde non multum acris & uehemens est hæc epistola, nisi in paucis sub finem partibus: idq̃ propter Iudæos ostentantes sese, apostolumq̃ calumniantes, tanquam indoctum, ac nullo numero dignum.

Secun-

SECVNDAE AD CORINTHIOS CAPVT I.

PAVLVS apostolus Iesu Christi, per uoluntatẽ Dei, & Timotheus frater.] Misso illuc in prima epistola Timotheo, ac denuò recepto, non iniuria sibi ipse eum connectit: nam & suæ uirtutis experientiam Corinthijs dederat Timotheus. Assumit itaq̃ eum in hac epistola, ceu eũ qui ipsis iam innotuerit, necnõ pleraque correxerit apud eos. Obseruat autem quòd nonnunquam filium hunc appellat. Tanquam patri enim, inquit, filius, seruiuit mihi. Nonnunquam autem cooperatorem, ut cum ait, Opus Domini operatur, quemadmodũ ego. Iamnunc uerò, fratrem, ex omni ipsum parte honore adficiens. *Philip. 2. 1. Cor. 16.*

Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi.] Rursus eos colligat & connectit, ecclesiam dicens. Qui enim dispersi sunt, non sunt ecclesia.

Cum omnibus sanctis qui sunt in uniuersa Achaia.] Omnium in uniuersa Achaia meminit: partim ut Corinthios honoret, ueluti omnibus per literas hasce ad eos perscriptas salutem impertiens: partim ut ad concordiam conuocet congregetq̃ uniuersam gentem. Præterea quia communiter concutiebantur omnes, communem adhibet curam, adeoq̃ medicinam: quod & ad Galatas & ad Hebræos scribens facit. Sanctos uerò eos appellans, ostendit quòd si quis sit impurus, non sit dignus & salutatione & appellatione hac. *Impurus non sanctus.*

Gratia uobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo.] Cõsueta etiamnum salutatione utitur: in alijs autem de his dictum est.

Benedictus Deus, & pater Domini nostri Iesu Christi.] Promiserat in prima epistola ad eos uenturum se: deinde quia distulerat, suspicabatur eos ualde mœrore confici, ceu alij antelati ipsis essent. Volens igitur defendere se, & commonstrare quòd haud paucis tentationibus se inuadentibus fuerit impeditus, scitè facit apologiam. Gratias, inquit, ago Deo, ut qui me liberauerit è periculis: per gratiarum actionem clanculum indicans, quòd magna fuerint quæ ipsum inhibuerint, à quibus liberatus, gratias agit. Adijce autẽ comma, ad Deus, dictionem: postea incipe, Et pater Domini. Sin continuè & iunctim intellígas, Deus & pater Domini, nihil nouũ est. Etenim eiusdẽ est & unius Christi secundũ humanitatem quidem Deus, secundum uerò diuinitatem pater. B

Pater misericordiarũ, ac Deus totius consolationis.] Hoc est, qui tot tantasq̃ miserationes exhibuit, ut ex ipsis nos mortis portis reduxerit, ac dignatus sit nos omni consolatione in afflictionibus. Consuetudo autem erat sanctis, Deum ex beneficijs quæ ab eo accipiebant, nominare. In uictoria itaq̃ in bello aduersum hostes obtenta, Diligam te, inquit, Domine robur meum. &, Dominus protector meus. Cum uerò à caligine & obscuratione rationis & mentis, & mœrore erepti fuerint: Dominus illuminatio mea. Haud dissimili ratione nunc quoq̃ diuus Paulus patrem miserationum, ac Deũ consolationis ipsum nominat, ab eo quod cõtigit. Intuere hîc minimè elatam diui Pauli mentem. Siquidem ereptus à tentationibus, quibus ob euangelij prædicationem excipiebaẽ, nõ dicit pro dignitate uel merito suo se ereptũ, ceterùm per miserationes Dei. *Psal. 17. Psal. 26.*

Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.] Non dixit, non sinens nos affligi, uerùm, in afflictione nos consolans. Sinit enim nos affligi, ut per patientiam mercedẽ habeamus. Porrò quando nos uiderit labantes, consolaẽ nos: idq̃ semper facit. Ideoq̃ non dixit, qui consolatus est semel, sed qui consolatur, hoc est semper: nõ in hac uel illa afflictione, sed in omni.

Vt possimus nos consolari eos qui sunt in omni afflictione, per consolationem, qua nosipsos consolatur Deus.] Non quòd digni simus consolationem accipere, propterea consolatur nos Deus, uerùm ut ab exemplo consolationis quæ mihi obuenit alios etiam consolari ualeam, siquando in tentationibus fuerint. Proinde & uos conspicientes me adeò cœlesti solamine animatum, ne à spe excidite si in afflictionibus sitis. Per hoc autem & apostolorum opus indicat, quòd sint constituti ipsi ut alios ad certamen ueluti inungant & excitent: nec perinde ac pseudapostoli delicijs studeant, ac domi desidentes, negligant eos qui consolatione & excitatione opus habent. *Apostolorũ munus. Pseudapostoli.*

Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ita per Christum abundat & consolatio

consolatio nostra.] Ne despondeas animũ quisquis audis afflictiones & mala, inquit, quanto enim exuberant hæc ipsa mala, tanto exuberant consolationes. Nõ simpliciter aũt dixit passiones siue afflictiones, sed Christi: ut & inde animũ Corinthijs addat. Christi enim, inquit, passiones sunt, quas hîc nos patimur, nosq; efficimur participes afflictionum ipsius. Maxima uerò sit hæc ipsa consolatio, quòd Christi afflictiones sustinemus: imò uerò non illas solas, uerumetiam plures. abundant enim, inquit, passiones Christi in nos, hoc est, plures perferimus, quàm Christus pertulerit. Sentiens autem quale quantumq; dixerit, quamue sit arduum, rursus remittit ipsum: Sic, inquiens, per Christum exuberat & consolatio nostra. Vniuersum autem Christo acceptum refert. Nec dicit quòd consolatio afflictiones æquiparet, uerùm exuberat, & longè maior est ipsis afflictionibus.

Christi afflictiones pati mur.

Siue autem tribulamur, pro uestra consolatione ac salute.] Propterea, inquit, non oportet uos turbari ob meam afflictionem: nam pro uestra consolatione & salute affligimur. Potuissemus enim nos in tuto agere, si non prædicaremus Euangelium: nunc autem cum prædicamus, ut omnino uos saluos faciamus, consolemurq; animas uestras per prædicationem, & per inde nascentia bona, in tribulationes incidimus. Itaq; afflictiones sustinemus pro uestra salute. Proinde non est quòd in posterum turbemini.

Quæ efficitur in patientia earundem passionum, quas & nos patimur.] Efficitur, inquit, ipsa salus non tantum per nostram patientiam, sed etiam per uestram: hoc est, non mei solius opus est salus uestra, sed & uestri ipsorum. Vt enim ego prædicans uerbum affligor, sic & uos prædicationem suscipientes, eadem mala uel tribulationes sustinetis, quas & ego. Haud exiguę autem ipsorum uirtuti testimonium dicit, quòd cum tentationibus & afflictionibus prædicationem reciperent.

Et spes nostra firma est pro uobis.] Hoc est, firmiter de uobis confidimus quòd ob afflictiones, aduersum uos ingruentes, non immutabimini: multo igitur minus turbabimini ob ea quæ nos pati cernitis

Siue consolationem accipimus, pro uestri cõsolatione & salute.] Quia dixerat suprà, propter uos affligimur, ut ne uideatur graue quiddam dicere, ait iam, & propter uos consolationem accipimus, id est, nostra consolatio, uestra est refocillatio. Si enim parũ nos respirauerimus, satis hoc est ad consolationem uobis, communicatis enim nobiscũ in uoluptate, estisq; uoluptatis nostræ consortes.

Scientes quòd quemadmodũ estis participes afflictionum, sic & consolationis nostræ.] Quemadmodum, inquit, dum nos persecutionem patimur, uos doletis, tanquam istud uos ipsi pateremini: sic scimus, q; cum consolationem accipiamus, uos eam consolationem uestram esse ducitis, eiusq; uos esse participes existimatis.

Non enim uolumus uos ignorare fratres de tribulatione quæ nobis facta est in Asia: quoniam supra modũ grauati sumus, & supra uires, ita ut nos desperauerimus etiã de uita.] Quia indefinitè afflictionis meminerat, speciatim iam qualis fuerit explicat. Charitatem erga eos suam hoc modo indicat. Charitatis enim est, quæ utrinq; mutuò contingant, patefacere. Simul autem apologiam texit pro tarditate sua. In Asia autem obtigisse sibi afflictionem meminit, de qua & in prioribus literis locutus est: Ianua mihi aperta est ingens, aduersarijq; multi. Videtur autem bis idem dicere, cum ait Supra modum, & supra uires, sed nõ ita est. Quod autem ait, est huiusmodi: Supra modum si ue per excessum erat tentatio, id est magna. Deinde postquam magna possit esse tentatio, & interim fortiter etiam baiulari à potenti quopiam, nedum magna erat, inquit, uerumetiam uires nostras excedebat, hoc est, ingens erat, & planè intolerabilis, ac tanta, ita ut nos desperauerimus etiam de uita, hoc est, non expectaremus porrò uiuere. Talem autem tentationem Dauid portas inferni nominat, ac dolores parturientis, tanquã quæ mortem pariat, umbramq; mortis.

Amoris indicium. *2. Cor. 16.* *Psal. 17.* *Tentatio intolerabilis, porta inferi*

Sed ipsi in nobisipsis responsum mortis habuimus.] Iudicium, calculum, responsionem quam dabant res tantum non uocem edentes, hoc est, quatenus ad cogitationem nostram adstitit mortis expectatio, & responsum quod rerum natura edebat, ultrà autem non peruenit.

Vt non simus fidentes in nobis, sed in Deo.] Cur autem hoc factum est: ut discamus, inquit, confidere non in nobis ipsis, sed in solo Deo. Hoc autem dicit nõ tanquam ipse

Paulus

Paulus istud nunc discere opus habeat, quis enim eo melius & plenius norat, quòd in solum Deum nos confidere oporteat? uerùm alios componens per hæc quæ de seipse loquitur, simul etiam ut doceat nos non alta spirare. *2. Cor. 15.*

Qui suscitat mortuos, qui ex tali tantaq; morte eripuit nos & eripit.] Rursus eos commonefacit sermonis de resurrectione, de qua tot in præcedenti epistola dixit, stabiliens eam & à præsentibus. Hinc etiam intulit, Qui ex tali nos morte liberauit. Non enim dixit, è periculo, sed morte. Quia enim resurrectio res futura erat, & incerta, monstrat q; in singulos id dies fiat. Cũ enim hominẽ qui ad portas usq; * mortis peruenerit, retraxerit Deus, nihil aliud quàm resurrectio iudicatur: unde & consueuimus de his dicere quòd mortuorum resurrectionem uiderint. **ad, id est inferi, habet codex Basilienſis.*

Speramus autem q & adhuc eripiet.] Hinc discimus, q militarem, adeoq; semper certamini obnoxiã oporteat esse uitam nostram. Quod enim ait, eripiet, multarum tentationum agmen prænunciat.

Adiuuantibus & uobis per orationem pro nobis.] Quia quod dixerat Paulus, ut ne confidentes simus in nobis, communis quædam accusatio esse uidebatur, quæ quosdã etiam illorum subnotaret: lenit iam dictum, & consolatur eos, & orationes eorum magni præsidij loco implorans. Docemur autem & hinc humili esse mente præditi, siquidẽ Paulus Corinthiorũ precib. indigebat. Hinc etiã discimus ipsius orationis uim. Multum enim efficit precatio ecclesiæ, si fiat ut oportet, adeò ut & Paulus hac opus habeat. *Ecclesiæ precum efficacia.*

Vt ex multis personis pro dono in nos collato per multos gratiæ agantur pro nobis.] Eripuit, inquit, nos Deus, & eripiet per uestras precationes, ut donum in me collatum quod per multos, hoc est, gratia quæ mihi facta est per multos, hoc est, uobis pro me orantibus, ex multis personis gratum fiat, nimirum uestris. Salutem enim meam per orationes uestras factam, omnibus uobis donauit, ut multę personę ipsi gratias agãt pro nobis. Docemur autem hinc, nõ modò ut alter pro altero intercedat apud Deum, uerũ etiam ut alter pro altero gratias agat. Obserua autem quomodo in exordio, per miserationes Dei se seruatum esse dixerit: nunc uerò eorum orationibus salutem & incolumitatem adscribat. Est enim operæprecium, ut cum diuina misericordia, nostra pariter adferamus. Atq; hîc Paulus neq; totum beneficium Corinthijs tribuit, ne ipsos efferat superbireue faciat: neq; omnino omnino eos priuauit hoc, ne segniores reddat. Eripiet enim, inquit, Deus, uobis etiam cooperantibus & adiuuantibus, & precationem uestram, hoc est, uestra etiam adferentibus.

Nam gloria nostra hęc est, testimonium conscientię nostræ.] Et hæc, inquit, occasio est consolationis, Conscientia nostra testimonium nobis exhibens, quòd nõ tanquàm prauis rebus capti agamur, & persecutionem patiamur, sed uirtutis, multorumq; salutis causa. Prior itaq; consolatio ex Deo erat, hæc uerò ex conscientiæ meæ puritate, inquit. Eam ob rem & gloriationem ipsam nominat, multam ostendens fiduciam quam habebat in pura conscientia. *Conscientia puræ fiducia.*

Quod in simplicitate & synceritate Dei.] Quid testatur, inquit, nobis conscientia, & quur gloriamur? quoniam in simplicitate, hoc est, minimè praua sententia: & syncerita te, hoc est puritate mentis, & candore fallaciæ experte, quæ nihil habet obscuratũ, aut hulceroſum, qualem Deus recipit. Hæc autem dicit ob fallaces pseudapostolos.

Nõ in sapientia carnali.] Hoc est, in potentia & uirtute uerborum, ac nexu sophisma tum. Hæc enim carnalis est sapientia, cuius causa cum ipsi efferrentur, eandem ipse negat atq; repellit. *Carnalis sapientia.*

Sed in gratia Dei conuersati sumus in mundo.] Hoc est, in sapientia quę mihi per ipsum est donata, & in signis & prodigijs, quæ gratia fuerũt Dei. Maxima aũt consolatio est, quẽpiam sibi conciũ esse quòd nõ humana uirtute, sed diuina hæc gratia faciat: non apud Corinthios tantum, uerùm etiam in toto mundo.

Abundantius autem ad uos.] Quomodo? Quoniam cum signis, etiam citra sumptum, Euangelium eis prædicauit. Vide hîc, quod ipsius opus officium & uirtus erat, gratiæ Dei adscribit.

Non enim alia scribimus uobis, quàm quæ legitis, aut & agnoscitis.] Quia de seipso magna uisus est dicere, ne quis dicat hæc uerborum quempiam fastum spirare, adijcit, Illa scribimus uobis, quæ legitis in literis hisce, agnoscitis autem & uos præuenientes.

Non enim aduersatur literis meis uestra cognitio, quam prius conceptam de me habe batis. Quidam uerò sic intellexerunt: quoniam illa scribimus uobis quæ legitis, hoc est quorũ memoria uobis renouatur. Lectio enim est suggestio, uel repetitio, uel superior quædam cognitio. Quid dicam, inquit: quorũ memoria uobis renouatur, cum agnoscatis nostri esse propria, neq; opus habere suggestione, eo quòd sint perspicua.

Spero autem quòd ad finem usq; agnoscetis, quemadmodum agnouistis nos ex parte.] Totũ Deo acceptum refert. Spero autem, in Deũ uidelicet, q; tales nos agnoscetis, quales & epistolæ nostrę indicant, ac præterita nostra uita spondet. Ex parte nanq; nos agnouistis, hoc est, experti estis, cum nos ex parte uobis demonstrauimus quædã uitæ præclaræ indicia. Mediocria autem spirans, & moderata hæc loquutus est.

Quia gloria uestra sumus, sicut & uos nostra, in die Domini Iesu.] Quid agnoscetis? q̃d gloria siue gloriatio uestra sum, hoc est, talis sum, ut dem uobis occasionẽ de me gloriandi, quoniã talem habetis doctorem, qui nihil uos humanum docuerit aut fictum, neq; fallax quicquã. Deinde ne uideatur arrogans, si de se magna sentiat, communem facit gloriationem, inquiens: Vos etiam mea eritis gloriatio. Gloriabor enim quòd huiusmodi nactus sim discipulos, qui neq; concutiantur neq; decipiantur à pseudapostolis. Quando uerò inter nos mutuò gloriabimur? Et nunc quidem, sed potissimum in die illa. Hodie namq; haud pauci conuicia & opprobria quæ sustinemus nos, uident, ac fortasse calumniantur nos. Tum uerò ubi cuncta reuelata fuerint, uidebor & ego, adeoq; palàm fiet omnibus quòd non sim talis, qualem pseudapostoli calumniantur. Vos autem gloriatio nostra eritis, quòd non tales uos gesseritis, ut impostoribus accederetis.

Gloriari quando nobis licebit.

Et hac fiducia uolui prius uenire ad uos.] Quali quæso fiducia? quòd nihil mihi mali conscius sim, quòd gloriatio uestra sim, quòd in carnali sapientia non sim uersatus, sed in gratia Dei, quodq; uos horum omnium testes habeam. Propter hæc igitur (inquit) uolui uenire ad uos.

Vt secundam gratiam haberetis.] Hoc est, duplex gaudium, tum id quod contigit per priorem epistolam, tum illud quod accepturi estis per aduentum meum.

2. Cor. 16. Ac per uos transire in Macedoniam.] Atqui in priore epistola dixerat, Veniam ad uos ubi Macedoniam transiero: hîc uerò ait, Volui prius uenire ad uos. Quid igitur? secum ipse pugnat? Haudquaquam. Non enim dixit, Scripsi, per uos me abiturum in Macedoniam, sed volui. Etiamsi enim non sic scripsi, inquit, studebam tamen & uolebam uenire ad uos priusquam Macedoniam inuiserem: tantum abest ut ex socordia interm̃iserim quo minus ad uos uenirem, ac non starem promissione, ita ut & preuenire illam ipsam uoluerim.

Et iterum à Macedonia uenire ad uos, & à uobis deduci in Iudæam.] In priore epistola indefinitè dixit, ut uos me deducatis quocunq; iero, ueritus ne si dixisset in Iudæam, & à spiritu alio coactus fuisset proficisci, mendax esse uideretur. Iam nunc uerò, quia ad eos proficisci non contigit, confidens dicit in posterum, quoniam in Iudæam uolui à uobis deduci. At Deo uisum est ut neq; omnino ad uos uenirẽ, neq; à uobis in Iudæam deducerer. Audi igitur quæ sequuntur.

Cumergo hoc uoluissem, nunquid leuitate usus sum? Aut quæ cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me, næ, næ, & non, non?] Hîc clarius rationem reddit tarditatis suæ, inquiens: Cum ad uos uenire decreuissem, cuius causa non uenio? Nónne igitur ceu leuis & inconstans sim, qui alias alia sentiat? Nequaquam. Num igitur secundum carnem, id est, humano more delibero, & propria uoluntate gubernor, ut quod constituero apud me, ipsum idem & impleam, siue sit næ, siue sit non? Haud sic isthuc habet. Sed spiritu agor, nec mihi copia est facta, ut quò uelim proficiscar, sed quò ille iniunxerit. Itaq; sæpenumero apud me næ, non est næ: propterea quòd non etiam spiritui hoc placeat. Sic haud raro accidit, ut neq; non apud me sit non, quandoquidem id quod ego renuo, spiritus iubet. Obserua autem sapientiam apostoli, quomodo quod calumniatores occasionem conuicij faciebant, quia non uenisset, cũ promisisset tamen, hoc ipse encomij loco ponit, quod sui potestatem non habeat, cæterum quòd à spiritu agatur quorsum is uoluerit. Quid uerò? illa quæ promittebat, an non spiritus operatione promittebat? sed ignorabat quid futurum non esset? Ignorabat. Non enim omnia nostrat.

Paulus spiritu agitur.

rat. Itaq; & orabat quæ inutilia erant, ut cum de stimulo à se auferendo oraret. In Actis etiam inuenitur quòd uoluerit aliò abire, sed à spiritu sit prohibitus. Id uerò commodè faciebat Deus, ne homines illis ut dijs essent intenti, id quod Lycaonibus accidit. 2. Cor. 12. Act. 16. Act. 14.

Fidelis autem Deus, quia sermo noster qui fuit apud uos, non fuit est & non.] Obiectionem emergentem diluit. Verisimile est enim dicturum quempiam fuisse, Si quæ dicis, non sunt firma, ac sæpè dicis nę, & inuenitur non: metuimus ne quo modo & sermo tuus & prædicatio talis sit, nempe næ & non, hoc est, inconstãs & instabilis. Hanc igitur dissoluens, quòd promiseram, inquit, uenire ad uos, meum erat, unde & à proposito decidi. Prædicatio autem Dei est, & quæ Dei sunt, fallere non possunt: proterea etiam, inquit, fidelis Deus, hoc est, uerus. Proinde quia uerus est, neq; uerbum ipsius erga uos, quod nos prædicauimus, inconstans & instabile erit, ut alias quidem sit, est, alias uerò non.

Dei enim filius Iesus Christus, qui in uobis est per nos prædicatus, per me & Syluanum & Timotheum, non fuit næ & non, sed næ in eo fuit.] Deinceps dicit qualis sermo non fuerit næ & non. Qui in uobis prædicatus est, non fuit næ & non, hoc est, nõ hoc quidem nunc prædicabatur, nũc uerò aliud: uerùm næ fuit, hoc est, firmiter & inconcusse prædicatus est sermo. Recenset autem & multitudinem eorum qui prædicauerunt, testimonium fide dignum faciens; ac demissam habere mentem docens, cum suos discipulos condoctores faciat.

Quotquot enim sunt promissiones Dei, in ipso sunt næ, & in ipso Amẽ, Deo ad gloriam per nos.] In prædicatione multa sunt quæ promittuntur, resurrectio mortuorum, filiorum adoptio, ac simpliciter spes futuri seculi. Ait ergo quòd non solùm uerbi ministerium adeoq; prædicatio similiter habeat, ac firmiter prædicata sit, uerumetiam quæ in ipsa sunt promissiones. Dei enim sunt. Porrò quæcunq; promisit Deus, in ipso ne si ue etiam, & Amen habent, id est robur & stabilitatem. Non enim in homine quopiam complentur, sed in ipso Deo, stabiles itaq; sunt. Quinetiam ad gloriam eius faciunt. Etiamsi enim ob nihil aliud prorsus, ob suam tamen ipsius gloriam Deus promissiones suas complebit. Quomodo uerò cõplebit has? per nos, hoc est, per beneficia quę in nos ille confert. Nos enim ipsi sumus occasio ut cõpleat promissa, qui promissa accipimus. Quòd si promissiones Dei firmæ sunt, multo magis ipse & qui de ipso est sermo, erit firmus. Vel id quod ait, per nos, aliter est accipiendum, hoc est, ad gloriam Dei, quæ per nos ipsi est oblata. per nos enim celebrior & gloriosior redditur.

Promissa Dei rata sunt.

Qui autem confirmat nos uobiscum in Christum, & qui unxit nos, Deus est, qui & signauit nos, & dedit pignus spiritus in cordibus nostris.] Suprà dixit quòd Deus impleat promissiones, iam confirmat hoc, Quòd uos, inquiens, & ego doctor uester, firmiter stemus in fide erga Christum, ipse dedit, qui & unxit nos & signauit: hoc est, prophetas, sacerdotes, & reges nos fecit. Talis enim est, quisquis baptizatus est, nempe propheta: quippe qui uiderit quę oculus nõ uidit, nec auris audiuit. Sacerdos etiã, ut qui debeat seipsum offerre hostiã uiuentem, sanctam, beneplacentem Deo. Tum rex, ut Dei summi regis & imperatoris filius factus, futuriq; regni hæres, & qui nunc regnet dominetur q; in omnes absurdas cogitationes, constitutusq; sit supra uniuersum mundum. Perinde igitur ut apud priscos sacerdotes & reges inungebantur oleo, sic hodieq; nos spiritu inuncti sumus, dante Deo arrhabonem spiritus in cordibus nostris. Quòd si arrhabonem dedit, totum omnino etiam dabit. Arrhabonem autem appellat quæ nunc dantur charismata spiritus. Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus: tum uerò perfecta erit commutatio, quando manifestabitur Christus in gloria sua. Ne igit arbitremini nos esse qui polliceamur, deinceps forsan mendaces inueniendi. Minimè enim gentium nos sumus qui fulcimus uos: uerùm Deus est, qui & promittit, & firmat cùm me, tũ uos, ipsi enim curæ est ut omnia repleat. Subaudire enim te oportet, quòd hæc & illa Deus faciens, ipse etiam complet proprias promissiones.

Christiani hominis dignitas. 1. Cor. 2. Rom. 12. *Reges oleo inungebantur.* Rom. 8.

Ego autem testem Deum inuoco in animam meam, quòd parcens uobis, nondum uenerim Corinthum.] Atqui suprà dixit, non ueni propterea quòd non habuerim meipsius potestatem, sed à spiritu sim prohibitus. Qui igitur nunc ait, ut parcerem uobis, non ueni? Vel hoc ipsum spiritus ipsius erat. Spiritus enim ei suggessit ne ueniret, proponens nimirum & consulens, quò eis parcat. Vel quia spiritus primùm inhibue-

ris, post uerò & ipse secum reputauerit sic melius esse, ideoq; manserit. Sapientiam hîc ipsius animaduerte. Cum enim illi dicerent, Propterea non uenisti, quòd, ut uidetur, oderis nos: ipse diuersum adducit, Eam ob causam non ueni ad uos, quòd uobis parcerem: Hoc autem refert, quia nonnulli apud eos fuerint peccantes, qui tamen in melius animi sui sententiam non permutassent: quos inuasisset, si inuenisset eos non pœnitentes. Expectauit igitur tãtisper dum correxerint mores suos, ac tum ueniat, nec puniendi occasionem inueniat.

Non quòd dominemur fidei uestræ, sed adiutores sumus gaudij uestri.] Quia uidebatur maioris grauitatis & autoritatis quod dixerat (illis enim quispiam parcit, in quos puniendi ius habet, ut qui sit dominus eorum) asperitatem iam orationis curat & mitigat, Non dixi, inquiens, me uobis parcere, eo quòd sit mihi ius in fidem uestram. Liberæ namq; uoluntatis fides est, necq; quisquam cogit nolentem credere: uerum enimuero quia uestra lætitia mea est, non ueni, ne conijciam uos in mœrorem, ac simul uobiscum mœream. Omnia enim facio pro gaudio uestro, eamq; ob causam aduentum meum distuli, ut ad solas has minas uos ad meliorem statum translatos inueniens, uos mœroris expertes conseruem.

Fides libera est.

Fide nanq; statis.] Demissa nunc oratione ipsis loquitur, quandoquidem non parũ eos percusserit in priore epistola. Quod autem ait, est huiusmodi: In his quæ ad fidem attinent, statis, non potui igitur quicquam hoc nomine de uobis conqueri. In alijs uerò concussi eratis, & uacillabatis, quæ qui non emendassent, à me fuissent notati: unde & ipsi meritò contristati fuissent, quandoquidem & ipse contristatus essem.

CAPVT II.

STatui autem hoc apud meipsum, ne iterũ in tristitia uenirem ad uos: Quia iterũ ait, indicat se antehac quoq; mœrore affectum fuisse, nec tamen apertè dixit, Alias etiam mœrore affecistis me: sed aliter, Ea de re non ueni ad uos, ne iterum uos cõtristem, quod eandem quidem sententiam habet. Ideo enim & eos mœrore affecit obiurgationibus, quandoquidem & ipsum contristauerant delictis. Attamen non peræque ferit.

Si enim ego uos contristo, ecquis est qui me lætificet, nisi qui ex me contristatur?] Et si contristem uos, cum uos increpo, & auersor, ex hoc tamen exhilaror, quia uideo me plurimi apud uos fieri, adeò ut mordeat uos, siquando uos auerser uel obiurgem. Nemo enim, inquit, me exhilarat adeò, ut is qui contristatur, quum conspiciat me ira percitum. indicat enim quòd non contemnat me. Vnde cum melioris uitæ spem præbeat, exhilarat me.

Et scripsi uobis hoc ipsum.] Quale: quòd parcens uobis non ueni. Vbi autem scripsit? In hac ipsa epistola.

Vt ne cum uenero tristitiam habeã propter quos oportebat me gaudere.] Eã, inquit, ob causam scripsi uobis, ut corrigamini in melius, ne impœnitentibus, ac non emendatis assistens, mœrore afficiar, ppter uos, quos oportebat lętitiæ ansam mihi prębere.

Confidens de omnibus uobis, quòd gaudium meum, omnium uestrũm est.] Scripsi, inquit, cõfidens quòd emendaturi sitis uos, atq; ita me gaudio affecturi. Meum autem gaudium, omnium uestri est. Ea de causa dixi, ut contrister, non meum, sed uestrum potius commodũ spectans. Noui enim quòd si conspexeritis me lętantẽ, lætemini & uos: sin dolentem, & uos doleatis.

Nam ex multa afflictione & anxietate cordis scripsi uobis per multas lachrymas.] Postq; suprà dixerat, Qui contristatur, exhilarat me: ne dicant, Eò niteris in mœrorem conijcere nos, ut ipse exhilareris: subdit: Vehemẽter etiam mihi dolet, plus q; uobis peccantibus. Non enim simpliciter ex afflictione, sed ex multa: neq; per lachrymas simpliciter, sed per multas, & ex anxietate cordis scripsi, hoc est, suffocauit cor meum ipsa tristitia, constringens & angustum reddens, ac propterea scripsi. Quemadmodũ si quis pater medicus secans aut inurens filium suum, duplici nomine angitur, & q; ægrotat filius, & q; adigatur ipse admouere manũ & secare: altera autem ratione exhilaratur, spe nimirum sanitatis, recuperandæq; salutis: hunc ad modum & ego uos delinquẽtes in mœrorem conjciens, ipse mœreo: alia uerò ratione nihil exhilaror, uobis mœrentibus propter spem emendationis uestræ.

Cõparatio pulchra.

Non ut contristemini, sed ut charitatem cognoscatis quam habeo abundantius erga uos.]

A uos.] Consequens erat dicere, non ut contristemini, uerùm ut emendemini: atqui non dicit hoc. Edulcat autem sermonem, cupiens eos attrahere, indicando q; eos præteris suis discipulis dilectione maiore complectatur: & quòd contristet eos, ex dilectione contristet, non ex iracundia. Maximæ enim charitatis symbolum est, me ob delicta uestra mœrore affici, ac festinare ut uos increpem, & uos inde contristem. Nisi enim uos diligerem, relinquerem uos inemendatos & incuratos.

Sin quispiam contristauit, non me contristauit, sed ex parte, ut non onerem omnes uos.] Vult per hæc horum charitatem in fornicatorem confirmari, de quo in priore epistola scripserat. Omnes enim ipsum ceu execrabilem auersati erant, idq; apostoli fussu. Ne igitur rursus contraria iussi, nempe ut recipiant ipsum, ei cõdonent, scandalum patiantur Pauli nomine, tanquam inconstantis & mutabilis, prudentissimè argumentatur, eosq; participes facit huius condonationis, Quemadmodum, inquiens, communiter nos mœrore affecit, sic & communiter exhilaremini in condonatione eius. Non enim me solum mœrore affecit, sed omnes uos ex parte: hoc est, parum quiddam contristauit, ut ne dicam quòd omnino uos contristauerit, ut ne ipsum grauem: quandoquidem reuera uos perinde contristarit ac me, attamen ne aggrauem cum qui fornicatus est, ex parte dico uos contristatos fuisse.

Sufficit illi qui eiusmodi est obiurgatio hæc quæ fit à pluribus.] Non dixit, ei qui fornicatus est, sed qui talis est, perinde ac in priori quoq; epistola: sed illic ne nominare ipsum quidem uolens, hîc uerò parcens ei, nusquam peccati mentionem facit, erudiens nos, ut contritis compatientiores simus.

Ita ut è diuerso, potius uos ei cõdonetis, & consolemini.] Nedum, inquit, remoueatis increpationem, cæterùm mitius etiam cum eo agatis, & cõdonetis, & adhortemini ipsum, hoc est, recreetis & curetis ipsum: quemadmodum si quis flagris quempiam cædens, non solum non dimittat, uerumetiam plagas & uulnera curare adhortetur. Pulchrè aũt dixit, Condonate. Vt enim ille non existimet sibi remissam noxam, quia satis confessus sit, & sufficienter pœnitentia ductus, ostendit q; non tantum ex pœnitentia sua quantum ex illorum gratia & donatione dimissionem recipiat.

B

Ne quo modo abundantiori tristitia absorbeatur qui huiusmodi est.] Operæpreciũ est, inquit, ut ipsum denuò assumatis, cõsolemini & curetis, ne absorbeatur uelut à bellua quadam, uel à tempestate & procella tristitiæ, uel ad strangulationẽ etiã perueniat, ueluti Iudas ex desperatione, uel resiliat, utputa nõ ferens ex immoderata obiurgatione dolorem, & ad maiorem malitiam præcipitetur. Animaduerte hîc quomodo istum in officio contineat, ne post dimissionem segnior fiat. Non enim suscepi te, quòd perfectè sordes elueris, sed ne quid grauius patiaris ob infirmitatem tuam. Animaduerte porrò quòd non ad naturam peccatorum, cæterùm ad affectionem peccantium, increpationes sint moderandæ.

Peccatores consolandi. Matth. 27.

Increpationum modus.

Propter quod obsecro uos ut confirmetis in illum charitatem.] Non iam ueluti doctor ac præceptor imperat, sed ueluti patrocinans iudices precatur cõfirmare, hoc est, facere dilectionem, nec simpliciter aut uulgariter ipsum assumere. Indicat autem eorũ etiam uirtutem. Nam qui antea sic amarant hominem, ut ei applauderent nunc, usq; adeò ipsum auersabantur peccati istius causa, ut & Paulus pro eo intercederet.

Ideo enim scripsi uobis, ut cognoscam experimentum uestrum, num ad omnia obedientes sitis.] Perterrefacit eos, ut metuentes iudicium inobedientiæ, facilè condonent homini. Ea nanq; de causa, inquit, scripsi, ut cognoscerem probationem uestri, hoc est, obedientię uirtutem, si quemadmodũ audiuistis me ut eum increparetis, sic mihi nunc obediatis, ut eum adhortemini consoleminiq;. Id enim ualet quod ait, Num ad omnia obedientes sitis. Atqui non propterea scripsit, sed ob illius salutem; attamen ubi nihil lædituꝛ, simul illis amicum sese exhibet.

Cui autem quicquam donatis, & ego.] Mollit per hæc caput exertantem contentionem ipsorum, & instantiã, qua uidebantur non esse cõcessuri homini. Ecce illos enim principes gratiæ, adeoq; primo loco, se uerò comitem ac secundo loco ponit: Cui, inquiens, donatis uos, & ego condono.

Nã & ego, si quid donaui, cui donaui, propter uos in persona Christi.] Vt ne existiment se esse dominos dimittendi, & non, ac propterea negligant hominem absoluere,

indicat eis q̃ iam ipse tali donauerit, ut nõ possint sese porrò ipsi opponere. Ne autem A
uulnerentur ceu cõtempti, propter uos, inquit, remisi ei. noram enim q̃ hoc uobis gratum sit futurum. Deinde ne uideatur propter homines concessisse uel dimisisse ei pœnam, adiecit, in persona Christi, hoc est, secundum Deum, & coram Christo, & tanquã illo hoc iubente, ac uelut eius uicem gerens, dimisi. Quòd si iam in gloriam Christi cedit dimissio, quomodo non esset huic ignoscendum, ut glorificetur Christus?

Vt ne circumueniamur à satana: non enim ignoramus ipsius cogitationes.] Ne, inquit, fiat cõmune damnum, imminuaturq̃ gregis Christi numerus. Eleganter aũt rem ipsam πλεονεξίαν, id est, circumuentionẽ siue usurpationem nominauit. non enim ad se pertinentia satanas accipit, uerũ & nostra rapit: ac maximè per methodum nostrã, id est per cogitationẽ immoderatã, & nimium seuerã. Propterea & diaboli cogitationes uocauit malitiam eius & imposturam, & quomodo in pietatis specie perdat: nõ solum
Mœror immodicus etiam hominẽ perdit. enim per fornicationem supplantat, uerumetiam per immodicũ mœrorem. Quomodo igitur non est circunuentio, cum etiam per nostra nos capiat?

Porrò cum uenissem Troadem in Euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiẽ spiritui meo, eo quòd nõ inuenerim Titum fratrem meum.] Suprà cõmemorauit q̃ afflictionem habuerit in Asia, monstrauitq̃ quomodo liberatus sit ab ea: iam nunc rursus docet q̃ & aliter afflictus fuerit, q̃ non inuenerit Titum. Cum enim non adfuerit qui animũ addit, grauior est tentatio. Quare quid me tarditatis accusatis, qui in tot tantasq̃ calamitates inciderim, & necessitates, quæ nõ sinunt nos pro nostro arbitratu proficisci? Non simpliciter autem dicit, profectus sum Troadem, uerùm ad Euangelium, hoc est, ut prædicarem. Ecquî igitur non prædicasti, maximè cum ianua patefacta fuerit? Prædicaui quidem, sed non multum, postquam non reperi Titum, nõ habui enim quietẽ, hoc est, affligebar, propter ipsius absentiã imbecillior reddebar. Ideó ne igitur intermisisti opus Dei? non propterea, sed quia impediebatur opus illo absente. Nam ego prorsus prædicare cupiebam, enimuero Titi ab- B
sentia impedimento fuit: magna enim cooperabatur præsens.

Verùm illis ualere iussis, profectus sum in Macedoniam.] Hoc est, nõ multum temporis illic triui, afflictus nimirum atq̃ pressus. Ostium enim ingens apertũ erat, id est, multum operis restabat, uerùm propter cooperatoris absentiam impediebatur.

Deo autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo.] Quia multos commemorauerat mœrores, multaq̃ tristia quæ in Asia, quæ in Troade pertulerat, quibus etiam præpeditus ad eos non accesserat, ne uideatur ista lugens denumerare, inquit: Gratias ago Deo, qui semper triũphat nos, hoc est, conspicuos facit & ostendit. Triumphus e-
Triumphus. nim dicitur cum uictoria & trophæis per mediam urbem progressio atq̃ trãsitus regis uel imperatoris cuiuspiã. Et nos igitur cum de diabolo trophæis Deus conspicuos reddit. Quæ enim uidentur esse contumeliæ, sunt gloria nostra: tum enim corruit diabolus. In Christo autem eadem fiunt, hoc est, propter Christum, & uerbi prædicationem. Vel quòd in Christo triumphamur, hoc est glorificamur. Christum ueluti trophæum gestantes, nos quoq̃ in ipsius splendore glorificamur.

Et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.] Vnguentum, inquit, pre-
Dei cognitio, unguentum precio sum. cio sum est cognitio Dei, quam nos cunctis hominibus manifestamus: imò potius non ipsum aroma uel unguentum, sed fragrantiam siue odorem ipsius. Etenim præsens cognitio nõ est admodũ perspicua, sed per speculũ & in ænigmate. Perinde igitur ut qui fragrantiã olfacit, unguentũ alicubi esse positũ nouit, cuiusmodi aũt sit naturę aut essentię, nõ item: sic & nos, q̃ Deus sit, nemo non nouit: quis uerò sit quo ad substantiã, non item. Veluti igitur thuribulũ siue suffumigatoriũ sumus regale, & quòcũq̃ abierimus, odorẽ spiritualis unguenti circumferimus, cognitionis uidelicet Dei. Cũ igit̃ patuloantè dixisset, q̃ semper triumphamur, nũc inquit, in omni loco homines bono suffitu adflamus. Omnis enim locus & tempus nostris institutionibus repletus est. Itaq̃ strenuè oportet ferre: si quidẽ & nunc usqueadeò glorificemur priusq̃ futuris bonis potiamur.

Quia Christi bonus odor sumus Deo, in ijs qui salui fiunt, & in ijs qui pereũt.] Vel hoc dicit, q̃ nos ipsos hostiam offerimus, morientes propter Christum: uel q̃ ad Christi uictimã & mactationem ueluti quidam suffitus & nos incendamur. Quod uerò ait, est huiusmodi: Siue seruentur quidam, siue pereant, Euangelium propriam uirtutem retinere

retinere perseuerat, noscq̃ perseueramus illud esse quod sumus. Ac quemadmodum A
lumen etiamsi caligine perfundat eos qui debilioris uisus sunt, lumen tamen est: nec quoq̃ etiamsi febricitantibus & ijs qui deprauato sunt gustu amarũ fuerit, dulce tamen est: hunc ad modum Euangelium boni odoris est, etsi increduli quidam pereunt. Et nos bona fragrantia sumus: non simpliciter autem, sed Deo. Quando uerò ille iudicauerit isthuc, quis est qui contradicat?

Alijs quidem odor mortis ad mortem, alijs uerò odor uitæ ad uitam.] Quia dixerat nos bonã esse fragrantiã pereuntibus, ne arbitreris illos quoq̃ Deo acceptabiles esse, subintulit hæc: Odorem, inquiens, hunc alij quidem recipiunt ut seruentur, alij ut pereant. Perinde ac sues & cantharos unguentum suffocare dicitur, sic & Christus, petra 1. Pet. 2.
scandali, & in ruinam positus est. Tum ignis aurum illuminat, clariusq̃ reddit, spinas *Christus petra scãdali.*
uerò urit & absumit.

Et ad hęc quis idoneus?] Quia magna dixerat, nimirũ, bonus odor sumus, & triumphamur, rursus ad moderatam humiliterq̃ de se sentientem mentem redit. Ad hæc, inquiens, nostra imbecillitas non esset satis, nisi Dei esset potentia. Illius enim totum hoc est quod agimus, nihilq̃ nostrum est.

Non enim sumus ut multi, cauponantes uerbum Dei.] Mendaces & uanos apostolos hîc notat, qui Dei gratiam suum esse opus affirmabant. Propterea, inquit, dixi, quis est idoneus? ac Deo totum retuli acceptũ, quòd non sum sicut pseudapostoli, cauponans & adulterans uerbum Dei. Innuit autem, quòd ipsi Euangelij etiam doctrinã deprauẽt humanæ sapientiæ ratiocinationibus, ac pecunia diuendere conentur, quod gratis impertiendum erat. Verùm nos non sumus huiusmodi. Infert igitur.

Sed tanquã ex syncerítate, sed tanquam ex Deo, ante cõspectum Dei in Christo loquimur.] Hoc est, ex pura minimeq̃ fallaci mente, ac ueluti ex Deo habẽtes ea quę loquimur, & non ueluti per nos ipsi quicquam transigamus, tum in Christo: non per nostram sapientiam, uerùm illius sapientia imbuti & instituti. Ante conspectum autem B
Dei dixit, ut cordis sui rectitudinem & libertatem ostendat. Adeò enim cor nostrũ purum est, ut & Deo ipsum indicemus.

CAPVT III.

INcipimus iterũ nosmetipsos cõmendare.] Quandoquidẽ de seipso locutus erat ardua, fors quispiam dicere poterat, Quid adeò ô Paule te effers, huiusmodi de teipso proloquens? hanc igitur obiectionem per sequentia diluit.

Num egemus ut nonnulli cõmendatitijs literis ad uos, aut ex uobis cõmendatitijs?] *Pseudapostoli.*
Hoc cum grauitate & acerbitate loquitur, sermonem suum asperiorem reddens. Pseudapostolos autem tectè carpit, qui cum propríjs suis operibus non possent inclarescere, commendatitias fingentes epistolas, ad quoscunq̃ uellet perferebant, quibus ita commendabantur & innotescebant. Quod igitur cum acerbitate dicit, est huiusmodi: Num igitur dicat aliquis quòd oporteat nos epistolas commendatitias adferre ad uos, ut per ipsas uobis manifestemur, aut rursum ex uobis ad alios. Deinde ex affectu apposite subdit.

Epistola nostra uos estis scripta in cordibus nostris, quæ cognoscitur & legitur ab omnibus hominibus.] Quod fecissent, inquit, literæ commendantes nos, & honestos uenerabilesq̃ reddentes, hoc ipsum uos facitis, dum alij uos uident, & de uobis audiunt. Nam quócunq̃ profecti fuerimus, uos circumferimus, cordiq̃ nostro inscriptos gestamus, omnibus denunciantes uirtutem uestram. Proinde cum uos habeam epistolam me alijs commendantem, non indigeo aliorum epistolis ad uos, per quas innotescam ignorantibus me. Porrò cum uos in mente mea sitis, non opus habeo ut quidam alij me uobis prædicent. Ad ignotos enim commendatitijs literis opus est, non ad cognitos. Vos autem ita menti meæ inscripti estis, ut excidere nõ possitis. Hîc autem testimonium dicit non solum eorum dilectioni, uerumetiam uirtute conspicuis operibus, ut qui sufficientes fuerint cunctis mortalibus præceptoris sui dignitatem cõmonstrare. Discipulorum nanq̃ uirtus, præceptorem ornat. *Discipuli uirtus præceptorẽ ornat.*

* Manifestati quòd estis epistola Christi.] Qua isthuc ratione? Quòd lex Christi & mandata eius, literarum instar apud uos maneant & custodiantur.

Ministrata à nobis, inscripta non atramento, sed spiritu Dei uiuentis: non tabulis lapideis,

* φανερούμενοι, *id est, dum manifestatis, uel dum manifestamini. Est enim uerbum medium.*

lapideis, sed tabulis cordis carneis.] Occasione apprehensa comparandi legem cum Euangelio, ordítur hinc inquiens: Quemadmodũ Moses minister fuit legis, sic & nos uestræ in uerbũ fidei ministri extitimus. Et perinde ut is tabulas lapideas incidit, sic & nos uestra corda. Lex porrò atramento scribebatur, Euangeliũ autem in uobis per spíritum scriptum est. Quanto igitur interuallo spiritus ab atramento distat, & cor à lapide, tanto & nouũ Testamentum à lege discrepat. Quod uerò ait in tabulis * cordis carneis, sic legè per hyperbaton: In tabulis carneis, deinde adijce quod per medium impositũ est, hoc est, cordibus. Aut postquam corda sint etiã lapidea, induratorũ nimirum, eam ob rem credentium corda carnea esse dixit, quippe quæ sint capacia uerbi.

Exod. 31. & 34.

Legis & euangelij differentia.

* Theophylactus non καρδίας, id est, cordis, sed καρδίους, id est, cordib. legisse uidetur: ut sit, in tabulis carneis, nempe cordib. per appositionem.

Fiduciam autem habemus talem per Christum ad Deum, non quòd sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis ipsis.] Quia commonstrauit nouum Testamentum uetere esse maius, cõsequens autem erat ratiocinari quòd & uos deinceps Apostoli nouí Testamenti ministri maiores estis Mose, qui ueteri Testamento inseruit. Id autem arrogans esse uidebatur: Nihil, inquit, nostrum, sed fiducia nostra, id est, gloriatio nostra, per Christũ est ad Deum. Christus enim est in causa nobis cur in Deo gloriemur, nihilq; planè nostrum est, ne minimũ quidem. Hoc enim indicat, cum ait, Non sumus sufficientes cogitare aliquid ueluti ex nobis ipsis.

Sed sufficiẽtia nostra ex Deo est, qui & nos idoneos fecit ministros nouí Testamenti.] Potentia, inquit, nostra ex Deo est: ipse nanq; idoneos aut sufficiẽtes nos reddidit, hoc est, roborauit, potentiam nobis suam inseuit, idoneos fecit ministros magnæ ac diuinæ illius rei, nouí Testamenti.

Rom. 7. Lex spiritualis.

Non literæ, sed spíritus.] Lex quidem spiritualis est, hoc est, à spíritu data: nec tamen spíritum suppeditabat, ut nouum. Hoc igitur dicit, nobis non sunt creditæ literæ, sicut Moysi, sed spíritus suppeditatio. Etenim nõ tantum spíritualia & diuina docebant Apostoli, uerumetiam manum imponentes, spíritum dabant.

Litera enim occidit, spíritus autem uiuificat.] Lex si acceperit quempiam peccantẽ, etiam in eo quod minimum uideretur, ueluti si quis in sabbato ligna collegisset, eum tollit è medio. Spíritus autem sanctus eos qui innumera flagitia cõmiserunt, susciens in lauacro baptismatis, iustificat: mortuosq; peccato, uiuificat.

Num. 15. Legis seueritas.

Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria.] Cum suprà docuisset discrimen nouí à uetere Testamento, q; illud quidem atramento, hoc uerò spíritu scribitur: & illud quidem in lapides, hoc uerò in corda scribatur: tum q; illud occidat, hoc uerò uiuificet: nunc ostendere uult, q; & gloria Euangelij maior sit. Quia uerò lex externam gloriam habuit, quæ ex Mosis renidebat persona & facie, nouum uerò testamentum spirituali, siue intellectuali gloria refulsit, quam nemo corporis oculis uel sensibiliter uidet: à ratiocinatione igitur excellentiam Euangelicæ gloriæ ostendit, inquiens: Lex ministra erat mortis. Non dixit autem factrix mortis, ut ne det locũ hæreticis, sed adiutrix. Peccatum nanq; mortem faciebat, lex autem pœnam inducit ac statuit. Præterea literæ tantùm aut elementa, lex fuit, non auxilium præstans certantibus, quod sit in baptismate, sed & supplicia indelebilia subindicans. Lapidibus enim impressum fuit hoc mortis ministerium. Si igitur lex, cum huiusmodi sit, in gloriam cessit, quanto potius gratia quæ incomparabiliter excellit?

Exod. 34.

Ita ut non possent defigere oculos filij Israelis in faciem Moysi propter gloriam uultus eius quę aboletur.] Clanculum Iudæos accusat. Adeò nanq; rudes, inquit, fuerunt, ut neq; sensibilem gloriam intueri possent. Non dixit autem q; lex & tabulę habuerint gloriam, sed faciem Moysi. Moses enim celebris erat, nõ tabulæ legis. Quinetiã ipsam Mosis gloriam tollit, abolitam illam dicens, hoc est, quiescentem. Víde autem quomodo non dixerit prauam, sed finem accipientem & cessantem.

Quomodo non magis ministratio spíritus erit in gloria? Cum legem dixisset ministerium mortis, consequens erat dicere, Euangelium esse ministerium uitæ: at quod maius est dixit, nimirum spíritus. Nouum nanq; testamentum suppeditandi facultatẽ habet, non uitam modò: at quod maius est, spíritum quoq; ipsum, qui uitam suppeditat. Multo igitur celebrius erit lege.

Noui testamenti præstantia præ lege.

Nam si ministratio damnationis est gloria, multo magis abundat ministeriũ iustitię in gloria.] Rursus eandẽ sententiã circumuertit, adeoq; profert. Interpretans aũt qũo dixerit,

dixerit, Litera occidit, legem ait esse ministerium condemnationis, * & punitricem peccati, non factricem. Ministerium uerò iustitiæ, Euangelium, quod non solùm à pœna & supplicio liberat, uerùm iustificat etiam peccatorès. Multo igitur magis Euangelium in gloria erit.

* Pro non, uidetur legendum esse, &, ex Chrysost. et ueteri interprete, et ex hoc ipso in glossa tertia præcedẽte, ubi dicit, Lex non est factrix mortis, sed pœnam inducit, &c.

Etenim neq; glorificatum est quod glorificatum est, in hac parte, propter excellentem gloriam.] Quid cõfero, inquit, uetus & nouum testamentum inter sese? Tanta est enim nouí excellentia, ut in hac parte, id est in comparatione, ne gloriã quidem habere putetur quod glorificatum est, uetus nimirum testamentum, propter supereminentem nouí gloriam. Nam lex glorificata per seipsam: propter excellentiam tamen gloriæ Euangelij, in gloria uidetur. Animaduerte autem quòd & in hoc commodet uetus Testamentum, comparationes enim fiunt inter cognata.

Si enim quod aboletur, per gloriã fuit: multo magis quod manet, in gloria erit.] Aliam rationem adijcit: Si enim abolenda abrogandaq; lex, per gloriam data est, multo magis in gloria erit stabile ac semper duraturum nouum Testamentum.

Habentes igitur talem spem, multa fiducia utimur.] Quia ingentem quandam gloriam nouo attribuit, qui uerò isthuc audiuerant, desiderabant fortasse externã sensuq; comprehensibilem gloriã uidere, ut imbecilles intellectu: Spem habemus, inquit, qualem q; maioribus bonis honorati ac donati simus, quàm Moses quotquot credimus. Hinc multa libertate ac fiducia utimur erga eos quos instituimus, nihil celantes, nihil etiam prætermittentes: neq; metuimus uestrum conspectum, quemadmodum Moses Iudęorũ. Non enim estis infirmi æquè atq; illi. Moses enim cum secunda uice accepisset tabulas, atq; à monte descenderet, faciem habebat adeò splendidam, ut Iudæi neq; accedere eum possent, neq; quisquam cum eo loqui, donec uultum obuelaret. Huius historiæ Paulus hîc iam meminit, & ait:

Mosis splendor. Exod. 34.

Et non sicut Moses ponebat uelamen super faciem suam, ut non intenderent filij Israel, in finem eius quod aboletur.] Id est, non est opus nos contegi, perinde ac Moses se contegebat. Potestis enim aspícere gloriam hanc quam habemus, gloriam dico Euangelij: quanquam illa longè sit lucidíor atq; fulgentíor, hoc est, pulchrè potestis intelligere Euangelij mysteria, nec opus habemus ea uobis occultare ipsa obscuritate tanquam uelamine quopiam. Israelitæ autem rudes non potuerunt uidere quòd finem haberet lex, quodq; abroganda foret. Velum enim pinguẽ necnon crassam eorum mentem significat, ut deinceps dísces. Nonnulli sic intellexerunt, q; illud ipsum, quòd nequiuerunt dirigere lumina sua in uultum Mosæ, ostenderet gloriam istam finem habere. Cum enim non uideretur, gloria non erat: atq; hac ratione significabatur eam non diu duraturam, quandoquidem ne gloria quidem appareret.

Sed obtusi sunt sensus eorum. Nam in hodiernum usq; diem idem uelamen in lectione ueteris testamenti manet non reuelatum quod in Christo aboletur.] Excæcata est, inquit, mens eorum: ac propterea neq; qui tum ducebant uitam, uidebant: neq; qui hodieq; superant, cernunt: quippe qui excæcati sint, idemq; uelamentum habeant in facie Mosis, hoc est in superficiali lectione legis. Nam Mosen Christus legem nominat, ut in eo loco: Habent Mosen & prophetas. Neq; reuelatur eis, neq; dignoscitur q; Christus esset antiquaturus uetus testamentum. Itaq; mentis eorum error est, si quidem excæcatio mentis est peccatum. Ne igitur mirum sit uobis, inquit, si non possint intueri in gloriam Christi, & credere Iudæi: neq; enim gloriam legis, quæ minor erat, conspícere poterant. Si enim legis gloriam uidíssent, Christi etiam gloriam uidíssent. Gloria enim legis est, ad Christum cõuerti. Vbi autem dixit quòd lex per Christum sit abroganda: Illic ubi ait: Prophetam uobis excitabit Dominus Deus, ipsum per omnia audietis. Itaq; cum iuberentur ipsum audire, ipse uerò & sabbata dissolueret, & circuncísionem, aliaq; omnia: lex igitur imperabat propriam sui dissipationem. Insuper per hoc quòd præciperet sacra fieri in uno templo, illud ipsum autem rursus auferret, nonne sacrificia omnino auferebat? & tu es sacerdos, in æternum, secundum ordinem Melchisedec. &, Sacrificium & oblationem noluisti. Hæc enim omnia legis sunt solutio, abrogatioq;.

Luc. 16. Deut. 18. Act. 3. 3. Reg. 9. Psal. 109. Psal. 39.

Sed usq; in hodiernum diem cum legitur Moses, uelamen positum est super cor eorum.] Quia suprà dixerat, quòd in lectione ueteris legis uelamen sit positum, ne quis

quis existimet q; uelamentum legis obscuritatem dicat, Haudquaquam, inquit, sed cæ A
citatem & crassitudinem cordis eorum, hanc dico uelamentũ: quandoquidem in facie Mosis, nõ propter ipsum situ erat, sed propter eorum crassitiem hebetudinem q; usus.

Quando autem cõuersus fuerit ad Dominũ, auferetur uelamen, Dominus aũt spiritus est.] Modũ hic dicit quo fieri possit ut corrigantur Israëlitæ. Quando cõuerteris te ad Dominũ, hoc est, quando à lege defeceris, accesseris q; spirituali Euangelio, tunc
Exo.34. auferetur uelamentum. Nam quando Moses, ut historia habet, ad Dominũ conuertebatur, retectus erat. Id uerò futuræ rei indiciũ erat: quoniam cum conuersus quispiam fuerit ad spiritũ (is enim Dominus est) tunc nudam uidebit faciẽ legislatoris, imò ipse erit in Mosis ordine & loco, excellentiq; fruetur gloria, legis nimirũ gloria, ut dictum est. Hanc enim donabit spiritus, ueluti Dominus & omnipotens.

Libertas Euangelica. Vbi autem spiritus Domini, ibi libertas.] In lege iugum erat & seruitus: in spiritus autem lege & Euangelio libertas, ut circa obstaculũ & liberè uideatur gloria Domini.

Nos uerò omnes reuelata facie gloriã Domini speculantes, ad eandem imaginem transformamur, à gloria in gloriã, tanquam à Domini spiritu.] Tanta, inquit, libertate & ingenuitate fruimur, ut omnes nos fideles, non quemadmodũ unus illic Moses, retecta facie (nõ enim est apud credentes uelamentũ) gloriam enim Domini speculantes, ad eandem imaginẽ transformemur, hoc est eandem gloriã recipiamus, tanquã speculum simus, splendoremq; recipientes, rursus resplendeamus. Ac quemadmodũ argentum è contrario solis positum, remittit radios etiam ipsum ex repercessu solis: sic & nos in baptismate per spiritum purgati, illiusq; radijs illustrati, iubar quoddam spirituale, quod sola mente comprehenditur, remittimus: ac transformamur ad eandem imaginem, à gloria spiritus ad gloriam nostram: eamq; talem, qualem par est habere eum qui à spiritu Domini, qui nulli est subiectus, illustratus est. Nam cum Dominus sit, heriles
Christianorum splendor. etiam faces & flammã habet. Siquidem omnes fideles spiritu sancto replentur per baptisma, animaq; ipsorum fulget: quandoquidem etiam Moses diuinam gloriam conspicatus, transformatus est & ipse ad hanc, hoc est, adsumptus & ipse fulgorem, luxitq; B
uultus ipsius, quippe qui figura nostri esset.

CAPVT IIII.

IDeo habentes hanc ministrationem, quemadmodum misericordiam sumus consecuti, non deficimus.] Quia multa eaq; ardua dixerat, nimirum quòd Mose maiores sint Apostoli: (nam si omnes fideles sunt maiores, quãto magis illic) curat nunc, adeoq; demittit tumorem istum, Dei est, inquiens, uniuersum. nos enim ministri tantummodo sumus: neq; illud etiam ministerium nostrum est, sed (perinde ac ait) misericordiã consecuti sumus. diuinæ enim & isthic misericordiæ est. Hyperbaton autem hoc est. Ideo non deficimus, hoc est, quia tantis sumus dignati donatiq; bonis, nõ destituimur, neq; deficimus ad pericula, ad afflictiones, postquam semel misericordiam consecuti, ordinati sumus ministrare.

Pseudapostoli. Sed abdicauimus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia.] Pseudapostolos subobscurè notat & intelligit hîc, qui simulabãt omnia. Accipientes enim clanculum, uidebantur non accipere. sancti in speciem cernebantur, & immundi erant. Nos uerò recusauimus talia committere, quæ manifestata dedecore afficiunt, pudoreq; suffundunt agentem, nempe quæ cum hypocrysi & fuco transiguntur. Infert enim, Nõ obambulantes in astutia. Proinde in idem recidunt & quæ contumeliam pariunt, & quę in astutia seu fraude transiguntur. Sin de turpibus facinoribus isthuc intelligas, nihil impedit. nam huiusmodi etiam committunt pseudapostoli.

Neq; adulterãtes uerbum Dei.] Non solùm uita, inquit, nostra simplex est & pura, & expers sceleris, uerumetiam doctrina nostra & uerbum, doli sunt uacua. Non enim quicquam externæ sapientiæ admiscemus ipsi, aut quicquam adulamur, aut ex uerbo pecunias colligimus: aut iam quidem hoc, iam uerò illud docemus pro temporum & personarum opportunitate, perinde ac pseudapostoli.

Sed in manifestatione ueritatis cõmendantes nos ipsos ad omnem conscientiã hominum coram Deo.] Pseudapostoli cõmendant seipsos hypocrisi, & per hoc q; alij esse uideantur, cũ alij sint: ego uerò cõmendo meipsum manifestatione ueritatis, hoc est, ipsis operibus pro testimonio utor: ueluti cum me nihil accipere cõfirmo, testes habeo uos,

A uos, aliaq; id genus eandem ad rationem. Atq; sic me prædico & commendo apud omnes homines tam infideles, quàm fideles, uitam meã retegens ac denudans: prædicationem q; uerbi omnibus patefaciens, ut ipsum discant. Quia uerò fieri potest ut homines fallantur, adijcit, Coram Deo, uel ante cõspectum Dei, quem pseudapostoli testem habere haud sustinuerint.

Infidelibus euangelium contectũ est. Quòd si etiam opertũ est Euangelium nostrum, in ijs qui pereũt est opertum.] Cum suprà dixisset Israelitis uelamen appositum esse, fideles autem retecta & aperta facie uidere: nunc ait, quòd si contectum est Euangelium, infidelibus est contectum. Quod enim tum Iudæis obtingebat ex Mose, hoc nũc nõ credentibus ex Euangelio obuenit. Illorũ autem culpa est, non Euangelij. nam si credidissent, etiam ipsi apertè palàm conspexissent gloriam Dei.

In quibus Deus seculi huius excæcauit mentes infidelium, ut non fulgeat illis illuminatio Euangelij gloriæ Christi.] In pereuntibus, qui multi sunt & uarij, sunt etiam increduli. Horum igitur mentes excæcauit Deus seculi huius. Hic prodeunt Marcionistæ, *Marcionistæ.* asseuerantes de mundi opifice hæc esse dicta: quem iustum quidem dicunt, sed non bonum. Manichæi uerò per Deum huius seculi, diabolum accipiunt: quem & *Manichæi.* mundi huius conditorem adserunt. At uerò neutrum horum dicendum est, cæterùm de Deo nostro hoc dictum est. Ac si seculi huius Deus esse perhibeatur, nihil nouum est, cum & Deus cœli dicatur: nec huius tantum Deus est. Item Deus Abrahami, Isaac *Neem.2.* & Iacob dicitur: non tamen illorum tantum est Deus, sed prorsus omnium. Quid igi- *Exod.3.* tur noui est, si Paulus opportunè etiam nunc ipsum nominauit Deum huius seculi, ut ita magis ostendat incredulis quòd etiam ea quæ uidentur, ipse condiderit: ex quibus etiam si uoluptatẽ ipsi capiãt, conditorẽ tamen ipsum reijciunt. Quin & ad hunc etiam modum hic locus est legendus: Infidelium huius seculi mentes excęcauit, futurum enim *Excæcare Dei.* seculũ infideles nõ habet. Quid uerò est excæcauit, hoc est, permisit eis cæcis esse, quẽ-
B madmodum & illud, Tradidit eos Deus in affectus ignominiæ. Posteaquam enim re- *Rom.1.* filierunt ab eo, dimisit eos, reliquit eos: non enim cogit ad salutem. Obserua aũt quòd non dixerit Excæcauit, ut referatur ad hoc ut infideles maneant, uerùm ad hoc, quòd prophani oculi non uideant lucem seu splendorem gloriæ Christi. Splendor aũt & illuminatio est, credere q; Christus crucifixus sit, quòd in cœlum receptus sit, & quòd futura nobis bona daturus sit. Quemadmodum si quis ophthalmia laborantem excludat ut solis radios non uideat, ne ijs offendatur: hanc ad rationem & illi increduli facti sunt à seipsis. Porrò cum tales facti essent, excluſit Deus radios gloriæ Euangelij, æquè atq; Israelitis Mosæ faciem obuelauit. Sic & nobis in mandatis dedit, ne proijciamus mar- *Matt.7.* garitas nostras ad porcos. Bene autem dixit, fulgeat siue splendeat. Mediocrem enim nunc habemus splendorem: non totam illuminationem, quam & antea odorem & ar- *Sup.1.cor.2,* rhabonem dixit: indicans q; eximius & excellens in futuro æuo remaneat.

Qui est imago Dei.] Monstrat hîc quòd non solam Christi gloriã ignorent, uerũetiam patris. Cum sit imago patris Christus, qui hunc non uidet, neq; illum nouit.

Non enim nos ipsos prædicamus, sed Christum Iesum Dominum: nos autem seruos uestros, propter Christum.] Suprà dixit quòd non ambulemus astutia, deinde adiecit de infidelibus quomodo sint contecti. Ait igitur nunc, Propterea fraudulenter non agimus, quia nosipsos haud prædicamus, uanorum apostolorum instar. Illi nanq; persuadebant discipulis suis ut à se sibi nomina inderent, ut in priore epistola indicauit, *1.Cor.1.* alijs dicentibus, Ego quidem sum Apollo, ego uerò Cephæ. Aut ne existimetis qui aduersum nos pugnatis, quòd nobiscum bellum geratis. Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Iesum: aduersus eum nanque dimicatis qui prædicatur. Nos enim adeò non prædicamus nosipsos, ut & non detrectemus serui uestri esse propter Christum, hoc est, eo quòd ille sic uos dilexit, & omnia uestri causa egit.

Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, qui illuxit in cordibus nostris, ad illuminationẽ cognitionis gloriæ Dei, in facie Iesu Christi.] Quare dixit nosip- *Exod.34.* sos non prædicamus? Quia Deus illuxit in cordibus nostris, & perinde ac faciei Mosis quondã, sic nobis nunc refulsit. Porrò non quemadmodũ in prima creatione dixit, Et *Gen.1.* facta est lux è tenebris, sic nũc dixit, Et facta est lux: cæterùm ipse nobis effectus lumẽ. Siquidem is illuxit nobis in facie Christi, hoc est, per Christum. Per Christum enim lu-

cet in nobis pater, datq; illustrationem cognitionis: non substantiæ suæ, sed gloriæ. Animaduerte autem Trinitatis sacrosanctæ mysterium apud Paulum etiamnunc. De spiritu namq; dicit, Gloriam Domini speculamur: Dominus enim spiritus est. De filio autem illuminationem gloriæ euangelij Christi. De patre autem nunc, illuminationē cognitionis gloriæ ipsius. *Trinitatis mysterium.*

Habemus aūt thesaurū istum in uasis fictilibus.] Postquā multa & preclara de ineffabili gloria loquutus esset, ne quis dicat, Et quomodo manemus in mortali corpore, talia, ut dicis, accipientes: hoc ipsum, inquit, Dei etiam uirtutis est, & potentiæ, quod uas testaceum huiusmodi thesauros capit.

Vt excellentia potētię sit Dei, & nō ex nobis.] Vt magnitudo & excellentia, inquit, uirtutis siue potentiæ quę in nobis apparet, Dei sit, neue existimemur nos ista agere ex nobis ipsis, uerùm omnes qui uident, Dei dicant hoc totum esse. Notat autem pseudapostolos, quoniam sibi ipsis uniuersum adscribebant.

In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur.] Adeò, inquit, totum est potentiæ Dei, ut & testacei cum simus, tantis tamq; uarijs tentationibus impulsi, non frangamur, neq; perdamus thesaurum qui in nobis est. Affligimur enim in omni cùm loco, tum tempore, inter amicos, inter hostes: sed non constringimur, angustiaue concludimur, Deo corda nostra dilatante.

Aporiamur, sed non destituimur.] Hoc est, in summam rerum penuriā & difficultatē incidentes, uerūtamen recti consistentes, in desperationem non deuoluimur, neq; uincimur: cæterùm in Deo exitum inuenimus, atq; uincimus.

Persecutionem patimur, sed non derelinquimur.] Persequuntur quidem nos homines, uerùm Deus nos non deserit. Ad exercitium enim nostrum, nō ut succumbamus, hæc permittuntur.

Deijcimur quidem, sed non perimus.] Corpore, inquit, & externis rebus deijcimur ab aduersantibus nobis, sed non perimus, quantum ad alacritatem animęq; instantiam attinet, tum quo ad corpus à Deo etiam conseruamur. B

Semper mortem Domini Iesu in corpore circumferentes, ut & uita Iesu manifestetur in corpore nostro.] Hoc est, quotidianas mortes sustinētes, imitantesq; mortem Domini Iesu semper, hincq; uitam ipsius commonstrātes, seu resurrectionem in corpore nostro. Si enim quispiam non credat q; Dominus resurrexerit, uidens nos quotidie mori, & quotidie uiuere, non porrò bona ratione incredulus permanebit.

Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter Christum, ut & uita Iesu manifestetur in mortali carne nostra.] Per hæc interpretatur quomodo dixerit mortem siue mortificationem Iesu, quandoquidem nō perinde apertum erat. Solet aūt per petuò obscurè dicta declarare, lucidioraq; reddere. Quòd ait, ut uita Iesu manifestetur, iuxta priorem intellectum sic accipiendum est: quod quemadmodū nos mortem Christi sustinemus nunc, uiuentesq; propter ipsum mori deligimus, sic & ipse uolet mortuos uiuificare tum. quod & alio in loco ait: Si Christo commorimur, simul etiam cum eo uiuemus. *Rom. 6.*

Ergo mors in nobis operatur, uita autem in uobis.] Mortem hîc tentationes uocat, hoc dicens: Nos quidem in periculis sumus, uos autem uita, quæ ex periculis paratur, fruimini. Euangelio nempe uobis prædicato, uitam uiuitis per illud sempiternam.

Psal. 115. Habentes autem eundem spiritum fidei, secundum quod scriptum est, Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus, propterea & loquimur.] Tentationum suprà mentionem fecit, & mortis, & quòd ex his nos liberet Iesus. adiecit etiā rationem, quoniam propterea liberat, ut resurrectionis suæ fidem faciat. Subdit itaq; iamnunc quòd fide hoc oporteat certum reddi, non tantum rationibus. Quemadmodum, inquit, Dauid tentationibus immersus, & à Deo solo ab ijs ereptus, dixit, Credidi, propter quod locutus sum: sic & nos eūdem fidei spiritum habentes, quem & ille habebat, credimus, ac eam ob causam loquimur: quòd perinde ut Iesus resurrexit, sic & nos pericula huius temporis uincemus, & rursus excitabimur. Obserua quòd idem sit spiritus ueteris & noui testamentorum, propter eos qui legem calumniantur. *Spiritus idē uet. ac no. testamenti.*

Scientes, quòd qui suscitauit Iesum, & nos suscitabit, & cōstituet uobiscum. Omnia enim propter uos, ut gratia abundans pluribus gratias agentibus abundet ad gloriam Dei.]

A Dei.] Quid credimus, & quid nouimus? Quoniam & nunc ex periculis nos eripiet, ac in posterum excitabit, is qui & Iesum excitauit, sistetq; nos uobiscum, ut perfruamur bonis. Animat autem eos, confidentesq; facit ad fidem & bonam uitam. Notans autem pseudapostolos qui dicebant, nos sumus mediatores bonorum quæ à Deo discipulis proueniunt, propter uos, inquit, sunt omnia, etiam ipsa resurrectio, non propter hunc uel illum. Hoc autem Deus facit, multisq; donat, gratiamq; suam exhibet, ut exuberante gratia, abundet & gratiarum actio, per multas personas adducta ad gloriam Dei. Quare uani apostoli cum gratiam Dei sibi adscribunt, obscurant etiam gloriam ipsius. A

Propterea non deficimus, sed licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est, renouatur de die in diem.] Quoniā, inquit, nouimus Dei potentiā atq; uires, & quòd hoc tempore nos è periculis liberet, & quòd postea nos suscitabit splendidos, non deficimus, neq; desperamus dum patimur. Porrò exterior homo, id est corpus, corrumpitur. quomodo? dum flagris cæditur, dum agitat. Interior uerò, id est spiritus & anima, renouatur. quānam ratione? cum bene sperat, acliberè agit, quasi propter Deum patiens & gaudens. *Homo exterior & interior.*

Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate eternū pondus gloriæ operatur nobis.] Interpretatur quomodo innouetur interior homo, dum secum reputat quòd afflictio momentanea sit, id est, temporaria est, & leuis, propter hoc ipsum quòd sit temporaria. Gloria autem æterna est, & pondus habet, hoc est, magnitudinem excellenter excellentem. hoc enim est quod ait, per hyperbolen ad hyperbolen, siue supra modum in sublimitate.

Non contemplantibus nobis quę uidentur, sed quę non uidentur. Quæ enim uidentur, temporaria sunt: quæ uerò non uidentur, æterna.] Ecquis facilis res est afflictio? Quia omnia, inquit, quæ uidentur, temporaria sunt, itaque & afflictio, imò & ipsa requies: nam & ipsa usui subiacet. Ob eam enim causam dixit, quæ uidentur, ut & hanc comprehenderet. Neq; igitur afflictioni succumbemus, neq; ocio & quiete diffluemus, uel laxabimur, utrunque enim temporarium est. Cum itaque hæc se ita habeant, ut quæ non uidentur, sint æterna, id est & regnum & pœna, illud ergo desiderate, hanc uerò declinate. B

CAPVT V.

SCimus enim quòd si terrestris nostra domus huius tabernaculi dissoluatur, ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis.] Quia dixerat suprà, quanto exterior homo corrumpitur, tanto innouatur interior, acaliquid ita noui uideretur adferre: Imò, inquit, quando perfectè corruptum fuerit mortale corpus & terrestre, tum innumera nobis bona germinabunt. Simul autem & de resurrectione ipsis rursus differit, etiamsi non adeò perspicuè ut in priore, ut ne uideatur inemendabiles eos iudicare. Terrestrem autem domum tabernaculi ipsum corpus nominauit. Porrò dum tabernaculum uocat, temporariam corruptibilemq; eius naturam significat. scena enim siue tabernaculum tale quiddam est. Etiamsi autem sæpenumero scenæ, id est tabernacula uocentur iustorum quies, uerùm isthuc cum appendice dicetur, nempe tabernacula æterna. Animaduerte autem quomodo terrestri opposuerit cœleste: & tabernaculo, æternum opponens. Exaggerans autem encomium futurę gloriæ corporis nostri, & non manufactam apposuit, non ut opponeret corpori huic, non enim est manufactum. Nonnulli per domum manufactam, uitam quam in terris degimus, acceperunt: tabernaculum autem, corpus ipsum: ut sit quod dicitur, huiusmodi: Si dissoluta fuerit quæ in terra est uita corporis nostri, quæ & manufacta dici possit, tanquam à manibus consistat (panis enim & uinum sunt huiusmodi, ex quibus uita nostra ueluti per manus conficitur) habebimus aliam uitam in cœlis incorruptibilem & non manufactam, hoc est, non indigentem nostrarum manuum operatione. *Sup. 4.* *Luc. 16.* *Corporis in corruptio è cœlo.*

Nam in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cœlo est superindui cupientes.] Qualem habitationē? corpus incorruptibile. Ex cœlo autem ipsum dicit, non quòd descendat à supernis, eæterùm quòd inde possideat & retineat emissam incorruptibilitatis gratiam. Adeò igitur non est opus ut quisquam turbetur ob tentationes corporis quadam ex parte contingentes, ut è diuerso potius ingemiscere debea-

mus quòd non uniuersim corruptibile corpus exuamus, ut incorruptibile hoc superin
duamus. Propterea nō tabernaculum ipsum nominauit, sed habitationem, ueluti per
manentiorem.

Si tamen uestiti, non nudi inueniamur.] Vt ne confidant omnes incorruptibilitati
corporis, si modò, inquit, induti incorruptione, & corpus incorruptibile accipientes,
non nudi inueniamur à gloria & securitate, tanquam peccati deformitatem habentes.
Resurrectio nanq; communis est, honos non est communis omnibus.

Nam & qui sumus in tabernaculo hoc, ingemiscimus, quatenus nolumus expoliari,
sed superuestiri, ut absorbeatur q̄d mortale est à uita.] Quia molestū uidebatur quod di
xit, Ingemiscimus desiderantes liberari à corpore, etenim ineffabilis est animæ ad cor
pus affectio. Nō propterea, inquit, ingemiscimus, ut simpliciter à corpore liberemur,
uerùm quia superinduere incorruptibilitatem expetimus. Proinde corpus hoc neque
exuere uolumus, uerùm à corruptione liberari, ut impendatur insumaturq; corruptio
à uita, non corpus. Nec enim simpliciter propter corpus grauamur, sed quia est corru
ptibile. Hinc autem omnino hæreticorum obstruuntur ora. Non enim de alio atque
alio corpore sermo est, sed de corruptione & incorruptibilitate.

Sapien. 2. Qui autem effecit nos ad illud, Deus est.] Deus est, inquit, qui primùm nos ad hoc
effecit. Etenim condidit nos, ut simus incorruptibiles, Neq; hoc nunc primùm ei pla
cuit, sed iam inde à principio. Itaq; omnino fiet.

Qui dedit etiam nobis pignus spiritus.] Vis, inquit, & aliam tibi dem demonstratio
nem? Qui nobis per baptisma spiritū dedit, pignus quoq; immortalitatis nobis imper
tijt. Etenim sanctificauit animam & corpus, & utraq; diuiniora reddidit, à peccato nos
liberans, ex quo mors propagata erat. Quocirca cum spiritum nobis dederit, perspicu
um est quòd à peccato nos liberarit. A peccato uerò postquam nos liberauit, corruptio
Spiritus, futuræ immortalitatis pignus. nem etiam destruxit. ex peccato enim corruptio. Proinde futuræ hoc pacto immortali
tatis pignus est spiritus. Et aliter, qui dedit nobis spiritum ex parte, pignus quoddam
B dedit se totum quoq; traditurum. Quomodo autem dabit, nisi corpore & animo incor
ruptibiles futuri simus? Vbi igitur pusillum huic acceperis, arrhabonem uidelicet, con
fide quòd & totum tunc prorsus is habiturus.

Audentes igitur semper, & scientes quòd dum sumus in hoc corpore, peregrinamur
à Domino (per fidem enim ambulamus, non per speciem) audemus autem, & bonam
uoluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum.]
Confirmare pergit quod suprà dixit. Non sunt mihi curæ, inquit, pericula. Siquidem
pericula & mortes optabilem nobis rem conciliant, incorruptibilitatem ipsam, propter
quam & ingemiscimus. & ea celerius nos ad Dominum perducunt nostrum. Confi
dentes igitur semper, id est, non metuentes neque insidias, neque persecutiones, neque
mortes. Expende autem sapientiam, quomodo occultarit nomina mortis & uitæ, alte
ram quidem præsentiam apud Dominum, alteram uerò peregrinationem à Domino
faciens, ut nemo præsente uita teneatur, eiq; sese addicat: ut quæ à Domino abducat.
Corpus an alienos à Deo nos faciat. Deinde ut ne quis dicat, Quid igitur? corpus nos alienos facit à Deo? correxit hoc, in
quiens: Per fidem enim ambulamus, non per speciem, hoc est, in terris hîc agentes, ip
sum quidem nouimus, sed modicè (hoc enim est per fidem) non quidem facie ad faciem, quod est per speciem. Cum autem hæc sic habeant, bonam uoluntatem habemus,
siue probamus multum, hoc est, ualde desideramus exuere corpus hoc, atq; esse cū Do
mino. Non dixit autem, desideramus immortalitatem adsequi, uerùm, quod præstan
tius est, cum Domino esse: id enim plus est quàm immortalitas.

Ideo contendimus, siue absentes siue præsentes placere illi.] Quod quæritur, hoc
est, ut ipsi in uita tua placeas. Ne enim audiens peregrinationem à corpore existimes
hanc tibi salutem satis esse: Stude, inquit, probatus migrare hinc, per uitam nimirū qua
Deo hîc placuisti.

Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi.] Terrorem incutit hîc
mentione facta & suggestione terribilis tribunalis, & per hoc quod ait, manifestari o
portet. Non enim cogites quòd illic parietes & uelamenta, cordisque profunditas oc
cultet uel opera uel consilia, siue cogitationes, sed omnia manifestantur.

Vt reportet unusquisque ea quæ fiunt per corpus iuxta ea quæ fecit, siue bonum,
siue

A siue malū.] Per ista eos qui bene & rectè uixerint, sperare melius facit: segriores autem
terrore alacrius reddit. Confirmat autem rursus de resurrectione corporum sermo
nem. Quod enim uel bonis uel prauis operibus inseruijt atq; obsequutum est, illud om
nino uel coronatur uel punitur. Obstruuntur ergo uel hinc hæreticorum ora.

Scientes igitur timorem Dei, hominibus suademus, Deo autem manifestati sumus.
spero autem & cōscientijs uestris manifestos nos esse.] Scientes, inquit, iudicium illud
terrificum, omnia agimus ne scādalum ponamus mortalibus. Hoc enim est quod ait,
Hominibus suademus, hoc est offendiculis medemur. Etsi enim mali quiddam non o- *Scandalum nunquam præbēdum.*
peremur, & interim suspicioni ansam præbeamus, nec remoueamus scandala, cū pos
simus tamen, condemnamur. Deo autem perspecti sumus, qui optimè etiam nouit qua
lem uitæ rationem habeamus: neque opus est ut ipsi suadeamus & uitæ rationem de
claremus, tanquam qui uidelicet scandalizaretur. Vobis item manifestati sumus, quip
pe qui omnia nostra probè teneatis. Vos igitur haudquaquam docere opus habemus,
ceu in nobis scandalum passos.

Non enim rursus nos ipsos commendamus uobis, sed occasionem damus uobis glo
riandi de nobis, ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.] Continuò
deterit suspicionem quæ in eo uidebatur gloriandi. Ad hunc, inquiens, sermonem
peruenimus, non ut nos ipsos commendemus, hoc est, attollamus, uel præconijs eue
hamus, cæterùm ut uobis occasionem daremus qua gloriaremini de nobis, atque de
coros uos redderetis, aduersum pseudapostolos, qui in facie iactabant sese, hoc est *Pseudapo-*
in his quæ ad ostentationem faciebant, & quæ ex facie iudicabantur. Huiusmodi e- *stoli.*
nim erant, pietatis speciem præ se in uultu in externis gerentes, in corde uerò nihil pla
nè boni ferentes. Non semper autem gloriari iubet, cæterùm quum illi sese extulerint.

Siue enim mente excessimus, Deo: siue sobrij sumus, uobis.] Siue arduum quiddam
loquimur (extasin enim siue mentis excessum id uocat, perinde ac alio in loco insipien
B tiam.] Dei, inquit, isthuc causa facimus, ne uos existimantes nos esse uiles, a spernemini *2. Cor. 5.*
& pereatis. Siue moderatum quiddam & humile dicamus, propter uos, uti discatis hu
milia sapere. Vel hunc ad modum quispiam intellexerit: Si quis nos furere suspicetur,
à Deo mercedem recipimus, eo quòd huiusmodi suspicioni simus obnoxij, sin sobrios
nos esse putet, ipse pariter commoditate ex temperanti sobriaq; mente nostra proue
niente perfruatur. Vel aliam ad rationem: Si insanimus, Dei causa ita insanimus, ut
uos ad ipsum perducamus. Insaniebat itaque Paulus, amatoria quadam insania Deum *Insania Pauli sancta.*
amans, ac amatoris instar illi uiuens, nempe adamato, extra seipsum raptus, ac totus
in Deum tralatus, nec suam ipsius uitam uiuens, sed eius quem amat, amatoriam pla
nè, siue dilectam & ualde charam. Si igitur excessimus, uel extra nos rapti sumus, Deo
omnino excessimus, id est, Dei causa.

Charitas enim Dei urget nos, æstimantes hoc, quòd unus pro omnibus mortuus est.
Ergo omnes mortui sunt, ut qui uiuunt, iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mor
tuus est & resurrexit.] Dilectio Dei quam exhibuit erga nos, urget nos & compellit ut
eius amore pericula subeamus, hoc probè apud nos iudicantes, quòd quia mortuus
est pro omnibus, perspicuum est quòd omnes perieramus, eamq; ob causam mortuus
est pro ijs qui perierant, obierantq; mortem, ut nos uiuificaret. Postquam igitur nos ui
uificauit, non debemus porrò nobis ipsis uiuere, sed illi propter quem uiuimus, qui ne
dum mortuus est pro nobis, uerū etiam resurrexit, primitias nimirum nostras, hoc est,
corpus suum in cœlos referens, ut omnino nos etiam eò reportet ac perducat. Quid e- *Primitiæ nō stræ Christus.*
nim prorsus opus erat illud abire, atq; adeò ipsum ascendere in cœlos, nisi nos similia
olim cōsecuturi essemus? Proinde quia mortuus est pro nobis, & quia uiuificauit nos,
& quia arrhabones incorruptibilitatis dedit, ipsi in posterum debemus uiuere, haud
nostris cupiditatibus.

Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem.] Quia omnes occisi à
peccato, reuiximus, & uiuificati sumus à Christo, per baptisma, meritò neminem no
uimus fidelium, inquit, secundum carnem uiuentem, hoc est, iuxta ueterem & carna
lem uitam. Omnes enim spiritu regenerati, nouam & spiritualem uitam auspican
tur ducuntque.

Etsi cognouimus secundum carnem Christum, sed nunc non nouimus.] Indicat

quòd Christum ducem & principem habemus huius ipsius, nempe ut secundum carnem non uiuamus. Etsi, inquit, Christus olim secundum carnem erat, nunc tamen nō
Act.1. porrò est. Quid igitur? carnémne deposuit? Minimè. nam quemadmodum assumptus est, sic etiam uenict. Assumptus est autem in carne, & cum corpore. Quid igitur dicit? & nos tunc quidem secundū carnem uiuere dicimur, quādo in peccatis fuerimus: tūc & non secundum carnem uiuere, quando peccatis nos non coinquinarimus. Christus autem secundum carnem uixisse dicitur, quando secundum naturales, inculpatos tamen motus & affectiones uixit, esuriens, sitiens, dormiens, laborans. Nunc autem non est secundum carnem, hoc est, ab his naturalibus & inculpatis affectionibus liberatus est, impassibile & immortale corpus habens, ut omnino & nos abundè doceat ne porrò uiuamus secundum carnem & peccabiliter, sed secundum spiritum.

Itaq; si quis in Christo, noua creatura.] Si quis credidit Christo, in aliam planè creaturam peruenit, & noua creatura facta est. Non debemus igitur secundum ueterem morem uiuere.

Esai.45. Apoc.21. Vetera transierunt, ecce noua facta sunt omnia.] Qualiánam uetera? peccatum, & Iudaicæ ceremoniæ. Nam uetus peccatum præterijt, nouaq; nobis anima, & nouum corpus factum est, & pro Iudaicis omnibus noua nobis facta sunt omnia, pro lege Euā
Mira mutatio ueteris legis. gelium, pro Hierosolymis cœlum, pro templo interior cortina, in qua sacrosancta trinitas: pro circuncisione baptisma, pro manna corpus Dei, pro aqua sanguis Domini, pro uirga Mosæ uel Aaronis crux, pro agno filius Dei, omniaq́ue alia eandem ad rationem.

Omnia aūt ex Deo, qui reconciliauit nos sibijpsi per Iesum Christum.] Hæc omnia
1.Ioan.4. nobis data sunt ex Deo, qui reconciliauit nos sibijpsi per intercessionem filij sui. Non enim nos ipsi accurrimus, sed ipse nos uocauit per mortem filij sui.

Et dedit nobis ministerium reconciliationis.] O profunditatem clementiæ diuinæ. Cum enim misisset intercessorem & legatum filium suum, eumq; occisum conspicatus esset ab ijs qui reconciliatione indigerent, neq; sic tamen neglexit homines: uerùm ministerium reconciliationis, inquit, nobis apostolis suis dedit, ut circumeuntes, legatione fungamur ad eos qui defecerunt à Deo, eosq; ad eum perducamus.

Quoniam quidem Deus erat in Christo mundū reconcilians sibi, non imputans eis peccata ipsorū.] Quòd nos sibi ipse reconciliauerit, suprà dixit. Ne igitur quis dicat, fi-
Pater pro nobis aduocat. lium tamen suū misit: nunc ait q; filium quidem miserit, ueruntamen nō solus filius exhortabatur, uerumetiā pater, reconcilians sibijpsi mundum in Christo, hoc est per Christum, ac tantā mortalibus bonitatem demonstrans, ut non solū nō punierit, uerumetiā reconciliatus sit: nec tantùm dimiserit, sed ne imputauerit quidem peccata. Si enim rationem exigere uoluisset, omnino perijssent.

Et posuit in nobis uerbum reconciliationis.] Nihil igitur molestum aut onerosum uobis imponere constituti sumus à Deo: sed hoc nobis iniunctum est, ut reconciliemus quidem uos ipsi. Quia enim mihi, inquit, non crediderunt, perseuerate uos adhortantes, tantisper dum persuaseritis.

Pro Christo igitur legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus etiam pro Christo, reconciliamini Deo.] Pro Christo, id est, Christi loco intercedimus, seu legatione fungimur: quod ille facturus erat, nos suscepimus nunc: & quemadmodū per illum adhortabatur uos pater, sic & nunc per nos adhortatur, ut ipsi reconciliemini. Non dixit autem, reconciliate uobis ipsis Deum, sed uos reconciliemini ei. uos enim hostes eius estis, ipse nunquam uester. siquidem Deus & pater est. Quasi uerò Deus aduersum eos deliquerit, sic per legatos intercedit, ut concedant Deo. Miram pietatis & indulgentiæ siue humiliationis magnitudinem.

Eum enim qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso.] Ne alia, inquit, omnia cōmemorem, quòd benefactorem uestrum ignominia adfecistis, & uindictam is non exegerit, & primus potius reconciliari uoluerit, uel propter id quod nunc fecit, nónne dignum est reconciliari uos ipsis? Quid nam istud? & filium suum qui peccatum non norat, hoc est, qui ipse iustitia erat, pro
Deut.21. nobis morti subiecit, moriq; fecit ceu peccatorem ac sceleratum. Maledictus enim qui
Esaiæ 53. pendet ex ligno, &, Cum iniquis reputatus est. Nec dixit quòd peccatorem fecerit, cæterùm

A cæterùm peccatum, quod maius est. Cur isthuc factum? ut nos iustificemur, non ex operibus & lege, uerùm ex gratia Dei. Hæc enim est Dei iustitia, cum quis gratia iustificatus fuerit, ut nullus in eo næuus nullāue macula inueniatur. Propterea enim neq; dixit, Vt efficiamur iusti: sed, Iustitia Dei: excellentiam gratiæ ostendens.

CAPVT VI.

Cooperantes autem etiam exhortamur ne in uacuum gratiā Dei recipiatis.] Cooperamur, inquit, nos & uobis, ut seruemini: & Deo, ut uoluntatem eius impleamus, hoc est ut uos saluos reddamus: & adhortamur Christi loco ad secundum usq; aduentum eius, ac tantisper dum uixerimus, ut ne in uanum suscipiatis gratiā Dei. Quid enim prodest à peccatis liberari diuina gratia, deinde rursus ijs per propriā socordiam implerí? Rursus enim noua inimicitia nascitur, sitq; hac ratione, ut gratia erga nos deinceps Dei uana fuerit. Ne igitur existimetis quòd fides tantummodo sit reconciliatio, uerùm uita etiam est necessaria.

Ait enim: Tempore accepto exaudiui te, & in diebus salutis adiuui te. Ecce nūc tēpus *Esaiæ 49.*
acceptabile, ecce nunc dies salutis.] Qualénā tēpus acceptabile? gratiæ, in quo est remis- *Tempus acceptabile.*
sio peccatorū, iustitiæq; subministratio. Illud est acceptabile tēpus, in quo nos Deus recipit, exaudit́q; nos & seruat. Iudicij enim tēpore, neq; exaudiet, neq; adiuuabit, neq; seruabit. In hoc igitur gratiæ tēpore certare debemus, facilè nanq; assequemur brabea.

Nullam ulla in nō dantes offensionem, ut nō uituperetur ministeriū nostrum.] Adhortamur, inquit, & adiuuamus, quomodo? citra offensionem uiuentes. Per narrationis ordinem cōsulit ut & ipsi ad eum defigant oculos. Sic enim, inquit, instituo uitam meam, ut nedum non accusationi, uerùm ne querimoniæ quidem exiguæ, aut scandalo cuipiam locum dem, ut ne culpetur ministerium nostrum. Rursum nō dixit, ut non accusetur, uerùm ut ne minimam quidem reprehensionem accipiat opus meum & ministerium meum. Nonnulli uerò sic interpretati sunt, ne accusatio quædam apprehen
B dat prædicationem. hoc enim ministeriū suum appellat. Me enim malè uiuente prædicatio conculcabitur, calumniæq; obnoxia erit. Clanculum autem subindicat, quòd si uos & malè uiuatis, ad Christum & fidem blasphemia redundabit ac recurret.

Sed in omnibus exhibentes nos ipsos, tanquam Dei ministri.] Hoc maius est, non solùm se ipsum ab accusationibus & reprehensionibus purū facere, uerumetiā huiusmodi uitam commonstrare, ut per ipsam uideatur esse minister Dei. Non dixit autem apparentes, sed exhibentes, hoc est demonstrantes.

In patientia multa.] Modum dicit quo talis fuerit, per patientiam uidelicet: nec sim- *Patientia.*
pliciter, sed per multam, inquit. Non enim satis est, unum aliquid & alterum sufferre, cæterùm opus est ad finem usq; sustinere.

In tribulationibus, in necessitatibus.] Hęc est tribulationis intensio & exaggeratio, quando inextricabilia mala fuerint, quæ hominem suffocent.

In angustijs.] Quæ sunt à fame, & simpliciter à tentationibus.

In plagis & carceribus.] Quòd si plagæ & carceres hic adsint, uide quantum sit mali, cum alterum horum per se sit grauissimum.

In * seditionibus.] Hoc est in persecutionibus, quando non habuerit aliquis ubi pe- *ἀκαταστασίαις, id est, crebris expulsionibus. Act.24. 1.Cor.4.*
dem figat, ubi consistat, de loco in locum actus & compulsus.

In laboribus, in uigilijs, in ieiunijs.] Cum dixisset de externis, quæ sua sunt iam hic apponit, quibus suapte sponte sese affligebat, laboribus uidelicet manuū, per quos & seipsum & alios alebat, cumq; his omnibus & uigilauit, & ieiunauit.

In puritate.] Temperantiā sic appellat, uel puritatem in omnibus rebus, tum quòd munerum corruptelam non admiserit, tum quòd citra sumptum aliorum prædicarit uerbum.

In scientia.] Hoc est, in Dei sapientia, quæ est reuera scientia non externa, qua pseudapostoli se ostentabant.

In longanimitate, in benignitate.] Adamātiní planè animi est, si quis cū undiq; exacerbetur & pungatur, non solum longanimis, uerumetiam mitis sit & benignus.

In spiritu sancto.] Vndènam hæc peregerit, indicat: in spiritu, inquit, sancto. Quia autem quæ à se erant, demonstrauit, spiritus sancti auxilium posuit. Intelligitur etiam In spiritu sancto, pro donis spiritualibus. per hæc enim documentum quoq; damus,

quòd Dei ſimus miniſtri, ut qui miracula exhibeamus. Vel in ſpiritu ſancto nullã dedi A
mus offenſionẽ, hoc eſt in donis ſpiritus. Multi nanq; attolluntur, ut qui linguas habẽt, nec utuntur tamẽ eo dono ut decet. Diuus uerò Paulus aliter eſt uſus eo dono atq; iſti.

In charitate non ficta.] Hæc res omnium bonorum cauſa eſt: hæc & ſpiritum apud eum permanere faciebat.

In uerbo ueritatis.] Hoc eſt, non deprauantes uerbum Dei.

In uirtute Dei.] Nihil, inquit, meum eſt, ſed hæc omnia in uirtute & potentia Dei facta ſunt, uel in ſignis etiam atq; prodigijs: & uirtute, qua Deus & punit, & beneficia nobis impertit.

Iuſtitiæ arma ſiniſtra & dextra. Matt. 6.

Per arma iuſtitiæ dextra & ſiniſtra.] Arma iuſtitiæ ſiniſtra, triſtia cuncta nominat: arma quidem, tanquã munientia, ac in tuto nos collocantia: ſiniſtra uerò, propter multorum opinionem. Siquidem & Dominus nos orare iuſsit ne ingrediamur in tentationem. Dextra uerò iucundiora. In utriſq; ergo Paulus irreprehenſibilis monſtrabatur, ut qui neq; triſtibus deijceretur animo, neq; lætis efferretur, ſed arma iuſtitiæ hæc reuera faciens.

Per gloriam & ignominiam.] Interpretatus eſt nobis dextra & ſiniſtra, q̃ ſint gloria & ignominia. Quomodo uerò arma iuſtitiæ ſunt gloria? quoniam multos inducit ad pietatẽ, honor qui defertur doctoribus. Quid igitur? hæc ne Pauli uirtus? hoccine decorum? profectò: quia non inflabatur, non intumeſcebat, ſi celebraretur afficeretúrue gloria. Ignominia autem patientiam efficiens, ipſum probatum efficiebat, prædicationemq; eius felicem reddebat.

Per infamiam & bonam famã.] Hoc etiã arduum eſt, infamiã ſuſtinere: ualde nanq;

Matt. 5. animum cõmouet. Propterea Dominus etiã beatos prædicat, qui opprobria ferant patienter. In tormẽtis enim corpus cũ anima partitur dolores, in cõtumelia uerò ſiue infamia, totũ onus animæ imminet: unde & diuo Iobo iſthuc cæteris plagis grauius erat.

Iob 2.

Tanquã ſeductores & ueraces.] Hoc eſt quod dixit, Per ignominiã & bonã famam. B

Velut ignorati, & agniti.] Alijs nanq; adamati & cogniti erant, alij uerò non nouſſe quidem eos uolebãt. Hoc aũt idem eſt cum eo quod dixit, Per gloriã & ignominiã.

Tanquam morientes, & ecce uiuimus.] Hoc eſt, tanquam morti addicti & condemnati, ac quatenus ad mentem inſidias ſtatuentiũ pertinet, morientes, per Dei autem potentiam ecce uiuimus.

Caſtigationis utilitas. Pſal. 117.

Tanquam caſtigati, & non occiſi.] Permittit, inquit, hæc Deus, ut erudiat nos & caſtiget. Proinde non exiguum lucrum eſt caſtigatio, ante etiã præmia quæ inde proueniunt. A Dauide autem hoc deſumptum eſt. Caſtigans enim, inquit ille, caſtigauit me Dominus, & morti non tradidit me.

Tanquam dolentes, ſemper autem gaudentes.] Apud incredulos quidem uidemur mœſti eſſe, cæterùm uoluptas nobis eſt florida & uiuax. Non enim alias quidem lætamur, alias uerò mœremus, ſed nunquam non gaudemus.

Tanquam egentes, multos aũt locupletantes.] Opibus ſpiritualibus multos locupletes reddebat, imò etiam ſenſibilibus & externis diuitijs. Etenim omniũ ædes ſibi apertas habens, opulentiſsimus erat, quippe qui alijs impertiri poſſet, eosq; alere, perinde ac ſanctos in Hieruſalem. Indica autem hoc & per ſequentia.

Galat. 4.

Tanquam nihil habentes, & omnia poſſidentes.] Qui enim nulli rerum temporalium ad uictum & amictum pertinentium adfixus eſt, q̃ omnium ſunt habet. Si fieri poſſet, inquit, oculos ueſtros effoſſos mihi dediſſetis. quomodo igitur huiuſmodi pecuniis pepercíſſent erga Paulum? Hæc autem omnia illis recenſuit, ne turbentur ſuper quapiam re, quæ triſtis eſſe uideatur.

Os noſtrum patet ad uos ô Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt.] Commemoratis certaminibus propríjs atq; laboribus, monſtratoq; per narrationis modum, quomodo eos ſe imitari oporteat, in poſterum eos notaturus eſt, quaſi non magna perinde dilectione eum proſequantur. Antea uerò quàm hoc faciat, propriam ſuam eis charis-

Obiurgandi fiducia charitatis indicium.

tatem oſtendit. Semper, inquit, uolo uobis loqui & diſſerere, ac liberè, cumq; fiducia uerba facere. Hoc enim indicat per hoc quod ait, Os noſtrum patet ſiue apertum eſt. Sic autem dicit, quia eos obiurgaturus eſt, indicans eam eſſe maximè dilectionem, ipſam uidelicet loquendi libertatem. Non ſolum autem ore oſtendo dilectionem meam,

meam, uerumetiam corde, amplum illud & latum erga uos habens. Feruor enim dile- A
ctionis os etiam meum aperit, & cor meum dilatauit, amplumq; reddidit, ut omnes uos capiat. Vnde etiam infert,

Et non anguſtiamini in nobis: anguſtiamini autẽ in uiſceribus ueſtris.] Vos, inquit, in meo corde lato citra anguſtiam locum habetis, idq; cum tot ſitis. In ueſtris autem uiſceribus anguſtiam multam habetis, nec poteſtis latè capere me, cum tamẽ unicus ſim: hoc eſt, ego quidem ualde uos diligo, uos uerò diligitis quidem me, & habetis me in uiſceribus, ſed anguſto loco & modo, non amplo.

Eandem aũt retributionem, tanq̃ filijs dico, dilatamini & uos.] Eandẽ, inquit, compenſationem amicitiæ & æqualitatẽ uos adferte, ac latos uos quoq; reddite, necnõ explicate uos perinde ac ego. Indicat aũt hoc eſſe debitũ: Vt filijs enim, inquit, dico. Nihil magni poſtulo, ſiquidẽ pater cũ ſim, à filijs amari cupio. intereſt enim puerorũ hoc.

Ne ad alteram lancem acclinemini cum infidelibus.] Ne propter ſeipſum uideatur hæc dicere, innuit ſe propter eorũ commodum indigere amicitia uel amore illorum, perinde quaſi dicat: Hoc eſt diligere me, ſi non commiſceatis uos infidelibus, nec acclinetis uos ad partem eorum. Non dixit autem, non commiſceamini, ſed ne ad alteram lancem inclinemini, hoc eſt, iniuria afficiatis iuſtum, cum acclinamini & apponimini iſtis quibus non fas eſt uos acclinari. Verbum enim ἐπροζυγεῖν, alteri lanci incumbere, de iniuſta libra dicitur, quando nimirum altera lanx grauior extiterit.

Quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate?] Hîc nõ ſuijpſius & infidelitũ cõparationẽ facit, cæterũ Corinthiorũ uirtutis & ingenuitatis, illorumq; prauitatis, quemadmodum ſi pater uideat filiũ cum hominibus deprauatis conuerſantem, ad eum dicat, Quæ eſt cõmunicatio tuæ generoſitati cum illorum pollutione? Vos igitur re ipſa, inquit, iuſtitia eſtis, illi uerò iniquitas, quid igitur uobis cum illis commune eſt?

Quæ aũt ſocietas luci ad tenebras? Quæ eſt conuentio Chriſto ad Belijaal?] Omnibus modis uolens ut ipſi deficiant ab infidelibus, non dixit, quę eſt ſocietas illuſtratis lu- B
mine cum tenebricoſis? uel, Chriſtianis cum Belialitis? uerùm res ipſas pro perſonis poſuit, lumen & tenebras, quod plus eſt, Chriſtum & Belijaal, quod ſignificat deſertorem *Belijaal.*
uel defectorem. Hinc autem omnino terribiliorem orationem fecit.

Aut quę eſt pars fideli cum infideli?] Hîc peruerſarum meminit, ut ne uideatur uitia ſimpliciter accuſare, uel uirtutem commendare.

Quis autem conſenſus templo Dei cum idolis? Vos enim eſtis templum Dei uiuentis.] Qui Chriſto non dederunt nomen, increduli, templum idolorum ſunt, uel ipſa etiam idola. Vos autem templum Dei eſtis, nõ talis Dei, quales ipſi fingunt, ſed uiuentis. Quis igitur conſenſus, id eſt ſimilitudo uel conuentio uobis ad hos?

Sicut dixit Deus: Quoniam inhabitabo in ipſis, & inambulabo, eroq; ipſorũ Deus, *Leuit. 26.*
& ipſi erunt mihi populus.] Vt ne uideatur adulari, ex ſcriptura confirmat quomodo ſint templum Dei. Quòd igitur Deus in nobis habitet, prioris uitę puritas ſanè præbet; *Deus in nobis inhabitat.*
q; uerò ambulet, conatus poſthac & diligentia facit. Cum enim homo purus fuerit, inhabitat eum Deus: pòſt, ſi ad aliud quoddã opus moueatur, inambulare dicitur, quando iam Deus, eius quoq; Deus fit, dum in patriarcharum ordinem peruenit.

Propter quod exite de medio eorum, & ſeparamini, & impurum nolite tangere, *Eſai. 52.*
& ego ſuſcipiam uos, dicit Dominus.] Non dixit, ne agatis abſurda, ſed ne attingite quidem. Impuritas autẽ duplex eſt, altera quidem corporis, altera uerò animæ. animæ quidem, ut ſordidæ cogitationes, & intueri impudicis oculis, uindictæ cupiditas, ſiue iniuriæ recordatio, doli, idq; genus alia: corporis uerò, ut fornicatio, adulterium, omnisq; impudicitia. Vult igitur utrinq; nos eſſe puros. Egredimini igitur ex medio infidelium & ſegregemini, hoc eſt, ſoli agite, ſeparemini, & puri eſtote, tum ſuſcipiã uos. Cum enim diſceſſeris à prauis, tum unieris Deo.

Et ero uobis in patrem, & uos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.] Viden' quî prædixerit propheta, quæ iam in nos peruenit per baptiſma, regene- *Hier. 31.*
rationem, filiorumq; adoptionem?

CAPVT VII.

HAs ergo habẽtes promiſsiones chariſsimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & ſpiritus.] Quales promiſsiones? Quòd templum ſimus Dei, q; habea

mus,

mus eum inhabitantem in nobis, & inambulantē cùm Deum tum patrem, purgemus nosipsos ab impuris operibus (hæc enim carnis sunt coinquinatio) & à sordidis ac turbidis cogitationibus. hæc enim sunt contaminatio spiritus, id est animæ. A

Perficientes sanctificationem in timore Dei.] Nō satis est abstinere ab impuritate, uerùm opus est etiam quicquam boni perficere. Sanctificationem, siue sanctitatem, id est puritatem ac temperantiam. In timore autem Dei apposuit, uel quia est temperantia instituta, ut placeat hominibus, & non sunt secundum Dei metum: uel ostendit nobis quomodo hanc perficiamus, nempe in metu Dei. Nam etiā si sæuiat concupiscentia carnis, timorem Dei habe, ac tolletur insania. Non solam autem temperantiam per sanctimoniam intelliges, uerumetiam quamuis in uita puritatem.

Cōcupiscentiam, Dei timor coercet.

Capite nos, neminem læsimus, neminem corrupimus, neminē fraudauimus.] Rursus sermonem de charitate mouet. Quia enim terruerat eos cum diceret quòd à Deo resilirent, agglutinarenturq́ incredulis & impuris, nunc mitigat eos, inquiens: Capite nos, hoc est, accipite nos lato dilectionis cāpo, neq́ sit arctus nobis in uobis locus. Perstringens aūt pseudapostolos, nullumq́, inquit, læsimus, in pecunijs: neminē corrupimus, hoc est decepimus, in doctrina impia mentē eius perdētes: neminē fraudauimus, hoc est non rapuimus, non quæstum nostrū fecimus uerbi & prædicationis prætextu.

Non ad condemnationem hæc dico. Prædixi enim, quòd in cordibus nostris estis, ad cōmoriendum & ad conuiuendum.] Non ut uos condemnē, hæc dico. Vnde perspicuum est ex charitate: quòd in cordibus nostris sitis. Quia uerò fieri potest ut quispiam diligat, nec uelit tamen unà periculis se submittere, propterea dixit, ad cōmoriendum. Ac quia multi prosperè agentibus hisce amicis, non gratulantur aut congaudent propter inuidentiam, addidit: & ad cōuiuendum. Totum aūt quod ait, est huiusmodi: In periculis nō fugiemus uos, in secundiore rerū statu cōuiuemus, & nō inuidebimus.

Multa mihi fiducia est apud uos, multa mihi gloriatio de uobis.] Quia uidebatur eos ferire cum diceret, Angusto loco constringimini, & capite me: defendit nunc sese, medicinam adeoq́ curam illis adhibens. Non ut condemnem uos, hæc locutus sum, sed ob multam meam, quam mihi de uobis polliceor, fiduciam ac libertatem, & quia cupio ad uirtutem uos promouere. Quòd enim uos non condemnem, uel inde planū est, quòd etiam apud alios uestri nomine glorier. B

Repletus sum cōsolatione, superabundo gaudio in omni tribulatione nostra.] Quia correxistis ea propter quæ uos in priore epistola condemnaui, consolatione me replestis. Nec solùm me cōsolati estis, quod est à tristitia discedere, uerumetiam lætitia largiter me implestis. Lætitiæ nanq́ copiam indicat per uerbum ὑπερπερισσεύομαι, hoc est superexubero. Ac tantū, inquit, gaudiū erat, ut in omni afflictione nostra, & quidem magna suffecisset illud, extinxissetq́ illā. Hæc porrò uidentur pugnare cū iis quæ paulo antè de ipsis dixit, sed nō pugnant. Et hæc enim & illa amātis sunt: illa quidē arguentis, hæc aūt stabiliētis q́ non ex inimicitia hæ sint increpationes, uerū ex uehemēti dilectione.

Etenim cum uenissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra.] Enumerat calamitatem suam & afflictionem, attolliq́ sermone, ut ostendat ingens esse gaudium quod ex ipsis dimanet, siquidem tantum dolorem repulerit represseritq́. Pulchrè autem dixit carni non fuisse quietem: anima enim diui Pauli est inuicta.

Sed omnem tribulationem passi sumus: foris pugnæ.] Ab infidelibus.

Intus terrores.] Propter imbecilliores fideles, ut ne seducantur à uanis fratribus.

Sed qui consolatur humiles, nos consolatus est Deus in aduentu Titi.] Quia multa eis tribuerat, producit testem Titum. Quis uerò consolatur humiles? Deus, inquit: ille & nos cōsolatus est, utpote qui Titum nobis miserit, eius enim aduentus satis fuit ut dispergeret afflictionem nostram. Vult autem istum uirum illis uenerabilem & suspiciendum reddere. Quare magni admodum facit eius aduentum & præsentiam. *Titus.*

Non solùm autem in aduentu eius, uerumetiam in consolatione quam ipse accepit in uobis.] Non solùm, inquit, ob eam causam quòd mihi astiterit, afflictionis meæ tempore consolationem sum nactus, cæterùm quia & huiusmodi uestram uirtutem nobis denunciauit, ex qua & ipse solamen adeptus est, hoc est, gauisus est in uobis, suscipiens uos propter uirtutes uestras. Conciliat autem & familiarem facit ipsis hunc uirū, quasi deprædicarit eos apud ipsum.

Referens

A Referens nobis uestrum desideriū, uestrum fletum, uestrā æmulationē pro nobis.] Verisimile nanq́ erat eos lugere & dolere, q́ ita ægro esset animo præceptor, q́ tanto item tempore abesset. Hinc non simpliciter dixit lachrymas, sed fletū siue lamentationem: neq́ cupiditatem, seu desiderium, hoc est uehementem inquisitionē: neq́ iram, sed æmulationē aduersus eum qui fornicatus erat. Propter me enim accensi estis & usti, ut iussa mea capesseretis, etiā ut aduersum pseudapostolos æmulemini pro me. Hęc aūt dicit Apostolus, nō solum priores ictus & terrores curans, cæterùm reuera etiā susciens eos qui sese emendarāt, meliores q́ mores induissent. Erant enim scelerati multi, & indigni his laudibus, attamen illos ipse non diducit, uerū cùm encomia, tum uituperia cōmunia in mediū ponit, dans ita cuilibet sibi cōscio eligere quod ad se pertinuerit.

Ita ut magis gauderem.] Ex præsentia etiam eius exhilaratus, magis, inquit, gauisus sum, quia talia mihi de uobis annunciauit.

Itaq́ etiā si cōtristaui uos in epistola, me non pœnitet, quamuis pœnitebat me.] Etsi huiusmodi scripserim uobis, quibus excesserim modum obiurgationis, ut adeò me pœniteret q́ ultra modum uos increpuerim, ingēs tamen cōmoditas quæ inde profluxit, non sinit me porrò pœnitentia duci. Hæc autem dicit, non quòd reuera immoderatè eos increpuerit, uerùm ut præconia eorum maiora faciat. *2. Cor. 7.*

Video enim q́ epistola illa, etiamsi ad tempus, uos cōtristauerit, Gaudeo nunc, non q́ contristati estis, sed q́ contristati estis ad pœnitentiā.] Tristitia ad horā durat, est temporaria, cōmoditas aūt perpetua. Gaudeo uerò, non q́ contristati estis: quid enim lucri mihi accedit ex eo q́ uos mœreatis: sed quia cōtristati estis ad pœnitentiā. Obserua autem quomodo tristitiā epistolæ attribuat, neq́ dicat q́ profuerit eis q́ iuuerit eos, quod etiam uerum erat, sed illorum uirtuti rem adscribit. Vos enim, inquit, contristati estis.

Contristati autem estis secundum Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex uobis.] Obiurgati à nobis, contristati estis secundum Deum, ac in nulla porrò re à nobis læsi estis, damnúmue passi. Omnes enim uos, & ipse qui extremè deliquerat per forB nicationem, mores uestros correxistis. Præceptor enim tum discipulo damnum infert, quando delinquentem non obiurgat, si enim increpitus esset, facturus erat lucrum, emendaturusq́ erat sese discipulus. *Præceptor discipulum peccantem non obiurgans, damnum illi affert.*

Tristitia nanq́ quæ est secundum Deum, pœnitentiam ad salutem haud pœnitendam operatur: mundi uerò tristitia mortē operatur.] Philosophatur de mœrore, ostendens q́ non semper sit noxia res mœror, sed quando secundum mundum fiat, hoc est, propter pecunias, propter gloriam, propter mortem obeuntes. Ipsa enim mundi tristitia mortem efficit, omnino quidem animæ, sæpenumero autem & corporis mortem. haud pauci enim ob has res periérunt. Propter peccata uerò si quis uolens tristatur, secundum Deum contristatur. Medicina enim hæc ad hanc ægritudinem solam cōmodat, haud pœnitendam salutem efficiens (nemo enim seipsum condemnat peccati nomine contristatum) eaq́ medela à morte animæ hominem erípit. *Cōtristatio, peccati medela.*

Ecce enim, q́ secundum Deum contristati fuistis, quantā in uobis genuit solicitudinem.] Non ab alijs, inquit, demonstro commoditatem ex mœstitia quæ est secundum Deum, prouenientem, sed ex uobis. Non tantum enim non pœnituit uos q́ contristati fuerítis, imò potius studiosiores, magis q́ seduli facti estis.

Sed defensionem.] Erga me. Excusati enim apud me estis, quia respuistis.

Sed indignationem.] Erga eum qui fornicatus erat.

Sed timorem.] Erga me: metus enim erat, tanta adeoq́ festina correctio.

Sed desiderium.] Erga me. Cum dixisset metum, ne putaretur ista ex authoritate quadam suiipsius dicere, statim correxit, desiderium inquiens: quod charitatis, non potestatis erat indicium.

Sed æmulationem.] Pro Deo.

Sed uindictam.] Legum Dei: ulti enim estis iniuriam passos.

In omnibus exhibuistis uos, incontaminatos esse in negotio.] Non solùm, inquit, nihil tale estis ausi, quale commisit fornicator iste, sed neq́ oblectati estis. Quia enim in priore epistola dixerat, Et uos inflati estis, quòd eos socios constituebat sceleris, talem, inquit, iam nunc suspicionem de uobis detriuistis, demonstratisq́ uos esse puros ab hac reprehensione. *1. Cor. 5.*

Igitur

Igitur etiamſi ſcripſi uobis, non propter eum qui fecit iniuriã, nec propter eum qui paſſus eſt, ſed ad manifeſtandam ſolicitudinem noſtrã quam habemus pro uobis erga uos corã Deo.] Ne dicant ei, Quid igitur increpabas nos, ſi ſancti & caſti in opere eramus? ait: Adeò habeo gratiam literis illis, nec pœnitet me obiurgationis, ut dicã quòd propter hoc ipſum hæc ſcripſerim, ut dilectio mea & ſolicitudo mea pro uobis manifeſtetur erga uos corã Deo, hoc eſt, inſpectante Deo, quoniã uera eſt. Metuebam enim ne & in uos perueniret contagiũ. Quem autem dicit iniuriam intuliſſe, & iniuria adfectum? eos qui fornicati erant, utriq; enim ſe mutuò iniuria adfecerunt. Quomodo autem dicit, quoniam non propter hos ſcripſi? Hoc eſt, ſcripſi quidem propter hos etiam, ſed non præcipuè propter eos, propter uos uerò potius: cauens atq; operam dans, ne ciuitas uniuerſa læderetur: perinde ac cum dicit, Nonne Deus curam gerit boum? non hoc dicit quòd Deus nulla boum cura tangatur: quî enim aliàs perſtitiſſent? uerũ quia propter illos Deus præcipuè non ſancit leges.

Fornicãtes, ſe inuicem iniuria affi ciunt.

2. Cor. 9.

Propterea cõſolationem accepimus.] Eò q; ſtudium meum apparuit pro uobis, nec fraudatus ſim ſpebus meis, propter hoc (inquit) maximam conſolationem accepi.

Super conſolatione autem ueſtra abundantius magis gauiſi ſumus ſuper gaudio Titi.] Nunc uerò ad conſolationem qua conſolati eſtis me, ut dictum eſt, longè adhuc uehementius gauiſus ſum ſuper gaudio Titi. Ipſa uerò lætitia & conſolatio ex uobis eſt, & propter uos. Ait ergo deinceps:

Quia refectus eſt ſpiritus eius ab omnibus uobis. Nã ſi quid gloriatus ſum de uobis, non ſum pudefactus.] Eam ob rem exhilaratus ſum, inquit, quòd inuenit uos Titus tales, quales ego ipſe dixi uos eſſe. Proinde & ipſe recreatus eſt, cum tales uos inuenerit, neq; quicquam aſperum aut iniucundum ipſi à uobis occurrit. Quòd uerò Paulus gloriatur diſcipulorum nomine, indicat uirtutibus eos conſpicuos fuiſſe, ipſumq; liberorum amantem. Tales igitur hodieq; conuenit diſcipulos eſſe atq; præceptores.

Sed ſicut omnia in ueritate locutus ſum uobis, ſic & gloriatio noſtra quæ fuit ſuper Tito, uera fuit.] Vt, inquit, quæcunq; prædicaui uobis, uera fuerunt: uel quia uerisimile erat eum de Tito ipſis encomia dixiſſe: quemadmodum igitur hæc omnia uera, ſic quæcunq; de uobis gloriatus ſum, uera uiſa ſunt.

Et uiſcera ipſius abundantius ſunt erga uos.] Titum ideo ipſis commendat, ut & ipſi rurſus eum diligant, ceu colligatum ipſis, & ipſorum amore flagrantem. Hinc enim dixit uiſcera eius, ut affectum & ignem genuinæ charitatis indicet.

Reminiſcentis omniũ ueſtrũm obedientiã, quomodo cũ tremore & timore excepiſtis illum.] Cauſas reddit propter quas Titus eos adeò diligat: oſtendens principiũ dilectionis ex ipſis eſſe, ſimulq; eos ad hanc adhortatur. Non enim ſimpliciter charitatem aut ſtudium ueſtrum erga ipſum oſtendiſtis, ſed obedientiam, tanquam liberi patrem recipientes, imò tanquam etiam principem: nam cum timore, adhuc autem & cum tremore. Duplicem enim ipſis uirtutem ineſſe teſtatur, dilectionem, ueluti ad patrem: & metum, tanquam ad principem: ut neq; charitas timoris expers deficiat, neq; timor à dilectione ſeiunctus iniucundus ſit, & ingratus.

Timoris & charitatis coniunctio.

Gaudeo quòd in omnibus confido in uobis.] Non propter Titum tantum gaudeo, quòd honoratus ſit à uobis, uerùm quia tales uos inuenio, qui nõ pudefaciatis me, ſed potius cõfidentem reddatis, ac liberè de uobis loquentẽ, in omni re ac tempore. Quin & aliter confido etiam ac polliceor mihi de uobis, quòd quæcunq; dixero uel fecero, libenter uos ſuſcipiatis, & ad ueſtram emendationem, ſiue increpare ſiue commenda re opus fuerit.

CAPVT VIII.

NOtam autem facimus uobis fratres gratiam Dei quæ data eſt in eccleſijs Macedoniæ.] Non fruſtra in ſuperioribus multis præconijs eos euexit, uerùm antea leniit eos, quia ad paupertatis amorem eos adhortaturus erat. Propterea enim

Suprà 7.

& ſuprà dixit, Confido in uobis, hoc eſt, quæcunq; uobis dico, facitis. Non dixit autem ſtatim, Date eleemoſynam: ſed quæ ab alijs acta erant, in medium promens: ad ſimilem zelum & hos adhortatur. Obſerua autem quomodo gratiam Dei miſericordem mentem appellet: partim quidem gratum, inuidiaq; carentẽ ſermonem faciens: partim ut Corinthios prouocet, quò & ipſi idem tanquam donum Dei arripiant. Non dixit

A dixit autem huic uel illi urbi, uerùm totam Macedoniam commendat, ut & ipſi omnes ex æquo ad ſimilia reſpiciant.

Quod in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipſorũ fuit.] Id eſt, multum afflicti, & ſic ut probati fiant per patientiam: non ſuccubuerunt tamen, ſed magis gauiſi ſunt: & non ſimpliciter, uerùm cum exuberantia.

Et profunda paupertas eorũ abundauit in diuitias ſimplicitatis eorum.] Hoc eſt, quemadmodũ ingens adflictio exuberauit in lætitiam: ſic ingens & profunda eorũ paupertas nõ ſolùm non impedijt eos ad eleemoſynam, ſed exuberare potius eos ad opes perſuaſit. Non dixit autem datorum, ſed ſimplicitatis, hoc eſt, candidi animi, et ad largiendum prompti. Non enim ex multitudine donorũ, ſed animi promptitudine liberalitas æſtimatur. Hoc autem mirandum, quòd tanta ex paupertate (direpti nanque ſunt à propriis contribulibus) tantam declararint liberalitatem.

Beneficium non multitudine donorum, ſed charitate metitur.

Quia pro uiribus teſtimonium illis reddo, & ſupra uires uoluntarij fuerunt, cum multa exhortatione obſecrantes nos.] Interpretatẽ quod dixit, Pro uiribus, inquiens, imò & ſupra uires, hoc enim appellat exuberantiam ſimplicitatis, ſupra uires inquã. Quinetiã nõ admoniti à nobis, uerũ ſua ſponte. Ecquid hoc dico? illi igitur ipſi multum adhortabantẽ nos & rogabant. Hæc autẽ dicit, ut & ipſos cõmonefaciat nõ tam ut multa dent, q; ut cum alacritate dent. Hanc ob rem immorat in eodem ſermone.

Gratiam & cõmunicationem miniſterij quod fit in ſanctos.] Deeſt, adhortabantẽ nos ſuſcipere miniſteriũ hoc. Gratiam autem dixit, ut poſtquam æmulatores eſſent ſpiritualium chariſmatum Corinthij, accurrant etiam huic ueluti chariſmati, perinde ac ſuprà cõmemoratum eſt. Communicationem autem uocauit, ut diſcant quòd nõ ſolùm dent, uerumetiam accipiant.

Et non ſicut ſperauimus.] Non ſperaſſemus, inquit, quòd quum in tanta paupertate & afflictione eſſent, nos adeò enixè rogare in animum induxiſſent, ut ſuſcipere mus miniſterium eorum.

Sed ſeipſos dederunt primũ Domino, deinde & nobis per uoluntatẽ Dei.] Alias eorum uirtutes hic commemorat, teſtimonium illis perhibens. Non enim poſtquam eleemoſynæ curam geſſerunt, excæcati alia neglexerunt: cæterùm ſeipſos dederunt totos Dño, ad omne opus Deo gratum prorſus, & non duplici animo nutantes. Nobis autẽ dederũt ſeipſos, hoc eſt, in omnibus obedientes & ſubiecti fuerunt, charitatẽ oſtenderunt per uoluntatem Dei, hoc eſt, uti Deo placet, & non humanæ rationi.

Vt nos adhortaremur Titum, ut quemadmodum iam antea cœpiſſet, in uobis ſic perficeret gratiam hanc.] Adeò, inquit, illi ſeſe ad eleemoſynam dederũt, ut ego conſpicatus rem, anxiè cogitarẽ pro uobis, ne ipſis inferiores eſſetis, ac propterea adhortarer Titum ut ueniret ad uos: quod & ipſe iam antea exorſus erat, id eſt, propoſuerat uenire ad uos, priuſquam eum cõmonefacerem. Familiarem autem per iſta ipſis conciliat Titum, ut ubi uenerit, atq; de eleemoſyna conſultet, facilius ei credant, ceu cogitanti quæ ad eorum ſalutẽ faciant. Rurſus autẽ gratiã uocauit rem iſtam: magnũ enim reuera eſt donũ Dei, ut quod eum in quo eſt, aſsimilare poſsit Deo. Vnde & ſapiens quiſpiam dixit: Magnũ quiddam homo, & precioſum quiddã uir miſericors.

Sed ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone & ſcientia, & omni ſolicitudine & charitate ueſtra in nos, ut & in hac gratia abundetis.] Cum laudibus adhortatur, inquiens: Quemadmodum cætera omnia abundè tenetis, ſic & hoc loco, non ut detis, uerùm ut exuberetis uel ſupra Macedones, uel ut largi ſitis ſimpliciter. Fide autẽ chariſmatum indubitata, ſermone uerò ſapientiæ, ſcientia doctrinarum, & omni ſolicitudine erga aliam uirtutem, & charitate quæ ex uobis eſt in nos. Prædixit enim, Indicaſtis Tito dilectionem ueſtram in me, æmulantes pro me.

Non quaſi imperans dico.] Hoc eſt, non cogo uos, neq; uelut aliquam in uos poteſtatem habens.

Sed per aliorum ſolicitudinem, etiam ueſtræ charitatis ingenuũ bonum comprobans.] Hoc eſt, propterea laudo Macedones, ut per illorum diligentiam, ueſtram erga pauperes ſanctos dilectionem probatiorem demonſtrem & fulgentiorem.

Scitis enim gratiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, q; propter uos pauper factus eſt, cum diues eſſet, ut illius inopia uos diuites eſſetis.] Hoc eſt, cogitate, expendite uo-

Paupertas, diuitiarum effectrix.

biſcum ingens myſterium, & nulli rei parcetis. Si enim non credis q̃ paupertas diuitiarum ſit effectrix, conſidera Dominũ tuum, & nõ amplius dubitabis. Niſi enim ille pauper factus eſſet, hoc eſt infrà iacentẽ & ingloriam carnem ſuſcepiſſet, aliaq̃ cuncta cõtumeliæ plena ſuſtinuiſſet, idq̃ propter nos indignos inimicos ſuos, nos haud eſſemus ditati. Quales autem opes ait? pietatem, puritatem & purificationem, ſanctificationem, cæteraq̃ bona, quæ cùm dedit, tum daturus eſt.

Diuitiæ Chriſtianorum.

Et cõſilium in hac re do: hoc enim uobis utile eſt.] Animaduerte quomodo minimè moleſtus eſſe cõtendat. conſilium enim, inquit, do, id eſt conſulo, nõ neceſsitatẽ impono. Iſthuc autem conſilium do, eo q̃ uobis magis proſit quàm accipientibus.

Qui non ſolùm facere, ſed & uelle cœpiſtis ab anno ſuperiore, nunc uerò & facto perficite.] Non porrò ex aliorum ſtudio eos cõmonefacit, cæterùm ex ſua ipſorum promptitudine. Sponte, inquiens, ueſtra ad hoc ueniſtis, nec fundamentum tantùm ieciſtis ad facere ipſum, uerùm & ad uelle, hoc eſt, ad hoc ut uoluntarij nullo, etiã adhortante, faciatis, Nunc igitur conſilium uobis do, ut & opus perficiatis.

Vt quemadmodũ promptus eſt animus uoluntatis, ita ſit & perficiendi ex eo q̃d habetis.] Vt ne ad promptitudinẽ uſq̃ bonũ conſiſtat, uerũ & perfectius re ipſa fiat. Perinde nanq̃ ut promptitudinẽ & deliberationem uoluntas facit, ſic & opus ex facultate naſcitur. Qui igitur habet, impleat opus. nam qui non habet, ſiue qui non poteſt, quod ad uoluntatem attinet, opus impleuit.

Macedones, Theſſalonicenſes.

Si enim uoluntas prompta eſt, ſecundum id quod habet accepta eſt, nõ ſecundum id quod nõ habet.] Intuere ſapientiã, qua ratione Macedones, Theſſalonicenſes inquam cõmendans, q̃ ſupra uires præſtiterint, ab his nihil ultra uires poſcat. Si igitur animos pronos habuerítis, pro uiribus quæ poteſtis contribuite, ac ſuſcipit hæc Deus.

Mar. 12.

Non enim ut alijs ſit remiſsio, uobis autem tribulatio.] Nõ ut alij in quiete ac delicijs agant, uos oportet ſupra uires elargiri, ut ex hoc penuriam & afflictionem ſuſtineatis. Atqui Dominus uiduam etiam laudauit, quæ omnes facultates ſuas impertijt. Verumenimuerò Paulus hoc nunc non agit, partim quòd imbecilliores erant, B partim quòd opulenti erant: unde omnino ſi pro uiribus ſuis dediſſent, præclara & eximia contributio fuiſſet, Deinde etiam ſperat Theſſalonicenſiũ exemplo eos magis excitandos, quare illorum arbitratui & poteſtati rem relinquit. Deniq̃ in ſequentibus ſubobſcurè ad eandem rem inhortatur.

Sed ex æqualitate in præſenti tempore ueſtra abundantia illorũ inopiã ſuppleat, ut & illorum abundantia ueſtræ inopiæ ſit ſupplementũ.] Hoc eſt, floretis uos opibus & pecunijs, illi autem florent fiducia & libertate erga Deum. Date igitur ex ijs quibus exuberatis pecunijs, quibus illi deſtituuntur: ut accipiatis à copia & fiducia qua illi quidem locupletes ſunt, uos autem inopes. Animaduerte quomodo clancu-

Dandum etiam ſupra uires.

lum confirmet ac probet ut ſupra uires etiam dent. Si enim uis ex abundanti accipere, da etiam ex abundanti: ſin totam uis omnino compenſationem accipere, tu pariter totum exhibe: quod quidem eſt ex inopia, & ſupra uires. uerùm id clàm (ut dixi) agit. Hactenus igitur, ut apparet, pro uiribus dare commendat.

Exod. 16

Vt fiat æqualitas, ſicut ſcriptum eſt: Quoniam multum non exuberauit, & modicum non defecit.] Quánam ratione fit parilitas? ſi & uos & illi exuberantia permutetis, ac defectus repleatis. Ecquæ eſt parilitas, ſpiritualia pro carnalibus dare? Non ſecundum precium, quo magni quicquam eſtimatur: nec ſecũdum utilitatem rerum, quæ dantur uel permutantur, æqualitas dicta eſt, uerùm quatenus ex eo quo abundatis, datis uos: ac contrà, quo illi exuberant, uobis cõmunicant: ac iterum quo indigetis, ab illis accipiatis: & illi, quo opus habent, à uobis accipiunt: ſecundũ hoc eſt æqualitas. Præcipuè autem in præſenti tempore ea locum habet æqualitas: in futuro autẽ plurimum excellunt ea quæ ipſi donant. Proinde ſubmittite uos opulenti, ſiquidem

Manna myſterium.

in rebus ſtabilibus uos pauperes antecellũt. Producit autem quod de manna factum eſt, partim ut indicet quomodo fiat æqualitas: quando uidelicet qui multũ habet dives, dederit q̃d ſibi ſuperfluit, ei cui parũ eſt: ſic fit ut ipſe neq̃ abundet, neq̃ alter deficiat, ut qui ab illo acceperit quo quod deerat cõpleret. ac rurſus idem fit in fiducia erga Deum. Simul uerò maius etiã aliquid perficit, ob oculos ponens opulentis, quòd quemadmodũ in manna, qui plus collegerant, & qui minus, omnes eandem habere menſu-

A me nſuram inueniebantur, Deo auaritiam & inſatiabilitatem eorũ puniente: ſic hodieq̃ non oportet nimium expetere.

Gratia autẽ Deo, qui dedit eandem ſolicitudinẽ pro uobis in corde Titi.] Cum de eleemoſyna, quantum res poſcebat, diſſeruiſſet, deinceps cõmendat qui eam ob rem miſſi erant, ut omni ſuſpicione carentes, uehemẽtius eos ad alacritatem & promptitudinem cõtribuendi impellant. Quia uerò inter hos primus erat Titus, laudat eum, Deiq̃ opus eſſe dicit quo ad miniſtrandũ eccleſijs ſit excitatus. Eandẽ enim curã & ſolicitudinẽ, quã & ego habeo pro uobis, Deus menti eius impoſuit. Hinc uerò hortatur eos ut rationi cõſentaneã faciãt cõtributionẽ. Si eñ Deus Titũ excitauit, Deus etiam deniq̃ per eum petit: par eſt ergo ut Deo dignam eleemoſynam faciatis.

Quoniam adhortationem quidem ſuſcepit, ſed cum ſolicitior eſſet, ſua uoluntate profectus eſt ad uos.] Vnde planum eſt q̃ Deus Titum excitauerit? Quoniam commonefactus à me, promptè & alacriter adhortationem à me ſuſcepit, neq̃ quicquam murmurauit: imò & ſua ſponte exiuit, ut etiamſi ego ipſum non eſſem adhortatus, proprium tamen ſtudium ſuum demonſtraſſet.

Miſimus autẽ unà cum ipſo fratrem, cuius laus in Euangelio per omnes eccleſias.] Nonnulli Lucam hic intelligi aiunt, propter Euangeliũ quod ſcripſit: nonnulli uerò Barnabam. Nam & prædicationem nõ ſcriptam, Euangelium uocat. Non immora- *Prædicatio etiã nõ ſcripta, euangelium.*
tur autem in huius præconijs, perinde ac in Titi: forſan ideo, quia Corinthijs non erat cognitus, Titus autem abundè notus erat. Attamen & ſic idoneum encomium adeoq̃ præclaram laudem texit. Non enim ſimpliciter dicit, Euangelion prædicat, uerumetiam laudatur: non à duobus uel tribus, ſed ab omnibus eccleſijs.

Non ſolùm autem, ſed & ordinatus eſt ab eccleſijs comes peregrinationis noſtræ, cum gratia hac quæ à nobis adminiſtratur.] Cõmendat hominem ex iudicio eorum qui ipſum ſelegerunt. Non enim tantummodo Euangelij uerbum prædicans commendatur ueluti probatus, uerùm ab eccleſijs electus eſt etiam, ut ſimul nobiſcũ proficiſcatur. proinde cùm tentationum tum periculorum eſt ſocius. Hæc autem Barna- B
bæ magis quadrant. Electus eſt autem ad gratiam hanc, hoc eſt ad pecuniarum miniſterium, ut unà nobiſcum ſit adminiſter.

Ad ipſius Domini gloriam, & promptitudinem ueſtram.] Hoc eſt, ut Deus glorificetur, & uos promptiores reddamini: utpote cum pecuniarum receptores probati ſint, adeoq̃ ſpectatæ fidei, ut nemo aduerſum ipſos ſuſpicionem párere queat.

Veriti hoc, ne quis nos carpat in plenitudine hac, quæ adminiſtratur à nobis.] Decet hoc quod hic ait, ſanctam Pauli animam, ingentemq̃ curam & ſubmiſsionem. Eam enim ob rem, inquit, tales miſimus: nec unum, ſed plures. στελλόμενοι ueriti, id eſt ſuſpicantes, & metuentes ne quis ſiniſtram de nobis opinionẽ concipiat, qua cogitet nos quicquam è pecunijs in uſum noſtrum ſublegere. Nec dixit, Ne uos, ſed Ne quis alius: ne ſuccenſeant tanquam ſuſpecti quòd de ipſo talia ſentiant. Siquidem plenitudo ipſa, id eſt copia pecuniarum, ſatis eſt idonea ut prauis ſuſpicionem præbeat, niſi ſecuritatem oſtenderimus.

Prouidentes bona nõ ſolũ coram Deo, uerumetiã corã hominib.] En Pauli mentem, q̃ ſolicitus fuerit ne ſcandalũ poneret fratribus. Nõ enim dixit, Ego purus ſum, lugeat qui uult: ſed quemadmodũ, inquit, coram Deo prouideo, hoc eſt, curo uideri inculpatus, ſic & corã hominibus: ac quanto ſunt imbecilliores, tanto magis nos demittere oportet, quando quidẽ & paruulis pueris cõdeſcendamus, ſi laturi ſimus eos. *Scandalum fratrib. ponere Paulus uetetur.*

Miſimus autẽ cum ipſis fratrem noſtrum, quẽ probauimus in multis ſæpe ſtudioſum eſſe, nunc autem ſtudioſiorem ob multã fiduciam quam habeo erga uos.] Alterum addit, fratrem eum nominans, & cõmendans ipſum ex hoc q̃ probarit ipſum, iudicaueritq̃ ſtudioſum eſſe & in multis argumentis, & ſæpe. Laudis autem exaggeratio eſt, hac ratione geminare dictionem. Nunc autẽ, dicit, ſtudioſior factus eſt, tanq̃ confidens quòd uos largiorem eleemoſynam facturi ſitis, quam adminiſtraturus eſt.

Siue pro Tito qui eſt ſocius meus, & ad uos adiutor.] Hoc eſt, ſi quid mihi dicendum, ſuper Tito eadem dicenda ſunt, quòd collega meus ſit, adiuuans me in inſtitutione ueſtri & commoditate. Vel, ſi quid Titi nomine facturi eſtis, non uulgaris cuiuſpiam nomine facietis, ſed collegæ mei.

Siue fratres noſtri.] Hoc eſt, ſiue pro alijs uultis quicquam audire, & illi multũ iu- A
ris habent cur fide digni uocentur: etenim fratres noſtri ſunt.

Apoſtoli eccleſiarum.] Hoc eſt, ab eccleſijs miſſi & electi.

Gloria Chriſti.] Quod omnibus maius eſt, poſterius poſuit. In Chriſtum, inquit, omnia referuntur, quæcunq; illis obtingunt.

Oſtenſionem igitur charitatis noſtræ & gloriationis noſtræ pro uobis, erga ipſos oſtendite in facie eccleſiarũ.] Nũc oſtendite, inquit, quomodo diligatis nos, quomodo etiã nos nõ fruſtra gloriemur de uobis. Monſtrabitis autẽ, num charitatẽ in ipſos oſtendatis. Etenim & in faciem eccleſiarũ facietis, quod facietis ad hos, hoc eſt, ad honorem eccleſiarum, Faciem nanq; eccleſiarum habent illi, quæ miſerunt ipſos.

CAPVT IX.

NAm de miniſterio quod ſit in ſanctos, ſuperfluũ eſt mihi ſcribere uobis.] Cum hæc antea dixerit, poſtq; hac rurſum dicturus ſit, ſuperuacaneum ſibi tamen dicit de his ſcribere. Sapienter autem hoc facit, ut magis eos attrahat. Pudefient enim ſi Paulus talem de ipſis opinionẽ habeat, quòd conſilio nihil opus habeant ad id, ut ſanctorum miſereantur, poſtea autem deprehendantur ea opinione inferiores.

Noui enim promptitudinem ueſtram, qua de uobis apud Macedones glorior, q; Achaia parata eſt ex anno ſuperiore.] Noui, inquit, & ipſe animi ueſtri promptitudinem: nec hoc ſolùm, uerumetiam glorior apud alios, quòd parata ſit tota Achaia, nõ ſola Corinthus: neq; quicquam deeſt, niſi ut ueniant qui pecunias accipiant. Quare pudori mihi eſt ſi uidear fruſtra & falſo gloriari.

Suprà 8. Et ueſtra æmulatio prouocauit cõplures.] Atqui ſuprà dixit, uoluntarij, ſiue ſpõtanei rogantes nos: quomodo ergo nũc dicit, Aemulatio ueſtra incitauit plures? Nõ dixit Omnes, ſed Plures. Alij nanq; ſua ſponte & rogantes nos contribuerunt, alij autẽ per ueſtram ſunt æmulationẽ incitati: ſiquidem plures ſtimulo habẽt opus. Vel quia nõ conſuluimus, nõ adhortati ſumus, ſed tantũ laudauimus uos, idq; ſatis fuit eis ad adhortationem. Viden quomodo & illos per hos excitet, hosq; per illos? Doctores, inquit, illis facti eſtis. ne igitur diſcipulis uideamini inferiores, uos qui doctores eſtis. B

Aemulationis ad uirtutem ſtimulus.

Miſit autẽ fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuet in parte hac, ut quemadmodum dixi, parati ſitis.] Seipſum ueluti partẽ Corinthiorũ quandam facit, certatq; pro ipſis. Ait enim: Quia poſtquã ueſtri nomine gloriatus ſum, metui ne pudefieremus, & propter ea miſi fratres, ut ne euacuet, id eſt fruſtraria & uana arguat gloriatio mea de uobis. Ego eñ apud omnes propter uos glorians, etiã gloriatus ſum apud illos. Itaq; ſi deficiatis, cõmunis eſt ignominia: ſed nõ in omnibus, uerũ in hac ſola parte, hoc eſt, ut ne pudeſiam in hoc ſolo de eleemoſyna argumẽto, ſed parati ſitis, perinde ac dixi Macedonibus, q; parati ſint in tota Achaia omnes, neq; quicquã eis deeſt.

Ne quo pacto, ſi uenerint mecũ Macedones, pudefiamus nos, ne dicamus uos, in hac ſubſtantia gloriationis.] Rurſus circa eadem uerſatur, intenditq; angorẽ ab humanis rationibus ipſos permouens. Maior enim eſt uerecundia, ſi quiſquã apud alienas perſonas rubore ſuffundatur. Forſitan, inquit, mihi confiditis ceu ignoſcenti uobis: atenim Macedonas animo uoluite, qui forſan mecũ uenient, ueriſimile eſt enim hoc. Et ſi inuenerint uos, non dixit nolentes dare, cæterùm imparatos. Si enim nõ paratum eſſe, aut celeriter nõ contribuere, pudor eſt: quanto magis omnino nihil contribuere, uel minus quàm par ſit? Corrigit autem ſermonem dicens, Quoniam nos pudefiemus, ut ne dicam quòd uos, in hac ſubſtantia gloriationis: hoc eſt, non alia in re pudefiemus, præterquam in ſola de eleemoſyna gloriatione, cum cætera ueſtra reprehenſionem non admittant. Hoc autem dicit non adulans eis, uerùm promptiores potius reddens, ut ne in alijs probati, in hoc non inueniantur probati, ſibiq; ipſis inferiores. Cum uerò ait, ut ne dicam uos, oſtendit q; ipſi maiorem ſint ignominiam relaturi: ipſorum nanq; peccatum eſt. Subſtantiam autem, ſubiectum, uel materiam uel rem ipſam, uel gloriationis eſſentiam intellige.

πλεονεξίαν auaritia, ſiue plus habendi cupiditas, uel fraudatio, ſiue circũuentio.

Neceſſarium ergo exiſtimaui premittere fratres, ut præparent hanc benedictionẽ ueſtram, ut ſit parata, ſic ut ſit benedictio, & non * auaritia.] Vt ne uideatur ſibi contrarius eſſe (cum enim ſuprà dixiſſet, ſuperuacaneum mihi eſt ſcribere, nunc de his rurſus diſſerit) obſeruandũ eſt quòd hic de largitate & liberalitate diſputet, ac de alacritate

A critate quam operi adhiberi par eſt: horũ enim gratia ſeſe miſiſſe fratres adſerit. Duorum porrò pugnantium inter ſe admonens, ut dent ampliè ſiue largè, & cum promptitudine animi, ſapientiſsimè utraque aggreditur. Prius enim de alacritate eius qui dat, diſputat: pòſt de altero etiam capite. Ait igitur: Benedictio eſt quod datur, nemo autem benedictionem dans contriſtatur. Oſtendit autem eos ſtatim fructu ſuo germinare, benedictioneq; repletos eos qui præbent. Neq; hoc illi ſatis fuit, ſed adiecit, & nõ ueluti auaritiam. Ne igitur exiſtimetis, inquit, quòd ueluti auarè petentes, hæc accipimus, ſed uolentes benedictionem uobis conciliare. Quare qui dat inuitus, ueluti auaritia, aut plus habendi cupiditate immodica tenetur.

Eleemoſynarum fructus.

πλεονεξίαν ἐπίθετον.

Hoc autem dico qui parcè ſeminat, parcè & metet: & qui ſeminat in benedictionibus, in benedictionibus & metet.] Ad aliud caput iam tranſit, quod eſt de dando largiter, inquiens: Hoc etiam adijcio ad ea quæ cõmemoraui, quòd non parcè oporteat dare. Et nõ dixit tenuiter, ſed celebrius parſimoniæ uocabulum poſuit. Ac ſemen opus ipſum uocauit, ut protinus ad retributionem reſpicias, ac diſcas q; plura accipias, quàm des. Cum enim dixiſſet, quòd largiter dandum ſit, rurſus etiã meminit q; cum animi alacritate pronaq; mente dandum ſit. Quod enim ait, ſeminans in benedictionibus, hoc indicat, perinde ac in ſuperioribus dictum eſt.

Vnuſquiſq; enim prout deſtinat in corde ſuo non ex triſtitia aut neceſsitate. Hilarem enim datorem diligit Deus.] Immoratur ſermoni quem de promptitudine in dando adduxit, compertum habens Macedonum exemplum ſufficere ad hoc ut excitet eos quò plura dent, utq; rubore ſuffundat ac pudefaciat eos, ſi inferiores illis appareãt. Ipſorum autem mentem ſanat, ut ſit etiam uirtus quod ab ipſis fit. ſi enim in- B
uoluntarium eſt quod faciunt, non eſt uirtus. Vt igitur uerus præceptor, diſcipulos ſuos omnino uult pro uirtutis ratione ac formula facere quod faciunt. Simul autẽ ut & merces ipſis tota contingat, uoluntariò faciunt bonum. Nam inuoluntarium minuit, & ſuccidit mercedem. Ob eam cauſam, inquit, unuſquiſq; ut in corde ſuo deſtinat ſiue prædeliberat, non ex mœrore aut neceſsitate. Teſtimonia præterea ex Solomone producit. Atqui ſermo Sapiẽti de largitate dictus eſt, ipſe uerò intellexit eum de prona in dando mente: aut ſi malis, ad utraque retulit.

Eccleſ. 35.

Potens eſt autem Deus omnẽ gratiam exuberantem facere erga uos.] Hiſce uerbis diluit ac inuertit cogitationẽ, quam multi habemus, Si multa (dicentes) dedero, metuo ne iam ad paupertatẽ redigar. Ait igitur: Deus poteſt adeò uos rerum copia affluentes facere, ut & omnem gratiam, hoc eſt eleemoſynam poſsitis cum exuberantia facere. Date igitur largiter, ut & eleemoſyna ueſtra magis magisq; exuberet.

Vt in omni re omnem ſufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum.] Viden ſ non opes ipſis exoptat, ſed ſufficiẽtiam. Hoc autẽ dicens, indicat quòd neque adigat, neq; compellat eos ex defectu ſiue inopia dare: neq; eñ ſufficientiã deinceps haberent. Simul autem docet ubinam oporteat donis Dei uti. Vt abundetis, inquit, ad omne opus bonum. Siquidem in carnalibus, uobis ſufficientiam exopto: in ſpiritualibus aũt (hoc enim eſt quod ait, Ad omne opus bonũ) abundantiam etiam uobis imprecor, ut nedum abũde miſericordes ſitis, uerumetiã omne opus Deo placens liberaliter faciatis.

Sicut ſcriptum eſt: Diſperſit, dedit pauperibus, iuſtitia eius manet in ſeculum.] Vt *Pſal. 111.*
confirmet quod dixit, Vt exuberetis, ex Propheta teſtimonium protulit: Diſperſit, hæc enim dictio, liberalitatem & exuberantiam indicat. pecuniæ igitur & facultates non manẽt: iuſtitia autem, hoc eſt amicus erga homines affectus ſiue humanitas (ſic *Iuſtitia, clementia.*
enim eã uocat, tanquã quæ hominem iuſtificet, ac peccata ſoluat) ea igitur perdurat in ſeculũ tum præſens, tum futurum. Hîc enim miſericors ab omnibus diligitur: & ab illis prognati, à poſteris diliguntur.

Qui autem adminiſtrat ſemẽ ſeminãti, & panem ad manducandũ præſtet, & multiplicet ſemẽ ueſtrũ, & creſcere faciat germina iuſtitiæ ueſtræ.] Exoptat hîc illis & corporalia & ſpiritualia, ſermonicq; ſuo autoritatem conciliat à ſenſibili agricultura. Si enim terræ ſemina mandantibus Deus impertit ſemen, ac ſi corpus alentibus, alimoniam præbet: quanto potius cœlum colentibus, animamq; alentibus, ſuppeditabit ſumptum? Dicens igitur, Suppeditet & multiplicet ſemen ueſtrum, de ſenſibus ſubie-

cibis opibus intelligit, quas uult spirituale semen effici, dum pauperibus erogãtur. A Hinc enim crescit omne opus in nobis, atq; adeò iustitiæ manipuli augescunt. Propterea infert, Et crescere faciat germina iustitiæ uestræ. Hic autem nota, quòd non delicias, sed alimoniam, impertientem Deum introducat: Panem, inquit, ad mandu

Esa. 55. candum. Ex Esaia hoc desumptum est.

In omnibus ditescentes ad omnem simplicitatem, quę efficit per uos gratiarum a-

Diuitijs quòd sit mẽ dum. ctionem Deo.] Indicat hîc rursus quî nos diuitijs uti oporteat, quoniã non sunt defo diendæ, cæterùm ad omnem simplicitatem habendæ: hoc est, cum liberalitate quadam sunt euacuandæ. Cum enim haud parum multi in scorta & mimos simplicitatẽ ostendant, Talem, inquit, simplicitatem dico, quæ multam gratiarum actionem adfert Deo: imò uerò non solam gratiarum actionem, uerùm & multa alia quæ in progressu epistolæ deinceps ponit, ut sic commonstret pleraq; bona ex simplicitate progigni, proniores eos ad hanc efficiat.

Quoniam ministerium huius officij non solùm supplet ea quæ desunt sanctis, uerumetiam abundat per multas gratiarum actiones Deo per probationem ministerij huius, glorificantes Deum in obedientia confessionis uestræ in Euangeliũ Christi, in simplicitate cõmunicationis in ipsos & in omnes, & ipsorũ precatione pro uobis, desiderantium uos propter eminentem gratiam Dei in uobis.] Ministerium, inquit, id est suppeditatio hæc & contributio, multa perficit. Etenim non solũmodo repletis egestatem & indigentiam fratribus, uerumetiam exuberatis, hoc est, plus q̃ necessarium sit, ipsis exhibetis, multæq; gratiarũ actiones fiunt per probũ hoc & comproba tum propter humanitatẽ ministeriũ. Glorificant enim Deum, q̃ sic subiecti sitis, obe

Luc. 11. dientisq; Euãgelio, ut expleatis tussa eius cum liberalitate. Eleemosynã enim Euangelium ipsum docet. Alia etiã ratione glorificant Deum, quia simplicitas & bonitas uestra non in solos ipsos, uerùm in omnes etiam fideles pauperes effunditur. Non enim inuidiæ affectu laborant, reliquorum mendicorũ instar, uerùm gratias agunt quòd alijs etiam detis: quod maximæ uirtutis eorum argumentum est. Quare huiusB modi hominibus largius dandum est, qui adeò inuidia uacant, qui adeò uirtutibus

B nis largius donan dum. sunt prediti. Insuper pro uobis etiam apud Deum interpellant, ut digni iudicẽtur uidere uos, non pecuniarum causa, uerùm ob excellentem Dei gratiam excellẽter uobis datam. Rursus autem gratiam, eleemosynæ negotiũ uocauit, omnia ita Deo acceptа referens, ut ne ipsi attollantur. Cum autem dicit excellentem gratiam, excitat eos ut largiorem munificentiam faciant, ne exuperentur aut uincantur ab alijs.

Gratia autẽ Deo, super inenarrabili dono eius.] Donũ hîc nominat bona ipsa quæ per eleemosynã fiũt tum dantib. tum accipientib. uel bonorũ cõmonefacit, quibus donati dignatiq; sumus p incarnationẽ Christi, perinde ac si dicat: Ne arduũ uos facere existimetis. inenarrabilia eñ sunt bona q̃ accepimus à Deo. Quid igitur præclari est, si pauca eaq; corruptibilia demus? CAPVT X.

IPse autem ego Paulus obsecro uos per mansuetudinem & clementiam Christi.] Confectis de eleemosyna sermonibus austeriora nunc orditur aduersum pseudapostolos, & eos qui calumniabantur ipsum ceu rudem & indoctum, & temerè sese iactantem. Et futurum est ut seipsum commendet coactus, ne ipsius prędicatio uilipendatur. Recenset igitur quæ per se gesta sunt, gratiamq; Dei sibi datam. Itaq; non aberrauerit, qui hanc epistolam Pauli encomium dixerit. Exordij igitur talis quædã est sententia, quam uerba indicant. ad eos nanq; loquitur, qui eum impotentem &
arrogantem uocabant, Obsecro, inquit, uos ipse ego Paulus, terrarum orbis doctor

Ephes. 3. Colos. 1. (dignitatem enim & autoritatem indicãt hæc uerba, Ipse ego Paulus: perinde ac illa, Ecce ego Paulus dico uobis & precor uos, ne me cogant conuiciantes mihi, uti potentia mea aduersum ipsos. Magna autem res est apostolũ obsecrare. Porrò mansuetudinem etiam Christi ad interpellationem adducit. perinde ac si dicat, reuereminí clementiam Christi. per quam uos obsecro: simul ostendens cur eis parcat, nimirum ut imitetur mansuetudinem seruatoris Christi, non quia non possit quicquam aduersus eos. Ne igitur cogatis me egredi, ac deficere à mansuetudine hac, quam adeò cupio, ut & intercessionis loco eam obijciam uobis.

Qui in facie quidem abiectus sum inter uos, absens autem cõfido uobis.] Vel per

A ironiam hæc dicit, calumniantium eum uerbis usus. Dicebant enim illi, Qui præstò adest, nullius est momenti, sed uilis atq; cõtemptibilis. sin abfuerit, tumet & superbit, audetq; aduersum uos, & interminatur. Vel uerè hęc de se ipse dicit: Ego cum sum apud uos, humilis & mansuetus sum erga uos, ac etiamsi nunc magna proloquar, non ex arrogantia istud ago, sed quia confidam uobis.

Rogo autem uos, ne præsens audeã per eam confidentiã qua existimor audere in quosdam qui arbitrantur nos ueluti secundum carnem ambulare.] Precor, inquit, ne me adigatis cõfidenter uti potentia mea (confidentiam enim potentiam suam uocat) qua λογίζομαι, id est cogito audere, hoc est, in animum induco, ratiocinor, aut conij-

λογίζομαι passiuè ca- ptum, id est, existi- mor, ut uul garis habet translatio: sed actiuè sumptũ si- gnificat co- gito, ut hic Theophyl. accipit.

cio, eo q̃ illi me compellant, aduersum calumniantes nos, quasi hypocritæ & ostentatores simus. hoc enim est secundum carnem ambulare. Obserua autem quomodo audaciam appellat, q̃ omnino se de quibusdam ulcisci uelit, nec propter seipsum, cæterum ob uerbum à se prædicatum hoc facturus erat. Attamen magis interest præcepto ris, in supplicijs contatorem agere, nec protinus ad illa adhibere.

In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus.] Hoc est, carne amicti, carnalibus armis haud utimur. De prædicatione enim disputat, ostendens q̃ non sit humana, neq; humanæ opis indiga. Quum dicit militamus, prælium & pugnam nos suscepisse indicat.

Nam arma militiæ nostræ non sunt carnalia.] Hoc est, non opes, non gloria, non eloquentia, non adulationes, non hypocrisis. talia enim carnalia sunt arma.

Sed potentia Deo, ad destructionem munitionum.] Non dixit, Sed spiritualia, hoc enim omnino debuisset dicere, ut carnali opponeretur: sed Potentia, subindicans ita eorum res esse imbecilles & impotentes. Considera autem demissum in eo spiritum. non dixit enim, nos potentes sumus, sed arma potentia Deo. hoc est, Deus ipsa potentia effecit. Quia enim agebantur, & flagris cædebantur, infirmitatis autem hæc esse uidebantur, Deo (inquit) potentia sunt hæc. Dei nanq; robur per hæc maximè ap-

E paret: ille enim est qui operatur & bellum gerit, etiamsi nos illis amiciamur. Vbi autem sunt potentia ad demolitionem munitionum. Ecquas munitiones adfert?

Ratiocinationes destruentes.] Græcorum sapientum syllogismos intelligit. fastũ eorum demolimur hisce armis, uel quia ratiocinationes siue cogitationes eorum & animas deijcimus ex errore quo detentæ fuere, ac ueritati subijcimus. Areopagitæ eñ ratio & magna mens sublata est ab impietate, sufflexaq; est pietati. Animaduerte quòd non dixerit, Machinas admouemus: sed Statim demolimur, tollimus, cùm uictoriæ facilitatem, tum armorum potentiam indicans.

Syllogismi Græcorũ. Actuũ 17

Et omnem altitudinẽ extollentẽ se aduersus scientiam Dei.] Perseuerat in tropo, ut clarius quod uult significet. Si, inquit, altitudo fuerit, hoc est, turrita munitio, propugnaculũ resistens scientiæ Dei, adeoq; Euangelio, id quoq; demolimur.

Et in captiuitatẽ redigẽtes omnẽ intellectũ in obsequiũ Christi.] Captiuitatis uocabulũ duo significat, & ex libertate lapsum, & perfectam captionem, qua quis ita capitur, ne resistere unquam possit. Iuxta secundam igitur significationem nunc Paulus dixit, captiuantes. Non enim tantum, inquit, superiores sumus & uictoriam obtinemus de omni humana cogitatione & intellectu, sed in captiuitatẽ etiã redigimus, quę est consummatior uictoria. Deinde qa captiuitatis uocabulũ graue est, addit, ad obseqũ Christi, hoc est, ad seruitutẽ eos redigimus omni libertate preciosiorẽ, ab interitu nimirũ ad salutẽ, à morte ad uitã subijcientes eos Christo. Animo igitur reuolue eos qui magicæ artis libros Ephesi cõbusserunt, & uidebis quõ Paulus captiuos duxerit. Actu. 19.

Et in promptu habentes ulcisci omnẽ inobedientiam cum impleta fuerit uestra obedientia.] Hîc illos etiam terruit. Vos, inquit, etiam expectamus, ut postquam per admonitionem nostram correxerimus uos, & ab illis deficere fecerimus, tum illis solis incurabilibus relictis, sectionem adferamus. In promptu igitur habemus pœnam & ultionem, cæterùm cum uos illis mixti sitis, prohibemur adhuc, ne & uos plaga contingat. Per hoc quod ait, Quum completa fuerit obedientia uestra, tacitè indicat eos quidem obedire etiamnum, sed imperfectè. Hæc autem interminatur, ut & hi & illi meliorem uitam induant, & ut neminem feriat aut lædat. Solent & in nobis consistere ratiocinationes & cogitationes, peioribus aduersum potiores luctantibus. Dein-

de fiunt exaltationes uel altitudines, uictoriam uidelicet obtinentiũ, quando cõtra di A
uinam cognitionem eriguntur in tantum, ut & intellectus locũ occupent, quales sunt
Βλέπετε, id est uidete uel uidetis. sic mox Legiveſe, id est iudicate uel iudicatis. Pseudapostolorum iactantia.
q dicunt furores siue numinis afflatus. Est em intellectus, simplex & ratiocinatione uacans mentis actio, impetúsue ipsa opera melius ostendens q demonstratio. Sunt igitur & in ijs quibus à dæmonibus imponitur, tales, ut uidetur, intellectus, quos Paulus, & si quis alius Pauli spíritu ductus, captiuos ducit ad obedientiam Christi.

Quæ ad faciem sunt† uidete.] Non solos deceptores perterrefacit, uerumetiã decep tos increpat. Propterea dicit, ex ijs quæ apparent iudicate, si quis superbit, si quis locuples est, si quis uirtutis imagine uestitus est.

Si quis confidit sibi Christi se esse, hoc rursum apud sese cogitet, ꝙ sicut ipse Christi est, ita & nos.] Pseudapostoli gloriabãtur & superbiebant ꝙ Christi essent, & quòd Christum ipsi uiderint forsan. Apud seipsum autem dixit, pro, non expectet nostram aduersus ipsum obiurgationem: sed intelligat quòd secundum hoc ipsum quòd Christi est, nihil nobis sit superior: non enim ille quidem Christi, ego uerò alterius cuiuspiam sum. Verùm hoc se submittendo dixit, quãdoquidem deinceps in sequentibus ostendat quantum ipse excellat.

Nã si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate quã dedit mihi Dominus ad ædificationem, & non ad destructionẽ, non erubescam.] Non dixit, Est mihi potestas puniendi & occidendi, quæ illis nõ est: sed longè submissius, amplius quiddam. Nec dixit, Si glorier: uerùm si gloriatus fuero, hoc est, si gloriari uoluero de potestate quã dedit mihi Dominus. Rursus Deo totũ adscribit. Accepimus autem eam potestatem à Deo, ut ad fidem ædificemus, beneficia impertientes, non ut puniamus. Ecquî igitur dixisti cogitationes destruentes? quoniam hoc ipsum maximè est ædificatio, marcida demoliri, obstaculaq́ deijcere. Quomodo igitur ipsis interminaris, si nõ in destructionem accepisti potestatem? Præcipuè quidem ad ædificationem accepi: sin quisquam fuerit incurabilis, demolitione utemur. Si igitur uoluero, inquit, gloriari ꝙ Deus plus dederit mihi quiddam, ut potestatem habeam benefaciendi in primis, & quando cogar, etiã puniendi: non erubescã, hoc est, non monstrabor esse mendax aut arrogans. B

Vt non existimer tanquam terrere uos per epistolas. Quoniam quidem epistolæ inquiunt, graues sunt & fortes, præsentia autem corporis infirma, & sermo contẽptibilis. Hoc autem cogitet, qui eiusmodi est, ꝙ quales sumus sermone per epistolas absentes, tales etiam sumus præsentes opere.] Quod ait, est eiusmodi: Potuissem equidẽ gloriari, sed ne uidear terrere uos per literas, quemadmodum dicũt calumiantes me: Quòd in epistolis grandis est, & horrenda scribit: ubi autẽ aduenerit, despicabilis & contemptibilis est, arguiturq́ non esse talis qualis est in scriptis suis. Verùm agnoscat quisquis est qui talia dicit, ꝙ nedum grandia interminamur, uerumetiam possumus præsentes ad opus minas perducere & effectum.

Non em audemus inserere aut cõparare nos quibusdã qui seipsos cõmendãt.] Hîc arrogantes esse ostẽdit illos, ac multa adeoq́ magna de seipsis iactantes. Dicit igitur: Nos non audemus inserere nosipsos, hoc est, connumerare, uel conferre, uel opponere nos adæquando quibusdam eorum qui se ipsi prædicant.

Sed ipsi in seipsis seipsos metientes, & comparãtes seipsos sibijpsis, non intelligũt.] Illi, inquit, non dignantur neq́ uolunt ad quempiam aliorũ conferri, sed ipsi sibijpsis cõferuntur, secumq́ ipsi certant erga se mutuò, nèc sentiũt ẽq́ sint ridiculi ita sese ostẽtantes. Vnusquisq́ enim seipsum meliorem iudicans, alterum deijcit: sicq́ omnes inter se mutuò improbi uidentur: quod quàm ridiculum sit, ipsi non intelligunt. *Neminiſe cõparantiũ fastus.*

Nos autem non in immensum gloriabimur.] Illi enim fortasse gloriãtes dicebant ac superbientes, Ad fines terræ accessimus, orbemq́ terrarum ad Christum conuertimus. At nos non sic, inquit.

Sed iuxta mensuram regulæ qua nobis Deus partitus est mensuram, pertingendi usq́ ad uos.] Quemadmodum colonis uineam Deus diuidit, hũc ad modum nobis apostolis suis terrarũ orbem segregauit. Secundum igitur mensuram regulæ qua partitus est nobis Deus, gloriabimur. Qualis est autem mensura? ut perueniam aduscq́ uos. Postquam igitur hæc nostra pars est, ad uos etiam usq́ gloriamur.

Non enim quasi non pertingentes ad uos, superextendimus nos: usque ad uos enim

A enim peruenimus in euangelio Christi.] Verisimile est pseudapostolos uel sine prædicatione aliquousq́ profectos, ex nuda & simplici profectione elatos esse, ac totum sibi imputare. Ait ergo Apostolus: Non tanq́ ad uos non peruenerimus, nosipsos extẽdimus: peruenimus enim, nõ simpliciter, sed in Euãgelio Christi: hoc est, nõ nudè & simpliciter peregrinantes ut illi, uerumetiam cum euangelij prædicatione.

Non in immensum gloriantes in alienis laboribus, spem autẽ habentes crescente fide uestra in uobis, magnifieri secũdum regulam nostrã, ad abundantiã, ut etiam in illa quæ ultra uos sunt euangeliũ prædicemus, nõ in aliena regula, ut de his quæ parata sunt gloriemur.] Indicat illos apostolorũ laboribus extolli & supra modum & mensuram gloriari, hoc est, ad ueri usq́ excessum, & in alienis laboribus. At nos nõ sic, sed ad uos usq́ peruenientes, ad uos usq́ & fiducia & libertate nostra utimur. Speramus autem, in Deum uidelicet (nõ solet enim explicare Paulus) quòd abundè uos docentes & augentes fidem uestram inueniamur, ut adeò magnifiam ego in uobis. Tunc enim magnifit præceptor, quum res discipulorum creuerint, ac regula eius in medium processerit: hoc est, mensuram quam accepit, abundè promouerit. Quid igitur speramus? quòd & ultra uos euangelium prædicabimus, ac forsan etiam gloriabimur propterea: siquidem cõmodabimus ipsis. Canonem autem ubiq́ & mensuram uocat, tanquam orbis terrarum fabricator & architectus. Et ut indicet quòd Dei sit uniuersum hoc, qui canonem dedit & mensuram, propterea infert:

Qui autẽ gloriat, in Domino glorietur.] Habentes, inquit, talia tantaq́ opera, nõ *Hier. 9.*
superbimus, neq́ nobisipsis quicq́ imputamus, em uerò Deo uniuersum, etiã ipsam ad quam peruenimus mensurã, tribuimus. Oportebat igitur & illos in hoc gloriari.

Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Dominus cõmendat.] Non dixit, Nos sumus probati: sed, Quem Dominus cõmendat, hoc est, quem ueritas laboris & operis cum Dei gratia probatum ostendit.

CAPVT XI.

B VTinam sustineretis modicum me in insipientia mea, sed & sustinetis me.] Proprias laudes ingressurus, multis usus est præcorrectionibus, defugiens id quod onerosum & molestum uidetur in suispsius cõmendatione. Huc autem eum necessitas perpulit, cum metueret ne in discipulorum damnum uergeret, si ipse uilipendere tur, pseudapostoli uerò in precio haberentur. Quòd enim ex multa necessitate & ob discipulorũ suorum cõmodum huc peruenerit, uel admodum insensatis planum esse queat. Qui enim priorũ peccatorũ meminit, à quibus per baptisma liberatus erat, qui etiam indignũ sese apostolatus nomine censet, quomodo citra necessitatẽ (quæ so) de se ipse magna prædicaret? Ait ergo, Vtinam sustineretis me in paucis quibusdam ineptientem ac delirantem: imò uerò & sustinetis, confido enim quòd diligatis me, & omnia sustineatis. *Paulus curtas seipsum laudaucrit.* *1. Cor. 15.*

Aemulor enim uos Dei æmulatione.] Non dixit Diligo, sed q̃d multo uehementius erat, ζηλῶ, id est, æmulor. Zelotypia enim inter ardenter amãtes eandem rem nascitur. Deinde ne existiment ꝙ humani cuiusquã ueluti pecuniarũ aut gloriæ causa eos æmuletur, infert, Dei zelo. Nam & Deus æmulari dicitur, ꝙ nimia nos dilectione prosequatur, non ꝙ aliquid inde cõmodi lucretur, sed ut nos seruet, ad se ipse nos colligit, ac sibijpse agglutinat. Huiusmodi igitur & meus erga uos zelus est, nõ ut inde quid mihi lucri accedat, uerùm ut uos non perdamini corrumpaminiue.

Despondi enim uos uni uiro uirginẽ castam exhibere Christo.] Despõdi uos, inquit, Christo: pro illo igitur æmulor, nõ pro meipso. Non enim ego sponsus aut maritus, sed sponsæ ductor & paranymphus. Obserua autẽ quomodo nõ dixerit, Præceptor uester sum, propterea debetis me sustinere: uerũ illos sponsæ loco posuit, seipsum autẽ pronubæ, siue nuptiarũ conciliatricis uice collocat, honore ipsos afficiens. Nouũ autẽ hic quiddã in ecclesia cõtingit. In mũdo enim post nuptias nõ porrò uirgines manent: hic autẽ qui ante hac uirgines nõ fuerunt, post nuptias hasce uirgines efficiunt. Hac ratione uniuersa ecclesia uirgo est: ad omnes em Paulus hæc loquit, & maritos & uxores. Quales autẽ dotes adferens despondit: regnũ cœlorũ. Huius figura erant quæ sub Abrahamo contigerunt, quando seruum misit ut ethnicã puellam *Genes. 24.*
in uxorem quæreret filio. Hic etiam Deus misit seruos suos prophetas desponsaturos filio

Psal.44. ros filio suo Christo ecclesiam, ueluti regium uatem Dauidem, cum dicit: Audi filia A
& uide, & obliuiscere populi tui, & domus patris tui. Tum apostolos, ut Paulum, ubi
2.Cor.5 ait: Christi nomine legatione fungimur. Præsens itaq; tempus desponsationis est, futurum autem nuptiarum erit, cum clamor factus fuerit, Ecce sponsus.

Gen.3. Timeo autem, ne sicut serpens Heuam seduxit astutia sua, ita corrumpant sensus uestri à simplicitate quæ est in Christum.] Etsi enim interitus uester est, metus tamen meus est. Non aperte autẽ definit q; corrupti sitis. Atqui corrupti fuerunt, uerũ ambigue hoc posuit, Ne quo modo ut serpens Heuam decepit. Nam & ille maiora promittendo, decepit. Hanc ad rationẽ pseudapostoli sese iactãtes, magnaq; uobis quædam denarrantes, calliditate fraudeq; sua uobis imponunt. At perinde ut neq; astutia serpentis, neq; simplicitas Heuæ satis fuit ipsi ad ueniam, sic neq; uobis hæc prode
Decipere mulierũ est runt. Non dixit autem q; Adam deceptus sit, ut ostendat deceptionem mulierosam esse rem, uel ad mulierem pertinere. Non dixit autem, Ne decipiamini, uerùm ne corrumpantur sensus uestri, in cœpto tropo seu metaphora perseuerans. corruptio enim de uirginibus dicitur. Ne quo modo corrumpantur à simplicitate uestra, quam habetis in Christo, hoc est, ne decepti à simplicitate uestra, à Christo auellamini. Quidam autem sic: Ne transferamini à simplicitate fidei ad infidelium uehementiam, & in dicendo potestatem. hæc enim est maxima corruptio.

Nam si is qui uenit alium Iesum prædicauerit, quem nõ prædicauimus: aut spiritum alium accipitis, quem nõ accepistis: aut euangeliũ aliud quod nõ recepistis, re-
Galat.1 cte sustineretis.] Quid ais diue Paule, Galatis scribens: Si quis euangelizauerit præterq; quod accepistis, anathema sit: nunc uerò dicis, Si aliũ Iesum prædicarent illi, rec-
Pseudapo- te sustineretis. Audi igitur. Pseudapostoli fastu inturgescebant, quasi plus q; alij, &
stoli. maius quiddam q; ueri apostoli adferrent. Quia igitur pleraq; stulta nugabant, externa sapientia utentes: Si, inquit, alium prædicarent Christum prætermissum à nobis, quem prædicari cõueniebat, recte sustinuissetis. propter hoc enim adiecit, quem nõ B
prædicauimus. Sin eadem fidei capita sunt utrinq;, in quo nobis illi superiores sunt? Obserua porrò, non dixit, Si ueniens plus quiddam maiusue prædicat, etenim plus quiddam dixerũt magna quapiam autoritate, multaq; uerborũ elegantia: sed alium Iesum prædicat, quem nõ prædicauimus, ad quod nõ est necessaria sermonis elegantia. Aut spiritũ alium accipitis, hoc est, si opulentiores uos faceret in spiritualibus donis, quod neq; ipsum orationis uenere opus habet. Vel euangeliũ aliud: neq; ad hoc opus habebat orationis cultu. Vbiq; autem indicat quòd non simpliciter si quid excellentius dicant, attendere oporteat: sed si quid dicãt quod accipiendum sit, & à nobis prætermissum sit. Obserua enim: Alium, inquit, Iesum, quem nõ prædicauimus: spiritum alium, quem non accepistis: euangelium aliud, quod non accepistis. Quum itaq; eadem dicant, quid in eos inhiatis? Postquam ergo eadem prædicant ô Paule, quid eos prohibes? quia hypocrisi quadam utentes, alia introducunt dogmata.

Existimo enim me nihil esse inferiorẽ ijs qui magni admodũ sunt Apostoli.] Deinceps Petro ac illi similibus sese cõfert, hoc indicare in animo habens: Si me, inquit, plura norũt, & illo cæterisq; maioribus apostolis plura norũt, ad absurdũ argumentum perducens. Contemplare hic Pauli demissam, adeoq; nõ alta spirantem mentẽ. Existimo, inquit, id est puto, arbitror, & nihil enunciat & decernit. Non simpliciter
Gal.2. autem dicit, reliquis apostolis, sed ijs qui sunt eximij apostoli, Petrum, Iacobum, Ioannem tecte innuens. Atq; hoc nunc de se dicit, quum necessitas ita postulet, cum alibi
2.Cor.15. dicat, Non sum dignus uocari Apostolus.

Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia.] Quandoquidem in hoc sibi placebant pseudapostoli, q; nõ essent indocti, ostendit q; nõ inficietur sese imperitum esse, atq; hoc sibi gloriæ ducit. Nec dicit, Etiamsi indoctus ac rudis sim, cõmune hoc mihi cum cæteris est apostolis, ne uideat una criminari ipsos: enimuerò exterioris sapien-
1.Cor.1. tiæ causam tollit, quæ atq; in priori epistola monstrauit eam nõ solùm esse inutilem, uerùm gloriam potius crucis subruere ac deuastare. Sermone igitur & orationis cultu indoctus sum, scientia & cognitione haudquaquam. Per hoc autem clàm innuit, quod quo magis illi eloquentia gloriantur, eo cognitione Dei ipsos magis esse orbatos, & quatenus ad ipsam attinet, eos esse idiotas & indoctos.

Sed in

A Sed in quauis re manifesti sumus in omnibus erga uos.] Non quemadmodũ pseudapostoli, aliud sumus, & aliud apparemus: uerùm in omnibus quæ facimus & dicimus, manifesti sumus erga uos. neq; ulla est in nobis duplicitas uel hypocrisis, ut in illis qui sola pietatis persona sunt amicti, deterrima quæque patrantes.

Num peccatum feci, meipsum humilians ut uos exaltaremini, quòd gratis Euangelium Dei prædicaui uobis?] In hoc, inquit, peccaui, & propterea est cur me ad iudicem uocetis, attollaminiq; aduersum me, quoniam deieci meipsum, mendicans & famem patiens, ut uos exaltaremini, hoc est, ad fidem ædificaremini? Non enim offendebantur deinceps, quæ maxima est eorum accusatio: neq; aliter ædificabantur, nisi ipse fame premeretur. Quia uerò calumniabantur eum quòd præsens abiectus esset, absens uerò grandiloquentia tumeat atq; grauis sit, ceu super hac re apologiam texens, ferit eos. Vilis quidem factus sum & abiectus, cæterùm uos inde exaltamini.

Alias ecclesias expoliaui accipiens stipendia ad ministerium uestrum.] Atqui potuisset dicere, Ex manuum mearum labore uixi & manducaui, atqui asperiorem orationem faciens, Ab alijs, inquit, accepi, idq; cum in uestri essem ministerio. Expoliaui siue prædatus sum, pro Nudaui dixit, & pauperes eos feci. Macedones intelligit, qui tametsi pauperrimi essent, me tamen habebant se atterentem. Atqui superfluis non indigebam, uerùm necessarijs duntaxat sumptibus.† Stipendium enim accepit at uos †ὀψώνιον
ne necessarias quidem has impensas cõmunicastis, quæ maxima est accusatio. Peius est porrò quòd ad ministerium quo uobis inseruij, nihil dederitis, prædicans enim ac laborans quæ facerent ad salutem uestram, ab alijs alebar.

Et cum essem apud uos & egerẽ, nulli onerosus fui.] Triplex est accusatio: prior, quòd apud uos præsens fuerim: altera, quòd uobis inseruiens: tertia, quòd rebus necessarijs destitutus, non fuiin aliquo habitus numero. Non solùm enim ex alio loco mihi non missistis quicquam, quod Macedones faciebant, sed ne præsentem quidem alebatis. Quòd ait, Nulli onerosus fui, est pro Non grauaui quenquam. Indicat autẽ Paulus nemini onerosus.
B eos segniter adeoq; cum grauamine ac torpore contribuere. Nonnulli uerbum ὑποστωχάζω, pro Non posthabui, uel segnior ad prædicationem fui, accipiunt: sed à me quidem, quæcunq; ad salutẽ uestram necessaria erãt, perficiebant. Cum enim rerum essem indigus necessariarũ apud uos demorans, nõ petij tamen quicq;: neq; patientiam meã dissolui torpentior redditus, siquidẽ torporẽ nihilominus excussi, abegiq;.

Nam quod mihi deerat, suppleuerũt fratres qui uenerũt à Macedonia.] Ad æmulationẽ eos inuitat, ut magis ad eleemosynam excitet: ut ne uincantur à Macedonibus in eleemosyna, uicti ab ijs iam antea in subministratione alimoniæ qua ipse alendus erat. Cum dicit, Quod mihi deerat, indicat sese nihil accepisse ultra necessarium usum. Philippenses autem fuerunt qui aluerunt ipsum. Philip.4

Et in omnibus sine onere me uobis seruaui & seruabo.] Indicat quòd onus adeoq; grauamen arbitrabantur, alimenta ei suppeditare. Pulchrè autem addidit, seruabo. Ne enim existimetis, inquit, quòd hæc dixerim ut in posterum accipiam à uobis: seruaui enim me, ac seruabo deinceps citra grauamen. Quod ingens eorum, quod illis hic ab apostolo infligitur, uulnus est: quandoquidem porrò eis non confidat, sed desperauerit semel quicquam ab eis accipere.

Est ueritas Christi in me, quoniam gloriatio hæc nõ infringetur in me in regionibus Achaiæ.] Vt ne existimet q; propterea dixerit seruabo meipsum, ut magis eos ad impertiendũ attraheret, ait: Secundum ueritatẽ quæ est in Christo Iesu, dico quòd non sim quicq; accepturus. Ne autem quispiam arbitretur eum ex dolore uel iracundia hæc dicere, gloriationem rem ipsam appellat. Gratis enim citraq; sumptũ aliorũ prædicare Euangelium, gloriatio ei magna erat, ceu ultra Christi terminos per Christum profilienti. Quòd ait, Non infringetur, siue obstruetur, metaphora est ab amnibus desumpta. Tanquam enim hæc ei fama per omnes terrarum fines flueret, dicit: Non obturabitur, bonum isthuc uerbum & celebre, per hoc quòd aliquid posthac accipiam. Quòd ait in climatibus Achaiæ, ferientis est. Si enim hæc est gloria, hæc ubique custodienda erat, sin in ipsis solis conseruat, perspicuum est quòd ipsi non sint sana mente præditi, reliquorum instar.

Quare? quia non diligo uos. Deus nouit.] Prolaturus causam cur non acceperit ab ipsis,

ab ipſis, propter pſeudapoſtolos nimirum, prius tollit quod ſuſpicabantur Corinthij: A
quia, ut uidetur, quòd nos non diligis, nõ accipis. Imò potius, inquit, quia uos diligo,
& nolo uos lædere, ut qui facilè ſcandalum patiamini. Verùm adeò perſpicuè nõ di-
cit, ut ne imbecillitatem eorum arguat. Ad aliam autẽ cauſam ſermonem conuertit.

Quod autem facio, & faciam: ut amputem occaſionẽ eorum, qui uolunt occaſio-
nem, ut in quo gloriantur, inueniantur ſicut & nos.] Hic manifeſtiſsimè cauſam ex-
plicat, cur non acceperit. Poſtquã enim conſpexit ſatanas, quòd ſeculi huius ſtudioſi
homines maximè captantur per hoc quòd doctores nihil accipiant, docuit etiam ua
nos ac mendaces iſtos apoſtolos eam rem ſimulare. Neq; enim hoc reuera faciebãt,
etiamſi diuites eſſent, uerùm etiamſi uiderent nihil accipere, accipiebant tamen. Pro-
pterea non dixit, ut in quo gnauiter agunt, ſed in quo gloriantur: quod & arroganti-
æ eſt indicium. Quocirca apoſtolus hiſce conſpectis decreuit apud ſeſe ne quicquã
acciperet à quoquam: idq; quum paupertate grauaretur, ut reſecet anſam & occaſio-
nem illorum, nec locum habeant carpendi eum. Quanquam hæc nõ erat reprehen-
Cur Paulus etiam egens à Corinthijs nihil acceperit. ſio: ſiquidem lex Chriſti erat. Attamen quia ueluti imbecilles Corinthij facilè ſcanda
lo ſuccumbebant, ſeipſum cuſtodiuit. Ac deinceps in alijs inferiores inuenti pſeuda-
poſtoli, neq; in hoc excellebant. Niſi quis dicat quòd in hoc etiam inferiores ſint iudi
cati, q; diuitijs affluentes ipſi nihil acciperent, cum diuus Paulus ne in multa quidem
egeſtate quicquam acceperit: & q; neq; hoc ferè perficiebant, ſed fuco quodam ſimu
labant. Apoſtolus autem reuera perficiebat.

Nam eiuſmodi pſeudapoſtoli, ſunt operarij ſubdoli, transfigurantes ſe in apoſto-
los Chriſti.] Ecquid ais? Chriſtum annunciantes, nec aliud Euãgelium introducen-
tes, ut ſuprà cõmemoraſti, pſeudapoſtoli nunc ſunt? Næ, inquit, propter hoc ipſum
ſunt pſeudapoſtoli. ſimulant emi hęc, clanculũ impias traditiones ſubinferentes. Ope
rarij autẽ doloſi, quatenus operari quidẽ uidẽt: reuellunt autẽ plantata, ac figuram
tantùm habent apoſtolorum, & pellem ouium, lupi autem ſunt reuera.

Nec illud mirum. Ipſe nanq; ſatanas transfigurat ſe in angelum lucis.] Quando B
Angelus lucis. doctor eorũ ſatanas omnia audet, nihil mirũ hos imitari ipſum. Angelum autẽ lucis
dicit, fiduciam habentẽ, atqueadeò uero lumini aſtantem angelum (quoniã & Deus
lumen eſt) per hoc q; & ipſe lumen ſit. Transformatur autẽ in talem ſatanas, uerùm
huiuſmodi non eſt. Hunc ad modum illi figuram tantũ apoſtolorũ gerunt, nõ ipſam
efficaciã. Diſcimus hinc q; in ſpeciẽ & oſtẽtationẽ aliqd facere, maximè ſit diabolicũ.

Non eſt ergo magnum, ſi & miniſtri eius transfigurentur ueluti miniſtri iuſtitiæ,
quorum finis erit ſecundum opera ipſorum.] Hoc eſt, ceu miniſtri euangelij iuſtitiã
habentis, uel q; iuſtorũ uirorum gloriam ſibiipſis circumponunt. Sed non effugient
tandem: ſecundum enim opera eorum, erit etiam finis eorum, id eſt, prauus. Itaq; ab
operibus ipſorum agnoſcemus ipſos: finem enim reſpondentem operibus habebũt.

Iterum dico, ne quis putet me inſipientem eſſe. Alioquin uel tanq; inſipientẽ acci
pite me, ut & ego modicum quid glorier.] Etenim multa iam mitigatione uſus erat:
non contentus tamen ſum, inquit, cõmemoratis, uerùm iterum dico, ne quis me exi
ſtimet inſipientem eſſe. Gloriari enim ſimpliciter, inſipientia eſt: ego autem nõ tanq;
inſipiens hoc facio, ſed coactus. Attamen ſi mihi nõ ignoſcitis, ſed omnino inſipien-
tem me iudicatis, etiam ſi neceſsitate adactus glorier, non detrecto hoc. Proinde tan
quam inſipientem ſuſtinete me loquentem, ut & ego, hoc eſt perinde ac illi, glorier,
idq; modicum quid.

Quæ loquor, nõ loquor ſecundum Dominũ, ſed quaſi in inſipientia, in hac ſub-
ſtantia gloriationis.] Quæ loquor, inquit, non ſunt ſecundũ Dominũ, nempe ſi uer-
ba ſpectes: ſcopus uerò uerborũ eſt admodum ſecundum Dominũ. Non dixit autẽ,
in inſipientia, ſed ueluti in inſipientia: uidetur enim inſipientia eſſe gloriatio mea:
non eſt autem reuera. Vt autem nõ exiſtimes quòd ubiq; in inſipientia loquatur, &
non ſecundum Dominum, ait, in hac parte gloriationis, non in alijs quibuſdam.

Quoniam multi gloriantur ſecundum carnẽ, & ego gloriabor.] Hoc eſt, ab exter
nis, à generis ſplendore, à circunciſione, à maioribus Hebræis. Hoc enim eſt q̃d non
ſecundũ Dominũ loquitur, cum ob huiuſmodi gloriatur. quæ enim cõmoditas, He-
bræum eſſe? Non igitur tanquam uirtutem hæc pono, uerumenimuerò quia illi in
huiuſmodi

A huiuſmodi ſe iactant, & inde ego comparationem facere cogor.

Libenter enim ſuſtinetis inſipientes, cũ ſitis ipſi ſapientes.] Vos, inquit cogitis me ta
lia dicere, niſi enim & uos ſuſcepiſſetis illos, & ex hoc uiderem uos lædi, huc ego ſanè
non eſſem progreſſus. Inſipientes autem uocat, qui propter carnalia gloriant. Si enim
de ſpiritualibus gloriari, ſtultitię ſignum, quanto dementius erit gloriari de his quę pla
nè nihil ſunt? Quod ait, ſapientes cum ſitis, uidetur iucũdum & plauſibile, uerùm mul-
to magis accuſationis habet uehementiam & exaggerationem: quoniam ſcientes, in-
quit, peccatis. Nam ſi inſipientes delinqueretis, uenia eratis digni.

Suſtinetis enim ſi quis uos in ſeruitutem redigit.] Obſerua quãtam ſeruilitatem Co
rinthiorum accuſet, & quòd ſupra modum pſeudapoſtolis ſe ſubmitterent.

Si quis deuorat, ſi quis accipit.] Viden' quòd indicet eos accipere etiam cum hyper-
bole? deuorare enim hoc ſignificat. Itaq; & quod ſuprà dixit, ut in quo gloriantur, be-
ne dixit. Gloriationem enim ſolã, non ueritatem habebant, ſimulantes ſe nõ accipere.

Si quis extollitur.] Hoc eſt, ſi quis in poteſtatem ſuam uos redigit, & contra uos attol
litur. Neq; enim mites domini ſunt, ſed oneroſi & moleſti.

Si quis uos in faciem cædit, iuxta contumeliã loquor.] Vidiſti intenſam & uehemen
tem iniuriam atq; arrogantiã: tanquam enim mancipijs abutebantur Corinthijs. Hæc
autem dicit non quòd in faciem uerberarentur, uerùm quòd non minora paterentur
iis qui in faciem ferirentur. Ad contumeliam enim ueſtram hoc dixi. Etenim quid hoc
turpius eſſe queat, quãdo & pecunias reſq; ueſtras, & libertatem & honorem auferen
tes, tanquam ſeruos uos tractauerint?

Tanquam nos infirmi fuerimus.] Cuius rei gratia, inquit, ipſos ſuſtinetis? Num quia
nos infirmi ſumus, nec poſſumus hac ratione uobiſcum agere? quod minimè gentium
eſt. Et nos, inquit, poſſumus adeò cõtumelioſe in uos inuadere, ſed nolumus omnino.
Vniuerſam igitur cauſam arrogantiæ illorum, iſtorum ſeruilitati adſcribit. Vos enim *Corinthij pſeudapo-ſtolis ſeruiliter ſubditi.*
ſeruili admodum more ipſis ſufflexi & ſubiecti eſtis, illiusq; iniuriæ autores eſtis, no-
biſq; præſentium ſermonum eſtis occaſio.

B Imò in quo quis audet (per inſipientiam dico) audeo & ego.] Vide rurſum quòd au
daciam & inſipientiam rem ipſam appellat, ac quòd tantum non dicat, ui quadam huc
peruenio & pertrahor. Quãtas autem & alias præcorrectiones præſtruxit ante haſce?
Hæc autem facit erudiens nos ut citra neceſſitatem ad huiuſmodi ſermones nõ deſcen
damus. Ait ergo: In qua re cunq; audet quiſpiam gloriari, audeo & ego. hæc enim ſub
audienda ſunt. Deinde recenſet propter quæ glorientur.

Hebræi ſunt, & ego: Iſraelitæ ſunt, & ego: ſemen Abrahæ ſunt, & ego.] Quia non
omnes Hebræi Iſraelitę fuerunt, & Moabitę & Ammonitę ſeipſos Hebræos faciebãt,
propterea generis ſplendorem tollens, intulit: Semen Abrahami ſunt, & ego, Iſaaci-
pſum innuens.

Miniſtri Chriſti ſunt (ut minus ſapiens loquor) plus ego.] Aiunt quidam quòd non
per comparationem debuerit efferre ſermonem, ſed ſimpliciter negare eos eſſe mini-
ſtros Chriſti. Illis reſpondemus, quòd una hoc dictione ſignificauerit, cũ dixit eos eſſe
pſeudapoſtolos. Iamnũc uerò per cõparationem uerba facere exorſus, per res demon-
ſtrationem adducit, datq; intelligere auditori, ſe quidem eſſe Chriſti miniſtrũ, illos ue-
rò minimè. Ait ergo q; etſi Chriſti miniſtri ſunt, ea tamen ratione, ut ego in hoc mini-
ſterio eos antecellam. Ac rurſus inſipientiam appellat rem ipſam, ob inſignem ſuam
demiſſionem, adeoq; humilitatis pelagus.

In laboribus abundantius, in plagis ſupra modum, in carceribus abundãtius.] Con- *Apoſtolorũ indicia.*
numerat ea quæ apoſtolos exprimant, & ſignis prætermiſſis, à tentationibus principi-
um ducit. Labores (inquit) plures ego recipio, locum ex loco permutans, ac docens no
ctu & interdiu, præterea manibus laborans, imò quod maius eſt, uerbera ſuſtinens,
eaq; ſupra modum: tum quod adhuc maius eſt, cum uerberibus etiam carceribus man
cipatus. Quòd ſupra modum ait, & abundantius, ad comparationem pertinent, ueluti
ad pſeudapoſtolos factam, ueruntamen per ſuppoſitionem, ueluti dicat, Eſto quòd la-
borent illi, at ego excellentius laboro. Nonnulli autem hæc non per comparatio-
nem dicta eſſe exiſtimant, ſed ſimpliciter ſignificare abundantiam, copiam, & in-
tenſionem.

In mortibus frequenter.] Non ſolum ex propoſito moriens, uerùm ad mortifera pla A
nè pericula traditus.

A Iudæis quinquies quadragenas, una minus, accepi.] Quamobrem una minus? lex
Deut. 25. erat, eum qui plures quàm quadraginta plagas uel ictus uapulando accepiſſet, ignomi
nioſum eſſe. Decreuerant itaq; dempta una quadraginta dare, hoc eſt, trigintanouem:
ut etiamſi in ipſo uerberandi impetu uerberãs excederet, quadraginta det, nec fiat ita
ignominioſus uel infamis qui cæditur, quippe qui intra decretum numerum cęſus ſit.

Ter uirgis cæſus ſum, ſemel lapidatus ſum.] Non omnia quæ paſſus eſt diuus Paulus,
nobis conſcripſit Lucas. Vides enim multa quæ hìc enumerata ſunt, illum prętermiſiſ-
ſe. Non enim ipſe ad oſtentationem conſcripſit hiſtoriam.

Act. 16. Ter naufragium feci, nocte & die in profundo egi, in itineribus ſæpe.] Ecquid ad
Act. 14. Euangelium, quòd naufragium ſit paſſus? propter Euangelium enim longas & tranſ-
marinas uias emenſus, naufragium feci. Noctu aũt & interdiu in profundo natauit.
Nonnulli adſerunt, q̃ in quodam puteo poſt periculum apud Lyſtrios, cui nomen By
tho (quæ uox latinis profunditatem ſignificat) abditus fuerit: & nunc de illo dicat.

Periculis fluuiorum.] Nam & amnes traijcere adigebatur.

Periculis latronũ, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, pe-
riculis in ſolitudine, periculis in mari.] Vbiq; Satanas bellum gerebat aduerſus Apo-
ſtolũ, & Deus certaminis præmia proponebat. Etenim latrones excitabant & ab incre
dulis & genere mihi iũctis, uel cognatis Iudæis, qui & acrius impugnabant me, in be-
ſtias planè efferati propter zelotypiam. Proinde in urbe periculorũ expers erat? haud-
quaquam. Reliquũ eſt ergo ut in ſolitudine ſecurus eſſet, uerùm neq; illic tutus fuit: ac
ſi terram fugiſſet, maris eum pericula excipiebant.

Periculis in falſis fratribus.] Hæc rurſum alia ſpecies eſt tentationis, omnium maxi-
mè dolorem incutiens & gignens, à falſis & ſimulatis inſidias pati: quod & Dauid lu-
Pſal. 54. gebat: Quoniam ſi inimicus maledixiſſet mihi, ſuſtinuiſſem utiq;: tu uerò homo unani
Pſal. 40. mis. Et iterum: Homo pacis meæ. B

In labore & ærumna, in uigiliis crebrò.] Non ſatis fuerũt externi angores, uerùm ip
ſe etiam ſe propriis laboribus ac defatigationibus atq; excubijs attriuit.

In ieiunijs ſæpe, in frigore & nuditate, præter illa quæ extrinſecus ſunt.] Hęc patiẽs,
neq; neceſſaria quidẽ alimonia abundabat, neq; amictu orbis terrarũ doctor, uerùm
nudus certabat, ac fame laborãs pugnabat. Atqui plura prætermiſit, hoc enim eſt quod
ait, Præter illa quæ extrinſecus ſunt, imò ne ea quidem quorum meminit, ſpeciatim ex
preſſit, ſed quorum numerus facilè potuit comprehendi, denumerauit. Quinquies &
ter dicens, eorum quæ non facilè ſub numerum cadunt, indefinitè meminit. Abundan
ter enim, inquit, & excellenter, & ſæpe. Vide autem quomodo tot tantaq; denumerãs
aduerſa, non dixerit quòtnam ad Chriſtum conuerterit, ſimul quidem moderata ſpi-
rans, ſimul uerò docens, quòd etiãſi nihil amplius obueniat laboribus defeſſo, ſic quoq;
plenam mercedem ſit accepturus.

Et inſtantia mea quotidiana.] Inſtantia, ſiue conſpiratio, hoc eſt furibundus inſultus
& inuaſio, qua quotidie plericq; omnes uel publico conſilio me adoriuntur.

Solicitudo omnium eccleſiarum.] Hæc eſt ſumma omnium. Si enim qui unius tan-
tummodo curam domus gerit, famulos tamen & œconomos cum habeat, ne reſpirare
quidem poſſit: quid ſuſtinere ac pati ueriſimile eſt animam unam, quæ præter tot peri-
cula pro uniuerſo orbe eſt ſolicita, proq; fidelium mentibus angitur?

Quis infirmatur, & ego nõ infirmor?] Vt ne quis dicat, Solicitus quidem eſt, uerùm
ſic ſimpliciter: ſpeciem etiam ſolicitudinis indicat. Nec dixit, particeps ſum calamitatis
uel mœroris, cæterùm uelut ipſe infirmus ſim, perinde affectus ſum. Intelliges autem
hìc languorem etiam corporalem, ſeu quo corpus corripitur, potiſſimum uerò quo ani
mus etiam languet. Quod ait, quis, accipiendum eſt quaſi dicat, ſiue magnus ſis & po-
tens, ſiue uilis & tenuis.

Quis ſcandalizatur, & ego non uror?] Animaduerte quî doloris magnitudinem ex-
preſſerit. Incendor inquit, ardeo, & uror. Alia quidem patiens lætabat, quippe qui ſci
ret ſeſe pro Domino ſuo talia ferre: hìc uerò ſaucíabatur anima. Proinde quempiã ſcan
dalizari, quantumcunq; etiam abiectum, maiori mœrore eum afficiebat. Dauid porrò

uates

A uates ille diuinus dicet quomodo intelligendum ſit πυρόμαι, id eſt, ígneſco uel incẽdor,
nempe pro ſcandalizor. Vt enim dixit, Quis infirmatur, & ego non infirmor? ſic ait, Et
ſi ſcandalizatur aliquis, ego quoq; ſcandalizari uideor, doq; operam, ut languorem &
affectionem iſtam curem, eiq; medear, haud ſecus atq; meum foret iſthuc malum. Vbi
uerò Dauid ait? Dum ſuperbit impius, incenditur pauper, hoc eſt, ſcandalizatur pau- Pſal. 19.
per, mente ſua repetens indignè diteſcentes, adeoq; ſe ſuper cæteros tollentes.

Si gloriari oportet, quę infirmitatis meę ſunt, gloriabor.] Infirmitatem perſecutiones
uocat. in tolerãtia enim inedię, uerberũ, naufragij, aliorũq; malorũ patientia, humana
imbecillitas demonſtrat. Signorũ aũt hìc nõ meminit, ſiquidẽ ea fuerũt donũ Dei. Hęc
aũt quæ hìc commemorat, unà cum Dei potentia ipſius etiã patientiã cõmonſtrabant.

Deus & pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui eſt benedictus in ſecula, ſcit quòd non
mentiar.] Cum in prioribus nullam fecerit cõfirmationem eorum quæ diceret, hìc con
firmat, ſtabilit, & fidem conciliat ſuis uerbis, forſan qa uetuſtius erat & obſcurius quod
dicturus erat, cætera uerò ipſis erant cognita, ut ſolicitudo, idq; genus alia.

Damaſci, prępoſitus gentis Aretę regis cuſtodiebat ciuitatem Damaſcenorũ, ut me Act. 9.
comprehenderet.] Obſerua quantũ fuerit bellum, ſi ipſius Pauli nomine princeps præ
ſidio firmabat urbem, excubiasq; agebat. Haudquaquã aũt ſe ita geſſiſſet gentis præfe-
ctus, ni diui Pauli zelus omnia incendiſſet. Fuit autem ſocer Herodis regis Aretas. *Aretes ſocer Herodis.*

Ac per feneſtram in ſporta demiſſus ſum per murum, & effugi manus eius.] Effu- *Matt. 10.*
git, herilem legem complens: nam & Dominus migrauit de loco in locum. Nõ enim *Vt in periculis nos gerere debeamus.*
opus eſt ut noſipſos in tentationes inijciamus. Vbi uerò huiuſmodi ſunt mala, è quibus
euadere non poſſis, ſolo Deo indiges, & ab illo duntaxat cùm inquirenda, tum expe-
ctanda eſt redemptio ac liberatio. Sin tolerabilis ac moderata fuerit tentatio, à nobis *Philip. 1.*
quicquam etiam cogitandum quidem eſt, uerùm & hoc totum Deo tribuendum ue-
nit, quemadmodum & iſte in ſporta effugit. Etiamſi enim cum Chriſto eſſe expeteret,
ſalutem tamen mortalium amabat, ſeq; ipſum uerbi miniſterio ſeruabat.

B CAPVT XII.

GLoriari ſanè nõ expedit mihi. Veniã enim ad uiſiones & reuelationes Domini.]
Quia ad aliam gloriationis formam tranſit, quæ ipſum ſplendidum faciebat, reue
lationum nimirum. Non conducit, inquit, mihi hoc, ut ne me ad arrogantiam attollat.
Quid uerò? Num ſi non dicas, & apud te retineas, tu ea tamen noſti? Sed non æquè
efferimur, cum ipſi ea apud nos cognoſcimus, atq; cum ad alios proferimus, & manife
ſtamus. Hæc autem nõ dixit ceu ipſe ſit paſſurus aliquid huiuſmodi, ſed ut erudiat nos
quòd huiuſmodi apud nos ipſi contineamus. Quin & alia ratione non conducit, ne
quis me maiorem arbitretur quàm uideat. quod & in progreſſu dicit. Pſeudapoſtoli
autem etiamſi nihil haberent, loquebantur tamen de huiuſmodi. Hìc uerò noſter, etia-
mſi minimè paucas uiſiones Domini & reuelationes haberet, unius tamen ſolummo
do meminit, eiusq; inuitus. Noueris porrò quòd reuelatio ſit maius quippiam quàm *Reuelatio maius quã uiſio.*
uiſio: hæc enim tantummodo uidere dat: reuelatio uerò altius quiddam quàm uide-
tur, denudat.

Scio hominem in Chriſto ante annos quatuordecim.] Neq; omnium reuelationum
meminit: oneroſus enim fuiſſet, cum multæ eſſent neq; omneis reticet. At cum non de
omnibus uerba faciat, de una ſola loquitur, ut indicet quòd & huius inuolũtarius men
tionem fecerit. In Chriſto autem adiecit, ut ne dicãt pſeudapoſtoli quòd à dæmone ſit
perinde raptus atq; Simon. Neq; præter rationem tempus eſt adiunctũ, ut diſcas quòd
cum quatuordecim annos conticuiſſet, ne nunc protuliſſet quidem, ni neceſsitate com
pulſus fuiſſet. Ac ſi talibus ante quatuordecim annos dignatus eſt, quantus nũc eſt poſt
tot tantaq; pro Chriſto pericula?

Siue in corpore, neſcio: ſiue extra corpus, neſcio, Deus nouit: raptum huiuſmodi
uſque ad tertium cœlum.] Vide inſignem animi modeſtiam, qui fateatur ſe ignorare, *Tertium cœlum. Gen. 1. Pſal. 49. Gen. 27.*
in corpore ne fuerit, an extra corpus, quando raptus eſt. Tertium autem cœlum ſic in-
telligas licet. Scriptura aerem uocat cœlum, ut uolucres cœli, & ros cœli. En illud unũ
cœlum. Nouit eadem cœlum eſſe firmamentum, uocauit enim firmamentum cœlum.
en cœlum iſthuc ſecundum. Perſpectum etiam habet principiò creatum cum terra cœ
lum. ecce tertium tibi cœlum.

Et scio huiusmodi hominem (siue in corpore, siue extra corpus, nescio, Deus scit) A
q̃ raptus sit in paradisum, & audiuerit arcana uerba, quæ non licet homini loqui.] A
tertio cœlo, inquit, rursus raptus est in paradisum. Raptus est ergo, ut ne in hoc quidē
Paradisus. reliquis apostolis qui Christo conuixerunt, sit inferior. In paradisum autem, quoniam
celebre loci huius nomen prædicabatur, unde & eundem Dominus latroni promisit.
Verba arcē da, & arcana. Verba porrò arcana aut ineffabilia audiuit, quæ humana tantum spirantibus, nihilq̃
spirituale habentibus, non licet eloqui. Hinc liquidò apparet, Pauli reuelationem, quæ
ita nominatur & circunfertur, diuo Paulo mendaciter & falsò esse inscriptam. Quomodo enim non esset falsò inscripta, si haud dicenda illa fuerunt? Vt igitur dictum est, tertiū cœlum, alius locus est. Secundum uerò anagogen fortè idem est, fortè non idem. Cū
Cœlorū descriptio moralis. enim multa sint anagogicè dicenda, pauca dicemus & captu faciliora. Est enim primū cœlum, finis ac terminus ethicæ, atq̃ adeò morum scientiæ, quando mores suos quisquam rectè formauerit. Deinde naturalis philosophia est cœlum alterum, cum scientiam aliquis de uniuersi cognitione quatenus fieri potest circumscripserit. Deinde tertium cœlum Theologica est scientia, quando quispiam comprehensibilem ipsi interim mensuram, qua res diuinæ & humanam cognitionem excedentes percipiuntur, ade-
Pauli rapti. ptus fuerit per contemplationem. Paulus igitur in ijs quæ circa trinitatem sunt locis fuit: raptus omnino, hoc est, omnes creaturas exuperans: neq̃ in corpore constitutus, non enim operabatur per corporeos sensus: neque extra corpus, torpuisset enim ei intellectus etiam. In diuinis enim rebus torpet & otiosus est omnis intellectus humanus rapto homine & à Deo comprehenso, ut ab illo agatur, & operationem accipiat. Quia uerò & in Theologiæ locis ascensiones sunt, propterea rursus rapitur in paradisum, arcanioribus diuinitatis sacramentis immorans: quæ incognita cum sint, nec ullis uerbis exprimi possint, nisi humanam quisquam utilitatem transcenderit, nunquam intellexerit.

De tali gloriabor.] Ipsius uide summam demissionem & humilitatem, quomodo tanquam de alio hæc recenseat: de tali enim (inquit) gloriabor. A tenim cuius gratia, si alius raptus est tu gloriaris? manifestum est itaq̃ quòd ista de seipso dicat. B

De meipso autem non gloriabor.] Vel quia cum necessitas non sit, nihil tale simpliciter ac temerè dicam: uel opacam reddens orationem, ut fieri potest, hæc dicit.

Nisi in infirmitatibus meis.] Hoc est, in afflictionibus & persecutionibus.

Nam si uoluero gloriari, non ero insipiens, ueritatem enim dicā.] Quomodo, cum antea dixisset insipientiam esse gloriari, nunc ait, Non ero insipiens si gloriabor? non gloriationis causa se non insipientem fore dixit, cæterùm quia non mentiretur. intulit enim, Veritatem enim dicam. Vt ueriloquus ergo, non ero insipiens.

Parco autem, nequo modo de me existimet supra id quod uidet in me, uel audit aliquid ex me.] Hæc est certissima causa ne homines ex ipso Deum faciant. ob eam enim rem semper tacuit, ac si quando coactus sit dicere quicquam, opacabat tamen, ac ueluti umbra quadam contegebat, ut ne maiorem de ipso homines opinionem sumant. Nō enim dixit, Ne quis dicat de me uerū: Ne quiddam maius q̃ par sit, de me cogitet, men-
Act. 14. teue concipiat. Nam si tauros ei mactare uoluerunt propter signa, quid non fecissent si etiam reuelationes manifestassem?

Et ne excellentia reuelationum extollar, datus est mihi stimulus per carnem, angelus Satanæ ut me colaphizet, ut ne extollar.] Angelum Satan & stimulum, nōnulli cephalgian, hoc est capitis dolorem, intellexerunt, à diabolo factum. At absit hoc: nō enim
2. Cor. 5. Pauli corpus diabolo traditum est, quandoquidem Paulus ipsi potius præcipiebat, finesq̃ certos præscribebat, quando fornicantem tradebat ei ad interitum carnis, nec eā ille metam prætergrediebatur. Quid igitur est Satan? Contrapositus uel aduersarius
1. Tim. 4. et 2. dicitur hebræa uoce. Angeli igitur Satanę, sunt omnes aduersarij, Alexander ærarius, Hymenæus & Philetus, omnesq̃ tribulantes ipsum & affligentes, ceu Satanæ opera perficientes. Dicit igitur, q̃ non permiserit Deus prædicationem meam absq̃ periculis & laboribus procedere, ut ne extollar multis reuelationibus donatus. Quur aūt nō dixit, angeli Satanæ dati sunt mihi: sed, Angelus? Quia in eo loco unusquispiam inueniebatur renitens fortasse, populumq̃ concitans, quem ducem reliqui sequebantur. Vel quod melius, ipsam rem adeoq̃ renisum aduersus uerbi prædicationem, peri

culorumq̃

A culorumq̃ oblationem, angelum Satanæ nominauit. A quo autem datus est? A Deo (inquit) permissus est, hoc enim est quod ait, Datus est: & non ut semel mihi colaphos infligat, sed semper. Quòd uerò ait, Vt ne extollar, quidā intellexerūt pro eo quod est, ut ne ab hominibus glorificer. Sed id Paulus hic non dicit, etiamsi suprà dixerit: sed illud ipsum, ut ne uanè gloriosus sim: homo enim & ipse erat.

Super hoc ter Dominum rogaui, ut discederet à me, & dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea.] Ter, pro sæpe, imploraui diuinam opem. Atq̃ hoc etiam humilitatis est, fateri q̃ non ferret insidias ac adflictiones, & propterea Dominum precaretur. Dixit igitur mihi: Satis est quòd talem tibi gratiam dederim, ut mortuos excites, ut uirtutes adeoq̃ potentias omnes perficias. Ne quæras igitur ut citra periculum prædicatio tibi progrediatur, superuacaneum enim hoc est. Quod autem satis est tibi, accepisti.

Virtus enim mea in infirmitate perficitur.] Hoc est, fortasse doles ô Paule, ne uideatur imbecillitatis esse meq̃, quòd multi uerbo meo insidias machinentur, confide. Tum enim perfectius potius uidetur potentia mea, quando persecutionē passi, persecutores uiceritis. Vide autem quomodo dixerit ipse obnoxium sese ac traditum tētationibus, ut ne extollatur. Deus autem aliam rationem reddidit huius, nimirum quòd potentia ipsius tum uideatur consummationem habere, quando in infirmitate, hoc est, in persecutionibus & periculis ipsi fuerint.

Libentissimè igitur gloriabor potius in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me uirtus Christi.] Quia (inquit) hæc audiui, quòd potentia Dei in infirmitate perficit, deinceps gloriabor in infirmitatibus meis. Hæ enim quo plures fuerint, hoc uberiorem Dei po-
B tentiam mihi cōciliant. Ne igitur arbitremini quòd ueluti contristatus de stimulo uerba fecerim, sed lætitiæ potius ac gloriationis causa, tanquam Dei potentiam maiorem attrahens ad meipsum per adflictionum intensionem ac uehementiam.

Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustijs pro Christo.] Expetebam, inquit, hominis instar liberari à periculis & rebus aduersis, sed postquam audiui quę audiui, glorior hinc & oblector, hoc est, exhilaror gratias agens, oblectationē capio in infirmitatibus. Deinde ne existimes *Infirmitates Pauli.* febrim, aut id genus morbos alios, interpretatur ipse tibi has infirmitates, indicās quòd sint contumeliæ, & alia quædam, infirmitates istæ. Hæc porrò pseudapostolos etiā pudefaciunt in diuersis rebus gloriantes, tanquam Deo contrarios. Discipulos iuxtà consolatur, ne doctoris sui nomine erubescant, sed potius decori hoc sibi adscribant, ceu Deo hoc uolente, pro Christi gloria instantibus periculis.

Quando enim infirmor, tum potens sum.] Quid miraris q̃ Dei potentia tum demonstretur? nā & ego tum potens sum, largiore Dei gratia mihi præsente & assistente: ueluti cum carceri inclusus est, carceris custodem in Christi fide instituit: quando naufragiū *Act. 14.* passus est, insulares barbaros attonitos reddidit: quando ad iudicem astitit uinctus, ac- *Act. 28.* cusatoribus superior factus est. Quando igitur imbecillis erat, hoc est, in periculis con- *Act. 25. & 26.* stitutus, tum potens, fortis & splendidus erat.

Factus sum insipiens, gloriando: uos me coegistis.] Rursus defensionem parat gloriationi suæ. Et suprà quidem, Tanq̃ insipientē, dixit, suscipite me, ac tanq̃ in insipientia: nunc autem particula Tanq̃ ablata, insipientem seipsum uocat. Cum enim cōfirmauit quę uoluit, confidenter posthac talem defectum iactantiæ cōdemnat, erudiens nos abundē, ne unq̃ nos non præsente necessitate gloriemur: quandoquidem cum ita necessitas adesset, insipientem sese Saulus appellet. Vos enim, inquit, me coegistis, hoc est, uestræ salutis rationem habens hæc dixi, cum uiderem quòd pseudapostoli per iactantiam suam corrumperent uos, cum ipsis aduertitis animum. Hanc ob rem uolui & ipse dicere quiddam de meipso, uestri in gratiam.

Ego enim debebam à uobis commendari.] Par erat, inquit, ut uos mea potius recenseretis deprædicaretisq̃. Quia uerò id non fecistis, sed illis adhibuistis mentem ad corruptionem usq̃ uestri, commemorauī hæc salutis uestræ causa.

Nihil enim inferior fui ijs qui supra modum sunt apostoli, etsi nihil sim.] Suprà cum *Sup. 11.* ambiguitate nonnulla dixit, Existimo enim me nulla in re inferiorem fuisse: nunc au- *Paulus etiā* tem maiori cū authoritate dixit, Nihil inferior sum, hoc est, non sum postferendus ma- *maioribus* gnis illis apostolis, Petro & Petro similibus. Veruntamen haud hīc est oblitus propriæ *apostolis par.*

cõsuetudinis, unde subintulit, Etsi nihil sum. Animaduerte aũt hîc prudẽtiã Pauli. Nõ A
enim porrò pseudapostolis seipsum confert, sed nulla illorum habita ratione, apostolis se etiam parem statuit, quippe qui illos omnes facile superet. Simul autem innuit, quòd apostolos contumelia afficiant Corinthij, quando apostolis parem, pseudapostolis postponant.

Signa quidem apostoli facta sunt in uobis.] Ego quidem, inquit, nihil sum: uerùm tu nihil isthuc contuearis: sed eò defigas oculos, quòd nihil omiserim eorum quæ uerum declarent & exprimant Apostolum. Vos enim mihi testimonium dicetis, quòd omnia perfecerim.

In omni patientia.] Primus character apostoli, est patientia, omnia dextrè ac strenuè ferre. Contemplare hîc non alta spirantem uel de sese cogitantem Pauli mentem, quanta pericula, quantaq; bella, tam interna quàm externa, una hac dictione sub indicans præter currerit. Quod enim erat ipsius opus, patiẽtia nimirum, unica dictione expressit & absoluit: quod uerò ad signa attinet, quæ ipsius non erant, sed gratię Dei, pluribus enarrauit. Audi igitur.

In signis, & prodigijs, & uirtutibus.] Quid differat signum à prodigio, alio in loco dictum est. Ne uerò existimet aliquis, hæc de solis beneficijs quæ in eos cõtulit, dicta esse, in uirtutibus appositum est. Siquidem uirtus seu potentia, apertius quiddam ac pœnam inferens significat. Reputa autem hîc, quot uita defunctos, læprosos, cæcos, dæmonibus occupatos, omneis ab se beneficijs affectos, simpliciter comprehenderit, ac iuxtà
Act. 13. castigatos, qualis ipse Elymas.

Quid enim est quod minus habuistis cæteris ecclesijs?] Ne quis dicat, Magnus quidem es Paule, uerùm non tanta tamen operatus es, quanta reliqui apostoli in alijs ecclesijs stabilit, In quo inferiores fuistis: hoc est, quid minus habetis? num minus donum nacti estis, quàm cæteri?

Nisi q ipse ego nõ grauaui uos, donate mihi hãc iniuriã.] Magna grauitate & asperitate obiurgat eos, ingens: Si hoc culpatis in me, q uos nõ grauarim, uerũ gratis, ac citra B
impẽsas uestras Euangeliũ prædicauit: donate mihi peccatũ hoc. Simul aũt encomion illorũ cõtinet sermo, qui iniuria sese adfici putãt, quòd nihil ab se dignatus sit accipere.

Ecce iam tertiò hoc paratus sum uenire ad uos, & non ero grauis uobis: non enim quæro quæ uestra sunt, sed uos.] Ne uideatur hoc continuò proferre ipsis, quasi posthac accepturus sit quicquam, ait: Non propterea quòd non accipiam, eam ob causam ad uos non uenio. Quinetiam secundò inuisi, ac tertiò iam paratus sum ad uos profici sci, nec aggrauabo uos. Quãobrem? Nõ quia terremini, neq; quòd infirmi sitis, enimuero quia nõ uestra, sed uos ipsos quæro, hoc est, uestrã salutẽ, & animas, nõ pecunias.

Nõ enim debent filij parẽtibus thesaurizare, sed parentes filijs.] Quia uerisimile erat eos dicere, Non enim licet, ut & nos & nostra habeas: itaque ægro erga nos animo affectus es, & uideris nobis non bene uelle: propter hoc ratiocinationem infert, Parentum est liberis dare, pro præceptoribus ac discipulis parentes ac liberos adsumens: innuens ita debitum sese explere, remque se quam prætermittere non possit, transigere.

Ego autem lubentissimè impendam & superimpendar pro animabus uestris.] Ego, inquit, non solùm non accipiam à uobis, sed potius addam. id enim est quod ait, Impendam. Et quid dico pecunias impendam, ipse ego expendar: hoc est, si oporteat me carnem corpusq; meum pro salute uestra impendere, non parcam.

Licet plus uos diligens, minus diligar.] Hoc accusationem pariter habet ac dilectionem. Hæc, inquit, facio sanè pro dilectis à me, non pariter tamen diligentibus me. Expende autem, quòtnam gradus hæc causa admittat. Cum debuisset accipere, non accepit: secundum, destitutus: tertium, ipsis uerbum prædicans: quartum, quod addit etiam: quintum, quòd non simpliciter, uerùm cũ alacritate & cupiditate (ex indigentia enim) addat: sextum, quòd seipsum impendat: septimum, pro ijs qui non perinde ipsum reamant: octauum, quòd pro impense amatis sese impendat.

Sed esto, ego uos non grauaui, sed cum astutus essem, dolo uos cepi. Nunquid per aliquem eorum quem misi ad uos, circumueni uos?] Quod ait, est huiusmodi: Ego quidem uos non circumueni, potest tamen aliquis fortasse suspicari, quòd ipse non accipiens

A accipiens subornarim tanquam uafer alios à me missos, qui sua persona quicq; à uobis peterent, ut hoc cõpendio accipiens, nõ uidear tamen accipere. Num igitur hoc uerũ sit, uidete & contemplamini. Circumuentionem aũt rursus uocat rem, carpens eos & pudore afficiẽs, & ostendens q inuiti daturi erant, ac ueluti circumuenti. hæc enim est circumuentio, ab inuito quopiam accipere. Quod maximum in pudorem eis cedit, si circumueniri siue fraudari se arbitrarentur, cũ alerent præceptorem ac doctorẽ suum. *Ab inuito quicquam accipere, circumuentio est, siue fraudatio.*

Rogaui Titum, & misi cum illo fratrem: nunquid uos Titus circumuenit?] Hoc etiã nõnihil obiectionis & opprobrij habet. Nõ misi, inquit, sed rogaui: innuens q etiamsi accepisset, iure accepisset, rogatus enim uenit: attamen uel sic purus mansit. Misit autem unà & alium fratrem quempiam.

Nónne eodem spiritu ambulauimus?] Hoc est, nónne eodem dono spirituali? donum enim uocat, quòd cum in angustia esset, nihil acciperet. Atqui opus ipsius erat, Deo tamen acceptum refert.

Nónne ijsdem uestigijs?] Ne in miníma quidem re tramitem meum excesserũt, sed eandem exactam rationem à nobis præmonstratã ostenderunt. Expende autem quo modo nedum seipsum sic erudierit Paulus, uerumetiam suos commilitones, ne polluerentur omníno uel iusta etiam acceptione.

Rursum existimatis, q excusemus nos apud uos? coram Deo in Christo loquímur.] Metuit, ne adulationis opinionem incurrat. Non ad gratiam, inquit, uestram hæc dícimus, neq; ut uobis nos excusemus, sed tanquam cernente Deo, & in Christo, hoc est, per Christum loquímur. Itaq; illa dícimus, quæ facta sunt, & à Deo* decreta, & non ut commendem meipsum uobis, quod & in exordio dixit. **γνωσθὲντα*, *id est, decreta uel cognita.*

Hæc autẽ omnia dilecti propter ædificationem uestram.] Non dixit, Propterea hæc omnia feci, & nihil accepi, quia uos infirmi eratis, hoc enim asperum fuisset ac durum: sed, Propter uestram ædificationem. Vt enim, inquit, non offendamini in me, ea propter non accepi, ob uestram nempe commoditatem.

B Timeo enim ne fortè cũ uenero, nõ quales uolo uos inueníã, & ego inueniar in uobis non qualem uos uultis.] Viden paternam curam? Alij peccarũt, & Paulus metuit, neq; certò quícquam adserit, sed dubitat adhuc. Ne fortè cum uenero, non quales uelím uos inueniam, hoc est, corruptos: & inueniar ego necessariò qualem non uultis, hoc est, ultor & punitor.

Ne quo modo contentiones, æmulationes, íræ, concertatíones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones.] Primùm posíturus erat inflationes, aduersus ipsum enim arrogantes erant: attamen ne uideatur quæ sua sunt quærere, quod cõmune est primùm dicit. Ab æmulatione enim & inuídia omnia alia nascebantur, ac rursum ab illis æmulatio accendebatur. Concertatio autem dícitur, quando quíspiam per lítem prouocat alterum super quapiam re. susurrationem autem calumniam uocat. Inflationes, quæ ad ostentatíonem & arrogantíam spírant, tumidosq; mores, uel quando ceu in naturam quandam tumor tralatus fuerit. Aduersus ipsum enim elati, pseudapostolos honorabant. *Cõcertatio. Susurratio. Inflatio.*

Ne iterum cum uenero ad uos, humíliet me Deus meus apud uos.] Hoc est, sufficiunt priora, Metuo autem, ne iam ueniens cogar austerius uobiscum agere. Humiliationem enim uocat, quòd omnino sit puniturus aliquos: atqui multi ístud gloríam esse censent. Non dixit autem, Ne humílier: uerùm, Ne humíliet me Deus, índicãs quòd Dei causa ístuc facturus sit. Nisi enim palàm propositus esset Deus, ipsiusq; mandatum, à seipso non ita austerus usus esset. Quod ait, Deus meus, ardentem eius charitatem erga Deum índicat. *Alios punire Paulus humiliationem uocat quod plerique; sibi gloriæ ducunt.*

Et lugeam multos, ex his qui antè peccauerunt & non egerunt pœnitentíam, super immunditía & fornicatione, & impudicítia quam gesserunt.] Apostoli hîc uíscera & miserationẽ animo uoluta: nam pro aliorum delíctis ipse luget. Non dixit aũt omnes, sed multos: nec símpliciter qui peccarũt, sed quos nõ pœnítuit suorum scelerũ. hi enim dígni sunt luctu, qui in uulnere, nullã exhíbentes medicínã, permanent. Neq; íllos retegit, dans eis facilem ad pœnitentíam aditum. Eam enim ob rem & pœnitentíæ meminit, ut eam arripiãt, nec ubi uenerit, puníat eos, ac propterea lugeat, hoc est, summo mœrore conficiatur. Obserua quod dixit de pœnitentía, propter Nouatianos. Per ím- *Nouatianos.*

mundítiam autem quoduis peccatum accípies: quoduis enim peccatum immundum facit. Vel ſpecíatim nefariam corporum mixturam, qua nefanda committuntur. Non enim unus erat qui fornicatus erat, ſed multi: idq; in pleriſq; laſciuiarum ſpeciebus.

A

CAPVT XIII.

Deut. 17. Mat. 18. TErtium hoc uenío ad uos: in ore duorum teſtium aut trium ſtabit omne uerbum.] Perinde ac Deus multa interminatur, ſemper autem cunctatorem agit in inferendo ſupplício: hunc ad modum imitator eíus Paulus haud pauca præteſtificatur ante aduentum ſuum. Vt ſcríptum eſt, inquiens, coram duobus aut tríbus teſtibus omnem controuerſiam ſiue ambiguitatem ſiſti, hoc eſt confirmari: hanc ad rationẽ tríbus meís aduentíbus, omne uerbum quo interminatus ſum uobís, ſtatuetur aduerſum uos: & planè cum authorítate perficietur, niſi reſipueritis. Teſtimoniorum enim loco aduentus ſuos ponit.

Prædixi & prædico, ut præſens cum eſſem iterum, & abſens nunc, ſcribo íjs qui antehac peccauerunt, & reliquís omnibus. Quòd ſi uenero iterũ, non parcam.] Prædixi, inquit, & rurſus prædico, quemadmodũ ſecundò aduenìens & præſens uobís dixi, ſic etiamnum hiſce literís pronuncio íjs quidem qui flagitía cõmiſerunt, ceu indigentibus correctione: reliquís autem ceu teſtibus, ſi rurſus uenero, nec dixit Puniam, ſed paterno uerbo parcendi uſus eſt. Quòd ſi enim incorrectos, inquit, inuenero, non porrò reuocabor ab inſtituto meo.

Quoniã probationem eius qui in me loquitur, Chriſti, quæritis.] Cum magna indignatione ad cõtemnentes ipſum ueluti imbecillem & nihilí hominẽ, hæc dicit. Quandoquidem enim uultís explorare num Chriſtus in me cõmoretur, ac propterea me rídetis ceu infirmũ, & à Chriſto deſertũ, agnoſcetis omnino, ni uitã moresq; ueſtros correxeritis. Cõmonſtrat aũt ſpiritualia eſſe quæ loquatur uerba, deincepsq; metuendas eſſe minas ſuas, ceu loquẽtis ſint Chriſti. Non ideo aũt puniebat eos uelut probationẽ aut experientiã daturus: uerũ quia inſanabiliter delinquebãt, ſi cogar, inquit, pœnã ſumere de uobís, adeoq; punire uos, ſentietis per opera ipſa explorationẽ quã anquíritis.

B

Qui erga uos non eſt infirmus, ſed potens eſt in uobís.] Cur appoſuit, erga uos, cum ubiq; potens ſit? quía ueriſimile erat eos iam antea expertos eſſe potentiam. Ait igitur: Quía iam antea experimentum accepiſtis, omnino nouiſtis quòd in uos non ſit infirmus, ſed fortís potenſq;. Vel quía in hac uita potentiã ſuam in uos demonſtrat qui corrigi poteſtis, percutiens uos nunc, ut in futuro iudicio dimittat. Erga infideles autem oſtendet potentiam in die iudicij. Simul autem indicat quòd etiamſi puniturus ſit, ſe tamen non puníturum, ſed Chriſtum.

Nam & ſi crucifixus eſt ex infirmitate, ſed uiuit ex uirtute Dei.] Plericq; offendũtur ex dictione hac: atqui diſce q; dicatur infirmitas tum corporis, tum circa fidem debilitas, ut eo loci: Infirmũ in fide ſuſcipite. Dicitur rurſus infirmitas etiam inſidiæ ipſæ, & pericula, & ignominiæ, ut cum dicit: Oblector infirmitatibus, & ſimilia. Secundũ hanc igitur ſignificationẽ Chriſtus ex infirmitate crucifixus eſt, inſidias ſufferens, & periculum, & iniuriã, hæc enim uidentur ex infirmitate fieri. Perinde igitur ut ſtultitiã uocat Paulus prædicationẽ, non q; ſit, ſed q; ita reputeẽ infidelibus: ſic ex infirmitate dicit crucifigi Dñm, quæ ita ab incredulís exiſtimabatur, cũ tamen nõ eſſet. Viuit tamẽ ex potentia Dei, hoc eſt, patrís, ſiue ſua ipſius. Nam quæcunq; patrís ſunt, etiã ipſius ſunt: & quę ipſius ſunt, patrís ſunt. Proinde ipſe etiã ſeipſum excitauit, æquè ac prædixit: Solui te tẽplũ hoc, & excitabo illud. Hæc aũt omnia dicit Paulus, quia cõtemnebãt ipſum, ut q perſecutionib. & inſidijs eſſet obnoxius, atq; ex infirmitate hæc eũ pati exiſtimabãt. Ob oculos itaq; ponit q; Chriſtus ex hac, ut putabaẽ, infirmitate nihil damni acceperit.

Rom. 14. Supra 12. 1. Cor. 1. Ioan. 2.

Nã & nos infirmi ſumus in ipſo, ſed uiuemus cũ ipſo ex uirtute Dei erga uos.] Hoc eſt, perſecutionem patímur & agitamur. Hæc enim eſt infirmitas in ipſo, hoc eſt, propter ipſum, ipſíusq; uerbum, & Euangelij præconium. At perinde ac ille non eſt læſus inſidijs petítus, ſic neq; nos, ſed uiuemus cum ipſo, id eſt, inuincibiles inueniemur erga uos, hoc eſt, ad ueſtram cõmoditatem. Fortaſſe autem adhuc terret eos. Nam ſi putatís & nos eſſe infirmos, ſcitote nos eſſe uiuentes erga uos: quippe qui uos, niſi uitam ueſtram & mores aliter inſtitueritis, punire queamus.

Vos ipſos tentate num ſitis in fide, ipſi uos probate.] Quid dicam, inquit, de meipſo, quòd

A quòd Chriſtus in me loquatur, & quòd potens ſim? illum tamen crucifixum imitatus, nõ inuado uos. Porrò ſi uelitís uos ipſos explorare, uidebitis in uobis ipſis Chriſtum, ſiquidem omnes habetis fidem (credentes enim tum miracula edebãt) uel fidem ſimpliciter uel ſignorum, quę ſpecialior eſt. Proinde ſi in uobís diſcipulís Chriſtus eſt, multo potius in me præceptore ueſtro eſt.

An non cognoſcitís uoſmetipſos, q; Ieſus Chriſtus in uobis eſt, niſi quid reprobi ſitis.] Hoc eſt, niſi quid exciderítis è gratia ſignorũ quam accepiſtis. Innuit aũt clanculũ eos uita corruptos eſſe. Quía enim pleriq; fidem habentes, miraculorum fuerunt deſtituti exhibitione & operatione, tanquam uita corrupti, ut uidetur, inquit, non agnoſcitis uos ipſos, quòd Chriſtus Ieſus eſt in uobis? Non eſt autem in uobis, eo q; uita ſine moribus ſitís reprobi. Non certò autem hoc expreſsit, ſed ambiguè poſuit, ne acerbius eos feriret ac inceſſeret.

Spero autem quòd cognoſcetis quòd nos non ſumus reprobi.] Magnæ hinc minæ prodeunt. Quía enim uultís accipere probationem, per pœnam quam uobis infligemus, uenio in ſpem, nobis non defuturam demonſtrationem quòd nõ ſimus reprobi, neq; exciderimus à gratia ſignorum & uirtutis: neq; uita ſumus ita corrupta, ut è nobis, èque domo noſtra migrare coactus ſit Chriſtus: uerùm eſt in nobis per probatam uitam, eoſq; puniet qui inter uos ſunt immorigeri.

Precor aũt Deum, ut nihil mali faciatis, non ut nos probati appareamus, ſed ut uos quod bonũ eſt, faciatis, nos aũt ut reprobi ſimus.] Reputa hîc Apoſtoli clementiam & miſerationẽ. Vilipendebaẽ, proſcidebatur, tanẽ qui nihil poſſet, ſed ſolũ in literis turgeret: Ipſe uerò nõ ſolùm differt ac reijcit pœnã, uerumetiã rogat ne unq; ipſi peccatũ cõmittant, & ne ipſe eos punire cogatur, neceſsitate hoc poſtulante, eorumq; de meritis. Non enim in hoc elaboro, inquit, ut uidear probatus, ceu potentiam puniendi habẽs, cæterùm ut uos bonum faciatis ſemper: & ſi unquã contingat uos delinquere, ut pœniteat uos ſceleſtum, & ego ſim ueluti reprobus: hoc eſt, ut ego apud plebeios uidear infirmus, ac potentia uacans, quippe qui non inueniam locum puniendi uos. Non enim B reuera reprobus eſſe cupiebat. Probatus enim potius inueniebatur, q; ſic erudiat diſcipulos, ut nihil peccent, ſed multorum opinione dixit illud ueluti reprobi.

Non enim poſſumus aliquid aduerſus ueritatẽ, ſed pro ueritate.] Ne uideatur blandiri eís, ait: Ex mente omnino uanæ gloriæ experte hæc facio. Si inuenerimus uos firmos ac minimè nutantes in fide, non poterimus uos punire. Quòd ſi etiam tentauerimus, Deus nobis non cooperabitur. Potentiã enim nobis dedit, ut uerum feramus calculum, qui haud ſit ueritati aduerſus. Verè autem decernit, qui dignum punit: aduerſus autem ueritatem fert ſuffragium, qui non peccantem etiam punire tentat.

Gaudemus enim quando nos infirmi ſumus, uos autem potentes eſtis.] Rurſus oſtendit ſeipſum admodũ ipſis eſſe addictum. Ait enim: Ne exiſtimetis q; quia non poſſim (quandoquidem uos nõ impingatis, careatisq; errore) potentiã meam demonſtrare erga uos, propterea doleam: lætor enim maximè, quando ipſe quidem ego infirmer, hoc eſt, infirmus reputer, q; non poſsim potentiam meam puniendo uos commonſtrare: uos autem potentes ſitis, hoc eſt, uirtute conſpicui, lapſuq; uacantes.

Hoc autem & precamur, ueſtram perfectionem.] Non ſolùm, inquit, hoc uolo, ſed precor etiam eſſe uos irreprehenſibiles & integros, hoc eſt, perfectos, nullam exhibentes anſam ſiue occaſionem uos reprehendendi.

Propterea hæc abſens ſcribo ut non præſens durius agam ſecundum poteſtatem quã Dominus dedit mihi in ædificationem, & nõ in deſtructionem.] Poſtquã acriter eos tertuerat, & interminatus erat, nunc defenſionem parat. Eam, inquiẽs, ob cauſam ſic ſcripſi, q; uoluerim minas meas ad literas uſq; eſſe, & ſeueritatem, neq; re ipſa & operibus demonſtrari. Nõ correctos enim, omnino duriter puniam ac ſeuerè, poſtquam poteſtatẽ dedit mihi Dominus. Hinc indicat q; Dominus etiam per ipſum, ut mediũ, punit. Commonſtrans porrò q; non deſideret poteſtate ſua uti ad illorum ſupplicium, appoſuit non ad deſtructionem, ſed ad ædificationem, hoc eſt, in primis Deus nõ uult deſtruere, ſiue punire, ſed ædificare, hoc eſt benefacere. Atqui demoliri ea ac deſtruere quæ ſunt inædificabilia, ædificare etiam eſt.

Pauli clementia.

Incorrigibiles punire, ad eccleſiæ ædificationem pertinet.

Quod reliquum eſt fratres, gaudete.] Ego, inquit, quod meum eſt feci, reliquum eſt

ut uos

ut uos uestra etiam simul adferatis. Si enim uitam uestram correxeritis, immarcesibi- A le possidebitis conscientiæ gaudium, etiamsi tristia uobis locutus sim.

Integri estote.] Hoc est, perfecti estote & in doctrina, & in moribus, ac replete quæ desunt uobis.

Consolationem accipite.] Quia multæ fuerunt tentationes & pericula, Consolationem, inquit, accipite & à uobis ipsis, & alter ab altero, & à permutatione uestri in melius. Magna enim consolatio est, conscientia bona.

Idem sapite, pacem habete.] Hoc & in priore epistola ab ijs petijt, ceu dissidentibus. Cõtingit autem idem sapere, in unanimitate doctrinæ: pacem uerò nõ agitare & exercere, in mutua conuersatione. Vtraq; ergo ab ipsis Apostolus expetit ac postulat.

Et Deus pacis & dilectionis erit uobiscũ.] Non solum adhortatur, uerumetiã exoptationem adijcit: uel ne hæc quidem est exoptatio, sed eius quod consentaneè futurũ est, prædicatio & prolatio. Nam si pacem inter uos alueritis, Deus erit uobiscum. Charitatis autem Deus dicitur, uel quòd ueluti fons sit huius, uel q̃ eam erga uos eximiam ostenderit: uel quòd ubi sit charitas, illic & ipse sit, & dominus huius appareat. Similiter & pacis, siue quòd fons sit huius: siue quòd pacata fecerit tam quæ in cœlo, quàm quæ super terram: uel quòd sit dominus eius rei, & possessionis. *Deus charitatis & pacis.*

Salutate uos mutuò in osculo sancto.] Non fucato ac doloso, Iudæ instar. Propter hoc enim osculamur, ut magis accendamus charitatem. Nam os præ cæteris maximè membris cõnectit animas. etenim reuersi, unionem significantes osculũ figimus. Vel quia templum sumus Dei, huius autem templi uestibulum est os, uestibula osculamur. per hæc enim uestibula ingreditur Christus, quando nos communicamus.

Salutant uos sancti omnes.] Præsentes quidem per osculum connectit, absentes autem per salutationem. Imò & hosce connectit os: nam ab ore salutatio proficiscitur.

Tit. 3. Ioan. 1. Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & cõmunicatio sancti spiritus sit cum omnibus uobis, Amen.] Quia cõnexuit omnes, imprecatur eis consueto sibi more gratiam filij, per quam seruauit nos, non ex operibus nostris, sed ex gratia, mactatus B ipse pro nobis: ac dilectionem patris, qua dilexit nos, dans unigenitũ pro nobis. Tanquam autem interrogatus, undenam filij gratia adueniat, ex patris, inquit, dilectione. Quid uerò effecit? cõmunionem sancti spiritus, hoc est, participationẽ & assumptionem, qua sanctificamur aduentu spiritus paracleti in nos, participes ipsius facti, imò & ipsi in spiritum permutamur, non essentia, sed participatione. Vbi ergo sunt qui spiritum sanctum reijciunt, quia in principio epistolarum hoc non ponit? En, iam posuit, atq; ternarius tibi consummatus à diuo Paulo connumeratus est, per quem conseruemur, ueritatis dogmata firmiter retinendo, ac uitam incorruptibilem exhibendo, ut reuera perfecti simus, utrinq; bene habentes, serui perfecti, perfecti in Triade Dei commonstrati, cui gloria in secula seculorum, Amen.

Scripta est à Philippis Macedoniæ urbe, per Titum & Lucam.

IN DIVI PAVLI AD GALATAS EPISTOLAM Theophylacti Bulgariæ Archiepiscopi enarratio.

PRAEFATIO.

Matt. 16. Luc. 24. Matth. 15. 1. Cor. 5. MVLTA uehementia & indignatione refertum est exordium, ut uniuersa propemodum epistola: perpetuò enim mitem & mansuetum esse discipulis, qui asperitate & increpatione opus habent, nõ est boni præceptoris. Idem etiam Dominus agit. Cum enim Petrum beatũ prædicasset, postea itidem obiurgat, ac discipulos indoctos & carẽtes intellectu appellat. Diuus Paulus igitur etiam ad alios scribens, austeritate usus est, quemadmodum ad Corinthios, potissimum autem ad Galatas. Causa uerò est huiusmodi. Qui ex Iudæis ad Christũ fidem accesserant, partim quidem patria lege detenti, partim uerò doctores esse desiderantes, docebant Galatas circunci sionem esse retinendam, sabbata & neomenias seruanda: Petrum nanq; hæc non uetare, ciusq; collegas. Ac reuera quidem non uetabant illi, non quòd ita docerent, uerùm quòd infirmitati eorum qui ex Iudæis crediderant, condescenderent, quibus & uerbum Euangelij prædicabant. Paulus uerò Christum gentibus annuncians, non habuit opus cõdescen sione

A *sione hoc siue obsecundatione. Nam si quando opus esset, ipse etiã obsecundabat: hinc est quòd circumciderit Timotheum, quodq; ipse sanctificatus sit secundum legem. Atqui impostores nõ reddentes causas cur Petrus & qui cum ipso erant, talia facerent, decipiebant simpliciores. Atq; hoc ipsum sanè in Pauli calumniam proferebant, aliàs quidem circuncidere, aliàs uerò circuncisionem tollere, & aliàs alia prædicare. Adhæc etiã omnia Paulo haud obtemperandum clamabãt: quippe qui neq; Christũ uidisset, neq; eius esset discipulus, sed Apostolorũ. Petrum aũt cum cæteris Apostolis ceu ὁμοτίμους, hoc est, eos qui ipsi Christũ uidissent, suscipiendos. Has ob causas animo accensus Apostolus, epistolã hanc conscribit. Ac primùm quidem eò sermonem dirigit, quod illi dicebant, perfodientes ita & eleuantes eius æstimationem, nimirum quòd alij quidem essent Christi, ipse uerò Apostolorum discipulus. Propterea & sic orditur.*

CAPVT I.

PAulus apostolus, nõ ab hominibus, neq; per hominem.] Illico quod hominum sit *Actum 9.* discipulus tollit. Non ab hominibus enim, sed è supernis adeoq; cœlitus uocatus sum: & non per hominẽ, sed per ipsum Christum. Baptizauit quidem ipsum Ananias, sed ad fidem non uõcauit, uerùm è cœlis Christus. At cur nõ dixit, Paulus uocatus, sed Apostolus? Quia hac de re tota erat quæstio atq; sermo. dicebãt enim q̃ ab hominibus Apostolus electus esset. Aduersum isthuc ergo cõsistens, ostẽdit rem sese habere aliter.

Sed per Iesum Christum, & Deum patrem, qui suscitauit eum à mortuis.] Atqui acta Apostolorum à spiritu sancto indicant eum segregatum esse ad apostolicam fun- *Act. 13.* ctionem. Perspicuum igitur q̃ sit una potestas & patris & filij & spiritus. Obserua hîc præpositionem (per) patri esse appositam, ac filium primũ esse nominatũ, propter hæreticos qui in hisce rebus curiosi sunt. Opportunè autem meminit mortis & resurrectionis, ut persuadeat eos non porrò legi aduertere animum, quæ eis conferre nõ possit: neq; quicquam etiam quod in salutem eorum cedat, afferre: sed Christo potius, qui pro ipsis mortuus est & resurrexit. Tum q̃ magnæ sit ingratitudinis, à tali tantoq; bene factore deficere. Dicitur autem ipsum excitare pater tum propter auditorum imbecillitatem, tum quòd ad patrem etiam referantur quæcunq; filius facit. Neq; enim non potuit seipsum excitare Christus, qui in ipsum credentibus dedit suscitare mortuos sola umbra corporum suorum.

B Et qui mecũ sunt omnes fratres.] Quia calumniabantur eum, quòd solus hæc prædicaret, indicat iam nunc plerosq; sibi alios esse eiusdem consilij & sententiæ participes atq; consortes.

Ecclesijs Galatiæ.] Reputa hîc indignationem Pauli atq; dolorem. Non enim dixit, dilectis, sanctificatis, neq; ecclesijs Dei, sed sic simpliciter, ecclesijs Galatiæ. Quia uerò diffidebant inter sese, istos non iniuria multas uocat ecclesias: simul eos pudefaciens, in unum colligit per hoc nominis. Qui enim in multa sunt diuisi, non possunt hac nomenclatura appellari, quæ concordiam denunciat. *Rom. 1. 2. Cor. 1. Philip. 1. Ecclesia cõ cordiam et communionem significat.*

Gratia uobis & pax.] Quia periculum erat ne gratia excideret, propterea q̃ animum ad legem applicarent, imprecatur hanc & exoptat ipsis. Quoniam uerò se ipsi hostes Dei fecerũt, statuentes legalia quæ ille aboleuerat, ad pacẽ illos reuocat ac reducit.

A Deo patre.] Deus pater uester factus est. Vnde? ex lege ad quam inhiatis, an ex baptismate Christi? Quomodo igitur auersamini benefactorem? Obserua autem q̃ ait à Deo patre, sine articulo positum. *Θεὸς, Deus sine articulo etiam de patre dicitur.*

Et Domino nostro Iesu Christo.] Non lex ipsa Dominus noster est, uerumenimuero Christus Iesus. Hæc ipsa porrò nomina beneficij sunt indicia demonstrationesq;. Iesus enim, uelut à peccatis seruans populum dicitur, & Christus à spiritus unctione, qua pro nobis unctus est, sanctificans naturam nostram per assumptionem, ac nobis largiens ut sic nominemur. *Matt. 1. Iesus. Christus. Rom. 8.*

Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris.] En seipsum dedit: non igitur ut seruus herili iussu operatus est. Cum igitur audis ipsum à patre datum esse, bene uolentiã patris & uoluntatem intellige. Dedit autem seipsum, ut liberet nos à peccatis, à quibus ex liberare non ualuit. Quomodo igitur liberatore uestro dimisso, in legem defigitis oculos, mentem ei appellentes, cum nihil prodesse possit aut iuuare?

Vt eriperet nos ex præsenti seculo malo.] Hîc Manichæi per hunc locum insurgunt, dicentes, En prauum appellauit seculum præsens, siue uitam nostram: uerùm id sic non habet. Non enim dies prauæ ipsæ sunt per sese: quæ enim est prauitas solaris cursus, uel dierum interualli? Neq; uita nostra per sese praua est. quomodo enim, in qua Deum agnoscimus, ac de futuris philosophamur? Sed seculum prauum, operationes *Manichæi. Seculum prauum.*

tiones prauas dicit, uel corruptã uoluntatem ac prædeliberationem: quemadmodum nos cõsueuimus dicere, Malum habuerunt diem, nõ tempus, sed circunstantiã & opus accusantes. Non enim ut nos occidat & eijciat è præsenti uita, propterea mortuus est Christus, uerùm ut à prauis operibus deinceps nos liberet. Cum enim suprà dixisset, Dedit seipsum pro peccatis nostris, hoc est, liberauit nos à præteritis sceleribus: posthac ait ꝙ & in futurũ dedit nobis securitatem, ut eximat nos à praua uita, & moribus peruersis, Lex autem neq; præterita peccata deleuit, nec ad futura quicquam ualuit.

Secundum uoluntatem Dei & patris nostri.] Quia putabant illi ꝙ Deo non obtemperarent dimittentes legem, suspicionem eorũ corrigit, ostendens uoluntatem patris esse, ꝙ per filium liberaremur. Vides autem ꝙ non dixerit iuxta mandatum patris, sed secundum uoluntatem, hoc est, beneuolentiam, siue placitum. Dicens autem patrem nostrum Deum, rursus benefactoris cõmonefacit Christi, qui patrem suum, nostrum etiam patrem fecit. Quî igitur ab hoc deficitis?

Cui gloria in secula seculorum. Amen.] Cum nusquam alibi in exordijs Amen posuerit, hîc ponit, indicans ꝙ sermo consummatus sit ipsi, ac sufficere quæ dicta sint, ad accusationem Galatarum. Etenim mentione facta inenarrabilium Dei beneficiorum, ex quibus condemnabantur illi dimittentes benefactorem Christum, deinde admiratus ea, nec quicquam ualens de illis porrò exprimere uerbis, gloriam Dei continentibus uerbis finit sermonem.

Miror quòd adeò citò transferimini ab eo qui uocauit uos per gratiam Christi.] Indicat quòd magnam de ipsis habuerit opinionem. Admiror, inquit, si uos qui adeò in fide laborastis, adeò citò trãsferimini. Duæ culpæ sunt, & quòd transferimini, & ꝙ citò, ut ne tempore quidem opus habeant impostores: quod leuitatẽ excipientiũ imposturam reprehendit. Nec dixit, translati estis, sed transferimini: hoc est, necdum credo, nec arbitror consummatam esse deceptionem. Considera hîc sapientiã. Quia lege detenti putabantur curare patrem, A patre, inquit, transponuntur legi adhibentes animum. Ab eo, inquit, qui uocauit uos, hoc est, patre. In gratia siue per gratiã Christi, id est, ut iustificemini per Christũ: non ex operibus, sed gratia. Filius enim exhibet remissionem in gratia, pater autem ad hanc uocat.

Ad aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos cõturbant, & uolunt peruertere Euangeliũ Christi.] Quia suam ipsorum impostura seductores Euangelium uocabant, ipse aduersus nomen illud pugnans, Non est, inquit, aliud Euangelium, præterquã quod accepistis. Vnum enim est, rectam & synceram opinionem & cultum Dei continens, quod prædicaui ego: nisi iam sint qui turbent oculos animarũ uestrarum, & faciãt alia pro alijs cernere, uolentes subuertere Euangelium Christi. At non totum Euangelium subuertebant, uerùm de sabbato & circuncisione solum mandatum subintroduxerũt: attamen indicat ꝙ exiguum quippiam perperã factum, uniuersum Euangelium inuertat: perinde ac qui regij nomismatis quicquam amputauerit, totum nomisma adulterinum reddidit. Obserua id propter eos qui dicunt, hoc esse modicum, esseq; concedendum. Apprehendunt autem hoc dictum Marcionistæ, asserantes hinc unicum duntaxat recipiendum Euangelium, nõ quatuor. Ecquid hoc? Nam & nos quatuor unũ dicimus, secundum quidem concentũ atq; concordiã. Neq; enim Paulus de numero nunc dicit, uerũ de dissonantia. Quia enim dissonat impostorum prædicatio, nec est cum nostra concors, ideo nõ est euangelium, quemadmodum si consonaret, esset euangelium, hoc est, prædicatio apostolica. Proinde manifestissimę nugæ sunt quæ Marcion hîc profert de uno Euangelio.

Marcionistæ.

Sed licet nos, aut angelus de cœlo euangelizet uobis præterquàm quod euangelizaremus uobis, anathema sit.] Ne quis dicat quòd ambitione gloriæ ue cupiditate ductus, sua dogmata iactet, etiam seipsum deuouet. Quia uerò ad authoritatem & dignitatem personarum confugiebant, ac Petrũ cum suis, & Iacobum præferebant, eam ob causam angelorum etiam meminit. Adiecit autem ex cœlo, quandoquidem & sacerdotes angeli uocabantur. Ne igitur de sacerdotibus hæc dici putes, cœli appositione superas uirtutes adeoq; potentias indicauit. Nec dixit pugnantia prædicent, cæterùm si parum quiddam annuncient præter id quod annunciauimus. Cum enim angelos anathemate ferit, adeoq; detestatur, omnem authoritatem ac dignitatem reijcit. Quia uerò

Sacerdotes, angeli dicti.

A uerò seipsum execratur, omnem coapostolorum societatem & coniunctionem tollit. Ne enim mihi dicas, En coapostoli tui diuersum prædicant: Ecce nanq; ne mihi ipsi quidem parco alia ab his prædicanti. Non quòd apostolos condemnet, hæc loquitur: sed uolens obstruere ora seductorum, atq; monstrare ꝙ authoritas uel persona neq; recipiatur, neq; aspiciatur, si quando sit de dogmatibus sermo.

Sicut prædiximus, & nunc iterũ dico: Si quis uobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.] Ne arbitrentur ab ira, aut animi coniunctione correptũ hæc ipsum dicere, rursus eadem ponit, indicans quòd non citra iudicium, sed firmiter & solidè stabiliens ac decernens hæc apud sese, sic protulerit.

Modò enim hominibus suadeo, an Deo, aut quæro hominibus placere?] Defensurus est ea quorum causa accusatur. Ne igitur ipsi attollantur & insurgant, ueluti præceptori ius dicẽtes: ne cogitetis, inquit, ꝙ apud uos defensionem parem, aut uobis quærã persuadere: cæterùm ad Deũ omnis mihi oratio dirigitur. Vnde neq; hæc scribo à uobis expetens gloriã, neq; ut discipulos habeam, sed Deo rationem reddens pro dogmatibus mihi concreditis, non ut hominibus placeam. Vel sic intelligas licebit: Calumniabantur eum ceu alia apud alios prædicantem, quiq; pro hominum cõditione sese permutaret. Ait igitur: Num hominibus suadere studeo, illisq; placere, an Deo? Nam si hominibus placere uellem, facerem omnino quod dicitis.

Si enim adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.] Confirmat ꝙ non studeat hominibus placere. Et quánam tandem ratione ipsis adularetur, aut alia apud alios prædicaret? Si enim, inquit, hic meus scopus, hocq; studium meum esset, non defecissem à ritibus Iudaicis, & accessissem Christo, nec contemptis amicis atq; cognatis, tantaq; gloria, persecutiones, pericula, & contumeliam elegissem.

Notum autem uobis facio fratres Euangelium quod prædicatum est à me, quod nõ est secundum hominem.] Demonstraturus est eis num uerè à lege desiterit, translatusq; sit, ideo & prioris uitæ meminit, & repentinæ mutationis suę. Quoniam non defecissem adeò repentè à Iudaismo, ni diuiniorem quampiam certitudinem habuissem. Hinc etiam, Non est, inquit, secundum hominem Euangelium meum, hoc est, non hominem habui præceptorem, cæterùm ipsius Dei sui discipulus.

B

Neq; enim ego ab homine accepi illud, sed per reuelationẽ Iesu Christi.] Hoc enim obijciebant calumniatores, quod non ut Apostoli reliqui ipse audiuisset Christum, sed ab hominibus accepisset omnia. Ait igitur: Ille ipse reuelauit mihi Euangelium, qui & Petrum instituit, & cæteros.

Audiuistis enim meam conuersationem aliquando in Iudaismo.] Vnde planũ est ꝙ per diuinã reuelationẽ acceperim Euangeliũ? Ex priori, inquit, cõuersatione mea. Cum enim talis tantusq; essem persecutor religionis Christi, quomodo quæso tam subitò permutatus essem, ni diuina quæpiam reuelatio traxisset me? Quòd enim uehemens eram persecutor, inde perspicuum est, quòd & uos Galatæ audieritis, qui tanto interuallo à Iudæis distatis.

Quòd supra modũ persequebar ecclesiam Dei, ac depopulabar eam.] Animaduerte quomodo singula cũ epitasi ponat & exaggeratione. Non enim dixit persequebar, uerùm cum omni excessu persequebar: nec hoc solum, uerumetiam depopulabar, hoc est suffodere ac diruere tentabam, ac excindere: hoc enim depopulantis opus est. *Actuum 9.*

Et proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarũ mearum traditionũ.] Præ omnibus qui erant illis temporibus multũ feruoris ostendebam, ac promouebã bellum aduersus ecclesiam: uel quia celebris eram, & in precio apud Iudæos. Ne existimes autem ꝙ uanæ gloriæ isthæc res fuerit, uel indignationis, sed zeli. Quòd si igitur aduersus ecclesiam pro nulla humana re uel ex nullo humano affectu pugnabam, sed ex zelo Dei, etiamsi per errorem, qua ratione iam nunc quando ueritatem agnoui, humanæ gloriæ amore prædicarem alia & alia, & non quæ ueritas postulat, & Christus me docuit? *Pauli zelus.*

Quando autem placuit Deo, qui me segregauit ex utero matris meæ.] Si ex utero matris segregatus erat ad Euangelium, & electus à Deo, per omnino diuinam quampiam prouidentiam relictus est interea temporis in Iudaismo, ut nimirum usqueadeò repentina eius mutatio multos in fide firmaret & attraheret. Segregauit au-

tem esse Deus, non per sortem, sed præscientiam, ut dignus esset.

Act. 9. Et uocauit per gratiam suam.] Deus ob uirtutem ipsius uocauit eum. Vas enim electionis, inquit, mihi est. Ipse autem insigni modestia præditus, per gratiam inquit uocatum se: & non ob dignitatem, sed propter misericordiam.

Vt reuelaret filium suum in me.] Non dixit mihi, sed in me: indicans q̃ nõ uerbo tantum didicerit, uerumetiã multo spiritu cor repletum fuerit, in interiorem hominem cognitione intincta, & Christo in eo loquente.

Vt euangelizarem ipsum in gentibus.] Reuelauit mihi filium, non ut ipsum uideã solùm & agnoscam, cæterùm ut alijs etiam depromam. Nõ enim credere tantummodo, uerùm & eligi, à Deo fuit: quomodo igitur dicitis me ab hominibus doctum esse? Nõ simpliciter autem ut euangelizarem ipsum, dixit, sed in gentibus. quomodo igitur gentibus circumcisionem prædicauerim?

Protinus non contuli cum carne & sanguine.] Hoc est, non sum colloquutus apostolis: hos enim carnem & sanguinem uocat, à natura eos nominans. Vel simpliciter de omnibus id mortalibus dicit, quoniam à nullo mortalium didici quicquam.

Nec ascendi Hierosolyma ad eos qui ante me fuerãt apostoli.] Quî hæc apostolus dicit? Nónne adeò intumuerat, ut seipsum sufficere sibi putaret, nec opus habere consul-
Prouer. 3. tore? ecquî nõ audiuit dicentem: Ne sis prudens apud temetipsum? &, Væ illis qui pru-
Esaiæ 5. dentes sunt apud semetipsos? Haudquaq̃. Sed quia calumniatores eius dicebant, quoniam apostolos nos sequi oportet, non ipsum: & quia apostoli ante ipsum fuerunt, coactus est hæc dicere, ut seductorũ cristas deprimat. Nam irrationabile erat & indignũ, ut qui à Deo didicisset, hominibus postea adhæreret. Non igitur arrogantia elatus hæc dicit, uerùm ut ostendat propriæ prædicationis suæ autoritatem. Atqui profectus est
Infrà 2. Hierosolyma, sed non ut ipse disceret, cæterùm ut alijs persuaderet q̃ hæc etiam Hierosolymis agentibus apostolis placeant. Deinde statim nõ ascendit, hoc est, in primordijs suis, sed postea: tumq̃ ideo fecit, ut alijs persuaderet.

Sed abij in Arabiam, & iterũ reuersus sum Damascum.] In culta loca circumibat, & agrestia. Si enim cũ apostolis permansisset, impedita fuisset eius prædicatio, nec adeò celeriter distributa. Ideo ad agrestiores gentes currebat. Expende hîc mentem eius minimè iactabundã aut fastuosam. Vrbes nãq̃ & regiones cõmemorans, nusq̃ commemorauit quot quãtosue ad Christum conuerterit. Quinetiam Damasci adeò confun-
Actuum 9. debat Iudæos, ut insidiæ eis struerent à præside. Proinde quæ magna de sese narrare uidetur, profectò non ambitionis & laudis gratia dicit, sed ne lædatur prædicatio, si ipse haud fide dignus ceu uilis ac discipulorum discipulus habeatur.

Deinde post annos tres ascendi Hierosolyma, ut uiderem Petrum.] Et hoc insignis humilitatis animi signum, si qui tanta transegerat, ad Petrum abijt, non utilitatis gratia, sed solo uisendi studio, honorãs eum ceu maiorem se. Propterea neq̃ dixit ἰδεῖν, id est ut cernerem Petrum: sed ἱστορῆσαι, id est ut uiderem & cũ obseruatione intuerer: quod magnas & præclaras urbes addiscentes dicũt, perinde ac nos abimus ad sanctos uiros: sed nos potius utilitatis causa, ille uerò solius honoris gratia.

Et mansi apud eum diebus quindecim.] Illud quidem ut uideret, honoris signum est: permanere autem, amicitiæ charitatisq̃ uehementis est argumentum. Non dixit autem quòd illic doctus sit, sed mansi apud eum, uel cum ipso.

Alium aũt apostolorum uidi neminem, nisi Iacobũ fratrem Domini.] Propter Petrũ quidem ascendit, adeò ipsum honorabat ac desiderabat. Erat aũt & Iacobus, cuius & cũ honore meminit, fratrẽ Domini appellãs, adeò ab omni inuidentia alienus erat.
Cleopas & Ioseph fratres fuerũt. Atqui si uoluisset significare, potuisset dicere Cleopę filiũ: neq̃ enim secundã carnẽ frater erat Domini, sed putabat. Quomodo aũt erat gnatus Cleopæ? Audi: Cleopas & Ioseph fratres fuerũt. Porrò cũ Cleopas absq̃ liberis decederet, Ioseph excitauit ipsi semẽ, ac sustulit hũc Iacobũ, aliosq̃ fratres eius, & Mariã, quã Cleopę filiã, sororẽ matris Iesu euãgeliũ dixit: utpote q̃ Ioseph patris potius curã erga uirginẽ, mariti affectũ seruarit.

Quæ aũt scribo uobis, ecce corã Deo non mentior.] Tanquã in foro iudiciario apud iudicem pœnam sustinere debeat, sic acriter pugnat sermone, ut fide dignus uideatur.

Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ. Erã aũt ignotus facie ecclesijs Iudææ quę erãt in Christo, solũmodo audiuerãt, quòd qui persequebat nos aliquãdo, nũc prædicat fidem,

dem, quam aliquando depopulabatur.] Vt Petrum solummodo uideret, in Iudæa demorans, rursus ex ea discedit, quòd gentibus esset missus præco, & quòd super alienum fundamentum nollet ædificare. Propterea & ignotus, inquit, eram in Iudæa Christianis secundum faciem. Quomodo igitur prædicassem ipsis circumcisionem, qui facie eram illis incognitus? In hoc enim calumniabantur eum, quòd in Iudæa prædicasset circumcisionem. Tantummodo enim de me audiuerant quòd ad Christum conuersus essem, & quòd prædicarem Christum.

Et glorificabant in me Deum.] Hoc etiã est modestiæ. Non enim dixit, Ipsi demirabantur me, consternabantur mei nomine, sed totum gratiæ ostendit esse. Deum enim glorificabant in me, ut qui totum quicquid esset, perficeret.

CAPVT II.

DEinde post annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolyma cum Barnaba, simul assumpto Tito. Ascendi autem secundum reuelationem.] Prioris quidem ascensionis Petrus erat causa, alterius autem reuelatio. Titum autem & Barnabam adduxit testes suæ prædicationis, quòd apostolis placuisset.

Et contuli cum ipsis euangelium quod prædico inter gentes.] Hoc est, quod circumcisionis expers est. Cuius autem rei gratia post tot annos cum illis contulit, cum debuisset principiò isthuc agere, ac nouisse num rectè ue sec s curreret? Stolidum enim erat, eum qui tamdiu cucurrisset, atque tanta perfecisset, o us habere tandem discere, num in uanum cucurrerit. Verùm si ascendit ut ipse aliquid disceret de proprio cursu, atio-
ne uacabat reuera res isthæc. Quandoquidem uerò cum animaduerteret non paucos offendi tanquam Petro quidem recipiente circumcisionem, ipso uerò circumcisionem reijciente, ac propterea in suspicionem ueniente, quòd transgrederetur legem: ascendit per reuelationem spiritus hoc ei suggerentis, ut discant & persuadeantur scandalum passi, q̃ nulla sit dissonãtia in prædicatione uerbi, sed consilio quodam concedentes cir-
B cumcisionem concedunt, quippe qui in circumcisione agentibus, adeoq̃ circumcisis euangelium annuncient, quam tandem absurditatem habebit res ista? Spiritus enim, ut alij corrigerentur, commouit ipsum ascendere, & ipse non immeritò morem gessit. Act. 15.

Seorsum autem ijs qui uidebantur aliquid esse.] Quia non pauci erant qui scandalũ patiebantur, peculiariter cum diuo Petro cõuersatur Paulus, ne dissensio fiat, & maius oriatur scandalũ. Innumeri enim erant scandalizati, quos, cũ palàm audirent Paulum abolere circũcisionẽ, uerisimile erat quòd tumultũ cierẽt, omniaq̃ turbarẽt. Propterea seorsum cum Petro conuersatur, Titum & Barnaban habens testes, qui cunctis mortalibus denunciarent quòd neq̃ apostolis uisum sit Paulum quicquam ipsis contrarium prædicare. Cum porrò dicit, Qui uidebantur, nequaquã eos esse negat, uerùm cũ suo ipsius communem omnium calculũ ponit: quemadmodũ & de se ipse dixit, Quoniam 1. Cor. 7.
uideor & ego spiritũ Dei habere, nõ tollẽs habere ipsum, cæterũ cõmunem opinionẽ adducẽs. Itaq̃ τοῖς δοκοῦσι, id est ijs qui uidebant aliq̃d esse, hoc est magnis & celebribus.

Nequo modo in uanũ currerem, aut cucurrissem.] Hoc est, ut doceã eos qui in me offenduntur, quòd non in uanum curram, non ut ego discam. Quomodo enim discerem, cum à patre mihi sit reuelatus filius, eiusq̃ euangelium?

Sed neq̃ Titus qui mecũ erat, cũ esset gentilis compulsus est circũcidi.] Cum præputium haberet Titus, non adactus est circũcidi, quæ res maximo argumento est q̃ apostoli non ex proposito & principali instituto, sed per dispensationem quandã propter eos qui ex circũcisione crediderant, circumcisionem admiserint, & quòd non possent de Pauli prædicatione conqueri, cuius discipulus esset incircumcisus. *Circumcisio cur ab apostolis quibusdam permissa.*

Propter subintroductos autem falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatẽ nostram quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent.] Constructio sermonis est huiusmodi: Neq̃ propter subintroductos falsos fratres coactus est Titus circumcidi, hoc est etiamsi adessent qui aduersarentur mihi, apostoli tamen non adegerunt nos Titum circũcidere. Quomodo aũt falsos fratres istos appellat, circũcisionem introducentes, quandoquidem & Apostoli hanc recipiebant, ceu Iudæis annunciantes Christum? Vani autem fratres, ueluti legem sancientes ex proposito, ceu præcipuũ quiddam circumcisionem prædicabant, ceu legis uindices & assertores. Nam apostoli obsecundantes his qui ex Iudæis ad Christũ accesserant, accipiebant hanc. Eã ob rem

uanos fratres ipsos appellat. Præterea cum dicit Subintroierũt, clandestinas eorum in
A sidias indicat: & quia, Vt explorarent, addit, indicat eos hostes esse. Speculatores enim
& exploratores ob nullam aliam causam subingrediuntur clanculum, quàm ut omnia
& perdiscant, & sibijpsis facultatem parent ut expugnent, & in seruitutem redigant.
quod & isti faciebant. Explorabant enim, qui essent præputio amicti, habentes li-
bertatem in Christo, hoc est, non subiecti legi, ut apprehendant, atque cogant circ-
umcidi, ac rursum uos subijciant seruituti legis, à qua nos liberauit Christus. Hinc igi
tur planum, & Apostoli quidem permittebant quæ sunt legis, ut paulatim ab ijs exime-
rentur: isti uerò confirmabant legem, ut seruitutem retinerent, roborarentq́.

Quibus neq́ ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij permaneat apud
uos.] Nõ dixit Sermoni, sed Subiectioni: non enim ut docerent nos aliquid, hæc facie
bant: uerùm ut nos subijcerẽt, & in seruitutẽ redigerent. Hãc ob rẽ apostolis cessimus,
illis uerò haudquaquam, ut firma, inquit, perseuerent & stabilia quæ uobis prædicaui-
1. Cor. 5. mus. Qualia? & uetera transierũt, & lex sit abolita, & & circũcisos Christus nõ expetat,
Galat. 5. neq́ sit ullã operę pretiũ circũcidi. Resistẽtes igit illis, demõstrauimus & uera uobis de
legis euacuatione & antiquatione prædicauerimus. Ne igitur deficiatis à ueritate hac.

Ab illis aũt qui uidebantur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest.
Personã hominis Deus non accipit.] Quia uerisimile erat quempiam sese oppositurũ
ipsi, ac dicturum, Quomodo igitur apostoli præcipiebant circumcisionem? diluit hanc
obiectionem, ac ueram quidem causam non dicit, & ex dispensatione, & obsecundan
tes hoc faciant: ne ij qui ex Iudæis Christo accesserant, audientes quòd apostoli non re
uera, sed dispensatione quadam permittant circumcisionem, ab ipsis deficiant, ceu legis
dissipatoribus. Eatenus enim illis adhibebant animum, quatenus legem obseruabant.
Hãc igitur causam occultat diuus Paulus. Valde autem grauat apostolos, cum inquit,
Nihil mea interest: hoc est, nihil mihi curæ sunt qui sunt in precio, qui uidentur esse ali
B quid, magni uidelicet apostoli, siue circuncisionem prædicent, siue minus: nã ipsi Deo
rationem sunt reddituri. Nec quia magni sunt & principes, idcirco personam eorum
Personam Deus reuerebitur: non enim personarum acceptor est Deus. Animaduerte, non dixit,
Deus nõ ac Quales sunt: sed, Quales olim fuerunt: ostendens & & illi in posterũ ita prædicare desti
cipit. terint, perinde quasi uerbi prædicatio ubiq́ luceat. Hæc aũt dicit Paulus non uilipen-
dens sanctos, uerùm prodesse cupiens auditoribus.

Mihi enim qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt.] Illi, inquit, quales fuerint,
ipsi Deo curæ erit. Hoc autem noui, & mihi nihil aduersati sint, neq́ quicquam appo-
suerint prædicationi meæ, neq́ correxerint.

Sed contrà cum uidissent quòd mihi sit concreditum euangelium præputij, sicut Pe
tro circuncisionis (qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, opera-
tus est etiam mihi ad gentes) & cum cognouissent gratiam Dei, quæ data esset mihi, Ia
cobus, Cephas, & Ioannes, qui uidebantur columnæ esse, dextras dederũt mihi & Bar
nabæ societatis, ut nos in gentes, ipsi uerò in circũcisionem.] Nonnulli sic interpretati
sunt hũc locum: Non solùm non correxerunt mea, sed contrà potius correcti sunt. Ve
rùm id ita esse non potest. In quo enim isti ab eo emendandi erant? nam quilibet eorũ
consummatus erat. Hoc igitur dicit: Sed contrà dextras dederunt mihi societatis, dein
de quæ interiacent, cum uidissent quòd mihi creditum sit Euangelium præputij, & quę
sequuntur. Adeò enim me non correxerunt, ut & commendauerint, consenserintq́
ut ego & Barnabas ad præputium siue ad gentes, ipsi uerò ad circuncisionem, id est a-
pud Iudæos euangelium annunciarent. Circuncisionem enim & præputium non iux-
ta res accipit, sed præputiatos & circuncisos intelligit. Hic autem demonstrat, se eiusd
em esse cũ Petro precij & honoris. Qui enim ei dedit Euangelij apud Hebræos actio
nem & efficaciam, dedit & mihi hanc ad gentes. Obserua autem quomodo indicarit
quòd nedum apostolis prædicatio sua placuerit, uerùm ipsi etiam Deo fuerit proba-
ta. Cum enim, inquit, agnouissent apostoli gratiam Dei, non dicit audiuissent, uerùm
cum ex ipsis cognouissent rebus. Qui enim gratiam mihi dedisset, nisi prædicatio ista
bene ei complacuisset? Rursus autem non sine encomio trium illorum meminit. Qui
uidebantur esse columnæ, hoc est, magni, quos omnes ubique circunferunt, & glorifi-
cant. Hi mihi testimonium dicunt, quòd ministerium & prædicatio mea Christo cordi

sit:

A sit: propterea dextras dederunt, hoc est consenserunt, & consortes nos fecerunt, ostende-
runtq́ quòd meam approbarent prædicationem, quippe qui nihil dissideam à ser-
mone ipsorum.

Tantum, ut pauperũ memores essemus, quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.]
Prædicationem, inquit, diuidebamus, pauperes autem indiuisos habebamus. Hieroso
lymis enim non pauci credentium fuerunt facultatibus suis exuti & spoliati per incre-
dulos Iudæos, qui necessario etiam alimento destituebantur. Non enim adeò Græci di
micabant aduersum eos qui ex se crediderant, quantum Iudæi Hebræis Christianis re
pugnabant. Magnam hinc Paulus curam adhibet, ut ne tradantur obliuioni pauperes
illi, perinde ac de se testatur ipse, Studui hoc ipsum, inquiens, facere. Etenim undiq́ à fi
delibus quos instituerat, colligens, ipse per sese eis afferebat.

Quando autem Petrus uenisset Antiochiam, in faciem ei restiti.] Plerich́ existimant
Petrum hic à Paulo insimulari hypocriseos, at uerò aliter habere rem constat. Quæcũ
que enim uidetur dicere aduersus Petrũ, per dispensationem acta sunt ac dicta. Petrus
nãq́ cum Hierosolymis esset, permittebat circũcisionem, haud enim poterant subitò il-
los à lege auellere. Verùm Antiochiam profectus, conuescebatur gentibus. Cum ue-
nissent igitur Antiochiam Hierosolymitæ aliquot, subducebat sese à gentibus, ne Hie- Paulus quo
rosolymitanos offenderet, ac simul ut daret Paulo conuenientem increpationis occa- modo petro
sionem. Propterea & Paulus obiurgat, atq́ Petrus sustinet. Sic enim facilius discipuli in faciem re
transferri ab eo instituto potuerunt, accusato præceptore, & silente. In faciem proinde stiterit.
resistere, figura erat: nam si pugna reuera fuisset, non coram discipulis se mutuò increpuissent, uehementer enim eos offendissent. Iam uerò in publico formata pugna, ac ue
luti studio parata, correctio discipulorũ erat. Neq́ enim quicquam Petrus contradicit:
unde planum est quòd correptionem Pauli æquo animo tulerit atq́ susceperit.

Quia reprehensus erat.] Nõ à me, dixit, sed simpliciter ab alijs ignorantibus, id quod
B agebatur studio & consilio, ac putantibus simulationem esse, absentibus quidem Hie-
rosolymitanis conuesci gentibus, præsentibus aũt illis à gentibus se subducere. Non-
nulli autem sic intellexerunt, quòd iã antea reprehensus erat & condemnatus quòd cũ
Cornelio ederit, propterea etiamnũ subtraxit sese, ueritus ne aliquo modo rursus eum Act. 10.
reprehenderent. Quia uerò subtraxit se, restiti ei.

Priusquã enim uenirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat: cum autem uenis-
sent, subtrahebat se, & segregabat se, timens eos qui ex circũcisione erant.] Rationem
reddit reprehensionis. Iacobus ille erat frater Domini, qui & Hierosolymis tanquam
episcopus eorum docebat. Ab hoc igitur nonnulli emandati sunt qui ex Iudæis credi-
derant, lege tamen adhuc detenti: quos cum in Antiochiam uenissent, intuitus Petrus,
metuens non & ipse pericula subire idcirco cogeretur, uerùm ne ipsi offensi à fide re-
trosilirent, subtrahebat sese, ab ea quæ cum gentibus erat, conuersatione. Ignorantes
igitur quidam causam, reprehendebant eum.

Ac simulabant unà cum illo cæteri quoq́ Iudæi, adeõ ut & Barnab as abductus sit
ad simulationem eorum.] Hypocrisin rem ipsam appellat, nõ enim uult detegere men
tem Petri. Simul autem propter eos qui uehementer legem tuebantur, hypocrisin siue
simulationem hoc appellauit, ut funditus tollat eorum ad legem affectum & propen-
sionem. Reliquos autem Iudęos appellat eos qui in Antiochia crediderant, qui & ipsi
subducebant sese à præputiatis.

Sed cum uidissem quòd non rectè ambularent ad ueritatem Euangelij, dixi Petro co
ram omnibus.] Neq́ hęc dictio te perturbet. non enim ut reprehendat Petrum, hæc di
cit, sed propter eos qui hinc fructum aliquem accepturi erant, si audirent quòd Petrus
increpitus esset ceu lege detentus. Et uos quid in posterum facitis? Hinc & coram om-
nibus ipsum increpat, ut illi audientes perterrefiant, tali tantaq́ columna reprehensa,
nec habente quod contradicat. Eusebius autem dicit non magnum Petrum à Paulo Eusebius.
increpatum, sed alium quempiam Cepham, unum ex septuaginta. Atq́ hoc se confir-
mare putat, consentaneum non esse dicens, eum qui principio defendisset sese quando
cũ Cornelio manducans offendisset quosdã, rursus opus habere huiusmodi increpa- Act. 11.
tione. At ô sapientissime, neq́ nos dicimus Petrũ ignorantem quid facto opus esset, à
Paulo increpatũ esse, sed uoluntariò sustinuisse obiurgationem, ut alij emendarentur.

Si tu Iudæus cum ſis, gentiliter uiuis, & non Iudaicè, quid gentes cogis iudaizare?] Tantum non omnibus clamat Paulus, Imitamini præceptorem ueſtrum. Ecce enim & ipſe Iudæus cum ſit, manducauit tamen cũ gentibus. Expende autem quomodo nõ accuſet ipſum, dicens, Malè agis, legem ſeruans: uerùm ob propríos diſcípulos qui ex gentibus crediderant, eum increpat, tanquam qui cogat eos circumcidi & iudaizare. hoc enim pacto ſermo uidebatur acceptabilior futurus.

Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores.] Natura, hoc eſt, non proſelyti, cæterùm ex parentibus Iudæis nati, & educati in lege, dimiſimus conſuetam, qua nutriti ſumus, uitam, atq; ad Chriſti fidem confugimus.

Scientes aũt q; nõ iuſtificatur homo ex operibus legis, niſi per fidẽ Ieſu Chriſti: & nos in Chriſtum Ieſum credidimus, ut iuſtificemur ex fide Chriſti, & non ex operibus legis, eo q; non iuſtificabitur ex operibus legis omnis caro.] Viden' ut omnia cum munitione loquat & ſecuritate? Nõ enim ceu prauã legẽ, ſed infirmã, ut quæ nõ potuerit iuſtificare, ipſam reliqmus. Nemo enim opera eius perficere potuit grauia & operoſa, trãſactu nimirũ difficilia: nõ ob magnitudinẽ eorũ, uerũ qa exiguę cõmoditatis eſſent, & precij: uel qa animã nõ ſanctificabãt, ſed corporeas ſordes purgabãt. Superuacanea igitur circumciſio. In procurſu aũt dicet etiam quòd ſit periculoſa, à Chriſto alienans.

Lex animã non ſanctifi cabat.

Quod ſi quærentes iuſtificari in Chriſto, inuenti ſumus & ipſi peccatores, Chriſtus itaq; peccati miniſter.] Quæſiuimus, inquit, iuſtificari in Chriſto, dimiſſa lege. Vt dicitis aũt uos, peccatum eſt dimittere legem. Reliquum eſt igitur, quòd in hoc peccatum Chriſtus nos coniecerit. Propter illũ enim dimiſimus cunctas legis ceremonias & ſtatuta. Itaq; non ſolũ non iuſtificauit nos, ut dicitis, Chriſtus: uerumetiam maioris condemnationis cauſa autorq; nobis eſt, cum perſuadet nobis ut dimittamus legem.

Abſit.] Ad abſurdũ pducto ſermone, ne opus qdẽ habuit deinceps cõfirmatione, uerum cõtentus fuit inficiatione, q̃d ſemp facere cõſueuit in omnino reiectis & abſurdis.

Si enim quę deſtruxi, iterũ hęc ędifico, trãſgreſſorẽ meipſum cõſtituo.] Reputa ſapiẽtiam. Dicebant illi, Qui legem diſſoluit, tranſgreſſor eſt. hic uerò diuerſum indicans, qui legem ſeruat, eſt tranſgreſſor, inquit, nõ ſolùm fidem trãſgrediens, uerùm & ipſam legem. Ipſa enim me perduxit ad fidem, ac perſuaſit mihi dimittere ipſam. In progreſſu igitur monſtrabit hoc. Interea temporis nũc ait q; ceſſarit lex, & hoc confeſſi ſumus, quia diſſoluimus eam, deficientes ab ea. Si igitur contenderimus ſtatuere illam, tranſgreſſores efficimur, quæ à Deo ſoluta ſunt, ſtatuentes.

Ego enim per legem legi mortuus ſum.] Confirmat quomodo legem diſſoluerit, inquiens: Per legem gratiæ & Euangelij, mortuus ſum legi Moſaicæ, uel mortuus ſum legi per legem: hoc eſt, ipſa lex me induxit ut non porrò ipſi auſcultem, perducens me ad Chriſtum per ſermones Moſaicos & prophetícos. Si igitur rurſus illi aduertam animum, tranſgrediar etiam ipſam. Vel ſic: Lex iuſſit eum qui non fecerit quæ ſcripta ſunt, puníri & interími, Proinde quia fieri non potuit ut perficeretur, quatenus in ipſa eſt, occiſus ſum. Ne igitur imperet mihi, qui per eã mortuus ſum & morte animæ, eo q; peccarim, quia non poſſem præſtare quæ lex præcipit: & morte corporis, per condemnationem legis. Quomodo igitur attendam occidenti legi?

Deut.28. *Hier.21.* *Iſaiæ 2.* *Mich.4.* *Deut. 17.* *Heb.10.*

Vt Deo uiuam, cum Chriſto ſimul crucifixus ſum.] Ne quis dicat: Quomodo igitur uiuis, poſtquam es mortuus? Lex, inquit, uiuentem occidit, Chriſtus autem mortuum accipiens, uiuificauit me, qui mente cum eo crucifixus eram, atq; cum eo mortuus per baptiſma. Duplex porrò hic eſt miraculum, & quòd mortuorum uitę reſtituit, & quòd per mortem.

Viuo autem, non iam ego, uiuit uerò in me Chriſtus.] Cum dixit, Cum Chriſto ſimul crucifixus ſum, baptiſma indicauit tectè: per hoc uerò quod ait, Viuo autem, non iam ego, uitam quæ baptiſma ſequitur, per quam mortificantur noſtra membra. Viuit aũt Chriſtus in nobis, hoc eſt, nihil in nobis fit quod nolit Chriſtus, ſed ille eſt q omnia facit in nobis, & regnans, & dominatũ in nos exercens. ac noſtra quidẽ uoluntas mortua eſt: illius aũt uiuit, & gubernat uitam noſtrã. Si igitur uiuo Deo aliam uitam quàm quæ eſt in lege, ac mortuus ſum legi, nihil legis obſeruare poſſum.

Quod aũt nunc uiuo in carne, in fide uiuo filij Dei.] Quæ quidem dixi, de uita ſpirituali dixi. Quinetiam uitam ſenſibilem & externã inuenies mihi eſſe à Chriſto. Nam quia

quia legem tranſgredimur omnes, omnes etiã peccato & pœnæ ſubdidit, ac nihil prohibuit omneis perdere, perinde ac tempore cataclyſmi, ceu prævaricatore. Cum uenìſſet autem Chriſtus, eripuit & extraxit nos à condemnatione, iuſtificãs nos ſua morte. Proinde & hoc ipſum ſenſibiliter & in carne uiuere, per fidem in Chriſtũ habemus, quæ nos cùm iuſtificat, tum ex condemnatione eripit. *Gen.7.*

Qui dilexit me, & tradidit ſemetipſum pro me.] Atqui pro omnibus dedit ſeipſum, omnes dilexit. Enimuero Paulus ſecũ cogitans à quibus nos liberari Chriſtus, & quid donarit, charitate inflammatus, quod publicum eſt, proprium facit, æquè ac prophetæ, Deus Deus meus, inquiunt: pariter oſtendens, quòd tantam oporteat unumquemq; gratiam reddere Chriſto, quantam ſi pro ipſo ſolo mortuus eſſet exhiberet. Qui autem hoc beneficio uſi ſunt, ſoli ſunt qui credunt. Quocirca qui legi adhuc intendit, indicat Chriſtum pro ſe nõ eſſe mortuum. Ecquì hoc non horres, & ad legem rurſus accurris, inutilem mortem Domini tui denunciãs? Obſerua autem quod ait, Tradidit ſeipſum, propter Arrianos. *Pſal.17. 62.11.7. 142.* *Arriani.*

Non abijcio gratiam Dei.] Quia iam ratiocinationes poſuit, deinceps demonſtrat ſeſe non decutere neq; reijcere Chriſti donum, quod mihi donauit, iuſtificans me ſine operibus per mortem ſuam, neq; ad legem accurro.

Si enim per legem iuſtitia, ergo Chriſtus gratis mortuus eſt.] Si enim lex, inquit, ſeruare & iuſtificare poteſt, Chriſtus fruſtra deinceps mortuus eſt. Propter hoc enim omnino mortuus eſt, ut ipſe ſeruet nos per mortem: quod lex efficere nequit. Nam ſiquidem ſaluat lex, ſuperflua eſt Chriſti mors. Viden' quò blaſphemia procedat?

CAPVT III.

O Inſenſati Galatæ, quis uos faſcinauit non obedire ueritati?] Cum in prioribus indicaſſet q; non ab hominibus eſſet Apoſtolus, neq; per homines, ac fide dignum ſeipſum reddidiſſet, cum maiori authoritate diſputat. Comparaturus porrò fidem & legem, prius ſtultos eos appellat, non ueluti tranſgrediens legem Chriſti, ſed uehementer eandem ſeruans. Non enim ſimpliciter fratrem ſuum ſtultum appellãs, reus eſt, ſed qui temerè. Iſti aũt omnes iuſtiſsimè ſtulti uocati ſunt, qui tot, tanta, tamq; uaria bona non ſentientes, inutilem Chriſti mortem faciunt. Obſerua aũ q; poſt bonorũ demonſtrationes eos obiurgat, ac ſtatim remittat. Nõ enim dixit, Quis uos decepit: ſedenim, Quis uos ἐβάσκανε: hoc eſt, per inuidiam corrupit, quis inuidit uobis? indicans dignas inuidia res committere. Præterea indicat quòd qui eis perſuaſerint, hoc non fecerint quòd curam eorũ gererent, neq; ut quæ eis deeſſent replerent: uerùm ut ea etiam quæ haberent, truncarent, mutilaq; redderent. Huiuſmodi enim eſt inuidia. Non quia inuidia tantum roboris per ſeſe habeat, hoc dixit, uerùm quia doctores per inuidiã eò perueniant. *Supr.1.* *Mat.5.* *Non omnis qui ſtultum ſuum proximum uocat, peccat.*

Quorũ ob oculos Chriſtus Ieſus præſcriptus eſt, crucifixus in uobis.] Atqui Hieroſolymis crucifixus eſt, quomodo ergo dicit q; ante oculos, & in uobis? Quoniã fidei oculis uiderunt crucem exactius, quàm qui tum coràm aſtiterunt, conſpexeruntq;. Nam pleriſq; eorum qui corporaliter uiderant, nihil cõmodauit: hi aũt, etiamſi oculis non uidiſſent, per fidem tamen exactius uiderũt. Præſcriptus eſt igitur exactè, hoc eſt, uiua ueluti imagine expreſſa depictus eſt per prædicationem: uos uerò credentes prædicationi, ceu præſentem ipſum conſpexiſtis. Hæc ſanè & in laudem eorum cedunt, & uituperium: in laudem, quia cum tanta certitudine hæc ſuſceperunt: in uituperium, quia uiderunt nudatum, crucifixum, morientem: eoq; dimiſſo, ad legem accurrerunt. Expende quomodo relictis omnibus crucem in medium promit.

Hoc ſolum à uobis uolo diſcere: Ex operibus legis ſpiritum accepiſtis, an ex auditu fidei?] Quia prolixiores ſermones non aſſequimini, neq; diſpenſationis ac diuinę prouidentiæ magnitudinem contemplari uultis, exiguum quiddam dicam uobis. Ad hoc enim exiguum reſpondete mihi, undenam acceperitis ſpiritum ſanctum, tantasq; uirtutes ac ſigna ediderit is: ex legis ne operibus, an ex fide? perſpicuũ eſt q; ex fide. Nunquid enim quando lege tenebamini, ſpiritũ habebatis, uirtutesq; perficiebatis? minimè gentiũ. Qui igitur dimiſſa fide, rurſus legi adhæretis? Sic ſtulti eſtis, ut cũ ſpiritu cœperitis, nunc carne cõſummamini?] Rurſus opportunè contumeliã protulit. Cum debuiſſetis incrementũ ſumere tẽporis procurſu, nõ ſolùm non promouiſtis quicquã, ue- *Fidei uirtus.*

rumetiã ad deterius retrorsum abducti estis. Nam signa facere, spirituale est, quod uobis inerat in principio: circuncidi uerò, carnale est, quod nunc tandem elegistis. Nec dixit perficitis, sed perficimini, siue consummamini, innuens quòd brutorũ pecorum instar hos apprehensos, concedebant illi qui circuncisionem docerent.

Tanta passi estis sine causa, si tamen sine causa.] Multis tentationibus colluctati erant propter Christum. Tot igitur, tantaq; frustra passi estis? Si enim circũcidimini, ista omnia sunt superuacanea, uobisq; damnum dederunt, orbaruntq; tam multis coronis impostores. Deinde spem eis reditus proponit, inquiens, Si modò sine causa siue temerè, hoc est, si uelitis resipiscere, nõ frustra neq; temerè à uobis laboratum est. Pudefiant hinc qui pœnitentiam tollunt. Ecce enim signa operati sunt, & cõfessores & martyres fuerunt illi, qui cum excidissent à gratia, non reiecit eos Paulus, sed suauiter ac blandè inuitat, & recipit.

Pœnitentia asseritur.

Qui ergo tribuit uobis spiritum, & uirtutes operatur in uobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei?] Deus (inquit) qui suppeditat uobis spiritũ ut prophetetis, & linguis loquamini, qui operatur in uobis uirtutes signorum & prodigiorum, per legis ne opera hæc faciebat, tanquam cultus & delinitus per uos ista perficientes: an per fidem, quam in Christum demonstrastis? planum est q; per fidem. Quî igitur hac dimissa, per quam glorificamini, ad abolitam abrogatamq; legem curritis?

Gen. 15.

Quemadmodum & Abraham credidit Deo, & reputatũ est ei ad iustitiam.] Maximè uos fidei uim nosse oportebat ex signis quæ perfecistis. Quinetiã ad progenitorem uestrũ Abraham defigite oculos, de quo plurimus uobis * sermo est, & inuenietis ipsum quoq; ex fide iustificatũ. Si autem qui ante gratiam uixit, ex fide iustificatur, multo potius gratia donati, fidei adhærere debent, ab eaq; pendẽre.

λόγος, id est, sermo, uel ratio. ut sit sensus: quẽ uos magni facitis.

Cognoscite ergo, q; qui ex fide sunt, illi sunt filij Abrahæ.] Quandoquidem metuerant, ne si legem dimitterent, è patriarchæ exciderent cognatione (multum enim ob hanc sibi tribuebant, clarosq; existimabant) ipse contrarium ostendit, quòd fides potius filios Abrahæ efficiat eos, qui ipsam habeant.

Præuidens autem scriptura quòd ex fide iustificet gentes Deus, prænunciauit Abrahæ, q; in te benedicent omnes gentes.] Demonstrat quomodo credentes sint filij Abrahami, & ex scriptura testimonium profert: In te benedicentur gentes, pro eo quod est, per imitationẽ fidei tuæ. Ostendit etiam quòd lege sit antiquior fides, siquidem Abrahamum ante legis sanctionem ea iustificauit: & quòd secundum prophetiã, quæ nunc fiunt, contingunt. Præuidens enim scriptura, hoc est, ipse qui legem tulit Deus, præfiniuit atq; statuit, non ex lege, sed ex fide iustificari. Et non dixit reuelauit, sed εὐηγγελίσατο, hoc est lætum nuncium attulit: ut discas quòd & Abraham hac iustificationis formula lætatus si, eamq; desiderarit.

Gen. 22.

Fides lege antiquior.

Igitur qui ex fide sunt, benedicuntur cum fideli Abraham.] Quia turbabantur nequando sint maledicti & execrati, ceu illi qui in lege non perseuerent (scriptũ est enim, Maledictus qui non perseuerat in ijs quæ scripta sunt in lege) diuersum nunc potius ostendit, nempe quòd benedicti sint qui legem reliquerint, ac fidem accesserint, perinde ac fideli Abrahamo benedictum est.

Deut. 27.

Quicunq; enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus est omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea.] Ne quis opponat, Haud iniuria Abrahamus ex fide cùm benedictus est, tum iustificatus, quia lex nondũ sancita erat. Tu uerò monstra mihi q; postquã data est lex, fides iustificet, & benedictos faciat: ostendit Apostolus nunc non solum q; & iustificet fides & benedicat, sed etiã q; lex peccati & maledictionis causa sit. Nemo enim potest facere quæ scripta sunt in lege: qui uerò nõ facit, execratus est. Proinde fidei est benedicere, frustra uos metuitis nequãdo uos execrati reddamini deficientes à lege. Nã si ea utamini, potius sub execratione estis, quippe qui non possitis explere ipsam.

Lex, maledictionis causa.

Quòd uerò in lege nemo iustificetur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide uiuet. Lex aũt non est ex fide, sed qui fecerit ea homo, uiuet in ipsis.] Demonstrato quòd lex maledictos faciat, fides autem benedicat, ostendit iam nunc quòd & fides sola iustificat, & non lex. Adducitq; Habbacuk dicentem quòd ex fide iustus sit uicturus, & non ex lege. Lex enim non solùm fidem postulat, uerumetiam opera. Pulchrè autem

Habac. 2. Leuit. 18.

autem dixit, apud Deum: apud homines enim iusti forsan uideri queant lege detenti, quales Pharisæi iustificantes seipsos coram hominibus. Quia igitur lex ob difficultatẽ operum nõ iustificabat, sed maledictioni potius subiugabat, uenit gratia facilem uiam ostendens, fidem uidelicet, per quam iustificati benedicimur. En demonstratum est igitur q; nedum ante legem benedicebat & iustificabat fides, sed post legem etiam potius.

Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictũ. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui pendet in ligno.] Ne quis hic occurrat, Verè, inquiens, qui non facit legem, maledictus est, & uerè fides iustificat. Vnde autem perspicuũ, q; maledictio illa sublata sit? Metuimus enim ne quo modo ueluti legi subiugati, ipsi etiã sub execratione simus. Indicat igitur solutam esse per Christum execrationem. Dato enim precio, per hoc q; ipse factus est maledictio, redemit nos à maledictione legis, quam ipse quidem euasit, ut qui legem impleuerit: nos autem obnoxij legi sumus, quippe qui nequeamus eam perficere: æquè ac si condemnatũ quempiam adiudicatum q; morti alius quispiam innoxius eximat à morte, pro illo mortẽ subire uolens & eligens. Suscepit igitur maledictionem quæ erat, à ligno suspendit: dissoluit q; maledictionem, quæ nobis, quòd legem non impleremus, erat imposita, ipse qui ei non erat obnoxius. Legem enim impleuit, & peccatum non fecit.

Deut. 21.

Maledictio quomodo à nobis ablata.

Vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu.] Eam ob rem factus est maledictio, ut in gentibus, hoc est, ijs qui lege non utebantur, neq; ea tenebantur, benedictio Abrahami, hoc est, quæ est ex fide, fieret in Christo Iesu, hoc est, in semine Abrahami. sicut & scriptum est: Quod in semine tuo benedicentur, hoc est, in Christo ex te nato secundum carnem, credentes uidelicet in ipsum.

Gen. 22.

Vt promissionem spiritus acciperemus per fidem.] Propterea (inquit) benedicuntur gentes, ut & spiritum accipiant per fidem. Quia enim nõ licebat accipere spiritum eos qui adhuc sub maledictione erant, benedicuntur soluta maledictione à Christo: tumq; per fidem iustificati, accipiunt promissionẽ spiritus. Quæ enim promisit Deus Abrahamo, spiritualia esse intelligit Paulus, quę nunc uidelicet nobis data sunt, ipsa benedictio, idq; genus alia.

Fratres, secundum hominem dico.] Suprà stolidos uocauit, nunc fratres nominat: illo quidem eos perstringens, hoc consolans. Humanum, inquit, exemplum uobis adducturus sum.

Tamen hominis confirmatũ testamentũ nemo spernit aut superordinat. Abrahamo aũt dictę sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, tanquã in multis, sed tanquã in uno. Et semini tuo, qui est Christus. Hoc autem dico, Testamentum antea firmatũ à Deo in Christũ, post quadringentos & triginta annos facta lex nõ irritum facit, ad euacuandam promissionem.] Hoc indicare uult, q; fides sit testamentum antiquius lege, & quòd iniquum est ei præferri legem. Hinc & exemplum posuit. Si homo (inquit) testamentum fecerit, nunquid audet aliquis post eum ueniens inuertere, uel superordinare, hoc est, apponere aliquid? Nónne igitur de Deo idem sentiendum est? Nam & Deus testamentũ fecit cum Abrahamo, ut in semine ipsius misericordiam consequantur gentes. Semen autem ipsius, Christus est. Non enim dixit seminibus, ut intelligeres ab eo propagatos Iudæos & Ismaelitas: sed semini, de uno quopiam unicè & sigillatim loquens, quod (uti dictum est) Christus est. Quomodo igitur testamentũ hoc, & consensum, & promissionem, lex irrita facere potest, ut ne in Christo benedicantur gentes, sed in legalibus mandatis? Hoc enim nihil aliud est, quàm destruere & abolere promissionem: quod absurdum est.

Genes. 22.

Fides testamentum legem antiquius.

Nam si ex lege hæreditas, iam non est ex promissione. Abrahamo aũt per promissionem donauit Deus.] Si lex (inquit) donat benedictiones, & uitę & iustitię hæredes facit: restat igitur ut promissio illa Abrahamo facta sit irrita, reiecta q; : uerùm id nõ habet rationem. posterior enim lex cum sit, quomodo irritum faciet prius testamentum? Ne festines autem totũ exemplum ad institutum trahere. Nam ob eam rem etiam ipse dixit, Secundum hominem loquor: hoc est, humanum exemplum profero. Quare si non possit diuinis adæquari, nihil nouum.

Quid igitur lex? propter transgressiones addita est.] Quia fidẽ, ut digna erat, extulit & euexit in altum, & antiquiorem demonstrauit quàm sit lex, imminebat obiectio, cuius

cuius nempe rei gratia lex data sit, si fides antiquior erat, & benedictiones dabat? Ait igitur haud temerè esse latam, enimuero transgressionū gratia, ut pro freno sit Iudæis, prohibens præuaricari quædam saltem mandata, etiamsi non posit efficere ut omnia mandata Iudæi illæsa retineant. Scitè autem illud, addita uel apposita est, ut indicet legem non esse præcipuè ac primo consilio datam quemadmodum promissiones, sed ueluti obiter interpositam ob multas transgressiones, ut aliquot saltem cohiberet.

Legis ferendæ causa.

Ezech. 20.

Donec ueniret semen cui promiserat.] Non, inquit, ad infinitum usq; tempus data est lex, cæterùm tamdiu donec Christus uenerit, cui promissum est ut in eo benedicatur gentibus. Si igitur ad Christi usq; aduentū data est, quid ulterius eam producis?

Ordinata per angelos in manu mediatoris.] Lata est, inquit, lex per intermedios angelos administrata, uel sacerdotes, uel reuera angelos. Etenim ad tubas illas & tonitrua ac terriculamenta, angeli administri erant. In manu mediatoris, id est Christi, indicans adeò quòd & legem tulerit Christus, ut ita in arbitrio eius sit eam rursus tollere, quippe qui dominus eius sit.

Exod. 19.

Christus legislator.

Mediator autem unius non est, Deus autem unus est.] Christus itaq; duorum mediator est, Dei uidelicet ac hominum. Mediatorem autem egit utriusq;, pacem faciens, ac bellum dirimens quod homines cum Deo gesserunt. Ex quo enim adiunxit sibi ipse atq; uniuit humanā naturam, ex eo tempore pacem fecit, inimicam diuinæ naturæ ob peccata carnem mirandum ad modum commiscens, atq; cum ea temperans. Quocirca quia mediator & reconciliator ipse est, perspicuum est quòd ipse seruet, & non lex.

Lex ergo aduersus promissa Dei? absit.] Si promissiones benedictionem dabant, lex autem maledictionem introducit, perspicuum est quòd si receperimus ipsam tanquam authoritatem habentem, tollit promissiones Dei benedictionē dantes. Sed absit. Audi autem quæ sequuntur.

Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, uerè ex lege esset iustitia.] Lex, inquit, tunc fortior esset fide, & benediceret, & iustificaret hominem, si uiuificare potuisset ac seruare. Iam uerò occidit potius, quatenus non potest à peccatis liberare. Quomodo igitur dominabitur in fidem, quæ potest uiuificare per baptisma, & quæ benedicit & iustificat?

Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.] Non potuit, inquit, lex à peccatis liberare, uerùm ad hoc cooperata est, ut concluderet homines sub peccato: hoc est, ut ostenderet eos peccatores, & compelleret ut remissionem concupiscant, & accelerent ad eum qui hanc præstare elargiriq; possit, Deum. Postquam enim Iudæi non sentientes peccata, remissionem non desiderarent, dedit legem concludentem eos & coarctantem, constringentemq; per increpationes, monstrantemq; peccatores, ac compellentem inquirere rationem per quam possint uenia donari. Hæc autem ratio est, ipsa in Christum fides, per quam benedicimur iustificati.

**ἥτις ἵνα μὴ πάλιν κρυπτομένη δέ, ὕστερον ἀπεκαλύφθη. Si pro πάλιν legas πάλαι, sensus erit: quæ quidē erat etiā olim: sed occultata postea reuelata est quando, &c.*

Priusquam autem ueniret fides, sub lege custodiebamur, concluși in eam quæ reuelanda erat, fidem.] Lex, inquit, magnam præbebat securitatem ijs qui sub ea erant, ac ab illa custodiebantur, à pluribus peccatis cohibens, ac ueluti murus quispiam existens concludens homines, colligensq; ad fidem. Qua isthuc ratione? Cum enim arguat peccata, nec possit ab his liberare, necessariò fidem ostendebat iustificantem, *quæ erat sanè occultata, rursusq; postea reuelata est, quando Deus manifestatus est in carne.

Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christum, ut ex fide iustificemur.] Vt enim pædagogus ab omni malitia liberat adolescentem, ac ut disciplinas à præceptore suscipiat, cum omni cura atq; attentione parat: hunc ad modum lex in uirtute moderata alumnos suos, adeoq; eos qui sub se erant, instituebat, & ad Christum doctorem atq; præceptorem abducebat, per reprehensionem & ostensionem peccatorum promptiores faciens & alacriores, ut quærerent eum qui noxæ condonationem impertiretur, ac ex fide iustificaret. Pudeat ergo legis calumniatores: neq; enim pædagogus aduersatur præceptori, nec lex repugnat nouo testamento.

At ubi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo. Omnes enim filij Dei estis per fidem

A dem in Christo Iesu.] Cum aduenerit, inquit, fides quæ uirtū perfectū efficit, non iam amplius esse possimus sub pædagogo, qui per ipsam perfecti sumus, & adolescentiam supergressi. Quòd perfecti enim uiri sumus, ex fide planū est, quia filij Dei sumus per fidē in Christū. nam hæc est cōstructio. Omnino aūt qui eo honore est dignatus, ut filius Dei fiat, non est imperfectus, neq; infans. Quocirca ridiculum fuerit, eos qui in uiros creuerint, pædagogo legi subijci. Perinde enim esset, ac si cum dies illuxerit, non solem quis uidere uelit, sed lucernam. Obserua autem qui suprà ostenderit fidem filios Abrahami facere, nunc autem filios Dei. Adeò magna potest.

Quicunq; enim in Christū baptizati estis, Christum induistis.] Quomodo filij Dei sumus confirmando ostendit, per baptisma nempe. Non dixit autem, Quotquot baptizati estis, filij Dei facti estis, quemadmodum consectarium erat, & consecutio postulabat: sed quod multo magis est tremendum, Christum induistis. Si enim Christum filiū Dei induimus, ipsiq; assimilati sumus: ad unam cum eo cognationem unamq; ideam perducti sumus, gratia facti, quod ille est natura.

Non est Iudæus neq; Græcus, nō est seruus neq; liber, non est masculus & fœmina. Omnes enim uos unus estis in Christo Iesu.] Vnusquisq;, inquit, baptismate ablutorum reiecit natiuas formas & proprietates, unam autem figuram & formam omnes assumpserunt, non angeli, sed ipsius Domini, in seipsis ostendentes Christum, perinde ac unus sumus omnes in Christo Iesu, hoc est, quatenus unam Christi formam impositam nobis habemus, uel quatenus etiam unum corpus sumus, unum caput, ipsum uidelicet, habentes.

Si autem uos Christi, itaq; semen Abrahami estis, ac secundum promissionē heredes.] Quia antea dixerat semen esse Abrahami in quo benedicerentur omnes gentes, ipsum Christum, cui etiam datæ sunt promissiones, ac demonstrauit uos etiam Christi formam circumferre, concludit nunc isthuc. Quia igitur & uos semen estis Abrahami, ac hæredes deinde promissæ benedictionis, quomodo ergo legi animum appellitis, cum sitis benedicti, propterea quòd Christum indueritis, adsimilatiq; sitis ipsi, indeq; facti semen Abrahami?

B

CAPVT IIII.

Dico autem: Quāto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit dominus omniū, sed sub tutoribus & actoribus est usq; ad præstitutū tempus à patre.] Hoc est, statuit pater eum nihil debere administrare, tantisper dum ad legitimam ætatem peruenerit, cui & parendum est.

Ita & nos cum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus in seruitutē adacti.] Paruuli non ætate, sed Dei cognitione. Elementa uerò mundi, neomenias ac sabbata dicit, hi nanq; dies à cursu solis lunæq; fiunt. Itaq; qui nos sub legem agunt, eamq; docent, infantes faciunt, elementisq; mundi subdunt, cū tamen simus uiri perfecti, & filij Dei, patresq; familiæ, & domini. Discimus præterea q; Deus quidem filiorū adoptionem, quæ est ipsa hæreditas, à principio dare uoluerit, sed infantia nostra, quo minus hoc fieret, obstitit, remorataq; est. Volens autem prorsus tollere legem, nō dixitq; diebus inseruierimus, uerùm elementis mundi fuerimus subditi, ut pudefaciat magis eos qui legi incumbendum suadent. Ne turberis autem, si ex consequenti tutores & curatores siue actores elementa intelligantur. Primùm enim legem debes accipere tutorē, perinde ac pædagogum etiam, nō ista. Deinde neomenias & sabbata elementa dixit, præsertim ut abundè eos à lege deficere faciat, atq; rubore suffundat, hoc ita dixit, quēadmodum in progressu deinceps uberius indicabit. Nonnulli per elementa, elementalem & introductoriam uel institutoriam legem intellexerunt.

Elementa mundi.

At ubi uenit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, factū ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.] Quandiu, inquit, infantes eramus, subiecti fuimus neomenijs & sabbatis: at simulatq; aduenit præstitutum tempus Christi incarnationis, cum omne scelerum genus pergressa humana natura, opus haberet curatione, emandauit filium suum Deus, hoc est, placuit ei ut ueniret. Factum, non dixit per mulierem, ut ne aditum & ansam inueniant qui adserunt Dominum per uirginem ceu canalem transijsse inani prorsus apparentia: sed ex muliere, hoc est, ex essentia uirginis corpus accipientem, quippe quia

quia sit effectus uteri ipsius. Factus autem fuit sub lege, circuncisus, omniaq; legis perficiens, et ab execratione exemptus, ab execratione nos redimeret. Duo autem Christi incarnationis officia nobis exponit: alterum, ut nos redimeret ab execratione legis: alterum, ut subministraret nobis adoptionem filiorum. Recipiamus porrò dixit, indicans quòd iam antea ex promissione ad nos pertinuerit, etiamsi ob infantiam nostram nobis non fuerit data. Nam & promissa Abrahamo hæreditas, adoptatio erat: filius enim hæreditatem adit.

A

* A communi lectione nonnihil uariat Theophil. ut ex Chryst. per Eras. uersus.

Quoniam autē estis filij, emisit Deus spiritū filij sui in corda nostra, clamantem Abba pater. Itaq; iam non es seruus, sed filius. si autem filius, & hæres, * hæres quidem Dei, cohæres autem Christi.] Vnde, inquit, planum q; filiorum adoptione donati sumus: patefecit isthuc & antehac, quādo indicauit nos Christum induisse, qui est filius. Ostendit autem etiamnum, ex eo quòd spiritum acceperimus, qui instituit nos ut patrem inuocemus Deum nouo quodam modo & diuino corda nostra cōmouendo: quod certè non fieret, ni filiorum adoptio nobis data esset. Quocirca cum filij simus, hæredes etiam sumus, non uulgarium certè rerum, cæterùm bonorum diuinorum, & unigenito cohæredes. Cur igitur rursus serui efficimur, repellentes in filios nos adoptantem fidem, legiq; attendentes?

Dierum obseruatio, idololatria.

Sed tunc quidem ignorantes Deum, ijs qui natura non sunt dij seruiebatis.] Hīc ad eos qui ex gentibus crediderant, sermonem conuertit, commonstrans etiam idololatriam esse dierum obseruationem, quodq; hodie plus peccent, quàm olim. Quondam enim, inquit, ignorabatis Deum, ceu tenebris septi atq; seducti, ac propterea seruiebatis soli & lunæ, quæ non natura sunt dij. Iam uerò si post ueritatis agnitionem dies obseruetis, nihil aliud quàm elementis seruitis, eaq; ceu deos colitis, ac ad peiorem quàm olim impietatem relabimini.

Nunc autem cum cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo conuerti mini rursus ad infirma & egena elementa, quibus denuò seruire uultis?] Nunc autem, inquit, cognouistis Deum, imò uos non proprio labore inuenistis & agnouistis Deū: neq; enim quæsiuistis omnino, sed ipse uos in profundis tenebris agentes inquisiuit & assumpsit. Cognitos enim pro assumptis à Deo dixit. Quomodo igitur reuertimini rursus ad egena & imbecillia elementa, hoc est, quæ nullū robur habeant ad proposita nobis bona, neq; possint spiritualiter nos iuuare? Simul autem tanquam orbata intellectu & sensu, adeoq; uita, misera siue egena hæc uocat & infirma, etiamsi hoc Græcis displiceat quod de elementis dico. Pseudapostoli itaq;, tanquam legis uindices, dierum obseruationes introduxerunt. Ipse autem sapientissimè idololatriā rem ipsam uocat, quam & ipsa lex reijcit. Quare ista docentes, legi etiam aduersantur.

B

Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.] Ex his planum est quòd non solum circuncisionem prædicabant pseudapostoli, cæterùm ferias etiam & neomenias.

Metuo ne quomodo frustra laborauerim erga uos.] Contemplare clementiam & & miserationē Pauli, illi concutiuntur, & Paulus terretur. Quod ait nequo modo, indicat eos adhuc superesse, necdum prorsus naufragium passos. Facit autem eis spem, si modò uelint uigiles & sobrij esse, non frustra se erga eos laborasse, perinde quasi dicat eis, Mementote meorū erga uos sudorum, neq; uanos facite labores meos.

Estote sicut ego, quia & ego sicut uos.] Ad eos qui ex Iudæis crediderant, hæc dicit. Imitamini, inquit, me. Nam & apprimè lege accendebar, non secus quàm uos: attamē relicta illa, pro Christo nunc & fide dimico. Tales & uos estote. Pulchrè autem hoc posteriore loco posuit: homines enim potius similibus & eiusdem generis exemplis trahuntur, quàm rationibus.

Baptismate fratres facti sumus.

Fratres obsecro uos, nihil me læsistis.] Quia asperè eos ac seueriter obiurgarat, uult rursus mitigare sermonem: neq; enim uehemens nimium obiurgatio prodest, neq; nimia indulgentia & lenitas: propterea fratres eos nominat, gratiæ baptismatis mentionem pariter faciens, ex qua omnes fratres ueluti ex uno patre Deo facti sumus. Defenditaūt ea quæ dixit, q; nō sint prolata ex odio. Nihil me læsistis, nihil iniuriæ mihi intulistis, ut hostiliter erga uos rapiar & commouear, sed innumera potius honoris & dilectionis opera mihi exhibuistis. Quomodo igitur, quia infensus uobis sim, hæc dixissem? cæterùm curam potius uestri gerens, ac rursus gratificari uobis contendens.

Scitis

A Scitis autem quòd per infirmitatē carnis euangelizaui uobis prius, ac tentationem quæ erat in carne mea, non spreuistis, neq; respuistis.] Nouistis, inquit, quòd cum imbecillitate carnali, hoc est, cum persecutionibus & periculis prædicarim euangelium apud uos, neq; sic tamen auersati estis me. Neq; tentatio mea hæc, id est, persecutiones & uerbera & huiusmodi, offenderūt uos, compuleruntq; uos contemnere me atq; despuere. Simul autem latenter pudefacit eos, cum quanta lit passus ab aduersarijs eorum nomine, commonstrat.

Sed sicut angelum Dei suscepistis me, tanquam Christum Iesum.] Adeò, inquit, honorastis me, quasi maior essem homine. Quomodo igitur non absurdum est, tum quidem cum persecutionem paterer, & agitare uarijs malis, me à uobis suscipi tanquā angelum & ueluti Christum, & non offendi: iam uerò cum consulam uobis quæ decora iunt & opportuna, ueluti hostem iudicari me à uobis, & minimè suscipi?

Vbi est ergo beatitudo uestra.] Ambigit, & admiratur, & ait: Quæ est, siue ubi est beatitudo uestra, uel quid contigit beatitudini uestræ? hoc est, quó nam abierunt illa omnia propter quæ felices prædicabamini ab omnibus, ceu doctores uestri amantes? Quæ est igitur, siue ubi ea est? In quid cōmutata est beatitudo illa? Nunc enim istam non uideo, uobis nimirum contrario modo me in affectis.

Testimonium enim perhibeo uobis, quòd si fieri potuisset, oculos uestros eruissetis, & dedissetis mihi.] Olim, inquit, propter uerbi prædicationem, chariorem me oculis uestris habuistis. Quid igitur contigit quòd hostis instar me censeatis nunc, ac suspiceminī? Absurdum enim est, eum qui tanto à uobis honore sit affectus, infensa & inimica hæc uobis mente dicere.

Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis.] Aliā, inquit, nō uideo inimicitiæ causam, quàm quòd ueritatem uobis dixerim, reprehenderimq; uos in institutione Euangelij corruptos. Atqui par erat, ut eo nomine maiori me amore prosequeremini, ut qui curatoris uestri officio functus sim, opusq; perfecerim.

B

Aemulantur autem uos non bene, sed excludere uos uolunt, ut ipsos æmulemini.] Aemulatio res bona est, siquando uirtutem cuiuspiam aliquis imitetur: at uerò æmulatio haudquaquā bona est, si quis cōtendat à uirtute ejicere rectè operantē. Isti igitur nituntur uos excludere, hoc est, ejicere à perfectissima in Christo constitutione & cognitione, ac ad imperfectiorē, qui est in lege, statū inijcere, ut ipsos ceu doctores ac præceptores uestros reuereamini, eosq; æmulemini ac imitemini tanquā discipuli. Ego aūt contrarium uolebam ut ipsis & quibusuis instructores essetis ad perfectiora, quod & factum est cum apud uos agerem. Indicat autem hæc clanculum & deinceps.

Aemulatio bona.

Bonum est autem æmulari in bono semper, & non solùm cum præsens sum apud uos.] Viden' hoc indicare eum, q; digni erant imitatione apud omnes ob perfectionē, quando apud ipsos præsto fuerit Apostolus? Quin & hoc significat q; absentia ipsius horum malorū causa fuerit. Beatam ergo rem esse dicit, cum discipuli non modò præsente præceptore, uerumetiam absente mentem quam oportet obtineant.

Filioli mei, quos iterū parturio, tantisper dum formetur Christus in uobis.] Matrem imitatur, puerorum suorum nomine trepidantem. Corrupistis, inquit, formā Christi, quam habebatis in uobis ipsis ex baptismate, estq; uobis opus alia regeneratione reformationeq;, ut rursus forma Christi in uobis sit, ut ex ipso figuremini uos. Denuò enim uos parturio, per institutionem iterum regenero, non enim despero. Propterea & uos filiolos appello, ne & uos despondeatis animum. Isthuc etiam aduersum Nouatianos est. Galatas enim Paulus rursus parturit & reformat, isti autem non recipiunt ex pœnitentia correctionem.

Nouatiani.

Vellem autem esse apud uos modò, & mutare uocem meam, quoniam confundor in uobis.] Non contentus sum in literis, inquit, sed uellem etiā adesse, permutareq; uocem meam, hoc est, ad luctus atq; ploratus hanc uertere. Nam ambigo quid dicere me de uobis oporteat, quomodo qui adeò exaltati eratis, ut discrimina subiretis propter fidem, ac per eam signa ederetis, nunc ad legalem uilitatem abstrahamini. Hanc ob causam uellem præsens apud uos plangere. Quando enim perplexi sumus, calamitatiq; succubuerimus, solemus ad lachrymas deferri.

Dicite mihi, qui sub lege uultis esse, legem non auditis?] Postquā abundè eos emol-

lijt & attraxit, rursus ad certamina descendit, ostendens q̃ ipsa lex non uult seipsam cu A
stodiri. Respõdete, inquiens, mihi. Pulchrè autem dixit, Qui uultis. Nõ enim id quod
ab illis agebatur rerum consequentia postulabat, sed ipsorum importuna contentio ef
Lex, uniuersum uetus testamentũ ficiebat. Legem autem appellat Geneseos librum. Est enim illi in more, uniuersum ue
tus testamentum legem appellare.

Scriptum est enim, quod Abraham duos filios habuit, unum ex ancilla, & unum ex libera.] In superioribus dixit, Filij estis Abrahami. Quoniam uerò non ciusdem fue-
runt dignitatis filij patriarchæ, sed alter quidem ex serua, alter uerò ex libera, ostendit quòd nõ solùm filij, uerumetiam tales estis, qualis est liber & ingenuus: adeò uos fides ingenuos reddidit.

Sed qui ex ancilla, secundum carnem natus est: qui autem ex libera, per promissio-
nem.] Quia cum affirmaret eos filios ipsius esse Abrahami, inpersuasibilia uidebatur dicere, si qui non secundum carnem ex Abrahamo nati sunt, filij eius essent: adserit quòd & Isaac genuinus filius Abrahami, ne ipse quidem secundum carnem natus sit (quomodo enim, natura emortua, & matrice effœta & mutilata?) sed Dei uerbum & promissio ipsum effinxit, Ismael aũt naturæ consecutione natus est. hoc enim est quod ait, Secundum carnem. Attamẽ qui secundum carnem natus est, seruus & alienus est ab hæreditate, qui uerò non est secundum carnem, Dominus & hæres est. Quid igitur obstat quo minus & uos qui non secundum carnem nati estis ex Abrahamo, filij eius sitis? Nam & uos per uerba quæ in baptismate recitantur, formati estis.

Quæ sunt per allegoriam dicta.] Hoc est, historia quidem ipsa hæc est: non hoc aũt solum indicat, uerùm & alia quædam nũciat: unde & allegoria uocata est. figura enim fuerunt illa præsentium.

Hęc enim duo sunt testamenta, unum quidem à monte Sina, in seruitutem generãs, quæ est Agar. Agar enim Sina mons est in Arabia, contiguus est autem ei quę nũc est
Hierusalem, seruit autem cum filijs suis.] Hæc. quæ hæc? duæ nimirũ mulieres referun B
tur per allegoriam ad nouum & uetus testamenta. Quomodo? Agar enim ad uetus. E-
Agar. tenim lex à Sina monte data est. Sina uerò in Arabia quidem est, Agar autem appella
tur Arabum lingua. Est autem contiguus Hierosolymis, id est, uicinus est, contingit, uel quia adsimilatur inferiori Hierusalem, uel eius speciem præ se fert, & ad illam trans sumitur, tanquam similitudo sit inter utraq. Perinde igitur ut Agar serua erat, & in ser
uitutem generabat, hunc ad modum lex ex monte Sina (qui appellatur Agar) ei quæ nunc est Hierusalem assimilato, & contiguo illi, adeoq. pari, in seruitutem generabat eos qui sibi appellerent animum. Nam & in lege pleraq. sunt illiberalia, atque seruilia. Virtus nanq. ob corruptibilem mercede statuebatur, nempe ob terrena bona: uitij autem fuga per pœnas ac terrores inducebatur.

Illa autem quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrũm.] Figura quidem Agar, in Sina est. Expende autem & Sarrhæ figuram. Siquidem super nam illa Hierusalem præ gurabat: nam illa ciuitas est fidelium, unde & lex nobis lata est. ex cœlo nanq. Euangelium. Libera autem est ex legis obseruationibus, cunctaq. li
berè ordinat, & ingenuè. Nihil enim à nobis ob uisibilem mercedem geritur: neq. cor
poralia nobis supplicia imminent, uerùm & promissiones diuiniores, & pœnæ ingenuis conuenientes, nempe à mystica mensa excludi, atq. increpari.

Esai. 54. Scriptum est enim: Lætare sterilis, quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quia multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habet uirum.] Figuris haud contentus, Esaiam in testem citat, qui sterilem ac desertam appellat ecclesiam ex gentibus coa
gmentatam. Etenim erat deserta, adeoq. uacua diuinæ cognitionis, & absque liberis, quippe quæ neminem prophetarum Dei protulerit, uel doctorem. Habentem autem uirum, Iudæorum synagogam: uel quia legem habebat administrantem res ipsius, uel quia Deum ipsum. Erumpe igitur, hoc est, uocem lætitiæ eloquere, quia nunc multipli
cati sunt tibi filij, & prophetæ, & doctores, & filij Dei ex te, ac uniuersum terrarum or
bem tu genuisti, non unicam gentem, ut ipsa Iudæorum synagoga.

Gen. 21. Nos aũt fratres secundũ Isaac, filij sumus promissionis. Sed quemadmodũ tunc is qui secundũ carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundũ spiritũ, ita & nunc.] Ec
clesia, inquit, cum sterilis esset instar Sarrhæ, non solùm liberorum multitudine aucta

e st,

A est, ut illa, quinetiam eundem ad modum genuit ut illa. Vt enim illam non natura ma-
trem fecit, sed promissio (qui enim dixit, Secundum illud tempus ueniam, is & in ute- *Gen. 18.*
rum ingressus infantem effinxit) sic & in nobis, ut & suprà commemoratum est, diui-
na uerba reformationẽ faciunt, ea quę in baptismate pronunciant. Præterea ne quis di
cat, Qualis est ista libertas, quando Iudæi flagellent credentes: qui autẽ uidentur liberi esse, persecutionem patiuntur? respondet, Tum quoq. itidem sese res habebat. Etenim Ismael persequebatur Isaac, tamen nihil impediebat quo minus is qui persecutionẽ pa
teretur, esset genuinus filius Abrahami, ac dominus persequentis. Ex ipsa igitur Iu-
dæorũ persecutione ostenditur nostra ad Isaacũ similitudo, & ad Abrahã necessitudo.

Sed quid dicit scriptura? Eijce filium ancillæ: non enim erit hæres filius ancillæ cum *Gen. 21.*
filio liberæ.] Ne quis dicat, Quæ igitur iam consolatio est fidelibus, qui à Iudæis per-
secutionem sustinent, quòd & Isaac tum fuerit persecutioni obnoxius? audi, inquit, quid dicat scriptura. hinc enim consolationem accipies. Pro temporaria enim afflictione, *Quod Ismael ab hæreditate excludatur, non à persecutione, sed à Dei uoluntate initiũ cæpit.*
qua persequebatur Isaacum Ismael, penitus eijcitur. Nec satis est ei ad pœnam q̃ eijcia
tur, cæterùm adimitur etiam ei ne possit esse particeps bonorum filio paratorum, quod maius multo est tormentum, à Dei iudicio atq. sententia ducens principium, & non à persecutione. Obserua autem quî non Abrahami, sed ancillæ filium nominauit, qui non possit hæreditatẽ adire, à uiliore ipsum genere uocans. Contemplare igitur quòd indicarit legem ipsam suijpsius dissipationem induxisse. Siquidem omnia quæ dicta sunt, cum figura sint eorum quæ nunc facta sunt, in lege & ueteris Testamenti libris perscripta sunt.

Itaq. fratres, nõ sumus ancillæ filij, sed liberę.] Hæc omnia mouet, ut ostendat quòd *Lex, sui ipsius dissipatrix.*
factum sit nobiscum hodie, ante multa tempora adumbratum præmonstratumq. esse. Quî igitur non absurdum, eos qui libertatem ante tot annos sint adepti, rursus uolun-
tarios ac sponte seruos efficí?

B CAPVT V.

IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, state.] Num, inquit, uos ipsos libera-
stis? Alius est qui precium redemptionis dedit pro nobis. Quomodo igitur uosipsos legis dominatui subiugatis præter consilium eius qui uos liberauit, Christi? Cum di-
xit autem State, monstrauit eos esse concussos motosq.

Et nolite iterum iugo seruitutis contineri.] Per iugum, graue onus seruitutis quæ in lege erat, significat. Quod uerò Iterum dicit, stupiditatem eorum accusat. Siquí-
dem cum experimento didicerint seruitutis onus, rursus ad eam suapte sponte pro-
uolant & accedunt.

Ecce, ego Paulus dico uobis, quòd si circũcidamini, Christus uobis nihil proderit.] Propriæ personæ authoritatem, omnis demonstrationis uice ponit. Non prodest, in-
quit, Christus circuncisionem recipienti, eo q̃ talis gratiam repellat, ac ad legem ceu be
nefactricẽ accurrat, Christo uerò omnino diffidat, ut qui nullo eũ beneficio affecerit. Qui autem diffidit & incredulus est, nihil adipiscitur ab eo cui fidem non adhibet.

Testimonium autem dico omni homini qui circunciditur, q̃ debitor est uniuersæ le
gis faciendę.] Vt ne existimes per inimicitiam aut odium hæc dici, Nõ uobis solis, in-
quit, hęc loquor, uerumetiã cuiuis qui circunciditur, q̃ onus adeoq. grauamen ingens uobis imponitis. Legalia nanq. inter sese mutuò sunt cõnexa. Vnde si pusillam quan- *Legalia inter se cõnexa sunt.*
dam legis partem susceperis, tecq. ipsum iugo submiseris, totum eius dominatum super
te attraxisti. Circuncisio enim & uictimam exigit, diesq. obseruat: uictima uerò & lo-
cum postulat, & modum & purgationes: immundus enim uictimã non immolat. Pur-
gationes rursus alias habent obseruationes. Animaduertis quomodo qui defecit à Christo, non solùm ex ea defectione non iuuatur, cæterùm innumeris se grauaminí-
bus oneribusq. subiecit. Si enim lex est dominus tuus, totam illam adimple: si autem dominus tuus non est, ne partem etiam eius ullam recipias.

Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis.] Hoc est, nullam societatem habetis cum Christo, nihilq. cum eo commercij, qui (ueluti opinamini) in lege iustificamini, à gratia excidistis uere iustificante. Magnum igitur naufragium est, quando neq. quæ lex promittit acceperis: ac ea quæ sunt gratiæ, abieceris.

Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.] Nos fideles, inquit, non lege,

ſed ſpiritu ſancto ſperamus iuſtificari. Quomodo: ex fide: oportet enim fidem præcedere, deinde acceſſione ſpiritus peccatorum dimiſſionem accipere, ac iuſtificari in baptiſmate. A

Nam in Chriſto Ieſu neq; circunciſio aliquid ualet, neq; præputium, ſed fides quæ per charitatem operatur.] Antea tamen dixit noxiam rem eſſe circunciſionem, quí ergo rem indifferentem nunc eandem efficit? Dicimus igitur, quòd circunciſionem intelligit quæ eſt ante fidem: ueluti ſi diceret quòd nouo teſtamento accenſi, neq; ſi circũciſi fuerint, adiuuentur quícquam: neq; ſi præputium retineãt, lædantur. Omnia enim à fide pendent quæ per charitatem operatur: hoc eſt, quæ debeat ſemper efficax & uiuax commonſtrari per dilectionem erga Chriſtum. Significat autem eos credidiſſe quidẽ, ſed non eſſe radicatos in Chriſti dilectione, & propterea ad legem transfugiſſe. Vel ad proximi etiam dilectionem eos transfert. Monſtrat autem ſimul, q̃ ſeductores eorum, ſi charitatem haberent erga eos, non talia auſi fuiſſent committere. Diſce igitur q̃ fides operatur per charitatem, hoc eſt, uiuere demonſtratur: ſin charitatis expers ſit, ineffícax eſt. Simile eſt Iacobi loco, Fides ſine operibus mortua. *Iacobi 2.*

Currebatis bene, quis uos impediit ueritati nõ obedire?] Non interrogantis eſt hoc, ſed deplorantis, ac dicentis, Ad conſummationem peruenerat is, quid contigit? quis tantum potuit, ut impediret uos ne ueritati Euangelij morem gereretis, ſed abrogatæ umbroſæq; legi?

Perſuaſio hæc non eſt ex eo qui uocat uos.] Hoc eſt, Quòd perſuaſi ſitis ut credatis impoſtoribus, nõ eſt ex Chriſto. Non enim uocauit uos ille ut credatis conſulentibus uobis ut ad Iudaiſmum accedatis.

Modícum fermentum totam maſſam corrumpit.] Vt ne dicant, Quid adeò nos notaſti & increpuiſti? unicum tantum legis mandatum ſubijmus, quid adeò culpam noſtram attollis & exaggeras? reſpondet: Quod exíguum uiſum eſt, ualde nocet & obeſt. Vt enim fermentum ad ſeipſum rapit, totamq; conſperſionem trãſmutat, etiamſi puſillum fuerit: haud ſecus circunciſio, cum mandatum ſit unicum, prorſus uos ad Iudaiſmum traijciet. B

Cõfido de uobis in Domino, q̃ nihil aliud ſapietis.] Cõfido, inq̃t, de uobis: noui enim meos diſcipulos, noui facilem apud uos eſſe emendationem. Confido igitur de uobis, ac in ſpem uenio uos corrigi poſſe. Confido etiam Domino, qui nõ uult ne minimum ſeu qualemcunq; quídem perire. Inhortatur itaq; eos, ut & ſua afferant, & in Dominũ ſpem ſuam collocent. Nõ enim aliter licet beneficia Dei conſequi, quàm ſi & ueſtrum etiam conatum conferatis.

Qui autem conturbat uos, portabit iudicium, quiſquis fuerit.] Vos quidem ad rectiorem ſtatũ per reſipiſcentiã transferemini: enimuero qui impoſuerunt uobis, non propterea liberabuntur à pœna, ſed pœnam luent, etiamſi magni uideantur, & fide digni. hoc enim indicat quod ait, Quiſquis fuerit. Hoc autem dicit, ne alíj quidam prodeant, ac pari ratione adoriantur Galatas, inſidiaſq; ſtruant.

Ego autem fratres, ſi circunciſionem adhuc prædico, quid adhuc perſecutionem patior?] Quia calumniatores eius dicebant, Hypocrita eſt Paulus, quippe quia aliàs circunciſionem prædicat, aliàs non item: Vos, inquit, mihi teſtes eſtis, quòd perſecutionem patiar à Iudæis. Si igitur circunciſionem prædico, pro quánam alia re perſecutionem ſuſtineo? planum enim eſt quòd quia patrios eorum ritus diſſipem ac tollam, perſequantur me. Sin circunciſionem prædico, commendo, adeoq; confirmo patrias eorum leges: ecquid igitur me perſequũtur? At uerò nónne circumcidit Timotheum Paulus? Næ, uerùm per quandam diſpenſationem. Aliud autem eſt circumcidere, aliud circunciſionem prædicare. Non enim dixit, Si circuncidi, ſed ſi circunciſionẽ prædico. Qui enim prædicat, docet id ſemper debere fieri, ceu rem ſimpliciter bonam: qui uerò per diſpenſationem quíddam facit, non ueluti ſimpliciter bonum hoc facit, uerùm tanquam ad tempus utile.

Paulus cur Timotheum circumciderit.

Ergo euacuatum eſt ſcandalum crucis.] Si circunciſionem, inquit, prædicem, deſijt ſcandalum, quo ſcandalizabantur propter crucẽ Iudæi. Ob nihil enim aliud offenduntur Iudæi in crucis prædicatione, neq; eam recipiunt, niſi q̃ diſſoluat circunciſionem, atq; per hoc legem. Proinde ſi à me circunciſio prædicatur, pugna Iudæorum aduerſus crucem,

A crucem, & ſcandalum quo ſcandalizantur propter ipſam, abolitum eſt ac ceſſauit.

Vtinam abſcindantur qui uos conturbant.] Eos qui decepti fuerant, ſtultos initio uocauit, nihil aliud agens, quàm quòd ueluti pueros increparet. Impoſtores autem ipſos tanquam incurabili morbo laborent, execratur, ac dicit: Vtinam non ſolum circunciderentur, ſed & funditus reſecarent ſua membra. Contemplare autem quí dixerit ἀναστατοῦντες, id eſt quí conturbant, qui ſtatu & ſedibus mouent, quod de captiuos ducentibus dicimus. Nam & iſti libertatem eorum auferebant, & à ſupernis Hieroſolymis eos transferentes, ceu exules & profugos, ad legem Iudaícamq; uilitatem transferebant. Obſerua autem cõtra abſcindentes ſeipſos, q̃ Apoſtoli execrationem ad ſe ſe attrahãt. *Supr. 3.*

Vos enim in libertate uocati eſtis fratres, tantum ne libertatem in occaſionem carni.] Non, inquit, ut ſeruiamus legi, uocati ſumus à Chriſto, cæterùm ut liberi ſimus à iugo legalis ſeruitutis. Deinde ne ſuſpicetur quiſpiam, quòd poſtquam liberi ſumus, liceat nobis in poſterũ agere quę uoluerimus, corrigit hoc, inquiens: Ne habeamus, inquit, libertatem in occaſionem carni, hoc eſt, carnalibus cupiditatibus. Non enim propterea ſoluti ſumus à iugo legis, ut præcipitemur, uerùm ut & ſine iugo appoſitè incedamus, ueluti iam probè inſtituti. Non enim ut tranſgrediamur legem, propterea liberi ſumus, uerùm ut ſuperemus etiam legem. *Libertas Chriſtiana.*

Sed per charitatem ſeruite uobis inuicem.] Sublato legis iugo, aliud charitatis nimirum iugũ imponit, quod & leuius & fortius eſt illo. Indicat autem latenter, q̃ dominatus cupiditate accenſi, ad eos impudenter irruperint deceptores. ea enim mater eſt cunctarũ hæreſeũ. Si igit̃ dominatus cupiditas & ambitio uos diſcidit, per charitatem alter alteri ſeruite, intenſam & uehementem charitatem ſignificans per (ſeruite) uerbum. Ad moralem autem rationem conuerſus, indicat modum & rationem qua iſtud corrigi queat, ut non carnalibus cupiditatibus inſeruiant.

Omnis enim lex in uno ſermone compleẽ, nẽpe, Diliges proximũ tuũ ſicut teipſum.] *Leuit. 19.*

B Si omnino, inquit, implere uultis legem, nõ per circunciſionẽ, ſed per dilectionẽ adimplete. nã ipſa legis eſt impletio. Animaduerte aũt quomodo ad moralẽ ſermonẽ egreſſus non obliuiſcitur inſtitutionis, ut adhuc de dogmatibus agat, adeò uehementer dolebat ei quòd ſeducti eſſent.

Quod ſi inuicem mordetis & deuoratis, uidete ne uiciſſim alius ab alio conſumamini.] Quod nouit reuera contigiſſe, tanq; ambigat recenſet, & quod ſequit̃ ſimiliter, Ne alter ab altero abſumamini. metuentis em̃ hoc eſt, & nutãtis, nõ cõdemnãtis. Nõ dixit aũt mordetis ſolũ, q̃d eſt indignationis, ſed deuoratis etiã, q̃d eſt extremæ ferocitatis, ac beluinæ ſæuitiæ. Hæc autem & de corruptis dogmatibus dicit. Intellígitur etiam de mutuis inſidijs, rapinis, & circumuentionibus. Quía uerò uim facientes ac dolum meditantes, uidentur alios conſumere: Videte, inquit, ne in uos res iſta conuertatur.

Dico autem, ſpiritu obambulate, & deſideria carnis non perficietis.] Quia mordere ac deuorare adfirmarat ad abſumptionem uergere, remedium iam nunc huius affert, quod & charitatem conſeruat, & conſeruatur ab ipſa, quod eſt, ut ſpirituales ſint. Si enim ſpirituales ſumus, diligemus feruentius: & ſi diligemus, ſpirituales efficimur, ac de inceps earnalem concupiſcentiam haud perficimus.

Caro enim concupiſcit aduerſus ſpiritum, ſpiritus uerò aduerſus carnem. Hæc autẽ ſibi inuicem aduerſant̃, ut non quęcunq; uultis illa facíatis.] Hîc inſurgentes Manichęi & huiuſmodi omnes hæretici, adſeuerant hominem ex duabus cõtrarijs eſſentijs eſſe compoſitũ: atq; apoſtolũ iſtud teſtari per ea quæ nunc dicit. Atqui ea perſiſtere haudquaquã poſſunt. Nõ enim de eſſentia diſputat, ſed carnem dicit terreſtrẽ cogitationẽ & ratiocinationem, eamq; ſocordẽ & neglectã, non corpus: & ſpiritũ ſpirituale cogitationẽ, nõ animã. Terreſtris igit̃ cogitatio opponit̃ ſpirituali, & ſpiritualis cogitatio terreſtri. Cogitationũ itaq; bonarũ & prauarũ pugnã inducit, ſed nõ corporis & animi. Velle enim & nõ uelle, animę eſt cogitãtis ac ratiocinãtis. Infert em̃, Vt nõ quęcũq; uelitis, ea faciatis: quãdoq̃dẽ corpus animã adiuuat, nõ aduerſat̃ ei: animaq; corpus amplectit̃ & ſuſtinet, omniaq; agit ut ne ipſum derelinquat: & cũ ab eo abrũpitur, dolet. Quomodo igit̃ cõtraria ſunt, quæ tantam inter ſe mutuò habitudinem & concordiam fouent? *Manichæi.* *Corpus animam iuuat.*

Quod ſi ſpiritu ducimini, non eſtis ſub lege.] Qui ſpiritum habet, extinguit prauas cupiditates: qui uerò ab his liberatus eſt, non eget conſilio legis, neque ei ſubiectus eſt.

Qui enim nō succenſet, agè quæſo, quî opus habet denunciante ac præcipiente ei, Ne occidas? Et qui non concupiſcit, quî opus habet conſulente, Ne forniceris? quod & alio in loco dixit: Iuſto nō eſt lex poſita. Videtur aūt & encomion legis canere: ſiquidē ſpiritus erat, pro uiribus ſuos pędagogi more inſtituens, ad definitū uſq; tempus. Qua uia igitur rurſus ſubdimini pædagogo, relicto ſpiritu uos perfectos faciente? Quod perinde eſt, ac ſi quis philoſophus cum ſit, opus habeat pædagogo. A

Manifeſta ſunt aūt opera carnis, quæ ſunt fornicatio, adulteriū.] Corruptæ, inquit, & carnalis deliberationis & uoluntatis opera ſunt hæc, inter quæ agnoſcitur etiam fornicatio & adulterium. Planū eſt autem quónā modo fornicatio ab adulterio diſcrepet.

Immūditia, laſciuia.] Turpes modos hîc notat, quos ne ſuſtinuit qdē hîc nominare.

Idolorū ſeruitus, ueneficia, inimicitiæ, lis, æmulatio, iræ, contentiones, diſſenſiones, hæreſes, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comeſſationes, horūq; ſimilia: quæ prædico uobis, ſicut prædixi, quod qui talia agunt, regnum Dei non conſequentur.] Dicant nobis hîc carnem criminantes: Eſto q; fornicatio & laſciuia, corporis ſint peccata, inimicitiæ aūt & hæreſes & huiuſmodi quî poterunt eſſe carnis? Eſt igitur perſpicuū, q; omnia hæc ſint corruptæ uoluntatis. Si autem carnis eſſent, naturaliter nobis adnata, quomodo nos è regno Dei educerent. Non enim naturæ, ſed conſiliſ & uoluntatis tum pœnę ſunt, tum coronæ. Maximè uerò ſi naturæ fuiſſent paſſiones, ſiue affectiones, non dixiſſet qui agūt, ſed qui patiuntur. agere nāq; deliberationē & uoluntatē indicat. Inimicitias porrò intellige iniuſtas. Sūt enim & iuſtæ inimicitiæ, quæ fidei religioniſq; nomine exercentur, ergaq; omnes ex recto Chriſtianiſmi tramite deuiantes oſtenduntur.

Zelus bonus. Æmulationes autem dicit zelotypias, quibus non poteſt fauere aliis, quod ſolus obtinere ardeat. Eſt namq; & bonus zelus, ut ſi quis bene agentem recteq; operantem imitetur. Pulchrè autem poſt diſſenſiones & contentiones, hæreſes poſuit. Omnis enim hæreſis ex diſceptatione contentioſi propriam uoluntatem & opinionem ſtatuere nitentis, naſcitur, ac propterea hæreſin cōſtruentis. Cædes deinde ex inuidia, *Comeſſatio.* comeſſatio uerò ex temulentia prouenit. κῶμοι enim ſunt temulentorum ebriorum'ue contumelioſæ cantilenæ. Hinc priori loco poſuit generantia, poſteriore uerò ab iis nata. B

Fructus autem ſpiritus eſt charitas, gaudium, pax.] Praua opera ex nobis ſolis fiunt, ea de cauſa & opera carnis nominauit, quæ ſimul laborem ac difficultatem habeāt. Bona uerò, non noſtra tantùm cura indigent, uerū etiā ſupna opus habent cooperatione: eapropter ſpiritus fructū ea dixit, tanquā à nobis detur ſemē, ſiue propoſitū: ut uerò fructus creſcat & naſcatur, iſthuc in Deo ſitū eſſe. Porrò radicē omniū bonoriū, primā charitatē ponit, deinde gaudiū. Qui enim diligit, ſemper gaudet, etiā quādo adfligitur. eū enim à quo ſibi iniuria infertur, ceu benefactorē intuet. Lætat aūt in Deo cuius cauſa nihil nō agit & patit, eam obrem bona conſcientia exhilarat. Ex charitate aūt & lætitia in animo etiā ſuo pacem habet, non turbatus cogitationibus, erga omnes quoq; externos pacem exhibet. Nam etiamſi odiſſe quoſdam uidetur, non eos tamen odit, ſed uitia eorum, ipſos ceu fratres charitate complectens, ad eorum utilitatem odium hoc oſtendens, ut ad uirtutem & ſanctiorem uitam redeant.

Longanimitas & manſuetudo differunt. *Num. 12.* *Sapien. 12.* *Pſal. 124.* Longanimitas, benignitas, bonitas, fides, manſuetudo, continentia.] Longanimitas à manſuetudine in hoc differre uidetur in ſcriptura, quòd longanimis multum diuq; cogitet, nec celeriter, ſed cū cunctatione conuenientem peccanti pœnā imponat, manſuetus autem omnino noxam & ſupplicium remittat: perinde ac Moſes quia Mariæ & Aaroni remiſit noxam, præ omnibus terram incolentibus manſuetus uocatus eſt. Benignitas autem, communius quiddā eſt quàm bonitas. Benignus enim Dominus eſt uniuerſis. Bonitas ſolis dignis benefacit, ſecundum illud: Bonus eſto, uel benefac, Domine bonis. Fidem autem dicit, non ſimplicem, uerùm mentes etiam transferentem, credentem poſſibilia eſſe Deo, quæ apud homines ſunt impoſſibilia, idq; indubitanter. Ad omnia autem continentia eſt admouenda: non enim ciborum tantum eſt, uerùm omne opus prauum iuxtà reſpicit.

Aduerſus huiuſmodi non eſt lex.] Anima enim hæc à ſpiritu perficiens, nō eget legis adhortatione, quippe quę ſit lege altior: quemadmodum qui natura ſunt celeres equi, non opus habent flagro. Nō tamen ceu malā legem reiecit ne hîc quidem, ſed minorem eam communicata à ſpiritu ſapientia & ſcientia oſtendit.

Qui

Qui autem ſunt Chriſti, carnem cruxiſixerunt cum † uitijs & cōcupiſcentijs.] Perinde ac ſi quis dicat: Ecquis eſt qui hæc quæ dixiſti, perficiat? Qui Chriſti ſunt, inquit, id eſt, qui ſunt pars Chriſti, carnem cruciſixerunt, id eſt carnalem affectum mortificarunt, non enim ſeipſos interemerunt: ut carnem intelligas, ſubſtantiam carnis, ſed terreſtrem cogitationem & rationem, adeò ut neq; irę motus in ipſis porrò uiuant, nec cupiditates, ſed cùm hi tum illæ cruciſixa & interempta ſint. Vel affectus ſimpliciter turbatas operationes intelligit, ſiue ab ira ſint, ſiue à concupiſcentia. Non ſolum igitur opera fideles interfeciſſe adſerit, ſed ipſa etiam horum principia fonteſq;, ſiue concupiſcentias. † παθήμασι, *ui, uitijs, paſſionib. affectibus.*

Si ſpiritu uiuimus, ſpiritu & † ambulemus.] Quia tantum ſpiritus robur eſt, illi uiuamus, illo ſimus contenti: hoc enim στοιχῶμεν, pro eo quod eſt, ſatis ſit nobis ſpiritus potentia, nec inquiramus à lege appendicem. † στοιχῶμεν, *id eſt, ordine incedamus, ſiue ambulemus, uel etiam contenti ſimus: quæ ſignificatio Theophyl. et Vale magis placet.*

Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.] Innuit hîc quòd qui eos ſeduxerint, ex ambitione eò peruenerint. hæc enim omnium malorum cauſa eſt. Alter alterum prouocantes ad contentiones & lites, quemadmodum ſi aduerſario ſuo quis dicat, Agè, ſi robore uales & uiribus, ueni, experiamur tale quid. Quandoquidem uerò & à uana gloria ſit inuidia, hanc etiam prohibet.

CAPVT VI.

FRatres etſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui ſpirituales eſtis, huiuſmodi inſtaurate in ſpiritu lenitatis.] Pleriq; apud ipſos uiſi increpare delinquentes, ſuos ulciſcebantur & effundebant affectus, ex dominatus cupiditate eò peruenientes. Ait ergo: Si præoccupatus fuerit aliquis, hoc eſt, correptus, à dæmone uim paſſus, uos ſpirituales perficite, hoc eſt nō punite, ſed erigite, emendate in ſpiritu lenitatis. Nō dixit in lenitate, ſed in ſpiritu lenitatis, indicās q; & ſpirituī hoc placeat, tum quòd ſit ſpiritualis doni, cum manſuetudine peccantes erigere atq; emendare.

B Conſiderans teipſum, ne & tu tenteris.] Ne extollatur is qui alium perficit, præmunit eum. Conſidera, inquit, atq; obſerua teipſum, ne & tu in eadem incidas, tentationē paſſus ab aduerſario. Significanter autem dixit tu: humanæ nanq; imbecillitatis per hoc commonefacit.

Alter alterius onera portate.] Quia fieri non poteſt ut qui homo ſit, non peccet, adhortatur eos, ne ſint nimium exacti cenſores in delictis proximi, ſed ferāt ea, ut & quæ ipſius ſunt, ab alio uiciſſim tolerentur.

Et ſic adimplete legē Chriſti.] Non dixit πληρώσατε, id eſt implete: ſed ἀναπληρώσατε, cōplete, adimplete, hoc eſt, cōmuniter omnes implete, ita ut alter alterū ferat: ut qui celer eſt & iracundus, ſegnē tardumq; ferat, ſegnis aūt uehementē illius impetū. Sic fiet, ut neq; ille peccet ab hoc geſtatus, neq; hîc delinquat ab illo baiulatus. Hāc ad rationē itaq; alter alteri manū porrigentes, per uos mutuò adimplete legē Chriſti: q̄d proximo deeſt, unuſquiſq; cōpleat, per hoc q; toleret eū. Nā & alioqui charitatis officiū eſt, ut alter alterius grauamina & onera portet. Charitas aūt implerio eſt mandatorum Chriſti.

Si enim uidetur quiſpiam eſſe aliquid, cum nihil ſit, ſeipſum decipit.] Rurſus hîc arrogantiam deiecit, ob oculos ponens q; qui uidetur eſſe aliquid, qui ſibi quicquam tribuit, nihil eſt. Iſthanc enim opinionem quā de ſeſe concipit, euidens profert argumentum quòd nihil ſit, neq; quenquam alium decipit, quàm ſeipſum.

Opus aūt ſuum probet unuſquiſq;, & tunc apud ſeipſum ſolum gloriationem habebit, & non ad alium.] Exploret, inquit, accuratè ſua ipſius opera (hoc enim uult uerbū probet) num quicquam fecerit uana gloria ductus, num per ſimulationem, num alia quapiam humana cauſa, tumq; non aduerſus alterum glorietur. Cæterùm ſi ſe continere non poſsit, ad ſeipſum gloriationem transferat: hoc eſt, ipſe ſibi collatus, heſterno opere hodiernum præſtantius cenſeat. Hæc aūt Paulus loquitur per permiſſum & obſecundando, non ut legiſlator, ut paulatim elationem huiuſmodi conſuetudinis tollat. *Homo ſeipſum exploret.*

Qui enim adſtreuerit non gloriari aduerſus proximum, Phariſæi in morem, hic facilè deſiſtet & uitabit ne etiam apud ſeipſum glorietur. *Luc. 18.*

Vnuſquiſq; eñ propriū onus portabit.] Quid enim gloriaris aduerſus proximū? & tu & ille propria onera feretis, tūcq; uniuſcuiuſq; opus probabit. Proinde cū & tu onera habeas & ſarcinas, ne glorieris aduerſus alterū, neq; apud te ob bona opera glorieris.

Cõmunicet aũt is qui catechizatur uerbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis.] De doctoribus deinceps differit, ut ab ipsis instituti cõmunicent instituentibus, nõ in uno quopiã, sed in omnibus bonis, alimentũ, indumentũ, honorem, beneuolentiã, adeoq; omnia planè impertientes eis bona. Maiora nanq; catechumeni, q̃ dant, accipiũt, nempe pro carnalibus spiritualia. Vnde & cõmunicationem rem ipsam uocat, ceu repensatione quapiam facta. Cuius autem rei gratia doctores Christus à discipulis ali constituit? propter duo hæc, ne magistri extollantur nimium, sed tanquã discipulis egentes, moderatè sapiant, utq; soli uerbo uacent, nec alimenti nomine circumagantur. Ac discipuli ex beneuolentia erga præceptores, erga alios quoq; tales esse instituantur ac discant. Simul etiã ne ipsi inopes, & mendicantes, pudore suffundantur, cum tales sint ipsorum doctores.

1. Cor. 9.

Matt. 10.

Nolite errare, Deus nõ irridetur. Quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet. Quoniã qui seminat in carnem suam, de carne metet corruptionem: qui uerò seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam.] Quia sæpenumero nõnulli accusantes doctores ceu malæ uitæ, negligunt eos, nec alunt penuria laborantes, sanè deinceps quidem ait, Facientes bonum, ne deficiamus. Ac nunc pariter ostendit q; erga tales liberalitatem nõ oporteat claudi, tanq̃ in spirituale rem sumptũ faciant. Cõferens igitur sumptus qui fiunt in carnalia & spiritualia, Si in carnẽ, inquit, impendas, mensas & condimenta parans, temulentiã, delicias, & crapulam seminans & uoracitatem, corruptionem metes. nam talia corrumpuntur, & simul corrumpunt corpus. Sin in spiritũ semines, hoc est, spiritualia opera, eleemosynã omnibus impertiẽs, ac temperantiã seruans, uitam æternam metes. Non enim irridetur atq; decipitur Deus, sed unicuiq; tum quæ sua sunt largitur. Satius est ergo in spiritualia impendere, sub quibus continetur etiam erga præceptores sumptus: quàm in carnis cupiditates, quæ corrumpuntur & corrumpunt corpus. Ex uoluptatibus enim & luxu morbi nascuntur.

Morbi ex uoluptatibus.

Bonum aũt facientes, ne deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes.] Nunc clarius retegit ac reuelat, ut etiamsi prauí sint indigentes opera nostra, nos non desistamus beneficia illis impertiri. Abundantiã aũt & continuam dationem indicat, cũ ait, nõ oportet deficere. Deinde quia rem arduã postulauit, statim etiã subjcit præmium. Metemus, inquit, quomodo? non deficientes, hoc est nullã defatigationẽ habentes, sed perfectam quietem. Hîc quidem squalorem & laborem & defatigationẽ tolerabimus, etiam in ipsa messe: illic uerò secus res habebunt nostræ.

Ergo dum tempus habemus, operemur bonũ erga omnes, maximè aũt erga domesticos fidei.] Vt nõ semper est tempus seminandi, sic neq; miserendi, id quod indicant uirgines, & * Lazarus. Tãtisper ergo dum in hac uita nobis tempus supereſt, nedum erga præceptores ac doctores, uerumetiã erga Græcos & Iudæos, bonũ operemur: hoc est, benefici simus & misericordes, eleemosynã impertientes. Nec tamen eandem nos mensuram habere oportet erga hos atq; fidei domesticos, sed longè maiorem liberalitatem fidelibus exhiberi cõuenit. Hoc enim innuit cum ait, Maximè. Obserua autem quomodo etiam hîc abducat eos à Iudaica uilitate: siquidem lex erga contribules suos tantummodo aperiebat uiscera: gratia uerò Christi terram simul & mare ad eleemosynæ mensam uocat, etsi non pari modo uel ratione, ut dictum est.

Matt. 25. Luc. 16.

* Chryſ. dicit ille, qui Lazarũ cõtempſerat.

Videte qualibus uobis literis scripserim mea manu.] Cũ pauca ad mores pertinẽtia dixisset, iterum ad priora redit, quæ cor ipsius lancinabant, planũ faciens q; sua manu hanc epistolã totã conscripserit, nõ ut charitatẽ solummodo erga eos demonstret, uerũ ut suspicionẽ pariter malam tollat. Vituperabatur enim ceu alia apud alios prædicaret. Adactus est igitur testimoniũ literis scriptum ponere de sua prædicatione. Alias quidẽ epistolas alij scribebãt, ipse uerò si q̃d uticq;, salutationẽ solã exarabat. Qualibus, nõ est magnitudinis indiciũ, sed deformitatis literarũ, perinde quasi diceret: Atqui etiãsi non possim elegãtes characteres ducere, coactus tamẽ sum propria manu epistolã scribere.

Paulus annuensibus utebatur.

Quicunq; uolunt placere in carne, hi cogũt uos circũcidi.] Quotquot, inquit, uolũt probati esse in carne, hoc est, apud homines, Iudæos nimirũ (probro enim his apud Iudæos dabat, q; à maiorũ suorũ cõsuetudinibus deficerẽt) illi cogũt uos circuncidi, desendentes sese apud Iudæos per uestrã carnẽ. Cũ ait, cogũt uos, indicat eam seruitutẽ ipsos haud sponte passos esse, prębẽs eis occasionẽ reuertẽdi, ut qui neq; nũc uolũtariò errẽt.

Tantum

A Tantum, ut non ob crucem Christi persecutionem patiantur.] Propter aliam etiã causam, inquit, hoc faciunt. Ne enim à cruce & fide persecutionem patiantur & diuexentur, ueluti hanc præuaricantes & circuncisi, uolunt & alios circũcisionis habere socios.

Neq; enim qui circunciduntur, legem custodiunt: sed uolunt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur.] Non solum, inquit, ut hominibus placeant, hæc faciunt, uerumetiam propter ambitionem. Non enim ex zelo quo erga legem accenduntur, ut eam defendant: neq; pietatis ergò isthuc agunt, sed uanæ gloriæ, ut in uestra carne glorientur: hoc est, ut in concisione carnis uestræ iactent sese, tanquam doctores uestros, ut qui uos discipulos suos habeant.

Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.] Isti, inquit, in circuncisione gloriantur, re abolita & antiquata: mihi autem non contingat in ulla alia re gloriari, præterquã in cruce Domini nostri Iesu Christi, hoc est in fide erga crucifixum qui legem fecit irritam & abrogauit. Tanquam autem abominandum quippiam, deprecatus est, diuino etiam auxilio ad hoc implorato. Quomodo autem in cruce quispiam gloriatur? Quia propter me inutilem Dominus meus crucifixus est, diligens me adeò, ut seipse in mortem pro me traderet. Gloriatio igitur Pauli & omnis fidelis, crux est, ueluti demonstrata in ipsa Domini erga nos charitate. Quis autem seruus non gloriatur, qui à domino diligitur?

Crux, fidelis cuiusque gloriatio.

Per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo.] Mundum, huius seculi res & negocia dicit, gloriã, diuitias, uoluptates. Hæc igitur mihi sunt mortua, egoq; ipsis sum mortuus, duplici interemptione facta. Neq; enim illa capere me possunt, mortua sunt enim: neq; ipse ego ad illa accurrere, mortuus enim sum.

In Christo enim Iesu neq; circuncisio aliquid ualet, neq; præputiũ, sed noua creatura. Et quicũq; hanc regulã secuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super Israel Dei.] Ne iactes mihi circuncisionem, quæ nihil potest, quæq; inutilis est sicut & præputium. Christus enim omnia nouauit, aliamq; à nobis uitam postulat. Noua enim
B creatura, est uita secundum Christũ: propterea quòd & nunc animæ nostræ inueteratæ peccato, renouatę sunt per baptisma, quodq; in futuro æuo incorruptibilitate & gloria honorabimur, corporibus innouatis incorruptibilibusq; redditis. Quotquot igitur perseuerãt in regula hac nouæ secundũ Christum uitæ, fugientes antiquatã & obsoletã destitutã circuncisionem, pacem erga Deum consequuntur, liberati à peccatis, quæ Deum nobis infensum, hostemq; faciunt: humanitateq; & clementia dignabũtur, nõ porrò ceu hostes Dei odio expositi, sed misericordia donati, ceu pace illis facta per crucem & gratiam. Tales etiam sunt Israel propriè, tanquam uidentes Deum. Quare qui huiusmodi non sunt, etiamsi genere Israelitæ fuerint, falsò Israelitæ dicuntur. Hoc autem à Dauide desumpsit Paulus, dicente: Pax super Israel.

Gen. 32.

Pſal. 124.

De cætero nemo mihi molestus sit.] Non tanquã desidia laboret, uel deficiat, hæc dicit (quodmodo enim is ad socordiam relabatur, qui commonefaciens, Insta, inquit, op portunè, importunè?) cæterùm uolens leges ab se sancitas immobiles esse, neue aliud quiddam ab eo sperent, sed consummatam certitudinem accipiant, q; sic prædicent.

2. Tim. 4.

Ego enim stigmata Domini nostri Iesu Christi in corpore meo porto.] Apologiam habeo aduersus eos qui dicũt me esse hypocritam, & q; alibi circuncisionẽ prædicem, stigmata nimirum & pericula quæ pro Christo subeo. Hæc enim omni uoce splendidius testantur, q; non legis nomine, sed pro Christi dogmate & Euangelio eius periculis obiectus & immersus fuerim. Non dixit autem habeo, sed porto, tanquã trophęum & uexillum quoddam regium, atq; in illis glorior.

Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro, fratres. Amen.] Per hoc quòd eis gratiam imprecatur, indicat quòd non ira uel odio dixerit quæ dixerit. Non solùm autem uotum & exoptatio est, uerùm etiam institutio confirmans & obsignans ueluti sigillo commemorata omnia. Eos enim commonefacit gratiæ quam receperunt, non per legem, sed quia Christo crediderunt. Nec dixit uobiscum, sed cum spiritu uestro: à carnalibus nimirum abducens, & monstrans quòd non ex lege, sed à gratia spiritum acceperint: & quòd non lex, neq; circuncisio, sed gratia posit ipsis spiritum conseruare, quemadmodum & dedit. Præterea cum fratres appellat, ad memoriam reuocat baptisma ex quo fratres efficimur qui unius patris Dei scilicet filij sumus.

& non

& non ex lege. Sit autem nobiſcum etiam gratia Dei, ita ut ſecundum ſpiritum uiua A
mus, nec diuinam paracleti ſanctificationem reiiciamus per peccatorũ limum & ſor-
des, cæterùm nunquam non eam ſanctificationem maiorem nobis conciliemus in
Chriſto Ieſu Domino noſtro, qui nouam uitam & ſpiritualem, ueteris adeoq; corpora
lis interitu, ſubindicauit nobis, cui gloria in ſecula. Amen.

Ad Galatas ſcripta eſt à Roma.

AD EPHESIOS EPISTOLAE PAVLI per Theophylactum Bulgariæ archiepiſcopum Enarratio.

ARGVMENTVM.

Epheſus. *Epheſus, Aſiæ eſt metropolis. Colebat autem Dianam, cuius templum erat in ipſa & pulcherrimum & maxi-*
mum, quod omnibus Græcis in ſumma ueneratione erat, potiſſimum uerò ab ipſa Epheſo colebatur, ut adeò cul-
Act. 19. *trix Dianæ ea diceretur, perinde ut in Actis memoriæ proditum eſt. Epheſi Euangeliſta Ioannes diu etiam multumq;*
demoratus eſt, ablegatus eò, ubi & mortem oppetijt. Quinetiam Timotheum diuus Paulus illic reliquit doctorem.
Clariſſimi porrò philoſophorum in hac urbe uixerunt. Quia igitur ſuperſtitioſa adeò erat ciuitas, ac ſapientibus uiris
pollebat, magna diligentia Apoſtolus uſus eſt ad hos ſcribens, profundioresq; ſententias & altiores eis credidit, ut qui
iam in fide Chriſti inſtituti eſſent. Scribit autem præclaris ſententijs refertam epiſtolam à Roma, uinctus. opus eſt igi-
tur & nobis multa attentione, ut intelligamus quæ ſunt in hac myſteria.

CAPVT I.

Arriani. PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti, per uoluntatem Dei.] Ecce præpoſitio
nem (per) patri dedit, quod obſerua propter Arrianos.

Sanctis qui ſunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu.] Animaduerte
quãta uirtus tum reſplenduerit, adeò ut ſanctos & fideles appellet B
uiros mundi negotijs deditos, uxores habentes & liberos. At hodie
ne in montibus quidem & ſpelæis tales reperiuntur.

Gratia uobis & pax à Deo patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.] Cum dixiſſet gra
tiam, infert Dei patris noſtri, ut oſtendat quid effecerit nobis gratia, nimirum ut Domi
num Deum patrem noſtrum faceret. Ad hęc Dominus, hoc eſt, filius, ſua erga nos gra
tia & Ieſus & Chriſtus factus eſt, propter nos incarnatus, ac Ieſus uocatus, qui & huma
nitatem diuinitate unxit.

Benedictus Deus & pater Domini noſtri Ieſu Chriſti.] En Deus & pater eiuſdem &
unius Chriſti: Deus quidem ut incarnati, pater uerò ut Dei uerbi.

Qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali.] Vt opponat Iudaicæ, ſpirituali
Pſal. 120. 127. dixit. Nam illa corporalior erat, Benedicat Deus ſobolem uentris tui, & benedicat in-
Deut. 28. greſſum & exitum tuum. Hîc autem omnis benedictio ſpiritualis eſt, & nihil nobis de
Rom. 6. eſt. nam facti ſumus immortales, & filij Dei, & cohæredes Chriſti, ac primitiæ noſtræ à
Rom. 8. ſupernis uirtutibus adorãtur. Meritò igitur dixit, In omni benedictione: omnia nobis
donata ſunt, cùm diuina, tum ſpiritualia.

In cœleſtibus.] Interpretatur propemodum quomodo ſit ſpiritualis benedictio no-
ſtra, in cœleſtibus, inquiens. Siquidem Iudæorum benedictio erat in terra, unde & cor
Leuit. 25. Exod. 13. poralis. Bona enim terræ, inquit, comedetis: terramq; lacte & melle fluentem: Ac be-
Pſal. 84. nedicet Dominus terræ tuę. Hîc autẽ nihil terreſtre, ſed cœleſtia omnia, propterea & ſpi
Mat. 12. 5. ritualis benedictio noſtra. Regnum enim cœlorum pauperibus annunciatum eſt, &
perſecutionem Chriſti nomine paſſos merces in cœlis multa expectat.

In Chriſto Ieſu.] Hoc eſt, per Ieſum Chriſtum nobis benedictio contingit, non per
Moſen, uelut Iudæis. Quarè nõ ſola qualitate bonorum, uerumetiam per mediatorem
καταβολὴ, id eſt conſtitutionem, molitionem, iacta fundamenta. illis ſuperiores ſumus.

Quemadmodum elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionem.] Benedixit nos, in
quit, per Chriſtum, perinde ac elegit nos per ipſum, hoc eſt, per fidem in ipſum. Elegit
autem ante mundi conſtitutionem. A ſupernis enim iam olim prædefinita erant quæ
in nos deriuata ſunt: neq; enim recentia ſunt uel noua, ſed à principio diſpenſata ordi-
natáq;. Pulchrè autẽ dixit * conſtitutionem, ut oſtẽdat q; ab altitudine Dei potentię cõdi
tus

A tus ſit fundatusq; mundus. Quod uerò ait elegit, Dei clementiam declarat, ipſorumq;
uirtutem: omnino enim eos qui futuri ſunt probi elegit.

Vt eſſemus ſancti & immaculati in conſpectu eius.] Vt ne ubi audiueris quòd ele-
gerit nos, in poſterum ad deſidiam labaris, ueluti iam electus: propter hoc, inquit, nos
elegit, ut ſancti ſimus & immaculati, permanentes in ſanctitate quam impertijt nobis
baptizatis, ac uitam uirtutibus comptam habentes. Sanctus enim eſt, qui fidei conſors
eſt: immaculatus autem, qui inculpatæ uitæ eſt. Sanctitatem autem quærit, & uitam
inculpatam: non ſimpliciter, ſed coram ipſo. Sunt enim multi in conſpectu mortalium
ſancti, quod genus ſunt Phariſæi, cæterùm non in conſpectu Dei: quam rem Dauid e- Matt. 23.
tiam teſtatur: Secundũ, inquit, puritatẽ manuũ mearũ qualem intelligit quæ obuerſa- Pſal. 17.
tur oculis eius. Idem & Eſaias: Lauamini, inquit, & auferte prauitates corã oculis meis. Eſaiæ 1.

Qui in charitate prædeſtinauit nos in adoptionem filiorum per Ieſum Chriſtum in
ipſum.] Cum dixit elegit, uoluit nos intelligere quòd ueluti probatos ob uirtutem no-
ſtram nos elegerit. Quandoquidem autem nõ à noſtra uirtute ſola ſalus prouenit, adie-
cit, Qui in charitate prædeſtinauit nos, hoc eſt propriæ ſuæ clementiæ gratia diligens
nos, prædeſtinauit. Alioqui credere quidem & accedere ad Chriſtum, partim noſtrum
eſt, partim uocantis Dei. Eos uerò qui acceſſerint, filiorum adoptione donari, ſolius di
lectionis eſt & clementiæ. Propterea adiecit, Prædeſtinauit in filiorum adoptionem.
qualem quę ad ipſum referat genus noſtrum, ac nos ipſius domeſticos facit, & ipſi con
ciliet, id q; per Ieſum Chriſtum. Pater ſanè prædeſtinauit, Chriſtus autem adduxit nos.
Per filium enim omnia nobis bona conferuntur, non per ſeruum quempiam: hinc &
ſplendidior eſt ipſa liberalitas.

Secundum beneplacitum uoluntatis ſuæ, ad laudem gloriæ & gratiæ ſuæ.] Pro-
pterea, inquit, Ad filiorum adoptationem nos prædeſtinauit, uolens ac nimis cupiens
B atq; deſiderans. Hæc enim eſt bona uoluntas & beneplacitum, ut gratiæ & benefi-
centiæ ipſius gloria necnon celebritas indicetur. Itáne gloriam expetit Deus? Mini-
mè: nihil enim deeſt diuinæ naturæ: cæterùm uult celebrari glorificariq; à nobis, ut
excellentius eum diligamus. Nam qui demiratur faciam erga ſeſe beneficentiam, dat
operam ne ulla ratione impingat uel reſiſtat benefactori. Porrò quoties recordatur
bona, uehementiori amore accenditur erga eum qui dedit. * Bona uoluntas igitur eſt, *Εὐδοκίαν, id eſt, bene placitũ, primaria ſcilicet et præcipua Dei uoluntas, quã uult omnes ſeruari. Eſt & alia uoluntas ſecunda, qua uult malos puniri.*
ſeu beneplacitum, præcedens uoluntas Dei, atq; adeò prima uoluntas Dei, ut nemo pe
reat. Nõ enim neceſſitate coactus punit, ſed uolens. Quare beneplacitum, præcedens
eſt uoluntas Dei.

Qua nos in dilecto gratioſos reddidit.] Non dixit ἐχαρίσατο, id eſt donauit, ſed ἐχαρί-
τωσεν, id eſt, gratioſos & amabiles fecit. Perinde ac ſi quis ſcabioſum quempiã ſenem,
& fame corruptum ac deformem accipiens, protinus elegantem, formoſum, & iunio-
rem reddat, amabilem ipſum in omnibus efficens: hunc ad modum etiam Deus nos
omni cùm deformitate tum turpitudine plenos accipiens, amabiles & formoſos nos
exhibuit. Concupiſcet enim rex, inquit, decorem tuum. Amabiles autem nos fecit in
dilecto filio ſuo, hoc eſt per ipſum dilectum.

In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius, remiſsionem peccatorum.]
In dilecto, inquit, habemus redemptionem. qualem? remiſsionem delictorum. quo-
modo factam? per ſanguinem. Hoc enim eſt maximè tremendum, q; ęſo dilecto filio
ſuo nos liberauit, qui inuiſi & odio obnoxij eramus, precijũ redemptionis dans ſan-
guinem dilecti. Expende autem q; hoc ſit maius etiam filiorum adoptione, quòd filio
ſuo non pepercerit propter nos. Cum enim uerba de illa feciſſet, de ſanguine ac libera-
tione filij nunc dicit, de minoribus ad maiora ſermonem perducens.

Secundũ diuitias gratiæ eius, quã exuberare fecit erga nos.] Hoc fecit, inquit, in di-
uitijs gratiæ ipſius. Vide autẽ hîc hyperbolas. Diuitiæ nobis datæ ſunt, ac diuitiæ Dei,
& gratię diuitię: id q; non ſimpliciter, ſed qua exuberauit erga nos, hoc eſt, quam abun
dè & largiter ſuper nos effudit.

In omni ſapiẽtia & prudentia, ut notũ faceret nobis ſacramentũ uoluntatis ſuę.] Hoc
eſt gratiã ſuã effundit in nos, ut ſapiẽtes & prudẽtes faciat, ut q; manifeſtet nobis myſte
riũ uoluntatis, perinde ac ſi diceret, arcana cordis ſui nobis cognita fecit. Vel ad hũc mo-
dum: Vt manifeſtaret nobis myſteriũ, q̃d eſt in omni ſapiẽtia & prudẽtia, hoc eſt, quod
omni

omni ſapientia & prudentia refertũ eſt. Quòd enim abiectos nos tot tantiſq; bonis dignatus eſt, idq; in fine temporũ, atq; per crucem, quî non magnæ ſapientiæ plenum? A

Iuxta beneplacitum ſuum, quod propoſuit in ipſo.] Fecit autem hoc quemadmodum uoluit, ac ſicuti propoſuit & prædeſtinauit, in ipſo Chriſto uidelicet.

Ad diſpenſationem plenitudinis temporum.] Beneplacitum hoc, & uoluntatem propoſuit, & prædeſtinauit ad diſpenſationem, & gubernationem & conſtitutionem plenitudinis temporum. Plenitudo enim temporum, hoc eſt, nouiſſima tempora pœnam poſtulabant & ſupplicium, tanquam impleta in ipſis malitia mortalium. Aduentus autem filij potius ſalutem in his nouiſſimis temporibus diſtribuit, quod eſt incomprehenſibilis ſapientiæ.

* ἀνακεφαλαιώσασθαι, ut conſummentur, in ſummam conferantur, recapitulentur, ad caput reuocentur, quæ poſtrema interpretatio Theophylacto magis cõuenire uidetur.

* Vt cõſummentur omnia in Chriſto, quæ ſunt in cœlis, & quæ ſuper terrã in ipſo.] Diſſecta erant cœleſtia à terreſtribus, nec habebant caput unũ. Etſi enim iuxta creationis rationẽ unus erat Deus omnibus, ſecundũ tamen rationẽ uendicationis, & peculiaris cuiuſdam familiaritatis, non item. Propoſuerat enim pater ac prædeſtinauerat coagmentare ac cõſummare, uel in unam ſummã colligere cœleſtia atq; terreſtria, hoc eſt unũ caput imponere omnibus Chriſtũ: angelis quidem ſecundũ incorpoream naturã, hominibus uerò ſecundum carnem. Dicitur etiã anacephalæoſis, id eſt, recapitulatio, etiam ſuccinctim & per capita ſummatim dicere, quæ prolixius acta uel commemorata ſunt. In Chriſto igitur recapitulauit pater, hoc eſt, concidit & abbreuiauit, ſeu breuiter abſoluit quæ longo tempore diſpenſata erant. Verbum enim conſummans & abbreuians in iuſtitia.

Sors, fortunæ opus,

In quo & nos ſorte uocati ſumus, prædeſtinati ſecundum propoſitũ eius qui omnia operatur ſecundũ conſilium uoluntatis ſuæ.] Dixit ſuprà q; elegerit, nunc rurſus q; per ſortem accíti ſimus in Chriſto, hoc eſt per Chriſtũ. Quia uerò ſors, fortunæ opus eſt, & non uirtutis, neq; propoſiti ceu uoluntatis, corrigit hoc ipſum, inquiens: Prædeſtinati iuxta propoſitum Dei. Non enim prædeſtinaſſet, niſi dignos agnouiſſet. Prius enim uidebat nos antequã naſceremur, & ſortitus eſt nos, & ſegregauit ſibi ipſe qui omnia operatur Deus. Quocirca ipſe noſtram electionem & ſortitionem operatus, non aberrauit. Felicitatis autem eſt, per ſortem eligi uel accíri, perinde nanq; eſt, ac ſi quid citra laborem per diuinam gratiam acceſſerit, etiamſi ad indignos peruenerit. Iuxta conſilium autem uoluntatis ſuæ, inquit, ut oſtendat q; non obiter neq; in tranſcurſu cũ Hebræi increduli manerẽt, gentes uocatæ ſint, ſed è ſupernis iam antea hæc definita erant ac præſtituta, eratq; conſiliũ hoc Dei uetus, & uoluntas eius. Etſi enim Chriſtus dixerit, In uiam gentiũ ne abieritis: &, Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael: attamen propter Iudæorum adhortationem hæc dicta ſunt, & ut attraheret eos uelut infantilibus blanditijs delinitos: quandoquidẽ reuera à ſupernis iam olim præfinita atq; prædeſtinata erat uocatio gentium. B

Mat. 10. Luc. 20. & 18.

* ἐλπικότας, alij legũt προηλπικότας, id eſt, qui ante ſperauimus.

* Vt ſimus nos in laudẽ gloriæ ipſius * qui ſperauimus in Chriſto.] Vt, inquit, in gloriam ipſius ſimus nos qui ſperauimus in Chriſto, hoc eſt qui credidimus in Chriſto, & qui priuſquam inſtet futurum ſeculum, ſperamus quæ tum nobis euentura ſunt bona. Gloria enim & præconium bonitatis Dei eſt, quod adeò à ſe alienatos ſeruauerit.

* Et uos, ſperatis uel eſtis ſupplendum.

In quo & * uos, qui audiuiſtis ſermonem ueritatis, euangeliũ ſalutis ueſtræ,] In quo, hoc eſt, per quem Chriſtum. Sic & ad Hebræos ait: Locutus eſt nobis in filio. Sermonem autem ueritatis dicit, ut opponatur figurali adeoq; umbroſæ legi: & Euangelium ſalutis, ut ſtatuatur in contrarium legi occidenti, futuræq; pœnæ. Prioris enim aduentus prædicatio, ſalutis cauſa eſt: tuba uerò ſecundi aduentus, eſt propter pœnam.

Heb. 1. Act. 2.

In quo & credentes ſignati eſtis ſpiritu promiſſionis ſancto.] In quo, inquit, Euangelio credentes, uel in quo Chriſto, hoc eſt per Chriſti gratiã credentes ſignati eſtis, ut ſit perſpicuum q; ſitis ſors & hæreditas Dei. Sed Iudæi quidẽ per circunciſionẽ ſignati ſunt, tanq; rationis expertia bruta, ſigillum carnale recipientes: nos uerò tanq; Dei filij, ſupra quam carnis patiatur cõditio ſpiritu ſignati ſumus. Promiſſionis aũt ſpiritũ eum appellat, uel q; ex promiſſione datus ſit. Etenim per Ioelem promiſit Deus: Effundam de ſpiritu meo ſuper omnẽ carnẽ. Et Chriſtus, Accipietis uirtutẽ uenientis ſuper uos ſpiritus ſancti. Vel quia futurorũ bonorũ promiſſionẽ ſpiritus ſtabilit. Datus enim iam nobis, futura nobis rata effecit, propterea & arrhabon dicit. Audi eñ quæ ſequuntur.

Ioel. 2. Act. 2. Luc. 24.

Qui

A Qui eſt arrhabo hæreditatis noſtræ.] Emit Deus ſalutem noſtram à nobis, ac dedit nobis arrham interim ſpiritum, certos nos faciens q; & inexplicabilium & arcanorum bonorum hæreditatem ſit daturus. Qui autem reuera ſpiritus ſunt participes, illi iam hinc nouerunt eum eſſe arrham perfectæ hæreditatis: quorũ de numero & diuus Paulus erat, propterea ingemiſcebat & quærebat conſummationem accipere, & eſſe cum Philip. 1. Chriſto. Nos autem neq; arrhabonem habemus ut conuenit, neq; quòd perfectum eſt ſiue conſummationem appetimus, tanquam guſtu careamus.

In redemptionem acquiſitionis.] Acquiſitionem, Dei erga nos diligentiam & curam dicit. Ait ergo: Arrhabo iſte ad perfectam noſtram redemptionem, & puram acquiſitionem dicit, ac propter ipſam data eſt. Tum enim erit perfecta libertas, quando prorſus deſtruetur peccatũ, quando & ſancti abſoluti fuerint à cohabitatione peccatis coinquinatorum, apparuerintq; acquiſiti & poſſeſſi Deo, q; ſint ipſius populus. Nonnulli acquiſitionem, noſipſos intellexerunt. In redemptionem igitur acquiſitionis, id eſt noſtri qui ſumus acquiſitio, poſſeſſio, & ſubſtantia uel facultates Dei.

In laudem gloriæ ipſius.] Continuò hoc infert, certiores nos reddens q; omnia quæ ſunt promiſſa, certò euenient. Quòd ſi noſtra cauſa iſta faceret, dubitare licebat: iam uerò quia hæc facturus eſt ut appareat ipſius propria benignitas, quis contradicet, quòd non ſit facturus? Hanc ad rationem ſcriptura, Fac nobis, inquit, propter nomen tuum. Pſal. 108. &, Non nobis, ſed nomini tuo da gloriam. Pſal. 113.

Propterea & ego, audita fide ueſtra in Domino Ieſu, ac dilectione in omnes ſanctos, non ceſſo gratias agere pro uobis.] Propter hoc, quale? quòd fide recepta, ſignati ſitis ſpiritu, arrhabonem q; ue acceperitis futurorum bonorum, perfectæq; redemptionis, aſſecuturiq; ſitis ea quæ ſunt poſita ijs qui rectè credunt & uiuunt. Gratias agere pro uobis. Animaduertis hîc pium diui Pauli affectum, & clementiam eius, quomodo pro omnibus gratias agat, ceu ipſe beneficium accepiſſet? Non enim ſolum iſtis, uerumetiam omnibus, ſcribit hoc. Dignum eſt autem gratias nos agere Deo pro cunctis B beneficijs alijs quæ in nos ille tranſtulit, dignum tamen etiam eſt pro fide credentium gratias agere, quòd ſic illuminati ſint, quòd cruci ſeruatoris appoſiti ſint, deficientes à perdẽte lege atq; Satana: id enim fraternæ charitatis eſt. Audita fide ueſtra, q; eſt per Ieſum Chriſtum: nec ſola fide, uerumetiam ſanctitate, hoc eſt miſericordi, & fratrum amanti animo, atq; humano, qui erga omnes eſt, non erga ſolos indigenas ſanctos, hoc eſt, fideles pauperes. Vbiq; autem fidei charitatem connectit, generantem uitam uirtutibus conſpicuam. citra hanc enim alterum ocioſum eſt, fides nempe ſine operibus & uita, quemadmodum & uita ſine fide.

Gratiæ deo agendæ.

Memoriam ueſtri faciens in orationibus meis.] Expende tecum quótnam ſecum in corde geſſerit, quot etiam fratrum & fidelium mentionem fecerit in orationibus. Nos ne noſtri quidem ipſorum ut oportet reminiſcimur.

Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, pater gloriæ.] Quid precaris, uel intercedis pro nobis? Vt Deus erudiat ac ſapiẽtes uos faciat. Deus autem Domini Ieſu, hoc eſt, hominis, qui ſecundũ carnem nobis eſt ſimilis. Pater gloriæ, id eſt, qui ingentia necnon præclara & celebria nobis bona dedit. Semper enim à propoſito argumento ipſum nominat, ut in illo, Pater miſerationũ, ac Deus conſolationis. Quinetiam Propheta, Domi- 2. Cor. 1. nus fortitudo mea, & cornu ſalutis meæ. Hic igitur, poſtquam magna & glorioſa nobis donauit, patrem gloriæ, hoc eſt, autorem, ipſum appellat. Non poteſt enim eum aliter uocare, quàm ab ampliore ſplendidioreq; apud nos nomine. Theologus autem Gregorius, per gloriam, unigeniti diuinitatem intellexit, ut ſit unius & eiuſdem Chriſti Deus & pater: Chriſti quidem ſiue humanitatis, Deus: gloriæ uerò, ſiue diuinitatis, pater.

Pſal. 17.

Chriſti Deus & pater.

Det uobis ſpiritum ſapientiæ ac reuelationis, in agnitione ipſius illuminatos oculos cordis ueſtri.] Hoc eſt, donum & gratiam uobis exhibeat, ut per ſpiritum ſapientes reddamini eruditaminiq;. Niſi enim ſpiritus reuelauerit uobis abdita myſteria, fieri non poteſt ut alia ratione eadem diſcatis. Ipſe nanq; ſolus, non angelus, neq; archangelus, omnia rimatur, etiam profunda Dei: animalis autem homo non percipit quæ ſunt 1. Cor. 2. ſpiritus. Cum igitur à ſpiritu reuelata nobis fuerint myſteria, tum in agnitione Dei ſumus, illuſtranturq; oculi noſtri, nec porrò ambigimus ac dicimus quòd ſit impoſſibile

hoc uel illud fieri, cæterùm uidemus omnia quemadmodum sunt.

Vt sciatis uos, quæ sit spes uocationis eius.] Hoc est, ad quales quantasue spes uocati simus. Planum est autem quòd ad filiorum adoptationem, cœlestiumq; bonorũ perceptionem, & ut caput nostrum Christus esset. Quia enim hoc futurum est, spirituali indiget homo reuelatione ut isthuc discat.

Et quæ sint diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis.] Et hoc cum obscurum sit, opus habet reuelatione spiritus, quorum nam sint hæreditatem aduturi sancti, quantaq; bona accepturi: magna enim sunt. Hinc & diuitias gloriæ ea nominat, hoc est, inenarrabilem gloriam, & humani ingenij captum planè exuperantem. Hæreditatem autem ea bona uocat, quippe quæ sint filijs danda.

Et quæ sit supereminens magnitudo uirtutis eius in nos credentes, secundum operationem potentiæ uirtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis.] Quæ prædicta sunt, de futuris rebus fuerunt. iam uerò quod factum est, memorat, ut ab his fidem etiã illis cõciliet, ac rata ea faciat. Quale autem hoc est: ut credamus, inqt, nos. Atq; hoc ipsum spiritus reuelatione indiget, ut ipsum apertius discatis. Quid igitur? non nouerãt Ephesij se credere? Norant sanè, sed non eam ad rationem, ut Paulus hîc dicit: nam haud facile est illud nouisse. Magnæ nãq; potentiæ est, animi sententiam mutare, atq; ab errore reuocare: tantæq; est uirtutis, quantã ne mortuorũ quidem excitatio postulat. Mortuos namq; uno tantùm uerbo excitauit Dominus, Iudæis aũt ne multis quidẽ concionibus & admirabilibus signis persuasit. Dicit ergo quòd ad hoc spiritus indigeamus reuelatione, ut discamus nos, quòd crediderimus, magna uirtute & efficacia factũ est. Et quemadmodũ Christum excitauit ex mortuis, sic & nos cum mortui essemus, excitauit ex incredulitate. Propterea & excellentem magnitudinem uirtutis, siue potentiæ ipsius hoc uocauit, & robur fortitudinis eius. Quandò enim prophetæ nihil effecerunt, & omnis creatura cùm uisibilis per ornatum & insignem ordinem docens nos, tum inuisibilis per deducentes ac erudientes nos angelos: tunc ex inopinato & modo naturæ nostræ opinionem excedenti seruati sumus. Illud autem, Operatus est in Christo, propter humanam naturam dictum esse intellige. Quod enim resurrexit, homo est, etiamsi Deo unitus fuerit.

Luc. 7 & 8. *Ioan. 11.* *Rom. 4.* *Infrà 2.*

Et constituens in dextera sua in supercœlestibus supra omnem principatum, & potestatem, & uirtutem, & dominationem.] Non dixit ἄνω, id est suprà: sed ὑπεράνω, id est plusquã suprà, ut summam altitudinem indicet. Ab infimo enim gradu ad altissimum retulit humanam in Christo naturã. De hac enim disputat, quæ & mortua est, & excita: quandoquidem diuina natura neq; mortua est, neq; excitata, neq; exaltata, quæ nunquam non omnem altitudinem excellit. Superior igitur omni angelica potentia constituta est humana natura, quæ antea execrata erat.

† τῆ ἐκκλησίᾳ, ecclesiæ uel ipsi ecclesiæ, dativi casus est

Et omne nomen, quod nominatur non solùm in hoc seculo, uerumetiam in futuro.] Si quid, inquit, in cœlo est, inferius est assumpto & exaltato, cunctisq; ipse est superior. Discimus autem quasdam esse potentias iam quidem incognitas & innominatas, quæ tum reuelabuntur.

* πληρουμένῳ, qui adimplet, uel adimpletur. Verbũ enim est medium. passiuè autem accipere uidetur. Theoph.

Et omnia subiecit sub pedes eius.] Vt ne cum audis q; sederit suprà, existimes ipsum prælatum tantummodo, ostendit q; & Dominum eum fecerit omnium. Nec simpliciter subiecit, sed extrema subiectione: sub pedes enim eius.

Et ipsum dedit caput super omnia † ecclesiæ.] En rem omnibus modis admirandã, siquidem ecclesiam in eundem thronum collocauit, ubi enim caput est, illic & corpus. Quod uerò ait, Super omnia, significat quòd excelsum caput dederit, quod super omnia sit, super angelos, & super archangelos.

† πᾶ πᾶν πᾶ, supplẽdum puto, ἐν, ut sit per omnia, siue quoad uel quantũ ad omnia.

Quæ est corpus ipsius, plenitudo eius qui omnia in omnibus * adimpleť.] Ne audito capite putes principatũ aliquẽ uel potestatẽ significari (nã & hæc caput significat) ait, quemadmodũ corporis est caput, ipsius ecclesiæ Christus caput est: hacq; ratione ei cognatus est & unitus. Et ecclesia est plenitudo ipsius. Vt enim corpus est plenitudo capitis replens ipsum per propria membra: hũc ad modũ ecclesia est plenitudo Christi, qui † omnia in omnibus adimpleť: Adimpleť enim Christus, ac ueluti plenè consummať per omnia membra in omnibus fidelibus: ueluti quo ad manũ adimpleť in homine misericorde, & qui aliorũ infirmorũ cura tangiť quoad pedem adimpletur in eo qui uerbi

Dei

A Dei amore peregrinatur, in eo q fratres inuisit, & quoad aliud membrũ in alio fideli. Sic fit ut quoad omnia membra in omnibus fidelibus adimpleatur, hoc est, per omneis fideles, alio alia cõmoditatem cõtribuente. Tũ enim implet caput nostrũ Christus, hoc est, perfectũ corpus recipit, quando simul omnes fuerimus coniuncti & conglutinati.

CAPVT II.

ET uos cũ essetis mortui delictis & peccatis, in quibus aliquando ambulastis secundum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris, spiritus.] Suprà dixit quòd eandem potentiam & operationem ostenderit Deus erga nos, quam & in Christo. De illo sanè dixit, quòd excitarit eum à mortuis, & constituerit super omnia: posthac uerò de nobis etiam uerba facit, Vos, inquiens, cũ essetis mortui (mortem non corporalem ex Adamo propagatam, sed animæ, ex nobis ipsis constantem, quæ peccatorum est, intelligit) suscitauit excitauitq;. Itaq; pari potentia Dominũ excitauit è morte corporea, & nos ex animæ morte, ex peccatorum fœditate accidente. Quin potius, animos transmutare, & in aliam sententiam inducere, maius est, quàm mortuos excitare, ut suprà etiam commemoratum est. Sensus igitur totius huius loci est huiusmodi, etiamsi in longum extendatur, usq; dum peruenerit eò ubi dicit, Viuificauit simul cum Christo, multis nimirum interpositis, repetitioneq; facta, cum ait, Deus qui opulentus est in misericordia. Cum dixisset igitur eos esse mortuos, ac monstrasset quomodo fuerint mortui, nimirũ per delicta & peccata, bifariã iam eos consolatur per hoc quod ait, In quibus olim ambulastis, & nõ hodie: tum per hoc quod infert, A diabolo in potestatem redacti, peccabatis, qui uobis cooperabatur, qui adeò potenter uos suo iuri subiugabat. Peccabatis igitur, secundũ seculũ mundi huius circumambulantes, hoc est cogitantes quæ mũdi sunt huius, adeoq; temporaria, perperamq; utentes seculo hoc. Non enim seculum malũ est, sed abusus eius: siquidem isthuc datũ est nobis in ducem ac uiæ ductorem, quatenus corruptibile est & fluxũ, excitans nos ad incorruptibilia & minimè fluxibilia. Nos aũt corruptioni & fluxui huius alligati, in causa fuimus quur ipsum non esset nobis ductoris uice, sed potius nos impedierit. Principem autem potestatis aeris, diabolũ appellat, nõ conditorem, perinde ac execrati Manichæi: principem itaq; mortales ipsi seipsos ei subiecerunt, ac plures ipsi seruiant quàm Deo. Veruntamen in seculo hoc huiusmodi ei est principatus, qui aerẽ non transcendat. nõ enim in cœlo locum habet, sed sub cœlo. Propterea & Paulus principem potestatis aeris appellat, nõ ueluti in aerem dominetur, eumq; gubernet, haudquaquã, sed quòd in eo libenter demoretur. Nam cum diabolus spiritus sit, in aere ueluti spiritu commoratur, ac hactenus potestatem habet atq; potentiam, princeps eorum qui sese ipsi subiiciunt. Nonnulli uerò principem aeris, aerearum potentiarum intelligunt: unde & intulit, aiunt, Spiritus: hoc est, iuxta principem & dominatorem omnis in aere uersantis spiritus. Postquam enim semel princeps factus est, uidetur ab eo principatu ne post transgressionem quidem excidisse.

B *Princeps potestatis aeris diabolus*

Qui nunc operatur in filijs * diffidentiæ.] Non dixit cogentis, sed operantis: unde planum est quòd in uoluntarios dominetur. si enim inuitis nobis nostri dominaretur, cogeret sanè. Patefit etiam ex sequentibus illud. Operatur enim, inquit, in filijs inobedientiæ: hoc est, qui non obtemperant Deo, sed illi obtemperant sponte, non coacti.

* ἀπειθείας diffidentiæ, uel inobedientiæ, siue immorigeris & contumacibus.

In quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus, in desideriis carnis nostræ facientes uoluntates carnis & cogitationum.] Non in hoc solo consolatus est eos, quòd diceret ex diabolo fuisse q; peccassent: uerumetiã per hoc q; seipsum & omnes reliquos cum illis in eodem ordine numeret, & collocet. nemo enim sine peccato erat. Cõcupiscentias aũt carnis, quæ ex carnali affectu sunt, dicit. Porrò quòd carnem non accuset, planum est inde. Cum enim dixisset, Facientes uoluntates carnis: subintulit, Et cogitationum: hoc est, nihil spirituale sentientes. Proinde caro non est accusanda, sed mens & cogitatio ad uoluptatis affectiones pertrahẽs. Vel hunc etiam ad modũ intelligere poteris: Cogitationes & mentes nostras sordibus defœdamus, cogitãtes quę mala sunt. Et carnem, facientes ea. Potes autem carnis quidem opera, fornicationem & huiusmodi accipere: mentis autem siue cogitationum, inuidiam, uindictam, idq; genus alia.

Concupiscẽtiæ carnis. *Carnis & animæ opera.*

Et eramus natura filij iræ, sicut & cæteri.] Pro eo quod est, coacerbauimus Deum & prouocauimus, & nihil aliud præterquam ira reuera eramus. Quemadmodũ & filius

hominis natura est homo, sic & nos. Perinde autem ut filij gehennæ & interitus dicuntur, qui digna his operantur: sic & iræ filij, qui quæ ira digna sunt faciunt. Natura aũt, pro uerè & genuinè. Sicut & cæteri, nemo enim liber erat. A

Deus aũt qui diues est in misericordia.] Nos quidẽ quæ digna essent ira pertinaciter patra bamus: Deus aũt non simpliciter misericors existens, sed diues in misericordia.

Propter multam charitatem suam, qua dilexit nos.] Dilectio etiam à multa misericordia est, quomodo enim, cum filij iræ essemus, dilecti fuimus?

Et cum essemus mortui delictis, conuiuificauit nos Christo.] Hic tandem est redditio & absolutio suprà cœptæ sententiæ, cætera uerò sunt interiecta. Iterum autem Christus medius est, & res fide digna. Nam si primitię uiuunt, & nos. Viuificauit enim & illum & nos: illum quidem, actu & opere ipso: nos uerò, potestate nunc, paulò pòst uerò etiam actu. En excellens & eximia magnitudo potentiæ eius est, ꝙ mortuos nos iræ filios, uiuificarit. hæc sanè spes est uocationis.

Gratia estis seruati.] Hoc ex animi sui consternatione, ex affectu in medium protulit, demiratus ineffabile donũ Dei. Non labore enim & propriis operibus seruati estis, sed sola gratia. Quod enim ad opera attinet, pœna & ira digni eratis.

Et conresuscitauit & consedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu.] Quemadmodũ primitijs nostris, & capite, Christo uidelicet, excitato, & nos per ipsum excitauit: hunc ad modum sedente capite, reliquum corpus simul sedet. Propterea inquit, in Christo Iesu, hoc est, quia ipse sedet, & nos sedemus. Vel quod ait consuscitauit, non de resurrectione accipiendum est, sed de regeneratione & uiuificatione per baptisma. Quomodo igitur consedere fecit? Si sustinemus, inquit, & conregnabimus. Et Christus, Sedebis super duodecim thronos, & rursus: Sedere aũt à dextris meis & in sinistris meis, non est meum dare uobis, sed quibus paratum est. Itaꝙ paratum est. *Matt. 19. & 20.*

Vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate erga nos in Christo Iesu.] Ne quis fidem non àdhibeat dictis, persuasibilem oratio nem facit. Etsi, inquiens, non faciat propter charitatem quam erga nos habet, propterea tamen, ut ostendat uelle bonitatem, faciet omnino. Hodie quidẽ pleriq; sunt increduli, in futuro tamen seculo omnes agnoscent quid nobis donauerit, cernentes in gloria nullis uerbis explicabili sanctos. Quod uerò ait, In Christo Iesu, hoc est, non ad Christum solum usq; hæc consistent, sed per ipsum uenient etiam ad nos, ueluti à principio ad finem, adeoq; ad ipsum totũ ac simul uiuificabimur, ac simul sedebimus. Hæc quidẽ magnus Ioannes Chrysostomus hic dicit. In euangelio uerò Matthæi dicit ꝙ nemo sedebit. Verè igitur spiritus reuelatione opus est, ut intelligamus profunditatẽ mysteriorũ horum. Nisi enim palã diceret sapientissimus ille doctor Ioannes ꝙ & nos sessuri simus, posset aliquis affirmare ꝙ in Christo sedeamus, perinde atq; in Christo adoramur ab angelis. Non enim nos adoramur, quod ad nostram personam: cęterùm natura nostra unita Deo uerbo, adorata, ad nos gloria ista transit. Idem igitur & nunc dicit, quòd & nos sedebimus. *Chrysostomus.*

Gratia enim seruati estis per fidem.] Commemoratis ijs quæ Dei sunt, nempe ꝙ gratia seruati sumus, intulit etiam quod nostrum est, per fidem, ut ne uastet liberum arbitrium, suamúe cuiusq; potestatem. *Liberum arbitrium.*

Et hoc non ex nobis, Dei donum est.] Rursus ipsum sustulit, inquiens quòd neq; fides ex nobis sit: nisi enim uenisset, ac nisi uocasset, nõ obedijssemus. Quomodo enim, inquit, credent, nisi audiãt? Proinde & ipsa fides donũ Dei est. Vel aliam ad rationem: nõ fidem dicit donum Dei, cæterùm per fidem seruari, hoc est donum Dei. Esto enim quòd fides nostra sit, quomodo potuisset ea nos sola seruare, nisi Deo placuisset nos suscipere per ipsam: ut ne in totum simus ociosi, sed uideamur quicquam conferre. *Rom. 10.*

Non ex operibus, ut ne quis glorietur.] Nõ habentes nos opera repulit, uerùm proditos sub operibus gratia nos seruauit, ut ex euentu isto tandem nemo gloriari queat. Nam coniunctio (ut) hic non reddit rationem, uerùm rei euentum denunciat.

Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus ut in ipsis ambulemus.] Vt ne si audias nos ex operibus haud esse iustificatos, desias circa opera: subijcit, Quod nũc post fidem operibus opus est. Conditus es enim in Christo Iesu, & noua creatura factus es, defuncto tibi uetere homine in baptismate.

Ac

Ac quemadmodum principio cum non esses, produxit te ut esses, sic etiamnum ut bene esses, te protulit: conditusq; es non ut ocieris, uerùm ut opereris circumambulesq; in bonis operibus: hoc est, omnem ætatis tuæ cursum in hisce perficias, non duos treis ue annos, sed omnem uitæ tuæ uiam. hoc enim indicat per circumambulare. Deus enim præparauit hæc, quocirca non licet illa reijcere, ceu opere diuinitus destinato. In operibus bonis, non uno nimirum opere, sed omnibus. nam si unum delit, mutilata est uirtus. Gregorius autem theologus, quod dixit, Creati in operibus bonis, non de creatione in baptismate, uerùm de prima creatione interpretatus est. *Operum necessitas.*

Propter quod memores estote, quòd uos olim gentes in carne, qui dicimini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio in carne manufacta, ꝙ eratis illo in tempore sine Christo.] Cum dixisset ꝙ mortuos seruarit, dicturus iam est quibus æquales fecerit & cohæredes, nimirum Israelitis. ingens enim horũ erat dignitas & autoritas. Et ait, Propter quod memores estote: propter quódnam? & quamobrem? propterea quòd creati sumus in operibus bonis, siue ad opera bona: hoc enim solũ sufficit psuadere nobis, ut uirtutis rationẽ habeamus. Memores autem estote dixit, ideo ꝙ ferè fieri soleat, ut qui à magna abiectione & uilitate ad fastigium quoddam prouecti sint, priorum ne memineri nt quidem rerum, statusúe. Quid uerò est cuius memores esse debeant? ꝙ abalienati eratis à Christo temporibus prioribus, nunc uerò uiciniores ipsi facti estis, atq; adeò ei appropinquastis, perinde ac Israel. Hic igitur huius loci scopus est. Animaduerte aũt ꝙ scitè deijciat circuncisionem, ostendens solo eam uerbo differre à præputio, non ope re. Vos enim gentes, inquit, in carne, non in spiritu: qui dicimini, sed non estis, perinde quasi dicat, in carne estis inferiores, non in spiritu: & rursus ab ea, quæ dicitur, circumcisio in carne, prælationem & honorem in solis uerbis & carne innuens. Præputium igitur non erat grauis ac execrabilis res, etiamsi diceretur ab ijs qui circuncisionis nomine cristas tollerẽt. Sine Christo uerò esse, illud demum uerè & graue & intolerabile. B

Quid igiẽ mõstraturus eos esse participes glorię Israelitarũ, dignitatẽ Israelitarũ eleuat? At reputa tecũ in quibus eleuet, in rebus uidelicet non perinde necessarijs. Non enim res est necessaria circuncisio, sed indifferens ac media. In rebus uerò necessarijs uehementer eos attollit, sanctos nominans, Israelitas, atq; domesticos Dei. *Circuncisio res media.*

Alienati † à cõuersatione Israelis.] Non dixit segregati, sed alienati, quandoquidem & Israelitę extra legalem adeoq; diuinam uitam erant, sed non tanquam alieni, sed tanquam socordes. † πολιτείας, *ciuilitate, rep. conuersatione, siue ratione uiuendi.*

Et hospites testamentorũ promissionis.] Hæc etiam magna separatio est. Nõ enim dixit, non attendentes testamentis, sed omnino hospites. Etsi enim Israelitæ exciderũt à promissionibus, sed non ut hospites & alieni. At quænã sunt testamenta promissionis? Tibi dabo & semini tuo terrã hanc, & quęcũq; alia pmisit, spiritualiter intellecta. *Gen. 15.*

Spem non habentes.] De futuris, de resurrectione uidelicet, & retributione.

Et sine Deo in mundo.] Atqui Deos adorabant, sed dij non erant. Adiecit autem, In mundo, ut ostendat quòd non solùm in cœlestibus imminuebantur, inferioresq; Hebræis erant, uerumetiam in rebus super terram celebribus. Siquidem Israelitæ propter cultum Dei celeberrimi & clarissimi fuerunt.

Nunc autem in Christo Iesu, uos qui aliquando eratis longè, propè facti estis in sanguine Christi.] Longè eramus à Deo, non loco, sed uoluntate & conuersatione seu uita. Nunc aũt propinqui facti sumus non conuersatione & uita. nil enim attulimus ex operibus, sed in Christo Iesu & sanguine eius. Nam ipse sanguine suo pro nobis effuso, seq; ipso pro nobis tradito, liberauit nos à captiuitate, quę nos procul remouebat ab ipso, & propè adduxit. Potes aũt etiam sic intelligere, quòd procul eramus ab Israelitis, iam uerò nos ipsis propinqui facti sumus.

Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraq; unum.] Ante incarnationem ingens erat inimicitia inter circuncisionem & præputium: nunc autem pacem adepti sumus, unum facti per fidem. Non porrò enim circuncisione & præputio signamur, sed idem unúmque nobis signum est, fides ipsa. Fingamus duos esse, alterum seruum, alterum filium adoptatitium, atq; ambos eundem offendisse, adeoq; deliquisse: hũc quia digna abdicatione commiserit, illum quia factus sit transfuga: deinde utriq; constituantur hæredes, efficianturq; gnesij, id est genuini filij. En ad eundem honorem perducti sunt, duoq;

ísti unum sunt facti. Hunc ad modum gentes & Israelitæ, illæ quidem ut serui, hi uerò A
Israelitæ ut filij impegerũt. * Hic quædam deesse uidentur, quæ ex Chrysost. sumi possunt. Quid dicis? Instaurata & consummata sunt omnia siue quæ in cœlis, siue quæ in terra, * quid igitur ceu rem pretiosam & præclarã participationẽ cũ Israelitis ad nos homines retulisti, ac iam denuò tanquã præclarũ quid refers? Næ, inquit. illa enim oportet fide cõprehendere, ista uero ipsis etiã operibus. Aliter quoq; Non hoc adsecit, quòd nos adgeneris illorum claritudinem perduxerit, sed quòd & illos & nos prouexerit po-
Gen.15. tius ad maiora. Veruntamen maior est ipsius erga nos beneficentia. Illis siquidem etiã
Exod.3. promiserat, nobis uerò ne promisit quidem, sed procul aberamus, iuxta prius positum exemplum.

Et medium parietem maceriæ soluens, inimicitiam in carne sua.] Interpretatur quid sit medius paries maceriæ uel sepis, inimicitia uidelicet gentium & Iudæorum ad-
Esaiæ 59. uersus Deum, quæ ex nostris nascebatur delictis, ut & propheta dicit: Nónne iniquitates uestrę diuidunt inter uos & me? Mediũ igitur istum parietem, inimicitiam dico, dissoluit ac diremit propria carne sua. Qua isthuc uia? sistens illic inimicitiam, quatenus enim uniuit eam deitati, perspicuum est quòd reconciliationem fecerit, complicatis coagmentatisq; duabus naturis. Atq; etiam alia ratione, quòd expers peccati apparuerit, uniuersamq; legem impleuerit, inimicitiam diluit. Lex enim sepes & munitio erat, ueluti ad securitatem data, ut obfirmaret. Nõ seruata aũt, ostendit mediũ parietem peccatum, quo factum est ut nõ essemus in tuto & securitate, sed à Deo potius separaremur.

Legem mandatorũ in decretis abolens.] Ne quisquã obijciat, Quid cõmodat nos à priori legis trãsgressione liberatos, si rursus eã seruare adigimur? ait, etiam ipsam soluit. Cum enim hanc dedisset nobis ad munitionem, quia non custodiuimus eam, debebat nos punire: atqui legem is planè dissoluit & abrogauit, æquè ac si quis ubi puerũ pædagogo tradidisset hunc, cum non obediret, à pædagogo quoq; liberet. Legem aũt mandatorum ait, tanquam de uita & moribus disputantem: dogmata uerò seu decreta, fi- B
dem, ut quæ per dogmata consistat, perinde quasi dicat, Pro uita fidem introduxit, Nõ enim ex mandatis iustificati sumus, hæc & hæc facere præcipientibus, uerùm si credi-
Rom.10. deris in corde, & cõfessus fueris spiritu, saluus eris. Vel dogmata, certa illa mãdata Dei
Matt.5. appellat, Ego dico uobis, ne omnino iuretis: &, Ne iurascamini, & id genus alia.

Vt duos condat in seipso, in unum nouũ hominem.] Non ex Græco Iudæum fecit, sed ambos ad meliorem statum sustulit. Non dixit autem permutet, sed creet condatq;, ut perspicuum uideatur quod dixit, & quòd à naturalibus rebus deinceps non oporteat resilire. Illud autem, In seipso, accipitur, uel proper seipsum. Non enim alij cuipiam hoc iniunxit, sed ipse per seipsum & Iudæum & gentilem conflans, unum protulit nouum & admirandum. Vel quòd ipse primùm exhibuerit formulam nobis & exemplar, ususq; sit ille primus id, quod illos fecit: & quia medius utrisq; factus, & hinc Iudæum continens, illinc uerò græcum, commiscens illos ac temperans, ac omne quod alienum erat, exterminans obliteransq;, refinxerit diuinitus per ignem & aquã. In humana igitur natura quam assumpsit, quæ communis est cùm Græco tum Iudæo, & pro utriusq; salute assumpta, in hac inquam ab omni corruptione & uetustate ex peccatis contracta, alienata, condidit duos in unum nouum hominem à senio peccati atq; dementia liberatũ. Non enim propriis porrò formis & hic & ille signantur, sed unius hominis secundũ Christum formati species, adeoq; formæ utroq; signant. Propius enim attinges quod dicitur, Si intellexeris ipsum Dominũ esse angularem summum lapidem, hos autem duos, parietes in hoc conditos.

Faciens pacem.] Et inter illos mutuò. Siquidem Iudæus tum gentili copulat, quando fidelis fuerit, maximè uerò in ijs quæ ad Deum attinent, quod & magis proprium, ut deinceps patefiet.

Et ut reconciliet ambos in uno corpore Deo per crucem.] Nõ dixit conciliet, sed reconciliet, ostendens quòd & olim per legem conciliabatur ad Deum humana natura:
Exod.19.21 & 24. deinde per trãsgressionem magis inimica facta indiguit conciliatione rursus ad Deũ, quæ ueluti perfecta, meritò appellatur reconciliatio. In uno autem corpore, id est, suo. Quæ enim nobis debebatur pœna, ipse sustinuit in corpore suo per crucem, quod & suprà dixit, In carne; ac rursus, Duos condet in seipso, Nõnulli, quod ait In uno corpore,

A pore, sic intellexerũt pro eo quod est, ueluti unum corpus factos utroq;, cuius ipse est caput, conciliauit Deo.

Interficiens inimicitiã in †ipso.] Non dixit soluens, uerùm id est expressius & maiorem habet emphasim, interficiens, ut nõ amplius resurgat. Quomodo igitur rursus resurgit inimicitia? Illa quidem nunquã resurgit, sed aliã progeneramus nos denuò peccantes. Quod ait in ipso, uel ad crucẽ referendum est, uel ad corpus ipsius. Etenim inimicitiam in cruce etiam occidit & in proprio corpore, in quo & crucem recepit.

†αὐτῷ, id est, ipso uel ipsa, ut ad corpus & crucem, quæ apud Græcos masculini generis, referri possit.

Et ueniens euangelizauit pacem uobis qui longè eratis, & ijs qui propè.] Non alium misit, sed ipse uenit serui ac ministri forma accepta, prædicauitq; pacẽ ad Deum uidelicet illis qui longè erant gentibus, & ijs qui propè erant Iudæis. hi enim Deo familiariores putabantur. Dixit enim Christus, Pax relinquitur uobis: &, Confidite, ego uici mundum: &, Pater uos amat. &, Omnia quæcunq; petieritis, accipietis. Hæc enim Ioan.14. & 16. omnia pacis signa sunt.

Quoniã per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad patrem.] Iram soluit per propriam mortem, deinceps autem amabiles fecit patri, per spiritum gratos nos faciens una gratia. Non enim illos ut uiciniores, maiori: nos uerò ut remotiores, minori donauit: sed in uno spiritu utrisq; unam gratiam dedit, sicq; ad patrem attulit. Vel (in) præpositionem pro (per) accepit, ut sit sententia huiusmodi: Per ipsum adducti sumus ad patrem, & per spiritum.

Ergo iam non estis hospites & aduenæ, sed conciues sanctorum.] Quia filius manet in sempiternum, non consecuturi supernam ciuitatem, hospites & aduenæ sunt. Vos autem tales nunc non estis, uerùm conciues sanctorum, non simpliciter Iudæorũ, cæterùm sanctorum illorum patriarcharum, & prophetarum, ac in eandem urbem accensi conscriptiq; sumus, quæ in cœlis est, quæ perseuerat, quam illi etiam desiderabant.

Ac domestici Dei.] Quod illi per multos labores uix obtinuerunt, nos per gratiam
B inuenimus, Deo dediti, ac domestici facti. Ecce spes uocationis: talibus enim spebus uocati sumus, ut talia etiam recipiamus.

Superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.] Eximiam coniunctionem & coadunationẽ gentium ad prophetas & apostolos significare uolens, Superædificati, inquit, perinde ac si dicere uellet, fundamentũ positi sunt prophetæ & apostoli, uos reliquã structuram compleuistis, ut omnes uos efficiamini unũ templum Dei. Quale autem est super prophetas & patriarchas ædificari? quod alibi institionem Rom.11. dicit. Primos autem apostolos posuit, etiamsi sint tempore nouissimi.

Ipso summo angulari lapide existente Iesu Christo.] Qui omnia continet, est Christus. Ipse enim summus angularis lapis & parietes continet & fundamenta. Animaduerte hîc quòd nonnunquam ipsum in supernis cingere uniuersum dicat: ubi & caput *Christi uariæ appellationes.* ipsum uocet: nonnunquam autem & infrà, ut in angulari lapide: alibi autem & fundamentum ipsum uocat.

In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctũ in Domino.] In summo angulari lapide isto, Christo nimirũ, omnis ædificatio, id est, omnes fideles constructi & uniti, congenitè adeoq; cõnaturaliter & indiuulsè crescunt & cõplentur, ut sint templũ Dei. Habitabo enim, inquit, in ipsis & inambulabo. Nam & cõmuniter eccle- Leuit.26. Ecclesia, tẽplum Dei. sia, hoc est, collectio omnium fidelium, dicitur templum Dei, & unusquisq; priuatim. In Domino autem dixit, pro per gratiam Domini, nõ per nostros labores. Cum autem dicit constructi, ostendit quòd nõ licet aliter componi nos in templum Dei, nisi & uitam uiuamus quæ respondeat ipsi summo angulari lapidi.

In quo & uos coædificamini in habitaculũ Dei in spũ.] Vniuersi quidẽ fideles in hoc coædificãt, ac uos quoq; Ephesij, ut sitis habitaculũ Dei in spũ, hoc est, per spũs auxiliũ: uel ut sensibili structurę opponeret, dixit in spũ, perinde ac si dicat, habitaculũ Christi spirituale. Proinde ad secundũ usq; aduentũ hæc coædificatio fit per ubilibet credẽtes.

CAPVT III.

HVius rei gratia ego Paulus uinctus Christi Iesu pro uobis gentibus.] Cum hactenus Christi erga nos curam indicasset, deinceps qua & ipse solicitudine & affectu tangatur, ostendit. Quia, inquit, Dominus meus talia exhibuit, necesse est & me quæ pro uiribus potero afferre. uinctus igitur sum pro uobis. Si igitur

ille crucifixus est, ego sanè pro uobis uinctus detineor. Dicens autem pro uobis genti A
bus, hoc indicauit, ꝙ non solùm uos non execramur, uerumetiam uincimur propter uos, & Christi uinctos nos ipsos nominamus, gloriæ id nobis ducentes.

Siquidem audiuistis dispensationem gratiæ quæ data est mihi erga uos.] Vaticinium
Act. 9. indicat Dei ad Ananiã: Vas electionis mihi ille est, ut portet nomen meum corã genti
bus. Reuelationem quoq; mysterij, quod ab hominibus non didicerit, gratiæ dispensa
Galat. 1. tionem uocat. Sic enim, inquit, dispensauit gratia Dei, ut è supernis uocarer ego, utq;
excæcaret lumine suo me inobedientem, ut sic tandem obedirem. Ad uos autem, in-
Act. 22. quit, data est mihi gratia. Ipse nanq; dixit mihi, Ad gentes longinquas emandabo te.
Proinde gratiæ hoc totum est, & nihil ego mearum uirium attuli.

† ἐνώρισε, notũ fecit, siue patefecit Chrysost. tamen habet ἐνωσε ςαδὴ, id est notũ factũ est.

Quoniam secundum reuelationem † notum fecit mihi mysterium.] Ecce, gratiæ o-
pus est mysterij reuelatio. Mysterium est enim reuera, gentes ad maiorem quã Iudæo-
rum sit, honorem traducere à summa uilitate.

Sicut suprà scripsi in breui.] De quibus suprà locutus est, dicit quòd uocatæ sint gen
tes quæ longè erant, quodq; ædificati sint supra patriarchas, & quæcunq; sunt huiusmo
di. In breui autem, pro paucis dixit.

† Iuxta quod potestis legem intelligere cognitionẽ meam in mysterio Christi.] Scri-
psi, inquit, non quantum oportebat, sed secundum uires uestras, & captum uestrũ. Ex
† πρὸς ὃ ad quod, iuxta quod, siue prout. quibus potestis intelligere cognitionẽ meam quæ mihi est in mysterio Christi, hoc est,
quoniã cognouerim & intellexerim mysterium Christi, ꝙ sedet à dextris, ꝙ nos con-
sedere fecerit, quòd in seipso cõtinuerit utroq; in unum nouum hominẽ, & quæcunq;
alia ad mysterium pertinent. Agnoscetis igitur dignitatem cognitionis meæ, quando-
Psal. 147. quidem tanta patefecerit mihi Deus. Et quod hoc magni honoris sit, audi. Non fecit
sic, inquit, omni genti, quoniam iustificationes & iudicia sua manifestauit Israeli.

Quod alijs generationibus non est agnitum filijs hominum, sicut nunc reuelatũ est
sanctis eius Apostolis atq; prophetis in spiritu.] Quid igitur? Non norant prophetæ? B
Ioan. 5. Ecquî Christus inquit, Moses & prophetæ de me scripserunt: scrutamini scripturas, illæ
nanq; sunt quæ testimoniũ perhibent de me. Primùm quidem hoc nunc Paulus ait, ꝙ
omnibus hominibus nõ fuerit reuelatum: adiecit enim ꝙ in alijs generationibus non
est patefactũ filijs hominũ. Deinde & ꝙ ad hunc modum ne prophetis quidem cogni-
tum fuerit æquè ac nunc per res ipsas patefactum est & Apostolis, & noui Testamenti
Act. 10. prophetis per spiritũ sanctum. Nisi enim spiritus paracletus docuisset Petrũ, Cornelĩũ
qui ex gentibus erat, cum suis non suscepisset. Obserua aũt ꝙ de circuncisione nihil, de
gentibus uerò reuelationẽ faciat spiritus. res enim ardua erat & magna, gentes execra
tas ad Euangeliũ admitti. Veteres itaq; adeò exactè mysteriũ hoc non nouerunt, quan
doquidẽ & Petrus, tantus Apostolus, hac de re spiritus sancti institutione indiguerit.

Gentes esse cohæredes, & concorporales, & cõparticipes promissionis eius in Chri
Exod. 16. sto per Euangelium.] Hoc est mysterium, gentes esse cohæredes promissionis Israeli
factæ, simulq; participes. Erãt enim participes promissionis Israelitæ, ceu gens sancta.
fuerunt autem coniuncti ipsis, partemq; habuerunt cum ipsis, qui ex gentibus uenêre
antea, immundi. At qua ratione? in Christo, hoc est, per fidem in Christum, quæ per
Euangelium ipsis obtigit. Nec satis fuit Apostolo dicere cohæredes simulq; participes,
uerùm ut indicet magnam propinquitatem unitionemq;, concorpores etiam dixit.
Vnum enim corpus facti sunt ethnici cum Israelitis sanctis, uni capiti Christo aggluti-
natum, eoq; contentum.

* Basiliẽsis codex habet δοθεῖσαν, quod datũ est, ut & complures legunt. Alij habent δοθέισης, quæ data est, ut referat gratiã.

Cuius factus sum minister per donũ gratiæ Dei, * quod datũ est mihi secundũ ope-
rationẽ potentiæ eius.] Euangelij factus sum minister, & uinctus sum ipsius gratia, ue-
rùm nõ meum opus est istud, sed donũ est diuinæ gratiæ † quæ data est mihi, nõ simpli
citer, neq; perparcè, sed potenter: & nõ uiliter neq; parua ratione, cæterùm largè & ho
norificè, ac tanquã iam operetur potens Deus. Vel quandoquidẽ donauit mihi Deus
hocce ministerium, largitus est pariter mihi potentiã. nam non satis fuisset authoritas,
nisi adiecta esset uirtus & potentia. Tria nanq; oportet nos adferre & contribuere ad
ministerium, animam periculorum amantem, sapientiam & intellectum, uitamq; in-
culpatam: Deum autem uirtutem dare, per quam hæc omnia efficacia sint.

Mihi minimo omnium sanctorum data est gratia hæc.] Quia uerba facturus est de

† ἄντις quæ uel quod. nam græcis donum & gratia sunt fœminini generis.

gratiæ

A gratiæ Dei amplitudine, uide quanta modestia de se ipse loquatur. Post enim tot à sese
res strenuè transactas, post tot tantasq; uirtutes, seipsum minimum appellat, nõ aposto-
lorum, sed omnium sanctorum, hoc est fidelium. Hoc autem maius est, quod ad mode
stiæ rationem, illo: Non sum dignus uocari Apostolus. 1. Cor. 15.

In gentibus euangelizare imperuestigabiles diuitias Christi.] Qualis gratia data est
mihi? ut in gentibus prædicem Euangeliũ, alij enim circuncisioni, ipse uerò gentibus
Euangeliũ annunciabat. Proinde gratia indigebat, cum minori maiora crederentur.
Cum enim ipsi iniunctum esset ut inferiores & peiores ad Christum conuerteret, per
hoc ipsum magnus efficitur, qui paruus uidebatur. gratiæ igitur id opus est. Si autem Rom. 12.
imperuestigabiles sunt diuitiæ ipsius postquã nobis illuxit, quanto potius essentia eius
est imperscrutabilis? Quomodo igitur Eunomius se Christi naturam & essentiam com
prehendisse iactabat?

Et illuminare omnes quæ sit dispensatio mysterij absconditi à seculis in Deo.] Quòd
gentes quidẽ uocandæ erant, nouerant fortasse per spiritũ cùm prophetæ, tum angeli:
ꝙ uerò ad tanta bona, & ut Christus eas ad thronũ Dei collocaret, quis quæso hoc expe
ctasset? Eam ob rem mysteriũ hoc uocat in Deo absconditum ante secula, hoc est, an-
tea & à principio: non enim recens est hæc dispensatio, & ipsi soli cognita.

Qui omnia creauit per Iesum Christum.] Pulchrè creationis meminit. Qui omnia,
inquit, cõdidit per Christum (sine ipso enim factum est nihil, ut Ioannes inquit) & hoc Ioan. 1.
per ipsum reuelat.

Vt innotescat nunc principatibus & potestatibus in cœlestibus per ecclesiam mul-
tiformis sapientia Dei.] Neq; superiores principatus & potestates, neq; inferiores no-
rant mysterium gloriæ gentium. Etenim angeli & archangeli hoc tantummodo com
pertum habebant, quòd Israel esset pars Domini, adeoq; populus ipsius. Gabriel por- Matt. 1.
rò hoc tantùm norat, quòd seruaturus esset populum suum à peccatis suis. Quòd aut-
B tem & qui ex gentibus sunt, tantum honorem consequerentur, nunc norunt & super-
næ potentiæ, & infernæ, per ecclesiam, hoc est per beneficia. quæ nobis sunt collata be-
neficia enim quibus diuinitus perfusi sumus, doctores fuerunt eis sapientiæ Dei. Non
simpliciter autem uariam eam dicit, sed πολυποίκιλον, id est, multiformem siue admo-
dum uariam, omnibus artibus claram, pretiosam & incomprehensibilem intellectu,
uim eius intelligens. Gregorius aũt Nyssæus, Ante incarnationem, inquit, simplicem
norant cœlestes uirtutes sapientiam Dei, nempe ꝙ omnia sola sua uoluntate condide-
rit, deprehendebantq; eum esse potentem, quodq; omnia conseruaret sapienti guber-
natione: ac sapientem curatorem qui prospiceret rebus agnoscebant: nihilq; in his ua-
rium est, hoc est, ut aliud quidem esset, aliud uerò efficeret. Incarnato autẽ uerbo Dei,
per cõtraria cõtraria sunt transacta, per mortem uita, per imbecillitatem potentia, per
cõtumeliam gloria: per omnia uilia & abiecta, Deo digna & præclara. Hanc ad ratio-
nem multiformis multisq; nominibus eximia eius sapientia nunc cognita est, & poten
tia Dei cœlestibus uirtutibus. Quando enim nos didicimus, tum & illæ per nos a-
gnouerunt; ac uidentes quantis bonis ecclesia sit donata, per ipsam etiam ad cognitio
nem sunt perductæ.

Secundum præfinitionem seculorum quam fecit in Christo Iesu Domino nostro.]
Iam nunc quidem cognita est sapientia eorum quæ nobis obtigerunt, uerumenimue
ro iam olim antea erant prædestinata. Nam secundũ præfinitionem, inquit, seculorũ
futurorũ. Norat eñ Deus quæ uentura essent, & sic definiuit atq; decreuit. Quòd aũt
ait, Quã fecit in Christo Iesu, intelligitur de sapientia siue dispensatione quã fecit pater
per filium. Chrysostomus autem (quę) legens, quę fecit, inquit, secula Deus per filium.

In quo habemus fiduciã, & accessum in cõfidentia per fidem eius.] Quòd per Chri-
stum omnia facta sint, hinc est perspicuũ, ꝙ ipse est qui adducat nos. At qui nõ ut capti-
ui adducti sumus, neq; ꝙ peccauimus, sed libertatem habemus: neq; eam simplicẽ, sed
cum confidentia & fiducia & audacia. Vndenam hæc nobis bona? per fidem, inquit: Fides fidu-
hæc enim solutis peccatis libertatem nobis & fiduciam imposuit. ciam nobis
parit.

Propter hoc peto, ut non deficiatis in afflictionibus meis pro uobis, quę est gloria ue
stra.] Propter hoc, inquit, quale hoc? quòd ingens sit mysterium uocationis uestræ, &
quòd magna mihi credita sunt ut prædicem uobis, ac necesse est me uinctũ esse, & af-

fligi

fligi ab ijs qui non intelligunt mysterium hoc, sed ei contradicunt: rogo uos ut ne defi- A
ciatis, hoc est, turbemini tumultueminiue, ceu res quæpiam factu indigna cõtigerit, in
Rom. 8. gloriã enim hoc uestram potius cedit. Nam sic nobiscũ egit Deus, ut nedum filiũ suum
Ioan. 3. pro nobis daret, uerumetiam nos seruos suos, uestræ cõmoditatis gratia in pericula &
uincula cõijceret. Quòd si meæ afflictiones, gloria uestra est, quanto potius per uestras
glorificabiminí? Quare neq; quando ipsi affligamini, deficiatis.

Huius rei gratia flecto genua mea ad patrem Domini nostri Iesu Christi, ex quo o-
* πατρία, id est, patermnis * paternitas in cœlo & in terra nominatur.] Postquã adeò dilecti estis, & incom-
nitas, siue prehensibilia sunt bona quę nacti estis & nanciscemini, Oro, inquit, ut detur uobis gra
parentela, tia commorantis in uobis Christi, ut comprehendatis ea, sciatisq; quantum dilecti si-
familia, tri- tis. Precationem autem uehementem & ardentem cum compunctione significauit,
bus, gens. cum dicit, Flecto genua mea. Ex superno autem patre omnis est, inquit, paternitas: su-
per terrã quidem generationes & familias nominans πατρίας, à patrum nomine sic ap
pellatas. in cœlis autem, quia illic nemo ex quopiã nascitur, paternitates siue familias,
ipsos ordines & choros dicit: hoc est, cùm superiores tum inferiores ipse familias tri-
busq; fecit, & ab ipso sunt qui nominantur patres.

Vt det uobis secundum diuitias gloriæ suæ, uirtute corroborari per spiritum suum
in interiori homine, ut habitet Christus per fidem in cordibus uestris. in charitate radi
cati, & fundati.] Ecquid oro pro uobis? ut det uobis ceu dives & glorificari uolens, ro-
borari ad tentationes, ut ne turbemini ab hisce, ac transferamini aliò. Porrò non cõten
tus dicere roborari, adiecit, In potentia. ex abundanti enim precatur eis bona. Quomo
Esaiæ 11. do autem corroborari? per spiritũ eius, ipse nanq; est qui robur præbet. Sicut & Esaias
spiritum roboris dicit. Et non solùm ut confortemini, uerumetiam quod maius est &
abundantius, ut Christus inhabitet interiorẽ hominem uestrũ: hoc est, in cordibus ue-
Ioan. 14. stris, non superficiẽtenus, sed in profundo. Quãnã ratione? Per fidẽ in cordibus fideliũ
habitat Christus, cum patre ueniens, & mansionem in illis faciens, quemadmodũ præ- B
dixit. Hęc autem adsequemini, radicati in dilectione eius, si nec transferamini, nec tur
bemini. Duo itaq; eis diuinitus dari precatur, & cõfortari per spiritũ, & Christum com
morari in cordibus ipsorum: uel ut confortemini, inquit, & idonei efficiamini ut Chri
stus habitet in interiore homine uestro.

Vt possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, &
Suprà ca. 1. profunditas, & sublimitas.] Quod principio precatus est, ut detur eius spiritus sapien-
tiæ & intellectus & reuelationis, ut sciãt quæ sit spes uocationis, & id genus alia: idẽ &
nunc ait, Vt possitis, inquit, cõprehendere cum omnibus fidelibus mysteriũ pro nobis
dispensatũ: quod adeò magnũ est, ut quoquouersum & in omnes sit extensum partes.
Vnde & corporalibus ipsum descripsit figuris, cõprehendens cùm superna, tum infer-
na atq; transuersa. Dixi quidem & ego de hisce, uerùm enim nõ possunt hæc per meos
sermones satis cõmodè disci, sed per spiritum sanctum: nec poteritis hæc comprehen-
dere, nisi corroboremini per spiritum. Est enim multo robore opus, ac nisi inhabitet in
Gregorius Nyssæus. uobis Christus, nihil efficere poterimus. Gregorius aũt Nyssæus per latitudinem, lon-
gitudinem, profunditatem, & altitudinem, crucem dicit intelligi. precari igitur Apo-
stolum Ephesijs, ut possint comprehendere crucis mysterium. Vniuersa enim dispen-
satio in hoc continetur, atq; in hac ipsa omnium maximè tremendum est crux, & qua
Ioan. 15. charitas Dei maximè demonstratur, quemadmodum & Dominus dicit. Propterea &
Paulus de dilectione infert.

Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.] Vt possitis, inquit, co-
gnoscere charitatem Christi, antecellentem omni scientiæ. Quomodo cognoscemus
nos? Primùm quidem dicit hanc antecellere scientiæ, nimirum humanæ. Vos au-
tem non per humanam quidem cognitionem, sed per spiritum cognoscetis hanc.
Deinde neq; hoc dixit, Cognoscetis eam quanta sit: sed hoc ipsum, quòd magna sit,
quippe quæ exuperet omnem scientiam & cognitionem. Hoc precor, inquit, ut uos
à spiritu discatis. Ecquis hoc ignorat? omnes, & qui ægro animo accipiunt quæ in
singulos dies fiunt, & qui Mammonam Deo præferunt. Nam si hanc cognoscere-
mus, haudquaquam aduersus prouidentiam murmuraremus, neque rebus præsen-
tibus animum addiceremus, à Deo deficientes qui sic nos dilexit. Obserua autem, si
charitas

A charitas excellit omnem cognitionem, quanto magis ipsa essentia?

Vt impleamini in omnem plenitudinem Dei.] Bifariam nõnulli hoc intellexerunt. Vt sciatis, inquit, uel ęq in patre & filio & spiritu sancto adoretur nobis Deus, hęc enim plenitudo Dei est ipsa trinitas: uel ut sitis impleti, inquit, omni uirtute, qua plenus est Deus. Rectius autem opinor sic intelligi, ut sitis perfecti in omni diuina perfectione, omnia diuina cognoscentes, quatenus licet.

Ei autem qui potest super omnia facere ex abundanti super ea quæ petimus aut intelligimus, secundum potentiam quæ operatur in nobis, ipsi gloria in ecclesia in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.] Ego quidem precor, inquit, & orationem meam ad Deum fundo: ipse aũt & meis orationibus maiora efficiet. Potest enim non solùm omnia quæ quisquam orat, sed super omnia facere suprà & ex abundanti, hoc est splendidè & largiter. Duos autem hîc excessus ponit, super omnia, & suprà ex abundanti. Licet enim plura facere quàm quæ petuntur, non tamen ex superabundanti excellentia, quod est largiter, & cum liberalitate. uerũ Deus utraq; potest, quemadmodum & iam etiã potuit, & operatus est in nobis magna & eximia, hostes suos, gentes, in filios adoptans. Proinde ex ijs quæ iam circa nos peracta sunt, perspicuum est quod dixi. Meritò aũt in Dei laudem sermonem concludit, glorificans benefactorem, simul ut & hac ratione ostendat, magnitudinem eorũ quæ nobis obtigerũt. Non enim admiraretur, nisi talia dedisset, quæ ad miraculum & gloriam permoueant. Non simpliciter autem dixit, Ipsi gloria, sed per Iesum Christũ. Reuera enim nemo potest ne glorificare quidem, nisi in Christi uirtute. ipse enim est qui ad laudem Dei nos amabiles reddit & acceptos, ac docet quomodo oporteat isthuc nos facere. In ecclesia autẽ est gloria Dei, ac rectè quidem, si quidem ipsa perseuerat assiduò, & portæ inferi Matt. 16. non prævalebunt aduersus ipsam, itaq; laus & præconium eius æternum.

CAPVT IIII.

B OBsecro itaq; uos ego uinctus in Domino, ut dignè ambuletis uocatione qua uo- Præceptor
cati estis.] Non oportet dominari præceptorem in discipulos, sed seruire eis pro discipulis
salute ipsorum: propterea & Paulus tanquam seruus obsecrat. Proponit autem & uin- seruiat.
cula ad supplicationem. uinctus enim sum in Domino, hoc est, non ob prauũ aliquod
opus, sed propter Dominum. uereminí igitur uincula quæ Dei causa patior. Quid autem obsecro? nõ pro me ipso certè, sed pro uobis, ut ambuletis dignè uocatione, ad magna enim uocati estis, ut consideatis cum Christo, & cõregnetis, nec oportet uos defœdare dignitatem uestram per opera Christo indigna. Ab instituendi autem ratione ad mores transijt, orationem ita suam dulcem faciens.

Cum omni humilitate.] Quomodo dignè liceat uocatione ambulare, indicat, nempe si humilis & utilis in oculis sis tuis. Cogitabis enim in animo omnino, * qualis cum * Τίς ὢν, quasi dicat, qualis existens, nempe infidelis, immundus, filius iræ, &c.
esses, quantis bonis sis donatus: ac demittes te, dabisq; operã ut sit tibi curæ benefactor, præsertim cum omnis uirtutis isthuc sit fundamentũ. Propterea & Dñs beatitudines hinc orsus est, beatos eos prædicans qui sint pauperes spiritu, humiles utique. Cum omni autem, inquit, humilitate, non ea solummodo quæ sit in uerbis, sed & quæ sit in operibus, & in habitu, & sonitu, locutioneq;: nec ea ratione, ut erga hunc te humilem exhibeas, erga illum uerò minimè, sed siue paruus fuerit, siue magnus, tuã illis semper humilitatem & candorem ostendes.

Et mansuetudine & longanimitate.] Potest enim aliquis esse humilis, & interim tamen concitatus & iracundus: at ea humilitas nihil prodest.

Supportantes inuicem in charitate.] Quę sit mansuetudinis & longanimitatis commoditas, docet, nempe ut alter alterum toleret. Ne aũt quis dicat, Quomodo sufferã proximum iracundum & iniurium? modum subdit quo isthuc fieri possit, nempe per dilectionem. si enim charitatem habeamus, tolerabimus alter alterum.

Solliciti seruare unitatem spiritus in uinculo pacis.] Quemadmodum in corpore spiritus est, qui omnia continet & unit, etiamsi diuersa fuerint membra: hunc ad modum in fidelibus spiritus sanctus est, qui unit & coniungit omneis, etiam si diuersa habuerimus & genus & mores & studia, atq; per hunc sanctum spiritum unum corpus efficimur. Laboremus itaq; hanc unitatem conseruare per pacem, quæ est inter nos mutuò. Nisi enim connexio dilectionis inter nos fuerit, & paci mutuæ studuerimus,

unita-

unitatem illam & cõiunctionem amiſimus, quam ſpiritus nobis dedit: quemadmodũ A
ſi diſsidium fiat inter manum, aut pedem aduerſum reliquum corpus, & abſcindantur
à coagmentatione & connexu ad reliqua membra, non porrò deinceps ab uno ſpiritu
continentur. Multa igitur ſedulitate opus eſt, nec ſine defatigatione ac labore poteri-
mus pacem habere cõnectentes nos inter nos, ut quócunq; unus feratur, alter ſimul fe-
ratur. Si enim huiuſmodi ſimus, cõnexi ſimus, nec alter alterum in ſeruitutem redigat
uel proculcet: ſub uno hoc pacto ſpiritu erimus.

Vnum corpus, & unus ſpiritus.] Non ſimpliciter charitatem inquirit Paulus, ſed
eam quę omnes unum corpus faciat, propter exactam & firmam inter nos mutuò con
iunctionem & unionem, ut quemadmodũ membra, inter ſeſe compatiantur, & ſimul
congaudeant & unus ſpiritus. Pulchrè ſanè hoc dixit, oſtendens quòd ſi unum corpus
ſit, unus etiam ſpiritus erunt. Vel quòd poſsit quidem unum eſſe corpus, ſed non unus
ſpiritus, quemadmodum ſi quis hæreticorum amicus ſit, dogmatibus eorum non con-
ſentiens. Vel quia unum ſpiritum per fidem accipientes, debetis eſſe concordes. Vel
ſpiritum, æqualem promptitudinem dicit, & conſpirationem: perinde ac ſi diceret, u-
num corpus & una anima.

Suprà 2. Sicut uocati eſtis in una ſpe uocationis ueſtræ.] Deus, inquit, ad eadem uos uocauit,
omnibuſq; uitam donauit, omniumq; ex æquo factus eſt caput, omnes ſimul excitauit
ſecum, & cõſedere fecit, ac ſimpliciter eodem honore omnes adſumpſit, eadem etiam
omnes ſperamus. Debetis igitur unum eſſe, ſecundum charitatis etiam coniunctionẽ.
In cœlis æquales omnes ſumus. In cœlis enim æquales ſumus, etiamſi in terra diſsimiles fuerimus.

Vnus Dominus, una fides, unũ baptiſma.] Nunquid enim tu maiorẽ habes domi-
num, ille uerò minorem? nunquid tu ex fide, ille uerò ex operibus ſeruatus eſt? num tu
ex baptiſmate liber factus es, ille uerò non.

Vnus Deus & pater omniũ qui ſuper omnia, & per omnia, & in omnibus uobis.]
Hoc eſt, qui ſupra omnia, & per omnia prouidentia & gubernatione commeat, & in B
omnibus uobis habitat. Obſerua autem quòd hæretici præpoſitionem (per) tribuunt
: περὶ uel πρὸς, id eſt, patri uel ſpiritui: ſcriptura enim dubia et anceps in litera media, quæ corrupta, utriuſque literæ ꝑ & ꝓ ueſtigium habebat, rectius uidetur per ꝓ ut de ſpiritu dicatur, ut refellat hereticos dicẽtes Per filio, et In ſpiritui tanquã minoribus tribui: Ex uerò patri ut maiori. filio, (in) uerò * ſpiritui, tanquã imminutionem adferat. Iam uerò utræq; inuentę ſunt
patri appoſitæ, non igitur imminutionis ſunt.

Vnicuiq; autem noſtrûm data eſt gratia ſecundum menſurã donationis Chriſti.] Si
omnia, ut dicis, ſunt communia, unde ille & iſte minus habent donum? hoc enim ipſos
perinde ac Corinthios & alios pleroſq; ad inuidiã perduxit. Diluens igitur hoc, in-
quit: Vnicuiq; data eſt gratia & donum, quemadmodum partitus eſt qui dedit. Proin-
de quia donum eſt, ſis omnino contentus eo quod accepiſti, nunquid enim tanquam
debitum tibi datum eſt? Et quoniam menſurã Deus præfiniuit, ne ſis curioſus. Deus e-
nim menſuram diſtribuit, & omnino commodè id fecit. Neceſſaria igitur, & citra quæ
non poſsis Chriſtianus eſſe, communia ſunt. Sin quiſquam alius excellentius donum
habeat, ne tibi iſthuc doleat: quandoquidẽ & labor iſtius maior eſt, perinde ac in pro-
curſu dicet. Non dixit autem, iuxta menſurã cuiuslibet fidei, ut ne ad mœrorem conij
ciat eos quibus minora ſunt collata chariſmata: cæterùm uoluntati dantis menſuram
acceptam retulit, eiuſq; arbitratui reliquit, tanquã ne audeãt quidem omnino hîc ob-
ſtrepere uerbis quicquam.

Propter quod dicit: Aſcendẽs in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit q; dona
hominibus.] Quòd dona ipſe dederit, planum eſt ex eo quod propheta dicit, dedit do-
na hominibus. Atqui propheta, Accepiſti, inquit, dona: quod idem eſt. Nam qui homi
nibus dat chariſmata, ab iſs accipit miniſterium: qui uerò chariſma accipit, ut operetur
& laboret, accipit. Quocirca precium eſt operę, ne ociosi ſimus. In ſummitatem autem
aſcendit uel crucis, uel cœli per aſſumptionem, quod & potius eſt, uelut ex conſequen
tibus liquet. Qualẽ aũt captiuitatẽ dicit? diaboli: captiuũ enim cepit diabolũ & mortẽ,
& maledictionẽ & peccatũ, noſq; diabolo ſubiectos, cõmemoratisq; iam obnoxios.

Quod aũt aſcendit, quid eſt, niſi q; deſcenderit etiã primùm in inferiores partes ter-
ræ? Qui deſcẽdit, ipſe eſt qui & aſcendit ſupra omnes cœlos, ut impleret omnia.] De hu
Philip.2. militate hîc diſputans Paulus, Chriſtum producit exemplum, ſicut in epiſtola quoq; ad
Philippenſes, Quemadmodũ, inquit, ille non recuſauit deſcendere, ſic & uos non re-
fugiatis per humilitatẽ uos demittere & condeſcendere aliis ſiue obſecundare. Quòd
enim

A enim deſcenderit, perſpicuum eſt ex propheta, qui eum aſcendiſſe adſerit. De Deo e-
nim cum dicitur q; aſcenderit, neceſſarium eſt primùm deſcenſum intelligere: de ho-
minibus autem ſecus eſt. Quò autem deſcendit? ad inferos. Hos enim, infimas terræ
partes appellat iuxta communem opinionem & intellectum, quemadmodum & Ia- *Geneſ.42.*
cob inquit, Deducetis canos meos cum dolore ad inferos. ac Dauid, Similis ero deſcen- *Pſal.27.*
dentibus in lacum. Deſcendit igitur ad infimas partes, poſt quas non eſt aliud quid: &
aſcendit ſupra omnia, ultra quæ nõ ſunt alia. nec obſtitit ei deſcenſus, quo minus aſcen
deret. Et uos igitur ſi humiliemini atq; demittamini, ex altabimini. Ob hanc enim cau- *Luc.14.*
ſam hæc omnia efficit, ut omnia impleat dominatu operationeq; ſua, idq; in carne,
quandoquidem diuinitate iam antea cuncta compleret. Hęc autem aduerſus Paulum
Samoſatenſem & Neſtorium ſunt. Qui enim deſcendit, planũ eſt quòd cum in ſuper-
nis eſſet, deſcenderit & incarnatus in terram, & mortuus ad inferos, idemq; eſt & unus
non alius & alius.

Et ipſe dedit.] Significanter autem dixit, Ipſe. Qui enim adeò noſtri curam geſſit, ut
& pro nobis non recuſarit ne ad infimas quidem terræ partes deſcendere, næ haud ſim
pliciter diſtributiones donorum fecit, uerùm planũ eſt q; ſapiens ipſe commodè diſtri-
buerit. Quid igitur doles tanq; non æqua & recta ratione diſtributio facta ſit? Alio au
tem in loco ſpiritum dicit diſpenſare, In quo & uos poſuit ſpiritus ſanctus: &, Omnia *Act.20.*
operatur unus & idẽ ſpiritus. Aliàs & patri hoc tribuit. ut, Poſuit Deus in eccleſia pri- *1.Cor.12.*
mùm quidem apoſtolos, & quæ ſequuntur: &, Ego plantaui, Apollo rigauit, Deus au *2.Cor.3.*
tem incrementũ dedit. Hic aũt filium diſpenſatorem facit. una igitur triũ eſt operatio.

Quoſdam quidem apoſtolos, quoſdã autem prophetas.] Primi ſunt Apoſtoli, quan-
B doquidem & prophetias habebãt: prophetę autem in nouo Teſtamento apoſtolatum
non habebant.

Alios uerò euangeliſtas.] Vel eos qui conſcripſerunt euangelia, uel qui non undi-
que circumierint, non omnia peragrauerint, Euangelium tamen prædicantes, quales
fuerunt Priſcilla & Aquila. *Act.18.*

Alios autem paſtores & doctores.] Eos quibus eccleſiæ erant cõmiſſæ intellígit, epi-
ſcopos, quales erant Timotheus, Titus, & alij huiuſmodi. Poteris aũt per paſtores pre-
sbyteros & epiſcopos intellígere: per doctores uerò, ipſos etiam diaconos, adeoq; mini
ſtros. Etenim & illi ordinem habentes expurgandi, per uerbum omnino ſordes tollũt.

Ad conſummationem ſanctorum, in opus miniſterij, in ædificationem corporis
Chriſti.] Vides dignitatẽ? Vnuſquiſq; inquit, perficit, cõſummat, unuſquiſq; miniſtrat
ad extructionem corporis Chriſti, ſiue eccleſię. Quid itaq; egrè ſers ceu minus donum
acceperis? Nã & tu ad conſummationem ſanctorum, hoc eſt, ad commoditatem fide-
lium & perfectionẽ cõmodas. Caue igitur ne accepto dono ut alios ædifices, teipſum,
cum maioribus inuides, ſubuertas. Præterea ſi ad conſummationem fidelium alius ac-
cepit maius donũ, cogita q; & maiori ideo labore ac miniſterio defatigẽt: unde & ma-
ior negligentem in ſuo chariſmate culpa manet. Porrò aũt quí non ex Satana letale iſt-
huc uirus profluat, eaq; affectio uirulenta prodeat, inuidere te conſummanti, & ædifi-
canti corpus Chriſti? Eſt enim iſtuc hominis planè Deo reluctantis.

Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionis filij Dei.] Eouſq;, inquit,
operari oportet omnes qui dona acceperunt, & ædificare & laborare, donec peruene-
rimus ad unitatem fidei: hoc eſt, uſq; dum demonſtremur omnes unam & eandem fi-
dem habere, neque dogmatibus differre, neque quo ad uitam ſectis quibuſdam in-
ter nos diſſidere. Tum enim uera eſt fidei unitas & unio, tum agnoſcimus filium Dei,
quando & in doctrina rectam ſententiam habuerimus, & charitatis uinculum ſerua-
uerimus. Charitas enim Chriſtus eſt.

In uirum perfectum, & in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti.] Virum perfectum
& menſuram ætatis, perfectiorem dogmatum cognitionem dicit: quemadmodum & *Chriſti ple-*
plenitudinem Chriſti, omnimodam atq; integram ipſius cognitionem & fidem, quòd *nitudo.*
unus ex trinitate cum eſſet, & æqualis patri, factus ſit homo, una perſona in duabus na
turis & uoluntatibus & operationibus, & cum corpore patri adſidet, uenietq; cum ip-
ſo, & quæcunq; alia de ipſo rectè intelliguntur ac dicuntur. Quomodo igitur aliàs im-
perfectam dicit cognitionem noſtram? Rectè profectò, ut opponatur futuræ poſt fata *1.Cor.13.*

nostra cognitioni, hîc uerò cognitionẽ perfectã dicit eius respectu, quòd facile sit mortalibus, à recto statu atq; adeò à uirtute excidere. Quando enim à Christo non excidemus, tum perfecti sumus, ut ex sequentibus liquet. A

Vt iam non simus paruuli fluctuantes & circumferamur omni uento doctrinę.] Vt ipsam exiguam, inquit, mensuram quam accepimus, contineamus firmiter & solidè, & non instantium instar concutiamur & circumagamur abs quouis doctore. Ad hoc enim data sunt charismata, ut ædificent atq; consumment, ut ne concutiatur ipsa structura. Cum uerò ait, Iam non, siue non amplius, indicauit & olim eos id esse passos. Sei psum autem etiam connumerat, ne uelut obijciens & conuicia dicens, sed cum hilaritate corrigat. At cum ait fluctuantes, ostendit quali periculo sint ad ueram religionem perductæ animæ. In tropo autem perseuerans, uentos etiam uocauit diuersas doctrinas, minimeq; consentientes.

In nequitia hominũ, in astutia, ad circunuentionem erroris.] κυβευτὰς, id est lusores, dicuntur, qui talis utuntur. huiusmodi sunt uani doctores, transponentes simpliciores, ceu talos, prout uoluerint. Ne igitur, inquit, circũferamur ὑπ' κυβείας, id est in nequitia, siue uersutia hac. quomodo in astutia, ad circumuentionem impostura, hoc est, ad quodcunq; deceptrix eorum circunuentio uoluerit, ad hoc transpositi & circumacti. Ob nihil enim aliud uel omnia fallaciter conantur, & arte quadam machinantur, quàm ut se ducant. Pulchrè autem apposuit, hominum, res enim diuinæ uersutiam ac deceptionem non admittunt.

Veritatem autem sectantes in charitate, crescamus in ipsum per omnia, qui est caput Christus.] Fraudulenti enim & in uerbis uersuti, omnes notha & falsa loquuntur, neque quicquam in ipsis est uel sanũ uel stabile. Nos autem ueritati studentes in dilectione erga Deum & proximũ, neq; uana dogmata habentes, neq; in hypocrisi uiuentes (hîc enim uidetur & de uita ipsis disputare) crescamus in Christũ per omnia nostra, uitam nimirum & doctrinã. Ipsi enim, qui caput est, debemus adaptare nostra, ut nihil non respondens & inconueniens capiti feramus, sed omnia augeamus ad ipsum. B

Ex quo totum corpus compactum & connexum, per omnem iuncturam subministrationis secundum operationem in mensura uniuscuiusq; membri, augmentũ corporis facit ad ædificationem suiipsius in charitate.] Sententia huius loci talis est, etiamsi obscurè dictus sit: Quemadmodũ in corpore spiritus, qui è cerebro descendit per nerUos, non simpliciter dat omnibus membris sensum, sed secundũ proportionem cuiq;, ei quidem quod plura recipere potest, plura: quod uerò minus, minus: sic & Christus in animas nostras quæ sunt membra ipsius, facit suppeditationem charismatum suorum. Non simpliciter, sed pro mensura cuiuslibet membri, hoc est, perinde ut potest capere quodlibet, hacq; ratione totum corpus ædificationem & augmentum sui ipsius facit in dilectione. Aliter enim non licet recipere suppeditationem descendentis desuper spiritus à quo & uiuificamur & crescimus, nisi per dilectionem connexi fuerimus, & uniti ceu unum corpus. Vt enim manus si à corpore auulsa fuerit, non porrò receperit sensibilem spiritum, tanquam à continuitate diducta: sic & nos nisi uniti fuerimus, non recipiemus à capite nostro Christo descendentem spiritus gratiam. Propterea dixit q; corpus etiam compactum & connexum, hoc est, non è simpliciter positis membris, uerumetiam coniunctis, & unoquoq; proprium locum habẽte, ut nullum luxatum sit, neq; præter formam collocatum. In nobis igitur est, nos ipsos construere & coagmentare per dilectionem: Christi uerò capitis nostri, spiritum adlegare. Totus igitur hic sermo & uniuersum argumentum est de humilitate, & unitate seu coniunctione. Quod uerò ait, Per omnem iuncturam subministrationis, denunciat hoc, quòd spiritus à capite aduectus & suppeditatus omnia cõtingat. Corpus igitur crescit & ædificat per hoc quòd spiritus suppeditatio membra contingat, atq; in eis operetur. hoc enim est quod per operationem membris spiritum communicat.

Cõparatio philosophica.

Hoc igitur dico & testificor in Domino, ut iam non ambuletis sicut & reliquæ gentes ambulant in uanitate sensus sui.] Præceptoris est non solum adhortari, uerumetiam terrere, per hoc quòd Deus discipulis etiam adstet atque præsit, æquè ac diuus hic Paulus agit. Testor enim, inquit, uobis in Domino, hoc est testem Dominum facio, quòd non occultarim uobis ea quæ dicenda fuerint, Non dixit autem, Ne porrò uos ambuletis

Præceptor etiã terreat

A ambuletis quemadmodum ambulatis, ut ne iritet eos, uerùm reliquarũ gentium instar inquit, illarum exemplo illos castigans & erudiens. In uanitate porrò mentis circumambulabant, ut qui idola colebant, & qui affectibus suis inseruiebant, & qui mundi uanitatibus adfixi erant. Quæ ideo uanitas dicuntur, quòd nos illis uanè utamur, non enim è sui natura uana sunt: ualde nãq; pulchrè sunt condita.

Tenebris obscuratum habentes intellectum, abalienati à uita Dei.] Lumen quidem lucebat diuinæ cognitionis, puræq; uitæ: ipsi autem obtenebrarunt seipsos, imbecillem facientes animę uisum & perspicuitatem per caliginem affectuum mundanarumq; curarum. Reuma enim multũ & difficulter curabile, sunt affectus & solicitudines mundi turbantes mentem. Propterea & à uita Dei, id est diuina, quæ secundũ Deum est, ab alienati sunt sic se habentes. Rationalis autem hominis uita est, ueritatem intelligere. Ad hanc qui excæcatus est, haud iniuria non dicitur uiuere, eo quòd ueritas sit substantia & lumen rationis. *Veritas, rationis lumẽ.*

Propter ignorantiam quæ est in ipsis propter cæcitatem cordis ipsorum.] Si igitur ignorant, quid eos accusas? Ignorans enim docendus est, non accusandus. Atqui ignorantia, inquit, propter cæcitatẽ eis accessit, siue propter stupiditatem, stupiditas autem & sensuum ueluti carentia, est ex affectu & propensione ad impuram uitam. Proinde digni sunt qui accusentur, reprehendanturq;. Audi enim & quæ sequuntur.

Qui ✱ desperantes, seipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immũditiæ omnis cum auiditate.] Viden' ex uoluntate atq; proposito hanc eis stupiditatem esse? Desperantes enim, inquit, hoc est segnes facti, nolentes laborare ut inueniant bonum, omni dolore tantum non uacantes, ac ueluti ad stultitiam redacti, se ipsi tradiderunt impu
B dicitiæ, ut quid faciant: ut designent impuritatem. hanc enim exercitij continuiq; operis loco posuerunt, nec unam quidem eius speciem, sed omnigenam. Qui igitur non in summum stuporem uenturi erant, qui seipsos omni immunditiei tradiderunt? Etenim immũda uita, dogmatum quoq; prauorum causa est, & omnis boni ignorantiam parit. Quando igitur alio in loco audiueris quòd Deus tradiderit eos in reprobã mentem, reminiscere etiam huius loci, atq; compingens utrũq;, intellige q; Deus dicatur tradere eos qui seipsos tradunt, hoc est permittere nec non concedere, quandoquidem se dignos hoc permissu fecerunt. Ad hæc cum dicit, Cum auiditate, uoluntariam eis stupiditatem & inscitiam adesse testatur. Licuisset enim eis & pecunijs & uoluptatibus moderatè frui: illi uerò intemperantia electa, in omnibus ad cæcitatem uenerunt, & insensibilitatem, siue inscientiam cuiusuis boni. ✱ἀπηλγηκότες, desperãtes, socordia detẽti, dolore & sensu sui mali carentes, ante quorum oculos non est timor Dei. Rom. 1. Tradere Dei, permittere est.

Vos autem non ita didicistis Christũ, siquidẽ ipsum audiuistis, & in ipso docti estis, sicut est ueritas in Iesu, deponere uos secundum priorem conuersationem ueterem hominem.] Gentes quidem sic se habent, uos autem non sic didicistis Christum, siquidem audiuistis Christum, & in ipso instituti estis: hoc est, quandoquidem didicistis Christũ. Non enim dubitans, cæterùm admodũ firmatus atq; certus hæc dicit. Nam & hoc est discere Christũ, rectè uiuere: perinde ac qui scelerate uiuit, Christum ignorat. Deum enim, inquit, confitentur se nosse, factis aũt negãt. Quod aũt ait, Sicut est ueritas, sic intelliges, q; non sicut gentes in uanitate circũambulant, sic & uos ad eadem uana estis compositi atq; cõparati. Quæ enim Christi sunt, tum dogmata, tum uita, nõ sunt uanitas, sed ueritas. Peccatum aũt est uanitas & mendacium, ut quod substantia & subiecto careat, nec habeat perfectionem. Virtus autem ueritas est, ut quæ subsistat, & perfectionem finemq; habeat. Quid autem docti estis? & quid ueritas secundũ Christum? Nimirum ut abijciamus ueterem hominem, hoc est, prioris uitæ conuersationisq; nostræ mores, adeoq; præcedentem uiuendi rationem peccatis obnoxiam. *Peccatũ uanitas est.*

Qui corrumpitur secundum desideria erroris.] Bifariam hoc intelliges, uel quòd æquè ut cupiditates corrumpũtur, sic & ipse homo, hoc est, ratiocinatio & cogitatio corrumpitur. Quomodo autem cupiditates corrumpũtur? Etenim & morbo & senio pulchritudo marcescit, ac robur uirile consimilem ad modum, ac morte tandem simpliciter omnia tolluntur, dissoluunturq;. In illa enim die peribunt omnes cogitationes & stu *Psal. 145.* dia eius. Vel secundum concupiscentias dixit, pro à concupiscentijs. etenim ab his corrumpitur uetus noster homo, quemadmodum lana & ferrum ab ijs quæ generant ab ipsis etiam corrumpũtur. Nam & gloriæ amor perdit, quo ad animam omnino, non-

nunquam etiam quo ad corpus: ac uoluptates similiter. Bellè autem errorem siue decA ptionem, uoluptatẽ ex hisce promanantem dixit, fucus enim est, & mendacium, uoluptatis quidem speciem & figuram habens, cum re ipsa nihil sit, cẽp amarulentia. Hæc enim est deceptio, aliud uideri, aliud uerò esse.

Renouamini spiritu mentis uestræ.] Vt ne quis existimet alium introduci hominẽ, ait, Renouamini: hoc est, ipsum quod cõsenuit, resuscitate, & aliud facite. Proinde subiectum quidem idem est, permutatio autem est morum & mentis. At quî fiat ista renouatio: per spiritum sanctum, qui habitat in mente uestra. spiritus enim non sustinet priora & uetera opera. Porrò quod ait, est huiusmodi: Renouamini spirituali renouatione in mente uestra, sed non corporali, & in corpore facta.

Et induite nouum hominem.] Viden' subiectum idem esse, quod exuitur & induitur? Indumenta autem uaria necnon diuersa sunt, utpote uirtus & uitiũ. Vt enim exui & indui, facile est: sic & uitium & uirtus, facilia sunt, si uelimus. Quur uerò hominẽ appellat uitium, & eundem uirtutem? quoniam ex operibus non minus figuratur & notatur homo, quàm ex natura. hęc enim indicant hominẽ, siue bonus siue malus sit. Nouus igitur homo est qui ex baptismate nouatus est, qui & fortis debet esse, citra rugas, & sanus: hæc enim omnia sunt & iuuenis & nouus.

Qui secundum Deum creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis.] Iste, inquit, homo creatus est non secundum cupiditates, sed secundum Deum, hoc est, à Deo est creatura talis quæ Deo placet, in baptismate, non ex aqua & terra, sed in iustitia & sanctitate. hæc enim huiusce hominis sunt substantia. Iustitia igitur uirtus est uniuersalis, quem admodum etiam solemus iustum appellare, qui inculpatæ uitæ est. Quinetiam Dominus, Nisi, inquit, abundauerit iustitia uestra plus cẽp Pharisæorum. omnem enim uirtutem hîc dicit. Sanctitas autem, puritas est, atq; adeò implere omne debitum. Quemadmodum & in uita defunctis dicimus * iusta uel sancta, quando quis quæ debentur ei, perfecerit: & ἐξιλάσασθαι, hoc est expiationem feci. Quia uerò & in ueteri Testamento iustitia dicebatur, illam huius fuisse figuram affirmat. Ego, inquit, tibi de ueritatis & B euangelij iustitia loquor, uel respectu & collatione iustitię quæ est per speciem & similationem, iustitiam hanc dixit, quæ ueritatis est. Creatus est igitur homo iste in baptismate per iustitiam & sanctitatem. Induite autem ipsum & nunc per uitam & opera. Quando autem audiueris induere, ut nũquam deponat intellige, ut in eo loco: Induit maledictionem, tanquam pallium, &, Amictus lumine. Consueuimus etiam dicere, Hic illum induit.

Propterea deposito mendacio, loquimini ueritatem unusquisq; cũ proximo suo, quoniam sumus inuicem membra.] Cum generatim ueteris hominis mentionem fecisset, deinceps & speciatim per partes eum describit, ac primò mendacium resecat, quod est alterius erga alterũ: causasq; adducit, q̃ proximi inter nos simus, & quod maius est, maioremq; nobis pudorem suffundit, quòd alter alterius membra simus. perinde quasi hoc dicat: Nunquid oculus uidens uenenatum animal, mentitur aduersus pedem, nec coniicit eum in fugam? Sic cum profunda fossa sub culmis ac terra abdita fuerit quam pes explorarit, nunquid mentitur & simulat pes, neque oculo denunciat, ut alio in loco conspiciat atq; inueniat transitum? Ac simpliciter in omnibus idem inuenies. Hunc ad modum & nos non mentiamur neq; fallamus alter alterum. membra enim sumus unius corporis.

Irascimini, & ne peccetis.] Mendacium primùm uetuit, & quia sæpenumero ex mendacio ira gignitur, ait, bonum quidem fuisset omnino nõ irasci. Postquam autem contigit, ad peccatum tamen ne præcipitari uelitis ex immoderata iræ usurpatione. Nonnulli asseuerant unam esse iram quę non peccet, ut quæ sit aduersum dæmones, & pra uos animi motus, quam explicat hîc nobis diuus apostolus.

Sol non occidat super iracundiam uestram.] Ne perseueret apud te diutius equo iracundiæ affectus, ne sol nobis hostibus relictis & nondum reconciliatis abeat, ne quando uideatur indignis uobis præbuisse lumen: simul etiam, ne quo modo nox uehementius accendat ignem per tristiores cogitationes, insidiasq; paret.

Ne detis locum diabolo.] Inter se mutuo pugnare, istud est locum dare diabolo. Tantisper enim dum unitate coniuncti fuerimus atq; condensati, nihil suorum aduersum

A sum nos introducit Satanas, ceu non inueniens locum. At quamprimum animaduerterit dissensionem inter nos, tum ceu inuento loco, caput suum subintroijcit serpentis instar, ac deinceps omnem reliqui corporis tractum contrahit secum.

Qui furabatur, iam non furetur.] Animaduertis membra ueteris hominis? mendacium puta, uindictæ cupiditatem, furtum. Non dixit autem, Puniatur qui furtum commisit: sed, A' malo desistat. punire nãq; est fori iudiciarij: dehortari aũt à uitijs, Christi doctrinæ est. Vbi sunt aũt qui dicunt καθαροὶ id est puri, cum reuera omni sordium genere sint referti, pœnitentiam auferentes? Audiant enim quòd liceat exuere noxam, nedum quòd à peccato desistant, uerùm quòd boni etiam quicquam operentur. Audi enim quod sequitur:

Magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti.] Nõ enim satis est à peccato quiescere, sed cõtraria ei uia est adeunda, diuersum ab eo conficiendum iter. Antea operabatur malum, iamnunc operetur bonum: neque id simpliciter, uerùm cum labore, partim quidem ut conterat corpus quod antea ex torpore mala didicerat: partim uerò ut largiores habeat uitæ mores, & facultates. Ac impertiat etiam alijs, ubi antehac aliena sublegerat, iam alijs beneficentiam exhibeat. Deus bone, ut euangelium eos facit angelos, qui ferè dæmones fuerant!

Omnis sermo † malus ex ore uestro nõ procedat.] Sermonẽ malũ, ocioſum appellat, temerarium, importunumq;, ueluti facetias, stultiloquium. Cęterùm σαπρὸς spurcus, & putris, siue graueolens potius est, turpiloquium, conuicium, obtrectatio. Non enim rerum & operum tantummodo, uerumetiam uerborum luemus pœnas. † σαπρὸς *spurcus, malus, iniquus, putris, turpis.*

Sed si quis bonus est ad ædificationem necessitatis, ut det gratiam audientibus.] Id est, si sermo ædificat proximum, qui tibi necessarius est, ob instantem necessitatem, illum, inquit, sonemus, illum loquamur, non importunè & incommodè, ut gratias nobis agant auditores. Nam si animæ commodans quicquam dixerimus, agent nobis gra- *Prouer. 15. Eccl. 3 Verbũ Dei*
E tias auditores, ut qui per nos adiuti sint: uel ut inquit eos gratiosos & amabiles reddat sermo. Vt enim unguentum gratiam addit assumentibus, sic & sermo diuinus & animæ utilis. Obserua quomodo quod semper Paulus adhortatur, id etiam iamnunc nos oret, ut ędificemus proximum, quod est, nosipsos. Qui enim alteri consulit quæ saluta ria sunt animo, multo iam prius & potius sibi ipse isthuc facit.

Nolite contristare spiritum sanctum Dei.] Si proferas uerbum spurcum & Christiano ore indignum, non hominem contristasti, sed spiritum Dei, à quo beneficium accepisti, à quo sanctificatum est os tuum. Infert igitur qua in re beneficium acceperimus.

In quo signati estis in diem redemptionis.] Is enim signauit nos, atque imperatorij gregis ostendit esse, is non permisit nos statui cum obnoxijs iræ Dei: sed signauit nos & segregauit, ut simus redempti ab eadem. Non pudet igitur nos illum ipsum contristare? Signatum est os tuum à spiritu, ut nihil indignum ipso loquaris; ne dissoluas igitur sigillum.

Omnis amarulentia, & † tumor & ira, & clamor, & blasphemia, tollatur à uobis cum † θυμὸς, *tumor, ferocia, animi concitati impetus.*
omni malitia.] Sustulit & per suprà commemorata sanè iram, nunc autem stirpitus eam euellit. amarulentia enim, & tumoris & iræ radix est. Cum enim succus amarus exasperatus fuerit nimium, excedit quo continetur uasculum, folliculum uidelicet, perq; totum corpus fundit, ac hominem planè efferat. Amarulentia igitur est occulta inflammatio, dolus, praua suspicio ad malefaciendum præparata. tumor aũt iręq; est principium, ueluti accensio quædam. Ira aũt est, quę iam ad opus etiam patrandum turget. Quia uerò ira nisi habuerit clamorem simul inflammantem ipsam, facilè extinguitur, adijcit q̃ clamor etiam tollatur, hoc est, sopiatur, obscuretur, ut nullae adeò reliquiæ maneant. Equus enim est uociferatio, ascensor aũt ira, impedi equum, & subuertisti ascen- *Clamor, equus est ex uehiculum iræ, tanquã ascensoris.*
sorem. Tolle etiã blasphemiã, siue conuicium quod nascitur ex ira. Accendit aũt eam uehementius per uociferationem. Quia uerò plerique sunt qui clanculum mordeant, nihil quidem palàm dicentes, mordentes aũt clanculum, obscuram & re conditam malitiam subseruantes, propterea adijcit, Cum omni malitia, hoc est, & modica & magna.

Estote autem inuicem comes, misericordes, condonantes uobismetipsis.] Quia non satis est à malis abstinere ut regnum assequaris, sed bonorum operum peractio etiam

est necessaria (si enim bonum operari prætermiserimus, in gehennam præcipitamur, etiamsi malum non operemur, ut ex multis Euangelij locis liquet) hanc ob rem
Matt.25. Paulus sublatis malis, ad bonorum operationem adhortatur, Estote, inquiens, comes, ad oppositionem iræ: misericordes, ut opponat amarulentiæ: donantes uobisipsis, hoc est ad ueniam inclinati: & peccantibus dimittentes, ut opponat malitiæ & blasphemiæ.

Sicut & Deus donauit nobis in Christo Iesu.] Quia tristiora exempla erant, Deum
Luc.6. exempli uice producit. Potuisset quidem dicere, Deus dixit, Dimittite, & dimittetur uobis: ueruntamen quia de futuris rebus plerisq; dubitant, quæ iam antè transacta sunt, in medium promit. Deus, inquit, donauit nobis. quomodo? in Christo, hoc est, cum periculo filij sui, mactationeq; eius. Tu fortasse citra periculum donas, ille uerò non sic: ac tu quidem fratri tuo, ille uerò tibi, cum hostis esses, remisit ac donauit. Obserua autem quomodo pro eo quod diceret, donantes alter alteri, dixerit, uobisipsis, ostendens perhoc, quòd si alijs alij donemus, nobisipsis quisq; pro sese gratiam & beneficium impendimus.

CAPVT V.

ESTote ergo imitatores Dei, sicut filij dilecti.] Quemadmodum Dominus te dilexit, sic tu dilige fratrem, tum imitatus es Deum pro utribus. Non licet enim hîc paupertatem culpare, ac dicere, Si remisero, damnum patior. Remitte impingenti atque peccanti gratis, ac citra damnum, & lucratus es magnum thesaurum, nempe
Matt.18. quòd Deum imitatus es. Deinde & aliam causam præclariorem ponit. Sicut filij, inquit, dilecti: hoc est, & aliam necessitatem habetis imitandi nimirum patrem uestrum. Postquam enim non omnes liberi imitantur patrem, apposuit dilecti: tales enim patrem imitantur.

† Hæ dictiones, pro uobis, habentur apud Chrys. & alios, ideo negligentia scribæ uidetur omisse in codice Basil.

Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit seipsum † pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem bonæ fragrantiæ.] En omnium fundamentum charitas. Vbi enim hæc est, non clamor, non ira, non blasphemia, sed omnia sublata sunt: propterea postremò summam hanc posuit. Docet autem & unde facti simus liberi, ex charitate uidelicet. quare hanc uendicare debemus tanquam eam quæ nobis præbeat filiorum adoptionem. Quemadmodum enim ægrotantes, si adiuuemur pharmaco quopiam, ipsum etiam pharmaci nomen ueneramur: sic & charitatem amplecti debemus. per hanc enim tradidit seipsum pro nobis Dominus. Atqui ille pro inimicis quidem tradidit seipsum, tu uerò amicis parces. Quare tum uerè imitaberis Christum, quando hostibus benefeceris. atqui tum seruatur quod ait Apostolus, Sicut & Christus. Et pro hostibus mori, istud est hostia, & odor bonæ fragrantiæ. Hoc enim & Christus factus est, moriens pro nobis hostibus. Atq; hoc est imitari Deum.

Fornicatio autem, & omnis immunditia, aut † auaritia, nec nominetur apud uos, sicut decet sanctos.] Cum dixisset de amaro motu animi concitati, uenit ad minus malum, concupiscentiam uidelicet: quemadmodum & legislator cum dixisset, Non occi
Exod.20. des, quod est animi concitati: secundò subiunxit, Non committes adulterium, quod est concupiscentiæ. Vt enim amarulentia, uociferatio, & blasphemia, animi sunt concitati & efferuescentis: sic concupiscentiæ sunt fornicatio, & impuritas, & auiditas siue immoderata cupiditas. pari nanq; ratione pecunias amamus, & corpora. Ne nominentur igitur apud uos huiusmodi, sed toti sitis puri. uerba enim ad opera uiam præbent. Itaq; si sancti estis, & lingua uestra sancta sit. Infert autem & deinceps:

Turpitudo & stultiloquium, aut facetiæ, quæ non sunt decentia, sed magis gratiarum actio.] Quemadmodum clamorem remouit, qui est iræ uehiculum: sic nunc turpiloquentiam & facetias, fornicationis uehiculum reiecit. Ne dicas enim urbana, neq; turpia: quod si feceris, extinxisti flammam fornicationis. Deinde ne uideatur nimium seuerus & morosus, quippe qui urbanitatem excindat, causam intulit, inquiens: Quæ non conueniunt, non decent, hoc est, quæ non sunt Christianorum. Vt enim coriario non licet quicquam facere eorum quæ non sunt suæ artis, hanc ad rationem Christianus

† πλεονεξίαν, *plus habendi cupiditatem, immoderata concupiscentia, ut non solum ad pecunias, sed etiam ad corpora extendi queat.*

A stianus sanctus factus, non debet loqui quæ minimè deceant aut conueniant ad sanctificationem. quæ enim nulli sunt usui, nihil ad nos. Sed si quid loqui uelis, gratiarum actio sit tibi quoduis uerbum: ac si cõsueueris gratias agere, recordaberis ex quali homine quantus sis factus, & lugebis mala tua, admiraberisq; ad stuporẽ usq; eum, qui tantis te dignatus sit bonis, nec tibi uacabit aliud quiddam dicere. nõ enim risus facetiarumq; præsens tempus est, sed luctus & certaminis. Hostis circuit dentibus frendens aduersus te, ac tu ludis, & urbanitatem exerces? Quòd si difficile sit superiorem te hoste fore etiamsi acriter certes, quanto magis si ludas? Quid autem est facetus? facilis, qui omnia fit, facilè permutans sermones: hoc autem est inconsistentis mentis, & alienæ ab ijs qui petræ seruiunt.

Christianũ non decentia.

1.Petr.5.

Hoc enim † sciatis, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, qui est idolorum cultor, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei. Nemo uos seducat inanibus uerbis.] Fuerunt nonnulli, ut uidetur, qui dicerent apud Ephesios, quòd Deus hæc leuia prohibuerit, ut perterrefaceret. Quid enim adeò absurdum est, dicere, Stulte, ut propterea quispiam gehennæ obnoxius fiat? & quomodo auarus est idololatra? Hos itaque notat hoc loco Paulus, quod & illatio indicat, Nemo uos seducat inanibus uerbis. Inania enim uerba sunt, quæ gratiam temporariam habent, ad opera uerò, inutilia demonstrantur: estq; impostura huiusmodi uerba facere. Quòd autem auarus sit idololatra, disce ex uerbis Christi, Non potestis Deo seruire & Mammonæ. Deficit itaq; à Deo auarus & inseruit auro: qui igitur non fuerit idolorum cultor? Porrò si dicat, Nõ erexi idola: quid tum postea? nõ enim qui inter gẽtiles urbanio res erant, se idola adorare fatebantur, sed Venerem fortasse, aut Martem: ista autem animorum sunt affectus. At non auarus occidit & mactat oues: si non oues, homines tamen mactat, & animas rationales. Gentiles, Dei creaturas adorabant: auarus autem, suum ipsius figmentum adorat. Neq; enim Deus auaritiam condidit, sed nostra insatiabilitas. Opinor autem Paulum à Dauide hoc dicere, alio tamẽ modo. Illo enim
B asseuerante, Simulacra gentium, argentum & aurum: ipse pro sua magna sapientia inuertit, Argentum, inquiens, & aurum sunt idola. Proinde qui colit argentũ & aurum, est idolorum cultor.

† ἴστε τοῦτο γινώσκοντες, *id est, sitis uel estis cognoscentes. Chrysostomo habet ἴστε γινώσκοντες, id est, scitis uel sciatis cognoscẽtes, ut sit congemination ad expitasin, ut legit ecclesia.*

Psal.113.

Propter hæc enim uenit ira Dei in filios inobedientiæ.] Vel propter fornicationem & impuritatem, uel propter idolorum culturam, uel propter huiusmodi deceptorum sermones. Inobedientiæ autem filios, ualde inobedientes, à Deo deficientes, ac tradentes huiusmodi dogmata.

Nolite ergo effici participes eorum. Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.] At uos, inquit, ne communicetis eis. Deinde uetera ac priora eis ad memoriam scelera reuocat. Cogitate, inquiẽs, quid eratis, & quid facti sitis, quòd à tenebris lumen facti sitis. Primùm quidem doctrinæ nomine adeoq; uitæ, tenebræ re ipsa eratis: nunc uerò lumen estis, ut qui Deum agnoueritis, operaq; lucis faciatis. Hoc aũt contigit uobis non à uestra uirtute, sed in Domino, hoc est, per diuinam gratiam. Non debetis igitur filijs inobedientiæ & incredulitatis communicare, in quos uenit ira. Quondam enim eratis tales, digniq; ira, nunc autem non porrò. ne igitur rursus curratis ad tenebras.

Vt filij lucis ambulate.] Hoc est, decorè, & quemadmodum decet eum qui in lumine ambulat. Quin potius alijs etiam nos lumen esse iubet. luminis enim filius, omnino
Mat.5. & ipse lumen est.

Fructus enim † spiritus in omni bonitate & iustitia & ueritate.] Veluti interpretatur nobis quid sit, filius lucis, inquiens, Qui fructũ spiritus habet. Ipse enim spiritus fructum profert, non illa quæ prædiximus, uerùm contraria potius. Bonitatem quæ amarulentiæ & iræ opponitur: ac ueritatem, quæ pugnat cum falsa impuritatis uoluptate. Omnem autem bonitatem dicit, quæ erga omnes est, nedum amicos, sed magis erga hostes.

Lucis filius.

Probantes quid sit beneplacitum Domino.] Probare, perfectorum est, qui iudicare

† πνεύματος, *id est, spiritus. sic & Chrysostomus. alij habent* φωτός, *id est, lucis, ut Robertus Stephanus ad marginem indicat.*

possunt. Imperfectæ itaq; ac reprobæ cogitationis ac mentis est, non eligere neq; uelle quæ Deo placeant, quales sunt suprà commemorati affectus. A

Et ne communicetis operibus infructuosis tenebrarum, magis autem & redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est etiã dicere.] Infrugifera sunt tenebrarũ & peccati opera: nihil enim fructus ferunt, præter mortem & ignominiã. Non oportet igitur cõmunicare talibus operibus, sed arguere potius talia agentes, & erudire. Quomodo igitur alio in loco dicit, Ne iudicetis, pro eo quod est, ne cõdemnetis? Aliud est aũt arguere, & aliud condemnare. Arguere enim ad emendationem pertinet: condemnare uerò ad cõuicium & diffamationẽ. Præterea Nõ iudicate, de minimis peccatis dicit. Infert itaq; Quid autem uides festucã in oculo fratris tui? Clàm autem notat nefarias ac secretas quaspiam res, quæ apud Ephesios peculiariter locum habebant.

Mat.7. Reprehensio & condemnatio differunt.

Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur.] Lumen uos esse dixit. Porrò lumen arguit & prodit quæ in tenebris fiunt. Si igitur uos uirtutibus conspicui estis, non poterunt latere scelesti. Vt enim lucerna lucente fur non ingreditur: sic lumine uirtutis uestrę fulgente, illi capientur, à uobis præsertim sermonibus erudientibus proditi & retecti.

Omne enim quod manifestatur, lumen est.] Quemadmodum uulnus si contegatur, nullam curam recipit, sic & peccatum. Cum autem manifestatum fuerit, efficitur lux, non peccatũ ipsum, cæterùm qui operatus est. Cum enim proditus & retectus, resipuerit, ac remissionem consecutus fuerit, nónne eius tenebræ mundatæ sunt? Vel, uita uestra, inquit, manifesta cum sit, lumen est: nemo enim occultat irreprehensibilem fidem & operationem. Quæ uerò occultantur, propterea quòd digna sunt tenebris, occultantur: quæ arguere oportet & manifestare.

Propterea dicit, Expergiscere qui dormis, & surge ex mortuis, & illucescet tibi Christus.] Dormientem & mortuum, peccatis hîc immersum dicit. æquè nanq; uirosi est odoris atq; mortuus, uacans perinde actione ut dormiens: somnia enim uidet, & imaginatur ea quæ non subsistunt. Cum igitur excitatus fuerit quispiam à peccato, tum illucescet ei Christus, hoc est, refulget sicut sol iis qui è somno sunt excitati. Tantisper enim dum in peccatis est, odit lucem, nec uenit ad ipsam. Nõ de infidelibus autem hæc tantùm dicit, uerùm & de fidelibus. Inuenias aũt discrimen inter dormientem, & mortuum. Plericq; enim qui malũ patrant, quod patratur tamen nõ laudant, dormientes dici possint, qui & celeriter excitãtur: ad quos pertinet quod dicit, Expergiscere. Nõnulli autem & faciunt malum, & patrocinantur ei, qui mortuorum instar haberi queant, ut qui difficilius ad bonum reuocari queant. Attamen & hos uerbum inclamat, ut surgant: non enim desperandum est de mutabili natura, neq; statim condemnanda. B

Dormiens et mortuus differunt.

Videte itaq; quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed ueluti sapientes.] Amarulentiam adhuc iramq; expurgat, perinde quasi dicat eis, Oues estis in luporum medio, multi erga uos feroci sunt & agresti animo, qui etiam familiarissimi uidentur: uidete autem ne cuipiam detis occasionem inimicitiæ, nisi fidei causa. Nemo uos in alio quopiam accuset, cæterùm & honorem & omnem obedientiam præstate, si fides nõ labefactetur, ac columbarum uos more geratis. Sapientiæ enim est atq; prudentiæ, seruare seipsos irreprehensibiles, neminem ulciscentes.

Matt.10.

Redimentes tempus.] Non uarios nos esse docet, uerùm quia tempus non est uestrum, sed aduenæ estis & peregrini, & exteri, ne quæratis honores & gloriam, neq; ultionem, sed omnia ferte, atq; in hoc tempus redimite: omnia etiam quæ uoluerint, permittite. Quemadmodum si quis opulentus uideat quosdam inuadere se ut ipsum tollant è medio, multa dabit, seq; ipsum redimet: hunc ad modũ & uos omnia date, ut caput & summam conseruetis, nimirum fidem.

Simile.

Quoniam dies mali sunt.] Non dierum essentiam atq; naturã reprehendit (essentia enim diei lux est ipsa uulgaris, & horæ, quæ igitur in hisce malitia est:) sed propter ea quę in diebus fiunt, easdem uidetur incusare: perinde ac solemus dicere, Malum diem transegi, propterea quæ in ipsa contigerunt, uidelicet quæ ab hominibus prauis facta sunt, non à Deo. Propterea igitur dies praui dicuntur, tanquam sceleratos homines in se dominantes habeant.

Dies mali.

Propterea non sitis imprudentes, sed intelligentes quæ sit uoluntas Dei.] Quia dies

prauos homines habeant, uos ceu prudentes date operã, ne ullam eis occasionem detis, hæc enim est uoluntas Dei, ut uos in omnibus inculpatos seructis, cum ipsius unà fidei conseruatione. A

Et nolite inebriari uino.] Iram adhuc corrigit. nam & uini immoderata potio iracundos facit ac temerarios. Quòd autem immoderatum istum usum damnet, planum est ex eo quòd non dixit, Ne bibite: sed, Ne inebriamini. Temulentia autem est ex immoderato usu, mediq; excessu. Quandoquidem modicè & iuxta proportionem corporum hausta uinum, sanitatem efficit, perinde ac ipse etiam ait ad Timotheũ, & lætitiam, ut Dauid ait: testatur etiam ipsa rursus scriptura, Date uinum mœrentibus, ac ebrietatem siue profusionẽ dolentibus. Crassum enim quod fuerit ac obnubilum, dissoluit: propterea & corpora nostra Deus moderata & proportionabilia fecit, ut paucis sint contenta, & ad alteram uitam festinent.

1.Tim.5. Psal.103. Prouer.31.

In quo est luxus.] hoc est immoderatus usus. Non enim seruat, sed perdit, non corpus solum, sed & animã: hęc enim est asotia, id est luxus siue luxuria. Vel ἀσωτεία iuxta uulgi consuetudinem pro libidine accipit, ex temulentia enim libido nascitur.

Sed implemini spiritu, loquentes uobis ipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in corde uestro Domino.] Vis, inquit, lætari? Fuge uini repletionem: implericq; cupias spiritu sancto. Hoc autem obueniet tibi, si psallere dideris. psallentes enim spiritu implentur sancto, perinde ut qui satanicas cantilenas concinunt, spiritu immundo imbuuntur. Psallendum autem est in corde, hoc est, cum attentione, corde non huc illuc uersante sese & oberrante. Qui enim animo obseruat quid psallat, ille corde psallit. Expende autem hîc, quòd postquam animam purgauerit à uitijs, alijsq; affectibus prauis, misericordesq; nos fecerit, & condonantes fratribus, tum nos spiritu sancto impleri denunciat. Non enim simpliciter ille ueniet, sed implebit corda nostra. Simulac ergo tantum in nobis lumen fuerit, facilis ac plana reliqua etiam uirtus erit.

Gratias agentes semper pro omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & patri.] Semper, non solùm gaudij tempore, uerumetiam in mœroribus: nec pro bonis tantum, uerumetiam pro tristibus: & pro ijs rebus quas nouimus, & quas non nouimus: per omnes enim bene nobis fit, etiamsi ignoremus. Sunt autem gratiæ agendæ Deo patri in nomine Domini nostri: hoc est, ut simul nominemus Dominũ Iesum, & assumamus ipsum, ceu mediatorem cùm bonorum, tum ipsius gratiarum actionis. B

Subiecti alter alteri in timore Dei.] En rursus charitatis mentionem facit. ex hac enim est subiectio mutua & obedientia, nõ propter mundanã quampiam aut humanã commoditatem, cæterùm in timore Dei. Qui enim Dei nomine obediunt inter sese, nunquam offendentur aut dissoluentur, tanto nexu copulati.

Vxores maritis propriis subditæ sitis ueluti Domino.] Non simpliciter ac temerè multum seduloq; laborat Paulus pro coniugij firmitate, sed quia Deus etiã à principio huius eximiam curam gessit. Adamo enim sororem suam, imò potius filiam, & quid dico? carnem ipsius copulauit. Deinde multiplicato genere, latius matrimoniũ extendit, ut ne dilectionem ad solos cognatos contraheret. Porrò uita nostra per coniugia continetur. Ait ergo: Vxores subiectæ estote maritis uestris. Si enim in concordia matrimonium floruerit, pueri pulchrè educantur, & famuli ordinatè sese habent, adeoq; cuncta tam uiciniorum quàm amicorum sunt in felici statu. Seruite aũt eis tanquam Domino. Ecquî alibi scriptum est, Nisi quis reliquerit uxorem & uirum, non poterit me sequi? Nam si tanquã Domino seruiendum est, quomodo dicit deficiendum à uiro & muliere propter Dominum? Quoniam aduerbiũ. Veluti non est ubicq; eiusdem ualoris. Vel subditæ sitis ait, scientes q; seruiatis Deo: hoc est, si non propter uirũ in primis, propter Dominũ tamen. Nam si exteriori adeoq; mundi potestati resistens, Domini potestati resistit quanto magis quæ marito suo reluctatur? Itaq; è contrario, quæ marito obedit, Domino obedit.

Matrimonij curam Deus in primis habuit.

Quoniam uir caput est mulieris, sicut & Christus est caput ecclesiæ, & ipse est seruator corporis.] A ratiocinatione confirmat oportere subdi uxores, dilectionisq; argumentum & occasionem ponit ex hoc, quòd maritus rectoris & prospectoris locum obtineat, caput enim est & seruator: uxor uerò subiugatur atq; obediat, corpus enim

Luc.14.

Christus ecclesiæ caput.

est. Quemadmodum & Christus ecclesiæ caput, eius curam gerit, eamq; seruat, sic & A
marítus seruator sui est corporis, hoc est, uxoris. Quomodo igitur non debet subdi capiti corpus, cum curam eius gerat, illudq; seruet?

Sed sicut ecclesia subijcitur Christo, sic & uxores suis maritis in quouis.] Hinc discés apertius quod dixit suprà, Obtemperate proprijs maritis tanquã Domino. Postquam enim uxores debent subdi maritis, ut ecclesia Christo, ecclesia autem & mulieres sint, tanquam Christo: igitur subdi debet marito coniunx. Quomodo autem omni tempore iubet subdi? nunquid & quando ad incredulitatem eam compulerit maritus? Atqui de infidelibus uiris sermo nunc non est Paulo, sed de fidelibus, ad quos scribebat uidelicet.

Vxor diligenda uiro.

Et uiri diligite uxores uestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea.] Vides quomodo compulerit uxorem Paulus subdi tibi in mensura, qua & Christo ecclesia subditur? Audi iam rursus quomodo te cogat diligere eam, nec herili tantum in eam imperio ferri. Dilige enim ipsam. quali mensura? qua & Christus ecclesiam. Gere curam ipsius, quemadmodum & Christus ecclesiæ: ac si quid te oporteat pati, uel mori pro ipsa, ne recuses: iam enim copulatus ipsi hæc facies. Ille uerò in odio se prosequentem adulteram, id præstitit. & quemadmodum auersantem ipsum ad se adduxit, non minis neq; contumelijs: hunc ad modum si ipse auersantem te conspexeris coniugem tuam atq; delicijs indulgentem, multa dilectione & prouidentia attrahere ad te festina. Et si quicquam patiaris pro ipsa, ne obijcias, neq; conuicieris ei: neq; enim Christus ecclesiæ obiecit quicquam.

Vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in uerbo.] Igitur impura erat, & immunda & deformis, at propterea non est execratus eam: sic neq; tu tuã ipsius coniugem execreris, etsi maximè deformis fuerit, ac uilis. Quòd autem deformis fuerit ecclesia, audi: eratis enim quondã tenebræ. quid quæso tenebris est nigrius? Seruientes malitiæ & inuidiæ. quid immundius? Inobedientes, stolidi, imò & blasphemi. quid hisce est magis deforme? Interim tamen tanquã pro formosa, tanquam pro admiranda seipsum tradidit. Purgauit autem lauacro aquæ, hoc est, baptismate, In uerbo, quali? In nomine patris, & filij, & spiritus sancti. B

Vt exhiberet sibi ipse gloriosam ecclesiam.] Non simpliciter puram, sed gloriosam. Quemadmodum igitur Christus omnium author est bonorũ ecclesiæ, sic & tu sis uxori tuæ: ac quemadmodum ille, quod ad animam attinet, pulchritudinem ei acquisiuit, eamq; exornauit, pari ratione tu in hoc incumbe, non in corporis ornatũ. Si enim animæ formam atq; pulchritudinẽ inquiras à coniuge, statim eam ei efficies, componens ipsam, exhibensq; celebrem secundum spiritum cùm tibijpsi, tum Deo.

Maculæ. Rugæ.

Non habentẽ maculam aut rugam, aut quid huiusmodi, sed ut esset sancta & immaculata.] Per hæc animæ dicit affectus. Maculæ igit̃ sunt recẽtes affectus, quos & ablue re facilè, qui & uituperium adferebant. Rugæ autem, quæ tempore inueterata sunt, & consenuere, quæ & impuros faciebant, non facilè eluibilia crimina. Sed per diuinum lauacrum omnia purgauit, & sanctos & immaculatos exhibuit.

Sic debent uiri diligere uxores suas ut corpora sua.] Non tanq̃ maius magisq; necessariũ hoc exemplũ iam ponit (iam antea enim planũ est, Christi ad ecclesiã habitudinem maiorẽ esse hoc exempli demonstrationisq; sermone) uerũ tanq̃ uicinius & magis peculiare hoc adducit. Ne enim aliquis obijciat, Deus erat ille, & pro nobis seipsum tradidit: aliunde nobis necessitatẽ ob oculos statuit. Debent enim diligere, id est, res ipsa nõ est gratia, cæterùm debitum est & necessitas: nam corpus tuũ est uxor. Christi itaq; exemplum nõ ob solam dilectionẽ, uerùm ut cõponeret in bonis moribus, assumpsit, ut sancta sit, inquit, & immaculata. Quod uerò de carne profert, ob solã dilectionẽ est.

Qui diligit uxorem suam, seipsum diligit. Nemo enim unquã suam ipsius carnem odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus ecclesiã.] Intensam & uehementem curam quisq; pro sese carni suæ adhibet, itaq; & tu uxori. Rursus autem Christo pro exemplo utitur, innuens q; & Christus nos ceu propriam carnem suam dilexit.

Quia membra sumus corporis eius.] Hoc est, plurimũ nobis cũ eo cognationis est.

**γέγονεν.*

De carne ipsius, & ex ossibus eius.] A nostra enim materia *factus est, ut Heua ex Adam. Et quemadmodum illic est magna propinquitas, sic & nobiscũ agitur & Christo. Sumus

Asto. Sumus autem & aliter de carne eius, & ossibus eius. nam ut ille ex spiritu natus est *Ioan.3.*
citra commixtionem maris, sic & nos in lauacro. Tum q; assumptis nos mysterijs diuinitus transformamur. Atq; ut summatim colligam, hoc ait: Summã cum ipso coniunctionem habemus, & maxima cũ eo nobis familiaritas intercedit. Nam uisibiliter communicauit nobiscum carne & sanguine. Inuisibiliter aũt author nobis spiritualis reformationis extitit, sicut & Adam Heuæ creationis causa fuit. *Gen.2.*

Vxori cõmorandũ.

Propter hoc relinquet homo patrẽ suum & matrem, & adhærebit uxori suæ, erũtq; duo in carnem unam.] Ecce & aliud firmamentum. Parentibus suis quispiam relictis, illi agglutinabitur & complicabitur. Nec dixit cohabitabit, sed agglutinabitur, unionẽ quæ diuelli non possit significans. In carnem unam, intelligit simpliter hoc modo magnus ille Iohannes: Erunt caro una. Indicat autem & aliud quiddam: nam erunt duo, ut perficiant carnem unam, prolem uidelicet.

** μυστήριον, mysterium, sacramentum.*

*Sacramentum hoc magnum est, dico autem ego, in Christo & ecclesia.] Hoc est, magnum quiddam & admirandum diuus Moses indicauit. Reuera enim mysterium est, ut eos qui ipsum genuerint, qui ob ipsum multas ærumnas passi fuerint, quisq; in ipsum innumera beneficia cõtulerint, deserat quispiam & agglutinetur ei quam nunquã antè cõpexerit, necq; quicq̃ boni antea sit orsa, uel in ipsum cõtuleris. Ingens enim reuera hoc mysterium est, interim tamen ad Christum, inquit, ego hoc refero, quippe quod prophetico spiritu de eo dictum sit. Etenim & ipse dimisit patrem. nõ locali transitu, sed condescensu ad carnem, uenitq; ad puellam, ad sponsam, quæ ipsum nunquã agnouerat, factusq; est cũ ipsa unus spiritus. Qui eñ Domino agglutinatur, unus spi- *1.Cor.6.*
ritus est. Qua igitur ratione matrimoniũ culpatur, ubi Paulus ipsum ad mysterij Christum cõcernentis exemplũ producit, ipsum etiam mysteriũ uel sacramentũ nominãs?

Veruntamen & uos singulę unusquisq; uxorem suam, sicut seipsum diligat.] Atqui inquit, etiam si allegoricè hæc acceperim, propter uxorem tamen dicta sunt. Nec inuertit allegoria, mariti secundum literam habitudinem erga uxorem. Debet enim unusquisq; uxorem suam diligere, ac fouere, haud secus quàm seipsum. Nec mihi dicas, B
Hunc & hunc defectũ habet uxor mea: nam & tu in carne tua defectus habes, ueluti manum mutilam, pedem claudum, oculum strabum: sed minimè abscindis hæc, sed maiore illa cura dignaris.

Vxor ut se gerat in domo.

Vxor autem ut metuat uirum.] Quia inordinationem & seditionem nonnunquã parit æqualitas honoris ac dignitatis, propterea tumorem inducit, ut unus sit principatus, uir ipse. Metum autem hîc intensam reuerentiam, & contractionem, adeoq; obedientiam intellige liberalem, & liberis hominibus haud indignam, non seruilem. Ex huiusmodi igitur metu dilectio emerget & comparabitur, ipsaq; contrà metũ & reuerentiam conciliabit. Diliget enim coniunx uirum tanquam membrum, metuet autem seu honorabit tanquam caput. Quid uerò si nõ metuat mulier? Tu tamen dilige, tuoq; officio fungere. Similiter & mulier, etiamsi enim nõ diligatur, metuat tamen. Animad uerte quomodo multis uerbis demonstrauerit ac persecutus sit quomodò à marito sit diligenda coniunx. De metu autem perinde multa tradit, dilectionem enim primas obtinere operæprecium est. Etenim coniunx metu dilectionis metuere maritum debet, uti dictum est, non eo metu qui faciat tremere ac pauere, ex quo odium potius nascitur: sed ita, ut non respondet, non insurgat, primatum non ambiat. Etsi enim una sit caro, & principatũ habeat etiam ipsa, eamq; ob rationem æqualem dignitatem: uerùm secundus est dominatus mulier, maritus autem hac est superior.

CAPVT VI.

Filij, obedite parentibus uestris in Domino.] Quemadmodũ qui corpus fingit, primùm quidem caput, deinde collum, postremò pedes format: sic & Paulus dixit de mariti principatu primo, deinde de uxoris dominatu altero, deinceps de tertio principatu, qui est liberorum, uerba facit. mulieris enim solus maritus dominatur, liberorum aũt & uxor. Obedite igitur, inquit, parentibus, sed in Domino: hoc est, quando secundum Dominum fuerint, quę uobis mandarint. Nam si pater ad impietatem te compellat, aut filiam prostituere uelit, aut turpem artem docere filium, non est secundum Dominum mandatum hoc: quare ne obediat.

Hoc enim iustum est. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum

Exod.20. primum in promissione.] A natura hoc iustum est, tum & lege cautum est. Quomodo autem primum esse mandatum dixit, cum nõ sit? Illud enim potius primum est, Non occides, Non mœchaberis. At enim uide quid adiecerit, In promissione. Prima enim illa non habent promissiones & mercedem adiunctã. sunt enim à malis discessus quidam, non bonorum operationes. Porrò nemo dat mercedem ei qui sibi à malo abstinet. Hoc aũt mandatum postquã boni operationẽ habet, primùm etiam promissionẽ accepit. Admirandus autem hîc ordo est. Cum enim à prauis operibus legislator homines abduxisset, perducturus eos ad bonorum operationem, primum erga parentes honorem cõstituit atq; sanciuit. quandoquidẽ enim illi primi nobis post Deum benefactores fuerunt, quippe quia uitæ authores, non immeritò primi sunt qui nostrorum fructuum emolumenta capiant.

Parentibus secundum Deum plus debemus.

Vt bene tibi sit, & sis longæuus super terram.] Expende hîc tecum, quàm nõ longa dicat & multa, tanquam pueri non possint quemuis prolixum sermonem assequi. Alioqui marito & coniuge iuxta leges quas ipsis prius posuit, formatis, non est magni multiq; laboris pueros ipsis subijcere. Verùm neq; de regno hîc disserit, neq; de rebus sublimibus: uerùm quæ potissimum anima infantilis audire desiderat, hæc ponit: ad infantes enim ei sermo est. Quid autem iucundius pueris, quàm diu uiuere? quandoquidem & Iudæis, tanquam infantibus, hæc lege sunt sancita, cum non possent perfectiora audire.

Et patres, nolite ad iracundiam prouocare filios uestros.] Non dixit, Diligite, hoc enim natura ab ipsis uel inuitis postulat: sed, Ne ad irã prouocetis. hoc est, non exhæredes eos faciatis, neq; abdicetis eos: neq; onerosos uos illis ac sæuos exhibeatis, ceu non sint liberi, sed mancipia, semperq; erga ipsos ægro animo.

Sed educate eos in disciplina & correptione Domini.] Ad principium adeoq; causam obedientiæ ascendit, monstratq; parentibus quãnam ratione obedientes filios faciant. Si enim, inquit, uis obedire tuos filios, institue eos diuinis sermonibus: neq; dicas, religiosorũ tantummodo esse legere scripturas: cuiuslibet enim Christiani est, maximè eorum qui in mundo uersantur, quanto maiore ipsi auxilio indigent, ceu in tempestate agentes. Proinde pro te est q; audiant liberi scripturam: discẽt enim illinc, Honora patrem & matrem. Itáne gentilibus sermonibus educas filium tuum, ex quibus pessima quæq; docetur, diuinis autem sermonibus non item?

Christiani cuiuslibet interest scripturas legere.

Serui obedite dominis carnalibus.] Quia & seruorum uirtus ad domus constitutionem pertinet, eamq; perficit, ne hanc quidem partem negligit: sed ad hanc postremò uenit, quandoquidem & dignitate postrema sit. Non porrò autem hîsce tanquã paruulis & infantibus disserit, sed tanquam adultis & consummatæ ætatis, perinde ac in procursu demonstrabimus. Dominos carnales siue secundum carnem, dominos temporarios uocat. Statim enim eos consolatur, temporariã adeoq; caducam istam seruitutem esse ostendens, ut quæ cum carne simul dissoluatur.

Cum timore ac tremore, in simplicitate cordis uestri, sicut Christo.] De muliere uerba faciens, simpliciter dixit ut maritum metuat: hîc uerò cum exaggeratione. Tremor nanq; est timoris intensio. Vxor enim marito par est, eiusdemq; cũ eo honoris & libera est: serui autem non sunt eiusdem honoris. Quamuis enim fratres secundum Christum sunt, postquam tamen liberos alterum alteri obedire præcipit, adeoq; uxorem marito, magis seruos dominis parêre uult. Neq; enim hæc res obscuritas est, sed prima potius nobilitas, nouisse se moderatè gerere, atq; cedere proximo. Quia uerò non parum multi dominos suos metuunt, non ex beneuolentia tamen, sed quando latêre queant, insidias eis struunt, & fraudulenter cum eis agunt: ideo, In simplicitate cordis, apponit, fraudulentiam tollens.

Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes.] Hoc est, non tantum præsentibus dominis, & uidentibus, sed absentibus quoq;, eodem modo seruite.

Sed ut serui Christi.] Qui itaq; hominibus placet, nõ est seruus Christi, ut & in alio loco dicit: Si hominibus placerem, Christi seruus non essem. *Galat.1.*

Facientes uoluntatem Dei ex animo cum bona uoluntate.] Quia potest aliquis in simplicitate cordis & citra dolum seruire, nec tamen omnibus uitiis, sed certum tantummodo & definitum opus persequi & perficere: hanc ob rem apponit iam, Ex animo,

Fides seruorum.

mo, hoc est, totis uiribus & animi promptitudine, imò cum beneuolentia etiam, hoc est, ultrò & sponte, non ui. Hoc modo seruitutis ignobilitas tollitur, si uoluntarij bonum faciant serui, non expectantes necessitatem & flagra. Voluntatem autem Dei uel obedientiam uocat. uult enim bonam rerum constitutionem & ordinem Deus. Vel in illis obedite dominis uestris, in quibus Deus uos morem uult gerere. fortasse enim, ut & in liberis dictum est, ad turpia quędam compellant domini, uel ad impietatem, quæ non sunt diuinæ uoluntatis.

Seruientes Domino, & non hominibus.] Ipse enim recipit, ac in sese transfert quã dominis exhibent gratitudinem, quippe qui bonam in rebus & statibus ordinationẽ sanxerit lege. Et qui hisce non inseruit ut par est, diuinæ legi resistit.

Scientes quòd unusquisq;, quod cũq; fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, siue seruus, siue liber.] Quia uerisimile erat, multos dominos gentiles & infideles nihil boni impartituros eis qui fideliter inseruirent seruis, Etiamsi nihil, inquit, à Domino secundum carnem accipias, neque ullam compensationem feras, ab uniuersorum tamen Domino expecta. Hîc autem ostendit quòd uelut perfectioribus eis loquatur, & non ueluti pueris. Illis enim diu in terris uitam duraturam proponebat, hos autem ad futuram uitam remisit.

Et uos domini eadem facite illis.] Eadem? qualia? ut cum beneuolentia seruiatis, & non tanq; hominibus placentes, sed cum timore ac tremore, erga Deũ uidelicet. Etsi enim uerbis hoc nõ dixerit, attamẽ ista uult. Seruit et dominus seruo, curã eius anxiè gerens, omniaq; ei necessaria prębẽs, ac simpliciter eũ sustinẽs, eiq; cõdonãs, & quod ait Solomon, cum eo simul sese circumagens, ac laborans. Audi enim quæ sequũtur. *Eccl.2.*

Remittentes minas.] Non dixit, remittentes flagrũ, sed etiam ipsas minas. Multo magis itaq; supplicium: hoc est, neq; in ipsis minis graues & onerosi conspiciamini.

Scientes q; & uestri ipsorum Dominus est in cœlis.] Animaduerte quomodo perterrefaciat. Qua mensura, inquit, metieris, remẽsurabitur tibi. Ne audias & tu, Serue nequam, omne debitum remisi tibi, nónne oportebat & te misereri conserui tui? *Mat.7.14.*

Et personarum acceptio non est apud eum.] Ne existimes, si immitis sis seruo tuo, Dominum istuc abs te non inquisiturum, ob personæ uilitatem & contemptibilitatem. Hæc enim exteriorum legum sunt, quæ nouisse solẽt discrimen inter ingenuitatem & seruitutem, hominum enim leges sunt. Hîc autem sic non fit. uerùm tu ipse etiam seruus es eiusdem domini, & in conseruum austerus es? Nam à principio Deus seruilem conditionem istam non creauit, sed auaritia, ut in captiuis: & iniuria, qua patres & maiores affecerunt, ut in Canaan contigit. Etiamsi autem à Deo non sit condita, subiectionem tamen Deus statuit & confirmat, ob felicem politian, ne uita humana sanguine madeat & repleatur.

Seruilis conditio à Deo non est instituta.

Quod superest, fratres mei, confortamini in Domino, & in potentia roboris eius.] Cuiuslibet domus est exercitus. omnibus itaque potestatibus ordinatis, sic in bellum eas educit. Nam quum proprium ordinem aut stationem nemo transgrediatur, tunc res bellica bene habebit. Quia uerò pleraq; imperauerat quæ uisa sunt difficilia transactu, Ne metuite, inquit, sed in Domini potentia confidite. Non enim simpliciter ei robur est, sed potentia roboris: hoc est, inexplicabilem habet fortitudinem, quæ in omnes dominetur, & omneis uincat.

Addendum uidetur ex Chrys. ex alijs, τὸ λοιπὸν, id est, quod superest.

Induite† armaturã Dei, ut possitis uos stare aduersus insidias diaboli.] Quę sit armatura, paulo pòst docebit. Animaduerte quomodo nõ dixerit, pugnas aut bella, sed insidias. insidiæ enim sunt decipere, ac per fraudẽ capere. Non enim manifesta proponit hostis peccata, ut idololatriã apertè non cõmendat, sed alia quadam ratione confirmat, insidias struens, hoc est, persuasibilia & uerisimilia uerba faciens, uelamentisq; utens. Proinde cum ostendit aduersarium esse potentem, horrendum, & uarium, excitat eos ac uigilantes & attentos facit.

† πανοπλίαν *id est, uniuersa arma, siue totã armaturam.*

Quoniam non est nobis colluctatio aduersus sanguinẽ & carnem.] Et hoc non ut perterrefaciat, uerùm ut attentiores reddat, dicit. hostis enim uires & potentiam denarrans, tutiores suos facit & magis cautos. Non aduersum uulgares, inquit, hostes nobis lucta est, neq; aduersum homines ijsdem nobiscũ affectibus imbutos, eiusdémque nobiscum potentiæ.

Sed aduersum principatus, aduersus potestates.] Perinde ac Deus principatus habet ac potestates, hunc ad modum arrogans tyrannus huiusmodi ordines fecit. A

Aduersus mundi rectores.] Non q̃ in mundũ seu creationem dominentur, eiúsue domini sint, sed scriptura mundũ nouit ipsa praua opera & qui ea perpetrãt, quẽadmodũ & illud: Vos non estis ex mundo, hoc est, ex ijs qui praua operantur, ac tentãt. In hos igitur imperium exercent dæmones, ut in redactos in seruitutem sui.

Mundus, praua opera.

Ioan.15.

Tenebrarum seculi huius.] Tenebras, nequitiam dicit quæ in hoc seculo uidetur, & consistit, ulterius autem non pergit.

Aduersus spiritualia nequitiæ.] Hos ipsos dæmones, inquit. Cum aũt & angeli sint spũs, apposuit nequitiæ: siquidẽ illi cùm bonitatis tũ luminis sunt spiritus. Quia uerò nos non bellũ gerere affirmauit aduersus sanguinem & carnẽ, è contrario adijcit, sed aduersus leues, facillimè mobiles, qui difficillimè capiantur dæmones pugnamus.

In cœlestibus.] Per hoc rursus excitauit auditorem. De magnis, inquit, periculum est: non enim de terrestribus & corruptibilibus, sed cœlestibus res agitur. Præpositio enim (in) est pro super uel propter: ut sit sententia, propter cœlestia belligeramur, quare uigilare oportet.

Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo.] Hoc est in præsenti tempore: hoc enim diem malum appellat, à malis nimirũ quæ in ipso fiunt. Consolatur autem per hoc, quòd ostendat breue admodum esse belli tempus: quum enim diem dixit, breuitatem indicauit.

Dies malus.

Et omnibus confectis stare.] Omnibus nimirum affectibus & prauis cupiditatibus confectis, id est, debellatis, ablatis. Et postquam plerique parta uictoria ceciderunt, stare addidit. Opus est enim post uictoriam etiam consistentia, ne uictus rursus ad op pugnandum insurgat. si enim ad torporem lapsi fuerimus, reuiuiscet occisus hostis. Obserua autem: cum fieri possit ut uincamus atq; consistamus, non debemus in posterum esse desides, prætexentes fortiores esse hostes, q̃bus resistere queamus. Et enim confortati ac docti sumus talem artẽ, ut & aduersus dæmones luctari queamus, imò non solùm luctari, uerumetiam tanto terrori esse dæmonibus, propter eius qui in nobis habitat uirtutem, ut ne lucta quidem indigeamus, sed supra serpentes & scorpios gradiamur, eosq; conculcemus. Hæc autem dicit Paulus, q̃ multi essent opponentes sese illis, docens q̃ dæmones nobiscum illorum interuentu dimicent. Itaque ne hominibus irascimini, sed dæmonibus austeritatem uestram exhibete.

Luc.10.

State ergo circuncincti lumbos uestros in ueritate.] In rebus bellicis primum est nouisse bene stare, adeoq; stationem suam tueri. Propterea diuus Paulus stationis primùm meminit, & ad eam adhortatur, stationem exigens probè ordinatam militibusq; conuenientem. Qui enim reuera stat, erectus stat, non inclinans uel innitens cuipiam, tanquam is qui non stat neque rectus est, ut lasciuus & mollis amans pecuniarum, & qui in delicijs uersatur, non stat rectus, sed inflexus est. Porrò stationis mentione facta, cingit deinde militem spiritualiter omnino, ac circuncingit diffluentem & solutum in concupiscentijs, per cingulum ita eos cohibens. Lumbos autem hîc dicit animæ fortem omniáque ferentem uirtutem. Quod autem carina est in nauibus, hoc & in animali lumbus, ueluti nimirum fundamentum quoddam: unde & sæpenumero defessi, manibus super lumbis impositis, nos ipsos baiulamus. Hunc admodum spiritualis lumbus habet, quem ut circuncingat in ueritate præcipit, quæ cùm in dogmatibus, tum uita renideat. Nemo enim hæreticorum cingitur in ueritate, sed infrà circa terram trahuntur ac repunt. nihil enim altum intelligere possunt, sed humanis cogitationibus & humi repentibus diuina explorant. Præterea in uitæ suæ moribus natantes, mundique impostura adhibentes animum, non cinguntur in ueritate, sed infrà demissi mendacijs inhiant. At uerò nos hoc pacto non oportet agere, cæterùm omnia transigere in ueritate: atque si doctrina fuerit uel institutio, in ea uerum inquirere: ac si uita, pariter. Insuper omnis fuci dolique oportet nos expertes esse, neque alterum ab altero mendacijs circunscribi decet. Quòd si hanc ad rationem succincti fuerimus, ad cursum erimus faciles. Per cincturam denique istam nos uult excubias agere, perinde ac Dauid inquit: Sicut zona qua semper circuncingatur. Semper enim aduersum nos bellum geritur. Gregorius autem theologus per lumbum

Lumbi qui intelligantur.

Cinctura quid sit.

Psal.108.

A lumbum concupiscentiam intelligit (in lumbis enim renes sunt, qui in scriptura concupiscentiæ symbolum sunt) per ueritatem autem, contemplationem. Adferit ergo quòd Paulus omnem concupiscentiam nostram contemplatione & consideratione Dei circuncingere hortetur. qui enim Deum contemplatur, eóque oblectatur, huic ceu reuera amabili, non permiserit Deus cupiditatem eius ad inferas res demitti, adeóque circum terrestria trahi.

Et induti loricam iustitiæ,] Iustitiam hîc, uniuersaliter uitam uirtutibus comptam dicit. perinde quasi dicat, muniti iustis operibus. Vt enim lorica siue thorax hominẽ conseruat ne saucietur, sic & iustitia conseruat eum, qui ea munitur.

Et calceati pedes in præparationem euangelij pacis.] Pulchra nobis calceamenta & ocreas subdit. Vel igitur hoc dicit, quòd oporteat nos præparatos esse ad euangelium prædicandum promulgandumq;. Speciosi enim pedes, inquit, euangelizantiũ pacem. Vel quia oporteat nos promptos esse tanquam ad exitum, ut adeò rectè & honestè secundum euangelium uiuamus: pedes enim sunt uitæ symbolum. Propterea quodammodo dicit, Exactè & circunspectè obambulate, cui & Dominus consentit. Præparatio autem & euangelium, sunt opera bona, uti dictum est: Præparationem cordis ipsorum audiuit auris tua. Præclarè autem dixit pacem. Quandoquidem enim belli pugnæq; meminit, ostendit quòd aduersus dæmones pugnandũ sit, non aduersus homines, pacis enim est euangelium. Nam si contra dæmones pugnemus, pacẽ habemus apud Deum, aduersus quem non oportet nos denuò conflictari dissoluendo pacẽ. Porrò †euangeliũ est, uictoria iam parta est: ne igitur metuamus.

Esa.52

Supra 5 Psal.9.

†In omnibus assumentes scutum fidei.] In omnibus, nempe in ueritate, iustitia, et præparatione euangelij. hæc enim omnia hac indigent. Non autem hîc uerę religionis agnitionem dicit, sed indubitatam fidem, quæ de futuris credere perinde faciat, tanquam sint præsentia: quæ & miracula perficiat, quæ sit adeò ignita & calida, ut & B montes transferat. Quemadmodum igitur scutum seu clypeus omni corpori obiectus est ceu ianua quædam custodiens & concludens ipsum: hanc ad rationem firma & indubitata fides animæ est custodia. Fides est scutum, nõ sophismata. Scutum fidei contegit, illa uerò impediunt.

†βϖαγγέλιον ὄϛι *euangeliũ siue bonum nuncitũ est.* †ἐπὶ πᾶσι, *id est in omnib. uel super omnia.*

Fides pro scuto.

In quo possitis omnia tela mali illius ignita extinguere.] Hoc est, absurdas cupiditates, infidelitatis cogitationes, quales sunt, num resurrectio est: num iudicium: ac tentationes. Ignita uerò appellat, non solùm quòd cupiditates ignescant & conflagrent, ad turpia opera incendentes, uerũetiam q̃ in conscientia inde iam ardeamus. Insuper per infidelitatis ratiocinationes adeoq; cogitationes urit nos diabolus, pérque tentationes. Fides igitur hæc exinguit: si enim dæmones sibi subijcit, quanto potius adfectus? Si enim concupiscentia te inflammat, futuris bonis credens, obuenturæq; lætitiæ, eam extingues. siue tentationes te inuadant, fidem adhibens futuris bonis, consolationem recipies. Reputa tecum quomodo ureretur Abraham quando gnatum offerret, sed fides flammam istam extinguebat.

Gen.22. Abrahæ fides.

Et galeam salutis assumite.] Hoc est quæ nos seruet & custodiat. Si cui fidem habeamus, protinus seruanteis etiam cogitationes accipiemus, quæ caput nostrum seu præcipuam & principem nostri partem conseruent.

Et gladium spiritus, quod est uerbum Dei.] Per ea quæ suprà dicta sunt, armauit nos Paulus ne lædamur ab hostibus: nũc uerò arma subministrat, quibus ipsi potius nos hostem lædere possimus. Siue igitur spiritum ipsum dicit gladium spiritus periphrasticè, uel spiritualem uitam, per quam caput draconis abscinditur: spiritualis hic ensis uerbum Dei est, hoc est mandatum. Si enim mandata eius fecerimus, occidemus serpentem istum tortuosum, ut Esaias inquit. Vel uerbũ Dei est: ut, In nomine Iesu Christi surge & ambula, huiusq; similia. Vel simpliciter gladiũ spiritus, spiritualem sapientiam uocat. Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior quouis gladio. Qui huius spiritualis ensis donum habet, & quæ Dei sunt loquitur, liber est & nulli reo obnoxius, qualis ipse hic Paulus.

Esa.27 Act.3. Heb.4.

1.Cor.2

Per omnem orationem & deprecationem orantes omni tempore in spiritu.] Post quam armis eos militaribus induit, ad imperatorem eos deinceps ducit, ut precentur eum quò manũ porrigat. Cum enim dixisset, Poteritis extinguere: ne inflentur, in-

quit, Opus est nobis Dei auxilio. Et omnia perficite cum prædictis etiã orantes non simpliciter, sed per omnem orationem & deprecationem, cum fletu, & pectoris contusione, cum inflexione genuum, idq; genus similibus: nec statis tantummodo horis, uerùm & omni tempore, idq; in spiritu, hoc est, spiritualia petentes, & nihil mundani. Dicens porrò orantes per omnem orationem, indicauit posse quempiam orationem facere, nec tamen orare, ut si battologus fuerit.

Et in hoc ipsum uigilantes.] Vel nocturnas hîc uigilias dicit, uel animæ excubias. Atqui utrunq; hîc accipere licet. uigilantẽ enim esse oportet armatum, quem apud regem adeoq; imperatorem stare oporteat.

Matt.15. In omni perseuerantia & obsecratione.] Quemadmodum Chananæa & uidua,
Luc.18. & Anna. Ea enim uerè est precatio, quæ fit cum perseuerantia.

Pro omnibus sanctis, & pro me.] Non pro nobis ipsis tantum nobis est orandum. Obserua hîc moderatam Pauli mentem. etenim se ultimo loco ponit, discipulorúmque oratione opus habet, idq; quum catena uinctus pro Christo teneretur.
Act.12. Quandoquidem & Petrus catena uinctus erat, uerùm pro ipso uehemens & intenta oratio ab ecclesia fiebat.

Vt mihi detur sermo in apertione oris mei.] Non igitur meditabatur quæ diceret,
Matt.10. uerùm sicuti Christus ait, Ne sollicite sitis quid loquamini, dabitur enim uobis in illa hora quid loquemini: hunc ad modum Paulus aperiens os, quæ à Deo suppeditabantur proferebat, sicq; omnia diuina gratia perficiebat. Hîc autem intelliges gladium spiritus, quod est uerbum Dei.

Vt cum fiducia notum faciam mysteriũ euangelij pro quo legatione fungor, in catena, ut in ipso audeam sicut oportet me loqui.] Hoc est, ut rationem fidei meæ reddam, meq; defendam, perinde ac conuenit, cum fiducia, adeoq; loquendi libertate, & fortitudine, multaq; prudentia. Ad quos autem legatione fungeris? ad homines,
Legati nihil mali patiantur. ut ipsos reconciliem Deo. At isti interim me in uincula coniecerunt, cum tamen ius sit et legitimum, q; legati nihil patiantur mali. Catena igitur mihi circumposita est, ut meam mihi fiduciam & libertatẽ cohibeat. Vestra autem oratio aperiet mihi meum os, ut liberrimè loquar atq; proloquar quæcunq; mihi is qui me legatum emandauit, mihi commisit. Viden' gladium, libertatem & alacritatem enunciandi uerbi Dei, quod accepturus erat Paulus in apertione oris?

Vt autem sciatis & uos quomodo res meæ habeant, quídue agam, omnia uobis patefaciet Tychicus dilectus frater, & fidelis minister in Domino.] Quę ad institutionem & consolationem pertinere uidebãtur, ipse per epistolam indicauit. Quia uerò & uinculorum meminit, nõ immoratur in sermonibus circa eam rem, sed permittit aliquid & Tychico differendũ à seipso: ne ipsa uiri præsentia sit inutilis. Si igitur dilectus est, omnia nouit: si fidelis, nõ mentietur. Minister aũt in Domino, hoc est, propter Deum ministrans, adeoq; in diuinis rebus, non propter aliquam rem mundanã, uel ob quampiam rem terrestrem. uel frater in Domino, quod est spiritualis frater.

Quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt & consoletur corda uestra.] Diuus Ioannes sic legit: Vt cognoscatis quæ circa nos sunt, hoc est ut uobis de me annunciet, nec sinat uos mei causa occumbere, nimiúmue contristari, quippe qui iam grauia admodum patiar, catenamq; feram. Hoc autem dilectionem indicat cùm eius erga ipsos, tum illorum erga ipsum.

Pax fratribus, & charitas cum fide à Deo patre, & Domino Iesu Christo.] Pacem eis exoptat, atq; cum fide dilectionẽ. Id aũt tale est, uel ut ne alterius opinionis homines diligant, sed ut solos fideles: uel quia oportet & fidem habere eos, ut de futuris cõfidant. Sine fide nanq; nihil prodest charitas, imò ne dilectio quidem fuerit sine fide. Animaduerte autem quomodo pacem dixerit. Docens autem quomodo hæc ipsa fiat, intulit, Per charitatem. At unde charitas? si fidem habeamus.

Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christũ in incorruptione. Amen.] Pacem hîc à gratia diduxit, utranq; seorsim ponens, etiamsi ubiq; aliàs connectat. Illud uerò In incorruptione siue puritate, dicit, uel diligentium Christum, non in diuitijs aut gloria, sed in incorruptibilibus, hoc est, propter incorruptibilia: uel quia diligens Christum, propter uirtutem ipsum diligit. Peccatum enim est corruptio,

corruptio, uirtus autem incorruptibilitas. Sicut enim uirginem corrumpi dicimus,
A hac ratione animam corrumpi affirmamus. Propterea & Paulus, Nequo modo, inquit, corrũpantur sensus uestri: &, Corrupti mente. Contingat igitur & nos dilectionem erga Christum ostendere, cùm per uitę ornatum & puritatem, tum per hoc q; incorruptibilia illa bona inquiramus, ac simpliciter per omnem uirtute conspicuam uitam, quæ incorruptam seruat animam, non corruptam studijs & iniquitatibus, in ipso Christo incorruptibili sponso uirginum & incorruptarũ animarum, cui gloria in secula, Amen. *2.Cor.11.* *2.Tim.3.*

Scripta est à Roma ad Ephesios per Tychicum.

AD PHILIPPENSES EPISTOLAE PAVLI per Theophylactum Bulgariæ archiepiscopum Enarratio.

ARGVMENTVM.

Philippenses sunt à Macedoniæ urbe Philippis, cui id nomẽclaturæ à conditore Philippo inditum, appellati, metropoli Thessalonicæ tum tributarij. Haud parũ autem boni diuus Paulus de ea prædicat ac testatur. Porrò cum in unculis ageret, hanc epistolam scripsit. post primam enim defensionem suam, cuius meminit in epistola ad Timotheum, rursus est uinctus. Miserunt autem Philippenses et per Epaphroditum quibus opus habebat, cognoscere pariter cupientes quæ cum eo agerentur. Postquã autem uerisimile erat eos turbari cum audirent magistrũ suũ esse uinctũ, scribit hoc eis Paulus, docens quòd uinculis suis non debeant turbari, quin potius exhilarari quòd pro Christo ea patiatur. Consilium autem eis dat, ut sint unanimes ac modesti, & humili affectu prædити. Carpit insuper Iudæos, qui Christianismi prætextu Christianam doctrinam ac religionem uastabant, canes eos prauosq; operatores appellans. Multa de moribus ipsis disserit. Facit etiam prudenter mentionem missorum sibi necessario rum. Videtur autem honorificè cum illis miscere colloquia. multum nanq; uirtutis atq; conatus & operæ in fidem contulerunt. Hîc erat purpuræ uenditrix, hîc synagogæ princeps credidit, hîc præterea Paulus flagris cæsus cum Sila in carcerem coniectus fuit: hîc & carceris custos uno signo permotus, accessit Christo cum uniuersa domo: hîc duces militum timuerunt Paulum, rogaruntq; ut exiret: ac omnino prædicatio eius præclarum ac splendidum in hac urbe exordium habuit. Atq; hæc ex apostolorum actis discimus. Attribuit autem ipsis Paulus non modò fidem rectam, adeoq; pericula quæ propter euangelium sustineant, eis testificatur adesse, uerumetiam uoluntatem, quæ libenter impertiat egentibus, quorum omnium causa uehementer eos cum amare tum honorare uidetur. *Canes Iudæos Paulus uocat.* *Act.16.*

CAPVT I.

Paulus & Timotheus, serui Iesu Christi.] Hîc non ponit dignitatem authoritatémue suam apostolus, uerùm se seruũ Iesu Christi scribit. Magnũ quidem etiã hoc est, sed cõmunius. Timotheo aũt scribẽs et Corinthijs, apostolũ sese uocat. Quã ob causam? Quia illic multa ordinaturus erat, ꝓpterea Apostoli autoritatẽ adsumpsit. Hîc aũt nihil tale iniungit, sed uelut pares æquali honore eos prosequitur. *2.Tim.1.* *2.Tim.1.* *2.Cor.1* *2.Cor.1.*

Omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis.] Quia Iudæi seipsos sanctos etiã appellabant, quippe quia populus sanctus erant, eam ob rem adiecit, in Christo Iesu. Qui enim in Christo Iesu sunt, ij uerè sunt sancti, illi autem prophani. *Exod.19* *Deut.7.*

Coepiscopis & diaconis.] Coepiscopos, presbyteros appellauit, non enim in una urbe multi episcopi fuerũt. Nondũ enim erant distincta nomina, uerùm etiã episcopi, diaconi & presbyteri uocabantur. Timotheo enim episcopo scribens, Diaconiã, inquit, hoc est ministerium tuum, imple. & rursus, Quod datum est tibi cum impositione manuũ presbyterij, hoc est, episcoporũ. non enim presbyteri episcopum †cõsti tuebant, rursus presbyteri, episcopi etiã dicebãtur, ut qui & ipsi populũ inspectarent, eiusq; gererent curã, ut purgarent illustrarentq; eos quos esset necesse. Cuius autem rei gratia nunc clero scribit, quod nusquam alio in loco fecit? Quia ipsi Epaphroditũ ablegauerant, qui quæ apostolo essent usui, adferret. *2.Tim.4.* *2.Tim.4.* †ἐχέροτό-νουν *Infrà 4.*

Gratia uobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo.] Consuetã salutationẽ apponit, imprecãs eis ut gratia Dei donent, ne alter in alterum elati excidãt à pace & concordia. Charismata enim, non attendentibus fastũ & elationẽ aduehunt.

Gratias ago Deo meo in omni memoria uestri semper, in omni oratione mea pro omnibus uobis.] Quoties, inquit, uestri recordor (semper autem hoc facio) glorifico Deum, q; adeò in uirtute creuerit is: neq; tamen quum sic probati sitis in diuinis rebus, desino precari: sed pro omnibus rogo, ut porrò feliciter pergatis.

Cum gaudio precationem meam faciens.] Potest enim & cum mœrore mentio cuiuspiã fieri, ut quum alibi dicat, Ex multa afflictione et anxietate cordis mei scripsi uobis, proinde cum gaudio meminisse, signum est illorum uirtutis. 2. Cor. 2

Super communicatione uestra ad euangelium, à prima die usq; nunc.) Magnæ ac uerè apostolicæ rei testimonium illis dicit, nimirum q; socij, inquit, mei estis, ac participes laborum qui ob euangelium sumũtur: non unius laboris tantum aut afflictionis, uel alterius, cæterùm à tempore quo credidistis, in hũc usq; diem. Quomodo aũt mihi communicatis? mittentes mihi quæ mihi sint necessaria, meiq; gerentes curam. Qui enim boni quicquam attentanti auxiliatur, omnibúsque modis succurrit, particeps ei fit operis. Sic et qui martyribus prouident, uel in eremo diuersantib us, omnem adimũt seculi curam, ac doctoribus qui in causa sunt ut nõ alijs negocijs præterquàm suis occupentur distrahanturq;, coronarum participes redduntur.

Confidens hoc ipsum, q; qui cœpit in uobis bonũ opus, perficiet.] Gratias ago inquit, & lætor, confidens q; Deus qui orsus est in uobis bona opera facere, ipse etiã cõplebit. à præteritis enim de futuris cõiecturã facio. Obserua hîc quî eos moderata sapere doceat, Deo cũcta accepta referens, nõ ipsis solis: neq; sic tamẽ eos sua laude priuauit. Dixit eñ, qui orsus est in uobis, hoc est, per uestrã uolũtatẽ. Si eñ hominis uoluntas nõ adsit, neq; Deus operabit. Nam si simpliciter Deus operareť, nihil prohiberet quo minus in gentibus adeoq; cũctis planè mortalibus operaretur. Haud parũ aũt laudis hinc illis nascitur, ut qui Dei gratiã attraxerint ut ipsis cooperareť. & quia talia tãtaq; sunt opera, ut ne ab humanis quidem uiribus transigi queant, sed à Deo. Simul autem animat eos, ne desidia grauentur, atq; in torporem deuoluãtur: nam si Deus perfecturus est, non perinde multum laboris uel negocij erit. *Deus in inuitis nõ operatur.*

Vsq; in diem Iesu Christi.] Hoc est, usq; ad aduentũ Domini. Sic, inquit, confido, q; non in solis uobis Dominus operabitur, sed & in ijs qui per nos crediturí sunt ad mundi usq; consummationem. Vel suum cuiusq; obitum, diem Iesu Christi intellige, hoc est consummationem & finem. B

Sicut est mihi iustum hoc sentire de omnibus uobis, eo q; habeam uos in corde & in uinculis meis & in defensione & confirmatione euangelij.] Cõfido, inquit, uos ad finem usq; tales fore, atq; hoc de uobis sentio, quandoquidẽ gerã uos in corde meo, atq; sciam præclara opera uestra, & q; absentes etiã detis operã consortes fieri gratiæ euangelij uinculorumq;. Proinde iustũ est me talia de uobis coniecturare, atq; ex primordijs finem colligere. Quantũ autẽ est encomij in corde Pauli eos esse, Pauli inq;, nõ simpliciter ita, sed cum iudicio & dignos dili gentis? Sed neq; cum sisterer, inquit, Neroni, corã eo rationẽ reddẽs causæ meæ, meq; defendens, mea excidistis memoria. Confirmationem autem euangelij, uincula et afflictiones intelligit. Porrò & hęc defensionẽ dicere poteris. Perspicuũ eñ est, nisi fuisset persuasus ineffabiles esse retributiones, & nullis uerbis enarrabilia bona quę expectaret, nõ fuisset uinctus, neq; in efferati Neronis offensionem incurrisset, nisi alium imperatorem constantissimè animo suo prospexisset. Itaq; afflictiones sunt confirmatio euangelij. *Paulus ante Neronem adductus.*

Dum consocij gratiæ meæ uos omnes sitis.] Ponit hîc ob oculos, se citra iudicium haud eos diligere: propterea, inquit, habeo uos in corde, q; estis mihi consocij gratiæ huius, id est, afflictionũ & uinculorum: nauatis q; operam, ne à nobis in afflictionibus deficiatis, uerùm ut tentationum, quas pro euangelio sustinemus, potius participes efficiamini. Quòd enim uincula sint gratia, planum est ex eo quod Dominus ait Sufficit tibi gratia mea, potentia enim mea in infirmitate perficitur. Vel quod potius est, ut & in progressu dicit, quòd uobis donatum est ut pro Christo patiamini. Animaduerte autem hîc, quomodo nõ dixerit socij, sed consocij siue compartícipes, indicans se alijs etiam cõmunicare. perinde ac in alio loco ait, Vt consors euangelij fiã, hoc est, ut particeps fiam bonorum Euangelij prædicatoribus repositorum. 2. Cor. 12. Infrà cap. 1.

Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes uos in uisceribus Iesu Christi.] Non q ei nõ adhiberetur fides, Deum testum adducit. Sed quia magnum animi sui affectum uerbis experimere non posset, Deo hoc relinquit, corda exploranti. Estq; euidens argumentũ, eum esse ueracẽ: non enim si eis adularetur, Deum uocasset testem, In uisceribus autem dixit Iesu Christi, hoc est, non ob humanam quam- *Testẽ Deũ cur aduocet Paulus.*

piam

A piam commoditatem, nec quia transmisistis mihi quibus haberem opus, sed ob diuinam dilectionem. Vel quia pater uester factus per fidem in Christum, uiscera habeo erga uos non naturalia, sed qualia Christus genuinis suis seruis impertit, generantibus ipsi euangelij filios. Omnes autem desidero & uehementer amo, quandoquidem & omnes tales estis.

Et hoc oro, ut charitas uestra magis ac magis abundet.] Atqui hac ratione, nempe impẽsè amatus, adhuc uehementius uult amari, charitatis enim modus est, nunq; pedem figere. Vide quî cũ intẽsione usus sit dictionibus dicens adhuc, magis magisq; exuberet. Hæc autem ait non ut ipsum solum diligant, uerumetiam alios.

In agnitione & omni sensu.] Hoc est, ut non simpliciter quoslibet diligatis, sed cum probatione, & cognitione, & iudicio. plericq; enim citra rationem diligunt, hinc neq; stabiles sunt talium amicitiæ. Vel ut ne hæreticos diligatis.

Vt probetis potiora.] Hoc est, quæ utilia sint. Si enim cum exploratione ac iudicio diligatis, potestis quod confert examinare, & agnoscere quinam diligẽdi sint, fideles nimirũ: & qui non, infideles uidelicet. Quomodo igitur alio in loco ait, Cum omnibus hominibus pacem habete? Primùm quidẽ nõ simpliciter dixit, sed cum distinctione: Si fieri possit, cum omnibus pacẽ habete. Deinde aliud est habere pacẽ, aliud diligere, illud enim à pugna & contentione alienos nos esse iubet: diligere uerò animi affectionem postulat, ac ueluti cõtemperationẽ, morumq; similitudinem, quæ hæreticis non est exhibenda. Si enim oculus tuus offendit te, excinde ipsum. Rom. 12. Matt. 5

Vt sitis synceri, & sine offensa in diem Christi.] Non in meũ hoc cõmodum dico, sed ne uos nothum & adulterinũ aliquod dogma charitatis prætextu recipiatis. Sitis aũt synceri, quoad Deum: sine offendiculo, quo ad homines. Etiamsi enim te non lędat quę tibi cum hæretico amicitia intercedit, alius tamen offenditur. Quomodo igitur in die Christi inueneris syncerus, fratribus tuis offendiculum ponens? Hæretici amicitia fugienda.

B Repleti fructibus iustitię, qui sunt per Iesum Christũ, ad gloriã & laudẽ Dei.] Hoc est, ut cum doctrinę rectitudine, uitam etiam minimè condemnandã ducatis: per iustitiã enim omnẽ uirtutẽ ingelligit, uel eleemosynã speciatim. Nõ aũt ut imperfectè uirtutem aut eleemosynã operemini, sed ut sitis repleti. Quandoquidẽ autem & infideles uidebantur sibi, & uirtutem et eleemosynam uendicare, adiecit, Qui sunt per Iesum Christum. illorum enim opera non sunt secundũ Christũ, sed ob uanam gloriam, & ut hominibus placeant. In gloriã autem Dei hoc cedet, non in meam doctrinã hæc: quare non est quòd obsistatis gloriæ Dei. Simul autem animat eos, perinde quasi Deus sit suppetias illis laturus in opere quod ad gloriam eius sint peracturi.

Scire autem uos uolo fratres, quòd quæ mihi acciderunt, magis ad profectum uenerunt Euangelij.] Verisimile erat eos, ubi cognouissent eum uinctum esse, turbari, quasi Euangelij prædicatio, adeoq; cursus impediretur. Hanc itaq; tollens suspicionem, ait: Non solùm non impediuerunt Euangelium uincula mea, sed & in promotionem & felicem potius cursum cesserunt.

Ita ut uincula mea manifesta fierent in Christo, in toto prætorio, & cæteris omnibus.] Hoc est, ut uinctus cum sim, maiori fiducia & alacritate loquar uerbum, neq; quicquam conticescam, adeò ut & prædicatio uerbi ad ipsum usq; prætorium peruenerít, hoc est, ad ipsam regiam, atq; adeò uniuersam urbem. Hoc autem in Christo factum est, id est, nõ meum est opus, sed Christi: uel uincula mea in Christo, id est, quæ propter Christum perpetior.

Et ut plures è fratribus in Domino confidentes uinculis meis, abundantius auderent sine timore sermonem loqui.] Et antea quidem liberè docebant uerbum, nunc uerò id agunt maiore fiducia & alacritate, postquam me animaduertunt esse confidentem & alacrem, idq; cum uinctus sim: & illi ad æmulationẽ cõfortati sunt, postquam me uiderũt uinctum. Quia uerò magnum uidebatur dicere, Ego ipsos animaui, confidentesq; reddidi, In Domino, dixit. Si igitur qui proximè sunt mea uincula, non turbantur, sed maiorem potius animum atq; fiduciam recipiunt, quanto potius uos conuenit esse confidentes?

Quidã quidem & propter inuidiã & contentionẽ, quidã aũt propter bonã uoluntatem Christũ prædicãt.] Cum cõprehensus esset Paulus, haud pauci etiam infidelitũ

Nero. annunciabãt etiam Christũ, uolentes ad maiorem iram accendere Neronem, ut eo celerius Paulũ è medio tolleret ueluti prædicatione ubiq; per eum di ſperſa, et undiq; diſſeminata. hoc enim eſt quod ait, Per inuidiam & contentionem. Vel tanquã & ipſi honorari uoluerint, atq; aliquid meæ gloriæ auellere. Alij autem per bonam uolũtatem, inquit. hoc eſt, ſine ſimulatione, ex animo, rectaq; ſententia.

Alij quidem ex contentione Chriſtum annunciant non ſyncerè.] Hoc eſt, non purè, neq; propter ipſum bonum.

*Codex Baſilienſis habebat carni meæ: ſed nihil refert, erroreſcribæ cũ Chryſ. et alij Græci habeant, unculis meis.

Exiſtimãt preſſuram adferre † uinculis meis.] Exiſtimantes me hoc pacto, inquit, ad maius prælium inijcere, & afflictionem afflictioni adducere: uerùm conatus illorum ipſis hac ratione non procedit. Nam inde prædicatio uerbiq; miniſterium redditur præclarius, meumq; gaudium propterea maius eſt. Videnᵗ q; bonum opus facere liceat abſq; etiam bona uoluntate: atq; non ſolùm mercedem non recipere, cæterùm pœna etiam afficiᵗ

Alij autem ex charitate, ſcientes q; ad euãgelij defenſionem poſitus ſim.] Hoc eſt, nonnulli ex charitate cùm erga Dominũ, tum erga me, euãgelium prædicant, compertum habentes q; uerba ſim facturus pro prædicatione, ac rationem prædicati uerbi redditurus, ac propterea mihi auxiliãtur in hoc opere. Si enim multi fuerint accedentes prædicationi meæ, facilis mihi defenſio erit. In hoc igitur ipſi cooperantur, haud paucos inſtituentes.

Quid enim? Omni modo, ſiue per occaſionẽ ſiue per ueritatẽ, Chriſtus annũciat.] Quid eñ, inquit, opus eſt multa dicere? Quid mihi curæ eſt, ſicne uel aliter, ſiue per occaſionẽ, hoc eſt cõtentione ac ſimulatione, ſiue per ueritatẽ, hoc eſt rectitudine & ſyncerítate mentis, Chriſtus prædicatur? Hinc nõnulli ſtolidi putarunt q; Paulus adi tũ dederit hæreſibus. Modò Chriſtũ, inquiũt, prædicet quis, nihil refert. At primùm contemplare: non dixit annũciet, ut legem ſancire uideatur, ſed annũciatur, id quod fit enarrans recitansq;. Deinde etiãſi ceu legem ſanciens ac præcipiens dixiſſet, neq; ſic tamen aditum hæreſibus dediſſet. quomodo? Nam illi de quibus dicit, non praua dogmata introduxerunt, ſed uera quidem prædicabant, non rectè tamen, neq; uero ſcopo: hæretici autem de induſtria & præcipua intenſione recta nõ prædicant, cæterùm peruerſa & adulterina, præter hoc quòd peruerſus etiam illis ſcopus ſit.

Hæreticorũ doctrina peruerſa.

Et in hoc gaudeo, ſed & gaudebo.] Illi, inquit, ut me triſtitia afficiant, hæc faciunt, ego autem lætor: quòd Chriſtus hac ratione latius prædicetur. Et ſi porrò hoc faciãt, eo abundantius ego lætabor. Vides artes diaboli, quomodo illum ipſum infringãt.

Scio enim q; hoc mihi proueniet ad ſalutem.] Hoc: quale? q; uerbi prædicatio creſcat, per odium, quo erga me afficiuntur, & inuidiam.

Per ueſtram orationem & ſubminiſtrationem ſpiritus Ieſu Chriſti.] Modeſtiam & inſignem animi moderationem hîc expende in diuo Paulo. Cum enim ex innumeris eius operibus atq; uirtutibus debeatur ei ſalus, adijcit tamen, Si ueſtris orationibus adiutus ac donatus fuero, ſubminiſtratusq; fuerit mihi per eas amplior ſpiritus, hinc mihi ſalus erit. Suppeditationem enim ſiue ſubminiſtrationem maiorem gratiæ ſpiritus augmentationem dicit.

Secundum expectationem & ſpem meam.] ἀποκαραδοκίαν, expectationem firmã & immobilem ſpem uocat, ab eo quòd caput totum uideatur inclinare ad id quod firmiter ſperatur. Aït ergo, Spero me firmiter conſeruatũ iri. Salutem autem etiam libe rationem à Neronis crudelitate intelliges. Vt enim primum periculum euaſi, ſic & imminens effugiam. Docet hîc ne totum negociũ noſtrum aliorũ orationibus commitamus, cæterùm noſipſos oportere etiam aliquid afferre, perinde ac ipſe ſpem omniũ bonorum cauſam affert. Quinetiam Propheta ait: Fiat miſericordia tua, quem admodum ſperauimus. & alio in loco: Quis ſperauit in Dominum, & pudefactus eſt? & ipſe adeò Paulus, Spes non confundit.

Pſal. 32. Eccl. 2. Rom. 5.

Quòd in nullo confundar.] Hoc eſt, neq; in uita. prædico enim euangelium: neq; in morte, non enim ſuperabunt hoſtes. Etſi enim occiderint, maior mihi potius inde gloria creſcet, quę nullo me pudore neq; ignominia afficiet. Attamẽ neq; quidẽ erit.

Sed in omni fiducia magnificabitur in corpore meo Chriſtus, ſiue per uitam, ſiue per mortem.] Iſti, inquit, dolo ſuo putarunt ſeſe me in pericula & mortem coniecturos:

A ros, non ſuccedet autem eis conatus, ſed in fiducia, hoc eſt palàm & irrefragabiliter magnificabitur Chriſtus in corpore meo, hoc eſt, tantiſper dum uiuo, corpus hoc circunferens: nõ enim moriar. Ne aũt quiſquã dicat, Quid igitur: ſi tu moriare, nõ magnifiet: infert, imò & per mortem meam magnifiet: nam & norte me fortiorẽ ſecit, ueruntamẽ interim per uitam meam glorificatur, quoniã omnia mihi donauit, è periculis eruens. De morte autem loquitur, nõ ueluti ſtatim moriturus, uerùm ut etiãſi fiat, non turbentur, uehementer enim eum amplectebantur.

Mihi enim uiuere Chriſtus eſt, & mori lucrum.] Hoc eſt, nouam quandam uitam uiuo, & Chriſtus eſt mihi omnia, & ſpiritus, & uita, & lumen. Vitæ enim nomen, naturalem etiam uitam ſignificat: nam in ipſo & uiuimus, & mouemur. Significat etiã uitam in peccatis, ut cum dicit, Qui mortui ſumus peccato, quomodo adhuc uiuemus in ipſo? Significat & uitam ſempiternam, ſiue eam quæ ſecũdum Chriſtum eſt, ut, Conuerſatio noſtra in cœlis eſt. Hîc autem naturalem uitam Paulus non reiicit, ſed uitam quæ peccato dedita eſt, huius mundi impoſturæ accommodantem ſeſe. Chriſtum autem confitetur ſibi eſſe uitam, quemadmodum & alio in loco dicit, In fide uiuo filij Dei. Mori autem lucrum eſt, quia tunc apertius cum ipſo uerſabor. Lucrum itaq; mihi præbebunt feſtinantes me ex huius mundi uita eijcere, Chriſto, qui eſt uita mea, me allegantes.

Actuũ 17. Rom. 6. Infrà 3. Gal. 2.

Si autem uiuere in carne, hoc mihi fructus eſt operis, & quid eligam ignoro.] Vt ne exiſtimes ipſum reprehendere preſentem uitam, inquit: Si uiuere in carne, hoc mihi fructus eſt operis, hoc eſt, dixi quidem lucrum eſſe mori, ueruntamẽ poſtq; uiuere in carne non ſit infrugiferum mihi (fructum enim fero, docẽs illuminansq; omnes) non noui quid eligam. Hîc obſtruuntur præſentem uitam calumniantium hæretico rum ora. nam non eſt praua, cum fructus nobis impertiat. Quicirca non ipſa eſt culpanda, ſed uoluntas malè hac utentiũ. Porrò myſterium quoddam reuelans, indicat

Vita, nõ mala eſt, ſed eius abuſus. Sap. 16.

B ſe eſſe Dominum uitæ mortisq;. nam ſi uelim hoc ex Deo petere, dabit gratiam. Ex hoc ergo debetis conſolationem accipere, q; etiamſi moriar, iſthuc nõ ſuſpicandum eſt fieri ex malitia hoſtium, ſed ex diſpenſatione Dei.

Coartor autem ex duobus deſiderium habens, diſſolui & eſſe cum Chriſto multo magis melius: permanere autem in carne, magis neceſſarium propter uos.] Hæc dicit præmuniens eos, ut ſtrenuè fortiterq; ferant futuram mortem ſuam. Quid enim doletis, inquit, propter mortem meam? hanc enim deſidero, ac melius mihi hoc eſt: argitur enim mihi ut ſim cum Chriſto. itaq; non oportet uos dolere. Veruntamen rurſus manere in carne, magis eſt neceſſarium propter ueſtram cõmoditatem. Non enim quæro quod meũ eſt, ſed quod ueſtrum eſt. Conſtringor igitur ex duobus, hoc eſt, in anguſtia conſtitutus, & ignarus quidnam præferam, neceſſarium tamen magis iudico, uobis mea uita prodeſſe. Quid igitur Pauli animo dignius, qui aliorũ cõmoditatem prętulit propriæ utilitati, qua cum Chriſto eſſe poſſit, ut magis Chriſtum ſibi conciliet, conuerſationem ſuam cum Chriſto differens?

Pauli animus.

Et hoc cõfidens ſcio, q; manebo, & ſimul permanebo cum omnibus uobis, ad profectum ueſtrum, & gaudium fidei.] Quia neceſſarium eſt ut in carne maneã, confidenter indubitanterq; noui q; manebo, hoc eſt uiuam: & non ſimpliciter, ſed uobiſcum, quod eſt, uidebo uos. Cuius rei gratia? Vt uos in fide promoueatis, hoc eſt, fulciamini firmeminiq;, cùm in dogmate, tum uita: qui profectus uerum gaudium eſt & meum & ueſtrum. Hîc etiã nõnihil eos perterrefacit, perinde quaſi dicat, Videte, per uos orbatus ſum quo minus apud Chriſtum agam: uidete igitur ne uanam & irrita faciatis meam in carne perſeuerantiam. Quid igitur? ob Philippenſes ne ſolos in carne perdurauit? Nõ propter hos ſolos, uerùm curam illis adhibens hæc dicit, ac ad maiores eos excubias, ſobriamq; magis uitam adhortans.

Vt gloriatio ueſtra abundet in Chriſto Ieſu in me, per meum aduentum iterũ ad uos.] Quia paulòantè dixerat, ob ueſtram promotionem & profectum permanebo, innuit iam quòd & ipſi nonnihil lucelli ex eo accedat, nempe ut abundantius glorietur de ipſis, quòd proficiant per ſuum ad eos aduentum. Quid igitur? uenítne ad ipſos? Hoc ſanè incertum eſt, deq; eo ambigitur.

Tantum dignè euangelio Chriſti conuerſemini,] Hoc ſolummodo quæro, ut creſcatis

Luc.9. scanis in uirtute. Dignè autem euangelio uiuit, qui seipsum abnegans, crucem suam tollit, Christumq; sequitur.

Vtsiue cũ uenero & uidero uos, siue absens, audiã de uobis.] Non tanq; permutãs sententiam, neq; tanquam non sit uenturus, hæc dicit: uerùm etiamsi, inquit, fortasse nõ uentã, possum tamen uel absens etiã exhilarari super conuersatione uitaq; uestra quam in euangelio habetis. Proinde ne recidatis ab euangelio, etiamsi non aduenero, sed uigilate tanquam certò sim agniturus quomodo uos geratis.

Quòd statis in uno spiritu, una anima.] Hoc est, in eodem dono concordiæ. Hac enim ratione in una anima quidam persistunt: hoc est, sunt unanimes & concordes, quando unum etiam spiritum habuerint.

Concertantes fidei euangelij.] Hoc est, uos mutuò adiuuantes in certamine quod pro fide sumitur.

Et in nullo terreamini ab aduersarijs.] Non dico, inquit, non decidentes, sed neq; terreamini: id est, non turbemini in ulla sanè re, siue pericula interminẽtur, siue mortem adducant. nihil enim perficiunt, sed territant tantum, adeò sunt imbecilles.

Periculis nõ cedẽdũ.

Quæ est ipsis quidem indicatio interitus, uobis autem salutis.] Quando nanq; cõspexerint sese posse innumera quæ tentarunt, ne territare quidem uos posse, nónne euidẽs hoc illis indicium erit, ea quæ illorũ sunt perire, uestra autem fortia adeò esse, ut non possint auferri uobis uel absumi salutem secum continentia?

Et hoc à Deo. Quia uobis donatũ est pro Christo, nõ solum ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini.] Charisma nominans Paulus pro Christo affligi, duo hîc perficit: alterum quidem, ut ne pudefiant neq; succumbant patientes: alterum, ut ne extollantur, totum enim, inquit, Dei est. Etenim & uirtutes charismata, dicit, non ut liberum arbitrium tollat, sed ut eos moderatè sapere faciat, neq; enim citra Deũ quic quam facere possumus. Forsan & hoc donum est maius quàm mortuos excitare, illic enim debitor sum, hoc autem debitorem habeo Christum. O rem admiratione dignam. Et donat mihi, & super hoc ipso debet mihi.

Absq; Deo nil rectum facere possumus.

B

Idem certamẽ habentes, quale uidistis in me, & nunc auditis in me.] Ostendit hîc quòd in eodem sunt secum certamine, in ijsdem pugnantes: quæ res magnę ipsis utrũq; tutis testimonium præbet. Habetis, inquit, me exemplum. scitis enim me apud uos certasse, quãdo uidelicet cæsus est, & in carcerem coniectus: nunc uerò auditis etiã.

CAPVT II.

SIqua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, siqua societas spiritus, siqua uiscera & miserationes, implete lętitiam meam, ut idem sapiatis.] Quod ait, est huiusmodi: Si uultis mihi quampiam in tentationibus meis consolationem dare, si quod solatium quale charitas generat, si monstraturi estis quòd communicationem quandam habeatis in spiritualibus, & secundum Dominum, si affectu miserationis mouemini, méque miseramini propter ea quæ patior, hæc omnia, inquit, mihi in hoc reddite ut uos mutuò diligatis. Animaduerte hîc quomodo concordiam eorũ suum esse beneficium interpretetur, & perinde accipiat atque si ipse miser icordiam esset cõsecutus. Non dixit autem, Parate mihi gaudium: sed, Lætitiã implete. Orsi enim estis in me gaudium: dedistis insuper mihi ut pacem haberem: cupio in posterum ut illud mihi gaudiũ ad finem usq; ducatur. Quale autem mihi gaudium? Non ut è periculis liberer, quicquámue à uobis accipiam, sed ut uos idem sapiatis.

Cõcordiæ bonum.

Eandem charitatem habentes.] Hoc maius est quàm concordem esse. Eandem porrò charitatem habetis, non si qui uehementer amatur, remisse ac pigrè redamet, sed si eadem mensura redamet.

Vnanimes idem sentientes.] Tanquam una sitis anima, non natura & substantia, sed eadem unaq; mente & concordia, quod indicat, cum ait, Idem sentientes.

Nihil per contentionem, aut uanam gloriam.] Nihil, inquit, per zelum & contentionem facientes: quod solemus dicere, Danda est mihi opera, ne me uincat ille. Hæc est ἐριθεία, contentio. Deinde matrem huius adducit unam gloriam. ex hac enim illa nascitur. Quando enim hominum gloriam amamus, quid quæso propter eam non facimus?

Sed in omni fiducia magnificabitur in corpore meo Christus, siue per uitam, siue per

A Sed in humilitate animi alium quisq; se præstantiorẽ existimet.] Planum hic nobis facit qua ratione uanam gloriam effugere queamus, præceptionemq; tradit saluti nostræ cõsonam. Si enim existimaueris quòd alius non simpliciter sit maior te, cæterùm quòd multis nominibus te excellat, exq; uera humilitate hoc modo rem te habere tibi persuaseris, honore eum prorsus afficies. Hoc si facias, cũ eum apud alios honore affici conspexeris, haud ægrè feres: imò etiamsi conuicietur tibi, téue uerberet, patienter feres, maiorem nanq; te, ipsum arbitratus es. neq; inuidebis ei. inuidia enim in pares agit, non in excellentiores. E diuerso ille cogitet te esse excellentiorem se, hoc pacto integra utrinq; tranquillitas erit.

Inuidia inter pares.

Non quæ uestra sunt, singuli considerate, sed & quæ aliorum sunt, unusquisque.] Cum enim ego quod tibi prodest, tu uerò contrà, quod mihi confert quæris, neq; uana hic gloriæ locus relinquitur. ne que contentioni, neq; cuipiam simpliciter malorum, sed uita hic est angelica & diuina.

Is enim affectus sit in uobis, qui & in Christo Iesu.] Quemadmodum Christus inquit, Sitis misericordes, ut pater uester cœlestis: & rursus, Discite à me quia mitis sum: sic & Paulus humilem affectum docens, Christum in medium producit, copiosè nos & largiter rubore suffundens, perinde ac alio in loco dicit, Propter nos pauper factus est, cum diues esset. Cum enim ostenderit filium Dei omni altitudine superiorem, ad infima descendisse, infimumq; factum, quem non superborum pudefaciat?

Luc. 6. Matt. 11 2. Cor. 8

Qui quum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo.] Numera quótnam hinc hæretici cadant. Marcio Ponticus dicebat mundum & carnem esse mala: proinde à Deo non assumptam esse hanc. Marcellus Galatius & Photinus, & Sophronius, asseuerabant uerbum Dei energiam esse, non essentiam personalem, atq; energiam hanc inhabitare ei qui ex semine Dauidis esset. Paulus deinde Samosatensis dicebat quòd ex Maria habuerit principium essentię. Sabellius autem Libycus affirmabat quòd pater, filius, et spiritus sanctus, nomina essent nuda uni personæ attributa. Arrius dicebat filium esse creaturam. Apollinarius Laodicensis, quòd animam intelligibilem & rationalem non acceperit. Vide igitur quomodo occumbant omnes uno propemodum ense. Quum in forma Dei esset. Quomodo igitur Marcelliani dicitis quòd uerbum est energia, & non substantia? Forma enim Dei essentia dicitur, quemadmodum forma serui, natura serui. Quomodo & tu Samosatensis, q; ex uirgine primum esse suum sumpserit? antea enim erat in forma diuinaq; essentia. Quinetiam Sabellium cadere animaduerte. Non rapinam, inquit, arbitratus est esse se æqualem Deo. Aequale de una persona non dicitur, uerùm quod æquale est, alicui est æquale: quare duæ hinc personæ eluescunt. Arrius autem pluribus rationibus destruit. In forma enim Dei, id est, essentia. & nõ dixit, factus, sed ὑπάρχων id est, essens siue existens, Simile est illi, Ego sum qui sum. Et non existimauit rapinã, esse se æqualem Deo. Cernis æqualitatẽ? Quomodo igitur tu dicis quòd sit maior pater, filius autem minor? At reputa insipientem illorum instantiam & renisum. Paruus, inquiunt, existens Deus filius, nõ rapuit sibi ut esset æqualis & par magno Deo. Primùm quidem, quę scriptura docet uos esse paruum & magnum Deum? hæc enim infidelium sunt Græcorũ. Quòd autem & filius magnus Deus sit, audi Paulũ: Apparitionem, inquit, siue aduentũ magni Dei & seruatoris nostri Iesu Christi. Deinde si paruus, quomodo arripuit sibi ut magnus esset? Præterea diuus Paulus humilitatem docturus absurdè certè argumentatus esset, & parum dextrè perfecisset hunc ad modum: Quia paruus magno Deo nõ restitit, debetis & uos alter alteri submitti, humiliaq;. Nã qualis ista hæc est humilitatio, q; minor aduersus maiorẽ nõ insurgat? impotentiæ potius & imbecillitatis est indicium. Atenim parem, & eiusdẽ cum Deo potentię sponte hominẽ factum esse, istuc sanè est humiliatio. Hæc igitur abundè demonstrata sunt. Deinceps animaduerte quid dicat: Non est rapinam arbitratus, esse se æqualẽ Deo. Si quis quid rapuerit, metuit deponere illud, ne amittat, tanquã ipsius nõ sit. Sin quicquam à natura habeat, facilè illud aspernatur, sciens id se habere quod amitti nequeat: quare etiamsi uideatur deponere, rursum ipsum recipiet. Ait ergo, filius Dei non metuit descendere ex propria dignitate, quandoquidem eam non habebat ex rapina, nimirũ q; esset æqualis Deo patri, sed naturalem dignitatem hanc agnoscebat suam.

Hæretico rũ uarię de Christo cpt niones, eorumq; cõfutationes.

B

Exod. 3.

Tit. 2

ſuam. Propterea & humiliari elegit, tanq̃ in iſta humiliatione ſui altitudinẽ ſeruans. A

Sed ſemetipſum exinaniuit, formã ſerui accipiens.] Vbi ſunt qui dicunt quòd inuitus atq; iniunctionem & mandatum implens deſcenderit? Audiant quòd ſeipſum inaniuerit ceu Dominus, actãquam ſui iuris, ſua libertate gaudens. Formam autem ſerui dicens, Apollinarium pudefacit, qui enim formam ſiue ſubſtantiam ſerui accipit, rationalem omnino animam habet.

In ſimilitudine hominum factus.] Hic Marcioniſtæ dicunt q; apparenter ſit incarnatus Chriſtus, non reuera, ſed in ſpeciem. Vides enim, inquiunt, quomodo Paulus aſſeuerat ſimilitudinem eum hominis accepiſſe, ac in figuram humanam transforma

Chriſtus nõ omnia noſtra habebat. Nudus homo ſiue ſimplex homo qui ſolũ homo eſt, non etiã Deus.

tum eſſe, non eſſentia factum hominem? Quid igitur eſt? Dominus non omnia noſtra habebat, ſed & quædam non habebat, ueluti quòd non natus eſſet ex concubitu, quòd peccatum non fecerit. Non erat autem ſolummodo quod apparebat & uidebatur, uerumetiam Deus, nec erat nudus homo: propterea, inquit, In ſimilitudine hominum. Nos enim animam & corpus habemus, is autem animam & corpus habet, ac Deus eſt. Potius in ſimilitudine dicit. Nam quum dicat in ſimilitudine carnis peccati, non hoc dicit, quòd carnem non habuerit, uerùm quòd caro illa non peccarit, ſed ſimilis erat peccatrici, ſecundũ naturã, non ſecundũ malitiã. Quemadmodũ igitur illic ſimile eſt, eo quòd non omnia ſint æqualia: ſic & hîc ſimilitudinẽ dicit, quòd non ſit natus ex concubitu, & quia in eum non cadat peccatum, & q; non ſit nudus homo.

†σχήματι id eſt, figura, habitu, ſpecie, forma.

Et †figura inuentus ut homo.] Quia dixerat, Seipſum inaniuit: ne permutationem & transformationem arbitreris, ait, Manens quod erat, aſſumpſit quod non erat. natura non eſt in aliud mutata, ſed in figura factus eſt, hoc eſt, in carne. carnis enim eſt figurari. Quum enim dixiſſet, formam ſerui accepit, auſus eſt poſthac & iſtud dicere, tanquam illo hæc continente & confirmante. Pulchrè autem dixit, ut homo: non eñ erat unus ex multis, ſed uelut unus ex multis. Nõ enim in hominẽ tranſiuit & mutatus eſt Deus uerbum, ſed ueluti homo apparuit: ac infigurabilis cum eſſet, ſub figuram factus eſt. Nonnulli autem hunc ad modum ſunt interpretati: Et figura inuẽtus

Ioann. 1. B

Tanquam.

tanquam iam uerè homo, perinde ac diuus Ioannes ait, Gloriam tanquam unigeniti à patre: hoc eſt, qualem decet habere unigenitum. Tanquam enim aduerbium, cùm dubitationem ſignificat, tum confirmationem.

Humiliauit ſemetipſum, factus obediens uſq; ad mortem, mortem autem crucis. Rurſum dicit, Humiliauit ſeſe, ne uelut inuitum eum exiſtimes obſecundaſſe. At dicunt Ariani, Obediens dicitur. At quid hoc, ô inſipientes? nam & amicis obedimus, nec quicquam illud dignitatem noſtram imminuit. Tanquam filius patri ſponte obediit, atq; in hoc ipſo indicat ſe eſſe genuinum gnatum. genuini enim filij eſt patrem honore afficere. Animaduerte autem hîc epitaſes. Seruus factus eſt, quinetiam mor-

Crux ignominioſa.

tem ſuſcepit: & quod hoc adhuc eſt probroſius ignominioſiusq;, mortem crucis, hoc eſt execratam, ſceleratis addictam.

Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen.] Quando carnis mentionem facit Paulus, intrepidè omnia humilia loquitur, tanquam caro hæc recipiat. Sic igitur hæc de carne accipe, nuſquam unum Chriſtum diuidens: Quale autem nomen donatum eſt humanæ naturæ unius Chriſti? fi-

Luc. 1.

lius, Deus. Etenim homo filius Dei, quemadmodum angelus dixit: Et quod naſcetur ſanctum, filius Dei uocabitur.

Vt in nomine Ieſu Chriſti omne genu flectatur, cœleſtium ac terreſtrium, & inferorũ.] Hoc eſt, uniuerſus mũdus, & angeli & homines, & dæmones. Vel q; & iuſti & peccatores. nam & dæmones agnoſcent, & inuiti inflectentur, non amplius ueritati

Luc. 4.

repugnantes, qui & ante tempus illud dicebant: Nouimus te qui ſis.

Et omnis lingua confiteatur q; Dominus Ieſus Chriſtus eſt in gloriam Dei patris.] Hoc eſt, ut omnes hoc dicant q; Chriſtus Ieſus, Dominus & Deus eſt. Hęc aũt gloria

Filij exaltatio, patris gloria.

eſt patris, q; huiuſmodi habeat filium, cui omnia inflectantur. Animaduertis q; præconium unigeniti, gloria eſt patris, ſic è diuerſo imminutio eius, eſt ignominia patris.

Itaq; dilecti mei, ſicut ſemper obediſtis.] Adhortationes cum laude & præconijs fieri conuenit, ſic fit ut facile percipiantur: propterea & ipſe eos celebrat, dilectos uocans, & quemadmodum, inquit, ſemper obediuiſtis, perinde quaſi dicat, Oſtendi uobis quòd

bis q; filius Dei obediens factus eſt, imitamini igit illũ, imitamini autem & uos ipſos. A

Nõ tanquã in præſentia mea ſolùm, ſed multo potius in abſentia mea.] Tũ enim fortaſſe uideremini propter reuerentiã erga me, omnia agere: nunc aũt ſi ad uirtutẽ intendatis, monſtrabitis quòd non propter me, ſed propter Deum agatis.

Cum timore ac tremore ueſtram ipſorum ſalutem operemini.] Non propter me ipſum, inquit, adhortor uos, ſed ut ea quæ ad ueſtram ſalutem ſunt, faciatis cum timore, eoq; uehementi & intenſo, & cum tremore: ſine timore namq; nihil boni perficietur neq; in artib., liberalibus, neq; mechanicis. Quomodo autem metus perficietur? Si conſideremus q; ubiq; Deus præſtò ſit, omnia audiens, & omnia uidens, nõ ſolùm quæ aguntur, uerumetiam quæ cogitantur. Seruite enim, inquit, Domino in timore, & exultate ei in tremore. Eſt enim exultatio cum tremore, quando bonum aliquis faciens, idq; cum tremore, conſcientiam habet liberam. κατεργάζεσθε autem dixit, nõ ἐργάζεσθε, hoc eſt, cum multa diligentia & cura operamini.

Deus eñ eſt qui operatur in uobis & uelle & operari.] Quia dixit, Cum timore ac tremore: nunc ait, Ne terreamini propter hoc. Non enim dixit ut deſiſtas à bono uel deficias, ſed ut attentè agas quod agis. Nam ſi animaduerteris, & attẽtus fueris, Deus omnia operabitur. Ipſe nãq; eſt qui & promptitudinem dat nobis, ut uelimus bonũ, ipſe eſt etiam qui boni operationem ad fidem ducit. Operatur enim Deus in nobis uelle, hoc eſt cooperatur nobis ut uelimus bona, ſiue auget bonã uoluntatẽ noſtram: ſimulq; accendit, ut feruentior reddatur. Et aliter: Quoniam ipſe perfectionẽ addit, nos uerò homines, quę perfecta uidemus, ad ea tendimus dirigimúſue uoluntatem noſtrã: propterea & uelle ipſum à Deo perfici dicit. Exempli gratia: Voluiſti aliquid, orſus es perficere iſthuc: ſi finem aſſequaris, iterum magis idem opus perficere cupis. Sin minus, torpeſcit tibi uoluntas. Cum itaq; finis & conſummatio rei operisue apud Deum ſit, qui & uelle noſtrum accendit, non immeritò & ipſam uoluntatẽ apud

B Deũ eſſe aſſeuerat. Vel ex magna beneuolentia & gratitudine Paulus uelle ipſum ex Deo perfici nobis ait, quemadmodum & de uirtutibus idem ſentit, non ut ſuam cuiuſq; arbitrij uim & libertatem auferat: ſed ſemper nos gratos eſſe uolens, & omnia accepta referre Deo. Conſidera autem uerba. In uobis, inquit, qui cum metu atq; tremore ſalutem operamini: in talibus enim Deus operatur omnia.

Liberum arbitrium. 1. Cor. 12. Epheſ. 4.

Pro bona uoluntate.] Hoc eſt, ut impleatur erga uos beneuolentia atq; bona uoluntas eius, ut ſic uiuamus perinde ac ipſe uult. Itaq; & ex hoc confidite, omnino enim cooperabitur uobis Deus, ut rectè uiuatis, ſi non propter aliud quicquam, eius tamẽ rei gratia, quia hoc ipſi charum eſt & gratum.

Et omnia facite ſine murmurationibus & hæſitationibus.] Satanas ſi non poſſit ſe mel quempiam ab honeſto auocare, uel arrogantiam ei inducit, uel uanam gloriã: at ſi neq; hoc poſſit, murmurationem, aũt dubitationem & incredulitatem. Quia igitur in tentationibus cõtinuiſq; periculis fuerunt, per hæc autem haud pauci ad murmura & maledicentiam prolabebantur: Citra murmura, inquit, omnia facite. qui enim murmurat, ingratus & maledicus eſt. Hæſitationes autem, dijudicationem dicit ac dubitationem, ueluti ſi mandato propoſito dicat aliquis, Num ſi hoc fecero, habebo mercedem? nunquid hoc bonum eſt? In talibus enim non eſt dubitandum, ſed conſi denter planè agendum, ac ſiue ſit labor, ſiue defatigatio, nihil eſt diſceptandum.

Ingrati eſt, murmurare.

**ἄμεμπτοι inculpati, de quib. nemo queri poſſit.*

Vt ſitis *ſine querela & ſimplices.] Hoc eſt, ut ſitis irreprehẽſibiles & immaculati. haud paruus enim eſt neuus & macula, ipſum murmur. Non dixit autem, ut in epiſtola ad Corinthios, pœnam repoſitam eſſe murmuri, quòd hiſce tanquam liberis loquatur. Audi igitur ſequentia.

Filij Dei ſine reprehenſione.] Seruorum itaq; & ingratorũ eſt, murmurare. Qualis enim filius in patris laboribus, ſibiq; ipſe laborans, murmurat?

In medio nationis prauæ & peruerſæ.] Noui, inquit, multos eſſe qui bellum gerãt aduerſum uos, cogentes ita uos murmurare: uerùm potiſſimum hoc eſt laudandum, ſi quis admorſus, hac ratione nihil murmuret.

In quibus lucete ſicut luminaria in mundo, uitæ uerbum habentes.] Æquè ac luminaria in tenebris lucent, hunc ad modum & uos in medio prauorum & tortuoſorum recti cũ ſitis, magis effulgere ſtudete. Hoc enim quod ait φαίνεσθε, id eſt lucetis uel

lucete imperatiuus mihi esse uidetur, sermonem autem siue uerbum uitæ habentes, A
hoc est semen uitæ in uobis ipsis habentes, uicturi posthac arrhabonem hinc salutis
accipientes. Vel, quemadmodum luminaria & lucent, & corpora in afflictione re-
creant & uiuificant: sic & uos festinate esse uitalis alijs hominibus potentia.

Ad gloriationē mihi in die Christi.] Tāta, inquit, uestra uirtus sit, ut nō solùm uos
ad uitam ducat, uerumetiam me fulgentiorē & clariorem faciat in aduentu Christi.

Quoniam non in uanum cucurri, neq; in uanum laborauí.] Hæc mea gloriatio est,
q; tales uos instituí, nec inanis mihi labor apud uos fuerit.

Sed etsi immolor super hostia & sacrificio fidei uestræ gaudeo, & congratulor o-
mnibus uobis.] Et si moriar, inquit, (hoc enim immolationem uocat, mortem nimi-
rum ipsam) immolor autem super uictima & sacrificio fidei uestræ, hoc est, ubi prius
uos uictimam & sacrum Deo obtulero, fideles uos faciens: attamen non tanquam
moriturus tristitia afficior, uerùm lætor & congaudeo omnibus uobis. Lætor igi-
tur quòd libamen fiam: collætor autem, quoniam fidem uestram ueluti hostiam of-
fero Christo.

Idipsum autem & uos gaudete.] Quòd & ipsi oblati sitis.

Et congaudete mihi.] Quoniam ego immolatus lætor apud me ipsum.

Spero autem in Domino Iesu, Timotheum me citò missurum ad uos, ut & ego,
bono animo sim cognitis quæ circa uos sunt.] Vt omnia, sic & quod Timotheū mis-
surus sim ad uos, Christo tribuo. Confido enim q; illæ facile hoc persequetur, ut quē
admodum uos recreamini cognitis per hanc epistolam meam rebus meis quod euā
gelij negocium promoueatur, quodq; res hostium in diuersum sint mutatę: hunc ad-
modum & ego recreer & consolationem accipiam ubi agnouero ex Timotheo quo-
modo res uestræ se habeant, quas exactè mihi denunciabit.

Neminem enim habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro uobis solicitus
sit.] Potuissem, inquit, alium etiam quempiam mittere, sed nemo est pari mecum ani- B
mo præditus, ut ille: hoc est, qui æquè uestri curā gerat atq; ego, qui genuinè, hoc est
paternè, res uestras curaturus sit. Obserua hîc solicitudinem eius: quando ipsi profi-
ciscí non esset integrum, alios mittebat, ut nullo tempore discipuli torpeant.

Omnes enim quę sua sunt quærunt, non quæ sunt Iesu Christi.] Hoc est propriam
quietē, & ut sint in tuto: nemo enim facilè uelit profectionem talem suscipere. Hæc
autem dicit, simul Timotheum cōmendans, simul & auditores erudiens, ne quærant
sibi quietē. nam qui hanc inquirit, næ haud quę Christi sunt quærit. Proh dolor, quan
to à Christo distamus interuallo!

Probationē eius cognoscitis. Nam tanquā patri filius, mecum seruiuit in euange-
lio.] Vos, inquit, testes estis, quòd ueluti patri filius inseruierit, non ad corporis tan-
tūmodo ministerium, sed quod multo præclarius maiúsque est, ad euangelij prædica
tionem. Itaque siue tanquam filius meus, honore est dignādus: siue tanquam Dei mi
nister, multo magis est honore adficiendus. Commendat autem per hæc ipsis Timo-
theū, no tantū illi gratificans, quantū ipsis. Nam si ipsi tāquam autoritatē habenti ani
mū aduerterint, omnino per uerbū eius iuuabūtur. at maiorē habituri sunt mercedē.

Hunc igitur spero me missurum, mox ut uidero quæ circa me sunt.] Cum uidero
qualem sint habituræ finem res meæ, ἐξαυτῆς, mox, id est statim, mittam hunc.

Confido autem in Domino, q; & ipse citò ueniam ad uos.] Non tanquam omnino
recusarim uenire ipse ad uos, Timotheum mitto: uerùm ut (quod dixí) interea tem-
poris animo recreor, si didicero qualem successum res uestræ nanciscantur. Obserua
autem hîc quomodo suam etiam ad eos profectionem ex Deo pendere affirmet, Cō
fido, dicens, in Domino: hoc est, si Deus uoluerit.

Necessariū aūt exístimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorem & cōmilito-
nem meum.] Non sine laude & hunc emandat, perinde hac Timotheum, ob eandē
causam quā suprà diximus. Cooperatore aūt cōmilito maior est. cooperatur enim ali
quis in rebus etiam quæ periculo carent: cōmilito aūt omnino in periculis succurrit.

Vestrum autem † apostolū, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad uos.] Hoc est,
eum qui à uobis ad me missus est, dono uobis: per ipsum enim ei miserant quæ ad
ipsius

Quies Christiano quærēda nō est.

† ἀπόστολον, id est nūciū q mittitur, uel qui manus habeat docendi, ut hic ait Theoph.

A ipsius usum & necessitatem pertinerent. Vel uestrum apostolum, præceptorem seu
doctorem uestrum dicit.

Quandoquidē desiderabat omnes uos uidere, ac mœstus erat propterea q; audie-
ratis illum infirmū. Nam & infirmitas est usq; ad mortē.] Cōpertum habens, inquit,
q; dilligatis ipsum, & q; cōtristati estis super ægrotatione eius, desiderabat uidere uos,
ut à tristitia uos liberaret, quā habebatis propter infirmitatē eius. Aliud aūt hic etiam
efficit, nam rationē reddit eis, quare serius ipsum ad eos mittat, tantūnon ita dicens,
Nō per socordiā hoc factū est, uerùm Timotheū quidem, ut eiusdē mecū animi apud
me detineo: Epaphroditus aūt ægrotauit, ac propterea nō uenit citius, quandoquidē
cùm diuturna, tum lethalis, adeoq; morti admodum uicina eius ægritudo fuerit.

Sed Deus ipsius misertus est.] Quid dicis ô Manichæe? Si mundus prauus est, & ui Cōtra Ma-
ta eius, quomodo nunc apostolus uocat misericordiam Dei, q; Epaphroditum in uita nichæum.
hac reliquærit, uerùm hæreticis nihil est quod ad istud respondeant. Enimuerò quę-
rere hic Christiani queant, si bonum sit dissolui, & cum Christo esse, Cuius gratia mi-
sericordiam Dei dicat esse præsentem uitam? Vel quia Epaphroditus, qui doctor erat
& præceptor, plures animas ad Deum adducturus erat, si uiueret: quod magis neces
sarium quàm dissolui, ut suprà commemoratum est. Vel multa etiam iuxta commu-
nem auditorum consuetudinem Paulus loquitur, & non ubiq; philosophatur, homi-
nibus eñ in seculo agentibus uerba facit, qui mortem adhuc metuebant. Alioqui &
præsens uita ipsa per sese res bona est. nam cur pœnæ loco immaturas mortes ponit? Vita, bona
Ideo inter uos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi. Futura enim uita, non res.
est praua melior, sic enim haud bona esset, uerùm est bona melior.

Non solum autem eius, uerumetiam mei.] Animaduerte quo pacto & hinc Epa-
phroditum honorabilem reddat: siquidem illius ab ægritudine reualescentiam, bene
ficium Dei peculiare, & misericordiam ponit.

Ne tristitiam super tristitiam haberem.] Hoc est, ut ne ad tristitiam, quæ mihi ex in
firmitate ipsius subnata est, aliam tristitiam habeam, ex eo q; ipse moriatur.

B Festinantius misi ipsum, ut uiso eo gaudeatis.] Hoc est, sine dilatione ipsum misi,
ut si uideatis eum, à mœrore quem ex eius ægritudine conceperatis, liberati sitis uel
gaudeatis potius.

Et ego minus tristitiæ habeam.] Quomodo ero minus tristis? Quoniam si uos gau
deatis, & ego gaudeo. Nec dixit ut sine tristitia sim: sed minus habeam, innuens q; a-
nimus eius nullo unquam tempore sine tristitia fuerit, hæc dixit. Quis namq; (ait) in-
firmatur, & ego non infirmor?

Excipite e go ipsum in Domino cum omni gaudio.] Hoc est, susceptione quæ
est secundum Deum, quemadmodum Deo acceptum est & gratum, uel ut decet san-
ctos. Hæc autem propter ipsos Philippenses Paulus facit: maius enim lucrum est ei
qui beneficium det, quàm qui accipit.

Et huiusmodi in honore habetote.] Vt ne uideatur ipsi soli gratificari, adhorta-
tur in commune, ut omnibus qui eadem sint cum Epaphrodito uirtute prædití, ho-
norem impertiant.

Quoniam propter opus Christi, usq; ad mortem accessit, animæ suæ parum consu- Epaphrodi
lens.] Epaphroditum miserunt ad Paulum Philippenses, ut perferret ad eum necessa- tius.
ria quibus haberet opus. Reperit igitur Paulum Romæ in periculis, quando pericu-
losum erat quenquā accedere ipsum, infenso uidelicet erga ipsum Imperatore. Tum
igitur ille omni periculo posthabito ministrauit Paulo. Hoc igitur nunc dicit. Ani-
maduerte, non dixit propter me, sed propter opus Dei. Parum consuluit autem, hoc
est, seipsum iniecit morti. Quid enim si mortuus nō est Deo, ita dispensante? Sed ipse
certè promptam uoluntatem declarauit. Quocirca & nos siquando uiderimus san-
ctos periculis immersos, pericula negligamus. ea enim demum est securitas, in hu-
iusmodi rebus pericula contemnere, in eaq; se conijcere.

Vt impleret id quod ex uobis deerat, in uestro erga me ministerio.] Vos, inquit, nō
fuistis Romę ut mihi corporaliter ministraretis, etsi necessaria mihi trāsmiseritis. Hoc
igitur quod uobis defuit, nimirum q; corpore manuq; mihi non ministraueritis, ipse
compleuit omnium uestrūm loco mihi inseruiens. Quare dignus fuerit cui plurimū

beneuolentiæ oſtendatis, quòd ipſe ſolus quæ ſunt omnium attulerit. Expende hic A
quomodo rem ipſam, miniſterium ac defectum uocet, ut oſtendat neceſsitatem & de
bitum eſſe quoddam, ut ij qui in tranquillitate ſunt & ocio, periclitantibus opitulen-
tur: & qui hoc non fecerit, is officium deſerit, perinde ac qui publica miniſteria &
officia non complet. Ne igitur exiſtimantes ſe magni quippiam feciſſe, magnificè
de ſe ſentiant, ac mercedem ſuamperdant, hoc nomine iſthanc rem appellauit, fa-
ciens hoc pacto eos moderatè ſapere, quippe qui reddiderint quod debebant.

CAPVT III.

QVod reliquũ eſt fratres mei, gaudete in Domino.] Quia in mœrore erãt, q̃ ĩ-
gnorarẽt quomodo res Pauli ſe haberẽt, quõ uerbi prædicatio ſuccederet, quĩ
denicq̃ Epaphroditus ualeret, omnia hæc diluit, inquiens, Euangelium creſcit, & e-
go ad uos ueniam, Epaphroditusq̃ iam emãdatus eſt. Quod reliquũ eſt, inquit, gau-
dete: nulla enim ſubeſt ratio quur non gaudere debeatis. Galatas igitur filios appel-
lat Apoſtolus, quia correctione & emendatione indigebant: hos uerò fratres nomi-
nat: nam honorificè cum illis loquitur. Pulchrè autem dixit, In Domino: lætari eĩ ſe-
cundum mundum, non eſt lætari, ſed in Domino ipſæ etiam afflictiones gaudiũ ha-
bent. Vel, quia Dominus res ipſas noſtras faciles reddidit, lætamini.

Eadem ſcribere uobis, mihi quidem non eſt pigrum, uobis autem tutum.] Quum
multis eos nominibus prædicaſſet, inducit tandem adhortationem, ne ſi principiò
ſtatim admoneat, oneroſus uideatur.

Videte canes.] Erant enim nõnulli Iudæi, qui ſimulantes Chriſtianiſmũ, ac euãge
lium promulgantes, ſimul Iudaica admiſcebant. Quia uerò non facile internoſci po
terant, propterea dicit, Videte: hoc eſt, obſeruate, attendite, non uos lateant. Canes au
tem antea appellabantur ethnici, nunc uerò Iudæi tanquam impudentes, & ad lumẽ
ueritatis impudenter ſeſe gerentes, quippe qui omnibus allatrent.

Canes Iudæi uocati.

Videte malos operarios.] Hîc canum etiam appellatione eos priuat. canes enim
multi etiam menſæ ſunt uicini, atque domos heriles cuſtodiunt. Hi uerò operantur B
quidem, ſed ad malum, quæ longè ſunt etiam ocio deteriora, euellentes quæ probè
ſunt plantata.

Ioan. 7 Videte conciſionem.] Hoc eſt, circunciſionem habentes. Ardua autem quondam
& precioſa res erat apud Iudæos circunciſio, ubi & ſabbatum propter eam ſoluere-
tur. At poſtquam nunc irrita facta eſt, nihil aliud eſt atque conciſio. cum enim non
ſit porrò legitimum quod fit, carnem tantummodo concîdunt. Vel quia eccleſiam
diſcindere conabantur.

† πνεύματι Τοῦ Θεοῦ, id eſt ſpiritu Dei, uel ſpiritui Dei: alij legunt θεῷ, id eſt Deo. Vide Annot. Erafm.

Nos enim ſumus circunciſio, qui † ſpiritu Dei ſeruimus.] Si quærenda eſt, inquit,
circunciſio, apud nos eam inuenietis, qui ſpiritualiter, hoc eſt anima & mente ſeruí-
mus. Qui enim animo circunciſus eſt, & per eum Deo inſeruit, is ingenuam circun-
ciſionem habet, quanto uidelicet anima eſt corpore præſtantior. Non dixit, In nobis
eſt circunciſio: uerùm, Nos ſumus. Iſtud enim uerè eſt homo, circunciſio uirtutibus
prædita. Nec rurſum, In illis, dixit, eſt conciſio: ſed res ipſa, nempe perditio & malitia.

Et gloriamur in Chriſto Ieſu, & nõ in carne confidentes.] Vtrum igitur melius eſt,
in Chriſto gloriari circuncidenti corda noſtra, & ad filiorum Dei ingenuitatem per-
ducenti per baptiſma: an in carne gloriari, hoc eſt, in carnali circunciſione ſuperbire,
tanquam Abrahami filij ſint?

Quanquam & ego confidentiam habeam in carne.] Si ex gentibus eſſem, poſſet
aliquis dicere, quòd propterea accuſaremus circunciſionem tanquam priuati nobili
tate iſta Iudaica: iam nunc uerò & ego habeo quam uos dicitis confidentiam & glo-
riationem, circunciſionem in carne. Planum eſt igitur, quòd non propterea quòd or
batus ſim ea quæ uobis uidetur ingenuitate ueſtra, ſed propter ipſam ueritatem, con-
demno circunciſionem.

Si quis alius uidetur confidere in carne, ego magis.] Animaduerte ſapientiam: nul
lum nominat, minus inuiſum ſermonem faciens, quinetiam per hoc quod ait, Si quis
uidetur alius: indicat quòd alij adegerint ipſum uenire ad ſermones hos. Pulchrè au-
tem dixit Videtur, uel quòd tantam non habeant fiduciam quantam ipſe: uel quòd
fiducia in cincunciſione uera non ſit, ſed uideatur tantum.

Circun-

A Circunciſus octauo die.] In quo potiſsimum gloriabantur, hoc primo loco poſuit,
circunciſionem nimirum. Per hoc autem quod ait, Octauo die, oſtendit ſe non fuiſ-
ſe proſelytum.

Ex genere Iſrael.] Hoc eſt, non ex parentibus proſelytis, uerùm ex ipſis Iſraelitis.

Ex tribu Beniamin.] Hoc eſt, ex parte probatiore. Nam res ſacerdotũ in ſorte hu-
ius tribus fuerunt.

Hebræus ex Hebræis.] Quod ad maiores meos attinet, ex probatis ſum Iudæis, in
quit. Poterat enim aliquis eſſe ex genere Iſraelis, qui non eſſet Hebræus, Hebræis.
Multi enim rem hanc corruperant, ipſa etiam Hebræa lingua carentes, eo q̃ ad gen-
tes translati eſſent, qui nõ exactè tenebãt ſcripturas. Ego igitur, inquit, Hebræus ſum,
hoc eſt, ſeruo characterem uel inſignem per hæc ingenuitatem indicat.

Secundũ legem Phariſæus.] Quia quæ prædixerat, ad uoluntatem & conſiliũ eius
non pertinebãt, nimirum circuncidi, ex genere Iſraelis eſſe, idq̃ genus alia: nunc ſub-
dit uoluntatis & propoſiti ſui opera. Secundum legem, hoc eſt iuxta legis inſtitutio-
nem, Phariſæus. Probatiſsima autem ſecta erat apud Iudæos Phariſæorum. *Phariſæorũ ſecta.*

Secundũ æmulationẽ perſequẽs eccleſiam.] Quia Phariſęorũ aliquot æmulatione
uacabant, æmulationẽ, inquit, habebã, eamq̃ tantã, ut Chriſti diſcipulos perſequerer.

Secundũ iuſtitiã quæ in lege eſt, cõuerſatus ſine querela.] Quia plericq̃ principatus
cauſa, & ob alias quaſdã res æmulanť, & nõ propter legem, ait: Cum ſine querela &
inculpatus eſſem in iuſtitia legis, quomodo ob humanam quampiam rem perſeque-
rer, & non per diuinum zelum?

Sed quæ mihi fuerunt, lucra hæc arbitratus ſum propter Chriſtum, damnum. ue-
runtamen exiſtimo omnia damnũ eſſe, propter excellentiam cognitionis Ieſu Chri-
ſti Domini mei.] Hîc legem calumniantes hæretici inſultantes, En, dicunt, damnum
nominat legem & ſtercora, quomodo igitur à Deo data eſt? Primùm igitur gratias a-
B gamus quòd ſpiritus ſanctus hoc eos pacto gubernarit, ut ſuſciperent uerba tãquam
pro ijs eſſent. Niſi enim prouidentia Dei acceſsiſſet, obliterata fuiſſent uerba iſta ut a-
lia pleraq̃. Deinde obſerua: non dixit ſimpliciter legem eſſe damnum, ſed arbitratus
ſum illam eſſe damnũ: nam natura non eſt damnum. Quomodo enim, cum ad Chri-
ſtum ducat, ſi rectè intelligatur? nam antea ego perperam eam intelligens, non acce-
debam Chriſto: deinde uerò ueritatem agnoſcens, ad Chriſtum acceſsi, ac uiſa eſt lex
mihi detrimentum per illud temporis, quo malè illam intellexi. Nam ſecundum pro-
priam naturam lex eſt lucrum. Audi porrò: non dixit, quæ putabam eſſe lucra, ſed
quæ erant: uerè enim lex eſt lucrum, à beluina natura & ſuperſtitione homines libe-
rans, ac ueluti ſcalarum ſeu graduum loco facta, quibus ad uitam Chriſto dignã per-
duceremur. Vt igitur qui per ſcalas conſcendit, non conſpuit gradus, ſed gratiam po- *Cõparatio pulchra.*
tius illis habet, niſi enim fuiſſent, nõ potuiſſet aſcendere: hunc ad modum lex quidem
lucrum erat, iam uerò detrimentum & noxam eam eſſe cenſemus, non quòd huiuſ-
modi ſit, ſed quòd maior hac ſit gratia. Quemadmodum enim aliquis argentum con
tinens, ubi aurum inuenerit, nec licet utraq̃ obtinere, damnum cenſet retinere illud,
ac deinceps relicto illo aurũ accipit: hunc ad modũ lex eſt damno, ſi à Chriſto abdu-
xerit. ſi autem adduxerit, non porrò. Non ſolùm autem olim arbitratus ſum eſſe dam
num legem, uerùm etiamnum arbitror. Quam ob cauſam? propter excellentiam gra
tiæ. Viden' q̃ comparationem faciat? Comparatio autem rerum eſt eiuſdem generis, *Cõparatio quid.*
& excellens aliud eiuſdem generis excellit. Proinde & ex lex cognitio eſt, ſed minor:
perinde ac lucerna lumen eſt aliud certè, & non quale ſolis eſt, lumen tamen eſt.

Propter quem omnia pro damnis duxi, & arbitror eſſe reiectamenta ut Chriſtum
lucrifaciam.] Propter Chriſtũ, inquit, pro damnis duxi, hoc eſt detrimentum eſſe pu-
tauí omnia, uel omnia reieci, omnibus me exui. Animaduertis igitur q̃ lex non eſt
natura detrimentum, ſed Chriſti cauſa. Reiectamenta uerò ſiue ſtercora haud eſt pla-
num num legem nominauerit. ueriſimile eſt enim de mundanis rebus ac negociis
dicere. Nondum enim expreſsit cuius cauſa omnia damnũ eſſe cenſuerit, huius for-
taſſe mundi negocia & præclaras res. Sin de lege hoc pariter dictum intellexerimus,
neq̃ ſicforſan erimus iniurij. Reiectamenta enim frumenti, paleæ ſunt ſiue culmus.
atquí culmus frumenti conſeruatiuus eſt, firmamentum eius, idq̃ ratione cognoſce.

Nisi eũ culmus esset, frumentũ non esset natum: attamen frumento apparente & selecto, inutilis deinceps est culmus. Hanc ad rationem lex est gratiæ confirmatio ac testis. enimuero simul atq; gratia illuxit, non est opus porrò literæ legis adsidere. A

Vt & inueniar in ipso non habens meã iustitiã quæ est ex lege, sed illã quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia.] Vt nõ habeã meam iustitiã, quæ est ex operibus legis, tanquam iam ea perfecerim (neq; enim iustitia erit ex operibus, quandoquidem neq; quisquã ea perfecerit) sed eam quæ est per fidem Christi, quæ est iustitia ex Deo, hoc est diuinũ donũ, quæ gratia iustificat credentes. Si enim credideris in corde tuo, & ore fueris confessus, seruaberis. Diuina aũt dona multis partibus exuperant utilitatem operũ humano studio & conatu peractorũ, perinde ac frumentũ paleas excedit. Rom.10.

In fide, ut cognoscam eum, & potentiam resurrectionis eius.] Per fidem igitur cognitio. Qualis enim ratiocinatio uel cogitatio resurrectionem nobis exhibebit? nulla, sed fides. Si aũt resurrectio ex fide cognoscitur, quomodo quod maius est, nimirũ natiuitas eius, rationibus comprehendetur? At qua ratione id maius est? quia resurrectionis multa sunt exempla: multi nanq; & ante Christum resurrexerant, ex uirgine autem nemo unquã natus erat. Proinde iustitia quæ ex Deo est, in fide est: hoc est in ea firmatur, eamq; fundamentũ habet. Potentiam autem resurrectionis dixit, re uera enim ingens robur & potentia est, resurgere. Quinetiã resurrectio uirtutem & potentiam nobis immittit, ut idem iter ingrediamur. 3.Reg.17. 4.Reg.4. & 13.

Et societatẽ passionũ illius.] Cum persecutionẽ, inquit, patimur & affligimur, participes reddimur passionũ siue afflictionũ Christi. Si igitur nõ crederemus q; cum Christo regnaturi essemus, non talia tantaq; pateremur. Obserua autem q; is maximè credit Christum resurrexisse, qui patitur. Audi igitur quæ sequuntur.

Configuratus morti eius.] Hoc est, assimilatus. Vt enim ille ab hominibus passus est, sic & ego. Afflictiones nãque & persecutiones imaginem mortis illius depingũt, proinde & nos idem cum Christo efficimur, quatenus patimur. Vides dignitatẽ passionum & afflictionum? *Christianis patiendum est.* B

Si quo modo occurram ad resurrectionem mortuorum.] Quid igitur? nisi passus esses ô Paule, non eras resurrecturus? Verùm resurrectionem hîc intellige celebrem in nubibus sublationem. Omnes etenim resurgunt, at non omnes resurgendo subleuabuntur in nubes: uerùm pecatores infrà quidem expectant iudicem, sancti uerò in nubes rapiuntur in occursum Domini. Intelliges autem & ex cõsequenti, quod dicitur, Mortuus est, inquit, Christus: morior & ego: resurrexit ille honorificè, conor & ego huiusmodi consequi resurrectionẽ celebrem. Vide autẽ religionẽ eius qui tanta sit operatus, qui sit supra homines, Si quo modo peruenia. Nondũ audax et confidẽs sum, inquit, adeò humili spiritu imbutus erat. Quod & alio in loco ait, Qui uidetur stare, uideat ne cadat: &, Ne quo modo aliis prædicãs, ipse reprobus efficiar. 1.Thes.4. 1.Cor.10.9

Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim.] Cum dixisset, Si quo modo occurram, confirmat hoc, inquiens, propterea sic dixi per ambiguitatem, quia necdũ accepi brabeum, neque perfectus sum.

Persequor autem, si & comprehendam quatenus & comprehensus sum à Christo Iesu.] Ego, inquit, in certamine adhuc uersor, et insequor si quomodo queam comprehendere finem & brabeum. Deinde ostendens rem ipsam esse debitum, subdit: Quoniam & comprehensus sum à Christo, id est, cum essem ex pereuntibus & condemnatis, persecutus est me Christus, & fugientem ab eo comprehendit, & ad sese cõuertit. Debeo itaq; & ego ipsum sequi deinceps, ut apprehendam. Significantissimè autem dixit διώκειν sequi siue persequi. Qui enim persequit, nihil aliud intuetur, q; ad quod accelerat. Omnia autem præterit cùm charissima, tum maximè necessaria: hunc ad modum & nos festinare conuenit, ut à nulla re impediamur.

Fratres, ego me nondũ arbitror cõprehendisse.] Quia plurimũ laudauerat Philippenses, nũc ipsorũ deijciẽs affectum, Ego, inquit, talis ac tantus præceptor uester, nõdum opinor me apprehendisse uirtutem uniuersam, perinde quasi de cursore aliquis dicat, Nondum totum perfecit. Quî igitur alio in loco ait, Cursum cõsummaui? At illud morti uicinus dixit.

Vnũ aũt quæ quidẽ retro sunt, obliuiscẽs: ad ea uerò quæ sunt priora extẽdens meipsum.

A psum.] Vnũtantũmodo facio, unũ hoc solũmodo cõtendo, ut semper promoueã & pergam, & obliuiscar operũ transactorũ, eaq; post tergũ relinquã, & eorũ prorsus ne recorder quidẽ, ac sic priora & quæ ante me sunt, persequar, ceu ea quæ desint mihi. Nam qui se absoluisse cursum putat, à cursu desistit, tanq; qui totum iam confecerit. Quid uerò est quod ait, Extẽdens? id est, priusq; peruenero, accipere tentãs, ac pedes currentes licet, reliquo corpore anteuertere festinans, meipsum inflectendo ad anteriora, quod à multa cupiditate & promptitudine fit. *Paulli per. 6.*

Ad destinatũ persequor ad brabeũ supernæ uocationis Dei in Christo Iesu.] Non sine præfixo signo curro, sed ad scopũ defigens oculos. Quis uerò scopus ille est? brabeum supernæ uocationis, hoc est incorruptibilis, quæ est in cœlis. Infrà enim est certamen, suprà uerò corona in splendore sanctorum. Nam & rex maiori honore afficiens certatores, ad superna uocans eos coronat. Ostendens autem quòd Christi auxilium omnia perficiat, ac sine ipso imperfectus sit cursus, adijcit, In Christo Iesu, hoc est, per illius cooperationem & auxilium.

Quicunq; ergo perfecti sumus, hoc sentiamus.] Quale est hucusq; ut obliuiscamur eorum quæ sunt post nos, id est transactorum. Perfecti enim est, seipsum non existimare perfectum: hæc enim est perfectio, non confidere.

Et si quid aliter sapitis, & hoc Deus uobis reuelabit.] Hîc securos eos facit ac tutos, Si putatis, inquit, totũ uos perfecisse, Deus uobis ceu ignorantibus ostendet quid conueniat. Hæc autem de uitæ perfectione dicta sunt, ac ne ipsi se perfectos putent.

Verũtamẽ ad quod peruenimus, eadẽ incedamus regula ut idẽ sapiamus.] Hactenus, inquit, quod perfecimus, retineamus, nimirũ concordiã, pacẽ: & incedamus eadem regula, hoc est, eadẽ fide, eodẽ termino. Regula enim & amusis neq; appositionem habet, neq; ablationem: neq; uos igitur spiritus mandata alteretis.

Imitatores simul mei estote fratres, & considerate, eos qui ita ambulant sicut habetis formã nos.] In superioribus dixit, Videte canes, atq; Philippenses ab illis abduxit: nunc aũt agglutinat eos bene ambulantibus, hoc enim est quod ait, Considerate, hoc est, intuemini in eos, ac ueluti ad archetypum respicientes, ad illorum similitudinem effingimini. Ac quemadmodum habetis typum me, hunc ad modum & illos. Non enim uerbis tantum docebat, uerumetiã uita bonisq; moribus seipsum exemplar exhibebat, quandoquidem & hoc perfecta doctrina requirit. B

Multi enim ambulant, quos sæpe dixi uobis, nũc autem & flens dico.] Non nominatim eos perstringit, ne prouocet eos, facit tamen ut hos intelligant, Quos sæpe dixi uobis, inquiens. Nunc aũt postq; malũ progressum est & extẽsum, ne meminisse quidem horũ possum sine lachrymis. Vides affectũ, quo cõpatitur eis: nõ ob propria ille mala plorabat, nõ eũ habebat, sed quia alij sensu sui mali carẽtes in delicijs uiuebant.

Inimicos crucis Christi.] Fuerunt nonnulli Christianismũ simulãtes, in delicijs tamen & tranquillitate seu ocio uiuẽtes, hos hostes crucis appellat. Hîc enim animã inquirit extensam & propensam ad mortẽ, sitientẽ periculorũ: ipsi autem soluti sunt, ac cõtrario planè modo conuersantur ac uiuunt. Si enim crucẽ amarent, crucifixã simul uitam quærere studerent, amarulentam uidelicet. Non horremus igitur in posterũ, si deliciarum amicus & quietis mundanæ & securitatis est hostis crucis. *Crucis hostes.*

Quorũ Deus uenter est.] Seruiunt enim huic tanq; Deo, & omnem curam adhibent. Alijs quidem pecunia, alijs uerò uenter Deus est, de quibus & alio in loco ait, Edamus & bibamus, cras enim morimur, ecce & alia idololatria. 1.Cor.15

Et gloria in cõfusione ipsorũ q; terrena sapiũt.] Quidã hoc de circũcisione intelligũt, quã ipsi quidẽ gloriã putabãt, cũ reuera sit ignominia: uerùm istud sic sese non habet. Sed stultitiã eorum per hæc ob oculos ponit. Num flagitia cõmittentes, inquit, cum deberent uelari, & pudefieri, isti uerò ea sibi gloriæ ducunt, terrestria planè cogitãtes. Tales enim Deũ uentrẽ habent, nihil cœleste uel spirituale cogitãtes uel intelligẽtes. *Veter quibus Deus sit.*

Nostra eũ cõuersatio in cœlis est, unde etiã saluatorem expectamus Dñm Iesum Christũ.] Itaq; quæ superna sunt, operæpreciũ est nos sapere & affectare, & ad patriã nostrã festinare, ubi & agere & uiuere & cõmorari nobis ordinatũ est, quandoquidẽ & Dñs & rex noster illic sit, atq; illinc ipsum uenturũ expectamus in gloria paterna cum sanctis angelis suis. Itaq; & à loco & persona ad reuerentiam commoueamini.

Qui transfigurabit corpus humiliationis noſtræ.]Multa nunc patitur corpus, uin A
citur, uerberatur, innumeris malis obijcitur. Ob eam rem humiliationis corpus eſt, quòd corruptioni atq; dolori ſubiectum ſit, ſed transfigurabitur, id eſt, idem permanens induet incorruptibilitatem. Per transfigurationem enim à corruptione mutationem intellige.

Vt efficiatur conforme ipſum corpori gloriæ ipſius.] Poſteaquam conforme ipſi factum eſt per afflictionum communicationem, conforme etiam efficietur gloriæ ipſius. Papæ, quid dixit? Ei quod ab angelis adoratur, quod ad dextram patris ſedet, gloriæ corpori conforme ſit corpus noſtrum, ac perinde glorificatur ut illud. Nónne igitur ſi uniuerſus mundus ſimul lachrymetur ac defleat eos qui à gloria hac excidunt, dignè lachrymabitur?

Secundum operationem qua poteſt ipſe etiam ſubijcere ipſi omnia.] Quia magnũ dixerat, ac propemodum incredibile, Ne dubites, inquit, uim enim habet atq; potentiam, per quam operatur omnia, ac ſubiecit angelos & archangelos. Itaq; poſtquã illa maiora fecit, quanto potius hoc, quod minus illis, faciet? Quis uerò ſubiecit? Nonnulli aſſeuerãt quòd Deus & pater ſubiecerit ipſi, Chriſto uidelicet, omnia. Cæterùm inconſequens illud eſt. non enim dixit ſuprà de patre. Rectius igitur de Chriſto hoc intelligitur, qui per uirtutem diuinitatis ſubiecit ipſi, corpori ſuo uidelicet, omnia. nõ enim metuemus nequando diducamus Chriſtum, unum enim nouimus ipſum etiã in deuerſitate naturarum.

CAPVT IIII.

PRoindè fratres mei & dilecti & deſiderabiles, gaudiũ meũ & corona mea, ſic ſtate in Dño dilecti.] Itaq; etſi cernatis hos gaudẽtes & gloria affectos, ſtate uos perinde ac conſiſtitis, ſperãdo q̃ unà cũ Chriſto glorificabimur, neq; ab ea ſpe excidatis. Obſerua aũt quãtis encomijs eos euehat. Fratres, inquit, & non ſimpliciter, uerũ dilecti, & adhuc deſiderabiles, hoc eſt, à me inquiſiti ut à me uideamini, ut corã me appareatis. Præterea gaudiũ, neq; hoc ſimpliciter, uerũetiã corona: quo nõ eſt aliud quidã celebrius. Siquidẽ ante adhortationẽ eos cõmendauit, ac rurſus poſt exhortationẽ in tanto fuerunt apud eum precio, ut tali tantoq; honore ipſos dignaretur Paulus.

Eudochiam rogo, & Syntichem rogo idem ſapere in Domino, etiam rogo & germane compar adiuua eas.] Videntur mihi mulieres iſtæ caput eſſe eccleſiæ apud Philippenſes. Cõmendat itaq; has uiro cuipiam admirando, qui aut frater fuit alterius ipſarum, aut maritus etiam. Forſan autem & cuſtos ille fuit carceris, perinde quaſi dicat: Iam tandem frater es germanus, nunc genuinus uir, ſi in opere Domini idem iugum trahas, adiuuans illas. Nonnulli hîc in errorem inducti, aiunt Paulum hîc propriam ſuam coniugem precari, uerumenim uerò hoc eſſe haudquaquam poteſt. Vt enim alia prætermittam, ſi ſuam uxorem intelligere uoluiſſet, debuiſſet dicere genere fœmininо, συνοπαδὸν id eſt, germana coniunx.

Quæ mecum laborauerũt, in euãgelio cum Clemẽte & cæteris adiutoribus meis.] Non exiguã, inquit, partem iſtæ cõtulerunt auxiliũ miniſterijſq; ſui etiamſi haud pauci alij eſſent auxiliatores. Propterea laborauerunt, ſiue concertarunt mecum, ait. non parũ enim tum ſanè eccleſiæ conglutinabãtur coniungebanturq;, altero alterũ honorãte & adiuuãte. Verùm hodie quis noſter, prò dolor, ſtatus eſt, cum alterũ alter deijci mus? hinc etiam fit ut ſimus planè diuerſi ab ijs qui in eccleſiæ primordijs uixere.

Luc.10. *Liber uitæ.* Quarũ nomina ſunt in libro uitæ.] Animaduertis quantũ uirtutis mulierculis tribuat? Dominus enim apoſtolis dixit, Nomina ueſtra ſcripta ſunt in cœlis. hoc & fœminis diuus Paulus attribuit, q̃ nomina earũ cũ reliquis inſcripta ſint libro uitæ, hoc eſt, in cognitione & iudicio Dei, quo illis uitã adiudicauit etiãnum ex fide earũ, quẽadmodum qui non credit, iudicatus eſt, atq; fortè etiam libro mortis inſertus eſt.

Ioan.3. *Matt.5.* Gaudete in Domino ſemper.] Quomodo igit̃ Dominus dixit, Beati q̃ lugẽt? quia illud ipſum lugere, eſt gaudere. Nõ eñ ſimpliciter dixit, gaudete, ſed in Dño. Qui aũt in Domino eſt, ſemper gaudet, etiãſi torqueaf uel dilaceretur. Reuertebanf, inquit, *Act.5.* à concilio gaudentes, quoniã digni habiti eſſent pro nomine Ieſu contumelia affici.

Iterum dico gaudete.] Quia rerum natura mœrorem pariebat, per duplicationem uerbi oſtendit omnino eſſe gaudendum.

Modeſtia

A Modeſtia ueſtra nota ſit omnib. hominibus.] Quia ſuprà accuſabat quoſdã Paulus ceu inimicos crucis Chriſti, adhortatur iam, ut ſeſe moderatè erga illos gerant, nõ odioſe, néue ſint infenſi, ſed clementes ſe potius ipſis exhibeant, etiamſi hoſtes fuerint.

Dominus propè eſt, nihil ſoliciti ſitis.] At malè habet uos, q̃ iſti in uoluptatibus uiuant, uosq; iniuria afficiant, cum uos in afflictione laboretis? Dominus propè eſt, iam iudicium inſtat: nihil uobis ſit curæ, neq; illorum iniuria, neq; ueſtra afflictio: reddent enim rationem iſti Deo, & uos quiete ueſtra fruemini in ſempiternum.

Sed in omni ratione & obſeruatione cum gratiarum actione petitiones ueſtræ innoteſcant apud Deum.] En aliam conſolationem, orare in omni re cum gratiarum actione. quomodo enim quiſquam futura rogauerit, qui ſeſe pro prioribus beneficijs non exhibuit gratum? Itaque pro omnibus etiam ijs quæ contraria nobis uidebuntur, ſunt agendæ gratiæ. Nam pro bonis in nos collocatis nos gratos eſſe, rerum etiam natura poſtulat: illud autem eſt animæ piæ & uerè gratæ. Huiuſmodi igitur orationes patefaciunt petitiones noſtras coram Deo; aliter enim factas ne agnoſcit quidem Deus. *Orationum utilitas.*

Et pax Dei quæ exuperat omnem intellectum, cuſtodiet corda ueſtra & intelligentias ueſtras in Chriſto Ieſu.] Hoc eſt, reconciliatio quam cum hominibus fecit, quæ excedit omnem intellectum, nedum humanum, uerumetiam angelicum. perinde ac ſi dicat: Quis ſic nos liberauit, ut ne ullus quidem intellectus, nullaq; mens comprehẽdere poſſit (quis enim expectaſſet tanta nobis obuentura eſſe bona, nosq; Deo reconciliandos?) ipſe porrò uos cuſtodiat & muniat, ut ne aliquid mali intelligatis, aut cogitetis. Vel pacem dicit, de qua Dominus loquitur, Pacem relinquo uobis, ipſa cuſto- *Ioan.14.* diet uos. Etenim pax ipſa exuperat omnem intellectum, quando iubet ut pacem cum inimicis habeamus, & cum his qui nos iniuria afficiunt. Si autem hæc pax exuperat omnem intellectum, quanto magis ſubſtantia? Quod uerò ait, In Chriſto Ieſu, hoc eſt in ipſo uos cuſtodiat, ut ne ab eo excidatis, ſed magis perſeueretis in eo.

B Quod reliquum eſt fratres.] Tanquam feſtinans, & nihil commune habens ad ea quæ præſentia ſunt, ſic inquit.

Quæcunque uera ſunt.] Hoc eſt uirtutibus prædita. Vitium enim mendacium eſt & uoluptas eius.

Quæcunq; ſeuera ſunt.] Ad eos qui terrena ſapiunt, ijſq; ſunt acclinati.

Quæcunq; caſta.] Ad eos quorum Deus uenter eſt.

Quæcunq; amabilia.] Id eſt, Deo & hominibus grata, ut non offendant quenquã.

Quæcunque boni nominis, ſi qua uirtus, & ſi qua laus.] Viden' quòd & eorum quæ homines concernunt, rationem haberi uelit? ſed non ſimpliciter, uerùm cum appendice hac, Si qua uirtus.

Hæc cogitate.] Quia è cogitationibus praua opera naſcuntur, Hæc cogitate, inquit, quæ ſunt prædicta.

Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiuiſtis, & uidiſtis in me.] Quia non licebat de omnibus exactè dicere, de ingreſſibus, exitibus, habitu, uerbo: in ſumma, inquit, quæcunque didiciſtis & audiuiſtis per doctrinam, & accepiſtis ſine ſcriptis, & uidiſtis in me per ipſa opera. Hæc enim, ut ſæpe commemoratum, optima eſt doctrina, ſeipſum formam exhibere.

Hæc agite.] Non ſolum cogitate, ut paulo antè dictum: neq; dicite ſolummodo, uerumetiam facite.

Et Deus pacis erit uobiſcum.] Hoc eſt, in tranquillitate uiuetis, ſi hæc egeritis. Si enim pacem habeamus & ad Deum, uidelicet per uirtutem, & ad homines (Cum odientibus enim pacem, eram pacificus) erit Deus nobiſcum. Qui enim & fugientes *Pſal.119.* ſectatur, qui accedentibus non aderit?

Gauiſus ſum in Domino uehementer, quòd tandem aliquando refloruiſtis pro me ſentire.] Non mundano more gauiſus ſum, neque pro uitæ huius ſeculi ratione, ſed in Domino: non quòd reſocillationem habuerim ego, uerùm quòd uos promouiſtis atque progreſſi eſtis. Propterea & uehementer dicit, quia pro ipſorum ſalute & commoditate. Clàm uerò obiurgans eos ſuper præſenti tempore, quaſi doceat continuò ac ſemper impartiendum, id tamen adumbrauit. Nam iſtud tandem

aliquan-

aliquando, longi temporis lapsum demenstrat. Refloruistis autem dixit, uelut de A
arefactis, postquam germinassent, ac denuò repullulascentibus. Et uos, inquit, cum
essetis floridi, emarcuistis, deinde refloruistis. Itaq; hæc pariter obiurgatio est, & laus.
non enim parum est, eum qui exaruit, repullulascere. Vt ne uerò existimes q & in re-
liquis exaruerint, intulit, Vt pro me sapiatis, in hoc scilicet ut solliciti sitis in subministra
tione eorum quæ mihi sunt necessaria. Subditur hic quæstio: Quomodo is qui dicit
Act. 20. Beatius est dare, quã accipere: & rursus ad Corinthios, Satius est mihi emori, quàm
1. Cor. 9. ut gloriationem meam quisquam euacuet: nũc inuenitur accipere? At illic non in-
iuria nihil accipiebat, propter pseudoapostolos, qui se nihil accipere simulabãt, ut in
2. Cor. 11. quo gloriantur, inquit, inueniantur sicut & ego. Etenim non simpliciter dixit, non in
fringet gloriatio mea: sed, In finibus Achaiæ. Alias, inquit, ecclesias deprædatus sum.
illic itaq; consultò non accipiebat, hîc uerò dilecti sunt dantes, ac desiderabiles, à qui-
bus nisi accepisset, perturbasset eos. Insuper & accipere, pro dantibus magis est. etẽ
maiori commoditate afficiunt dantes quàm qui accipiunt. Quod uerò ait, Beatius
Eph. 4. est dare, quàm accipere, non est simpliciter interdictio accipiendi: uerùm compara-
tio est, quæ id quod melius est submonstrat. Non enim quia potius est aurum, quisq;
uerat ne argentum habeas. Aliàs autem & ille laborare præcipit, ut ita ex labore &
opere nostro, habeamus quod alijs impertiamur, atq; sic sanè faciendum est. Sin uerò
occasio seu tempus operandi non fuerit, ut si bella uel tumultus uel ægritudo remo-
ren ur, quid tum faciendum? nónne accipiendum est? Equidem opinor.

Sicut & sentiebatis.] Hoc est, gerebatis quidem in corde pro me solicitudinem ue-
stram, & pro me solliciti eratis. nam & in more uobis est, ut pro me solliciti sitis.

Non habebatis autem opportunitatem.] Non socordiæ uestræ fuit, inquit, sed ne-
cessitatis istud: hoc est, non habebatis in manibus uestris, neq; abundabatis. A cõmu
ni loquendi consuetudine hoc desumpsit. Solemus enim dicere, Angustia me inua-
sit, magnis in difficultatibus id temporis uersamur.

Non quòd per penuriam hęc dicam.] Non propterea de uobis conqueror, q penu- B
ria angar, atq; meam ipsius rem spectem.

Ego enim didici, in quibus sum, ijs contentus esse.] Obseruas hic difficile esse trans-
actu, ut aliquis sit contentus suis rebus, suaq; sufficientia gaudeat, tum q exercitio &
meditatione opus habeat? Didici enim, inquit.

Scio & humiliari, scio & abundare.] Id est, paucis etiam uti noui, & famem perfer-
re, & penuriã & rursus exuberare. Et qualis hæc uirtus est, nouisse exuberare? Om-
Abũdare sci re, quid sit. nino certè magna: plures eñ abundantia, rerũq; luxus subuertit q penuria, ad plures
cupiditates & absurdas accendens. Quomodo aũt nouit Paulus abundare? Quoniã
in alios impendebat, nec gaudebat superabundantia, cæterùm æqualis erat in saturi-
tate & indigentia, neq; enim ob hanc laxabatur, neq; ob inopiam comprimebatur.

In omni & in omnibus institutus sum.] In omni longo tempore, & in omni re, &
in omnibus quæ obiter incidunt, experientiam accepi.

Et satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati.] Israelitæ neq; esurire nouerunt:
Psalm. 77. oblocuti sunt enim Domino Deo, dicentes: Nunquid poterit Dominus Deus para-
re mensam? Sed neq; satiari: Manducauerunt enim, & impleti sunt, & recalcitrarunt.
Verùm Paulus & Christiani se aliter gerunt. Monstrat autem per hæc, q neq; an-
tea, cum non conferrent, tristaretur, neq; nunc quod darent gauisus sit humana ratio
ne, sed eorum nomine lætatum se indicat, q ipsi per hæc adiutarentur.

Omnia possum in eo qui me confortat, Christo.] Quia sentiebat, q magna de se lo-
cutus esset, ait, Non meum opus est: sed, Eius qui robur dedit, Christi.

Veruntamen bene feciſtis, communicantes tribulationi meæ.] Quia dixit, didici
esse contentus, ne propter hoc Philippenses offenderentur, ceu non libenter accepis-
set, neq; grato animo quæ obtulissent: sed inutilia hæc reputasset (solẽt enim dãtes of-
fendi, si quando accipientes asserant se non indigere) huic rei medetur, inquiens:
Veruntamen rectè feciſtis, hoc est, etsi non opus habeam, attamen gratiam & mu-
nus uestrum accepi. Expende hic sapientiam, quomodo rem attollat. Communi-
cantes afflictioni meæ, inquiens, pares ipsos sibi constituit: Ego quidem hæc patior:
quia uerò mei curam gessistis, Deus etiã uos pro colluctatoribus & adiutoribus meis
repu-

A reputat. Per ea igitur quæ in superioribus memorata sunt, fastum eorum deiecit: per
ea uerò quæ nunc dicunt, prõptitudinem & alacritatẽ eorum excitat & corroborat.

Scitis autem & uos Philippenses, q in principio euangelij, quando profectus sum
à Macedonia, nulla mihi ecclesia communicauit in ratione dati & accepti nisi uos so
li.] Quia uidebatur eos suprà carpere, cum diceret, Tandem aliquando refloruistis:
sapienter iam nunc hoc excusat. Hoc ipsum, inquit, quòd uisus sum uos carpere, nõ
feci tanquam uoluerim quicquam accipere, sed quòd plurimũ sim uobis confisus,
tum quòd uos mihi eius rei causa estis. primi enim uos inter cæteros aggressi estis ra
tionem habere necessitatis meæ. Atq; hinc accepta fiducia, uos obiurgare uisum est,
ut eos qui quod consueuerant facere prætermiserint. Ingens igitur encomium est, q,
in principio euangelij, tum q non solum cum apud uos agerem, sumptum mihi sup-
peditastis, uerumetiam quando exiui è Macedonia, hoc est, quando ex uestra regio-
ne ac finibus discessi. Non dixit autem, Nulla mihi ecclesia dedit: cæterùm, Nulla ec
clesia cõmunicauit mecum in ratione dationis & acceptionis. Etenim communica-
tio est res ipsa. Das carnalia, & accipis spiritualia, perinde ac alio in loco: Si nos uobis 1. Cor. 9.
spiritualia seminauimus, magnum est si nos uestra carnalia metamus? Aliæ igitur ec-
clesiæ non communicarunt in ratione dationis carnaliũ, & acceptionis spiritualium.

Quia & Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis.] Magnum & hoc i-
psorum præconium est, quòd in Metropoli agens, à parua alebatur ciuitate. V-
sum enim siue necessitatem, ne cessarios sumptus appellat: necessitatem inquam, non
delicias neq; luxum.

Non quòd quæro datum, sed requiro fructum abundantem in rationem uestrã.]
Quia humile quiddam prolocutus erat, dicens ad necessitatem meam: ne ex hoc ex-
tollantur illi, Non hæc, inquit, dico, q inquiram uestra dona, sed uestri cõmodi cau-
sa, ut uos fructum referatis, qui fructus in rationem uestram est, hoc est, uobis cõmo-
dat. Viden' quòd ipsi adiuuabantur dando?

B Habeo autem omnia, & abundo.] Quia dixit, Non quæro: ut ne rursus eos socor
des magis reddat (quanto enim fuerint sapientiæ studiosiores ij qui benefaciunt,
tanto maiorem quærunt gratiarum actionem ab ijs quibus beneficia impertiuntur)
Habeo, inquit, omnia, & exubero: id est, hoc dato uestro nedum quæ nobis defue-
rant repleſtis, uerùm & superadieciſtis. Dicens autem habeo, † tanquam dedebito, † ἀπέχω, id est, ha-
ut ne cristas erigant. Rursum exhilarans, ostendit quòd ultra etiam debitum fece- beo, recepi.
rint, abundantia mittentes.

Repletus sum posteaquã accepi ab Epaphrodito quæ misistis odorem suauitatis,
hostiam acceptam, beneplacentem Deo.] O rem admiratione dignam. Quónam do
num ipsorum sustulit? Non ego, inquit, accepi, sed Deus per me. Proinde etiamsi e-
go non indigeam, ne sit curæ uobis, quando quidem neq; Deus indigebat, sic tamen
accepit ut & scriptura dicat, Odoratus est Dominus odorem suauitatis. ut ne si audia
mus Deum hisce non egere, segniores in dando efficiamur.

Deus autem meus impleat omnem necessitatem uestram secundum diuitias suas
in gloria, in Christo Iesu.] Postquam in superioribus dixerat, † Non habebatis oppor † ἀναπληρώσει.
tunitatem, hoc est, eratis in angustia, precatur nunc ut & ipsi satis habeant. Quòd si
philosophi & eruditione graues & prudentes fuissent, non imprecatus esset eis corpo
ralia. Quia uerò sunt homines huius uitę negocijs occupati, aliquam etiam præsen-
tium cupiditatem habentes, imprecatur eis, acquiescendo illis, non abundantiam aut
delicias, sed necessariarum rerum copiam. Impleat enim, inquit, omnẽ necessitatem
uestrã, ut ne sitis in indigentia. præterea ne arbitretur q ad angustiam eos uelit conij-
cere, subdit, Iuxta diuitias suas, hoc est abundè & largè necessaria uobis dare potest:
quare ad gloriam ipsius utimini facultatibus. Quod autem ait, In Christo Iesu, sic po-
test intelligi, q pater faciet hæc mediante Iesu. Potest etiam hac ratione intelligi, in
gloria quæ ad Christum refertur. Infert igitur:

Deo uerò & patri nostro gloria in secula seculorum. Amen.] Quia dixerat, In gloriã
filij: subintulit q gloria ipsa Christi, sit etiam gloria patris.

Salutate omnem sanctum in Christo Iesu.] Haud parum beneuolentiæ est, per lite
ras eos salutare.

Salutant

Salutant uos qui mecum sunt fratres.] Fuerunt enim plures cum ipso fortasse, qui etiam ex Roma erant, qui tamen tales non erant, ut apostolicam reciperent functionem. Solus enim Timotheus erat huiusmodi, quem & suprà eiusdem secum animi, uel equanimem nominauit. Haud refugit tamen hos etiam fratres appellare. A

Salutant uos omnes sancti, maximè qui ex Cæsaris domo.] Confortat eos, ostendens q & regiam domum euangelij prædicatio attigerit: & q si illi qui in regia uersabantur, omnia propter Christum posthabebant, quanto magis uos inferiores hisce idem facietis? Pariter autem submonet quòd ipsorum mentionem fecerit, eorumq uirtutis apud illos memincrit. alioqui enim non potuisset eos qui in regia essent in desiderium eorum pertrahere, ut salutarent ipsos.

Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.] Est in more Paulo, uoto claudere epistolā. pariter eos docēs, ut si quas habeant uirtutes, eas ex gratia Dei habere se nouerint, et credant, & non propter eas extollantur: sic enim futurum, ut gratia nunquam non sit apud eos permansura, si non extollantur. Contingat aūt & nos omni uirtute, maximè ea qua alijs impertiamus, abūdare per gratiā Christi, ut & nos ipsi adiuti, ꝓpterea q omnib. indigētibus impertiamus, potissimū uerò ijs qui pro Christo patiuntur, fruamur diuitijs bonitatis ipsius, cui gloria in secula. Amen.

Scripta est ex Roma per Epaphroditum.

AD COLOSSENSES EPISTOLAE PAVLI per Theophylactū Bulgariæ archiepiscopum Enarratio.

ARGVMENTVM.

Pauli epistolæ è uinculis, sanctissimæ.

OMnes quidem diui Pauli epistolæ sanctæ sunt, maximè uerò quæ à uincto ipso mittuntur, tanquam iam primas in bello consecutus, & uictoria parta, in media cæde trophæa statuens eas conscripserit. Nouit autem & ipse hoc magnum esse, atq; ad honorem pertinere. Philemoni enim scribēs ait, Quem genui in uinculis meis. Hoc autem dixit, ne & nos contristemur ob pericula quædam, sed potius honori nobis ducamus propter Christum contumeliam ferre. Sunt autem multæ huiusmodi epistolæ, ad Ephesios nimirum, & ad Philemonem, ad Timotheum, & Philippenses, atq; hæc ipsa ad Colossenses, quas ipse in uinculis suis conscripsit. Quemadmodum autem Romanis cum eos non uidisset antea, & Hebræis scripsit tamen, pari ratione hisce antea non uisis literas mittit. Apud hos autem erat Philemon et Archippus, cuius curæ mihi uidetur ecclesia quædam fuisse commissa. Scribit autem Colossensibus tali de causa. Prauum quodpiam & impium dogma in eos inuaserat, iamq; floruerat. Arbitrabantur enim, non per filium, sed per angelos sese ad Deum & patrē adduci, absurdum putantes credere quòd filius Dei in extremis temporibus apparuerit, cum in ueteri Testamento per angelos omnia fierent. Habebant autem obseruationes multas Iudaicas & Græcas, dies obseruantes, & tempora, & cibos: quæ omnia cum indigerent correctione, mouerunt apostolum ut scriberet hanc epistolam. B

CAPVT I.

PAulus Apostolus Iesu Christi, per uoluntatem Dei.] Principiò statim tollit dogma eorum clanculū. non enim angelorū est apostolus, sed Iesu Christi, atq; hæc est uoluntas Dei, ut illius sit apostolus, non angelorum. Quòd si per uoluntatem Dei sum apostolus, planum est q uera prædicem. Quæ autem sunt hæc? quòd à filio adducti sumus ad patrem, quòd liberati sumus & à Iudaicis & Græcis obseruationibus. Animaduerte hîc, q præpositionem (per) patri tribuerit.

Et Timotheus frater.] Igitur & ipse apostolus fuit. Erat autem par & hunc ipsis innotescere.

Iis qui sunt Colossis sanctis, & fidelibus in Christo.] Vrbs est Phrygiæ, Colossæ, quę nunc dicūtur Chonæ, quod inde perspicuum est, quòd Laodicea huic sit uicina. Vnde autem sancti facti estis? Nónne per baptisma in mortem Christi? Vnde fideles? nónne quia in Christum creditis? nónne quia tanta sunt uobis à Christo credita mysteria? Fideles autem non in Deo tantum uocamur, quia credimus, sed quia credita sunt nobis de Deo arcana, quæ ne angeli quidem norant. Vnde fratres? num per propria opera, uirtutisue operationes? Minimè, uerùm in Christo. Ecquî igitur angelis asscribitis accessum ad Deum & reconciliationem?

Gratia

Gratia uobis & pax à Deo patre nostro.] Christi nomen hîc non apponit, licet id ei sit in more: ne si statim in epistolæ exordio eis apertè repugnet, à reliquo argumento harum literarū eos resilire faciat. Dicat aūt hîc qui spiritus authoritatē eleuant, unde pater noster Deus dicatur, nónne per spiritum? Magna adeoq; ingenij nostri captum excedentia quis donauit? nónne spiritus? quomodo igitur authoritatem eius imminuis? A

Gratias agimus Deo & patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro uobis orantes.] Iesus Christus est Dominus noster, non angeli qui sunt serui. Non solùm autem per gratiarum actionem, uerumetiā per assiduam pro ipsis precationem, charitatem suam ostendit. Quia etiam quos non uiderat, hos semper in corde suo habebat.

Audientes fidem uestram, quę est in Christo Iesu.] Gratias agimus, inquit, eo quòd audiuerimus ab * Epaphra fidem uestrā, non eam quam in angelos, sed quam in Dominum Iesum habetis. Per hæc autem præoccupationem facit. Quinetiam nomina hæc, Christus & Iesus, beneficentiæ sunt symbola, ipse enim unctus est pro nobis, & ipse seruauit populum à peccatis. * *Epaphrodito habet græcus codex Basilienſis, & etiā Chryſ. ſed mendoſe ut fallor.*

Et dilectionem quam habetis in sanctos omneis.] Non erga hunc uel illum, sed erga omnes, quare & erga nos: quare audietis nos libenter. Conciliantis autem eos sibi hæc uerba sunt. Videtur autem mihi per dilectionem eleemosynam & communicationem dicere, perinde ac in alijs locis. *1. Cor. 9.*

Propter spem quæ reposita est uobis in cœlis.] Diligitis, inquit, sanctos: nō humani cuiuspiā cōmodi gratia, uerū quia futura bona speratis: uel, gratias agimus, quia incorruptibilia bona cōsecuturi estis. Non enim in terra sunt reposita, ut corrumpantur: sed in cœlis, ut stabilitatē habeant. Ne igitur ambigatis de spe: in tuto enim reposita sunt. hoc aūt pertinet ad eos qui tentantur, ut ne hîc quietē inquirant: neq; defatigentur tentationibus, ut qui magnam retributionem expectent. *Philip. 4.*

Quam prius audiuistis in uerbo ueritatis euangelij.] Non dixit Prædicationis, sed Euangelij, ut commonefaciat eos beneficiorum Dei, propter bona enim Euangelium est. Si autem uerbum ueritatis est, nullum mendaciū est in ipso. Quomodo igitur uos mendax ipsum facitis, non credentes, quemadmodum iam antea instituti estis ab ipso, quòd per Christum sit salus? Quis autem erat qui illic prædicauerat? Epaphras, perinde ac in sequentibus planum fit. B *Euangeliū, sermo ueritatis.*

Quod præsens est apud uos, quemadmodum in uniuerso mundo.] Tanquam de re animata dixit, Quod presens est. Nō aduenit ad uos, inquit, ac defecit à uobis: sed præsens est, ac dominatur in uobis. Per hæc autem exhilarat eos. Quia uerò plericq; firmantur potius quando & participes habuerint dogmatū, addit propterea, & in omni mundo. Vbicq; enim est, & ubicq; consistit.

Et fructificat & crescit.] Fructificat per opera, crescit autem, q multi ad fidem passim recipiantur. Atqui fructum non protulisset, nisi firmatū fuisset, arbores enim quando corroboratæ fuerint, plurimum fructus proferunt.

Sicut & in uobis.] Anteuertit eos perinde ac suprà, laudibus, ut ne facilè deficiant. Si enim ad omnes, ergo ad uos etiam est prædicatum Euangelium: quomodo nunc igitur nonnulli diuersa tradunt ac docent?

Ex ea die qua audiuistis & agnouistis gratiam Dei in ueritate.] Fructum, inquit, profert, ac crescit Euangelium in uobis, ab eo die quo agnouistis gratiam. Quomodo? Non in impostura & uerbis temerarijs, sed in ueritate, hoc est, signis & operibus admirandis.

Sicut & didicistis ab Epaphra.] Sic agnouistis ipsis, inquit, operibus gratiā, perinde ac docuit uos etiam Epaphras, non enim alia quidem facta sunt, alia autem docuit. Iste enim, quemadmodum uidetur, prædicauit Colossensibus.

Dilecto conseruo nostro.] Viri hîc authoritatem denunciat. Non enim diligerem eum ego Paulus, nisi scirem eum esse uerū præconem, nec conseruū ipsum nominarē.

Qui est uerus pro uobis minister Christi.] Pro uobis, inquit, in rebus ad Christum pertinentibus ministrauit, cum uidelicet ad Paulum abijt, eumq; consolatus est in uinculis, cumq; indicauit ei res Colossensiū. Si autem Christi minister est Epaphras, quomodo affirmatis uos per angelos reconciliatos esse?

Qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in spiritu.] Hoc est, spiritualem

Amor ex spiritu, stabilis.

charitatẽ quã habetis erga me, ipsa eñ stabilis est in spũ dilectio. Amor eñ naturalis, ut parentũ erga liberos, liberorumq; erga parentes, & amicorũ amicarũq;, instabilis est.

Ideo & nos ex qua die audiuimus, nõ cessamus pro uobis orare.] Ideo, quare? Quia, inquit, audiuimus fidem uestrã & dilectionem, bonam spem cõcipientes de obuentu-ris uobis bonis, oramus pro uobis nõ unum diem neq; duos, sed omni tempore à quo ista audiuimus. Monstrat aũt per hæc simul charitatem suam erga eos, ac clanculum il-los reprehendit, siquidem orationibus eius adiuti, nondũ tamen seipsos perfectè recol-legerũt, nec emendarunt. Obserua hîc q; multis orationibus nobis opus sit, & assiduis: nam & Paulus citra intermissionẽ orat, ac etiamsi nondũ perficeret, nõ desistit tamen.

Et postulare, ut impleamini agnitione uoluntatis eius.] Neq; omnino imperfectos, neq; omnino perfectos per hæc significat. Non enim dixit, Vt accipiatis, uerùm ut im pleamini. Habetis enim, sed nondum totum. Et quod reconciliati sitis, agnouistis qui-dem: quòd uerò per filium Dei, hoc deest uobis, nec satis nostis, quare oro hoc impleri in uobis. Voluntas enim & Dei beneplacitum est, quòd filium suum pro nobis dede-rit, non angelos. Agnitionem igitur, cognitionis additionem intellige.

Philosophi fallaces.

In omni intellectu & sapientia spirituali.] Quia eos philosophi decipiebant, uolo, in-quit, uos per spiritualem sapientiam discere institutionem ac doctrinam Euangelij, nõ iuxta sapientiam hominũ, per quam nunc decepti, arbitramini uos nouisse. Si autem ut uoluntatem Dei discamus, spirituali sapientia opus est: quid dicet aliquis de ijs qui sese Dei essentiam ex externa sapientia nouisse gloriantur?

Vt uos ambuletis dignè domino.] Oro, inquit, ut discatis uos q; seruati sitis per uni-genitũ, ut ambuletis uos, hoc est, ut secundũ uirtutẽ uiuatis. Qui enim clementiã Dei didicerit, q; filium suum pro nobis dederit, quomodo non studebit seipsum dedere uir-tutis laboribus, adeoq; eò, ut crucem ipsius tollat? ambulare nanq; ad uitam & conuer-sationem pertinet, ut dictũ est. Vbiq; aũt fidei, uitæ rationem & conuersationẽ conne-ctit. Et aliter nõ oramus, inquit, ut discatis tantummodo, uerùm ut operibus quoq; de-monstretis, qui enim nouit uoluntatem Dei, & non facit, punietur. Animaduerte aũt, quomodo semper ambulationẽ, uitam conuersationemq; appellat, ostendens q; perin de ac nunquam non ambulare nobis necessarium est, sic & optima uita necessaria est.

Per omnia placentes, in omni opere bono.] Vt sic, inquit, uiuatis, ut per omnia pla-ceatis Deo. Quî uerò hoc fit? Nõ aliter, nisi in omni opere bono, ubi enim omne opus bonum est, ibi & plena Dei complacentia. Considera autem quomodo ubiq; omne ap ponat, In omni sapientia, & in omni opere bono per omnia placentes, siue ad omnem complacentiam, & ad omnem longanimitatem, ostendens quòd habeant quidem & nunc, nondum tamen totum, quare consummationem eos assumere oportet.

Fructificãtes & crescẽtes in agnitionẽ Dei.] Quẽadmodũ, inqt, nouistis Deũ perfe ctius q̃ q olim uixere, hãc ad rationẽ debetis & in uita crescere iuxta mensurã cognitio nis. Qui eñ tãtis est donatus bonis, ut Deũ sciret, utq; filius Dei esset, quãta opus habet uirtute? Vel, quia oportet uos pferre fructũ bonorũ operũ, sed ut & agnitionẽ Dei ha beatis quẽadmodũ cõuenit, nõ aũt quẽadmodũ nũc uidemini habere. Quę eñ cõmodi tas uitę & cõuersationis uestræ, si ignoretis filiũ Dei? Cõtemplare aũt q suprà eos cogni tione dixerit indigere ad hoc ut dignè dño ambularẽt: nũc rursus exigit ab eis ut crescãt in operibus bonis, ut simul Deũ etiã agnoscant. utrunq; enim utriusq; est constitutiuũ.

In omni potentia cõfortati.] Precamur ut impleamini in omni potentia confortati, ad quid? aduersum tentationes & persecutiones, ut ne torpeatis neq; desperetis.

Longanimitas.

Secundũ potentiã glorię eius.] Vt huiusmodi det uobis potentiã, qualem decet eum dare, ineffabilẽ & infinitã uidelicet, ueruntamen qualẽ possibile est ab homine accipi. Multa aũt & magna est cõsolatio. Non enim dixit δωύαμιν, sed κράτος, potentiã, robur, dñm: q̃d maius est: quasi dicat, ubiq; eius gloria dominat. Ne igit & uos in reb. asperis ac tristib. lãgueatis: cõfortabimini eñ ut par est eos q dño adeò forti ac celebri seruiãt.

Ad omnẽ patientiã & longanimitatẽ.] Cõfortati ad omnem patientiã quæ est erga eos qui foris sunt: longanimitatẽ, quæ sit inter uos mutuò. Est enim aliquis longanimis erga eos quos ulcisci possit: sustinet aũt quos nõ potest ulcisci. Propterea & de Deo nõ dicitur ὑπομονὴ seu patientia, sed longanimitas, ut qui possit quidem quos uelit excin-dere, tolerat tamen. Ad omnem aũt dicit, non nunc quidem, postea uerò nõ amplius, sed perseuerantẽ. Vt igitur in summã cõtrahamus sermonẽ, hoc dicit: oramus ut perfe-ctè accipiatis agnitionẽ dogmatis, nõ in sapientia mũdana, sed spirituali, utq; uitã uir-tutis

A tutibus præditã habeatis, ut possitis firmiter stare aduersus tentationes, cõfortati, ut par est à Deo confortari, ut & erga exteros patientiam ostendatis, & erga fratres longanimitatẽ.

Cũ gaudio gratias agẽtes patri.] Accusaturus eos q; circa dogmata nõ rectè habeãt, præ mitigat sermonẽ, ut ne uideat eos tanquã hostis acculare. Cũ igit antea dixisset, Oro, p uo bis, ut hęc & illa uobis bona contingãt, q̃d omnino nõ est inimici: ait nũc, Cũ gaudio gra tias ago, ppter bona quæ uobis obtigerũt, itaq; nõ ex odio accuso uos, sed ex charitate. O-ptarim q̃dẽ omnino me posse uos cõmendare, ex necessitate aũt ad accusandũ uos adduc-cor. Sic & in epistola ad Corinthios facit. Tacitè aũt eos pducit ad sermonẽ de filio. Si eñ cũ gaudio gratias ago, sunt itaq; magna q̃ antea in uobis bona fuere. Hęc aũt nõ seruí an-geli, sed Dominus filius dedit. Quo aũt dixit, gratias ago cũ gaudio? ideo, q; & in mœrore gratias agere liceat, quemadmodũ & Iob gratias agebat in mœrore cõstitutus, Dominus dedit, Dominus abstulit. Non enim ab eo morsum quispiam abstulerit, ut adeò non mo morderit eum calamitas ista: sic enim & laudem eius abstulerit, siquidem tanquam insen sibilis perseuerabat. Atqui mordebatur quidem, sed non sauciabatur. *Iob 1.*

Qui dignos nos fecit.] Quę̃nã igit sunt quę data sunt? ut nedũ opulẽtos uos reddiderit, uerũetiã sufficientiã uobis & uirtutẽ dederit, ut hæc dignè accipere uideamini. Exẽpli gra tia, Rex quispiã, tenuis fortunę cuipiã præfecturã fortè credẽs atq; cõmittens, dignitatẽ q-dẽ dedit, nec tamẽ sufficientẽ fecit ut acciperet principatũ dignè, atq; ut posset gubernare ipsũ: unde & sæpenumero ridiculũ honor fecit. Deus aũt nos & honorauit, ac sufficientes fecit ut accipemus honorẽ. Duplatio aũt honoris est, q; etiã nos pararit ac fecerit idoneos.

In partẽ sortis sanctorũ.] Hoc est q̃ cũ sanctis collocauit: nec id sic simpliciter, uerùm ij-dẽ etiã frui exhibuerit. q̃d p partẽ significat. Licet eñ in eadẽ urbe diuersari, nec tamẽ ean dẽ habere partẽ: ac rursus in eadẽ sorte esse, sed nõ eãdẽ habere partẽ, ut in eadẽ sorte eccle się omnes sumus, uerùm alius aliã partẽ habet. Hîc aũt & eadẽ nos sorte donauit, & eadẽ parte. Sortẽ aũt ubiq; uocat, ut ostendat q; quemadmodũ sors nõ est humanæ diligentiæ neq; conatus, sed fortunæ potius uideatur: hãc ad rationẽ nos non ex nostris uirtutibus re-B gno digni iudicamur, sed diuinæ totum est gratiæ. Propterea cum omnia perfeceritis, in-quit, dicite quòd inutiles serui sumus, quod enim debuimus facere, fecimus. *Sors in sacris literis. Lucæ 17.*

In lumine.] Et futuro & præsenti, id est scientia. Nunc enim illuminauit etiam nos, re-uelans nobis mysteria, & in futuro maiorem largietur claritatem.

Qui eripuit nos à potestate tenebrarũ.] Nõ hoc solũ magnũ est, q; nos regno donarit, ue rùm q; nos q̃ tales prius eramus. nõ eñ pinde est dignis aliq̃d dare, & indignis. Quod & in epistola ad Romanos ingt: Vix eñ, p iusto qs moriẽ. Qui igit sub potestate tenebrarũ erãt, hoc est, erroris uel seductionis tyrannidis diaboli. Nec dixit à tenebris simpliciter, sed à potestate: multã enim nostri potestatẽ habebat, ac dominabaẽ. Porrò graue est simplici-ter sub diabolo esse: uerùm potẽter ei subijci, hoc longè est grauius. Non dixit aũt eiecit, sed eripuit, ostendens quòd tanquam captiui affligebamur, & in ærumnis detinebamur. *Rom. 5.*

Et trãstulit in regnũ filij dilectionis suę.] Ardua res est & magna à tenebris nos liberare: at in regnum etiã nos introducere, est longè maius: nec simpliciter, uerùm ut simul regne mus cũ filio dilectionis, hoc est, dilecto, q; hostes eramus, ac tenebris immersi: q̃d & alio in loco ait: Si cõpatimur, & cõregnabimus. Nõ dixit aũt trãsposuit, q̃d totũ trãsponentis es-set: sed μετέθηκεν, trãstulit siue trãsmutauit, ut esset aliq̃d etiã nostrũ. Indicat aũt p eã dictio-nem, facilitatẽ etiam potentiæ Dei, perinde ac si quis militem de loco in locum traducat. *2. Tim. 2.*

In q̃ habemus redemptionẽ, remissionẽ peccatorũ.] Vt ne cũ audis q; eripuerit nos pa-ter, existimes filiũ nihil boni nobis exhibuisse, deinceps ait: Quod maius est, dedit nobis fi lius, ut & nos in regnũ trãsferamur: ipse est causa, donãs nobis redemptionẽ, hoc est remis sionẽ peccatorũ. Nisi eñ liberati essemus, atq; ab his dimissi, nõ essemus trãslati in regnũ. Itaq; suo dono uiã patri præparauit. Non dixit aũt λύτρωσιν, hoc est liberationẽ: sed ἀπολύ τρωσιν, hoc est redẽptionẽ, id est pfectè nos liberauit, ut ne deinceps impingeremus, neq; efficeremur mortales, tãq̃ obnoxij peccato Adami. Quoniã igit ipse liberauit, etiã recõci liauit. Quo ergo dicitis hoc p angelos uobis obtigisse? Obserua hîc, q; (in q̃) de filio dicaẽ.

Imago Dei.

Qui est imago Dei inuisibilis.] Naturę celebritatẽ, dignitatisq; unigeniti maiestatẽ hoc loci ponit. Imago, inqt, est Dei, igitur est pfimilis, nõ eñ habes mensurã magnitudinis, ut dicas quantũ imminuaẽ. Si eñ imago esset quatenus est homo, poteras aliq̃d dicere, nẽpe q; imago nõ perueniat ad exẽplar primũ, primãq; formã. Quia uerò imago est quatenus est Deus, deiq; filius, nihil euariãs est imago in Deo, inuisibilis nimirũ Dei inuisibilis ima go. In nobis aũt qa ars humana imagines efficit, q̃ sępenumero impingit, nõ habet exactã

illiã & nullã differentiã similitudinẽ, imago. Vbi aũt Deus est, ibi nusquã lapsus, nusquã error, ꝓpterea & exacta similitudo. Si aũt filius nõ sit plãe similis inuisibili Deo, qd ꝓhibet quo minus & angeli sint imagines, quandoqdẽ & ipsi sint inuisibiles: attamẽ angelus nusquã imago dicit. Contẽplare aũt hîc accuratã scripturę formã. Hominẽ nominat quidẽ imaginẽ Dei, & filiũ, angelũ aũt nusquã. Illic eñ angelicæ naturæ altitudo statim ad impietatẽ homines præcipitasset, existimãtes eiusdẽ esse dignitatis angelũ cũ Deo. In homine aũt tenuitas & humilitas munit nos firmatq, ne tale quiddã suspicemur. Colligę igit quoniã unigenitus, q inuisibilis est, & imago, per utraq, per hoc qdẽ ꝙ imago sit, discrepat ab angelis q inuisibiles qdẽ sunt, nõ aũt imagines: ꝓ hoc uerò ꝙ inuisibilis, ab hominibus dissepara, q & ipsi qdẽ imagines dicũt, nõ inuisibiles tamẽ. Solus igit ipse, ꝓprię & citra ullã dissimilitudinẽ imago est. Quòd si adhuc instẽt Arriani, ꝙ imago nõ sit eiusdẽ essentię cũ primo exẽplari, dicãt nobis, cũ scriptura Seth affirmet esse imaginẽ Adami, nũ fuerit similis cũ eo essentiæ uel substãtiæ? Artificiales igit imagines nõ sunt homoousiæ, non sunt similis siue eiusdem essentiæ: naturales autem omnino sunt eiusdem essentiæ.

Arrianorũ error. *Gen. 1.* *Seth, Adæ imago.*

Primogenitus omnis creaturæ.] Quia dixit eũ esse inuisibilis Dei imaginẽ, hęc iãnunc insert, nẽpe ꝙ sit primogenitus creaturæ. Hîc uerò Arrianizantiũ ingẽs dolus suboritur. Postq enim (ingũt) primogenitus dictus est omnis creaturæ, primus est inter creata. Atq nõ dixit, primò cõditus, sed primogenitus: uel fratres etiã ei dabis, eritq primogenitus respectu mei, ranæ, lapidis, rerũq uilissimarũ, cũ ꝙ his omnibus homoousius, hoc est, eiusdẽ substãtię. Qui eñ primogenitus est, homoousius est cũ his quorũ est primogenitus, uerùm in caput isthæc blasphemia tuũ uertat, talia eñ de incõparabili gloria cõditoris intelligére est impiũ. Quinetiã primogenitus nõ omnino ad sequẽtes ptinet aut dicit in scriptura, sed absolutè sic, primus natus. Hac itaq ratione deipara uirgo Maria peperit eũ secundũ carnẽ primogenitũ, q omnino nõ habuerit fratres post sese. Vnigenitus eñ ratione uirginis matris. Hũc ad modũ ex patre est primogenitus, nõ cęterarũ creaturarũ respectu, sed absolutè. unigenitus eñ secundũ supernã istã & æternã natiuitatẽ. Quid igit est ꝙ Paulus etiãnũ ad argumentũ quo urgebãt Colossenses, instat, atq refutat Colossensiũ opinionẽ, ut ne existimẽt Christũ esse recentiorẽ siue iuniorẽ angelis: fiqdẽ olim quidẽ ꝓ illos adducebant ad Deũ, nũc uerò ipse adducere dicit. Vult itaq cõmõstrare, ꝙ ante omnẽ creaturã adeoq cõditũ mundũ sit filius. qñoq, ꝓ generationẽ: quare & hac ratione angelis est prior, atq ita ut & ipse eos cõdiderit. Igit etiã si qd angeli in ueteri testamẽto administrarũt, ipsius est. Sapientiã itaq apostoli hîc animaduerte. Ne arbitreris cũ audis eũ ante omnẽ esse creaturã, ꝓpterea carere principio, docet idcirco te ꝙ patrẽ habeat, eq ipso ẽ gẽitus. Quia eñ & ipse & omnia ex Deo sũt, illud ipsũ indicat, ꝙ alia ratiõe hęc, alia uerò ratione ille ex Deo sit: tũ ꝙ ille ceu ex patre filius, hęc uerò ceu creaturę ꝓ hũc ipsũ filiũ cõditę. Infert igit:

Vnigenitus Dei filius.

Quoniã in ipso cõdita sunt uniuersa quę sunt in cœlis, & quę in terra.] In ipso est ꝓ ꝓ ipsum, perinde ac in sequentibus ipse indicat. Porrò ꝙ ambiguũ erat, de rebus nempe cœlestibus, primum posuit. Si igitur angeli per eum ipsi conditi sunt, qño sunt priores ipso?

Visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates.] De uisibilibus subtiliter loq prętermittẽs, ut de quib, nihil esset cõtrouersię: de ambiguis, de quib, dubitabat, inuisibilib. nimirũ, speciatim disserit. Nõ prorsus supnos tñ ornatus sigillatim expressit, ueluti ex maioribus, minora etiã indicãs, atq adeò patefaciẽs. Inuisibilia nanq sunt etiã archãgeli sanè & angeli & nostrę animę, itaq ex illis hoc etiam colligatur.

Omnia ꝓ ipsũ & in ipsũ sunt cõdita.] En qd pauloãtè dixit in ipso, iã ꝓ ipsum ait, sicut & euãgelista Ioãnes, Omnia ꝓ ipsum facta sunt. Omnia aũt dicẽs, spiritũ nõ cõprehendit, nõ enim spiritus unus est ex illis omnibus, sed unus est absolutè, quemadmodũ unus Deus, & unus Dominus. Omnia igitur quæcunq facta sunt, ꝓ ipsum sunt cõdita. Deinde ne putes ipsũ esse ministrũ uel subcõditorẽ, adijcit, & in ipsũ, id est, in ipsum pendẽt omnia. Nec ipse ea tantũ condidit, uerũetiã ea ipse cõtinet. Itaq si ab eius ꝓuidẽtia auellant, pereunt. Nõ dixit aũt, ad ipsum ptinẽt, sed qd exactius est, in ipsum respiciũt, uergũt & ab eo pendent. Atq hoc ipsum in eũ respicere, satis est ut cõtineat atq pariter ea cingat. Hoc aũt nõ minus est q̃ creare, quantum enim ad eas res quæ à nobis proficiscuntur, est multo maximũ. Etenim nos conficimus pallium quoddã fortasse, uel domum extruimus: conseruare autem ipsum à corruptione non possumus. Ipse autem & fecit & conseruat.

Ioãn. 1.

Et ipse est ante omnia, & omnia in ipso consistũt.] Cõtinuò eadẽ uersat, uerborũ cõtinuitate tanquã quibusdã densis ictibus radicitus euellẽs perniciosũ dogma. Obserua aũt ꝙ nõ dixerit, factus est ipse ante omnia, sed est, ꝙ Deo maximè propriũ. Vbi hic Paulus est

A est Samosatẽsis, q à Maria ipsũ cœpisse atq initiũ duxisse affirmat? In ipso porrò cõsistũt, tanquã in fundamẽto: sic & primogenitus est creaturę, tanquã fundamentũ. Hoc aũt non eandẽ cũ rebus cõditis parẽue essentiã significat, sed ꝙ omnia in ipso ferant moueãturq.

Paulus Samosatensis.

Et ipse est caput corporis ecclesiæ.] De filij dignitate postquã disseruit, de clemẽtia deinceps uerba facit. Qui enim adeò supremus omniũ est creator & cõseruator, seipsum inferioribus copulauit. Nec dixit plenitudinis ecclesiæ, sed corporis: ut ostendat accuratã sui erga nos coniunctionẽ, & ꝙ homousiã nobis carnẽ assumpserit & non ex cœlis. Ecclesiã eñ ꝓ uniuerso mortaliũ genere accepit Paulus, ꝓinde ac si dicat, In generatione secundũ carnem primus est hominum tanquam caput.

Ecclesia.

Qui est principiũ, primus genitus ex mortuis.] Principiũ, ait, resurrectionis est, qppe q præ cũctis resurrexerit. Postq aũt soluit dolores mortis, meritò primogenitus dicit. Habet qdẽ tanq primitiæ, sequẽtes ipsũ & reliqs: primitiæ eñ q̃rundã sũt primitiæ. Et quèad modũ uno manipulo, ueluti primitijs, oblato tota messis benedicit, sic ꝓ ipsũ oẽs sãctificati sumus, & oblati: unoq corpore resurgẽte, uniuersa natura digna ẽ resurrectione iudicata.

Vt sit in omnib. ipse primatũ tenẽs.] In omnib. quæ circa ipsum considerant. Etenim ante omnia natus est ex patre, adeoq primus est omniũ, tanquã caput ecclesiæ, atq præ omnibus resurrexit, donãs eis immortalitatẽ, ceu primitiæ. Etsi eñ alij ante hunc resurrexerũt, rursus tamẽ mortui sunt, ipse aũt perfecta resurrectione resurrexit. Reputa aũt tecum hîc, eum esse primogenitũ, tanquã primitias resurrectionis, q̃ regeneratio sit eadem: illic aũt nõ est primitiæ creationis, etsi primogenitus. Nam ratio quidem essentiæ est eadẽ, uerùm aliter quidẽ natus est, creatura uerò, hoc ipso creationis nomine nimirũ, creatura est.

Christus ante omnia genitus.

Quoniam in ipso placuit omnẽ plenitudinẽ inhabitare.] Plenitudinem diuinitatis, hoc est, si quid erat filius uerbum, illic habitauit, non operatio siue actus quispiam, sed essentia. Non potest autem aliam dicere causam, nisi quia placuit Deo, itaq ei uisum est.

Et ꝓ ipsum recõciliare omnia in ipsum.] Per ipsum, hoc est, ipse hãc nobis salutẽ operãs acq̃siuit. Ne uerò existimes ꝙ ministri loco sit, ingt in ipsum, hoc est, ipse sibijpsi homines
B recõciliauit, alibi tamẽ dixit ꝙ Deo reconciliarit. communia igit sunt filio etiam, quæ sunt patris. Non dixit aũt conciliare, sed reconciliare, hoc est, reddere ueluti debitum quoddã, quo olim obstrictus fuerit, ac perfectè pacẽ facere, ut nõ porrò sit infensus. Nõ enim cõciliatio tantũ reddebat, uerũetiã modus reconciliationis, hoc est, occisio filij plurimũ ualuit.

Pacificãs ꝓ sanguinẽ crucis eius ꝓ seipsum.] Reconciliare, inimicitiã ostendit: pacẽ uerò facere, bellũ, etemẽ nos inimici eramus Deo, & hostes. Magnũ igit est recõciliare. qd aũt dicit, ꝓ seipsũ, maius est, tũ ꝙ ꝓ sanguinẽ, deinde ꝓ crucẽ ignominiosæ mortis. Nõ eñ uerba faciẽs instar legati, recõciliauit, sed seipsũ dãs. Nõ dixit aũt crucis, & cõstitit: uerùm adiecit eius, ne existimes crucẽ qcq̃ ꝓ sese posse. nõ eñ simpliciter crux seruauit, sed crux ipsius.

Inimicitiæ omnis à nobis cœpit.

Siue quę in terra, siue quæ in cœlis sunt.] Quæ in terra qdẽ sunt, meritò. qlibet enim & secũ ipse, & cũ alijs dissidebat, tũ qd ad angelicã uitã attinet, hostes eramus. Quę uerò sunt in cœlis, qũo? Terra à cœlo discissa est atq diuulsa: etiã ab hominib. prouocati hostes facti sunt angeli, cũ uiderẽt Dominũ suũ iniuria affici, propterea & ad suppliciũ mittebant, ut aduersus Dauidẽ, aduersus Sodomitas, in ualle ploratus. Filius igit hominẽ ad cœlos ducẽs, q inimicus, q hostis erat, etiã angelos sup terrã fecit cõspici cõcinentes, ac quèlibet fideliũ comitãtes. Videt aũt mihi & Paulus ꝓpterea raptus esse, ut doceret qũo homines essent in cœlo, & ꝙ filius illuc receptus sit. In rebus igit terrestrib. duplex pax est, respectu cœlestiũ, suiq ipsorũ: in cœlestib. simplex, nobiscũ eñ deinceps fœdus pcusserũt, lętanq̃ super tam multorum salute. Quî igitur per angelos, ô Colossenses, dicitis uos reconciliari? Tantum enim abest ut illi uos reconciliarent, ut & inimici nobis fuerint: & nisi Christus illis nos reconciliasset, non habuissemus pacem.

2. Reg. 24. *Gen. 19.* *Act. 1.* *2. Cor. 12.*

Et uos cũ essetis aliquãdo alienati, & inimici sensu in operib. malis.] Supra dixit nos sub potestate tenebrarũ fuisse: nũc pergit affirmare ꝙ mente ac sensu hostes fuerimus, nõ idem dicens, uerùm ut ne illa audiẽs existimes necessitatẽ esse, infert hæc, ut ostẽdat ꝙ indignos etiã recõciliatione dignatus sit. Qui eñ necessariò afflictionẽ malũq̃ sustinet, dignus est miseratione: q uerò suapte sponte, odiũ meret. Nos igit, ingt, nõ inuitos neq coactos, sed uolũtarios, adeoq sponte ab eo resilientes, ac prorsũ indignos recõciliauit. Hæc aũt dicit, qa cœlestiũ meminerat, innuens ꝙ omnis inimicitia, nõ ex supnis, uerùm ex nobis habuerit exordiũ: siquidẽ angeli uolebãt & Deus, uos aũt noluistis. Propterea nõ dixit inimicos simpliciter, sed abalienatos, hoc est, nõ expectãtes reditũ. Inimici eñ eratis sensu siue mente, hoc est, uolũtate ac ꝓposito: neq hucusq̃ tantũmodo malũ extendebat, uerùm & in

operibus malis, hoc est, & hostes eratis, & quæ hostium erant agebatis. Per hæc omnia indicat quòd angeli non potuerint neq; persuadere uobis, neq; liberare à diabolo, tanquam & ipsi inimici nobis essent, & nondum is ligatus esset qui nos detinebat. Christus autem & fortem ligauit, & nobis ab eo deficere persuasit.

Nunc autem reconciliauit in corpore carnis suæ per mortem.] Rursus reconciliationis modum ponit, quòd in corpore contigerit. quomodo? flagris ne tantum cæsus, uel colaphis uerberatus? Non, uerumetiam turpissima simul morte moriens.

Vt exhiberet uos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles corã ipso.] Rursus aliud beneficium ponit, quod & suprà recensuit cum diceret, Et qui nos sufficientes reddidit: idem & nunc dicit. Non enim nos liberauit tantum, inquit, à peccatis, uerumetiam sanctificationem nobis impertijt nõ uulgarem, sed coram ipso ualentem, immaculatam & irreprehensibilem, ut à nobis ne nimia quidem reprehensione dignum quidq̃ transigatur.

Si tamen permanetis in fide.] Quia totũ filio attribuit, ut qui hæc sua morte transegerit, ne dicant in posterum, Non habemus opus laboribus nostris: ait, Necessum est ut in fide perseueretis, ut non segnes sitis, neq; relabamini.

Fundati & stabiles, & immobiles à spe euangelij.] Quia possit quisq̃ permanere, & interim tũ cõcuti, infert, fundati & stabiles, hoc est, nõ cõcussi: nec hoc solũ, sed ne ꝓmoti q̃dẽ. Nihil, inqt, graue à uobis postulo, sed ne trãsferamini moueaminiue à Christo, ille enim est spes euãgelij, & q̃tq̃t amplectũtur euangeliũ in ipsũ sperare debẽt, ceu eũ q̃ pacẽ fecerit. Proinde q̃ angelis pacẽ adscribit, à Christo est amotus. In uirtute q̃dẽ fieri nõ potest ut nõ cõmoueat uel aliquantulũ: in fide aũt possibile est. Itaq; nihil graue molestumue postulat.

Qũ audiuistis q̃d ꝓdicatũ est in uniuersa creatura quę sub cœlo est.] Colossenses primos ꝓfert testes, deinde uniuersum terrarũ orbẽ. Nec dixit, q̃d prædicat, sed q̃d prædicatũ est, hoc est, q̃d iã creditũ est. Itaq; pudore afficitis & uos, & oẽs alios homines si aliter creditis.

Cuius factus sum ego Paulus minister.] Atq; hoc ad autoritatem euãgelij facit Paulum ipsum esse præconem. Ingens enim eius nomen erat, quod apud omnes insonabat, atque iam terrarum orbe occupauerat. Ministrum aũt seipsum dicens, magis eos ut credant compellit. Non enim mea, inquit, dico, sed alij ministro, Deo uidelicet, itaq; illi credetis. *Paulus euãgelij præco*

Nunc gaudeo in passionibus meis ꝓ uobis.] Videt quidẽ hoc esse incõsequens, est aũt consequens ualde. Postquã enim dixerat sese factũ euangelij ministrum, à quo non uult eos excidere, mõstrat hoc adeò esse uerũ, ut & patiat. Nec solum ꝓ hoc patior, inqt, uerùm lætor etiã in afflictionibus. Afflictiones aũt hæ meæ ꝓ uobis sunt, ut uos iuuare queam.

Et adimpleo ea quæ desunt passionũ Christi in carne mea.] Videt ostentatoris atq; arroganris hic sermo esse: atq̃ nõ est, emuero multa refertus est erga Christũ dilectione. Nã & uult ꝓsuadere eis q̃ Christus etiã ꝓ ijs hodie patiat, & q̃ ꝓ nos apostolos nõ estis adducti, sed ꝓ illũ, etiãsi nos ista faciamus. Quid igit facitis resilientes ab eo, q̃ etiã post mortem ꝓ uobis pericula subeat? Quod uerò ait, est huiusmodi: Si adhuc deberet pati ꝓ uobis Christus, abijsset aũt, nec reddidisset debitũ, ego hoc reddo: quemadmodũ si dux exercitus abeũte, subimperator ꝓ phalãge dimicãs, in illius locũ cõstitutus uulnera ipsius recipiat. Propterea & ὑστερήματα, hoc est defectus dixit, ut ostẽdat q̃ existimet se nondũ omnia passũ esse. Adeò, inqt, diligit uos, ut tãq̃ nõ sufficiãt priores passiones & afflictiones, post mortẽ etiã patiat in meo corpore, nondũ emim cõtentus est morte, sed adhuc innumera facit. Nõ igit se ipsum attollẽs Paulus hæc dicit, sed mõstrare uolẽs q̃ Christus etiãnũ ꝓ ipsis curam gerat.

Pro corpore ipsius, q̃d est ecclesia.] Quia dixerat, etiãsi ego patior, Christi tamẽ sunt afflictiones, fidem huic sermoni facit inquiens, Pro corpore eius hæc fiunt. Ne igit fastuosum putetis esse sermonẽ, uerùm eum qui nõ dedignatus est sibi copulare ecclesiam, credite etiamnum pro ipsa pati in carne mea. Si igitur corpus Christi ecclesia est, eiq; coniuncta est, qui caput est, quomodo uos angelos in medium profertis, dissecatisq; unitatem?

Cuius factus sum ego minister.] Ostendit quòd nihil ipse per sese fecerit, si quidem minister est. Si autem ego sum minister, quomodo angelos producitis ministros?

Secundũ dispensationem Dei, quæ data est mihi in uos ut impleã uerbũ Dei.] Dispensationẽ Dei, uel hoc dicit, q̃ ipse in cœlũ assumptus nos hîc reliquerit prædicare uerbũ, ut ne tanquã derelicti desperetis. Vel illud ait, q̃ propter hoc maximè omniũ dispensauit ut ego essem persecutor ecclesiæ, ut fide dignus essem præco: Vel q̃ a nõ opera quęsiuit, neq; uirtutes, sed fidẽ & baptisma. Atq; hæc est maxima dispensatio: qs enim seruatus esset, si opera quærerent? Vel simpliciter dispensationẽ Dei datam mihi in uos, hoc est, erga eos qui ex gentibus credidistis, gratiã dicit & sufficientiam, quam dedit ei Deus, ut illuminet gentes. *Act. 9. Galat. 1.*

gentes. Nam tenebris correptos, stolidos, inobedientes persuadendo, eò perducere ut huiusmodi dogmata recipiant, nõ est Pauli uirtutis, sed dispensationis Dei. Quemadmodũ autem adflictiones suas Christi ostendit esse, sic Dei esse dicit, complere ad ipsos sermonem. Cum aũt dicit implere, ostendit q̃ aliquid eis desit. Intellige aũt & hoc, dispensationẽ Dei esse, q̃d nunc dicat & exponat mysteriũ & arcanũ quãdo idonei & capaces facti estis. Deus enim omnia diuina prouidentia faciens, & hoc fecit iuxta dispensationẽ omnino, ut hodie reuelaret mysteriũ quãdo homines hoc maximè accepturi erãt. Proinde uani sunt q̃ hîc offenduntur eo q̃ filius in nouissimis temporibus dicat nos adducere & reconciliare.

Mysterium quod absconditũ fuit à seculis & generationibus.] Cum dixisset quib. donati sumus, ostendit & aliud quodpiam maius, nimirũ q̃ ante nos nemo didicerit: ac mysterium nominat, quod nemo norat præter Deum: nec simpliciter tectum, sed absconditũ, ὑποκρυμμένον, ἀλλὰ ἀποκεκρυμμένον. Quod ait à seculis, est perinde quasi dicat à principio.

Nũc aũt manifestatũ est sanctis eius.] Hæc est dispensatio eius, q̃ nunc manifestet. Nõ dixit aũt factum est, sed manifestatũ est, ueruntamen ne nunc quidẽ omnibus, sed sanctis eius: itaq; etiamnũ adhuc alijs occultatur. Ne igitur uos decipiant illi, nõ enim nouerunt.

Quibus uoluit Deus patefacere quæ sint diuitiæ glorię mysterij huius inter gentes.] Vt ne interroges, cuius rei gratia solis sanctis manifestatũ sit, & nõ omnibus, intulit, Quibus uoluit. uelle aũt ipsius nõ caret ratione. Potuisset dicere dignis manifestatũ esse Euãgelij, Sed mauult eos tanq̃ gratiæ obnoxios mediocria sapere potius, q̃ tanq̃ dignè consecutos extolli. Porrò ei q̃d factũ est, pondus apponens, nõ dixit simpliciter patefacere gloriã mysterij, sed diuitias gloriæ, quæ maximè in gentibus patefactæ sunt, perinde ac alio in loco dicit: Gentes uerò super misericordia honorate Deum. id quod in alijs quidem etiã a ꝑpa ret, nõ tamen adeò quantum in ijs qui q̃ lapides sunt magis stupidi, qui lapides & serpentes adorant. Quod perinde est, ac si quis canẽ scabiosum qui moueri nõ possit, accipiens, hominẽ ex eo faciat, atq; in regiũ solium collocet, maiori afficiendus gloria uidebit, q̃ si homini mediocriter penuria laboranti hęc exhibuisset. Bellè aũt dixit mysterij huius. sunt enim & alia mysteria, resq; arcanæ, cæterũ hoc reuera mysteriũ est q̃d nemo norat, quod præter cõmunem consuetudinem & expectationẽ est, nempe q̃ gentes assumendæ erãt. *Rom. 15.* *Mysterium maximum.*

Qui est Christus in uobis spes gloriæ.] Interpretans quid sint opes illæ, quidue mysterium, Christi, inquit, siue Christi cognitio, qui est in uobis. Cum præconijs aũt & laudibus hoc ponit, ut ipsos potius attrahat. Si enim Christus in uobis, quomodo angelos benefactores adscritis? Spes aũt gloriæ est quòd per eum speramus sempiternã nos cõsecuturos gloriam, uel quòd spes nostra celebris, quæ nos non pudefaciat, sit Christus.

Quẽ nos denunciamus.] Nos, nõ angeli: quomodo igitur illos ministros habetis? Significanter autem dixit denunciantes, à supernis ipsum uidelicet deducentes.

Admonẽtes omnẽ hominẽ, ac docentes omnẽ hominẽ.] Nõ cũ imperio neq; necessitate, nã & hoc diuinę est benignitatis, nõ tyrãnicè adduci quẽpiã uel arripi: uerũ cũ admonitione & doctrina. Intelliges aũt admonitionẽ, de operibus: doctrinã uerò de dogmatibus.

In omni sapiẽtia.] Talia emim posse docere, omni sapiẽtia opus habet, tũ ea quæ est è scriptura, tũ ea quæ sumit à ratione atq; argumẽtis, & ea quę discit ab ipsis Græcis, perinde ac Athenienses instituebat ab ara. *Act. 17.* Vt exhibeamus omnẽ hominẽ perfectũ in Christo Iesu.] Quid dicis omnẽ hominẽ? Næ, inqt, hoc conamur: q̃d etiã si nõ cõtingat, nihil ad nos. Perfectũ aũt nõ in lege, neq; in angelis, sed in Christo Iesu, hoc est, in cognitione Christi: illud enim nõ est perfectũ. In quod & laboro certans.] Non fuit cõtentus laboris uocabulo, sed apposuit certãs, ut ostendat uigilantiã, atq; exactam uictus rationẽ, aliaq; itidem quæcunq; sunt certantium. Quòd si igitur ego laboro pro uestris bonis, quanto potius uos?

Secundũ operationem eius, quę operatur in me in potentia.] Quia dixit laboro, ostendit hoc diuinũ esse: qui enim me fortem ad hoc facit, nimirũ hoc uult, quemadmodũ principio dixit, per uoluntatẽ Dei Apostolus. Ostendit aũt per hoc, q̃ multi pugnẽt aduersus ipsum, tũc emim magis apparet & cõspicua fit potentia Dei quãdo multi fuerint aduersarij.

CAPVT II.

VOlo aũt uos scire qualem solicitudinẽ habeã pro uobis, & pro ijs qui sunt Laodiceæ, & quicunq; nõ uiderunt faciẽ meam in carne.] Aggressurus dogma & institutionẽ, ingentẽ primũ dilectionis suę affectũ ob oculos ponit, ut eo sit gratior, & facilius recipiat. Certo, inquit, & anxius sum de uobis. Cõnectit aũt ipsis & Laodicenses, aliosq; simpliciter, ut ne turbentur, putantes hoc esse imbecillitatis. Quamobrem uerò anxius es? Nunquid nos cõdemnas? Propterea, inqt, q̃ nõ uideritis faciẽ meã, Adiecit aũt in carne, mirificè monstrans q̃ nunq̃ nõ spũ eam intuerentur.

Vt consolationem accipiant corda eorum, cum fuerint cõstructi in charitate.] Deinceps aggredit dogma, illudq; auspicatur, nõ accusans eos, neq; planè accusatione liberans. Hîc aũt est redditio. Ego, inquit, sollicitudinẽ habeo. quamobrem? ut ne diuersa sapiant, uerũ construantur cõiunganturq; omnes in unam fidem. qũo? non necessitate aut uiolentia, sed in charitate. Hoc autem dixit, quasi hæreses etiam schismata pariant.

Hæreses schismata pariunt.

Et in omnes diuitias certitudinis intellectus.] Hoc est, ut pro nullo ambigant, ut in omnibus abundè reddatur certior atq; firmetur intellectus ipsorum, hoc est, mysterij cognitio. Non dixit autem in diuitias simpliciter, sed in omnes diuitias. Noui sanè quòd uobis intellectus sit ad mysterium, uerùm certitudinem intellectus huius diuitem quæro in uobis, uel quia cum intellectu uolo uos certificari, non temerè, & sine ratione.

† *Alij addũt et, legẽtes, & Christi. Chrys. uerò habet, Dei patris & Christi.*

In agnitionem mysterij Dei & patris † Christi.] Quid uerò mysterium Dei est? quòd per filium Dei accessus fiat ad patrem, & non per angelos.

In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.] Ipse solus, inquit, omnia nouit. Quòd si ipse solus sapiens, sapienter igitur in nouissimis temporibus uenit, & non olim, ac frustra nonnulli dementium isthuc carpunt. Cum dicit thesauros, copiam ostendit: cum omnes, ostendit eo nihil esse clam: cũ absconditi, quòd solus ipse nouerit, ab ipso igitur sapientia & cognitio petenda est. Obserua hîc, etiamsi uideatur magnum aliquid dicere, hoc tamen ob simpliciores se dimittendo, illisq; obsecundando dixit, In quo sunt thesauri uidelicet. Nam is est sapientia ipsa, & per sese cognitio.

Hoc autem dico, ut nemo uos decipiat probabilitate sermonis.] Hoc dixi inquit, quòd Christus solus omnia nouit, ut ne quis uobis imponat. Quid enim est, si persuasibiliter etiam dicat? nihil nouit, ac reuera est deceptio hoc totum, & inania sophismata.

Nam etsi carne absens sum, sed spiritu uobiscũ sum.] Cõsequens erat dicere, Etsi enim carne absum, spũ tamen uideo impostores: *is* uerò in encomiũ uertit sermonẽ. Audi ergo.

Gaudens & uidens ordinẽ uestrũ & firmamentũ eius quæ in Christo est fidei uestræ.] Hoc est, bonã ordinationem uestrã. non solum enim non cecidistis, sed ne ordinationem quidem uestrã quisquã confudit, solidamq; fidem uestrã. Vt enim in acie militari, bona ordinis collocatio phalangẽ firmã efficit: sic & in ecclesia quãdo bonus ordo charitatis fuerit omnia cõstituentis, si sectę absint, tũc fit soliditas ac firmamentũ. Quinetiã fides ipsa p̃ sese firmamentũ est, quę nõ sinit cogitationes irrepere, quę ambiguitatẽ suggerentes cõcutiãt.

Sicut ergo accepistis Christum Iesum Dominum.] Nihil noui introducimus, sed quod accepistis, illud etiam exigimus, rursus Dominum Iesum, non angelos.

In ipso ambulate.] Hæc est uia perducens nos ad patrem. Non in angelis ambulate, illa enim uia eò non perducit.

Radicati.] Hoc est, impermutabiliter manentes, & non aliàs quidem Christo, aliàs uerò angelis innitentes. Quod enim radices egit, transferri mouerię nunquam poterit.

Et superædificati in ipso.] Ostendit eos cecidisse adeò, ut opus haberẽt superædificatione, hoc est, secunda alteráue structura, quæ ponatur super fundamentum Christum.

Et confirmati in fide.] Hoc est, constanter continentes Christum per fidem, non per ratiocinationes & persuasibiles sermones. Nam ædificium etiam si fundamento suprapositum sit, si non firmiter consistat, lubricum est & fallax.

Sicut & didicistis, abundantes in ipsa in gratiarũ actione.] Rursus sicut ponit, ut si nihil aliud, ipsi seipsos uereant. Quod igit̃ ait, sicut didicistis, ueluti quoddã fundamentũ est: q̃d abũdare ait, ipsa est iterata structura. Trãsgredi igit̃ nõ oportet antehac subiecta dogmata, uerũ in ipsis potius p̃gredi atq; cõtẽdere ut eximiũ qddã in fide demõstremus, gratias agẽtes Deo, q̃ nos tali tãtaq; gratia dignatus est, nõ nobis ipsis, p̃gressũ aut successũ adscribẽtes.

Videte ne quis uos deprædetur.] Fur est, clanculum subit, perfodit infernè parietes uestros clanculum, ut spoliet ac deprædetur mentem uestram: cauete igitur.

Per philosophiam & inanem fallaciã.] Ostendit uiam per quam uenit fur adeoq; subintrat, ipsam nempe philosophiam. Quia uerò graue uidetur quiddam Philosophiæ uocabulum, adiecit, & uanam fallaciam, siue deceptionem. Est enim & bona deceptio, ut Hieremias dicit, Decepisti me Domine, ac deceptus sum: quali & Iacob imponere uidetur Isaaco, quæ neq; deceptio est uocanda, sed dispensatio.

Hier. 20. Gen. 27.

Secundũ traditionem hominũ.] Animaduertis unde sit deceptio, q̃ humanę cogitationes & ratiocinationes intermedient. Propterea & hæreses dicũtur, quia hominũ sunt opiniones. Christianorũ aũt fides, nõ est humanũ dogma: p̃pterea neq; tale nomen adsequet̃.

Hæreses unde dictæ.

Secundũ elementa mũdi.] Reprehendere incipit deinceps dierũ obseruationẽ, elemẽta mundi

mundi solem lunamq; dicens, per quæ uident̃ dies sic uel sic poni, seu habere sese. Nec dixit dierum obseruationẽ, sed mundi totius meminit, ut humilitatẽ & abiectionẽ abundè demonstret. Si enim mundus totus nihil est, quanto magis nec elementa quicquã erunt?

Et non secundum Christum.] Quòd si uel maximè liceret partim Christo, partim uerò elementis seruire, neq; sic mos illis erat gerundus: nunc uerò prorsus uos à Christo transferunt. Obseruationes autem huiusmodi non tantum Græcæ fuerunt, uerumetiam Iudaicæ: illæ quidem ex philosophia, istæ uerò Iudaicæ ex lege.

Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.] Hoc est, si quid est Deus uerbũ, in ipso habitat. Ne aũt cũ audis habitauit, existimes q̃d ageret̃ & impelleret̃ sicut pphetæ (cõmorabatur em̃ & in illis Deus iuxta illud: Inhabitabo in ipsis & inambulabo) adiecit corporaliter, hoc est, nõ energia uel operatio quędã, uerũ substantia, ac ueluti corporatus & una hypostasis existens cũ assumpto. Vel hunc ad modũ intelligere iuxta diui Cyrilli sententiã poteris, perinde ac in corpore immorat̃ anima, immorat̃ aũt ipsa corpori essentialiter & indiuisibiliter, ac citra mixturã. Cæterũ ipsa quidem anima per mortem à corpore separatur, Deus aũt uerbum nunquã ab assumpta carne separatus est, uerũ in sepulchro etiam aderat, ipsam incorruptibilem seruans, animæq; apud inferos aderat prædicans, siue donans captiuis remissionem. Aliàs autem cõiunctio erat utrorumq; animæ uidelicet & corporis, etiam quando uoluntaria eius morte dissociata sunt.

Luc. 16. 2. Cor. 6.

Deus uerbũ assumptam carnẽ nunquam deseruit.

Et estis in ipso repleti.] Papæ, quid dixit? Nihil (inquit) minus habetis quã ipse: uerũ & uos diuinitate impleti estis, ueruntamen in ipso, hoc est per assumptionẽ. Postq̃ enim natura nostra Deo copulata est, nos etiã diuinæ eius naturę facti sumus participes. Vbiq; enim Paulus uult nos proximè Christũ adducere, ueluti cũ dicit: Simul excitauit & cõsedere fecit in cœlestibus in Christo: &, Si sustinemus, cõregnabimus etiã: & cohæredes uocat.

Eph. 2. 2. Tim. 2. Rom. 8.

Qui est caput omnis principatus & potestatis.] Nõ ueluti homoousiũ caput ipsum ponit, sed tanq̃ superiorem, tanq̃ authorẽ & causam. Qui igit̃ hoc dimisso ad angelos accurritis? Qui est caput. Per omnia hoc perfodit, diluit, ac demolitur de angelis dogma.

In quo & circuncisi estis circuncisione non manufacta.] Admirandum beneficiũ attulit, q; in Christo circuncisi estis. Non enim manus hominis adducit circuncisionẽ carnis hanc, sed spiritus: & non partem, sed totum hominem circuncidit.

In expoliatione corporis peccatorũ carnis, in circuncisione Christi.] Illic quidem exuebatur membrũ per circuncisionẽ, carneo tegumento ablato: hîc uerò exuit corpus nostrũ peccata, quæ per carnẽ perficimus. Tali aũt circuncisione nõ lex, sed Christus circuncidit in baptismate, exuens nos à uetere uita peccatis obnoxia, adeoq; à carne prorsus.

Cõsepulti ipsi in baptismate.] Quod circuncisionẽ uocauit, id nunc sepulturã appellat, maius quiddã ipsa circũcisione exhibẽs. nõ em̃ abiecta est circuncisio, sed perijt & corrupta est. Qui igit̃ baptismate abluit, cõsepelitur Christo, per trinã submersionẽ, trium dierũ Dñi sepulturam figurans, & emoriens quod ad ueterem & peccabilem hominem attinet.

Rom. 6.

In quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.] Non solum sepultura, uerumetiã suscitatio est baptisma. Quomodo? Per fidem. Credentes enim quòd Deus possit excitare, atq; huius rei certum indiciũ habentes, quòd Christum excitauerit ex mortuis, sic surreximus & nos gemina ratione, tum quòd resurrectionem sperantes, iam uidemur hanc adsecuti, etiamsi dum futura sit: tum quòd spiritualiter interemptionem operum peccati abiecerimus, quod & potius infert.

† *ἡμᾶς, nos, alij legunt ὑμᾶς uos, in secunda persona, quod rectius uidetur.*

Et † uos, qui mortui eratis delictis & præputio carnis uestræ. cõuiuificauit cũ ipso.] Christus, inquit, cũ corporaliter mortem sustinuisset, uiuificatus est à patre, nõ q; ipse non potuerit seipsum, inquit, uiuificare, sed q; omnia ad patrem referantur. Nam q; & ipse se excitarit, adfirmat: In tribus diebus (inquiens) excitabo templũ. & iterũ: Exhibuit seipsum, inquit, uiuentẽ post passionem. Vos aũt peccatorũ mortem sustinentes, ac præputiũ habentes, hoc est, multã ac superfluã carneam cogitationem ac affectũ gerentes, qui uos occidebat, conuiuificati estis cũ Christo. Vt enim is corpore resurrexit, consimilem ad modum nos spiritu, resurgemus tamen & corpore. Secus aũt magnus ille Ioannes mortẽ hanc intelligendã indicat. Propter delicta enim, inquit, sub cõdemnatione mortis positi eratis.

Ioan. 2. Act. 1.

Donans nobis omnia delicta.] Quæ interemptionem faciebant. Obserua quantis pœnis dignos nos liberauerit.

Delens quod aduersum nos erat chirographum per decreta, quod erat contrariũ nobis.] Quia dixerat, donauit nobis, ne putares quod dimiserit ea, sic tamen ut manerent & apparerẽt: Nõ, inquit, nõ hoc, sed deleuit, hoc est, extriuit, exculpsit. Chirographũ aũt intelligemus

Exod.19. telligemus uel confessionē quā populus Israeliticus ipse scripsit cū diceret ad Mosen, Om
Gen.2. nia quæcūq; dixit Deus, faciemus & audiemus. uel fœdus q̄d pepigit Dñs cum Adamo,
Quacūq; inquiens, die ederis, morieris. Hoc em̄ chirographū retinebat diabolus, atq; hoc
ipsū nobis restitit, nō sinēs nos emergere: ius em̄ ipsū habebat. Hoc deleuit Christus p̄ de-
creta, siue dogmata, hoc est p̄ fidē: nō em̄ ꝓpter opera, uerū p̄ fidei dogmata hoc solutū est.

Atq; ipsum tulit de medio, adfigens illud cruci.] Nō exculpsit tantūmodo, uerumetiā ra
puit ex medio atq; tulit, hoc est, fecit ne porrò appareret. Ac neq; nobis dedit, neq; ipse cu
stodiuit, sed affigens ipsum cruci, discidit dilaniauitq;, q̄d remittētis est cū gaudio. Siquidē
omnes eramus obnoxij peccatis & pœnæ: ipse aūt, in quē nullū peccatū cadebat, punitus
pro nobis in cruce, diluit ac sustulit peccatū ac suppliciū. illic igit̄ & chirographū dirupit.

Expolians principatus & potestates.] Diabolicas potentias dicit, quandoquidē eas hu
mana natura induerat: uel q̄a ipse homo factus, tanq̄ & ipse acceperit, habebat hoc ipsum
quod homo esset: exuit ergo quod accepit, id est, irreprehensibilis inuentus est principa-
tibus & potestatibus. Etsi enim peccatrice naturā assumpserit, citra tamē peccatū, discere
aūt possis isthuc sic dici. Satanas per duo hæc dominabat in humanā naturā, per uoluptа-
tem, atq; mœrorē. Dñs igitur propter hoc humana natura adsumpta, ut iam pro nobis di-
Matt.4. micet aduersus principatus & potestates, hīc dicere prætermitto q̄ protinus in principio
assumptionis sanctæ carnis suę has sauciauerit, citra uoluptatē conceptus, citraq; mœrorē
genitus, quinetiā postq̄ natus esset, famq; adoleuisset, ac in uirū creuisset, tētatus est quidē
à uoluptatis delicijs inescationibusq; prius in monte, tentatus est inq̄ ab gula, ab opū amo
re, & uana gloria, hoste corā in ipsum inuadente, ac uicit pro nobis. Deinde mœroris ma
chinamētis studebat ac festinabat tētator eū peruertere, ut hac ratione in odiū proximorū
adigeret, dolū ei nectens per Pharisęos & scribas, atq; per eos qui ab ipso beneficiū accipie
Luc.23. bāt: nō potuit aūt hoc q̄d uoluit efficere. Tandē & cruci adfixit, longè fortiores machinas
ita adducēs: atq; Dñs adeò nō cōcedebat ei quæ uolebat, ut & pro crucifigētib. oraret. Hūc
itaq; ad modū in cruce pfectissimè exuit, & ꝓspoliauit principatus & potestates, nobis spolia
tionē hāc acquirēs atq; cōparās, q̄ hisce induti eramus, quippe q̄a naturę nostrę erat cōsors.

Ostentauit palā.] Hoc est, indecoros esse fecit, ignominiosos reddidit, pudefecit. Nun-
quam enim adeò pudefactus est diabolus. expectans enim ipse Christū tenere, quos alios
habuit, amisit. Palàm autem, id est, publicè cunctis cernentibus. Omnia enim fecisset dia-
bolus, si potuisset, ut persuaderet mortalibus Christum non esse mortuum. Hæc enim in-
gens diaboli fuit strages ac dissolutio, hominem omnis peccati expertem, qui peccare nō
Hæreses à diabolo excitat.e. potuit, morte subiugare. Hinc & satanas innumeras hæreses excitauit, mortem eius ficti
Christus pa tiam, ac in speciē apparentē fuisse falsò docēs. Propterea & Dominus mortuus est omni-
lā mortuus, bus palàm, nō resurrexit aūt palàm. Nam resurrectioni eius futurū etiam tempus testimo
resurrexit clàm. nium dicturum erat: mortis autem aliud tempus, q̄ quod tum fuit, testis esse non potuit.
Triūphus.

Triumphans illos in seipso.] Hoc est, dæmones in cruce tanq̄ prostratos exuperatosq;
monstrās. Triūphus em̄ dicit cū quis parta ab hostibus uictoria reuersus, publicā pompā
duxerit, deuictos hostes omnib. uinctos ostendēs. In cruce igit̄ tropheū statuēs Dñs, tanq̄
in publico theatro Græcorū, Romanorū, Iudęorū de dęmonib. triūphauit. Quòd si angeli
ꝓ uobis haudquaq̄ sunt passi, sed Christus, quo ꝓ illos affirmatis uos ad patrē esse ꝓductos?

Nemo ergo uos iudicet in cibo aut potu, aut in parte diei festi aut neomenię, aut sabba
torum.] Hactenus opertè & obscurè dixit, Ne quis uos deprædetur: nunc uerò apertius
idem agit, postquam beneficia eius recensuit. Si enim talia tantaq; estis adsecuti, quid re-
bus uos exiguis subditis, atq; obnoxios facitis? Ne igitur sustineatis ut quisquam uos con
demnet, tanquā non obseruetis Iudaicas ceremonias atq; sanctiones in cibis & potu. Per
hoc autem cōmendat iam eos, quippe quia Iudaica ista posthabeant ac dissoluant. In par-
te autem diei festi, inquit, quasi non totam ausi fuissent festiuitatem obseruare: etsi e-
nim sabbatū celebrarent, non exactè tamen faciebāt, ut qui Christianismo iam essent de-
diti. Ostendit igitur uanā esse huiusmodi obseruationē, nisi totum ipsum obseruetur, ac ꝓ
totum iam inde destruatur. Si enim bonum erat, integrè seruari debuit, atq; uniuersum.

Quæ sunt umbra futurorū.] Futura noui Testamenti bona nominat: futurum enim e-
rat ueteris respectu, quod tum erat præstò, suo nimirum tempore.

Corpus aūt Christi. Nemo uos seducat.] Quidā hīc post Christi, perfectā distinctionē
faciūt, ut sit sensus: Veteris testamēti res, sunt umbra: corpus aūt. id est ueritas, Christi est.
Proinde q̄d opus est tenere umbrā præsente corpore? Nōnulli ista sequētibus copulāt, ut
sic intelligamus, Corpus Christi, id est, uos, nemo καταβραβευέτω, hoc est, inuadat, intercipiat,

A piat. καταβραβεύέτω em̄ est cū alter quidē uictoriā obtinet, alter uerò brabeū, hoc est uictо
rię prę miū accipit. Et uos igit̄ uicistis diabolū, eoq; superiores facti estis. Cur igit̄ rursus
subiugatis uos peccato per legis obseruationē, quæ nō potest iustificare? Et aliter: Eum
qui nos detinebat, Christus nō lex uicit: apud eū q̄ uictoriā est adeptus, oportet esse bra
beū, & apud uos porrò erit corpus Christi: quō igit̄ hoc legi attribui permittitis? Est em̄
perspicuū, si iudaizemus, nos adhuc habere legē dīm nostri, à quo beati uideamur. Si † ἐμβατεύει, id
itaq; lex est umbra, Christi uerò Euangeliū corpus, erat operę preciū ut priùs adsuescere est, incede-
mus umbrę, meritò igit̄ in nouissimis tēporib. incarnatus est, ut nos ad patrē adduceret. re, Chryſ.
& alij le-
Volens in humilitate, & religione angelorum, quæ non uidit, † incedere.] Postquā gunt, ἐμβα-
impleuit eos indignatione, ostendens q̄ brabeo priuentur, necnon circumueniantur, τοῦσιν, id
tunc hæreticum dogma denarrat. Volunt uos fraudare, inquit, per humilitatem appa- est, inambu
rentem. Dicebant enim indignum esse maiestate & amplitudine unigeniti, q̄ per uni- lans uel fa-
genitum adduceremur ad patrē, esseq; maius q̄ ut humanæ tenuitati conueniat. Vnde stuoſe ince
cōmodius est dicere, q̄ angeli (inquiunt) nostræ adductioni inseruierint, eamq; subo- dens.
perati sint. Inde ergo angelorum religionem introducebant, simplicioribus persuaden
tes ut ijs adhiberent animum: eos enim esse, qui nos seruassent. Et quí nunquam ange-
los conspexerant, sic de illis asseuerabant, tanquam eos uidissent.

Frustra inflatus sensu carnis suæ.] Frustra, inquit, inflatus est propter isthuc dogma,
à carnali sua cogitatione, nō spiritali. Quō enim nō carnalis adeoq; crassæ mentis est,
reijcere quę à Christo dicta sunt? Sic Deus mundū dilexit, ut filiū suum daret pro homi Ioan. 3. &
nibus. & iterum, Pro ipsis ego meipsum sanctifico. &, Animā meam pono pro ouibus: 17. & 10.
& alias oues habeo, & illas me oportet adducere, & innumera huiusmodi. Quō igitur
B suprà dixit in humilitate? de in speciē apparente & nō uera loquebatur? Intuemescūt qui-
dem, ut doctores dogmatum uentes, nec permittentes ut ab alio uerū doceant. Com
mendant aūt suam institutionē, adeoq; propriū dogma per humilitatē, non quā ipsi ha
bent, sed ueluti adsertēres maius esse q̄ hominibus cōueniat, unigenitū pro nobis occidi.

Et nō tenens caput ex quo totū corpus per nexus & cōiunctiones subministratū &
constructū, crescit in augmentū Dei.] Non cōtinet, inquit, qui hęc tradit, caput, hoc est
filiū: ipse nanq; est caput angelorū, ueluti creator & opifex. Insuper totius etiā ecclesiæ Christus ca
caput est, cū secundū hoc ipsum quidē, tum quatenus corpus ipsius sumus & membra, put angelo
ipso nobiscū in ijsdem cōmunicante. Ex ipso itaq; uniuersum corpus ecclesię & suū es- rum, & ec
se simpliciter habet, & bene esse. Si quisquā ab eo excideris, statim perijt. Quemadmo- clesiæ.
dum enim sensibilis spūs à cerebro in totū corpus per neruos diffunditur, & à capite o-
mnis sensus est & motus, hunc ad modū ecclesiæ corpus à Christo subministratur, hoc
est, accipit uiuere suū, & crescere spiritualiter. Quando aūt hoc habet? quando cōstruit,
hoc est, connexionē ad ipsum & cū ipso habet. Spiritus enim sanctus per nexus & con
nexiones, suppeditationē augmenti dat. Nam si dissolutū fuerit, & distractū corpus à
capite, & non constructur, hoc est non componatur, nequaquam spiritus subministra
tio fiet, neq; augmentū Dei, id est, optimæ secundum Deum uitæ & conuersationis.

Si mortui estis cū Christo ab elemētis mūdi, q̄d tanq̄ uiuentes in mūdo, decretis tene
mini?] Per baptisma, inq̄t, cōmortui Christo, simul obijstis omni priori uitæ, ut nō am-
plius ne ipsis quidē elemētis seruiatis, quibus antea subiecti eratis. Quî igit̄ rursus tanq̄
priorē adhuc uitā uiuentes, subdimini illis? Doceamini em̄ ꝓ hæc dies fortunata sit, illa
uerò infausta, Græcorū sunt & gentilitū obseruationes. Quin & illud uide quō tacitè
eos carpat dicēdo ἀλογιστίζεσθε. Siquidē ut pueri, inqt, instar puerorū planè quí nuper di
scere cæperūt sedetis audiētes institutionē & adhortationē q̄dnā uos oporteat facere.

Ne tetigeris, neq; gustaueris, neq; cōtrectaueris quæ sunt omnia in interitu ipso u-
su.] Aliā ipsorū obseruationē recitat, quę est in cibis, Iudaicā potissimū, quemadmodū
dierum erat Græca. Fastum aūt dogmatistarum doctorúmue illorū deprimens, Non
magna quædā, inquit, hæc sunt. sed in corruptionem desinūt ipsis utentibus: corrupta
enim in carne per secessum desluunt. Neq; igitur prosunt ista per sese, neq; obsunt.

Secundum præcepta & doctrinas hominum.] Non sunt diuinę institutiones hæ, ue
rùm hominum mandata. Quid igitur? lex nónne est doctrina Dei? Erat quidem, cum
suo tempore uigeret: hodie autem nō est, cum tempus eius expletum sit. Vel quia cor-
rumpebant eam apud Iudæos seniores, traditiones extra legem imponentes, perinde Matt. 15.
ac Christus in Euangelio ait. Vel Græcorum dogmata notat. Matt. 15.
& 16.

Quæ sunt † rationē quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate, & in

† λόγον, id est, rationem, uel sermonem siue uerba.

non

non parcendo corpori, non in honore aliquo, ad saturitatem carnis.] Rationem habent sapientiæ, nō uirtutem, neq; ueritatem. Videtur enim qui hæc tradit, pius quispiam esse, & moderatus, corpusq; suum adspernari, propterea quòd à cibis abstineat. At qui Deus corpus honorauit, cibosq; dedit, ut caro illis impleta persistat, ac sponte eos apprehendat, uerùm ipsi non utuntur corpore in honore quopiam, priuantes ipsum, potestatem auferentes, nec permittunt ei ut sua sponte apprehendat.

Corporis honor.

A

CAPVT III.

Rom. 6. IGitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt, sapite, nō quæ super terram.] Cum dixisset, Mortui estis cum Christo, per baptisma uidelicet, ac per hoc quod retinetur, dans intelligere quòd & simul excitati estis, consurrexistisq; (baptisma enim, ut per submersionem uel intinctionem, mortem: sic per emersionem seu extractionem, resurrectionem denunciat) colligit iamnunc: Si surrexistis unà cum Christo, debetis posthac in supernis esse, ubi ille, ubi non porrò huiusmodi est obseruatio, ac cœlestia sapere. Nam quæ de cibis præcipiuntur, atq; diebus, terrestria sunt, nihil alti aut spiritualis habentia: siquidem terrenorum hominum sunt mandata. Non autem contentus fuit, Superna, dicere: neq; Vbi Christus est: sed adiecit, In dextra Dei sedens, ut magis à terra nostrum animum abducat.

Mortui enim estis, & uita uestra abscondita est cum Christo in Deo.] Ipsos utrinque præparat, ne quæ hic sunt quærant, tum ex morte, tum ex uita. Mortui enim estis, inqt, rebus inferioribus, posthac eas quærere non debetis. Rursus, uita uestra in supernis est, quare & superna curate. Contendit enim ostendere q̄ in supernis sedeant ipsi, aliamq; uiuant uitam, quæ in Deo est, nimirum haudquaq; oculis conspicuam. Non apparet Christus, sic neq; uita uestra: quî ergo apparentia quæritis? His autem eos præmunit, ut mox in moralem incidat sermonem. Nam moris est Paulo, ut cum aliud astruit, ad alia transiliat, ut in epistola ad Corinthios, cum de ijs qui cœnas præoccupabant, disseret, repentè in mysteriorum traditionem delapsus est.

B

Cum Christus autem apparuerit, uita uestra: tum & uos apparebitis cum ipso in gloria.] In secundo aduentu manifestabitur Christus, & omnibus apparebit in gloria simul cum angelis aduenies (nunc enim usquea deò abscondítus est, ut & hoc nomine criminetur ab impijs) tum igitur & uos manifestabimini: non simpliciter, sed in gloria. Quare diem illam desiderate, non hanc, in illam uiuere properate. tum enim uera manifestabitur uita uestra: præsens nāq; mors est: siquidem per corruptionem consistit, fluxum & refluxū. Ne hîc honores gloriasq; concupiscatis, nam illic gloria uestra est. Delitescit margarita tantisper dum in conchyli fuerit: simulac uerò illud perfractū fuerit, tum in gloria relucet. Hunc ad modum & nos quandiu in corruptibili isto corpore fuerimus, tanquam latentes uiuere debemus, ab omni gloriæ cupiditate alieni. Quando enim dissolutum fuerit hoc corruptibile, tunc gloriæ nostræ suus erit locus, si hac digni per opera uiri fuerimus.

Vita præsens, mors est.

Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terrā.] Nō dixit, Abijcite: sed, Mortificate, ita ut nunquā resurgant. Membra aūt super terram, fortè corporis quoq; membra dicit, quæ dum cœlestia minimè operantur super terram, siue in terra esse dicuntur: cum aūt per ipsa perficiuntur quæ cœlestia sunt, non iam in terra sunt, ut cum aut uitiose non uidemus aut audimus, in terris non sumus. Fortasse autem & membra in terra dicuntur, quæ in terra per membra corporis committūtur peccata, quæ & in terra manent, & ibidem corrumpuntur: quandoquidem corporis sanè membra tametsi è terra sint, nō tamen in terra permanent corrumpunturq;, sed incorruptibilia erunt, cum resurrexerint. At quomodo cum suprà dixisset, Consepulti estis cum Christo, q̄ exuerítis corpus peccatorum carnis: nunc iterum dicit, Mortificate? Quoniam prior quidem mortificatio, baptismatis erat donum, quæ interficiebat antea à nobis commissum peccatū: quæ uerò nūc proponit mortificatio, nostræ est uoluntatis, delens peccata, & exterminās quę post baptisma admittunt, imò ne reuiuiscere quidem omnino sinens, eo q̄ affectū carnis interimat. Quemadmodū si quis statuā ęreā sordibus obsitā, restaurās, ac lucidam læuemq; reddens, commonefaciat eum qui hanc possideat, ut studeat deponere rubiginem: non eam quam omnino deterserit iam, sed quæ posthac uentura sit.

Mortificatio duplex.

Fornicatio-

A Fornicationem.] Ecce interpretatus est quę sint illa membra, primùm autem fornicationis meminit, quòd hîc morbus potissimum regnet.

Immunditiam, †passionem.] Prætermisit speciatim dicere quæ nō sunt pulchra honestá ue dictu: unde per immunditiam & passionem omneis complexus est turpium mixtionum species. Verè enim rabies corporis, passio est siue morbus: & quemadmodum æstuans febris, aut uulnus, aut alia ægritudo.

† πάθος, *passionem, affectū prauum, mollitiem, morbum.*

Concupiscentiam malam.] Ecce generatim rursus uniuersum dixit. omnis enim concupiscentia praua est, præter eam quæ Dei est, diuinarumq; rerum, quæ bona est, quemadmodum & Daniel uir desideriorum erat.

Cupiditas bona. *Dan. 9.*

Et auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus.] Primogenitus filius malæ concupiscentiæ, est auaritia πλεονεξία, quam idololatriā nominauit, ceu auro & argento seruientem. Nam idola gentium, argentum & aurum.

Psal. 113.

Propter quæ uenit ira Dei super filios † inobedientiæ.] Et futura ira, & in præsenti, sæpenumero apprehendit tales. Inobedientiæ autem filios dicit, uenia eos priuans, ostendens quòd ex ignorantia non sint in huiusmodi affectionibus, uerùm ex inobedientia, quam sic exercuerunt, ut & seipsos huic traderent, in filios, & ex ipsa manifestarentur signarenturq;.

† ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, *inobedientiæ, diffidentiæ, impersuasibilitatis.*

In quibus & uos ambulastis aliquando, cū uiueretis in illis.] Nō caret encomio hic sermo, tanq̄ nunc nō uiuāt in his. Sed olim, inquit, uiuebatis in hisce, cū gentes essetis.

Nunc autem deponite & uos omnia.] Quomodo igitur, cum suprà dixisset, Quondam in ijs uiuebatis, ac indicans q̄ nunc non uiuant, rursus dicit, Deponite omnia? quî enim deponant quod nō habent? Potest igitur responderi, quod illud quod ait, Quando uiuebatis, cooperetur eis ad ea quæ nunc dicūtur. Quasi enim hoc indicet, quòd olim quidem dominabatur uestri peccatum, uitamq; uestram cōtinebat, ac tyrannidem exercebat, ante baptisma uidelicet, eratq; difficile admodum à peccatis liberari, adeoq; affectibus prauis: nunc autem per baptisma occiso & mortuo in uobis peccato, facilè est deponere affectus prauos, tanquam pallium. Nec est q̄ prætexatis uos sub tyranno

E uitam uiuere atq; affectibus, estis enim eis mortui.

Iram, indignationem, malitiam.] Vindictam iniuriæq; recordationem, malitiam dicit, quam nonnulli & amarulentiam nominarūt, quando quisquam seruarit malitiam in seipso, ut sese ulciscatur.

Blasphemiam.] Conuicia hîc intellígit.

Turpem sermonem de ore uestro.] Significanter dixit, ex ore uestro: hoc est, quod sanctificatur per cōmunicationem dominici corporis. Absurdum enim est fœdari per blasphemiam turpiloquentiamq; os uestrum, quod Christum recipit.

Ne mentimini alter in alterū.] Christū induentes, qui dixit, Ego sum ueritas: quomodo nunc alia forma amicimini, mendacij nimirum? Planum enim hinc fit q̄ illum characterem exueritis, qui uos ueritate signauerit.

Exuentes ueterem hominē cum operibus suis.] Quidnam tandem membra & corpus & hominem uocat corruptam uitam, ac rursus uitam uirtutibus insignem, idem ipsum? Vt ostendat uoluntatem essentia ac substantia esse potiorem, nosq; ab ea potius nominari, nō ab essentia. Nam scriptura etiā equos, canes, & uulpes nominat eos qui uoluntatis & morum suorum nomine, huiusmodi belluis facti sunt similes. Proinde & in gehennam, & ad æternum regnum nos inducit uoluntas, non essentia. Veterem igitur hominem, corruptam uoluntatem dicit. propterea & intulit, cum operibus, hoc est, uoluntatem cum operibus. Veterem autem nominauit, turpitudinem eius ac deformitatem ob oculos ponere uolens, & infirmitatē. Obserua autem quomodo ueteris hominis membra recenserit, mentem per mendacium, cor per indignationem, os per blasphemiam & mendacium, oculos per fornicationem: abdita membra, ut hepar, per concupiscentiam malam, manus per auaritiam.

Hier. 5. Philip. 3. Luc. 13.

Et induentes nouum, eum qui renouatur in agnitione.] Nouus homo est uoluntas secundum Deum, quæ non conseneścit, sed nunquam nō uiuax est & florens, ad Dei & diuinarum rerum agnitionem, & quæ nunquam non magis magisq; noua demonstratur: ac quo maiorem acceperit cognitionem, pluribusq; donata fuerit, hoc ualentiorem sese exhibet.

Nouus homo.

Nn Secun-

Secundum imaginem eius qui creauit illum.] Hoc est, Christi, quandoquidem & ipse ad senium non peruenerit. Sed adeò formosus erat & elegans, ut ea pulchritudo non possit satis uerbis exprimi, de qua propheta sic habet, Speciosus forma præ filijs hominum. peccatum enim non fecit, quod hominem senio conficit ac corrumpit. Et nos igitur ab illo conditi secundum imaginẽ eius, exuere & abradere debemus quæ ex peccatis nascitur corruptionem & inueterationem. Creationem autem intelligę, quæ fit per baptismum, & optimam uiuendi rationem. A Psal. 44.

Vbi non est Græcus, & Iudæus,] Hoc est proselytus, & Iudæus ex maioribus.

Circuncisio & præputium, barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.] En aliud encomium noui secundum Christum hominis, qp nec gentis, nec dignitatis, nec maiorum ab ipso discrimen adeoq; respectus habeatur, sed Christum eius esse signum. In omnibus enim qui uita uirtutibus cõspicua sunt efformati, omnia est Christus, hoc est, & genus, & dignitas. Vel aliam ad rationem intelligas licebit, nempe quòd omnes unus Christus facti sitis, cum corpus eius estis.

Induite ergo, sicut electi Dei, sancti & dilecti.] Facilem uirtutis apparatum indicat. ut enim palliũ, sic & hanc assumere possumus: deinde nos oportere eam assiduè habere, eaq; ceu ornamẽto uti, adeò ut qui hac careat, deformis & indecorus sit. Encomion autem admiscet adhortationi eximium. Nam plerisq; contingit ut sint sancti, sed non electi, nec etiam dilecti sunt: uobis autem hæc omnia obtigerunt.

Viscera misericordiæ.] Non dixit, Induite misericordiam, sed misericordiæ uiscera: partim ut ne illos uilipendat qui digni sunt miseratione, partim ut ostendat operæprecium esse ut ex affectu intimo inflectantur commoueanturq; erga miseros, & non ut fratres erga fratres, uerùm ut parentes erga liberos. Ne enim mihi dicas, Cur eius misereari? ipse peccauit: ob eam nanq; causam abs te uiscera exigo.

Peccatorũ etiam publicorum misserendum.

Benignitatem, humilitatem, mansuetudinem, longanimitatem.] Qui miserationis uiscera induerit, eum necessariò hęc sequuntur. Quis enim pater aduersus gnatũ suum non est benignus? quis non erga eum moderato est animo, non contendens cum eo, B sed nihil non ei permittens? ecquis non est longanimis? Disce hîc optimum ordinem. benignitas siue comitas generat humilem moderatamq; mentem. qui enim bonis & beneficis moribus est excultus, is etiam est humilis, non superbæ mentis est. Ab humilitate, mansuetudo est. qui enim superbus est, is & concitationis est animi. A mansuetudine longanimitas, id est, magnanimitas.

Supportantes inuicem & donantes uobismetipsis, si quis aduersus aliquem habeat querelam.] Hoc est, portantes ferentesq; uos mutuò, ut tu illũ, ille uerò te sanè toleret: non amarulenter alter alterius lapsus explorantes, sed exiguos eos putantes, dignosq; dissimulatione. Expende hîc quomodo ea ipse imminuerit, querimoniã ea nominãs.

Sicut & Christus donauit uobis, sic & uos.] Vt semper facit, à Christo eos adhortatur, illum in exemplum proferens. At suprà mutuos eorum lapsus atq; peccata exigua uideri fecit, exilem ea querelam appellans. Cum uerò Christum exemplum producit, persuadet nobis, ut etiamsi grandia delicta fuerint, ac etiamsi nos benefactores simus eorum qui nos læserunt, etsi nos magni, ipsi uerò infimæ sortis fuerint, nos tamen omnia dimittamus: nec hoc solùm, uerùm ut emoriamur etiã pro ijs, & post mortem illis beneficium nostrum testemur, perinde ac Christus & in morte & post mortem nobis beneficia impertijt. Particula enim illa, Sicut, hæc omnia exigit.

Super autem hæc omnia charitatẽ, quod est uinculum perfectionis.] Quia fieri potest, ut qui largiatur, isthuc ex pura mente non faciat, sed in speciem & ex hypocrisi uel simulatione, iter nobis ostendit quo possumus persequi ueram largitionem. Potest etiam fieri, ut quispiam mansuetus uideatur & humilis, nec tamen diligat: propterea inquit, Super omnia hæc induite charitatem. Quod adijcit, Quod est uinculum, significat quòd ista præsens hæc omnia cingat & connectat: sin absit, arguunt ista hypocrisin & fucum, planeq; dissoluuntur, ac in nihilum rediguntur. Quemadmodum enim in domo nisi fuerint colligationes, & consueta ut dicuntur uincula, & in corpore nisi fuerint ligamenta, nulla est reliquorum commoditas: hunc ad modum charitas omnia continet perfectionem facientia, citraq; hanc nemo est perfectus: uerùm etiamsi uideatur habere, imperfectus est.

Charitatis communio.

Et pax

A Et pax Dei palmã ferat in cordibus uestris.] Sæpenumero iniuria sumus à quopiam affecti: hinc & geminæ apud nos cogitationes certant, altera ad uindictam nos concitans, altera ad longanimitatem. Si enim pax Dei in uobis steterit, ut iustus quispiã brabeuta, id est iudex, certaminisq; arbiter, dederitq; uictoriæ palmã, ei qui iusserit ut sis longanimis, cessabit aduersarius tuus. Ipsa igitur pax Dei palmam ferat, non ira, non contentio, non humana pax, ea enim ex ultione nascitur, & oppugnatione: sed Dei, quæ stabilis & indissolubilis, quæ ob nullam mundanæ rei cõmoditatem fit, æquè atq; Dei erga nos pax, nullius commodi, quod inde retulerit, causa facta est, uerùm simpliciter ob clementiam & dilectionem sustulit inimicitiam quam erga nos habebat. Quì uerò, cum charitatis meminisset, rursus de pace incipit disputare? Videtur enim superuacanea hæc esse admonitio, cum sub charitate pax etiam contineatur. Potest igitur dici, quòd non raro accuset amicus amicum, atq; ex abundanti dilectione, cõtentiones, iniuriæ, & pugnæ oriantur. Non hoc, inquit, uolo, sed cum dilectione pacem etiã Dei habete, omnia cùm ordinantem, tum iudicantem. *Pax Dei.*

In quam uocati estis in uno corpore,] Hoc est, ad pacem uocans Christus, fecit nos unum corpus, caput ipse factus. Quid enim, & quam aliam ob causam sumus unum corpus, quàm ut ueluti membra alter alterius, pacem hanc seruemus, & non dissideamus? Vel quia ad pacem uocati estis, hoc est, innumeris bonis estis donati per pacem. Nisi enim pacem habuissemus apud Deum, nõ essemus uocati ab eo ut serui eius essemus, bonorumq; eius participes.

Et grati estote,] Istud est gratum esse, talem sese gerere erga conseruos, qualem se erga ipsum exhibuit Deus. Qui enim Deo gratias agit quòd sibi noxam remiserit, is non facilè ulciscetur sese de eo à quo sibi uis facta est. Nam qui uindicat iniuriam, non meminit quantis ipse sit beneficijs diuinitus affectus, iuxta illum, cui cum dimissa *Matt. 18.* essent decem millia talentorum, centum denarios conseruo dimittere tamen noluerit. Gratias igitur agamus, quicquid etiam patiamur, & à quocunq;, & martyrij coronam accipiemus.

B Verbum Christi inhabitet in uobis abundè.] Viam nobis præmonstrat, per quam grati erimus. Si enim in nobis habitet uerbum Christi, hoc est, doctrina & dogmata & admonitiones quibus nos docet cùm præsentem uitam, tum bona eius aspernari, nulli molestiæ cedemus, uerùm omnia perseueranter ferentes ac constanter, gratias agemus ob ea quæ nobis obuenient. Non dixit autem simpliciter, Sit in uobis: Sed, Inhabitet, & abundè siue opulentè. Si enim opulenti fuerimus in cognitione scriptura rum, omnes calamitates æquo animo feremus, perinde ac opulentus in pecunijs iactu ram ferre potest.

In omni sapientia.] Hoc est, in omni uirtute. Sapientiam enim uirtutem appellat, sicut & peccatum insipientiam, Dauid: Dixit insipiens in corde suo: &, Putruerunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ. *Psal. 13. & 37.*

Docentes & commonentes uos ipsos psalmis, & hymnis, & canticis spiritualibus.] Quia lectio laborem habet, multumq; illi molestiæ inest, non ad historias duxit, uerùm ad psalmos, ut simul & animum canens oblectes, laboremq; fallas. Psalmis autem hymnos subiunxit, ceu rem quampiam perfectiorem: psallere nanq; hominum, hymnos uerò concinere angelorum est.

In gratia cantantes.] Hoc est, cum gratia & uoluptate spirituali. Vt enim humanæ cantiones gratiã habere uidentur, etiamsi non spiritualem: hunc ad modũ diuinæ cantilenæ spiritualem habent oblectationẽ. Vel quia ex dono illis obtigerat ut canerent.

In corde uestro Domino.] Non simpliciter ore, sed corde, id est, cũ attentione. Hoc enim est Deo canere, illud uerò aeri. Aliter in corde, nõ ad ostentationem: nam etsi in foro fueris, potes apud teipsum canere nemine audiente.

Et omne quodcunq; facitis in uerbo aut opere, omnia in nomine Domini Iesu.] Si edas, si bibas, si peregrineris, omnia in nomine Dei age, hoc est ipsum adiutorẽ inuocans. Vbi primùm preces ad eum fuderis, tum demum opera tua aggrediaris. Dei nomen dæmones eijcit: & opera tua non tibi facilia reddetis? Vel id monet Apostolus ut Dominum Iesum nominent & inuocent, non angelos ipsos inducant. *In nomine Iesu quicq; agere, est Iesum inuocare.*

Gratias agentes Deo & patri per ipsum.] Si filium inuoces, patrem inuocas per

ipſum: ſi filio gratias agis, per ipſum etiam patri gratias agis. Vel quemadmodũ nos ipſos filius ad patrem adduxit, ſic & ipſe gratiarũ actionem noſtram ad patrem perfert, omnium bonorum mediator nobis exiſtens. A

Mutuũ mu ..ij.

Mulieres ſubdite eſtote uiris ueſtris ſicut oportet in Domino.] Cur non in omnibus epiſtolis, ſed in hac, & ad Epheſios, & in epiſtolis ad Timotheum ac Titum hæc præcipit? Vel quia ueriſimile eſt quòd in his urbibus tales diſſenſiones fuerint, uel quia firma erat hîc eccleſia, ac reliqua apud eos bene habebant, rectèq; tranſigebantur, quod ſupererat de hiſce loquitur. Porrò alijs in altioribus dogmatibus deliquium patientibus, magis erat neceſſarium de ijs etiam ſcribere, ac huiuſmodi adhortationes præter-mittere. Multa autem in hiſce ſimilitudo eſt epiſtolæ ad Epheſios cum hac. Quid autẽ eſt, In Domino: pro eo quod eſt, propter Dominũ obedite: non enim tantum à natura obedientiam quam eis debetis, à uobis exigo. Hoc enim indicat per hoc quod ait, Quemadmodum oportet, ſiue decet, hoc eſt, ut conueniens eſt & decorum, ſed potiſsimum etiam eam quæ eſt propter Dominum.

Virorum erga uxores munus.

Viri, diligite uxores, & nolite amari eſſe ad illas.] Animaduerte quomodo eius quod cuique generi competit commonefaciat, uxores quidem ut obediant, maritos uerò ut diligant: non enim adeò à ſubdito ad principem dilectio quæritur, ut à principe erga ſubditum. Ex eo enim quod uxor diligatur, diligit & ipſa uicißim: ac dum ipſa marito inſeruit, redditur ei manſuetus. Quia uerò fieri poteſt ut quiſquam diligat, & interim tamen ſit amarulentus exaſpereturq;, maximè enim erga amatas perſonas hæ contingunt amarulentiæ: propterea inquit, Ne exaſperemini. Reuera enim ex multa hoc ſit amarulentia, quòd quiſquam diſſideat aduerſus membrum ſuum.

Liberorum munus.

Filij, obedite parentibus per omnia, hoc enim placitum eſt in Domino.] Rurſus in Domino. Nõ enim à ſola natura nos iſta uult facere, uerũ quia & Deo uidetur, ut mercedem habeamus ceu Dei cauſa facientes. Piorum autem parentum liberis uerba faciens, dixit, per omnia: nam impijs parentibus non eſt per omnia obtemperandum, non enim quando ad impietatem cogunt, eis eſt obediendum. B

Parentum munus.

Patres, nolite ad indignationem prouocare filios ueſtros, ut non puſillo animo fiant.] Hoc eſt, ne omnia quæcunque agunt, amarulenter & exactè inquirite, ſed ſunt quæ à uobis ſint negligenda, ut ne contentioſiores eos faciatis, atque in mœrorem conijciatis ac deſperationem. Obſerua hîc ſapientiam, quomodo infregerit parentes, eorumq; uiſcera inflexerit per hoc quod dixit, ut ne puſillo fiant animo. Vniuerſa enim parentum cura in hoc incumbit, ut ne liberi puſillo & dejecto ſint animo.

Seruorum munus.

Serui, obedite per omnia dominis carnalibus.] Statim ius obedientiæ, ipſum ſeruí nomen attulit: ſed, ut ne ſeruitutis ſuæ nomine angerentur, addidit, Dominis carnalibus, ſiue ſecundum carnem. Potior enim tui pars, anima, eſt libera, ſeruitus tua eſt temporaria: animam igitur potius ſubmitte tuam, ut uoluntaria ſit ſeruitus.

Non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes.] Effice, inquit, ut quam ex lege debes ſeruitutem, ex metu Chriſti fiat. Cum enim hero non cernente functus fueris fidelis ſeruí officio, perſpicuum eſt quòd ob Dei oculum iſthuc agas: ſi autem ſolummodo rectè agis cum herus conſpexerit, hominibus places. Talis autem ſi fueris, teipſum damno affeceris: Dominus enim diſperſit oſſa hominibus placentium. *Pſal. 52.*

Timoris ueri argumentum.

Sed in ſimplicitate cordis metuentes Dominum.] Id enim eſt metuere Dominum, quando nemine uidente nihil agimus mali, hęc etiam cordis eſt ſimplicitas, non ad homines reſpicere. Quí hominibus igitur placet, non eſt ſimplex.

Et quodcunq; facitis, ex animo operamini, tanquam Domino, & non hominibus.] Non ſolum à fuco & ſimulatione, ueruetiam à torpore eos uult eſſe liberos: imò ipſos pro ſeruis liberos facit, quippe qui non opus habeant dominorum imperio. Quod enim ait, Ex animo, id eſt cum beneuolentia, nõ cum ſeruili neceſsitate, ſed libertate & uoluntate facere.

Scientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis.] Domini non faciunt ſæpe ſeruos hæredes, etiamſi decies millies eis bene ſeruierint: Dominus autem, hæredi-

A tatis quæ in cœlis eſt, retributionem uobis dabit, ſi beneuolentiam erga dominos cuſtodiatis.

Domino enim Chriſto ſeruitis.] Qui ordinem uobis hunc deſtinauit & ſubiectionem. Quòd autẽ ſeruiatis Chriſto, planum eſt ex eo quòd ipſe ſit ueſter remunerator.

Qui autem iniuriam facit, recipiet id quod iniquè geſsit, & non eſt perſonarũ acceptio.] Qui autem dominum ſuum iniuria ſeruus afficit, uel quòd negligenter ſeruiat, uel quòd ſuffuretur quæ ſunt heri ſui, compenſationem à Deo habebit. Non enim perſonarum acceptor eſt Deus, ut miſereatur ſerui, ceu infirmę partis, qui & lege ſanciuit ne iudex pauperis miſereatur in iudicio. Vel aliter: Chriſtianus ſeruus Græcum & infidelem herum iniuria adficiens, non arbitretur euaſurum ſeſe condemnationem. non enim perſonæ eſt inſpector Chriſtus, ut ipſi ceu Chriſtiano remittat quod aduerſus infidelem dominum deliquit. Etſi aũt ad ſeruos uideatur dicere iſtud, Non eſt perſonarũ reſpectus: domini tamen hoc etiã ceu ſibi dictũ atq; cõueniens accipiãt. *Leuit. 19.*

CAPVT IIII.

Dominorũ erga ſeruos munus.

DOmini, quod iuſtum eſt & æquum, ſeruis præſtate.] Quid eſt iuſtum? remunerationem ipſis pro omnibus laboribus abundè tribuere, nec permittere ut aliena ope indigeant. Non enim poſtquam audiuiſti quòd à Deo ſint mercedem accepturi, tu eos priuabis ijs ad quæ tu obſtringeris.

Scientes quòd & uos Dominum habetis in cœlis.] Perinde ac illi uos dominos habent, ſic & uos dominũ habetis. Qua igitur menſura menſi fueritis ueſtris ſeruis, metietur & uobis dominus ueſter. Vel quia & uos cũ illis eundem habetis dominũ in cœlis, itaq; tanq; cõſeruis uos ipſis beneficos exhibete. hîc enim cõmunem ſeruitutẽ ſecit.

Orationi inſtate, uigilantes in ea in gratiarum actione.] Nouit diabolus quantum bonũ ſit oratio, unde propterea nos ab ea reſilire facit: quocirca dicit Paulus, Inſtate, ſiue perſeuerate. Quia uerò qui perſeuerat, ſæpenumero ad ſocordiam ac defectionem
B perducitur, adijcit, Vigilantes, hoc eſt, attenti, ut adeò ſemper ſitis recentes ad opus orationis. Inſuper in gratiarum actione, hoc eſt, cum gratiarum actione hanc facientes. Hæc enim uera eſt oratio, quæ gratiarum actionem continet pro omnibus quæ ſcimus & quę neſcimus, pro acceptis beneficijs aut etiam afflictionibus, & pro commu nibus beneficijs. *Oratio uera.*

Orantes ſimul & pro nobis.] Obſerua humilem Pauli mentem, ſiquidem ipſe indiguerit horum precibus.

Vt Deus aperiat nobis oſtium ſermonis ad loquendum myſterium Chriſti, propter quod etiam uinctus ſum, ut manifeſtem illud ita ut oportet me loqui.] Hoc eſt, ut libertatem mihi det, non ut liberer à uinculis, uerùm ut loquar myſterium Chriſti, quemadmodum oportet me loqui: hoc eſt, non cum ſubmiſsione, cæterùm cum magna fiducia. Quomodo autem uinctus alios adhortatur, & rogat accipere quod habebat? nõ ſolùm moderatè ſapiens, cæterùm uim etiam animæ fratrum amantis ſignificans. Indigebat enim & ipſe cœleſti auxilio, quod fratrum oratio maius uberiusq; datura erat. Simul etiam inducens eos ad orandum. ſi enim pro eo intercedere debeant, quanto potius pro ſeipſis?

In ſapientia ambulate ad eos qui foris ſunt.] Quod Dominus dixit, Ecce mitto uos ſicut oues in medio luporũ. Eſtote ergo prudentes ut ſerpentes, ac ſimplices ut columbæ: hoc & ipſe nunc ait. Sitis, inquit, cauti, neq; ullam detis occaſionẽ ijs qui foris ſunt incredulis, aduerſum uos, cum uobis nihil damni adferũt, neq; intempeſtiuè eos offendatis. Foris ſunt, id eſt, non aſſueuerunt nobis, nec eiuſdem ſunt nobiſcum ouilis, ſed etiamſi eundem nobiſcum mundum immorentur, foris ſunt, tanquam procul agentes ab eccleſia, regnoq; Dei. Quare prudenter cum eis conuerſandũ & agendum, ſapientiam enim hîc prudentiã dicit. erga familiares enim & amicos non tanta opus eſt cautione. Addit autem illis animum, dum eos qui non dederunt nomina Chriſto, Græcos, extra eſſe uel exteros appellat. *Matt. 10.*

†Tempus redimentes.] Non uarios nos eſſe uolens aut hypocritas, hæc dicit: uerùm id ait, Non eſt ueſtra opportunitas temporis, ſed illorum eſt. Poteſtis igitur tempus ipſum etiam ueſtrum facere, ſi cum prudentia ambuletis, ſi non pugnas intempeſtiuas recipiatis, uerùm conuenientem ipſis honorem tribuatis, ſi in anima nihil acci-

†Τὸν καιρὸν *tempus opportunum, ſiue opportunitatem rei gerendæ.*

Act. 25. patis detrimenti. Audi ipsum adeò Paulum Agrippæ loquentem: Existimo me beatum, apud te cum sim me defensurus. Sic eos qui foris sunt, intus esse faciemus, per mã suetudinem ipsos ad prædicationem attrahentes. A

Sermo iucũ dus sit. Sermo uester semper in gratia sale sit conditus.] Sermoni uestro insit iucunditas, inquit, ueruntamen in scurrilitatem non incidat, neq; dissolutionem: cæterùm constringat etiam atq; obturet, id enim sal indicat: neq; sit supra modum iucundus & amabilis, nec supra modum austerus: ut cibus si sale careat, iniucundus est: si uerò prę salsus sit, gustui est ingratus omnino. Vtroq; modo autem, nimirum si uel sale careat, uel nimium

Dan. 4. & 3. eo sit cõditus, gustui est ingratus, & edi non potest. Nónne uides treis pueros, quo modo nihil in ipsis est temerarium aut molestum, sed fortitudinem & libertatem ostendebant? Temerarium enim esse & audacem, non est libertatis aut fiduciæ, sed uanæ gloriæ.

Vt sciatis quomodo oporteat uos unicuiq; respondere.] Aliter quidem diuiti, aliter etiam pauperi. Illius enim animus ueluti infirmus multo permissu eget: pauperis autem solidior est: quare potest etiam ferre, si grauius quadantenus cum eo agas. Si nulla necessitas urgeat, ne uoces Græcum pollutum, neq; contumeliose eum incessas. Præterea si ad principem adducaris, decentem ei honorem tribue. sin de dogmate ipsorum

Act. 17. & 23. interrogeris, dic ipsum esse & prophanũ & impium. Paulus sanè Athenienses cum eorum laude loquitur: Elimæ autem maledicit, quia dignus erat.

Epistolarum conditio. Quæ circa me sunt omnia uobis nota faciet Tychicus.] Sapientiæ est non omnia epistolis inserere, sed necessaria tantũ atq; urgentia. primùm, ut eas non supra modum prolixas faciat, deinde ut is qui proficiscitur, habeat etiam quod recenseat, atq; hinc honoratior habeatur. Tertiò ostendit quónam erga ipsum affectu imbutus fuerit. non enim ei talia credidisset, quæ literis indicanda forsan non erant, nisi fidelem eum sibiq; admodum charum habuisset. Quare subiicit:

Dilectus frater, & fidelis minister, & conseruus in Domino.] Si dilectus, omnia nouit: si fidelis, nihil mentietur: si conseruus, particeps est tentationum. B

Quem misi ad uos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa uos sunt, & ut cõsoletur corda uestra.] Hîc quam erga ipsos habebat charitatem indicat. Siquidem propterea misit, ut res illorum cognoscat, non ut sua ipsis denuncier: sed ut eos consoletur. Ostendit autem eos tentationibus pressos esse, atq; opus habere solamine.

Cum Onesimo fideli ac dilecto fratre, qui est ex uobis.] Onesimus hic est, Philemonis ille seruus. Papæ, ad quantam dignitatem peruenit, ut frater etiam Pauli sit? Paulus autem non pudebit frater esse serui. Cedit porrò in laudem urbis eorum quod ait, Qui est ex uobis, ut glorientur quòd talem protulerint.

Qui omnia quæ hic aguntur nota faciet uobis.] Hoc est, uincula, aliaq; me detinentia: si enim hæc non essent, uenissem ad uos.

Prophetæ peregrini et hospites, Paulus captiuus. Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus.] Hic est qui unà cum ipso ab Hierosolymis est reductus. Maius aũt quippiam prophetis hic Paulus dixit. nam illi sese hospites tantùm & peregrinos uocabant, hic uerò & captiuum seipsum nominat. Reuera enim captiui instar tractabatur agebaturq;, imò peius etiam quàm captiui. Siquidem captiuorum, ut suarum possessionum, qui eos ceperunt, curam gerunt: hunc autem ceu inimicum & hostem nemo non diuexabat uariis modis. Hoc illis in consolationem dicitur, quandoquidem præceptor eorum huiusmodi patiatur.

Et Marcus consobrinus Barnabæ.] Et hunc à cognatione commendat, magno enim in precio erat Barnabas.

De quo accepistis mandata, Si uenerit ad uos, suscipite illũ.] A Barnaba forsan acceperant mandata, ut Marcum hunc honorificè susciperent. Potest hic punctũ post mandata apponi: deinde nouo quodam principio legi, Si uenerit ad uos ô Colossenses, suscipite eum honorificè.

Et Iesus qui dicitur Iustus.] Fortasse hic fuit Corinthius.

Qui sunt ex circuncisione. Hi soli sunt cooperarij ad regnũ Dei.] Cũ propriã cuiusq; laudem dixisset, nunc communem etiam ponit. magnum enim uidebatur ex Iudæis esse. Quoniam autem captiuitatis meminit, ne deiiciat auditoris animum, subleuat de inceps & excitat, inquiens, Cooperantur mihi in ijs quæ ad regnum inducunt. Proinde

A de qui socij sunt captiuitatis, erunt etiam participes regni. Diuus autem Ioannes Chrysostomus hunc ad modum legit: Quasi obscurè notauerit Iudæos, inquiens, Qui sunt ex circumcisione, hi soli plures nanq; ex gentibus fuerunt.

Qui mihi fuerunt solatio.] Ostendit sese in magnis afflictionibus fuisse, eosq; magnos esse quosdam, quippe quia Paulo consolationi fuerint. Obserua quomodo is qui captiuum consolatur, simul particeps esse regni prædicetur cum eo. Sunt igitur q; propter Christum affliguntur, iuuandi fouendiq;.

Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est, seruus Christi.] Et in principio epistolę, & nũc ipsum commendat, ut ueluti amantem ipsos redament: ac libenter eum audiant, si quid doceat. Præceptorem enim ac doctorem in honore esse, in commoditatem discipulorum cedit, obtemperantiam ei in ijs quæ dicit. Ingens autem eius præconium est, seruum eum esse Christi. Gloria igitur uestra est ille, utpote qui cum talis sit, ex uobis sit oriundus.

Semper solicitus pro uobis in orationibus.] Non simpliciter orans, sed sollicitus & anxiè laborans ac tremens pro uobis, non nunc solùm, sed semper.

Vt stetis perfecti.] Tacitè eos mordet ceu imperfectos. claudicabant enim omnino in dogmate de angelis. Quia uerò potest quispiã esse perfectus, nec stare tamen, quemadmodum cum aliquis omnia nouerit, non consistat tamen firmiter: propterea dicit, Vt stetis perfecti, uidelicet in doctrina & uita.

Et pleni in omni uoluntate Dei.] Hoc est, ut nullam aliam uoluntatem faciatis, præter diuinam. hoc enim est completum & perfectum esse. Ostendit autem per hæc eos partim habere quiddam, partim etiam illis quicquam deesse.

Testimonium enim illi perhibeo, quòd habeat zelum multum pro uobis, & pro ijs qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli. Vtraq; intensionem, & exaggerationem habent, cùm quòd zelum dicit, tum quòd multum. Commendat autem eum Laodicensibus &

B Hierapolitanis. omnino enim epistola hac lecta, de eo audiuerunt.

Salutat uos Lucas medicus dilectus.] Lucas hic euangelista est, cuius non exiguum est encomion, eum esse Paulo dilectum. Neq; hunc alijs posi posuit, ut eum imminueret, eiusue autoritatem eleuaret: uerùm ut Epaphram apud conciues magni faceret, ue neraretur q;. Verisimile est autem alios etiam hoc nomine fuisse. *Lucas euangelista.*

Ac Demas.] Nondum enim, ut uidetur, reliquerat doctorem.

Salute fratres qui sunt Laodiceæ.] Animaduerte quî eos conglutinet ac copulet inter se mutuò.

Et Nympham, & quæ in domo eius est ecclesiam.] Magnus hic uir fuit, qui domum suam totam fidelem habuerit, ut adeò ecclesia uocaretur: propterea & gratificatur ei Paulus, priuatim eum salutans. Facit autem hoc, ut & alios ad cõsimilem zelum euangelij prouocet, ut si & ipsi honorari uelint, Nympham hunc imitentur.

Et cum lecta fuerit apud uos epistola hęc, facite ut & in Laodicensiũ ecclesia legatur, atq; ut uos * Laodicensium epistolam legatis.] Iuxta meam sententiam fuerunt nõnulla in hac scripta, quæ oportebat eos audire, ac rursum in illa quæ necessum erat hos discere. Maior est autem commoditas, quando alijs accusatis, alij sua peccata agnoscunt. Quę uero fuit epistola ex Laodicea? Ad Timotheum sanè prima, nam ea ex Laodicea scripta est. Quidam aiunt q; ea fuerit quam Paulo Laodicenses miserint: uerùm haud scio quid illa ipsis emolumenti ad emendationem adferre potuerit.

Dicite Archippo.] Quur non scribit ad ipsum? Fortasse quòd exigua tantùm commonefactione, non literis opus habebat.

Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.] Terrentis hoc est est uerbum ubique, Videte ne quis uos deprædetur, Videte ne iam potestas uestra hæc. Consimilem ad modum hic, Vide, inquit, ut impleas opus quod accepisti in Domino, hoc est, per Dominum, ipse nanque tibi dedit, non ego. Quale autem erat opus? ut Colossensibus prospiceret, eósque curaret & obseruaret. Duo autem adstruit per hoc quod dicit, In Domino: ipsum diligentiorem facit, ut perficiat ueluti herile opus: & illos huic subiicit, ut cui à Deo ipsi sint commissi. Omnino enim propterea scriptum est eis, Dicite Archippo, ut quando ipsos obiurget Archippus, non accusent ipsum tanquam amarulentum, nimirum agnoscentes quòd Pauli hoc sit

* τὴν ἐκ Λαοδικείας. i. Laodicẽsium, uel eam quæ è Laodicea scripta aut missa est.

Supr. 2.

mandatum, & quòd suumipsorum os Archippo dixerit quę Paulus ei nunciauerit. Vt igitur illorum ora obstruat Paulus, artificiosè ac scitè hoc fecit: quandoquidem alioqui absurdum erat discipulis de præceptore disputare. A

Memores estote uinculorum meorum.] Hoc est, mei memoriam facite, qui uinctus sum & condemnatus. Hęc autem maxima est eis consolatio aduersus quauis afflictionem, meminisse Pauli sui uincti.

Gratia uobiscum. Amen.] Hac præsente, etiamsi afflictiones habueritis & uincula, Act.5. nihil aduersum uos poterit. Nam & hoc gratiæ est, ligatum teneri. Reuertebantur enim, inquit, à carcere gaudentes quòd digni iudicati essent contumelia affici pro nomine Christi. Viden' dignitatem & honorem esse, cõtumelia affici? ac reuera magna hæc est dignitas. Contingat igitur & nobis indignis, diuina gratia dignos iudicari atq; donari in afflictionibus, ut hac perferente imbecillitatem nostram, ad commoditatem ipsæ nobis cedant, multam peccatorum nostrorum crassitiem exprimentes ac delentes, in gloriam patris, & filij sanctiq; spiritus, cui honor in secula seculorum. Amen.

Scripta est ex Roma per Tychicum & Onesimum.

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPIscopi in primam diui Pauli ad Thessalonicenses epistolam enarratio.

ARGVMENTVM.

PRimùm fidem eorum mirificè commendat, ut quæ adeò effloruerit, ut non paucis alijs fuerit exemplo. Deinde consolatur eos in afflictionibus, quibus sunt obnoxij ob Iudæos, & Christi maximè suiq; exemplo. Postremò eos instruit de resurrectionis firmat, de ea nõnulla inserẽs. Porrò Thessalonica Macedoniæ metropolis est, ut in hypothesi epistolæ ad Philippenses commonstratum.

CAPVT I.

B

PAVLVS & Siluanus & Timotheus.] Ad Thessalonicenses Apostolus Paulus scribens, sibijpsi etiam coniungit Timotheum: Ephesijs autem literas scribens, non sic facit, etsi illis cognitus esset Timotheus: mihi quidem ideo feciſse hoc uidetur, quòd statim ad Ephesios ipsum missurus esset: superuacuum autem erat epistolę conditorem, eũ qui hanc mox esset subsequuturus, prædicare. Hîc autem secus res habet: uerùm reuersus iam erat Timotheus ex Thessalonica: atq; non iniuria seipsum huic coniungit. Præponit autem Timotheo Siluanum, forsan cum Timotheus hoc ex humilitate peteret, imitatus nimirum præceptorem Paulum, qui discipulos etiam sibi suos connumerat. Neq; autem Apostolum, neq; seruum, secundum consuetudinem suam apostolus hîc se appellat, eo quòd nuper in fide instructi erant, necdum sufficientem eius experientiam acceperant. Non igitur precium fuit operæ, eius dignitatis meminisse.

Ecclesiæ Thessalonicensium.] Etsi pauci essent Thessalonicenses & necdum firmi constitissent, ecclesiam tamen eos appellat, ipso uel nomine animum illis addens: quandoquidem plerunq; multitudinem ecclesiæ nomen significat.

In Deo patre & Domino Iesu Christo.] Quia & infidelium Græcorum, & Iudaicæ fuerunt ecclesiæ, disseparans hanc ab illis, dignitatem in Deo esse affirmat. Si enim quisquam peccati fuerit seruus, non est in Deo. Obserua hîc præpositionem (in) patri ac filio tribui.

Gratia uobis & pax.] Optat eis, ne in diuinis donis alter alteri obstet, uel æmulationem suscitent, sed mutuam inter se pacem foueant, non inflati.

Gratias agimus Deo semper pro omnibus uobis.] Ab encomio statim exordium ducit: pro ipsis nanq; gratias agere Deo, indicat operatos ipsos esse talia, quorum causa Deus gloreficetur. Simul autem humiliter sapere docet, tanquam Deus omnia operet.

Memoriam uestri facientes in orationibus nostris. Quòd gratias agit Deo, isthuc est propter uirtutes eorum: quòd uerò meminerit eorum in precationibus suis, charitatis est.

Sine

A Sine intermissione memores uestri.] Non solum, in orationibus meis uestri recordor, uerùm & aliàs semper, id quod uehementis charitatis est indicium.

Propter opus fidei.] Hoc est, instantiam uestram. Isthuc enim opus est fidei, solidè & firmiter consistere, & instare, non solis uerbis in fide gloriari.

Et laborem charitatis.] Qualis autem labor est charitatis? Si simpliciter & uulgariter agas, nullus est. Sin sincerè & germanè, multus est labor. Quando enim quispiam ob dilectum sibi uel quiduis sustinuerit, quo pacto labor nõ erit? Thessalonicenses autem charitatis nomine multa perpessi erant, ut disces ex Actorum libro. Act.17.

Et sustinentiam spei Domini nostri Iesu Christi.] Multas, inquit, & longas tentationes sustinuistis. Sustinuistis aũt spe roborati. Cũ certitudine enim credebant repositis præmijs. Deus enim in principio tentari eos permittebat, ne diceret aliquis, q̃ simpliciter ac temere & per adulationẽ ac blãditias euãgelij prædicatio cõstaret, utq; monstret nõ esse humanã istã persuasionẽ, uerùm Dei potentiã & uim, quę animabus pſuadeat.

Ante Deũ & patrem nostrũ.] Bifariã hoc intelliges, uel, recordantes ante Deũ siue corã Deo & patre nostro, uel propter opus fidei, quod est ante Deũ. Ne eñ existimetis q̃ citra lucrũ quicquã faciatis, cæterũ omnia sunt corã Deo, itaq; & mercedem reddet.

Scientes fratres dilecti, à Deo electionem uestram.] Meminimus, inquit, ac mentionem uestri facimus, eo quòd sciamus uos esse electos à Deo. electi enim estis ad fidem præ multis alijs. Et unde hoc planum diue Paule? Audi sequentia.

Quia euangelium nostrum non fuit ad uos in sermone tantùm.] Inde, inquit, perspicuum est q̃ electi sitis, eo q̃ Deus prædicationem euangelij in uobis glorificauerit. Nõ enim simpliciter adeò prædicauimus, quinetiam signa sunt edita quibus testatus est Deus fidem sibi uestram probari, tanquam eorũ qui ab eo electi essent & prædestinati.

Sed & in uirtute.] Hoc est, in signis quæ facta sunt ad beneficentiam gratorum, & ad pœnam & condemnationem ingratorum.

Et in spiritu sancto.] Vel q̃ in sapiẽtia spirituali & nõ externa, uel q̃d spiritus sanctus
B datur credentibus. †πληροφορίᾳ, certitudine, plena et certa persuasione.

Et in† certitudine multa.] Hoc est in ærumnis & afflictionibus.

Sicut scitis quales fuerimus in uobis, ꝓpter uos.] Vos, inqt, testes estis, quõ in uobis cõuersati sumus, & q̃ cũ alacritate multa prædicauerimus euãgeliũ, idq; ꝓpter uos. Quia eñ electi eratis, ꝓpterea nihil nõ uestri causa laborauimus. ꝓ dilectis eñ à Deo, qs qd nõ patiat? Hîc aũt sua etiã facta attingit, etiãsi tectè. uult eñ primùm eos commẽdare.

Et uos imitatores nostri facti estis, & Domini.] Cõfortat eos laudãdo, & ad memoriã reuocando q̃ & ipsi non defecerint ab eo in periculis, nec sint in periculis eo facti inferiores. Deus bone, quantũ est encomiũ, eos statim præceptoris sui imitatores factos esse: nec eius tantũ, uerumetiã Dñi? Quî uerò Domini imitatores facti sunt? Quoniã & Ioan.17. ipse multa passus lętabat: spõte eñ ad id accedebat, ut adeò diceret patri: Glorifica me.

Excipiẽtes uerbũ in tribulatione multa, cũ gaudio spũs sancti.] Nõ simpliciter suscepi Act.17. stis cũ tribulatione uerbũ, sed cũ multa, hoc est, cũ periculis: atq; hoc disces ex Actis Apostolorũ. Attamẽ afflictionẽ hãc, seu pericula læti suscepistis. Interpretans aũt qõ liceat, & fieri possit ut q̃spiã in afflictione lętet, dixit, cũ gaudio spũs sancti. nõ eñ ꝓmisit uos spũs sanctus dolere. Porrò dolor erat in reb. corporalib. gaudiũ uerò à spiritu dabat. Quem- admodũ eñ in flãma seruati sunt pueri, spiritu flãmã irrorãte & infrigidãte: hũc ad mo Dan.3. dũ & uos in periculis spiritus lętos faciebat, futurã uobis pręmonstrãs retributionẽ. Animaduerte aũt tũ quẽpiã fieri imitatorẽ Domini, quãdo pericula sustinet cũ lętitia spiritus.

Ita ut uos facti sitis forma omnibus credẽtibus in Macedonia & Achaia.] Etsi postremò ad eos Paulus uenerit, sic tamẽ, inquit, resplenduistis, ut eorũ q̃ priores accesserint euangelio, uos facti sitis doctores. Atq; hæc est diui Pauli imitatio. Nã & ipse postremus accedens, omnes superauit. Expende hîc, q̃ nõ dixerit, Facti estis forma ut crederent alij: uerũ iã credentibus forma facti estis, ut sciãt & uideãt qũo oporteat credere, ni mirũ cũ feruore, & ad pericula promptitudine. Per Achaiã autem Græciam intelligit.

A uobis eñ insonuit sermo Domini.] Hoc est, de uestra uirtute fama, fecit ut prędicatio innotesceret omnib. ut ita omniũ uos institutores ostẽderemini. Illud aũt, insonuit, ueluti de tuba dictum est, quæ cùm clarè sonat, tum sonitus eius ad multos peruenit.

Nõ solùm in Macedonia & Achaia, sed & in omni loco fides uestra quæ est ad Deũ egressa

egressa est,] Macedoniam, inquit, & Græciam uerbo & doctrina implestis exemplo uestro, & quod admiratione dignũ est, quomodo per omnem locũ in adeò breui tempore tãtam fidem ostendistis? Tanquam aũt de re animata loquatur, dixit, Egressa est. A

Ita ut non sit nobis necesse quicquam loqui.] Adeò, inquit, est uehemens & efficax fidei uestræ fama, ut neq; expectent nos homines quicquã de uobis dicere: uerumetiã si sæpe conemur narrare, ut & illos ad parem æmulationem inijciamus, præueniunt nos illi, uestra nobis bona prædicantes.

Ipsi enim de nobis annunciant, qualem introitum habuerimus ad uos.] Hoc est, q̃ noster ad uos aduentus refertus fuerit innumeris mortibus, uos tamen non estis offensi in nobis. Quinetiam uos in pericula propter nos incidentes, non auersi estis à nobis, sed sic nobis adhærebatis, ceu innumeris bonis à nobis aucti essetis. Secundus autem
Act. 17. ille accessus eius erat. Etenim profectus in Berrhœan, persecutionem passus est: ac inde ueniens, sic est receptus, ut & animas suas, adeoq; uitam pro eo impenderent.

Et quomodo conuersi estis ad Deum à simulacris, ut seruiatis Deo uiuenti & uero.] Hoc est, quod facilè, & cum magna uehementia, ac summo studio. Hîc porrò minus in uitam pargenesin adduxit, pulchrè ac commodè eos commonefaciens, à quibus ad quę transierint, ut & dignam conuersione sua uitam ducant.

Et expectetis filium eius de cœlis, quem excitauit ex mortuis, Iesum, qui eripit nos ab ira uentura.] Et hoc est eiusdem methodi. docet enim narrationis specie, expectare filium Dei. Afflictis autem hæc est maxima consolatio, quòd qui passus est, excitatus est, iamq; in cœlis est, tum quòd ille uenturus est ut nos qui affligimur, liberet à uentura ira, hoc est à pœna, tanquã eos qui illi per fidẽ placuerimus, perq; immaculatã uitã: neq; parcet illis q̃ nos opprimũt. Quoniã aũt pericula iã sunt in manibus, bona uerò in spebus, magnã ipsis fidem tribuit. Siquidẽ expectãt & sperãt firmiter quę futura sunt.

CAPVT II.

NAm ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad uos, quòd nõ fuerit inanis.] Vestra, inquit, sanè magna sunt, interim tamẽ neq; nos humana ratione usi sumus, neq; B
inanis fuit introitus noster, hoc est, sine periculis ac sine tentationibus, ac nihil habens firmitatis. Nam ut sæpe dictum est, pericula sunt quæ fidem consolidant: citra hæc autem inanis fuerit & uacua.
Pericula fidem confirmant.

Sed antè malis afflicti, & cõtumelijs affecti sicut scitis Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad uos euangelium Dei in multo certamine.] Cum euasissemus, inquit, pericula apud Philippenses, in alia incidimus rursus. Vide aũt, quomodo Deo rursus omnia referat accepta. Confisi, inquit, fuimus Deo, hoc est, ab eo confortati.

Exhortatio enim nostra non fuit ex errore.] Doctrina, inquit, nostra non fuit ex errore siue impostura. Impostores enim seipsos non solent in pericula conijcere, sed potius ad delicias: ego uerò meipsum periculis obieci, unde planũ est quòd doctrina mea non erret, neq; decipiat quenquam dolis, & quòd pro humanis rebus nõ elegerim periculis esse obnoxius, uerùm ob diuina ac stabilia bona.
**Diuersa erat hic lectio. Margini enim adscriptum erat Theudas, &, ut Thuedas habet Chrys. de quo habetur Act. 5. Num. 16.*

Neq; ex immunditia.] Hoc est, non impurum & immundum aliquid doceo, qualia sunt magorum & ueneficorum incantatorumq;.

Neq; in dolo.] Non in nouatione uel seditione, ut *Dathan.

Sed sicut probati sumus à Deo, ut crederetur nobis euangelium, ita loquimur.] Deus, inquit, probauit nos & elegit, ut crederet committeretq; nobis Euangelium. non enim elegisset, nisi dignos nouisset. Tales igitur manemus probati, quales electi sumus ab ipso ad talem prædicationem.

†Non quasi hominibus placentes, sed Deo qui probat corda nostra.] Hoc est, non ut uobis placeamus, hæc facimus omnia: sed Deo placere uolentes, qui abdita explorat. Nam probat, hoc significat nunc, uel quia recipit corda & coronat. Nemo autem dolosus & impostor & immundus huic placere potest.
† Probare, pro, explorare uel approbare.

Neque enim aliquãdo in sermone adulationis fuimus, sicut scitis.] Postquam in prioribus laudauit eos, ut ne suspectam faciat laudem, ait: Nunquam aliàs adulatus sum, quod est decipientium, proinde neq; iamnunc adulabor.

Neq; in occasione auaritiæ, Deus testis.] Neq; pecuniæ amore prædicauimus uobis. Quòd autem non sim adulatus, & uos testes estis: quòd autem non sim pecuniarum amator

A amator neq; auarus, Deus testis: ipsis enim hoc non constabat.

Nec quærentes ab hominibus gloriam, neq; à uobis, neq; ab alijs.] Non dixit, Ignominia affecti sumus, neq; non sumus honore dignati, ut ne uideatur ipsis exprobrare: uerùm, Nõ quæsiuimus honorem, cum tamen prædicatio uerbi hoc postulet. Nam si regios legatos magno honore dignamur, multo magis Dei legatos. Quomodo igitur gloriæ causa agemus aliquid, qui neq; à uobis, neq; ab alijs, tanquam doctores, cupiamus honorari?

Cum possemus uobis oneri esse ut Christi apostoli.] Vel honore, & gloria & amplitudine, potuissemus accipere à uobis & alij, adeoq; graues esse uobis. Etenim dignitas & autoritas nostra hoc postulat, ut accipiamus à uobis.

Sed facti sumus in medio uestri * mites.] Hoc est, mansueti sine grauamine. Vel infantes in medio uestri, hoc est, innocentes, uanę glorię expertes. Infanti enim nihil huiusmodi conuenit. Quod ait, In medio uestrũ, talem habet sensum, factus sum ueluti unus ex uobis, ut qui non supernam sortem acceperim.
** Ἤπιοι mãsueti, mites. Vel νήπιοι paruuli, infantes. Vtraq; enim lectionem Theophyl. hic attingit.*

Tanquam si nutrix foueat suos ipsius filios.] Amorem suum ac feruidam dilectionem ostendit. Nunquid nutrix adulatur? nunquid à paruulis infantibus pecuniam expetit? pari ratione doctorem conuenit esse mitem, ac deamantem etiã eos qui ei insultauerint, perinde ac nutrix pueros, etiamsi eam feriant.

Sic obstricti uobis, uolebamus tradere uobis non solum euangelium Dei, sed & nostras ipsorũ animas. [Τ ὁμειρόμενοι ὑμῶν, hoc est, obligati uobis, atq; uobis adglutinati. Cõpositum est ὁμείρομαι, ab ὁμοῦ, simul, & εἴρω, complico, connecto. Nõnulli uerò ἱμειρόμενοι legerũt, id est, desiderantes, sed malè. Nõ solùm igitur, inquit, nihil à uobis accepimus, uerùm si possibile esset, ἀνθυπεκαύλων, hoc est, uehementer uolebamus etiam animas nostras in uos impendere. Proinde euangelium impertiri, est honorificentius: animã autem impendere, adeoq; uitam, difficilius est, uehementioriq; ac ueluti magis insanientis charitatis est: quod & ipse infert.
Τὸ μεμειρόμενοι cum affectu desiderãtes, uel legunt complures, quãuis Theoph. magis probet ὁμειρόμενοι.

B Quoniam charissimi nobis facti estis.] Ne uideatur hæc omnia dicere tanquam qui labores pro eis susciperet, & propterea deberet honorari ab ipsis, ait: Nullam ob rem aliam hæc facio, inquit, quàm propter charitatem. Neq; enim retributionem quærens, uerùm ipsum tantummodo bonum & honestum.

Meministis enim fratres laboris nostri ac fatigationis. Nocte ac die operantes, ut ne quem uestrũm grauaremus, prædicauimus ad uos Euangelium Dei.] Non dixit, Meministis beneficiorũ quæ à me accepistis: sed laboris, nec id simpliciter, cæterùm & fatigationis, id est laboris cum magna diligentia, studio, & alacritate: nec die solũ, uerumetiam nocte. O quanta hęc est Apostoli alacritas, promptitudo, & summa, ne quenquã offendat, sedulitas. Innuit autem Thessalonicenses istos non admodum fuisse diuites, cum inquit, Ne quenquam uestrũm grauaremus.

Vos testes estis, & Deus.] Satis Deus autoritatis habebat & fidei, uerũ quia nõ erat p ipsicuũ hominib. q̃ Deus testimoniũ dicat, & ipsos quibus loquit̃, in testimoniũ uocat.

Quàm piè.] Omnia quæ opus erat implere. Illud ὁσίως, significat sanctè & piè cum timore & cultu Dei.

Et iustè.] Hoc est, nemini uim facientes, uel iniurij, pecuniarum exactione.

Et inculpatè.] Hoc est citra offendiculum & scandalum.

Vobis qui credidistis affuimus.] Quando quidem ab infidelibus impius uocabatur, & circulator, & spermologus, & nihil sani.

Sicut scitis.] Rursus eos testes uocat, quod argumento est, eũ nihil arroganter dicere.

Qualiter unũquemq; uestrũ sicut pater filios suos deprecãtes uos & cõsolantes.] Papæ, cuiusmodi id erat negotij, q̃ neminẽ citra cõsolationẽ prætermitteret, sed unicuiq; uerba & sermonẽ accõmodaret. Quod aũt dicit, deprecantes siue adhortãtes, id agit ut generosè & fortiter ferant aduersa. Non igitur gloriam quærebam. Suprà quidem nutrici seipsum assimilauit, nunc autem patri, dilectionem indicans & præsidatum, & humilitatem omnis fastus uacuam. Quis enim pater aduersus filios inflatus est?

Ac testificantes, ut ambuletis dignè Deo qui uocat uos ad suũ ipsius regnũ & glo- *Paternus affectus.*
riam.] Testificari siue obtestari, iam seueriores atq; obiurgatorię est doctrinæ, quare nõ adulabar. Postquã uerò prædixit, Tãquã pater, tũc intulit, ac testificãtes. Nõ enim uehementer

menter inquit, sed, ut patres, ut ambularetis digne Deo, qui uos uocaret ad regnum A
suum & gloriam. Animaduerte, quomodo narrationis specie hîc nos doceat & consoletur. Si enim ad regnum nos uocat Deus, omnia sunt ferenda.

Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione, quoniam cum accepistis uerbũ auditus à nobis Dei, accepistis non uerbum hominum, sed quemadmodum est uere, uerbum Dei.] Hoc loco eos etiam commendat: Non enim, inquit, nos quidem omnia immaculatè agimus, uos autem indignum quiddam mea institutione demonstrastis. Non enim, tanquam homines audiretis simpliciter, affecti eratis: sed ueluti ipso Deo adhortante, sic aduertebatis animum. Verbum autem uel sermonem auditus, Dei prædicationem dicit, ac uerbum, ut quod cum audiatur, credatur etiam. Quomodo enim credant, si non audiant?

Rom. 10. Qui & operatur in uobis credentibus.] Vnde planum est quòd tanquam uerbũ Dei acceperitis? Operatur enim, inquit, in uobis, hoc est, ex ipsis operibus demonstratur. Nisi enim ipsum sic suscepissetis, non iam in huiusmodi tentationibus perdurassetis. Vt enim, quòd nec adulator sit, nec impostor, ex periculis quæ subijt conuincit: sic & ipsorum fidem ex afflictionum tolerantia indicat.

Vos enim imitatores facti estis fratres, ecclesiarum quæ sunt in Iudæa in Christo Ie-
Ecclesia. Synagoga. su.] Ne quis per ecclesias quæ sunt in Iudæa, synagogas Iudæorũ intelligat, propterea adiecit in Christo Iesu, ut fidelium ecclesias indicet.

Quia eadem passi estis & uos à propriis contribulibus, sicut & ipsi à Iudæis.] Haud parum hîc cõsolationis præbet Apostolus. Si enim Iudæi patriæ legis æmulatores, post quam semel crediderint, tãta sunt perpessi, quanto potius uos debetis? Non exiguum autem argumentum est, uerum esse euangelij uerbum, cum Iudæi tanta patiantur eius causa, qui antea illud persequebantur.

Qui & Dominum occiderunt Iesum.] Quid igitur mirum, si contribules suos adfixerunt, quandoquidem & Dominum occiderunt? Animaduerte autem qualis sit consolatio, participem fieri Christi adflictionum: propterea & Paulus semper illud in ten- B
tationibus circumfert.

Et proprios prophetas.] At dicet aliquis, quòd Dominum ignorauerint, neque cognouerint. Quid tum postea? Anne prophetas suos non norant, quorum libros e-
Iudæorũ rabies ac nulli gultates. tiam circumferunt? Quomodo igitur & hos occiderunt? Quare planum est quòd nihil agant ueluti æmulantes pro ueritate, sed contra ueritatem potius rabientes & insanientes.

Et nos persecuti sunt.] Apostolos, doctores uestros. Necessum est igitur uos discipulos, ad hæc exempla defigentes oculos, patienti animo ista hæc ferre.

Et Deo non placent.] Quomodo enim placere ei queant, qui filium eius occiderunt, ac iam olim prophetas etiam eius interemerunt?

Et omnibus hominibus aduersantur, prohibentes nos gentibus loqui, ut salui fiãt.] Quòd si uniuerso terrarum orbi salus per Christum parta annuncianda est, illi autem prohibent, communes orbis terrarum sunt hostes. Est enim inuidentia immensa, communem & publicam salutem impedire.

Vt impleant peccata sua semper.] Hæc, inquit, iam olim in prophetis, & postea hac in Christo atq; adeò nobis peregerunt, ut ostendant seipsos perfectissimè & cumulatissimè peccare, peruenireq; ad plenam & summam malitiæ mensuram.

Peruenit autem ira in ipsos ad finem.] Hoc est, non quemadmodum antehac, redi-
Ira Dei aduersus Iudæos. tus est ipsis à captiuitate, neque terram suam denuò recuperabunt, sed in finem usque perdurat erga eos ira Dei: perterrefaciens ipsos hoc pacto, hoc est, aduse consummatione sic permanebit ipsis ira Dei. Porrò cum dicit ἡ ὀργὴ, id est ira, cum articulo Græco ἡ, ostendit hanc ipsis iram prædestinatam, aque uatibus sacris prænunciatam. Cũq; consolatus esset Thessalonicenses ex eo, quòd ostenderit ipsos multos habere tentationum suarũ socios, ex hoc etiam animum illis addit, cum ostendit pœnam daturos eos à quibus opprimantur.

Nos uerò fratres orbati uobis ad horæ tempus.] De charitate hîc loquitur. Suprà nanque, tanquam pater liberos, dixit, ac ueluti nutrix: hîc uerò orbati, quod est filiorum patrem inquirentium: ut ex hoc discamus, qui eos desiderarit. Simul autem &

A & mœrorem in quo erat ob separationem illam à Thessalonicensibus, indicat. Nec est quod dicatur, nos multo tempore expectasse, sed breue illud & omnino modicũ tempus fuit, quo uobis orbati fumus, ut unius uix horæ spacium esse reputetur.

Aspectu, non corde.] Nec corde tamen, inquit, separati sumus, sed aspectu. Atqui etiamsi in corde uos circumferamus, contristamur tamen quòd non liceat nobis corporaliter uestra præsentia uti. Obserua hîc, quòd qui sese uehementer diligant, indigeant etiam felicitate quæ est ex mutua præsentia & conspectu, quandoquidem inde magis inflammetur charitas.

Abundantius laborauimus faciem uestram uidere cum multo desiderio.] Abundantius, quàm uerisimile erat, quod eos uidere expeteret, quibus orbatus esset ad tempus. Animaduerte autem charitatem: nam ob nihil aliud aduenire uult, inquit, quàm ut faciem uestram uideam.

Quapropter uoluimus uenire ad uos, ego quidem Paulus semel atq; iterum, & impediuit nos satanas.] Quid ais? Satanás ne impedijt? Næ: non enim Dei hoc opus fuit. In epistola enim ad Romanos à Deo dicit se impeditum: insuper & Lucas ait quòd spi- Rom. 1.
ritus eos impedierit: in epistola ad Corinthios, spiritus istíhuc ait opus esse: hic uerò tan- Act. 16.
tummodo satanæ, tentationes graues & inexpectatas adducentis, ex diuino nimirum 2. Cor. 1.
permissu. Animaduerte hîc quantùm charitate oblectetur, innuens quòd maximè om- Satanæ uis-
nium eos diligeret, ex eo quod ait: Ego quidem Paulus, hoc est, qui mecum erant alij studebant quidem uenire, ego uerò conatus sum etiam.

Quæ enim spes nostra, aut gaudium, aut corona gloriæ?] Nónne hæc sunt matrum uerba, omnino misericordiæ & charitatis uisceribus inflammatarũ, parulos suos pue- B
ros alloquentiũ? Non satis erat coronam dicere, ut dilectionis sue feruorem indicaret, sed apposuit gloriæ siue gloriationis: propter uos enim, inquit, spero quòd maiorem fiduciam & libertatem nanciscar uestri causa apud Christum, atq; ob eam causam lętor, quòd sitis corona mihi, & corona gloriationis, hoc est, splendidę glorię, & hîc estis iam nunc, eritisq; posthac tunc in futuro seculo.

Nónne & uos coram Domino nostro Iesu Christo, in aduentu ipsius? Quid igitur? Thessalonicenses spes tua sunt beate Paule? non illi soli, propterea adiecit, Et uos, ostendens quòd & alij fuerint.

Vos enim estis gloria nostra & gaudium.] Quanta enim est gloria, tantam ecclesiam adducere Christo?

CAPVT III.

PRopter quod non sustinentes amplius, probauimus relinqui Athenis soli.] Probauimus, id est, elegimus atq; decreuimus.

Et misimus Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei, & cooperatorem nostrum in euangelio Christi.] Tanta fuit cura discipulorum diuo Paulo, ut siquãdo ipse impediretur necessarijs quibusdam causis, alios tamen mitteret, qui discipulos inuiserent: hoc tum etiam fecit, Timotheum ablegãs. De eo autem tanta encomia concinit, non ipsum solummodo extollens, cæterùm ipsos etiam honorans atque obseruans, quandoquidem eorum causa tanto tempore adeò necessarium euangelij cooperatorem ab opere ministerij auulserit.

Ad confirmandos uos & exhortandos pro fide uestra.] Cum concuterentur ob tentationes afflictionesq; præceptoris sui, indigebant fulcimento & exhortatione siue cõsolatione, ut iam non excidant à fide. Non enim modicam discipulis perturbationem, præceptoris tentationes præbent, perinde ac militi siquando imperator uulneretur.

Vt nemo moueatur in tribulationibus istis.] Exponit quidnam allaturus ipsis esset cõmodi sua confirmatione Timotheus. Vt nemo, inquit, concutiatur, hoc est turbetur, laxetur in tentationibus meis. Nam satanas si inuenerit opportunitatem tentationis, turbat minimè firmatos, quietis ac remissioris uitę suggestione, ut à rebus molestis ad mœrorem adferentibus resiliant. Nonnulli σαίνεσθαι, pro turbari positum esse, dicunt, metaphora à canibus sumpta. Nã & illi caudas suas, cum adulantur, turbãt & commouent.

Ipsi enim scitis, quòd in hoc positi simus.] Audiamus hîc, cp Christiani, ut affligan- Christiani
tur, sint constituti. Non enim de apostolis hæc tantum dicta sunt. Cum itaque ad hoc affligi de-
positi simus, quid nouum si affligamur? Quocirca nedum ob præterita mala oportet beant.

nos esse pacatos & inconcussos, uerumetiam ob futura. Hoc enim nobis est magis proprium. A

Nam & cum apud uos essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulationes, sicut & factum est, & scitis.] Magnæ consolationi est discipulis, quòd præceptor imminentes afflictiones ipsis prænunciet. Sic enim usu uenit, ut deinceps ob eas non ita perturbentur, atq; fieret si inexpectatæ & insperatæ contingerent. Hinc & Christus Apostolis dicebat: Hæc priusquam fierent, prædixi uobis, ut cum facta fuerint, credatis. Ioan. 14. Non hoc autem solum eis Paulus denunciauit, uerùm & multa alia quæ etiam euenerunt, prædixit.

Propterea & ego amplius non sustinens, misi.] Si prædixisti eis diue Paule q̃ in calamitate iis uenturus, & q̃ fidei causa eos non oporteat conturbari, quid rursus mittis? apparet enim, quòd non admodum eis fidas. Præ nimia, inquit, charitate hoc facio. Diligentes enim, quæ tuta sunt, etiam suspecta habent. Præterea multæ fuerũt tentationes, ac excessus malorum seu magnitudo terruit me. Propterea nõ dixit, Desperans de uobis, misi: sed enim, Non porrò sustinens, quod amicitiæ erat.

2. Cor. 12. Ad cognoscendam fidem uestram.] Quærunt hîc aliqui: quid nam, qui tertium aduscq; cœlum conscenderat, qui non patefacienda uerba audierat, iste non nouit quo in statu sint res Thessalonicensium, sed Timotheum mittat, ut cognoscat fidem ipsorũ? Potest igitur dici, quòd non omnia norint sancti, cùm qui ante Christum uixerũt, tum 4. Reg. 4. qui post Christum. Nam & Helisæus ignorabat quid cum Sunamitide ageretur. He- 3. Reg. 19. lias putabat etiam se solum relictum, cum adhuc septem millia essent: quinetiã Samuel 2. Reg. 16. ante hos, docetur non attendere in faciem primi fratris Dauidis. Hunc ad modum Apostoli nõ nouerant omnia. Hoc autẽ factũ est, ut neq; ipsi attollantur, neq; alij de ipsis maiora quàm par sit imaginentur, néue nos posteri dicere possemus q̃ humanæ naturæ modum illi trãscendentes, uirtutis opera perfecissent, ac propterea nos socordes planè ac tantum non desperantes maneremus: sed ut discamus q̃ neq; ipsi tantum diuino auxilio freti, sed suis etiam laboribus præclara peragerent opera. B

Ne quomodo tentarit uos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.] Non suspicatus sum, inquit, uos concussos esse: uerùm hoc tantũmodo metui, ne tentati sitis. Animaduertis aũt diabolicum esse, in afflictionibus turbari, maximè si alij offendantur, ex eo q̃ Iob 2. alij affliguntur: sicut in Iobo fecit, uxorem eius tentans, ex ijs quæ maritus patiebatur. Tentat autem diabolus, nesciens an sit superaturus: quod ex Iob manifestum est. Atta men quæ ipsius est impudentia, irruit. Ac si quid uideat imbecille, expectat & permanet: sin forte, desistit. Et inanis fiat labor noster. Etiamsi aũt permutati sunt & inuersi, ô Paule, quid ad te? Tuus labor perfectam habet apud Deum mercedem. Præ nimia tamen charitate, inquit, euacuatum mihi laborem arbitror meum.

Nuper autem cum uenisset Timotheus ad nos à uobis, & annunciasset fidem & dilectionem uestram.] Hæc quidem expectaui, inquit, euenerũt autem contraria. Reputa hîc tecum immensam lætitiam ac clementiam Pauli. Non dixit, denunciasset, sed εὐαγγελισαμένου, id est, bene ac cõmodè nunciasset: adeò ingens bonum putabat illorum in fide confirmationem. Charitatis porrò eorum nomine haud parum etiam lætabatur, nam fidei signum erat.

Et q̃ habeatis memoriã nostri semper bonam, desiderantes nos uidere, quemadmodum & nos uos.] Hoc est, meministis nostri cum laude & præconio. Audite hîc discipuli, atq; discite præceptorum uestrorũ mentionem facere semper cũ laude: uobis ipsis nanq; proderit, non illis. Consolatio autem maxima est Thessalonicensibus & lætitia, discere, Paulum nouisse se ab ipsis diligi: maiorem enim in eis amorem accendit.

Ideo consolationẽ accepimus in uobis fratres, in omni afflictione & necessitate nostra.] O rem admirandam. Agit illis gratias, quòd non sint commoti. Non sentimus enim, inquit, tristia, uerùm consolationem accepimus, non in una quapiam afflictione, sed in omni. Lætitia enim quam uestri causa recepimus, omnibus nostris necessitatibus æquipollet, easq; compensat.

Per fidem uestram.] Vos me firmastis, inquit. Atqui diuersum erat, ipse nanq; tentationibus haudquaquã cedens, fulciebat eos: attamen in illos ipsos enecmien transfert. Vos non permisistis, inquit, tentationes & pericula me sentire.

Quoniam

A Quoniam nunc uiuimus, si uos statis in Domino.] Non dixit, Consolationem accepimus: sed, Viuimus: indicans q̃ eorũ scandalum mortem suam existimarit, ac uitam eorundem in Euangelio progressum, & constantiam & confirmationem in Christo.

Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro uobis super omni gaudio quo gaudemus propter uos ante Deum nostrum?] Tantum, inquit, est gaudiũ nostrum propter uos, ut nequeamus pro dignitate Deo gratias agere pro uobis. Vestram enim uirtutem & actionem, donum Dei arbitramur: non enim est humani conatus, animæ tanta prudentia. Quare cum illi sint per nos eam ob rem agendæ gratiæ, non inuenimus dignam gratiarum actionem.

Nocte ac die abundantius orantes, ut uideamus faciem uestram.] Expende excessum: plus quàm abundè precabatur, ut posset uidere eos, quemadmodum si quisquam *Similitudo pulchra.* colonus, audiens quòd cultus ab eo ager fertilem lætamq; segetem proferat, atq; ea gratuis sit, percupit eam suis intueri oculis.

Et compleamus ea quæ desunt fidei uestræ.] Atqui paulo antè testatus est stare eos: qui ergo nunc dicit, Quæ desunt fidei? Non omnem perceperant doctrinam, sed deerant fortasse ipsis quædam de resurrectione, idq; genus alia. Præterea haud parũ multi erãt pseudapostoli. Hanc ob causam dixit defectus fidei. Vbi itaq; fidei eorum metuebat: Misi, inquit, Timotheum, ut uos sulciat. Hic uerò compleamus ait, quod institutionis & doctrinę potius est, quàm confirmationis, illud enim compleri dicimus, cui pusillum quid deficit.

Ipse autem Deus & pater noster, & Dominus noster Iesus Christus, dirigat uiam nostram ad uos.] Planum hîc facit, quòd etiam apud seipsum precabatur ut eos uideret, qui quidem precationem epistolæ etiam inseruerit. Et se quoq; defendit, quòd non ex segnitie relinquat ipsos. perinde quasi dicat: Ipse Deus excindat tentationes undiq; circuntrahentes nos, ut recto itinere ad uos ueniamus.

Vos autem Dominus multiplicet & abundare faciat charitatem uestrã in inuicem, B & in omneis.] Viden' dilectionis hîc uehementiam, adeoq; maniam, quæ se continere non possit? Nam & excellere & abundare eos in dilectione precatur, non solùm erga se mutuò, uerumetiam erga alios omnes. Isthuc enim est diuinæ charitatis propriũ, *Charitas Christiana qualis.* omnes complecti. Nam si hunc diligas, illum uerò non item, humana ista amicitia est.

Quemadmodũ & nos erga uos.] Nostra, inquit, dilectio iam se rectè habet, uestrã autem deinceps rogamus crescere: habetis enim mensuram & exemplum dilectionis.

Ad cõfirmanda corda uestra inculpatè, in sanctitate, ante Deum & patrem nostrũ, in aduentu Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius.] Charitatem ipsis lucrum gignere asserit, nõ amatis. Abundare nanq; uos Dominus, inquit, faciat in charitate, ut fulciat firmétue corda uestra. Per Dominum autem spiritum intelliges, perinde ac magnus Basilius interpretatus est. Quis enim alius confirmabit irreprehensibiles, coram Deo & patre in aduentu Christi, quàm spiritus omnino? Non dixit autem, *Matth. 15.* Vt uos confirmet: sed, Corda. E corde enim egrediuntur cogitationes prauæ. Fieri etiam potest, ut aliquis nihil mali persequens opere ipso, prauus tamen sit, ut sunt inuidus, impostor, iniuriarum memor & uindictę cupidus, peruersa dogmata habens. Immaculatus ergo tum uerè est homo, quando cor suum purgat: tum enim & sanctitatem habet. Sanctitas autem propriè dicitur continentia, quemadmodum & impuritas, fornicatio, & adulterium. Vniuersum autem omne peccatum est impuritas, & omnis *Peccatũ omne impuritas.* uirtus est sanctitas. Immaculatos aũt uult esse coram Deo & patre, etiam nũc qui idem. ea nanq; est syncera uirtus, quæ coram Deo est, non coram hominibus: quando quidem fallax sit humanũ iudicium. Ac in aduentu Domini, nam ab ipso iudicamur ante conspectum patris. Vt igitur, inquit, sitis inculpati, quemadmodum omnes sancti.

CAPVT IIII.

QVod reliquũ est fratres, rogamus uos & obsecramus in Domino Iesu, quemadmodum accepistis à nobis quomodo oporteat uos ambulare ac placere Deo, ut abundetis magis.] Quandoquidem, inquit, de ijs quæ decent uobis locutus sum, audite porrò de ijs quę semper auditu sunt necessaria. Nam istud quod reliquum est, hoc indicat, hoc est semper & perpetuò. Expende uerò minimè elatam Apostoli mentem, quomodo nec ad hanc obsecrationem siue adhortationem sibi satis esse authoritatis

putarit, ſed Chriſtum Dominũ aſſumat, hæc dicens, nempe quòd Chriſtus uos per nos A
†παρακαλεῖ, obſecrat uel adhortatur. †obſecrat. Quod ait, Accepiſtis, non eſt uerborum tantùm, uerumetiam operum. per opera nanq; docebat. Quid uerò obſecramus? ut abundetis magis, hoc eſt, ut aliquid ſupra mandatum etiam cupiatis facere, ut adeò imperata ſuperetis. Quemadmodum enim terra non ea ſolum quæ in ipſam deiecta fuerint, profert; ſic animus nõ debet conſiſtere intra præcepta, ſed ea etiam ſuperare.

Conſilia & præcepta in ſcriptura Matt. 19.

Scitis enim quæ præcepta dederimus uobis per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.] παραγγελίαι, id eſt præceptum uel interdictum eſt de iſs quæ fugienda ſunt: quæ ſi fiant, pœnam ferunt: non peracta uerò, nihil merentur præconij. Sunt autem quędam, quæ non ſunt præcipienda, hoc eſt, cum minis exigenda, ſed in animo atq; arbitrio auditorum relinquenda, ut facultates omnes uel relinquere, uel in pauperes ſpargere, uitginitatis ſtatũ ſeruare, uel permanere cœlibem. Nam qui poteſt capere, capiat, inquit Dominus. Veriſimile eſt igitur Paulum quædam illis cum magno etiã terrore demandaſſe: unde & ea uerbis non exprimit, ſed ad memoriam tantum reuocat. Rurſus autẽ Chriſtum in medium profert. Non mea enim, inquit, præcepi, ſed illius ſunt hæc. itaq; & ille uel exaudietur uel reprobabitur.

Hæc eſt enim uoluntas Dei, ſanctificatio ueſtra.] Id eſt, temperantia. Vbiq; autem
1. Tim. 5. de hac admonet, Timotheo nimirum ſcribens, Corinthijs, & Hebræis. Tyrannicum
2. Cor. 7. enim malum eſt impuritas, unde & multis & continuis pharmacis indiget.
Heb. 13. Vt abſtineatis ab omni fornicatione.] Siquidem multæ & uarię huius mali ſpecies ſunt, quas ne dicere quidem ſuſtinuit, ſed ſimpliciter, Ab omni, dixit.

Vt ſciat unuſquiſq; ueſtrũ, ſuum ipſius uas poſſidere in ſanctificatione & honore.] Vas, corpus ipſum appellat. Quando igitur continentes erimus, & purum fuerit, nos ipſum poſſidemus. Quãdo uerò impurũ fuerit, peccatum ipſum poſſidet. quæ eñ peccatum imperat, iſthuc facit ſicut ſeruus. Verùm tum eſt in honore, quando ſobrium eſt & pudicum. peccatum igitur ipſa eſt ignominia. Obſerua autem quod ait, Vt ſciat, admonet enim, caſtitatem & continentiam opus habere exercitio & diſciplina. Vbi ſunt B
de natura diſputantes, Manichæi & Marcioniſtæ?

Non in paſſione deſiderij.] Hoc eſt, non in deſiderio, ſiue cupiditate affectum uel motum prauum habente: nam eſt etiam deſiderium prauo affectu uacans, quod eſt diuinarum rerum. Vel q̃ omnia concupiſcentiam inflammãtia & accendentia, deſiderij paſſiones nominet, ueluti delicias, opes, ocium, ſocordiam, quodlibet nanq; horũ deſiderij, ſiue concupiſcentiæ uel paſſio uel affectio dici poſſit. Fuerit igitur precium operæ, ſi uelimus eſſe temperantes, nullam affectionẽ quæ cupiditatẽ accendat, ſuſcipere.

Sicut & gentes quæ ignorant Deũ.] Qui Deum porrò non nouerunt, neq; retributionis ſpem habent: proinde omnia uoluptati tribuunt.

Vt non tranſgrediatur, neq; circumueniat in negotio fratrem ſuum.] Paulo antè de
Matt. 19. quauis alia fornicatione, nunc uerò de adulterio loquitur, quod & circunuentionẽ &
2. Cor. 7. tranſgreſſionẽ meritò nominat. Nam Deus unicuiq; uxorem dedit, ac terminos naturæ poſuit, mixtionem uidelicet quæ eſt cum una illa uxore. Exceſſus itaq; eſt & circunuentio in re, ſiue negotio, hoc eſt, in congreſſu, præſertim cum fiat aduerſus fratrem.

Eo q̃ uindex eſt Dominus de omnibus his, ſicut prædiximus uobis & teſtificati ſumus.] Ne exiſtimes, inquit, q̃ de fratribus hæc tantum dicam, ſed neq; infidelium uxores, neq; ſimpliciter maritis tacentes, neq; publica ſcorta habere licet. Nam hæc omnia ulciſcitur dñs: nec impunè iſta perficimus, ſed innumeras pœnas ſuſtinemus pro ingeſta nobis in preſenti temporaria in his uoluptate. Conſidera autem: primũ obſecrauit: deinde pudefecit, quemadmodũ gentes inquiens: poſtea à ratione abſurditatẽ cõmonſtrauit, rem circunuentionem dicens: deinceps etiam terret. Reuocat autem eis ad memoriam, quòd ſæpe hæc ab ipſo audiuerint.

Non enim uocauit nos Deus in immunditiam, ſed in ſanctificationẽ. Itaq; qui ſpernit, non hominem ſpernit, ſed Deum qui dedit ſpiritum ſuum ſanctum in nos.] Quia dixerat q̃ fratrem iniuria afficias, atq; intulerat quòd Deus hoc ulciſcatur, dilatat hoc nunc, oſtendens q̃ etiamſi infidelis hoc patiatur, ſupplicium, qui hoc fecit, dabit. Non enim illum ulciſcitur cum te punit Deus, ſed ſeipſum. Ipſe nanq; uocauit te ad puritatem, ipſum itaq; iniuria affeciſti per impuritatem, qui dedit ſpiritum ſanctum tibi.

Itaq;

A Itaq; ſi famulam tuam aut ſeruam corrumpis, & non alienam, æquale peccatum eſt, parq; culpa. etenim unus eſt & idem qui iniuria affectus eſt, Deus. Et ſi forniceris, Deus ulciſcitur, cuius ſpiritum polluiſti. Quin & aliter: Deus uidens quòd eum in talibus magis contemnamus, quàm homines, ſuiſpius uindex eſt. Hominum enim oculos, ne ab eis conſpiciamur, fugere ſtudemus: ipſum autem Deum reſpicientem contemnimus.

Contemptũ ſui Deus ulciſcitur.

De fraterna autem charitate non neceſſe habemus ſcribere uobis.] Non dicit iam de charitate erga omnes, uerùm de ea quę eſt erga fratres. Per præteritionẽ aũt, adhortationem facit, duo hæc conficiens: alterũ quidem, q̃ adeò ſit res neceſſaria, ut ne indigeat quidem doctrina & inſtructione. quæ enim prorſus magna ſunt, omnibus ſunt manifeſta. Altero autem magis per pudorẽ urget, excitans eos ne inferiores inuenian tur opinione quam de ipſis concepit, exiſtimãs eos iam perfeciſſe quæ charitatis ſunt.

Ipſi enim uos à Deo didiciſtis, ut diligatis inuicem.] Obſerua autem quanto cum encomio hęc dicat, Deum enim ipſis uirtutis huius doctorẽ tribuit, quod & Propheta dixit: Erunt omnes à Deo docti. Eſaiæ 54.

Etenim illud facitis in omnes fratres qui ſunt in uniuerſa Macedonia.] Non ſimpliciter dico uos eſſe Theodidactos, ſed ſcio ex iſs quæ facitis. Macedoniæ autem memiminit, quandoquidem Macedoniæ metropolis ſit ipſa Theſſalonice.

Rogamus autem uos fratres, ut abundetis magis & †operam detis, ut quieti ſitis, & † φιλοτιμεῖσθαι, poteſt conium gi ſequentibus & ſignificabit, operam detis: uel ab eis ſeparari, ut ſignificet, munificentiſſimi. hanc diſtinctionẽ priori loco ponit Theophyl. nos in textu alteram cum recepta editione ſanus ſecuti.

ueſtrum negocium agatis, & operemini manibus ueſtris, ſicut præcepimus uobis.] Quòd ſitis amantes fratrum, equidem noui: hoc autem obſecramus, abundare uos, hoc eſt exuberare in fraterna charitate, & munificos eſſe. Hîc igitur diſtinctionem facito, deinde à nouo principio lege, Vt quieti ſitis, atq; res proprias agatis: uel operam detis ut quieti ſitis, & res proprias agatis. Ex hoc autem oſtendit, quòd ociosi, curioſi, turbulentiq; ſint. Cum autem dicit, Manibus ueſtris operemini, pudefacit eos qui corporale opus tollunt, ſolum ſpirituale quærentes. Dicite enim uos ſtolidi, num ieiunĩ
B aliquis operatur manibus? num humi cubationem. Minimè ſanè, uerùm de opere loquitur corporali, quod & magis ſpirituale eſt. Laborare enim, ut ex laborè tuo alijs impertias, uerè eſt opus ſpiritus. Quia uerò pauperes fuerũt, quippe qui bonis ſuis ſpoliati eſſent, laborare eos docet, ut indigentibus impertiri eleemoſynam poſſint. Quòd hos operari iubet, qui propter Chriſtum ſpoliati erant, quanto potius alios?

Vt ambuletis decorè ad eos qui foris ſunt, & nulla re indigeatis.] Hoc eſt, ut ne ſitis indecores, ſi apud infideles mendicetis. Pulchrè autem & eleganter hoc poſuit, ut ne eos feriat aut obiurget. Si enim fideles offenduntur, ſi conſpexerint hominem ſanum mendicare, unde & huiuſmodi Chriſtemporos, hoc eſt, cum Chriſto negociantes appellant: multo magis infideles.

Nolumus autem uos ignorare fratres de dormientibus.] Hîc ſermonem de reſurrectione mouet. Quamuis enim de hac iam antea his locutus fuerat, iamnunc tamen myſterium quoddam reuelaturus eſt. Vel omnia de reſurrectione probè tenebant, lugebant autem amicos: ei nunc luctui medetur. Quia uerò pleræq; res ignoratę nos turbant, cognitæ autem triſtitiam tollunt, propterea inquit, Nolo uos ignorare. Nõ dixit autem, de mortuis, ſed de dormientibus, ex iſto etiam uocabulo futuram reſurrectionem oſtendens.

Vt non contriſtemini, ſicut & cæteri qui ſpem non habent.] Cuius rei ſpem? reſurrectionis. qui enim non habent ſpem reſurrectionis, hi lugere debent. Attendamus igitur & horreamus. Quid igitur? propter hoc non diis ignorare, ut ne turbentur? Ecquid De morientibus nõ dolendum. non dicis, Vt non puniantur, uerùm non contriſtentur? Næ, inquit, nam triſtitia ipſa pœnam attrahit.

Si enim credimus q̃ Ieſus mortuus eſt & reſurrexit, ſic & Deus eos qui dormierunt per Ieſum, adducet cum eo. Quemadmodum, inquit, Dominum Ieſum excitauit, qui corporaliter & paſſus erat, & mortem obierat, ſic & nos excitabit. Obſerua autem quo modo de Domino, propterea quòd reſurrectio eius iam facta ſit, confidenter dixerit, Mortuus eſt: de nobis uerò, quia noſtra dum futura eſt reſurrectio, eos qui dormierũt, inquit, indicans ſimul noſtri eſſe excitationem. Nunquid enim qui dormit, inquit, Pſal. 40.
non adijciet ut reſurgat? Quod ait, eos qui dormierunt per Ieſum adducet, bifariam

Per Iesum, cum præce dẽti dormierunt, aut cũ sequẽti adducet, iungi potest.

intelliges: uel adducet per Iesum, uel qui dormierunt per Iesum, hoc est, fideles. Christũ enim habentes in seipsis, dormiũt per Iesum. De particulari igitur resurrectione hîc loquitur, hoc est, celebri, quæ est fidelium, quę cum Domino est, nam adducet cum ipso, hoc est, cũ Domino in nubibus rapiet undiq;. Nam de uniuersali resurrectione Thessalonicenses norant. Verùm in hoc iam uult consolari eos, per hoc quòd ostendat celebrem & gloriosam resurrectionem fidelium, ut non contristentur. Omnes enim resurgent, sed non omnes in gloria, uerùm fideles tantùm, hoc est, qui opera corporis doctrinæ simul adiuncta habent. Expende autem quæ sequuntur omnia. A

Hoc enim uobis dicimus in uerbo Domini.] Nouum aliquid dicturus est, eam ob rem ipsi fidem conciliat à uerbo Dei. Non à meipso enim, uerùm quod à Christo didici, loquor. Etenim hoc diserte audiuit à præceptore, ut & illud, Beatius est dare, quàm

Act. 20. accipere. Cætera uerò ex spiritu dicebat.

Quod nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentũ Domini, non præueniemus

1. Cor. 15. eos qui dormierunt.] Quod in epistola ad Corinthios ait, In momento, in ictu oculi, idem & nunc ait, quia enim difficile uidebatur, eos qui computruerant resurgere, inquit, Quod uiuentes haudquaquam anteuertent illos. Ac quemadmodum facilè est Deo, integros adducere ad Christum, sic & illos, corruptos. Porrò cum ait, Nos qui uiuimus, non de se ipse dicit, nec enim ad resurrectionem usq; uicturus erat, sed fideles intelligit: propterea adiecit, Qui relinquimur in aduentũ Domini. In sua enim persona, omnes qui tum inuenientur uiuentes, indicat. Methodius autem beatus ille, per uiuentes, animas intelligit, hoc docens quòd animæ non anteuertent corpora. Primùm enim excitantur corpora, ut animæ fruantur illis, quas & relinqui dicit, quandoquidem immortales sint.

Quoniam ipse Dominus in iussu, in uoce archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo.] Ne hæsites in ijs, inquit, quæ dico. nam ipse Dominus iubebit hoc. Quomodo aũt iubebit? in uoce archangeli, qui alijs angelis præsidet, & clamantis, Apparate uos omnes, iudex enim præstò est. Multæ aũt erunt tubæ, sed ad extremã descendet iudex. B Sicut enim pater in monte Sina tubas habebat & angelos ministrantes, sic utiq; filius ueluti rex aut imperator eadem habiturus est. Vel iussio Dei faciet reddere terrã corpora ad immortalitatem transformata: ut uerò omnes in unum colligantur per diuersa loca dispersi, uox archangeli efficiet angelis administrantibus.

Et mortui in Christo, resurgent primi.] In Christo mortui, id est fideles. Tanquam enim in nubes subleuandi primi resurgent, cæteri postremi resurgent: ut qui nec; rapiendi sint in æthera, nec; Christo occursuri.

Deinde & nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul cum ipsis rapiemur in nubibus, obuiam Domino in aëra, & sic semper cum Domino erimus.] Etsi mortui primi excitentur, attamen & nos uiuentes similiter rapiemur, digni uidelicet, in nubibus,

Act. 1. perinde ac Dominum quoq; nubes suscepit. Cuius autem rei causa, si descensurus est, rapiet fideles? honoris causa. Vt enim regi cuipiam in urbem ingredienti, honoratiores occurrunt, condemnati autem intus expectant iudicem: sic & tum continget. peccatores nanque manebunt infrà etiamsi Christiani fuerint, iusti uerò rapientur, hoc; pacto summam bonorum decerpent ac referent, nimirum ut semper Christo cohabitent.

Itaq; consolamini inuicem in uerbis istis.] Vt non conturbemini cæterorum instar, qui resurrectionem non habent.

CAPVT V.

DE temporibus autem & momentis fratres non indigetis ut scribamus uobis.] Superuacaneum autem est & inutile, tempora & momenta consummationis nouisse. Nam nec; Apostolis hoc reuelauit Dominus, quando accedentes ipsum rogarent. Paulus autem fortasse ex arcanis uerbis hoc didicit.

Act. 1. 2. Cor. 12.

Diei nouissimæ ignoratio, utilis nobis est.

Ipsi enim exactè nostis, quòd dies Domini, sicut fur in nocte, ita ueniet.] Per diem Domini, publicã omnibus consummationem, & priuatũ cuiuslibet finem intelliges. etenim & ipse cuilibet incerto tẽpore imminet. Id enim multis nobis nominibus commodat. Primùm quidem, quia si nouisset ultimum suum diem homo, nihil non scelerum conaretur patrare alijs diebus, deinde fine uitæ appropinquante baptizaretur.

Deinde

A Deinde plerique si nouissent in crastinum uerbi gratia sese morituros, innumeris malis hostes affligere meditarentur, tanquam iam de seipsis desperantes, hostiumq; sanguine se explere cupientes: quod nunc non fit, mortis terrore eos remorante, uitæq; cupiditate. Præterea uitæ suæ amatiores, præ nimia desperatione ac tristitia perirent, si mortis suæ tempus ac momentum compertum haberent. Ad hæc iusti non tantum mercedis haberent periculis obiecti. Existimassent enim, quia compertum haberent se nunc haud morituros, sed post tot, uerbi gratia, annos, propterea sibi non parcere, sed se periculis intrepidè obijcere. Nũc uero cum incertum sit euadántne pericula, an secus, nec uel sic tamen mortem euadere laborant, perspicua eorum uirtus est. Quemadmodum *Dan. 3.* enim tres pueri ea de causa maiorem admirationem merentur, quòd cum non satis nouissent an ex igni essent euasuri nẽcne, nec; sic tamen statuam adorauerunt: propterea obitus noster, tanquam fur in nocte. Nouistis igitur hoc ô Thessalonicenses, ex ijs quę *Luc. 12.* Dominus dixit, Nescitis qua hora fur uenturus sit.

Cum enim dixerint, Pax & securitas, tum repentinus eis instat interitus, sicut dolor partus mulieri prægnanti, & non effugient.] Quoniam qui hos diuexabant, fortunati erant, consolatur iam eos. Ne existimetis eos euasuros pœnam, ueniet enim eis pernicies, & inexpectata & ærumnosa profectò, & multa secum tristia afferens atq; amara, non secus atque dolor partus mulieri prægnanti. Quomodo autem si Elias uenturus est, & Antichristus, Paulus nunc dicit eis instare interitum? Quoniam consummationis quidem signum est Antichristus & Elias, Christi autem aduentus non item. Subitaneus enim & repentinus & indeprehensus erit. Obserua autem hîc exemplum doloris partus. Etenim nouit mulier quòd pariet: quando uerò, non nouit. Nam non paucæ octauo mense pepererunt, etiam in itinere, nihil præscientes. Quemadmodum illæ iocantes ac ridentes ineffabilibus cruciatibus repentè tunduntur, hunc ad modum etiamnum delicijs affluentium animæ, die illa adueniente haudquaquam effugient.

B Vos autem fratres, non estis in tenebris, ut dies illa uos tanquã fur comprehendat.] Hoc est, non tenebricosam neq; impuram uitam habetis. Quid igitur? nonne & illis mors incerto tempore obuentura erat, etiamsi purã & ab omni labe immunem uitam ducerent? Incognita quidem & incerto tempore instabit illis mors, enimuero in nullam eos tristitiam conijciet. Nam excubias agentibus, commorantibusq; in luce, etiam si prædo aliquis ingressus fuerit, nihil nocebit, nec; uastare eos poterit. Eos uerò qui sunt in tenebris, atque dormiunt, spoliat atque nudat, prædatur, sicq; tandem prædam reportans abit.

Omnes uos filij lucis estis, & filij diei.] Perinde ac filij sunt gehennæ, qui gehenna digna peragunt, ac filij inobedientiæ, inobedientes: haud secus filij sunt luminis ac diei, *Matt. 23. Eph. 2.* qui quæ lucis sunt, persequuntur.

Et non sumus noctis nec; tenebrarum.] Hoc est, peccati.

Non igitur dormiamus ut cæteri, sed uigilemus, & sobrij simus.] Hoc est, non negligamus bona opera. Vigiliarum autem augmentatio est & robur, sobrium esse & attentum: fieri enim potest, ut quis uigilet, nec tamen sit attentus, perinde quasi dicat, Sobriè agamus quæ bona sunt, & attentè.

Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt: nos autem, qui diei sumus, sobrij simus.] Dormientes dicit, qui malitia dormiunt, ad uirtutem nullis præditi uiribus, atq; omnia ueluti per somnium imaginantes. huiusmodi enim sunt res præsentis uitæ, à somnijs nihil differentes. Ebrietatem porrò dicit, nõ eam quæ *Ebrietas.* ex uino tantùm est, uerumetiam eam quæ ex omnibus affectibus animiq; perturbationibus existit, ut quæ à natura deficiat, necnon obscuret dominantem rationis partem. Haud igitur uos debetis tales esse. nõ enim estis noctis ac tenebrarum filij, sed diei, per baptismatis mandatorumq; Dei assumptionem.

Induti loricam fidei & charitatis.] Non satis est uigilare ac sobrium esse, uerùm opus est etiam armari: ut enim quis & uigilans sit & sobrius, non habeat autem arma, facilè eum latrones & prædones conficiunt. Loricam autem siue thoracem fidei & charitatis dicens, dogmata & bonam uitam adumbrauit. hoc enim est uerè sobrium esse. *Vera sobrietas.* Non simpliciter autem hæc habenda, cæterùm ueluti lorica. Hanc enim nihil facilè

dissecat, sed ueluti munimentum quoddam est pectori, ac nihil ignitorum Satanæ telorum nos tanget. A

Chrys. & alij ἐλπίδα σωτηρίας, spem salutis. Codex uerò Basiliensis habebat ἐλπὶς σωτηρίας, spei salutaris.

Et galeam * spem salutis.] Quemadmodum galea, quod in nobis est potissimum & principalissimum, caput nimirum, seruat & continet tegens: hunc ad modum spes conseruat mentem, & salutaris ei fit, nihil eorum quæ abextra sunt, incidere sinens in ipsam. Animaduerte autē quod & alibi dixerit, fidem, spem, charitatem, tria hęc: nunc igitur ea comparare iubet.

1. Cor. 13. Rom. 8.

Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum, qui mortuus est pro nobis, ut siue uigilemus siue dormiamus, simul cum ipso uiuamus.] Hanc ob rem, inquit, hęc arma nobis comparāda sunt, eo quòd non posuit, hoc est, non segregauit nos Deus, ut eius iram experiamur, sed ut acquirat nos sibi ipsi, atq; seruet, dans pro nobis filium suum in mortem. Debemus igitur sperare in periculis bona & magna. si enim credidimus quòd filio suo nō pepercit, speremus quòd & multo magis ex periculis hisce nos eruet, uideamusq; exemplum, ac diligamus cùm ipsum tum cognatos. Propterea, inquit, mortuus est Christus, ut siue uigilemus nos, hoc est, uiuamus: siue dormiamus, hoc est, moriamur, cum ipso uiuamus. aliud enim suprà dixit soporem, & aliud hic. Quod igitur ait, est huiusmodi: Ne metuatis corporalia pericula & mortes. etiamsi enim moriamur, uiuemus tamen. Etenim & qui sic dilexit nos, ut pro nobis moreretur, uiuit.

Propterea cōsolamini inuicem, & ædificate alter alterum, sicut facitis.] Viden? Quid igitur deinceps prętexemus, Nō sum doctor, Nō sum præceptor? Ædificate, inquit, alter alterum, postquam doctores non sufficiant ad singulorum & omnium admonitionem.

Rogamus autem uos fratres, ut noueritis eos qui laborant inter uos.] Quia dixit, Ædificate alter alterum, ut ne existiment quòd ad doctoris eos dignitatem retulerit ac prouexerit, atq; ita attollātur aduersum illos, ait: Etsi uobis permisi, ut uos mutuò ædificetis, uerūtamen adhortor uos, ut illos honore suo afficiatis. multa enim doctores difficilia ferre coguntur, quæ honor ipsis aliqua saltem ex parte leuiora reddet. B

Doctores honorandi.

Et præsunt uobis in Domino, & monent uos.] Si enim præsides tuos in humanis rebus in precio habes, quāto potiùs ijs qui in diuinis rebus tibi præsunt, & gratiam & honorem te debere fateri debes? Quod ait, In Domino, hoc est, non in mundanis tibi rebus præsidet, sed in ijs quæ ad Dominum pertinent: orat pro te, regenerauit te per baptisma, uisitat, admonet, medicus tibi est: medijs si noctibus uoces, ueniet. Animaduertis in quónam tibi præsit?

Et ut habeatis illos abundantius in charitate propter opus ipsorum.] Ne simpliciter eos diligite, inquit, sed abundantius, perinde ac filij parentes suos. Qui enim Christū diligit, amabit & ipsius ministrum, qualiscunq; fuerit, quoniam per ipsum tremenda mysteria est assecutus. Si uxorem tibi conuenientem & honestam acceperis, nónne eum diligis & honoras qui hanc tibi conciliauit? Regnum cœlorum accepisti, ac respuis & conspuis eum qui tibi illud conciliauit? Audi nanq; Paulum: Propter opus ipsorum, inquit, honorate ipsos & in precio habete.

Pacem habete in uobis ipsis.] Scribitur etiam, In ipsis, siue cum ipsis, hoc est, doctoribus. Nouit enim inimicitias aduersum hos oriri. Quia enim arguūt, & à malis arcent, odio habentur: oportet igitur pacem uos habere cum ipsis, non externa forma uel specie, sed in uobis ipsis.

Rogamus autem uos fratres, admonete inordinatos.] Hic ad doctores conuertit sese. Ne, inquit, per licentiam uel arrogantiam eos obiurgate, sed mansuetè admonete. qui enim prauo est animo, fit asperior, si obiurgetur. Inordinati autē sunt qui aliter agunt quàm à Deo sit ordinatum. ordinem enim cuiq; finiuit statuitq; Deus, quem qui transgreditur, inordinatus est, ut temulentus, conuiciator, auarus: adeoq; omnes peccata committentes ordinem transgrediuntur.

Matt. 13.

Consolamini pusillanimes.] Pusillanimis est, qui non sustinet tentationes. Hic est qui super petram seminatus est, opus habet igitur & is ut perferatur.

Rom. 14.

Sustinete infirmos.] Hoc est, tolerate siue fulcite infirmos circa fidem, perinde ac alio in loco: Infirmum in fide suscipite, inquit.

Patientes

A Patientes estote erga omneis.] Et erga inordinatos, & pusillanimes, & infirmos: hoc enim doctori est conuenientissimum, quòd omnes ad pudorem & reuerentiam conuertere possit, etiam agrestes maximè.

Videte ne quis malum pro malo alicui reddat.] Si malum pro malo non est reddendum, quanto magis pro bono nō est reddendum malum, aut malum inchoare, & eum qui non læsit lacessere & affligere?

Sed semper quod bonum est sectamini in inuicem & in omneis.] Non satis est, inquit, non reddere mala pro malis, uerùm est etiam operæprecium bonis compensare malefactorem. Hoc enim indicat cū ait, Sectamini quod bonū est, hoc est, impense studete benefacere, & in inuicē, hoc est, erga fideles, & in omnes, id est erga etiā infideles.

Semper gaudete.] Etiamsi in tentationes inciderītis. Obserua aūt quòd posteaq; dixisset non esse malum malo pensandum, tunc præceperit lætandum esse. Nam qui instituitus est ut de nemine se ulciscatur, sed beneficijs potius prosequatur eum qui contristauerit se, unde nam amabo mœroris stimulum accipiet?

Gaudiū perpetuū ut paretur.

Sine intermissione orate, in omnibus gratias agite.] Iter monstrat quo fiat ut semper gaudeamus, orationem nimirum, quæ non cesset, atq; gratiarum actionem. Qui enim assueuit cum Deo uersari, eiq; gratias agere in omnibus rebus, tanq; utiliter contingentibus, planum est quòd perpetuum sit gaudium habiturus.

Hæc enim est uolūtas Dei in Christo Iesu erga uos.] Quo aūt semper gratias ages? Si agnoueris hanc esse uolūtatē Dei, ut sis gratus erga ipsum, ut q semper tibi benefaciat. In Christo Iesu, hoc est, p Domini Iesu Christi cooperationē. Etenim ipse nobis ad gratiarū actionem adiutor est, qui & docuit nos isthuc facere, ut ex euangelio didicimus.

Ioan. 15.

Spiritum nolite extinguere, prophetias nolite spernere.] Quia nox est præsens hæc uita, dedit nobis lampadem Deus, spiritum paracletum, sed hanc alij quidem splendidiorem fecerunt, ut omnes sancti: alij uerò extinxerunt, ut quinq; uirgines olei inanem hāc dimittentes: ut qui Corinthi fornicatus erat, cœnum sanè huic superfunderat.

Matt. 25. 1. Cor. 5.

B Ait itaque, Spiritum ne extinguite, hoc est, donum illud: concludite ianuas siue sensus, ut ne ingrediatur spiritus malitiæ, nec extinguatur lampas. Ne inijciatis puluerem seu terrenas curas. sic fiet ut inextinguibilis conseruetur. Vel & hunc ad modum interpretari possis: Fuerunt apud ipsos prophetæ Dei, & prophetæ uani: postquam autem incertum esset utri essent ueri, omnes simul auersabantur. Ait itaq; ipsis Spiritum, hoc est, donum quod est in ueris prophetis, ne extinguite, eo quòd ex æquo eos auersarentur cum pseudoprophetis: neq; spernite manantes ex spiritu sancto prophetias.

Spiritus nō extinguendus.

Omnia autem probate, quod bonum est tenete.] Quid igitur? recipiemus ergo & pseudoprophetas? Minimè, inquit. Omnia uerò probate, hoc est, & uana & uera cum probatione siue examinatione iudicate, tumq; quod uisum est uobis bonū, hoc est, ueras prophetias, continete, hoc est, honorate, curate.

Ab omni specie mala abstinete.] Non ab hac uel ab illa tantùm, uerùm simpliciter ab omni, & à propheta mendaci, & peccato.

Ipse autem Deus pacis sanctificet uos * totos.] Post paræneſin, uotū & precationem adducit, ut utrinq; tuti sint, securitatemúe habeant. Totos uerò quid est? hoc est, corpore & animo, ut & deinceps discs.

* ὁλοτελεῖς, *totos. Per omnia Perfectos.*

Ac integer uester spiritus, & anima & corpus, inculpatè in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur.] Spiritus est charisma quod accepimus per baptisma. Si enim lucidam lampadem huius conseruauerimus, & inextinguibilem, ingrediemur in thalamum: & anima uerò & corpus tum immaculata erunt, si spiritus in nobis fulserit. Gregorius autem Nyssæus, Quia, inquit, homo per omnem animarum speciem commiscetur, uegetatiuam, sensitiuam, & rationalem seu intellectualem: spiritum dicens apostolus, rationalem partem indicauit: animam uerò, sensitiuā: corpus, uim qua uita nostra redditur uegetior atq; crescit. Totos igitur per omnia inculpatos ipsos conseruari precatur, ut per omnia ita Deo placeant.

Fidelis qui uocauit uos, qui & faciet.] Expende hîc minimè elatam Pauli mentem. Quoniam esset eis imprecatus, Ne existimetis, inquit, quòd ex meis orationem seruabimini, uerùm ex bonitate eius qui uos uocauit Dei. Si enim ad salutem uocauit, fidelis autem est, id est, uerus, omnino faciet, secundū uoluntatem suam, & seruabit uos.

Fratres

Fratres orate ꝓ nobis.] Vide animi modestiã, si Paulus horũ opus habebat oratione. A
Salutate fratres omnes in osculo sancto.] Quia enim absens ille nõ potuit proprio ore salutare ipsos, hisce id cõmendat: perinde ac dicimus, Saluta illum meo nomine. Quoniam autem & fallax est osculum, quale fuit Iudæ Iscariotis, In sancto, adijcit.

Adiuro uos per Dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis.] Non solum in stitutionis gratia, uerùm ut illis etiam per epistolam hanc loquatur, quod est argumentum ardentis desiderij. Adiurat autem, ut quãuis ipsum negligerent, per adiurationem tamen quod iniunctum est persequantur. Adeò enim ueteribus Christianis horrendę fuerunt adiurationes, hodie uerò nulla harum nobis cura. At ô míseros nos.

Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum. Amen.] Omnia, inquit, bona ille uobis donauit, operam itaq; nauate, ut uberiorem gratiam attrahatis, uiuendo pro dignitate gratiarum uobis datarum. Per eandem gratiam & nos custodiamur ab omni uita praua, ut ad gloriam uiuamus patris & filij & spiritus sancti, quem decet omnis gloria in secula. Amen.

Ad Thessalonicenses prima scripta est ab Athenis. Hoc deest in græcis.

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI in Secundam diui Pauli ad Thessalonicenses epistolam Exegesis.

ARGVMENTVM.

Secundam ad Thessalonicenses epistolam diuus apostolus Paulus hanc ob causam scribit. In priore epistola scripserat eis, ualde se laborasse ut eos uideret: quia uerò nõ sit assecutus quod expetiuerat, misisse se Timotheũ, cum diutius moras ferre nequiret, per hæc omnia significans quanto desiderio flagrarit uisendi eos. Quia uerò non contigit eum proficisci ad ipsos, atq; perficere quæ in fide illis deessent, huius rei gratia alteram etiamnum epistolã apponit, defectum præsentiæ aduentusq; sui per literas adimplens. Quòd enim ad eos nõ abierit, perspicuum est indenam in priore epistola, de eo, quando sit futurus aduentus Domini, prætermisit scribere, ceu rem non admodum illis necessariam: B nunc uerò hac de re scribit. Atquisi ipse eos accessisset, haud scripsisset iam de hoc ipso negocio. Scribit autem hac de quæstione necessariò. Nonnulli enim corruptores uastatoresq; fidelium, dicebant adesse Domini aduentum etiam tum, & quod periculosius ac grauius erat, uerba quædam fingebant tanquam à Paulo dicta, & epistolas tanquam ab illo scriptas. Atq; hæc excogitauerat diabolus, ut labefactaret credentes. Cum enim credentes pro magna consolatione resurrectionis spem haberent, quippe qui expectarent sese recepturos mercedem uirtutis, iniurosq; se oppressores suos digna cruciari pœna, subornauit ministros suos, qui docerent iudicium instare, & Christum iam aduentasse, ut indicaret non secuturam in posterum compensationem, neque iudicium aut pœnam, atque hinc spes sanctorũ confringerent & comminuerent, hostes autem uerbi confidentiores redderent, imò & ipsum Christum mendacij arguerent, qui signa quædam aduentus sui futura prædixerat, quæ cum nõ facta essent, cumq; resurrectio, ut ipsi ferebant & mentiebantur, accidisset, Christus apertè palàm mendax demonstrabatur. Propter hæc Paulus epistolam scribit, dicens de aduentu Domini, ipsum sanè tempus non reuelans, signum autem ipsius indicans, ipsum uidelicet Antichristum. Consolatur autem eos ualde à perturbationibus maceratos, denique dat eis indicia quibus cognoscant germanas suas epistolas.

CAPVT I.

PAulus & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensiũ in Deo patre nostro, ac Domino Iesu Christo.] In priore epistola consimilem ad modum orsus est: & quęcunq; illic dicta sunt à nobis, hîc quoque assumito.

Gratia uobis & pax à Deo patre nostro & Domino Iesu Christo.] Postquam Deus gratia sua quempiã donarit, nihil illi graue erit neq; triste, sed omnia facilè dissoluentur. Sciens igitur beatus ille Paulus, quanta res sit Dei gratia, propterea hanc ipsis imprecatur. Si enim hæc ipsis affuerit, nullam tentationum molestiam sentient: sed & pace Dei fruentes, inconcussi & pacifici permanebũt. Simul aũt & eis ad memoriam reuocat diuinam gratiam, ut etiamsi eos afflictio inuaserit, memores gratiæ per quam sint seruati, consolationem recipiant, atq; ex præteritis & maioribus plena spe confirmati, in minoribus non deijciantur animo.

Gratias agere debemus Deo semper uestri causa, fratres, ita ut dignum est.] Tria hæc docet: primum, quòd nostras ob uirtutes & opera quæ transegerimus, non sunt

A sunt nobis gratiæ habendæ, sed Deo, * atq; illi totum imputando non arrogantes esse: Alterum, quòd non sint lachrymis neq; lamentis digna illa quæ patiuntur, sed eiusmodi ut pro quibus Deo gratias agere deceat: itaq; lætari eos oportet, & non decidere animo. Tertium, quòd non oporteat inuidere bene operantibus, sed gaudere & gratias agere Deo pro fratribus. Quocirca qui macerantur ob quorundam laudata opera atq; uirtutes, Deo maledicunt. Quemadmodũ dignũ est, dixit, ut neq; ob gratiarũ actionẽ ipsi extollamur, ceu nouũ quiddam adduxerimus: facimus enim quod dignũ est fieri, propterea & rem ipsam debitũ nominauit. Vel quia & uerbis & operibus gratiæ sunt agendæ: hæc enim est digna & conueniens gratiarum actio.

Nota, quòd bona opera Deo, nõ hominibus attribuẽda esse dicat, ut cũ alibi per multũ operibus & nõ gratiæ adscribat, intelligas non gratiæ tantum, sed & operum haberi rationem apud Deum. Gen. 7. et 8.

Quoniam supercrescit fides uestra.] Quando ob fidem tentationum inundatio irruens, non submerserit uos, nullius alterius rei hoc indicium est, cũ q̃ aucta sit, necnon altior facta fides, perinde ac in prisco illo diluuio altissima montium non facilè submersa sunt. Hinc supercrescit dixit, ut altitudinis excessum indicet.

Et abũdat charitas uniuscuiusq; omnium uestrũm in inuicem.] Obserua hîc dilectionem. Non hunc quidem diligebant, illum uerò non item, uerùm æqualis erat omnium erga omnes dilectio. Quod enim ait, uniuscuiusq; & in inuicem siue erga uos mutuò, hoc significat: Quandoquidem si particulariter diligamus, non est charitas, sed dissensio potius. Si enim Dei causa diligis, omnes diliges: sin particulariter diligis, humana ea est amicitia. Considera aũt quòd plurimum aduersus afflictionem ualeat, coniunctos, constructos, simulq; firmatos esse, atq; mutuis nexibus fideles teneri.

Vt nos ipsi in † uobis gloriemur in ecclesijs Dei.] In priore epistola dixit, Sic nouerunt omnes res uestras, ut non esset opus nos quicquam loqui de uobis: quomodo igitur nunc dicit in ecclesijs gloriari de ipsis? Ex ipsa dictione hoc planũ est: non enim ait, Docemus eos de uobis: sed, Gloriamur, & uenerãdi sumus propter uos. Si igitur nos gratias agimus Deo propter uos, & gloriamur apud homines, quanto magis hoc uos oportet facere in ijs quæ uobis contingunt, nec desponere animum, neq; desperare B in tentationibus?

† ὑμῖν, in uobis uel de uobis: nã id repetens Theoph. aiτ πρὶ οὗ de ipsis.

Pro patientia uestra & fide in omnibus persecutionibus uestris & tribulationibus quas sustinetis.] Multo eos tempore tentatos dicit. patientia enim non in duobus aut tribus diebus apparet. Est equidem patientia, æquo animo ferre bonorum promissorum, quæ nondum accepisti, dilationem. Nunc aũt & maiorem dicit, quæ est in persecutionibus & afflictionibus. cum hostibus enim implacabilibus conuersabantur, solidaq; patientia opus habebant, idq; in principio uerbi & Euangelij, cum pauperes etiã homines essent. Suffundantur ergo rubore & pudefiant, quotquot propter præfecturam hominum, ad praua dogmata transferuntur.

Patientia.

In * exemplum iusti iudicij Dei, ut digni habeamini regno Dei.] Et per dicta quidẽ consolatus est ipsos dicendo, Gratias agimus & gloriamur. Maximè uerò nunc ponit, quod quiuis in dolore constitutus quærit, liberationem uidelicet ab afflictionibus, & pœnam affligentium hominũ. Quod igitur dicit, est huiusmodi: Sustinetis afflictiones, ut demonstretur iustũ iudicium Dei, quod est, ut digni uos iudicemini regno Dei. Quando enim uos quidem afflictos coronat, illos autem punit qui affligunt, iustitia eius apparet. Valde aũt consolatur eos, ostendens quòd non * gratia coronantur, sed iustè, ac ueluti retributionem accipientes propriorum laborum & sudorũ, regnum uidelicet.

**γνῶσις exemplum, documentũ, demonstrationem.*

**nõ gratia. Vide superiorem annotationem initio capitis.*

Pro quo & patimini.] Itaq; non quia potentiores sunt, uestri propterea dominantur hostes uestri & oppressores, uerùm quia ex afflictionibus acquiritur regnum cœlorũ. Necesse est autem huiusmodi permutationem sic fieri, nec id citra laborem. Per multas enim afflictiones oportet nos ingredi cœlorum regnum, dicit Dominus. *Matt. 7.*

Siquidem iustum est apud Deum, retribuere tribulationem ijs qui uos tribulãt, & uobis qui tribulamini requiem.] Siquidem, non est dubitationis, sed potius confirmationis, pro eo quod est, quandoquidem iustũ est apud Deũ. si enim apud hominem, multo magis apud Deum. Solemus enim dicere cõsueto & familiari colloquio, Si odit Deus sceleratos: &, Si curam gerit Deus rerum. Est autem hoc tale quiddam, quasi audientes necessariò dicant, Atqui odit. Hunc ad modum & hîc, Si iustum est: consectarium enim inferre, Atqui iustum est. Non autem quemadmodum quæ inferũtur uobis afflictiones, temporariæ sunt, hanc ad rationẽ contrà pœnæ affligentibus uos, sunt inferen dæ

Siquidem. Psal. 118.

dæ à Deo temporariæ erũt: sed nullũ sunt habituræ finem, sic & requies uestra talis erit. A

Nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cœlo cum angelis uirtutis eius.] En aliam consolationem, siquidem in coronis futuri erãt consortes ipsi qui tot tantaq; peregerat, Paulo. Reuelationem autem Domini, aduentum eius dicit, in hoc etiam eos consolãs. Nunc enim, inquit, occultatur quidem, sed animo ne concidatis, reuelabit enim Deus & Dominus. A cœlo enim, quod est thronus Dei: & cũ angelis terribilibus, potentiæ nãq; angeli sunt, hoc est terribiles & potentes. Quid igitur animũ despondetis, quãdo quidem eiusmodi habemus Dominũ, cuius ministri sint potentiæ angelicæ? Dabunt igitur pœnas qui nunc uos affligunt, haudq; effugient.

† ἐν πυρὶ φλογὸς. i. in igni flãmæ. † In igni flammæ dantis ultionem iis qui non nouerũt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini Iesu.] In superioribus dixit, iis qui uos affligunt, nunc autem generatim addit, iis qui non nouerunt Deum, hoc sapientissimè confirmans, quòd omnino sit ultio futura. Si enim nõ propter uos, propter se tamẽ ipsum hostes suos arcebit & ulciscetur & puniet. Hoc igitur dictũ est, ut certò sciant, habeãtq; compertũ, quòd omnino punietur. Illud uerò, ut ita sentiant, ueluti in gratiam ipsorum, Deum afficere pœna eos à quibus affligebantur. Quòd si euangelio non obedientes puniat, quanto magis eos qui alios obedire prohibent? quales sunt qui hodie uos angunt. Quod ait in † igni flammæ, uel cõstruendum est cum dantis ultionem, perinde ac si dicat, in gehenna punientis inobedientes: uel sic, In reuelatione Christi, quæ in igni flammæ uentura est, Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Cui Daniel adstipulatur, inquiẽs: Fluuius ignis trahebatur. Obserua autem quod ait in igni flammæ, pro in igni ardente tantum, non etiam lucente. Peccatoribus enim ardens & urens tantummodo est ignis, non lucens: Iustis autem lucens tantum, non etiam inflammans urensue ignis est. B

* hic scriptum erat ἐν φλογὶ πῦρ καὶ i. in flamma ignis, sed mendose, ut indicant sequentia.

Psal. 96. Dan. 7.

Qui pœnam luent interitum æternum.] Vbi nunc sunt Origenistæ, qui pœnæ finem esse fabulose ponunt? Aeternam hanc Paulus adserit, ecqui apud uos interitus æternus temporarius erit?

A facie Domini & à gloria uirtutis eius.] Facilitatem hic declarat. Nulla enim, inquit, difficultas erit, uerùm satis est tantũmodo uisum esse adeoq; apparuisse Deum, & omnes inobedientes atq; increduli in pœna erunt. Tantummodo enim facies ipsius & aduentus, uel præsentia, aliis quidem lumen erit, aliis uerò suppliciũ. Non enim simpliciter, sed cũ gloria uirtutis & roboris aderit: neq; gloria eius robore carebit, neq; robur erit inglorium, hoc est, tanquam rex potens conspicietur.

*in angelis suis & sanctis habebat codex Basiliensis, sed aliter Chr. & alij qui angelis non habent, nec illorum in glossa fit mẽtio, quare errore scriba id factũ puto, & uitiatum.

Cum uenerit, glorificari in * sanctis suis.] Quando conspexerint qui nunc sunt inobedientes, duraq; ceruicis, à se oppressos, infinitæ gloriæ esse participes factos, in gloriã Dei ea res cedit: illorum namq; gloria, ipsius etiam est. Itaq; in quo sanctos glorificat, in eo ipse etiam glorificatur. Vt enim diuitiæ eius sunt, esse fideles: sic & gloria eius est, esse qui fruantur bonis ipsius.

Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderũt.] Id est, per credentes. Ecce enim (in) est pro (per). Quãdo enim miserabiles, ab omnibus repulsos ac reiectos tanto splendore dignatus fuerit, indicabitur ipsius tum robur. Aliter etiam, quando in medium producti fuerint, qui innumeris fuerunt obiecti calamitatibus ut à fide deficerent, & non defecerunt: tum enim ostendetur gloria Dei & ipsorum.

Quia creditum est testimonium nostrum super uos in die illo.] Admirationi erit Deus in die illo, mirificusq; uidebitur, q; prædicatio nostra & uerbum credita sint à uobis, hoc est, eo q; uos ipsi credidistis, ac dignos uos feceritis bonis tantis illis quæ tum fidelibus dabuntur. Pulchrè autem dixit, In die illo: tum enim demonstrabũtur reuera qui uerè sunt fideles: nunc enim plerique fidem simulant. Quocirca & Sapiens ille dixit, Ne beatum prædicaueris hominem ante obitum.

Matth. 22. & 25. Vocatio Dei duplex.

Ad quod etiam oramus semper pro uobis, ut dignetur uos uocatione sua Deus noster.] Quid ergo? nõ fuerunt uocati? Næ, uerùm de uocatione illa nunc non loquitur, quandoquidem secundum istam non pauci sint uocati. Quinetiã ille fordidis uestibus amictus, uocatus erat, & quinq; uirgines, sed nõ sunt ingressæ. Vocationem igitur hîc dicit eam quæ per opera confirmata est, quæ & propriè uocatio est: quemadmodum & fides propriè, quæ in opere uersatur. Infert igitur:

Et

A Et impleat omnem * uoluntatem bonitatis.] Hanc, inquit, uocationem dico, ut omnis bona uoluntas Dei, id est, quicquid ei bene placuerit, impleatur in uobis, & omne bonum transigatis: hacq; ratione iustis tales, quales uos Deus esse exigit, nihilq; uobis desit. Hîc autem pariter demittit cristas eorum, ne extollantur multis encomiis: ostendit enim quòd nondum sint consummati.

* ἀγαθωσύνην, benevolentiã, bonam uoluntatem, bonum propositum Patientia opus fidei.

Et opus fidei in uirtute.] Patientiam, inquit, in persecutionibus perfectam in uobis faciet, quomodo? In uirtute & robore, hoc est roborans uos & confortans: nam patientia est opus fidei. Proinde qui non habet patientiam, neq; opus fidei indicat.

Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in uobis, & uos in ipso.] Si quæ prædicta sunt, uobis contingant, inquit, glorificabitur etiam in uita hac nomen Domini in uobis. Si enim uideant uos tolerantes nullam non tentationem ex dilectione quã erga Dominum geritis, qui quæso isthuc non est gloria eius, quoniam adeò bonus est, ut pro ipso moriantur etiam serui? & quia adeò potens, ut uos ad patientiam corroboret? Quinetiam & uos in ipso, quia usq; adeò fideles inuenti estis, ut omnia patiamini. gloria enim serui est, quòd fidelis domino inueniatur. Maximè uerò afflicto propter Christum, gloriæ est: nam reddit splendidiores nunquam non morti quidem traditos, potiores tamen ac superiores morte demonstratos.

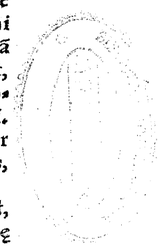

Secundum gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.] Hoc ipsum etiam Dei est, non nostrum, sed gratia ipsius est, quòd glorificetur ipse in nobis, & quòd nihil ipsi præferimus, ut qui sit omnium ille dulcissimus, & ut nos in ipso celebremur, quoniam potentiam ab eo suscipimus ut sufferamus uel quasuis tentationes.

CAPVT II.

B Rogamus autem uos fratres per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum, ut non citò moueamini à sensu.] Quando sit futura resurrectio, non dicit: quòd uerò nunc non instet, hoc docet. fuerunt enim nonnulli impostores, qui asseuerarent iam instare tempus consummationis aduentusq; Domini. Non parum autem ad consolationem facit, quòd ait ad ipsum fideles congregandos, ut cum eo pariter sint. Sic & in priore dixit. Statim enim à resurrectione ad Dominum attollentur digni. Quid igitur est rogamus: hoc est, adhortamur & obsecramus uos, ut non concutiamini & auertamini à sensu siue sententia quam hactenus habuistis, rectè consistentes. 1. Thess. 4.

Neq; terreamini neq; per spiritum.] Hoc est, per prophetias. Quidam enim prophetiam simulantes, imponebant populo, ceu iam præsens esset Dominus.

Neq; per sermonem.] Hoc est, doctrinam uiua uoce factam.

Neq; per epistolam tanquam per nos.] Etenim epistolas fingentes tanquam ab ipso missas, autoritatem conciliabant dictis suis.

Tanquam instet dies Domini.] Ne turbemini, inquit, quòd instet dies Domini, id est aduentus Christi.

Ne quis uos seducat ullo modo.] Neq; tanquam propheta, neq; tanquam doctor, neque uelut me scribente talia.

Quoniam nisi uenerit discessio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis.] Non aderit aduentus Domini, nisi uenerit discessio siue defectio, id est, Antichristus, defectionem enim ipsum uocauit, cũ reuera sit, quippe qui multos faciet desicere, etiam electos, si fieri possit. Hominem aũt peccati illum ipsum uocat, ut qui omne peccatorũ genus peracturus sit, & alios ad peccatũ supplantaturus. Filius etiam perditionis est, quandoquidem & ipse sit perditus. Quis autem ille est? nunquid Satanas? Haudquaquam, sed homo quispiam omnem Satanæ operationem recipiens. Antichristus. Matt. 24.

Qui aduersatur & extollitur supra omnem qui dicitur Deus, & quod còlitur.] Non enim ad idololatriam homines perducet ille, uerùm omnes Deos demolietur, & culturas eorum, siue idola, seq; ipsum solum prædicabit Deum.

Ita ut in templo Dei sedeat tanquam Deus.] Nõ in templo specialiter, quod est Hierosolymis, sed in ecclesiis simpliciter, & omni diuino templo.

Ostendens seipsum quòd sit Deus.] Non ait dicens, uerùm conãs demonstrare: nam & opera & miracula edet, omnia ad impostu ram.

Non meministis quòd cum adhuc essem apud uos, hæc dicebam uobis?] Vel hinc

liquet, quòd magna Paulus **mysteria tradiderit** quæ literis non sint mandata. Consi de
A ra necessariũ esse eadem **sæpius dicere**, & abũde uerba fundere. Ecce enim præsentem audierunt apostolum, qui **hæc dixerat**, ac rursus tamen opus habuerunt confirmatione. Nihil, inquit, noui affero, sed quæ semper dixi. Nonnihil autem ruboris suffundit eis hisce uerbis, cum ait, Non meministis, adeò citò obliuioni tradidistis?

Et nunc quid detineat scitis, ut reueletur ipse suo tempore.] Quod detinet, est quod prohibet, quod impedit. Quid uerò hoc est? Nonnulli spiritus gratiam dicunt, alij Romanum imperium intelligunt, quibus & diuus Ioannes Chrysostomus assentitur. Nisi enim isthuc dissolutũ fuerit, nõ habebit aduersarius aditum, ut faciat quę uelit. Propter ea tectè etiam & opacè dixit Paulus: necp enim uanas inimicitias recipere uolebat, stultaq; pericula. Si enim dixisset, Paulo pòst Romanum imperium dissoluendum, statim eum defodissent tanq; impostorẽ, alioscp fideles cum ipso, tanq; qui super tanti imperij demolitione lætarentur. Porrò quòd de sancti spiritus gratia hîc nõ loquatur, planum est. primùm enim non dixisset obscurè, sed manifestè, nimirum cp nunc ipsum detineat spiritus gratia, hoc est, charismata seu dona. Deinde si charismatibus deficientibus oportuit ipsum uenire, debuit ipse iam apparere. Nam iam olim charismata desierunt. Animaduerte autem quòd non dixerit celeriter eum adfore, sed ut reueletur ipse suo tempore. Rursus autem tempus incertum reliquit.

Nero Antichristi figura. Nam mysterium iam operatur iniquitatis.] Neronẽ hîc intelligit, qui erat figura Antichristi. Etenim immundus erat, ac Deus quęrebat nominari. Pulchrè autem mysteriũ dicit: non enim palàm Nero aduersus omnem Deum incedit, ut ille, necp citra ruborem & impudenter. Quod autem dicit, est huiusmodi: Priusquam instaret tempus Antichristi, inuentus est alius illo non multo inferior: quid igitur mirũ, si iam Antichristus est? Obscurè autem hoc de Nerone dixit, non metus sanè causa, uerùm ut erudiat nos ne superuacaneas inimicitias suscipiamus, si nihil urgeat.

Tantũ ut qui tenet nũc teneat, donec de medio fiat: & tunc reuelabitur ille iniquus.] Hoc est, Romanum imperium quando sublatum fuerit è medio, tum ille ueniet, quan
B diu enim huius imperij timor fuerit, non facilè quisquã subijcietur. Eo uerò dissoluto, uacuo insidiabitur imperio, eicp instabit, conabiturcp cùm hominum, tum Dei imperium rapere. Nam perinde ac alia, ante Romanum hoc, imperia dissoluta sunt, ueluti
Imperiorũ alternatio. Medorum à Babyloniis, Babyloniorum uerò à Persis, Persarum à Macedonibus, Macedonum à Romanis: hunc ad modum Romanum ab Antichristo, is uerò rursus à
Dan. 2. Christo. Atcp hæc multa cum perspicuitate Daniel nobis proponit. Quidam id quod detinet, idololatriã intellexerunt. Cum enim, inquit, detinens error defierit, idolorũcp cultura fuerit extincta, tum Antichristus aduenier, quem admodum & Dominus dixit:
Matt. 24. Prædicabitur Euangelium hoc in testimonium eis, tumcp aderit finis. Alij aũt id quod detinet, Dei termiuum nominarunt, quando enim completus fuerit terminus Dei, qui nunc detinet Antichristi aduentum, institeritcp finitum tempus, tum reuelabitur. Dictum est autem, à nonnullis asseueratum, spiritum sanctũ esse remoram. Cum enim ille propter scelera mortalium è medio sublatus fuerit, ac defecerit, locus tum relinquetur iniquo, ut reueletur. Ac principium, inquit, sumpsit mysterium iniquitatis. Etenim Simon & Nicolaus hæresiarchæ, quæ Antichristi erant operabantur, cæteriq; hos se-
Paracletus. quuti omnes, Marcion, Montanus, qui & seipsum παράκλητον nominauit: atcp alij non pauci. Tu uerò diui Ioannis Chrysostomi enarrationem ut ueriorem recipe.

Quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui.] Proxima est consolatio, interficiet enim siue consumet ipsum Dominus. Perinde enim ut **ignis** etiam ante aduentum suum, cum adhuc procul fuerit, bestiolas tamen exiguas torpere ac stupere facit, absumitcp: hũc ad modũ Christus uel solo imperio, siue afflatu spiritus sancti pleno, delebit & obscurabit ipsum, solocp aduẽtu suo abolebit, hoc est, omnino uacuũ & inefficacẽ reddet. Vbi enim uisus tantũ fuerit, sistet deceptionẽ.

Cuius aduentus est secundum operationem satanæ.] Quisnam ille sit, nos docet, nimirum homo satanam in sese habens per se operantem.

In omni uirtute, & signis, & prodigijs mendacibus.] Hoc est, omnem exhibebit potentiam & uirtutem, sed nihil ueri habebit: omnia nanq; ad impostu̇ram uergent. Prodigijs enim mendacibus siue mendacij, hoc est, uanis & mentitis, uel ad mendaciũ du-

centibus

A centibus eos qui hisce accommodarint aurem. Hæc autem prædicit Paulus, ne seducantur qui tum uicturi sunt.

Et in omni seductione iniquitatis ijs qui pereunt.] Horribilis erit undique, ex potestate, ex crudelitate omnia faciens, ut imponat, atcp iniuriam inferat mortalibus, salutem ipsorum uastãs. Vt ne uerò quis ambigens quęrat, Quur ergo permisit eum Deus uenire, cum tantum sit incommodi daturus mortalibus? subdit, Ne metuas: in pereuntibus enim fortis est atcp robustus, qui etiamsi ille non aduenisset, increduli tamen permansuri erant.

Eo quòd charitatem ueritatis non receperunt ut ipsi salui fierent.] Charitatem siue dilectionem ueritatis Christũ appellat. utraq; enim erat, & propter utraq; aduenit, tum quia diligeret homines, tum ut ueritatem submonstraret. Innuit autem, quòd plurimũ sit roboris habiturus impostor ille apud Iudæos. illi enim non receperunt Christum, ne
Ioan. 5. que crediderũt ei, id quod & Christus eis dicit: Ego ueni, inquit, in nomine patris mei, & non suscepistis me. Si alius uenerit in nomine suo, istum recipietis.

Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut ipsi credant mendacio.] Mittet, id est, sinet ipsum uenire. Animaduerte autem, quòd primũ repulerint ueritatem, tumcp reliquit eos Deus, ac dominatum est in eos mendacium. Operationem autem erroris, opera Antichristi uocat, quę facit ut decipiat. uel illum ipsum sic nominauit motum & agitatum à Satana, ut multos seducat.

Vt iudicentur omnes qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati.] Nõ dixit, ut puniãtur (nam etiamsi Antichristus non uenisset, debebant puniri incredulî) uerùm ut condemnentur, inquit, ut sint ipsi inexcusabiles. Quid enim dicere queant,
B Propterea non credidimus Christo, cp discipuli eũ Deum prædicarint, nos autem audiuimus unum esse Deũ, ex quo omnia? Quomodo igitur credidistis Antichristo, qui se ipsum Deũ facit? Christus enim patri omnia referebat accepta, hîc uerò è diuerso. Sed dicent, Quoniam signa eius perspeximus. Atqui per Christum facta sunt etiam multa & magna. Atqui Christus etiam prædicabatur seruator à prophetis, hîc autem filius iniquitatis & interitus. Hãc ob causam condemnabuntur, quoniã ueritatem dimittentes, †συνέλογησαν, cõsenserunt, approbauerũt, eis placuit. † consenserũt, hoc est, placuit eis, ac lubenter appositi sunt iniustitiæ, hoc est, uastatori omnem iniustitiam & iniuriam aduersus mortalium animos adducenti, qui & re ipsa est iniquitas & iniustitia.

Nos aũt debemus gratias agere Deo semper pro uobis, fratres dilecti à Domino.] Quia horribilia dixerat, quæ possent auditoris animum concutere, nunc mitigat corda eorũ docens, hæc alijs quidem sint terribilia, nempe ijs qui pereant, aduersum quos etiam hæc ualoris ac roboris plurimũ habent. Nos autem debemus gratias agere Deo pro uobis, quòd electi sitis, quòd dilecti sitis à Deo. Si autem nos pro uobis gratias agimus, multo magis uos isthuc facere decet pro uobis ipsis.

Quoniam elegit † uos Deus à principio ad salutem in sanctificatione spiritus, & fi- †ἡμᾶς uos *per u habet Basilienſis codex, ſed in interpretatione habet, ſeruauit nos ἡμᾶς in prima perſona ut legiſſe uidetur Theophyl.*
de ueritatis.] Hanc ob rem gratias agimus, quia elegit uos Deus, & prædestinauit uos ad salutem, cum dignos uidelicet præscisset. Quomodo? in sanctificatione spiritus, hoc est, seruauit nos, sanctificans per spiritum. Deinde, ut ne quis dicat, Quid igitur nos? Nihilne attulimus? subdit, & fide ueritatis, id est seruauit nos qui attulimus fidem ueritatis, hoc est uerarũ rerũ. Nõ enim mendacijs quibusdã fidem adhibuimus, sed ueritati ipsi. Præsertim autem hîc secundæ fidei meminit, quandoquidem & post sanctificationem eius auctibus indigeamus, ne concutiamur.

Ad quod & uocauit uos per euangelium nostrum, in acquisitionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi.] Vt ne audientes fidem, extollantur apud sese, ut quam ipsi contribuerint ad salutem sui, nõ simpliciter hoc dimittit, uerùm hoc etiam, inquit, Dei est. Ad hoc enim uocauit uos, ad quale hoc? ut seruemini per sanctificationem & fidem. Proinde etiam si credidistis, gratia id uocantis est: nisi enim per uerbum quod prædicauimus uobis, uocasset uos, quomodo quæso audiuisse tis? Nec exiguam esse sibi gloriam, salutem nostram, Christus arbitratur. Gloria enim boni est, multos esse qui seruantur. Quis igitur non diligat talem Dominum? quis non uelit huius gloriam, siue suam ipsius salutem?

Itaq; fratres state, ac tenete traditiones quas edocti estis siue per sermonem, siue per

epistolam nostram.] Vel hinc etiam perspicuum est quòd pferaq; etiam sine scriptis per sermonem, id est, uiua uoce tradiderint, non solum per epistolam. Similiter autem & hoc & illa fide digna sunt. Itaque & ecclesiæ traditionem fide dignam existimemus. Traditio est: Nihil amplius quæras. Indicat autem hîc haud paucos esse commotos & fluctuantes.

Ipse autem Dominus noster Iesus Christus, & Deus & pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam in gratia, consoletur corda uestra, & confirmet uos in omni opere & sermone bono.] Adhortationem oratio excipit, hoc enim uerè est succurrere. perinde ac si dicat, Ego quidem dixi, ac totũ Deo acceptũ refe rendum est. Vbi sunt aũt qui filium propterea imminuũt, quòd in baptismate post patrem nominetur? Ecce enim hîc diuersum habetur: prius enim nominauit filiũ, qui dedit, inquit, consolationem æternam. Qualem hanc? spem, inquit, futurorum. Hęc enim est quæ sustineat corda nostra in tentationibus decidentia, futurorum bonorum spes. dedit autem hanc nobis Deus, non pro laboribus meritisue nostris, uerùm ex gratia. Hoc aũt dixit ut illorum animũ comprimat. Obserua aũt quomodo precationis modo excitet illorũ corda necnon mentes, curæ adeoq; prouidentiæ Dei pignora & signa ponens. Nam si nihil laborantibus consolationem impertijt, multo magis afflictis ac laborãtibus pro fide, dabit? Quocirca bonã de Deo spem cõcipite. Cõsoletur porrò, inquit, corda uestra, & confirmet in omni opere & sermone bono, hoc est, per omne opus & sermonẽ bonũ. Hęc enim est cõsolatio Christiani, facere aliqd boni & quod Deo placeat. Vel cõfirmet uos in doctrina recta operibusq; bonis, adeò ut nõ deferamini neq; abducamini à Christo, neq; succũbatis in tentationibus periculisue. id enim cõsolatio est. Qui enim firmatus est quæcunq; patitur, fert ingenuè, nec subuertitur. Cum enim
1. Pet. 3. dogma rectũ seruat, persuasus est de futuris stabiliter. Quia uerò bonam uitam ducit, lætatur quòd non ueluti maleficus, sed uelut Dei minister hæc patiatur.

CAPVT III.

QVod reliquum est, orate fratres pro nobis, ut uerbum Domini currat, & clarificetur, sicut & apud uos.] Ipse quidem orauit pro eis, ut firmentur: deinceps petit ab eis, ut pro ipso orent etiam, non ut ne periculis obiiciatur, in hoc enim positus erat, sed ut uerbum currat & clarificetur siue glorificetur. Nec laude caret hæc petitio, ait enim, Quemadmodum & apud uos: hoc est, ut omnes sic obediant, quemadmodum & uos. Adeò nihil priuati orabat, sed omnia Dei.

Et ut liberemur ab importunis & malis hominibus. non enim omnium est fides.] De repugnantibus contradicentibusq; uerbi prædicationi loquitur, deq; aduersantis-
2. Tim. 4. bus doctrinæ, qualis erat Alexander ærarius. Hoc enim occultè notauit, inquiens: Non enim omniũ est fides, hoc est, non omnes credunt, sed digni. perinde ac si quis dicat: Non omnium est militare in regijs uel regalibus signis, cæterùm eorum tantum, qui ad hoc sunt idonei. Simul autem excitat & commendat eos, siquidem tantam habent fiduciam, ut & doctorum prædicationem facilem reddant. Latenter autem & pericula indicat, sibi omnino ab resistentibus uerbo esse adducta. Hoc uerò satis erat eis ad consolationem, quòd talis tantusq; quum esset Paulus, adhuc tamen cum periculis luctaretur.

Fidelis autem est Dominus, qui confirmabit uos & custodiet à malo.] In superioribus dixit, Elegit uos Deus ad salutem, hoc est, selegit è multis. fidelis igitur est, id est, uerax, & omnino perficiet quod orsus est, & confirmabit uos sicut & orauimus, ut non porrò concutiamini. Custodiet autem, ut non præualeat contra uos satanas.

Confidimus autem in Domino de uobis, quòd quæ præcipimus, & facitis & facietis.] Postquam imprecatus erat eis, ac dixerat, fidelis est Deus, qui faciet quæ orsus est, ne iam existimantes totum esse Dei, ipsi torpeant & segnes euadant, ecce iamnunc & ab ipsis cooperationem postulat. ceu talia quædam dicat: Deus quidem fidelis est, & omnino faciet quæ sua sunt, sed si uos etiam operemini. Expende hîc sapientiam. Non dixit simpliciter, Confidimus de uobis: sed, In Domino: hoc est, clementiæ eius credimus, quòd ea sit confortatura uos, ut indicet ipsis omnia ex Deo pendere. Rursus non dixit simpliciter, Cõfidimus Domino: uerùm, De uobis, & quòd facitis & facietis, ut ne totum in Deum transferentes ipsi, ociosiores reddantur. Totum enim ad

A ad Deum reiiciendum est, sed ita ut nos etiam operemur. Nec fuit cõtentus dicere, Facitis: sed, Facietis, adiecit, ostendens necessum esse ut nobis ad extremum usq; spiritum uirtus adsit.

Dominus autem dirigat corda uestra ad dilectionem Dei, & ad patientiam Christi.] Iterum pro eis intercedit & orat, quanta illorum cura tangatur indicans. Quia enim nonnullos eorum obiurgaturus est, corda ipsorum præmitigat, ut uideatur ex multa charitate obiurgare. Ait igitur, Dominus dirigat corda uestra: hoc est, ad rectum tramitem uenire faciat, & non aberrare. Haud pauca nanq; sunt quæ à recto charitatis calle abducant, ut pecunia, facultates, uana gloria, adflictio, tentationes, pericula. Hæc aliaq; multa nõ sinunt nos ad dilectionẽ Dei recta accedere, diligereq; ipsum perinde ac necessariũ est. Quod præterea ait, Ad patientiam Christi, uel sic intelliges, ut patientes simus ac sustineamus, illius instar: uel ut cum patientia expectemus Christum, & non desperemus, sed firmiter credamus, quòd quæ promiserit, completurus sit. Patientiæ autem mentione facta, adflictiones significauit. Charitati autem Dei, adiunxit patientiam. hoc enim est diligere Deum, propter ipsum patienti animo esse, nec ciere turbas, uel contristari. Per Dominum autem hîc spiritum intellige, perinde ac magnus ait notauit Basilius.

Præcipimus autem uobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi.] Non semel indicauimus, Paulum seueriorem institutionem appellare præceptum. Nunc uerò terrificum magis faciens præceptum, Non nos præcipimus, inquit, sed Christus. Quæ enim ego dico, ille profectò dicit. Nam ut nusquam torpesceremus & ociosi essemus, ille præcepit.

B Vt substrahatis uos ab omni fratre inordinatè ambulãte.] Hoc est, ut separemini abs quouis inordinatè uiuente, siue diues, siue pauper, uel sanctus etiam fuerit. Nam à bonis operibus abstinentes, ad nugas ferè & res nullius momenti excidunt. Hæc autem inordinationis sunt. Quomodo? propter hoc ipsum quòd nihil agant, & quia excedat positum à præceptore ordinem. Infert igitur:

Et non secundum traditionem quam acceperunt à nobis.] Quam per opera uobis tradidi, forma & typus uobis factus: propriè enim huiusmodi est traditio.

Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos, quoniam non inordinatè nos gessimus apud uos, neq; gratis panem manducauimus ab aliquo.] Non inordinatè *Act. 20.* nos gessimus, id est, non fuimus ociosi. Inordinationem enim, ocium nominat, ut & suprà. Sic namq; res habet. Deus posuit hominem ad laborem, artusq; ad hoc effinxit: quocirca qui ociosus est, ab ordine suo deficit & creatione. Obserua hîc, quomodo gratis edere uocauit alimoniam qua ab eis alebatur. Atqui non gratis suppeditabatur alimentum, prædicabat enim. Est autem dignus operarius alimento suo. *Matt. 10.*

Verùm in labore & fatigatione nocte & die operantes.] Viden' epitases, exaggerationesue cùm laboris tum defatigationis? Nos uerò nisi uel ipsi Deo præferamur etiã ab ijs qui nunquam quicquam à nobis edocti sunt, ægro animo ferimus, ceu maxima iniuria affecti.

Ne quem uestrûm grauaremus.] Grauamen propriè est, ab inuitis accipere. Nunc autem hoc dicit, quòd pauperes fuerint Thessalonicenses.

Non quòd non habeamus potestatem, sed ut nos ipsos formã daremus uobis ad imitandum nos.] Erat enim ei potestas ociari, ut qui maiori opere occupatus esset, prædicationis nempe ministerio. eratq; ei potestas ut aleretur à discipulis, attamen liberalitate quadam operabatur, seq; ipsum & eos qui secum erant, enutriebat, ut illud ipsum discipulos etiam doceret.

Nam cum essemus apud uos, hoc præcipiebamus uobis: quòd si quis non uult operari, neq; manducet.] πρὸς ὑμᾶς, ad uos, id est, apud uos, uel uobiscum. In priore sanè epistola clementius & mansuetius de his disseruit, hîc uerò austerius agit. Si enim ipse nocte ac die operabatur, quãquam nulla esset ei necessitas ut id ageret, multo magis alios oportebat hoc facere.

Audimus enim inter uos quosdam obambulantes inordinatè, nihil operantes, sed curiose agentes.] Cum enim mens nostra semper mobilis sit, necesse est, si frugiferum opus non aggrediatur, ut infrugiferum & inutile attentet, perinde ac suprà cõmemora

tum est, adeoq; aliorũ curiosè scitari uitas, & hinc ad obtrectationem, ociosum sermonem, atq; adeò nugas deferri. Operari igitur oportet opera manibus. neq; enim eleemosyna est impartienda bene ualenti, qui laborare potest, atq; ociatur. At oro, inquit: inedia corpus macero. Enimuero id non est opus manuum, præsertim cum possis post hæc operari manibus & laborare. Quia uerò id renuis & aspernaris, tanquam ociosus condemnaris. Ecquî, inquiunt, qui docet, non cogitur operari? Ideo non cogitur, quia maius ac difficilius opus aggreditur, quod impedit ipsum à manuum operatione. Tibi autem priuatim uitam agenti, nihil huiusmodi incumbit. Peccas itaque, si laborem negligas.

Iis autem qui eiusmodi sunt, præcipimus, & obtestamur per Dominum nostrum Iesum Christum.] Quia seuerius eos inuaserat, dicens, Præcipimus uobis: mitiorem ac blandiorem facit sermonem, Obsecramus, inquit, mediatorem assumentes Christum, formidãda magis hoc pacto est adhortatio, plusq; autoritatis & ponderis nancisci tur.

Vt cum quiete operantes, suum ipsorum panem manducent.] Vtrunq; exigit, tum ut inordinatè se gerentes sint quieti, tum ut ociosi laborent, quò edant panem suũ ipsorum, non alienum, non enim oportet eos defigere oculos in alienas manus.

Vos autem fratres, nolite deficere benefacientes.] Animaduerte quàm illico paterna uiscera sint confracta: statim eos miseratus est. Segregamini ab ipsis, inquit, atq; separemini, sic tamen, ne fame eos interire sinatis. At quid, si ille confidens quòd ego alam ipsum, in ocio perduret? Satis est tibi ab eo diuelli, & nihil impertiri ei fiduciæ, ostendens te ei irasci. At si neq; hac ratione corrigatur, tu interea tamen ne cesses, ne desicias benefacere.

Quod si quis non obedit uerbo nostro, per epistolam hunc notate.] Quidam λόγῳ ἡμῶν, uerbo nostro, per v. legerunt, unde & sic intellexerũt: Si quis non obediat uerbo meo, qui sum Paulus per epistolam uobis loquens, hunc notate, atq; habete ueluti segregatum. Diuus autem Ioãnes Chrysostomus legit ὑμῶν, id est uestro, per v. sicq; intelligendum hunc locum nobis ostendit: Si quis non morem gerit uobis, dicentibus ad ipsum quæ per epistolam hanc meam didicistis.

Quomodo eleemosyna sit ociosis pauperibus danda.

Et ne cõmisceamini cum illo, ut cõfundatur.] Viden' quæ sit utilitas eum separari? ut rubore confundatur. Si enim simpliciter accipere, pudore dignum: quanto magis, si cum segregatione præbeant? Magna quondam pœna uidebatur segregatio, atq; adeò excommunicatio: sed hodie minus habet ponderis. Si enim à simpliciter ocio torpente fugiendum est, operaq; danda ut ab eo seiungamur, quanto magis ab aliis indigna facinora committentibus?

Et nolite quasi inimicum existimare, sed admonete ut fratrem.] Perinde ac cum suprà dixisset, Qui non operatur, neq; manducet, metuit ne iam fame pereant eiusmodi, & intulit, Vos autem nolite deficere benefacientes: hũc ad modum & nunc dicens, Ne commisceamini, metuit ne hoc ipsum excinderet eum omnino à fraternitate desperantem, propterea & intulit, Ne quasi inimicũ existimate, sed admonete tanquàm fratrem, & postquam eleemosynam dederis, iniunxit ut admoneas, non ut exprobres, ut & animo & corpore beneficium iam in illum cõferatur. Porrò frater qui admonet, non publicè traducit iniuriam, sed priuatim hoc facit, idq; cum mansuetudine. Doleat nobis, inquit, non quia impertimus, sed quia transgreditur legem Dei, ac ueluti si per morbo & ægritudine lugeamus. Audiant itaq; qui nõ solũ non impertiunt aliquid, uerumetiam contumelia afficiunt & iniuria pauperes, atq; lapidibus petunt. Propterte pauperie iste affligitur, ut curare tu queas uulnera tua per clementiam tuam quam illi exhibes: tu uerò eum qui tui causa inops est, repellis? Quantæ sunt ista insipientiæ? quantæ ruditatis ac stupiditatis?

τόπῳ loco, habetur in textu, sed in glossa habetur πρόπῳ modo, ut Theop. et Chrys. legisse uidentur.

Ipse uerò Deus pacis det uobis pacem semper in omni τόπῳ loco.] Vbiq; post paræneses precationem & uotum ponit, ueluti sigilla quædam & indicia uel obsignationes repositarum rerũ, orationes adijciens. Hîc igitur quia uerisimile erat pugnas oriri ab huiusmodi occasionibus, cum ij qui separantur, asperiores redduntur, opulentiorésque non porrò elargiantur egentibus segregatis alacriter, haud immeritò pacem eis exoptat, eámque semper. Hoc enim est quod quæritur, ut semper ipsam habeant, atque adeò omni modo, ut nulla ex parte contentionis eis occasio relinquatur, neque ex uerbo,

uerbo, neq; ex opere. Sic enim fiet, ut citra difficultatem & illos ad rectiorem uitam reuocetis, nihil enim adeò prodest ad perficiendum ea quæ uolumus, atq; pacificum esse, necnon turbatione uacare, neq; ex odio uideri quenquam obiurgare.

Dominus cum omnibus uobis.] Hoc & Dominus promisit. Ecce, ego uobiscum sum omnibus diebus. Si ille cum omnibus uobis fuerit, tam ociosis quàm non talibus, omnia bona contingent. ocios is enim medebitur, & operantes firmabit. *Matt. 28.*

Salutatio mea manu Pauli.] Salutationem appellat orationem, indicans quòd & salutare conueniebat, cum lucro spirituali ea res esset & omnino, & non simpliciter amicitiæ symbolum.

Quod est signum in omni epistola, hoc ita scribo.] Vt ne deprauentur epistolæ meq; à quibusdam impostoribus (hoc enim, perinde ac in principio diximus, faciebant plerique) Ego, inquit, subsigno mea manu. In omni autem epistola, quę fortasse ad uos mittenda est: uel simpliciter, In omni, ad quoscunq; etiam missa fuerit. *Paulinarum epistolarũ symbolum.*

Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.] Et à gratia orsus est, & in gratiam rursus finit epistolam, utrinq; ueluti magnis munimentis muniens & firmans quæ dicuntur, cùm fundamenta firma tutaq; ponens, tum finem firmum adducens. Si enim gratia uobiscum fuerit, quæ à principio seruauit uos, omnes infirmitates uestras contemptibiles reddet: hoc enim est gratiæ. Erit autem, nisi hanc persequamini. Gratia pias gratasq; mentes incolit, simplicitatem & fraternam dilectionem habentes. Faciat Christus ut & nos eiusmodi mentibus imbuti, fraternam dilectionem demonstrantes, & errantes fortefortuna, tanquam fratres nostri sint, commonefacientes: omnibusq; modis ipsorum correctionem, uitæq; sanctioris formam erga eos cum pace efficientes, à gratia custodiamur Domini nostri Iesu Christi, qui assumpsit nos, perduxitq; ad patrem in spiritu sancto, quem decet omnis gloria in secula. Amen.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit ex Athenis.

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI in priorem diui Pauli ad Timotheum epistolam Enarratio.

ARGVMENTVM.

EX Pauli discipulis Timotheus erat, adeò probatus, & adiunctus Paulo, ut ab eo etiam circuncidi uoluerit per dispensationem, cum tamen alijs circuncisionem prohiberet Paulus, ipsiq; Petro huius causa restitisset. Insuper Paulus pleriscq; in locis uiro huic uirtutem tribuit, cui nunc de uarijs rebus necessarijs scribit. Quærat autem hic quispiam, Cirnam tandem Silæ, neq; Clementi, neq; Lucæ, nec alij cuipiam, qui multi cum ipso conuersabantur, scribat, sed Timotheo, Titoq; solis? Potest igitur responderi, quòd illos secum circunduxerit, istis autem ecclesias commiserit. opus igitur erat hos scriptis admonere, & quæ agenda essent explicare. Si autem quærant, cur non hos prius in omni sapientia perfecerit diuina, ac tum ut alios docerent præfecerit, sed postquam eis docendi munus commiserit, rursum illis scribat ac perficiat; discat primùm quidem, quòd nemo perfectus sit, etiamsi doctor fuerit, sed & ipse in multis opus habeat institutione atque ductu à perfectioribus: maximè uerò in ecclesia primùm recens constituta haud facilè erat episcopum omnia per uerbum ipsum efformare atque perficere. Deinde obserua per uniuersam epistolam hanc, quòd non sit talis ad Timotheum institutio, qualis ad discipulos esse solet, sed qualis præceptori conuenit. Act. 16. Galat. 2.

CAPVT I.

PAVLVS Apostolus Iesu Christi, iuxta mandatum Dei seruatoris nostri.] Quia legem est laturus Timotheo, fide dignum sermonem faciens, seipsum Apostolum prædicat. Non enim mea, inquit, loquor, sed uerba eius cuius sum legatus, quare uide ne sis inobediens. Quia uerò ingens erat Apostoli authoritas ac dignitas, ne uideatur arrogans ostentator, adijcit, Iuxta mandatũ Dei. Non ipse, inquit, functionem hanc mihi arrogaui, uerùm ineuitabile mihi hoc officiũ est, cui obstrictus

† ἀναφανδὸν, id est, apertius, manifestius: malim cum Chrys. legere ἀναφερόμενον, id est, efficacius, siue maioris efficaciæ.

sum, ac herile mandatum impleo. Secundum mandatum enim, quod ait, est †apertius, quàm si diceret, uocatus. Atqui pater nusquam ei uidetur mandasse, sed Christus. Ad gentes, inquit, longinquas mittam te, & rursus, Cęsari oportet te sisti. Tum spiritus, Segregate uel exhibete mihi Paulum. attamen quæ filij sunt, & spiritus, patris esse dicit. Audi enim quæ sequuntur.

Et Domini Iesu spei nostrę.] Viden' commune esse mandatũ? Animaduerte autem quomodo & Dauid de patre dicat, Spes omnium finium terræ, quinetiam & Paulus ipse alio in loco dicit, Speramus in Deum uiuentem. nunc autem filius dicitur spes nostra. sic omnia tam patris quàm filij sunt communia. Opportunè autem hæc cognomina posuit, seruatoris & spei. Postquam enim præceptor ipse multis colluctetur difficultatibus (uniuersum enim bellum in ipsum conuertitur) quasi eo occumbente cæteri sub eo facilius etiam cadant, iuxta illud, Percutiam pastorem, & dispergentur oues: Non oportet, inquit, succumbere aut decidere animo. seruatorem enim habemus, nõ hominẽ, sed Deum ipsum & patrẽ, qui citò nos à periculis liberabit. Quod si uerò ab his statim seruati non fuerimus, potiora sanè & utiliora sperare oportet: spes enim nostra, quæ pudefieri non potest, Christus est. His enim duabus de causis, pericula toleramus, uel cp celeriter ex ijs conseruemur, uel quia bonis spebus alamur.

Matth. 26. Zach. 13.

Timotheo genuino filio in fide.] Hoc est, per fidem genito mihi. Nam præpositio In, ualet per. perinde ac alio in loco dicit: Per Euangelium uos genui. Laudans autem eum, Non filius tantùm es, inquit, sed genuinus & germanus filius. Genuinum ideo dicit, quòd Timotheus præ cæteris erga ipsum similitudinem seruabat, & quia ipsum Paulus genuina charitate prosequebatur. Sapientissimè autem posuit, In fide, ut uehementius Timotheum ad hanc inungat & accendat. Si enim principio tantam exhibuisset fidem, ut propter hanc Pauli germanus diceretur filius: multo magis nunc ea instructum & armatum esse oportet, & non decidere, nec turbari, fidei enim est confidere de futuris bonis.

2. Cor. 4.

Gratia, misericordia, pax.] Nusquam in alijs epistolis posuit misericordiam, uerùm in hac tantùm, ex magno paterno affectu maiora filio exoptans, tanquam metuens ei, atq; eius nomine tremens, cui & de stomachi ratione præcipiebat, simul cp maiore misericordia præceptores indigeant.

Infrà 5.

A Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo Domino nostro.] Rursus hic est consolatio. Si enim pater noster Deus, ueluti liberorũ nostri curam gerit: itaq; & miserebitur nostri, gratiamq; dabit, ut omnibus nos grati simus, ac pacẽ habeamus ab hostibus.

Sicut rogaui te ut remaneres Epheſi, cum irem in Macedoniam.] Obserua hìc moderationem, quî non doctoris, sed supplicis sit usus uoce. Non enim dixit, Mandaui: sed, Rogaui. ad mansuetos enim discipulos eo nos imbutos esse affectu oportet: ad perditos autem corruptósue & non genuinos, secus nos affectos esse conuenit. Rogat autem hunc ut remaneret Epheſi. Non enim sufficiebat epistola quam ipsis scripserat Paulus. ad literas enim minus curæ adhibere solent homines. Fortasse autem & hoc contigit priusquam eis epistolam scriberet. Quæritur enim núncne ipsum illic constituerit Timotheum, ut episcopum ageret. Quod quidem & uidetur. dicit enim deinceps'

Vt denunciares quibusdam ne aliter docerent.] Non dixit ut rogares, sed ut denuncies, siue præcipias, quod austerius est. Non expressit autem hos nominatim, ut ne imprudentiores faciat reprehensione publica. Aliter autem docere, est alia præcepta subintroducere. Fuerunt enim multi ex Iudæis pseudapostoli ad legem trahentes, gloriæ cupiditate, & quòd cuperent salutari doctores ac præceptores.

Neq; intenderent fabulis.] Falulas non legem dicit, sed obseruationes & praua dogmata.

Et genealogijs interminatis.] Auos enim & proauos denumerabant, ut historię gloriam sibi uindicarent. Infinitis autem genealogijs, uel quòd ad priora tempora cõscenderent, uel quod ad extremum nihil haberet utilitatis, uel quòd non facilè quidem concipi animo & uideri, difficulterq; cõprehendi possent, ut quę uariæ & intricatæ essent. Verisimile est autem & Græcos ipsum hìc notare. fabulæ enim sunt eis & genealogiæ quibus deos suos recensent.

Quæ

A Quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem Dei quæ est in fide.] Hoc est, Deus quidem dispensauit & ordinauit fide suscipere omnia, ipsi uerò quæstiones suas subintroducentes, Dei ordinem & ædificationem dissoluunt. Vel quia magna Christus nobis donare uoluit, ineffabilem etiam dispensationem circa nos exhibuit. Hanc igitur bonitatis ipsius dispensationem fides recipit, genealogiæ uerò nequaquã. Quæstiones enim subintroducunt, Quomodo posit hoc fieri? Quomodo credamus de futuris? Quæstio itaq; fidem eijcit. Ecquî Dominus igitur dixit, Quærite, & inuenietis? & rursus, Scrutamini scripturas? At quærite quidem de oratione dixit, & ardenti desiderio: Scrutamini uerò, ut exactam illarum rationem addiscatis, probecp teneatis eas, ut ita desistatis tandem à petitione & inquisitione.

Matt. 7. Ioan. 5.

Finis autem præcepti est charitas ex corde puro.] Si præcipias, inquit, non aliter docere, hoc perficies nempe charitatẽ. Quòd si hãc inseueris, uniuersum dogma prauũ atq; peruersum abibit & peribit. Antea enim cum nõ esset dilectio, inuidia erat. ex hac dominatus cupiditas, ex hac porrò docendi ambitio nascebatur, indecp hæreses suboriebantur: nunc autem non sic. Charitatem autem postulat synceram, nõ eam tantum quæ in uerbis est, uerùm quæ ex corde, eocp puro, non fuco & hypocrisi adumbrato: quæ ex affectu & condolentia constet atcp promanet.

Et conscientia bona, & fide non ficta.] Quia prædones, prædones etiam diligunt, at enim isthuc non est ex conscientia bona, sed ex praua, necp ex fide non ficta. Qui enim syncerè in Deum credit, nõ sustinet unquam à uera charitate excidere: siquidem ea omnes complectitur & fouet. Latro autem prætereuntes occidit: unde colligere poteris, eum qui charitate uacet, necp fidelem esse.

B De quibus quidam aberrantes, conuersi sunt ad uaniloquium.] ἀστοχήσαι, de iaculatoribus dicitur qui sine arte sagittas emittunt. Hic uerò, inquit, opus erat arte, ut recta iacerent tela, necp à scopo aberrarent, enimuero nonnulli ueluti à scopo à fide & charitate aberrarunt, & propterea deflexerunt ad uaniloquium. Quomodo autem id contigerit, subdit.

Volentes esse legis doctores.] Hoc est, languentes dominatus amore, gloriæcp cupiditate insanientes. Non enim tales fuissent, si dilectionem habuissent & fidem.

Non intelligentes necp quę loquuntur, necp de quibus affirmant.] Hìc reprehendit eos tanquam ignorent qui sit scopus legis, & ad quod usq; tempus authoritatem suam retineret. Si itaq; ex ignorantia peccarunt, non merentur condemnationẽ. haudquaquam. nam à cupiditate regnandi ea erat ignorantia, tum ex eo quòd charitatem non continerent. Volentes enim esse, inquit, legislatores, legisq; doctores, ignorant: proinde ignorantiæ istius ipsi sibi sunt authores. De quibus autem affirmant uel stabiliunt: de purificationibus cæterisq; corporalibus obseruationibus.

Scimus autem quòd bona sit lex, si quis ea legitimè utatur.] Hoc est, nõ solum eam per uerba explicet, sed per opera etiam perficiat. Nam qui docet quæ legis sunt, nec facit interim, illegitimè usus est lege. Aut aliter etiam legitimè utitur lege, qui per eam ad Christum ducitur. Lex enim cum non possit nos ducere rectè, seu iustificare, ad Christum nos remittit, atq; hic est ipsi scopus. Quocirca lege utitur legitimè, hoc est, quẽadum ipsa lex iubet, qui Christum legi præfert.

Sciens hoc, quòd iusto non est lex posita.] Quare non expectat ut ab ea discat quid faciendum sit: hoc enim nouit, nec supplicium metuit. Iustum autem hìc intellige, qui uirtutem perficit: qui non metu legis, sed propter ipsam honestatem, & malitiã odit, & uirtutem cõplectitur: ac maiora quàm lex postulet, transigit, nõ postulans eam institutricem habere, quæ sibi flagra admoueat, sed uirilem uirtutem spirans, puerilia transcendit: perinde ac medicus uulnera habenti aut ægrotanti paratus est, non ualenti probè: ac frenũ inordinatè se gerenti & inobedienti equo, non obtemperanti & mansueto necessarium est.

Sed iniustis & inobedientibus, impijs & peccatoribus, sceleratis & cõtaminatis, patricidis & matricidis, homicidis, fornicatorib. masculorũ cõcubitorib. plagiarijs, mẽdacib. periuris.] Speciatim peccata explicat, ut persuadeat erubescere ob legis præsidentiã & præfecturã. Hęcaũt omnia Iudæi fuerunt. Cũ enim sæpius idola adorarẽt, liberos suos dęmonib. immolarẽt, Mosem lapidib. peterẽt, quorũ manus sanguine plenę essent, nõ-

Psal. 77. & 105.

ne im-

Exod.17. ne impij ſunt & homicidæ? Aliaq; omnia reuera in ipſis inuenies, ſi hiſtorias perluEſai.1. ſtres. Propterea igitur data eſt illis lex, ut huiuſmodi uitia comprimat: quod & alio in
Galat.3. loco dicit, Lex præuaricationis gratia lata eſt. Iuſtis autem, tanquam ad tranſgreſsiones non declinantibus, lex non eſt neceſſaria.

Et ſi quid aliud ſanæ doctrinæ aduerſatur.] Quæ cõmemorata erant, ſatis certè fuerant: attamen per præteritionem generatim dixit, Et ſi quid aliud. Oſtendit autem hîc, quòd ex corruptis dogmatibus huiuſmodi affectiones aditum recipiant, ſanæ enim doctrinæ hæc omnia ſunt contraria.

Secundum Euangelium gloriæ beati Dei.] Hanc ad rationem conſtrues: Sanæ doctrinæ, quæ eſt ſecundum Euangelium. Gloriæ autem ipſum Euangelium appellat, propter eos qui in perſecutionibus pudefiebant, & propter Chriſti paſsionem, commonſtrans ipſam Chriſti paſsionem & perſecutiones eſſe gloriam & ſplendorem: uel quòd præbeant futuram gloriam. Etiamſi enim præſentia, inquit, confuſionem habeant, futura tamẽ gloriam: atq; hanc nobis annunciat Euangeliũ. omne enim Euangelium futurorum eſt, non præſentium. Vel gloriam cultum appellat Dei, quem Euangelium nobis inducit ac prædicat.

Quod creditum eſt mihi.] Mihi, inquit, non pſeudapoſtolis: horum enim Euangelium, pudoris eſt & ignominiæ, non gloriæ.

Gratiam habeo ei qui me confortauit, in Chriſto Ieſu Domino noſtro.] Quia dixerat, Quod mihi creditũ eſt, ne uideatur ideo gloriari, ad Deũ iſthuc refert. Illi, inquiens, gratia debetur, qui uires mihi dedit ut ualeam recipere tale onus: aduerſus enim quotidianas mortes conſiſtere, non erat humanæ potentiæ. Hæc reuera eſt humilitas & ani
Vera humilitas non in uerbis, ſed in animis conſiſtit. mus minimè alta ſpirans uel ſuperbiens. Noſtra uerò humilitas non eſt ταπεινοφροσύνη, B
Paulus cur electus, non item Iudas. id eſt, humilium rerum affectus, ſed eſt ταπεινοφρήμοσύνη, id eſt, in uerbis tantum conſiſtens & lingua humilitas.

Quia fidelem me exiſtimauit, ponens in miniſterio.] Ne quis ex incredulis dicat, Si totum Dei eſt, & nihil à nobis affertur, cúrnam Paulum talem fecit, Iudam uerò non item? eiuſmodi obiectionem diluit, inquiens: Non ſimpliciter roborauit me, neq; cira tra iudicium, ſed quia inuentus ſum fidelis. Neq; ſic etiam apertè locutus eſt, uerùm quia fidelem me putauit, ſuamipſius uirtutem opuſue contegens. Non aſſero, inquit, me fuiſſe fidelem, uerumenimuero ille me talem exiſtimauit. Vnde hoc perſpicuum? ex eo quòd me poſuit in miniſterio. quomodo enim me poſuiſſet, niſi quandam aptitudinem in me uidiſſet? Hanc ad rationem in ædibus ipſi œconomi gratias agunt dominis, quòd ſibi crediderint ædium adminiſtrationem, atq; hoc pro iudicio accipiũt,
Act.9. quòd alijs fideliores habeantur. Inſuper Deus etiam ipſe de eo dicit, Quoniam uas electionis mihi eſt, ut portet nomen meum. Erat igitur idoneus ut portaret. Accepit autem uirtutem à Deo, ut opus iſthuc perficeret. qui enim geſtaturus eſt magnum Chriſti nomen, ut ipſum infigat animis credentium per prædicationem, non exiguo robore indiget. Geſtat autem ipſum, quiſquis in cogitationibus, uerbis & opere ſe dignum eo gerit. Nam qui huiuſmodi non fuerit, haudquaquam etiam geſtat. qui enim, cum neq; Chriſtum omnino in ſeſe habeat? Et in alijs itaq; diuus Paulus commodè ſe gerebat, uel quatenus nihil herilium bonorum ſibi uindicabat, ſed quę ſua potius erant, Do
2. Cor.15. mino referebat accepta. Laboraui enim, inquit, omnibus alijs abundantius, non ego autem, ſed gratia, ac multa id genus alia.

Qui prius blaſphemus fui, & perſecutor, & contumelioſus.] Expende hîc quomodo extollat miſericordiam Dei, priorem ſuam anteq; actam uitam enarrans. Porrò ſi quando de Iudæis diſputat omni condemnatione dignis, nihil tale ad eos refert, de ſeipſo autem talia recenſet, Non ſolum blaſphemus, inquit, eram ipſe, neq; ad me uſq; ipſum ſtatuebam & terminabam malitiam: ſed etiam alios uolentes piè uiuere, perſequebar: nec ſimpliciter, ſed contumelioſè & uiolenter rem ipſam peragens.

Sed miſericordiã conſecutus ſum, quia ignorans feci in incredulitate.] Oſtendit ſeipſum ſupplicio dignum, talibus enim miſericordia ſolet obtingere. Quam uerò ob cauſam reliquis etiam Iudæis miſericordia non eſt communicata? Quoniam non ex igno
Ioan.12. rantia peccarunt, ſed ualde ſcientes. Plericq; enim ex Phariſæis credebant quidem, at
& 5. tamen non confitebantur: gloriam enim hominum magis dilexerunt, quàm gloriam Dei.

A Dei. Et Chriſtus, Quomodo poteſtis, inquit, credere, cum gloriam ab hominibus accipiatis? Quin & ipſi Iudæi dicebant, Videtis quòd nihil proficitis, ecce mundus poſt ipſum abit. Vbiq; enim eos regnandi libido uexabat ac turbabat. Ac rurſus dixerũt iſti, Nemo poteſt remittere peccata, niſi ſolus Deus. Statim autem Ieſus fecit hoc, quod dixerunt ſignum eſſe Dei. quomodo igitur non crediderunt? nunquid hæc ignorantiæ *Marc.2.* ſunt peccata? fortaſſe aũt quiſpiã dixerit: Vbi Paulus igitur tum erat? *ad pedes Gamalielis*, nõ cõmixtus adiunctusq; turbis. Gamaliel emi homo erat priuata ſua curãs. Quo *Act.22.* modo igitur poſtea Paulus in carcerem conijciebat Chriſti diſcipulos? Quia uidebat uerbum creſcere, ac æmulabatur deniq; pro lege, iſti autem regnandi cupiditate æſtuabant. Quomodo autem in lege exactè inſtitutus erat Paulus, & ignorabat Chriſtũ per ſcripturas? Propterea & ſeipſum condemnat, q; ignorantiæ morbo laborarit, quam incredulitas peperit: propterea & miſericordiam ſe conſecutum ait.

Superabundauit autem gratia† Dei cum fide ac dilectione quæ eſt in Chriſto Ieſu.] †*Hũc habet codex Baſilienſ. Chryſoſtomus uerò & alij legũt* κυρίου ἡμῶν, *id eſt, Domini noſtri.* Cum & multa & magna dixiſſet de clementia Dei, q; dignum extremo ſupplicio miſeratus ſit, nunc ait: Non ſolũ hoc, uerumetiã filiorum adoptione dignatus eſt, & fratrẽ & amicũ & cohæredem fecit, adeò exuberauit gratia clementiæ ipſius. Ne uerò dicat aliquis, Quia ubiq; gratia eſt, ſublata eſt igitur noſtra uoluntas ac deliberatio: ſubdit, cũ fide ac dilectione. Fidem enim, inquit, attuli ego, credens q; poſſit me ſeruare: & charitatem, quã & ipſam in Chriſto Ieſu acquiſiui. dilectionis enim erga Deũ Chriſtus mihi conciliator eſt, nõ lex. Indicat aũt cum fide charitatẽ ſimul adducendã: ex charitate emi mandatorũ legis eſt peractio, ſicut Dominus dixit, Si diligitis me, mãdata mea ſeruate. *Ioan.14.*

Fidelis ſermo, & omni acceptione dignus, quòd Chriſtus uenit in mundum peccatores ſaluos facere.] Quia dixerat, mei, cum perſecutor eſſem, miſertus eſt, Ne miteris, inquit, neq; ſis incredulus magnitudini doni & gratię: nam in hoc ipſum uenit in mundum, ut & omnes peccatores ſaluos faciat. Fidelis igitur ſermo, dignusq; qui ſuſcipiatur. Non enim propterea quòd magna ſint quæ data ſunt, dignum eſt non credere: ue
B rùm quia immenſa eſt donantis bonitas, hinc dignum eſt ut credamus, & recipiamus. Hoc autem ad Iudæos qui legi aduertebant animum, deflectitur, ut oſtendat eis quòd ſine fide non poſsint ſalui eſſe.

Quorum ego primus ſum.] Quomodo cum aliàs dixiſſet, Secundum iuſtitiam legis factus inculpatus, nunc primum peccatorum ſeipſum cõſtituit: Quoniam ad iuſtitiam quæ eſt in Chriſto, iuſtitia legis collata, peccatũ eſt, ut cui nunc neq; tempus neq; locus porrò relinquatur. Quamdiu enim tempus ſirum habebat, tamdiu iuſtitia erat, perinde ac luna & lucerna nocte quidem lucent. Quando uerò Chriſtus tanquam ſol illuxit, tunc ipſam ocultauit: ac peccatum poſthac committit, planeq; eſt ſtolidus, qui lucerna utitur fulgente ſole. Alio autem in loco hoc etiam dicit, Nam nec glorificatum *2. Cor.3.* eſt, quod claruit in hac parte. *Philip.3.*

Sed ideo miſericordiam conſecutus ſum, ut in me primo oſtenderet Ieſus Chriſtus omnem longanimitatem, ad informationem eorum qui crediturí ſunt illi in uitã æternam.] Vide animi humilitatem. Propterea, inquit, miſericordiam mihi impertijt Chriſtus, ut nemo deinceps peccatorum deſperet, ſed bonam ſpem concipiat ſibi condonari noxam, cum animaduertat Paulum, qui reliquis omnibus grauius peccaſſet, conſeruatum & ſaluum eſſe factum. Oſtendit aũt ſeipſum non fuiſſe dignum condonatione, cæterùm propter aliorũ ſalutem ſe clementiam Dei conſecutum eſſe. Non dixit aũt, ut in me oſtendat longanimitatem, ſed omnem. perinde quaſi dicat, Cum in immenſum peccaſſem, omni miſericordia indigebam, uniuerſaq; eius clementia, nõ parte eius aliqua, ut ij qui ex parte flagitia commiſerunt, ad informationem, inquit, hoc eſt, ad exemplar, ad conſolationem & adhortationem omnium uolentium credere.

Regi autem ſeculorum, immortali, inuiſibili, ſoli ſapienti Deo honor & gloria in ſecula ſeculorũ. Amen.] Quia de filio magna admodum locutus erat, nimirum quòd deſperatos etiam & cõdemnatos ſeruaret, ne quis putet patrem hîc priuari ſua functione, ad illum etiam gloriam refert. Hæc autem omnia & ipſi filio ſunt cõmunia, nam & ipſe rex eſt ſeculorum. Si enim ſeculorum conditor, quomodo non rex, & immortalis, & inuiſibilis diuinitate, ſoluſq; ſapiens? ipſe nanq; eſt ſapientia patris. Hæc & *2. Cor.3.* de ſpiritu dicuntur, Soli enim ſapienti dixit, non ad diſcrimen filij & ſpiritus, haudquaquam,

quanquã.uerumenimuero quia & angeli & homines ſapientiam habẽt, oſtendit eum ſolum propriè ſapientem eſſe, quippe qui ſit fons & author ſapientiæ. Quæcunq; aũt aliæ creaturę ſapientiam habent, per participationem habent. Gloria autem & honor, non per uerba tantum, uerumetiã per opera. Illa enim gratos tantummodo nos oſtendit, hæc uerò imitatores ipſius efficit, quod & maius eſt. Gloriam autem in uerbis propterea poſtulat, ut ipſum diligamus, eiq; attenti ſimus, ac geramus morẽ, ut adeò hinc adiutemur: perinde ac qui ſolis iubar admiratur, ſeipſum adiuuat, ut qui lætetur lumine, eiusq; iubare ad opera utatur: quemadmodum qui ignorat luminis gloriã, ſeipſum afficit damno, cum non utitur eo ad operationem ſuam.

Hoc præceptũ cõmendo tibi fili Timothee.] Cum præceptũ dixiſſet, quod herilem iuſsionẽ reſpicit, ſubintulit, Fili Timothee. Nõ enim cũ athoritate & ſeuero imperio, ſed ut filio hæc loquor. Dixit autem cõmendo, ut naturam rei accuratè indicaret, tum q; non ſint noſtra quæ habemus, ſed Dei. Quæ igitur dedit, ea ut cuſtodiamus par eſt.

Sacerdotes à prophetia creabantur.

Secundum præcedentes in te prophetias.] Doctrinæ ſiue inſtitutionis & ſacerdotij dignitas cum magna eſſet, Dei calculo indigebat, ut qui dignus eſſet, reciperet. Propterea antiquitus à prophetia creabant ſacerdotes, hoc eſt, à ſpiritu ſancto. prophetia enim eſt, præſentia etiã dicere. Hunc ad modũ Timotheus ad ſacerdotiũ & ſacram hanc functionem eſt electus. Quandoquidem autem prophetias dicit multas, fortaſſe quando ſuſceptus eſt in diſcipulum primùm, & quando circunciſus eſt & electus, omnia cum prophetia fiebant. Ait ergo, Præcipio tibi iuxta præcedentes in te prophetias: hoc eſt, ad illas reſpiciens, ueluti ab eis doctus, ut dicam tibi quid te deceat, Adhortor te ut dignè illis ambules, nec eas dedecore afficias.

Vt milites in illis bonam militiã.] Quid præcipio tibi? ut milites in ipſis: hoc eſt, ut nõ tranſgrediaris leges ipſarũ, ſed quemadmodum te ipſæ elegerunt, & ad quod elegerunt, ut milites bonam militiã. Eſt enim & mala militia, quãdo quis membra ſua exhibet arma peccato & impuritati. Militiæ autem meminit, ut indicet omnibus eſſe bellũ Chriſtianis acre, maximè uerò doctori. Proinde eum ſobrium eſſe decet, & uigilantẽ, neq; quicquam laxi oſtendere.

Talis ſit doctor quales ſuos diſcipulos eſſe poſtulat.

Habens fidem & bonam conſcientiam.] Ne exiſtimes, inquit, cum prophetia ſacerdotio fungi tibi ſatis eſſe: uerùm oportet te habere fidem, ut uerbum rectè doceas, bonamq; conſcientiam, hoc eſt, uitam irreprehenſibilem comparaſſe. Ex hac enim eſt bona conſcientia, ut aliis præſidere poſsis. Vt enim imperatorem primùm oportet bonũ eſſe militem, hunc ad modum doctori conuenit ut habeat ea quæ à diſcipulis exigit. Hinc autẽ diſcamus, etiamſi doctores & præceptores fuerimus, ne dedignemur neq; aſpernemur ſuperiorum nobis cùm iudicia tum adhortationes.

Quam quidam repellentes, circa fidem ſunt naufragium paſsi.] Quam, bonam conſcientiã uidelicet. Nec immeritò: cum enim uita impura fuerit, dogmata etiã inde peruerſa naſcuntur. Vt eñ metu futurorũ non torqueantur impurè uiuentes, perſuadent ſibi omnia eſſe uana quæ de religione noſtra dicuntur. Quare qui fidem repulerit, cogitationibusq; & rationibus omnia permiſerit, naufragiũ facit circa fidem. fides enim portus eſt tranquillus, mentem & tranquillitatem transferens. Quæſtiones aũt fluctus ſunt, mentem ceu naufragum miſerabilem aliàs aliò rapientes, petriſq; & ſaxis allidentes, uel ſubmergentes etiam.

Ex quibus & Hymenæus & Alexander.] Animaduertis quomodo iam olim fuerint uani doctores à fide diſcedentes, rationes uanasq; quæſtiones ſequẽtes. Ne igitur etiamnum deficias, ſi eiuſmodi conſpexeris, ſed reſiſte illis.

Quos tradidi Satanæ, ut diſcant non blaſphemare.] Alios erudiens Satanas, quomodo ſe ipſe non inſtituit? Non dixit ut erudiat, ſed ut erudiantur. Non ille hoc efficit, ſed hoc ex re geſta accidit. Vt enim tortores innumeris referti malis, aliis cauſam præbent, ut moderatè uiuant: ſic & diabolus. Cur autem non per ſeſe Paulus puniuit, perinde ac illum Bariesum, ut Petrus etiã Ananiam? Vt cum uehementia & atrocitate pœnæ, maior ſit contumelia: atq; ut oſtendat ſe Satanæ imperare, ut ex eo maiorem eis terrorem & metũ incutiat. Imò & infideles ipſi puniebant, ut diſcerent ſe nõ poſſe latère. nam & Ananias incredulus erat, cum adhuc tentaret. Porrò qui hoc didiciſſent, atq; è fide euerſi eſſent, Satanæ tradebant, indicantes ipſis quòd non propria poteſtate

Act. 13. & 5.

poteſtate, ſed ipſo apoſtolorum carcere clauderentur. Vel quia eos qui emendari uolebant, nõ puniebant ipſi, incorrigibiles uerò ipſi puniebãt. Quomodo uerò tradebatur Satanæ: Ejiciebatur ex eccleſia, abiiciebatur à charitate, tradebaturq; nudus lupo. Vt enim olim tabernaculũ protexit nubes, ſic & Chriſti eccleſiã ſpiritus paracletus. Si quis igitur extra hãc, etiã extra ſpiritũ fuerit: & citra laborẽ ab alijs deinceps capi poteſt. Talis igitur excõmunicationis mulcta eſt. Deus etiã ipſe, morbis tradẽs & afflictionibus peccatores, erudit per hæc. Dum iudicamur eñ à Domino, erudimur. Animaduerte autem, q rationibus inquirere diuina, ſit blaſphemare. Iniuria enim fit diuinis rebus, ſi quis eas humanis rationibus putet comprehendi poſſe.

Tradi ſatanæ.

Exod. 40.

1. Cor. 11

CAPVT II.

OBſecro igitur primum omnium fieri obſecrationes, orationes, poſtulationes, gratiarumactiones, pro omnibus hominibus, pro regibus, & omnibus qui in ſublimitate conſtituti ſunt.] Primum omniũ, id eſt, in quotidiano cultu. Etenim ſacerdos ueluti cõmunis orbis terrarum pater, conſiſtit omniũ curam gerens, quem et pro cunctis oportet mortalibus preces fundere, perinde ac Deus cui ſacrum facit, ac ſacerdotio fungitur. Obſerua hîc magnã & latè patentem gratiam. nam Iudæorum preces eiuſmodi non ſunt. Nec dixit ſtatim pro regibus, ut non uideatur adulari. enim uerò cum prius dixiſſet pro omnibus hominibus, tũc ſubiunxit, pro regibus. Etiamſi enim infideles fuerint reges, pro ipſis tamen orandum, tũc enim tales erant. Duo autem bona oriuntur ex eo q pro cunctis mortalibus intercedimus. Inimicitia diſſoluitur, quæ nobis cum alijs eſt. nemo eñ poteſt hoſtili animo eſſe aduerſus eum pro quo preces ad Deum fundit. Ad hæc, meliores ipſi reddũtur, dum à uitijs, precũ noſtrarum auxilio transferuntur, utq; non adeò porrò erga nos efferantur, uenenatarumq; belluarũ inſtar gerãt. Quàm eñ arduũ & magni momenti fuerit, eos q perſequerentur, atq; cederent, audire pro ſe interpellari apud Deum, orariq; ab ijs quos ipſi cæderent, & opprimerẽt? Obſecratio aũt & oratio, & poſtulatio, ceu idem ſignificantia ab apoſtolo ſunt aſſumpta ob perſpicuitatẽ, quippe qui tot uocũ cõgerie ineuitabiliter citra recuſationẽ facere efflagitet quod poſtulat, & ad quod hortatur. Nõnulli inter hæc diſcrimẽ curioſe fecerũt, aſſeuerãtes δέησιν, id eſt obſecrationẽ ſiue deprecationẽ, eſſe ſupplicationẽ quæ offertur pro liberatione è triſtibus adeoq; duris: προσευχὴν uerò, id eſt orationẽ, petitionẽ eſſe bonorũ: ἔντευξιν aũt, id eſt, poſtulationẽ, ſiue interpellationẽ, accuſationẽ impiè agentiũ, & iniuriã inferentiũ, qui ſint incorrigibiles. Contẽplare aũt quõ & gratias agere iubemur pro beneficijs in alios collatis. q ſolem ſuũ oriri faciat ſuper bonos & malos, q omnes bonis ſuis impleat, & infideles, & blaſphemos. Ex hoc autem ad fraternã charitatem conglutinamur, unimur, & cõiungimur. Qui enim gratias agit pro proximi bonis, nónne cogitur amare etiam ipſum? Multo igitur magis pro beneficijs in nos collatis gratias agere oportet.

Vt tranquillam & quietam uitam agamus.] Quia ueriſimile erat Chriſtianorum animũ turbari, ſi iubeatur myſteriorũ tempore orare pro infidelibus regibus: lucrũ apponit, ut uel ſic adhortationem recipiamus. Illorum nanq; ſalus, inquit, noſtra eſt tranquillitas. bellum enim gerunt, ut nos extra metum ſimus. Quomodo igitur non iniquum eſt, illos pro noſtra ſecuritate pericula ſubire, nos uerò ne labia quidem aperire uel mouere ut pro ipſis interpellemus?

In omni pietate & caſtitate.] Hoc adiecit, q pleriſq; à bellis tranquillitas, deliciarum & iniuriæ occaſio fiat, ex quibus praua etiã dogmata naſcunt. Vt igit uiuamus, inquit, nõ in delicijs aut iniuria, ſed in omni pietate, omni inq;, nõ ea ſolũ quæ eſt in dogmatib. uerũ ea etiã quæ eſt in uitæ ratione. Eſt eñ & in uita impietas, ut cum ait, Deum confitent ſe noſſe, factis aũt negãt: uel in puritate etiã quę ab omnibus hæreſibus ſit diſiũcta. Similiter & in omni caſtitate, ſiue honeſtate, non ſolùm quæ eſt à libidine, ſed quæ in omni uirtute cerni debet. Oportet igitur nos pacẽ habentes ab exterioribus, in anima pariter eſſe pacatos, uiuentes in omni pietate & caſtitate: tum eñ uerè tranquillã et quietam uitam duxerimus. Tria ſunt enim bellorũ genera: unum, q d à barbaris: alterũ, quod priuatim aduerſum nos geriũ ab his q nobis infenſi ſunt: tertiũ, q d intra nos ex prauis motibus excitaſ. Bellũ igitur quod à Barbaris ingruit, regũ induſtria atq; uirtus ſedat, quibus et nos orationib. ſuccurrere opus eſt. Reliqua

Ad Tit. 2.

Bellorum genera tria.

autem duo nos ipsi sedare debemus, hac sanè ratione, ut illud quod ab oforibus nostris nobis infertur, mansuetudine uincamus, atq; orationib. nostris afflictiones compensemus: illud uerò quod in nobis cõsurgit, per omnia iustitiæ arma exuperemus.

Hoc enim bonum & acceptum est coram seruatore nostro Deo.] Hoc, quale? Orare pro omnibus, & infidelibus & hæreticis. Natura etiam bonũ est, omnes enim eiusdem sumus naturæ consortes: Deo uerò gratum est & acceptabile.

Qui omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionẽ ueritatis uenire,] Si omnes homines illic uult seruari, uelis & tu, atq; imitare Deum: si aũt uis, ora. At si ipse hoc uult, dicet aliquis, quid opus habet meis precibus? Imò plurimum hoc ipsis commodat, siquidem ad charitatem eos trahit, téque rursus non permittit in belluinam rabiem permutari. Inde autem uerisimile est eos etiam ad fidem adduci. Salutem enim quæ ex fide est, intellige: & ad agnitionem autem ueritatis, hoc est fidei in ipsum: sola enim ipsa est ueritas.

Vnus eñ Deus, unus & mediator Dei & hominũ homo Iesus Christus.] Cum dixisset Deum omnes uelle saluos fieri, confirmat iam hoc, inquiens: Propter hoc, inquit, & filiũ suũ mediatorẽ misit, ut reconciliet ille seipsum hominibus. Quomodo igitur nõ seruati sunt omnes? quia nolunt. Porrò cum ait, Vnus Deus, nõ ad differentiam filij dixit, sed idolorum. Quòd enim Deus sit, uel inde liquet, q̃ mediator sit, mediator enim duorũ quorũdam medium est, ac utrorumq; debet esse particeps. Quia igitur filius, Dei & hominum mediator est, amborũ est particeps: quippe qui Deus sit & homo. Duæ naturę, & idem tamen, uel duas naturas in se ipse complexus: neq; Deus nudus, non enim susceperisset eum inter quos debebat esse mediator: neq; homo nudus & simplex, apud Deũ enim causa agenda erat. Non dixit autem manifestè de diuinitate Christi, quandoquidem deorum multorum cultus tunc uideret: ne & ipse existimetur multos deos adducere, neq; unus & unus uoces hîc componere conuenit, ac dicere duos deos, uerùm unus et unus, tanta nanq; scripturę est religio, ut cautè de Deo loquatur. Hinc neq; spiritus hîc meminit, ut ne uideatur multorum esse cultor deorum.

Qui dedit seipsum preciũ redemptionis pro omnibus,] Etiam Græcis & infidelibus gẽtibus. En ille pro omnibus mõrtuus est, tu uerò orare nõ sustines. Obserua autem: Qui dedit seipsum, aduersum Arrianos hoc pugnat, qui affirmãt q̃ inuitus sit traditus. Quid uerò est ἀντίλυτρον, redemptionẽ siue preciũ redemptionis? Natura erat obnoxia interitui, reaq; mortis, pro illa itaq; seipsum dedit.

Testimonium,] Hoc est, per testimonium filius factus est precium redemptionis: uel interpretãs hoc, dicit nunc redemptionis preciũ, testimoniũ siue martyriũ dico, hoc est, passionem. Venit enim testimonium dicturus ueritati aduersq; mortem: etenim ipse † spiritũ manifestauit, ueramq; doctrinam & institutionem & ueram atq; euangelicam uitam ipse introduxit.

Temporibus suis.] Id est, conuenientibus.

Ad quod positus sum ego præco & apostolus.] Ad quod testimoniũ positus sum ego præco, ut prædicem illud, hoc est, crucem & mortem Christi. Nec simpliciter præco, ut uni loco tãtum prædicem, uerumetiam apostolus, ut quócunq; circumeã. Porrò magna est apostoli dignitas, eam ob rem apostolatum hîc sibi uendicat.

Veritatẽ dico, nõ mentior, doctor gentium.] Autoritatẽ & fidem uerbo suo conciliat. Quia enim alij apostoli ad hoc officiũ torpebant, partim q̃ execrarentur gẽtes, partim uerò q̃ eas nõ susciperent: Ego, inquit, uerè segregatus sum doctor gentiũ. Si igitur etiam filius Dei pro gentibus mortuus est, egoq; ipsarum sum præceptor ac doctor, tu ne deses esto, ne pigriteris pro eis orare, precesq; ad Deum fundere.

In fide & ueritate.] Animaduerte rursus quid dicat. In fide, inquit, nõ syllogismis aut logicis demonstrationibus, uerùm in fide. Deinde ut ne existimes imposituram esse hanc rem, subintulit, In ueritate. Non enim est, inquit, quod in fide docetur atq; traditur, mendacium, sed in ueritate traditur.

Volo ergo uiros orare in omni loco.] Qui igitur Christus in omni loco prohibet orare, dehortatur enim & auocat ne in plateis isthuc faciant, quin in cubiculum ingredi iubet atq; secedere? Atqui Christus non uetuit in omni loco orare, uerùm ex abundanti

† πνεῦμα id est spiritum habet codex Basiliẽsis, sed cum ueteri interprete et Oecumenio malim πρᾶξιν id est, patrẽ legere: scriptura enim per abbreuiationem eadem fere est.

Matt. 6.

A abundanti docens ne isthuc faciant ad ostentationem, laudem aut uanam uenantes gloriolã, cubiculi meminit: perinde atq; cũ dicit, Nesciet sinistra tua quid faciat dextra, non de manibus hoc dicit, sed uehementer ac modis omnibus docet in eleemosynis faciendis uitandam esse uanam gloriã. Propterea & diuus Paulus in omni loco uult orare uiros, tanquã Christus hoc non prohibuerit. Hoc autem dixit ad distinctionem Iudaicæ orationis. illa enim in uno loco circunscripta erat, templo uidelicet quod est Hierosolymis. Nobiscum autem non sic agitur: gratia enim incircunscripta est, ac quemadmodum pro cunctis Christianus orat, sic & in omni loco. *Ibidem.*

Leuantes puras manus.] Nõ locum orationis, sed modum exactum esse, probeq; teneri conuenit. Puras uerò manus expetit, id est, mundas ab auaritia, à rapina, à cædibus, à uerberibus, eleemosyna florentes ac plenas. *Manus puræ.*

Sine ira & disceptatione.] Hoc est, absq; iniuriarũ recordatione & cõmotione ad uindictã aduersus fratrẽ. Disceptationẽ aũt hęsitationẽ uocat, hoc est, ut ne dubitãter & cũ hæsitatione accedas, sed credẽs, & nõ dijudicãs, hoc est, ambigẽs an accepturus sis an nõ quę petis. Quomodo igitur isthuc erit? Si nihil petas cõtrarium, si nihil indignum tanto rege, si omnia spiritualia, si cum sanctis ac puris manibus, & sine ira.

Similiter & mulieres,] Volo, inquit, etiã ipsas sine ira & discepattione sanctas manus attollere, non rapaces, non auaras. Cum enim maritũ cogit uxor gẽmas ei prębere & ornamenta aurea, is autem aliena rapit, ipsa omnino rapinæ est obnoxia.

In habitu † honesto, cũ uerecundia & sobrietate ornare seipsas,] Maius & eximiũ quiddã à mulieribus postulat, nẽpe ut uestiant honestè & non curiosè, hoc eñ est in honestũ, καταστολὴ autem habitũ longiorẽ dicit, hoc est, ut undiq; circũcircaq; uestianẽ & cõtegantur, & ne impudenter detegantur. Infert eñ, cum pudore ac temperãtia, † κοσμίῳ, ornato, honesto, modesto.

Non intortis crinibus aut auro, aut margaritis, aut uestę preciosa.] Venit enim ut oret, nõ ut tripudiet. Quomodo igitur plicaturas adhibes capitis? cæsariem nimirum plicans, & calamistro adornans, & margaritas alias quidem suspendens, alias corpori tuo circunponẽs, alias uerò calciamentis etiam adijciens & accõmodans, quæ est extrema iniuria, idq; ex lachrymis pauperũ, uiduarũ, & orphanorũ. Priuas uiduam rudi uestę, ut tu pedibus calces margaritas, nónne igitur magna Dei tolerantia? Venisti petitura remissionem peccatorũ, ac tanquã scenam sis ingressura comica muliercula, te exornas? Bella hæc compunctio, teq; omnino exaudiet Deus, quę paupe rum lachrymis es amicta? Porrò si quæ diuitiarũ tantum sunt indicia, prohibet Paulus, multo magis quæ curiositatis sunt & luxus, ut infectiones genarum, & picturas oculorum, uocem infractam, oculum † lubricum, idq; genus alia. † τύχῃ

Sed quod decet mulieres, promittentes pietatẽ per opera bona,] Sed ornare se per opera bona, deinde per mediũ interserit. Hoc enim decet Christianas mulieres, quæ uerum Deum colunt. Vel aliter etiam: quia licet & fieri potest ut aliquis uerbis promittat pietatem, adiecit, Per opera bona.

Mulier in silẽtio discat, cum omni subiectione.] Nõ solũ ad habitũ usq; & uestitũ ornata sit mulier, uerũetiã usq; ad uocẽ. Neq; loquaẽ eñ, inquit, ne de spiritualibus quidem, cæterùm discat tantũmodo: hoc autem ipsi potius eueniet, si quieta fuerit.

Mulieri aũt docere nõ permitto, neq; dominari in uirum, sed esse in silentio.] Omnẽ loquẽdi occasionẽ ademit fœminæ. Postq̃ eñ tacere præcepit, ne cõmodo præ textu docendi loquanẽ, ne doceãt, inquit: hoc enim est ipsas ius habere & autoritatẽ in maritũ. Atqui mulieri, obedire atq; subdi mandatũ est. Ad uirũ tuũ enim, inquit, conuersio tua. proinde decet eam esse tranquillã ac tacitã. per silentiũ enim maximè subiectionem monstrabit. Noueris autem q̃ non simpliciter mulieres docere uetet Paulus, sed in ecclesia. priuatim enim domiq; suæ non sunt prohibitæ, quandoquidem Prisca Apollinem instituerit. Et fidelis mulier infidelem uirum instituit. *Gen. 3.* *Act. 18.* *1. Cor. 7.*

Adã enim primus formatus est, deinde Eua. Quia, inquit, primas partes obtinuit uirorũ genus in creatione, ac secundo loco formata est Eua, debent ergo in posterũ etiam reliquæ fœminę secundas obtinere, obedireq; uiris. Quod enim tum in Adamo aut Eua contigit, uniuersò sanè generi cùm uirorum tum mulierum contigit.

Et Adam nõ est seductus, mulier autem seducta in preuaricatione fuit.] Quomodo Adam nõ est deceptus? Quia neq; scriptura hoc testatur, sed mulier inquit, serpẽs

Gen.3. Adã non est deceptus, sed Eua.

ipse decepit me. Adã autem non dicit, Mulier impositum mihi: sed, Dedit mihi. Non est autem idem & æquale persuaderi ab eiusdẽ generis socio & adiutore, et à bellua serua & subiecta. illud itaq; deceptionis fuit. Ad comparationem igitur fœminæ, dicit ipsum non esse deceptum. imò nec Adam quidem lignum uidit quòd bonũ esset ad cibum, sed mulier conspicata seducta est: deinde marito etiam sic suo dedit. Illa itaq; à cupiditate seducta est, is uerò à muliere persuasus est. Dicit igitur: Semel mulier docuit, & omnia subuertit: eam ob rem non doceat genus illud muliebre. Leue nanq; est, quodq; facilè recipiat & facilè seducatur. Expende porrò, nõ dixit, Eua decepta: sed, Mulier, de ipsa uidelicet muliebri natura disputans, perinde nanq; ut in Adam omnis natura moriebatur, sic per Euam in omnes leuitas peruasit, per quam leuitatem sanè ipsa transgressio locum habuit in ea primùm.

Saluabitur autẽ per filiorũ generationẽ.] Quis, uel quæ: Eua ne: Nõ, sed mulier, id est, muliebris natura. Ne cõtristemini, inqt, ô mulieres, dedit uobis Deus occasionẽ salutis, filiorũ generationẽ: hoc est, ut geniti rectè educentẽ. Non enim satis est gignere, uerùm institutionẽ etiã accedere necessum est. hæc eñ reuera liberorũ est generatio. Quòd si liberorũ hæc generatio nõ sit & educatio, corruptio certè erit corũdẽ, nõ generatio. Quid igitur cum uirginibus, quid sterilibus agetur: perierũt: haudquaq;. nõ enim hoc dicit q; ex propria uirtute non seruentur, sed q; liberorũ educatio sit ipsis occasio futuræ salutis. Est enim planum, honestam uirtutibusq; comptam fœminam liberos suos pariter ad uirtutem instituere: nam uirtutem quæ illi est insita, simul transfundit in sua pignora. Igitur & uirgo uirtutibus redimita, citra controuersiam seruabitur. Mihi autem uidetur, quòd quandoquidem uetuisset ne mulier doceret, ueluti eam nunc consolans tradit ei quos doceat. Si enim docere expetis, institue liberos tuos. Nonnulli uerò haud scio qua ratione persuasi, per liberorum generationem intellexerunt progenerationem Deiparæ uirginis matris. ipsa enim genito seruatore, saluas reddidit, inquiunt, mulieres. Verùm prorsus nihil cohæret hęc sententia, neq; conuenit cum sequentibus. audi enim.

Si permãserint in fide.] Filij uidelicet, id est, si cõseruarint uerã fidẽ atq; doctrinã.

Et charitate.] Hoc est, recta uita. Non enim satis est fides: caput autem & fons rectæ uitæ est charitas.

Et sanctificatione cum sobrietate.] Sanctificationem corporis puritatem intelligit. Quia autem nõ omnes sunt uirgines, apposuit, Cum sobrietate uel temperantia. σωφροσὺνη enim dicitur, de ijs qui legitimè in matrimonio cõuersantur: uel σωφροσύνην mundiciem simpliciter dicit. Quid igitur si mater prauis & impudicis infecta moribus, rectè liberos educauerit: haud uersimile est ut faciat: attamen si contingat, accipiet pro his mercedem. Quid uerò si bona & honesta sit, liberos uerò suos malos toleret: Quòd si eos negligat, illisq; indulgeat, habebit exemplum pœnæ & uindictæ id
1. Reg. 3. 4. quod Eli contigit. Quòd si omnia fecerit, & nihil quod ad curam attinet prætermiserit, non potuerit tamen ad rectum perducere tramitem liberos, quod rarò euenit, attamen non fraudabitur sudorum suorum mercede: quandoquidem & filius Dei nihil non faciens & dicens, paucos tamen habuerit qui sibi morem gesserint.

CAPVT III.

FIdelis sermo.] Quia ambiguũ erat, possent ne liberorũ suorũ uirtute frui matres, nécne, subdit, Fidelis sermo: non est mendaciũ quod dictum est, nemo dubitet.

Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.] Quę Timotheo de episcopatu iniungit & scribit, omnibus in uniuerso terrarum ambitu iniungit & differit.
Exod. 3 Si quis expetit, inquit, præsulatum aut præfecturam, non prohibeo: opus enim desiderat, ne igitur dominatum & autoritatem solam expetet, quandoquidem & Moses laborem desiderarit, non potestatem. præfuit enim iniuriam passo, feriens eum qui iniuriam intulerat. Episcopatus enim dicitur πρὸς τὸ ἐπισκοπεῖν πάντας, id est, ex eo q; omnes speculetur, illisq; prouideat.

Oportet igitur episcopum irreprehensibilem esse.] Hoc est, omni uirtute conspicuum, neque ab alijs neque à seipso reprehendi. Itaque si quis sibi sit ipse peccatorum conscius, ne desideret episcopatũ, à quo per seipsum praua opera eiecit. Præsidẽ enim ac principem, ueluti stellam & illuminatorem decet esse, ut ad ipsum omnes desi-

defigentes oculos, illustrentur atque ducantur in rectam uiam.

A Vnius uxoris uirum.] Si quis duxit uxorem, solicitus est, & anxiè curat res huius mundi, episcopũ uerò non cõueniat in huius mundi negocijs solicitũ esse, qui dicit, Vnius uxoris maritum: Nonnulli hîc dicunt q; obscurè & clanculum cœlibem hîc indicarit uel petierit. Quòd si fieri hoc non possit, habeat coniugem unam, uerumtamen sit tanquam non habeat, hoc est, non redigatur in seruitutem cupiditatum ipsius. Porrò non ut legem sanciat, hoc dicit, q; omnino oporteat episcopũ uxoratum esse. qui enim istuc statuerit, cum aliàs dicat, Volo uos omnes esse sicut meipsum: ue- 1. Cor. 7.
rum quia tempus ita tum postulabat. At si cõtingat, inquit, sit unius uxoris uir. Id uerò Iudæorũ causa dicebat. illis enim permittebat polygamia, hoc est cum multis connubia iungere. Quidã hîc, uerũ citra omnẽ rationẽ, senserunt Apostolũ hæc de ecclesia dicere. Ne transeat, inquit, ab ecclesia ad ecclesiam: hoc enim totũ est adulterium.

Sobriũ.] Hoc est acutum, perspicacẽ, mentis cõpotem, qui curis & moerore non mergatur aut obruatur, sed semper expergefactũ, ut omnia uideat, omnibusq; astet.

Temperantem.] Hoc est, moderatum.

Ornatum.] Id est, honesto habitu qui uirum grauem deceat.

Hospitalem.] Si enim indigenis tantum commodat, affectu laborat. Oportet igitur eum erga externos & peregrinos candidiorem esse ac simpliciorem: hoc enim maximè ad fraternam charitatem attinet.

Doctorem.] Qui docere possit. Præmemorata sanè à subditis etiam exiguntur, hoc uerò maximè omnium episcopo adesse conuenit

Non uinolentum.] Non uinosum uel ebrium hîc dicit, sed eum qui uim faciat cæteris, & sit elatus.

Non percussorem.] Non eum qui manibus feriat tantummodo, hic dicit, sed eum qui importunè feriat fratrum conscientiam.

B Sed modestum, non litigiosum, non auarum.] Docet quomodo non sit uinolentus uel percussor. Si modestus, inquit, fuerit & à pugna alienus. Quoniam uerò suprà dixit quòd oporteat eum esse hospitalem, adiecit nunc, auaritia carentem, simul quidem docens, quis sit hospitalis, nempe qui non est auarus, simul etiam ut ne occasione hospitum thesaurizet.

Qui suæ domui bene præsit.] Hoc & auctores exteri dicunt, quòd is qui œconomicus sit, idem etiam politicus citò fuerit.

Qui liberos habeat in subiectione, cum omni castitate.] Oportet enim eum domestica præbere exempla. quis enim credat eum alienum subiecturũ, si filium non subijciat: Quomodo alios castos & honestos faciet, qui propria uiscera sinit impudicè & inhonestè uitam ducere: Cum omni castitate dicit siue sanctimonia quæ sit & in uerbo, & habitu, & opere, cùm ad omnes, tum in omni tempore.

Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo ecclesiæ Dei curam habebit:] Nihil enim aliud est domus quẽm parua ecclesia. Si igitur modicæ & facilè circunscriptili & cognoscibili non possit præesse, quomodo tot animarum mentes quas cognoscere non possit, gubernabit: Haud ab re porrò fuerit hîc quærere, cuius rei causa, qui à uulgaribus & laicis postulet, Occidite membra uestra quæ super terram Colos. 3.
sunt, & iterum, Qui uerò sunt Christi, carnem suam crucifixerunt: nunc uerò ab epi- Galat. 5.
scopo requirit exigua quædam, ac tanto fastigio indigna, Ne sit uinolentus, neque Luc. 9.
percussor, & quæ sequuntur? Atqui Christus etiam iubet ut crucem tollamus, &, Pa- Ioann. 10
stor, inquit, bonus, animam suam ponit pro ouibus suis. Debebat igitur Paulus ab e- Matt. 2
piscopo potius ut angelicam uiuere uitam, exigere, quæ affectibus careret, quantum ad dignitatis summitatem attinet. Audi igitur, Quoniam paucos exactæ huiusmodi uitæ liceat inuenire, Episcopis autem multis in quauis urbe opus erat, qui alijs præessent, propterea moderatam ab eis uirtutis postulauit, quæ in multis inueniri potuit. At nunc prò dolor, quo excidimus episcopi, ut adeò ne umbram quidem adeò moderatæ uirtutis in nobis deprehendi liceat: O parce nobis Domine.

Non neophytum.] Non hîc iuniores natu dicit, quandoquidem & Timothæus iuuenis erat, quemadmodum discemus dicente Paulo, Nemo adolescentiam tuam contemnat: uerum eum qui nuper in fide sit institutus. Ego enim, inquit, plan-

tauí. Quia enim ex Græcis ad fidem accedebant, & baptizabantur, non, ſtatim, inquit, recens baptizatus ad tantum principatum ducatur. A

Ne in ſuperbiam elatus in iudicium incidat, & laqueum diaboli.] Si priuſquã bonus & perfectus fuerit diſcipulus, eum eſſe doctorem contingat, inflabitur, inquit, & in iudicium & condemnationem ſatanæ incidet, quam ob arrogantiam ſuſtinuit.

Oportet autem ipſum bonũ etiam teſtimonium habere ab iis qui foris ſunt.] Hoc eſt, à Græcis & infidelibus, ut & illi nõ habeant quo poſsint eum carpere aut reprehendere, ſed potius eum reuereri & uenerari. Quid uerò ſi uideat bonus & non ſit? Difficile ſanè hoc eſt, neque facilè fieri poteſt ut nequitia contegatur, quandoquidem & prorſum honeſtos & uirtute conſpicuos, hoſtes reprehendant: uerumtamen neque hoc ſolum reliquit, ſed cùm alia uirtute dixit, Oportet ipſum teſtimonium habere bonum. Quid igitur ſi calumniẽtur, falſóque illum accuſent? At uerò hoc fieri non ſolet. nam qui inculpatæ uitæ eſt, illum & ipſi uenerantur. Vituperant quidem dogma, ſed non ipſius uitam, quemadmodum apoſtolos non dicebant fornicatores, neque reprehendebant tanquam libidinibus deditos, ſed impoſtores, quod ſolius erat prædicationis & uerbi. Si uerò demus hoc fieri per calumniam & ſycophantiam, ut epiſcopus criminibus quibuſdam notetur falſò, non conſtituatur epiſcopus: nõ decet enim nonnullorum animos propter lumen & illuſtratorem
Matt.5. ſuum perturbari. Luceant enim, inquit, opera ueſtra, ut uideant homines. Quòd ſi ab hoſtibus teſtimonium requirendum ſit, multo magis ab amicis.

Vt non in opprobrium incidat.] Græcorum enim conuiciis & opprobriis exponendus erat, quod & prædicationis adeoq; uerbi impedimentum eſt.

Et laqueum diaboli.] Siue quòd celeriter eum tollent illi, uel quòd in eadem peccata incidet, in quæ illi. Porrò in offendiculum multis quempiam uel quicquam proponi, laqueus eſt diabolicus.

Diaconos ſimiliter.] Cur autem hîc presbyteros prætermiſit? Quia quæ de epiſcopis dixit, ea presbyteris etiam conueniunt. nam & ipſis docendi munus & præfectura eccleſiæ commiſſa eſt, ſola electione inferiores. Diaconis igitur ſimiliter, id eſt, eadem ineſſe debere ait, nimirum quòd ſint hoſpitales, modeſti, non pugnaces, idque genus alia. B

Pudicos.] Præter commemorata iam eniteat etiam in eis caſtitas uitæq; puritas & honeſtas.

Non bilingues.] Hoc eſt, fictos, doloſos, alia corde ſentientes, alia ore proloquentes, aliaq; his, alia uerò illis.

Vino multo non utendum. Leu.10.

Non uino multo deditos, non turpe lucrum ſectantes.] Non dixit, non temulentos, ſiue ebrios, hoc enim omnino eſt indignum, uerùm non multum potentes. Etiãſi enim non ſint temulenti, potatio tamen multa animæ mentiſq; uim luxat. Apud uereres enim, templum ingredientes omnino non utebantur uino. Turpe lucrum ſectans autem eſt qui nihil quæſtus, undecunq; etiam prouenìat, reijcit. Hîc autem pro non auaro accipe, non turpi lucro inhiantem.

Habentes myſterium fidei in pura conſcientia.] Hoc eſt, qui præterquam quòd ſynceram doctrinam retineant, uitam etiam irreprehenſibilem habeant. Pura enim conſcientia eſt in uita quæ non damnatur.

Et hi aũt probentur primùm, deinde miniſtrent, nullum crimen habentes.] Quẽadmodum epiſcopum poſtulaui qui nõ eſſet neophytus, ſic & hos nolo non probatos ſanè produci atq; prouehi, cæterùm tempore exploratos, ita ut irreprehenſibiles & inculpati ſint uiſi, ſicut recens empto ſeruo non ſtatim quiſquam domus ſuæ curam committet, priuſquam tempore probatus uideatur.

Mulieres ſimiliter caſtas.] Non de quibuslibet mulieribus hæc dicit, cæterùm de his quæ miniſtrant. Admodum enim & neceſſarium & utile eſt hoc mandatum eccleſiæ. niſi enim de his loqueretur, quid erat neceſſarium, cum de diaconis uerba faceret, ad mulieres ſermonem traducere?

Non detrahentes.] Hoc eſt, nõ obtrectatrices, quod anus ſolent ædes circumeũtes atq; de hac ad illam murmurantes.

Sobrias.] Hoc eſt, uigilantes & expergefactas. Poſtquam enim leue hoc, et facilè decipi

decipi poſsit genus hoc, operæprecium eſt eas uigiles eſſe & prudentes. A

Fideles in omnibus.] Hoc eſt, conſtantes cùm uerbo tum operibus.

Diaconi ſint unius uxoris uiri.] Obſeruas qui eandem à diaconis uirtutem exigat, quam ab epiſcopis? Etenim peræquè caſti & irreprehenſibiles debent eſſe.

Qui filijs bene præſint, & ſuis domibus.] Vbicunq; liberorum curam ponit, ut ne ex horum negligentia cæteri ſcandalum patiantur.

Qui enim bene miniſtrauerint, gradum ſibijpſis bonum acquirunt, multamq; fiduciam in fide quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Gradum, id eſt progreſſum. Qui enim in inferioribus oſtendunt ſeſe diligentes ac uigiles, celeriter ad ſuperiora uenient, ut multã fiduciam & libertatem in fide habeant, hoc eſt, ut celebriores efficiantur, nõ in mundanis dignitatibus, nõ in pecunijs, ſed in fide, quod eſt, in omnibus quæ ſunt ſecundũ fidem & uerbis & operibus. Huiuſmodi ſunt in eccleſia fulgentes è diaconis in presbyterio & epiſcopali gradu.

Hæc tibi ſcribo, ſperans me uenturum ad te citò: ſi autem tardauero, ut ſcias quomodo oporteat te in domo Dei conuerſari.] Vt ne de his præcipiendo in triſtitiam conijciat diſcipulum, ceu Paulum non ſit porrò ipſe uiſurus, Non propterea, inquit, hæc ſcribo, tanquam porrò nõ ſim uenturus, ueniam enim: at uerò ſi contingat me tardare ut habeas formulam & exemplar quomodo te oporteat uiuere. Bene autem dixit, ſperans. Quum enim ſpiritu ductus ignoraret quò ſibi abeundum, non immeritò dubitat de ad Timotheum acceſſu.

Quæ eſt eccleſia Dei uiuentis.] Ne enim ſpectes quod ex hominibus ipſa ſit conſtructa, Dei enim eſt uiuentis. Id eſt, terribilis & ultoris, non mortui & infirmi, quales ſunt Græcorum dij uani.

Columna & firmamentũ ueritatis.] Hîc ad Iudaicũ alludit templũ, eccleſiamq; ei cõfert. Siquidẽ illud habebat figuras & umbras, uelut tintinnabula & mala punica, 3.Reg.7.
B & pontificem cum uictimis. Eccleſia autem, ueritatis eſt conſtitutio: omnia nanq; quæ in ea peraguntur, uera ſunt, & nihil in ea eſt umbroſum, qualia ſunt quæ lege ſanciũtur. Pro tintinnabulis enim uerbũ & prædicatio eſt ſplendida: pro malis punicis uita eſt coronata, intus fructum habens. Porrò pontifex uictima & ſacrificium filius Dei: tingens autem diuinum ipſius corpus.

Et manifeſtè magnum eſt pietatis ſacramentum.] Sacramentũ ſiue myſterium eſt ipſa pro nobis œconomia ſiue diſpenſatio. Magnum ſanè hoc myſterium ſiue arcanum eſt, ad pietatem pertinens, ac reuera magnum: non enim quiſquam de hoc dubitat. Quomodo autem arcanum quod omnes nouerunt? maximè ſanè, nõ omnes nouerunt. Etſi autem omnes nouiſſe uideantur, id hodie euenit, antehac uerò non omnibus palàm fuit. Et aliter, quòd Deus incarnatus eſt, omnes nouerunt: quomodo uerò, occultatum eſt, eamq; ob rem myſteriũ eſt, & ſacramentum charitatis Dei erga nos, ſiquidem myſterium ſuum omnino nobis patefecit.

Deus manifeſtatus eſt in carne.] Quia de ſacerdotibus præcipiens, nihil tale dixit quale eſt in Leuitico. Nemo, inquit, demiretur ſi non huiuſmodi tenuia requirã: ma Leu.13.
gnum eſt quod noſtrũ eſt, cui nihil quod in Leuitico traditur, ſimile eſt. Deus manifeſtatus eſt. quomodo? in carne, ſecundum nanq; diuinitatem eſt inuiſibilis.

Iuſtificatus eſt in ſpiritu.] Vel hoc dicit, q; quia omnia faciens ad ſalutẽ mortalium, obduratis quibuſdã nõ perſuaſit, ipſe tamẽ iuſtificatus eſt, utpote qui quod ſuũ erat 1.Pet.2.
fecerit: uel quoniã peccatũ nõ fecit, nec inuentus eſt dolus in ore eius: at alij quidem iuxta legem iuſti, ſpiritu ſeruitutis detinerẽtur. metus enim & pœnas cõtinebat lex, quippe quæ non haberet ſpiritum adoptionis. Dominus autem omnem iuſtitiã impleuit in ſpiritu ſancto, cum quo homouſius erat, id eſt eiuſdem ſubſtãtiæ, habens ipſum naturaliter ſecum manentem ac per ſeipſum nobis communicans atq; donans ut per illum iuſtificemur. Qui enim ſecundum euangelium iuſti, reuera ſpirituales longè præcellunt eos qui olim in lege iuſtificabantur.

Apparuit angelis.] O myſteriũ nobiſcũ uiderũt angeli filiũ Dei, antea nõ cernentes. Enim angeli, inquit, acceſſerũt & miniſtrabãt ei. Ac ſimpliciter à tẽpore quo na- Matt.4.
tus eſt, tãtiſper dum in cœlũ receptus eſt. In natiuitate enim angeli eum celebrabãt, Luc.2.
& annũciabant paſtoribus ipſius natalem, tum in aſſumptione angeli miniſtrabant, Act.1.

Prædicatus est gentibus, creditus est in mundo.] Gentibus desperatis & eiectis: nec prædicatus est tantùm, uerumetiam creditus est uniuerso mundo, quod ingens est potentiæ & ueritatis eius qui prædicabatur argumentum. A

Assumptus est in gloria.] Hoc est, in nubibus, angelis etiam ministrantibus. Nam in cœlum assumptus est, non iuxta Eliam uelut in cœlum, ut ne dicam quòd & ipsa assumptio sit gloria.

CAPVT IIII.

SPiritus autem manifestè dicit.] Hoc est palàm, perspicuè, & non adumbratè, sicut consuetudo est prophetiæ.

Quod in posterioribus temporibus deficient quidã à fide.] Quia supra dixerat ꝙ nonnulli naufragium essent passi circa fidem. Ne mireris, inquit, quoldam etiamnũ Iudaizare. nam tempus aduenìet quando peiora desìgnabunt qui Christiani uideri uolunt. Hæc aũt de Iudæis non dicit, siquidem illi prioribus temporibus floruerunt, sed tum etiam de Marcionistis, Encratistis, Manichæis, & uniuersa illorum officina. *Hæreses à dæmone oriuntur.*

Attendentes spiritibus impostoribus, ac doctrinis dæmoniorum.] Ab his enim correpti & incitati, tum cibos, tum nuptias calumniabantur. Notat autem & omnes alias obscurè hæreses. omnes enim ex deceptione ac doctrina dæmonum oriuntur. Apertè autem earum nõ meminit, ut ne iam uel inde animis eas inserat: uerùm quæ iam cœperat, demonstrauit, ciborum nimirum & nuptiarum hæresim.

In hypocrisi loquentiũ mendacium.] Hoc est, ea quæ mentiuntur, non per ignorantiam mentiuntur, uerùm scientes uana esse, simulant se tanquam uera docere.

Et cauteriatam habentium suam conscientiam, prohibentium nubere.] Hoc est, prauæ uitæ. Quia uerò conscij sibi sunt multæ impuritatis, propterea conscientia eorum indelebiles habet inustas notas sordidæ uitæ, ac nuptias reprehendit calumniaturꝙ. Nam si pura esset ipsorum uita, conscientia simul munda fuisset, nec crimìnata esset, quibus Deus benedixit: quemadmodum stomacho laborans cibos reprehendit acreijcit, cum ipse in seipso prauis sit humoribus infectus. Quid igitur? nunquid & nos matrimonium prohibemus? haudquaquam, cæterùm eas quæ nubere nolunt, ad uirginitatem adhortamur: honoratior enim est ipsa. Atqui nuptiæ propterea non sunt ingloriæ nec honore carent, quemadmodum neꝙ quia aurum pretiosius est, argentum contemnitur & precio caret: Quod uerò pretiosius est, precio so pretiosius est: & quod melius est, bono melius est, non malo. Qui ergo potest, uirginitatis aurum retinea: si uerò non possit ìsthuc, matrimonij argentum recipiat. B

Abstinere à cibis, quos Deus creauit ad percipiẽdum cum gratiarum actione fidelibus.] Non debes hìc repetere prohibentium, sed subaudiendum est, consulentium abstinere à cibis. Quid uerò? nónne & infidelibus Deus cibos creauit? Næ, sed ipsi seipsos arcent. Quid igitur? nónne deliciæ sunt prohibitæ? Omnino, sed nõ ipsa sumptio siue participatio. nam participatio mediocritatem habet, deliciæ uerò & luxus immoderationem. Quinetiam ipsæ deliciæ non ueluti immundæ sunt prohibitæ, uerùm quòd animum per immoderatum usum dissoluant.

Et ijs qui cognouerũt ueritatẽ.] Iudaica igitur figura erãt, nũc uerò ueritas regnat.

Leuit. 11. Vetabantur autem Iudæis multa, non ꝙ immunda essent, uerũ ut à luxu cohiberentur, utꝙ à multis rebus coerciti & boues & pecudes mactãtes, agnoscerent qualésnã deos fecissent Aegyptij. Per ueritatem igitur, aut fidem in Christũ intelliges, uel simpliciter ijs qui cognouerunt ueritatem. Qualem & statim infert.

Gen. 1. Quod omnis creatura Dei bona est.] Omnia, inquit, ualde bona erãt. Dicens aũt creaturam Dei, de omnib. cibis qui sunt edendo, clàm loquutus est. Iamꝙ hìc reuellit hæresin materiã ingenitam adserentium, ac cibos ex ea prouenire dicentium.

Et nihil est reijciendum, quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per uerbum Dei & orationem.] Proinde si sanctificatur, nónne immundũ est? Minimè, uerùm per concessionem hoc ponit. Nam primum per instantiam dicit nihil esse immundum: deinde per concessionem, Demus, inquit, quòd quiddã sit immundũ, sed habes medicinam: signa, gratias age, glorifica Deum, ac defecit immunditia. Nã gratiarũ actio cuncta purgat. qui uerò ingratus est, ipse est immũdus & pollutus. Nũ igitur ꝙd idolis est immolatũ, sic mũdare possumus? Possumus, si ignoremus idolo-

A idolothyton esse. Enimuero si scientes sumpserimus, immundi sumus, non quia illud idolothytum sit, sed quia legem transgressi sumus præcipientem non communicandum mensæ dæmoniorum. Voluntas itaqꝫ & mens tua coinquinata est, utpote quæ non obtemperauit, nec cibus natura fuit pollutus.

Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Iesu Christi.] Hæc, qualia? Quod mysterium magnum est, & ꝙ sic abstinere à cibis & nuptijs, doctrina dæmoniorum est, & alia quæcunqꝫ prædixit. Quid autem est proponens? pro consulens usus est. Non dixit autem præcipiens, nequaquam enim hìc est mandans autoritas. *1. Cor. 10.*

Enutritus uerbis fidei & doctrinæ bonæ, quam assecutus es.] Vt alijs hæc consuleret, dixit: iam uerò ait, Tu ipse etiam ὑπερεφόμενος, id est, innutritus, continuò & sedulò eadem uersans & animo tractãs & ueluti ruminans. Incessabilem enim ad hæc attentionem indicans, dixit enutritus siue innutritus. Perinde enim ut corporis alimentum semper sumimus, sic fidei rationibus et sermonibus semper nos oportet innutrìri immorariꝙ.

Ineptas aũt & aniles fabulas deuita.] Hoc est, tuos cõmonefac eorũ quæ dixi. Ad peruersos aũt ne descẽderis in arenã, nõ enim potes illis prodesse, nisi siquãdo scãdalum subnasceretur, si nos propter imbecilitatẽ pugnã aduersus ipsos detrectare uidere mur. Fabulas aũt, Iudaicas obseruationes dicit, tanꝙ effictas & cõmentitias: uel quia porrò nõ sit illis relictus locus. Cogita nanqꝫ in animo uirũ triginta annos natum lac fugere, seu lactere uolentem, nónne perridiculus erit, ꝙ importunè & intempestiuè hoc faciat? Aniles igitur, ꝙ antiquatæ sint: prophanæ autem siue ineptæ, & immundæ, ꝙ fidem impediant. In trepidationem enim & metum conijcere animã, quæ his omnibus ceremonijs excellentior sit facta, immundorum est præceptorum. *Iudaicæ obseruationes fabulæ aniles.*

Exerce autem teipsum ad pietatem.] Hoc est, ad fidem puram, uitamꝙ rectam: id enim est pietas. Opus est igitur exercitio & continuis laboribus: qui enim exercetur, etiamsi certamen non sit præstò, certat ad sudores usqꝫ. *Pietas.*

B Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est.] Quidam ieiunium adseuerant corporalẽ exercitationem esse, sed non est: nam istud spirituale est. Verùm corporis exercitationem intelligit, quæ multos labores habens, modicum prodest corpori, & tempore admodum exiguo.

Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens uitæ quæ nunc est, & futurę.] Hìc etiam, inquit, pietas hominem reficit. Qui enim nullius mali sibi conscius est, in hoc æuo delectatur, promissiones futurorum bonorum firmas habens. Illic autem ueram uitam uiuit. A' collatione autem pietatis excellentiam commonstrat.

Fidelis sermo, & omni acceptione dignus.] Hoc est, uerus & dignus est qui accipiatur, ut omnibus sit minimè dubius. Qualis sermo? quòd & hìc & illic pietas utilis sit. In tota autem undiqꝫ epistola hoc agit, nec opus habet confirmatione, sed enunciatiua Timotheum enim ei sermo.

In hoc enim & laboramus, & maledicimur, quia speramus in Deo uiuente.] Quę sit pietas, in mediũ promit, quã ipsi nimirũ apostoli exerceãt. Confirmat porrò quomodo futuræ uitæ spes habeat, inquiẽs: In hoc, id est, ppter hoc laboramus, cõtumeliaqꝫ afficimur, & cõuicijs petimur. Quã emm ob causam cõcidimur & interimimur, nisi futura expectaremus, quæ dabit post mortẽ nobis uiuẽs Deus? Hìc sępenumero milites, qꝫ imperatore periculis immersi fuere, perdũt cõpensationes & mercedẽ, rege seu imperatore illo interim defuncto: noster aũt rex semꝫ uiuit, itaqꝫ & semꝫ dat.

Qui est seruator omnium hominum, maximè fidelium.] Omnes quidem uult saluos fieri, & hìc & illic, maiorem autem diligentiam hìc circa fideles ostendit. nisi enim ipse hos seruaret, quomodo sustinerent ab omnibus oppugnati? Per hæc autem incitat Timotheum etiam ad pericula toleranda. Ne deficias, inquit, cum talem habeas Deum: neqꝫ ab alijs auxilium implora in afflictione, sed enim spera in illum. uiuit enim, & seruator est.

Præcipe hæc & doce.] Rerũ aliæ quidem doctrina & institutione indigent, aliæ uerò mandato, ueluti de rapina nihil docendũ, sed præcipiendũ est: hoc est, cum maiori autoritate prohibenda est ea. De facultatũ uerò in pauperes distributione, de uirginitatis statu, de fide, quomodo credẽdũ sit, hìc doctrina opus est: propterea utraqꝫ ponit *Rerum aliæ præcipiuntur, aliæ docentur.*

ponit apostolus, Præcipe ac doce. Et aliter, si scientes malum esse, ac tamen agimus, A
opus est præcepto: si uerò ignari peccemus, institutioni locus est relictus.

Nemo adolescentiam tuam contẽnat.] Quia cõmunis præsumptio & opinio contemptibilẽ rem putat adolescentiã & iuuentã, Præcipe, inquit, maiori autoritate, ac nemo te contẽnat. oportet enim nõ contemptibilẽ esse præceptorẽ. Vbi igitur mansuetudo? Vbi igitur iniurias quibus ipse afficitur, ulcisci oporteat, mansuetus esto. ubi uerò aliorũ salus agitur, opus est austeritate, cum fiducia et libertate imperet. Vel uitam ostende honestam, sic fiet ut non ueniat in cõtemptum iuuenta tua, in quam natura contemptus cadere solet, sed admirationi potius erit. Infert igitur.

Sed exemplum esto fidelium.] Hoc est, uitæ sis exemplar, optimaq; morũ regula.

In uerbo.] Vt loquatur facilè, & mansuetè colloquatur cum fidelibus, utq; sermonem promptum & præparatum habeat.

In conuersatione.] In uita & moribus, uel ecclesiastico ordine.

In charitate.] Quæ omnes complectatur.

In spiritu.] Hoc est, uel in spirituali statu, uel charismate, ne eius causa extollatur & superbiat.

In fide.] Recta & indubitata, quãdo qs Deo credit, etiã in ijs q̃ impossibilia uidẽt.

In castitate.] Hoc est, puritate, uirginitate, uel temperantia etiam.

Dum uenio attende lectioni.] Si Paulus Timotheũ iubet incumbere lectioni scripturarũ, quid nos posthac facere decet? Quinetiã ipse Paulus ad finẽ usq; uitæ suæ legendis sacris incubuit, qui & alios ad idem studiũ cohortabat. Addit uerò ei animũ per hoc quod dicit, Donec uenero, spem faciens ei uenturũ præceptorẽ. Verisimile eñ erat, ipsum qui præceptore orbatus esset, Paulũ requirere. cuius autem rei gratia dixit, Dum uenio? Par erat quũ iuuenis esset, multa ipsum ignorare, egereque eum præsentia Pauli, ut hæc disceret. Ait itaq;, Interea usq; dum uenero, lege scripturas, & inde habebis, ut fieri potest, legislationes & præcepta: postquam autem uenero, ego B
tibi suggeram reliqua.

Consolationi.) Erga mœstos uidelicet, uel aliàs deficiẽtes animo, adeoq; afflictos.

Doctrinæ.] Quæ est erga omnes simpliciter, ac de quauis re.

Ne negligas donũ quod in te est, quod datum est tibi per prophetiam.] Doctrinæ donum hic intelligit, quod accepit episcopus factus per prophetiam, hoc est, imperante spiritu, ut suprà commemoratum est.

Cum impositione manuum presbyterij.] Hoc est, episcoporum. nõ enim presbyteri episcopum ordinabant. Vide autem horrendum, quantum possit impositio sacerdotalium manuum.

Hæc meditare, in his esto.] Sæpe de eisdem ei præcipit, ut ostendat ei quòd maximè omnium in his oporteat studiosè uersari episcopum.

Vt tuus profectus manifestus sit in omnibus.] Non in uita tantummodo, uerum etiam in uerbo doctrinæ. Animaduerte autem quòd per hoc uoluerit eum magnifieri & admirandum.

Attende tibi & doctrinæ, perseuera in ipsis.] Hoc est, attentus sis erga teipsum, ac institue & alios.

Hoc enim faciens, & teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.] Nam qui in doctrinæ sermonibus fuerit innutritus, prius quidem ipse adiuuatur, & in quo alios adhortatur, seipsum emendat & instituit.

† πρεσβύτερον, id est, presbyterũ, siue seniorem hoc loco ætate non dignitate dicit, ut etiã notauit Chrys.

CAPVT V.

†Seniorem ne obiurgaueris, sed obsecra ut patrẽ.] Nõ de eo qui in ecclesia dignitatem habet, loquitur, sed de quouis grandiore natu. Quid igitur si indigeat correctione seu emendatione? Hunc, inquit, ad modum cum eo age, tanquam sit pater.

Anus, ut matres.] Quia obiurgatio molesta est, maximè si à iuuene proficiscatur, idque erga grandæuum (triplex enim tum est proteruia ac temeritas) cura eam per mansuetudinem.

Iuuenculas, ut sorores.] Postquam ætas asperitatis nonnihil habet, nec recipit obiurgationes, mansuetudo, inquit, media esto.

In omni castitate.] Quia conuersationes cum adolescẽtulis aut puellis suspiciones pariunt,

A pariunt, & episcopum talibus nonnunquã conuersari oporteat, cumq; eis colloqui, In omni, inquit, castitate conuersare, easq; alloquere, non solum missionis peccatum fugiens, uerumetiam omnem aliam suspicionis occasionem. Timotheo autem hæc iniungit, non illius gratia, sed nostri potius causa, ut suspiciones fugiamus.

Viduas honora, quæ uerè sunt uiduæ.] Cur nihil de uirginibus præcipit? quia nõ dum erant tum illic. Honorari autem uiduas præcipit, eo q; non habeãt maritos qui illis præsideant, earúmue curam gerant: tum res ipsa contumeliæ obnoxia, uidetur esse reiectitia. Hanc ob rem operæ profectò est precium, ut à multis multo honore afficiantur, maximè cum dignę sint, ut uerè uiduæ. Quales igitur huiusmodi sint, in procursu dehinc disces. Proindelicet & maritum nõ habere, & uiduam non esse. Honora autem, est pro miserere earum, & necessaria suppedita. *Honorare quid sit.*

Si quæ autem uidua filios aut nepotes habet, discant primùm domum suam piè tractare.] Hoc est, discant liberi uenerari matrẽ suam, ac benefacere ei, & alere eam. hoc enim appellat ἀντιτιθόναι, hoc est matrem senio confectam curare, uel auiam: quandoquidem diuina sit dignitas parentum, quemadmodum è diuerso impietas est senium non curare.

Et mutuã uicem reddere parentibus, hoc enim est acceptũ coram Deo.] πατρόνοις, id est, progenitoribus, matri uel auiæ. Obserua hîc Pauli prudentiã, quomodo primùm, quod bonam conscientiam faciat, in medium proferat, nempe progenitores uenerari & colere, eisq; uicem rependere, q; nos educarint atq; enutrierint, & curã nostri gesserint, adijciens rationem, quoniam & hoc Deo gratum est.

Quæ autem uerè uidua est † & desolata sperat in Domino.] Cum dixisset suprà, Honora uiduas, quæ uerè sunt uiduæ [proinde uiduis interiectis, quæ minus sint uiduæ, hoc est] quæ habent liberos per quos curari debeant: iam quænã sit uerè uidua, subdit: Quæ nullum, inquiens, habeat curatorem, non filium, non nepotem, uerùm B
in solum Deum sperat: quæ sanè honore est afficienda, & misericordia dignanda in omni suppeditatione necessariarum rerum. † μεμονωμένη, μόνη, id est, *desolata, sola relicta.*

Ac perseuerat in precationibus nocte & die.] Idq; nõ immeritò: nullum enim alium habens, ad Deũ confugit. Cum autem uerisimile esset eas contristari, ut quę undiq; tutore & præside careant, consolatur eas, ut quæ Deũ uice humanorũ omnium amicorũ protectorem habeant. Si enim quæ liberos alit, mercedem recipit, tua ideo tibi dignitas non est imminuta, nec honor ademptus ex eo q; liberos non habeas. *Suprà 2.*

Nam quæ in delicijs est uiuens est mortua.] Quia nõ paucæ uiduitatis statũ eligũt, ut maiore libertate agãt quę grata sunt, inquit: Delicijs dedita atq; petulantiæ, etiam si uideatur uiuere sensibilem hanc uitam, mortua est secundum spiritum. Sin autem mulieri non permittitur deliciari, ubi tamen & natura & ætas sæpe habet infirmitatem, quid dicamus si uiri in delicijs uiuamus?

Et hæc præcipe, ut sint irreprehensibiles.] Viden' q; hãc rem ceu legem esse uelit? Non enim uoluntati permittit nõ deliciari, sed uelut peccatũ hoc prohibet: præcipe nanq; hæc significat: perinde ac diceret, Cum seueritate prohibe ne talia fiant.

Si quis autem suorum & maximè domesticorum, curam non habet.] Delicijs & uoluptatibus dedita, propterea uiuens mortua est, adeoq; periit, quoniam omnẽ prouidentiam in seipsam impendit. Atqui suorum, id est fidelium habenda cura, & maximè domesticorum, hoc est eorum qui ad genus & sanguinem pertinent, permagna est habenda cura & prouidentia, cùm animi, tum corporis nomine. *Consanguineorum curã habendam. Esa. 58. Ad Tit. 2.*

Fidem negauit.] Quomodo? nam non sunt opera credentis. Si enim credidisset Deo, audiuisset eum qui dicit: Domesticos seminis tui ne despexeris. Deum, inquit, confitentur se nosse, operibus autem negant.

Et est infideli deterior.] Nam ille etsi alienos, sanguine tamẽ sibi iunctos & propinquos nõ despicit, naturæ suasu ductus: hic uerò tã Dei q̃ naturæ legẽ tollit, & iniuria afficit. Quis uerò hunc crediderit amico esse affectu erga alienos? etiamsi enim misereatur alienorum, ex ambitione & gloriæ uana cupiditate hoc facit. Expende autem tecum, si infideli est deterior qui suis non prouidet, quem in ordinem is colloca bitur qui iniuria eos afficit? Nec satis est cuipiam ad salutem propria uirtus, si ipse uirtute redimitus, ad genus sanguinemq; suum pertinentes negligat.

Vidua

Vidua eligatur, non minus ſexaginta annorum quæ fuerit unius uiri uxor.] In ſuperioribus dixit, laſciuientem deliciisq́ inhiantem, quæ ſuis non proſpiciat, indignam eſſe quæ referatur in catalogum uiduarum: nunc nos docet quid eam habere oporteat, ac primùm de ætate illarum exactè diſſerit. Cauſam uerò in progreſſu dicet: non enim ſimpliciter ſexagenariam ita ſeligit, poſſet enim eiuſmodi etiam indigna eſſe. Deinde ab ea exigit monogamiam, id eſt quòd uni marito copulata fuerit, ceu ſignum honeſtatis, pudicitiæ, honeſtiorúmque morum. Alia quæ requirat, audi in ſequentibus.

In operibus bonis teſtimonium habens.] Hoc eſt propriè dignans eam catalogo, poſthac & opera eius ſpeciatim denumerat.

Si liberos educauit.] Liberos educare, non eſt ſimpliciter liberos alere, ſed perinde alere atque oportet: quemadmodum & ſuprà dixit, Si permanſerint in ſanctificatione & fide.

Si hoſpitio recepit.] Animaduertis quomodo curæ liberorum appoſuerit etiam hoſpitalitatem & beneficentiam erga exteros & alienos. Quum enim prius dixiſſet, Si liberos educauit: tunc intulit, Si hoſpitalis fuit. Etiamſi enim alijs in rebus indigus fuerit quiſpiam, domum omnino habet: non enim ſub dio habitat.

Si ſanctorum pedes lauit.] Hoc dixit, quia multæ quidem hoſpitales ſunt, & hoſpitio recipiunt peregrinos ac ſanctos, ipſę autem per ſeipſas non inſeruiunt, ſed per ancillas. Volens ergo uiduam per ſe laborare, nec ignauam eſſe, ipſam per ſeſe miniſtrare iubet. ignauia enim & mollicies deliciantis potius eſt & uoluptuariæ. Et aliter, ne omnino penuriam prætexat aliqua, quo minus ſit hoſpitalis, ut quæ non abundet re familiari; neq; diues ſit: Abluere, inquit, pedes, nõ eſt magni ſumptus, neq; copiæ. *Sancti qui ſint.* Sancti autem iunt omnes, quotquot fidem rectam cum uita habent, etiamſi ſigna non edant aut miracula.

Si tribulationẽ patiẽtibus ſubminiſtrauit.] Pecunijs, patrocinio, & interceſsione.

Si omne opus bonum ſubſecuta eſt.] Veluti ſi ipſa operari non potuit, conſors tamen fuit alterius quæ operaretur, atq; ſubſeruijt. Corporale enim miniſterium afferre adhortaſ, quale eſt lectũ ſternere, refocillare, ad quæ magis ſunt idoneæ fœminæ.

Iuniores autem uiduas deuita.] Cuius rei gratia de uirginum ætate atq; tempore nihil præcipit, cum tamen maius ſit uirginitatis certamen? Meritò: Nam maioris in uirginibus alacritatis eſt certamen, uehementioriſq́ feruoris. Nam dum requiritur in uirginibus ut Chriſto aſsideant, & adhereant adeò, ut nũquam ab eo diuellantur, atq; ut in ijs quæ domini ſunt, ſolicitæ ſint, multam certè curam præbet & exigit ab eis: ex hoc autem & tempus manifeſtum eſt. Et aliter, Cum uiduæ iuniores à Chriſto excidiſſent, occaſionem dedere Paulo cur has leges ſanxerit: in uirginibus autem nihil tale contigerat.

Cum enim luxuriatæ fuerint aduerſus Chriſtum, nubere uolunt.] Hoc eſt, quando laſciuierint & deliciatæ fuerint, ac quando ſuperbierint aduerſus Chriſtum, non excipientes neq; retinentes Chriſtum ſponſum, in nuptias deinceps excidunt. non enim uiduitatis ſtatum elegerunt cum iuſta conſideratione. Animaduerte hîc quod *Viduarum ecclia ſponſus Chriſtus.* & uidua Chriſtum ſponſum habeat, perinde ac uirgo.

Habentes damnationem, quoniam primam fidem irritam fecerunt.] Fidem appellat fœdus. Fefellerunt, inquit, pactum quod cum Chriſto ſponſo fecerunt, ac propterea habent condemnationem.

Simul autem & ociosæ diſcunt circumire domos.] Præter iam commemoratam damnationem, aliud peccatum committunt, diſcere ociari ex eo quòd ædes circum *Ocium.* eant. Omnis autem mali & uitij autor & initium eſt ocium. quare nedum uiros, ſed & mulieres ocium dedecet.

Non ſolum autem ocioſę, ſed & uerboſę & curioſæ, loquentes quę non oportet.] Non immeritò quidem. Circumeuntes enim nihil aliud agunt, quàm quòd quæ de hac audiant, ad illam perferant, & quæ de illa ad hanc: ac neceſſariò tandem ad curioſitatem labuntur omnia perſcrutandi, & ad nugas ac deliramenta, cum quę de omnibus audierunt, omnibus etiam dicunt.

Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matresfamiliâs eſſe,] In primis quidẽ, inquit,

inquit, optarim eas pacta non irrita facere: quia uerò matrimonium illæ cupiunt, uolo & ego ut nubant, indulgens & acquieſcens earum uotis. Satius enim eas matresfamiliâs eſſe, hoc eſt, propria curare, ſuæq́ domus curam gerere, & operari, quàm alienas ædes curioſè pererrantes nugari & ociari. Cum autem dixit, Filios procreare, oſtendit quòd propter liberorum procreationem contrahendum ſit matrimonium, ut plures animas ad Deum adducant.

Nullam occaſionem dare aduerſario maledicti gratia: iam enim quædam auerſæ ſunt poſt Satanam.] Quia dixerat eas matres eſſe familiæ debere, ut ne uideatur libertatem eis dare ad delicias, intulit, Nullam occaſionẽ dare. Sic enim, inquit, domus curam habe, ne animam tuam lædas. Et aliter: Perſpicuè hîc ſcopum ſuum indicat, cur eis acquieuerit condeſcenderitq́, ne dent, inquit, occaſionem Satanæ illudendi ſe, ut quæ ſponſæ Chriſti cum eſſent, factæ ſint adulteræ, propter iuuentutis & adoleſcentię minimè firmatam conſtantiam. Eam ob rem ſub matrimonij iugum eas duco, ut ne remiſſę ſibi, & laxis habenis uiuentes, præmemorata mala adducant attrahantq́.

Sin quiſpiam fidelis, aut fidelis aliqua habet uiduas, ſubminiſtret illis.] Fidelium uiduas non conueniebat ab infidelibus ali, ne uiderentur eorũ opera indigere. Cum autem dixit, Subminiſtret illis, quantum ſatis eſt intellexit, non luxum & ſuperfluitatem.

Et non grauetur eccleſia, ut ijs quę uerè uiduæ ſunt, ſufficiat.] Proinde fideles ſi ſuas ipſorum uiduas alant, eccleſiæ uiduis pariter conferunt: quandoquidem per illas non grauetur eccleſia, quæ iam commodius & opulentius alit quas alit, uerè nimirum uiduas, hoc eſt, deſtitutas ac deſertas.

Qui bene præſunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maximè qui laborant in uerbo & doctrina.] Quinam illi ſunt qui maximè laborant in uerbo & doctrina, qui bene præſunt? Dominus docet, inquiens: Paſtor bonus animam ſuam ponit, ſibi in nulla re parcens, ouium curæ cauſa. Honorem porrò dicit, neceſſariorum ſuppeditationem, ut ex ijs quæ inferuntur, liquet. Nam precium eſt operæ, doctores haud laborare rerum neceſſariarũ penuria, ſed copia potius earundem affluere: ut ne hiſce conquirendis incumbentes, uerbi miniſterio negligant, quemadmodum & Leuitæ in ueteri Teſtamento uixerunt. Duplici autem honore dixit uiduarum reſpectu, uel diaconorum: uel ſimpliciter, duplici pro multo. Vbi nunc ſunt qui dicunt non eſſe opus uerbo, ſed uita? Audiant iſti nunc Paulum quantónam honore uerbum afficiat. eſt enim eo nobis opus, ſi quoquam alio. Si enim de dogmatibus, adeoq́ doctrina inciderit quæſtio, ratio, uel diſputatio, qualis hîc uita proderit? Verbum autem aut ſermonem non faſtuoſum exigit, ſed ſcripturę ſacroſanctæ potentia refertum, adeoq́ ſententijs quacunq́ tandem ratione proferatur. *Ioan. 10.*

Dicit enim ſcriptura, Non alligabis os boui trituranti: &, Dignus eſt operarius mercede ſua.] Teſtimonia producit & applicat: alterum quidem ex lege, alterũ uerò Chriſti. Animaduerte autem utrinq́, qui labor à doctore requiratur. Triturare nanq́ eſt laborioſius atq́ difficilius omnibus laboribus operibusq́ alijs. Quocirca oportet præceptorem inſtructum eſſe ad angorem, ad neceſsitates, ad labores. Deín cum ait, Operarius, indicat q́ hîc non ſint deliciæ quærendæ, nec requies uel ceſſatio: nam operarius dignus eſt mercede ſua, ſiue alimento. Ex abundanti enim hoc oſtendit: nam ſi mercede dignus, quanto potius alimonia? Qui uerò non eſt operarius, indignus eſt ijs. *Deut. 25.* *Mat. 10.*

Aduerſus† ſeniorem accuſationem noli recipere.] Aduerſus iuuenem poteſt accuſatio recipi, aduerſus alium quempiam non item: quaſi dicat, neq́ aduerſus alios, maximè uerò aduerſus ſeniorem non ſuſcipiatur accuſatio. Non dixit autem non condemnes, ſed ne ſuſcipias omnino. etenim propter ætatem nonnulli adoleſcentium peccant, πρεσβύτερον enim hîc ſenio confectum appellat.

† πρεσβύτερον, *presbyterũ uel ſeniorem: Theophylactus cum Chryſo. ad ætatem refert, Ambroſius uerò ad dignitatẽ.*

Niſi ſub duobus aut tribus teſtibus.] Quia multa ex ſuſpicione iudicantur, Oportet, inquit, eſſe teſtes qui cõuincant ſecundum ueterem legem. Quid igitur, ſi & illi uani ſunt & mentiantur? Rarò ſanè hoc contingit: poteſt tamen hoc à iudicio explorari & uideri. Sufficit autem & duos ad peccata teſtes adhiberi, eo quòd clanculum committantur. Quid autem ſi peccata ſint in confeſſo, teſtes autem non habeant, ſed ſolam prauam ſuſpicionem? De hoc ſuprà dixit, Oportet enim bonum etiam teſtimonium habere ab ijs qui foris ſunt.

Peccantes coram omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant.] Hoc est, perseue- A
rantes in peccato, & quos inquirendo deliquisse inueneris, argue uehementer & seuerè, non ut indignationem & animum tuum expleas curésue, sed ut reliqui castigentur terrore perculsi. Quemadmodum enim simpliciter & sine iudicio condemnare, arrogans est & temerarium: hunc ad modum reos & peccato obnoxios non reprehende-
Matt.18. re, pestilens est, ad multos morbum extendens. Quomodo igitur Dominus dixit in Euangelio, Si peccauerit in te frater tuus, argue eum inter te & ipsum solum? Atqui & illum in peccatis perseuerantem permittit publicè argui. Quid igitur? num offendiculum præbet, si publicè fiat reprehensio? Immò è diuerso magis offendit, si is qui ab om-
Exod. 14. nibus peccasse cognoscitur, non arguatur. Hanc ob causam Deus Pharaonem & Na-
Dan.4. buchodonosor & plerosq; alios in medium producens puniuit, ut uita mortalium hisce exemplis emendetur.

Testor coram Deo & Domino Iesu Christo, & electis angelis.] Cum de multis priùs positis disseruisset, hîc quando de iudicio uerba fecit, obtestatur eum cum terrore, uade horribiliter adductis in testimonium Deo & angelis. Non enim quia Timotheus
1.Cor.9. erat, reuerebatur eum Paulus, sed muniuit firmauitq; eum. Si enim de seipso dixit, Ne quomodo alijs, prædicans, ipse reprobus inueniar: multo magis de Timotheo hoc dicere non est ueritus. Vocat autem testem patrem & filium, ut in futuro die & iudicio defendi & excusari possit, si quid quod non decet, factum sit, utpote qui admonue-
Matt.23. rit. At cuius rei gratia angelos simul assumit? eo quòd & angeli in futuro iudicio, Domino affuturi sint satellites. Est autem & nobis in more, & maiores & minores personas in testimonium accipere. Hanc ad rationem Iacob Deum & aram in testem assu-
Gen.31. mit. Quinetiam Moses, Testificor, inquit, cœlum & terram. Adeò enim est mansuetus & clemens Dominus noster, ut seruos quoq; in testimonium productos recipiat. Electis autem angelis dixit, quandoquidem & dæmones sint angeli, sed reiecti.

†κλῖσιν, id est, iuxta propensionem animi, si per iota legas in penultima: sit & qui per ῆ πρόσκλησιν aduocationē. siue imitationē, ut etiã hic notat Theophyl.

†πρόσκλισιν] Vt hæc custodias sine præiudicio, nihil facies† in alteram partem declinando.] Hoc est, ut æqualis sis & idem disceptantibus uel litigantibus, ut non fiat præiudicium: hoc B
est, ut nemo te præoccupet, sibiq; adiungens & proprium faciens, sit in causa ut pro ipso sententiam feras, atq; hinc iam decernas & præmonstres affectum tuum, priusquam alterius causam agnoueris uel audiueris. Neq; facias quicquam secundum πρόσκλισιν, id est acclinationem seu affectum, uni parti acclinatus, eiq; fauens. Quòd si πρόσκλησις per Ita scribatur, retinebit eundem sensum. Quasi enim hoc dicat: Si inuitet atq; accersat te altera pars, ut ei succurras, ne accesseris, neq; eius inuitationi accommodes aurem.

Manus citò nemini imposueris.] Venit ad peculiarius quoddã & quod maximè episcopum cõtinet ac constringit ad ordinum ecclesiasticorum collationem, inquiens: Ne celeriter, ne ex prima probatione, neq; ex tertia, sed sæpe & exactè explorãs rem, non semel tantum. Quomodo uerò, audi.

Neq; communicaueris peccatis alienis.] Nam eorum quæ ille commissurus est, tu causa es. propterea quemadmodum bonorũ operum es particeps, sic & peccatorum. Insuper & præteritorum peccatorum es reus, quòd ea neglexeris, ac tenebras fecisti lucem, nec dimisisti eum ut lugeret, atq; ob commissa sua plangeret.

Teipsum castũ custodi.] De temperantia & modestia hîc adhortatur eum, & pudicitia.

Ne porrò aquam bibas, sed uino modico utere, propter stomachum tuum, & frequentes infirmitates tuas.] Animaduerte quantos labores habens, adhuc seipsum contriuerit, afflixeritq; aquę potu. Discę itaq; nõ ægreferre si qui nos ad temperantiam inhortentur, etenim & Paulus Timotheo adeò aquam bibenti, ut & frequenter ægrotaret, præcipit de castitate. Non dixit autem, Vino utere: sed correxit, apponens Modico. ad sanitatem, inquit, non ad delicias. feruida enim est iuuentus & adolescentia, facileq; à uino permouetur & accenditur. Quare autem non curauit ipsum Pau-
Act.19. lus, qui mortuos etiam per sudaria excitauit? Vt etiamnum, siquando uideamus sanctos affligi, non offendamur: & ut nè arbitremur ueteres, quo ad nostram naturam, exuperasse nos, uerùm ut & ipsos homines esse credamus. Atq; ne ipse etiam Timotheus ob uirtutem extollatur. De hoc autem latius ac fusius disputatum est à diuo Ioanne Chrysostomo in principio libri qui de Statuis & imaginibus inscribitur. Videtur

A tur autem natura fuisse languidus & infirmus Timotheus: nec solùm ex stomacho, uerumetiam ex alijs partibus & artubus laborasse: adiecit enim, Et ob frequentes infirmitates tuas.

Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, quosdã † χειροτονίαν, id est ordinationibus siue creatione per suffragia, & institutionib. ad sacros ordines. Peccata de functos sequuntur. Errorũ authores dupliciter puniendi.
autem & subsequuntur.] Quia de † ordinationibus differens dixerat, Ne communicaueris peccatis alienis, uerisimile erat ex aduerso inferre Timotheum, ac dicere, Quid si ignorem? hinc satisfaciens ait, Quidam apertè palàm delinquunt, & committunt ea quæ ad iudiciũ eos præcedant, hoc est, inde iam eos condemnantia, ac ante ipsos præeuntia, quæ & tu agnosces. Quorundam autem obscura sunt adhuc peccata, fortasse autem explorãs deprehendes. Insequuntur enim, tale quiddam clàm indicat. licet igitur tibi hos obseruare in electionibus. Vel quia etiamsi hîc lateant, eosq; elegeris, innocens quidem tu & extra culpam ueris, non fallent tamen illic æternum iudicem. Non enim simul peccata dissoluuntur cum uita, sed sequũtur etiam defunctos. Magnus autem Basilius hunc ad modum intellexit, quòd caput sit aliud ipsum per sese, nec pertineat ad rationem de electionibus uel initiationibus. Vt fornicatur qui piam fortasse, aut furatur etiam, hunc peccatum ipsum detinet ac præcedit, ad iudicium trahens eum solum. Docet aliquis praua, pernicioseq; sapientiæ institutionem dogmáue profert, huius peccatum, ipsum insequitur. Non enim una cum ipso extinguitur, sed post eum supersunt corruptionis eius successores, quod genus sunt Græcorum sapientes, quales sunt omnes qui præter ecclesiasticum dogma commentaria scripserunt. Dabunt autẽ illi pœnas, non solùm quòd ipsi sint seducti & errauerint, uerumetiam quòd sequentibus authores erroris extiterint.

Similiter & facta bona manifesta sunt, & quæ aliter se habent abscondi nõ possunt.] Maximam hæc consolationem præbent rectè agentibus, tum quòd uel hîc sint ma-
1.Cor.4. nifesta opera omnia uel bona uel mala, tum quòd illic in futuro seculo cuncta sint futura nuda.

B

CAPVT VI.

QVicunq; sub iugo sunt serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Dei ac doctrina blasphemetur.] Adhortare, inquit, seruos & institue, ut etiamsi infideles sint domini, obtemperent eis serui, omni honore qui per uerba & opera præstatur eos dignos iudicantes. Ne enim existimes te liberum ideo esse, quia fidelis sis: liber quidem es natura, sed seruus es corpore, quod & ipsum est libertas, seruire nimirum pro nomine Christi. Nam infidelis si conspexerit te cõtumacem, uituperabit uerbum Euangelij ceu seditiosos faciat. Sin cum gratitudine obedientem uiderit, admirabitur potius uerbum, ceu perficiens seruiles mores alioqui intractabiles, & qui haud facilè componi queant.

Qui autem fideles habent dominos, non contemnant quia fratres sunt: sed magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, qui beneficij sunt participes.] Non enim quia fratrem nactus es dominum per baptisma, eum asperneris: sed magis propterea seruias, quoniam fidelis est ac dilectus, hoc est, frater pro domino. Cogita porrò in animo, quòd benefactor tuus est, quòd pro te angitur, & solicitus est ut te alat, ut uestiat, aliaq; tibi necessaria curet. Itaq; multum habet iuris in te præter hoc quòd emerit te. Per hoc autem quod ait Dilectus, eiecit metum, qui cum seruis insit, sæpe ad odium erga heros trahuntur: ac introducit in metus locum charitatem. Magis igitur seruiant, inquit, qui beneficij sunt participes, serui uidelicet. Per hyperbaton enim positum est quod dicit: per medium enim insertum est, Quia fideles sunt & dilecti, subaudiendum est domini. Vel simpliciter quemadmodum iacet textus, intelligendus est: οὐ λαμβανόμενοι δούλων ὑπηρεσίας, id est beneficij participes, nempe domini, qui solicitè cogitant quomodo seruis rursus beneficium impertiant.

†παρακαλεῖ, id est, hortare uel obsecra. multa enim significat παρακαλεῖν, exhortari, obsecrare, consolari, &c.

Hæc doce & exhortare.] Nedum opus est authoritate præceptori, quæ in uerbo præcipuè indicatur, uerumetiam mansuetudine, ut nunc in uerbo † adhortare uel obsecra. Medicus enim est, qui nonnunquam emollientia, nonnunquam uerò constipantia adhibet.

Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quę secundũ pietatem est doctrinæ, inflatus est, nihil sciẽs,] Obserua ignorantiam

Ignorantiæ malum.

ad arrogantiam quempiã perducere, atq; adeò inflatũ reddere, atq; eum qui ſanam & ſynceram inſtitutionem Euangelij non recipiat, eſſe: inflatio enim eſt tumor ægrotantis animæ, quemadmodum phlegmone ſiue tumor in corpore. Si igitur ſuſciperet Domini ſermones, non inflaretur: ſiquidem ille exinaniuit ſemetipſum, pedes diſcipulorum ſuorum lauit: is dixit etiam, Diſcite à me, quia humilis ſum, ille beatos prædicauit ſpiritu humiles, ille publicanum ex humili mente iuſtificatum protulit. Hæc quiſquis non recipit, neq; nouit, neceſſariò inflatus eſt.

Philip. 3. Ioan. 13. Matth. 11. Matt. 5. Luc. 18.

Sed languẽs circa quæſtiones & pugnas uerborũ.] Aegrotare igitur, eſt quæſtiones proponere. nam ubi non eſt fides, illic omnia languent & ægrotant, neq; quicq̃ aliud atq; pugnę uerborũ naſcuntur, cum qui aptior eſt ad perſuadendum, alterũ ſubuertere uidetur. Fides oculus eſt, qui non habet oculos, nihil inuenit, ſed ſolummodo quærit.

Ex quibus oritur inuidia, lis, blaſphemię, ſuſpiciones prauæ.] Hoc eſt, praua dogmata è quæſtionibus naſcuntur. Tum enim blaſphemamus, ac de Deo quæ non conueniunt ſuſpicamur, quando in quæſtiones inciderimus.

Conflictationes.] Paradiatribæ, hoc eſt uanæ & ſuperuacaneæ ſcholæ. Nam mos eſt ſcholas uocare diatribas. Vel quod, quemadmodum ſcabioſæ oues dum affricãt ſeſe morbo, morbo etiam adeoq; ſcabie bene ualentes inficiunt, ſic & iſti cum alijs conflictantes eos corrumpunt.

Mente corruptorum hominum, & qui ueritate priuati ſunt, exiſtimantiũ quæſtum eſſe pietatem.] Viden' q uerborum pugnæ turpem quæſtum pariant: Meritò. Etenim plures diſcipulos, ad ſeſe pertrahendo, contentioſi, lucrum faciunt, atq; excellentius pugnas uerborum exercent, ut plures attrahant atq; uenentur.

† *Hãc clauſulã Chryſ. non habet, quæ in nonnullis uulgatis codicib. deeſt. Ambroſ. tamen legit.*

†A talibus abſtine.] Non dixit, collidere cum illis, uel reluctare eis, ſed abſtine, uide licet poſt unam & alteram admonitionem. Homines enim pecuniarũ cauſa dimicantes, quando in tuam ſententiam adduces? Incorrigibiles igitur huiuſmodi auerſator.

Eſt autem quæſtus magnus pietas cum ſufficientia.] Illi quidem malè exiſtimant quæſtum eſſe pietatem, eſt autem reuera quæſtus, nõ quemadmodum illi arbitrantur B ſed longè præſtantiori ratione, non ſiquando pecunias quis habuerit, ſed ſiquando non habeat. Sufficientia enim magnæ ſunt ſtabilesq; opes. Proinde non deficiant animo pij, tanquam inopes.

non legit.

Nihil enim intulimus in mundũ, haud dubiũ q; nec auferre quid poſſumus.] Queſtiũ illum cui incumbunt, oſtendit nullum eſſe: hic enim manet, nec nobiſcum ex hoc ſeculo migrat. Itaq; quid opus eſt nobis ſuperfluis, ſi nihil nobiſcum eò abducturi ſumus?

Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his cõtenti erimus.] Definit hîc quæ ſit αὐτάρκεια, id eſt ſufficientia. Tantum, inquit, nos habere oportet, quantum ſatis ſit ad hoc ut alamur tantùm, non ut genio indulgeamus ac deliciemur, ac eiuſmodi ueſtiri indumentis quæ corpus contegant, hoc autem & uulgare pallium faciet.

Qui autem uolunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum.] Adhortatur ſumpto ab huius mundi rebus argumẽto. Prætermitto, inquit, futura, ſed quæ hîc ſunt reſpice. Non dixit autem diuites, ſed uolentes diuites fieri. poteſt enim quiſpiam pecunias habere, atq; eas probè diſpenſare, quippe qui aſpernetur eas, atq; in uſum pauperum eroget: quod non eſt uolentis diteſcere. In tentationem aũt & laqueum incidunt, quatenus à fide aberrant, ac periculis obijciuntur, opum cauſa quemuis formidantes.

Et deſideria multa ſtulta & nociua.] Quomodo enim non eſt ſtultũ ſimias alere & gluros & belluas, ac piſces in uiuarijs uel receptaculis cõcludere, equos exornare auro, intraq; tectum aquam ducere, ac in ſolo ſeu pauimento domus tuę faciem tuam ceu in ſpeculo contemplari ob ſplendorem ac nitorem? Hæc ſtulta ſunt ſanè ac noxia, quæ animæ diuitias lædunt, ſenſuſq; abſumunt. Plericq; autem tyrannidem affectantes, ſibi ipſis malum accerſiuerunt.

† φιλαργυρία, *id eſt auaritia ſiue pecuniarum cupiditas.*

Quæ mergunt homines.] Vt ne emergere quidem poſsint.

In interitum perditionem.] Et præſentem, uti dictum eſt, & futuram.

Radix enim omnium malorum eſt † auaritia.] Neq; enim uiuentibus parcit, neq; mortuis, ſed hos quoq; deprædatur: in parentes & fratres inſurgit, ac quæ Dei ſunt ſpoliat. Tolle hanc è medio, & nullum bellum aut inimicitia aderit, neq; erit fornicatio. ſcortum enim argenti cauſa ſeſe proſtituit.

Quam

A Quam quidam appetentes, errauerunt à fide.] Non ſinit enim in ueritatis uiã intueri auaritia, oculos ad ſeipſam retrahens. Quomodo enim credet paupertatem do- *Matt. 19.*
cenți Euangelio, quæſtui deditus & lucro? Id fieri non poteſt.

Confixerũtq; ſeipſos doloribus multis.] Etiam in hac uita. Quantum enim lugent, quantum lamentantur? Pulchrè autem dixit, Confixerunt. ſpinarum enim inſtar ſunt diuitiarum ſolicitudines, perinde ac Dominus dixit. Vnde ſi tetigerit has quiſquam, *Matt. 13.*
manus cruentas faciunt, uulnera infligentes, atq; dolores parientes.

Tu uerò homo Dei.] Ingens hæc eſt dignitas. Omnes quidem ſunt homines Dei, peculiariter uerò iuſti, non ſola creationis ratione, ſed familiaritatis etiam. Porrò ſi Dei homo es, ne quæras auertentia te à Deo. Sed quid?

Hæc fuge, ſectare iuſtitiam.] Vtraq; cum intenſione & augmẽto protulit. Nõ enim dixit, Diſcede, & accede: ſed, Fuge & ſectare: iuſtitiã autem, nõ auaritiam, quemadmodum qui uolunt diteſcere.

Pietatem.] Quæ eſt dogmatum.

Fidem.] Quæ eſt contraria quæſtioni. *2. Cor. 13.*

Charitatem.] Sanctam ac diuinam uitam. huius enim ſumma & caput eſt dilectio.

Patientiam, manſuetudinem.] A charitate, patientia & manſuetudo promanat: qui enim patiens eſt, longanimis etiam eſt.

Certamen bonum fidei certa.] Hoc eſt, pro fide firmus ac ſtabilis perſiſte, per uerbi potentiam, ac uitæ puritatem.

Apprehende uitam æternam.] Ecce & merces & præmium, æterna uita.

In quam uocatus es.] Ad ſpem enim æternæ uitæ uocatus es.

B Et confeſſus es confeſsionem bonam coram multis teſtibus.] Hîc fiduciam & fortitudinem eius commendat, ut qui in periculis confeſſus ſit Dominũ Chriſtum. Vel confeſsionem dicit, quæ in inſtitutione baptizandorum fit, qua profitemur nos deficere à Satana, atq; à Chriſti partibus ſtare. Animaduerte uerò non ſolùm confeſsione eſſe opus, uerumetiam patientia, ut ſemper perduremus in confeſsione, certamineq; uehe- *Confeſsionis & patientiæ neceſsitas.*
menti, ut ne auertamur & in errorem abducamur.

Præcipio tibi coram Deo.] Metum augens, ac ſecuriorem Timotheum reddens, teſtem uocat Deum, oſtendens non eſſe humana præcepta, utq; teſtem iuſtum ſemper in mente gerens, memoria & recordatione eius animo commoueatur.

Qui omnia uiuificat.] In his conſolatio eſt aduerſus pericula, & reſurrectionis commonitio. perinde quaſi dicat: Ne metuas mortem, Dei enim ſeruus es, qui poteſt omnia uiuificare.

Et Chriſto Ieſu, qui teſtimonium reddidit ſub Pontio Pilato bonam confeſsionem.] Rurſum adhortatio eſt ſumpta à doctore illo & ſummo Chriſto. Teſtatus eſt ille, debemus igitur & nos ipſum imitari. Interroganti enim Pilato, Tũne rex es? reſpondit, Ego in hoc natus ſum & ueni, ut teſtimoniũ perhibeam ueritati, multaq; alia confeſſus *Ioan. 18.*
ac teſtatus eſt.

Vt ſerues mandatum ſine macula & irreprehenſibile.] Hoc eſt, neq; quoad dogmata, neq; quoad uitam labem aliquam tibi ipſi atteras & imprimas.

Vſq; in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Hoc eſt, uſq; ad obitum & exitum tuum ex hoc ſeculo. Atqui ſic non dixit, ſed uſq; in aduentum ſiue illuſtrationem, ut magis ipſum excitet mentione facta gloriæ illius tremendæ.

† Quem oſtendet temporibus ſuis.] Hoc eſt, conuenientibus, deſtinatis. ne igitur mœreas quòd iam non uenerit. † *ὃν refert ἐπιφανείαν, id eſt, aduentũ ſiue illuſtrationẽ, hoc eſt, gloriã. ἀνδρικὴ εὐστὸς.*

Beatus & ſolus potens, rex regum, Dominus dominantium.] Et hæc conſolationem præbent, ne ad hæc quæ in hoc mundo beata uidentur, defigat oculos, uerùm ad illum potius, qui per ſeſe eſt ipſa beatitudo, in qua nihil triſte eſt aut iniucundum: nec metuat qui hîc ſunt potentes & reges. Simul aut confirmat quod oſtendet in aduentu ſuo. ſolus enim potens eſt. Hæc enim omnia de filio dicuntur. ſolus aũt ad diſcrimen mortalium, uel uanorum Deorum, non ſanctarum perſonarum, dixit.

Qui ſolus habet immortalitatem.] Propriè enim ipſe eſſentialiter habet immortalitatem: angeli autem etſi immortales ſint, hoc tamen non natura, ſed gratia poſsident, itaq; non habent, ſed participant.

Et lucem inhabitat inaccesibilem.] Nunquid igitur comprehensibilis est? Aliud ne lumen, & aliud ipse est? Atqui is ipsum lumen est. Animaduertis ꝙ si quicquam ardui loqui uelimus, lingua nostra sit impotens? Inaccesibilem autem dicit, quã nemo accedere possit ob nimium splendorem. A

Quem nullus hominum uidit, necꝙ uidere potest.] Secundum diuinitatem uidelicet: nam secundum humanitatem uisus est. Diuus autem Ioannes Chrysostomus suprà quidem de filio, deinde tanquam principaliter de patre dicantur, ista omnia intellexit, etiamsi & filio & spiritui etiam conueniant.

Cui honor & imperium sempiternum. Amen.] Si igitur semper est ipsi imperium, ne metuas etiamsi nunc non ostendatur. Semper honor ipsi, ne igitur excidas animo, ne desperes, si nunc cernas ipsum contumelia affici. Glorificare eum ac celebrare tantum possumus, nec decet nos curiosos esse. Egregiè autem hîc Theologum agit. cum enim testem uocasset Deum, gloriam eius recenset, ut magis reuereatur.

Diuitibus huius seculi.] Sunt & alij diuites, uerùm non in hoc præsenti seculo, cæterùm in futuro, iusti uidelicet.

Præcipe non sublime sapere.] Arrogantiã enim & ostentationem diuitiæ pariunt.

Non sperare in diuitiarum incertitudine.] Statim illos deprimit. Quid enim attolleris inquit, ob diuitiarum incertitudinem, ob rem incertam, caducã, & inconstantem?

Sed in Deo uiuente, qui præstat nobis omnia abundè ad fauendũ.] Hoc est, aerem, aquam, lumen, annuas temporũ conuersiones, & anni tempora, cæteraꝙ omnia, eaꝙ in magna copia, etiamsi auaritia omnia sibi ascribat quæcunq; à Deo accipit. Porrò ista futuræ opes stabiles sunt. Hinc autem discas, ꝙ Deus omnem hominem diuitẽ fecerit, quippe qui cuncta donauerit cõmunia. Vanus igitur est qui ut pauper contristatur. B

Omnis homo diues à Deo factus.

Bene agere, diuites fieri in bonis operibus.] Repete, Præcipe eis bene operari, & quæ sequuntur. Si enim ditari cupis, in beneficentia, seu boni operatione ditare.

Facilè tribuere.] Hoc pecuniarum est.

Communicare.] Illud est charitatis. Per communicantes hic, societatis amantes, & humanos intellige, quibus cæteri despicatui non habentur.

Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum.] Vbi fundamentum est, ibi omnia sunt stabilia, firma, & immobilia. Quia uerò uirtus, & futuri seculi bona stabilia sunt, eam ob causam fundamenti meminit.

Vt apprehendant uitam æternam.] Bonorum enim operum peractio, quam & fundamentum nominauit, uitam æternam sibi conciliare potest.

O Timothee depositum custodi.] Hæc omnia, quę à me tibi sunt cõmissa, tanquam à Domino prouenientia custodi, necꝙ imminuas.

†κενοφωνίας per e, à κενὸς, id est, uacuus, uanus. Alij legunt per ει, à κακὸς, id est, nomus, absurdus: ut etiã uulgatus interpres.

Deuitans prophanas † uocum uanitates.] Impuras nimirum & pollutas. Vocum autem uanitates, mataeologias seu uaniloquentias dicit. Est igitur uocum quædam uanitas, quæ non sit prophana. Diuus autem Ioannes Chrysostomus recentes quasdam ac nouas adhortationes, uocum nouitates appellauit κενοφωνίας per αι diphthongum, in prima syllaba scribens, ut uidetur.

Et oppositiones falsi nominis scientiæ.] Quando enim fides non fuerit, sed ab humanis cogitationibus omnia nascuntur, scientia non est, sed mentitur nomen. Obserua autem obiectiones quasdam esse, ad quas ne respondendum quidem sit, sed uitandæ sunt eiusmodi. necꝙ enim est ꝙ cum talibus conflictentur fideles.

Quam quidam promittentes, circa fidẽ exciderunt.] Necesse est eum qui humanas rationes sectatur, à fide aberrare & excidere: fides enim rationes non admittit necꝙ recipit. Opinor autem apostolũ hæc dicere de ijs qui tum nominabantur Gnostici, omni impuritate repleti: propterea & prophanas nominauit uocum nouitates siue uanitates. Horum autem hæreseos præses & author fuit Nicolaus ex septem diaconis unus.

Gratia tecum. Amen.] Sigillum omnium imprecatur ipsi, gratiã uidelicet Dei à qua datur etiam omne bonum, & custoditur, qua & nos utinam abundè fruamur, non perdentes bona quæ ab ipsa accepimus, sed cõseruantes hæc per ipsam, glorificantes Christum charismatum datorem, cum patre & spiritu, cui gloria in secula. Amen.

Scripta est à Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

THEOPHY-

A THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI
in posteriorem diui Pauli ad Timotheum epistolam
Enarratio.

ARGVMENTVM.

QVornam alteram hanc Timotheo epistolam scribit? dixerat in priore, Spero me ad te uenturum celerius. non contigit autem hoc, detinebatur enim à Nerone. Consolatur itaq; illum per literas uice aduentus sui, qui fortasse affligebatur iam propter absentiam, & propter onus episcopatus. Nam & magni uiri ad ecclesiæ gubernationem labefactantur multis immersi undiq; procellis, tumq; maximè, quando undiq; bella instant. Reuocat autem Timotheum ad sese, quandoquidem proxime finem iam uitæ erat.

CAPVT I.

PAVLVS Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, secundum promissionem uitæ quæ est in Christo Iesu.] Ex ipso statim procemio excitauit eius animum. Non enim hîc mihi pericula, inquit, dicas, nam illa nobis pariunt æternam uitam. Apostoli facti sumus ut moriamur, & uiuamus in sempiternum. Ne enim cum audiat præceptorem suum in periculis esse, turbetur potius, quàm consolationem accipiat, propterea ipso statim principio eum cõsolatur. Si autem secundũ promissionem est, ne quæras eam hinc iam. In Christo autem Iesu uita est, id est, cum Christo, uel quia ipse hanc nobis donat & continet. Sensibilis enim & corporea uita in cibo potuq;, spiritualis autem in Christo consistit, ipse enim est nobis omnia. B

Vita sensibilis, & uita spiritualis.

Timotheo dilecto filio.] Potest aliquis esse filius, sed non dilectus. Timotheus igitur dilectus erat propter uirtutem omnino. Ostendit igitur ex hoc quòd non ueluti iratus ipsi, aut quòd aliquid in eo damnet, ipsum relinquat, dilectus enim mihi es, inquit, sed uis & necessitas id efficit.

Gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro.] Quæ & prius, eadem etiamnum ipsi imprecatur. Lege igitur quæ in priore epistola sunt annotata ad hunc locum pertinentia.

Gratiam ago Deo.] Vides charitatis uehementiam & magnitudinem? Gratias ago, inquit, Deo, quoniam diligens te memini tui. Hæc est uera dilectio, quando quis amicitiam qua alium diligit, sibi gloriæ esse ducit.

Cui seruio à progenitoribus in pura conscientia.] Quomodo ex pura conscientia, cũ ignorarit Christũ ab initio? Aut igitur conscientiam hîc uitam dicit, etsi enim Iudaizaret, puram tamen & honestam uitam ducebat: uel quia tum etiam cum persequeretur Christum, ex zelo persequeretur: & non ex humana ratione uel cogitatione, perinde ac plerique ob uanam gloriam hæresin constituentes, in qua conscij sunt sibi multi puto ris & putredinis. Quod autem dicit, tale est: Ne suspiceris me alia cogitare, & alia dicere: pura est mihi conscientia ut semper, sic etiamnum. Non mentior igitur, amo te, ac semper memini tui.

Pauli conscientia pura.

Quòd sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die, desiderans te uidere.] Gratias ago Deo, ꝙ memini tui. Non simpliciter autem, sed in precationibus, die ac nocte Deum interpellans pro te, ut impleat desiderium meum quod habeo ut uideam te. Quomodo igitur priuarem meipsum tanta uoluptate, si modò uenire possem? Quur igitur manifestè non dicit causam, quòd retineatur impediaturq; à Nerone? ne perturbet ipsum ab initio. In fine autem hanc causam reuelat.

Memor lachrymarum tuarum, ut gaudio implear.] Sic coordina: Desiderans te uidere, ut gaudio impleat: deinde per medium, Memor lachrymarum tuarum. Etsi enim natura ab amicitiæ charitatisq; affectu alienus essem, lachrymæ tamen tuæ sufficiunt ut me flectant, cum ad memoriam mihi redeunt. Verisimile enim erat Timotheum à Paulo diuulsum, lamentari magis, quàm infantem à mamma abstractum.

Recordationem accipiens eius fidei quæ est in te non ficta.] Non solùm lachrymarum tuarum recordatus, desidero te uidere, uerùm fidei etiam minimè dolosæ. Magna enim & iusta hæc tibi causa est ut diligaris à me.

Quæ primùm inhabitauit in auia tua Loide, & matre tua Eunice.] Aliud encomiũ, quòd non ab infidelibus ortum duxerit, sed à fidelibus, etsi ex Iudæis. Pater tamen eius Græcus erat. Obserua hîc quomodo lex cæperit dissolui huiusmodi factis iam tum cõmixtionibus. A

Persuasus sum autem quòd & in te.] Quoniam maiorum bona, si quidem nos tales
Maiorũ uirtus. simus, nos celebrant: sin minus, contumeliæ nobis loco sunt: propterea inquit, Maiorũ fides etiam in te est, perinde ac satis edoctus sum. Meritò igitur non fucatam hanc habes, ut quæ ex maioribus usq; tuis in te etiam fundata sit, ut adeò non possit concuti.

Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei.] Quia, inquit, noui te non simulatam habere fidem, excito te, ut gratiam spiritus quam accepisti ad præfectu ram ecclesiæ, ad signorum operationem, & simpliciter ad omnem quæ episcopum deceat uirtutem, ut hanc semper exuscites, ac uirentem & floridam facias. Quemadmodum enim ignis lignis indiget: hunc ad modum gratia spiritus opus habet promptitudine, & attentione, & sobria mente, ut semper ferueat, nam nisi hæc præstò sint, extinguitur. quemadmodum & alio in loco dicit, Spiritum nolite extinguere.

2. Thess. 5. Quæ est in te per impositionem manuum mearum.] In te quidem habitat ipsa gratia, quam accepisti cum imponerem ego tibi manus, quando episcopum te seligebam & consecrabam. Atqui ignem istum uehementiorem & maiorem effice: quod accepisti uerbum, fiducia libertateq; imple ac fortitudine, staq; ingenuè.

Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed uirtutis.] Hoc est, non propterea
Spiritus timoris. accepimus spiritum, ut submittamur, uerùm ut potentes simus aduersum tentationes, & liberè loquamur, magnam spem in Deum collocantes. plerisq; enim dat spiritum timoris, ut in Regum libris memoriæ proditum: Ac cecidit spiritus timoris super eos, B
1. Reg. 7. hoc est, metum ipsis incussit.

Et charitatis.] Tum erga ipsum, tum erga proximum. Quòd enim Deum & patrem
Rom. 8. diligamus, ex spiritu habemus faciente nos clamare Abba pater. Nec excidere uel decuti à proximi charitate, donum est à diuina potentia prouenies: quemadmodũ rursus offendi, est à metu & pusillanimitate. Veruntamen oportet & nos priores ostendere quæ sunt à nobis ipsis.

Et sobrietatis.] Vel ut sobrij simus, & sani mente & constitutione, ut spiritum ipsum habeamus eruditionis castigationisq; loco: ac si qua nobis tentatio aduenerit, ad castigationem seu institutionem illam ipsam recipiamus. Vel ut & alijs simus castigatores & institutores.

Noli itaq; erubescere testimonium Domini nostri.] Plericq; ter miseri, humanis rationibus explorantes quę sunt ultra humani ingenij captum, ignominiam putant esse uerare filium Dei cruci affixum esse, ignorantes q; per crucem hanc condemnatus homo & morti obnoxius, filius Dei factus sit. Te itaq; ô Timothee, haud pudeat testimonij siue martyrij, necnon mortis Christi quam in cruce sustinuit: sed eo potius liberius loquere & cõfidenter, diuulgaq; mortem illã. Non dixit aũt, Ne metuas: sed, Ne te pudeat, siue, ne erubescas: ut ostendat nihil esse periculi in re, sed solam ignominiã: quam si contempseris, salua erunt extraq; periculum cætera.

Neq; me uinctum eius.] Ne pudeas, inquit, si ego mortuos excitans, orbis terrarum doctor & præceptor, uinctus sim. non enim ut maleficus uinctus sum, sed ipsius uinctus sum, hoc est, propter ipsum. Si enim ille crucem non erubuit, quomodo me uinculorum pudebit?

Sed simul affligere cum euangelio.] Hoc est, non simpliciter ostendas te minimè pudere euangelij, uerũ experientia & per opera ostende, efficiarisq; particeps Christi & mei in ijsdem afflictionibus. Hæc autem & per superiora indicauit, dicẽs: Dedit nobis spiritum uirtutis siue potentiæ. Quid aũt est simul adfligere, unà adflictionem patere cũ Euangelio? an ne Euangeliũ adfligitur, seu mala patitur? Atqui ita nõ habet, sed uel hoc dicit, comparere mihi, ac simul mecũ affligere propter Euangeliũ: uel Euangelion
1. Cor. 9. appellat omnes Euãgelij prędicones & mystas, sicut & in priori ad Corinthios. Simul igitur affligere cũ euangelij ministris. Fortasse aũt curiosius afflictionem tolerantiãq; malorum Euangelij dicet impedimentum & incredulitatem. Tu igitur unà pericula subito cum adeò patiente Euangelio,

Secundum

A Secundum uirtutem Dei.] Quia durum erat affligi unà, lenit illud quadam consolatione, Non enim, inquit, tua uirtute siue potentia, sed Christi, hoc facies: tua est electio & promptitudo.

Qui seruauit nos, & uocauit uocatione sancta.] Potentiæ Dei signa ob oculos ponit. Seruauit enim, inquit, nos, & qui procul eramus, uocauit ad seipsum, ut sanctos nos faceret. Qui igitur nolentes seruauit, multo magis nunc uolentibus succurret.

Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiam.] Nullo cogente, nemine consulente, uerùm ex proprio proposito ac consilio, hoc est, per sese ex sua bonitate motus.

Quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia.] Hoc est, præformatam, sine principio & ante secula ut daretur nobis per Christum Iesum Dominũ nostrum. Non parui autem est momenti res, Deum non * ex postera uel consequenti quadam *ἐκ μετα μελήσεως.*
deliberatione, sed priusquam conderetur mundus ac tempora, hæc uoluisse. Ait ergo: *Dei prædestinatio.*

Manifestata est aũt nunc per * apparitionẽ seruatoris nostri Iesu Christi.] Etiamsi enim prędefinita erat gratia, nũc tamẽ primũ manifestata est, quãdo apparuit Seruator. *ἐπιφανείας, apparitionem, aduentum, illustrationem.*

Qui destruxit quidẽ mortẽ, illuminauit aũt uitã & incorruptionẽ per euangeliũ. In proprio qdẽ corpore reipsa & ope mortẽ deleuit, cũ illud reddidit incorruptũ, nos uerò p Euangeliũ illuminauit, ut uitã speremus, & immortalitatẽ, quàm nobis p Euangeliũ cõfirmauit. Qui etsi nondũ sumus immortales effecti & incorrupti, id tñ fore spes est.

Ad q̃d positus sum ego prædicator & apostolus, doctorq; gentiũ.] Cuius rei gratia doctorẽ gentiũ nunc se appellauit: ut Timotheo ostendat oportere etiã ipsum cũ gentibus conuersari, neque propterea decidere animo, sed me potius, inquit, imitaberis, qui propter euangelij præconium iam uinctus sum, captiuusq; detineor.

Ob quã causam etiam hæc patior.] Quod sim prædicator gentiũ. non enim ut scelestus maratus lesactor hæc sustineo. Simul autem sermoni suo parit fidem. Nisi enim, inquit, credidissem mortem esse abolitam ac deiectam, næ haud eiusmodi paterer.

B Sed non pudesio.] Animaduertis quomodo operibus probet quod Timotheum docebat, ne puderet eum afflictionum.

Scio enim cui credidi, & certus sum quòd potens est depositũ meum seruare in illum diem.] Deus bone, quanta hæc fiducia! quàm indubitata spes! Noui, inquit, sumq; certo persuasus. Depositum autem, uel fidem ac prædicationẽ dicit, quòd ipse qui hæc apud me reposuit, Christus, eadem seruabit: omniaq; patior, ne thesauro isto meo spolier. Vel fideles dicit, quos Christus ipse commendauit, aut quos ipse acquisiuit & commendauit Domino: sicut & alio in loco dicit, Commendo uos Domino. perinde ac si *Act. 20.* dicat, Non erubesco, speras me non paucos adhuc adducturũ Deo, quos & custodiet, ut illorũ gratia me glorificet. Vel depositũ dicit mercedẽ seu compensationẽ laborum. qui enim boni quicquã agit, ueluti apud Deũ isthuc reponit, ut per ipsum coronetur. *Depositum Pauli.*

Formam habe sanorum sermonum.] Pictoris instar depinxi atq; expressi tibi imaginem & archetypum, ad quem respiciens & ipse, hanc sermonum meorum formam depingere possis, hoc est, archetypum habe: ac si quid pingendũ fuerit, ab hac imagine sume, ac pinge: omnia enim illa reposita sunt in ea.

Quos à me audiuisti.] Non per literas tantum, uerùm coram, ore ad os. Ne igitur mancas putemus epistolas, uel aliquid eis deesse, ut quæ non de omnibus tradiderint: multa nanq; apostolus coràm etiam tradidit, ac sine literis docuit.

In fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu.] Hoc est, sermones mei fidem & charitatem tradũt, hoc est, de doctrina & uita differũt, & si quid docere uel dicere oporteat, uel agere quod uirtutem spiret, illinc tibi petere licet.

Bonum depositũ custodi, per spiritum sanctũ qui inhabitat in nobis.] Nimirũ quæ de fide, quæ de uita tradita sunt tibi præcepta, uel donum seu gratiam quam accepisti, quemadmodum suprà dixit. Quomodo autem custodies? nõ humano robore, sed per spiritũ sanctum, qui demoratur in nobis per baptisma: quem spiritũ si seruauerimus, nec abigamus prauis operibus, custodit & ipse nobis quæcunq; adeò habemus. Da igitur operam, ut custodias spiritum, & ipse rursus seruabit tibi depositum. Nisi enim Dominus custodierit ciuitatem, frustra uigilat qui custodit eam.

Nouisti hoc, quòd auersi sint à me omnes qui sunt in Asia, ex quibus est Phygellus

&

& Hermogenes.] Tentationes recenſet, non ut deíciat diſcipulum, ſed ut magis perſua A
deat, ne ſi in conſimiles tentationes incidat, noua ſe pati arbitretur, ſed æquo eiuſmodi animo ferat. Cum enim à Nerone comprehenſus eſſet, dereliquerunt eum omnes qui in Aſia erant, hoc eſt, qui ex Aſia Romæ tum præſentes erant.

Det miſericordiam Dominus Oneſiphori domui.] Vide Pauli philoſophiam & animi modeſtiam. Eos qui à ſe deſecerant, non execratus eſt, ſed ſimpliciter rem geſtam denarrauit. ei autem qui ſui curã geſſerat, imprecatur miſericordiam Dei: nec ipſi tantummodo, uerumetiam uniuerſæ eius domui. Adeò enim uirtute fulſerunt, adeò præclarè eos Oneſiphorus inſtituerat.

Quoniam ſæpe me refrigerauit.] Tanquam athletam quempiam ſqualore afflictionũ detentum, refrigeratione me dignatus eſt, non ſemel, ſed ſæpius. Hanc ad rationem & nos facere oportet, undiq; ac ſemper iuuare, eos qui boni quippiam exercent: ſic enim fiet ut participes præmij eorum reddamur. Atqui de Paulo hîc mihi uerba non facias, ſiquidem Paulus etiamſi neminem habuiſſet adiuuantem ſe, permanſiſſet tamen firmus. At fortaſſe ſi quis alius in tentationes inciderit, haud perſeuerabit, niſi habuerit ſuffulcientem. Si igitur aliquis inuentus fuerit qui eum adiutet, eiusq; curam gerat, planum eſt talem uictoriæ eius conſortem fieri, quòd ſi uictoriæ coronarum etiam. Nam & in bellis apud ueteres qui ſarcinas & impedimenta cuſtodiebant, æqualem cum militibus prædam ſortiebantur.

Nec puduit eum cathenæ meæ.] Vbiq; pudorem dicit, non periculum, adhortans atq; conſolans Timotheum, quòd ſola contumelia ſeu pudor, haud periculum præſtò ſit. Atqui periculum certè aderat: nam & Nero ſeuiebat aduerſus Paulum, ut qui inſti tuiſſet quempiam ex domeſticis ipſius.

Verùm cum eſſet Romæ, diligentius quæſiuit me, & inuenit.] Non ſolum, inquit, non fugit meum occurſum, ſed quæſiuit etiam, & inuenit; quod magnæ eſt fortitudinis & fidei argumentum.

Det ei Dominus inuenire miſericordiam à Domino in die illa.] Miſertus eſt mei, in B
quit, recipiat igitur retributionem in tremenda die, quando multa miſericordia opus erit etiã omnibus ſanctis. Si aũt Oneſiphorus, q pro Chriſti nomine periculis ſeſe obiecit, per miſericordiam ſeruatur, quanto potius nos? Hîc proſiliunt Marcionis dogmatis ſequentes. En duo, inquiunt, Domini. Sed non ita res habet, unus eſt enim Dominus,
Eph. 4. ſicut & hic ipſe Paulus alio in loco ait. Eſt autem in more ſcripturæ ſic uti ſermone, ut,
Gen. 19. Pluit Dominus à Domino, hoc eſt, à ſeipſo. Hunc ad modũ & hîc. Quòd ſi patrẽ & filiũ hic ſignificari acceperis, nihil abſurdi admittetur: nã & pater Dominus eſt, & filius Dominus, & ſpiritus Dominus, ſed unus tamẽ Dominus tribus illis perſonis indicatur. Animaduerte q, hîc non dixerit, Det ei Dominus aliud quiddam: ſed miſericordiam.

Et quanta Epheſi miniſtrauit mihi, tu melius noſti.] Familiaris eſt, inquit, boni operatio. non ſemel enim fecit, ſed Epheſi & Romę. Talem operę precium eſt eſſe Chriſtianum, ut ſemper bonum operetur, per omnem etiam uitæ curſum.

CAPVT II.

TV igitur fili mi cõfortare.] Quid ais? Dixiſti pauloante te uinctum eſſe adeoq; omnes te deſeruiſſe: iam uerò quaſi nihil triſte patiaris, infers, Tu igitur fili mi confortare & corroborare. Næ, ob hoc ipſum tu magis, quia ego captiuus detineor, robuſtus eſto. Si enim ego præceptor non paterer, potuiſſes forſan tu ſuccumbere tanquam qui ob iuuentutem & rerum inexperientiam in pericula incidiſſes. Iam uerò haud parum tibi conſolationis præbet ut generoſè feras quæ tibi euenient, quandoquidem & ipſe huiuſmodi patiar, tanq; rei natura pericula habeat, non tua imperitia: quoniam in uniuerſum unuſquiſq; inferior in qua cũq; cauſa cũ in pericula inciderit, magnã accipit cõſolationem, ſi uideat ſe maiorem iiſdem immergi. Expende aũt q; paterno affectu adhortetur, fili mi dicens, ueluti animum uerbo inſtillauit. Si filius es, patrem imitare.

In gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Non ſolùm meo exemplo confortare, uerùm per gratiam maximè Chriſti. Illam habe colluctantem tibi, per quam accepimus poteſtatẽ ut conculcemus omnem potentiam hoſtis, ut à nullo offendamur.

Et quæ audiuiſti à me per multos teſtes.] Quæ audiuiſti, non quæ inquiſiuiſti: fides e-
Rom. 10. nim ex auditu. Audiuiſti aũt nõ clanculũ, ſed liberè & palã, multis præſentib. Nõnulli autem

A autem multos tẽſtes legem & prophetas intellexerunt, ſcripturis enim innumeris firmabatur & coagmentabatur mihi ſermo.

Hæc commenda fidelibus hominibus.] Nõ ait, Dic: ſed, Commenda, ſiue depone, ueluti in theſauro, quod enim commẽdatur & deponitur, ut in tuto ſit reponitur. Reddit autem per hæc diſcipulum attentiorem. Fidelibus, non diſputatiuis, aut ratiocinatiuis, diſceptantibus ue: fidelibus, depoſitum non prodentibus.

Qui idonei erunt & alios docere.] Quid enim prodeſt, ſi quis ipſe fidelis, omnia citra inquiſitionem & hæſitationem accipiat, non poſſit autem apud alios excellere doctrina, nec in alios transfundere inſtitutionem? Ac rurſus non prodat ipſe quidem uerbũ, non poſſit autem alios eo inſtituere? Duo igitur habere oportet doctorem: alterum, ut fidelis ſit: alterum, ut docere poſſit. Hæc nimirum de presbyteris & epiſcopis ipſi tradit atq; ordinat, non de prophanis uel laicis: nam hoc abſurdum eſt, ſiquidem & Græcis & Iudæis ſcripſerit. Opinor autem ipſum de quibuſdam ſecretioribus hæc dicere, quæ ſint fidelibus ac doctrinæ capacibus, qui & alios inſtituere queant, committenda.

Tu igitur feras afflictionem, ut bonus miles Chriſti.] Animaduertis, aduerſa duraq; pati, eſſe militis. Itaq; aduerſa & grauia nolle pati, haud quaq; militis eſt officiũ. Non eſt igitur ægro ferendum animo, ſi quis acerbas calamitates ſuſtineat, cum ſit in militũ ordine. At quanta dignitas eſt, militem eſſe Chriſti, cum magnificum quid exiſtiment quidam, terreni regis milites eſſe?

Nemo qui militat, implicatur uitæ negotijs, ut ei qui ſe in militiam delegit placeat.] Hæc ad omnes tam epiſcopos q; doctores dicta ſunt. Significantem autem uim habet, Implicatur. reuera nãq; nexus & ſerpentes ſunt talia. Negotijs porrò dicens, tumultus ac turbas notauit, per ipſa etiam uocabula dehortans. Quid teipſum innectis? quid in turbas atq; negocia teipſum iniicis & implicas? Solam militiam cura, ſic placebis imperatori tuo Chriſto, qui te in militiam delegit.

Quòd ſi certet etiam aliquis, non coronatur niſi legitimè certauerit.] Hoc eſt, non ſi
B certamen inierit, hoc ſatis eſt: nec; ſi inunctus fuerit, nec; ſi manus conſeruerit, niſi & alias de cibo potuq; ac temperantia athletis ſancitas leges obſeruarit, atq; eas quæ luctę modum & morem reſpiciunt. Non enim ſimpliciter pro ſua cuiq; libidine permittitur luctari, uerũ leges ſunt hac de re athleticæ. Hîc Pauli ſapientiam expende. Militis meminit, ut indicet q ad cædem & mortes oporteat paratos eſſe. Atq; etiam athletæ, ut in omnibus perſeueret, ac in exercitio ſemper uiuat.

Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus accipere.] Tertium hîc exemplum profert, quod præceptori magis eſt conueniens. Militis enim & athletæ paradigmata ſubditis etiam conueniunt. colonus autem non ſui ipſius curam gerit, ſed terræ, haudq; exiguam compenſationem accipit à frugum prouentu. Hunc ad modum præceptor non inutiliter laborat, uerùm præ alijs ipſe fruetur ſuis ſudoribus, Deo abundè mercedem ei reddente. Ne quis igitur ægro ſit animo erga futuram quæ differtur compenſationem ac mercedem: iam nunc, inquit, recipis, ac in ipſo tibi abore eſt retributio, ſi nihil aliud, ſecuritas certè animarũ tibi ingens inde lucrum eſt. Nõnulli autem de honore doctrinæ exhibendo hoc dicunt: at id rationi non eſt conſentaneum. Animaduerte porrò, quòd non ſimpliciter agricolam dixerit, ſed laborantem, hoc eſt, qui cæditur affligiturq;, non qui ſimpliciter operatur.

Intellige quæ dico.] Quia obſcurè quadantenus omnia dixit de milite, de athleta, de agricola: intellige, inquit. Huius enim rei gratia hæc dixi, ut te exacuãt atq; excitent. Deinde imprecatur ei ut genuino filio.

Det enim tibi Dominus intellectum in omnibus.] Non ſolum in his quæ dixi, uerumetiam in uerbis & operibus omnibus.

Memor eſto Dominum Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe à mortuis ex ſemine Dauid.] Hoc dicit propter hæreticos. Nam & tum fuerunt qui ignominiam arbitrabantur filiũ Dei pati, ac propterea fortaſſe phãtaſtica induxerunt. Adeò enim humiliatus eſt Deus propter nos, ut erubeſcant etiam homines talem tantamq; humiliationem Deo applicare. Producit autem ideo etiam hęc in medium, ut animum ei addat, oſtendens quòd & ipſe præceptor noſter Chriſtus, per paſſionem & afflictionem uicerit mortem. Iſthuc, inquit, recordare, & haud labefactaberis ad afflictiones. *Chriſti humiliatio.*

Secundum

Secundum euangelium meum.] Fuerũt enim quidam qui alia prædicauerint: atqui non illis, uerùm euangelio est intendendum. A

In quo labore usq; ad uincula, quasi malè operans.] Iterum à seipso consolatur discipulum, & quòd affligatur dicens, & quòd prauam opinionem auferat.

Sed uerbum Dei non est alligatum.] Ne quis dicat, Ecquæ est commoditas? quid uerò mirum quòd ligatus es? Ostende mihi lucrum, ostende mihi aliquid mirandũ. Hoc est, inquit, mirandum, quia uerbum nõ est ligatum. Nunquid enim sensibile opus est, ut impediatur ligato corpore? Diuina res est uerbum, Deiq; uerbum. Nobis autem ligatis solutum est & currit. ecce enim ligati scribimus & prædicamus: uidisti quod est admirandum, uidisti lucrum.

Ideo omnia sustineo propter electos.] En & isthuc habet adhortationem. Non pro meipso enim patior, inquit, sed pro aliorum salute, non ut ego glorificer, sed ut alij. Qui uerò sunt illi? electi Dei. Si igitur Deus ipsos elegit, omnia oportet nos pati pro ipsis.

Vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu.] Et ipsi, quemadmodum & nos, salutem consequantur. Quemadmodum propter nos Deus passus est ut seruemur, sic & nos patiamur propter illos, recompensatio itaq; hæc res est, nõ gratia. Præterea ne quis ei obijciat, Quid ais? Tu in uinculis periturus es, & alijs salutis futurus es autor? Arrogans es ostentator, inquit. Non hanc corporalem salutem dico, sed eã quæ est in Christo Iesu, ueram ac celebrem: corporalis enim salus est in gloria. Audi enim quæ sequuntur.

Cum gloria æterna.] Non solum ut seruentur, sed quod maius est, ut glorificentur nobiscum in sempiternum. Quare etiam si ignominiam & pudorem habeant uincula, gloriam tamen præbent electis, eamq; sempiternam. Quòd si alijs, multo magis & mihi, qui hisce sum constrictus. Ne igitur mei causa contristeris. B

Fidelis sermo.] Quia plerique ambigunt de futura uita & gloria, dicentes, Quando uiuo, tum mortibus trador: & quando mortuus fuero, uiuam? idq; genus alia: propterea stabilit ac firmat sermonẽ, inquiens, Fidelis sermo, qualis? Quòd electi celebrem & æternam salutem adsequentur.

Nam si commortui sumus, & conuiuemus.] Confirmat idem humanis etiam rationibus. Nam & suprà indicium dedit cum diceret, Memento Iesum resurrexisse à mortuis. indicat enim quòd post mortem resurrexerit. Quomodo igitur confirmat? Si in tristibus communicamus, in commodis non similiter? Atqui hoc ne homo quidem faceret, quanto minus Deus, qui fons est iustitiæ & bonitatis? Mortem autem dicit tum eam quæ per baptisma est, tum eam quæ per passiones & tentationes. *Mors in baptismate.*

Si sustinemus, & conregnabimus.] Non satis est semel in mortem se quempiam tradere, sed semper morti se obijciat necesse est. In singulos enim dies, inquit, morior. Multa igitur patientia nobis opus est ad hoc, ut simul regnare cum Christo nobis obueniat. *2. Cor. 15.*

Si negabimus, & ille negabit nos.] Et ijs quæ à contrario contingent, confirmat rationem suam. Non enim in bonis tantummodo, uerumetiam in malis sunt permutationes compensationesq;. Qui enim, inquit, negauerit me, negabo & ego eum. Cogita autem tecum in animo, quanta sit ille passurus, & in quantam sit uerisimile calamitatem ipsum lapsurum, qui à Christo abnegatus fuerit. *Matt. 10.*

Si non credimus, ille fidelis permanet.] Si non credimus quòd resurrexit, nihil is indeliditur: ipse namq; uerus & stabilis est, siue asseramus, siue negemus.

Negare seipsum non potest.] Hoc est, non potest non esse, non habet naturam, ut in nihilum abeat, & esse desinat, semper enim manet, etiamsi nos non confiteamur illum. Proinde non ad illum uenit commoditas aut noxa, siue profiteamur ipsum, siue negemus, uerùm ad nos utraq; peruenient.

Hæc commone.] Ne quis existimet Timotheum ipsum habuisse opus hac institutione, Alios, inquit, admoneas.

Testificans coram Domino, non contendere uerbis, ad nullam utilitatem, ad subuersionem audientium.] Quia cupiditas huic rei inest, adeoq; humana natura nunquam non cupit inquirere atq; uerbis contendere disputando de rebus: Tu, inquit, ipsis testificare

A ficare coram Domino, ne sint contentiosi: hoc est, præcipe ipsis, in testem Deum assumens, ut sciant si cõtempserint, eum iudicem istorum fore. Nihil enim commodat uerborum pugna, neq; quicquam lucri habet, sed multum hinc detrimenti nascitur. Subuertitur enim fides auditorum, ut turris aliqua, à uectibus disputationum. *Verborum pugna uitãda.*

Solicitè cura teipsum probatum exhibere Deo operarium inconfusibilem.] Interpretatur quomodo probatus fiat, nimirũ si operarius sit inconfusibilis: hoc est, si nihil eum eorum quæ ad pietatem pertinere uideantur, facere pudeat. Sic enim probatus eris apud Dominũ, si omnia eius causa sustineas, omnia opereris. Vbiq; sedulò mentionem facit pudoris, eo q; multis ignominiosa res uidebatur crux Christi, ac prædicatio eius plebeia & rudis, tandem & ipsi apostoli uiles & contempti habebantur, ut qui extrema paterentur. Tu igitur, inquit, ne rubore suffundaris. *1. Cor. 4.*

*Rectè tractantem uerbũ ueritatis.] Plerique enim diuellunt ipsum, & aliò distrahunt: tu uerò ad id quod rectum est, adducito. Vel quia non dixit, dirigentem, aliud quiddã nobis intelligẽdum dedit per ὀρθοτομοῦντα. Veluti enim de pelle quæpiam & loro superflua quędam & corrupta continente, incidas uel disseces inquit, aliena ex pręconio uerbi, & excinde gladio uerbi. *ὀρθοτομοῦντα, rectè secantem si ue incidentem, uel rectè tractantem. Dicto nis compositionem à re ctè secando ductam notat hic Theophyl.*

Prophana autem inaniloquia deuita.] πόρευσαι, hoc est, fuge. Vbiq; aũt diuus Ioan. Chrysosto. pro κενοφωνίας, καινοφωνίας legit, hoc est, pro inaniloquia, ipse nouitates uocum legit & intelligit, studium nouandi uel nouarũ rerum seu sectarum accipiens. Nõ nulli πόρευσαι, pro ualde insta ut cessare facias & prohibeas, accipiunt, quòd sanè non conuenit. *κενοφωνίας, καινοφωνίας*

Ad maiorem enim impietatem proficiẽt, quorum sermo, † ut cancer, serpit.] Malum est, inquit, quod retineri nõ possit, nec medicinam admittit: nam omnia uastant & perdunt incorrigibiles permanentes. Gangręna enim uel cancer, morbus est putredinem efficiens, adeoq; circumcirca omnia depascens. *ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει, ut cancer morbus pastionem habebit, siue creiicet ac serpet.*

Ex quibus est Hymenæus & Phyletus, qui à ueritate exciderunt, dicentes resurrectionem iam factam esse, ac subuertũt quorundam fidem.] Rectè pauloantè dixit, Ad maiorem impietatem proficient. Videtur enim malum hoc unicum esse, quod de resurrectione disseminant: multa tamen ex eo alia absurda nascũtur. Si enim resurrectio iam facta est, sublatum est iudicium, & retributio, tum boni hîc retulerunt mœrores & afflictiones. prauí autem per delicias hîc scilicet ac uoluptates puniti sunt. Porrò quid deinceps boni est reliquum, si huiusmodi sint remunerationes? Non dixit aũt, Omniũ fidem subuertunt, sed quorundam, nempe debiliorum, magisq; marcidorũ. Infert igit: B

Sed firmum fundamentum Dei stat.] Quod dicit, est huiusmodi: Nõ omnes subuersi sunt, sed instabiles tantũ. nisi enim tales fuissent, non excidissent à fide. quemadmodum neq; Adam ante oppugnationem firmus erat. Nam qui fixi sunt & bene fundati, steterunt firmi & immobiles. Aduerte autem nõ secus esse fidei inhærendum, quàm firmissimo fundamento.

Habens signaculum hoc, Nouit Dominus qui sint sui: ac, discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini.] Hoc est, habens tanquam lapis seu gemma quæpiam literas quasdam & notas sibi insculptas per opera, easq; sibi conuenientes: nempe istud, Nouit Dominus, & quæ sequuntur: hoc est, à Deo sunt pręcogniti, ut qui omnino ad eum pertineant, atq; electi sint: ut ne peruertantur cum marcidioribus atq; putridioribus. Iniquitatem autem errorem appellat in dogmatibus, uel simpliciter quamcunq; iniustitiam. Qui enim iniurius est, non est huius fundamenti, non est Dei. Quomodo enim, illius qui iustus est? non habet ipsum signaculum. Expende autem tecum rectius. Quòd si is qui nominat nomen Domini, ab iniustitia desistere debet: sic qui non desistit, ne dignus quidem est qui nomen Domini nominet, Non est enim specio sa laus in ore peccatoris. *Electorũ signum.*

In magna autem domo non solùm sunt uasa aurea & argentea, uerumetiam lignea atq; *testacea.] Quia multi turbati quærũt quam ob causam sint in mundo prauí, alijs causis dimissis, nunc hãc reddit: propterea quòd & in magna domo uasa sunt diuersa. Magnã autem domum mundum dicit, non ipsam ecclesiam: in ea enim nihil uult esse ligneum, sed omnia sunt aurea & argentea, ubi Christi corpus est, ubi uirgínitas est nõ habens maculam. *σκευάκινα testacea, qua & ficti lia dicũtur.

Et quædã quidem sunt in honorem, quædã aũt in contumeliã.] Aurea sanè uasa, hoc est, uirtutibus compti, ad honorem: lignea uerò ac testacea, hoc est, scelerati, ad ignominiam seruantur. Non dixit utilia & inutilia: prauí enim etsi non ad uirtutem, ad mundi tamen constitutionem utiles sunt, & ad quasdam dispensationes, ut Pharao.

Si quis ergo emundauerit se ab istis, erit uas in honorem sanctificatum.] Animaduertis quòd non est naturæ, neq; materialis necessitatis, ut Manichæi dicunt, esse aureum ac testaceum quempiam, sed uoluntatis nostræ. Licet enim cuiuis seipsum emundare, hoc est, perfectè mundare à testacea aclignea uoluntate, aureamq; & argenteam efficere uel constituere. Paulus erat testaceus, sed factus est aureus: Iudas contrà aureus erat, sed factus est testaceus. Atqui si testacea siue fictilia contemnuntur & uituperantur, quomodo alío in loco dicit, Habentes thesaurum hunc in uasis fictilibus? Illic de corporis natura loquitur. quo modo enim testa nihil est aliud atque lutum torefactum, sic & corpus nostrum nihil aliud est atque lutum, animæ calore firmatum. Hîc autem de uoluntate uerba facit & consilio.

Voluntatis nostræ liber tas.

2.Cor.4.

Vt utile Domino.] Lignea igitur inutilia sunt ad præcipuum scopum Domini Dei, qui uult omneis homines saluos fieri, etiamsi uideantur alia quadam ratione, ut dictũ est, utilia esse.

1.Tim.2.

Ad omne opus bonum paratum.] Hoc est, etiamsi tempus uel opportunitas agendi non fuerit, attamen paratum ac præparatum erit, siue ut sanguine & uita Christum testetur, siue ut uirginitatis statum teneat.

Iuuenilia autem desideria fuge.] Iuueniles cupiditates non solius fornicationis sunt, uerùm etiam omnis absurda concupiscentia. ut siquis potestatem uel imperium expetat, si pecunias & diuitias: stultæ enim sunt eiusmodi cupiditates & imaginationes, instabiliumq; mentium. Reputa autem tecum, quomodo nonnunquam grandæuus ac senio confectus aliquis, iuuenilibus affectibus ducatur.

Sectare iustitiam.] Per iustitiam, omnem uirtutem complectitur.

Fidem.] Veram & stabilem, & erga eos quos ames affectum. perinde quasi dicat, Ne sis infidelis & instabilis. Statim igitur infert:

Charitatem, pacem cum ijs qui inuocant Dominum ex puro corde.] Hoc est, illis fide tantummodo, qui citra simulationem & dolum inuocant Dominum, pacificis, pugna carentibus, inuocantibus Dominum: cum illis inquam conuersare.

Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quòd generent pugnas.] Viden' quomodo nusquam non abducat ipsum à quæstionibus: non quòd non abunde satis posset eas refellere & confutare, poterat enim, uerùm quòd inutile erat omnino in huiusmodi sese certamina injicere, nihil enim boni ex eis proficiscitur, sed uel pugnæ uel odia inde prodeunt. Hasce igitur deuita, stultas nimirum. Proinde sunt & aliæ quæstiones, nempe de scripturis, quæ non fugienda, ut quę nõ generent contentiones & pugnas. Attende itaq; quomodo aberrent qui in quæstionibus utiq; quæ de scripturis sunt contendunt & pugnant.

Seruum autem Domini non oportet pugnare, sed mansuetũ esse ad omneis.] ἥπιον id est mitẽ, mansuetũ. Quomodo igitur dicit, Argue ipsum cum omni imperio & seuere? &, Nemo tuam adolescentiã contemnat? Eò quòd uehemens reprehensio tum maximè mordeat, quãdo cum mansuetudine contingat. Licet enim, licet inquam, potius cum mansuetudine pungere, q̃m cum asperitate ad ruborem & pudorem conuertere.

1.Tim.4.

ad Tit.2.

ad Tit.3.

Propensum ad docendum.] Eos uidelicet qui discere uolunt. Hæreticum enim post unam & alteram admonitionem deuita.

* Patientem.] Hoc enim potissimum eum habere conuenit, ut expectet nimirum còn uersionem, ac semper quidem docẽdo perseueret: nec statim desistat ac desperet. Considera enim quod sequitur.

** ἀνεξίκακον non .i. patientem, malorum tolerantem.*

Cum mansuetudine erudientem eos qui resistant.] Cum exasperatione nãq; & pugna haud quicquã commodorũ cernere poterit tua anima, eò quòd eum qui aliquis cõmodí percepturus sit, oporteat prę omnibus alijs amico esse affectu erga præceptorem. Quomodo autem bene affectus esse possit erga insolescentem & contumeliosus? Qui igitur dicit, Hæreticum hominem post unam & alterã admonitionem deuita? Illic ineмendabilem dicit, quem nouit insanabili morbo laborare: hîc autem illis loquitur, qui nondum

** κολάζοντα i.erudientẽ, corripientẽ, castigantem.*

nondum omnem medicinam refugiunt: quod è sequentibus etiam planum est.

Si quando dederit eis Deus pœnitentiam ad cognoscẽdam ueritatem.] † Fortasse, inquit, corrigentur, & in melius animum suum permutabunt. Istud autem fortasse, de incertis est ac dubijs. Proinde ab ijs qui palàm medelam non admittunt, qui sunt inemendabiles, abstinendum est: de quorum autem salute adhuc hæsitatur, correctio est tentanda. Porrò hîc tecum reputa, quomodo docens humilem mentis affectum, non dixerit, fortasse possis, sed fortasse dederit eis Dominus resipiscere. Etiam si istud contin gat, Domini est. tu itaq; ne attollere. Itaq; etsi cuipiam nos persuaserimus, ne existimemus quòd ipsi persuadeamus.

† μήποτε, *num quando, si quando, seu forte: fortasse. Hic enim dubitantis est.*

Et resipiscãt à diaboli laqueo.] Hęc non de doctrina tantum, uerumetiam de uita intellige. In laqueo nanq; diaboli sunt homines, non solùm dogmatum causa, uerumetiã uitæ. Quocirca & qui circa uitam labuntur, tolerãter corrigendi sunt. Vt enim passer etiamsi una tantum parte, pede nimirum, contineatur, sub manu tamen est & potestate eius qui laqueum fixit: consimilem ad modum & nos, etiamsi non utriscq;, hoc est, fide & uita detineamur, sed solum ex uita, in potestate diaboli sumus.

Cõparatio pulchra.

A quo captiui tenentur ad ipsius uoluntatem.] In errore, inquit, natant, sed capti à Deo sunt ad ipsius uoluntatem, id est Dei: fortasse resipiscent ab aquis erroris. Volũtas autem Dei est, non solùm credere, uerumetiam rectè uiuere. Quare de uita etiam hæc intellige, non solùm de dogmatibus. Quidam autem à quo captiui, hoc est diabolo, intellexerunt, & reliqua ad eundem modum.

CAPVT III.

HOc autem scito, quòd in diebus nouissimis instabunt tempora periculosa.] Quia non pauci scelerati temporibus Pauli fuerunt, ut ne propter huiusmodi perturbetur Timotheus, prædixit ei in domo magna, & cætera. nũc uerò ait, tales etiam posthac futuros. Quinetiam temporibus Mosæ Iannes & Iambres fuerunt, quare non est hodie noua isthæc res, neq; ad te usq; pertinget tantum. ne igitur ægrè feras. Tempora porrò periculosa siue difficilia, id est ualde mala. Non de diebus aũt hoc intelligendũ, quæ enim diei malitia est? uerùm de illorum dierum malis & rebus & hominibus. Nã & nos in consueto nobis sermone tempora dicimus mala, & bona, à rebus quæ in ijs eueniunt, aut ab hominibus, bonis uel malis.

Suprà 2.

Tẽpora difficilia et mala.

Erunt enim homines seipsos amantes.] Statim quod omnium malorum est causa, ponit, non quæ proximi sunt, sed quæ sua tantum ipsius, spectare. φιλαυτὸς enim ille est, qui se solum tantũmodo amat: ex quo contingit, ut ne seipsum quidem tandem uerè amet. Quemadmodũ enim & in membris, unius offensio & damnum ad reliqua etiam membra pertransit, & in ædificijs pari ratione: sic & in ecclesia qui fratrem suum negligit, sese q; tantummodo curat, seipsum etiam perdit.

† Auari.] Cum dixisset radicem, infert speciatim & ab ea enatos ramos, quorum & primus & maximus, argenti est cupiditas, uel auaritia, perinde nãq; ac ex charitate omne bonum, sic ex philautia, id est amore sui, omne malum profluit. Charitati ea est opposita: nam charitas est lata, & quocũq; effunditur: philautia uerò latitudinem eius in arctum constringit, & in unum tantummodo contrahit.

† φιλάργυροι, *auari, pecuniæ cupidi.*

Elati.] Hoc est arrogantes, qui sese aduersus alios efferunt & ostentant.

Superbi, blasphemi.] Procedente malitia, ad Deũ usq; iniuria pertingit. Quãdo enim aliquis aduersus homines arrogans fuerit, sibiq; omnem uirtutem adscripserit, & non diuinæ gratiæ, tum iam blasphemus est.

Parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace.] Idq; non immeritò: nam qui Deum blasphemant, quomodo parentes uenerabuntur? Qui autem parentes suos non honorat, erga omnes ingratus planè. Qui autem talis est, is est & sceleстus: quia sanctitatem & id quod debet, reijcit. Quinetiam à charitatis affectu sunt alieni, quem enim alium dilectionis affectu complectetur, qui benefactorem suum respuit? Et sine pace nemini reconciliatur, cum nemine fœdus sancit, si ne cum ipso quidem benefactore.

† διάβολοι, *criminatores, calũniatores, delatores.*

† Criminatores.] Hoc est, omnibus maledicẽtes. Qui enim nullius boni sibi cõscius est, omnes alios criminatur, sibi ipsi hoc pacto consolationem quandam acquirere uisus, & excogitans.

Incontinentes,] lingua scilicet & uentre, alijsq; cunctis. A

Immites.] Animaduertis quòinam faciat amor sui & auaritia; belluas nimirum pro hominibus.

Sine benignitate.] Omnis boni hostes.

Proditores.] Amicitiæ.

†προπετεῖς, præcipites, temerarij, proteruiq; petulantes. † Præcipites.] Hoc est instabiles, nihil stabile & firmum habentes.

Tumidi.] arrogantia pleni.

Voluptatũ amatores magis quàm Dei.] Necessariò hoc sequitur, ubi nanque amor est delectabilium huius mundi, illic diuinum desiderium non est.

Habentes speciem pietatis, uirtutẽ aũt eius abnegãtes.] Hoc est figurã & speciẽ quandã pietatis prę se ferũt, ac simulãt tantũ, operibus aũt eã negãt. Obserua aũt hîc uim & uirtutẽ fidei atq; adeò neruos p opera monstrari: meritò igit̃ dicit̃ sine operib. esse mortua. Speciẽ aũt siue formã alio in loco apostolus de bono assumpsit, præceptor enim formationem cognitionis & scientiæ habet, hoc est, fingit & format scientiã in discipulis. Iacob.2.

Et hos deuita.] Si in extremis temporibus erunt, quomodo dicit, Et hos deuita siue auersare? Verisimile quidem est tunc etiã tales fuisse quosdã, & si non omnino tanta potentia & copia, fuisse tamen. perinde ac si dicat, tales cum etiamnũ inueniuntur, deuita: sicut & subdit. Ex his sunt qui penetrant domos. Vel quia postremos dies, eos dicit diuus Paulus, qui obitum statim suum secuturi essent, in quibus Timotheus adhuc superstes futurus erat. Vel, quod etiã uerius magnus ille Chrysostomus iudicat, per Timotheum, omnes uerbi ministros adeoq; fideles adhortatur ut tales fugiant.

Ex his enim sunt qui penetrant domos.] Impudentiam eorũ illiberalem indicat per hoc quod ait, Qui penetrãt uel irrepũt, tum adulationem & impostur̃ magnitudinẽ.

Et captiuas ducũt mulierculas.] Nõ dixit decipientes, sed captiuas ducentes, tanquã mancipijs utentes, talis enim est qui decipitur. Obserua aũt mulierum esse decipi, imò potius muliercularum. Proinde uir si in fraudem inducatur, muliercula dicit queat.

†σεσωρευμένας, pleni, onerati, oneratas, cumulatas, cumulo uel acerno peccatorum obrutas. † Oneratas peccatis.] Peccatorum copiam indicat, & inordinatam & cõfusam uitã. B Nõ enim simpliciter mulieribus imponunt, nec enim natura est accusanda, uerùm habentes cumulũ peccatorũ, decipiũt. Qui enim nullius sibi boni conscius est, prauis doctoribus facile obtẽperat, seipsum consolãs quasi non sit daturus pœnas p̃pter opa sua.

Quæ uarijs desideriis aguntur.] Pecuniarum uidelicet, gloriæ, deliciarũ, mundi mulebris. notat autem & turpes cupiditates. Obserua autem quòd agendi uerbo hîc utat̃, tanquam de brutis pecoribus loquatur.

Semper discentes & nunquã ad scientiam ueritatis peruenire ualentes.] Venia itaq; dignæ sunt: Nequaquam, sed uenia potius priuandæ. Quia enim seipsas peccatis accumularunt & cupiditatibus, excæcata est illarum mens. Quare quod non possint discere, non est naturæ, sed uoluntati earum adscribendum.

Exod. 7. Quemadmodũ autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt ueritati.] Magi isti fuerunt Mosis temporibus. Vnde autem nomina horum norat Paulus, cũ scriptura non indicarit? Vel citra scripturam tradita sunt per maiorum memoriam & commemorationem: uel per spiritum sanctum uerisimile est ea nouisse Paulum.

Homines mente corrupti, reprobi circa fidem.] Quando mentem quispiam perturbationibus, prauisq; affectibus corruperit, tum reprobus efficitur circa fidem. Dixit enim insipiens, non est Deus. Vnde: quia corrupti sunt & execrabiles facti sunt in iniquitatibus. Incorrupta igitur mens fidem recipit. Est ergo nauãda nobis opera, ne prauis affectionibus corrumpamur, & locum apud nos inueniat fidei adulteratio, deprauatioũe. Psal.13. Ezech.7.

Sed ultrà non proficient.] Quomodo igitur alio in loco dicit, Ad maiorem impietatem proficient? Illic hoc affirmat, Orsi praua dogmata, non desistent ab impostura, sed semper magis noua inuenient: hîc autem hoc dicit, quòd non decipient neq; arripient multos, uerùm etiamsi maximi impostores uideantur, deprehendentur tamen. In'cert igitur'

Supra 2. *ἄνοια, dementia, insipientia. ignorãtia apud Ambrosium * Insipientia enim eorum perspicua erit omnibus, sicut & illorum fuit.] Si nõ adhibes fidem dictis meis, ex ijs quæ Magis illis contigerunt, disce. Nam illi conuicti sunt & reprehensi, quippe qui per uanam illusionem miracula ederent, atq; seducerent spectatores

A ctatores, cum Moses reuera signa & prodigia ostenderet & operaretur. Quocirca omnis impostura ad tempus durat.

Tu autem assecutus es meam doctrinam.] Illi quidem tales sunt, tu uerò nostra exactè nosti, ac tenes quòd non sint talia: nõ enim simpliciter apud me moratus es: enimuero es etiam assectatus, id est, longo apud me tempore permansisti, & omnibus meis rebus attendisti animum: fortis itaq; esto, ac resiste aduersarijs. Doctrinam, quod ad sermonem attinet.

Institutionem.] Hoc de uita & moribus accipiendum.

Propositum.] Id est, promptitudinem, adeoq; uirilem animæ constitutionem. Non enim dicebam solùm, uerùm & faciebam.

Fidem.] Hoc est, in doctrina ueritatis constantiam, uel eam fidem quæ in periculis non sinit desperare, sed fidere Deo facit, quòd is nos sit erepturus.

Longanimitatem.] Erga hæreticos, non enim tumultuabar, neq; ciebam turbas, sed quemuis cum mansuetudine excipiebam.

Patientiam.] Erga persecutiones.

Persecutiones, passiones.] Nedum, inquit, persecutionibus obnoxius eram, uerum etiam patiebar. Quia uerò hæc duo maximè perturbant doctorem, cùm quòd hæretici sint, tum quòd afflictiones patiatur: de hæreticis multa sanè disseruit, persuadens Timotheo ne turbetur. Quod ad afflictiones attinet, suas ipsius calamitates enarrat, discipulo animum addens.

Qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij, Lystris.] Antiochiam Pisidiæ dicit: ex Lystris autem erat Timotheus oriundus. Quam ob causam autem harum tantummodo B meminit? Quia Timotheo notiores erant, uel alijs recentiores etiam afflictiones. Obserua autem, quî non hæc speciatim dicat: non enim ostentationis causa, sed ut discipulum consoletur, hæc necessariò scribit. Act. 13. & 14.

Quales persecutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.] Vtraq; hæc indicat Timotheo. Ego, inquit, promptus & paratus eram ad eas quas me sustinere oportebat afflictiones, ac Deus non deserebat me. Quare & tu sis promptus, sic futurum est ut non derelinquaris à Deo.

Et omnes qui piè uolunt uiuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.] Et hæc sanè maxima est consolatio. quid enim de me solo uerba facio? Quotquot enim piè uiuere instituũt, & secundum Euangelium, persecutionem patientur. Persecutiones autem hîc dicit non eas solas quæ ab incredulis imminent, sed etiam afflictiones istas simpliciter, & mœrores ac dolores, quos uirtute prediti sustinẽt. Tẽtationis enim locus est uita hominis, iuxta diuũ Iob: & q̃ angustũ iter ingredit̃, necessariò premitur, uel affligitur. Persecutiones Christianorum. Iob 14.

Mali aũt homines & seductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.] Nihil te perturbet, si isti in tranquillitate agant, tu uerò tentationibus quatiaris. sic habet natura rerum. Nudatus es, exutus es ad certamen: necesse est igitur sudoribus te refertum esse. Stolidum est igitur in certamine ipso & lucta laxamentum quærere. Ac etiamsi uideantur feliciorem habere successum, nõ est tamen isthæc res successus, quòd isti proficiant & pergant in errore ac deceptione. Interpretans enim quid sit in peius, dixit in errorem mittere & errare, siue seducere & seduci.

Tu uerò mane in ijs quæ didicisti, & credita sunt tibi.] Tu autem, inquit, immutabilis esto, & noli emulari in malignãtibus: neq; in homine qui prosperatur in uia sua. Non simpliciter autem didicisti, sed & credita sunt tibi siue abs te, hoc est, cum certitudine didicisti. Proinde etiãsi diuersum cernas ab eo quòd credidisti, ne turberis: quandoquidem & Abraham postquam audiuisset, in Isaac uocabitur tibi semen, cum posthac iugulare cum iuberetur, non turbabatur. Gen.12. et 22.

Sciens à quo didiceris, & quòd ab infantia sacras literas nosti.] Duas causas adducit propter quas oportet eũ immobilẽ permanere, ut adeò nõ moueatur à firma mentis sententia: Quoniam non abs quouis, inquit, didicisti, sed à Paulo. perinde est autem ac si diceret, à Christo: Et quia non heri, aut nuper didicisti, sed ab infantia, ac radices egit in te scientia pietatis: quare non permittet aliquid stultè facere, ut plerisq; solent. qui enim scripturas perinde nouit ut oportet, nunquam peruertetur. Sacras autem literas, diuinam appellat scripturam. Hoc porrò est aduersus Simonem & Manetem, & om-

nes qui ueterem ſcripturam adeoq; uetus teſtamentum prauum appellant. A

Quæ te poſſunt inſtruere ad ſalutem, per fidem Ieſu Chriſti.] Non quemadmodum externa ſcientia hominem inſtituit ad fraudem & impoſturas, & uerborũ pugnas, ex quibus animæ interitus prouenit, ſic diuina cognitio, ſed ea inſtituit ad ſalutem. qualem non eam quæ eſt per opera, non quæ per uerba, ſed quæ eſt per fidem Ieſu Chriſti. Perducens enim ſacra ſcriptura hominem ut Chriſto credat, ſalutem ei conciliat.

Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata & utilis.] Cum non paucos conſolationis modos dixiſſet, maximam iamnunc profert, quæ eſt ex lectione ſacrarum literarum. Denunciaturus eſt enim ei quidpiam triſte, nimirum quòd inſtet ſibi uitæ terminus. Ne igitur deſpondeat animum, qui orbetur conformatore & adiutore: Habes, inquit, ſcripturas, quæ mei loco te iuuare poſſunt. Solet autem hîc quæri à nonnullis, quomodo dixerit, Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata: nunquid igitur & Græcorum ſiue gentilium ſcripturæ diuinitus ſunt inſpiratæ? At ita quidam preſſi diſtinctionem ponunt ad iſtud, Diuinitus inſpirata, dicentes, Omnis ſcriptura, quæ eſt diuinitus inſpirata, illa eſt etiam utilis. Oportebat autem eos nouiſſe quòd ſuprà dixerit, Sacras literas noſti. Ait ergo quòd omnis ſcriptura, qualis de qua diſſerebat, ac de qua dixit quòd ſacra. Omnis igitur huiuſmodi, diuinitus eſt inſpirata, & utilis ad omnia quæ deinceps recenſet.

Ad docendum.] Prodeſt nobis, docens nos ſi quid ſit diſcendum, nihil enim eſt quod non poſſit ſacra ſcriptura diluí.

Ad arguendum.] Si uana & falſa ſint arguenda, inde etiam fieri poteſt.

Ad corrigendum, ad erudiendum in iuſtitia.] Si quid ſit, inquit, corrigendum, ſi inſtituendus quiſquam, hoc eſt, erudiendus ad iuſtitiam, hoc eſt ut iuſta trãſigat, hoc etiã è ſcripturis tibi præſtò erit. B

Vt ſit perfectus homo Dei.] Correctio & emendatio ſit ex ſcripturis, ut nihil bonorum deſit homini Dei. Quocirca ſi tu quoq; uelis perfectus eſſe, & ſanus, uel ſemper idem, neq; in triſtibus contractus, neq; in commodis inflatus, quod euenire ſolet iis qui inſtabili mente fluctuant, has habe cõſultrices pro me. Quòd ſi Timotheo ſpiritus ſancti pleno ſcripſit de lectione ſacrarum literarum, quãto potius hoc nobis præcipit? Obſerua autem quòd ſine ſcripturis quiſquam non poſſit eſſe perfectus.

Sacrarum literarum lectio neceſſaria.

Ad omne opus bonum conſummatus.] Non ſimpliciter bonorum operum particeps, ſed conſummatus, hoc eſt perfectus: nõ ad hoc quidem, ad iſthuc uerò non item, ſed ad omne.

CAPVT IIII.

* 2. Tim. 6.

TEſtificor igitur ego coram Deo, & Domino Ieſu Chriſto qui iudicaturus eſt uiuos & mortuos.] Perterrefecit Timotheum cum ſuprà dixiſſet, Præcipio tibi corã Deo qui uiuificat omnia: nunc autem horribiliorem facit ſermonem, iudicij illius mentione facta. Illum enim, inquit, qui pœnas exacturus eſt, teſtem facio, quòd neq; hoc te celauerim. Viuentes autem & mortuos, uel peccatores dicit & iuſtos, uel qui iam abierunt ex hoc ſeculo, & qui tum relinquendi ſunt uiuentes: quidam autem & animas & corpora hîc intellexerunt.

* τὴν ἐπιφάνειαν *i. iuxta aduẽtũ, uel in aduentu ſiue apparitione & illuſtratione ua.*

*Per aduentum ſuum, & regnũ ſuum.] Qui tunc iudicaturus eſt, inquit, in apparitione uel aduentu ſuo qui erit cum gloria & regno, non enim adeò tum uilis & contemptus aduenier, ut antehac.

Prædica uerbum.] Quid eſt quod teſtificor? Prædica uerbum, ne cohibeas donum & gratiam quæ in te eſt. Terrore concutiamur qui non prædicamus.

Inſta opportunè, importunè.] Veluti cum immoratione & inſtantia loquere, non ſemel, ſed ſemper. Non ſit tibi ſtatum tempus, ſed importunè etiam, hoc eſt, cum in periculis fueris, & extra eccleſiam, loquere & prædica: & opportunè, hoc eſt, cum in pace & extra trepidationem fueris, & in eccleſia. Opportunum enim & importunum iuxta uulgi opinionem dixit. arbitratur enim opportunitatem, quietem & laxationem: importunitatem uerò, tempus periculoſum. Ac rurſus opportunitatem doctrinæ uocat in eccleſia eſſe: importunitatem uerò, extra hanc eſſe. Vel aliter, Ne expectes tempus lapſus: enimuero priuſquam impingat peccator, doce.

Argue.] Cum uideris opus eſſe reprehenſione, hoc eſt, cum uideris peccantem uel peccaturum, ne prætermittas.

Increpa.]

A Increpa.] Poſtquam argueris atq; demonſtraueris eum deliquiſſe, tum increpa: id eſt, pœnam & ſupplicium impone.

† Conſolare.] Increpatio ſimilis uidetur ſectioni, conſolatio uerò pharmaco ſuaui. Conſolationis ergo pharmacum appone, ut ne ſola ſectio dolores uehementiores faciens, ad deſperationem præcipitet.

† παράκαλεσον, *id eſt, obſecra, conſolare, uel exhortare. ſic* παράκλησις, *obſecratio, conſolatio, uel exhortatio.*

In omni longanimitate ac doctrina.] Hoc ad omnia prædicta conſtrue. Arguere nanq; in longanimitate oportet, ut non omnibus ſimpliciter credat: & in doctrina, ut doceatur quomodo is peccauerit, & quòdnam ſit peccatum. Sic decet etiam increpare in longanimitate, nec tanquã hoſti pœnam irrogare aut infligere, ſed uelut filio inſtitutionem dare, & in doctrina docere eum quòdnam ſit lucrum mulctæ, quæ ue commoditas. Conſolatio autem maximè opus habet longanimitate & doctrina: nec in uulgari longanimitate, ſed in omni quæ omnibus modis demonſtratur, operibus nimirum, uerbis, atq; habitu ſiue geſtu.

Erit enim tempus, quando ſanam doctrinam non ſuſtinebunt.] Priuſquam ergo labefactentur, anteuerte eos, propterea & ſuprà dixit, Opportunè, importunè, tantiſper dum obtemperent, omnia age.

Sed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi doctores.] Temerariam & inconſultam doctorum turbam per uerbum Coaceruabũt ſignificauit, & propterea quòd à uulgo deligantur, quod nihil pro ratione facit: ſed eos eligit & prouehit qui cupiditatibus ipſius conſentiant, ac quæ ad uoluptatem eius pertinent, tum dicant, tum agant.

Prurientes auribus.] Hoc eſt, oblectati auribus, ac titillati, ſemper cõcupiſcentes audire quæ placeant.

B Et à ueritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.] Animaduertis q; non ueluti ex ignorantia errent, ſed ſuapte ſponte? Auertent enim aures, inquit, & conuerrentur: malum itaq; uoluntarium eſt. Hoc autem dicit, non ut in mœrorem conijciat diſcipulum, ſed ut perſuadeat ei, ut præſenti, quod formidine uacet, tempore utatur quemadmodum conuenit. Sin aduenerit periculoſum, ut generoſe ac ſtrenuè ferat, quemadmodum & Chriſtus dixit, Tradent uos, & flagellabunt: ſic & iſte, Poſt abitum meum intrabunt lupi graues. *Matt. 10. Act. 20.*

Tu autem uigila in omnibus, malum ſuſtine.] Viden' q; propterea ut uigilaret, hæc prædixerit: perinde ac ſi dicat, priuſquã adueniat uaſtatio illa, quandiu non adſunt lupi, ſuſtine afflictiones, uel uoluntarias, uel etiam uiolentas, ut in tuto res tuas colloces.

Opus fac euangeliſtæ.] Proinde opus Euangeliſtæ eſt malum ſuſtinere, tum quod à ſeſe ſumitur, tum quod ab aliis infligitur.

Miniſterium tuum imple.] πληροφόρησον, id eſt comple. Tum itaq; miniſterium completur, cum aliquis malum & iniuriam ſuſtinet.

Ego enim iam delibor, ac tempus reſolutionis inſtat meæ.] Nõ dixit ſacrificor, ſed quod maius eſt. Non enim uniuerſum quod ex uictima eſt, tribuitur Deo: uerũ quod libaminis eſt, totum ad Deum refertur.

Bonum certamen certaui.] Cur Paulus hæc de ſeſe magna prædicat & gloriatur? Non gloriatur, neq; faſtu turgidus hæc dicit: uerùm diſcipulum ſuum cõſolatur ne doleat ſuper ipſo, quippe qui finem iam bonum aſſequutus ſit, & ad coronas per obitum abeat. Quemadmodum ſi pater emoriens conſoletur filium aſſidentem ſibi, atq; plorantẽ, & dicat, Fili mi ne plora, bene uiximus, trophæa ereximus, & ſtatuimus, rex noſter magnas agit nobis gratias, poteris etiam tu admirationi eſſe & laudari ob res à nobis geſtas. Eſt enim planũ q; hæc dicat pater, gnatũ ſuum laudibus excitans, ut leuius ferat diſceſſum & obitũ. Conſimilem ad rationẽ Paulus hîc Timotheũ conſolatur, hanc ueluti teſtamentũ condens epiſtolam. Certamen, inquit, bonũ certaui, proinde tu etiã Timothee idem apprehende. Atqui hîc cathena, hîc uincula: bonúmne id certamẽ eſt ô Paule? Næ, inquit, propter hoc ipſum q; uinculis & carcere teneor, bonum eſt, propter Chriſtũ enim hæc fiunt. In certaminibus externis & prophanis multos dies tranſigunt mortales, & in una hora coronã accipiunt: hîc aũt in perpetuũ ſplendor apud certantes perdurabit. Eapropter bonũ eſt certamen, hoc eſt delectabile atq; decorum.

Curſum conſummaui.] A Hieruſalem enim & circuitu eius uſq; ad Illyricũ impleuit Euangeliũ. Sic currebat innumera diſſecans impedimenta, mortes, inſidias, calami *Rom. 15.*

tates, perinde quasi igneas haberet alas, quibus celerrimè omnia peruolaret.

Fidem seruaui.] Haud pauca enim erant quæ hanc deprædari tentabãt, mínæ, mortes, suauium rerum promissiones, uerùm ipse ad omnia restitit, sobrius, semperq; uigilans, ac furem obseruans. *Luc.12.*

In reliquo mihi reposita est corona iustitiæ.] Sufficiebant sanè quæ dixerat, ad consolationem, atqui præmia etiam hîc opponit, ut eo excitet uehementius Timotheum, Non enim dolere oportet quòd abeam coronam accepturus. Iustitiam autem hîc rursus omnem uirtutem appellat.

Quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex.] Non dixit dabit, sed reddet, ueluti debitum quoddam. iustus enim cum sit omnino laboribus mercedem definiet. Debitum itaq; est corona, propter iudicis iustitiam.

Non solùm autem mihi, uerumetiam omnibus diligentibus aduentum ipsius.] Hîc Timotheum ipsum rursus excitat. si enim omnibus, multo magis tibi. Quis autem diligit eius aduentum? qui digna eo facit. Quare qui non facit, non uidetur diligere apparitionem aduentumq; eius, imò deprecari etiam ipsum, ne digna factis recipiat. ἐπιφάνεια autẽ, id est apparitio siue aduentus aut illustratio, dicitur, eo quòd à supernis appareat, ac è supernis oriatur. Ante uniuersalem autem apparitionem eius, altera quædam est, secundum quam ipse seipsum dignis exhibet atq; ostendit, sed non mundo. Et rursus: Ego, inquit, & pater ueniemus, & mansionem apud eum faciemus. *Aduentum Christi quis diligat.* *Ioan.14.*

Festina ad me uenire citò.] Cur ad sese Timotheum uocat, maximè cum ecclesia Ephesina ei esset concredita cum tota illa gente? Quia uinctus detinebatur, & conclusus erat à Nerone, nec poterat ipse ad eum proficisci, hanc ob rationem Romam illum accersit, uolens fortasse multa ei, priusquam mortem oppetat, commendare, ac ueluti apud ipsum deponere.

Demas enim me reliquit, diligens hoc seculum, & abijt Thessalonicam. Non dixit, Vt te uideam priusquã ego moriar, ut ne mœrore eum afficiat, uerũ quia solus sim, nec habeam qui adiuuet me in Euãgelio, festina uenire. Quid autem est quod ait, Diligẽs hoc seculum? hoc est, amans ocium & laxamentum huius uitæ, & uitam periculorum expertem, ac quietis plenam: maluit potius domi suæ in delicijs agere, quàm mecum affligi. Hunc autem solum accusat, non eo consilio, ut criminetur eum, sed ut nos fulciat atq; confirmet, ut ne in periculis langueamus: simul autem ut Timotheum ad sese citius pertrahat. *Seculi huius amor.*

Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.] Hos non accusat iam, nam Titus ex admirandis erat admodum Euãgelij ministris, unde & Creta insula ei commissa esset. Hi duo igitur, non ueluti diligentes mundum hunc abierunt, sed prædicandi forsan uerbi gratia, uel aliam ob necessitatem.

Lucas est solus mecum.] Hîc enim citra diuulsionẽ ullam Paulo adhærebat, qui & Euangelium conscripsit, actaq; catholica. De hoc scribens Paulus, Cuius laus, inquit, est in Euangelio per omneis ecclesias. *2.Cor.8.*

Marcum assume & adduc tecum, est enim mihi utilis ad ministerium.] Non ad sui recreationem hæc dicit, uerùm ad ministerium Euangelij. Etenim in uinculis agens, nõ desistebat prædicare uerbũ. Timotheũ igitur nõ suiipsius causa uocabat, sed Euangelij nomine, ut nulla perturbatio fidelibus nasceretur obitus sui tempore, multis eius discipulis præsentibus, prohibentibusq; perturbationem, adhortantibusq; & consolantibus eos qui eius obitum ægerrimè ferebant. Etenim uerisimile est homines fuisse graues & authoritate magnos qui Romæ crediderant.

Tychicum autem misi Ephesum.] Solus itaq; relictus, opus habeo præsentia tua.

Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, ueniens tecũ affer, & libros.] Pallium quoddam hîc dicit, quod quærit, ut non habeat opus ab alio accipere. Vbiq; autẽ multam prouidentiam facit, ut non indigeat alijs. Nonnulli capsulam hîc intelligunt qua libri repositi erant. Quid autem libris opus habebat, migraturus ad Deum? ut ipsos fidelibus commendaret, quos suo loco haberent.

† χαλκεὺς, faber ærarius.

Maximè membranas.] Forsan commoda quædam continebant.

Alexander† ærarius multa mala mihi ostendit.] Meminit tentationis huius non ut eum accuset, uerùm ut discipulo persuadeat strenuè & æquo animo ferre, à uilibus & inglorijs,

A inglorijs, adductas tentationes. Plericq; enim à grauibus uiris & magnis tentati, isthuc fuerunt, consolationem habentes ipsam affligentium excellentiam: uerùm à uilibus & abiectis pati, uehementer angit. Propterea & Paulus dixit, Multa mala mihi ostendit, pro excellenter afflixit atq; uehementer. Alioqui etiam qui inglorij sunt & obscuri, multitudinis existimationem minimi facientes, si quempiam affligere cœperint, nullo modo parcunt. *A uilibus, abiectis pati, durissimum.*

Reddat ei Dominus secundum opera eius.] Confide, inquit, haud impunè hæc ei succedent, sed reddat ei Deus, pro reddet. Nam prophetia potius est, quàm imprecatio. Non tanquam sancti consentiant supplicijs, uel accurrant, hoc à diuo Paulo dictum est: uerùm q; uerbi prædicatio indigeat impedientium se compressione & cohibitione, tum quòd & imbecilliores hinc plurimum consolationis recipiant.

Quem & tu deuita.] Non dixit, Supplicio affice, aut puni: nam licebat per gratiam spiritus facere hæc: sed deuitare, siue cauere, hoc est, secedere ac declinare ab eo iubet, Deo uindicta pœnaq; relicta.

Valde nanq; restitit uerbis nostris.] Hoc est, pugnat aduersum me, aduersaturq; prædicationis meæ uerbis.

In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt.] Rursum alias tentationes enarrat, ut acrius discipulum ad certamen inungat. Primam autem defensionem qualem dicit? Exhibitus fuit primùm Neroni, & effugit mortem, adeò ut ab eo etiam tempore prædicaret uerbum. Postquam autem pincernam eius ad Christum conuertit, & instituit in religione Christi, insania exæstuans Nero obtruncauit eum. Tristitiam autem indicat quod ait, Omnes me dereliquerunt: perinde quasi dicat, Domestici mei me prodiderunt, omniq; consolatione destitutus sum. Quocirca & tu periculis comprehensus, me exemplum tibi sume, ad consolationem. *Act.22.* *Pauli cædes.*

B Non imputetur ipsis.] Animaduertis quomodo parcat suis? Atqui rem arduam admiserant familiares atq; domestici eius, adeoq; cooperatores, cum deseruerunt eum. non enim æquale habetur, ab externis contemni, & ab amicis. Attamen precatur ne isthuc imputetur eis, apud Deum uidelicet, cum aliàs peccatum sit ingens, ac dignum quod imputetur.

Dominus autem mihi astitit.] En rursus consolatio discipulo. Statuit enim ante conspectum, quòd Deus non sinat eum grauia pericula sustinere, qui ab hominibus derelinquitur.

Et confortauit me.] Hoc est, fiduciam dedit, nec permisit me occumbere.

Vt per me prædicatio impleatur.] Obserua ingentem eius humilitatem. Non enim quòd dignus sim eius dono, cõfortauit me, sed ut prædicatio per me impleatur, hoc est, stabiliatur, uel ad finem perueniat, & impleatur: quemadmodum si quis purpuram ac diadema regium gestet, ac per hæc seruetur.

Et audiant omnes gentes.] Hoc est, ut perspicua fiat & uerbi gloria, & cura Dei circa prouidentiam mortalium.

Ac liberauit me ex ore leonis.] Hoc est, Neronis. Leonẽ hunc appellat, propter immanem robur, & inuictas uires. Vide autem quàm parum à morte abfuerim, cum in leonis fauces inciderim.

Et liberabit me Dominus ab omni opere malo.] Tum quidem à corporali morte me eripuit. Posteaquam uerò satis prædicauerim, spero quòd & liberabit me non deinceps quidem à morte corporea, iam enim delibor, cæterùm ab omni peccato: hoc est, non sinet me languere ac labefactari ad mortem, uerùm dabit mihi ut ad sanguinem usq; resistam aduersus peccatum, quod est liberari à spirituali leone. Maior igitur hæc salus est, quando uidetur esse traditus in mortem, quàm prior, quando euasit.

Et saluum faciet in regnum suum cœleste.] Hoc est, eripiet me ex omni peccato, illic autem custodiet. Hoc enim est seruari in regnũ, in hoc mundo propter illud mori. nam qui odit animã suam, in uitam æternam custodiet eam. Proinde ea uera salus est, quando illic fulgebimus. *Ioan. 12.*

Cui gloria in secula seculorum, Amen.] Ecce gloriam perinde filio tribuit, ut patri, nam ipse est Dominus.

Saluta

Matt.18. Saluta Priscillam & Aquilam.] Hi sunt qui Apollinem assumpserunt, instituerũtq; A apud quos & ipse Paulus hospitatus est, quorum subinde meminit. Priore autem loco fœminam ponit, ut quæ in fide magis enituerit, & feruentior fuerit: nam & Apollinẽ ipsa instituerat in fide: uel citra aliquod discrimen hoc facit. Salutationem porrò texit, partim ut consolationem præbeat, partim ut honorem & charitatem indicet per hanc: ac quod maius est, multam gratiam per hanc impertiens. Sufficit enim uel sola beati diuiq; illius Pauli salutatio, multa implere gratia salutatum.

Et Onesiphori domum.] Hoc est, eos qui sunt in ædibus eius. Nam ipse Romæ erat, Paulo in uinculis seruiens, ut prædictum est. Per salutationem autem hanc & ipsos promptiores reddit ut talia aggrediantur.

Erastus mansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.] Quia horum nondũ meminit, nunc mentionem illorũ facit, ostendens undiq; sese destitutum, ut attrahat ad se Timotheum, quo celerius ueniat. Cuius autem rei gratia non curauit Trophimum ægrotantem? Quia non omnia potuerunt sancti, Deo hoc faciente, ut ne homines, ipsos Deos faciant. Sic & Moses cum à puero gracilis & infirmæ uocis esset, non sanauit semetipsum, neq; in terrã promissionis ingressus est, ut ne Deus existimaretur. Hunc ad modum ille ipse Paulus stimulum habebat. Miletus autem prope Ephesum est. Num igitur quando nauigarunt in Iudæam, reliquerit ipsum Mileti Paulus, uel postquã Romam uenisset, rursus in eas terras redierit, adfirmare haud possumus.

Festina ante hyemẽ uenire.] Quia undiq; relictus sum, ut uidere licet, matura aduentum tuum ad me. Non dixit autem, priusquã morior ego, triste nanq; hoc erat, uerùm ut ne prohibearis hyeme, & non uideas me uidelicet, etiamsi hoc non sit dictum.

Salutat te Eubulus & Pudens & Linus.] Hunc Linum tradunt nõnulli secundum post Petrum fuisse Episcopum Romanorum ecclesiæ.

Et Claudia.] Animaduertis quomodo & fœminæ seruidæ fuerint, spiritusq; sancti igni accensæ, & crucifixæ mundo. Nam illarum genus uirili non est inferius, si uelit, atq; in rebus ad uitam conseruandam necessarijs plurimum conferunt & commodant B humanæ societati, quippe quæ domus curã susceperint, atq; uiros à curis liberent, quo liberius ciuilia negocia tractent. Quinetiam in spiritualibus temperantiã exercentes, magis possunt quàm uiri sanctificationem & puritatem exhibere, atq; ieiuniũ. Adeò nihil est obstaculi fœminis ad uirtutem, si modò uelint.

Mulierum cõmendatio.

Et fratres omnes.] Non porrò nominẽ tenus horũ meminit. Cum igitur tot essent fideles, illorum duntaxat meminit nominatim, ut qui maiori splendore præ cæteris luceant, ceu qui excesserint iam ex huius mundi rebus, feruentioreq; sint spiritu.

Dominus Iesus Christus cũ spiritu tuo.] Ne doleas (inquit) quòd discedam, Dominus enim tecum est. Nec dixit, Tecum: sed, Cũ spiritu tuo. Duplex est auxilium, alterum gratiæ spiritus, alterum Dei succurrentis ipsi gratiæ. Quin & aliud indicat, tum nimirum Dominum esse nobiscum, quando spiritum eius nobiscum habuerimus, nõ abigentes ipsum per malitiam.

Dominus quando nobiscum sit.

Gratia † nobiscum. Amen.] Sibi ipse tandem etiam imprecatur, ut semper sint grati, Deoq; bene placeant, gratiamq; apud ipsum obtineant. Perinde ac qui imperatorem cernit, apudq; eum gratiam obtinet, nihil tristitiæ sentit: hunc ad modum si amicis destituamur, & in pericula incidamus, nullius sensum percipiemus, illius gratia nos muniente firmanteq;. Hoc autem alia ratione contingere non potest, quàm si placentia Domino operemur, sicut & in ædibus, strui illi apud heros suos gratiã inueniunt, qui grata ipsis faciunt: eadem ratione unusquisq; nostrũm gratiam habebit apud communem dominum, si quæ illius sunt curet. Sic enim illius prouidentiam per omnia consequetur. Ipsi gloria in secula. Amen.

† μεθ' ὑμῶν, *id est, nobiscũ, sic & Chrys. alij* μεθ' ὑμῶν *nobiscũ in persona secunda legunt.*

Scripta est à Roma ad Timotheum secunda, cum Paulus iteratò Cæsari Neroni sisteretur.

THEOPHY-

A

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI in diui Pauli ad Titum epistolam Enarratio.

ARGVMENTVM.

INter omnes qui cum Paulo uersati sunt, probatissimus cum esset Titus, Episcopus propterea Cretæ magnæ illius insulæ electus est, totiq; episcoporũ cùm iudicium tum ordinatio ei demandata est. Porrò quæ desint, replere ipse, ceu omnino probatus, per hanc iubetur epistolam, quam scripsit ei Paulus priusquam uinctus teneretur, cumq; adhuc extrametum consisteret. Nusquam enim tentationum hîc meminit, unde hæc mihi uidetur prior esse ea quam ad Timotheũ dedit. nam illam scripsit cum proximè finem esset. Frequenter autem hic gratiæ meminit, qua seruati sumus, sufficientem isthanc consolationem esse sciens. Qui enim apud sese reputat quisnam olim fuerit quantis sit posteà beneficijs donatus ex dono & gratia, dabit operam omnino, ne ad iracundiam prouocet benefactorem. Inuehitur autem aduersus Iudæos. Quod si uerò uniuersum genus ut contumelia dignum detestetur, ne mireris. Non enim ut procax & contumelioſus, cæterùm ut amans Dei & zelator hoc facit, perinde ac Christus innumeris modis increpabat scribas, non sui Matt.15, & 23. *nomine, sed quia alios perdebant. Breuem autem conscribit epistolam, ut uel hinc Titi uirtutem discamus, quòd huiusmodi uir non habeat opus multis uerbis, sed ueluti admonitione quadam.*

CAPVT I.

PAVLVS seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi.] Indiscriminatim hæc ponit, aliàs quidem seruum Christi, Apostolum autem Dei, nunc uice uersa. nullã enim nouit differentiã inter patrem & filium.

Secundum fidem electorum Dei, & agnitionem ueritatis quæ est secundum pietatem. Multipliciter hoc intelliges, uel quod Apostolus sum, ut electi per me credant: uel quod sim factus Apostolus, non ob mea merita, uerùm quòd placuerit ita Deo, ut crederet mihi electos suos. Quocirca totum est gratiæ eius qui concredidit mihi, hoc munus, & non quod dignus sim, sed propter electos accepi dignitatem authoritatemq; hanc. Deinde ut ostendat quod & nos aliquid conferre oporteat, intulit, & agnitionem ueritatis, hoc est, eo quòd agnoui ueritatem conditoris, ac dogmatis huius, per hoc mihi concreditum est hoc munus. Immò uerò ne agnitio quidem nostra est, sed eiusdem ipse etiã author est, prius enim agniti, sic agnoscimus. Vel quia credidi, perinde ac reliqui electi, agnouiq; ueritatem. Ad discrimen porrò Iudaicarum ceremoniarum, dixit ueritatem, illæ nanq; non sunt ueritas, neq; tamen mendacium, uerùm typus & umbra sunt. Et quia nos electos dicit, istos sanè tollit, etsi enim olim illi fuerunt electi, iam tamen non sunt. Obserua autem primo loco fidem occurrere, deinde ab hac cognitionẽ emergere, non à rationibus. Porrò cum dixisset ueritatem, quæ est secundum pietatem adiecit, eo quòd in mundanis etiam rebus uera sit cognitio. Exempli gratia: Nouit aliquis uerè, rationẽ colendi agri, uel extruendi ædes: de illa igitur ueritate ei hic non est sermo, uerum de ea quæ est secundum pietatem.

B

Cognitio à fide est, non à rationibus.

In spem uitæ æternæ.] Denumeratis beneficijs quibus in præsenti seculo nos exornauit Deus, recensetsimul iam quæ in futuro bona daturus sit. Siquidem ipsa ueritatis cognitio magnæ nobis beneficentiæ loco est, qui liberati sumus ab errore. is uerò pro hac ipsa compensationem nobis largitur, uitam æternam. Quia enim agnouimus ipsum, uitam pariter sempiternã speramus. Animaduertis quî ex ipso statim exordio beneficia Dei recenseat, ut & ipsum episcopum atq; potius discipulos eius alacriores proniores q; reddat, quò placeant benefactori. Porrò cum ait in spem uitæ æternæ, Iudaicos ritus discutit & quassat. nam illi præsentis uitæ bona pro mercede habebant.

Quam promisit qui non mentitur Deus, ante tempora secularia.] Si uerax est, si nõ mentitur, omnino dabit quæ promisit, etiam post mortem. Ab æterno autem hæc ita decreuit, nec eum huius decreti pœnitebit. Neq; quia Iudæi Christo non accesserunt, propterea nobis tanta bona dedit, uerùm à supernis & æterno sic destinatum erat, ac antequam mundus & tempora conderentur, dilexit nos. Est autem ingenuitatis nostræ demonstratio, quòd à principio nos dilexerit.

Manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione.] Ne quis dicat, Cur distulit impertiri quæ ante secula præfiniuerat ac destinarat? dispensationis causa, inquit, & ut opportunè istuc faceret. Tempus enim, opportunitatem etiam scriptu-

Tẽpus opportunitas.

ſcriptura uocat, ut illo in loco, Tempus faciendi Domino. Suis itaq; temporibus, id eſt, A conuenientibus, opportunis, ac debitis. Quid autem manifeſtauit? Verbum (inquit) ſuum, id eſt Euangelium. Quomodo? in prædicatione, hoc eſt, manifeſtè, cum libertate ac fiducia. Qui prædicat ſiue præconem agit, neq; adijcit quicquam, neq; adimit: ſic & nos quæ nobis iniuncta ſunt, prædicamus tantum quidem coram omnibus, palàm, ſicut & Chriſtus dixit, Prædicate ſuper tecta. per locum & modum, dogmatis libertatem commendans. Obſerua autem, quòd rerum conſecutio ſic requirebat dicere, Manifeſtauit autem temporibus ſuis ipſam, hoc eſt æternam uitam: uerùm is ſic non intulit, ſed manifeſtauit uerbum ſuum. Et non immeritò. nam Euangelium omnia complectitur, etiam ea quæ in præſenti nobis tempore data ſunt, ut pietatem, fidem ueritatis: & quæ in futuro nobis euenient, ſeu uitam æternam. Quidam autem per uerbum ipſum filium intellexerunt.

Matt.10.

Quę credita eſt mihi, ſecundum præceptum ſaluatoris noſtri Dei.] Quę prędicatio, inquit, mihi concredita eſt. Si igitur mihi concredita eſt, haud conuenit indigna me ſapere uel cogitare eo qui tanta mihi concredidit, neq; diſſimulare, neq; iniquo eſſe animo erga id quod mihi creditum eſt. Quinetiam ſecundum præceptum, iſtud mihi eſt iniunctũ, pro eo quod eſt, Vel inuitus iſta cogor facere. Res enim quæ tranſiguntur, nonnullæ ex mandato fiunt, nonnullæ per adhortationem: quemadmodum, Reconciliare fratri tuo, mandatum eſt, & qui non facit iſthuc, punitur. Quod uerò ait, Vende omneis tuis facultates: &, Qui poteſt capere, capiat: adhortatio eſt: & qui nõ facit, non punitur. Mihi igitur, inquit, credita eſt prædicatio uerbi per mandatũ, itaq; me iſthuc perſequi neceſſarium eſt. Væ enim mihi, inquit, ſi non euangelizem. Neq; eſt ambitionis hoc, neq; cupiditatis regnandi, ſed neceſsitatis. Cuius uerò mandatum eſt: ſeruatoris Dei. Proinde cum Deus ſeruare nos uolens, hæc iniunxerit, quomodo nõ inſeruiam ei ad ſalutiferum iſthuc opus?

Præcepta quædãſint, quædã conſilia.
Matth. 5.
Matt.19.
1. Cor. 9.

Tito † genuino filio.] Poteſt etiam aliquis eſſe filius, ſed non genuinus, quemadmodum Chriſtianus ſi fornicetur, aut auarus ſit, filius quidem eſt, quatenus ex baptiſmate B
ratus eſt: non genuinus autem, poſtquam indigna patre committat.

† γνησίῳ, *id eſt, germano, legitimo, uero, genuino ut opponatur notho et degeneri.*

Secundum communem fidem.] Cum Titum filius nominaſſet, ipſe patris adſumpto officio, hunc honorem rurſus imminuit. Nulla inquiẽs in re te excello, tẽue maior ſum, quod ad fidem attinet: communis enim eſt, & per ipſam natus ſum & ego & tu. Quomodo igitur filiũ ipſum uocat? Vel ideo, ut oſtendat paternũ erga ipſum affectũ: uel quia ipſa ipſum baptiſmate tinxerit. Quatenus enim eadẽ utriſq; fides, fratres ſunt inter ſeſe: quatenus uerò Paulus Titum baptizarit, pater. Quod igitur ait, Iuxta cõmunem fidem, fraternitatem indicat.

Gratia, miſericordia, pax, à Deo patre, & Domino Ieſu Chriſto, ſeruatore noſtro.] Ex hoc etiam fraternitatem declarat, cum ait, A Deo patre, excitatq; Titum, ut recordetur cuius ſit filius, nempe Dei. Animaduerte autem hîc, quomodo quæ uulgaribus & rudibus exoptet, eadẽ quoq; imprecetur epiſcopo ac doctori. Magis enim ipſe gratia Dei indiget, ut qui multa onera baiulet: & miſericordia, ut qui multis ſit obnoxius: & pace, ut qui innumeris turbis, bellis, ac tumultibus impetatur. Nam unũ opus ſtrenuè peractum, epiſcopum ad cœlum euehit, & unum peccatũ eundem ad inferos deducit.

Huius rei gratia reliqui te in Creta, ut quæ deſunt, corrigas.] Perinde ac in domo alius aliud quiddam agit ex ijs qui miniſterijs præfecti ſunt: hunc ad modum & iſti aliam alius orbis partem diſtributam habebant, omneſq; operabantur. Hoc igitur & hîc tacitè indicat, cum dicit: Reliqui te in Creta, tanquã uidelicet illo ibi relicto, aliò prædicandi gratia conceſsiſſet. Animaduerte autẽ quomodo nõ erubeſcat neq; uereatur ſcribere diſcipulo, ut corrigat à ſe prætermiſſa. Ad publicum enim cõmodum ſpectabat, non ad priuatũ honorem. Obſerua porrò quomodo quæ labores habebant & certamina, ipſe per ſeſe corrigebat: quæ autem uel honorem uel laudem adferebant, hæc diſcipulo committit, epiſcoporum nimirum electiones ſiue ordinationes, & alia quæcunq; maiori perfectione indigebant.

Et conſtituas per ciuitates presbyteros, ſicut ego diſpoſui tibi.] Epiſcopos hîc preſbyteros etiam uocat, ut & in epiſtola ad Timotheum. Per ciuitates autem inquit. Noluit enim uniuerſam inſulam uni commiſſam eſſe, ſed quodlibet oppidum proprium

A prium habere paſtorem. Sic enim & labor leuior eſt, & cura exactior.

Si quis † ſine crimine eſt.] Si ab accuſatione liberam uitam ducit, ſi nemo eius mores ſuggillauit. Si enim lumen, inquit, tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ?

† ἀνέγκλητος, *inculpabilis, quẽ nemo accuſare aut criminari poſſit.*

Vnius uxoris uir.] Vt hæreticorum ora compeſcat, qui nuptias criminabantur, recipit ad epiſcopatũ matrimonio iunctum. Adeò enim preciosa res eſt matrimoniũ, ut poſsit cum eo ad ſanctũ thronum, epiſcopalemq; ſedem aſcendere. Vt aũt petulantes ac laſciuos cohibeat, unius, inquit, uxoris uir. Qui enim nullam ſeruauit beneuolentiã erga eam quæ obijt, quomodo eccleſiæ bene præerit? Oportet aũt epiſcopum irreprehenſibilem eſſe. Digamus aũt non eſt inculpatus, etſi hoc mundanis legibus placeat.

Filios habens fideles, non in accuſatione luxus, aut non ſubditos.] Nam qui proprios liberos nõ inſtituit, quomodo alios formabit? Planum enim eſt, ſi primùm bene ac ſedulò educaſſet erudijſſetq; pueros, nõ euaſiſſent inobedientes. Non enim natura ſunt peccata, ut tantam curam & diligentiam exuperent. Non dixit autem ſimpliciter, Intemperantes: ſed ut ne omnino quidem aliquam luxus ac intemperantiæ accuſationem habeant, neq; prauæ ſuſpitioni ſint obnoxij.

Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe, tanquam Dei diſpenſatorem.] Quomodo autẽ fuerit ſine crimine, ſiue irreprehenſibilis? Si fideles probeq; inſtitutos habeat liberos, Deus ipſum propriæ domui præfecit, locum Dei obtinet, oportet igitur ipſum undiq; eſſe exactum & inculpatum.

Non † ſuperbum.] Mundi huius principes etiã in inuitos dominantur, propterea arrogantia & ſuo arbitratu aut beneplacito utuntur. Epiſcopus autem qui uoluntarijs præſidet, non debet arrogans eſſe, ut ſuo conſilio & uoluntate citra ſubditorum ſententiam omnia agat. nam tyrannicum hoc.

† αὐθάδη, *id eſt, proteruũ, præfractum, durum, pertinacem, arrogantem.*

Non iracundum.] Arrogantiam neceſsariò iracundia comitatur, à qua etiam ipſa conſentaneum eſt conſequens ut epiſcopus abſtineat. Quomodo enim alios inſtituet ut ſibi ab affectu hoc prauo temperent, qui ſe ipſe non erudit?

B Non uinolentum.] Hoc eſt, nõ iniuriũ. Quid enim iniuria & contumelia opus eſt? terrore oportet inobedientes gehennæ comminatione, non iniuria afficere.

Non percuſſorem.] Neq; manibus ferientem, neq; amarulentis uerbis & exaſperatis importunè. Medici enim officio fungitur, Porrò medicus curat ictus & uulnera, nõ ipſe etiam uulnerat.

Non turpis lucri cupidum.] Hoc eſt, magnum pecuniarũ contemptum oſtendentem. Omnis enim quæſtus etiamſi iuſtus fuerit, turpis eſt epiſcopo.

Quæſtus omnis turpis epiſcopo.

Hoſpitalem.] Non ſolùm quæſtum non inquirentem ab alijs, ſed ſua etiam peregrinis & hoſpitibus impertientem.

Amantem boni.] Modeſtum ſic dicit, & mitem, & moderatum, minimè inuidum.

Sobrium.] Hoc eſt, purum, iuſtum in hominum commercio uidelicet, citra perſonarum delectum.

† Iuſtum, ſanctum.] Hoc eſt pium & colentem Dei, nihil in diuinis rebus ad Deum pertinentibus omittentem.

† ὅσιον,

Continentẽ.] Non ſolùm in cibis, uerumetiã lingua, manu, oculis impudicis impetriũ exerentẽ: in talibus enim regendis & coercẽdis, uera eſt cõtinentia, ſiue tẽperantia.

Amplectentem eum, qui eſt ſecundum doctrinam, fidelem ſermonem.] Hoc eſt, curantem, opus hoc habentem, in hoc incumbentẽ. Fidelem autem dicit, hoc eſt uerum, uel per fidem traditum, & non à rationibus humanis uel ratiocinationibus. Eam ob rem dixit eum qui eſt ſecundum doctrinam, indicans quòd citra externã ſapientiam uerbum Dei docere poſsit. Non enim opus eſt faſtu uerborum, ſed ſcripturarum peritia, ſententiarumq; grauitate ac potentia. ex his enim uerbi doctrina melius & fœlicius procedit, quemadmodum & ipſius Pauli.

Vt potens ſit & adhortari in doctrina ſana, & eos qui contradicunt arguere.] Hoc eſt, ut ſuos & domeſticos fidei cuſtodiat & fulciat, hoſtes uerò arceat. Nam qui neq; cũ hoſtibus dimicare, neq; captiuum ducere omnem intellectum ad obedientiam Chriſti, neque ſuos conſolari & adhortari & confirmare poteſt, pſeudepiſcopus eſt. Alias enim uirtutes in alijs ſub epiſcopo cõſtitutis inueniat aliquis, nimirum hoſpitalem eſſe, & ſobrium, idq; genus alia: quod maximè uerò epiſcopum ueluti characteri-

2. Cor. 10.

Tt bus

bus quibuſdam & ſignis exprimat, docendi munus eſt, & facultas.

Sunt enim plerique inobedientes, uaniloqui, & ſeductores.] Radicem omnium malorum aliorũ, inobedientiã dixit. Qui enim inobediens non uult ſubeſſe, ſed impetum facit, ut aliis imperet, meritò nihil ſani rectiue didiciſſe comperietur: non enim ſuſtinuit doceri. Matæologus autem, ſiue uaniloquus eſt, & mentiũ deceptor, cùm ſe tum alios decipiens.

Maximè uerò qui ſunt ex circunciſione.] His & Dominus regnandi cupiditatem exprobrabat, quia poſt fidem etiam morbum iſtum non depoſuerunt.

* ἐπισοχί ζειν, reprimere, ſuffrenare, os obturare.

Quos oportet * redarguere.] Hoc eſt, uehementer obiurgare, ut ora ipſi occludas. Ecquid lucri ſi inobedientes ſint? Ipſis quidem nihil, at aliis corrumpendis alioqui, ſi taceat epiſcopus, quorũ corruptionis ipſe rationem dabit. Eam ob rem horum ora ſunt obturanda: quod ſi non poſsis, ne ſis epiſcopus.

Qui uniuerſas domos ſubuertũt, docentes quæ nõ oportet, turpis lucri gratia.] Obſeruas inobedientiæ auaritiam turpemq; quæſtum adiunctum eſſe? quomodo domos peruertunt? Vectes ſunt diaboli, quibus demolitur domos Dei.

Dixit quidam ex illis, proprius ipſorum propheta: Cretenſes ſemper mendaces, mala beſtiæ, uentres pigri. Teſtimoniũ hoc uerum eſt.] Quæritur hîc, cur nam ex Græcis teſtimonium protulerit, commendauerítq; iſthuc, præſertim cum non rectè habeat? Quis item eſt qui hæc dixit? Qui igitur hęc dixit, Epimenides eſt, ſapientiſsimus etiam apud Græcos iudicatus, diuinationibus numinumq; placationibus incumbens, uaticinandíq; munere clarus. Hic ſanè cum animaduerteret, Cretenſes Iouí ſepulchrũ extruxiſſe, atq; colere eum tanquam mortalium quempiam, ceu immolatione accenſus pro Deo ſuo patrio, hæc in Iouis gratiam carmina condidit: Cretenſes qui tales ac tales ſunt, hi extruxerunt tibi monumentum, atqui tu non es mortuus, tu enim ſemper es. Hoc igitur oraculum diuus Paulus uerum eſſe teſtatur. Quî ergo hoc facit? nam ſi uerum dictũ eſt, Iupiter igitur immortalis eſt. Atqui nõ huc reſpiciens Paulus, uerum B
Act. 17. eſſe dixit teſtimoniũ, uerùm quia & in aliis Cretenſes mẽdaces appellauit. Ecquæ Græci teſtimoniĳ eſt commoditas? maximè hoc ruborem eis iniecit, iniuriæ eorum ex domeſtico teſte ac uate teſtimonium ipſis proferens. Conſueuit autem hoc agere Paulus, quemadmodum & Athenienſibus ex Arato diſſeruit. Quæ ille uani nominis Deo Iouí attribuit, hæc ipſe ad uerum Deum refert, quandoquidem & acrius ſuis ipſorum teſtimoniĳs obſtruuntur, quemadmodum & cum Iudæis perpetuò ex prophe-
Matt. 2. tis diſputat, non ex Euangeliĳs. Idem & Deus facit, quo ſuis à conſuetis ſibi & credi-
1. Reg. 18. tis attrahens, ut magos per ſtellam, Saulem per fœminam pythium ſpiritum in ſe ha-
1. Reg. 6. bentem, quia huic fœminæ ille fidem adhibebat: & uates à bubus trahentibus ar-
Nu. 23. & 24. cam, non quòd uerum loquerentur uates, ſed ut ſuo eos ore arguat. Hunc ad modum
Luc. 4. Balaamum permittit bendicere & prophetare. Conſueuit enim ſemper ad noſtram
Act. 16. utilitatem condeſcendere. Quî Chriſtus igitur, & hîc ipſe Paulus prohibebant dæmones loqui, ac teſtimonium ſibi dicere? Quia ſigna ſatis erant ad perſuadendum, & ipſe ſeipſum Chriſtus prædicabat, idq; ſatis erat. Dæmones autem non adorabant Chriſtum, illi loquebantur, non idolum uel imago quæ colebatur à gentibus, propterea arcentur ne loquantur.

Quam ob cauſam increpa eos durè.] Quia mendaces ſunt, quod eſt fraudulentiæ, & impudentes, & gaſtrimargi, opus habent acri & penetrante ſermone: nam manſuetudo apud eos nihil promouet. Quemadmodum enim qui mitem & moderatum acrius feriat, perdit eum: ſic qui impudenti adulatur, eum corrumpit, ne ſeipſum agnoſcat. Hîc autem non alienos, ſed proprios adeoq; domeſticos oportere adſerit arguere.

Vt ſani ſint in fide, non attendentes Iudaicis fabulis.] Sanitas igitur eſt, nihil illegitimum, nihil adulterinum, neq; alienum fidei introducere: ut ſeipſum ſubijcere legi, non eſt confidentis fidei quòd ea ſufficiat ad ſaluandum. Hac ergo ratione Iudaiſmum ſpirare, non eſt exigua ægritudo, quoniam res eſt importuna, ac præter tempus incedens, ac deinceps inutilis, & quia noxium eſt his attendere. Quomodo igitur fabulis non eſt

A non eſt aduertendus animus, ſic neq; Iudaicis ritibus ac legibus. Sacri autem ſcripturæ ueteris libri rectè intellecti, haud quaquam ſunt fabulę. qua enim ratione fabulę eſſent, cum ueritatem Euangelicam inde doceamur? Prauę autem interpretationes, & traditiones Iudæorum, illæ ſunt fabulæ. Audi igitur & quæ ſequuntur. *Scripturæ ueteris libri.*

Et mandatis hominum auerſantium ueritatem.] Viden' quas uocet fabulas? mandata nimirum hominum, ut & in Eſaia & Euangelio ſcriptum eſt: alia etiam, ut obſeruationes ciborum, ut ex ſequentibus planum fit. *Eſaiæ 29. Matth. 15.*

Omnia quidem munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil mundũ, ſed coinquinatæ ſunt illorum mens & conſcientia.] Itaq; non ſua natura pura ſunt aut impura, ſed ex uoluntate aſſumentium. Nam cum illi mente puri ſint & religioſi, per fidem nouerunt omnia eſſe munda, ut Dei creaturas, ſolum autem peccatum eſſe impurum. Nam etſi lex immunda quædam haberet, non ſimpliciter hoc agebat, uerùm ut delicias & uoluptates eorum cohiberet, ut quę ſciret Iudæos ceu gaſtrimargos ac gulæ deditos haud obedituros. Quòd ſi impuri & inobedientes ueſcentes fuerint, his certè omnia ſunt immunda, quomodo? quoniam & piſces, & quæ uidentur puræ aues, ſi humana carne ueſcantur, ſæpe ſi ſimum edant, immunda certè: ſic illas expendenti immundę uideri queant. Proinde ſordida mens perperam de his cogitans & iudicans, ſibi hæc coinquinat, quæ tamen natura haud ſunt eiuſmodi: perinde ac qui ſtomacho laborat, iudicat cibos eſſe amaros, etiamſi ſuaues ſint. Hunc ad modum uertigine capitis laboranti, terra uidetur circumagi atq; uolutari, quæ tamẽ fixa perſiſtit. eius enim morbi talis eſt opinio. Hæc etiam aduerſus Manichæos cõueniunt, & Marcioniſtas, & recens ab iis exortos hæreticos, qui apud non paucos dicuntur Galatæ.

B Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant, execrabiles cum ſint, & inobedientes, & ad omne opus bonum reprobi.] Vides quid faciat immundos & execrabiles? opera praua & ſordida. Reuera nanq; fides ſine operibus mortua eſt. Mortuus autem execrabilis eſt, & ad quiduis reprobus. *Iacobi 2.*

CAPVT II.

TV autem loquere quæ decent ſanam doctrinam.] Etiamſi inobedientes ſint illi ac reprobi, tu tamen quod tui muneris eſt, facito, nec taceas, etiamſi illi non recipiant.

Senes, ut ſint † ſobrĳ.] Quia ſenĳ uitium eſt, ut ſit ſegne & ſomnolentum, & torpidum, propterea dicit, Sobrĳ ſint, hoc eſt, excitati, uigiles, prompti. † νηφαλέους, id eſt, ſobrĳ, uigilantes, attenti.

* Pudici, prudentes.] Prudentes appellauit σώφρονας, τὰς δ' σώφρας ἐχθὴν τὰς φρένας, id eſt, eo quòd ſaluas & incolumes mentes habeãt. Sunt enim inter ſenes etiã qui inſaniant & rabiant, ac dementes ſint, alĳ quidem ex uino, alĳ uerò ex puſillanimitate. * σεμνούς, pudici, graues, honeſti, ſeueri.

Sani in fide, dilectione, & patientia.] Patientia grandioribus natu eſt commodiſſimum præceptum, q; facilè excandeſcant, & leuí de cauſa contriſtentur. *Anum inſtitutio.*

Anus ſimiliter in habitu ſancto.] Anus dicit, quas & ab ipſo habitu & ornatu honeſtas uideri decet. Nonnulli miniſtras in eccleſia per anus hîc intelligunt, quas & ipſo etiam ueſtitu uult ſanè ornatas conſpici, hoc eſt, ut ſacris congruit miniſterijs.

Non calumniatrices, non multo uino ſeruientes.] Frigida res eſt ſenectus, quare uinum deſiderat: deinde cum non poſsit ſuſtinere, ut imbecilla, ſuccumbit & uincitur, non ex moderato uino, ſed à multo, ex hoc autem & ad calumnias & criminationes fiunt propenſiores.

Bene docentes.] Quomodo igitur alio in loco dicit, Docere mulieri non permitto? Illic de communi in eccleſia doctrina loquitur, quæ mulieribus eſt prohibita: hîc autem de domeſtica, quæ priuatim fit ad mulieres. Quòd autem hæc dicat, audi ex ſequentibus. *1. Tim. 2.*

† Vt inſtituant adoleſcentulas, ut ſint amantes maritorum.] Non ſimpliciter filias ſolas, uerũ in uniuerſum omneis adoleſcentulas. Quælibet enim natu grandior, iunioremque puellam erudiat: ac primum caput domeſticorum bonorum eas doceant, nempe ut ſint amantes maritorum. Nam ſi hoc affuerit, ſequentur etiam reliqua, nempe proſperitas domus, facultatumq; copia & abundantia: quemadmodum è diuerſo ſi abſit amor maritalis, omnia quæ affuerint, diffluent ac peſſum ibunt. † σωφρονίζωσι, ſobrias, moderatas reddãt, uel inſtituant.

Filios ſuos diligant.] Quæ enim radicem ſeu patrem diligit, multo magis etiam fructus, ſiue filios diliget.

† σωφρονας, sobrios, prudentes, pudicas, uel ut sint sobriæ, etc.

Vt sint † sobrię, castæ, domus curam habentes, bonę.] Quę maritum suum diligit, & A sobria erit & casta, hoc est, & corpore & mente pura: nec concupiscet cum alijs miscerí, quinetiã bonam domus curam habebit, id est, materfamiliãs erit. Diligens enim maritum, domus etiã curam geret, ut uir abundet, neq; ipsa delicijs neq; intempestiuis uoluptatibus indulgebit. Cui enim alij placere studebit, quæ prorsus ut dilecto placeat incumbit? Cõsidera autem quomodo Paulus ille qui à rebus huius seculi abducere solet, nunc tantam solicitudinem habeat rerum domesticarum, nam his bene habentibus, spiritualia etiam bene habebunt.

Vt non blasphemetur uerbum Dei.] Vides quòd præcellenter & præcipuo scopo, uerbi, non mundanarũ rerum curam gerat? Si enim fidelis mulier infideli marito commorans, non sit uirtute conspicua, blasphemia & uituperatio ad fidem transit.

Iuuenes similiter hortare ut sint sobrij.] Adolescentulis senio confectas doctrices attribuit fœminas fœminis: iunioribus autem uiris ipsum Titum præficit, uirum uiris: decorum enim ubiq; seruat. Quid uerò opus est adhortari hos uel commonefacere ut sint sobrij? Quia iuuenilem ætatem ignis absurdarum uoluptatum maximè interturbat, quem oportet extinguere, & ad sobrietatem & temperantiam festinare.

Sobrij sint iuuenes.

In omnibus teipsum præbens exemplum bonorum operum.] Doceant sanè grandiores natu fœminæ adolescentulas, tu uerò ipse minores natu uiros & iuuenes. Cæterùm publica institutio exemplarq; uirtutis, tuæ uitæ splendor sit, ceu imago quædam & ueluti archetypus, omnibus præpositus qui aliquid imitari uolent eorum quæ in ipso bona conspexerint.

In doctrina incorruptibilitatem.] Repete præbens. Ne sint, inquit, corrupta & uana quæ doces, sed sana, & rectæ rationis.

Grauitatem.] Vt nihil iuuenile, quod insipientes lædat, contineat doctrina, sed omnia sint pudica & ueneranda, dignaq; Deo.

Verbum sanum, irreprehensibile.] Hoc est rectæ fidei atq; doctrinæ, quod nihil reprehensibile habeat. B

Vt is qui ex aduerso est, uereatur, nihil habens de nobis dicere mali.] Eum qui ex aduerso est, uel diabolum dicit, uel quemuis ei ministrantem.

Seruos dominis suis subditos esse, in omnibus beneplacentes.] Itaq; uxores à maritis disiungens continentiæ prætextu, seruosq; ab heris diuellens prætextu pietatis, non est irreprehensibilis: multas enim occasiones dat omnibus, omniumq; ora aduersus fidem aperit.

Non contradicentes, non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes.] Animaduerte illa à seruis Apostolum exigere, quę omnium maximè heros placant & conciliant, ut non contradicere, non furari, sed fideles eos esse. Iis enim qui mundi negocijs sunt addicti hæc maximè sunt curæ, eaq; potissimùm expetunt.

Vt doctrinam seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.] Nam si tales se serui gesserint, ad gloriam hoc Christianissimi cedit. Cum enim Græcus, siue gentilis uiderit seruũ suum sic à Christianismo institutum, quomodo non mirabitur dogma, ut cui tantæ uires insint, ut huiusmodi animam in melius reuocet? Semper enim seruorum genus est improbum & morosum, eo quòd non liberaliter instituantur, neq; uerbis, neq; conuersatione bonorum uirorum rectè formentur, atq; à dominis negligantur. Non igitur frustra alio in loco dixit Paulus, Tanquam Deo seruientes, & non hominibus. Etsi enim hero tuo inseruias, honos tamen ad Deum recurrit, atq; à timore illius, quæ erga herum est beneuolentia, principium ducit.

Seruorũ genus morosum. Eph. 6.

Apparuit enim gratia Dei † salutaris omnibus hominibus.] Cum multum & magnum à seruis postulasset, nimirum ut ornent doctrinam Domini per honestam uirtutibusq; præditam conuersationem: commonstrat nunc quòd non immeritò ab illis talia postulet, nam & illis gratia apparuit, siue illuxit, etiamsi serui sint, omnibus enim hominibus, inquit. Donauit etiam & ipsis remissionem multorũ peccatorum, quare par est ut & ipsi in posterum ad gloriam tanti benefactoris sui uitam suam instituant.

† σωτήριος, id est, salutaris, siue salutifera. sic et R. Stephan. legit. Interpres reception legisse uidetur σωτῆρος, id est, saluatoris siue seruatoris.

Erudiens nos, ut abnegantes impietatem, & secularia desideria.] Hinc solicitos eos facit, & ad reuerentiam adducit. Institutorem enim Deum nacti, quomodo non debetis dignè eo uiuere? Gratia aũt, inquit, ista nõ stetit, neq; extenditur ad cõdonationem tantum-

A tantummodo præteritorum delictorũ, uerùm erga futurum etiam nos securos reddit. Erudit enim nos, ut deinceps sobriè uiuamus, q omnino prius abnegauimus impietatem atq; mundanas cupiditates. Per abnegare quidem auersionẽ significat, quæ animo fiat, totoq; mentis affectu: per impietatem autem, idololatriam significat, prauaq; dogmata: per secularia autem desideria, auaritiam, delicias, & alia quæcunq; in cœlum haud transeunt, sed in mundo hoc suam habent utilitatem, atq; cum ipso dissoluuntur. Eam igitur ob rem uenit Christus, ut abnegemus & impia dogmata, & uitam sceleratam cum omni propensione eius, utraq; odio prosequentes.

* σωφρόνως, uoss. sobriè, modestè, cõtinenter.

Sobriè & iustè & piè uiuamus.] * Sobriè, non tantum abstinentiam à fornicatione indicat, sed à reliquis etiam affectibus. Nam si pecunias amas, non es sobrius, imò uerò ideo intẽperantiores, quandoquidẽ à natura non sit hæc affectio. Ac simpliciter, quisquis ab alijs quibusuis motibus uincitur, non est sobrius, siue modestus, & temperans.

In præsenti seculo.] Præsens enim, certamen habet: futurum autem, præmium & retributiones.

Aduentus Christi duo.

Expectantes beatam spem, & aduentum gloriæ magni Dei, & seruatoris nostri Iesu Christi.] En præmium, secundus ille aduentus, qui reuera est beatus. Pulchrè autem dixit gloriæ. Duorum enim aduentuum mentionem facit. Siquidem primus, quemadmodum & suprà commemoratum, gratiam habebat & remissionem, qui cum mansuetudine & humilitate contigit: secundus autem retributionem cum gloria monstrabit. perinde ac in Euangelio inquit: Quando uenerit filius hominis in gloria sua. Vbi autem sunt qui filij potentiam imminuentes, ne Deum quidem ipsum dicere sustinent? Audiant hìc quòd & Deus sit, & magnus. Magnus autem de Deo dicitur, non per comparationem ad alium quendam paruũ, sed absolutè, ut qui natura ipse per sese magnus sit. Si aũt hostes seruauit, quid non tum daturus est, si probatos nos inueniat?

Matt. 25.

Qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate.] Hoc etiã potentiæ eius signum est & argumentum, quòd dederit semetipsum, non quidem ut ab
B hoc aliquo liberaret, ab alio uerò non item, cæterùm ab omni iniquitate. Hanc itaq; re uereamur redemptionem.

* περιούσιον, acceptũ peculiarẽ, egregium, præcipuũ.

Et mundaret sibi populum * acceptabilem.] Qualem? liberatum, excellentem, nihil habentem commune cum reliquis.

Sectatorem bonorum operum.] Hoc est, cum feruore quodam ad uirtutem euntem, zelumq; ostendentem in omnibus bonis operibus, ignitamq; imitationem. Redemptio itaq; ipsius solius est, opera uerò æmulari, etiam nostrarum est partium.

Reprehendenda alia, alia suadenda.

Hæc & loquere & exhortare, & argue cum omni imperio.] Loquere primùm & exhortare, hoc est, cum mansuetudine doce: deinde argue: neq; id simpliciter, sed cum omni imperio, hoc est cum seueritate & autoritate. Sunt igitur quædam quæ non opus habent seueritate, uerùm adhortatione & persuasione, ut omnino pecunias contemnere, sunt autem quæ etiam seueritate opus habeant, ut adulteria, furta, circumuentiones, ueneficia, siue impostura.

Nemo te contemnat.] Nemo adspernetur te, inquit, cum omnia opportunè obstruis & firmas: nam qui importunè obiurgat, magis contemnitur.

CAPVT III.

ADmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse.] Vbiq; fideles Paulus uult obtemperare magistratui. Ponit autem ob oculos quomodo subijciantur, nempe si ad omne opus bonum præparati fuerint: unde uidelicet è diuerso ad mala instructi, magistratibus minimè parent. Vel ut parati sint quòd ad bona obsequantur, non ad impietatem, uel ad animæ noxam.

Neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos.] Etiam si quis malè faciat, ne eum blasphema: id est, non conuiciare ei. Oportet enim os nostrum esse purum à conuicio & maledicentia. Siue enim uerax est conuicium, non est nostrum iudicare: siue mendax, uide quantum subsit periculi.

Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.] Iudæos & Græcos, sceleratos & iniurios.

Eramus enim aliquando & nos insipientes, inobedientes, errantes, seruientes desi-
derijs & uoluptatibus uarijs.] In epistola quidem ad Corinthios à futuris terret, ut non
iudicent, inquiens: Qui se existimat stare, uideat ne cadat, hic uerò à præteritis tempe-
rantiores reddit, dicens: Ne conuiciemur alijs, néue uituperemus eos, quandoquidem
& ipsi nos olim peius peccauerimus: quod & Iatro ad alterum Iatronem dicebat, Quo
niam in eadem condemnatione es. Quando autem insipientes eramus? ante Christi
natum. Quomodo enim non dementia atq; stultitia erat huiusmodi dijs seruire, & ho
minibus diuina sacra facere, numinisq; loco colere? nónne hic maximus error? Quin
etiam cupiditatibus & uarijs uoluptatibus seruiebamus. Hîc masculas nuptias & cum
matre, & cum sorore connubia perpetrata, intellige, aliasq; impuritates, uariè nanque
nobis illusit diabolus.

malitia. In malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.] Malitia, id est, in uindictæ
cupiditate & inuidia commorantes semper, ac ueluti uitam in ijs habentes, unde & o-
dio digni eramus, ut inuicem nos odio morderemus, idq; non immeritò: nam ex inuí-
dia odium nascitur.

* φιλαν-θρωπία, *humanitas.* Cum autem benignitas & * humanitas apparuit seruatoris nostri Dei.] Quando in-
carnatus est uidelicet unigenitus, nobisq; assimilatus.

Quidam ad Corinth. scribens. Non ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam saluos nos
fecit.] Saluos nos fecit, non ex operibus quæ fecimus: hoc est, neque fecimus opera iu
stitiæ, neq; per hæc cõseruati sumus, sed uniuersam salutem bonitas ipsius atq; clemen
tia operata est.

Deus misericordiam & amorem erga homines. Per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti, quem effundit in
nos abundè per Iesum Christum seruatorem nostrum.] Orem arduam & mirabilem.
Adeò uitijs eramus immersi, ut nulla ratione purgari possemus, sed opus fuit regene-
ratione. Nam regeneratio, & renouatio, secundam natiuitatem, nouamq; formatio-
nem significant. Vt enim domum ruinosam & planè ueterem nõ suffulcimus, uerùm
ad fundamenta usq; diruimus ac demolimur, nouamq; ædificamus: consimilem ad ra
tionem Deus non reconcinnauit, quod corruptum erat sarciendo, sed denuò condi-
dit. Quomodo? Per spiritum sanctum? Ne enim quæras modum, Spiritus, inquit, totã
transegit. Vnde hoc perspicuum? quem effudit, inquit, abundè in nos. Non enim tan
tummodo per hunc refinxit nos, sed largè ipsum etiam nobis impertijt, ut & illud per
hoc monstretur. Ac meritò. postquam enim mundauit nos, tum & spiritu suo sancto
abundè nos impleuit. hoc est quod ait, Effudit. in impuros enim mundus ille purusq;
spiritus non ingrediebatur. Hæc autem per Iesum contigerũt, siquidem ipse est media
tor atq; largitor cunctorum bonorum.

Vt iustificati gratia ipsius hæredes simus secundum spem uitæ æternæ.] Rursus gra
tia, non debito dicit. Hoc autem nos humili mente imbutos esse facit. non enim ipsi ali
quid transegimus. Insuper bene sperare facit nos de futuris bonis. Si enim adeò despe
ratos & perditos nos per gratiam seruauit, multo magis iustificatis uentura bona largie
tur. Vt efficiamur, inquit, hæredes æternæ uitæ, perinde ac speramus. Vel quia iam hæ
redes simus, quatenus ad spem.

Fidelis sermo.] Quia de futuris loquutus erat, fidem & autoritatem uerbo suo appo
nit, planum enim est à præcedentibus, quòd qui talia dedit, futura etiam daturus est.

Et de his uolo te confirmare, ut curent bonis operibus præesse qui credunt Deo.]
Quia mentionem fecit bonitatis boni Dei, Volo te, inquit, docere de his, ut discant fi-
deles non solummodo humiliter sapere, & non conuiciari alijs, uerumetiam misereri
aliorum. Qui enim secum reputauerit misericordiam quam à Deo ipse sit assecutus, a-
liorum etiam miserebitur. Vt curent, inquit, hoc est, ut assiduam dent operam, sedu-
loq; adnitãtur iniustè oppressis succurrere, uiduis, orphanis, & ut semel dicam, quibus-
uis indigentibus prospicere. hoc enim indicat bonis operibus præesse: nec expectent
tantisper dum egentes ad eos peruenerint, sed ipsi eorum gerant curam.

Hæc sunt bona & utilia hominibus.] Cura & præfectura bonorum operum, uel ipsa
etiam bona opera.

Stultas autem quæstiones, & genealogias, & contentiones & pugnas legis deuita.
Sunt

A Sunt enim inutiles & uanæ.] Stultas, inutiles uocat, quales Iudæi Christianis afferunt. *Genealogiæ Iudæorum.*
Genealogias aũt, quas ijdem conficiunt, suam ad patriarchas genealogiã referentes, &
in maioribus illis gloriantes. Deuita igitur, hoc est, reijce. neq; enim prætermittenda
sunt necessaria opera, tempusq; in uaniloquentia inutilibusq; pugnis consumendum.
Quę enim conflictus istiusmodi cõmoditas, ubi nemo ad Christum captiuus ducitur
uel perducitur? Quomodo igitur suprà dedit in mandatis, ut obstrueret ora contradi- *Suprà 2.*
centium? Si alijs officiant, tunc sunt compescendi. Siue autem ipsorum utilitate, non
est quod uel uerbum cum illis commutes communicésiue, neq; enim quicquã fructus
ex tua disputatione uel colloquio cum eis referent, ut qui sint incorrigibiles.

Hæreticum hominem post unam & alteram correptionem deuita, sciens quòd
subuersus est, qui eiusmodi est, & delinquit, cum sit proprio iudicio condemnatus.] *2. Tim. 2.*
Quî igitur alio in loco ait, Forsan dederit eis Deus pœnitentiam? Illic loquitur de
ijs qui spem emendationis suæ ostendunt: hic uerò inemendabilem hæreticum dicit,
qui & omnino peruersus est, & per sese condemnatus est, hoc est qui defendere sese
non ualet. Haud enim dicere potest, Nemo me corrupuit, nemo docuit. Quando
igitur post admonitionem in suo instituto pertinaciaq; permanserit, suo ipse iudicio
se condemnauit.

Cum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me uenire Nicopolin: ibi e-
nim statui hyemare.] Cuius rei gratia, cum tot ecclesias & tantam insulam credidisset
Tito, rursus ad seipsum retrahit eum ab opere auellens? Vt plus ei profit, eumq; magis
ad officium suum & opus perficiat, ipso examinato in ijs quæ ei credita erant. Nicopo *Nicopolis.*
lis autem Thraciæ urbs est, Istro adiacens. *Act. 18.*

Zenam legisperitum, & Apollô solicitè præmitte, ut nihil eis desit.] Iudaicarum le-
gum peritum sic dicit. talis enim erat Zenas. Apollo autem eloquentior, & potens erat
in scripturis. Nondum autem erant illis ecclesiæ commissæ. Quod autem ait, Vt nihil
eis desit, intelligendum est ita: Cura ut quibus opus habent, ea subministrentur ipsis,
ne quapiam re destituantur, alimento nimirum & uestitu.

B Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint in-
fructuosi.] Perinde quasi diceret, Potuissem & aliter iam cõmemoratis ne ulla re indi-
gerent, prospicere, sed nolo, ut nostri, hoc est, qui sunt apud te, discãt ex hoc quòd uiati
co & necessarijs ad iter rebus hos instruxeris, bonis operibus præesse, hoc est ratione
habere indigentium, pecunijs, uerbis, omnibusq; modis, non tam ut indigentes inde
commodum accipiant, sed potius ut ipsi fructum percipiant, ut ipsos etiam fidei hu-
manitatis, qua usi sunt in proximos suos & congeneres. Nam & Dominus qui quin- *Matt. 14. Ioan. 4. & 12.*
quies mille aluerit, potuisset omnino & seipsum alere semper ac discipulos, attamen à
mulierculis uoluit cibum accipere & pasci, ut ille lucrũ inde consequerentur. Sic & de *Eleemosynæ fructus.*
nobis, non tantam adfert pauperibus utilitatem, per nostram eleemosynam, quan-
tam nobis per illos. Dimissionis enim peccatorum & fiduciæ erga Deum, pauperes
nobis sunt authores.

Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide.] Vel amantes
ipsum fideliter citraq; dolum, uel diligentes ipsum fideles aut Christianos.

Gratia cum omnibus uobis. Amen.] Exoptat ut eis conseruetur donum Dei, uel
ut humanitas Dei cum ipsis sit semper, per gratiam eos conseruans, quæ & nobiscum
sit qui maximè ea indigemus, & custodiat animas nostras & corpora in
spiritu sancto, cui gloria in secula.
Amen.

Scripta est ex Nicopoli Macedoniæ urbe.

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI in diui Pauli Apostoli ad Philemonem epistolam Enarratio.

ARGVMENTVM.

Philemon. Neq; seruos neq; heros sese accedentes, Christus reijcit. unus est enim Dominus omnium ipse, imò & pater: atq; id cùm ex multis alijs, tum uerò præcipuè ex hac epistola liquet, in qua Philemon quidem dominus, Onesimus autem seruus. Vterq; igitur, ut nihil dicam amplius, Paulo dilectus, uterq; charus. Philemon itaq; ab ipso principio con-
Onesimus. spicuus erat uir & admirandus, genere sane Phryx, fidelis autem uita & moribus, & necessitatibus sanctorum succurrens, & eleemosynas faciens. Onesimus autem primum transfuga erat. nam sublatis ex domo Philemonis pecunijs aufugerat. Hic cum Romam uenisset, Pauli doctrinam audiuit, & ab eo institutus & baptizatus, qui in uinculis erat, clarus & admirandus ipse etiam factus est. Non pium itaq; ratus Apostolus perturbare Philemonem per Onesimi fraudulentiam & fugam, uolens q; mundare uulnus cordis ipsius, quod serui nomine acceperat, remittit illum ad ipsum cum
Matth. 18. epistola hac commendatitia. Asseuerant autem nonnulli non oportere hanc communerari reliquis, quippe quæ sit dere uili: uerùm expende quanta sint ex hac commoda. Primùm quidem instituit nos, ut & pro ijs qui nobis uideantur esse uiles, soliciti simus. Ne contemnatis enim, inquit Dominus, unum ex pusillis hisce. Alterum, si seruus adeò durus, uiolentus & fraudulentus conuersus est, non oportet nos desperare de nobis ipsis, maximè qui in libertate uersati educatiq; sumus. Tertium, non oportere nos pu tatis prætextu seruos à dominis, inuitis ipsis auellere. Quartum, non esse nobis despicatui habendos seruos uirtute insignes, neq; eorum nos pudere oportet, quandoquidem Paulus filium uocet Onesimum. Quis igitur est qui dedignetur hanc adnumerare cæteris tanta commoditate refertam?

CAPVT VNICVM.

DAVLVS uinctus Iesu Christi.] Statim ab exordio instituit Philemonem, ne serui eum pudeat, qui iam conseruus ipsius factus sit. nam propter Christum omnia sunt pulchra, ipsa etiam uincula, quibus & ipse gaudet, ita ut & ab eis nominetur. Simul autem & placat, ostendens par esse ut sibi propter Christum uincto detur hæc gratia. B

Ac Timotheus frater.] Tanquam ipse non sufficiat ad supplicationem, assumit etiam Timotheum unà supplicantem, ut plurium intercessionem ueneretur.

Philemoni dilecto & adiutori nostro.] Si dilectus, dabit ueniam: si cooperator, non retinebit seruum, sed rursus remittet ad ministeriũ uerbi, cuius & ipse operator & minister est. Nam opus Domini replebit, si denuò reddatur Paulo.

Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro.] Forsan Apphia uxor erat Philemonis, Archippus autem amicus. Quòd si commilito est, in hoc etiam certa-
Coloss. 4. bit. Hic autem erat de quo scribit Colossensibus: Dicite Archippo, uide ministerium quod accepisti.

Et ecclesiæ quæ in domo tua est.] Ecclesiam, omnes qui in ædibus eius sunt, fideles appellat, complectens etiam seruos. Animaduerte hîc humilem admodum Pauli mentem, qui hos etiam obsecret & adhortetur, ut secum pro Onesimo intercedant.

Gratia uobis & pax à Deo patre nostro & Domino Iesu Christo.] Quomodo erit gratia Dei in nobis, si & nos debitoribus nostris remittamus. Quî uerò pax, si & tu reconcilieris seruo.

Gratias ago Deo meo semper, memoriã tui faciens in orationibus meis.] Quoties, inquit, tui recordatus fuero (recordor autem semper cum oro) toties gratias ago Deo pro tua uirtute. Quæ autem sit illa, infert.

Audiens charitatẽ tuã & fidem quam habes erga Dominũ & omneis sanctos.] Hîc ueluti misericordẽ ipsum prædicat. Porrò haud è Phrygia Romã usq; peruenisset fama de charitate & fide eius, nisi maxima fuisset. Quoniã aũt omnes sanctos siue fideles dilectione complecteris, debes etiã Onesimũ pari charitate cõplecti (fidelis eñ est) ut &

Dominum

A Dominum uidearis diligere. Vides quantam habeant uim in deprecando hęc uerba? *quæ ris efficax, sive operatrix, interpres uulgaris legisse uidetur quæ rius per æ. in penultima, id est euidens.

Vt communicatio fidei tuę * efficax sit in agnitione omnis boni quod in uobis est.] Vt fides tua, quam communem habes nobis efficax sit, & operibus florens ac ueluti ui uens, tu agnoscas omne opus bonum, hoc est ames & peragas. Tum enim fides nostra uiuit, cum omne opus bonũ aggredimur ac peragimus: sicut mortua est, operibus destituta. Adiecit autem, Quod est in uobis, ut ostendat Philemonem ipsum etiamnum omne opus bonum in se habere, perinde quasi dicat, omnis operis boni, quod etiã nũc in uobis, hoc est, in te est. Porrò cum dicit, Communicatio fidei, connexuit Philemonem sibi ipse Paulus, unumq; facit. Communis enim fides unit: quocirca oportet te idem sapere mecum. Vel fidei communicationem, eleemosynam uocat, ut quæ à multa fide fiat. Ait ergo: Mentionem tui facio in precibus meis orans, ut communicans tua facileq; alijs impartiens mens ac sententia, nunquã cesset, sed omne potius bonum, quod in uobis est. hoc est, quod tibi adest, effundas in egentes.

In Christum Iesum.] In Christum Iesum, inquit, refertur, quicquid boni egentibus impartieris, maximeq; sanctis. Proinde si etiamnum Onesimum receperis, mihiq; hanc gratiam & beneficium impenderis, Christo impendes.

*Gratiam habemus multam, & consolationem in charitate tua.] Hoc est, gaudium habemus, & non solum gaudium, sed etiam maximam consolationem in uinculis ob tuam charitatem accipimus, quod est ob humanã, libenter & hilariter alijs impartientem uoluntatem tuam. *χάριν, gratiam, habet codex Basil. sed cũ Chrys. χαρὰν gaudiũ legisse uidetur Theop.

Quod uiscera sanctorum refocillata sunt per te frater.] Sapientissimè rem ipsam aggreditur, ad memoriam ei reuocans beneficia quæ in alios contulit, ut eò magis leniat & permoueat, dum reputauerit quod si alijs uel ignotis det, quãto potius par est ut præceptori suo Paulo hęc donet? Nec simpliciter dixit, Das sanctis: sed, Refocillas uiscera sanctorũ, hoc est, tota anima recipiunt humanitatem tuam, ceu abunde & humaniter ipsis communicatam.

B Propter quod multam fiduciam habens in Christo imperandi tibi * quod ad rem pertinet, obsecro.] Quia erga omnes, inquit, sanctos talis es, ut corda illorum per te refocillentur, multo magis ego in Christo, hoc est, tanquam qui secundũ Christum te genuerim, libertatem habebam & potestatem imperandi tibi, nõ tanquam dominarer in te, sed propter charitatem quã erga te habeo, tuq; erga me. Quod uerò ait, Quod ad rem pertinet, siue quod conueniat, hoc est, uel iniungere tibi quod conueniat, id est, ad usum meum ueniat, ut ipsum repleas: uel quia omnium sanctorum curam geris. Et ego igitur secundum id quod conueniat, hoc est, partem ad me pertinentem, libertatem habebam iniungendi tibi, attamen obsecro. Adeò enim necessaria mihi res est, ut etiam obsecrem. * ἀνῆκον, decẽs, quod conueniat.

*Cum talis sim, ut Paulus senex, nunc autem & uinctus Iesu Christi.] Talis cum sim, inquit, ligatus atq; ita audiri dignus, ut par est Paulum senem, hoc est, & à docendi dignitate, & à tempore authoritatem habentem, nunc autem & aliud maius adeptũ, nimirum propter Christum ligatum esse. Viden' quótnã ad persuadendum occasiones & argumenta sumat. * τοιοῦτος ὢν, talis existens, cum talis sim, uel cũ talis sis.

Obsecro igitur te pro filio meo quem genui in uinculis meis.] Nondum nominis mei minit eius pro quo intercedit. primùm enim mitigat ac placat Philemonem, seruum filium appellans, commendans ac laudans eum hac ratione. Quam ob causam autem ipsum sic appellas? Quia genui ipsum, hoc est, in fide Christi instituui primùm, effeciq; ut baptismate mergeretur, idq; cum in summa necessitate essem, nempe in uinculis. Per hæc igitur consopita indignatione eius, sic tandem nominis meminit.

Onesimo qui tibi aliquando * inutilis fuit.] Nouit peccati confessionem iram extinguere, propterea sic dicit. *Videtur esse alluſio ad nomen, & ipsius explicatio. Nam Onesimus græce, utilem significat.

Nunc autem & tibi & mihi utilis.] Quia pius sanctusq; factus est, eam ob rem utriq; utilem deinceps dicit. Si enim Paulo, qui adeò exactos mores requirit, utiq; & Philemoni utilis erit. Pariter autem & hoc adumbrat, quòd si commodus mihi est, remittatur ad me.

Quem remisi.] Hoc est, tibi trado hunc, eo pro arbitratu tuo utere. Quia uerò reddit ipsum, iracundiam eius uehementius placat.

Tu autem

Tu autem ipsum, hoc est mea uiscera, susci pe.] Hoc est, cum charitate eũ recipe, imò non ipsum, sed mea uiscera. Adeò ipsum diligo, menteq; circumfero. A

Quem ego uolebam apud meipsum detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis Euangelij.] Animaduerte sapientiam, quomodo in heri locum propemodum ipsum constituit, ut pro te, inquit, mihi ministraret. Ostendit aũt quòd & ipsi consultum cupiat, domino nimirum Philemoni. Si enim tua interest ut mihi seruias, ipse autem tui loco isthuc faciat, lucrum certè inde tibi accedit.

Sine consilio autem tuo nihil uolui facere.] Per hoc etiam maximè Philemonem emollit. Res sanè admodum est necessaria. in uinculis enim quibus Dei causa tenebatur ministraturus ipsi erat, attamẽ præter eius sententiam facere noluit. Quocirca quomodo ei non est donanda hæc gratia, qui cum posset uel sine ipso eam sibi usurpare, noluerit tamen?

Vti ne uelut ex necessitate bonum tuum esset, sed uoluntarium.] Non dixit, Ex necessitate: sed, Velut ex necessitate. perinde quasi hoc dicere uelit: Etiãsi præter animi tui sententiam eum apud me retinuissem, uerè quidem te non contristassem. Videbatur tamen plerisq;, quòd ex necessitate & te inuito istud contingeret: malui autem, ut nulla ratione inuoluntarium quibusdam hoc uideretur, sed citra controuersiam spontaneum.

Forsitan enim ideo discessit ad horam.] O sapientiam Pauli. Cum enim Onesimus ex fraudulenta mente fugisset, inuertit iam Paulus fugam, tanq; quæ propter maiorem sit commoditatem facta. forsan enim, inquit, ex diuina prouidentia fugit. Leni autem loquendi modo, fugam secessionem appellat, ne fugæ nomine herum exacerbet. Porrò cum tempus contrahit, iram etiam sedat. ad horam enim, inquit, secessit. Pariter autem indicat, quòd quãto tempore cum Paulo fuerit, Philemoni etiam seruierit. Illo igitur tempore tantum abfuit, quantum consumpsit priusq; ad Paulum peruenirent: hoc autem exiguũ erat, ac uelut unica hora. Proinde si mihi deinceps etiam seruiat, remissus abs te, cogita illum seruire tibi. B

Vt æternum illum reciperes.] Hoc est, fruaris eo.

Non porrò ut seruũ, sed supra seruũ, fratrem dilectum, maximè mihi, quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?] Ad multa, inquit, profuit fuga. pro hora enim una habes ipsum perpetuum. Ac uniuersa equidem uita hominis, æterni respectu nihil est: quanto autem magis fugæ tempus? Tum pro seruo fratrem, pro inutili dilectum, & in carne, hoc est, mundanis officijs & ministerijs dignum qui diligatur, ut qui curare & prosequi ea possit: & in Domino, hoc in rebus spiritualibus.

Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me.] Hoc est, si eadem mecum sapere ac sentire te confiteris, haud secus ac me ipsum suscipe. Quem non in sententiam suam induxisset: quis enim noluisset Paulum suscipere?

Si aũt aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa.] Nõ dixit furatus est, sed quod lenius, nocuit siue iniustè egit, aut debet. Verisimile nanq; est ipsum insumpsisse quæ sublegerat, propterea inquit, mihi hoc pro debito adscribe, me habe debitorem.

Ego Paulus scripsi mea manu, ego rependã.] Blandè & festiuè hæc dicit, cum spirituali gratia scribens. perinde quasi diceret: En, admaiorem securitatem, ut certus sis persoluturum ea me tibi, chirographum meum habes, has literas mea manu perscriptas.

Vt ne dicam quod & teipsum mihi debes.] Ne uideatur uelut cõtumelia Philemonẽ afficere, ut q nõ sit ausus ob furtũ ab alieno seruo cõmissum sic rogare ipsum simpliciter, nisi chirographũ adijceret (hoc enim crudele erat, necnõ ingratũ, & nullo charitatis affectu erga præceptorẽ suũ imbutũ Philemonẽ indicabat) ostẽdit iã q uehementer adeoq; plurimũ ei cõfidat, nõ solùm eũ tua, inqt, uerùm etiã te mihi insup ipsũ debes.

*ναὶ næ, affirmãtis ad uerbium, si ue obtestantis, uel ut sentit Hierobiandiensis.

*Ita frater, ego te fruar in Domino.] A blãdis & festiuis uerbis iam ad grauiora redit, & obsecrat. Ego, te, inqt, fruar, hoc est, fac queso ut contingat me tuis beneficijs perfrui, non in mundanis rebus, sed diuinis.

Refice uiscera mea in Christo.] Refocilla meam erga te charitatem, inquit, uel cor. propter Christum, non mihi enim beneficium impertis, sed Christo.

Confidens obedientiæ tuæ scripsi tibi, sciens quòd & super id quod dico, facies.] Non tibi imperans inquit, nec mihi quicquam arrogans, hæc scripsi tibi, sed confidens obedientiæ

A obedentiæ tuæ. Quale ferrum hæc non emollirent?

Simul autem & para mihi hospitiũ.] Quia suspicari potuisset Philemon, nisi Onesimi causa scripsisset, ne uerbo quidem me dignatus esset Paulus: hãc suspicionem diluens,

Non propter illum tantummodo scripsi, inquit, sed eam etiam ob rem, ut pares mihi hospitium. Simul autem ut terreatur Philemon si audiat uenturum apostolum: qui si ueniat, reprehendet eum, nisi receperit Onesimum.

Spero autem quòd per orationes uestras donabor uobis.] Duo hîc discimus: alterũ, q; sit ingens orationũ uirtus, si quidem Paulus talis tantusq; illarũ ope indigeat. Alterum, quòd oporteat nos humili esse spiritu, quandoquidem Paulus discipulorum precibus egeat. *Orationis uirtus.*

Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu.] Hic Epaphras à Colossensibus ad Paulum missus erat, quare planum est Philemonem Colossensem fuisse, Concaptiuum autem appellat, ostendens Epaphram in multa afflictione esse. Ac propterea ruborem Philemoni iniecit. Si enim is cum Paulo affligitur, tristiaq; pericula sustinet, ipse autem ne Onesimi quidẽ nomine ei obsequi uelit, nũme pudori ei est? Concaptiuum autem dicit, nõ ob humanam quampiam rem, sed propter Christum Iesum Euangelij nomine aduersa perpetiens. *Coloss. 1. Epaphras.*

Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.] Demas primùm probatus erat fide, quare & hîc à Paulo testimonium ei tribuitur, ut qui sit adiutor eius. Tandem ad ignauiã relapsus à Paulo desciuit, perinde ac in epistola ad Timotheum Paulus scribit, (quæ proculdubio hac posterior est) Demas enim me reliquit, Lucas est solus mecum. Qui igitur postremo hîc est loco collocatus Lucas, primus tandem omnium factus est, cum Demas defecisset. Adeò non oportèt quempiam confidere sibi, sed qui stat, uideat ne cadat. Cum istos appellat coadiutores & cooperarios, ostendit eos simul secũ rogare pro Onesimo Philemonem: quare dignũ est ut hisce tot tantisq; gratificeris. Animaduertis quantũ limus adiuti ex hac quæ breuis & perspicua uidebatur epistola? Proinde nullius scripturæ locus inexploratus prætermittendus est, uerùm ex omnibus, ut quæ per spiritum sint enarrata, spiritualis quædam & commoda sententia inquirenda est. Omnino autem qui scripturæ uerba loquutus est paracletus, dabit rectè quærentibus, eius quod quæritur, inuentionem. A quo & nos illustrati, semper ducamur ad ueritatem diuini uerbi, diuinæq; uitæ, ut neque uanis opinionibus seducti, neq; mendacio mundanę uoluptatis inescati, serui quidem, nos ipsos per fidem & uirtutem ingenuos reddamus: Domini uerò, cum seruos nostros uideamus sanctos & apostolos, studeamus non multo ignobiliores illis inueniri in regno Domini (qui propter nos etiam seruus apparuit) Christi ueri Dei, cui gloria in secula seculorũ, Amen. *1. Tim. 4. Philip. 2.*

Scripta est ex Roma per Onesimum seruum. Istud deest in græco.

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI in diui Pauli apostoli ad Hebræos epistolam enarratio.

ARGVMENTVM.

GEntium erat apostolus diuus Paulus, sicut & ipse in epistola ad Romanos affirmat. Nõ enim sustinuissent ipsum Hebræi prædicare sibi uerbum, ut qui maiori eum odio prosequerentur quàm cæteros, ut qui per repentinam suam conuersionem, inuictam Christi potentiam ostenderet, quæ acerrimum persecutorem ad sese traxerit. Ingens autem argumentum est ueritatis uerbi Euangelij, Paulum seruentissimum legis æmulatorem, subitò ac derepente Christo accedere. Propterea ex animo uehementiq; iracundia aduersus eam pugnabant, adeò ut ne uocem quidem eius sustinuissent. Quinetiam qui ex Hebræis crediderant, ne ipsi quidem illi satis animum aduertebant, utpote qui à lege abduceret omnino, ac circuncisionem tolleret. Atqui etiamsi ad gentes emandatus est præco, ad Hebræos tamen etiam scribit. Vt enim non erat ei demandatum ut baptizaret, baptizabat tamen, neq; enim ei uetitum erat, sic & Hebræis qui ex circuncisione erant, scribit hanc epistolam. Nam magna eorum solicitudine tangebatur, pro quibus & anathema fieri optabat. Porrò ijs qui in Palæstina & Hierosolymis erant, scribit. Illi enim ab infidelibus Hebræis bonis suis exuti fuerãt ac spoliati, innumerisq; afflictionibus subijciebantur: unde solicitus est in colligenda ad horũ suppetias eleemosina, cùm Corinthios tum Macedonas in hoc excitans. Et qui cum Petro prædicationem diuiserat fideles, qui Hierosolymis erant Hebræos pauperes communes facit. Necessariò igitur illis literas transmittit, consolans succumbentes. Admodum enim contribulium suorum afflictionibus macerati erant: quandoquidẽ, contribules isti, suo iure Hierosolymis uiuebant, *Rom. 11. Act. 9. Act. 10. 1. Cor. 2. Rom. 9. 2. Cor. 8 9. Galat. 2.*

uebant, potestate sibi facta iudicandi & in carcerem trahendi quoscunq; uellent. Hoc etiam ipse indicat, ubi ait, De-
Heb. 12. missas manus & soluta genua erigite. Cum enim Iudæi essent, ac didicissent maiores suos præsentibus ac ueluti ante pedes positis bonis esse usos, ualde animo excidebant, ut qui nondum assecuti essent relaxationem. Propterea & multa de fide in hac epistola disputat, ac de sanctis qui à condito mundo fuerunt, nec tamen bonorum usum sunt adepti: duo sanè astruens & efficiens, unum quidem, omnia quæ accidant aduersa generose ferenda esse: alterum, omnino expectandam esse compensationem. Non enim negliget Deus sanctos suos quos à seculo habuit. itaq; & tum uos recipietis. Facit autem multa uerba de ueteri & nouo testamento, ostenditq; legem non porrò esse ratam, nec pristinum retinere uigorem. Nam etsi templum Hierosolymis adhuc staret: uerùm indicat quòd ad tempus usq; aliquod sit duraturum, nostram autem in Christum religionem esse ueritatem. Scribit autem epistolam hanc ex Italia, unde & antiquior
2. Tim. 4. est & prior ea quam ad Timotheum scripsit. Nam in illa ostendit finem sibi uitæ immunere. Ego enim, inquit, iam deli-
Hebr. 13. bor, ac tempus resolutionis meæ instat. In hac autem promittit Hebræis quòd ipse sit usurus eos. Nouistis fratrem Timotheum dimissum, cum quo, si celerius uenerit, uidebo uos. Verisimile est autem hoc accidisse. biennium enim Romæ
2. Tim. 4. uinctus detentus est, deinde dimissus est. Quemadmodum igitur & ipse indicat, dicens, In prima mea defensione nemo
Rom. 15. mihi affuit: &, Liberatus sum ex ore leonis, Neronis uidelicet, posthac in Hispanias profectus, inde fortasse conspexit Hebræos. Romam postea rediit, quando & à Nerone est sublatus.

CAPVT I.

MVLTIFARIAM, multisq; modis olim Deus locutus patribus in prophetis.] Quia afflicti malis arbitrabantur sese relictos esse à Deo, neq; adeò se illi curæ esse ut maiores ipsorum fuissent, minusq; defensionis atq; auxilij accipere se, quàm illos: indicat iã diuersum Paulus. Maiorem, inquit, gratiam uos adepti estis, maioraq; in uos beneficia Deus contulit, quàm in illos: nam ad illos prophetas misit, ad uos autem filium suum. Quid autem est quod ait, Multifariã, multisq; modis: pro diuersimode, &
Osee 12. multis speciebus, siue figuris. Ego enim, inquit, uisiones multiplicaui, & in manibus prophetarũ adsimilatus sum. Proinde quid ægrè fertis, estisq; pusillanimes, talibus tantisq; donati?

In nouissimis diebus hisce loquutus est nobis in filio.] Per hoc eos etiam excitat & consolatur, inquiens: Consummatio adeoq; finis seculi mundiq; huius propè est: nam B
in certamine labefactatus & defatigatus simul atq; audierit certaminis adesse finem, respirat paululum. Aliud etiam quiddã indicat per hoc quod ait, In nouissimis diebus. Quando enim non reliquum erat tempus ad emendationem, sed pœnis eramus obnoxij, quando nulla spes supererat, quando dona cessauerant: tunc, inquit, plura cæteris habuimus, alijsq; superiores fuimus. Quod autem ait, In filio, est pro, per filium. Ob
In, præpositio, filio etiã tributa. serua etiam hunc locũ aduersus eos qui dicunt præpositionem (in) attributam esse spiritui, cum hîc filio tribuatur. Qrur autem non dixit, Loquutus est nobis Christus? Partim quidem quia imbecilles erant, nec poterant adhuc audire de Christo: partim uerò ut ostendat uetus & nouum testamenta esse unius & eiusdem. Considera autem etiam quod ait nobis. coniũgit enim & adæquat discipulis, cùm ipsos, tum sese. Tametsi ipsis nonest locutus, uerùm apostolis, & per illos: attamen exaggeratrem, indicans quòd & ipsis loquutus sit, idq; ad consolationem.

Quem constituit hæredem uniuersorum.] Hoc est, totius mundi fecit Dominum.
Deut. 32. non enim pars Domini est Iacob, sed omnes. Hæredem autem dixit, ostendens eum genuinum esse filiũ, dominumq; huiusmodi, à quo dominatus auelli non possit. Quomodo autem fecit ipsum Dominum? secundum humanam naturam, ut hominem, perinde ac in psalmo secundo ait: Postula à me, & dabo tibi gentes, hæreditatem tuam. Qualem autem hîc dominatũ dicit? in eos nempe qui suapte sponte obediunt, adeoq; uoluntarij sunt. iste enim dominatus, istucq; imperium datum est filio ut homini, quo omnes eum agnoscunt. Per naturale quidem imperium in eos etiam dominatum e-
Psal. 11 8. xercet, qui inuiti obtemperãt, quatenus dictum est, Omnia tibi seruiunt: atq; hoc dominij ante secula habebat.

Per quem & fecit secula.] Cum de carne filij dixisset, quæ heri & nuper consistit, reducit te deinceps ad altitudinem eius, quam ante secula habuit, diuinitatis. Vbi igitur sunt asseuerantes, Erat quando non erat: ipse secula condidit, & quomodo erat seculum, quando non erat ipse? Quoniam uerò pater est autor filij, non immeritò autor etiam eorum quæ ab ipso filio facta sunt. Propterea dixit, per quem. pater enim uidetur facere, qui creantem filium genera uit. Sabellius hinc ferítur, cum duæ hîc personæ introducuntur.

A duæ hîc personæ introducuntur. Paulus autem Samosatensis opportunum hîc uulnus accipit, qui recentem dicebat filium, & ex Maria duxisse principium. Præterea & Arrius hoc loco petitur ac trajicitur, ueruntamen non usqueadeò. apprehendit enim quod ait, Per quem, ceu auxilio quodam iuuari patrem à filio affirmans. At quæ †ἀπαυγάσματα, splẽdor, refulgentia, relucentia. sequuntur, istam eius opinionem perimunt.

Qui cum sit † splendor gloriæ.] Ad ipsum de filij maiestate fastigiũ transit, & gloriæ splendorem ipsum dicit: ut hoc discas, quòd sit ex patre, quòd sine passione, quòd eo non imminuto, nec minorato, quòd eiusdem sit substantiæ, hoc est lumen ex lumine. Nam animas nostras ille illuminauit, ac patrem ipse denunciauit. Propterea etiam dixit, Ego sum lux mundi, quoniã simul ab æterno cum ipso lucebat. Nam & Ioann. 8. splendor cum re ipsa quæ splendorem emittit, eodem momento collucet. Sol enim sine splendore nunquam apparuit. sic neq; pater intelligitur sine filio. Quòd si Arrianos audias dicentes, Si ex patre filius, posterior ergo est patre: oppone eis splendorem à sole esse, nec tamen eo posteriorem esse: simul enim sol cum suo splendore deprehenditur ac cernitur.

Et † figura substãtiæ eius.] Cum dixisset splendorem, ac propterea filium patri coæternum, & eiusdem cum eodem essentiæ commonstrasset: rursus quia splendor per- † χαρακτὴρ, id est, character, figura, forma ex alio expressa. sona & substantia caret, curat iam quod ex demonstratione adeoq; exemplo isto absurdum colligi potuit, ne Marcello & Sabellio hîc locus relinquatur, qui dicebant nõ esse filium in propria apud patrem † persona. Dicit ergo, Et figura substantiæ eius est: hoc est, quemadmodũ pater in sua persona subsistens, nullius alterius indiget ad sui perfectionem, sic & filius. Cum enim declarasset filium nõ differre nec dissimilẽ esse, † ὑποστάσεως, substantia, persona proprium etiam primi exemplaris characterem & formam esse filium per hæc demõstrat apostolus. Character enim siue figura aliud quiddã est ab archetypo, ut qui subB sistat ipse per sese, similis quidem citra ullum discrimen prototypo seu exemplari primo. Gregorius autem Nyssenus ait: Quemadmodũ per splendorem connexionem eius indicauit, sic per figuram, naturæ æqualitatem. Cum enim † suppositi magnitudinem animo concepisset, per figuram seu characterem qui uidebatur, omnino metiebatur ipsum suppositum. neq; enim suppositum excellit character, ne sit sine subsistẽtia, quatenus excellat: neq; suppositum maius est figura siue characte re, alioqui non figuratam neq; formatam haberet partem illam. Perinde igitur ut alio in loco dicit filium in forma Dei esse, id iam ipsum quomodo sit intelligendũ, docet. Formã enim, suppositum aut substantiam: characterem autem, dominum qui in ipsa cernitur, uocat. Commonstrat autem omnino filium esse patri æqualem, in forma enim patris maiestas animaduertitur, nequaquam ipsam exuperans. Alioqui informe esset, & pulchritudine uacaret id quod formam excederet. quod absurdum est de patre intelligere. Si autem tanta est maiestas patris, quanta & forma est, character autem æqualis est ipsi formæ: habebit etiam tantam amplitudinem & maiestatem character, quanta in Dei forma esse conspicitur. † ὑποστάσεως, suppositi sine subiecti, aut etiã personæ. Hypostasis autẽ à subsistendo dicitur.

Portans omnia uerbo potentiæ suæ.] Qui iam antea inuadebas & carpebas filium, & ipsum tanquam ministrum constituebas, audi iam nunc si intelligere potes, quomodo hîc filio autoritatem tribuat. Non dixit autem, Portans potẽtia, sed uerbo potentiæ, hoc est, quod refertum est potentia, quod ipsum potentem arguit atq; probat. Perinde nanq; ut ais patrem dixisse, Fiat lux, & facta est lux: sic & filius uerbo gestat omnia, id est, gubernat, continet: imò maius est, dissidentia, & ad non esse uel ad corruptionem abitura, continere & conseruare, quàm omnia pro ducere. Nec dixit gubernans, sed † portãs siue ferens, sumpta metaphora ab ijs qui digito faciunt ut quic- † φέρων, portans siue ferens, aut mouens ac moderans. quam moueatur transferaturq; Tale nanq; tantumq; pondus creaturarum adeò citra negocium portat, ut nihil baiulare uideatur, solo nimirum uerbo q omnia potest. non enim perinde exigua res est in Deo uerbum, ut in nobis uerbum nostrũ. At interim cum tot hæreses in exordio statim huius epistolæ sint euersæ, audent tamen nõnulli reijcere hanc epistolam tanquam Paulo non conuenientem, sumpto argumento & signo ex epistolæ huius charactere seu stylo, quia differat ab aliarum à Paulo cõ Verbum in Deo. scriptarum literarum dictione. Verumenimuero precium certè fuerat operæ, simul eos uidere, sententiarũ pondus & amplitudinẽ, earumq; robur, quod nemo cassare,

debilitara, aut infringere possit, nō esse alterius quàm Pauli, Christum in sese loquentem habentis. Quòd si omnino huius epistolæ dictione offendantur, nouerint epistolam hanc ab apostolo Paulo Hebraica lingua concinnatam, ut qui Hebræis in hac ipsa loqueretur: in Græcam uerò linguam à Luca (ut quibusdam placet) translatam: uel, ut alij sentiunt, à Clemente, cuius & stylum potius retinet. Simile igitur quiddam delinquunt, ut ita dicam, qui hanc epistolam Paulo offerunt, perinde ac si Paulum à Christo diuellerent.

Per seipsum purgationem faciens peccatorum nostrorum.] Quum loquutus esset de maiestate diuinitatis uerbi, deinceps de cura ipsius quam in homines per carnem gerit, disserit, quod multo maius est, quàm quòd omnia ferat. Duo autem hîc ponit, tum quòd mūdarit nos à peccatis, tum quòd per seipsum hoc fecerit: & multis locis in hoc gloriatur quòd per filium ipsum id factum sit. Nam per crucem & mortem quam ipse sustinuit, purgauit nos, non solùm quòd mortuus sit pro peccato nostro quū ipse omni peccato uacaret, quódque pœnas luerit quibus ipse non erat obnoxius; ac solue
Rom.6. ret naturam, quæ simpliciter ob Adami peccatum ac trāsgressionem condēnata erat: uerumetiam per hoc quòd dederit nobis baptisma, imaginem mortis suæ, per quam semper præteritorum nobis peccatorum condonationē recipimus dum baptizamur, atque potentiam ne posthac adeò facilè peccatis succumbamus.

Sedet ad dexterā maiestatis in excelsis.] Crucis mētione facta, de resurrectione & assumptione sermonem infert. Non dixit autem, Iussus est sedere: uerùm, Sedet, idq; in dextra, & in excelsis: non quòd loco cōcludatur Deus, uerùm ut idem eius honos & æqualitas erga patrem commonstretur. Ad ipsum enim patrium usque thronum peruenit, & perinde ut pater in excelsis est, sic & ipse. Sin quis dicat, Scriptum tamen
Psal.109. est: Dixit Dominus Domino meo, sede: primùm quidem respondebimus, quòd nō dixerit, Iussit, uerùm Dixit: deinde ne ipsum expertem principij uel cauſę existimes, eam ob causam uerba psalmi sic figurata sunt. B

Tanto melior angelis effectus, quanto excellentius prę ipsis nomen hæreditauit.] Principio quidem prophetis comparabat eum, ob auditorū imbecillitatem: iamuerò in procursū angelis ipsum anteponit, paulatim auditores ad ueritatem admouens.
Ioan.1. Effectus autem dixit, pro demōstratus, sicut et diuus Ioannes præcursor ait, Qui post me uenit, ante me factus est: hoc est, honoratior me demōstratus est. non enim de substantiæ natura hîc loquitur. Carnis autem causa omnino dictū est, Hæreditauit. Nam
Ibidem. ut Deus uerbum hoc nomen semper habebat, hunc ad modū & nos de homine & sublimia et humilia loquimur, ueluti si dicamus magnū hominem, à potiori totum istud appellamus, aliquando uerò ab his quæ sunt carnis.

Psal.2. Cui enim dixit aliquando angelorum, Filius meus es tu, hodie genui te?] Vnde, inquit, perspicuū quòd melior sit & præstantior angelis: ex nomine. nomē enim filius, germanitatē indicat: hoc est, quòd ex patre sit genitus. Quòd si ex gratia filius est, minor est angelis. Quod igitur ait, Ego hodie genui te, nihil aliud significat, quàm quòd
Exod.3 sit à principio, & ex quo pater est. Quemadmodū enim qui est, dicitur à præsenti tempore, illud enim potissimum ipsi cōuenit: sic & hodie. Nonnulli autem, Hodie genui te, non de ea quæ omnia secula præcessit, æterna nimirum, sed de ea quæ est secundū carnem natiuitate, dicta esse acceperunt. Nam & ipsa à supernis fuit, ex spiritu enim
2.Reg.7 sancto, & patris beneplacito.

Et rursum, Ego ero ipsi in patrem, & ipse erit mihi in filium.] Hoc propter carnem aperte dictum est. postquam enim hanc attigit Paulus, intrepidè relíqua deinceps loquitur. Assumpta itaque natura, genuinum ac germanū filij nomen, quod uerbum ipsi naturæ unitum habebat, hæreditauit, quippe quæ in illo subsistat: quēadmodum
Luc.1. & angelus dixit, Et quod nascetur sanctum, uocabitur filius Dei. Et iterū, Erit autem magnus, & filius altissimi uocabitur. Hoc autem nemini angelorum cōuenit. Etiam si autem iustorum quidam sint filij Dei, ex gratia tamen sunt, nō natura. Cum Domino autem Christo sese res aliter habet, sed in subsistenti identitate, filij nomen ob carnem assumptam est inditum.

Iterum autem cum introduxit primogenitum in orbem terrę, dicit.] Christus sanè
Mat.13. aduentum suum in carnem exitum uocat, ut quum ait, Exijt qui seminat, seminare.

&

A & iterum, Ego à patre exiui, idque non immeritò, nam extra Deum eramus, ac egressus ad nos ueluti legatus, & conuersatus nobis, nósque mundans, reconciliauit regi. Diuus autem Paulus egressum istum introitum nunc nominat, à metaphora hæreditatem adeuntium, uel distributionem quandam aut possessionem assumentium. Hoc enim significat quod ait, Introducit, quando tradit filio terrarum orbem pater. tum enim ipsum possedit, uoluntariò subiectum, quando & cognitus est. Introducitur autem non aliter quàm in carne. Vt enim Deus uerbum, in mundo erat, Ioan.1. & mundus per ipsum factus est. Patrem autem facit introducere filium, ut gratum & acceptabilem faciat sermonem. Gregorius autem Nyssenus ac diuus Cyrillus sic introducere ipsum intellexerunt, quoniam ante incarnationem nihil commune habebat cum creatura, ut qui Deus esset carne uacans. Quādo uerò carnem assumpsit, tum communicans creaturæ, quatenus id quod creatum erat sibi ipsi uniuit, introductus esse increaturam dicitur.

Et adorent eum omnes angeli Dei.] Eum, scilicet qui carnem assumpsit. Indicat Psal.96. autem hîc quanto sit ipsis præstantior, quanto uidelicet dominus seruis est potior. ue lut si quis in domum introducēs quempiā, præsides eius illico iubeat adorare ipsum,

Et ad angelos quidem dicit, Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flam Psal.103. mam ignis.] En maximum inter illos discrimen, quoniam illi quidem sunt creati, hic uerò increatus. Nam quod ait, Qui facit: sign, ficat ex nō esse ad esse productionem. Non ad angelos autem tantùm excellentiam habet, uerumetiam erga omnem ministrantem uirturem. Non dixit autem, Qui fecit: sed, Qui facit, hoc est, conseruans uer Psal.32. bo, per quod facti sunt. Huiusmodi est quod & in euangelio dicit, Pater meus usque Ioan.5. modò operatur: hoc est, continet quæ facta sunt, & effecta iam, & custodit perinde ac facta sunt.

Ad filium autem, Thronus tuus Deus in seculum seculi.] Angeli quidem, inquit, Psal.44. B creaturæ sunt & opera, de ipsis itaq; dictum est, Qui facit. Filius autem non est creatura: non enim de ipso etiam dictum est, Qui facit, sed rex, Dominus, ac Deus. Thronus enim ei tribuitur, qui regni est indicium, ac thronus æternus. Hoc autem est aduersus Paulum Samosatensem, qui simplicem hominem introducit eum qui Deus re uera sit, rexq; æternus: & aduersus Arrium.

Virga æquitatis uirga regni tui.] En rursus aliud regni symbolum.

Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem.] Hæc ceu incarnato Deo uerbo aptantur, ceu carne humilia recipiente.

Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis prę participib. tuis.] Hoc aduersus Iudæos & Sabellium Marcellū pugnat, tanq; duas personas indicās, Deum & Deum: & contra Marcionistas, qui non putant filium assumpsisse carnem, quoniam diuinitas non ungitur, sed humanitas. Ait igitur, Deus, hoc est, ô Deus, unxit te Deus tuus, hoc est, pater quidem tuus secundum diuinitatem, Deus uerò secundum carnem: oleo exultationis, id est spiritu sancto, prę alijs hominibus. Non enim ex mensura spiritum sanctum accepit Christus. neq; ut is qui per spiritum operatur mirifica, ue Ioan.3 rùm inunctus est præsentia, adeoq; toto unguento, ac toto inungente. Participes autem eius sunt omnes spirituales, ut qui eius participatione sint sanctificati. Nam & q in lege perfecti & spirituales erant, per fidem in Christum spiritum sunt assecuti: ob quam causam & Christi, hoc est uncti, appellati sunt. ut, Nolite tāgere Christos meos. Psal.104. At qui in gratia sunt Euangelij, apertius longè Christi sunt participes, ut qui mortis ipsius sint facti consortes per baptisma, & uncti spiritu, qui oleum exultationis dicitur, ut qui à peccatorum nos tristitia ac crudelitate liberauerit, ac futurorum bonorum spe nos gaudere fecerit. Quòd uerò Deus, sit pro ô Deus, testis est fide dignus, hostis Symmachus, hunc ad modum interpretans: Propterea unxit te, ô Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ sociis tuis. †Obserua autem q ô θεὸς, Deus, per articulū scriptum, de filio dicatur, propter eos qui dicunt q cum Ioannes scribat πρὸς τὸν θεὸν ἦν λόγος, & Deus erat uerbum, cum sine articulo ô, dictio θεὸς illic ponatur, non propriè ipsum uerum Deum indicat.

Et tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli.] Ne cum suprà audiueris q primogenitum introducat in orbem terrarum, existimes

† ô θεὸς, Deus, cum articulo de filio dicitur, ut uanū sit quod de articulo omisso, Ioan. primo, cauillantur.

tanquam donum esse quod ei postremò datum sit à patre, cõmonstrat eum ipsius orbis simul conditorẽ fuisse, nõ in nouissimis tẽporibus, sed iam olim à principio. Hoc ipsum est aduersus pariter Paulum Samosatensem. Affirmat enim & probat Paulus apostolus, aduersus Samosatensis opinionem uanam, Christum ante uirginẽ Mariã fuisse, quippe qui & autor sit creationis & cõditor. Contrauenit etiam Arrio, Christũ ipsum ministrũ & instrumentũ facienti: propterea & suprà memoratum est, Per quẽ et secula fecit. Ecce enim hic ipse creator & conditor introducit. Obserua autem quo modo complicentur qui est de increata Christi natura sermo, & qui de diuina dispensatione qua incarnatus est. Aliàs enim sublimia propter diuinitatẽ, aliàs uerò humilia propter humanitatem de Christo seruatore nostro proferuntur.

Ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes ut uestimen tum ueterascent, & uelut amictũ uertes eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui nõ deficient.] Maius quiddam quàm sit creatio, hîc aperuit apostolus, transfigurationem uidelicet mundi. Mutabũtur, inquit. mutabuntur enim à corruptione ad incorruptibilitatem: & adeò facilẽ, ut si quis amictum circunuoluat. Quòd si transfigurationem & innouationem, ad perfectiorem formam, & mundi creationem adeò facilè operatur, in minori opere alterius indigebit adiutoris? Porrò haud parum solamínis præbet fidelibus in hoc mundo oppressis, nouisse eas res & opera quæ nunc uident, non ita duratura perpetuò, cæterùm acceptura mutationẽ: tum eum quem ipsi deuenerentur & colant, in sempiternum permanere, semperq; uiuere. Anni enim tui non deficient.

Psal.109. Ad quem autem angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis, quoad usq; ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?] En rursus animũ illis addit, ac omnis mali casusq; leuamen tribuit. Siquidem futurum erat ut ipsorum hostes prosternerẽtur, & ipsorum hostes ijdem essent qui & Christo aduersarentur. Neq; tanquã Christus imbecillior hoc nõ posit, pater dicitur subijcere hostes. qui enim in extremo die iudicaturus est omnes, quanto potius etiam interea tẽporis reddiderit cuiq; pro suis operibus? uerùm ut ostendat quo honore pater filium prosequatur. Patrem enim indignari hostibus filij, quî non cedat in gloriam & summum decus filij? quomodo nõ sit magnæ patris in filium dilectionis symbolum? Dictum autem est fulius hac de re in priore ad Corinthios, quæ illic ergo annotata sunt, require.

1. Cor. 15. Nónne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?] Auscultantium mentes erigit atq; attollit, in gentẽ Dei erga nos curam in medium promens: quandoquidem angelos excellentiores nobis spiritus, ordinarit ut ministrent ac inseruiãt nobis in rebus ad salutem pertinentibus. Videtur autem quosdam perstringere, qui angelis nimirum intenti erant, potissimùm uerò Hebræos in uniuersum omnes, legi per angelos traditæ planè affixos, eorumq; ministerijs quæ in lege deprehenduntur, adeò ut hos etiam Christo præ-
Act.7. ferant. Ne igitur ipsis, inquit, intenti sitis, nam & conserui nostri sunt. Obserua porrò
Gal.3. quî non perinde multum discriminis faciat inter creaturas. Quanquam multum sit discriminis inter angelos & homines, nobis tamen eos proximos statuit. creaturæ nãq; à creatoris parum distant. Ministrarunt aũt angeli & in ueteri testamento multa, at-
Luc.2.24. quee tiam in nouo. Nam in nouo Ioseph per insomnium responsum dant, pastori-
Ioann.20 bus euangelium annunciant, & in monumento sedentes resurrectionem prædicant.
Act.1.10.8. Et in ascensione seruatoris nostri docebant sic reuersurum, quemadmodum ascen-
& 12. disset. Hunc ad modum ad Cornelium uenit angelus, ad Philippum uenit angelus, ad Petrum etiam in carcere, ac simpliciter innumera huiusmodi. Considera hîc angelicum esse, inseruire saluti mortalium, imò ipsius etiam Christi. proinde haud uenit negligendum eiusmodi ministerium.

CAPVT II.

PRopterea abundantius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus.] Quia, inquit, tanta est excellentia filij qui locutus est nobis, qua excellit prophetas, & angelos ueteris testamenti ministros, maiore cura nobis obseruanda sunt quę dicit, quàm quę lex loquitur: attamen palàm hoc non dicit, ne principio eos feriat aut exasperet: uoluit autem ut ex consequenti hoc colligeretur. Nec uerò comparans ueteri nouum testamentum, hæc dicit, haudquaquam: uerùm aduersus opinionem eorum qui

qui plurimum de ueteri gloriabantur, nouum contemnentes, hæc adducit.

Ne quando pereffluamus.] Hoc est, ne excidamus, ne pereamus. Accepit autẽ dictionem hanc ex parœmijs. Fili, inquit, ne per effluas, ut ostendat lapsus facilitatem et interitus grauitatem. Nam quod pereffluit ac præterfluit, haud facilè redit. *Ecc. 1.9.18*

Si enim qui per angelos dictus est sermo factus est firmus.] En reuelat hîc uoluntatem suam. Per sermonẽ aũt per angelos enunciatum, uel decalogus intelligendus est. Verisimile est enim angelos tum affuisse, quibus gens Hebræa cõmissa fuerit, qui & tubas faciebant, idq; genus alia, ut ignem, caliginẽ, perinde ac in epistola ad Galatas, Ordinate per angelos. & iterum: Accepistis legem per dispositiones angelorum. Vel per sermonẽ omnia iussa per angelos in ueteri testamẽto dispensata, accipienda sunt, ut in †ploratu, in iudicibus, in Sampsone. Eam ob rem nõ dixit lex, sed sermo, ut iam commemorata indicet. Omnia igitur hæc firma, hoc est, uera sunt facta, & ad opus interminationes sunt perductæ. neq; quicquam horum excidit. *Exod. 19. 20. & 23. Galat.3. Act.7. Iud.6.9.13. † ἐπὶ τῷ κλαυθμῶνῳ, uetus Chrys. interpres habet, In Loth.*

Et omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustã mercedis retributionẽ.] Non hæc, inquit, transgressio repensationem accepit, illa uerò non item, sed omnis, neq; quicq; inultũ permãsit. Pœnã autem mercedem appellat, etsi uocabulum μισθαποδοσίας, merces in bonam partem accipiatur: at non perinde uocum gerit curam Paulus.

Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem?] Illic sermo est, hic uerò salus. Quod si illic etiam salus fuerit, non adeò tamen magna erat: siquidem exhostibus liberabantur, bonaq; terræ accipiebant. Hîc uerò magna prorsus salus est, propterea dixit tãtam, mortis enim destructio, dæmonum interitus, ac cœlorum regnũ, omnia hæc per ea quæ nobis Deus loquutus est, fiunt.

Quæ quum initium accepisset, enarraui per Dominum, ab eis qui audierunt in nos confirmata est.] Fidem uerbis suis firmans, & autoritatem concilians, Salus, inquit, hæc non per prophetas aut angelos est promulgata, uerùm ab ipso uniuersorum Domino, ab ipsoque fonte principium sumpsit, deinde transiit & ad nos firmiter atque fideliter per eos qui ipsi fuere uerbi spectatores & ministri, id quod & Lucas ait. Nam ipsi nos certos reddiderunt ac firmauerunt. Quomodo igitur alio in loco sese non ab hominibus audiuisse dicit. Quia illic arduum erat & necessarium, quo urgebatur confirmare se non esse hominum discipulum. Calumniabantur enim eum, ceu Dominum non audiuisset. Quare periculum erat ne prædicationi & uerbo eius apud discipulos suos non adhiberetur fides. Nunc autem non est tanta eius confirmationis necessitas. Nec enim Hebræis prædicauit, neq; apud istos malè audiebat, tanquam hominũ discipulus esset, & non Christi. Vel quia & hîc inferens Deum sibi testimonium reddere per signa & prodigia, innuit quòd non ab hominibus hæc, sed à Deo acceperit. *In prologo euãgelij sui.*

Contestante Deo signis & portẽtis.] Cum dixisset, Cõfirmata est, indicat iam quánam isthuc ratione factũ sit. Ne enim dicat aliquis, Qui audiuerunt, finxerũt: Deus, inquit, testimonium simul reddit. non enim testimonium daret, si figmenta fuissent. Testantur enim ipsi, Deus uerò simul testimonium illis exhibet, non uocem aliquam edens, sed per signa & prodigia confirmans atq; stabiliens quæ dicunt. Deo itaq; credimus, non hominibus.

Et uarijs uirtutibus.] Charismatum copiam indicans, dixit uarias. nunq; enim tanta tamq; eximia signa facta sunt. Quoniam autem & præstigiatores multa edunt, adiecit, Et uirtutibus. Illa enim miracula non sunt uirtutes, sed imbecillitas, & apparentia siue imaginatio, ac planè uana sunt eorum facta.

Et spiritus sancti distributionibus secundum suam uoluntatem.] Atq; hoc propter eandem causam intulit. Quæ enim præstigiatorum sunt, non spititus sancti sunt, uerùm immundorum dæmonum impostura. Clàm autem & aliud innuit. Verisimile erat haud multos esse apud Hebræos, qui charismata haberent, defecerant enim propter eorum torporem. Vt igitur uel in hoc consoletur eos, Distributiones, inquit, spiritus sunt, iuxta ipsius uoluntatem: ipse nanq; nouit quid cuiq; conducat, sicq; donũ suum partitur & gratiam. Sæpe uerò ob impuram uitam aliquis non accipit donum seu charisma: rursus cui pura est uita, sepæ item non accipit, ut non attollatur: propterea & humilibus & simplicibus magis dabantur charismata.

Non enim angelis subiecit orbem terræ futurum.] Demonstrans adhuc filij excellentiam, qua angelos exuperat: Non his, inquit, subiecit terrarum orbem, uel mundũ hunc, sed filio. Futurum autem dicit, quia filius Dei semper erat, orbis uerò terrarum producendo erat, qui antea uidelicet non fuerat. Quantum igitur attinet ad sempiternam filij Dei essentiam, orbis futurus erat, & uniuersitas rerum.

De quo loquimur.] Hoc est, de quo suprà diximus, Quum introducit primogenitum in orbem terræ: ne igitur alium orbem inquirat mens tua errans, ac seducta. Nonnulli per futurum orbem, post fata secuturum mundum hic intellexerunt. De quo, inquit, omnis est nobis sermo. Tum enim angeli ut serui assistent, filius autem ut iudex in throno suo sedebit.

Testificatus est autem quidã alicubi dicens, Quid est homo quòd memor es eius? aut filius hominis, quoniam uisitas eum? minuisti eum† paulo minus ab angelis, gloria & honore coronasti eum, & omnia subiecisti sub pedibus eius.] Non explicat nomen autoris sacri, ut qui disputet cum scripturarum gnaris. Hæc quidem generatim de uniuersa humana natura sunt dicta, speciatim tamen Christo secundum humanitatem quadrant. Nam filius Dei humanam naturam, quæ nihil erat, uisitauit: qua assumpta, sibiq; unita, cunctis superior est demonstratus.

† βραχύ τι id est, parum quid dã, uel breue quid, ut intelligamus paululo minorẽ uel ad breue tempus inferiorem fuisse angelis.

In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem nondum uidemus ei omnia subiecta.] Quia persecutionibus illi obnoxij erant, ac aduersa patiebantur, ne obijciant, Quî dicis Deum omnia subiecisse, quum nos persecutionem patiamur, atque exagitemur miserè ab hostibus ipsius? Itaque nondum subiecti sunt ei, sed decipis nos: propterea, inquit, ne tumultuare, neque pusillanimis esto, futurum est enim ut omnia ipsi subijciantur. Propterea enim scriptura dixit quòd subdiderit, quod omnino euenturum est, etiamsi nondum contigerit, quasi iam euenerit, ponens. Ne igitur mœreas quasi acerba tristiáque patiaris. Nondum omnia superauit prædicatio, nondum tempus adest ut perfectè subijciantur, subijcientur tamen omnino.

Eum autem qui modico quàm angeli minoratus est, uidemus Iesum per passionẽ mortis gloria & honore coronatum.] Conatur ostendere, ea quæ dicta sunt, Christo conuenire. Et ait, Etiam si illud, omnia subiecisti, nondũ uideatur ipsi quadrare, atqui monstrauimus omnino hoc euenturũ. Illud certè, parum quiddã ab angelis imminutum esse, huic cõuenit, aut nobis. Etenim triduum apud inferos cõmoratus ut homo, paululum inferior factus est angelis, quandoquidẽ illi prorsus non sint obnoxij morti. Nos uerò qui plurimũ siue multo tempore corruptioni sumus obnoxij, haud parum certè, sed omnino multum ab angelis sumus imminuti. Gloria porrò & honore coronatum esse propter passionẽ, illi magis cõuenit, quàm nobis. Dicens autem passionem mortis, ueram mortem indicauit. non enim uana mortis apparitio fuit, sed efficax afflictio & cruciatus. Meminit autem mortis & crucis, ut persuadeat eis generose ferre afflictiones, ad præceptorẽ Christũ oculos defigendo. Quin etiam gloriæ illi crux fuit, proinde & uobis ærumnæ & cruciatus in gloriam cedent. Quid igitur resilitis ab his quæ coronam & palmam pariunt? Ille pro te seruo passus est, tu uerò nõ sustines pro ipso domino tuo affligi?

Vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.] Non debebat nobis Deus quicquã, sed ex gratia filium suum nobis dedit in mortem, nõ pro fidelibus tantum, sed pro uniuerso terrarum orbe. Etsi enim non omnes sunt seruati, ipse tamen quod sui officij erat, impleuit. Pulchrè autẽ dixit gustaret, ut enim re uera gustauit, sic modica in morte facta mora, protinus resurrexit: unde & secundum hoc præstantior est angelis, quoniam superior morte demonstratus est. Perinde ac medicus animaduertens ægrotũ metuentem præparatos sibi cibos & pharmaca degustare, ipsa prior degustat, ut persuadeat ægro quò confidat sumere audacter pharmacũ. Hunc ad modum Dominus uidens nos metuere mortem, gustauit eam prior, cum non esset ei necessarium. Non enim hoc illi ex debito incumbebat, quòd mortem nimirũ gustaret, sed totum isthuc ex gratia egit, ut cum ostendisset eam nihili esse, persuadeat etiam nobis aduersus illã confidere. Nestoriani autem deprauantes scripturam, dicunt, ut absq; Deo, pro quouis gustaret mortem, ut cõstituant in crucifixo Christo non adfuisse simul diuinitatẽ, ut

A ut quæ secundum substantiam ei unita non fuerit, uel personam, sed secundum habitum. Quorum insipientiam orthodoxus quispiam ridens ac subsannãs, Esto, inquit, habeat scriptura ut dicitis, pro nobis tamen uel sic erit quod dicitur. Absq; enim Deo, siue, dempto Deo, pro quouis alio mortem obijt Dominus, pro angelis etiam ipsis, ut inimicitiam eorum erga nos solueret, ac lætitiam ipsis acquireret.

Decebat enim ipsum, propter quem omnia.] Hoc est, patrem. propter ipsum enim omnia, hoc est, ipse est autor omnium.

Et per quem omnia.] Animaduerte (per quem) patri attribui. nec enim si imminutionis esset, soliq; filio conueniret, patri apponeretur. Quid autem significat per quẽ? Disce quia dixerat, propter quem omnia: ne quisquam absurdum quidpiam intelligeret, quasi omnibus ipse indigeret: quandoquidem & præpositio propter, tale quiddam significet, ueluti si dicamus, propter hominem producta est & condita creatura, conditusq; mundus. eam ob causam intulit, per quẽ, interpretans illud propter quem, sic intelligendum, quasi per ipsum, hoc est, ab ipso facta conditaq; sint omnia. Hunc ad modum igitur & de filio si dicat per quem, accipe pro à quo. *Per quem, etiam patri tribuitur.*

Qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorum per passionem † cõsummare.] Adhuc illius gloria & honore coronasti eum, hîc meminit. Quod aũt ait, est eiusmodi: Digna honore & splendore suo pater transegit, primogenitum omnium filiorum, qui gloriæ eius participes futuri erant, clariorem & splendidiorem omnibus cõmonstrans per passiones, ut ostendat etiam alijs quomodo sit certandum. Principem autem salutis appellat, hoc est, autorem & causam. Obserua autem quantum sit discrimẽ, ipse filius est, & nos filij sumus: sed ipse quidem saluos facit, nos uerò salui efficimur: copulamur ipsi & coniungimur, & rursus dissideramur ac distamus. Per illud quod ait, Qui multos filios in gloriã adduxerat, ipsi cõunicamus. per istud uerò, authorem salutis ipsorum, distamus ab ipso. Obserua autem passiones aut afflictiones esse consummationem & causam salutis: & qui pro quopiam patitur, non illũ B solum adiuuat, uerumetiam ipse clarior reddítur & perfectior. Consummationem autem hîc intellige gloriam qua glorificatus est, atq; hanc secundum humanitatẽ intellige. Vel quia naturaliter quidem habebat gloriam, cæterùm quod ad nos attinet, hoc est, apud homines, inglorius erat, tanquam non agnitus. Quia uerò post crucem cognitus est, & glorificatus, accipere dicitur gloriam, quam tamen natura habebat, etiamsi à nobis ei non deferretur. Diuus autem Cyrillus perfectionem immortalitatẽ dicit, quæ deerat Christo secundum hominem. Compleuit autem hanc ipsi pater per resurrectionem. Postquam enim resurrexit, non porrò in eum mors dominatur. Quin & uniuersam naturam in ipso hac perfectione dignatus est. † τελειῶσαι, id est, consummare, actiuè s. id est, docebat ut pater cõsummaret authorẽ siue principem salutis &c. *Afflictionũ utilitas.*

Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex uno omnes.] En rursus indicat nos esse fratres Christi, tantoq; affectos honore. Qui enim sanctificat, hoc est Christus, & qui sanctificantur, hoc est nos, ex uno omnes, hoc est, ex patre: at ille quidem ut genuinus & germanus filius & è substantia patris, nos autem ueluti creaturę. Animaduerte autem & in dictionibus excellentiam. nam ille sanctificat, nos autem sanctificamur. Proinde & similitudo est, siue identitas & excellentia.

Propter quam causam non erubescit fratres eos uocare.] Hoc etiam loco excellentiam obserua. Per hoc enim quod dicit, non erubescit, indicat hoc non esse naturæ rei, sed amoris, paterníque affectus, eius qui non erubescit aut confunditur. Etsi enim ex uno simus, multum tamen est interualli: quantum uidelicet inter creatorem & creaturas.

Dicens: Nunciabo nomẽ tuũ fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te.] Carne induta, induit simul fraternitatem, ac simul coijt fraternitas. Rursus autem inde excellentia prodit. Denunciabo enim, inquit, ijs qui tenebris circunsepti sunt & ignorantibus. Non est dissimile ei, Nomen tuum hominibus manifestaui. *Psal.21* *Ioann.17*

Et iterum, Ego ero fidens in eum.] Per hoc itidem indicat se hominem fratremq; nostrum factum esse. perinde enim ac quilibet hominum, sic & ipse confidit in eum, hoc est patrem: simul monstrans nobis, ut in solum Deum confidentes simus, quandoquidem ipse qui filius sit, & nihil indigeat, in patrẽ tamẽ cõfidere sese dicat. Nonnulli uerò sic intellexerunt, quia suprà Christũ fratrem dixit, infrà aũt patrem, in me- *Psal.17*

dio declarat illa quidem esse nomina dispensationis postremis temporibus patefactę. A

In solũ Deũ propriè cõfidendum. Sempiternũ autem nomen eius, quod omnia secula præcessit, Deus est. Quis enim in alium propriè cõfidit, quàm in Deum? Perinde quasi dicat, Ne cum & fratrem & patrem eum esse auditis, existimetis eum esse unum ex multis, uel uulgarem aliquem: Deus est, inquit, in quem fiduciam esse collocandam scriptura testatur, ut sermo non sit ex persona Christi, sed prophetæ potius dicentis, Ero fidens in ipsum Christum, ut

Esa. 8. Deum. Enimuero huiusmodi intellectus non quadrat.

Et iterum: Ecce ego, & puri, quos mihi dedit Deus.] Hîc patrem nostrũ facit Christum, dedit autem, accipiendum ob bonam uoluntatem patris, quam in incarnatione filij exhibuit. nisi enim placuisset incarnari filium, nequaquam ei liberi fuissent.

Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem.] Pudefiant igitur qui per calumniam asserunt & nugantur per imaginationem & apparentiam eum hîc affuisse. Non dixit autem solùm quòd particeps fuerit carnis & sanguinis sicut pueri, Hoc est reliqui homines. Atqui etiamsi hoc dixisset, satis fuisset ad confirmandum quòd uerè incarnatus esset, uerùm & παραπλησίως, id

Deut. 3. Mich. 6. est similiter, adiecit, ut à nostra nihil differentẽ et ueram incarnationẽ nobis exhibeat.

Vt per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, hoc est, diabolum.] Causam reddit diuini consilij, quur sit incarnatus. Vt per mortem suam, inquit, quam suscepit (ut carnis & sanguinis uidelicet particeps) aboleret ac destrueret diabo

Rom. 5. lum, qui imperium tenebat mortis. Quomodo imperium habebat mortis? per peccatum. Quia enim peccare faciebat homines ex prima illa inobedientia, ipse fuit qui mortem condidit, qui ipsa ueluti milite ac fortibus armis utitur aduersus humanam naturam. Hac ipsa igitur Christus etiam usus est aduersus satanam. Quod reuera multæ potẽtiæ ac sapientiæ fuit iugulare hostem ijs armis, quibus ipse multos ingulabat. Quidam autem sic intellexerunt, eum qui habebat peccatum, hoc est, diabolum. peccatum enim est fortitudo roburq; mortis.

Et liberaret eos qui timore mortis per totu uitam obnoxij erant seruituti.] Hoc est ut liberaret homines, qui serui erant mortis, metuebantq; sibi ab ea, illiq; obnoxij erant, hoc est detenti seruitute quæ sub ipsa erat, ut quæ nondum erat destructa. Vel quia in timore continuo uiuebant prisci mortales, semper sese mox morituros expectantes, ac præ tanta formidine, nullius uoluptatis sensum accipere potuerunt. Hoc

Mortis metus maxima seruitus. enim adumbrauit cum dixit, Per totam uitam. Obnoxij itaq; erant seruituti, hoc est, semper tremebant ceu serui Dominum, amaram ipsam mortem, nullam planè uoluptatem ex aliqua re percipientes. Collige hîc, quòd mortem metuens expers est libertatis, omniumq; seruus est. Consolationi hoc est fidelibus qui affliguntur, si quidem acti illi ac carceribus mancipati et uincti liberius uiuunt, ac suauiorem uitã ducũt ijs qui olim summis in delicijs uitã ducere uidebantur, quando uigebat mors & uires suas obtinebat. Nam illi mortis metu cõcussi, serui erant, uos aũt abeo metu liberati estis.

Nusquam enim angelos apprehendit.] Hoc est, non angelorum naturam assumpsit neq; eam gestauit. Hoc autem multam erga humanum genus charitatem Dei indicat. quod enim angelis non donauit, hoc hominibus dedit, ut ex ipsorum natura carnem assumeret.

Sed semen Abrahæ apprehendit.] Non dixit, suscepit, sed apprehendit, ut ostendat quòd fugientem naturam nostram, & longius à se remotam insecutus sit, & anteuertens apprehenderit, complexusq; sit, sibi uniens & copulans, ac sistens ipsam à fuga qua ab ipso fugiebat. Nõ dixit autem naturam hominũ, sed semen Abrahæ: simul cupiens eos attollere, ac generis ipsorum splendorem commonstrare: tum quòd in eo sint gentibus excellentiores, quatenus ex ipsis est Dominus. Semper enim ipsis quoad citra offensam licet, gratificatur. Simul autem promissionem eis ad memoriã

Gen. 13. reuocat, Tibi & semini tuo dabo terram hanc.

Vnde debebat per omnia fratribus assimilari.] Quia placuit ei semel nostram apprehendere naturam, consequens erat prorsus per omnia ipsum nobis assimilari, hoc est, ut nasceretur, ut aleretur, ut cresceret, omniaq; pateretur quæ oporteret eum pati, tandem ut moreretur: hoc enim est per omnia assimilari.

Vt misericors fieret, & fidelis pontifex in ijs quæ sunt ad Deum.] Nullam aliam ob

A ob causam carnem nostram accepit, inquit, q̃ ut nostri misereretur, ac erigeret depressos. Qua isthuc ratione? pontifex noster factus, ac offerẽs carnem hanc quam ex nobis assumpsit, pro alio quopiam sacro, ut à peccatis nos mundaret, ac mediator noster esset apud Deum. Hostes enim eius eramus. Fidelis autem pro uerus dixit, ut qui possit pontificis opus persequi & perficere, hoc enim est ueri pontificis, à peccatis liberare eos quorum est pontifex. Vel quia gratus est Deo in suis ad eum intercessionibus. *Pontificis munus.*

Vt repropitiaret delicta populi.] Planũ fecit quid sit fidelis in his quæ sunt ad Deũ: hoc est, ut placet atq; expiet peccata populi. Id enim ingens argumentũ est charitatis suæ, q; omnia fecit ut peccatum tolleret. Cur autem non dixit peccata orbis, sed populi? Quia antea rationem gerebat Iudæorum Dominus, qui populus eius erant, propter quos in primis uenerat, ut his conseruatis & alij salui fierent: etiamsi diuersum factum sit. Vnde & angelus ad Ioseph ait: Ipse seruabit populũ suum à peccatis. Clari *Matt. 1* tudinem itaq; gentis hîc Iudaicæ indicat, quod ad genus attinet, & quanto in precio fuerint apud Dominum.

In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potest eis qui tentantur, auxiliari.] Humile quidem hoc, & uile, Deoq; indignum uidetur. Cum enim Paulus de carne disserit, & tractat, omnia humilia loquitur, nihil tamẽ indignum carne dicit. Neq; hoc mirum cuipiam uideri debet: quãdoquidem & de patre non incarnato pleraq; ad homi

Psal. 13. nem pertinentia & humilia scriptura loquatur, ut: Dominus de cœlo prospexit, & uidit filios hominum. ac, Descendam & uidebo, innumeraq; alia hoc genus. Multo po- *Gen. 18.*
tius igitur de Christo incarnato, & in carne passo, præsertim uerò ut certiores redderentur auditores, & propter ipsorum imbecillitatem multa dicta sunt, etenim homines experientiam omnibus alijs certiorem firmioremq; arbitrantur. Quod autem dicit, est eiusmodi: Non ueluti Deus tantùm nouit, uerumetiam ut homo nouit per experientiam. Caro autem Christi haud pauca tolerauit, nouit quid sit afflictio, nouit

B quid sit tentatio. Itaq; potest auxiliari, hoc est, promptus est & pronus ut manum porrigat, afflictis condolescens.

CAPVT III.

VNde fratres sancti uocationis cœlestis participes.] Vnde hoc est: postquã talem ipsum pontificem esse dixi, nimirum fidelem, & qui propitius esset peccatis nostris, & posset nobis auxiliari: cõsiderate isthuc, & inuenietis omnino sic sese habere. Vocationis autem cœlestis dixit participes, hoc est, ad cœleste regnum uocati sumus. nihil ergo hîc quæramus, illic merces est, illic retributio.

Considerate apostolum & pontificem† confessionis nostræ, Iesum Christũ.] Pro- *†ὁμολογίας id est confessionis uel professionis.*
pter carnem omnia sunt humilia, ut dictum est sæpius. Apostolus itaq;, siue legatus, ideo dicitur, q; sit ablegatus ad oues domus Israel. Pontifex autẽ confessionis nostræ, hoc est, fidei. non enim legalis cultus pontifex est, sed nostræ fidei. *Mat. 15.*

Qui fidelis est ei qui præfecit illũ, sicut & Moses in tota domo eius.] Christum Mo *Num. 12.*
si antepositurus, in medium protulit pontificatũ, uel summi sacerdotis functionem, & huic & illi populum commissum inquiens: maiora tamen Christo quàm Mosi concredita fuere. Principio tamen statim non indicat eam excellentiam, ne resilirent, etiamsi nãq; fideles erant, omnino tamen adhuc adhærebant Mosi: interim tamẽ Dominum illi adæquat, inquiens: Fidelis est ille patri, qui fecit eum pontificem et apostolum. Non enim hîc de essentiæ ratione sermo est, uerùm de commissione & officio. Fidelis igitur, hoc est beneuolus, curam gerens eorum quæ sunt patris, non sinens ea corrumpi perdiue, sed salutem potius eorum conquirens ac tuens, quemadmodum & Moses in tota domo eius, hoc est, in populo. Domum enim populum uocat, perin- *Domus populus.*
de ac nos cõsueuimus dicere, Ille ex hac domo est. Cæterùm, Eius, siue Dei, siue Mosis. Nam & Mosis dicebatur populus. ut: Populus tuus peccauit. Tanquam procurator & œconomus domus, sic erat Moses in populo. *Exod. 32.*

Ampliori enim gloria, iste præ Mose dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domo, is qui fabricauit illam. Omnis nanq; domus fabricatur ab aliquo. Qui aũt omnia creauit, Deus est.] Ecce hîc est excellentia qua Dominus Mosen exuperat. Fidelis, inquit, erat & ille in tota domo, hoc est in populo, ueruntamẽ & ipse erat unus ex domo, Homo enim & ipse perinde ac cæteri erat (etiãsi sanctus) & cõser-

uus

uus ipſis erat, ut & in ædibus procuratores. etiamſi enim cæteros præcellant, aliis tamen conſerui ſunt. Quoniam igitur & ipſe pars domus erat, conditus eſt & ipſe à quopiam, & qui condidit ipſum, excellit eum omnino. Condidit autem eum filius Dei, qui carnem accepit. & pontifex per eam conſtitutus eſt, excellit itaq; eum. Animaduerte itaque quomodo ceperit comparationem à carne, conſcenderit autem ad diuinitatem, ubi incomparabiliter conditorem & autorem operibus præſtantiorem eſſe demonſtrauit. A

Et Moſes quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus in teſtimonium eorum quæ dicenda erant: Chriſtus uerò tanquam filius.] En aliam hîc præſtantiam adducit. Moſes, inquit, fidelis erat ueluti miniſter, propterea conſtitutus, ut loqueretur, atque explicaret Domini ſui iuſſa & uoluntatem reliquis famulis, atque ut eſſet Deo in iudicio teſtis eorum quæ dicta eſſent. Si enim etiam cœlum uocet teſtes ac
Deut. 32. terram, quemadmodum illud, Audi cœlum, & auſculta terra; & ualles, ut in eo loco,
Mich. 6. Audite ualles fundamenta terræ, multo magis hominem. Chriſtus autem fidelis eſt, ut filius genuinus & hæres res paternas adminiſtrans, ſecundum patris uoluntatem. Magnum autem & omnino incomparabile interuallum eſt ac diſcrimen inter talem dominum & ſeruum.

In domo ſua cuius domus nos ſumus, ſi fiduciã & gloriationẽ ſpei ad finẽ uſq; firmã retineamus.] Domus ipſi Moſæ erat populus, cuius pars & ipſe erat: Chriſtus etiã domũ habet, nos uidelicet: at ſi ad finem uſq; perſiſtamus, neq; decidamus. Hîc autem adhortatur eos perſeuerare in afflictionibus, & non labefactari. Hac enim ratione erimus domus Dei, perinde ac erat Moſes. Celebrat autem eos uehitq; præconiis, oſtendens q; incæperint quidem, uerùm oportere eos ad conſummationem ſui opponere finem. Pulchrè autem dixit fiduciam & gloriationem ſpei. firmiter enim quiſpiã ſperans futuram compenſationem, gloriatur inde iam, ceu quæ ſperarit, præſtò ſint: nec ſupprimitur, nec animo deijcitur, ſed fiduciam potius habet ſiquando affligatur B
propter amatum ac dilectum ſibi Chriſtum.

Pſal. 94. Quapropter ſicut dicit ſpiritus ſanctus, Hodie ſi uocem eius audieritis, nolite obdurare corda ueſtra, ſicut in exacerbatione ſecundum diem tentationis in deſerto, ubi tentauerunt me patres ueſtri, probauerunt me & uiderunt opera mea quadragin-
†ὡς ὤμοσα, id eſt, ſicut iuraui, uel adeò ut iurarem. ta annis, propter quod infenſus fui generationi huic, & dixi, Semper errãt corde: ipſi aũt nõ cognouerũt uias meas, † ſicut iurauí in ira mea, ſi introibunt in requiẽ meam.] De ſpe hîc diſputauit, nimirum q; oporteat firmiter expectare mercedem quampiam illic & requiẽ pro laboribus quos hîc toleramus: atq; hoc è propheta oſtendit, qui inquit q; uenturi ſint in requiem fideles, quemadmodũ qui non credunt, non ingrediẽ
Num. 13. tur, ut neq; olim illi. Cum enim pertranſiiſſent mare rubrum Hebræi, ac innumera Dei erga ſeſe curæ & potentiæ indicia & ſigna accepiſſent, decreuerunt ſpeculatores mittere, qui terræ naturam explorarent, ad quam ingreſſuri erant. Iſti uerò qui profecti fuerant, reuerſi ſunt, naturam quidem terræ admirantes, ſed aſſeuerantes inexpugnabiles eſſe homines qui eam terrã inhabitarẽt. Populus igitur cum debuiſſet expendere Dei inſuperabilẽ uirtutem atq; potentiam, conſternati potius ſermonibus hiſce, murmurabant, atq; in Aegyptum reuerti oportere cenſebãt. Indignatus itaq; Deus, q; adeò celeriter tot admirabilium operũ ſuorum memoriam repuliſſent, iurauit non ingreſſuram generationem illam quæ murmuraſſet, in terram promiſſionis: unde o-
Num. 14. mnes etiam perierunt in deſerto, præter Chaleb & Ieſum. Quia igitur Dauid poſt generationem illam loquens, dixit: Hodie ſi uocem eius audieritis, ne obduretis corda ueſtra, ne eadem patiamini quæ maiores ueſtri, ac orbemini requie uidelicet, quaſi alia quædam ſit requies quam debeamus obtinere, hæc dicit. Nam ſi re uera recepiſſent requiem, quam ob cauſam diceret, Hodie ne induretis corda ueſtra, patrum ueſtrorum inſtar, ne, ut iſti, non ingrediamini in requiem. Quæ igitur alia eſt requies
Quietes tres. Gen. 2. præter regnum cœlorum, cuius imago fuit ſabbatum, atque typicè factus ingreſſus in Palæſtinam per incredulæ generationis filios? Tres autem ſunt quietes, prima eſt ſabbati, in quo Deus quieuit ab operibus ſuis, de quo nunc haud uidetur dicere Dauid, ut quæ olim ſit facta. Altera eſt, ingreſſus ipſe in terram promiſſionis, in quam ingreſſi Iudæi ceſſaturi erant, ac quietem habituri à præliis & errore.

Neq;

A Neque de hac nunc dicit. Palæſtina enim omnino tum occupabatur ab Hebræis, temporibus Dauidis. quomodo igitur de hac dicturus erat, tanquam relicta? Videtur igitur alia quæpiam requies eſſe, in quam Ieſus filius Naue non potuit introducere populum. Quæ igitur hæc tertia requies alia fuerit, præter eam quæ eſt in cœlis? Date ergo operam, ne ab hac excidatis propter incredulitatem, perinde ac maiores ueſtri. Hæc ergo huius loci ſententia eſt, quæ ad multum uſque ſpacij protenditur, inquirenda autem ſunt ſingula ſpeciatim. Noueris autem, à Deo non eſſe exigen- A Deo ratione exigere nõ debemus. dam rationem, ſed ſiue tueatur aut non tueatur, credendum ei. Nam & ideo eos accuſat, quòd tentauerint ſe, hoc eſt, haud citra hæſitationem in ipſum ſperauerint, ut qui omnia poſſet.

Videte fratres, nequando ſit in aliquo ueſtrûm cor malum infidelitatis.] Terrentis hoc uerbum eſt. Veriſimile eſt enim illic fuiſſe, qui non crediderint eſſe uera quæ de retributione dicebantur, & propterea experimẽtum ſumere cupiebant, diuinæ ergaſe potentiæ atq; prouidentiæ in ipſos in tentationibus quibus quatiebantur. Propterea igitur munit eos, ad memoriam eis reuocans quæ olim ſint paſſi increduli. Nec enim futura terriculamenta atq; pericula pleroſq; adeò cohibent, quantum quæ præterierũt, omnibusq; iam ſint cognita. Obſerua etiam hîc, ab incredulitate quempiam deuenire, ut & praua cogitet, eademq; peragat.

Vt deficiat à Deo uiuente.] Non enim aliter inuenit aditum incredulitas, niſi quis à Deo deſciſcat. Quandiu enim Deo adhæſerit, atq; in ipſum ſpem ſuam collocarit, tanquam in eum qui omnia poſſit, nihil arbitratur impoſſibile.

Verùm adhortamini uoſipſos per ſingulos dies, donec hodie uocatur.] Hoc eſt, ædificate uos mutuò, & confirmate ac fulcite ne cadatis. Sin & quiſquam ceciderit, attollite & corrigite ipſum quoad uixerit. hoc enim ſignificat quod ait, Donec hodie uocatur. Spes enim eſt melioris uitæ in eo qui cecidit. In primis igitur non ſit prauũ
B in quopiam cor. ſin fuerit, ne cadat propterea in deſperationem, uerùm adhortamini ipſum, & ſuſcipite.

Vt ne induretur quis ex uobis fallacia peccati.] Hoc eſt, ne ex deſperatione in excæcationem ueniat, & callum inducat, atq; incurabilis maneat. Quemadmodũ enim obdurata & qui callũ induxerũt corpora nõ cedũt medicorũ manibus, hũc ad modũ induratæ animæ non cedunt uerbo Dei. Fallaciam aũt peccati uocat, uel deceptionem diaboli, nimirum non ſperare futuram retributionem. Vel indolentiam, qua dolore & ſenſu ſui mali caret. Dicere enim, Peccaui prorſus, relapſus ſum deinceps in peccatum, nulla mihi ſpes ueniæ: impoſtura eſt reuera peccati. Decipiens enim peccatum, & ad ſeſe te pertrahens, talia cogitare facit, iuxta id quod dictum eſt: Impius Prou. 18. cum in profundum malorum incíderit, cõtemnit. Qui autem contemnit, is neq; credere ſuſtinet, ex peccato igitur incredulitas. Dixerunt enim: Non uidebit Dominus, Pſal. 93. neq; intelliget Deus Iacob. & rurſus: Dixit enim in corde ſuo, non exquiret, & oblitus eſt Deus, & quæcunq; ſunt huius generis alia.

Participes enim Chriſti effecti ſumus.] Hoc eſt, unũ facti ſumus nos & ipſe: & ſic participamus ei, ut corpus capiti. Hîc autẽ ſpem eis facit. perinde quaſi ſic dicat: Qui nos adeò dilexit, ut nos ſuum corpus faceret, haud ſinet nos à ſe diuelli ſiue abrũpi: ſi modò nos uelimus. Simul aũt & illud tacitè indicat, quod & alio in loco memoratũ, Si ſuſtinuerimus, & conregnabimus. Earundem enim participes facti, quarũ & Chriſtus, adflictionum uidelicet, ſtudeamus etiam tum conſortes eſſe gloriæ.

Si tamen initiũ ſubſtantiæ ad finem uſq; firmum retineamus.] Hoc eſt, fidem. per ipſam enim ſubſiſtimus, & diuina necnon ſpirituali eſſentia fundati ſumus, atq; regeneratione. Hîc ergo firmiter nos ad finem uſq; in fide perſiſtere exigit à nobis.

Dum dicitur, Hodie ſi uocem eius audieritis, nolite obdurare corda ueſtra, quẽadmodum in exacerbatione.] Quomodo ad finem uſq; dixerit, hîc confirmat. Hoc ſignificatur, inquit, per hoc quod ait, hodie: nam hodie ſemper eſt, ſicut & ſuprà etiam Hodie pro ſemper. dixit, Adhortamini uos mutuo donec, hodie uocatur. Vel quod & potius iudicandum, quemadmodum & diuus Ioannes Chryſoſtomus cenſet, per hyperbaton dictũ eſt. Cum dicit, hodie ſi uocem, & quę deinceps ad eum uſq; locũ, Timeamus ne quando relicta promiſsione, & quæ deinceps ſequuntur.

Quidam

Quidam enim audientes exacerbauerunt.] Audita, inquit, promissione Dei nimirum: Dabo uobis terram Chananæorum, non adhibuerunt quidam ei fidem, cæterùm exasperarunt Deum per incredulitatem suam. Videte igitur ne & uos incredulí sitis promissis. Non em̄ proderit uobis audire solùm, nisi & crediderítis, perinde ac neq; illis profuit audisse. Quin potius ob id iustius interierunt, quoniam Dei sermonibus haud crediderunt. A

Sed non uniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen.] Chaleb enim & Iesus non fuerunt increduli, eam ob causam adsecuti sunt promissionem, ingressíq; sunt Palæstinam.

Num. 14 Quibus autem infensus est quadraginta annis? nónne ijs qui peccauerant, quorum membra prostrata sunt in deserto?] Per interrogationem sermonem texit, quòd ita clarior sit, minusq; contradictionis habeat. interrogationes nāq; in confessis atq; certis ponuntur. Proponit autem & pœnam. Prostrata sunt enim, inquit, in deserto ipsorum κῶλα, hoc est, magna coxæ aut femoris ossa. A parte autem tota corpora significauit.

Quibus autem iurauit non intraturos in requiem suam, nisi illis qui increduli fuerunt? Et uidemus quòd non potuerunt introire propter incredulitatem.] Pauloantè dixit, ijs qui peccauerant, nunc autem ijs qui non crediderunt. Videtur igitur indicare fidelibus ex Hebræis, quòd in alia etiam peccata non pauci eorum sint lapsi, præter hoc q̄ pusillanimes sint, nec credant futuris. Videmus igitur et aperte cernimus q̄ inobedientes & infideles non sint ingressi in requiem, hoc est, ob oculos nobis posita est & in confesso ipsa peccati pœna.

CAPVT IIII.

TImeamus ergo nequādo relicta pollicitatione introeundi in requiem eius.] Hic est redditio eius quod suprà ait dum dicitur, Hodie si uocem eius audieritis, & quæ sequuntur. Metuamus ne & nobis eadem contingant. cæterum Ergo ideo posB

συγκεκραμένος id est, admixtis scilicet incredulis qui non sunt fide admixti qui audiuerāt. Alij legūt in nominatiuo singulari, συγκεκραμένος, admixtus, scilicet sermo.

tum est, quòd longius sit dilata oratio priusquam redditio sequeretur.

Videatur aliquis deesse.] Hoc est ne quo modo deficiat, ac frustretur ingressu in requiem hanc promissam. Hilariorem autem & minus molestam orationem faciens, non dixit, Ne deficiat, sed ne uideatur deficere uel frustratus esse.

Etenim & nobis nunciatum est, quemadmodum & illis, sed non profuit eis sermo auditus.] Annunciatum est, inquit, perinde nobis de futuris bonis, atq; illis, typicè, de terra: uerùm id simpliciter nobis non proderit, nisi etiam credamus, omnemq; pusillanimitatem deponamus, ut neq; illis profuit audijsse. Animaduerte autem quomodo de nobis loquens, rem ipsam εὐαγγελισμὸν, hoc est bonā nūciationem appellauit, tanquam uerorum bonorum promissionem, quæ ueluti à trophæis & uictoria dentur. Cum de illis autem loquitur, sermonem auditus dixit.

Non† admixtis fide ijs qui audierant.] Hoc est, nō unitis neq; consentientibus de fide cum ijs qui audiuerant, sed ab ipsis auulsis. Mirè autem non dixit consentientibus, sed non admixtis, ut summam unionem significet. Qui audierant eos hîc dicit, qui crediderant. illi enim re uera audisse dici queant. Diuus autem Ioannes Chrysostomus, non admistos, intellexit Chaleb & Iesum, illi enim extra seditionem permanserunt: neq;, inquit, cæteris commixti sunt tumultuantibus, neq; simul insurrexerunt & cōsumpti sunt cum alijs seditiosis, & unam cum omnibus sententiam habentibus. Quibus autem his? nimirum his qui audierūt, nec ullam utilitatem receperunt. Hoc uerò iuxta magnam & profundam suam sapientiam diuus ille Ioannes dixit, mihi autem indigno non dedit intellectum quo modo illud dixerit.

Psal. 94. Ingrediemur enim in requiē q̄ credidimus quemadmodū dixit, Sicut iurauí in ira mea, si introibunt in requiē meā.] Vnde perspicuū est q̄ ingrediemur in requiem nos qui credidimus: ex eo quia dicit Deus nō ingressuros eos qui nō crediderūt. è cōtrario enim hoc & oppositione intelligitur, & quemadmodū nō credentibus compensationem incredulitatis dedit non ingredí in requiem.

Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Dixit enim inquodam loco de die septima sic: Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis. & in isto rursus: Si introibūt in requiem meam.] Videtur oratio hîc esse non admodum conse-

A quens, sed secus est. enimuerò hoc dicit, quòd non possit aliquis affirmare Dauidem de sabbatí requie loquí. Quî enim de hac loqueretur, cum ea iam olim præterierit? nimirum cum mundus esset conditus primùm. Sed manifestum est quòd de alia quapiam quiete Dauid uerba faciat, nempe ingressus in cœlorum regnum, quæ requies & in futurum inclinata est, tanquam deberent nonnulli post hæc ingredí. Ac quemadmodum sabbatum requies dicitur in scriptura, & nihil impediuit quo minus posthac introitus in terram promissionis etiam diceretur requies: sic iam nihil prohibet post hanc rursus requiem uocari futuram, regnū uidelicet cœlorum, in quod, qui non crediderunt, non ingredientur. *Sabbatū requies.*

Quoniam ergo supereſt introire quosdam in illam, & ij quibus prioribus annunciatum est, nō introierunt, & quibus prius nunciata erat, propter incredulitatem: iterum terminat diem quendam hodie in Dauid dicendo post tantum temporis, quemadmodum dictum est, Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die.] Vniuersum hoc conatur ostendere, quòd Iesus filius Naue non potuerit introducere in hanc requiem, de qua Dauidi est sermo, nobisq; nūc, Quoniam ergo ille non introduxit, Dauid autem rursus post tot annos dicit, Ne induretis corda uestra, quemadmodum patres, qui propter incredulitatem non sunt ingressi, datq; nobis è contrario intelligere, q̄ si crediderimus, ingrediemur, illa uidelicet requies futura est, eaq; nos expectat. De Palæstina enim utique non promittebat Dauid, eam enim tum occupabant: sed neq; de feriis aut quiete septimæ diei loquutus est, nam ea à constitutione mundi fuerat. Tertia igitur quies est regnum cœlorum in quod nos uerus introducit Iesus, adeoq; fides in ipsum.

Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.] Non dixit requies, sed sabbatismus, proprium nomen ponens quo gaudebant, & ad quod accurrebāt. Sic autem appellat regnum cœlorum. Quēadmodum enim in sabbato ab omnibus operibus carnalibus crasis abstinere lex iubebat, ac sacerdotes ea sola pficere mandabat, quę ad cultum Dei pertinebāt, & quęcunq; animę cōmodabāt: sic tum omnia spiritualia erūt ac diuina: nihil carnale, nihil laboriosum, ubi aufugit dolor, mœror, atque gemitus. Audi iam quid ipse dicat. B *Exod. 20* *Apoc. 21*

Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis Deus.] Interpretatur quomodo sabbatismum nominarit cœlestem illam requiem. Propterea q̄ cessabimus & nos ab operibus nostris, quemadmodū & Deus postquā quieuisset ab operibus suis in condēda mundi machina, sabbatū diem illam appellauit. Hîc quidē etiā iustis multum laboris & certaminis imminet, cùm propter alia, tum propter uirtutis sudores: illic uerò in requie sempiterna, ne uirtutis quidem moralis operatio est, sed Dei inexplebilis fruitio siue usurpatio. Quod igit audire expetebant, uidelicet q̄ liberandi essent à laboribus huius æui, hoc iam dixit, refocillās eos ac fulciens.

Festinemus ergo ingredí in illam requiem.] Quia demōstrauit tertiam quandam esse requiem, deinceps adhortatur eos, ut in illam introeant. Pulchrè autem dixit, festinemus siue admittamur. non enim fides ipsa per seipsam sufficiens est ut introducat in illam, nisi proba pariter conuersatio adeoq; uita affuerit. *Fides sola ad beatitudinem non perducit.*

Vt ne in idem quis incidat incredulitatis exemplum.] In idem cū Israelitis. Quomodo nanque illi plurimum itineris emensi, & multa sanè aduersa perpessi, propter incredulitatem tamē quo modo post tot tantaq; quæ sustinuistis certamina, cadatis, quippe si ad finem usque non uos uiros fortes geratis, hoc enim est reuera cadere.

Viuus est em̄ sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio † ancipiti.] Quēadmodum tum, inquit, non bellum, non ensis eos perdidit, sed Dei uerbum: per se enim, sine ui extrinsecus illata, decidebant: sic nobiscum etiam eueniet. Idem nāque uerbum quod eos puniuit, & nos afficiet supplicio, uiuit enim semper, & nunq; extinguitur, nec extingui deleríue potest. Dixit etiam aliam ob rationem uiuus, ut quū sermonē siue uerbum audis, non existimes leue basiq; carens uerbum. Viuum enim est, hoc est, subsistit & efficax est, & in quam inciderit animam, in ea grauia uulnera efficit, † ὀξύτομον ancipiti, utrinq; incidenti. aciem enim gladij os uocant Græci quòd ea pte mordeat.

efficit. Animaduerte quomodo sese captui nostro attemperet. Nam ensis & sectionis meminit, quæ nobis sunt consueta & cognita, ut ex hisce excellentem eius potentiam demonstret. A

Matt.24 Et pertingens usque ad diuisionem animæ & spiritus.] Horrendum quiddam dicit: uel quia spiritum ab anima diuidit, ac relinquit eam desertam à sanctificatione huius, quam Dominus in euangelio diuisionem nominauit. Perinde nanque ut rex principi cuipiam peccanti cingulum adimit, ac priorem dignitatem, tumque punit: hūc ad modum hic spirituali primùm dignitate uiduatur homo, deinde supplicio afficitur. Nōnulli autem sic acceperūt hunc sermonem, sententia certè meo iudicio ab apostolico scopo haud aberrante: Verbum Dei simulatq; animam ingressum fuerit, diuidit animæ partes, ut ipsa susceptrix & capax fiat mysterij. Sicut enim sagitta carnem diuidens, sic in eam ingreditur: ita & uerbum, nisi communitas animæ partes dissecuerit, haud certè in ipsam ingredietur.

Compagum quoq; ac medullarum.] Ne audiētes animæ hīc mentionem fieri, torpeant, cogitantes obscuram & occultam esse pœnam, apponit etiam quæ sunt corporis. Quæ enim manifestiora sunt, magis feriunt.

Psal.7 Et discretor cogitationum & intentionum cordis.] Diuinitatem hīc uerbi innuit, Dei enim est iudicare, hoc est, explorare ac nouisse cogitationes. Scrutans enim, inquit, corda & renes Deus.

Et non est ulla creatura inuisibilis in conspectu eius.] Non solùm, inquit, hominū explorat corda & scrutatur, uerùm etiamsi angelos dicas & archangelos, & Cherubim & Seraphim, omnia illi sunt perspicua. Nihil adeò est quod oculum eius latère possit.

Omnia autē sunt nuda & aperta oculis eius.] Vt clarius patefaciat quomodo sint omnia nuda & aperta corā Deo uerbo, dictione usus est per metaphorā ad pecudes quibus sit pellis detracta, pertinente. Vt enim illis † ceruicatis, hoc est, cultrū per ceruicem recipientibus, & mactatis atq; iugulatis, detracta dehinc pelle omnia interiora reuelantur: sic & Deo cuncta sunt perspicua. Quidam autem τετραχηλισμένα quæ nuda uertimus, quasi dicas ceruicata, ex collo uel potius de collo pendentia intellexerunt. Alij autem τετραχηλισμένα, pro humi seu in terram spectantia, adeoq; ceruicem inclinantia acceperunt, eo q̄ non possent defigere oculos in gloriam atq; splendorē iudicis & Dei nostri Iesu Christi. Tu uerò quod primum est amplectere.

† τραχηλιδώτων. q. d. ceruicatis. τράχηλος enim ceruix est, aut spina ille linc descendens, aut collum.

Ad quem nobis * sermo.] Ipsi, inquit, daturi sumus rationes & pœnas transactarū à nobis rerum. Animaduertis quomodo rem exaggerauerit. Ne enim quum audis dicentem apostolum, In eodem exemplo incredulitatis, arbitreris eandem pœnam esse & nobis & Israelitis ostendit per hæc, nostra longè esse horribiliora.

* λόγος, sermo ratio.

Habentes igitur pontificem magnū, qui penetrauit cœlos, Iesum filium Dei.] Ceu quodam interrogante, Quomodo igitur non cadamus, neq; pusillanimes desperemus? quæso da mihi consilium: Poterant, inquit, ea quæ dicta sunt, erudire nos timore, atq; securiores reddere: uerumenimuero præter hæc magnus est nobis pontifex, qui nobis esse auxilio queat, si teneamus confessionē. Non enim est paruus aut uulgaris quispiam, cæterùm magnus & præclarus: filius enim Dei est. Nec talis est, qualis Moses. ille enim neq; ipse ingressus est in illam requiem, neq; populum introduxit. Hic autem cœlos pertransiēs considet apud patrem, potestq; nobis in cœlos ingressum dare, atque promissæ quietis hæredes facere.

Deut. 32 & 34.

Confessio nobis tenenda.

Teneamus confessionem.] Non totum pontifici tribuit, uerumetiam nostra requirit. potest quidem ille, sed si nos etiam digni fuerimus. Qualem autem confessionem hīc dicit: Quòd credamus resurrectionem, & retributionem in extremo die: tum q̄ innumera sint illic reposita bona, & q̄ Christus sit Deus. Hanc confessionem teneamus, neq; sinamus ipsam defluere à nobis: uerùm quæ confessi sumus in principio fidei, hæc firmiter retineamus, tum omnia terribilia pessum ibunt.

Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris.] Admonens eos ut confidant, orationi suæ fidem conciliat, inquiens: Non est pontifex qui ignoret nostra, quod genus multi sunt pontifices, qui non nouerunt quidnam sit adflictio; quare neque proni sunt ad succurrendum adflictis, uerùm pontifex

A fex noster omnia sustinuit: & postquam toleraſſet, ascendit, ut posset nobis compati.

Tentatum uerò per omnia pro similitudine absq; peccato.] Hoc est, persecutionē passus est, consputus est, calumniā sustinuit, actus est & pulsus, ac tandem crucifixus. Omnia hæc sustinuit pro similitudine nostra, hoc est, simili nobiscū ratione, citra tamen peccatum. Neq; enim simpliciter peccatum fecit, neq; quum hæc paterer, quicquā fecit uel dixit peccabile, seu peccatū redolens. Itaq; potestis & uos in afflictionibus sine peccato perseuerare. Quomodo igitur soluti ac remissi estis? Nonnulli sine peccato sic intellexerunt, quòd hæc passus sit, non luens peccatorum pœnas.

Ioan.16 Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ.] Quia peccatis uacantem pontificem habemus, qui ipse mundum debellarit atq; deuicerit (Confidite nāq;, inquit, ego uici mundum) debemus cum fiducia accedere, hoc est, non prauam habere conscientiam, nec hæsitare, sed in pontificem confidere. Etsi enim nos peccatum habemus, ipse tamen absq; peccato est, insuper thronus est gratiæ, non iudicij. Proinde oportet nos cū fiducia accedere, confidentes eum daturum nobis quæ cupiamus. Duo enim throni sunt, præsens quidem dum hic uiuimus est gratiæ, ad quē accedentes accipiunt per diuinam gratiam à peccatis suis liberationem: alter autē secundi aduentus thronus, non est gratiæ. Nemo eñ tum accipiet remissionē, sed iudicium. Throni autem meminit, ut ne audiens pontificem, existimes eum stare. Nam etiamsi dicatur pontifex ob gratiā erga nos * & submissionē, super diuino tamen throno sedet.

Throni duo.

*συγκατάβασιν. descensionē si uerbū uerbo reddas.

Vt misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.] Nunc enim si accesserimus, misericordiam inueniemus & gratiam, opportunè enim accedimus. Si uerò tum in extremo iudicio, non inueniemus gratiam, quia tum gratiæ thronus nō est. Nunc sedet ut rex clemens, & gratiam impertiens: tum uerò excitatur ad iudicium. Ait enim, Surge, Deus, iudica terram. Psal.39

CAPVT V.

B OMnis enim pontifex ex hominibus adsumptus, pro hominibus constituitur in ijs quæ sunt ad Deum.] Vult deinceps ostendere nouum testamentum esse longè præstantius ueteri. Ac primùm orditur comparare sacerdotia & functiones tum eas quæ sunt ueteris testamenti sacerdotum, tum eam quæ Christi est. Interim uerò, quia ipsi aduersabatur, quod multa quę sacerdotibus adesse debēt, Christo non cōpeterent (neque enim ex tribu sacerdotali erat, neq; super hanc terram sacerdos, neque ab hominibus electus in pontificem, neq;, ut semel dicam, aliquam corporalem speciem habebat forma sacerdotij eius, ueluti tintinnabula & laminas, sed omnia spiritualia erant) primùm recensetq; quæ sint communia Christo cum reliquis pōtificibus, deinde excellentia quædam ponit. Tum enim reuera excellens per comparationem quispiā ostenditur, quando in alijs quidē cōmunicauerit, in alijs uerò excellentior fuerit. Ex hominibus itaque assumi, commune est Christo cum reliquis. nam & ipse homo quum esset, factus est pontifex. Tum quòd pro hominibus constituitur in ijs quæ ad Deum attinent, hoc est, ut pro nobis interpellent, ac mediatorem agat, & isthuc est commune ipsi.

Vt offerat munera & sacrificia pro peccatis.] Interpretatur quid sit ab hominibus constitui in ijs quæ sunt ad Deum, nempe pro peccatis nostris placare Deum. Et hoc igitur commune est Christo cum alijs, sed non totum. nam ipse seipsum obtulit, illi uerò alia quædam. Munera autē & sacrificia quodammodo, si exactam speciesq; rationem discrepant. In scripturis autem sine discrimine ponuntur, ut deinceps disces.

Qui * condolere possit ijs qui ignorant & errāt.] Hoc est, qui posset moderatè affici, compati, se accommodare siue condescendere ac condonare ijs qui ex ignorantia peccassent. Animaduerte omne peccatum ex ignorantia & errore nasci. nam etiam si uideatur quis nouisse quid malū sit, tempore tamen transactionis peccati tenebris circunfusus, ignorantia & errore languet, uoluptatis leuore ac illecebris præcipitatus.

* μετριοπαθεῖν, moderato esse affectu, cum dolescere.

Quoniam & ipse circundatus est infirmitate.] Simpliciorē ac ueriorem sententiā esse hanc opinor, propterea uidelicet condolere ignorātibus pontificē, q̄ & ipse infirmitate sit amictus, ut qui humanæ imbecillitatis mensurā ex se ipse nouerit: unde & ueniā admetiē, ac largiē. Nōnulli tamē sic acceperūt, quod in hoc solo discrepat à populo pontifex, q̄ condonet, quandoquidē ipse in alijs nō aliter ac reliqui, infirmitate circunfusus sit.

Et propterea debet, quemadmodũ pro populo, ita etiam & pro ſeipſo offerre pro peccatis.] Hæc omnia non habet communia Chriſtus cum reliquis, uerùm in his excellit. Neque enim infirmitatem habebat peccatorum, Dominus: neque pro ſe ipſe obtulit, ſed pro reliquis hominibus.

Nec quiſquam ſumit ſibi honorem, ſed qui uocatur à Deo.] Aliud pontificis indicium ponit, quod peræque Chriſto conuenit, nempe quòd non ipſe ad pontificatum aſſiliat, ſed uocetur à Deo, atque ita acceperit. Perſtringit autem hîc Iudæorum tum temporis pontifices, qui ipſi aſſiliebant ad honorem, emptitium iſtum poſſidentes, ſe gemẽq; corrumpentes.

1. Par. 23 Leuit. 8 Num. 17 Quemadmodum & Aaron.] Etenim Aaron primùm à Deo per Moſen uocatus, ſic functus eſt ſacerdotio, neque ipſe adſiliit. Acrurſus quando uirga floruit, cõmonſtratum eſt quòd diuinitus uocatus ſit, & quãdo ignis deuorauit eos qui ſacerdotium per ſe inuaſiſſent.

Pſal. 2 Pſal. 109 Ioan. 8 Sic & Chriſtus non ſeipſum glorificauit ut fieret pontifex, ſed qui locutus eſt ad eũ ipſum, Filius meus es tu, ego hodie genui te. quemadmodũ & in alio loco dicit, Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.] Quod Chriſtus paſsim dicebat, Miſſus ſum à patre, & à meipſo non ueni, hoc & Paulus nunc indicat quòd à Deo miſſus ſit. nec ipſe glorificauit ſeipſum, ſed qui locutus eſt ad eum, hoc eſt, ille glorificauit eum. hoc enim eſt repetendum. Quia igitur Aaron multa indicia ſenſibilia habebat quòd à Deo miſſus eſſet, ut dictum eſt, Chriſtus autem nihil ſenſibile huiuſmodi uel externum habebat, quin potius qui aduerſabantur ei, & occidebant, in precio tum erant, & pro arbitrio agebant ac uerſabant omnia: producit iam maius teſtimonium ex prophetia, quod teſtetur eum à Deo uocatum. Videtur autem inconueniens eſſe è ſecundo pſalmo prophetia ad inſtitutum. Propoſitum enim erat ut demonſtraretur Chriſtum pontificem eſſe à Deo uocatum & electum, teſtimonium autem à patre natum aſſerit. Maximè autem à Deo natum eſſe, præmuntio & præparatio eſt ad hoc, ut à Deo etiam electus ſit & ordinatus. Inſuper et hoc tecum reputa, quòd poſtquam in centeſimonono pſalmo dixerit, Ex utero ante luciferum genui te: deinde paulopòſt intulit, Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinẽ Melchiſedec: coniunxit hîc Paulus, & in unum redegit, quæ in utroque pſalmo de generatione dicuntur. perinde ac ſi dicat, Ne exiſtimes de alio quopiam dici, Tu es ſacer-

Ante luciferum. dos in æternum, niſi de eo qui natus eſt ante luciferum: Is porrò non eſt alius, quàm qui in ſecundo pſalmo dicitur, Hodie genitus eſſe. Quod enim ante luciferum ait,

Hodie. æternitatem deſignat temporis expertem. Hodie uerò, à principio ſignificat, hoc eſt, ex quo pater erat. Porrò planum eſt quòd ſecundus pſalmus totus ad Chriſtum pertineat, omniaq; ad ipſum referat. De Chriſto itaque etiam dictum eſt quod ait, Tu es ſacerdos in æternum. Dicant igitur Iudæi nobis, quiſnam fuerit alius ſacerdos ſecundum ordinem Melchiſedec, præter Chriſtum? Nónne omnes ſub lege fuerunt? nónne omnes ſabbatum celebrabant, & uictimas offerebant? Manifeſtiſsimè igitur de Chriſto hoc dictum eſt. ſolus enim ille pane & uino ſacrificium cõſecrauit, perin-

Gen. 14 de ac Melchiſedec. Qui uerò dixit in æternum? Quoniam etiamnum unà cum corpore quod pro nobis immolauit apud Deum & patrem intercedit, hoc eſt, quas pro nobis pertulit afflictiones, ut multum commoueat, proponit etiam ſine uoce, reipſa nimirũ patri loquens: Pro humana natura filius tuus ego ſuſtinui hæc, miſerere igitẽ horũ, pro quibus ego pati & mori ſuſtinui. Vel quia quæ in ſingulos dies fit & futura eſt in perpetuũ oblatio per Dei miniſtros, ipſum habet pontificẽ & ſacerdotẽ Dominum, atque adeò ipſam hoſtiam, qui ſeipſum pro nobis ſanctificat, & frãgitur, & di-

1. Cor. 12 ſtribuitur. Quoties enim hæc fiunt, mors Domini annunciatur.

Qui in diebus carnis ſuæ.] Per dies carnis ſuæ, tempus quo hîc uixit, uel dies quos in uita hac carnali tranſegit, ſignificat: non quòd non carnem depoſuerit, nequaquam, retinet enim eam, ſed incorruptibilem ac ſuperiorem carnalibus & inculpabilibus paſsionibus, nimirum fame, ſiti, labore, idq; genus aliis. Hanc autem lo-

Pſal. 114 quendi formulam Apoſtolus à Dauide deſumpſit, ubi dicit pſalmo centeſimo decimoquarto, Et in diebus meis inuocabo. Totum enim pſalmum ad Chriſtum refert apoſtolus.

Preces

A Preces & ſupplicationes, ad eum qui poſſet illum ſaluum facere à morte, cum clamore ualido & lachrymis offerens.] Hæc de carne dicta ſunt. non enim ſam ut Deus precabatur. Eſto autem quòd precaretur, non tamen cum clamore & lachrymis: iſta eñ non ſunt Dei. cæterũ irrefragabiliter humanę naturæ unius Chriſti hęc tribuenda ſunt, partim quidem ut aſſumptæ naturæ ueritas demonſtretur, partim uerò ut & cura ipſius erga nos ac dilectionis excellentia indicetur. Pro nobis eñ hęc orabat, quod noſtrum eſt ſibi uindicans, ut in ſeipſo naturę humanæ formidinem qua mortem metuit, abſumeret. Reputa enim tecum, quòd nuſquam in euangeliis ſcriptum ſit quòd orauerit pro excitatione ac reſurrectione ſui, ſed diuerſum potius inuenitur, nempe quòd ex potentia ſua dixerit aperte: Soluite templum hoc, & excitabo ipſum: &, Ioan. 2 & 10. Poteſtatem habeo ſumendi animam meam.

Et exaudítus pro reuerẽtia, tametſi filius eſſet.] Hæc etiam propter carnem & auditorũ imbecillitatem dixit, nondũ enim magnam de eo opinionẽ habebant. Quod igitur dicit, ad hunc ſeſe modum habet: Tanta ipſius eſt reuerentia, ut eius potius opus eſſet, quàm gratiæ Dei, quòd exaudíretur ipſe: atque ex hac reuerentia reueritus eſt eum Deus, et ueluti pudore motus exaudiuit eum, quanq; filius eſſet, haberetq; erga ipſum naturalem fiduciam: adeò magna erat & pudore digna. Ne igitur deſperetis, quum Dominum habeatis, qui à patre exaudiatur. Si igitur quicquam ipſum petieritis, dabit uobis: quod & ipſe Chriſtus diſcipulis in euangelio ait, Si diligeretis me, Ioan. 14 & 16 gauderetis utiq;, quoniam ego ad patrem uado, quoniam pater meus maior me eſt. &, Quæcunque petieritis in nomine meo, dabit uobis.

Didicit ex iis quæ paſſus eſt, obedientiam.] Didicit, inquit, Deo & patri ſuo obedire, ex afflictionibus illud edoctus. Apparet autẽ ſimpliciter abſurdum quod dicitur. Quî eñ didicit obedientiam ex iis quę paſſus eſt, quum priuſquã pateretur, patri eſſet adeò obediens, ut calamitates illas & afflictiones ex obedientia ſuſciperet? factus eſt Philip. 2

B eñ, inquit, obediens ad mortẽ uſq;. Diſce igitur q; quũ iſti uiderent repugnare ex puſillanimitate, hæc abiecta & humilia de filio Dei loquaꝰ, ut ex abundanti perſuadeat eis obtemperare uoluntati Dei, nec ſtatim ad tribulationũ inſultus faſtidire & animũ deſpondere, cæterùm ſupernũ auxiliũ expectare. Nam et filius, inquit, quũ ſuſtinuiſſet paſsionẽ, ꝓpter obedientiam exauditus eſt à patre, atq; erepta eſt anima ipſius ex morte. Atq; hinc perpetuò morẽ gerere didicit Deo, quippe quia obedientia multũ poſſet. Si igitur ille commodũ ex calamitatũ tolerantia necnon afflictionibus retulit, multo potius uos. Animaduertis quî ob auditorum commoditatẽ Paulus huc deſcenderit, ut ueluti abſurdi quippiam uideatur aſſeuerare. Audi uerò & quæ ſequuntur.

Et conſummatus.] Conſummatio igitur fit per afflictiones. Quomodo igitur uos ægro eſtis animo in malis, quæ uos conſummatos reddunt? *Conſummatio per afflictiones fit.*

Factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi, cauſa ſalutis æternæ.] Hoc eſt, nedum ipſe ſeruatus eſt, uerumetiam aliis ſalutem conciliauit: neque eam temporariã, perinde ac ex bellis paratur, ſed æternam. Quibus hiſce? obedientibus. Quomodo igitur uos inobedientes eſtis, adeò ut à ſalute uos excidere periculum ſit? Vidésne uniuerſam hanc orationem ita formatam eſſe propter auditorum puſillanimitatem. Attamen hîc rurſus faſtigium & ſublimitatem orationis intuere, †Autor, inquit, ſine cauſa ſalutis factus eſt: quod ſanè diuinitatis eſt ſolius. Nemo enim alius huiuſmodi ſalutis eſſe autor poteſt præter Deum. †αἴτιος.

Appellatus à Deo pontifex ſecũdum ordinem Melchiſedec.] Quia paſſus eſt, propterea appellatus eſt pontifex, ueluti ſemetipſe offerens. Ac etiamſi ſanguinem obtulit, iſthuc tamen non fecit iuxta ordinem Iudaicorum pontificum, uerùm ſecundũ ordinẽ Melchiſedec. Vt eñ ille ab homine non eſt inunctus, ſic neq; Chriſtus, ſed à Deo, per eiuſdẽ ſecũ eſſentiæ ſpiritũ. Quo modo eñ ille non ex lege ſancita ſacra uel uictimas obtulit, ſic neq; iſte. Porrò perinde ac ille rex eſt, ſic & hic, & innumera alia.

De quo multus eſt nobis ſermo, explicatuq; difficilis, poſtquã ſegnes facti eſtis auribus.] Perducturus orationem ad ſacerdotij diſcrimen, prius ipſos obiurgat, indicãs quòd propter infantiã ipſorum adeò humilia protulerit, atq; immoratus ſit in oratione de carne et humanitate Chriſti. Niſi enim infirmi fuiſſent, ſamdudũ ſublimiorum rerũ meminiſſet, Ob ueſtrum igitur torporẽ, inquit, haud facilè explicabilis eſt ſermo

de eo, quomodo Christus sit pontifex secundum ordinem Melchisedec. Et quia non
1. Cor. 3 intelligitis uos, propterea non cõmodè interpretari possum. Corinthijs quidem apostolus ait se non posse loqui de spiritualibus, ut qui æmulationes & contentiones inter se fouerent, propterea & carnales eos uocat. Hos autẽ, quia discendi difficultas ex afflictionibus obuenerat, non carnales eos, uerùm segnes & torpidos nominat. Quũ ait, facti estis, ostendit ipsos primùm bene ualuisse, post hæc uerò tales factos.

Etenim quum deberetis esse doctores propter tempus.] Accusationem encomio miscet, inquiens: Aliorum uos debebatis esse doctores. Ostendit enim iam olim illos credidisse, arcanaq; religionis audisse. Ambo autem hæc laude digna: si modò ad socordiam non essent prolapsi, tempus fortiores potius reddit. Vos autem frustra abusi estis, dissoluti ac deficientes.

Rursum indigetis ut uos doceamini, quæ sint elementa exordij sermonum Dei.[Elemẽta, ea quæ sunt de humanitate Christi, uocat. Vt eñ in externis literis prima rudimenta discenda sunt, hunc ad modum hîc primùm doceri oportet de humanitate Christi, atq; humilibus assuescendũ: deinde accedendum est ad ea quæ sunt deitatis, quæ solidiore intellectu opus habent. En palàm iam didicisti ex Paulo, quam ob causam in humilibus oratione sua demoratus sit. Rarò autem sublime quiddam dicit, & quòd ob infirmitatẽ auditorũ ista faciat. Ecce igitur & hæc epistola humilibus est referta. Si autem aliquid sublime habet, breuiter hoc & paucis transigitur.

Et facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo.] Non dixit opus habetis, sed fa-
1. Cor. 3 cti estis, hoc est, uosipsi uosipsos eò perduxistis, uestra sponte tales facti. Lac autem humilem orationem appellat & hîc, & in epistola ad Corinthios: solidum uerò alimentum, perfectiora & altiora. Non oportebat igitur, inquit, nunc introducere legalia, & ab his comparationem facere incomparabilis Christi, nimirum quòd sit pontifex, quòd sacrum fecerit, quòd cum clamore precatus sit, ac supplicationes fecerit: attamen quia uos hîsce alimini, præpono hæc. Obserua quòd quæ nũc à nobis exhibentur, ea tum alebant illos, & quòd uerum sunt alimentum, eloquia Dei. Dabo, inquit,
Amos 8 famem illis audiendi uerbum Domini.

Omnis enim qui lactis est particeps, inexpertus est sermonis iustitiæ: parvulus enim est.] Iustitiam hîc uel exactam uiuendi rationem appellat, tantũ non hoc dicens, quòd imperfectus, inexpertus est superne philosophiæ, nec potest recipere summã et
Matt. 5 exactam uitã. Quod et Christus exigebat, dicẽs: Nisi abũdauerit iustitia uestra plus q̃ scribarum & Pharisæorũ. Vel iustitiam, Christum ipsum uocat, hoc dicens, Qui particeps est humilitũ, de Christi incarnatione sublimes ac dignos sermones non recipit, ceu infans, qui non sit horum capax.

Perfectorum autem est solidus cibus.] Hoc est, sublimes institutiones ac disputationes de diuinitate Christi. Vides infantiam alteram, quæ & in grandæuis & senibus est, mentium uidelicet: ac perfectionem, quam & iuuenes habere nihil impedit.

Qui pro ipsa consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni & mali.] Habitudinem siue consuetudinem hîc consummationem & firmitatem morũ nominat. Qui igitur moribus uitaq; firmus est, is etiam animæ sensoria habet exercitata in diuinis scripturis, ad dijudicationem humilium & sublimium dogmatum, sanorũ item et corruptorum. Non enim de uita hîc loquitur, eam enim unusquisq; dijudicat, ac nouit quod res praua sit malitia: & res bona uirtus. Animaduerte autem opus esse exercitatione & meditatione & peritia scripturarum, si dijudicaturi simus quisnã sit hæreticus, & quis non. Nec simpliciter omnibus accommodare aures debemus: guttur enim cibum gustat, anima uerò probat sermones.

CAPVT VI.

QVapropter intromittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur.] Paulo ante dixit, Segnes facti estis, & infantes, atque ad eam translati estis necessitatem, ut iam sitis de integro in fidei elementis instituendi: nunc uerò, Oportet, inquit, uos deinceps ceu perfectos sapere, ac transilire sermonem primordij Christi, hoc est, prima fidei rudimenta: & ad perfectionem ferri, hoc est, altiorum esse capaces. Vel hunc ad modum hunc locum intelligere poteris. Quia claudicare illi in uitæ conuersatione uidebãtur, uerba iam eis facit de uita irreprehensibili. perinde quasi

quasi hoc dicat, Non oportet nos semper circa principia uersari, hoc est, de fide doce
A re, ceu qui simus infantium præceptores, enimuero ad perfectionẽ etiã nobis est pergendũ, hoc est, ad optimã uitã. perfectus eñ ille q̃ cum fide uitã etiã habet rectã. Nã principiũ & fundamentũ fides est, citra quã nihil erit solidũ, perinde ac neq; sine elementis quispiam gnarus fiat literarũ. Atqui non semper circa elementa nos uersari oportet, neq; semper in fide institui, ut infantes & imperfectos. Sin quisquam priorem sententiam recipere malit, hanc uerò reijciat, ut quæ sit inconsequens ijs quæ à Paulo præmemorata sunt, nouerit quòd moris sit ipsi de alijs dicẽti, ad alia tranlilire & progredi, ut in epistola ad Corinthios, de cœnis & conuiuijs loquens, in sermonẽ de mysterijs incidit. Hanc ad rationẽ etiam nunc in principio obijciens eis segnitiem et imbecillitatem, qua non possent perfectiora accipere, in sermonem de moribus & conuersatione fertur, imperfectos eos uocans, propterea q̃ fidei suæ uitã non adiecerint.

Fides, fundamentum est.

1. Cor. 12

Non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum.] Hoc est, non rursus ex integro facientes quæ faciebatis quando baptismate abluendi eratis, ut pœnitẽtiam è mortuus operibus, hoc est, reiectionem operum Satanæ. Qui enim Christo accedit, planum est q̃ pœnitentia ductus prioris dogmatis & uitæ, sic accedat, nisi enim condemnarit priorem, quomodo nouam uitam ordietur? Eam ob rem infert, & fidei in Deũ. pœnitentiã enim à mortuis operibus fides sequitur. Ait itaq;, Non oportet iam uos in fide institui, tanquam iam primùm Christi religionem amplecteremini, iampridem enim credidistis. Indicat autẽ per hæc clanculum, quòd uacillabant in fide & concutiebantur, quare fundamento indigebant.

Et baptismatum doctrinæ.] Non ceu multa sint baptismata, multitudinis numero
Ephe. 4 hoc Paulus dixit, unum eñ est baptisma, sed quòd uelut ex cõsequenti hoc cõtingat. Si enim iterum eos in primordijs religionis institueret, & rursus baptizaret, & postq̃ denuo lapsi essent baptizaret, atq; iterum, per huiusmodi reiterationẽ essent baptismi
B multi necessariò, uerùm hoc est absurdum. Nõ oportet igitur uos reiterare baptisma, sed in priori baptismate perseuerare. Fortasse autem & illi, ut qui legi adhuc affixi erant, multos baptismos Iudaico more etiam in gratia prædicabant. Obserua autem q̃ pœnitentiam baptismus excipiebat. postquam enim pœnitẽtia ipsa per sese non possit puros reddere, propterea baptizamur, ut uniuersum hoc sit gratiæ Dei.

Pœnitẽtia.

Impositionis quoq; manuum.] Per quã spiritũ accipiebant, ut ꝓphetarent, & miracula ederẽt. Nam cũ imposuissent illis manus Paulus, acceperũt inq̃t spiritũ sanctum.

Et resurrectionis mortuorum.] Hoc enim & in baptismate efficitur per figuram
Act. 9 immersionis in aquam, & in confessione confirmatur, confitemur eñ credere resurrectionem mortuorum.

Confessio.

Et iudicij æterni.] Quod impertit uel bona, uel pœnas atque supplicia. Hæc autem dicere uidetur, postq̃ uerisimile erat eos uel concuti, qui iam olim etiam crediderant, uel minimè Christianè uiuere, ac segniter. Vigilate, inquit, & sobrij estote. Non enim affirmare aut statuere licet, quoniam si segniter uiuamus, aut ex fide excidamus, re-
Baptismus nõ iteratur baptizari nobis dabitur, aut peccata denuò abluere poterimus, ac eadem cõsequi quę prius. Erratis enim hæc existimantes.

Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.] Hoc faciemus, quale ? ut ad perfectionem accingamur, si etiam Deus, inquit, uelit. Hoc autem dixit, nõ tanquã Deus hęc non permitteret, uerùm perinde ac dicere solemus, Si Deus uelit, hoc faciam. Simul autem docet nos omnem rem ex ipsius uolũtate ac nutu dependere, neq; etiã in confessis & apertis bonis, proprio fidere iudicio atque potentiæ. Hoc autem aperte
* *Forte Iacobus legendum ut sit quod habetur* ipse etiam * Iudas apostolus admonet.

Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati.] Non dixit, inutile ac indecorũ, sed impossibile, ut ad desperationem eos inijciat, ne omnino sperent se denuo baptisma posse consequi.

Iacob. 4

Gustauerunt etiam donum cœleste.] Hoc est remissionem peccatorum: nemo enim talia dare potest, nisi unus Deus.

Et participes facti sunt spiritus sancti.] Post dimissionem peccatorum, tum est participatio spiritus sancti. non enim habitat in corpore subdito peccatis, per impositionem autem manuum dabatur, ut & antè memoratum.

Sap. 1

Gustaueruntq; bonũ Dei uerbum.] Non dixit aperte quid sit hoc, interim tamen nos colligere facit se de omni spirituali doctrina loqui. A

Et uirtutes futuri seculi.] Vel miracula facere sic appellat, uel angelicè uiuere, ut nullo præsentiũ indigeat aliquis: sed ad futura respiciat, ac futuræ uitæ arram habeat, si præsentem impollutã & ueluti à materia rebusq; crassis semotã et spiritualẽ ducat.

Et prolapsi sunt, rursus renouari ad pœnitẽtiam.] Hoc est, per pœnitentiam. Quid igitur? ejecta est pœnitentia? Haudquaquam, sed per secundum baptisma renouatio est reiecta. Renouare nanque solius est lauacri, perinde ac propheta dicit, Renouabitur ut aquilæ iuuentus tua. pœnitentiæ autem est, à uetustate liberare, ac firmos fortesq; facere: ad illum tamen splendorem ducere non licet relapsos, illic enim totũ & gratia erat. Ad pœnitentiam igitur eam dicit, quæ est ex baptismate. Primùm enim quispiam ducitur pœnitentia ob transactam uitam, deinde baptizatur, sicut & ipse prædixit, pœnitentiæ ab operibus mortuis. Manifestum autem est ex sequentibus, q; baptismatis reiterationem prohibens hæc dicit. *Psal. 102*

Rursum crucifigentes sibijpsis filium Dei.] Baptisma crux est. Simul enim crucifixus est uetus noster homo, ac simul insiti sumus similitudini mortis eius: & rursus, Consepulti sumus ipsi per baptisma. Perinde nanq; ut mortuus est ille in cruce carni, sic & nos in baptismate mortui sumus peccato. Qui igitur secunda uice baptizatur, quantũ in se est, rursus cruci Christũ affigit. Atqui hoc absurdũ est. semel eñ mortuus est, & resurrexit, & mors in eum porrò nõ dominat. Nõ igitur est secundũ baptisma, quandoquidẽ nec; secunda crux sit. Quid enim prohiberet, si secundum permitteretur, quo minus tertium & quartum concederetur, ad infinitum usq; facto procursu? Non dixit aũt rursum crucifigentes, ac destitit loqui: sed adiecit sibijpsis, ut ostendat quòd segniter & ignauè uitã nostrã trãsigamus. Nam sic omnia agimus, quasi secundum baptisma præstò sit, uanam ita in nobsipsis opinionem constituentes. *Rom. 6* *Ibidem.*

Et ostentui habentes.] Hoc est, triumphantes, ignominia afficientes. Hoc autem bifariam intelliges: uel quia qui tum crucifixerunt Dominum, ad ignominiam eius talem mortis rationem excogitarũt, maledictam uidelicet & contumelioſam, ac sceleratis destinatam. Vel quia Christus semel cruci affixus, immortalis deinceps creditur. Qui igitur recrucifigit ipsum, mendacium hoc facit, quod Christo contumeliam affert, quippe qui post mortem suam quam semel sustinuit, immortalitatem deinceps gustauerit. Duabus itaque rationibus rem impossibilem esse dicit: altera quidem, quòd indignus est qui tantis bonis donatus sit, ac omnia ea perdiderit, rursus ijsdem frui: altera uerò horribiliore multo, quòd uidelicet impossibile sit filium Dei rursum crucifigi. B

Terra enim sæpe uenientem super se bibens imbrem.] Terram quidem animam, imbrem uerò doctrinam uocat, ut & alio in loco dicit: Mandabo nubibus, inquit Deus, ne pluãt imbrem in uineam. & rursus, Fluuius Dei impletus est aquis. hoc est, qui à Deo ut alios doceat gratia donatus est, impletus est supernis aquis, siue donis. Innuit autem istos & suscepisse & imbibisse sermonem, & quum sæpe ipsum essent adepti, ne sic quidem ipsos profecisse, quod & suprà dixit: Quum deberetis esse doctores propter tempus. *Esa. 5* *Psal. 64*

Et germinans herbam opportunam.] Hoc est, uitam uirtutibus comptam. Nihil enim adeò est opportunum, hoc est, conueniens & aptum, ut uitæ puritas.

Illis, per quos & colitur.] Herbam, inquit, hoc est, bonam conuersationem illis parit terra, per quos & colitur, atque illis conueniens est ipsa. nam illi ipsi qui uirtutem colunt, fruentur etiam ea. Quidam autem Illis, ad doctores retulerunt: etenim per illos optima politia, siue uitæ conuersatio exercetur, ut qui & ipsi discipulorum suorũ uirtutis sint consortes.

Terræ ferti litas Deo referẽda ac cepta.

Accipit benedictionem à Deo.] Hîc tacitè ferit Græcos, uirtuti terræ frugum prouentum adscribentes. Neque enim colonorum manus sunt quæ fructus faciant, uerùm totum, inquit, Deo referendum est acceptum, ipse benedicit terræ, ac fertilitatem largitur.

Proferens autem spinas & tribulos.] Non dixit germinãs siue gignens, ut suprà de herba, perinde ac dicat aliqs, ebulliens, ac ueluti superfluitatem abijciens. Spinæ autẽ ac tri-

A ac tribuli sunt solicitudines uitæ, ac impostura diuitiarum, ac simpliciter omne peccatum. sicut & Dauid dicit: Conuersus sum in ærumna, dum infigitur mihi spina. Non enim simpliciter accedit, sed infigitur: ac nisi totam eruamus, sed parum quiddam remanserit, cruciat, atq; opus est cura ac diligẽtia. Insuper tribulus est huiusmodi, ut ubicunq; eum attigeris, feriat ac pungat, & ex omni parte sit iniucũdus, cùm hîc ignominiam pariens, tum in futuro seculo potissimum. *Psal. 31*

Reproba est, & maledicto proxima.] Bonæ terræ benedici dixit à Deo: infrugiferam autem non dixit simpliciter execratam, cæterùm execrationi uicinam, ut ne desperemus. Nam qui prope execrationem est, poterit & longè remoueri.

Cuius consummatio in combustionem.] Hoc etiã adiecit, ut ne desperemus. Non enim dixit, quæ comburentur, sed cuius finis ad combustionem: hoc est, si ad finem usq; in sterilitate perseuerarit. Potest itaq; deficere à sterilitate, atq; spinas compescere, probata item reddi, atque benedictionis consors.

Confidimus aũt de uobis dilecti meliora & uiciniora saluti, tametsi ita loquimur.] Quum eos abunde satis carpsisset, ac perterrefecisset, rursus mitigat & medetur, ut ne omnino supinos laxosq; reddat. Nam qui segnem prorsus ferit ac obiurgat acriter, segniorem reddit. Ait ergo, Non quasi uos dãnarim ac de uobis malè iudicem, hæc dico: nõ enim quòd plenam spinarum conscientiam uestram censeam, sed metuens ne hoc fiat. Nec dixit, De uobis expectamus: sed, Confidimus siue persuasi sumus, id est, certi ac firmati sumus q; non sic habetis, sed melius, & q; uestri ipsorum salutis curam geritis, etiamsi ad eum modum loquuti sumus per obiurgationem. Vel igitur de conuersatione & moribus eorum hæc dicit, quoniam uos non estis huiusmodi spino si: uel de compensatione in extremo iudicio obuentura, q; non estis execrationi proximi, nec; in combustionẽ, sed alia quædam uobis merces est reposita. Expende autẽ quod sequitur.

B Non enim iniustus Deus, ut obliuiscatur operis uestri.] Animaduerte quomodo ipsos erexerit & confortarit, ut sperent meliora, reuocans eis ad memoriã priora, ac iustitiã Dei. Si enim iustus est Deus, non obliuiscetur operis uestri, hoc est misericordiæ, fraternæ dilectionis, sed retribuet uobis. Proinde ne despondeatis animum, nec sitis pusillanimes, cæterùm omnino meliora sperate, quandoquidẽ & omnino Deus iustus est. Non igitur de uobis dixi, quæ mordentia & obiurgatoria dixi: noui enim quòd uos non sitis digni execratione.

Ac dilectionis quam ostendistis in nomine eius, qui ministratis sanctis, & ministratis.] Magna eis tribuit non solum opera, uerumetiam opera cum alacritate & animi promptitudine. ministrare nãq; promptitudinis est indicium. Per dilectionem autem eleemosynam intelligit, quam impertierunt, neque in fratres, sed in nomen Dei. Animaduerte maximam * consolationem siue adhortationem, q; non hominibus, sed Deo faciamus eleemosynã, perinde ac Dominus in euangelio etiam inquit, Mihi fecistis. Qui enim propter nomen Dei, fratri egenti prospicit, Deo istuc facit, Sanctis, hoc est fidelibus. omnis enim fidelis sanctus est, etiamsi in mundo fuerit. Sanctificatus est enim uir infidelis in uxore, & sanctificata est uxor infidelis in marito, fides igitur hîc sanctificationem facit. Ne igitur erga eremitas tantũmodo curam impendamus, tanquam sanctos, uerumetiam erga mundanos. Sancti quidem illi sunt & fide & uita: sancti autem & populares siue laici fide, plerique autem etiam uita. Obserua porrò quomodo eos leniat ac mitiget. Non enim dixit, Qui ministratis, & ita fixit gradum aut quieuit: uerùm adiecit, Et ministratis, hoc est, eadem hodieque facitis. * παρακλησιν. *Matt. 5* *1. Cor. 7.* *Mundani etiam qui dam sunt.*

Cupimus autem unumquemq; uestrũm eandem ostendere sollicitudinem ad expletionem spei usque in finem.] Perinde ac si quis dicat, Quam ob causam ô Paule hæc dixisti, si noluisti nos ferire & increpare? Hæc dixi, inquit, cupiens ut in futurum etiam rectè curratis, non q; priora & præterita uestra condemnẽ, uerùm q; de futuris metuam. Nec dixit, Volo, quod erat præceptoriæ autoritatis: sed, Cupio, quod est paterni amoris & affectus. Non eñ uerbis tantùm hoc desidero, sed animus meus pro uobis ardet & æstuat. Tale enim quiddã intellige per ἐπιθυμοῦμεν, cõ cupiscimus arden ter: nec simpliciter pro uobis, sed pro unoquoq; uestrũ. Adeò omnium siue maiorum siue

siue minorum cura tangebatur, omnesq; norat. Vt sitis soliciti, inquit, ad expletionẽ spei, hoc est, ut plenam & perfectam fidem ostendatis, nec atigemini uel concutiamini in ea. Reputa hîc Pauli prudentiam. Non apertè ferit, neq; dicit, Desperastis, recolligite uos deinceps: uerùm tantum non hoc dicit, Equidem uolo te semper solicitum esse, & ut qualis fuisti antehac, talem etiam in posterum te exhibeas.

Vt non segnes efficiamini.] Hoc itidem ad curam & mitigationem eorũ dicit. ad futurum enim tempus hoc ducit. Atqui suprà dixit, Postquam segnes facti estis, sed auditu, ad auditum enim usq; segnitiem statuit: iam uerò desidero, inquit, ne animũ uestrum segnities attingat. Vt enim corpus torpor & ocium & immobilitas lædit, sic & animam à bonis operibus cessatio & ocium, supinam magis & laxam efficit.

Verùm imitatores eorum qui per fidem & longanimitatem promissiones hæreditate capiunt.] Suprà commonefecit ipsos eorum quæ antea ipsi gesserant, domesticum ipsis exemplum proferens: nunc uerò ad patriarcham eos subuehit. Ne existiment enim se nullo esse numero dignos, ac ueluti contemptos sese à Deo relictos esse, planum facit iam quòd isthuc maximè sit fortium uirorũ tentari. Vel quod magnos & præclaros uiros sic exercuerit Deus. Si enim aduenienss tatim daret quod promisisset, fides eorum haud demonstraretur. Nunc autem differt Deus, nec protinus largitur dona sua, ut fides ipsorum per patientiam inclaresc at. Tum enim planum sit quempiam credere ei qui promisit, quando multo temporis lapsu & effluxu non accipiens, credit tamẽ se accepturum tandem, nec ideo torpet. Propterea igitur hæc dura & obiurgatoria uobis dico, ut excitem uos, ut connumeremini inter hæredes promissionis per fidem & longanimitatem. Quinam uerò sint illi, posthac exponet. Obserua autem quî primo loco fidem collocarit, deinde longanimitatem, quoniam ex fide est longanimitas. Nisi enim credat aliquis omnino daturum eum qui promisit, nunquam erit longanimis.

Promissa sua quare Deus differat.

Gen.22.

Abrahæ nanque promittens Deus, quoniam neminem habeat per quem iuraret maiorem, per semetipsum iurauit, dicens: Veré benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.] Quum plerisq; alij essent qui per fidem hæreditarint promissiones, alios quidem nunc prætermisit, recondens eos tantisper dum alios posthac sit denumeraturus: solius Abrahami autem meminit, ob personæ dignitatem, quòd hic præ cæteris promissione dignatus sit, eamq; sit consecutus. Per hoc pariter indicat nõ esse desperandum nobis, sed Deum potius expectandum, cui in more est non statim præstare quæ promisit, sed post multum temporis. Quando autem iurauit per seipsum Deus? Vel ipsis uerbis quibus ait, Per memetipsum iurauí. forsan autẽ & particulam ἤ μὴν quispiam dixerit iuramentum Dei per sese. Nam ἤ μὴν, uere, uel reuera significat. Quod nihil sanè est aliud, quàm confirmatio quædam ueritatis. Veritas autem, quisnam alius fuerit præter Deum? Sic & in euangelio Dominus, Amen, amen, dicens, idem iuramentum iurat, quum non possit per maiorem iurare, per seipsum iurans, perinde ac pater. Nonnul i tamen dicunt filium tum cum Abrahamo colloquutum. ait enim scriptura, Dixit autem ad Abraham angelus. Neque enim pater angelus esse poterat, sed filius, magni consilij angelus.

Infrà 11

Et sic longanimiter ferens, assequutus est promissionem.] Quî igitur in fine epistolæ dicit, Illi omnes non acceperunt promissiones, sed eminus eas intuiti sunt & salutauerunt: hic uerò ait Abrahamum consequutum esse promissionem? Non de ijsdem hîc & illic loquitur, uerùm hîc de ijs quæ in uita ei promissa erant loquitur, quæ Abraham sanè est adsequutus longo pòst tempore: illic autem de cœlestibus, quæ nondum erat assequutus. Vtraque autem, & quòd consecutus sit, & quod nondum sit cõsecutus, ad consolationẽ pusillanimibus inseruiuit: alterum quidem, quod & nos, si spe longanimi perduremus, assequemur: alterum uerò, quod si ille nondum est assecutus, qui ante tot annos cõsummatus ac Deo dilectus uixit, admodũ inspiẽtes nos sumus, quũ ægrè ferimus nos nondũ assequi. Obserua aũt quomodo dixerit, per longanimitatẽ eum consequutũ promissionem, ut ingentem lõganimitatis uim atque potentiam ob oculos ponat, & quòd promissio sola totũ hoc non effecerit, sed etiam longanimitas. Hîc autem etiam terret eos, ex contrario significans promissionem abscindi per pusillanimitatem. Atque hoc contingit populo olim in deserto qui

qui in pusillanimitatem lapsi, nulla ratione sunt assecuti promissionem. Dicat igitur quispiam, Ecquo modo sancti qui tamen longanimes fuerunt, non sunt assequuti? ut sub epistolæ finem dicit. At uerò assequerentur omnino, uerùm qui ex populo murmurarunt, neque assequuti sunt, neque assequentur.

Pusillanimitas promissionem abscindit.

Homines enim per maiorem iurant, & omnis controuersiæ ipsis finis est ad confirmationem iuramentum.] Hoc est, ex iuramento soluitur omnis contentionis controuersia. Etenim dicuntur quidem multa, & cõtradicuntur utrinque: sedenim iusiurandum postremò accedens, ac stabiliens, cuncta dubia soluit.

In quo abundantius uolens Deus ostendere pollicitationis heredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum.] Hoc est, postquam sic habet res, ut hominibus iuramentum omnem fidem afferat, ob eam rem Deus etiam iurat. Vel in quo, hoc est, quia iurauit per seipsum Deus, ex abundanti monstrauit nobis, quòd omnino & impermutabiliter facturus sit quæ nobis promiserit. Erat enim operæpretium ut uel citra iuramentum crederetur Deo, propter nos tamen demittit sese, nec suam dignitatem contemplatur, uerùm ut nobis persuadeat, indigna etiam de seipso ut dicantur sustinet. Nos enim fideles, promissionis sumus hæredes, qui in semine eius qui Christus est, benedicti sumus. Animaduerte hîc quomodo etiam tum filium dicat mediatorem Dei & hominum fuisse: per ipsum enim tanquam uerbum iurauit Deus & pater.

Gal.3

Vt per duas res immobiles in quibus impossibile mentiri Deũ.] Quales et cuiusmodi? quòd simpliciter diceret ac pmitteret, tum q iusiurandũ promissioni apponeret. Postquam enim apud homines hoc uidetur esse firmius, iusiurandum uidelicet, propterea ipse illud apposuit. In quibus posuit, pro ex quibus his duabus rebus, certissima demonstratur promissio, ac impossibile est mentiri Deum. Quemadmodum igitur iurat propter nos (nam indignum erat ipso iurare) sic &, didicit ex quibus passus est, intellige. Etenim homines id existimant esse credibilius & certius quod experientia comprobatum est.

B

* Fortissimum solatiũ habeamus, qui cõfugimus ad tenendã propositam spem.] Hoc est, magnam admonitionem & adhortationem. nõ enim magis propter Abrahamum. q̃ propter nos, hoc dictum est. Qui confugimus ad eam, hoc est sperauimus. Quòd autem habemus adhortationem? ad hoc ut teneamus propositam spem, hoc est, ut ab illis quæ sunt Abrahamo data, de ijs etiam quæ ad nos pertinent, certiores reddamur, neque quicquam ambigamus de futuris adeoq; cœlestibus bonis quæ speramus, sed firmiter ac tutò retineamus hanc spem, nec dimittamus ipsam. Etenim quæ Abrahamo facta est promissio, ad nos etiam spectat, ac proprie ad nos qui Christo credimus, ut in superioribus dictum est.

* ἰσχυρὰν παράκλησιν, *ualidiũ solatium uel fortem adhortationẽ.*

Quam sicut anchoram habemus animę, tutam ac firmam.] Quam spem habemus ueluti anchoram. Nam perinde ut illa naues tempestatis tempore firmas constituit: consimilem ad rationem spes agitatos & concussos tentationibus, stabiles & persistẽtes efficit. Non simpliciter autem anchoram dixit, uerùm tutam ac firmam. Est enim & anchora quæ non conseruet scapham inconcussam, si putrida & marcida fuerit, & quando plus æquo læuior. Meritò autem non fundamenti meminit, sed anchoræ, eo quòd fundamentum in ualde solidis ac sapientibus ponitur: anchora uerò in ijs quæ tempestate quatiuntur, quales fuerũt isti qui tentationibus agitabant & fluctuabant.

Et incedentem usq; ad interiora uelaminis.] In superioribus dixit, Expectate: euenient enim quæ sperantur. Iam perfectius certos faciens ait, uel nunc ea habemus in spe. Ipsa nanq; ingressa in cœlum fecit iam nos esse in promissis bonis, etiamsi adhuc infrà in terris simus, etiamsi nondum acceperimus. Tantum inest uirium spei, ut terrestres cœlestes etiam faciat. Quemadmodum uerò in ueteri testamento uelamen diffunxit sanctum à reliquo tabernaculo: sic & cœlum nobis uelamẽ est, disiungens inferiora à diuinioribus & supercœlestibus.

Exod.26

Vbi præcursor pro nobis introijt Iesus.] Quum spem nostram cœlos ingressam dixerit, confirmat quod dictum est, per res ipsas hoc stabiliens. Etenim Christus ille ingressus est: nec simpliciter, sed præcursor ingressus est, tanquam & nos uidelicet debeamus ingredi. Præcursor enim, quorundam sequentium est præcursor,

Præcursor noster Christus.

curſor, nec omnino multum eſt interualli ac diſtantiæ inter præcurſorem ac ſequentes, quemadmodum neq; inter Ioannem & Chriſtum multum temporis interfluxit. Ne igitur ægrè feratis, mox ingreſſuri ſumus in eum locum, in quo præcurſor noſter eſt. Nec contentus fuit dicerer, Præcurſor: ſed appoſuit, Pro nobis, ad maiorem confirmationem. perinde quaſi hoc dicat: Ipſe non habebat opus eò ingredi: quomodo enim quum Deus eſſet? Atenim ſicut carnem propter nos aſſumpſit, ſic et propter nos interius cœlum ſubijt, ut nobis patefaceret & pararet iter. Neceſſariò itaque ingrediemur & ipſi. Vel pro nobis, eſt, p eo quod eſt, ut intercedat pro nobis ad patrē, quoniā et pontifex ingrediebat in ſanctū ſemel in anno, ut pro populo interpellaret.

A

Secundum ordinem Melchiſedec, pontifex factus in æternum.] Hæc maxima etiam nobis eſt conſolatio, ſiquidem pontifex noſter eſt in ſupernis, ac multo præſtantior iſs qui ſunt apud Iudæos, primùm ſecundum modum, nō enim iuxta eorum ordinem, ſed ſecundū ordinem Melchiſedec: deinde loco & tabernaculo præſtat pontifici Hebræo, ſuprà enim in cœlis eſt: poſtea teſtamento, in melioribus enim & perfectioribus bonis: tum duratione, ſempiternus enim, & non temporarius: poſtremò perſona, filius enim Dei eſt. Proinde ne langueatis animo. Hæc autem omnia propter carnem dicta ſunt, ſecundum hanc enim factus eſt pontifex.

CAPVT VII.

Gen. 14 HIc enim Melchiſedec, rex Salem, ſacerdos Dei ſummi, qui obuiauit Abrahę regreſſo à cæde regum, & benedixit ei, cui & decimas omnium diuiſit Abraham.] Conſilium eſt apoſtoli, commonſtrare diſcrimen ueteris & noui teſtamenti: *Suprà.* atque hoc ſtatim in exordio indicauit, quum diceret, Patribus quidem loquutus eſt Deus per ſeruos, prophetas: nobis autem qui ſumus in nouo teſtamēto, loquutus eſt per filium. Quia uerò infirmi erant auditores, quippe qui languido eſſent animo & puſillo in tentationibus, illorum puſillanimitatem interim refocillauit & erexit. & deinceps, quum abundè eos erexiſſet, rurſus de excellentia noui teſtamenti, qua uetus exuperat, inducit ſermonem. Conſidera uerò hîc ſapientiam diui Apoſtoli. Oſtendit Melchiſedec, qui erat typus Chriſti, excellentiorem Abrahamo. niſi enim fuiſſet præſtantior, non benedixiſſet ei, nec decimas ab eo accepiſſet. Quoniā uerò ab Abrahamo deducebātur ſacerdotes legis, & hos itaq; Melchiſedec excedit. Tanquam & ipſos benedicens, ac decimas ab eis accipiens, quandoquidem & progenitori eorum benedixerit, ac decimas ab eo ſumpſerit. Quòd ſi figura Chriſti Melchiſedec, tantùm excellit ſacerdotes legis, quanto potius uerus Melchiſedec Chriſtus? Hæc quidem eſt ſententia totius loci huius. Concidens autem de Melchiſedec narrationem, ſubinfert contemplationem, myſticè & ſpiritualiter hiſtoriam ad allegoriam transferens.

B

Primùm quidem ex interpretatione dicitur rex iuſtitiæ.] Declarat hoc loco quanam ratione Melchiſedec ſit figura Chriſti: ac primùm quidem ab ipſo nomine diſce exactam rationem. Melchi enim rex, ſedec autem iuſtitiam ualet. Quis autem alius eſt rex iuſtitiæ, præter ipſum Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum?

Deinde autem & rex Salem.] Ab urbis nomine id etiam planum eſt. Salem enim pacem ualet, ſi interpreteris. Quis autem alius pacis rex eſt præter Chriſtum, qui pacificauit ea quæ ſunt in cœlis, & quæ ſuper terram? Nulli mortalium conuenit iuſtitiæ pacisq; eſſe regem, præterquam uni Chriſto.

Coloſ. 1

Sine patre, ſine matre, ſine genealogia.] Aliam hîc ſimilitudinem habes. Quemadmodum enim Melchiſedec ſine patre eſt & ſine matre, non quòd nō habuerit patrem, aut matrem, habebat enim ut ipſe mortalium unus: ſed quia generis eius ratio ac deductio non eſt contexta apud ſcripturam, neq; introducitur nomen parentum eius: hunc admodum Chriſtus ſine patre eſt ſecundū inferiorem & humanā generationē, ex ſola nanq; diua uirgine Maria genitus eſt, quatenus ad carnē attinet. Citra matrē aūt eſt ſecundū ſupernā natiuitatē diuinę naturæ: ex ſolo eñ patre ante omnia ſecula ineffabiliter & incōprehenſibiliter generatus eſt. Præterea † genealogia etiam uacat, nam generationem eius quis enarrabit? quandoquidem et qui ſupernè in cœlis genuit eum pater, ſit etiam inexplicabilis, atq; adeò ipſe modus generationis. Porrò et quæ inferne in terris eum peperit mater ſub rationem non cadit ſecundū modū generatio-

† ἀγενεαλόγητος, *ſine genealogia, et cuius generis origo reddi non poteſt.*

A generationis, nimirum quomodo genuerit uirgo, quomodo ſine doloribus, ac ſimilia. Chriſtus igitur reuera ſine patre ac ſine matre eſt: Melchiſedec uerò ſine patre & ſine matre non reuera, fieri enim hoc nō poteſt, ſed quatenus haud inſerantur ſcripturę eius parentes. Itaq; quod ait, Sine genealogia, ueluti interpretatur quid ſit ſine patre ac ſine matre. perinde quaſi Apoſtolus diceret: Hanc ad rationem Melchiſedec dixi patre ac matre uacare, quòd genealogia eius in ſcriptura non exprimatur, nec mentio generis eius in ſcriptura fiat.

Neq; initium dierum, neq; uitæ finem habens: aſsimilatus autem filio Dei, manet ſacerdos in perpetuū.] Hoc etiam perinde intelliges, ut præmemorata. quatenus enim homo erat, habebat prorſus Melchiſedec cùm principium dierum, tum finem uitæ: uerùm quatenus neſciamus quando natus ſit aut mortuus, quod attinet ad noſtram cognitionem, neq; principiū neq; finem habet. Chriſtus tamen reuera, ut Deus, neq; initium dierum habet, principio enim caret, iuxta principium quod à tempore dicitur, etiamſi patrem habeat principium, tanquam cauſam: neq; finem, immortalis enim eſt, atq; ut ſummatim dicam, ſempiternus. Vbi ſunt igitur Arriani? audiant filium principium non habere. Hanc ad rationem Paulus nos inſtituit quomodo ſit diluendum quòd quiſpiam etiam dubitare poſsit, quomodo Chriſtus ſacerdos ſit in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec, quandoquidem Melchiſedec mortuus eſt, nec factus eſt ſacerdos in ſempiternum. Diluemus igitur hinc, dicentes Chriſtum, cum æternus ſit & immortalis, reuera ſemper eſſe ſacerdotem. Nam & nunc quidem ſemper ſeipſum pro nobis offerre creditur per miniſtros ſuos, alioqui & tanquam interpellans patrē pro nobis, ac tum quidem perfectiora offerret patri & ſacratiora, ſeipſum nobis in cibum & potum proponens, nouo quodam modo omnem ingenij captum exuperante. Melchiſedec autem ſine carens, adeoq; immortale & æternum habere ſacerdotium dicitur, non quòd uiuat ſemper, mortem nanq; obierat: uerùm quia non traditur in ſcriptura finis eius, ut inde poſsimus cognoſcere quando ſacerdotium eius ceſſauerit.

B Quemadmodum igitur in nominibus, in illo ſanè ſolæ appellationes fuerunt, Melchiſedec, & rex Salem, in Chriſto autem rerum ueritas: ſic & quòd neq; principium neq; finem habuerit, in illo quidem erat, quia ſacris literis nō eſſet inſertum, figura enim erat. In Chriſto autem ſecundum ueritatem. Si enim undiq; futura erat ſimilitudo, non iam figura eſſent ac ueritas, uerùm aut utraq; typus, aut utraq; ueritas. Nónne autem & in illius hoc imaginibus cernimus? Etenim hîc umbratilis pictura ad perfectam iam imaginem habet ſimile quiddam, quatenus per lineas obſcurè adumbrat & effingit nobis formam, habes etiam diſsimile, quatenus imago per colores magis perſpicuā nec non euidentiorem formam ſuſcepit.

Intuemini autem quantus ſit ille, cui & decimas dedit † de ſpoliis Abraham, patriarcha.] Poſteaquā figuram ueritati adaptauit, uel quæ ſunt Melchiſedeci, Chriſto, confidenter iam deinceps demonſtrat, typum ipſum, hoc eſt Melchiſedecum, ipſis apud Iudęos uerís ſacerdotibus ſplendidiorem eſſe: nec ipſis ſolis, uerum etiam patriarcha ipſo. Si autem typus illis eſt præſtantior, quāto potius uerus pontifex Chriſtus iſtis erit præſtantior? Videte igitur, inquit, quantus ſit iſte, & quantum excellat, cui dona offerebat, non uulgaris certè homo, ſed Abraham talis tantusq; patriarcha. non enim citra rationem Patriarcha appoſuit, uerùm ut attolleret perſonā: & de ſpoliis, hoc eſt ex uuiſs præſtantiorum, & honoratiorū. Nec dici poteſt, q ueluti ei qui unà bellū geſſerit cū eo, ac auxiliatus ſit ei, diuiſerit compenſationē laboris, ſed domi reſidenti. Eam enim ob rem & ſuprà prædixit q occurrerit Abramo reuertenti à cæde regum. Si aūt ipſo patriarcha maior eſt, quod ipſa decimarū datio ſanè indicat, multo magis ſacerdotibus legis.

† ἀκροθινίων, *id eſt, primitijs frugū, uel ſpolijs, quo in ſenſu accipit poſt Chryſ. hic Theo.*

Nu. 18.

Et quidem de filijs Leui ſacerdotium accipientes, mandatum habent decimas ſumere à populo ſecundum legem, hoc eſt, à fratribus ſuis, quanquam & ipſi exierint de lumbis Abrahæ. Cuius autem generatio non annumeratur, in eis decimas ſumpſit ab Abraham.] Cōfirmat iam & oſtendit quomodo ſit maior Melchiſedecus Abrahamo, inquiens: Qui ex Leuitica tribu ſacerdotio fungebantur, decimas ſumebant à populo. Hinc planum eſt, q tanquam qui præſtantiores & honeſtiores atq; honoratiores eſſent propter ſacerdotij dignitatē. Cuius enim rei gratia qui ex populo uarijs laboribus fatigantur & ærumnis affliguntur, ſacerdotibus non laborantibus neq; agrum colen-

tibus decimas offerunt ex omni genere? nónne ueluti omnino diuinioribus, maioríq; operi uacantibus? Tanta est sacerdotij dignitas, adeoq; qui eo funguntur, sublimiores sunt proprijs fratribus, atq; ijs qui ex ijsdem lumbis sint egressi. Melchisedec igitur postquã decimauit Abrahamum, cum tamen ex eo nõ denumeraretur ei genealogia, id est cum non esset ex eius genere, alienigena enim erat, potior ipso est & sublimior. Quomodo enim alienigenæ dedisset decimas Abrahamus, ni multo honore ac dignitate floruisset? Quòd si Melchisedec ipse figura, sublimior est, & quidem ipso Abrahamo, multo magis Christus uerus pontifex excellet sacerdotes legis.

Gen. 12. & 15. & 17. & 22. Et hunc qui habebat repromissiones benedixit.] Quia sursum ac deorsum & omnino præcipuum istud Abrahamum, magnum & splendidum reddebat, q promissiones à Deo accepisset: apponit hoc nunc, quòd tantũ ac talem, qui diuino colloquio dignus fuisset habitus, quiq; haberet debitorem Deum, hunc, inquã, figura Christi benedixit.

Sine ulla autem cõtradictione, quod minus est, à meliori benedicitur.] Dixit tantũ ac talem Abrahamum ab ipso Melchisedec benedictũ fuisse. Omnes autem palàm & sine contradictione scimus q benedicens maior est ac præstantior eo cui benedicitur, potior itaq; est Melchisedec Christum præfigurans, ipso patriarcha.

† *μαρτυρόμενος, participiũ medium, testimonium dans, aut habens siue accipiens.*

Et hîc quidem decimas morientes homines accipiunt, illic autem† testimonium habens q uiuat.] Aliud est argumentum, quo demonstrat maiorem sacerdotibus legis Melchisedecum. Hîc enim, hoc est in lege, decimas accipientes moriuntur: illic autem, hoc est in causa secundum Melchisedecum, decimas accepit, cui testimonium scriptura dicit quòd uiuat. Tu enim, inquit, sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Viuere autem semper Melchisedecum, sic intellige perinde ac suprà memoratũ est, hoc est quòd scriptura non faciat mentionem obitus eius. Nonnulli uerò mori Leuitas, & uiuere Melchisedecum etiam sic intelligunt, quòd modus quidem sacerdotij, Leuitarum mortalis erat, abolitus est enim: ratio autem sacerdotij Melchisedeci, seu uitæ secundum Christum, uiuit & manet, spemperq; durabit.

Psal. 109.

Atq;, ut ita dicam, per Abrahamum & Leui qui decimas accipit, decimatus est.] Ne dicere queant legales sacerdotes, Ecquid ad nos si Abrahamus decimatus est? Quoniam per Abrahamum, ut medium, Leui etiam decimas dedit. Princeps porrò sacerdotij apud nos est, qui decimas accipit. Nónne igitur & Leui Melchisedecus est melior tanquam qui ab ipso etiam decimas accipere uisus sit, per intermediatorem Abrahamum? Quod autem ait, ὡς ἔπος εἰπεῖν, uel hoc significat, ut breuiter dicam, uel, ut sic dicam. Quia enim audacius dictum uidebatur, affirmare quòd Leui priusquam in mundũ productus esset per natiuitatem, decimas dederit Melchisedeco, correxit hoc.

Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiauit ei Melchisedec.] Quánam ratione Leui decimatus sit, astruit. Cũ enim progenitor eius decimatus esset, ipse potentia pariter decimatus est, quippe qui tum in lumbis Abrahami erat, ac ex semine eius nasciturus, & in mundum proditurus, etsi nondum natus esset. Nec dixit Leuitæ, sed Leui, ut excellentiam ostẽdat. Papæ, quantũ ausus est? foràs eiecit Iudaica, eamq; ob rem in superioribus prædixit, Segnes facti estis: quia talia dicturus erat, ne resilirent. *Supr. 5.* præparatis igitur ipsis atq; præmunitis ut uolebat, sic iam dicit quæ uult. Non enim quemadmodũ terra recepto semine auget ac crescere illud facit, sic anima uerbũ continet, & alit, & souet. Illic enim natura est quę stabilitatem ac constantiã habet: hîc aũt uoluntas, res innumeris modis uaria, & facilè mutabilis. Quare oportet doctorẽ aut præceptorem multum circunspectum esse, & prouidum dispensatorem.

Si ergo consummatio per sacerdotium Leuiticũ erat (populus enim sub ipso legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, & non secundum ordinem Aaronis dicit?] Iam ante abundè satis Melchisedecum in sacerdotum ordine longè præstantiorem etiam ipso Leui fuisse factum ostendit: nunc rursus aliud argumentũ adducit, ostendens q sacerdotiũ secundum Christum longè sit excellentius Leuitarum sacerdotio: & quod Christi sacerdotiũ sit perfectum, illorum autem imperfectum. Nam si perfectum erat sacerdotium legis, secundum ordinem Aaronis oportebat exurgere sacerdotem, nam Aaron ex tribu Leuitica erat. At qui non secundum ordinem Aaronis, uerùm secundum ordinem Melchisedeci dicitur exurgere sacerdos. Reliquum est igitur, ut ueluti imperfecto illud, aliud quoddam

A quoddam introducatur. Porrò hæc particula ἔτι, id est adhuc, siue præterea, magnã habet emphasim. propemodũ enim hoc dicit: Si Christus secundũ ordinem Melchisedeci fuisset antea, ac deinde lex esset data, non immeritò quis diceret quòd ueluti imperfecto sacerdotio secundum Melchisedec, datum sit sacerdotiũ secundum legem, Aaronis nimirum. Nunc autem posterior est Christus, & aliam sacerdotij formam accepit. Perspicuũ est igitur q ueluti imperfectiore existente sacerdotio Aaronis, aliud introducitur. Quid autem est, Sub ipso populus legem accepit? hoc est, nõ potest quispiã dicere q perfectum quidem sit sacerdotiũ secundum Aaronem: alijs uerò datum est, non ipsis Hebræis: sed enim omnino populo datum est, atq; sub ipso sacerdotio populus legem accepit, hoc est finitũ est, ut uteretur ipso, sicq; incederet, atq; per ipsum omnia ageret. Cur igitur eiectum est? q nimirum inualidum erat.

Translato enim sacerdotio, necesse est ut legis trãslatio fiat.] Ostendit iam legem abolitam esse, & ex consequenti ac meritò aliud testamentum surrogatum. Si enim sacerdotium translatum est, necesse est legem etiã aliam esse. sacerdos nanq; absq; testamento & legibus & præceptis non est. Translatũ est autem sacerdotium non solum ritu & modo, hoc est, ut non sit porrò secundum ordinem Aaronis, sed secundum ordinem Melchisedeci, uerumetiam secundum tribum. Etenim à tribu sacerdotali Aaronis ad regiam tribu Iuda est transpositum. Considera hîc mysterium. Primùm erat regia, sicq; facta est sacerdotalis: perinde ac Christus semper quidem rex, postremò autem pontifex factus est, quando carnem accepit, quando uictimam obtulit.

In quem enim dicuntur hæc, de alia tribu est.] Quomodo sacerdotium quo ad tribum translatũ sit, monstrat. Christus, inquiens, in quem, hoc est, de quo dicuntur hæc, & in quem euenerunt, alterius est tribus, nempe Iuda.

De qua nullus altario præstò fuit.] De qua tribu Iuda, nullus præstò fuit, hoc est, astitit altari, curamq; gessit sacerdotalium operum.

B Manifestum est enim q ex Iuda ortus est Dominus noster.] Grauis est & insignis dictio ἀνατέταλκε, id est, exortus est, ex Balaam prophetia desumpta, dicentis, Orietur stella ex Iacob: & ex Malachia, solem iustitiæ appellante ipsum. Per quæ ostenditur ad illustrationem mundi aduentum Domini factum esse. *Num. 24.* *Mal. 4.*

Ad quam tribum nihil de sacerdotio Moses locutus est.] Omnia enim quæ ad sacerdotium pertinebant, ad Leuiticam tribum retulit: ad tribum uerò Iuda, quæ rei bellicæ imperium spectabant.

Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedec exurgat alius sacerdos.] Quid est manifestiũ? discrimen utriusq; sacerdotij, uel differentia: quod immutabitur sacerdotium & testamentum, nõ solum ex hoc indicatur q ex alia tribu sit qui exurgat sacerdos, & non ex Leuitica, uerumetiam ex hoc quod dicemus, amplius demonstratur. Siquidem iuxta ordinem Melchisedec, & quæ sequuntur, hoc est, quandoquidem secundum ordinem Melchisedec exurgit sacerdos.

Qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum uirtutem uitę indissolubilis.] † Qui Melchisedec non legalium sacerdotum instar factus est, illi enim accipiebant sacerdotium à lege carnalia mandata habente. Circuncide enim carnem, inquit, & ablue carnẽ, & ociare carni, consequeris q bona carnalia. Melchisedecus aũt non sic, sed diuina uirtute factus est sacerdos, ut uiuat semper, ac indissolubile sit ei sacerdotium. Viuere autem, ut suprà memoratum intellige, nimirum q non sit cognita eius mors. Vel relatiuum (qui) de sacerdote accipe. perinde quasi dicat, Qui sacerdos alius, hoc est Christus, non iuxta legale mandatum, carnale accepit sacerdotium, sed per potentiam patris, uel propriam suam, ac indissolubile isthuc sacerdotium retinet. Consectarium autem erat, post carnale, spirituale subsequi ac introduci. Quomodo igitur intulit, Secundũ uirtutem uitæ indissolubilis? Propterea quòd, per carnale, temporarium quid & breue significauit: & congruè ad temporarium hoc & breue subiunxit, uitæ indissolubilis, hoc est propria uirtute ac potentia uiuit Christus.

† *Qui Melchisedec, uel qui alius sacerdos ad utrũuis enim referri posse ait. Chrys. uerò posteriorẽ probat constructionem de sacerdote Christo.*

Contestatur enim, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.] Explanat qui dixerit, Indissolubilis uitæ: quoniam scriptura dicit, in sempiternũ eum esse sacerdotem. Quidam uerò nõ hoc eum efficere intellexerunt, cæterùm qui nõ sit factus secundum legem mandati carnalis. Nam si secundum legem factus esset, ope-

præcium erat eum ſecundum ordinem Aaronis dici ſacerdotem. Nunc uerò poſt- A
quam ſecundum ordinem Melchiſedec ſcriptum eſt, planum eſt ꝙ non ſecundum le-
gem, ſed ſecundum aliam diuiniorem quandam rationem factus ſit.

† οὐδὲν γὰρ, nullũ ſiue neminem, in maſculino genere habet codex Baſilienſis, uti & Theophyl. legiſſe uidetur. alij in neutro.

Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter infirmitatẽ eius & mutilitatẽ:
†nihil enim ad perfectum adduxit lex.] Legis translationem fieri dixit: quo demonſtra
to, inquirit deinceps cauſam. homines enim nos tum tandem quieſcimus, cum cauſam
didicerimus. Ac dicit propter hoc factã eſſe reiectionem, hoc eſt immutationẽ & eie-
ctionem præcedentis mandati, hoc eſt prioris teſtamenti, eo quòd inuentum ſit infir-
mum & inutile. Quid igitur? Nemini profuit lex? profuit quidem: uerùm ut perfectos
faceret, non profuit. Infert igitur: Nullum enim ad perfectum adduxit. Quomodo au-
tem erat infirma? Quòd ſolis denũciaret literis, Hoc fac, iſthuc prętermitte. nihil autem
uirium ſubminiſtrabat, quibus mandata perficerentur: quod nunc cõtingit nobis per
ſpiritum paracletum. At uerò inſultant hîc legem calumniantes hæretici: Ecce, aſſeren
tes, diuus etiam Paulus legem reprehendit. Atenim non dixit eam prauam, ô inſipien
tes, uerùm & inutilem & infirmam, ad conſummandum uidelicet. Quemadmodum
enim lac utile eſt infantibus pro ea ætate, adultis autem & perfectis inutile: haud ſecus
lex imperfectis Iudæis erat utilis, abducens eos ab idolis, & uero Deo adducens, con-
uenientiaq; mandata eis tradens. Perfectiorum autem indigis non porrò utilis eſt.
carnales enim præcipiebat cùm uictimas, tum purificationes, quibus ſpirituales non
indigent: propterea nunc reprobata eſt. Reprobatio autem eſt regnantiũ reprobatio.
Lex itaq; regnabat olim, cum tempus ei relictum eſſet.

Iudæorum ſpes.

Introductio autem melioris ſpei, per quam proximamus ad Deum.] Reprobatum
eſt, inquit, præceptum legale: ſuperinducta uerò eſt ſpes, non qualis erat Iudaica. ſpera
bant enim & illi, cum Deo placerent ſe obtenturos promiſſam terrã, hoſtibus item ſu-
periores ſe futuros, adeoq; omnino incorporalia bona ſperabant. Noſtra uerò ſpes nõ
eſt eiuſmodi, ſed multo potior. cœlum enim ſperamus, ac ut uicini ſimus Deo, atq; aſſi
Suprà 6. ſtamus ac miniſtremus ei unà cũ angelis. In ſuperioribus ſanè dixit, Ingredientem in B
interiora uelaminis: nũc autem, Per quam appropinquamus Deo. Spes enim nos du-
cit ad ipſum diuinum thronum, atq; cum Cherubim collocat.

Et quantum eſt non ſine iureiurando.] En aliud diſcrimen noui ſacerdotis & uete-
rum, & utriuſq; teſtamenti. Non enim ſimpliciter promiſſum eſt Chriſti ſacerdotium,
Ibidem. ſed cum iureiurando: ut abundè ſatis uerbum Dei ratum & firmum redderetur: quod
& ſuprà dixit, Iurauit Deus Abrahamo, ob maiorem certitudinem.

Pſal. 109. Alij enim ſine iureiurando ſunt facti ſacerdotes, hîc uerò cũ iureiurando, per eum
qui dixit ad illũ, Iurauit Dominus, & nõ pœnitebit eum, Tu es ſacerdos in æternũ ſe-
cundum ordinem Melchiſedec.] Sacerdotes, inquit, legis abſq; iureiurando conſti-
tuuntur. de nullo enim inuentus eſt iuraſſe Deus, Tu eris ſacerdos ſecundum legem:
Chriſtus aũt cũ iureiurando quod factum eſt per Deum dicentem ad eum, Tu es ſa-
cerdos, nouo quodam modo. Non enim ſecundum Aaronem, ſed ſecundum Melchi
ſedec Chriſtus eſt ſacerdos.

In tantum melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.] Hoc eſt, quatenus iurauit
ſemper ipſum fore ſacerdotem, nõ enim iuraſſet, niſi maior eſſet. Proinde nouũ quoq;
teſtamentũ ueteri eſt præſtãtius. Quid aũt eſt ἔγγυος, ſponſor? fideiuſſor, mediator.

Et alij quidem plures facti ſunt ſacerdotes, propterea quòd morte prohiberentur
permanere. Hîc autem eo quòd maneat in æternum, ſempiternum habet ſacerdotiũ.]
Excellentiã hîc etiam indicat quã Chriſtus habet ſupra legis pontifices: Illic, inquiens,
multi ſunt, eo ꝙ mortales ſunt: hîc uerò unus eſt, eo ꝙ ſit immortalis. Habet igitur ſacer
dotiũ ἀπαράβατον, ſempiternũ, hoc eſt, quod non præcidatur, nec ſucceſsionẽ recipiat.
Animaduertis tanto maiorem eſſe Chriſtũ, quanto immortale pręſtantius eſt mortali.

Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt accedentes per ipſum ad Deũ.] Quia, inquit,
immortalis eſt, poteſt omnibus præeſſe ac ſeruare in perpetuum, hoc eſt, non tempora
riam ſalutem impertiri, ſed enim perpetuam, tam hîc q̃ in futura uita. Siquidem in ue-
teri teſtamento pontifex etiamſi præclarus & omnibus admirationi eſſet, illo tamen
1. Reg. 7. & 9. & 16. ſolummodo tẽpore offerebat, quo pontifex erat, uelut Samuel, & qui illi ſimiles: poſt-
hac autem non item, morte nanq; impediebantur. Hîc autem ſempiternus, ac nun-
quam

quam non uiuens eſt pontifex: igitur perpetuò etiam ſeruare poteſt hoc eſt ſemper ac- A
cedentes per ipſum, hoc eſt per fidẽ in ipſum. Nam qui in filiũ credit, omnino ad patrẽ Ioan. 14.
accedit, nam ipſe eſt uia ad patrẽ: quã qui apprehenderit, ad patrẽ diuertit & hoſpitat.

Semper uiuens ad interpellandum pro ipſis.] Propter carnem adeò humiliter hoc
dictum eſt: ſecundum carnem enim pontifex eſt ſanè, quatenus autem pontifex eſt, ea-
tenus intercedere dicitur. Nam qui mortuos excitat & uiuificat inſtar patris, quomo-
do iam ubi conſeruare eum conuenit, interpellat? Qui omne iudicium habet, quomo- Ioan. 5.
do intercedit? Qui emandat angelos, ut hos quidem in caminũ iniiciant, illos uerò con Matt. 13.
ſeruent? Propter humanam igitur naturam hoc dictum eſt, ꝙ intercedat. Condeſcen-
dens enim atq; attemperans ſeſe auditoribus Paulus, Ne metuatis, inquit, neq; dicatis,
Næ amat quidem nos, & fiduciam habet ad patrem, ſed non ſemper poteſt curam ge-
rere noſtri, ne hoc dicatis. Viuit enim: & ſemper pontificium opus pro nobis perficere
poteſt. Quando autem humanitatem dixero, nõ ſegrego ipſam à diuinitate, una enim
enim utriuſq; eſt perſona uel ſubiectũ. Do uerò auditoribus, ut quę utramuis naturam
deceant, intelligant. Præterea illud ipſum ꝙ Chriſtus carnem ferens patri aſsidet, inter-
ceſsio eſt pro nobis, tanquam caro pro nobis exoret patrem, ut quæ ob hoc ipſum
omnino ſit aſſumpta, nimirum ob noſtram ſalutem.

Talis enim decebat ut nouus eſſet pontifex, ſanctus, innocens.] Perſpicuum eſt
ex his, ꝙ & hæc de carne loquatur, & quæ antehac dixit. Quis enim de Deo talia dixe ὅσιος quis.
rit, & non erubeſcat incomprehenſibili illi naturæ hæc apponere? Sanctus igitur eſt ἄκακος
qui nihil eorum quę facere debet omittit. ἄκακος aũt, hoc eſt dolo & malo carens. Non quis.
enim inuentus eſt, inquit, in ore eius dolus. 1. Petr. 2.

Impollutus.] Neq; has quiſpiam dixerit Dei eſſe laudes: naturam enim habet ut nõ
polluatur. Atqui perſpicuum eſt quòd de humanitate unius Chriſti hæc dicat.

Segregatus à peccatoribus, & excelſior cœlis factus.] Pontifices legales, inquit, etiãſi
cætera fuerint ſancti, ut homines tamen aliquid uitij attrahunt, nec omnino ſeiuncti
ſunt à peccatoribus. Qui enim hoc fieri poſsit, cum & ipſi peccatis ſint obnoxij? Præte- B
rea nemo ipſorum in cœlis fuit: noſter uerò hic pontifex, præterquam ꝙ plenus ſit om
nis uirtutis, & à peccatoribus ſegregatus, altior etiam ipſis cœlis factus eſt, ſuper pater-
no ſolio ſedens. Cum factus ait, rurſus planum fit ꝙ de Chriſto loquatur ſecundum car
nem. Vt Dei enim uerbum, ſemper erit cœlis altior.

Qui non habet neceſsitatem quotidie quemadmodum pontifices prius pro ſuis de-
lictis hoſtias offerre, deinde pro populi.] Noſtrum pontificem à peccatoribus ſeiun-
ctum eſſe cum dixiſſet, dilatat nunc, & fuſius iſthuc commonſtrat. Adeò liber eſt à pec
catis, inquit, ut & uictimam uel hoſtiam offerens proprium corpus, non pro ſemetipſo
hoc obtulerit, quomodo enim, qui peccatum non fecerat? ſed pro nobis. Inſuper & a-
liud colligitur. Legis Moſaicæ pontifices quotidie offerebant, ut qui non poſſent ſe-
mel purificare. Noſter autem pontifex huiuſmodi obtulit ſacrificium, quod adeò præ-
clara potuerit, ut ſemel per ipſum uniuerſum mundũ purgarit. Quare & in hoc excel-
lit illos Chriſtus.

Hoc enim fecit ſemel ſe offerendo.] Quale hoc? ut offerret pro populi peccatis, non
pro ſemetipſo. ſemel, inquit, ſacrum fecit, poſtea uerò ut Dominus ſedet. Ne enim
cum audis eum eſſe ſacerdotem, exiſtimes eum perpetuò ſtare, ac miniſtrum eſſe, oſten
dit quòd per diſpenſationem factus eſt ſacerdos: diſpenſatione autem tranſacta, pro-
prium rurſus decus & faſtigium recepit.

Lex enim homines conſtituit pontifices, infirmitatem habentes.] Ne intelligas ꝙ
ſemel quidem obtulerit, uerumetiam pro ſemetipſo: aſtruit nunc quòd non pro pro- † ψιλοὺς,
priis obtulerit uictimã peccatis: lex enim †nudos & ſimplices homines pontifices facit nudos, diui-
infirmitati obnoxios, hoc eſt, q nõ poſsint obſiſtere peccato, ſed qui ceu infirmi impin- nitate ca-
gant, & in errores & peccata ruant. Hîc uerò qui adeò potens eſt ut filius, quomodo rentes.
peccatum habeat? peccato aũt nõ infectus, cur offerret pro ſeipſo? Sed ne pro aliis qui- Rom. 5. &
dem ſæpenumero, ſed ſemel tantum. Cum enim potens eſſet, ſufficiebat per oblatio- 14. & 1.
nem quæ ſemel fieret, totũ ac uniuerſum perficere. Per infirmitatẽ aũt, ipſum pariter Cor. 8. &
peccatum intelliges, perinde ac ſæpenumero Paulus hîc dicit: uel ipſam adeò mortẽ. 11.
Nam cũ mortales eſſent legales pontifices & infirmi, neq; ipſi peccatis caruerũt, neq; a-

lios ab iſs mũdare potuerũt. Noſter uerò immortalis eſt & fortis. Audi uerò & reliqua.

Sermo autem iuriſiurandi quod poſt legem eſt, filium in æternum perfectum.] Obſerua contraria. Illic lex, hîc ſermo uerò iuriſiurandi, hoc eſt, certiſſimus, ueriſſimus: illic homines ſerui omnino, hîc uerò filius, Dominus uidelicet: illic infirmi, hoc eſt, impingẽtes, peccatis infecti, morti obnoxij: hîc uerò in ſempiternũ pfectus, hoc eſt, potẽs, ſempiternus, nõ nũc ſolũmodo impeccabilis, ſed ſemper. Si igit perfectus eſt, ſi nunquã peccat, ſi ſemp uiuit, quomodo igitur pro ſeipſo obtulit, aut alioqui pro alijs frequẽter?

CAPVT VIII.

Caput quid dicatur.

CApitulum autem ſuper ea quæ dicuntur, Talem habemus pontificem, qui conſedit in dextera ſedis maieſtatis in cœlis.] Capitulum ſiue caput ſemper quod maximũ eſt, & ſumma rei dicitur, & ſiquando quiſpiam quod præcipuũ eſt, ſe paucis comprehenſurum dicit, in ſumma ſeſe uerba facturum dicit. Vt enim caput, licet paruum ſit, præcipua tamen corporis pars eſt: ait igitur etiam nunc apoſtolus, Caput autem, eorum quæ dicuntur, hoc eſt, ut dicam quod maximum eſt & præcipuum, breuibus, Deum habemus pontificem, conſidere enim, nullius eſt alterius, quàm Dei. Obſerua autem quòd quum alia multa humilia dixiſſet, quod genus ſunt, pontifex, intercedere ad patrem, & quæcunq; humanitatis ſunt, in altum aſcendit, & ad id quod deitatis eſt nempe ſedere. Facit autem hoc ſemper, ſicut & præceptor eius in euangelio, ut per parua & humilia manuducat auditorem ut uerbum recipiat, alioqui enim non aſſequitur auditor, niſi paulatim aſcendat: per ſublimia autem diſces quòd illa ſe demittendo & ad captum humanum ſe accommodando, dixerit. Thronum autem maieſtatis, patrium dicit, uel quòd pater etiam ipſa maieſtas dicatur; uel quòd ſimpliciter thronus maieſtatis, ſit thronus maximus.

Sedere deitatis eſt.

Sanctorum miniſter.] Quemadmodum terreni pontifices ingredientes in ſancta ſanctorum miniſtrabant, hunc ad modum reuera ſanctorum, ac uerorum arcanorum, ſupercœleſtium nimirum, eſt miniſter. Videtur autem ſibi ipſe hîc aduerſari Paulus. in primordijs enim epiſtolę dixit, Ad quem angelorum dixit, Sede? &, Nonne omnes ad miniſtratorij ſpiritus ſunt? quaſi uidelicet adminiſter ſedere non deberet. Hîc uerò poſteaquam aſſeruiſſet eum ſedere in dextera throni, rurſus inducit eum miniſtrum. Quî igitur iſthuc fit? Aut ut omnino indulgeat auditoribus, atq; humilia ſummis permiſceat, hæc dicit. Vel ut nonnulli intellexerũt, miniſter ſanctorum, pro ſanctificatorum ab ipſo hominum. Noſter enim, inquit, pontifex eſt.

Suprà 1.

Ac tabernaculi ueri quod fixit Dominus, & non homo.] Hîc excitat eos qui ex Iudæis crediderant. Quia enim ueriſimile erat eos dubitando dicere, Tabernaculum huiuſmodi non habemus. En maius, inquit, tabernaculum hîc & uerum, cœlum ipſum. Vetus nanque tabernaculum figura erat huius, & illud quidem homo fixit, uel Beſeleel, uel Melchiſedec, hoc autem Deus. Hinc obſerua ſecundum diuum Ioannem Chryſoſtomum, quòd cœlum neq; moueatur, neq; rotundum ſit, utraq; enim tollit quod ait, fixit.

Exod. 4.

Cœlum beatorum neq; mouetur, neq; rotundum eſt.

Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur, unde neceſſe eſt & hunc habere aliquid quod offerat.] Quia dixerat eum ſedere, ne impoſturam arbitreris dicere eum ſacerdotem eſſe, etiamſi, inquit, ſedeat, propterea tamen non amiſit ut ſit pontifex. omnia namque quæ ſunt pontificum, habet, ac quemadmodum illi offerunt, ſic & ipſe obtulit ſemetipſum. Sedere nanque dignitatis eſt ipſius: pontificatu autem fungi, multæ magnæq; eſt clementiæ. Quin & aliter intelligere licet. Quandoquidem inquirerent nonnulli quur mortẽ ſubijſſet, ſi filius Dei ac ſempiternus erat, diluit hoc, inquiẽs: Poſtquam ſacerdos erat, ſacerdos autem ſine hoſtia nõ eſt: neceſſarium erat habere quiddam & hunc quod offerat. Hoc autem nihil erat præter ipſius corpus. neceſſariò itaque mortuus eſt. Inter donum ſiue munus, & hoſtiam ſiue uictimam, ſi exactam ſpectes rationem, aliquid eſt diſcriminis. θυσίαι, uictimæ uel hoſtiæ ſunt, per ſanguinem & carnem oblationes: uel quòd exactius eſt, omnia, quæ per ignem ſacrificantur. θυσίαι enim, id eſt uictima, propriè eſt à uerbo θύειν, quod eſt θυμιᾶν, hoc eſt adolere, uel ſuffitum edere. Dona autem ſunt, ut fructus, & quæcunq; alia incruenta & igni carentia. Interim tamen & indiſcriminatim in ſcriptura uſurpata inueniũtur. ut, Reſpexit Deus ad Abel, & ad dona uel munera eius, fuerant aũt ex primogenitis

Donum & uictima differunt.

Gen. 4.

A mogenitis & ex ouibus. Ad Cain autem & uictimas eius non attendit, atqui à fructib. terræ erant. Sin quiſquam explanare & adæquare conetur hoc frigidis dilutionibus, quas ne ipſi quidem ignoramus, ſeipſum tamen neſcio quomodo abſoluet, ne inſimuletur indiligentis ſcripturarum lectionis. Sæpe nãq; alibi indiſcriminatim hæc ſunt poſita. Poſſem aũt innumeros locos innumeris conferre & apponere, niſi ineptum hoc uideretur negocium: attamen ſufficiet nobis hîc ipſe Apoſtolus, qui ſimpliciter quæcunq; offeruntur, ſic appellare conſueuit in ſequentibus, & audi.

Nam ſi ſuper terram eſſet, non eſſet ſacerdos, cum ſint ſacerdotes qui offerant ſecundum legem munera.] Adhuc illud cõfirmat. Etiamſi non ſit infrà ſuper terram, ſed ſuprà in cœlis, non prohibetur tamen propterea, quin ſit ſacerdos. Animaduerte autem hîc ſapientiam. Ex quo enim magis quiſpiam colligeret eum nõ eſſe ſacerdotem, nimirum quòd non habeat locũ ſuper terrã, in quo pontificatus munere fungatur, ex hoc ipſe potius confirmat quòd ſit ſacerdos. Propter hoc ipſum, inquit, ſacerdos eſt, quòd in terris locum nõ ſit nactus. Si enim ſuper terram eſſet, ſacerdos non eſſet. erant enim alij in terris ſacerdotes, & ad factionem res iſta pertinere uideretur. Iam uerò cũ ipſum cœlum habeat locũ, & illuc corpus ſuum tranſtulerit, illic interpellat pro nobis ad patrem: itaq; quia in ſupernis eſt, propterea magis eſt ſacerdos.

Qui exemplari & umbræ deſeruiunt cœleſtiũ.] Hîc excellentiam oſtendit ſacerdotij quod hic inferne gerimus: uetus quidem exemplar & umbram nominãs, noſtra uerò, cœleſtia. Quãdo enim nihil terreſtre, ſed omnia ſint ſpiritualia quæ in myſterijs trã ſiguntur & ſacramentis, ubi hymni angelici, ubi claues regni cœlorum, peccatorumq; remiſſio, & rurſus nexus & ligatio, quando noſtra converſatio in cœlis eſt, quomodo non cœleſtia, quæ ſunt apud nos? Horum igitur figuræ fuerunt & exemplaria, hoc eſt, obſcuræ picturæ, quæ in ueteri teſtamento ſubmonſtrata ſunt Moſæ.

Sicut reſponſum eſt Moyſi cum conſummaturus eſſet tabernaculum. Vide enim, in quit, omnia facito ſecundum exemplar quod tibi oſtenſum eſt in monte.] Poſtquàm ea B que oculis noſtris cernuntur, magis deprehendimus, q̃ſ que per auditum diſcimus, propterea Deus Moſi monſtrauit omnia, non ſolùm conſtitutionem tabernaculi, uerumetiam quæ ad ſacrificia & aliam culturam pertinerent.

Exod. 25.

Nunc autem excellentius aſſecutus eſt miniſterium.] Ab illa ſententia hæc dependent, nimirum: Si enim ſuper terram eſſet, non eſſet ſacerdos. Iam uerò cum ſuper terram non ſit, ſed cœlum habeat ſacerdotio ſuo locum, excellentius aſſecutus eſt miniſterium, hoc eſt, non eſt ei miniſterium tale, quale eſt pontificum ſuper terram, ſed cœleſte, tanq; locum habens propriũ ſacrificij cœlum.

Quanto & melioris teſtamenti eſt mediator.] Cum extuliſſet Chriſti ſacerdotiũ à loco, à ſacerdote & uictima, ſic & teſtamenti excellentiam ponit. Atqui dixit quidẽ etiã prius imbecille eſſe & inutile uetus teſtamentũ, propter infantiã & imbecillitatẽ auditorũ, ſed ptinus ab ea diſceſſit diſputatione. Nũc aũt hac de re diſſerẽdo diutius immoratur, cõmonſtratq; nouũ teſtamentũ eſſe præſtantius ueteri, hoc eſt euangeliũ, cuius & mediator ac dator eſt Chriſtus. Ipſe namq; nobis Euangelij miniſter factus eſt, ſerui forma accepta, quemadmodum legis mediator erat Moyſes.

Suprà 9.

Quod in melioribus rèpromiſſionibus ſancitũ eſt.] Quod potiſſimùm eos qui ex Iudæis crediderãt fideles recocillabat, hoc ponit, nempe quòd teſtamenti noſtri meliores ſint & præſtãtiores promiſſiones. Nõ enim terrę bona, proliſq; fœlicitas, & liberorũ abũdantia, ſed cœlorũ regnũ Euangeliũ ſeruantib. pmiſſũ eſt. Ne igit ſitis puſillanimes, excellentiores ſunt euãgelij promiſſiones, ſtultũ eſt aũt potiora habentes defatigari.

Deut. 28.

Si enim primum illud erat irreprehenſibile, non utiq; ſecundi locus inquireret.] Cõſidera ordinem. Dixit melius eſſe teſtamentum ſecundũ Chriſtum, ueteri. Vnde hoc planum fit? quoniam, inquit, in melioribus promiſſionibus ſancitum eſt. Nã ſi potiores ſunt promiſſiones, & retributiones, perſpicuũ eſt quòd melius ſit etiã teſtamentũ, ac promiſſa diuiniora. Vnde aũt liquet q̃ præſtãtiores ſint promiſſiones? Quia illud quidem reiectum & abrogatum eſt, inquit, hoc uerò ſurrogatum. Propterea nanq; nouũ teſtamentum regnat, & primatum obtinet, quia melius & perfectius. etenim ſi illud eſſet irreprehenſibile, hoc eſt, ſi irreprehenſibiles faceret, nequaquã alterũ introduceret. Vel perinde ac peculiariter conſueuimus dicere, Nõ eſt irreprehenſibilis domus, p̃ eo

quod est, defectum habet uel putredinem: sic & uetus testamentum dicit non esse irre
prehensibile, non quòd prauum sit, uerùm quòd non possit consummare, ut quod par
uulis traditum sit. A

Incusans enim eos dicit.] Nõ dixit, Incusans ipsum, uidelicet testamentum: sed, Eos,
hoc est Iudæos, qui non potuerunt consummari per legis præcepta.

Hier.13. Ecce dies uenient, dicit Dominus, & cõsummabo super domum Israel, & super do
mum Iuda testamentum nouum.] Apertius hîc demonstrat uetus testamentum esse an
tiquatum & abrogatum. Deum enim per Hieremiam inducit loquentem. Aliud no
uum fœdus disponam, hoc est, nuper omnino institutum, non quemadmodum intelli-
Esdr.16. gunt Hebræi, quòd Esdras renouarit scripturam, non enim per eum noua facta est scri
ptura, sed rursus uetus mansit, etiamsi ab illo recollecta sit.

Non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in diebus quibus appre
hendi manum eorũ, ut educerem illos de terra Aegypti.] Ne quis suspicetur fœdus ac
testamentum illud eiectum esse, quod pepigerit Dominus cum Abrahamo, adiecit, In
Exo.32. die qua apprehendi manum eorum. Fœdus enim, inquit, quod est in Exodo, eiscere
Gen.22. uolo, quod datum est in monte Sina patribus uestris qui uitulum fecerant. Testamen-
Galat.3. tum enim seu fœdus ad Abrahamum factum, in Christo cõsummatum est. In semine,
inquit, tuo benedicentur omnes gentes. In semine tuo, qui est Christus.

Quoniam ipsi non permanserũt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Domi
nus.] Viden' primùm à nobis mala initium ducere? Ipsi, inquit, non permanserunt, pro
pterea & neglexi eos. Bona quidem & beneficia ab ipso ordiuntur & originem ducũt.
Quasi ergo se defendat, causam ponit ob quã derelinquat eos: propter ipsorum, inquit,
inconstantiam.

Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Domi
nus.] Post dies illos, quales? Nonnulli dicunt dies exitus, in quibus data est lex Mosai-
ca. Mihi autem uidetur de illis diebus loqui, de quibus pauloantè dixit, Ecce dies ue-
nient. Cũ ergo uenerint dies illi, huiusmodi testamentũ disponã, quale deinceps audies. B

Dans leges meas in mentem ipsorum, & in corda eorum inscribam illas.] Ostendat
hîc quæso Iudæus quando legem sine scriptis acceperit. Etenim post reditum è captiui
2.Esdr.8. tate Babylonica, literis mandata est ab Esdra. Apostoli uerò nihil scriptum acceperũt:
Act.2. enimuero in cordibus suis acceperunt legem spiritus. Hinc Christus dixit, Paracletus
Ioan.14. ubi uenerit, suggeret uobis omnia, ac docebit uos omnia.

Et ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.] Hoc transactum est per euan-
gelium. Qui enim antea idola colebant, nunc uerum Deum agnoscentes, populus
eius facti sunt.

*ἐπὶ πολίτην ciuem: alij legũt ἐπὶ πλησίον proximum. Et non docebunt unusquisq; * ciuem suum, & unusquisq; fratrem suum, dicens, Co
gnosce Dominũ: quoniam omnes scient me à paruo ipsorũ usq; ad magnum ipsorũ.]
Doctrinam hîc laboriosiorem institutionem dicit. Ecce enim palàm cernimus quòd nõ
multis uerbis apud mentis cõpotes indigeamus ut persuadeamus eis ut Christo fidẽ ad
hibeant. Iudaica quidem legislatio in unũ angulum concluſa erat, paucicq; hanc norãt:
Apostolorum autem sonus in omnem terram est egressus. Et aliter: Cum Deus super
terram in carne uersatus esset, naturãq; nostram per assumptionem deificasset, resplen
duit in omnium animis ueræ cognitionis Dei lumen, ac ueluti quædam aptitudo insi-
ta est humano ingenio per gratiam, ut Deum uerum agnosceret.

Quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum & iniquitatum eo-
rũ non memorabor amplius.] Per baptisma abluens nos à sordibus præteritorũ pecca
torum, non amplius meminit eorum quæ antea fuere abluta.

Cum dicit nouum, antiquauit primum.] Interpretatur propheticum uocabulum, in
quiens: Quia hoc ipsum quod omnino nouũ nominauit, indicat primũ uetus uideri.

Quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est.] Accepta à propheta li-
bertate & fiducia, deinceps legem taxat, ostendens nostra nunc florere. Ex prophetì-
co autem dicto uetustatis uocabulum adeptus est, à se ipso autem senectutis adiecit,
ac deinceps necessariò intulit obscurationem quæ debeatur legi. perinde quasi dicat:
Non importunè nouum uetus repulit, siue cessare fecit. propter ipsum senium enim
& uetustatem eius hoc factum est: hoc est, propter imbecillitatem & inutilitatem.
perinde

A perinde ac alio in loco dicit: Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur Rom.8.
per carnem.

CAPVT IX.

HAbebat quidem prius iustificationes culturæ.] A sacerdote, à sacerdotio, à testa-
mento cõmonstrauit quòd prius illud finem esset habiturũ: iam & ab ipsius taber
naculi forma idem commonstrat. Tres enim fuerunt loci, exterior quidem omnibus,
& Iudæis & Græcis destinatus: deinde erat uelamen, intra quod ingrediebantur sacer
dotes quotidie sacrũ facientes. Hic aũt locus appellabat Sancta: quæ typus fuerunt ue
teris testamenti, uictimarum uidelicet & oblationum quæ per sanguinem illic perage-
bantur. Sancta uerò sanctorum nostri mysterij siue sacramenti figura fuerunt. Habe-
bat igitur primum, hoc est uetus testamentum, iustificationes, hoc est, symbola, institu-
ta, legislationes. Atenim tum habebat, nunc uerò non habet: cessauit enim.

Et sanctum * seculare.] Mundanum uel seculare appellabat, quia omnibus ad id pa- *κοσμικὸν mundanum
tebat aditus, eratq; locus cõspicuus & apertus in ea domo, ubi Iudæi, Nazaræi, prosely-
ti, Græci. Quia igitur & Græci in illud ascendere poterant, seculare appellat.

Tabernaculũ enim factum est primũ, in quo erant candelabra, & mensa, & proposi Exod.40.
tio panum, quæ dicitur sancta.] Primùm appellat hoc, respectu eius loci qui dicitur
Sancta sanctorum, quia medium erat hoc. Ante ipsum autem erat æreum altare holo
caustorum sub dio constitutum: deinde uelamine extenso, imò uero attractorio
potius, * medium hoc erat tabernaculum, in quo erant candelabra, & mensa, & pa- *Medium hoc dicetur si sanctũ seculare primum uoces.
num propositio.

Post secundum autem uelamen, tabernaculum quod dicitur sancta sanctorum.] Ani
maduertis hic primum fuisse uelamen, quod ἐπισπαστὸν, hoc est attractorium scriptura
appellat, ueluti quod cõuoluatur & attrahatur, quod dirimebat aulam siue locum illũ
subdialem, in quem ingrediebantur omnes communiter, in quo & sacrificabant super
æreo altari, à tabernaculoundiq; capiente sacerdotes sacra ministeria perficientes. Hoc
B ubi transisses, erat rursus alterũ uelamen, & intra hoc tabernaculum quod dicitur San
ctum sanctorum, in quod nemo alius introibat præter solum pontificem, idq; semel in Exod.30.
anno. Tabernaculum autem ubiq; uocat, quod illic Deus habitaret ac ueluti taberna-
culum siue tentorium poneret.

Aureum habens thuribulum, & arcam testamenti circumtectam ex omni par-
te auro.] Arcam testamenti seu fœderis appellat, ut quæ tabulas haberet quæ legem
complectebantur.

In qua urna aurea habens manna, & uirga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ testa- Exod.16.
menti.] Hæc omnia Iudaicæ ingratitudinis erant monumenta. Urna quidem habens
manna, eo quòd murmurarint aduersus isthuc, cum nouo isto cibo diuinitus ac cœli-
tus alerentur, & in posteros memoria Dei benignitatis, & illorum amarulentiæ trans-
mitteretur. Virga autem Aaronis, propter contradictionem aduersus illum excita- Num.17.
tam. Tabulæ uerò testamenti, quandoquidem primas confregerant per idololatriam. Exod.25.
Quæras hîc, Qui ergo in libris Regum scriptum sit quòd non erat aliud quiddam in 3.Reg.8.
arca præter tabulas, nunc uerò & urnam apostolus, & uirgam Aaronis huc repositam
asserit? Fortasse igitur ut qui optimè institutus erat in rebus Iudaicis à Gamaliele, ex Act.22.
traditione hoc habebat, postquam hodieq; Pharisæorum sectam ex Hebræis tuentes,
adsentiuntur rem ita sese habere. Veruntamen primùm non fuit, cæterùm quãdo erat
occultanda arca temporibus Hieremiæ, forsan, inquiunt, reposita sunt & hæc in arcã.

Supra ipsam autem.] Videlicet arcam.

Cherubim gloriæ.] Vel quòd celebria essent Cherubim, uel quòd ministrarent Deo,
& ad gloriam eius pertinerẽt. Hæc aũt studiosè attollit, ut nostra ostendat esse maiora.

Obumbrantia propitiatorium.] Propitiatorij dicebatur operculum arcæ, ut ex ipsa Propitiato-
scriptura exactius discest: nec decipiaris quorundam uerbis, ut aliud quiddam esse pu- rium.
tes. Significabat autem Christũ, qui propitiatio factus est pro peccatis nostris. Obsigna Rom.3.
uit autem omnia quæ erant in ueteri testamento, atq; communiuit Christus.

De quibus non est modò dicendum per singula.] Indicat hîc non fuisse sola hęc quę
cernerentur, sed ænigmata quædam fuisse, quorum consideratio & explicatio longio-
ri cùm tempore tum spacio indigerent.

His

His uerò ita compoſitis, in primum quidem tabernaculum ſemper ingrediuntur ſacerdotes ſacrificorum officia conſummantes.] Erant quidem hæc, ſed non perceperũt ea Iudæi, præ arcente uel diſſeparante eos uelamine. Nobis autem ſeruabantur hæc, quibus præfigurabantur. A

In ſecundum autem ſemel in anno ſolus pontifex.] Obſeruas figuras iam præceſſiſſe. Ne enim dicant, Semel tantùm per Chriſtum facta eſt hoſtia, & quomodo omnes ſanctificauit? commonſtrat hoc antea ſignificatum eſſe, quandoquidem ſanctior erat magisq; tremenda in ueteri etiam teſtamento ſemel à pontifice oblata uictima.

Non ſine ſanguine.] Quia hoſtiam appellauit crucem, neq; ignem habentem, neq; ligna, quæ nec ſæpe etiam offerretur, indicat ueteris teſtamenti hoſtiam etiam talem fuiſſe. ſemel enim in ſanguine offerebatur. Quæſierunt autem nonnulli, quomodo in
Exo. 30. Exodo ſcriptum ſit: Quoniam faciet ſuffitum ſuper aureum thuribulum (quod uidelicet in ſanctis ſanctorum erat) Aaron, ex incenſo confectionis ſubtilis manè: manè quã do apparauerit lucernas, faciet ſuffitum ſuper ipſo: & quando tetigerit Aaron lucernas ad ueſperam, uaporem faciet ex thymiamate aſſiduitatis. Proinde quolibet die bis ingrediebatur, inquiunt, pontifex in ſancta ſanctorum, ut faceret ſuffitum ubi erat aureum thuribulum. Quomodo igitur apoſtolus hîc dicit ſemel in anno ingreſſum? Diluunt autem hoc, nempe quòd cum ſanguine quotannis ſemel ingrederetur, cum thymiamate uerò bis in die. Noueris tamen quòd perperam dubitarunt & inſcienter. nõ enim aureo thuribulo bis in die uaporem & bonam fragrantiam faciebat Aaron, ſed ſuper aureo altari: hoc uerò non erat in ſanctis ſanctorum, uerùm in medio tabernaculo, in quo erant candelabra & menſa: quandoquidem cum aureo thuribulo ſemel ingrediebatur in anno in ſancta ſanctorum. aliud enim thuribulum, aliud altare erat. Appoſui autem dubitationem, ut ne ab alijs audiens qui hęc legerit, in errorem inducatur, exiſtimans eam dubitationem eſſe ſanam.

Quem öffert pro ſeipſo, & populi ignorantijs.] Rurſus pro ſeipſo, inquit. Pontifex enim legalis pro ſeipſo offerebat, Chriſtus autem non pro ſeipſo: quomodo enim, qui ſegregatus erat à peccatoribus? Itaq; magnum eſt diſcrimen inter hunc & illum. Ignorantijs autem dixit, non peccatis, in maiorem metum coniiciens & ueteres Iudæos, & B

Peccamus etiam ignorantes. omnes, ac comprimens faſtum & ſuperbiam. Etiamſi uoluntarius non peccaſti, ignorans tamen peccaſti, à quo nemo eſt purus. Quidam exiſtimarũt quòd hinc diſcrimen oſtendẽs ſacrificij Chriſti & legis oblationum, ſic dixerit: Legis oblationes & ſacra, ex ignorantia admiſſa delicta remittebant: Chriſti autem ſacrificium, peccata etiam ſcienter commiſſa, dimittit & condonat.

Hoc ſignificante ſpiritu ſancto, nondum propalatam eſſe ſanctorum uiam, primo tabernaculo adhuc habente ſtatum.] Orditur deinceps anagogicè, ac diuiniori quadã ratione contemplari quæ de tabernaculis dicuntur: Quia, inquit, ſancta ſanctorum in acceſſa erant reliquis ſacerdotibus, quæ figura ſunt cœli. Nam primum tabernaculum, hoc eſt quod erat poſt exteriorem æream aram, primò ſtatim occurrens, perpetuò ipſis quidem patebat, ſymbolum cum eſſet cultus & rituum legalium, typicè ſignificabat, quod quandiu conſiſteret tabernaculum: hoc eſt, tantiſper dum lex floreret & regnaret, perficerenturq; ſecundum eam culturæ & ſacra, in ſancta ſanctorum non pateret aditus, hoc eſt, in cœlum ingreſſus talia ſacra perficientibus, uerùm non conſpicuus eſſet hiſce, ſed occluſus, ſoli autem uni pontifici Chriſto ſegregata fuit hæc uia, & deſtinata.

Quæ eſt parabola temporis inſtantis, in quo munera & hoſtiæ offeruntur, quæ non poſſunt iuxta conſcientiam perfectum facere ſeruientem.] Quod præmemorauí, illud nunc apoſtolus ait, Tabernaculum illud in quod ſemper ingrediebantur ſacerdotes, erat parabola, id eſt figura & adumbratio ſecundum legem inſtantis temporis ante aduentum Chriſti. Quo tempore eiuſmodi ſacrificia offeruntur adeò imbecillia, ut non poſſint ſecundum conſcientiam, hoc eſt, interiorem hominem, conſummare talia offerentes, corporum enim ſordes, non animarum purgabant. non enim adulterium aut ſacrilegium remittere potuerunt.

Tantũmodo in cibis & potibus & in uarijs baptiſmis & iuſtificationibus carnis, ad tẽpus uſq; correctionis impoſita.] Tantũmodo, inquit, impoſita hominib. qui tũ uiuebant

Abant, & iniuncta de cibis & potu. Hoc enim, inqt, ueſcere, hoc uerò ne ueſcaris. Quo- *Leuit. 10. & 11.*
modo autem dixit potum? Atqui de potuũ differẽtia nihil tradidit lex. Vel igitur hoc dicit, quod ſacerdos non debuerit bibere uinum quãdo ingreſſurus eſſet in ſancta. Vel de his dicit qui uota, hoc eſt, promiſſiones faciebant de uini abſtinentia, ſicut & Nazarei: uel ut ſimpliciter uileſcere faciat huiuſmodi ordinationes & ritus, atque ut eos perſtringat, hoc dixit. Varij aũt baptiſmi apud eos erant. nam ſi mortuum attigiſſet quiſpiam uel leproſum, & ſi ſemine fluxiſſet aliquis, abluebatur, eaq; ratione uidebatur mundus reddi.] Hæ autem iuſtificationes fuerunt carnis, hoc eſt, mandata carnalia carnem purgantia, adeóque carnaliter iuſtificantia eos qui ſecundum carnem impuri cenſebantur. Non tamen ad finem uſque talia mandata ceruicibus eorum imminere debebant, cæterùm ad tempus correctionis, hoc eſt ad Chriſti uſq; aduentum, qui hęc emendaturus erat, ac uerum & ſpiritualem Dei cultum introducturus. Quia uerò lex graue iugum erat, meritò dixit Impoſita. perinde ac in Actis apoſtolorũ memoriæ proditum eſt: Quid tentatis imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum, quod neq; *Num. 19.* *Iudæorũ baptiſmi uarij* *Act. 15.* patres noſtri baiulare potuerunt?

Chriſtus autem accedens pontifex futurorum bonorum.] Veteris, inquit, teſtamenti cultus non introijt in cœlum: Chriſtus autem accedens, ſemel ingreſſus eſt in ſancta, ad eum enim uſq; locum redditur ſententia. Non dixit autem factus, ſed accedens pontifex, hoc eſt, in hoc ipſum ueniens. Non prius acceſſit, & deinde caſu ita eueniente, factus eſt pontifex: ſed ſcopus quur in terram ueniret, pontificatus erat. Nõ dixit autem eorum quæ mactantur & ſanctificãtur pontifex, ſed enim futurorum bonorum: tanq; non poſſit ſermo exhibere uniuerſum exactè, ſimpliciter & indefinitè bona uocauit quæ nobis conferuntur. Futura uerò dixit, conferendo ad legis tempus. Vt enim illud inſtans uocauit, ſic quæ Chriſti ſunt, futura appellat, ad comparationem illius, uel reuelandorum etiam nobis in futuro ſeculo myſteriorum.

Per amplius & perfectius tabernaculũ.] Carnem dicit hîc maius eſſe tabernaculum,
B quatenus & Deus uerbum, & omnis ſpiritus operatio demoratur in ipſa. Non enim ex menſura impertit Deus ſpiritum. Perfectius autem, tanquã perfectiora tranſigens.

Non manufactũ, id eſt non huius creationis.] Hîc inſultant hæretici, dicentes cœleſte eſſe corpus & æthereum. Atqui ſi cœleſte putaſſet apoſtolus & æthereum, quomodo dixiſſet non huius eſſe creationis? non enim extra creaturas cœlum eſt. Quid igitur eſt quod dicit? Quoniam uetus tabernaculum manus Beſeleeli artificis fecerunt, Dei autem uerbi tabernaculum ſpiritus conſtituit: propterea dixit ipſum non eſſe huius creationis, id eſt harum creaturarum, cæterùm ſpirituale & diuinum. Creaturarum enim nulla habet in ſeſe Deum uerba ſecundum ſubſtantiam, caro autem Chriſti ſecundum ſubſtãtiam unita & coniuncta erat huic. Secundum materiam igitur corpus Domini noſtro erat ſimile, & eiuſdem nobiſcum eſſentiæ, nempe ex immaculatis ſanguinibus diuæ uirginis compactum: ſecundum modum uerò cõſtitutionis ſupra nos fuit, & quia ſecũdum * ſubſtantiam unitum fuit Deo uerbo. Vel quia materia ueteris tabernaculi ligna & pelles fuerunt, & aurum & argentum, & æs, ac texturæ quædam, ad hæc reſpiciens dixit apoſtolus quòd non ſit huius conditionis, qua indiguerit taberna culum uetus. Omnino enim per comparationem effert orationem. Chriſti excellentiam demonſtrans. Vocat autem corpus Domini & tabernaculũ, uelut hîc quòd commoretur in eo unigenitus Dei filius: & uelamentum, eo quòd cõtegat diuinitatem. Vocat & cœlum ijſdem his nominibus, tabernaculum, quòd illic ſit pontifex: uelamen autem, uelut ſanctis per ipſum communitis ac defenſis. *Deut. 26.* *Exod. 36.* ** ὑπόστασιν.*

Neq; per ſanguinem hircorũ aut uitulorum, ſed per proprium ſanguinem.] En omnia ſunt diuerſa. Quanta uerò eſt excellentia ſanguinis diuini ad ſanguinem animalium cum quibus pontifex ingrediebatur?

Introijt ſemel in ſancta.] Hoc eſt, in cœlum.

Aeterna redemptione inuenta.] Non temporaria purgatione, ut erat illorũ, ſed æterna, libertate uidelicet animarũ à peccatis. Vel quia ſemel ingreſſus per unũ introitũ, æternũ nobis beneficiũ cõtulit. Vide aũt q̃d ait, inuẽta. Ceu præter expectationẽ facta re, ſic hac dictione uſus eſt. libertas enim nobis dubia erat, uerùm ipſe nobis hãc inuenit.

Si enim ſanguis taurorũ & hircorum & cinis uitulæ aſperſus, inquinatos ſanctificat *Leuit. 16.*

ad

ad emundationem carnis.] Quia fortasse plerisq; ut creditu difficile uidebatur, per obla A
tionem unam & sanguinem unius, redemptionem æternam exhibere: confirmat hoc, indicans hoc uerisimile & creditu facile ex ipsorum Iudæorũ opinione, & sua. Si enim uos, inquit, credebatis mundari conspersi sanguine uitulæ, ac rursus cinere aqua mixto (seruabatur enim cinis ad purificationem prophanatis ac pollutis) quomodo Christi sanguis non purgabit animas? Animaduerte prudentiã. Non dixit q̃ purgarit sanguis hircorũ, sed sanctificarit: nõ q̃ legalia glorificet, sed ut efficiat quę uelit. Si enim sanguis hircinus præstitit sanctificationem, ut creditis: multo potius credere debetis Christi sanguinem sanctificationem præstare. Quòd enim hæc nõ dixerit ut Iudaica extollat, uide quomodo apposuerit, Ad emundationem carnis. sanctum enim erat, nõ quòd animas purgaret, sed carnem.

Quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum seipsum obtulit immaculatum Deo.] Non pontifex quispiam obtulit Christum, sed ipse seipsum: & non per ignem, ut ipsæ uitulæ, sed per spiritum æternum, ut iam & gratia & redemptio sint eter-
Num.19. na. Et immaculatum, hoc est, peccati expertem. Nam & in ueteri Testamẽto uitula exigebatur quæ careret omni macula.

Emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis.] Illic quidem dixit sanctificare, adijciendo tamen, quo ad emundationem carnis: hîc uerò cum dixisset, Emundabit, protinus excellentiam demonstrauit. Adducit enim quòd conscientiam mundabit, hoc est, interiorem hominem, quæ conscientia nimirum illic non erat. Et illic quidem qui attigisset mortuum, mundabatur: hîc uerò puritas datur à mortuis operibus, quæ uerè coinquinare possunt, & à Deo abducere.

*κ ἀληθινῷ, & uero. Sic habet quidem codex Basiliensis, sed apud alios ista non habentur.

Ad seruiendum Deo uiuenti * & uero.] Proinde qui mortua opera attingit, nõ seruit Deo uiuenti & uero, sed opera quæ deligit & præfert pro Deo habet. Sic helluo & gastrimargus ex uentre suo Deum facit, sic auarus idolorũ cultor est. Huiusmodi aũt opera mortua sunt appellanda, non solum quod à sempiterna uita aliena sunt, uerũetiã quòd dum peraguntur, execrabilia sint, atq; adeò uana & mendacia, ut quæ nos inescant, & suauia uidentur, cum minimè sint tamen. B

Et ideo noui testamenti mediator est.] Quod non paucos imbecillíorum turbabat, mors uidelicet Christi: Si enim mortuus est, inquiunt, quomodo dabit quod promisit? huic iam Paulus medicinam adhibens, ostendit propter hoc ipsum ratum & firmũ esse testamentum, quia mortuus est Christus. in uiuentibus enim testamentum nõ dicitur. Eam ob rem, inquit, mortuus est, ut nos mundaret, ac in testamento reliquit nobis condonationem noxæ, & paternorum bonorum fruitione, mediator factus patris nostri. Pater enim noluit dimittere nobis hereditatem, sed irascebatur ut filijs contumacibus, & abalienatis. Christus itaq; mediator factus, reconciliauit nobis ipsum. Quomodo? Quod nos oportebat pati (mori enim debuissemus) hoc ipse pro nobis sustinuit, nosq; dignos testamento reddidit, atq; deinceps testamentum stabile redditum est per mortem filij, ut quod non ad indignos hereditatẽ transmittat. Etenim testamentũ quosdam
Ioan.17. hæredes habet. Audi itaq; testamentum Christi, Volo ut ubi ego sum, & illi sint: Alios autem exhæredes. Non pro omnibus uerò rogo, inquit, sed pro ijs qui per uerbũ ipso-
Ioan.5. & 15. rum credunt in me. Testamentum porrò testes habet. Testatur autem de me qui misit me, ac paracletus testimonium mihi dicet, & uos testes mei estis.

Vt morte intercedente in redemptione earum præuaricationum quę erant sub prio ri testamento.] Animaduertis Christi mortem ob nostram redemptionem factã esse? quomodo igitur eã imbecillitatis esse putas, cũ adeò potens fuerit, ut & quę in lege erãt præuaricationes sanarit? Quomodo igitur ad legem confugis, quæ adeò est infirma & impotens, ut neq; præuaricationes quæ in ipsa fiunt, corrigere emendareúe potuerit? Non quia praua erat, sed quia infirma.

Promissionẽ accipiant, qui uocati sunt æternæ uitæ & hæreditatis.] Nisi enim mors Christi liberasset nos à peccatis quibus patrem prouocauimus, atq; hostem nobis fecimus, quomodo accepissemus cœlestem hæreditatem? Vocati autem hoc significat, quòd primùm quidem erga nos, ut pater erga filios, Deus affectus erat, uocatiq; eramus ad hæreditatem: ipsi autem nosipsos per peccata indignos nos fecimus illa.

Vbi enim testamentum, mors necesse est intercedat testatoris. testamentum enim in mortuis

A mortuis firmum est.] Ne igitur turbet uos mors Christi: nisi enim mortuus esset, ne testamentum quidem condidisset, ut nos hæredes essemus. Est enim extra omnem cõtrouersiam, testamentum post mortem esse ratum: neq; omnino digni essemus hæreditate, si inimicitia nondum esset soluta.

Alioqui nunquid ualet dum uiuit qui testatus est?] Per interrogationem hoc lege, & intellige.

Vnde nec primùm quidem sine sanguine dedicatum est.] Non solum à communi Exod.24.
consuetudine firmauit quod dixit, uerumetiam ab ijs quæ in ueteri testamento cõtigerũt, quod uehementius Hebræos perpellebat. Vnde, inquit, hoc est, quia necessariũ est mortem præcedere testamentum, propterea primum testamentum non citra sanguinem dedicatũ est. Sanguis autem mortis est indiciũ. Sed illic quidem agni sanguis, typus enim erat: hîc uerò ueritate refulgente, filius Dei secundum carnem mortuus est pro nobis. Quid autem est * dedicatum siue initiatum est: hoc est, principium constitu- * ἐγκεκαι-νισται.
tionis & confirmationis accepit. Nõ enim aliàs principium accepisset operandi, & ut esset efficax, nisi sanguinis effusio præcessisset.

Cum enim pronunciatum esset uniuersum mandatum secundum legem à Moyse omni populo.] Secundum legem, id est, perinde ac Dominus lege sanxerat, ut mandata eius pronunciarentur ad aures uniuersi populi: uel uniuersum mandatum quod lege continebatur, uel lege cautum fuerat.

Accepto sanguine uitulorum cum aqua & lana coccinea, & hyssopo, ipsum quoq; librum & omnem populũ aspersit.] Quamobrem liber aspergebatur & populus? Vel ut preciosus Christi sanguis antea prefiguraretur, quo nos cõspersi sumus, & corda nostra, ipsa enim, sunt libri, perinde ac suprà memorauit, Dans leges meas in corda ipso- Suprà 8.
rũ. Aqua autem, baptismatis symbolum fuit. Hic aũt assumuntur sanguis & aqua. Vel quòd ex latere Christi profluxerit sanguis & aqua. uel etiam quòd baptisma, cuius aqua symbolum est, mortem Domini annunciet, cuius sanguis est indicium. Hyssopum autem assumebatur ob uim retinendi propter densitatem. Lana uerò similiter. B
Vel quia ouis esset Christus: ac propterea coccinea uel purpurea lana erat, ut ipso co- Ioan.1.
lore sanguinis præ se se formam ferret. Esaiæ 53.

Dicens, Hic est sanguis testamenti, quod mandauit ad uos Deus.] Christus uerò ait: Hic est sanguis noui testamenti in remissionem peccatorum: illic autem neq; nouum est, neq; remissio peccatorum. Obserua igitur quî sanguinem testamentum nominauerit? ut adeò necessariò mors intelligatur, ubi testamentum dicitur.

Etiam tabernaculum & omnia uasa ministerij, sanguine similiter aspersit.] Et hæc sanè figura fuerunt. nos enim sumus tabernaculum, iuxta illud: Inhabitabo in ipsis, & Leuit.26.
inãbulabo. Et uasa magnę domus Dei, alia quidem aurea, alia uerò argentea. Conspersi itaq; sumus uero sanguine Christi, sanctificatiq; sumus in mortem ipsius baptizati. 2.Tim.2. Rom.6.

Et omnia penè in sanguine secundum legem mundãtur, & sine sanguinis effusione non fit remissio.] Cur Penè appositum? Quia illa non erant perfecta mundatio, neq; perfecta remissio: quomodo enim, cum peccata non remitterentur?

Necesse est igitur exemplaria quidem cœlestium his mũdari.] Cœlestia nostra dicit, adeoq; illa quæ ad ecclesiam pertinent. Dictum est autem in superioribus, quomodo cœlum sit ecclesia. Horum igitur exemplaria & figuræ fuerunt res Iudaicæ. Hinc & purgabantur sanguine uitulorum, ac cinere iuuencæ, alijsq; usqueadeò uilibus.

Ipsa autem cœlestia.] Hoc est, quæ sunt Ecclesiæ quæ nostra sunt.

Melioribus hostijs quàm istis.] Quandoquidem enim meliora sunt nostra Iudaicis, quantum terra cœlum est altius & præstantius. (Etenim illi bona terrestria expectabant, nostra uerò hæreditas cœlum est) non immeritò & præstantiori & magnifi centiori sacrificio opus habebant, sanguinis nimirum filij Dei, qui mundauit nos perfectius. Mors igitur Christi non solùm fuit ut stabiliret testamentum, uerumetiam ut ueram purificationem efficeret, animæ uidelicet. Hanc ob causam & mortis beneficiorum meminit, eo quòd multis ignominiosissima uidebatur, maximè uerò mors in cruce tolerata.

Non enim in manufacta sancta introijt Christus, exemplaria uerorum, sed in ipsum cœlum, ut nunc appareat uultui Dei pro nobis.] Admodum superbiebant templi no-

Epistolo-rum pre-Domit.

mine Iudæi, neq; enim huiusmodi delubrum in alijs terris erat, quod uel pulchritudinis nomine, uel sumptuum magnitudine cum hoc cõferri posset. Quia enim rebus corporalibus trahebantur Iudæi, præcepit Deus magnificentissimè isthuc apparari: unde & à finibus orbis terrarum ad illud ueniebant. Quid igitur Paulus? Itidem ut in oblationibus fecit, diruens eas & auferens, surrogata in eorum locum morte Christi: sic hoc loci, templi uice cœlum statuens, discrimen ob oculos ponit. Alij quidem pontifices in manufacta sancta ingrediebantur, quæ fuerunt exemplaria uerorum, hoc est, cœli figura fuerunt, illud enim uera sancta: Christus autem in ipsum cœlum introijt, etsi omnia implet, & ubiq; adest: sed propter humanam naturam hæc dicit. Non solùm autem per hoc differentiam demonstrat, uerũ etiam per hoc quod ostenderit pontificem nostrum Deo uiciniorem redditum. Veteres pontifices per symbola quędam cernebãt Deum: Christus autem ipsum Deum uidet, ipsius uultui apparens. Atq; hoc per indulgentiam humani captus dictum est, & propter humanam naturam. Quid autem est quod ait, Pro nobis? Cum oblatione, inquit, ingressus est, quæ posset placare quidem patrem, imò & angelis nos reconciliare. Siquidẽ & ipsi infensi nobis erant ceu Domini sui hostibus. Nunc igitur pro nobis apparet, hoc enim indicat nũc, quòd ingressus est uelut pontifex. propter nostram enim reconciliationem est ingressus.

A

Neq; ut sæpe offerat semetipsum.] Neq; introijt nunc in cœlum, ut & aliàs posthac ingrediatur, seq; ipsum offerat.

Quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos.] Animaduerte Christi excellentiam. Legis pontifex quotannis ingreditur, Christus uerò semel.

In sanguine alieno.] Et hoc ad excellentiam pertinet. Ille, inquit, in sanguine alieno taurorum & hircorum, Christus autem in proprio.

Alioquí oportebat eum frequentius pati à constitutione mundi.] Quia, inquit, si sæpe oblaturus erat seipsum, oportebat eum & sæpius mori, quandoquidem per propriũ sanguinem esset oblationem facturus.

Nunc autem semel in consummatione seculorum, ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit.] Hîc & arcani quiddam reuelat, cur in consummatione seculorũ post multa peccata apparuerit. Si enim principio mortem subijsset, quando peccatum non perinde effusum fuisset, & deinde nemo credidisset, nónne oportuisset eum denuò mori: inutilia fuissent omnia. Iam uerò postquã extremis temporibus ingens peccatorum copia erat, meritò apparuit Deo in consummatione seculorum, ut destituat, hoc est deijciat peccatum, eiq; fiduciam & potestatem adimat per hostiam suam, hoc est per mortem carnis suæ. Tale quiddam & alío in loco dixit: Vbi exuberauit delictum, superexuberauit gratia. Quomodo autem fiducia & potestate orbatum est peccatum? Eo quòd qui illud commiserãt, impunes sint dimissi. peccati enim * fiducia & libertas est supplicium adducere. Quæsiuit etiam & Gregorius Nyssenus in Sermone catechetico, & in concione de natalitio Christi, de hoc ipso, quurnam in consummatione seculorũ incarnatus sit filius, ac in hunc modum diluit: Quomodo infiniti medici, intus adhuc febri corpus succendente, cum per morbum facientes causas adhuc accenditur, nullum adhibent ægroto ex cibis auxilium, expectantes tantisper dum malum hoc ad summum increuerit: sic & nobiscum actum est. Expectauit animarum medicus, donec uniuersa malitię ęgritudo panderetur, ut nihil iam abditorum incuratum maneret, medico solummodo quod patet uisui, curante. Fusius autem disces quæ dicat diuinus uir, si tibi placuerit eius Concionem legere.

B

Christus cur in fine seculorũ passus.

Rom. 5.

* παῤῥησία.

Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, postea autem iudicium.] Causam iamnunc exprimit quare Christus semel sit mortuus, quòd unius mortis factus sit precium. decretum enim erat hominibus semel mori. Semel itaq; mortuus est pro uniuersis. Quid igitur? nunc ergo non morimur? Næ, sed non ita morte detinemur, ut antehac, sed per spem resurrectionis, cuius dux & princeps factus est qui pro nobis mortem subijt Christus. Sed ne mors quidem est mors ista, uerùm somnus. Quia igitur mors omnes detentura erat, propterea mortuus est, ut nos liberaret. Vel nõ hoc nunc uoluit indicare Apostolus, quòd mortem quæ debebatur nobis in supplicium, ipse persoluerit, uerùm quia uerè homo erat Christus præter hoc quòd Deus esset: & sicut homines semel moriuntur, deinde iudicium, sic & ipse semel est mortuus. Audi autem

Semel cur mortuus Christus.

A autem quæ sequuntur. Sic & Christus semel oblatus.] A quo? ipse à seipso. Etiamsi enim pontifex, est tamen etiam sacrificium, & uictima.

Vt multorum * offerret peccata.] Quemadmodum in sacro ministerio offerimus peccata, dicentes, Siue inuiti siue uoluntarij peccauimus, condona, hoc est, meminimus eorum primùm, ac deinde condonationem petimus: haud secus & ipse loquutus est patri p ipsis, Ego sanctifico meipsum. Vel ἀνήνεγκε, obtulit, uel sustulit, peccata, hoc est, abstulit ea ab hominibus, & obtulit patri, ut ipsa dimittat. Quur autem dixit Multorum, & non omnium? Quoniam non omnes crediderant. Mors enim eius fuit ęquiualens, adeoq; remedium omniũ interitus: acquantũ in ipso est, pro omnibus mortuus est. Non omnium autem peccata sustulit, eo quòd noluerint ipsi: proinde inutilem sibi ipsi filij Dei mortem fecerunt, quæ res est sanè horrenda. Hæc diui Ioannis Chrysosto mi est sententia. Reperi autem apud eum Euangelij locum, Vt animam suam in redemptionem daret pro multis, annotationem quorũdam, qui intelligerent multis pro omnibus, omnes enim etiam multi sunt.

* ἀνενεγκεῖν. ἀρῦ sustolleret, in altũ tolleret, & offerret uel etiam auferret. Ioan. 17. Matt. 10.

Secundò sine peccato apparebit expectãtibus ipsum in salutem.] Obijt, inquit, baiulans peccata nostra, & offerens patri, ut ea obliteraret, pro quibus & mortuus est. Eum enim qui nõ norat peccatũ, inquit, peccatũ fecit, pater, ut qui nostra sibi uẽdicaret. Apparebit aũt secũdò haud porrò peccata afferens, neq; secũdę mortis propterea indigus, uerùm ut iudex ad salutem expectantibus ipsum, hoc est, credentibus in ipsum, & iperãtibus eius aduentũ: perspicuũ aũt est quòd & dignè aduentu ipso uiuentibus. Atqui non simpliciter ueniet, uerumetiam ad supplicium infidelium & peccatorum aderit: at tamen quod gratiosum erat, dixit.

2. Cor. 5.

CAPVT X.

VMbram enim habens lex futurorum bonorum.] Hoc est, cum sit typus bonorũ nouí testamenti quæ Christus ijs quí istud reciperent communicaturus erat.

Non ipsam imaginem rerum.] Hoc est, non ipsam ueritatem. Rerum autem, quaB lium: sacrificij, remissionis. Vmbratili nanq; picturæ similia erant uetera, ut quæ planè obscura essent: noua uerò, imagini, hoc est, ueritati, ut quæ clarè subsistant & perfecta sint. Hunc ad modum diuus Ioannes Chrysostomus intelligit. Haud ab re autem fuerit in medium afferre quæ Theologus Greg. Nazianzenus in hũc locum tradit, quod quidẽ & in alijs locis, præcipuè tamen in concione de paschate memoriæ prodidit, nimirum quòd pascha legale, audeo & dico, typi typus fuerit obscurior. Dat itaq; intelligere, umbram quidem legem dici apud apostolum: imaginem uerò, quæ nunc in ecclesia sacra perficiuntur, quæ sanè aliorum perfectiorum bonorum significationes sunt, in futuro seculo dignis impartiendorum. quæ & res Apostolus nũc uocat. Perinde igitur ut imago distat nonnihil à primo exemplari, consimilem ad modum præsentia mysteria distant à perfectioribus futuri seculi rebus. Quemadmodum porrò umbratilis pictura uel prima delineatio est inferior imagine ipsa, hunc ad modum lex testamento nouo est inferior.

Per singulos annos eisdẽ ipsis hostijs, quas offerũt indefinenter, † nunq; possunt accedẽtes perfectos facere.] Huius loci sentẽtia est huiusmodi. Si robur habuissent uictimæ legales, non perpetuò neq; assiduò offerrentur. semel enim oblatæ, emolumento & fructu prolato quieuissent. Iam uerò quia quotannis assiduò & continuò offerebãtur, planum est quòd infirmiores essent, quàm ut possent quenquam perfectum reddere. Atque hanc ob causam post primã uictimã uel oblationem alia quędã offerebatur: quemadmodum inter pharmaca ea ualida habentur, quæ uel semel imposita, curant: quæ autem sæpius reiterantur & imponuntur, hoc ipso ostendunt esse minus fortia. Suboritur hîc quæstio, Num & nos hostias incruentas offeramus? Cui respondemus, omni no: cæterùm memoriam facimus mortis Domini, estq; una ipsa, non multæ, quandoquidem semel oblatus est. Nam eundem semper offerimus, imò potius memoriam illius oblationis facimus, qua se ipse obtulit, ceu iamnunc facta sit. Proinde unum est sacrificium. Nam quod ad quæstionem attinet, postquam multis in locis offertur, num igitur multi Christi erunt? nequaquam, sed unus est ubique, & hîc plenus, & illic plenus & perfectus, unúmque corpus. Quemadmodum enim in multis locis oblatus Christus unum corpus est, & non multa corpora, sic & unum sacrificium. Nam illam

† δυνῶνται possũt. Alij legunt δύνανται in singulari. Christiano rum sacrificiũ unũ est.

hostiam offerimus, quæ tũ est oblata. illic autem alius erat qui heri oblatus erat, agnus fortasse, à uictima quæ hodie offertur, nec ueluti commemoratio erat hesternæ oblationis, qui hodie offerebatur agnus, sed ipse per seipsum sacrificium perficiebat. Quomodo igitur hîc ait Apostolus, ijsdem sacrificijs? Eadem sacrificia fuerunt, quandoquidem eædem species offerebantur, ueluti agnus hodie, & in crastinum agnus. alia autem numero offerebantur. Nonnulli easdem has uictimas esse dixerunt modo oblationis, hoc est, quòd uel per cædem uel crematione fieri iuberentur: specie uerò diuersas, ut oues, boues, turtures, columbas. Porrò etiamsi exemplaria quædam διώκοντα scribant cum ν, ut sit pluralis numeri, possunt: inueni tamen adnotationem, uerbum isthuc sine ν scribendum esse, ut sit διώκοντα, potest, in numero singulari, censentem, ut sit sententia: Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, nunquam potest accedentes perfectos facere. Ac uerè quidem, quatenus iuxta grammaticæ exactam rationem sic oporteat hunc locum habere, ne solœcismus emergat. Quia uerò non perinde magna est cura scripturæ artium subtilitatis, sic etiam isthuc intelligamus, sicut exemplaria habent, Nunquam enim possunt, offerentes uidelicet, perfectos facere accedentes.

Alioquin, nónne cessassent offerri, quod nullam haberent ultra conscientiam peccatorum cultores semel purgati?] Per interrogationem lege. Si enim peccata remouissent, nónne hostiæ etiam desijssent offerri? quippe ijs abunde satis adiutis, qui earum commoditate indigerent, neque ullam porrò peccati conscientiam habentibus, hoc est, nihil sibi conscijs alicuius rei quæ cura opus habeat, propterea quòd sint curati, purgati semel.

Victimarũ usus.

Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.] Nihil aliud, inquit, efficiunt uictimæ & oblationes, quàm quòd solummodo peccatorum commemorationem faciant, hoc est, indicium & reprehensionem. Non enim remissionem præstant, uerùm enim per assiduam istam oblationem demonstrant indissolubilia esse populi peccata. Si enim remissa essent peccata, quid opus erat sacrificijs? Insuper quum dixit commemorationem, dedit tibi intelligere quòd uictimæ istæ & sacra non ob futura insequentiaue peccata perficiebantur, uerùm ob præterita, ut quæ non essent condonata uidelicet. * Age dicamus, per singulos enim annos offerebatur pro populo sanguis uituli: nónne igitur quasi eadem peccata essent, idem sacrum offerebatur? Nequaquam autem sequentia peccata eadem erant cum præcedentibus. Itaque perspicuum est quòd præterita scelera insolubilia permanebant, eámque ob causam idem semper sacrificium: quemadmodum & pharmacum quod semper admouetur idem, significant eandem assiduò ægritudinem interturbare laborantem.

* φέρε ἐπῶμεν.

Impossibile est enim sanguine hircorum uel taurorum auferri peccata.] Firmiorem ac stabiliorem facit rationem suam, à utilitate rerum quæ offerebantur, & à magnitudine morbi. Quemadmodum si quis peritus artis suæ medicus, uidens laboranti elephantiasi adhiberi linozostin, quæ ita appellatur, herbam, dicat, Fieri non potest ut ab elephantiasi liberet linozostis.

Ideo ingrediens mundum, dicit.] Christus in mundum ingressurus in corpore, dicit per Dauidem. Scopus autem apostolo hîc est eiusmodi: Quia demonstrauit infirmas & inutiles esse uictimas, ne quis ipsi dicat, Qui ergo ea Iudæi perficiunt? tum enim templum eis adhuc stabat, omniaq; legalia perficiebantur. Quomodo uerò non cessarunt: hæc iam indicat, inquiens: Cessarunt quidem ac desierunt legalia, quantum ad Dei uoluntatem pertinet: Iudæi uerò ut contentiosi, qui nunquam non spiritui sancto repugnant, adhuc hodie legalibus occupãtur. Ostendit præterea quòd ante etiam Domini incarnationẽ, huiusmodi legis sacra & uictimæ reiectæ fuerint apud Deum. Considera autem id apostolum hîc uelle. Nõ enim dixit ingressus, sed εἰσερχόμενος, ingrediens siue ingressurus in mundum, ut ostendat quòd priusquam ingrederetur in terrarum orbem, ea oderit.

Psal. 39. Hostiam & oblationem uoluisti. Per[legem uidelicet mandata. Oblatio autem hîc ab hostia siue sacrificio differt, & aliud quiddam hîc significat. opinor autem per iduocis significari exanguia sacra, & sanguinis expertia.

Corpus

A Corpus autem aptasti mihi.] Hoc est, corpus meum consummatum & perfectum sacrificium fieri decreuisti.

Holocautomata & pro peccato non placuerunt tibi.] Neq; holocautomata placuerunt tibi, hoc est uoluisti, accepta putasti, neq; ea quæ pro peccatis offerũtur. Varia aũt fuerũt nomina sacrificiorum, iuxta uarias nimirum causas. alia enim pro peccato, alia salutis, alia propitiationis, alia uotorum, alia purificationis. Omnia igitur sublata sunt, postquam sacrificium & oblationem nolueris. Leuit. 2. & 3.

Tunc dixi, Ecce uenio: in capite libri scriptum est de me, ut faciam Deus uoluntatem tuam.] Animaduertis hîc legis sacrificia ante Christi etiam incarnationem esse reiecta? Cum enim repulisset Deus ista sacrificia, tum dixi ego Christus, Ecce uenio, ut faciam uoluntatem tuam. Voluntas autem Dei patris est, quòd filius pro mundo immoletur & ut homines iustificentur, non in sacrificijs legis, sed in morte filij sui. Annunciaui enim, inquit, iustitiam tuam in ecclesia magna. deinde immoletur ut homines iustificentur, In capite libri scriptum est de me. sic enim hîc syntaxis est ordinanda. Caput autem libri, legis uolumen dicit, seu ueteris testamenti librum. In ea igitur scriptura proditum est memoriæ de meo aduentu, & quomodo sim pro mundo sacrificandus. Vel caput libri, principium ueteris testamenti librorum dicit. Etenim in primo Mosis uolumine, in Genesi, cũ dicit, Faciamus hominem ad imaginem nostrã, cognitionem diuinitatis Christi statim prædicit ac reuelat. Dei patris uoluntas. Gen. 1.

Superius dicens, Quia hostiã & oblationem & holocautomata & pro peccato nolui sti, nec placidæ sunt tibi quæ secundum legem offeruntur, tum dixit, Ecce uenio, ut faciam Deus uoluntatem tuam.] Ipse Paulus interpretatur Dauidicum dictum. Ambigere autem hîc possis, ac quærere, Quidigitur? sacrificia secundum legem, non fuerunt uoluntas Domini? Voluntas quidem fuerunt. Cæterùm duplex est uoluntatis significatio. Vult enim quis aliquid præcellenter & in primis, ut cum Paulus, Volo, inquit, omnes homines esse ut meipsum, hoc est, extra matrimonium. Vult etiam quispiam quiddam per permissum, ut cum Paulus inquit, Volo iuniores uiduas nubere. Hæc est uoluntas permissoria & indulgens. ut ne enim libidinentur aduersus Christũ, propterea obsecundat eis. Hunc ad modum Deus primo & præcipuo scopo non uoluit nidores holocaustorũ & sanguines: quia uerò uidebat Hebræos dæmonibus sacrũ offerre, atque eorum sacrificijs supra modum occupari, obsecundando permisit eis ut in suum quidem honorem sacrificia & uictimas istas offerant. Quam uerò ob causam diuus Paulus hoc testimonij protulit, quum haberet innumeros alios locos? propter impudentiam Iudæorum. Quandoquidem enim illi ueterem rempublicam & conuersationem dicerẽt esse abolitam, non propter imperfectionem eius, sed propter peccata eorum qui offerrent sacrificia: ac proferrent in medium quòd & Esaias peccata ipsorum reprehendat, dicens, Manus uestræ sanguine plenæ sunt. tum & Dauid ipse quum dixisset, Non accipiam ex domo tua uitulos, ac relíqua quæ illic sequuntur, infert, Peccatori dixit Deus. Quum igitur hæc loquerentur contentiosiores Hebræorum, producit testimonium Paulus, in quo ipsa per sese uetus politia, reiectitia apud Deum reputatur propter imperfectionem eius, non peccatorum causa, quibus populus infectus erat. Nusquam enim in trigesimonono psalmo, ex quo testimonium ipsum depromptum est, peccatorum populi mentionem fecit Propheta. Quòd enim ea de causa memorato testimonio sit usus, ex eo quod sequitur planũ fit. Sacrificari sibi cur uoluerit Deus. Esaiæ 1. Psal. 39.

Aufert primum, ut secundum statuat.] Quale est primum hoc? sacrificia. Quale secundum? uoluntas patris, hoc est, per crucem corporis Christi sacrificium. Eijciuntur enim illa, ut statuatur & confirmetur per Christi cædem oblatio quã uoluit pater. Quo circa non ob peccata offerentium reiecta sunt ueteris legis sacrificia, sed propter sui ipsorum imperfectionem.

In qua uoluntate sanctificati sumus, qui per oblationem corporis Christi semel.] In qua uoluntate patris sanctificati sumus, qui per oblationem corporis Christi semel factam sanctificati sumus. hoc enim subaudiendum est. Nos enim qui credidimus nos esse sanctificatos per oblationem unigeniti, in uoluntate patris sanctificati sumus. Pro inde haud legalia sunt uoluntas Dei, sed oblatio Christi, & per hanc sanctificatio.

Et omnis quidem sacerdos stat quotidie ministrans, & easdem sæpe offerẽs hostias,

Sedere. Stare. quæ nunquam possunt auferre peccata.] Stare igitur, signum est seruitutis & ministerij: sedere autem, perinde ut Christus, signum dominatus, cui ministerium exhibeatur. A

Ipse autem una pro peccatis oblata hostia in perpetuum.] Ipse autem Christus unam, inquit, obtulit hostiam, corpus suum, pro peccatis nostris, in perpetuum nobis sufficientem, ut secunda non indigeamus.

Psal.109. Sedet in dextera patris, de cætero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius.] Itaq; non est tantùm pontifex, sed Deus etiam. Completo nanque opere propter quod & pontifex diuina quadam prouidentia est appellatus, sedet deinceps ut Deus, & expectat ut ponantur hostes eius subter pedes eius. Hostes autem huius sunt & omnes infideles, & dæmones, qui & ipsi subijcientur: hoc est, inefficax eorum malitia manebit, qui inextinguibili igni tradentur. Interim autem Paulus præcipuè hostes dicit infideles Hebræos, consolationem præbens ijs qui ex Iudæis Christo nomen dederant, atq; innumera mala ab illis paterentur. Ne igitur pusillanimes, inquit. Subijcientur, imò quod maius est, pedibus proterentur, qui nunc insurgunt aduersum uos. Atq; hoc inde liquet, quòd Christus à dextris patris sui sedeat. Postquã enim hoc factum est, & illud continget, iuxta illud quod in psalmis dictum est. Quomodo igitur non statim positi sunt sub pedes, hoc est sublati ex medio? propter eos qui ex ipsis procreandi sunt fideles.

Vna enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos.] Perfectè, inquit, à peccatis liberauit sanctificatos, & sanguine ipsius peruinctos, quòd baptizati
Rom.6. sint in mortem eius. Omnes enim qui baptizantur, quum simul fiant insiti similitudini mortis eius, perspicuum est quòd in sanguine ipsius sanctificantur.

Contestatur autem nos & spiritus sanctus.] Quid contestatur? Quòd perfectè nos liberauerit à peccatis per unam oblationem, ut non opus habeamus secunda.

Hier.31. Postquã enim dixit, Hoc est testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dans leges meas in corda ipsorum, & in mentes eorum inscribam eas, & B
peccatorum eorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius.] Obseruas testari Deum, quòd peccatorum remissionem dederit? Tunc autem dedit, quando nouum te
Suprà 8. stamentum dabat. Nouum autem testamentum per mortem filij sui tum dedit, tum stabiliuit, sicut antea demonstratum est.

Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.] Si enim peccatorum remissio data est per unam hostiam, quid posthac opus est altera hostia? Demonstratum est itaque quòd per unam oblationem Christi consummati simus, precatorum remissione accepta, neque porrò indigeamus alia hostia. Superuacaneæ itaque sunt Iudaicæ, etiam quæ per contentionem perficiuntur oblationes, quum iampridem inutiles fuisse coarguuntur.

Habentes igitur fratres fiduciã.] Monstrata pontificis nostri excellentia, qua ueteres exuperat, ac testamenti ad testamentum, oblationis ad oblationem differentia & excellentia demõstrata, atq; etiam oblationis Christi, super legales hostias, quodq; per ipsam à peccatis liberati simus, desistit iam ab institutoria huiusmodi oratione, respirationem dans auscultatori. Ad moralem autem transit admodum opportunè. Cum enim sedulò mentionem fecisset remissionis peccatorum, adhortatur deinceps ne in eadem relabamur, inquiens, Habentes igitur fiduciã ex hoc quòd nobis dimissa sint peccata. Vt enim scelus admissum, pudorem & uerecundiam incutit, ac fiduciam aufert: sic dimissio noxæ confidere facit.

Ad introitum sanctorum.] Etenim dimissis nobis sceleribus, fiduciam habemus ut introeamus in sancta, hoc est in cœlum.

In sanguine Iesu.] Hoc est per sanguinem. Per crucem enim & sanguinem Christi noxæ condonatione donati, fiduciam accepimus.

* ἐνεκαίνισεν, initiauit, immouauit, dedicauit, unde encænia dedicatio.

Quam * initiauit nobis uiam recentem & uiuentem.] † Quem introitum sanctorũ, ipse nobis uiam initiauit, hoc est, nouam uiam fecit, ut qui hanc primus orsus sit & confecerit, adeoq; primus iuerit. Recentem porrò pro noua dixit, quippe quæ nostris temporibus apparuerit. Hæc autem nobis gloriationis ansam præbent haud exiguæ, nam quibus

† ἐγκαινίσας, aptius græce, quod ἐναρξάμενος, introitus, illis fœminini sit generis.

A quibus ne Abraham quidem donatus est, nos donati dignatiq; sumus, nunc; nobis cœlũ est apertũ. Viuens aũt, q; prima uita letalis & mortifera erat, ad sancta uidelicet legis ducens. Illa enim amplius locũ nõ habet, sed susceptientibus ipsam mortis causa extitit. Hęc autem adeò ad uitã ducit, ut & ipsa uiuat & æterna sit. Viuentem etiam perin de intellige atq; recentem, pro uiua & florente, ad discrimẽ introitus ad uetera sancta, mortuus enim ille ac planè extinctus est.

Per uelamen, hoc est carnem suam.] Initiauit & innouauit nobis uiam hanc ad cœlos ducentem, per carnem suam: quando in crucem caro sublata est, & in cœlum recepta, tum reuelauit nobis cœlestia. Propterea & opportunè uelamen eam appellauit. illud enim proprium est uelamenti, ut cum remotum fuerit, reuelet quæ sint interna.

Et sacerdotem magnum super domum Dei.] Habentes uidelicet sacerdotem Chri *Leuit.16.*
stum. Domũ, uel nos fideles, iuxta illud: Inhabitabo in ipsis, & inambulabo in eis. uel quod reor esse potius, cœlum: illud enim sancta appellat: & in eo pontificem ministrare dicit, pro nobis uidelicet intercedendo.

Accedamus.] Ad quid? ad fidem & spiritualem cultũ: uel ad cœlum, ubi noster est pontifex.

Cum uero corde.] Hoc est, experte doli, non fucato erga fratres, uel nihil hæsitante, nihil ambigente, neq; quicquam uacillante de futuris, ac propterea in pusillanimitatem recidente. Infert igitur

In † plenitudine fidei.] Docet nos quo pacto non simus desponsuri animũ, nempe † πληροφορίᾳ, plenitudine, plena & certa persuasione, certitudine.
si fidei plenitudinẽ siue certitudinem habuerimus, hoc est, fidem consummatã & perfectam. Nam fieri potest ut quisquã credat, citra tamen certitudinem, quemadmodũ nõnulli dicũt quorundam futurã resurrectionem, quorundam uerò nõ futurã. Hæc sanè nõ est plena neq; certa fides, sed imperfecta. In plenitudine igitur fidei accedamus. Quandoquidem enim nihil oculis nostris subiectũ est, neq; templum ipsum cœlum, neq; pontifex Christus, sed abdita sunt, sicut & in ueteri testamento pontifex ingressus
B in sancta occulebatur: propterea opus est fide perfecta & indubitata.

Aspersi corda à conscientia mala.] Cum de fide locutus esset, planum facit hîc, non solam fidem, uerumetiam uitam uirtutibus redimitam requiri. Iudæi quidem corpore cõspergebantur, nos uerò corde, ut nihil mali nobis conscij simus. Conspergemur autem & ipsa uirtute & gratia spiritus, qui remisit nobis in baptismate peccata, & confortauit nos, ut si animum aduerterimus, non porrò in ea recidamus.

Et abluti corpus aqua pura.] Aqua, baptismatis scilicet: pura uerò, uel q; puros facit, *Nu.19.*
uel q; nõ habeat admixtũ sanguinẽ ut olim cinis ille. Etsi enim gratia in baptismate animas purget, uisibile tamen hîc uisibili Paulus cõiunxit. Siquidem in ipso usu baptismatis, corporis causa aqua assumitur, cum enim gemini simus, gemina etiã purificatio est.

Teneamus spei confessionem immotam.] Hoc est, quam professi simus spem, eam retineamus stabilem. Sperauimus enim in principio fidei, q; & ipsi cœlum ingressuri simus: & professi sumus, quando fœdus fidei feriebamus, resurrectionem mortuorum nos credere, & uitam æternam. hanc igitur confessionem retineamus.

Fidelis enim est qui promisit.] Vires scilicet illie suppeditat. Quomodo spem firmã cõtinebimus? Si intellexerimus dignitatem eius & ueritatem qui promisit. Fidelis est, hoc est, uerus ipse Christus, qui dixit: Vbi ego sum, & minister meus erit. *Ioan.12.*

Et consideremus nos mutuò ad prouocationem charitatis & bonorum operum.] Consummationem adijcit iam, charitatem. Consideremus, inquit, alter alterum: hoc est, inspiciamus, si quis uirtute insignis, ut hunc imitemur, nõ ut inuideamus ei, sed potius ut incitemur, ut eadem cum ipso opera perficiamus. Prouocatio aũt hæc & incitatio charitatis est, non inuidiæ. Vt enim ferrum ferro exacuitur: sic anima animæ cõmorans, ad eadem ipsam incitat, ueruntamen in charitate. Vel cõuersemini mutuò ut incalescatis, & accendamini ad dilectionem mutuam, ut & diligatis, & diligamini.

Non deserentes collectionem nostram.] Compertum habet conuentum mutuum dilectionem generare. hinc admonet eos ne intermittant inter sese congregari, neq; separationes & conciliabula praua moliri. Vbi enim sunt duo uel tres cõgregati in nomine meo, illic sum in medio eorum. Quinetiam ecclesiæ oratio Petrum à uinculis re- *Matt.18.*
soluit, & à carcere liberauit. *Act.12.*

Sicut consuetudinis est quibusdam.] Hîc accusat eos qui ab ecclesiæ collectione separarentur. A

Sed consolantes uosipsos.] Hoc est, ut mutuo alter alteri, sitis solatio, admonentes uos uicissim, ac docentes, & consolantes, ac leuamen malorum impartientes. frater enim à fratre adiutus, quasi ciuitas firma.

Prouerb. 18.

Ac tanto magis, quanto uidetis appropinquantem diem.] Consummationis nimirum. Propediem separabimur à mundo hoc, quid est ꝙ nos ipsos alter ab altero dissepa remus dissociemusq́; Id uerò consolationi eis erat, à tentationibus nempe defatigatis. perinde ac alio in loco dicit: Dominus propè est, nihil sitis soliciti.

Volũtariè enim peccãtibus nobis.] Adhortatus est ab his quę grata magis & placida essent, ꝙ fiduciam habeamus, ꝙ peccatorum condemnatione donati simus: nunc à tristioribus terret. Obserua hîc quomodo ueniæ locum relinquat. Voluntariè enim, inquit, peccantibus, hoc est, permanentibus in peccato citra pœnitentiã. Nam si nõ permaneamus, sed uitæ in melius permutatæ specimen exhibuerimus, ueniæ certè locus est. Vbi sunt igitur qui hîc pœnitentiam tolli clamant?

Post acceptam notitiam ueritatis.] Christi, uel omnium dogmatum.

Iam non relinquitur pro peccatis hostia.] Haud pœnitentiam auferens hæc dicit, ut quidam intellexerunt & suspicati sunt: sed ostendit nõ esse locum secundo baptismati, quandoquidem neq́ secunda uel alia sit mors Christi futura. Hostiam enim eam appellat, ut posthac uidebimus. una enim hostia consummauit in perpetuũ. Nostrum enim baptisma sanè mortem Christi effigiat, & repręsentat. Vt igitur mors Christi una, sic & baptisma unum. Quid igitur adeò intrepidè peccas, cum non sit spes amplius te per baptisma denuò feliciter, sine labore delere posse admissa crimina? Bona igitur opera tibi uendica.

Baptisma nostrũ, mortis Christi figura.

Sed terribilis quædam expectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios.] Terrificũ iudiciũ & ignis ęmulatio nos excipit. Animaduerte aũt quomodo ueluti animauerit ignem: atq́ uitã & uires ei tribuerit. Perinde enim ut bellua exacerbata non desistit tantisper dum apprehenderit quempiã, quo deuorato exaturet cupiditatem suam: sic & ille ignis pro transgressione mandatorum sæuiens, ac propter illa efferatus, quencunq́ apprehenderit, deuorat semper. Non enim dixit mãducatura, sed consumptura, siue deuoratura, in sempiternũ uidelicet. Aduersarios aũt non solos infideles, uerũ ipsos etiã fideles quidem, indigna tamen mandatis Dei opera patrantes. B

Irritam quis faciens legem Moysi.] A minori argumentans, ostendit iure futurum supplicium, ut plus fidei orationi suæ conciliet. Legem autem Mosis dicit, quandoquidem multa eis ipse iniunxerit.

Deut. 17.

Sine ulla miseratione, duobus aut tribus testibus moritur.] Constructio est: Si quis legem Mosę reiecisset, sub duobus aut tribus testibus sine ulla miseratione moritur, hoc est, si confessum & probatũ fuerit à duobus tribúsue testibus ꝙ præuaricatus sit legem.

Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, q̃ filiũ Dei cõculcauerit, & sanguinem testamẽti pollutũ duxerit?] Ipsis iudiciũ permittit, quod in ualde apertis facere solemus, ut adeò auditores iudices & arbitros faciamus. Quid aũt est qui conculcauerit? hoc est, qui cõtempserit. Vt enim conculcatorũ nullam rationẽ habemus, sic & Christi nulla ratione habita ad peccandũ uenimus. Et sanguinẽ testamenti pollutũ, siue cõmune duxerit, hoc est, nihil ab alio cruore differre putarit. Testamenti aũt, quod per ipsum stabilitũ sit erga nos testamentũ, quod bonorũ nobis hæreditatẽ impertit, ut suprà memorauimus. Hæc aũt de sacramento cœnæ Dominicæ dicta sunt. Quando enim assumentes impollutũ corpus & sanguinem Christi, cœno ac luto corporalis impuritatis carnem nostrã quæ illud assumpsit, inuoluimus, nónne filiũ Dei cõculcamus: Lutũ terræ nõ adeò indignũ est corpore diuino, q̃ indigna est carnis tuæ impuritas. Vtęris aũt hoc loco aduersus etiã Nestorianos. Nam illi nudum & merũ hominem existimantes Christum, sanguinem eius cõmunem censuerunt, neq́ quicquam à reliquis differre.

Suprà 9.

Eucharistiam indignè sumentes.

In quo sanctificatus est.] Stupiditatẽ & ingratitudinẽ hîc ostendit. Oportebat enim sanctificationem reuereri, qua donati sumus in sanguine.

Et spiritui gratiæ contumeliam fecerit.] Qui enim collatam in se beneficentiam Dei non rectè administrarit, iniuria afficit eum qui contulit. Fecit te filium Dei, tu uerò ser-

A rò seruus efficeris affectuum. Venit ut in te habitaret, tu uerò superinducis tibi diabolum. Hæccine contumelia est spiritus?

† Noui enim eum qui dixit, Mihi uindicta, ego retribuã, dicit Dominus. Et iterum Dominus iudicabit populum suum. Horrendũ est incidere in manus Dei uiuentis.] Hæc dixit ex cõsequenti, ut ostendat Dominũ ultionem sumpturũ de peccatis. Nam id per prophetã dixit. Consolatur autem pusillanimes, qui à Iudęis afflictiones & tentationes perpetiebantur. propemodum enim hæc dicit, Ne despondeatis animum, habetis qui uos sit uindicaturus, ac compensaturus uestros labores, uiuentem, quem nullo ratione effugient affligentes uos. Vos quidem in illorum manus incidistis, qui sunt homines, & morti obnoxij: isti uerò in manus Dei incident semper uiuentis, quem propterea effugere haud poterunt.

† *ὅτι λαὸν id est noui, alij habent διαθήκην, id est nouimus uel scimus.*

Rememoramini autem pristinos dies.] Non sanè frustra est quod dicimus, Mihi uindicta: etenim hoc clanculum ad consolationẽ eorum inducit. Ecce enim clarius nunc illis differit, adhortans eos ne deficiant à patientia. Proinde ne alios, inquit, imitemini, sed ipsi uos ipsos. Principio enim fidei uestræ certastis hoc certamen, quod semper uobiscum expendite, ne ea quæ primùm rectè certando & fortiter assecuti estis, per socordiam & torporem amittatis. Contemplare autem hîc spiritualem sapientiam. Quum antea concussissent illorum mentes per gehennæ commemorationem, nunc per encomia lenit, non adulans eis, sed per hæc ipsa eos exhortans. facilius enim persuadet, qui cuipiam consulit ut seipsum imitetur, & quæ antea perfecit opera.

In quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis afflictionũ.] Vel de baptismate dicit illuminati, uel de cognitione simpliciter mysterij, ac de excepturis fideles bonis. illuminati enim cognitione futurorum bonorum sic sustinuistis. Non dixit autem tentationes, sed certamen, quod ingenuitatis & fortitudinis est indicium, & istud quidem magnum.

Partim quidem opprobrijs & tribulationibus spectaculũ facti.] Obserua encomia.

B Generosa prõfectò anima menteq́ opus est ut opprobria perferas, sicut & propheta testatur: Factæ sunt mihi lachrymæ meę, cum diceretur mihi, Vbinam est Deus tuus? Et: Si hostis conuiciatus esset mihi, sustinuissem equidem: &, Opprobrium insipienti dedisti me. Quinetiam diuus Iob ægro ferebat animo opprobrium, cætera adamantis instar fortis & constans. Quòd si apertè palàm, adeoq́ coram multis conuicium & contumelia fiat, eo magis opus est ingenua tolerantiq́ mente. Quod & hîc denunciauit, spectaculum facti inquiens, hoc est, ueluti in theatro. Obserua hîc quàm fuerint magni illi, qui tum gloriam tum opes propter Christum despexerint, iniuriam aũt passi à uilibus fortasse, & nullius momẽti hominibus, idq́ animo forti, & malorum toleranti.

Partim uerò socij taliter conuersantium effecti.] Nedum, inquit, uestras afflictiones quæ per uim inuitis uobis uidebantur adduci, sustinuistis, sed adeò strenui fuistis, ut et socij facti sitis apostolorum, taliter conuersantium, hoc est, in calamitatibus & opprobrijs, & uestra sponte subiecistis uos ipsos, ut unà cum illis aduersa sustineatis, ac cõsortes afflictionum eorum efficiamini. Non dixit aũt, socij facti estis mei solius, sed communiter omnium, ut encomion eorum eo sit amplius & magnificentius.

Nam & uinculis meis compassi estis.] Non solùm in uestris calamitatibus non indignistis consolatione, uerumetiam alijs facti estis leuamen mali, cuius rei ego sum testis.

Et rapinam bonorum uestrorum cum gaudio accepistis.] Speciatim dixit quomodo aliorum socij essent effecti, nunc rursus dicit quomodo afflictiones ipsi suas tolerauerint. Nam bonis exui, & spoliari facultatibus, næ res est ardua. Quia enim credidistis, ideo spoliati estis. Atqui potuissetis omnino à fide alieni permanere. Quod ait, accepistis uoluntariam eorum patientiam significat, & ꝙ libenter acceperint. Porrò ꝙ cũ gaudio accepistis, id uerò apostolis uos adæquat, qui reuersi sunt gaudentes ꝙ pro nomine Christi contumelia affecti essent.

† *Codex Basil. habet ἑαυτοῖς. id est uobis ipsis, alij ꝙ ἑαυτοῖς et alij ἑαυτοῦς.*

Cognoscentes habere † uos meliorem substãtiam & permanentem.] Et hoc, inquit, faciebatis cum iudicio, deliberatione, ac fide. Agnoscebatis enim ꝙ meliorem substantiam & manentem habeatis, quæ non periret nec decipi posset, ut hæc.

Ne abijciatis igitur confidentiam uestram.] Cum dicit, ne abijciatis, ostendit ꝙ nondum ex-

dum exciderant, opus tamen haberent confirmatione & munitione. Fiduciam autem dixit, quòd qui talia propter Deum sapienter tulerint, magnam habeant confidentiã. A

Quæ magnã habet remunerationẽ.] Vos enim estis testes ipsi, qui agnouistis præstantiora uos bona habere in cœlis.

Patientia enim uobis necessaria est.] Nulla re porrò indigetis alia, præterquam sola patientia: cætera habetis omnia, neq; opus est quicquam addere.

Vt uoluntatem Dei facientes, reportetis promissionẽ.] Voluntas Dei est ad finem
Matth. 10. usq; sustinere. Qui enim, inquit, perseuerauerit ad usq; finem, hic saluus erit. Adhortatur autem hisce eos Apostolus, perinde ac si quis cernens athletam, qui omnes aduersarios debellauerit, ac certando uicerit, deinde moræ impatientem, quum uideat eos qui victoriæ coronas largiuntur, tempus protrahere, meditari fugam, quòd diutius sitim ac æstum ferre nolit, cum his uerbis alloquatur: Qui omnia grauiter transegisti, expecta paulisper, ac referes coronas. Certa etiam aduersus ipsam coronarũ dilationem & cunctationem, uince & hanc forti tolerantiq; animo.

Habacuc 2. Adhuc enim modicũ aliquantulumq;, & qui uenturus est ueniet, & non tardabit.] Producit prophetam Habacuc dicentẽ quòd propè sit iudex, qui redditurus est cuiq; mercedem. Quòd si Habacuc tunc dicebat, Modicum aliquantulum, & qui uenturus est ueniet: nũc uidelicet est uicinior. Quod uerò ait, μικρὸν ὅσον ὅσον, quod ualet, parum quantum quantum, ualde parum significat.

† ὑποστέλλητου, *subtraxerit se, uires & animum amiserit, formidauerit.* Iustus aũt ex fide uiuet. Quòd si † subtraxerit sese, non oblectatur anima mea in ipso.] Oportet igitur nos credere, si iusti futuri simus. Sin autem subtraxerit se iustus, id est, ambiguitatẽ quandam patiatur uel hæsitationem, uel subtraxerit, id est tentationibus succubuerit, nõ habet oblectationem in eo anima mea. Cuius autem animam Dei, iuxta modum loquendi scripturæ: ut in eo, Ferias uestras odit anima mea, uel Christi.

† ὑμεῖς, *id est, uos, alij legũt in prima persona nos.* † Vos autem non estis subtractionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.] Quia perterrefecerat eos cum diceret, Anima mea non habet oblectationem in ipso: adserit iam eos non esse ex ijs qui pereant propter subtractionem, aut propter acB diam uel hæsitationem, sed ex ijs qui in fide persistant stabiles, ut acquirant suas ipsorum animas, hoc est possideant, custodiant, & seruent. Acquisitio enim est possessio & occupatio.

CAPVT XI.

Fidei descriptio Est autem fides, sperandarum substantia rerum.] Describit nobis posthac fidem, inquiens: Fides est essentia eorum quæ nõ sunt, subsistentia eorum quæ nondum subsistunt, ut resurrectio nondũ subsistit, sed fides statuit eam, obq; oculos nobis ponit.

Argumentum non apparentium.] Argumentum, hoc est demonstratio & manifestatio rerũ quæ nõ sunt cõspicuæ. facit enim fides, ut ista mente nostra cernamus haud secus ac si præsentia essent. Si igitur talia potest fides, quid cupitis ea bona re ipsa uide-
Habacuc 2. re, ut excidatis à fide? Quod sanè nihil est aliud quàm excidere à iustitia, ne sitis iusti. Iustus enim ex fide uiuet.

In ipsa enim testimonium consecuti sunt seniores.] Hoc est, in ipsa fide testimoniũ assecuti sunt omnes ueteres à Deo, ac probati sunt quòd eum coluerint.

Fide intelligimus aptata esse secula uerbo Dei, ut ex inuisibilibus uisibilia fierent.] Postquam fides reprehenditur apud non intelligentes uirtutem ipsius, qui asseuerant eam esse rem indemonstrabilem, adeoq; manifestam impostu ram, ostendit q; maxima quæq; per fidem transigantur, & non per rationes, aut ratiocinationes. Nam q; Deus uerbo, ea quæ sunt, ex ijs quæ non sunt, creauit, quæ demonstratio nobis exhibuit? nulla sanè, sed sola fides. Fide igitur intelligimus aptata esse secula, hoc est facta est uerbo Dei. Cur fide? quia q; ex inuisibilibus, & ex ijs quæ non uidentur, facta sit quæ uidentur, fide opus habeat. Vel sic intelligas licebit: Verbo Dei, quo factum est ut produce-
ἀιὼν, *æuũ siue seculũ quid sit.* rentur ex ijs quæ non sunt, ea quæ sunt. Cum audis secula, ea simul intellige æterna quæ istis continentur: uidelicet tempora, adeoq; cuncta temporaria, inusitatiore loquendi modo seculis etiam tempora significantibus. Nam propriè seculum siue æuũ aliud quiddam quàm tempus est: & unum, non sunt multa.

Gen. 4. Fide copiosiorem hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo.] Quia magna fides, generosa etiam indiget anima, Hebræi aũt fide elanguerant, ac primùm quidem fidem demonstra-

A monstrarunt, deinceps uerò ob afflictionum frequentiam & continuationem pusillanimes reddebantur, ac tantum non despondebant animum, adhortatus est & consolatus eos à rebus per eos præclarè gestis, & à scriptura, dicens q; iustus ex fide sit uic- *Habac.* turus, & à ratiocinationibus, inquiens: Fides est eorũ quæ sperantur, subsistentia. Nunc uerò à magnis & priscis uiris etiã argumenta profert. Cum enim homo inuenerit participes aduersitatum, sedatus respirat. Producit igitur Abelum, inquiens, Fide obtulit uictimam maiorem: hoc est, precisiorem, quàm frater. Quem enim sciebat alium ante sese? patrẽmne aut matrem? at illi impegerãt aduersus Deum. At fratrem? uerùm & is Deum non coluerat candidè. Fide ergo sola perductus est ut offerret Deo, & ex melioribus quæ habebat, credens se mercedem accepturum.

Per quam testimonium consecutus est, q; esset iustus, testimonium perhibente Deo super donis eius.] Cum enim ad Cainũ dixisset Deus, Non rectè offers, nec rectè diuidis: testimoniũ perhibuit Abelo, quòd & rectè obtulerit, quatenus datori Deo obtulit quæ ex illo habebat: ac rectè diuisit, quatenus meliora ceu Domino suo seposuit. Fertur etiam q; ignis è cœlis descendens absumpserit sacrificiũ, atq; inde agnouit Cain sibi antelatum esse Abelum. Vnde enim aliàs habuisset compertum? Hinc & quispiam eorum qui Hebræa in Græcam linguã transtulerunt, sic uertit: Intutus est in uictimas Abeli Dominus, & incendit.

Et per illam defunctus adhuc loquitur.] Hoc est, per fidem adhuc loquitur, id est, fides fecit eum hodieq; uiuere, ac doctorem omnibus cõstituit, loquentem propemodũ, Imitamini me mortales, ac beneplacete creatori iustificati. Loquitur igitur, hoc est cum *Loqui quomodo dicatur Abel.* glorificatur, prædicatur, cum memoria eius instauratur, loquitur: perinde ac cœlum loquitur, cum à nobis solummodo cernitur. Non enim tantum sermo perficit, quantum illius afflictio. Hoc autem dixit, ut ostendat infirmis quòd iustus quadantenus etiam hìc fruatur honore, itaq; & uos fruemini. Quædam exemplaria λαλεῖται habent, non rectè, opinor.

B Fide Enoch translatus est, ne uideret mortem, & non inueniebatur, quia transtulerit eum Deus. ante translationem enim eius testimoniũ habuit quòd placuerit Deo.] *Gen. 5.* Hic maiorem fidem quàm Abel demonstrauit. Nam quæ Abelo contigerunt, potuerunt ipsi esse scandalo, quòd Abel iustus cum esset, permissus sit occidi à fratre. Quid enim prodest punitum esse occisorem? quid inde commoditatis retulit Abel, cum iam antea è medio esset sublatus? Magnam itaq; fidem demonstrauit Enoch, credens Deũ *Enoch.* retributorem nostrum fore in futuro seculo, perq; eam fidem placuit Deo, ac beneplacens translatus est. Fide igitur translatus est: hoc est, fides in causa fuit cur in cœlũ transferretur, per quã placuerat Deo. Animaduerte hìc quomodo per Abelum mortis sententiam demonstrauerit Deus esse ueram & certam: per Enoch autem indicauit temporariam eam sententiam, nec in sempiternum duraturam, cæterùm abolendam olim mortem. Proinde quòd uiuens translatus sit, & quòd uiuat, scimus: ubi autem, & quomodo, incertum, scriptura hoc non patefaciente.

Sine fide autem impossibile est placere.] Nisi enim crediderit quispiam compensationem esse bonorum & malorum, non beneplacebit Deo. Quomodo enim laboriosum uirtutis iter ingrediatur, non persuasus in futuro seculo multiplices ac stabiles esse retributiones? Audi porrò sequentia.

Credere enim oportet accedentem ad Deum, quòd sit, & quòd inquirentibus se remunerator sit.] Deum esse, ac retributorem fieri, per fidem tenemus: quidam etenim à casu esse omnes res censent: quid uerò sit Deus secundum substantiam, incomprehensibile prorsus apud sapientes quidem. Quid uerò est exquirentibus ipsum? hoc est, uita beneplacere ei nauantibus operam, non curiosis humana & externa sapientia. Cõsidera Pauli sapientiam, quomodo subterserat undiq; Deum esse retributorem, ob uacillantes fideles Hebræos, & pusillanimes.

Fide Noe responso accepto, de ijs quæ nondum uidebantur metuens, aptauit *Gen. 6.* arcam in salutem domus suæ.] Noe, inquit, à Deo responsum accepit: hoc est, edoctus est de rebus obscuris & ignotis, & non fuit incredulus. Quin etiam cum esset serenitas, & omnes uoluptatibus ac delicijs indulgerent, neque quicquam periculi expectarent (neque enim ullum tale cernebatur) attamen ille credens Deo, metuit

tuit inundationem uel diluuium, conſtruxitq; arcam, qua conſeruauit omneis qui ex A
ſua domo erant. Obſerua hîc, quòd oraculum edat Deus, & oraculum edat ſpíritus ſan
Luc. 2. ctus, perinde ac ſcríptum eſt de Símeone, Reſponſum acceperat à ſpíritu. Deus igi-
tur eſt ipſe ſpíritus.

Per quam damnauit mundum.] Hoc eſt, commonſtrauit eos dignos eſſe ſupplício, qui cum uíderent tantam extrui à Noe arcam, neq; ſic tamen adduci potuerunt ut crederent futúrum diluuíum.

Ac iuſtitiæ, quæ eſt per fidem, hæres eſt inſtitutus.] Hoc eſt, lucratus eſt ſeu nactus eſt ut iuſtus uíderetur apud Deum: quod iuſtitiæ nomen, fides ei largíta eſt.

Gen. 12. Fide uocatus Abraham, obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæredi-
& 13. tatem.] Poſtquã & ad hunc & reliquos patriarchas defigerent oculos Hebræi fideles, tanquã qui innumera beneficia & bona à Deo accepiſſent, oſtenſurus eſt q; nullus unquam quícquã dum mercedis retulerit. Aít ergo: Fíde Abraham obſecutus eſt, iuſſus relínquere patriã. Quem autem ille conſpexerat, quem imitaretur? Pater ei idololatra erat, prophetas nõ audíuerat. Proínde fídei erat, obedíre ceu uera loquenti Deo de íjs quæ pollícebatur, ac relínquere ea quæ in manibus erant.

Et exíjt neſcíens quò íret.] Atqui etiamſi ſcíuiſſet, quíſnam cogebat eum, ut omíſsis paratis, & quę in promptu erant, ea perſequeretur quę nõ eſſent in promptu? Enímuero nec ſcíebat quídem omníno quænam eſſet terra illa in quam uocaretur.

Gen. 5. Fide demoratus eſt in terra promíſsionís, tanquam in aliena.] Terram, ínquit, íllam quam promíſerat Deus ſeſe daturũ illi & ſemíni eíus, íncoluit tanquã alíenam. Quo-
Gen. 23. modo alíenam? Nam & Sarrhæ ſepulchrũ emit, neq; tamen dubitauit, neq; díxit, Mentítus eſt Deus: ſed credídit quòd haud dubiè daturus eſſet hanc, is qui promíſerat.

In caſulís habitando.] Adeò tanquam in aliena terra illíc habitabat, ut ne propríam quídem domum haberet, ſed in tentorijs habítaret, quod peregrínorum eſt aliàs ad alíos fínes tranſeuntíum, quandoquídem níhil proprij poſsídeant.

Gen. 26. Cum Iſaac & Iacob cohæredibus promíſsionís eíuſdem.] Iſaac, ínquit, & Iacob per- B
32. & 33. índe íncoluerunt eam, ut alíenam. Nam Iſaaco ínuídebant Philiſtiæi adeò, ut puteos ei auferret Abímelech & coníugem ipſam, qui & ſubínde ad alíum atq; alíum tranſíbat locum. Iacob autem non ſolùm à fratre Eſau perſecutionem patíens ſibi metuebat, uerumetíam ex Meſopotamía reuerſus, emit locum in quo fixit tabernaculum. Et iam quídem in Bethel, iam uerò in Ephrata tranſíbat, nullo loco certus manens, inſtar aduenæ & ínquilíni. Interím tamen & ipſi promíſsionís hæredes fuerunt, ut pater. Tibi enim dabo, ínquit, & ſemíni tuo. Attamen non fuit íncredulus.

Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem.] Eam ob rem, ínquit, erant aduenæ, & cõmorabantur in tabernaculís fundamentum nõ habentíbus, quòd expecta rent cœleſtem urbem, quæ uera fundamenta habeat, quæ ſemper conſiſtant, neq; unquam marcida reddantur. Propterea & Deus animaduertens eos aſpernari terrenas promíſsiones, diſtulit eas, maíores ipſis præparans, quíbus illi dígni erant, & non terreſtribus. Itáne ergo illi prommíſsionem terreſtrium accípientes, eam contemnebant, ac cœlum expetebant: uos autem ô fideles, cœleſtí promíſsione accepta, terram expetítis: ecquî non eíus uos pudet?

Cuíus artífex & conditor Deus.] Papæ, quantum eſt urbís iſtíus encomíon, architectum habere Deum?

Gen. 17. & 18. Fide & ipſa Sarrha, ſterílis cum eſſet.] Ruborem iſthuc nonníhil elícit quod aít, Et ipſa Sarrha. perínde ac dícat: Fœmína credídit, & uos non erubeſcítis, ſi muliere in aní mi magnitudíne inferíores deprehendamíni? Quî uerò credídit, quę rílit? profectò credídit, etíamſi ríſerit. poſtea enim reprehenſa perterrefacta eſt, quod fídei erat índícíũ. Planum enim eſt quòd magnum iſtum arbítraretur, adeoq; ſupra hominís eſſe naturam eum qui ſecum loqueretur.

†κατα βολὴν. conſtitutionẽ, molitionem, demiſſionẽ, ſiue deiectionẽ, aut ſubſtructionẽ.

Vírtutẽ ad †conceptionẽ ſemínis accepit.] Hoc eſt, cõfortata eſt ut reciperet ac cõtíneret deiectũ in ipſam ſemẽ Abrahami. Vel quia affírmãt naturæ índagatores philoſophi & medici, mulierẽ etiã ueluti ſemẽ quoddã à ſeſe cõferre, forſan ſic accípiendũ eſt, ad deiectionẽ ſeminis, pro eo quod eſt, ut & ipſa ſubminiſtraret & ſubſtrueret ſemen.

Ac præter ætatis tempus peperit.] Paulo antè eam ſterílem dixit; nunc adíjcit quòd & præter

A & præter tempus ætatis pepererit. Itaq; duplícem habebat defectum, unum naturæ, quòd ſterílis erat: alterum ſenectutis.

Quía fidelem credídit eum qui promíſerat.] Fídelem, íd eſt uerum. promíſerat enim, Circa íllud tempus ueníam, & erit Sarrhæ fílius.

Propter quod et ab uno orti ſunt, eoq; emortuo, tanq; ſídera cœli in multitudínem, et ſicut arena quæ eſt ad oram maris ínnumerabilis.] Non hoc tantum effecit fides ut naſcerentur, uerumetíam ut tot naſcerentur, quot ne à fœcundís quidẽ mulieribus. Itaque duo hîc ſunt miracula. Quomodo autẽ fuerunt ínnumerabiles? Nam haud ratò eos numero comprehendímus. Síue ígitur hoc hyperbolicè dictum eſt, iuxta ſcrípturæ conſuetudínem, ut íllud, Vídimus urbes ad cœlum uſq; eductas: ſíue quòd ſem Num. 13
per naſcantur alij, ídeo propter íſtam poſteritatís in numerum nõ cadentís ſucceſsionem continuam & propagatíonem, ínnumerabile díxit.

Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti nõ acceptís repromíſsionibus.] Duo hîc quęruntur, Quomodo quum de Enoch memoraſſet, Translatus eſt ne uíderet mortem, nunc dícat, Mortui ſunt iſti omnes? Ac rurſus quî díxerit nunc eos non accepiſſe promíſsiones, quum Abelũ tamen adhuc loqui adfírmarit, quandoquidẽ apud cunctos celebretur? Deínde ipſum Enoch translatum eſſe, Noe uerò mercedem recepiſſe, ut Gen. 5
conſeruaretur ipſe cum tota pariter domo ſua, & iuſtus uocaretur. Abrahamũ etiam líberos procreaſſe ex Sarrha. Proínde quod aít, Mortuí ſunt iſti omnes, íntellige, Mortui quidẽ ſunt, excepto eo qui mortem non uídit. Enímuero quòd non acceperit promíſsiones, uerè de omnibus dictũ eſt. Non enim per hæc tantùm magnífica donans Deus, perſoluit magnorum fídei laborum mercedes, Abelo quidẽ per gloríam & celebritatem apud homines, Enoch uerò per translationẽ, tum Noe ipſi per conſeruationem ex díluuío, deínde Abrahæ per filij procreationem: uerùm perſpicuũ eſt hæc

B eſſe ueluti guſtus quoſdam & arrhabones uerarum promíſsionum, propter puſillanímes & ínfírmos nos ſanctís príus tradita, ut ab his edocti, de íllis etiam in fide firmemur. Alía porrò quædam ingentia, quæ in cor hominis non conſcenderunt, parata ſunt eís, quæ nõdum acceperunt, ſicut & Dominus díxit in euangelio fore ut centu- Matt. 19
plum in hoc ſeculo reciperent, & uítam æternam in futuro poſsiderent.

Sed à longe eos aſpícientes & ſalutantes.] Hîc clam índicat, eos de regno cœlorũ & reſurrectione & ineffabilíbus bonís myſteria adeoq; arcana tum uídiſſe tum ſalutaſſe, hoc eſt ſenſiſſe. Sumpta metaphora à nauigãtíbus & procul cernentíbus urbes deſideratas, quas príusq; ingrediantur in eas, pręuenientes familiariter ſalutant, ſibiq; cõpellatione aſcíſcunt. Vel Abrahamũ cum ſua ſobole intelligit, nam ipſi non acceperunt promíſsiones de terra, à longe autẽ præuíderunt eas, hoc eſt ante quatuor generationes, quòd poſteri eorum ex Aegypto aſcendentes, hæreditatẽ eíus terræ adírent. Hæc autem enarratio non ſequitur ad prædícta, nempe ad hoc quòd aít, Iſti o- Gen. 15
mnes, tanquam ſoli Abrahamo eíusq; nepotíbus conueníat.

Et confeſsi q; peregríni ſint & hoſpites ſuper terram.] Nõ ſolùm ſuper promíſſam, uerumetiã ſuper uníuerſam. Propterea haud æquum cenſebant íſtam accípere. non enim ipſa dígni fuerunt patres illi, ſed cœlo. Poſteri autem eorum acceperunt eam, nam illi terra fuerunt dígni. Peregrínum aũt & aduenã ſe eſſe Abrahamus apud Che Gen. 25
tæos palàm eſt confeſſus. Quinetiã omnes tales fuerunt, ut Dauíd teſtatur, Aduena Pſal. 38
ego ſum, dícens, ſícut & omnes patres mei.

Qui enim hæc dícunt, ſignificant ſe patriam ínquírere. Et ſíquidem ipſíus memíníſſent, de qua exíerunt, habebant utíq; tempus reuertendi. Nunc autem meliórem appetunt, hoc eſt, cœleſtem.] Confitentes, ínquit, ſeipſos hoſpites, índicant ſe patriam ínquírere. Vídeamus ígitur qualẽ patriam ínquírant: terreſtrémne quam relíquerãt, ut Abraham Meſopotamíam? At quî licebat eí reuertí ad eam. Quoniã uerò reuerſus non eſt, manifeſtum eſt q; neq; huius meminerit, neq; hæc fuerit patría eíus: cæterum aliam expetebat meliorẽ, nempe cœleſtem, in quã nondum opportunum erat ei conſcendere.

Ideo non confunditur Deus, uocari Deus eorum.] Ob huíuſcemodi, ínquit, eorũ uírtutem Deus adeò eos magnificat, ut quum ſit totíus mũdi Deus, hoc eſt uiſíbilis, & eíus qui ſub uiſum noſtrum nõ cadit, non erubeſcat peculiariter uocari eorum Deus,

perinde quasi ipsi omnibus creaturis sint æquiparandi. Potius quidem uisibilis huius mũdi Deus dicitur tanquam conditor ac Dominus: qua ratione ethnicorũ etiam est Deus horum autem ueluti amicus, quod maius est.

Parauit enim illis ciuitatem.] Adeò non pudet eum, Deũ se illorũ uocari, sed adeò familiariter eos sibi iũctos habet, ut et urbem quã in cœlis desiderabant, parauerit eis.

Gene. 22 Fide obtulit Abraham Isaacum, quũ tentaretur.] Maior omnibus in fide est Abrahamus: hìc enim nõ sola natura pugnabat, sed uerbum Dei cum mandato diuino. Is enim qui dixerat, Tibi & semini tuo dabo terram: is imperat, Macta filium tuũ. Propterea dicitur tentari Abrahamus, nõ q̃ Deus opus haberet discere uel experiri ei us uirtutem, uerùm ut nos experientia ipsa & operibus discamus uirtutẽ eius. Obser ua hìc adeò esse commodas tentationes, ut nedum ab alijs Deus permittat eas superindu ci fidelibus, uerùm ipse etiam tentet, ut probatiores ostendat.

Gene. 21 Et unigenitũ offerebat, qui promissiones acceperat, ad quem dictum erat, In Isaac uocabitur tibi semen, arbitrans quòd et à mortuis suscitare potens sit Deus.] Hoc sanè ualde est admirandum, quòd quum alium non haberet filium, per quem promissionem felicem euentum habituram speraret & expectaret, sed hunc solum, & eum tamen obtulerit. Vnde hoc? ex multa & ingenti fide. Credidit enim quòd posit Deus post cædem, ex mortuis ipso suscitato complere promissionem, ac per ipsum rediuiuum, multiplicare semen. Quomodo autem unigenitus erat Isaac, quũ & Ismaelem haberet? At quatenus ad promissionem pertinet, unigenitus erat: ille nãq̃ propriè semen erat, nam in Isaac uocabitur tibi semen, inquit scriptura.

Vnde & ipsum in parabola accepit.] Quid est quod ait, In parabola, id est, in figura, ad demonstrationem mysterij quod in Christo erat. Vt enim tum Isaac dimissus est, aries autem cæsus: sic unus Christus qui Deus est & idem homo, secundũ humanam naturã pro nobis immolatus est, deitas uerò expers passionis permanebat. Quin & aliter Abraham fuit typus Dei & patris, Isaac uerò filij Dei. Quum igitur magnum
Ioan. 3 hoc & humanum ingenij captum exuperans mysterium Deus dispensaturus esset, ut filium suum daret pro nobis, supra modum clemens & humanus neq̃ hoc uoluit ceu donum suum proprium ex gratia dare, sed ueluti debitum reddere. Perinde quasi dicat, Nihil noui humanæ naturæ impertio, filium meum pro ipsa immolans: Abraham enim pro me & in mei gratiam filium suum immolare sustinuit. Itaque debitum reddo, non gratiam do. Vel in similitudine, hoc est in ariete tulit ipsum Abrahã, hoc
Gene. 25 est in permutatione arietis: qui aries figura erat Isaaci, hoc est, figura Isaaci in eius locum mactata est.

Fide, de futuris benedixit Isaac Iacob et Esau.] Vnde promisisset filijs suis tanta bona, ipse in peregrina terra cõsidens, nisi credidisset Deũ impartiturũ promissa? Quid uerò est quod ait, de futuris? Vel qa de ijs quę contingẽt in futuro seculo, resurrectionem eñ norant, et spirituales fuerunt promissiones: uel de terrę bonis quę ipsi acceputi erant, uel ex ipsis nasciturj, originémue ducturi. Præfert autem Iacob ipsi Esau, ceu eũ q̃ uirtute clareat, et qui primogenita acceperit, ac in omnib. dignũ ut præferret.

κὶ ἐπὶ τὸ ἄκρον id est, ad fastigiũ. Gene. 27. Fide Iacob moriens singulos filiorũ Ioseph benedixit, & adorauit* ad fastigiũ uirgę eius.] Filij Ioseph, Manasses & Ephraim, Manasses quidẽ prior erat, Ephraim uerò posterior, attamẽ Ephraim Iacob maioribus benedictionibus benedixit, dextręq̃ manus pertransuersum impositione, ac in tantũ credidit euenturas benedictiones de regno tribus Ephraim, ut & operibus ipsis cõmonstrauerit. Adorauit eñ Iosephum totius populi adorationẽ denunciãs. Quomodo aũt adorauit? ad summitatem uirgæ eius, hoc est, innixus & incumbens uirgæ ob senectutem. Nonnulli uerò ad summitatẽ uirgæ Ioseph adorauit, inquiunt regni sceptrũ significari per uirgam adorandũ.

Gene. 50 Fide Ioseph moriẽs, de exitu filiorũ Israel memoratus est, ac de ossibus suis mandauit.] Adeò, inquit, credidit liberãdos Israelitas ex Aegypto, ut & adiurarit ipsos ut ossa sua secum asportarent. Hoc autem fecit, non quòd tanta sepulchri cura duceretur (quî enim adeò sapiẽs ignorasset Domini esse terram?) uerumenimuero ut perfectã certitudinẽ populo daret, omnino promissionẽ Dei felicẽ successum nacturã euenturamq̃. Et quod tantopere Deo placeat, ut in Aegypto ipsi non permaneãt, propter illorum impietatem, ut ne ipsi quidẽ placuerit ut uel ossa ipsa in Aegypto reconderenť.

Fide

A Fide Moses natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis eo quòd uidissent elegantem infantẽ, & nõ timuerũt regis edictũ.] Enumeratis magnis uiris qui fide transegerint ea quæ fecerint, de parentibus etiam Mosę obscuris quibusdã loquit, ruborẽ eliciens infirmis illis, & pusillo animo imbutis, quando quidẽ huiusmodi uiris inferiores sint. In progressu scorti etiã mentionẽ faciet, ut pudorem maiorẽ inducat. Quam ob causam igitur abdiderunt ad trimestre spacium, quum mandatũ regis publicatum esset, masculos Hebræos è medio tollendos? quî nõ metuerũt? Planũ est credidisse eos à Domino puerũ conseruandũ. Vnde crediderũt? Quoniã conspexerunt puerũ ἀστεῖον, id est, elegantem & gratiosum aspectu, crediderunt̃q̃ à Deo ista amabilitate eum donatũ statim in primis fascijs, adeoq̃ in cunabulis uitę. Nam ut aiunt, abiecturi eũ erant, cęterùm quũ blandè arrisisset, dimiserunt: adeò omnia ipsi diuina erãt. Exod.

Fide Moses grãdis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens potius affligi cũ populo Dei, quàm temporariam peccati habere iucunditatẽ.] Peruenit ad familiarissimum, ac maximè proprium exemplum, Moseñ uidelicet: propterea immoratur, fusius illud tractans & amplificans. Constructio autẽ est huiusmodi: fide Moses renuit dici filius filię Pharaonis. Quando? magnus factus, hoc est, quum in uirum iam creuisset. perspicuum enim est eum maiora expectasse recepturũ sese. Verbũ negauit uel recusauit, intensum odium significat, ac propẽsam eius erga regiam Pharaonis abalienationem. Animaduerte hîc, quomodo peccatum nominarit, non affligi unà cũ fratribus. Hoc per prophetas objcit Deus. Nihil quicquã, inquit, patieban- Exod.
tur super contritione Iosephi. & rursus,* Non est egressus ad plangendũ. Domũ habemus ipsis. Ac super ingemiscentes in Ezechiele datum est signum, eos uerò qui nihil huiusmodi haberent, angeli iubentur excindere. Quòd si qui uolũtariè non simul afflíguntur & compatiuntur aduersa tolerantibus, peccatum admittũt, quid quęso de ijs cogitandum qui & mala faciunt, & in malis detinẽt? Per temporariã peccati iocun-
B ditatem regiarum deliciarum communicationẽ & participationem declarat.

* οὐκ ἐπῆλθεν ἐνὰς κόπτεσθαι ὄπισθεν ἐχομένων ἀνδρῶν Locus iste quærat̃r si uel inueniri possit.

Maiores diuitias existimãs Aegypti thesauris impropериũ Christi.] Non dixit quę in cœlis reposita sunt bona, uerùm uirtutem Mosę demonstrans, & illos refouens atque erigens, improperium Christi dixit. Quemadmodum enim postea Christũ contumelia afficiebant, qui ab eo beneficia acceperant, ac tandem cruci affixerunt, sic & antea Moseñ ignominia notabant ij in quos beneficia contulerat. Qui eñ ab Aegyptio per Moseñ liberatus erat Hebræus,* ille ipse postero die dixit ei, Quis te constituit principem & iudicem super nos? nunquid me occidere uis, perinde ac interfeciſti Aegyptium? Vniuersaliter enim à domesticis & beneficio affectis iniuriam sustinere, uel contumelia afficí uel affligí, Christi est opprobrium. Quinetiam omnis propter bonum aduersus agentem istuc facta contumelia, et simpliciter temerarius insultus, Christi est opprobrium. Sic enim & Dominus diffamabatur, dicebaturq̃ publicanorum amicus, quòd cum illis cibum caperet propter eorum salutem. Vt igitur deliciæ Luc. 7
& relaxatio sunt peccatí, sic impropериum est Christi. Ne igitur ægreferatis uos si à cõtribulibus affligamini, ad Mosem uerè celebrem & inclytum respicientes: & quod maius est, in ipsum Christum defigentes lumina. Sic contumelia Christi erat, apud petram contra Moseñ factum populi murmur: siquidem Christus erat petra. * Expendendum potius alius fuerit Hebræus. Mat. 4

Aspiciebat enim ad remunerationem.] Fidei nimirum oculis.

Fide reliquit Aegyptum, nõ ueritus indignationem regis.] Ecquid ais? In Exodo Exo. 2
tamen scriptum est, Perterrefactus est autem Moses, quia res istha c patefacta erat. cæterùm non ueritus, hîc intellige de eo tempore quo rursus in Aegyptum redierit, atq̃ principatum Hebræorum susceperit. Perterrefacti enim erat omnino non reuerti, neq̃ ea tentare quæ antea. Quia uerò reuersus est, indicauit se fidem adhibere Deo. Quomodo autem non mansit in Aegypto, sed reliquit eam, si non metuebat nec per Exo. 4
terrefiebat? Quoniã in priora se pericula conijcere ipsum, ac dicere, Fortasse me seruabit Deus, explorãtis est ac tentãtis Deũ, ac planè diabolicũ, sicut & Satanas Dño dicebat, Mitte te deorsum. Vel non ueritus indignationẽ regis, hunc ad modum intellige, Mat. 4
nempe quòd fugerit credens quòd sit euasurus, neq̃ persecuturũ regẽ, tanquã succensentem ipsi, nec etiamsi persequat̃, apprehensurũ intercepturúmue. Cuius rei signum est, quòd in uicinia morari selegerit, atq̃ ibi latuerit: proinde fidei & hoc est.

Inuisibilem enim tanquam uidens, sustinuit.] Perinde quasi uideret Deum secum conuersantem, sic omnia constanter tolerabat. Plurimum enim ad patientiã confert, habere semper in mẽte Deum, perinde ac Dauid inquit, Præuidebam Dominum in conspectu meo, & quæ sequuntur. *Psal. 15*

Fide celebrauit pascha & effusionem sanguinis, ne qui uastabat primogenita, tangeret eos.] Haud paucis in locis diuus Paulus in trãscursu mysterium ac sacramentũ interserit, ut hoc loci, inter consolandum, paschatis sacramẽti meminit. Effusio enim sanguinis illius, hoc est, inunctio postiũ, Domini Christi sanguinem indicabat, quo peruncti fugimus in nocte uitæ huius exterminantem non perunctorũ primogenita. Moses igit quũ tum credidisset sanguinis inunctionẽ conseruaturã primogenita, demãdabat populo hoc facere. Et quãuis ille agni sanguis esset, attamẽ quatenus sanguinis Christi figura erat, tantã uim & uirtutẽ demonstrabat. Vos aũt uero sanguine peruncti, non cõfiditis isto cõmuniri? Porrò pascha sanè perfecit, hoc est, escam agni, & azymorum, & lactucarũ agrestium Moses, & credidit populũ ex Aegypto digressum conseruatũ iri. Erat autem ratio cœnæ illius itineri accommoda.

Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam.] Ne dicant, Vt quid profers in medium uiros inimitabiles? protulit & populum in exemplũ. Imitamini, inquit, ipsum adeò uulgus & multitudinem populi, qui crediderunt sese haud submergẽdos aqua, sicq; ausi fuerunt, cõfidentes Deo q; ueluti per aridam sint pertransituri. Adeò quæ sunt impossibilia, fides possibilia efficit, & quomodo uos diffiditis? *Exod. 14*

Quid experti Aegyptij deuorati sunt.] Ne quis dicere possit imaginem quandam uel inane spectrũ fuisse, aquã non fuisse, demonstrarunt Aegyptij isti quòd mare fuerit. Quum enim tentassent pertransire Aegyptij, absorpti sunt ab eo. uasto enim impetu contra eos mouebatur, quod iam antea in traiectu Hebræorum instar muri erectum constiterat: perinde ac postea flamma aduersum treis pueros parata commorauit, flamma nãq; erat, quum Babylonios depasta sit. Sic leones Danieli parcẽtes, naturam pòst suam in delatoribus eius quos laniabant, ostenderunt. *Dan. 3* *Dan. 6*

Fide muri Iericho corruerunt circundati ad septem dies.] Quum enim Deus hoc mandasset, non hæsitarunt in fide sua Iosue et populus, nec dixerunt, Ecquid hoc est? num tubarum sonitus naturã habet deiciendi lapides & munitiones? sedenim crediderunt sic fore, & sic factum est. *Iosue 6*

Fide Rhaab meretrix non perijt cum inobedientibus, excipiens exploratores in pace.] Ecce, quod & suprà dixi, contumeliosissimam personam producit, ut pudefaciat eos, quum tali muliercula inferiores esse uideantur: ac simul fidei uirtutem atq; potentiam ob oculos ponat, quæ certè ingens est, quandoquidem in contemptis & damnatis etiam talia efficiat. Fidem igitur ipsa submonstrauit, quũ abderet uiros qui quærebantur ceu exploratores. Nõ occuluisset autem, nisi credidisset urbem esse intercipiendam. Sic enim dixit: Compertum habeo quòd capietis hunc locum: audiuimus enim opera uestra. Et ipsa quidem auditis credidit: qui uerò Dei mirandis rebus gestis non adhibuerunt fidem, perierunt. *Iosue 2*

Ecquid adhuc dicam?] Quum in meretrice differendi finem fecisset ac abundè satis eos à personæ qualitate notasset, ac pudorem induxisset, deinceps compendij gratia sigillatim omnes alios non explicat, ne ineptus esse uideatur: uerùm nec omnino tamen reticet, sed uisus prætermittere non prætermittit. Sic neq; auditorem mœrore afficit, ac nihilominus pluribus quæ uult conficit & construit.

Deficiet eñ me renarrantẽ tempus.] Quale tẽpus? uel, uniuersum. Dictum aũt est, ut solemus nos loqui, hyperbolicè: uel tempus quod epistolæ tribui solet.

De Gedeon, Barac, Sampson, & Iephth, Dauid, Samuel, & prophetis. Quærunt nõnulli, qua de causa hic Iephthe & Sampson & Barac ponat. Quid ais? Qui scortũ posuit, hos prætermitteret? Nec enim est quòd aliam eorum uitam mihi recenseas, sed num in fide resplenduerint, hoc tecum reputa. Non enim uitarum explorationẽ facit, sed fidei indicationem.

Qui per fidem uicerunt regna.] Hi scilicet qui cum Gedeone militarunt. *Iud. 6*

Operati sunt iustitiam.] Quinam? illi ipsi, & Sampson. Etenim hostes congenerũ & contribulium suorum ulti sunt, domesticis et amicis suis humani & clementes uisi: *Iud. 15*

aduersus

aduersus autem uim inferentes hostes, insurgentes. Iustitiæ porrò ist huc munus est, cuiq; tribuere quod se dignum est. A

Adepti sunt promissiones.] Vt Dauid. Iurauit eñ, inquit, Dominus Dauidi, De fructu uentris tui ponam super sedem tuam. Quod sensibiliter quidem in Solomonẽ euenit, spiritualiter autem ad Dominũ Iesum pertinet: is enim uerè Solomon, id est pacificus, re ipsa enim pax est. Id enim Solomon ualet, si interpreteris, pax uidelicet. *Psal. 131*

Obturauerunt ora leonum.] Daniel & Sampson. *Dan. 6*

Extinxerunt impetum ignis.] Tres pueri. Non dixit autem, extinxerunt ignẽ, sed uim ignis, quod maius est. Etiamsi enim accenderetur, uirtutem tamẽ urendi aduersum ipsos non habebat. *Iud. 14* *Dan. 3*

Effugerunt aciem gladij.] Hi quoq; tres pueri, uel ut rectius & magis propriè dicamus, Elias gladium Iezabelis, & ipse Dauid Saulis. *3. Reg. 19* *1. Reg. 19*

Confortati sunt ab infirmitate.] Ex captiuitate Babylonis reuersi, nihil enim ab ossibus mortuorum differebãt, ut apud Ezechielem dictum est, Quinetiã Ezechias ægrotans, uitæ appendicem accepit. *Ezech. 37* *4. Reg. 20*

Fortes facti sunt in bello, castra uerterunt exterorum.] Hæc & illisipsis à Babylone reuersis quadrant. Nam finitimas gentes semper inuidentes eis, ac insurgentes tum magis quàm antea, Deitamen uirtuti confidentes, per fidem debellarunt. Conuenit etiam Sampsoni potissimum. *2. Esd. 4.*

Acceperunt mulieres ex resurrectione mortuos suos.] Sareptana per Eliam, & Sunamitis per Elisæum. *3. Reg. 17* *4. Reg. 4*

Alij autem distenti sunt.] Hoc est, decollati sunt, ut Ioannes præcursor, ut Iacobus filius Zebedæi. Quidam autem distendi, pro fustibus uerberari acceperunt. *Matt. 14* *Act. 12*

Non suscipientes redemptionem.] Hoc est potuissent non reprehendere quos reprehendebãt, ac liberari, ab eo quod ipsis inferebatur supplicio, uerùm noluerũt hoc.

Vt meliorem resurrectionem assequerentur.] Meliorem, non talem, qualem pueri illorum mulierum: uel meliorem respectu aliorum mortalium. Sancti enim ad occursum Domini clari & splendicantes in nubes attollentur, quod alio in loco ἐξανάστασιν, id est, exurrectionem dicit: Et aliter, Quia in uitam æternam. Reliqui autem infrà manebunt & ad supplicium æternum ipsis erit resurrectio. B *1. Thes. 4*

Alij uero ludibria.] Quemadmodum Elisæus illusus à pueris, uel Sampson ab alienigenis, quum effodissent ei oculos. *4. Reg 2* *Iud. 16*

Et uerbera experti.] Et multi prophetarum, & Petrus postea, & Ioannes. *Act. 4. 5*

Insuper uincula & carcerem.] Vt Ieremias, Michæas, & apostoli postea. *Hier. 20*

Lapidati sunt.] Vt Nabuthe, ac Stephanus dehinc. *3. Reg. 22*

Secti sunt.] Vt Esaias à Manasse, quem et lignea serra aiunt serratum siue sectum esse, ut eo tristius & acerbius esset supplicium: quum ita supra modum cruciaretur. *3. Reg. 21* *Actuum 7*

In occisione gladij mortui sunt.] Vt Michæas, & Zacharias, & Iacobus, & Ioannes. Animaduerte aũt quomodo alij quidẽ per fidem ora gladij euaserint, alij uerò in occisione gladij obierint mortẽ. Huiusmodi eñ res fides est, quę & magna perficiat, & magna patiatur, & nihil tamen se pati æstimat. Qui igitur uos nihil dum tale passi, mœretis, ac tristes estis? *2. Par. 24* *Actuum 12* *Matt. 14*

Circumierunt in melotis in pellibus caprinis.] Vt Elias, & qui cũ eo erant. Quia enim nondum tantam de apostolis opinionem conceperant, postquã illorũ mentionẽ fecisset ad inclytum prophetam qui in cœlum sublatus est, uenit. Quod aũt ait, Circuierunt, eos persecutionem esse passos indicat, & in uno non potuisse firmos morari loco: adeò nihil facultatum possederunt. Melote autem, pecudis uel ouis est pellis.

Egentes.] Vt ille ipse Elias & Elisæus. Mulieres enim eos alebant. *3. Reg. 17*

Angustiati, afflicti.] Haud parũ enim Eliam Iezabel persecutione sua afflixit. *4. Reg 4*

Quibus dignus non erat mundus.] Non potestis dicere, inquit, q; peccatores quũ essent, hæc sint passi: uerùm tales fuerũt, ut & ipso mundo honoratiores & præstatiores essent. Mundum autem, & hominũ multitudinem, et mundi structuram scriptura appellat. Vtraq; aũt hîc accipiuntur. Si uniuersam, inquit, mundi structuram cum hominibus qui in eo sunt opponas hisce, nõ inuenies tamẽ quod illis dignitate respõdeat. Hic aũt excitat eorũ corda, ut nihil quærant eorum quæ sunt in mundo: siquidẽ *2. Reg. 19*

mundus est indignus sanctis. Iniuria eṁ tua est, si hîc acceperis mercedem. Monstra sti teipsum nullius esse precij, quum mundana spiras. Si igitur uniuersus mundus nō est dignus uno sancto, quid partem quæritas. A

3. Reg. 18 In solitudinibus errantes, & montibus & speluncis, & cauernis terræ.] Vt Elias, et qui clanculum prophetæ ab Abdia in spelunca alebantur. Neque solitudinem, inquit, immorari citra pauorem permittebātur, uerùm inde etiam metu abigebantur, & aliàs alibi errabant. Attamen credebant sese consolationem æternam accepturos à Deo, & sufferebant hæc.

Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem.] Quid, inquit, pusillanimes estis, q̄ quum in certamine sitis, nondum acceperitis præmium, & laboris compensationem? Præmemorati omnes sancti etiamsi testimonium haberent quòd placerent Deo, nondum tamen assequuti sunt cœlestium bonorum promissiones. Inferas quidem adeoq̄ terrestres nonnulli promissiones adepti sunt, ut Dauid. Cæterùm id non erat quod quærebatur, sed quę in cœlis sunt, hæ reuera sunt promissiones.

Deo de nobis melius aliquid prouidente, ut non sine nobis consummarentur.] Melius aliquid, hoc est, ad honorem nostrum. Ne uideantur enim nobis esse potiores si primi coronentur, unum omnibus coronarum tempus statuit. Nec dixit, ut non coronarentur, cæterùm ut non consummarentur. Proinde tunc perfecti uidebūtur. Præterea iam nunc arrabonem & pignus honoris habent. Vnde enim eis potestas esset ut succurrere queant inuocantibus se? unde ipsis q̄ fiduciam habent intercedendi? Perfectionem autem & consummationem tum accipient. Nónne igitur iniustus est illis Deus, si nos anteuerterint laboribus, in coronis autem nos expectent? Minimè, nam & illis hoc amplectendum uenit, ut cum fratribus coronentur. Corpus unum omnes sumus. Maiorem igitur corpori uoluptatem præbet, si communiter secundū omnia membra sua coronetur. Pater amoris affectu exuberans erga sua pignora liberósue Deus, uarios sanè filios habet, quorum alij quidem redierūt ex agris celerius perfectis operibus suis, alij uerò persistūt illic operantes. Dedit igitur ijs qui primùm laborarūt, prægustationē quandam, dicens ac mādans eis, ut ad perfectū usq̄ conuiuium fratres expectēt, q̄ humani quū sint, læti expectāt, ut in cōmune exhilarentur. B

Sanctorum inuocatio et intercessio.

CAPVT XII.

A Deoq̄ & nos tantam habentes circūpositam nubem testium.] Non dixit sublatam & in sublimi pendentē super nos, sed circumpositā, hoc est, undique nos continentem. Testes aūt non eos tantùm uocat qui sunt in nouo testamento, sed qui
Dan. 3 in ueteri etiam. Nā & ipsi testimoniū præbuerunt Dei magnificentiæ, tres pueri, Daniel, & omnes prophetæ. Non dixit aūt multitudinē, sed nubem, proprio maximè usus uocabulo ad præsens argumentum. Postq̄ enim ipsi afflictionum æstu premebantur, instar nubeculæ cuiuspiam memoria testimoniorū refocillabit uos, ex omni uos parte cingens & complectens.

Deponentes omne pondus.] Hoc est, terrestrium negociorum sarcinam, & curas illis admixtas. nihil enim aliud sunt quàm uana sarcina. Quid igitur ægrè fertis ab hac liberari?

Et facile circunstans peccatum.] Vel quod facilè nos circūstet, uel quod facilè circunstantiam & deuictionem pati possit. facile enim est, si modò uelimus, uincere peccatum. Vel propter quod facilè quisquam in circumstantias & pericula incidit. nihil enim adeò periculosum, ut peccatum.

Per patientiā curramus propositū nobis certamē.] Nō dixit pugillatū exerceamus aut luctemur, sed quod omniū facillimū erat, de cursu uidelicet in medium deprompsit. Neq̄ dixit, Addamus cursui: uerùm in illo ipso sustineamus ac patientes simus. Alij sanè per continentiā, alij per eleemosynā, alij per aliam uirtutem currere debent, uos autem per patientiam: huius eṁ uobis est necessitas, ut iam antea memoratū est.

Aspicientes in authorem fidei & consummatorem Iesum.] Hoc est, si uelimus discere quomodo per patientiam sit currendum, ad Christum respiciamus, quemad-
Mat. 11 modum qui artes discunt, præceptores suos intuentur. Quod etiam ipse dixit, Disci
Matt. 10 te à me, & rursus, Quòd si patrēfamiliās Beelzebul appellarunt, quanto potius uos domesti-

A domesticos ipsius? &, Non est discipulus supra magistrum. Quid autē est quod ait, *loan. 16*
* authorem, & consummatorem? hoc est, ipse & fidem nobis ab initio imposuit, Nō enim uos me, inquit, elegistis, sed ego uos elegi, ac finem etiam & consummationem ipse apponet, ut uos eam perfectissimam sitis habituri. * ἀρχηγὸν *ducem, initij authorē.*

Qui pro proposito sibi gaudio sustinuit crucem, ignominia contempta.] Licebat ipsi non mori, & poterat non pati. Quum eṁ peccati omnis expers esset, morti haud subiacebat: quod & ipse ait, Venit mundi princeps, & in me nō habet quicq̄. Si igitur noluisset, non esset crucifixus. quod & ipse dixit, Potestatem habeo ponendi animam meam. Attamen crucem sustinuit, hoc est, non simpliciter mortem, sed contumelioſam & opprobrijs obnoxiam, aspernatusq̄ est ignominiam inde prouenientē. Non dixit autem, Tristitia contempta: neq̄ enim cum tristitia ista ferebat. *loan. 2* *loan. 10*

Atq̄ in dextera sedis Dei sedet.] Animaduerte hîc, finem patientiæ, de qua & alio in loco ait, Propterea Deus etiam superexaltauit eum: de carne loquens. Atq̄ potest uobis mercedem rependere pro afflictionibus suo nomine toleratis. Cathedra enim & sedes ad dextram, æqualitatem cum patre significat. *Philip. 2*

Recogitate eṁ eum q̄ talē sustinuit à peccatoribus aduersum se contradictionē.] Quòd si quispiā conseruorū suorū reputet afflictiones, abundè consolationū recipit: quanto magis si Domini sui, qui tantam cōtradictionem pertulit, afflictiones secum expendat? hoc est, risus, subsannationes, conuicia, in faciem uerbera, quanta contradicebant doctrinæ eius, clamores apud Pontium Pilatum, postremò crucem ipsam. Plena eṁ significantię est dictio, Talem, hoc est, ad mortem usq̄ perducentem, cui latrones simul adiudicati erant, idq̄ à peccatoribus, ethnicis uidelicet, ipsisq̄ Iudæis.

Vt ne defatigemini animabus uestris deficientes.] Christum enim ante conspectū uestrum statui, mentibusq̄ uestris præfigi, cōfortabit animas uestras, & uires ac neruos addet: nec sinet deficere, nec in afflictionibus desperare.

B Nondum ad sanguinem usq̄ restitistis aduersus peccatū repugnantes.] Duę sunt adhortationis & consolationis species inter se contrarię: altera quidem, si cuipiam dicas, Magna equidem passus es, memento illorū, altera uerò, si dicas, Nihil dum arduī passus es. Hisce duabus nunc utitur Paulus ad Hebræos. Quū eṁ suprà dixisset, Multum certamen sustinuistis passionū, adhortatusq̄ esset ut seipsos imitarentur: nunc diuersum ostēdit, eos nondū quicq̄ ratione dignū sustinuisse, ut ne extollant. Obserua hîc sapientiā. Posteaq̄ meminisset priscorū sanctorū, q̄ magna sustinuerāt, atq̄ adeò Dñi ipsius, tūc ostendit eorū afflictiones nullas esse. Nondū eṁ ad mortē usq̄, inqt, pueniſtis, sed ad pſecutiones usq̄, et usq̄ ad rapinas: Christus aūt usq̄ ad mortē uenit. Porrò quū restitistis inqt, ostēdit peccatū uehemēs quiddā spirare, essęq̄ eis oppositū, ipsos aūt stantes et cōtranitentes, nondum tamen in letalibus, uerùm in leuioribus. *Suprà 10*

Et oblíti estis * adhortationis.] Adeò, inquit, remissi estis et in segnitiem resoluti, ut & adhortantium uos ad fortitudinem sermonum sitis obliti, atqui nondum magni quicquam passi estis. Ingentes enim ac dignæ ratione aliqua afflictiones, obliuionē sæpenumero incutiunt rerum necessariarum. * παρα-κλήσεως *adhortationis uel consolationis, Prouer. 3*

Quæ uobis tanq̄ filijs loquitur: Fili mi noli negligere disciplinam Domini.] Non enim propríjs filijs loquebatur Solomon, sed omnibus qui audire poterant, & uobis omnino: propterea particula ὡς, tanquam, est apposita.

Neq̄ defatigeris dum ab eo argueris.] A Deo igitur tentationes adducuntur: q̄ si à Deo, ad commoditatem omnino nobis cedent. Aut enim ipsi inprimis placet & præcipuus est, qui nos tentat, ut à peccatis liberemur: aut nos tentari permittit, ad probationem, utq̄ plures consequamur coronas.

Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat aūt omnem filium quem recipit.] Fieri nō potest ut quispiā inueniatur dilectus Deo citra afflictiones. Nónne igitur latrones et fures flagris cæduntur? filiine & illi sunt? Minimè gentium: non enim dixit, Quisquis flagellatur, est filius, sed omnis filius flagellatur. Latrones igitur non filiorū instar flagellantur, uerùm ut scelerati puniuntur. Hîc autē quum prius dixisset, Castigat: intulit postea, Flagellat: ut nō ueluti sceleris ultionem, sed ueluti eruditionē & institutionem intelligas flagellationem filij quem recipit, quem admittit, hoc est, quē approbat, quem præ cæteris assumit, & familiarem amicum sibi conciliat.

Si castigationem sustinetis, tãquam filijs offert se uobis Deus. Quis enim est filius quem non castigat pater? Quod si extra * disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulterini & non filij estis.] Ex quibus illi putabãt sese à Deo derelictos, ex ijs ostendit eis quæ ferunt curæ Deo. Si, inquit, afflictionibus caruisse tis, nothi fuisse tis, illegitimi cæ filij, & non genuini. Cui enim parentum, nothorum institutio & ornatus curæ est? Quia uerò affligimini, ex his aũt obuenit uobis, ut ornatè atq; moderatè uiuatis, prouide ac omnes prædemorati, uidelicet iusti, qui & filij Dei uocati sunt planum fit et irrefragabile q uobis ut filijs sese offerat Deus, atq; uestri curam gerat, ut ne uacantes institutione prauí euadatis, atq; hinc uos hæreditate abdicet.

* παιδάγωγος, castigationẽ, disciplinam siue institutionẽ seueriorem: sic & in sequentibus.

Deinde patres quidem carnis nostræ habuimus eruditores, & reuerebamur eos: num multo magis obtemperabimus patri spirituum, & uiuemus?] Ex rebus eorum demonstrat rursus q oporteat eos patientes esse. Si enim quum carnales patres nos castigarent, non audebamus resilire, sed pudore suffundebamur, & patienter sustinebamus quæcunque nobis inferebant: quanto potius nunc Deo nos castigante & erudiente? Animaduerte autem. Non dixit, quanto magis sufferemus, sed obtemperabimus, ostendens q sit cõtranitentis & aduersantis Deo, non sustinere afflictionẽ. Patrem autẽ spirituũ, uel donorũ, uel incorporearũ uirtutũ dixit: uel quod magis proprium est, animarum. Ad discrimen enim carnalium parentũ, spiritualem posuit. Vi uamus adiecit, ut submõstret inobedientẽ nõ uiuere, alienus eñ est à Deo q est uita.

Et illi quidem tempore paucorũ dierũ,] Neq; enim possunt omnino nos erudire, ut perfectos reddant. Aut enim obitus patris, uel ætas prouectior & durities filij sistit institutionem siue castigationem, Deus aũt castigãs semper perfectos potest efficere.

Secundum uoluntatem suam eruditebant nos.] Nõ autem omnino quod patri uisum est, commodat etiam filio. plericq; enim turpes etiam docent artes.

Hic uerò ad id quod utile est in recipiendo sanctificationem eius.] Deus ad commoditatem nobis inducit institutionem siue castigationem, non ut quicquam à nobis accipiat, uerùm ut impertiat nobis potius sanctitatem, hoc est, puritatem suam, ut simus, inquit, nos capaces bonorum eius. Igitur eruditio & castigatio, participatio mœroris, quum sit sanctitatis est, & nõ immeritò, conuertit enim animam ad Deum sanctum, non sinens eam ad humanum quiddam torqueri deuoluiue.

* παιδεία

Omnis autem * disciplina in præsenti quidem non uidetur esse gaudij, sed mœroris.] Rursus à uulgari opinione, adhortationis occasionẽ accepit, & ait: Omnis disciplina siue castigatio, tam diuina quàm humana, nõ uidetur esse gaudij, sed mœroris. Pulchrè aũt uidetur ait. non enim uerè est mœroris: quomodo enim propriè fuerit mœroris, quũ sit lætitiæ mater? Sed nostri respectu, qui ægrè ferimus disciplinam, & castigatio nemo uidetur, dictum est.

Postea uerò fructũ pacatũ exercitatis p eã reddit iustitię.] Quid est pacatũ? hoc est, turba uacantẽ, læuem, suauẽ. Qui eñ contristat, conturbatur: qui uerò lætatur, læuorem quendã habet, ac tranquillitatẽ. Fructus aũt ille iustitiæ est, quandoquidẽ iustus est Deus, qui in hoc seculo turbatos, illic refocillat. Obserua autẽ, q exercitationem uocet disciplinam, quippe quæ confortet fideles, ac uelut quosdam athletas & robustiores faciat. Quid igitur eam auersamini quæ animas uestras confirmat?

Propterea remissas manus ac dissoluta genua erigite.] Velut ad pugiles quosdam & certatores disserit. Ex Esaia hunc sibi desumpsit locũ, indicãs ex trãslatione præcipuarũ partium, q toti sint soluti animo. Manus eñ operationis, pedes uerò motionis sunt symbolũ. Mœrẽtis igitur ac desperantis inprimis animæ instrumenta, deinde & corporis ex consequenti sunt remissa, ac uiribus destituta.

Esaiæ 35

* τροχιὰς, gressus, orbitas, uias, cursus.

Et * gressus rectos facite pedibus uestris, ut ne quod claudũ est aberret, magis autẽ sanetur.] Hîc ueluti ad cursores disserit. perinde ac in superioribus dictũ: Per patientiam curramus. Ait ergo, gressus rectos. τροχιὰ uerò est uel uestigiũ rotæ currus, quod terræ imprimitur, uel subiectus locus currentium pedibus. Sint igitur orbitæ uel uiæ uestræ læues, planæ & æquales. hoc est, nihil asperum uel triste uel inæquale sit in animabus uestris: uerùm æqualiter & planè & citra mœrorem currite, ut ne claudicãtes, hoc est, natura pusillanimes & inualidi, Iudæorũ in morẽ (huiusmodi eñ gens est Hebræa) Vel etiam claudicantes circa fidẽ futurorũ, adhuc offendatis & illidatis, aberrentq;

A aberrentq; pedes uestri, hoc est, omnino obliqui & peruersi fiant. Qui enim naturali, ac quæ principio ei accidit, pusillanimitati se submittit, non cohibens seipsum, sed dedens potius, paulatim impendens omnino excidit in desperationis profunditatem ac præcipitium, adeò ut inde uix reuocari possit. Date autem potius operam, ut quod in uobis claudum est, curetur: hoc est, etiamsi hactenus incredulitatis nõnihil habuistis, corrigite potius: ubinam enim esset in patiente incredulitas. Animaduerte aũt quomodo manifestè inducat pœnitentiam, atq; id obserua propter Nouatianos.

Pacem persequimini cũ omnibus.] Quod suprà dixit, Non deserentes collectionẽ nostram, id nunc etiam agit, ad dilectionẽ cõgregans: nec solum erga amicos ac familiares, uerumetiam erga hostes pacem habere ac sectari admonẽs. Cum omnibus enim, inquit, & Græcis, & Iudæis hostibus. Quantũ eñ, inquit, in uobis est, cũ omnibus hominibus pacẽ habete. Si huiusmodi propositũ habueritis, nõ desperabitis, nec eritis pusillanimes in afflictione. Reputa etiam quod dixit Persequimini, hoc est, pacem etiam remotã, ac quæ procul est, studete cõprehendere, ad uos ipsos attrahentes.

Suprà 10

Ad Rom. 12

Et sanctimoniam.] Hoc est puritatem, siquidẽ innuptus quispiam est, custodiẽs uirginitatem: si autem matrimonio quispiam iunctus est, huic per sanctificationem temperantia hîc denunciatur: non q nuptiæ sint sanctificatio, sed quia incõcussam seruãt sanctificationem siue sanctimoniã à baptismate partam, per legitimã mixtionẽ, Honorabile quippe connubium, non autem sanctum, sed sanctificationis custos.

Matrimonium pretiosa res, sed nõ sancta. 1. Cor. 6

Sine qua nemo uidebit Dominum.] Neq; enim fornicatores, neq; mœchi, neque molles, neq; masculorum concubitores regnum Dei hæreditabunt. Ac Dominus in euangelio, Beati, inquit, mundo corde, quoniam ipsi Deum uidebunt.

Matth. 5

Considerantes, ne quis desit gratiæ Dei.] Perinde quasi longũ iter sint emensi quidam cũ multo comitatu, dicit, Videte ne quis remanserit. Nõ enim hoc quæro solùm
B ut uos assitis, enimuero ut & alios obseruetis, & contemplemini: hoc est, uisitetis, cognoscatis, perdiscatis, quod est de infirmis: & si uel unus tantummodo posterior fuerit, ne hunc quidem neglexeritis. Gratiam autem Dei, fidem dicit, & optimam uitæ rationem, adeoq; futura bona, hæc enim omnia sunt Dei gratiæ.

Ne qua radix amaritudinis sursum germinãs interturbet.] Hoc in Deuteronomio habetur. Est autem metaphora à plantis sumpta. Quod uerò alio in loco scribit, Modicum fermenti totam massam fermentat: isthuc & hîc dicit, Ne quis prauus ad plurium perniciem relinquatur. Excinde, inquit, amaritudinis radicẽ, hoc est peccati, ut ne germina proferat, hoc est ne alios tales faciat. Quòd autem amarũ sit peccatũ, imò uerò nihil ipso amarulentius, nouerũt qui post commissum flagitium conscientia macerantur. Obserua hîc q nõ dixerit radicem esse amaram, sed amaritudinis radicem, potest enim amara radix bonos fructus proferre. Amarulentiæ autem radicem, hoc est, fontem & propositum siue causam, non est possibile dulcem proferre fructum.

Deut. 29

Ad Gal. 5

1. Cor. 5

Peccatum, amarũ est.

Et per illam inquinentur multi.] Qui enim petulantes uident, ad æmulationẽ eorum incitantur, & ueniunt segniores, ipsorumq; animi inquinantur. Itaq; huiusmodi radices excindantur.

Ne quis fornicator, aut prophanus ut Esau, qui propter unam escam uendidit primitiua sua.] Non hoc dicit, q fornicator Esau fuerit, sed eò usq; siste, ne quis fornicator in uobis sit. Indicat autem obscurè, tales apud eos quosdam fuisse. Neq; tamen eos uult palàm arguere, sed ignorantiam simulat ut emendent. Deinde ab alio principio dic, neq; prophanus ut Esau, hoc est, gastrimargus, helluo, uorax, mundanus, spiritualia prophanãs & cõculcans. Datũ enim à Deo honorem primogenitorum uendidit, idq; pro una esca. Hæc uerò est prophanatio, contemptus nimirũ diuinarũ rerũ. Hîc autem demonstrat ipsis quantum sit mali, segnities, quoniam prior factus est posterior animo deficiens, neq; quicquam aduersus escæ cupiditatem resistens.

Gen. 25

Nouistis enim, q & postea cupiens, hæreditare benedictionẽ, reprobatus sit.] Reprobatus est à patre dicente ei, Si ipsum Dominum tuum feci, tibi uerò quid faciam filí? Quidam autem reprobatus est à Deo, dixerũt. Primùm igitur à Deo reprobatus est. Deus eñ in causa fuit quur deceptus Isaac Iacobo benedixerit. Quòd uerò posthac quum benedictionem quæreret, reiectus sit, de patre est intelligẽdum. Vel tũ etiã ab utrisq; planum est enim, q & pater secundum Deum, ipsum reprobarit.

Gen. 27

Non

Non eñ inuenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lachrymis inquisisset eam.] Nunquid igitur reijcit hîc pœnitentiam Paulus? Haudquaq̃. Quō igit dicit q̃ pœnitentiæ locum non inuenerit, etiamsi cum lachrymis eam inquisierit? Primùm igitur hoc accipe, q̃ eam, non pœnitentiam oporteat intelligere, sed benedictionem: deinde ueluti per parenthesin, pœnitentiæ enim locum non inuenit. Deinde & pœnitentiam quęsiuit quidē, non tamē ut oportet. Quō enim pœnitētiæ est dicere, Appropinquent dies luctus patris mei, & occidā fratrē meum? Itaq̃ propter hoc nō inuenit pœnitentiā, postquā non ut oportuit eam quæsiuit. Etiamsi enim lachrymas haberet, nō fuere tamen pœnitentiæ lachrymæ, sed inuidiæ & amarulentię eius, qui nō sustineret
Gene.4 neq̃ amplecteretur amanter reprobationem. Quēadmodum neq̃ mœror Caini, pœnitentiæ mœror erat, sed inuidiæ, & indicauit etiam cædes fratris eandem. Aut igitur est quod dixi, aut quod sapientissimè Paulus eos qui nondum exciderunt, perterrefacit inquiens, magnis peccatis non esse relictum pœnitētiæ locum, ex industria hoc faciens, quatenus per metam cōseruet eos ut ne cadāt. Quī uerò nōnullos cecidisse con
Gal.4 spexerit, iterū eos reuocat, ut ne desperēt, quemadmodū ad Galatas, Filioli mei, inqt, quos iterum parturio, donec formetur in uobis Christus. Non igitur reijcit hîc pœnitentiam Paulus, sed munit eos qui ex Hebræis crediderant, ut ne cadant.

Ex od.19 & 20 Non enim accessistis ad montem tractabilem, & accensum ignē & turbinē & caliginem & procellam, & tubæ sonum.] Ob oculos ponit, eos maioribus esse obnoxios malis, si nō sustinuerint, sed diffidant ei qui promisit, q̃ qui ueteris testamenti tempore uixerint. Expende uerò qua ratione comparationem faciat. Posteaq̃ exhibuit excellentiam noui testamenti supra uetus multis nominibus, ut hactenus est cognitum, ardua nunc profectò & longè clarissima apud patres ueteris testamenti facta ponit, & admiranda, quæ in monte Sina contigerunt, atque ostendit ea esse exigua, nec habere rationem uel pondus quo adæquari nouo queant. Illic enim multæ erant rerum imagines ad externationem puerilis istius populi. Ignis enim, ut significaretur punitio quam illaturus erat legislator, adiectus est, & tremendus protinus uideretur, turbo & caligo significabant adumbrationem ueteris instrumenti. Quum enim figura esset uetus illud, quousque aduenisset ueritas, obscuri sanè typi extiterunt, quī non
Psal.17 agnoscerentur quidnam portenderent aut significarent. Inuisibile autem Dei indicabatur per hæc, Caligo enim, inquit, sub pedibus eius. Socordes autem Hebræi quum essent, procella excitauit, ut attenderent. Tubæ autem ueluti præsentis sunt regis. id enim & in secundo Christi aduentu aderit.

†παρητήσαντο, deprecati sūt, deuitarunt, recusarūt. Exod.20 Et uocem uerborum, quam qui audierunt † excusauerūt se ne eis fieret uerbum.] Deus enim audiebatur loquens, ut authoritas & fides legislationi concilietur, neque existimēt Mosis esse uerba: omnino eñ Dei uox terrifica erat, Mosis uerò exilis. Unde deuitarunt illi Deum, dicentes Moysi, Loquere ad nos, & ne loquaī nobis Deus.

Non enim portabant quod dicebatur.] Hoc est quod à Deo dicebatur, non potuerunt auribus suis ferre, adeò terribile horrendumq̃ erat. Proinde ipsi fuerunt in causa quur Deus per carnem illis uisus sit apparueritq̃, ut possent eum capere.

Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur, & ita terribile erat quod uidebatur.] Per hoc pariter noui testamenti excellentiam indicat. Vetus enim etsi nihil adeò magnū haberet & nouū, terribile erat, neq̃ belluā montem attingere licebat, hoc est, iumentum aliquod eorum quæ populus habebat. Nouum autem omnia perfecta habens, nihil præ se fert terrificum, sed omnia blanda.

Moses dixit, Exterritus sum & tremebundus.] Si Moses autem qui caliginem erat ingressus qui magnus et mirificus pietate, metu ita pculsus est, quāto potius populus?

Sed accessistis.] Illi non accesserunt, sed procul steterunt: uos uerò accessistis. Viden' excellentiam?

Ad montem Sion, & ciuitatem Dei uiuentis, Hierusalem cœlestem.] Pro Sina habemus Sion montem spiritualem, & urbem spiritualem Hierusalem, hoc est, ipsum cœlum, non solitudinem, illorum instar.

Et ad innumerū angelorū conuentū.] Pro populo, inquit, habemus nos angelorū myriadas, adeoq̃ pro pauore gaudiū. hoc eñ per conuentū significatur. Vbi eñ panegyris, hoc est, solennis totius populi conuentus est, ibi est lætitia. Panegyris igitur ipsa in myriadibus angelorū consistit. Et

A Et ad ecclesiam primogenitorū qui conscripti sunt in cœlis.] Primogenitos appellat fideles, consecratos Deo ac sanctificatos, quorū nomina sunt in libro uitæ, perinde ac Dominus etiā discipulis dicebat: Vestra aūt nomina scripta sunt in cœlis. Postquā aūt cōmunis est pater omniū Deus (omnes enim homines sunt filij eius cōmuniter) primogeniti horum sunt fideles, adeoq̃ digni adoptione filiorū, quæ est secundū electionē. Vel oēs quidem credentes filij sunt: primogeniti aūt, qui Deo bene placēt, & præclaris donis ob sermonem & uitam probam apud Deum digni sunt iudicati. *Primogeniti.* Luce 10

Et iudicem Deum omnium.] Hîc etiam perterrefacit eos. Omnium eñ, nō Iudæorum tantùm, cæterùm & fidelium iudex est: metuite autem hunc. Ostendit autē quomodo & ueteribus excellentiores sunt. Siquidem illi ne nuda quidem uerba sustinebant, neque audebant appropinquare monti, uos autem ipsum iudicem adijstis Christum. Pater enim non iudicat quenquam, sed iudicium omne dedit filio. Ioan.5

Et ad spiritus iustorum perfectorum.] Hoc est, ad animas eorum qui clari & perfecti sunt uiri apud Deum, per fidem uidelicet, ut demōstrauit, quibus etiam adiungendi estis, si modò illos fueritis imitati.

Ac testamenti nouī mediatorem Iesum.] Non seruum Moysen adijstis, sed enim Iesum Dominum nostrum.

Et sanguinem aspersionis.] Hoc est purificationis. Sanguis enim Christi conspersus super nos, purgauit nos & sanctificauit.

Melius loquentē, q̃ Abel.] Sanguis igit Abeli loquutus est: omnino. Vox eñ, inqt, Gen.4
sanguinis fratris tui clamat ad me. Vel q̃d et antehac prę memoratū est, loquit nunc, Supra 11
quū celebratur et palàm fit apd' omneis mortales. At Christi sanguis splēdidiorē uocē edit et significantiorē, et clariorē, p res ipsas clamās, quoniā oīeis sanctificauit. Quin
Rom. 8 et aliter: Illic loquit, ubi inuenerit mentē syncerā, excitat eñ eā, et facit loqui. Spiritus eñ loquit gemitibus inenarralibus. Diuus aūt Cyrillus sic intellexit, q̃ sanguis Abeli
B clamauerit aduersus occisorē, Christi aūt sanguis pro nobis loquitur ad patrem.

Videte ne recusetis loquentē.] Quū nō creditis eius promissionibus, sed desperatis. Quis autem est qui loquitur? nōne Christus? Quòd si sanguis eius loquitur, multo potius ipse uiuit.

Si eñ illi nō effugerūt, recusantes eum qui super terrā *loquebat.] Quid nō effugerūt? suppliciū, pernicię. Eū aūt qui super terrā tamē oracula reddebat, Moysen intelligit, uel Deū ipsum. è cœlis eñ descēderat, super terrā tamē oraculū edebat p Moysen. In monte nāq̃ Sina ἐχρημάτισε, hoc est, cōuersatus est, loquutus est, disseruit, ordinauit. *χρηματίζοντας, quæ ad populū referebat oracula siue responsa dabat.

Multo potius nos, qui de cœlis loquentem nobis auertimus.] Hoc est, Christum à cœlis *loquentem, id est, qui post assumptionem suam, legem nobis dedit per spiritū. Non autem ueluti alius sit nunc, alius uerò tunc, hoc dixit, cæterum modus legislationis differt. Tum enim super terram agens, & res ordinans, legem sanciuit: nunc uerò in cœlum assumptus, terribilior esse possit. Quòd enim haud alius fuerit tunc, alius uerò nunc, audi quæ sequuntur. *χρηματίζοντας, oracula edendum.

Cuius uox terram tūc mouit.] Animaduertis eū tū quoq̃ fuisse qui loqueret, q̃ hodie è cœlis nobis responsa edit. Vox eñ eius tū legislationis tempore terrā concussit. *σείω, moueo, siue cutio. Alij σέισω, moueo.

Nunc autem promisit dicens, Adhuc semel, ego *concutio non solum terrā, sed et cœlum.] Duos motus aut concussiones ex scriptura tenemus factos. Prior erat terræ cōmotio, quum in monte Sina lex sancireturTerra enim, inquit Dauid, mota est. Al Psal. 75
ter est motus quum in carnem Christus uenisset. Mota est enim, inquit, uniuersa Hie Matth 2
rusalem, &, Concutientur idola manufacta Aegypti. Concussa sunt eñ, hoc est, à sta Esaiæ 19
tu sublata sunt ne suos fallant cultores, ac deiectū est robur ipsorū. Quod ergo ait, adhuc semel, tertiam concussionē significat, quę post secundā est euentura: uel eam quę in mundi cōsummatione futura est, innouationē, quando cuncta immutabunt, à corruptibilitate ad incorruptionem alteranda. Aggæi autem propheræ hoc dictum est.

Quod autem adhuc semel dicit, declarat mobilium translationē, tanq̃ factorum.] Hoc est, corruptibilis creaturæ transmutationem, cui natura est ut moueatur, ut quæ facta sit, id est, principium acceperit essentię, ac necessariò finem habeat. Omne enim quod factum est, exordium habuit: unde quatenus ad naturam eius attinet, finē etiā habiturū est. Nam angeli secundū naturā quidem non carent fine, quandoquidē ne principio *Angelorū natura.*

Angelorum natura. principio quidem uacent: gratia autem diuina, ꝙ fine careant, sintꝙ immortales, acceperunt. A

Vt maneant ea quæ sunt immobilia.] Hoc est, futura bona. Quum enim mutata fuerint hęc corruptibilia, omnia tũ iustis euentura erunt incorruptibilia & inconcussa, nulli seu translationi seu permutationi obnoxia.

Itaqꝙ regnum immobile sustinentes, habeamus gratiam.] Quando quidẽ inquit, talibus ornandi simus bonis, quæ non permutentur nimirum, sed incõcussa sint & stabilia, ac tale tantumꝙ regnum accipimus, hinc iam arram & pignus eius sumentes, spiritualia nempe charismata, habeamus gratiam: hoc est, non doleamus, neꝙ decidamus animo, sed gratias agamus, ei qui talia cùm dedit, tum daturus est posthac.

Per quam seruimus, placentes Deo.] Per quam gratiarũ actionem, inquit, Si eñ grati fuerimus, tum & ita Deũ colimus, eiꝙ inseruimus, ut bene ei placeamus, ac ueluti sciẽres qualem quantumꝙ Dominũ habeamus. Nisi enim gratias egerimus tum pro rebus quietis & tranquillis, tum pro afflictionibus, neque eum ita colimus, ut ei placeat & gratum sit. Quis enim seruus, qui murmuret aduersum dominũ (Murmurat enim, qui ei non ut decorum est seruit) gratum hero & acceptum exhibet ministerium. Propterea & hic ipse alio in loco dicit, Nolite murmurare. & iterũ, Omnia facite sine murmurationibus. Israelitę uerò in deserto ceciderunt, ut murmuratores.

1. Cor. 10. Philip. 2. Num. 16.

Cum reuerentia & religione.] Hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inuerecundum, quin etiam exterior facies uerecundiam habeat erga homines, & religionem erga Deum.

Deut. 4.

Etenim Deus noster ignis consumens est.] Quoniam ueteris testamenti res horrificas ostendit, noui uerò nihil huiusmodi habere, ut ne despicatui habeãt mansuetudinem, cum reuerentia & religione, ait, Vel gratias agamus Deo. animus enim in afflictionibus non est pudens si desperet, Vel quia seruitus nostra cum reuerentia & religione fieri solet: nam Deus noster ignis est, ac oportet religiosos esse nos, ne consumamur perinde ac contemptores, & sui nullam rationem habentes. Reuerentes eñ, inquit, facite filios Israel. Porrò istuc consolationem eis præbet, siquidẽ eiusmodi habeamus Deum, qui possit aduersarios nostros consumere. B

CAPVT XIII.

CHaritas fraternitatis maneat, hospitalitatis ne obliuiscamini.] Non dixit, Comparate fratrum charitatem & hospitalitatem, habebant enim has, ut uidetur: uerùm quia ob continuas ac frequentes afflictiones periculum erat ne circa has uirtutes languerent & flaccescerent, Charitas, inquit, fraterna maneat, stabilis cõsistat, ne finatis eam effugere uos. Ac date operã, ne hospitalitatis obliuiscamini. tanquam eñ spoliati facultatibus suis, fortasse parcius se erga fratres gerebãt. Vel in futurũ eos munit.

* ἔλαθον ξενίσαντες q. d. latuerunt hospitati, id est insciẽtes hospitio acceperunt.

Per hanc enim * latuerũt quidam angelis hospitio receptis.] Adeò ingẽs & præclara res est hospitalitas, quo suis simpliciter suscipere, nec de tribu uel familia, ex qua quispiam sit, iudicare. Proinde Abrahamo & Lot ea fuit occasio ut angelos exceperint hospitio. Latuerunt autem est pro ignorauerunt: nesciuerũt enim angelos esse, quos hospitio receperãt, attamen amanter & honorificè eos tractarunt. Quæ res magnos eos facit. Nam si sciuissent, nihil magni fecissent.

Mementote uinctorum, tanqꝙ simul uincti.] Qui enim cuipiam connexus est, etiamsi obliuisci uelit, haud potest.

Afflictorum, tanqꝙ & ipsi in corpore morãtes.] Afflictorum, uel carcere, uel fame, uel alia quapiam calamitate. Qui enim secum reputat se uestitum esse corpore ijsdem afflictionibus obnoxio, illos defendet, tum quòd condolescat, tum quòd metuat ne & ipse in similia mala incidere permittatur propter inhumanitatem suam.

Suprà 12.

Honorabile connubium in omnibus, & thorus immaculatus.] Expende quanta sit ei ratio temperantiæ & continentiæ. Nam suprà sanctimoniæ mentionẽ faciens, de hac dicebat, ac rursus post hæc de fornicatoribus & mœchis dicet. In omnibus igitur, non in solis prouectioris ætatis hominibus, in iuuenibus autem non item, uerùm in omnibus, uel in omnibus modis ac temporibus: non in afflictione quidem, in relaxatione autem non item: non in hac quidem parte pretiosum & honoratum, in illa uerò secus, sed totum per omnia pretiosum sit. Hîc rubor elicitur hæreticis, qui matrimonium

A trimonium calumniantur. Ecce enim pretiosas nuptias honorabile matrimonium nominat, quod in temperantia hominem conseruet.

Fornicatores autem & mœchos iudicabit Deus.] Hîc etiam cum adiuncta mulcta, fornicationis est prohibitio. Iudicabit enim Deus, hoc est condemnabit. Nec immeritò. si enim matrimonium est permissum, iure fornicator & mœchus puniuntur.

Sint mores sine auaritia.] Non dixit, Nihil possideatis: sed si habueritis facultates, ne redigamini earum in seruitutem, sed rectè eas habete, ut si quando contingat uobis ex ijs excidere, non ægro animo feratis. quod & suprà dixit: Rapinam possessionum uestrarum cum lætitia excepistis. Deinde quia haud pauci postquam res suas amiserint, eas recuperare moliuntur prætextu eleemosynæ in alios conferendæ, dicit, Sint mores alieni ab auaritia. Propterea etiam infert: *Suprà 10.*

Contenti præsentibus.] Modum depromit quo ab auaritia alieni esse possimus. Si nihil uidelicet præter id quod ad usum & necessitatẽ pertinet inquiramus. Qui enim plura quàm habet quærit, planum est eum auaritiæ affectu laborare.

Ipse enim dixit, Non te deseram, neqꝙ te derelinquam.] Quia uerisimile erat nõnullos dicturos, At quid faciemus, si necessaria nobis non suppetant? Nihil, inquit, hoc, nihil profectò est. Deus enim per Esaiã dicit, Quoniã te haud deseram, neqꝙ quicqꝙ mentitur. Vel illos ipsos etiam ex Hebræis fideles uerisimile erat dicere, Et qualibus præsentibus cõtenti erimus, exuti bonis rebusꝙ nostris, adeò ut nihil nobis superfit? Dicit igit: †Num potestis ijs quę supersunt, quantũuis pauca fuerint, cõtenti esse? Deus eñ dixit, Nõ te deserã, hoc est, nõ te omittã. Ac etiãsi Apostolus fortasse de ad uictũ & alimentũ necessarijs rebus acceperit, de omni tamẽ causa atqꝙ negocio accipies hoc Dei dictum. *Ioſue 1. Eſai. 41.* † *Fortè ſic, num, abundat, ut ſine interrogatione affirmetur, ut et Porſennale gißе uidetur.*

Vt confidentes dicamus, Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo.] Quandoquidem hæc Deus dixit, certa omnino sunt. Deinceps igitur confidentes dicimus, ꝙ diripientes bona nostra, nos haud in angustias protrudent.

B Mementote præpositorũ uestrorũ, qui locuti sunt uobis uerbũ Dei.] Ad hoc Thessalonicenses quoqꝙ adhortabat, ut eos abundantius honore afficerent. Ac quẽadmodũ illi uerbũ impertiunt, sic illi cõtrà succurrãt eis in externis corporis necessitatibus. Hoc eñ latenter indicat per hoc quod ait, mementote. Vel ad imitationẽ eorũ hos inungit. *1. Theſſ. 5.*

Quorũ intuentes exitum conuersationis, imitamini fidem.] Hoc est, exactius considerantes. Ac quemadmodum discipuli picturas ad primum exemplar conferũt, sic & uos nunquam nõ defigentes oculos ad exitum, hoc est ad finem ipsorum conuersationis, id est morum & uitæ, ꝙ bonum finem nacta sit uita, imitamini ipsorum fidem. Ex fide enim uita pura nascitur. Si enim futuris fidem non adhiberent, sed dubitarent, nõ suscepissent immaculatam uiuendi rationem. Rursus autem pusillanimitatem eorum curat, uel fidem dogmatum dicit. Infert igitur:

Iesus Christus heri & hodie idem, & in secula.] Apparet nonnullos extitisse qui fidem suffoderint, ac labefactarint, dicentes: Alius ueniet, quem hodie uscꝙ expectãt Iudæi. Ait igitur, Idem est Christus heri, id est, omni præterito tempore, & hodie, hoc est, præsenti tempore, & in secula futura, adeoꝙ infinita: nec ueniet alius. ne erretis igitur. Vel quemadmodum præpositos uestros non deseruit, sed in omnibus suscipit & adiuuat eos, hunc ad modum uos suscipiet. idem enim est.

Doctrinis uarijs & peregrinis ne circumferamini.] Varijs, id est aliàs alijs, & ab alijs, atqꝙ alijs, sed & peregrinis siue alienis à recta doctrina. Potest enim uaria esse doctrina, quæ tamen non sit peregrina, ac propterea ne reijcienda quidẽ. Quando aũt & uariæ fuerint, hoc est, ut ab hoc illud doceatur, & ab illo aliud: & peregrinæ, hoc est alienę à ueritate, tum necessum est ut præcaueamus nobis. Veritas enim simplex & unius est formæ, & ad unum respicit. Obserua autem Circumferamini, ceu de quibusdam leuibus, qui facilè huc & illuc circumferantur.

Bonum est enim gratia stabiliri cor, non escis, quæ nõ profuerunt ambulantibus in eis.] Hæ sunt peregrinæ doctrinę. Latenter aũt carpit eos qui Iudaicã obseruationem ciborum introducebant. Ait igitur, Gratia, hoc est fide, stabiliri nos oportet, ac certos reddi, quòd nihil sit immundũ, sed omnia credenti sunt munda. fide igitur, non ciborum opus est obseruatione. In cibis enim obambulantes, hoc est, in ciborum obseruatione uersantes semper, animæ suæ nihil commodarunt, quippe quia fides absit, ipsiꝙ

legi inutili inseruiant. Alioqui quid emolumenti habebant ex ciborum obseruatione, quandoquidē adeò polluti fuerint, ut ne participes quidem esse potuerint sacrificiorū? A

Habemus altare, de quo nō habent edendi potestatem, qui tabernaculo seruiunt.] Quoniā dixerat nō esse obseruandos cibos, ne uideantur nostra despicatui habenda, q̄ obseruatione careant: Nos, inquit, obseruationē habemus, uerū haud eam quæ sit in huiusmodi cibis, sed super altari, siue incruēta hostia uiuifici corporis. Huius em̄ ut sint participes, ne pontificibus quidem legalibus permittit, tantisper dum tabernaculo seruiunt, hoc est, legalibus umbris & figuris quæ transeunt ac dissoluuntur. tale quiddam enim tabernaculum erat. uel mundo huic, perinde ac legalium uictimarum & sacrificiorum uulgus ut indignum haud erat particeps.

Nu.19. Quorum enim animaliū sanguis infertur pro peccato in sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinē populum, extra portā passus est.] Demonstrat, ea quę præclara apud Iudæos fuerunt, rerum nostratū figuras extitisse, nullius asserens precij fuisse ea sacra, quorum non potuerit esse consors populus, adeoq̄ ipsa multitudo. At nostri sacrificij ne legis quidem pontifices cōsortes esse possunt. siquidē nostri sacri, illæ oblationes typi erant. Vt enim animaliū quæ pro populi peccatis offerebantur, sanguinē quidem intulit in sancta pontifex, corpora uerò extra castra cremabantur: hunc ad modum Christus pro mundi peccatis passus, sanguinē quidem suum in sancta intulit patri tanquā pontifex, corpus aūt palo affixum est extra castra. Memoriā itaq̄ illius hostiæ aut sacrificij perficientes nostri pontifices, sanguinem Domini in nostra sancta ad altare tanquā in cœlum ferunt. Hanc ob rem legis pontificibus non licet ex hoc altari edere, tanquam alienigenis, & qui supra mundum hunc non sapiant, nos autem alio sumus spiritu imbuti.

Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes.] Quia extra portam Christus passus est, egrediamur & nos extra portam ad ipsum, hoc est, extra mundum, improperium eius ferentes, hoc est, eadem cum ipso patientes. Ipse instar condemnati ac latronis, crucī est affixus foris, ne igitur & nos pudeat mundum egredi, eiusq̄ splendida & præclara, etiā si ignominia hoc uideatur, rursus autem eos adhortatur ferre quæ à Iudæis inferuntur ipsis, etiamsi uel iniuriæ uel rapinæ fuerint. B

Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.] Cōfirmat & ostendit hic necessariū esse ut egrediamur extra portam, hoc est, mundum. non habemus enim participationem quandam in mundo, quandoquidem neq̄ maneat. Debemus igitur fugere extra hunc, & ad futuram urbem accurrere, hoc est, ad cœlum.

Per ipsum igitur offerimus hostiam laudis semper Deo, id est, fructus labiorum confitentium nomini eius.] Per ipsum ceu pontificem, secundum carnem, offerimus patri hostiam laudis, hoc est gratiarum actionem. Gratias enim agimus patri, qui filiū suum dederit pro sanctificatione nostra. hoc autem propter infirmos. Nam q̄ filij sit gratia, planum est ex eo q̄ sit æqualis ei cum patre honos. Vt enim omnes, inquit, filiū honorent, quemadmodum honorant patrem. Ipsa igitur gratiarum actio, fructus est labiorū confitentium, hoc est, laudantiū nomen eius. Itaq̄ neq̄ huius sacrificij possunt esse participes legis pontifices, non possunt enim gratias agere pro sanguine Christi, qui neq̄ omnino per ipsum sanctificati sunt, q̄ permaneant in incredulitate. Animaduerte aūt, quî rursus eos ad gratiarum actionem impellat, ut neq̄ murmurent, neq̄ asperū quiddam ac temerarium loquantur præ pusillanimitate aut desperatione.

Beneficentiæ uerò & cōmunicationis nolite oblīuisci.] Vbi sunt qui prætexentes egestatem, eius nomine nihil impertiri uolunt? Audiant hic, q̄ pauperrimos, quibus facultates direptæ erant, adhortetur Paulus ne eleemosynæ obliuiscantur. Hanc autem communicationem nominat, quam ob causam ita nominet, sæpe diximus.

†θυσία εὐ πρόσ, promeretur, cōciliatur. Talibus enim hostijs† promeretur Deus.] Gratiarū actionis, & beneficentiæ. Qui enim gratus est adeoq̄ gratias agit, planū est eum ad impertiendum propensum esse, ut qui sciat quantis bonis sit donatus.

Obedite propositis uestris.] Episcoporū mentionem facit, cosq̄ hic intelligit. Cum autem prius eos laudibus euexisset, fideles eos appellando, ac dignos quos imitarentur ij qui eos contemplarentur, & ob oculos ponerent: tunc infert, Obedite. Quid igitur cuiuisne principi aut magistratui obtemperandum, etiamsi prauus & sceleratus fuerit?

A fuerit? quomodo dicis malum? Si citra fidem, fuge eum, etiamsi angelus de cœlo fuerit. Si autem in moribus malus sit & uita peruersus, obtempera ei. Omnia enim quęcunq̄ Matt.23. dixerint uobis ut faciatis, facite: secundum aūt opera eorū nolite facere. De ijs qui circa fidem erant corrupti ait: Doctrinis uarijs & peregrinis nolite circumagi. Quid ita? Nam malè agens, haud alijs consulet ut malè uiuant. nam & ipse talia perpetrans, rubore suffunditur, & pudet eum suorum scelerum: quod uel inde liquet, quia conatur omni ratione occultare quod perpetrat. Qui uerò in fide peruersus fuerit, populo etiam suam opinionem & uirus promulgare ac denunciare cupiuerit.

Et subiacete.] Intensam hic obedientiam per uerbum ὑπείκετε indicat, ut si operibus etiam eis seruiendum sit, non detrectent.

Ipsi enim uigilant, pro animabus uestris tanquam rationem reddituri.] Audiant hic præpositi. Perinde nanq̄ ut populum morigerum esse cōuenit, sic sacerdotem esse excubitorem pro populo, ut qui rationem sit pro peccatis eius redditurus.

Vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes. hoc enim non expedit uobis.] Si cesseris, inquit, & morem gesseris præposito siue duci tuo, onus quod ex cura tui ille gerit, ei leue reddis ac facile, ut qui gaudeat propter obedientiam tuam. Sin impudens sis & inobediens, ipse quidem etiam sic uigilabit pro anima tua: ueruntamē nisi correxeris inobedientiam tuam, ingemiscit aduersus te ad Deum, quod sanè tibi inutile futurum est. Expende autem quod præposito, siue episcopo nō aliter uindictā permittat, quàm per gemitū. Quæ res māsuetudinē in eo sanè conciliat: ei uerò qui in inobedientia sua perdurat, necq̄ uitæ suæ impuræ mores in melius mutat, maiorem pœnæ ac supplicij pyram accendit, acrius uindicem & punitorē Deum permouēs. Quocirca ne asperneris, etiamsi solum gemitū habeat episcopus tuo nomine aduersus peccatum inobedientiæ tuæ, tu qui præsidi haud obtemperas: quin potius metue, quia Deo te tradit.

Orate pro nobis, cōfidimus enim q̄ bonam conscientiā habemus in omnibus.] Ca- B
lumniabantur nōnulli Apostolum, q̄ defectionem à lege doceret: eam ob rem plerique ex Hebræis fidelibus, non perinde credebant aut obtemperabant ei. Hanc ob rem ne nomen quidem suum in epistolæ huius principio posuit, quandoquidem illud aures ipsorum nō ferrent. Nunc ergo sese defendens & excusans apud eos, primùm quidem rogat ut ipsi pro sese ad Deum preces fundant, quod ab amantibus nostri solemus efflagitare: deinde se innocentem monstrat. In omnibus enim, non solùm apud gentes, Supra 7. sed ne apud uos quidem quicquam per simulationem aut fucū egimus, sed conscientia nostra pura est. Nec sumus conscij nobis q̄ insidias uobis struxerimus, aut mali quiddam aduersum uos designarimus, aut uos calumniati simus.

Bene uolentes conuersari.] Hoc est, cupientes citra offendiculum uitam ducere, citraq̄ scandalum. Etenim hoc ipsum q̄ dico legem abrogatam esse, nō est inimici neq̄ hostis. etenim completionem potius legis illam demonstro, adeoq̄ adumbrationem illam consummationem iam tandem accepisse. Quomodo igitur defectionem hanc dicetis? ecqui non potius ego benefactor uester iudicor, ad perfectionem uos totos ducens, ac omnino transferens uos ab umbra & infantili affectu?

Amplius autem deprecor uos hoc facere, quo celerius restituar uobis.] Hoc ualde amantis est ipsos, qui ita ardenter & ex animo pro sese illos precari cupiat, & cum omni diligentia, ut celerius restituat ipsis. Simul aūt ostendit sese conscientiæ suæ fidere, ac eā ob rem ad eos accurrere: quod sanè haud fecisset, si sibi alicuius mali fuisset conscius.

Deus aūt pacis.] Cum primùm ab ipsis petijsset orationes apud Deum, eosq̄ hac in re honore affecisset, pro ipsis etiam deinceps hoc modo preces ad Deū fundit. Quando quidē, inquit, Deus pacis est, nō oportet uos dissidere à me, idq̄ ex tenui famæ aurula.

Qui reduxit ex mortuis pastorem ouium illum magnū.] De resurrectione ipsis uerbum & prædicationem confirmat, ex Esaiæ uaticinio locum adducens. Tanquam ue- Esa.26. & 36.
rò & alij pastores quidem sint, sed parui, magnum dixit. Multi nanq̄ prophetæ doctores sunt, sed unus præceptor omnium Christus.

In sanguine testamēti æterni.] Hoc est, excitauit ipsum ex mortuis qui mortuus fue- Matt.26.
rat, & sanguinē suum effuderat, ut daret nobis testamentū haud ullis seculis dissoluendum, neq̄ sic abolendum, ut legale dissolutū est & abolitum, uerùm quod in sempiternum duret. Vel hunc ad modum intelligas: Excitauit ipsum ex mortuis cum sanguine

testamenti æterni. excitato enim ipso, sanguis eius nobis donatus est in testamentũ ad- A
deoq; fœdus. Nisi eñ excitatus esset, sanguis eius in testamentũ haud obtigisset nobis.

Perficiat uos in omni opere bono.] Innuit q opera quidem bona sint exorsi, opus autem habeant in ipsis consummari, quod & optat uotis ipsis euenire. Hic †expende primùm oportere nos ordiri, deinde consummationem ipsam à Deo petere.

† Cum nos ordiri dicit nõ intelligas sine Deo nos facere: nam paulo pòst dicit Deum in nobis bona ipsa operari.

Vt faciatis uoluntatem eius.] Nam in omni opere bono consummatus, ille facit uoluntatem Dei, non qui ex dimidiata parte quod bonum est tentarint.

Faciens in uobis quod placeat coram se, per Iesum Christum.] Itaq; quando fecerimus quod bonum est, Deus facit hoc in nobis per Iesum Christum, hoc est, utitur illo mediatore efficiente. Qui enim principio nobis salutem est operatus, quid mirum si in operatione etiam uirtutum mediator sit, ac paternã in nobis uoluntatem impleat ipse nos confortans, & robur inspirans ad bonorum operum transactiones? Porrò cum dixisset quod placeat, adiecit coram se. Tum enim reuera ei placemus, cum coram Deo boni apparemus ac reddimur, non quando ab hominibus tales iudicamur. Quod & propheta Dauid inquit: Secundum puritatem manuũ mearum coram oculis eius, & Esaias, Auferte malum è conspectu oculorum meorum.

Psal. 17.
Esa. 1.

Rogo autem uos fratres, sustinete uerbum †consolationis.] Animaduertis quod neminì scripsit, hoc istis scribit. Non dicit autem admonitionis, sed παρακλήσεως, hoc est, consolationis, siue exhortationis ad tolerantiam: quandoquidem ad afflictos ac tentationibus agitatos ei sermo sit.

† παρακλήσεως, id est, consolationis uel exhortationis.

Etenim paucis scripsi uobis.] Cum tot tantaq; in hac epistola dixisset, breuia tamen & pauca dicit, respectu eorum quæ dicere cupiuit. Propemodum autem hoc eis dicit: Etsi, inquit, pusillo & afflicto animo estis, sustinete me, non enim quisquam de prolixitate dictorum conqueri potest, quod in despondentibus animum fieri cernimus. Talium enim est haud sufferre prolixum sermonem.

Cognoscite fratrem Timotheum absolutum.] Erga Timotheũ non erant infenso animo, propterea ipsum primum produxit. dimissum autem, unde? Vel ex carcere in quo erat, ac dimissus est: uel Athenis dimissus est: illic enim erat. B

Cum quo, si celerius uenerit, uidebo uos.] Hoc satis est ut persuadeat eis quò desistant ab odio, uel hostili aduersus ipsum animo, siquidem paratus est uenire cum discipulo. forsan uerisimile est hoc ita contigisse. Potuit enim proficisci in Iudæam ex Roma. Absolutus est enim prima defensione sui apud Neronem Cæsarem, perinde ac in huius epistolæ præfatione diximus.

Act. 28.
2. Tim. 4.

Salutate omnes præpositos uestros & sanctos.] Expende hìc quanto eos honore afficiat. Siquidem per ipsos, præpositos etiam salutat. magis enim conueniebat, ut præpositis scriberet, & per illos, subditos salutaret: ipse uerò prudẽtissimè infirmos & imbecilles curat ac fouet.

Salutant uos qui sunt ab Italia.] Adeò, inquit, amore uestri ego teneor, ut non solus ego salutem uobis impertiã, uerùm ut & alijs inseram tale tantumq; uestri desideriũ, ut per tantũ à uobis disiuncti interuallũ, uos illi uideant, & propterea saluere uos iubeant.

Gratia cum omnibus uobis. Amen.] Postquam cõmune quiddam est gratia, communiter hanc ipsam & præpositis & subditis imprecatur & exoptat. Quæ autem est illa gratia: Remissio peccatorũ, purificatio, spiritus paracleti assumptio. Quomodo autem fuerit uobiscum: si eam non iniuria affecerítis, si non indignè ea uiuatis. Perseuerat enim apud nos, quãdo opera bona habemus. auolat aũt à nobis, quãdo secundum mandata eius qui hanc nobis impertijt, non uiuimus. Faxit autem Christus, ut gratiam illam & quãta per illam acceperimus, non agnoscentes, non cum iniuria eius qui tanta nobis bona largitus est, uiuamus. sed enim per bona opera glorificãtes illum, adeoq; commonstrantes quòd non in ingratos ac beneficij immemores gratiam suam reposuerit, teneamus haudquaquam diminutam in animabus nostris, in ipso Christo benefactore animarum nostrarum, cum quo patri sit gloria unà cum sancto spiritu, nunc & semper, & in secula seculorum. Amen.

Gratia Dei quandiu nobiscum maneat.

Scripta est ex Italia per Timotheum.

Enarrationum in epistolas diui Pauli per Theophylactum, finis.

Theophy-

A

THEOPHYLACTI BVL GARORVM ARCHIEPISCOPI COMPENDIARIA IN HABACVC, IONAM, NAhum, & Osee prophetas Enarratio, D. Ioanne Lonicero interprete.

VNT qui dolenter admodum ferant, cum sceleribus obnoxios, & iniquè agentes, felicẽ transigere uitam cõspicentur, Et alij quidem ambigunt, num humanarũ rerum cura tangatur Deus. Rursum est reperire, qui credant quidem esse prouidentiã, ac interim tamen addubitent, num eam ad rationẽ cunctas res, omniaq; negotia Deus, summus ille Vniuersi cõditor, dispenset. Posteriorum itaq; personam assumens propheta Habacuc, hæsitat sanè, ueluti causam, cur omnia sic contingant, discere gestiens. Dilutionem ergo infert, quam diuini spiritus ei suppeditauit gratia. Non enim ut nonnulli suspicati sunt, ipse uates hoc in sese affectu laborauit, elanguitue, cæterùm ab alijs cùm cogitata, tum dicta in medium promit, deq; quæsitis ac dubijs institutionem adfert. Quod ipsum Dei spiritu imbutus Dauid etiam egit: siquidem & ille personã induit indignatione æstuantem ob secundiores impiorũ hominum fortunas, dum, Mei, inquit, ferè pedes cõcussi sunt, ac gressus mei penè sunt effusi. Nam excan- Psal. 72.
dui planè aduersum sceleratos, dum pacem ita peccatorũ ac sceleratorum cernã. ac talia peraq; adijciens, Quæstionũ huiusmodi dilutionẽ submonstrauit, dum subdit: Hoc
B enim est labor coram me, id me ualde angit, usq; dum fuero ingressus in sanctuarium Dei, & ab ipsis remotissimè habitauero. Porrò institutus à spiritu gratiæ, simul intulit: Veruntamen propter impostura ipsorũ, decreuisti eis mala, & quæ deinceps sequuntur. Postea docens nos haudquaq; curiosos diuinæ dispensationis indagatores esse debere, uerũ enim simplici eam animo reuereri ac sequi: Factus sum, inquit, instar pecoris apud te, egoq; semper tecũ. Quemadmodum enim iumentũ sese ducentem sequitur, nihil anxiè inquirens quónam uadat: sic & me tuos comitari sermones cõuenit, quod si fecero, nunquã non tecum ero. Quod uerò huiusmodi Dauid quæstiones posuerit, non est quod ipse de prouidentia Dei dubitauerit, sed quòd aliorũ eum ad modum ratiocinationes adduxerint, Psalmi principium planum facit, ubi ait: Quàm bonus Israeli Deus, ijs qui recto sunt corde. Iam qui Deum bonũ esse confitetur, simul eum bonorum datorem fateatur necessum est. Id genus non pauca uel in alijs Psalmis & apud alios prophetas inueniemus. Quibus equidem haud dissimile est diuini Habacuc uaticiniũ. Videtur enim pendere animi, qui fiat quod prosperiore fortunæ aura, temerarij & arrogantes, sibiq; placentes homines, adflentur, quàm mansuetudine & probitate conspicui: Ecquur è uestigio supplicium non sequatur sceleratos. ut hac ratione hæsitans, deinde autem solutionem adducens, hunc modum ægrotantibus, diuinæq; prouidentiæ obmurmurantibus, medicinam adhibeat.

Quidam per aliã quandam rationem, uerba hæc facere prophetã uoluerunt. Cum enim prophetas horrenda semper uaticinari, Israelitæ grauatè ferrent, ut qui perpetuò afflictiones & calamitates à uatibus sibi suis imminere audirent: breuiter eis ostendit propheta, quod digni sint talia pati, qualia prophetę prænuncient, quandoquidem uarijs modis flagitia designent. Quare inducit sese ipsum succensentem Deo, ob tantã uitiorum copiam, quærentemq; ultionem uti demonstret adeò esse praua ipsorũ opera (etiamsi illi non persentiscant) ut & Deus ab eo uituperetur, quod nõ celerem propter hæc uindictam adducat. Præterea postquã satis ea ægro animo tulisset, prædicit quod contemptores uerbi Dei, non sint euasuri diuinam ultionem. Vt uerò & Israelitis animum addat, Babyloniorũ iuxtà uastationem uaticinatur, Israelitarumq; libertatem & reditum per Cyrum eis obuentura. Ac obscurè uniuersalem humanæ naturæ redemptionem indicat, quæ nobis per Dominum nostrum Iesum Christum obtigit, quam

& beatus hic propheta celebrans, in fine prophetiæ huius Oden pandit, cui & diapſal A
mata inſunt, perinde ac, Deo auxiliante, ad eum locum profecti, demonſtrabimus.

CAPITIS PRIMI, VATICINII HABACVC, PER *Theophylactum Explicatio.*

LEmma quod uidit Abbacum propheta.] Lemma, id eſt captio, ipſa prophetia nominatur, ſiue quod accipitur ex Deo tradita, ſiue propter propheticæ mentis acceptionem, ac propter ab humanis ad diuinas reuelationes translationẽ. Quod ſi igitur non humanitus loquitur, ſed à ſpiritu captus uaticinatur, ſatis perſpicuum fit, ipſum uatem de prouidentia Dei nihil dubitare: cæterũ ambigentes hunc curare uelle, aut Iſraelitis perſuadere, quod non iniuria patiantur, quæ ſacri prophetæ eis pronuncient. Vbi etiam dolenter fert planè, quod non celerius Deus uindictam eis adducat adeò delinquentibus. Quod ſi Abbacum patrem excitationis ſonat, ſi quis interpretetur: quis quæſo alius ille pater fuerit, atq; princeps uitæ noſtræ, primogenitus ex mortuis, & primitiæ eorũ qui dormierunt, & pater futuri ſeculi, qui per excitationem & reſurrectionem hæreditatẽ ſuam accepit, & ſortem partitus eſt? Hic ſecundum humanitatẽ, accipiens à Deo patre ſuo, ſancti ſpiritus gloriã & honorem, ex perſona humanæ naturæ luget iniuriã, qua ipſa à dæmonibus diuexata, adſcitur. Vide iam & uoculam, Prophe-
Deut. 18. ta, hoc eſt, ille à Moſe prænunciatus, qui dixit: Prophetam uobis excitabit Dominus Deus, ipſum audite. Perinde atq; Ioannem Phariſæi interrogabant: Prophetáne tu es? Proinde quicunq; non ipſe tantum excitatus à caſu peccati, uerùm etiam alios in tali excitatione erudire poteſt: quæ uidet, nõ humana cogitatione uidet, ſed à Deo illa acci-
2. Cor. 15. pit, ut cũ diuo Paulo dicere queat, Non ego, uerùm gratia Dei, quæ mecum eſt. Et iterum:
Rom. 1. Per quem accepimus & gratiam & muneris Apoſtolici functionem, Et,
2. Cor. 3. Sufficientia noſtra ex Deo.

Quouſq; Domine uociferabor & non exaudies?] Perſonã circũuenti fingit prophe- B
ta, & inquit: Sæpenumero ad te clamaui, precans ut nequitiã ſceleraq; extirpes, & nõ ſum exauditus. Quandiu ergo longanimis eris? Hoc aũt dictum eſt, ut oſtendat Iſraelitis Deum accuſantibus, quod eis ſemper pœnã interminetur, Deum propterea patientem eſſe ac longanimem, ut prauorũ oſores, nimirum pios ad indignationem permoueat, ut ægreferant, quod non celerius ultionem & ſupplicia adducat.

Cur oſtendiſti mihi labores & defatigationes, ut intuear in calamitatem & impietatem?] Miſerationis affectu permoti, atq; adeò compatientes exiſtentes ſancti, propter utroſq; lugent, cùm læſos, iniuriáue preſſos & afflictos, tum lædentes & ad calamitatem perducentes. Et fortaſſe propter iniurios maiori mœrore conficiuntur, quanto magis ad animam, preciоſiſsimam rem, noxa pertinet. Dicit igitur: Cur mihi oſtendiſti labores ac defatigationes iniuſtè oppreſſorum hominum, ut intuear in ærumnã ipſorum & impietatem iniuſtè agentiũ cum eis? Quo pacto uerò Deum aſſeuerat hæc ei cõmonſtrare? An quia ueluti ſecedat Deus, propter longanimitatem eius talia fiunt, nec excinduntur? An ne qui ceu uitam eius prorogat ut huiuſmodi uideat? Nam ſan-
Ion. 4. cti animis exacerbati, reſolutionem percupiunt, ut Ionas: Et nunc accipe, inquit, animam meam à me. Dixerit autem quiſpiam, quod ipſa iniuria, defatigatio & labor ſit potius iniuſtè agentiũ: & impietas atq; calamitas, impia patrantiũ. Nihil enim ſcelere laborioſius, & nihil impietate imbecillius. Proinde obſerua, quomodo impietatem uocat ipſam iniuſtitiam: uel toruum inſpiciendo iniuſtè agentes: uel terrendo etiam ob ſermonis amarulentiam. Ac uerisimilem fortaſſe hic ſenſus rationem habe-
Matt. 25. re queat. Etenim ſi qui minimum fratrem non reficit epulis, Deum non reficit: in quantum enim non feciſtis uni ex minimis hiſce, neq; mihi feciſtis: conſequitur (ne pluribus agam) quod qui inopi iniurius eſt, Deo uim inferat. Iam iniuria in Deum, ipſa, ut opinor, eſt impietas. Præterea humana natura, ob mandati tranſgreſsionem, in ſudore faciei uiuere condemnata, & in mœroribus párere líberos, hæc luget, quærens liberationem, quam filius Dei donaturus ei erat. Ad hæc, accepta gratia ut excitet peccatores, Deum rogat uates, ne ſibi porrò oſtendat in operibus iniquitatis occupa-
Heb. 10. tos, & in hoc ipſum incumbentes, ut impij ſint in Deum. Tales enim filium Dei proculcant,

A culcant, & ſanguinem teſtamenti prophanant, per quem tamen ſanctificati ſunt, & ſpiritum gratiæ contumelia & iniuria afficiunt.

Iudicium aduerſus me ſtatuitur, & iudex accipit.] Innuit hic propheta, quod non ſua per ſeſe ipſe, uerùm ob diuini mandati contemptum, ac pro fratribus iniqua paſsis doleat. Aſpiciente me, inquit, iudex munera accepit, legemq; tranſgreſſus eſt, dicentem:
Deut. 16. Non accipies perſonam in iudicio. Nam iudicium Dei eſt.

Propterea diſperſa eſt lex, & non perducitur ad finem iudicium, quoniam impius uincit iuſto, & aduerſus eum potens eſt, eam ob rem egredietur iudicium peruerſum.] Quia, inquit, iudices munera accipiunt, & quia iniuſtus potentior eſt eo qui iuſticiam amplectitur, diſperſa eſt lex, id eſt reiecta eſt, confuſa eſt, genuinam naturam non ſeruat, neq; conueniens iudicium rebus adhibetur. Enimuero ſæpe, etiam ſi cœperit iudex rectum iudicium facere, non educet hoc ad finem uſq;, à muneribus alió abductus. Qui quidem & eam ob cauſam fortaſſe incipit iudicare iuſtè, ut ubi potentẽ conſternauerit, ceu ſit eum condemnaturus, plura ab eo munera capiat. Propter hoc igitur, quia potentia clarus eſt iniuſtus, iuſtoq; ſuperior eſt, iudicium prauum egreditur. hunc ad modum iudicium etiam eorum, qui Dominum noſtrum cruci adfixerunt, peractum eſt aduerſus ipſum. Etenim in re ipſius iuſticiæ uera, iudicium iſthuc iniuſtum, aduerſus Chriſtum erat. Et iudex ipſe Pilatus gloriam hominum accepit, quam uehementius dilexit, quàm gloriam Dei. Eam ob rem impius populus uí ſuppreſsit iuſtum, & exiit iudicium aduerſus eum planè peruerſum. Pro eo quod debebant eum ceu benefactorem ſuum præconijs & laudibus uehere, turpi morte condemnarunt eum. Reprehendebat autem Dominus Iudæos & alias, quod non rectè iudicarent,
Ioan. 7. quando ipſum, quia paralyticum curaſſet in ſabbato, increparent. Dicebat enim: Si circunciſionem accipit homo in ſabbato, cur mihi indignamini, quod totum hominem in ſabbato ſanauí? Ne iudicate ſecundum faciem. Fit etiam peruerſum iudicium, in humano iudiciario foro, nempe cuiuſq; ſuo, quando mens noſtra ueluti mu-
B nus, ipſam è paſsibilibus ſenſibus uoluptatem capiens, ſenſibilibus uincentem, calculum adiecerit: tum & hoſtis noſter uerè impius, tanquam deſertor Dei, rationem noſtram ui deiecit, quæ iuſticiam ſecum per uerbum Dei habet. Eſt autem iuſtum, uiſibilia & ſenſibilia, ab inuiſibilibus & intelligibilibus uinci. Nam quæ uidentur, temporaria ſunt: quæ non uidentur, æternum durant.

Videte contemptores, & intuemini, & admiramini mirabilia, & obſcuramini.] Enarrans, quæ de tranſgredientibus legem in Hieruſalem explicuit (nam qui in Samaria erant, iam tum captiui abducti, Babylonem habitabant) ſuccenſentis perſonæ præpoſitis ſermonibus, reſponſum ceu à Deo acceptum edit: medelam ita admouens prouidentiæ diuinæ obmurmurantibus, perinde quaſi lento admodum greſſu procedat. Adhæc Iſraelitis pariter ſubindicat, quod quæ ipſis mala Deus adducet, iure adducet, tanquam præuaricatoribus, cõtemptoribuſue ſui: citra trepidationem enim delinquebant, nõ ſolum legi non obtemperantes, uerùm ne prophetis quidẽ animũ aduertentes, qui frequentius eis interminabantur. Ad hos iam oculos defigere præcipit, hoc eſt, iubet ut aduertant animis quæ dicantur, inq; ea intueantur, id eſt, ut conſiderent cum inſtantia & ſobrietate: tum ut obſtupeſcant, & formident minas. Admiranda enim quædam, inquit, facturus ſum uobiſcum. Etenim gentem ſanctam, primogenitum meum filium, nimirũ uos, traditurus ſum hoſtibus, ut nulla non dira duraq; ab eis patiantur. Quid uerò eſt, Obſcuramini? pro cõtegimini, occultamini, timore & pudore perculſi. Aut obſcuramini, ſeu mali nunc eſte, ut boni efficiamini. Domino enim malus eſt obtectus, donec bonus eſſe, ſi ſeſe exerat, cœperit: quemadmodũ quãto exterior homo corrumpitur, tanto interior renouatur. Quia uerò omnis qui aſpernatur Deum, non uidet: nec enim tantum bonum aſpernaretur: propterea contemptricibus in peccante cogitationibus, neq; nõ ratiocinationibus, in mandatis dat cernere, quod uerè bonum Deus ſit, ac in ipſum dirigere lumina noſtra, oculosq; flectere, nec decipi fallaci rerum quæ uidentur pulchritudine, neue demiremur quæ nullam admirationẽ mereantur in hoc uitæ noſtræ curſu. Etenim quę uerè admirãda, ſunt nempe cœleſtia. Et obſcuramini, inquit, ab humana anima uos contemptricia cõſilia, ut econtra ſubingrediantur, omnia ſubtimeſcentes cogitationes per reuerentiam, metuentesq; eum

quí poſſit & corpus & animam tradere geennæ, eamq́ ob rem à malo declinantes. A

Nam rem ego arduam perficiam in diebus ueſtris, cuí haudquaquam adhibebitis fidem, ſi quis recenſeat.] Non longo pòſt tempore, inquit, ſed in diebus ueſtris tradam uos præuaricatores hoſtibus. Ea eſt res, hoc opus, quod perſequar. Ac nouí quidem, quod contemptores uos minimè credetis, ſi quis annunciet uobis. Ante rerum nanq́ experientiam & euentum, interminationes uos nauci ducitis, ceu uanas exiſtentes: attamen quod mea intereſt faciens, ut bonus & iuſtus, citra præſcientiam iudicare uos non ſuſtineo. Sedenim incredulis futuris, prædictiones & uaticinia adfero, ac iuxta medicinam: quæ quí non accipiunt, eis pœnas & ſupplicia certè apporto.

Hic fortaſſe & unigenitus Dei filius intelligí queat dicere, ad humanæ naturæ oppreſſores, Deíq́ contemptores dæmones: Quoniam opus ingens operabor, rem arduam perſequar, nimirum carnem aſſumendo, idq́ in diebus, hoc eſt, in tempore feli-
Pſal.55. citatis ipſorum: Nam & ſcriptura diem felicitatem appellat, ut eo in loco: Ab altitudi-
Hier.17. ne diei non terrefiam. Et, Diem hominis non deſideraui. Quando igitur ſcelus ueſtrũ orbem terrarum occupauerit, ut adeò corrumpantur omnes, & in exitium uergant, ut ne unus quidẽ iuſtus relictus ſit, tum carnẽ ego accipiã, faciamq́ admiranda, cũ alia, tum ea quæ de me palàm prophetæ uaticinati ſunt, eíjciens uos ab hominibus. Videte igitur hæc & obſcuramini, nõ amplius poteſtatem ueſtram in aëre exercendo glorian tes, ſed ſub terram ſubeuntes.

Propterea ecce ego excito Chaldæos gentem amaram & celerem, proficiſcentem ſuper latitudines terræ, ut hæreditatem adeat habitaculorum quæ non ſunt eius.] Cum dixiſſet, Quia in diebus ueſtris: cum & hoc latitudinem habeat, adjicit: Quoniam ecce, inquit, non tardabo, ſed en ego, quí omnia poſſum, excitabo: ego inquam, quí nemi-
nem metuo. Terrificus profectò ſermo. Quis enim ſufferre queat à Deo excitatum? At natura etiam acerbi ſunt: & hoc ad intentionem & exaggerationem facit. Præterea celeres ſunt Chaldæi: equites enim ſunt, ut ne tantillum uobis temporis permittant, B
quo ueſtras in eos copias armare poſſitis, uosúe ad fugam parare. Adhæc aſſueti ſunt bellis, & in iſs educati. Nam proficiſcuntur ſuper latitudines terræ, hoc eſt, ſuper uniuerſam terram, non Palæſtinam tantum: atq́ hoc eſt ipſis opus exequendum. Nec enim dixit gentem profectam, ſed proficiſcentem. Nec alienas tantum regiones diripiunt, ac deinde reuertuntur, ut in ſpem ueniatis, uos patriam ueſtram denuò receptu ros: uerùm hic eis ſcopus, hæc mens eſt, ut hereditario terras occupent, utq́ inhabitent ſedes antehac non ſuas. Porrò Dominus incarnatus Magos excitauit Chaldæos, quí amari antea exiſtentes & crudi, & ueloces ad effundendum ſanguinem, ac per latum iter facientes, ceu uoluptatum, auriq́ amantes, uenerunt ad Chriſtum ut adorarent ipſum, & cœleſtia habitacula hæreditarent, quæ antea ad ipſos non pertinebant. Imò & uniuerſas gentes, quæ per Chaldæos accipiuntur, ad fidem excitauit incarnatus Dominus. magnum iſthuc opus operatus. Apertè palàm enim magnum eſt pietatis myſterium, Deum manifeſtatum eſſe in carne. Proinde iſti amari, ceu uenenum ſerpentis habentes propter & impietatem, & alia peccata, ueloces ad reſipiſcentiam trãslati ſunt, animi ſui ſententia permutata: & profecti ſunt per latos ſcripturæ diuinæ campos, uel eccleſiæ, non ad unam tantum perſonam cultum Dei anxiè torquentes, uerùm ad tres homouſias, hoc eſt, eiuſdem ſubſtantiæ participes, dilatantes: non iuxta literam ſolummodo, uerũ & ſecundũ ſpiritũ ſcripturas intelligentes, ut tripliciter iuxta prouerbíj mã-
Prouer.22. datum deſcribantur, & ita cùm legem, tum prophetas in hæreditatem accipiant, in qui bus gratia ſpiritus recubabat, quæ antea ad eos non pertinebant. ſolis enim Iudæis tra-
Pſal.147. dita fuere. Manifeſtauit enim, inquit, iuſtificationes & iudicia ſua Iſraeli: non fecit ſic omni genti, & legem ſuam non aperuit eis. Aliàs uerò, gens amara & atrox eſt ipſe ſatanas, & quí ſub ipſo ſunt dæmones: quos excitat Deus per eum, quí iuxta Paulum peccantes tradit hiſce, ad internecionem carnis, ut ſpíritus ſeruetur. Qui ubí inuenerint anguſtum iter, & conſtrictam portam, non eò proficiſcuntur, neq́ ingrediuntur: ubí uero reperiunt mortuæ prudentiæ uitæq́ remiſſæ & apertæ latitudinẽ, illuc eunt, & hæreditate ueluti occupant habitacula & corpora hominum, quæ ceu figmenta & opera Deí, ipſorum non erant.

. Terribilis & conſpicuus eſt.] Quiſnam ille? Omnino fortaſſe rex Chaldæorum Nabuchodonoſor.

A buchodonoſor, qui Iſraëlem cepit & incendit. Is igitur uel operibus ipſis terribilis erat atq́ conſpicuus, hoc eſt, illuſtris, celebris, glorioſus & inſignis, adeò ut uel ſola fama per terrefacere omnes qui audirent poſſet.

Ex ipſo iudicium eius eſt.] Hoc eſt, non legibus innititur, ut ſecundum illas ſententiam ferat, hoc nempe amplectendum, illud uerò reíjciendum eſſe: cæterùm ſecundum quod quícquam ei uiſum eſt, iudicat: & quod cogitauerit, iſthuc ei legis uice ſungitur.

Et lemma eius ex ipſo egredietur.] Chaldæis in more erat ante bella conſilium ex uatibus petere, & magos arte tentare, ut prædiſcerent prælíj euentum. Aít ergo quod lemma eius, hoc eſt prædictio & uaticinium de bello, non ex alienis uatibus ei obueniet, ex longinquo accitis, ſed ex ipſo: hoc eſt, ex indigenis & ſuæ patriæ magis, quí præ cæteris gentibus de futurarum rerum prædi-
ctione gloriantur. Hunc ad modum Balaam à Meſopotamia accerſitus eſt à Balac. Vel ſic accipi etiam poterit, quod iudicium uocet ultionem, quam contra Iſraëliticum populum Deus decreuit: unde infit, quod iudicium ipſius, hoc eſt Iſraelitici populi pœna, ad quam condemnatus eſt, propterea quod concitauerit ad iram Deum: & lemma eius, id eſt, prædicta aduerſus ipſum ſententia, ex ipſo egredietur, Babyloniorum uidelicet rege, hoc eſt, finem accipiet, & efficaciter conſummabitur. Quinetiam gentium populus terribilis eſt & conſpicuus in poſterum dæmonibus, ceu ſignatus lumine faciei Dei, aqúe ſupernis habens ſplendorem, per, quæ omnibus hominibus illuxit, gratiam Dei. Et quum neque legem, neque prophetas audiſſent, per ſeſe domi iudicarunt, quod bonum eſſet, & fide accurrrerunt. Et lemma, ſeu conſilium (quo à
B Chriſto capti ſunt, accepti in eius eccleſiam) eorum uoluntatis erat. Quinetiam ſatanas aſſumptis peccatoribus ad caſtigationem, terribilis eſt & horrendus, & conſpicuam propriam malitiam oſtendit, adeò abutens diuino figmento ſeu creatura, per hoc ſuam animi erga conditorem iracundiam & inimicitias prodens. Ex hoc igitur ipſo, condemnatio ipſius eſt: & homo, quem ad caſtigationem ſuſcipit, ex ipſo egredietur, hoc eſt, non porrò ei ſubjicietur: caſtigatur enim omnino, ut ab operibus eius deſiſtat, & ſpiritu ſeruetur. Sichoſtis uirtutis, & ultor uirtute prædíti, ſatanas conſtituitur.

Equi ipſorum, pardos ſaltu uincent, eruntq́ celeriores lupis Arabiæ.] Quum dixiſſet celerem eſſe gentem Chaldæorum, docet iam quomodo ſint celeres, idq́ue per equorum uelocitatem, quos & pardos ſaltu exuperare confirmat. Quoniam autem pardi ſaltus non ita in longum peruenit, adjicit & alteram comparationem, inquiens equos Babyloniorum celeriores eſſe Arabiæ lupis. Fertur enim lupos Arabicos celerimè, quod fortè occurrerit, corripere, ac dum perſequatur eos quiſpiam capi non poſſe, id quod in pardis non contingit.

Et equites eius accingentur equitatu ſuo itineri, & accelerabunt cum impetu è longinquo, & uolabunt inſtar aquilæ expetentis cibum.] Per hæc robur iuxtà ac celeritatem ob oculos ponit, quodque ex altioribus in ipſos deferentur. Vt enim aquila inter uolatilia & fortis eſt & uelox, præſertim quum famelica expetierit alimoniam, exq́ altioribus locis delata, cum impetu ſuo irruens intolerabilis ſit: ſic & Chaldæorum equites, nedum potentes ſunt & robuſti, ſed ueloces etiam propter equos, alacresq́ & cupidi ad depopulandum, deuorandum & abſumendum urbes, ex alto nimirũ ingruentes. Ego enim, inquit, excitabo ipſos. Inſuper equeſtris antea populi gentiũ diſciplina, ſuperbusq́ faſtus, exiliet ex errore, ſaltuq́ ſuo uincet Iudæorum principes, quí pardi & lupi Arabiæ uocati ſunt, ueluti efferi & ſanguine gaudentes. Præterea equites talis populi apoſtoli ſunt, qui ſederunt ſuper irrationali

nali ipſorum fremitu faſtuue, ipſumq; ſibi ſubiugarunt. Vehemente impetu current, & accelerabunt à longe. ab Iſraël enim ad gentes ſeceſſerunt: & uolabunt inſtar aquilæ, qui Chriſtus eſt, cuius cibus eſt ſalus hominum. Sed & peccantium, & eorum qui eruditur equi, hoc eſt mulierosæ & uæſanæ ratiocinationes, exiliunt à tali affectione, ut etiam ſpirituales pardos, dæmones ipſos, ſaltus celeritate exuperent, nec ab ipſis porrò comprehendantur. Equites talium equorum ſunt mens & ratio, qui aſcenderunt concupiſcibilem partem, longè remouebuntur à prioribus affectibus, ac temperantiæ & caſtitatis alis leuigati ac in ſublime leuati, in cœlos uſq; ubi Chriſtus eſt, uolabunt, ut ſuperna tantum cupientes, cúmque illo agentes, alacriter ferantur ad ligni uitæ eſum. A

Conſummatio ad impios peruenit, reſiſtentes faciebus ſuis ex aduerſo.] Talibus, inquit, Chaldæis exiſtentibus, quales eos hactenus deſcripſit, conſummatio ad impios qui in Hieruſalem Deo reſiſtunt, & in faciem impudenter ei aduerſantur, peruenit: ſiue quod Chaldæi illis proderunt, qui ipſis in faciem belligerando reluctabuntur: ultrò enim accedentes & transfugas, ac ſuapte ſponte ſeruitutem ſub illis ſubeuntes, uita donabunt, quod & ab Ieremia diſcimus. Præterea & ſuper Iudæos conſummatio & finis peruenit, qui impij extiterunt in unigenitum Dei filium, reſtiteruntq; ipſi, non quidem clàm, ſed apertè palàm magna loquendi fiducia & libertate, ut adeò dicerent: Tolle, tolle, crucifige ipſum. Ad hæc, in ſingulos dies peccãtibus delinquentibusq; eatenus parcit Deus, quatenus parcius etiam uitia & flagitia perpetrauerint. Quando uerò perfregerint, & ad ſcelera adeò proruperint, ut liberè, cumq; fiducia impiè agant, tum demum adducit eis Deus finem, & perdit eos.

Et colliget ueluti arenam captiuitatem.] Poſtquam Iſraelitæ poſthabito Deo, eiuſq; auxilio, propria multitudine confiderent, ait: Et ſi tantæ copiæ ueſtræ totq; fuerint, ut uel arenæ numerum adæquetis, Babylonius tamen ille rex captiuos uos ducet. Quin etiam gentium populus, in Chriſto conſummati, & alter alterius doctores facti, non paucos capient ad obedientiam Chriſti. B

Et ipſe in regibus deliciabitur, Tyranniq; ludicra ipſius erunt: & cuicunq; munitioni illudet, & aggere congeſto, obtinebit eum.] Quia Iſraëlitæ proprijs regibus fidebant, ac finitimis etiam accurrebant: ſiue reges eſſent, hoc eſt iuſtis legibus reipub. præeſſent: ſiue tyranni, hoc eſt iniquè & uiolenter, præter ius & fas ſceptris potirentur, eorumq; uiribus & ſocialibus armis innixerentur, necq; quicquam auxilio Dei: ſubiungit, quod omnium illorum dominabitur Nabuchodonoſor, omnibus ſuperior erit, cmniumq; uictor, cunctisq; facile præſtabit, delicias arbitrabitur, citra ſanguinem etiam quo ad ſuas copias, cunctas ſuperabit. Hũc enim ad modũ Iechonian uinctũ abduxit, & Sedeciã oculis orbauit, Aegyptoq; admodũ moleſtus fuit. Quãuis aũt ciuitates munitæ fuerint, & propugnacula quæ non facile capi expugnariq; poſſint, hæc tamen obtinebit, ludens magis quã ſeriò agens. Nã aggerẽ tantũ uocat, quẽ contra mœnia excitet, quod ad opus ne bellicoſis quidẽ uiris eget, ſedenim armigeris, & pro mercede operã ſuã alijs ſeruilẽ elocare ſuetis. Sic iam Tyrũ Babylonius ille cepit. Hæc & de diabolo intelligi quidẽ poſſunt, qui Iſraelitas, arenã exiſtentes & domos, in ſalſo huius uitę ſalo, ceu diligentes gloriã hominũ magis quã gloriã Dei, cepit captiuos: & illuſit primoribus ſacerdotibus, & reliquis eorũ principibus, qui regibus æquiparati, quod legitimũ tenerent imperiũ, tyrãni tamen moribus ſuis uixerunt, horũ munitionibus illuſit Satanas, perſuadens eis ut ſcripturas perperam intelligant: ſiquidem ſcripturarum cognitio ipſis eſt munitio. At illi tulerunt clauem cognitionis, nec ipſi ingrediebantur, alios tamen ingredi uolentes arcebant: proinde hęc munimenta, egeſt o aggere, ſatanas deiecit. Aggere inquam, hoc eſt abiecta, terreſtri, inq; imo iacente falſa interpretatione, quæ nihil ſublime neq; cœleſte ſpiret, bonorũ nanq; terreſtriũ ſolũmodo fructũ, & corporales pœnas, & omnia id genus alia ſacerdotes intelligunt. Reges etiam & tyranni ſunt, qui dominãtur affectibus, propterea quod regant & cogant naturam. Poſtquã enim uiolentum eſt regnum cœlorum, & uiolenti rapiunt illud, omnes uirtutem amplexi, reges dici queant & tyranni: partim quod hic regnantes illic etiam regnaturi ſint perfectius, quando Chriſtus manifeſtatus fuerit, uita noſtra: partim quod ueluti tyranni deprimant, uimqúe faciant naturæ. Quando igitur uirtute armatus ſemper pugnam

A pugnam cõmittens, aliquem animi motum proſternere ualuerit, delicias in hoc habet, eiq; illudit: epulæ enim eius tales ſunt lautæ & electæ: ac maximè huiuſmodi animi perturbationes ad deſperationẽ adigit, perinde atq; infelicem Iudã: omneq; munimentũ occupat educto aggere. Etenim aggerem terreſtriũ curarũ iaciens & excitãs, egerens ũe obſidet humanam mentem, & capit: quę mens à Deo conditum eſt munimentum.

Tunc permutabit ſpiritum, & pertranſibit, & egredietur.] Quando, inquit, hæc omnia demonſtrauerit Babylonius, & omnia uidebitur uicíſſe, tum permutabit Deus ſpiritum, hoc eſt, uehementem indignationem, qua flagrabat aduerſum impios: & perget ſeu pertranſibit, hoc eſt eminus remouebitur ab ijs qui puniuntur, non porrò ipſis aſtans, & obſeruans ipſorum opera, pœnamq; exigens: & propitius eis erit. Hoc autem dixit, non quod Deus retrogradus ſit, ut qui facile permutetur: enimuero quod de cente pœna exacta, ac ægrotis alternantibus & ſufficientibus pharmacis adhibitis, in poſterum ceſſet à medica diſciplina. Præterea Iſraelitas, cum uiderit à diabolo captiuos factos, non repellet Deus, populum nempe ſuum quem præſciuit: cæterùm placatus erit Iudæis meliorem mentem induentibus, baptiſatiſq; in nomen Domini Ieſu. Hæc autem maximè ex Actis diſces. Tria millia enim uidebis & quinq; millia, & mul- Act. 2.
tas myriades, quas Paulo Iacobus monſtrat. Porro hoc ipſum frequenter contingit. Nemo enim à diabolo uictus deſpondeat animum. Quando enim ad extremũ malitię perductus fuerit, tum ſpiritum in eis prauũ Deus permutabit in bonum, & pertranſibit ſeuantem uiam, abducentemq; à uitio ad uirtutẽ, aq; terra in cœlũ: & egredietur ad Deũ per reſipiſcentiam, quia præſciti à Deo imbuuntur. Non enim implacabilis eſt Deus, ſed miſerator eſt, & propitius erit peccatis, & non perdet.

Ipſa eſt fortitudo Deo meo.] Demiratus propheta Dei benignitatem, exclamat: Quoniam talis uirtus ſic caſtigandi, ac rurſum miſerandi, conuertendiq; punitionem in oleum, nemini alij, quàm tibi Deo meo conuenit. Tu enim es qui mortificas & uiuifi-
B cas. Hæc etiam iuxta electionis conſilium dicere queas, demirans quomodo quos 1. Reg. 2.
reppulit, rurſus ſuſcepit: & propter eos, qui ab extrema malitia gradum retroflectunt, quando uideris eos ad cacumen uirtutis recurrere. Nec enim humanæ uires talia poſſunt, cæterũ diuinæ ſunt hæc re uera uirtutis & gratiæ, humanã uoluntatem accipientis. Loquente nanq; te dicet. Ecce adſum: tacente uerò te, Aperi, inquit, os tuum & implebo illud. Tu primùm aperi, deinde ego implebo.

Nónne tu ab initio Dominus Deus ſanctus? & ne moriamur.] Etſi enim nos præuaricati ſumus, tu multis tamen retro ſeculis, & à principio, patrum noſtrorum Dominus eras Deus ſanctus, qui nihil immundum recipis, & propterea nos ceu immundos repuliſti. Poſtquam igitur te priſcũ Dominum noſtrũ habemus, ne quæſo moriamur, hoc eſt, ne obſecro penitus excindamur, neq; interitum fundítus ſuſtineamus. Vide aũt quomodo ueteris Deum proprietatis ſuæ cõmonefaciat, quod & Paulus de Iſraelitis adfirmat: Quoniam hoſtes inquit, propter Euangeliũ, dilecti aũt propter patres. Hæc etiam ad Sermonẽ & Deũ in principio & à principio exiſtentem, trãsferri queãt. Qui ſanctus meus factus eſt, hoc eſt pro me ſanctificationem & oblationẽ ſeſe ipſe obtulit, morti corpus tradẽs, perinde ac etiam dixit: Et pro ipſis meipſum ego ſanctifico. Propterea & nos mortui ſumus, morte quæ eſt in Adam. Nã ipſe unus pro omnibus Ioan. 17.
mortem obijt, ut à morte nos liberaret. Præterea qui à uirtute excidens, ad ipſam fuerit reuerſus, dicet: Nonne tu ab initio eras Dominus meus? Quare recurro ad ueterem herum ſanctum meum, relicto immundo tyranno ne moriar ueluti deſperans.

Domine ad iudicium ordinaſti eum.] Quem eum? Vel Babylonium, ut iudicet & caſtiget Iſraelem: uel populum Hieroſolymis conſtituiſti ad condemnationem. Quin etiam Dominum Ieſum in iudicium ordinauit, ut ipſe ait: In iudicium ego in mun- Ioan. 9.
dum ueni, ut non uidentes uideant, & uidentes cæci fiant. Hominem etiam conſtituit Deus, ut bonum à malo diſiudicaret atq; ſecerneret, & ne promiſcuo uetitoq; ligno uteretur, quod eſt uoluptas: pulchra quidem & bona apparẽs, reuera aũt mala exiſtẽs.

Et finxit me Deus, ut arguã inſtitutionem.] Commemoratã inquit pœnã decreuit contra Iſraẽlem, me aũt prophetam finxit, id eſt, poſuit & ſegregauit, ut arguerem, hoc eſt, indicarem pœnã hanc contra ipſos decretã. Dominus itidem Ieſus dicere queat: Quoniam formauit me Deus pater, finxitúe in uirginis matrice, ut arguam legem,

&

Mat.5. & demonstrem eam esse imperfectam. Eam ob rem etiam aiebat: Dictum est ueteribus, non mœchaberis, Ego uerò dico uobis, qui intutus fuerit mulierem, ut appetat illam, & quæ sequuntur. Lex enim erat institutio, qua utebat Deus, ac disciplina, tradita imperfectis, quibus in ea habitus etiam dum imperfectus erat. Hinc & Dominus: Mo
Matt.19. ses, inquit, ob duritiam cordis uestri, de diuortio legem scripsit. Arguit igitur legem, æ-
2.Cor.3. què atq; sol fulgore suo, lucernam. Neq; enim glorificatum est, quod glorificatum est,
2.Pet.1. propter excellentem gloriam. Ac magnus ille Petrus, de prophetico sermone ait: Cui benefacitis attendentes, tanquam lucernæ ardenti in squalido loco, usquedum dies irradiet, & lucifer oriatur in cordibus uestris. Insuper scribæ & pharisæi institutio erant
Luc.11. populi, quos arguens dicebat: Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quoniam hæc & hæc committitis.

Purus est oculus tuus ne cernat mala, & intueri in labores non poteris. Vt quid intueris in contemptores?] In quibus suprà dubitauit, eorum soluta est etiam dubitatio. Iam nunc uerò propter Chaldæos pendet animi. Neq; hoc fit, perinde quasi ipse uates dilutionis indigeat. Qui enim indigeret, qui alijs ut indicet & instituat, formatus est? At enim quia animaduertit apud plerosque de hisce nascituram quæstionem, ideo adducit. Ambigent enim, quam ob causam Chaldæis longè nequioribus, Israelitas minus impiè agentes Deus tradiderit: huius rei gratia hæret eius animus, & ad Deum: Noui, inquit, quod purus est oculus tuus, ut qui nolit intueri in praua opera, nec possit inspicere labores, quibus scelerati, uitijs perditi, & flagitia designantes, simpliciores & imbecilliores affligunt. Ecquur igitur contemptores, hoc est arrogantes, ostentatores, & legum tuarum despectores Chaldæos intueris? Quur mitiore & mansuetiore in eos affectu imbueris? Quur lætos dies illos transigere sinis?

Conticesces interim, dum impius deuorat iustum.] Deuorat, inquit, impius Babylonius iustum Israelitam, tuq; interim siles. Quare hoc fit? Iustum autem dicit Israelitam respectu Babylonij, quasi dicat, iustiorem. Peccauerunt quidem Israëlitæ, cæterùm in B
comparatione ad Babylonios, sunt iusti.

Et facies homines, tanquam pisces maris, & reptilia quæ duce carent.] Ex longanimitate hac, inquit, & ex hoc quòd sceleratissimi quiq; pro suo merito non puniuntur, sed ipsis potius minus mali in pœnam abs te traduntur, nihil discrepare facies mortales à piscibus, quibus neq; leges sunt, neq; iudices, cæterùm cibi loco potentioribus imbecilliores obijciuntur. Propterea reptilibus, seu uenenatis serpentium generibus similes reddis, quæ ob naturæ suæ amaricies, neq; duces habent, ceu exortia mixturæ & societatis, & mutuo inter sese odio sæuientia. Nam animantia sub ducem constituta mansuetiora sunt, cõtubernij & societatis amantem, tum gregis & armenti sequacem naturam & indolem per hoc indicantia. Porrò contemptores etiam in superioribus dicti sunt dæmones, ad quos conticescens Deus, temporibus nondum dispensati euangelij, faciebat homines prorsum piscium instar uiuere, ab omni ratione alienissimos, maximè brutos, & omni uoce destitutos, ac planè mutos: neq; enim in eis pietatis erat sermo, neq; honorificentiæ uox ad Deum: mutua inter se cæde alius erga alium grassantes, & in turbido salsoue uitæ mari sese multiplicantes progenerantesq;. Atq; hęc eorũ uitę ratio amarulenta erat, ut diceretur uenenum aspidum sub labijs eorum esse, ac animus eis, per similitudinem, serpentis.

Consummationem in hamo euulsit. Traxitq; ipsum in reti, & congregauit ipsum in sagenis suis.] Quum dixisset, quod deuoret impius iustum, quodq; homines adsimilentur marinis piscibus, demonstrat iam quo de hæc pronunciet, nimirum de Babylonio. Is enim tantam habet uim, ut omnes gentes (id enim indicat consummatio) extrahat, euellat, ueluti hamo quodam, hoc est proprio robore, trahatq; ipsum, pro ipsam, consummationem, (Hebraica enim consuetudo, masculinis pro fœmininis utitur) in reti suo, hoc est, duris compendijs & studijs: Et collegit in sagenis, hoc est, bellicis uiribus. Porrò diabolus totum etiam uenatus est hominem, & attraxit eum inobedientiæ hamo ad gustus illecebras, ipsa Dei æqualitate proposita: collegitq; ipsum, & proprijssimum sibi fecit in sagenis multiplicium & uariarum uoluptatum. Sic hodieq; facit. Primùm mentem uenatur, auellens ipsam à Domino cui agglutinata erat, hamo uoluptuosæ cupiditatis. Deinde trahit ipsam reti confœderationis & adsensus, utrinque

A que ipsam tenens, cùm cogitando & cupiendo malum, tum adsentiendo & confœderando. Postea congregat ipsam, & ueluti in sinum recipit, sagenis operum: ubi enim se mel ei persuaserit facere malum, tum proprium ipsi etiam satanas exequitur, perducẽs eam illò ut abutatur proprijs cupiditatibus suis, ad desperationem iuxtà compellens, ceu iam à Deo repulsa sit.

Propterea exhilarabitur & gaudebit cor eius.] Babylonij cor summas delicias, maximam uoluptatem capiet ex gentium pernicie: harumq; interitum, lætitiam & oblectationem putabit esse. Diaboli etiam cor super mortalium internitione gaudio reficitur, ceu multos acquirat lapsus sui à Deo consortes.

Eam ob rem sacrum faciet sagenæ suæ, & suffitum incendet reti suo, quoniam per ipsa pinguem reddidit partem suam, & epulas suas electas.] Ampla enim & locupletia regna sibi subiecit. Quam eius ostentationem & fastum, Danielus etiam ante conspectum nobis statuit, dum inquit: Qui erexit imaginem auream, quam adorare, & cui di Dan.3.
uinum exhibere honorem præcepit omneis sibi obedientes, & principes & subditos, & optimates & inferioris sortis uniuersos. De hoc ipso diuinus uates Esaias inquit: Ascendam super nubes, super astra ponam thronum meum, relinquam terram seu ni- Esai.14.
dum, & ueluti relicta oua tollam. Deinde supplicium etiam quo afficietur adfert: Super te sternent putredinem, & reliquiæ tuæ uermis. Quinetiam diabolus, non tantam hamo gratiam habet, hoc est cogitationi, uoluptatem inescationis uice obijcientem, quantam reti, hoc est adsensui, & sagenæ affectus. Reti ergo suffitum, ceu magis apparentem nempe adsensum, cupiditatis respectu, ac subtiliorem, effectus respectu: sagenæ uero attribuit sacrificium, ceu maius quippiam. Effectus enim & opus mali plus corporis & spissitudinis habet, æquè atq; sacrificium lucidius quippiam est ipso suffitu. Posteaquã aũt plerosq; sanctorũ & electorũ Dei, dirus hic, uehemẽs & uafer hostis irretit sagena sua, salsi turbidiq; huius maris piscator, meritò dictum est cibos eius esse lautos electosq;. Tales enim in primis uenari studet. Hunc ad modum Iudam quidem ele
B gít Dominus: ipse uerò satanas, sagena auaritiæ multa congreganti, eum sibi uendicãs ac sui iuris planè faciens, sibiq; subdens, cibum suũ fecit. Perinde enim ut hominum cibus est, salus à Deo parta: sic epulę satanę, hominũ est interitus. Quinetiã Israelitas, qui pars Dei erãt (pars enim Domini, populus eius Iacob, funis hęreditatis eius Israël.) a- Deut.32.
deoq; portio præclara, sibi subdidit: ac eos, qui electi Dei erant, permutauit in deicidas & occisores Dei.

Propterea rete suum circumcirca eijciet, & omnino gentes interficere non parcet.] Cũ pauloãtè dixisset, quòd splendidas lautasue partes colligat, electaq; fercula: quodq; orsus sui prosperos successus, uoluntati eius nemine aduersante, experiatur: subiungit eum etiam gentes inuasurum, neq; quicquam cessaturum, quo minus propria sua potentia, tanquam reti utatur. Quemadmodum neq; diabolus pepercit omnes gentes per peccatum interimere, ubi semel agnouit, stimulum mortis, & animorum & corporum, peccatum esse.

CAPVT II.

SVper custodiam meam stabo, & ascendam super petram: & contemplabor, ut uideam quid loquatur in me, & quid respondeam ad redargutionem mei.] Consuetudo tenet apud sanctos Dei, ut si quid ex Deo discere cupiant, omni custodia seruare cor suum à mundanis sollicitudinibus, & ad solum Deum intentos esse, ascendereq; ueluti super rupem quandam mentis, hoc est, ad, à terrenis rebus, exaltationem. Nam sublima corda quærit Deus. Itidem ut Dauid inquit: Fortes Dei à terra admo- Psal.46.
dum subleuati sunt. Et iterum: Pulli uulturis ad alta uolant. Consimilem ad modum uates Abbacuc, dubius animi, & in iam commemoratis hæsitans, ueluti ex persona talia inquirentium, allaturus horum dilutionem, non ex humanis argumentis, cæterùm ueluti à Deo eam sese prolaturum ait. Propterea etiam dicit: Super prophetiæ meæ excubias stabo, & spiritualis contemplationis, intellectum meum & mentem à mundanis curis impermixtam custodiens & incontaminatam. Sistamq; me super petram solidã & inconcussam, altum uidelicet ad Deum recursum, supra quem & Mosen Deus collocauit. Vt enim excubitores, excelsum quempiam locum scandentes ita speculantur, non dissimiliter & ego speculabor, quid loquatur in me Deus, de ijs

rebus ob quas propter Babylonios dubitauit: quî fiat, quod non pœnam luant ob commissa sua, ut possim scire quid respondeam uolentibus me super hisce interrogare, ac discere diuinæ administrationis consilium, redargutionem enim hîc interrogationem nominat. Obserua hic quomodo non dixerit quid loquatur extra me, sed quid loquatur in me, ut indicet Deum non forinsecus uerba facere ipsi, ut neq; aliis prophetis, sed intrinsecus mente eius cõtacta. Sic dicitur loqui Deus in prophetis. Humanus sermo ab extra primũ aures circũstrepens, dein ad mentẽ peruenit: diuinũ uero colloquium intus fit, mentisq; auriculas ferit, attingitq;. Per petram ipsam, fidem intelliges. Qui enim credit, Deum nihil in omnibus suis operibus citra causam perficere, ille solus inconcussus persistit, non turbatus ab inæqualitate euentuum.

Et respondit mihi Dominus, & dixit, Scribe uisionem apertè in buxum, ut persequatur legens ipsa. Nam uisio ad tempus usq; suum durabit, & perficietur tandem, & non erit uana.] Imperat Dominus prophetæ scribere uisionem, hoc est reuelationem, quam reuelauit ei super ijs quibus de ambigebat. Quæ uerò sit reuelatio paulummodo progressus dicet. Interim uerò literis mandare hanc uisionem præcipit, neq; id obscurè, iuxta propheticam & opacam planè rationem, sed enim perspicuè, ut plana sit & clara. Nec in chartam scribere iubet, uerùm in buxum, hoc est in tabellum ex buxo, ut sit eo permanentior scriptura: ut nedum hodie spiritum ducentes in hac terra eam legant, sed & in posterum legens persequatur, hoc est, inquirat finem reuelationis, quo sint complenda hæc. Visio enim illa iam non perficitur, sed indiga est temporis. Tu uerò caue hæsites, etiamsi eam nunc non euenire cernas. Euenietenim omnino tandem, & non erit uacua neque uana, maximè Deo eam reuelante, qui est ipse uerus & plenus. Quî ergo mendacium & uacuum seu uanum hic locum habere queat?

Si moram nexuerit, præstolare ipsum, quoniam ueniens ueniet, & haud quaquam æquo tardior erit.] Hæc est reuelatio, quam mystice prophetæ reuelauit Deus, eam ob rem nominatim nõ demonstrauit, quisnam ille sit quem expectari conueniat, etiamsi moram nexuerit, atq; tardauerit. Dicat ergo quispiã, quod ad Deum hæc pertineant. Quum conquereretur Abbacuc, quod non statim post peccata etiam pœnas adducat Deus, neq; Babylonios celeri supplicio adflixerit, eius dubij nunc dilutionem adijcit, dicens, quod ueniet quidem omnino Deus, quem ceu lentum accusauerat, uerùntamen suo tempore: quare si moram trahat, tardiorq; plus æquo uideatur, sustine, expecta. Quorundam est opinio, quod hæc de Cyro dicat, aduersus Babylonem uenturo. Nam ille ueniet & Babylonem uiribus suis exuet, iniuriamq; perpessos uindicabit, liberabit, uerùm non iamnunc. Quomodo uerò quum dixisset, si moram nexuerit, subintulit mox, non tardabit: proinde moram nexuerit, ad pusillanimitatem, non tardabit uero ad patientiam refert. Ac si dicat: Si ex pusillanimitate sua uidetur tibi lentior esse, patiens esto, expecta. Siquidem patientia tibi persuadebit, ne causeris quod tardus fuerit. Verè enim, ut pusillanimitas nostra, ueluti intolerabilia & plane difficilia uidetur efficere, quæ tamen & tolerabilia & facilia sunt: sic & quæ celeria sunt, lenta nobis facit. Ediuerso magnanimitas difficilia facit, facilia: & tarda, uelocia reddit.

Si trepidauerit, non oblectatur anima mea in ipso. Iustus autem meus ex fide uiuet.] Suprà dixit, scribe uisionem, ut legens eam persequatur, hoc est, inquirat quid sibi uelit ea uisio, tanquam sperans hoc euenturum: nunc ait, quod si trepidauerit ille lector, hoc est, in diuersa raptus hæsitauerit, & non adhibuerit fidem, non placebit mihi: neq; anima mea sese ipso oblectabit, non quiescet super ipso. Quemadmodum autem dormire dicitur Deus & uigilare, & manus habere & pedes humano more, sic & anima iam illi tributum est. Est igitur anima uerbi Dei, quod ad nos in terram descendit, & caro factum est. Super incredulo ergo & formidante, ut nominet ipsum filium Dei, uerumq; Deum, non capiet uoluptatem. Qui uerò trepidationis exors est, citra hæsitationem ipsum confitens, iustus factus ex fide, habet uitam, siue futuram, siue illam ipsam iustitiam. Ex operibus enim legis nulla iustificatur caro. Iex enim iram operatur, si quis eam transgressus fuerit, & interemit præuaricantes: fides autem per gratiam soluens delicta, iustificat. Eam ob rem etiam dictum est, ut quædam exemplaria habent: Iustus autem meus, hoc est per gratiam meam iustus factus. Buxus uel tabella bu-

xea,

A xea, est omnis anima fortis, robusta, & lęuigata, politaue, hoc est, mansueta, nihil habẽs asperitatis, nihil ruditatis, propheticas de Christo reuelationes in sese recipiens, ac firmiter custodiens promissiones, cùm de priore eius aduentu, tum posteriore. Quare dum uidet iustitiam languentem, & iniustitiam ualentem ac robustam, ægro isthuc animo fert: at interim expectat occasionem, hoc est, commodum & opportunum tempus exacti iudicij, ac compensationem persolutionemq; operum, quæ quisq; per sese in hac uita gessit. Aciustus cum sit, à iustitia non desistit, cæterùm præsentem uitã prouehit ex fide in futura bona, impermutabilis perseuerans, & in Christo uiuens, iusti iudicij Dei spebus exhilaratur. Talis erat qui dixit: Vidi impium ualde exaltatum & subleuatũ, & præterij, & ecce non aderat: siquidẽ in hac uita ad finem fortasse felicem rerũ cursum obtinet. Idem propheta, cum hoc loco cõsonat dum ait: Nequiter agentes & sceleratè, subitò, ceu fœnum exarescent. Præterea in futuro seculo conuenientem pœnã luet, & non erit, qui sic exciderit ab eo qui uerè est: Iuxta Paulũ enim Deo sumus. Sic & alio *Rom.14.* in loco ait de Deo: Qui uocat ea quæ nõ sunt, tanquã sint: hoc est, eos qui extra ipsum *Rom.4.* sunt, & propterea non existentes, faciens in ipsis ut ipsius sint, & eam ob rem sint.

At fastu inflatus, contemptor & ostentator, nihil planè perficiet.] Quum prædixisset uenturum eum qui tristia ac dura solueret, liberaretq; contritos ab omni calamitate, meminit posthac Babylonij Nabuchodonosor, inquiens, quod fastus & arrogantiæ spiritu refertus, contemnensq; Dei, nihil perficiet, hoc est, non ad finem usq; felicitatem inconcussam assequetur, etiamsi principio inflatus fuerit: id quod & ab Daniele discemus. Etenim priusquam Cyrus armaret copias suas, excidit è regno uæsania correptus, ac ueluti malo spiritu agitatus circumibat deserta, foris demorans, aëris uarietati expositus, & omni ope destitutus, ut adeò corporis etiam sui formam, ferina, ferocí, & effera quadam specie alteraret. Habes igitur dilutionem eorum in quibus dubitasti, præcipuè uerò qui de diuinæ prouidentię ratione hęsitasti. Ecce enim uidisti finem impij, hæc & hæc facientis.

B Qui ampliauit, tanquam infernus animam suam, & ipse ueluti mors, quæ non impleri potest. Congregabit ad sese omneis gentes, & accipiet ad seipsum omneis populos.] Quod suprà dixit propheta, quod consummationem hamo attraxit, & quod penitus occidere gentes non parcet, ueluti sigillo nunc obsirmat Deus, malitiam & uerí Nabuchodonosor, & eius qui mente concipitur, hoc est, spiritualis magis ac magis exhibens. Nam propheta sagenæ, reti, & hamo, mores eius & potentiam comparauit, ac Deus illum minimè saturari ait, ut qui instar inferi Plutonis animas accipiat & non impleatur, quiq; mortis in morem corpora suscipiat & non exatietur, omneis præterea mortales sibi subijciat, suiq; iuris faciat, nec sibi à sua cupiditate tamen temperet. Pro priè autem turgidus ille fastu & contemptu, pater est superbiæ: qui & si humanam naturam occiderit, per peccatum per Adam perpetrato, ac dilatauerit seu latè aperuerit animam suam, non tantum contra peccatores procedens, uerumetiam contra iustos, adeoq; infantes, (regnauit enim mors super eos qui non peccauerant) tamen in finem *Rom.5.* usque non perducet: Christus enim pro nobis impeccabilis, & sine peccato apparuit, ac dissoluit peccatum in nos per Adam transfusum. Propterea & iniustè mortuus, & excitatus ex mortuis, eo quod non erat possibile teneri à morte principem uitæ, simul etiam nos excitauit & sedere fecit in supercœlestibus. Et ille quidem per idolorum cultum, & alia praua opera cunctos sibi subiecit: Christus uerò mundauit nos ab operibus mortuis, ut seruiremus Deo uiuenti & uero.

Nonne hi omnes de ipso similitudinem sument, & propositionem quam ei denarrent:] Prudentes, inquit, similitudinem edent, hoc est, oden uel canticum, & problema, id est sermonem popularem, qui omnibus passim sit in ore, ut pro omni alia narratione, de ipso uerba faciãt. Vel parabolam dicens, hoc significat, quod quoties mentionem sint facturi alicuius ceu infortunati, hanc sibi sumant similitudinem dicentes: Aequè infortunio succubuit, atq; Babylonius.

Ac dicent, Væ qui multiplicat sibi, quæ sua non sunt. Quousq;? & solidè pondero-sum reddens colli sui ornamentum.] Hæc, inquit, canent, lamentantes Babylonium. Væ qui nihil se decentibus manum iniijcit, & colli sui ornamentum, siue onus imperij sui grauius constituit subditis suis, quod grauia tributa & uectigalia imponat.

In medio autem exclamauit luctu: Quouſq; inexplebilem eius & inſatiabilem cupidi A
tatem demonſtrans, ut quæ finem non nouerit, quæ tamen non diu duratura ſit, ſedenim propediem ceſſatura, quantum nunquam antea. Graue autem & onerosum reddidit collare ſuum, eo quòd grauius ſibi ſupplicium ex Deo ipſe parauit: quando-quidem in malitia ſemper ſua perrexit. Porro calumnians ſpiritus, etiam quæ ſua nõ ſunt colligit, nimirũ homines Dei exiſtentes, ab eo nihil differentes, nimirũ ad imaginem eius creatos, ſibi mancipans, quos tamẽ Deus uirtute euãgelij Chriſti liberat. Vnde & grauius ſibi collare, hoc eſt maiorem pœnam quidem apparat, qui ne in aduentu quidem Chriſti à malitia deſtitit. Atqui conſideras hic commodiſſimam potentiam.

Quoniam repentè exurgent mordentes ipſum, & expergiſcentur inſidiatores tui, eriſq; in direptionem ipſis.] Iam antea dixit, Quouſq; ueluti ægre ferens & commotus: pro eo quod eſt, quamdiu hoc facies? Deinde ueluti interroganti cuidam, quomodo hoc intelligis? Quoniam, inquit, inuitus ab iniuria & iniuſtitia deſiſtet. Nam ueluti è ſomno exurgent ſubitò, & ex improuiſo lancinantes ſeu mordentes ipſum ceu dentibus, belli nimirũ inſultibus, exedentesq; uires eius bellicas & abſumentes, nempe ſub Cyro, Perſæ, Medi, & Elamitæ, ac ueluti ex ebrietate, ac alta in ſoporem delatione, expergefacti, ſobriam mentem, & liberam ratiocinationem recipientes, non porrò ferent tantam tuam degrauationem, uerùm omnibus modis inſidiabuntur tibi, diripientq; regnum tuum. Inſurrexerunt etiam aduerſus ſatanam apoſtoli & martyres: qui docentes & confitentes ore Chriſtum, mordebãt corpus eius, ſiue eos qui quæ ſata næ ſunt: ſapiũt. Vt enim corpus Chriſti ſunt fideles, ſic corpus diaboli ſunt infideles. Et qui antehac idololatræ fuerunt, inſidiatores eius conſtituentur, abolituri ipſius opera. Euigilarunt enim & uiderũt lignum, lignum inquam & aliam materiam, qualis eſſet: quam antea, ceu temulenti, colebant. Porrò qui à peccato deflectit, itidem exurgit, iacens enim reflecti non poſſet: & confidens mordet diabolum ore ſuo quo confitetur. Et expergefactus ex alta in ſoporem delatione, qua detinebatur à uoluptate, inſidiatur B
iam per ieiuniũ, corporis humi cubantis caſtigationem, precationem, diripiens ipſum, & alios ad ſalutem ducens, & uerbo & exemplari quod in ſeſe exhibet.

Quia deprædatus es gentes multas, deprædabuntur te omnes relicti populi, propter ſanguinem hominum, & impietatem terræ & ciuitatis, & omnium inhabitantium ipſam.] Multos, inquit, tu deprædatus, ueruntamen à paucis extra tyrannidem tuam relictis deſtrueris, quos neq; ſperabas tibi reniſuros. Adeò diuinitus plaga tibi infligetur, ut qui abs te contempti fuerint, te excellant, ueluti Deo prorſum illos confortãte, inden teq; robur. Patieris autem hæc propter uictimas & cædem, quam edidiſti, hominum: & propter impietatem & flagitia quæ commiſiſti, omnem terram omnemq; ciuitatem uaſtans, ac ſuis habitatoribus orbans. Proinde à Cyro hæc paſſus eſt Babylonius, ſiue imperium eius. A ſanctis uerò ſatanas, qui ſpolians homines per ſeducentem uoluptatem, per illos rurſum ſpoliatus eſt, aq́ue Chriſto ingreſſo in domum eius, ſiue in mundum, in quo habebat robur, diripienteq́ue uaſa eius, quibus utebatur ad omnem propriam efficaciam ſuam & operationem. Spoliatus eſt etiam per apoſtolos, qui ex reliquijs electorum Iſraelitarum exiſtentes, omnes ſatanæ ſubiectos liberabant.

Væ qui auidè poſſidet facultates malas domui ſuæ, ut ponat in altitudinem nidum ſuum, ut contegatur manu malorum.] Indignatur Babylonio tanquam auaro & circumſcriptori. Dicere autem queas, quod & lugeat ipſum. Etenim uerè miſer eſt, & luctu dignus, qui plura appetit. Proinde & ille auidè expetebat facultates malas domui ſuæ: uel auarus erat auaritia mala domus ſuæ, hoc eſt, propter imperium ſuum & regnum, ut hoc eximium, altum & præpotens conſtitueret, ut nullo tentari malo poſſet: uel ut domum ſuam regiam ſplendidã faceret, & auro præclaram, utq́ ſublimem ipſam extrueret, ut ita undiq́ tutus & inſidiarũ exors fieret. Dixit autem nidum ex metapho ra auium, nidos ſuos in alto collocantium, ut ne facile pulli earum intercipi queant per inſidiatores. Subindicat iuxtà mentis eius ſublimitatem & elationem. Eſt etiam bona exceilentia, ſeu plura habendi cupiditas, quando in uirtute quiſpiam ſuperior eſſe uoluerit, & quando pauca huc impenderit, plura inde recipere cupiat.

Confuluiſti in ignominiam domui tuæ,] Altitudo, inquit, hæc quam adeptus es ex

A ex auaritia domui tuæ, regnoq́ tuo, ad maiorem ignominiam uertetur tibi. Quo enim præclarior es, hoc in maiorem tibi contumeliam cedit, quo à tanto taliq́ ſplendore excidas. Hæc ad omneis quidem auaros dicta ſunt, & circumuenientes alios. Atq́ utinam hæc audiant, & cõmoditatem ex eis capiant. Hæc etiã dicta ſunt de ſpiritu deſertore, qui Deo maior eſſe geſtijt, ac humanam ſibi ſubdidit naturam. Qui poſuit quidem in altitudinem domũ ſuam, & nidum, hoc eſt, peccatũ, in ipſo enim quieſcit. Nidũ uerò, inſtar auis habere dicitur, propter principatũ & poteſtatem quæ ei eſt in aëre, ac propterea quod oſtentationem, faſtũ, & ardua ſpiret. Atqui huiuſmodi domui ſuæ contumeliã decreuit & acquiſiuit. Quando enim peccatum ad faſtigiũ perduxit, ac ad ſummam malitiã peruenire perſuaſit, nimirũ alios homines ad nullam nõ peccati ſpeciem impellens, ac Iſraëlitas ut complerent menſurã patrum ſuorũ, & eorum qui & prophetas & Chriſtum occiderant, tum ignominia eſt affectus & pudore ſuffuſus.

Confeciſti populos multos, & deliquit anima tua.] Hoc eſt, conſummaſti, uel fundi-tus cum ſumma pernicie perdidiſti: quod ſuprà dixit, conſummationem in hamo extraxiſti, Neq́ deſtitiſti à peccando, uerùm hodie delinquit anima tua, ad maiorem plura habendi cupiditatem progrediens. Vel quod poſt confectionem populorum multorum, ſuperbia languiſti, ut uel contra Deum rabidus eſſes, id quod uerè eſt animæ peccatum. Præterea uani doctores circunueniunt circunuentione mala, auellentes à ſana doctrina diſcipulos poſt ſeſe, ut ædes ſuas, & non Dei (quas eccleſias uocant) altiores & præclariores reddant, eo quod turgida loquantur: quibus tamen ſibi ignominiã ſtruunt, eccleſia, quæ reuera eſt domus Dei, fortiorem ſeſe monſtrante, quando & conficiunt tales populos multos, eccleſiæ anathemati ipſos obnoxios conſtituentes, qui eſt finis & exitus omnis hæretici, nimirum ſeparatio à Deo.

Hanc ob cauſam lapis ex pariete clamabit, & cãtharus ligneus uociferabitur.] Conſueuit ſcriptura inanimis & ſenſu uacantibus & ratione, uocem attribuere, non quod ſonare uerba queant, uerùm quod ueluti per ipſas res tantumnon clament. Hanc ad
B rationem Eſaias ait: Erubeſce Sidon, dixit mare. Et, Cœli narrant. Et quod præſentilo Eſai. 23. Pſal. 18. Luc. 19.
co magis eſt accommodum, Dominus dixit Iudeis quum pueri eum commendarent: Amen dico uobis, ſi conticuerint illi, lapides clamabunt. Proinde ad Babylonium ait: Nedum ſermonis participes, uerùm & inanimi lapides, & irrationalia, ut cantheri, uociferabuntur aduerſus tuam dementiam & inſaniam. Et quid hoc fiat, dicemus. Nabuchodonoſor Iudeæ domos & urbes uaſtabat, diruebat, incẽdebatq́: neceſſario igiſ lapides decidebãt & ligna, ſcarabæos paruos (nã illi κάνθαρον uocãtur) uel tineas habẽtia, uel teredines, ex quibus & ædiũ & ciuitatũ uetuſtas conſtabat. Hæc igitur ſuffoſſa, igniq́ ſuccẽſa, propheta uociferatura dicit aduerſus eius crudelitatẽ. Animaduertendũ quod pro uoce, cantharus, Symmachus connexionẽ lignorũ poſuerit. Fortaſſe igiſ ueteres, trabiũ complexũ culmina ſuſtinentiũ, Cantharos nominabãt, quia ſibi ſuperpoſitũ tectũ ferrent. Adhęc omnis lapis ex Iudaico templo ſublatus, clamabit Dei potentiã. Iam
qui peccati ſimo hactenus uolutatus fuerit, ubi lignũ crucis apprehẽderit, clamabit: Ab Galat. 6.
ſit à me ut glorier, niſi in cruce Domini mei Ieſu Chriſti, per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo. Et illud: Chriſtus etſi ex infirmitate mortuus eſt, uiuit tamen 2. Cor. 13.
ex potentia Dei.

Væ qui ædificat ciuitatem è ſanguinibus, & parat urbem per iniuriam. Nónne hæc ſunt à Domino omnipotente?] Luctibus & lamentis uerè dignus eſt, qui ex iniuſtis uictimis & cædibus, regnum ſuum amplificat: qualis & Babylonius fuit, è ſanguinibus & prælijs extruens urbem Babylonem, uel totam ciuitatem ſibi ſubiectam, altiorem & opulentiorem faciens, atq́ parans, autumans ſeſe firmam eam, ac nullis turbationibus expoſitam redditurum, adeoq́ inuictam, per hoc quod iniuſtas opes & potentiam colligeret. Hæc autem non ſunt à Domino, hoc eſt, non imperauit iſta, neq́ lege ſanciuit ea Dominus, neq́ ipſi placent. Aedificauit ciuitatẽ ſatanas in ſanguinibus, quando inſtituit rempublicam & adminiſtrationem ſacrorum, idolis deſtinatorum: parauitq́ urbem in iniuria, quando perſuaſit hominibus degere ſub auaritia & circumuentione, ac ſimpliciter uiuere in uoluptate ac delicijs, quę eſt iniuria & iniuſtitia, dum qui melior eſt inter nos, iniuriam patitur à peiore.

Et defecerunt populi plerique in igne, & gentes multæ exanimatæ ſunt.] Planum

famulacit, quomodo ædificarit Babylonius in sanguinibus & iniurijs. Etenim populos A
multos, inquit, incendisti, ciuitates eorum & regiones comburens: & gentes multas pusillanimes reddidisti: hoc est, ut ob calamitates quibus per te adfligebantur, renunciarent potentiæ suæ, & uires suas reijcerent. Defecerunt ergo gentes multæ in igne, quo accendebant & comburebant uictimas ipsis idolis. Atqui destituuntur etiam uiribus in igne indignationis & furoris, qui à potentissimo Babylonis rege uincuntur.

Quoniam Implebitur terra cognitione Domini, ueluti aqua multa cooperiens maria.] Quædam exemplaria habent, impleta est: quod ipsum etiam pro implebitur intelliges. Postquam igitur suprà dixit, Væ: nunc causam adducit, & infit: Propterea Væ dixi, quoniam cognoscetur in te potentia Dei, & uniuersa terra cognoscet Dominum, ceu iustè iudicantem. Et quemadmodum copiosa lympha contegens maria, hoc est, mundans & superbulliens, in omnem hinc inde locum effunditur, consimili ratione
Psal. 9. cognitio Domini exuberabit, & super omnes fundetur, perinde ac Dauides ait: Cognoscitur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum suarum comprensus est peccator. Quum enim peccator in illis ipsis, quæ perpetrat, deprehensus fuerit, tum Dominus iudicia faciens omnibus innotescit. Prædicit autem uenturã etiam per Christum, super uniuersum terrarũ orbem cognitionem Dei, itidem ut ipse Dominus ad patrem
Ioan. 17. inquit: Manifestaui nomen tuum hominibus. Prius enim solis Hebræis cognitus erat, necp illis interim ut pater filij, necp ut productor spiritus: uerũ simpliciter ueluti Deus, & autor uniuersorũ. Per Christum autem cunctis mortalibus manifestatus est, etiam ad ultimos usqp orbis terræ fines, per etiam perfectam gloriam, tanquam filij & spiritus principium. Maria itaqp gentium ob incredulitatem amara, inundare fecit & contegi aqua (quæ bibi queat) diuinæ cognitionis, adeò ut in ipsam transmutarentur. Porrò Dominus ipse in scripturis fluuius dictus est, imò & torrens appellatur, ut eo in loco:
Esaiæ 66. Ecce ego super illos affluam, ut fluuius, & quasi torrens inundans gloriam gentium.

Væ ei qui bibere dat proximo suo mixturam turbidam, & inebriat, ut intueatur in spelæa ipsorum. Saturitatem ignominiæ post gloriam bibe.] Rursus Babylonium calamitosum reddit, dum inquit: Bibere dabas supplicia & pœnas proximo, id est, omnibus hominibus ex eodem luto conditis, uel contribulibus & cognatis tuis: mixturam seu peruersionem turbidam, hoc est, turbidum potum, ceu fontis inuersionem passi, siue conturbati. Et inebriabas eos per punitiones, ut subindicarent tibi spelæa, id est occulta loca, in quibus defossos seruabant thesauros, ut inspiceres eos, Eam obrem & ipse iam bibe potum ignominiæ, aduspp saturitatem, non enim leui contumelia afficieris, sed ingenti planè. Ratio est in promptu: quod ex ingenti gloria, ad ignominiam lubricè casurus sis. Tradunt Hebræi, quod Nabuchodonosor abducens gentium duces in suam terram, introduxerit iuxtà in suam regiam, atqp illic forti parato & permixto potu, eos inebriatos ad saltandũ compulerit, Qui dum mouerentur ac interdum caderent, occultaqp corporis, ut uerisimile est, nudabantur, miras inde delicias & uoluptatem capiebat, & in risum soluebatur Nabuchodonosor. Corporis secreta, spelæa nominauit propheta. Alij interpretes, pro spelæis nudationem reddiderunt: ut intueatur in nuditatem ipsorum. Præterea diabolus hominibus, qui proximi eius sunt, quantum attinet ad rationalem naturam, propinauit permixtionem turbidam, conturbans mentem ipsorum, & peruertens atqp commiscens noticiam, quam eis à natura Deus indidit, boni & honesti: inebriansqp uoluptatibus, ut corda ipsorum ueluti spelunceæ istius latronis facta eum pro ephoro & obseruatore suo habeant, attendentem sedulò & obseruantem, ne qua ratione, bona cogitatio uel ratiocinatio ingrediatur. At postquam aquæ cognitionis Dei super terrã exuberauit, ac torrens deliciarũ, nempe Christus, prædo iste abundè ignominiarũ retulit, satisqp cõtumelia deturpatus est. Siquidem ex omni potẽtia sua excidit, ut nullus usquam idolorum cultus remaneat, nec amplius iste latro, ceu numen malis feriat, perinde atqp Esaias ait: Ablegabit Dominus ad ho-
Esai. 10. norem tuũ ignominiã. Hæresiarchæ item potionem miscent appropinquantibus sibi discipulis, turbidã nimirũ inuersionem, inuertentes genuinũ scripturarũ intellectũ, ut in speluncas suas, siue synagogas uel cõuentus intueanť. Iam & corda ipsorum spelæa dici queant, Euangelij Christi cognitionis lucem non accipientia, qui sol est iustitiæ, ut quæ serpentibus & reptilibus referta sint, hoc est, prauis & uenenatis cogitationibus.

Et tu

A Et tu cor concutere, atque mouere.] Cordi Babylonij hæc loquitur. Quoniam iam antea per te multi consternati sunt, nunc igitur tu, qui nunquam sperasti ut aliquo terrore tentareris, utue à felicitate tanta excideres, quã perpetuò inuiolabilem arbitrabare, ac propterea induratus eras: nunc inquã, corde concutiare, hoc est, intellige quod felicitas tibi tua exciderit, ac sensum aliquem accipiens eorum quæ aduersum te euenient, ab arrogantiæ statu concutere, ac trepida tremore quodam, & mœrorem assumens, & animi in meliorem statũ permutationẽ. Quod uero minimè pauci in felicitate rerumqp copia constituti, nullo unquam tempore sese quassandos & commouendos existiment, Dauid testimoniũ profert, inquiens: Ego autem dixi in exuberantia mea, haudquaquam cõcutiar ullo unquam tempore. Nec reputaui mecũ, quod tu decorem meum & splendorem confortasses, ac stabilem hactenus esse feceris. Non quod ego dignus forem, cæterùm quia tu uolueris. Domine, inquit, iuxta uoluntatẽ tuam, præbuisti splendori meo uires. Auertisti aũt faciem tuam & factus sum conturbatus. Proinde hortatur Babylonium, ut turbationem perferat, ac felicem illum, qui dum à Deo flagellatur, & concutitur à malicia: nec dicit, Fortis ego sum, ista non curo.

Gyrũ duxit super te, poculũ dextræ Domini.] Eapropter, inquit, moneo te ut commouearis ac trepides, quod iusta Dei uindicta super te uenerit. hanc enim calicem diuinæ dextræ nominat. Sæpe aũt aliàs multis in locis pœnæ calix dicitur, aut poculum. Iam qui biberit & perfusus temeto fuerit, cõcutitur. Quid uerò est, gyrũ duxit: hoc est, circumtulit, uel circumlatũ est à dextra, ut effugere illud nõ possis. Vel quod æquè atqp cyathus in symposio ad omnes compotores per circuitũ transit, sic diuina sese ultio gerat. Antea nanqp alia regna pertransijt, puniens illa & inebrians dextra illa calamitatibus: circulo autem perfecto, ad te usqp etiam tandem peruenit, ut te iam ebibere oporteat hoc poculum, quod dextra tibi Domini propinat. Nec fieri potest, ut hic prætersugias. Manum enim eius excelsam quis auersabitur?

Et collecta est ignominia ad gloriam tuam.] Quemadmodum quando felix eras,
B undiquaque gloria tibi cumulabat, & à diuitijs, & à fortitudine & intellectu, & multitudine subditorũ, ac id genus consimilibus: sic nunc ignominia colligetur tibi à pauperrate, à metu, ab ignorantia, à defectione subditorum, ac talibus omnino simpliciter. A quibus enim celebris, magni æstimatus est, ab ijs nunc dehonestatur, ab illis destitutus. Quia uerò Dominus in corde terræ triduum apud inferos demoratus est, ad hoc ipsum cor ait: Concutere & cõmouere. primũ quidem motu facto, dum exhalaret animam, quando & monumenta sunt aperta: deinde quod ueluti totus inferni principatus sit cõcussus, ac æreæ contritæ portæ, aduenit eĩ captiuis prædicare dimissionẽ. Adfert igitur: Quoniam circundedit te poculum mortis, quod bibit dextra Domini, ipse uidelicet Christus Iesus. Quare quos, dum tibi integrę uires starent, deuorasti, rursum expuisti: & factus iustà inglorius, per gloriam Christi, qua humanam naturã retinuit conseruauitqp. Destructus est nanqp extremus hostis, gloria mali, & iactatio ma
Psal. 29. licię, iuxta illud: Quid gloriaris in malicia? Quando uerò indignè tulerit, malitiæ & uitio se obnoxium, collegeritqp sese, tum ignominiam putat priorem gloriam.

Nam impietas Libani cooperiet te.] Libanus mons Phœniciæ syluosus & odorus, preciosis arboribus exuberãs. Assimilat igitur scriptura mõti huic urbẽ Hierosolyma, ceu maximã, & eam quæ cunctis anteferatur, ac multa bona fragrãtia, propter sanctos Psal. 103. homines, refertã, perinde ac Dauid ait: Cedri Libani quas plantasti, illic passerculi nidulabunt. Quilibet enim sanctorũ cedro similis est, eo quod in altũ tollatur, eosqp suscipiat, qui ab eo institui uolũt, eisqp fiat protectio. Quia ergo Hierusalẽ incendit unà cũ diuino tẽplo Babylonius, Impietas, inqt, in Libano, quæ est Hierusalẽ, cõmissa, cõteget te.

Et calamitas bestiarum perterrefaciet te.] Bestias, Cyri copias & exercitus uocat, ferinum in morem sese gerentes, ac bestiarum instar sæuientes. Proinde adflictio calamitasqp quam Cyrus adducet tibi, trepidationem tibi iniiciet: hoc est, humilem, timidum, & inaudacem reddet. Olim etiam re uera multa erat in Libano impietas, idola propter, quorum illic uigebat cultus. Altiora enim montium iuga scandebant dæmonibus addicti, ut illic facilius dæmonibus conuersarentur. Eius cultus causa diabolus cooperatus est abyssо, adeoqp inferno traditus, ac quæ sub ipso sunt bestiæ & uenenata, hoc est, mali spiritus, adflicti sunt & flagellati uidelicet Christi nomine.

Propter ſanguinem hominum,& impietatem terræ, & ciuitatis, omniumq́ in ipſa commorantium.] Rurſus iure ultionem à Domino imminere oculis ſubijcit, quodq́ haud citra rationem, aut iniuſtè hæc patiatur, uerùm propter ſanguines, inquit, & impietates quas faciebat, omnem terram & ciuitatem ciuibus & incolis exuens. Hæc etiam Domini interemptoribus conueniunt, ſanctorumq́ hominum, qui ignominia adfecti ſunt, & calicem iræ Dei biberunt, & ad ærumnã à beſtijs, Romanis nimirum militaribus copijs, redacti ſunt, propter ſanguinem prophetarum, tum Domini, eiusq́ diſcipulorum. Siquidem iſti interemptores impij fuerunt in Libanum, benefragrantem nimirum eccleſiam, quæ terra Dei eſt & ciuitas.

Quid prodeſt ſculptile ei qui ſculpſit ipſum? Finxerunt ſibi conflatum quippiam, ni mirum apparentiam uanam. Confidit in fictili ſuo, qui finxit illud, dum facit idola muta.] Babylonij, Cyro aduerſum illos belligerante, ad idola & preſtigia & incantationes conuerſi ſunt, eam ob rem deridet eorum propheta dementiam: quandoquidem ueri Dei templum flammis tradiderant. Confidebant autem idolis, quæ ipſos ab hoſte uindicare non poterant. Idolorũ autem, quæ ex metallica materie parata erant, quædam ſculpta fuere, quædam fuſa & ducta: omnia tamen per conflationem ignis. Etſi ſculptilia peculiarem quandam formam haberent, cuncta tamen in ſeſe plena & ſolida extiterunt, nihil in ſeſe uacui admittentia. Fictilia uerò ſunt commiſſa & connexa, intrinſecus alia materie referta, ut pice, uel cera, uel luto. Fiebãt & ſculptilia lignea, & lapidea, & conſuta. Sunt & quæ pictorum manus coloribus informabant. Cum igitur ſpeciatim ſculptilium & ductilium mentionem feciſſet, generatim iuxtà intulit, ut faciat idola muta. Per dictionem enim facere, omnia comprehendit, quomodocunq́ & ex qualicunq́ materie facta. Fortaſſe autem finxit & fictile, hoc ſignificat, ueluti ſi dicamus: Fecit Deus terrã. Et rurſum: Aridam manus eius finxerũt. Eſt autem ſententia huiuſmodi: Fiduciam collocat qui finxit, in fictile ſuum, ac propterea imagines faciunt: quo plures fecerint, hoc ſe maiorem commoditatem aſſecuturos ſperantes. Dicens phantaſian, hoc eſt, imaginem quæ apparet: appoſuit, Vanã, eo quod & uera ſit apparitio: ſiue quando quę uiſa ſunt alicui, denuò prodeant & oriantur apud ipſum, qualia fuerint antea: uel quod ſcriptura apparitionem, ſplendorem appellet etiam. Cum igitur multi ſplendores ſubſiſtant, ut qui ſint rerum exiſtentium, ipſe idolorum ſplendor nõ ſubſiſtit, ut qui ſit rerũ non exiſtentiũ, propterea imaginẽ ſeu apparitionẽ mendacẽ dixit.

Væ qui dicit ligno, Euigila & excitare: & lapidi, Exaltare, cum ſit apparitio tantũ.] Luget eos propheta, qui in extremis calamitatibus non ad eum qui ſeruare queat, confugiunt, ſed ad ligneas & lapideas imagines currant: precenturq́ ut ueluti ſopitæ expergefiant, & exurgant aduerſum hoſtes, uires ſuas eximias & inuictas demonſtrantes. Obſerua hic, ut non dixerit ligneum uel lapideum idolum, uerùm ſimpliciter lignũ & lapidem, ad maiorem contumeliam. Quanquam enim ſpeciem gerat hominis, attamen lignum manet & lapis: ſpecies autem ſeu figura quam præ ſe fert, noua eſt apparitio, ut paulo antè cõmemorauit. Nec enim opus erat repetere.

Hoc aũt eſt ductile auri uel argenti.] Obſcurum uidetur hoc. Cum enim dixiſſet lapidem & lignum, ſubintulit: Hoc uerò eſt ductile, ex auro & argento. Proinde lapis & lignum, ductile eſt auri & argenti? Haud quaquam. Sed enim hunc ad modum intellige. Aliæ quidem imagines ſunt ligneæ & lapideæ, hoc uerò eſt ductile: pro, aliud uerò eſt ductile, ſeu idolum ductum ex auro & argento, uel fuſum.

Et omnis ſpiritus non eſt in ipſo.] Pro, nullus ſpiritus eſt in ipſo, neq́ naturalis, neq́ ſenſibilis, neq́ rationalis.

Dominus autem in templo ſancto ſuo, metuat ſibi à facie eius uniuerſa terra.] Imagines, inquit, mutæ ſunt & imbecilles, neminem iuuare poſſunt: Dominus autem ueluti templum quoddam habet ipſum cœlum, & in illo commoratur, ceu ſanctus in ſancto. Demoratur etiam in templo Hieruſalem urbis: quod, qui in idola ſua ſpem locat, incendit, pro quo maleficio pœnã luet. Quod ſi in cœlis habitat, omnis terra uereatur faciem eius, hoc eſt, præſentiam eius, & conſiderationem noſtrorum operum: & nemo ſit contemptor Dei, neq́ arroganter agat, ad ea quæ Babylonio contigerunt defigens oculos. Templum Domini etiã corpus eſt, quod è ſancta uirgine ſibi ipſi compaginauit, quod etiamnum templum immoratur. Omnes igitur terrena ſpirantes, metuant,

tuant ſibi à facie ipſius, ſecundi opinor aduentus, quando terribilius quàm antehac, uenit uiſitare opera noſtra, non in rectum transferre, non emendare.

PRECATIO HABACVC PROPHETAE CVM *cantico*. CAP. III.

Domine audiui auditum tuum & cõterritus ſum: intellexi opera tua & obſtupui.] Transformans & figuris illuſtrans admirandus uates, ſermonis ſui characterem, nempe interrogatione & reſponſione, ac quærens cur non puniat Deus cõtemptores: ubi ergo didicit quod pœna non ſit perpetuò defutura, neq́ ſemper differenda, enimuero Iudęos quidem per Babylonios, Babylonios uerò per caſtigandos eſſe Perſas: ad laudem cum cantico ſermonem transfert, precans ſimul & celebrans, & admirãs Dei iuſtitiã, inenarrabilesq́ Dei ordinationes. Orationis autem & precationis habitu, interim futura etiam uaticinatur. Ait ergo: Audiens ego quæ dixiſti de tranſgreſſoribus in Hieruſalem, quod Babylonio tyranno tradentur, ac de illo ipſo impio quod Perſis dedetur, perterrefactus ſum, quod adeò peccatores ad interitum funditus tradas. Nihil eorum quę abs te fiunt Domine, citra rationem fit. Obſtupeſco conſiderans iudicij tui iuſtitiam. Poterunt etiam hæc de Chriſti myſterio dici. Poſtquã enim meminit Babyloniorum abolitionis, quam Cyrus efficiens, Iſraelitas liberauit, deinceps ad generaliorem & ſecretiorem, quam Dominus noſter Ieſus Chriſtus nobis peperit libertatem & liberationem recurrit, liberans nos à ſatanâ poteſtate. Tum ita uates ad patrem uerba facit: Audiui pater, Domine mi, te reuelantem mihi incarnationem unigeniti filij tui, & pertertitus ſum & admiratus. Quomodo terra capiet illud, quod nuſquã capitur? Porrò reputãs apud me intimius & exactius opera tua quę facturus es, corpus ipſi effingendo ex uirgine per ſpiritũ ſanctum, & ſigna, & id genus alia, quæ ipſe per tuũ nomen faciet, obſtupui. Ad hæc, ad filium ita dicere queat: Quoniam audiui de te famam quandam, ſupra enim dixit: Audiam omnino quid loquatur in me ſpiritus: & intellexi opera, per quæ operaberis ſalutem humanæ naturæ, præterea & crucem & mortem, & reſurrectionẽ & aſſumptionem: Et obſtupui planè, demiratusq́ ſum, quomodo contraria conuenire poſſint, nempe corpus cum incorporeo, mors cũ uita, cum morte reſurrectio, quomodo corpus in cœlis collocabitur, hæc enim omnia prorſum plena ſunt ſtuporis admirationisq́.

In medio darum uitarum cognoſceris.] Duę uitæ ſunt, & præſens & futura, quarũ medius ipſe Deus iuſtus iudex demonſtratur: alios quidem hic puniens, uel etiã glorificans, alios uerò meris ſupplicijs in futuro ſeculo uenturis, uel quietudinibus eiſdem condens atq́ deſtinans. Quidam hic non uitas, ſed animalia per prophetam dici intellexerunt, Cherubim uidelicet gloriæ, quæ obumbrabant propiciatorium, alterum quidem à dextris, alterum à ſiniſtris: è quorum medio diuina uox egreſſa, principi ſacerdotum Dei uoluntatem indicabat, quando in penetrale ingrederetur. Eſt autem & Dominus Ieſus aſſumpta humanitate propitiatorium noſtrum factus, ut Apoſtolus teſtatur, tanquam animam ſuam pro nobis ponens, nosq́ Deo patri reconcilians. quia uerò Deus ſub Cherubim ſtipatus manet, ideo dicit: O Domine tu uerè noſtrum propiciatorium eris. Te enim præſignificabat, in medio duorum Cherubim ſtans legale illud propiciatorium. Alij per duo animalia, Babylonios & Iudęos intellexerunt, quorum in medio iuſtitiam facere cognitus eſt. Nouimus & alias alluſiones, à quibus ob ſaturitatem abſtinebimus.

Dum appropinquauerint anni, agnoſceris: cum aderit tempus, demonſtraberis.] Et omnibus demonſtraberis, quod iuſtus ſis & uerax. Hæc de Domino noſtro Ieſu Chriſto etiam dicit. Appropinquant anni conſummationis, ac prædefinitum incarnationi tuæ tempus iam adeſt: quod tum erat, cũ uitia ad ſummũ faſtigium perueniſſent, & nihil intentatum ſatanas reliquiſſet. Verùm cum omnes peccaſſent, orbatiq́ eſſent gloria Dei, & ne unus quidem iuſtus relictus eſſet, tum agnoſceris ac demonſtraberis, qui nunc in umbris & figuris prædiceris.

Dum turbatur anima mea ira, miſericordiam recordaberis.] Humanæ naturæ perſonam induens propheta, Cum turbata, inquit, fuerit anima hominis, per iram tuam caſtigati, tum miſericordiam denuò recordaris, perinde ac Iſraelitarum Babyloniſ traditorum rurſum es miſertus, Humana natura turbationem etiam paſſa eſt, dum

eſt, dum ob præuaricationem mandati & inobedientiam ei ſuccenſeret Deus, adeò ut mortalitati ſubijceretur, ſicut Dauides etiam ait: Auertente te faciem tuam turbabuntur, & in ipſum reuertentur puluerem. Atqui rurſus es miſertus eius, & incorruptibilem in te & immortalem demonſtrati. quemadmodum idem rurſus ait: Emittes ſpiritum tuum, creabuntur, & renouabis faciem terræ. *Pſal.103.* *Ibidem.*

Deus à Thæman ueniet, & ſanctus à monte umbroſo & aſpero.] Thæmã alij quidem auſtrum, alij uerò Africum interpretati ſunt. Vaticinatur autem propheta, quod ex Bethleem ueniet Chriſtus, quæ ad auſtralem & Africam plagam reſpectu Hieroſolymorum ſita eſt. Montem uerò opacum ſeu umbroſum, ipſam eandem Hieruſalem appellat. Aſperum ſeu hirſutum, ac intonſum ideo quod ueluti diuinis donis & uirtutibus ſanctorum in ipſa recubantiũ ſpirantiumq; floreat: opacum uel umbroſum, quod ueluti nebula, ac iuxta diuina gratia, ſuper eam & in ea umbram faciat, illam ceu umbra circundet, ac tanquam in protectione cœli commoretur. Porrò deipara uirgo mons eſt etiam aſper, ut in quam ferrum cogitationis, ſordidum uirus habentis, non aſcenderit: neq; humanæ manus uel operationis, ut uirginitatem eius reſecet. Opacus & umbroſus mons illa ipſa etiam uocatur, quod ſpiritus ſanctus deſcenderit ſuper ipſam, & uirtus altiſſimi eam obumbrauerit.

Diapſalma.] Diapſalma uox eſt, quam Græci interpretes reddiderunt, pro Hebræa dictione Sela, Significat autem (ut peritioribus Hebræis placet) quandam peculiarem obſeruationem eius rei, qræ illic per ſpiritum propheticum dicitur, quaſi dicat: Res nõ eſt parua, quare imis eam ſenſibus reponite. Et quia hæc eſt prophetia de incarnatione filij Dei, pulchrè apponitur Sela, græcè diapſalma.

Operuit cœlos uirtus eius, & laudis eius plena eſt terra.] Etſi factus eſt homo unigenitus Dei filius, & per hoc angelis minor uiſus & inferior, attamen uirtus eius, hoc eſt, gloria & maieſtas, ſupra cœlos eſt, hoc eſt, ſupra angelos, qui in cœlis ſunt. Ad quem enim horum dixit: Filius meus es tu, ſede à dextris meis? Vel quod ſplendidior ipſo cœleſti eſt lumine. Præterea uniuerſa terra, tum uberius agnouit eum Dominum & herũ, quando incarnatus: euehitq; ipſum præconijs, ceu unigenitum, & eiuſdem cum patre eſſentiæ filium. Deinde quando cum carne ſupra nubes conſcendit, operuit cœlos obtexitq;, tumq; ipſum uberius terra Deum cognouit.

Et ſplendor eius, tanquam lumen erit.] Splendor, inquit, quem demonſtrabit nobis Chriſtus, cognitionem Dei & uitam Deo placentem intelligens, ceu lumen erit, hoc eſt, non obſcurũ, neq; imbecillum, ut Moſaicũ, illud enim umbram habebat: ſed merũ lumen & immixtum. Propterea & propheta dixit: Illumináre Hieruſalem, uenit enim lumen tuum. Et, Populus ſedens in tenebris, uidit lumen magnum. Præterea carnis ipſius fulgor, tanquam diuinitatis lumen erit in monte Thabor. ſiquidem in carne Deitas effulgebat. *Eſa.6.*

Cornua in manibus ipſius, & poſuit dilectionem fortem roboris ſui.] Non ſolum, inquit, lumine doctrinæ uſus, ueritatem demonſtrauit & uita ſua & inſtitutione, uerũ etiam plurimas uires, admiranda multa faciẽs, exhibuit. Cornu autem omnino potentia multis in locis dicitur. Cornua enim animantibus ſunt armorũ & ſcuti uice. Tandem pro nobis etiam mortem obijt, quod maximę eius potentiæ ſignum eſt: quoniam per mortem, mortem aboleuit. Vtraq; hæc fecit, ut ſuam erga nos dilectionem & fortem & magnam oſtenderet. Maiorem enim hac dilectionem nemo habuit, quàm ut animam ſuam impendat pro amicis ſuis. Quia uerò cornua & de rege accipiuntur, ut eo in loco: Exaltabit cornu Chriſti ſiue uncti ſui. ac de faſtu, ut cum ait ſcriptura: Ne leuate in altum cornu ueſtrum: adſeuerant quidam uatem hic dicere, quod regna dæmonum & ſuperbiæ in manibus eius ſint, hoc eſt, in poteſtate eius, perinde ac in eo loco manus pro poteſtate accipitur, ubi ſcriptura inquit: In manibus tuis ſortes meæ: pro eo quod eſt, in poteſtate tua. Quoniã autem dæmones ſubuertit & ſubiugauit iam tum, cum diceret: Iudicium eſt mundi, nunc princeps mundi eijcietur foràs: impendens animam ſuam pro nobis, fortem ſuam erga nos dilectionem monſtrauit. Porrò dilectio ipſa non imbecillitatis, ſed roboris erat. Non enim ceu imbecillis paſſus eſt, ſed uoluntarius, qui in crucem etiam ſublatus propriam oſtendit potentiam, ſolem obſcurãs, terram concutiens, monumenta aperiens. *1.Reg.2.* *Pſal.74.* *Pſal.30.*

Ante

Ante faciem eius proficiſcetur ſermo.] Non carebit, inquit, teſtibus, uerùm ſtabilem teſtabilem habebit propheticum ſermonem. Ante enim incarnatam eius diſpenſationem, propheticus ipſum ſermo prædicabat. Ioannis item prædicatio dum inquit: Veniet fortior me poſt me. Dein cum natus eſſet, uenerunt magi, ac multa de eo fama uulgata eſt. Poſthac exijt nomen eius in uniuerſam Syriam. Tum ad omneis dominos, ſubditos, ſermo progreditur, & nihil eſt abſque ſermone & uerbo Dei. Quia uerò & facies Domini terribilis eius præſentia dicitur, ut illhic: Facies Domini ſuper facientes mala: intelliges & conſiderabis, quod antea teſtificatur nobis, & prius quænam ſint agenda ſubindicat, deinde præſtò eſt cuilibet, iuxta laborem perſoluens. Niſi enim ueniſſem, & locutus eis fuiſſem, peccatum non haberent. *Mat.3.* *Pſal.3.* *Ioan.15.*

Et egredietur pedibus ſuis ad inſtitutionem.] Poſtquam præmiſit uerbum ad erudi tionem & inſtitutionem hominum, ipſe tandem etiam uenit, pedibus propheticí ſermonis. Vel quod erudiat & caſtiget tandem nos, qui ijs quæ per uerbum ſuum nobis antea prædixit, & teſtificatus eſt, non obtemperauimus. Alij ſic legerunt: Egredientur in campos pedes ipſorum, uoculam *ωδὴν* per e tenue ſcribentes &ι, intelligentes omnia eſſe permeanda incarnato Deo, ueluti arua tam ſupina, quàm ea per quæ equi aguntur, & campos, nihilq; ipſi impoſsibile eſſe. Poterint autem & humiles corde, arua intelligi, qui ex cœlis ſemen accipientes, fructum ferũt ad centum, ſexaginta, & triginta, de quibus Dauid ait: Arua tua implebuntur pinguedine, & ualles abundabunt frumento. Deinde oſtendens, quod de rationis conſortibus campis & uallibus uerba faciat, ait: Vociferabuntur & laudabunt. *ωδὴν* *campi* *ωδοὶ* *inſtitutio* *erudítio.* *Pſal. 64.*

Stetit & mota eſt tellus, aſpexit & liquefactæ ſunt gentes, confracti ſunt montes ui, liquati ſunt colles perpetui, profectiones eius perpetuas pro defatigationibus uiderũt.] Omnipotentiam Dei oſtendit, ut quæ nemini ſufferenda ſit. Simul enim ſtetit, & concuſſa eſt terra: intuetur, & ſimul liquefiunt cæræ inſtar omnes gentes: & montes franguntur à ui potentiæ eius: & colles æterni, hoc eſt, iam inde ab initio prædicati, ob altitudinem & magnitudinem ſuam: & profectiones eius & uias quas ab æterno facit, undecunq; in hoſtes ſuos motus, uidentes, tolerabiles uiderũt, cæterùm planè laboriosas & adflictionis plenas, adeò terribiles erant. Conſiderabis etiam, quod ſteterit in cruce, & mota quidem ſit terra, montes autem ueluti petræ confracti ſunt: liquefactæ ſunt autem gentes aut copiæ dæmonum, & colles idololatriam accipientes diſſoluti ſunt. Has profectiones eius & motus & operationes, quas ab æterno prædefiniuit propter labores, quos in cruce ſuſtinuit, factas, uiderunt crucifigentes ipſum. Laborauit enim uerè, & defatigatus eſt pro nobis crucí adfixus, & languit propter iniquitates noſtras. Sed & terra, ſiue terram inhabitans natura hominum ſtetit in eodem, & concuſſa eſt. A magnitudine quidem paſsionum concuſſa prius, ſtetit ueluti in poſterum non concutienda. Commota eſt autem ueluti translata è ſtatu uitioſitatis, & infractæ quidem ſunt oppoſitæ uires duræ & ſuperbæ. Liquefacti ſunt autem colles, hoc eſt, primorum principum & ſcribarum & phariſæorũ dignitates à ſeculo celebratæ qui profectiones Domini, quas faciebat in Iudæa, æternas & perpetuas exiſtentes: hoc eſt, ad ſeculi uſq; conſummationem memorandas: uel mandata quæ dabat æterna exiſtentia, & in diſſolubilia, (profectiones enim ſeu itinera mandata ſunt, iuxta illud: Viam mandatorum tuorum cucurri.) pro labore inſpexerunt, hoc eſt, onerosa omnino & intolerabilia exiſtimarunt, cum tamen ille dixerit: Tollite iugum meum ſuper uos, iugum enim meum commodum eſt, & onus meum leue. Et agite adeſte. Et ego reſocillabo uos defatigatos ac depreſſos duris legis ſermonibus, cuius iugum neq; patres eorum baſulare potuerunt. *Matth. 11.*

Tentoria Aethiopum terrebuntur, & attegiæ terræ Madiam.] Poſt ſalutares afflictiones, tentoria Aethiopum, non eorum qui re uera Aethiopes, ſed qui mente concipiuntur, caliginoſam deliberationem habentium: mortalium dico animæ, in quibus tenebrarũ tentoriis morabantur, perterrefactę ſunt, & ſubmiſſę ſunt, uerbo Euangelij: Et attegiæ terræ Madiam, amantes uidelicet fornicationis & uoluptatis affectus. Iſrael enim Madianiticis puellis fornicatus eſt, quando ſtetit Phinees, & placatus eſt Dominus, & ceſſauit quaſſatio. Porrò Madianæus, ualet, ſi interpreteris, condemnatum.

Pulchrè

Pulchrè autem tentoria & attegias dixit. Nam animæ mortalium temporaria dæmonum habitacula fuere: præterea uoluptatis effectus & operationes facilè dissoluuntur & transeunt, uti tentoria. Insuper Apostoli etiam uerè Aethiopiam uiderunt, & Madianiticam regionem uisitarunt, diuinum annunciantes uerbum. A

Nunquid in fluminibus irascéris, uel in amnibus indignatio tua, uel in mari profectio tua? Quoniã ascendes super equos tuos, & equitatus tuus salutẽ adfert. Intendens intendes arcũ tuum super sceptra.] Postquã suprà dixisset, quod in cruce stans montes conterit, & gentes liquefacit: nunc ait, quod nõ hominibus succensens hæc facias Domine, neq; ut pernicié ipsis adducas & funditus perdas, siquidem amnes & mare, mortalium congregationes & uarias gentes appellauit: quin potius communi saluti prospiciens, has passiones seu adflictiones demonstrauit. Etenim Apostolis, quasi quibusdam equis uectus, per uniuersam terram equitabis, non ut punias, sed ut serues. Non enim ueniisti ut iudices mundum, sed ut mundus seruetur per te. Atqui credentibus equitatio tua cedet in salutem. Quod uerò ait, Arcum tuum fortiter & indubitanter intendes, ad tribus Israeliticas, quæ non crediderunt pertinet: eas enim sceptra nominauit. Quod uerò equi portantes Christum sint Apostoli, perspicuũ fit ex eo quod Paulus ipse à Deo audiuerit dicente: Quoniã uas electionis mihi est, ut ferat nomen meũ coram gentibus & regibus & filijs Israel. Illud uerò, Intendens intendes arcum tuum, non est dissimile his quæ Dauid habet: Intende, inquit, & prosperum successum nanciscere. Et, Sagittæ tuæ acutæ in corde inimicorum regis. Quidam, Nónne in fluminibus irascéris? sic intellexerunt: Scopus, inquiunt, prophetæ est, ostendere quæ in nouo Testamento contigerint, quæ sunt longè diuiniora & magnificentiora ijs, quæ in ueteri sunt gesta. Propterea etiam ait: Non ut in ueteri Testamento, amneis in sanguinem conuertisti, aut mare exiccasti, ut liberares populum tuum ab sensibilibus inimicis tuis, sic nunc facies: sed conscendes super equos, ipsos nimirum Apostolos, ut sceptra dæmonum destruas atq; comminuas.

Act. 9.

Psal. 44.

Fluminibus rumpetur terra.] Quemadmodum coloni, in fossas & subterraneos meatus, & euripos, diuidunt aquas, irrigationem terræ ita instituentes: sic tu, inquit, Domine, terram præparabis ad susceptionem intellectualium fluuiorum, qui sunt Apostoli, ut sit quod dicitur: Propter flumina scindetur terra. Sunt qui iuxta textum, terram fluuiorum ipsam Mesopotamiam acceperint, mediam inter duo ingentia flumina, Euphratem & Tigretem. Mystice ipsum peccatum est, quod mediũ est inter udam & remissam uitam. Mesopotamia itaq; rumpetur, hoc est deijcietur, cadet, ceu murus existens Babyloniorũ roboris. Peccatum quoq; rumpetur scindeturq; ense, quem uenit Dominus iacere super terram. Fluuiorũ tellus, ipsa etiam est Hierusalem, quæ multos iam tum sanctos continebat, quos amnes nominauit. Vt enim uerum existens lumen, Dominus ipse, per participationem Apostolos fecit lumen mundi, sic & sancti dicuntur pariter flumina. Proinde ait, quod terra iam olim fluuios habens quibus irrigetur, nunc rumpetur, ac ueluti sitibunda fathiscet, ut quæ non susceperit propheticũ ser- *Ioan. 7.* monẽ, neq; crediderit Christo. Nã si credidissetis, inquit, Mosi, credidissetis etiã mihi. B

Videbunt te, & ueluti in partu mœrebunt populi.] Hoc duplicem intellectum habet. Aut enim hoc accipies, quod qui crediderunt populi uidebunt tuum lumen, & ueluti in partu dolebunt: hoc est, cupiditatem & desiderium uehemens habebunt, ut uideant regnum tuum, & parturient tuum timorem, ut spiritum salutis pariãt. Vel quod infideles populi, intuebuntur gloriam tui præconij, & mœrore necnon labore confi- *Ioan. 12.* cientur præ inuidia, quales fuerunt qui dixere: En mundus sequitur eum.

Spargens aquas itineris.] Aquæ itineris, sunt spiritualis & Euangelici uerbi gratiæ. Nam aqua profectionis, qua ad nos usq; unigenitus Dei filius porrexit, spiritus est, quem dedit credentibus in se. Postquam igitur uarij sunt spiritualis doctrinæ modi, una aqua multæ fiunt, quæ dispergitur ac diuiditur cuilibet pro sua habitudine. Nam diuisionem esse donorum discimus, eundem autem spiritum. Deinde proficiscens in uicos & ciuitates Dominus, aquã doctrinæ sparsit illis profectò ad quos dicebat: Si quis *Ioan. 7.* sitit, ueniat ad me & bibat. Multi habent aquas sermonis, sed non sunt profectionis, sed status, spirantes uirosum odorem & inuidiam: in seipsis enim isti bonum habent, ipsum non in alios diffundentes, qui & assimilantur ei qui talentum defoderat. Porrò qui

A qui bonum habet, & in alios effundit, is aquas profectionis habet: & similis est, qui nummularijs talentum suum locat, quiq; opulentiorem dominum suum facit.

Abyssus dedit uocem suam, in altitudine apparitionis suæ.] Permansit in assumpto tropo, sensuumq; consecutionem obseruauit. flumina enim sacrosanctos apostolos appellans, mare gentes nominat, incredulitatis amarulentiam retinentes. Perinde ergo ut fluuiorum in pelagus ingruentium, exonerantiúmue, ingens sonitus & strepitus editur, marinis fluctibus cohibentibus arcentibusq; insultum et influxũ: hunc ad modum diuinis apostolis gentes circumeuntibus, salutareq; euangelij Christi præconium adferentibus, turbæ aduersum ipsos mouebantur, & seditiones ab infidelibus ipsis contradicentibus, extinguereq; tentantibus istam promulgationem: quemadmodum Ephesi argentarius Demetrius fecit, Corinthi uerò alij, & Hierosolymis Iudæi, quando & Romanis Paulum tradiderunt. Proinde abyssus turbationis gentium, dabat altitudinem apparitionis & eleuationis fluctuum eius. Quidam hic, per abyssum, multitudinem credentium acceperunt, è fluminibus & aquis supradictis consistentem. Ipsa igitur abyssus, & altitudo apparitionis eius, hoc est, alti in ipsa, & diuitiarum & gloriæ & autoritatis aspectum habentes, dederunt uocem, confitentes Dominum Iesum Christum ore suo.

Eleuatus est sol, & luna stetit in ordine suo ad lumen.] Sol iustitiæ in altum sublatus est in cruce, & nox facta est, in qua luna ordinem suum obtinet, ut luceat: siue quod Domino crucifixo ex gentibus ecclesia refulsit, & stetit in ordine suo ad lumẽ, hoc est, proximè lucens apparuit, seruans ordinem proprij orbis. Sic centurio gentilis existens, filium Dei confessus est crucifixum, & qui cum ipso erant. Iam & Dominus ipse dixit: Quando exaltatus fuero, omneis traham ad meipsum. Sin autem sol *Ioan. 12* est euangelium, uide quando sublimatum est euangelium, & radij eius extensi sunt, tum & luna, hoc est lex, stetit ad lumen. Tum enim apparuit spiritualis lex, quando spiritus ipsam interpretatus est. Sic et per allegoricum intellectum apparuerunt, Agar & Sarra. Sic & illud, Non colligabis os boui trituranti: de doctoribus ecclesiæ, apparuit in lege scriptum & latum esse. Eum ad modum cordis circuncisio demonstrata est, non corporalis quidem particulæ. Hanc sanè ordinationem & antea quidem habebat lex, cæterùm occultabatur, ceu umbra circa ipsam foret. Quãdo uero uenit lumen mundi, tum stetit & ipsa in ordine suo. B

Iacula tua proficiscentur, ad splendorem fulguris armorum tuorum.] Diuos Apostolos iacula uel sagittas appellat, quæ profectæ sunt ueluti à forti quapiam & potenti manu missæ, ut figerentur in corde inimicorum regis, dæmonum uidelicet, æquè ac Dauid ait: Tanquam sagittæ in manu potentis, sic & filij excussorum. Excussi *Psal. 126* sunt quidem & proiecti à facie Dei, ipsi Iudæi. Horum filij sagittæ fuerunt potentis Christi, qui est uirtus Dei. Illi porrò ad splendorem fulguris uerborum, hoc est, armorum Christi profecti sunt. Arma uerò Christi sunt, quibus Paulus nos induit dicens: Induimini armatura Dei, quæ est thorax iustitiæ & galea salutis, & gladius spiritus. *Ephe. 6* Atque hæc arma sunt splẽdida & coruscantia, lucet enim uirtus in eo qui eam induit, etiamsi occultetur. Luceat nanque, inquit, lux uestra coram hominibus. Apostoli igi- *Matt. 5* tur profecti sunt, docentes omnes gentes, ut ostenderent omnibus splendorem coruscationis armorum horum.

Interminatione imminues terram, & in indignatione confringes gentes.] Iudaicam, inquit, terram desolari & uastari facies per Romanos, tanquam incolæ eius in te impij fuerint: & confringes, hoc est, humiliabis Israëlitas, qui gentium erga te sæuitiam & impietatem imitati sunt. Vel operationes terrestris prudentiæ imminues per iacula apostolorum tuorum: & gentium prudentiam, consilia humiliabis, deijcies, subiugabisq;.

Existi ad salutem populi tui, ut seruares unctos tuos.] Quum dixisset antea, quoniam imminues Iudaicam terram, rationem nunc eius reddit: Nam tu, inquit, exijsti ad salutem populi huius. Non enim ueniisti nisi ad pecudes quæ interierant domus Israelis. Propterea et Iesus uocatus es, & aduenisti huc, ut serues unctos sanguine tuo, & spiritu sancto tuo. Atenim ipsi noluerunt, propterea eos minuisti, ac alium tibi populum uendicasti, qui & uncti sunt per baptisma, in mortem tuam baptisati, un-

ctique oleo exultationis, ſpiritu nempe ſancto. Vel cauſam adducit, quur terreſtris prudentia diminuatur: Propterea, inquit, imminues terram, quod eam ob cauſam exieris ut ſeruares. Aliter enim ſeruare non licebat, ni terrenæ res primum imminutæ eſſent. A

Proieciſti in capita iniquorum mortem.] Eos qui crediderunt, inquit, & unctos & participes factos, ſeruaſti. In iniquorum uerò Iudæorum capita, hoc eſt, in principes & eminentiores mortem iaculatus es, per Romanos qui eos perdiderunt.

Excitaſti uincula uſque ad collum in finem.] Hoc eſt, ligaſti iniqua Iudæorum capita, propriorum peccatorum cathenis: non ita quidem ut ex parte cincti eſſent, uerùm ut per totum corpus, & uſque ad ceruicem. Nam peccata ipſorum excitata contra ipſos, quando Deus uoluit, ligarunt ipſos, adeò ut Romanis ipſos ſubijceres, ut ceruix eorum elata humiliaretur, conficereturq. Hoc enim ſignificat, quod ait: Ad finem. Sunt & charitatis uincula, quæ credentibus injiciens Dominus, ceruicem ipſorum proprio iugo ſubmittit. Excitauit & alia uincula Chriſtus aduerſus Iudam, quæ ſuæ ceruici circumponens ille, finem reperit per ſtrangulationem.

Diapſalma. Amputaſti in defectione capita potentium, concutientur in ipſa. Aperient frenos ſuos, tanquam mendicus clanculum comedens.] Stuporem, inquit, & defectionem patiuntur potentes Iſraelis, deficientes à recta prudentia, furentes & inſanientes aduerſum te: eam ob rem reſecuiſti eos à tua proprietate, à tuo iure, quum antea pars tua eſſent. Vel quod alium aliò diſperſeris, id quod Dauid ait: Diſpartias eos in uita ipſorum. Non immeritò autem capita ipſorum intellectus capacia, reſecta ſunt à ſocietate, quæ illis cum uerbo fuit, quoniam pro uerbo non ſapuerunt, ſed uerbo potius reſtiterunt. Siue quod te ſigna exhibente, ipſi obſtupeſcent, ac animo deficient. Concuſſionemq. facient conturbati, ac diſcindentur, alij quidem dicentes: Quoniam ſeducit turbam: alij autem: Quoniam nunquam ſic quiſquam locutus eſt, ut homo ille. Occultè quidem capita, ipſi principes obmurmurabunt tibi, aperientes labia & dentes quæ ſunt frena oris: æque atque mendicus non audens propalam accipere cibum uelato eum ore intus comminuit. Timebant enim uulgus, Ieſu Chriſto beneuolum atq. fauens, propter miracula. Quin etiam apoſtoli, antea non audentes loqui, uerùm conduſi in cœnaculo ſuperiore clanculum edentes credentium ipſis ſalutem: tanquam equi aperientes frenos oris, hoc eſt, humanos timores abijcientes, cum fiducia & libertate prædicabant uerbum. Forſan & ad Deum propheta inquit: Quoniam in defectione quadam & ſuccenſente affectu conſtitutus Domine diſcidiſti eos. Reuera enim ita eos diſcidit, ſi modò punit Deus. Atqui ipſi noſipſos punimus: cui rei teſtimonium dicit, qui ait: Deus mortem non fecit. Et rurſum alius: Tentat autem Deus neminem. Quilibet autem tentatur à propria cupiditate.

Pſal. 16 *Ioan. 7* *Sap. 1* *Iacob. 1*

Ac duxiſti in mare equos tuos, turbantes aquas multas.] Seruauit rurſus ſermo ſuũ in mutatione ſchema. Frena eñ recordatus, nunc equos ipſos apoſtolos uocat, quos in huius uitæ mare Dominus perduxit: qui gentes aquas exiſtentes, propter udam & diſſolutam uitam ſuam turbant, dum docent futurum eſſe iudicium, operumq. in præſente uita tranſactorum reddendam perſolutionem. Hoc modo Paulus Athenienſes turbauit, quum diceret: Tempora ignorantiæ poſthabens Deus, iam nunc omnibus annũciat, in melius permutare animi ſententiam ac reſipiſcere. Nam ſtatuit diem in qua iudicaturus eſt terrarum orbem. Turbabant etiam alio modo apoſtoli, quando propter prædicatum uerbum, ipſos inter ſeſe mutuò diſſidere ſanguine iunctos faciebant. Quod & Dominus adfirmauit: Non ueni mittere pacem, ſed gladiũ. Multæ uerò aquæ ſunt gentes, reſpectu Iſraelis, qui unius ueluti gentis inſtar habet. In principio ſanè Dominus dixit: In uiam gentium ne abieritis. At ubi eleuatus eſt in cruce & reſurrexit: Docete, inquit, omnes gentes.

Act. 17 *Luc. 12* *Matt. 10* *Matt. 28*

Obſeruaui, & conterritum eſt cor meum, à uoce precationis labiorum meorum, & ingreſſus eſt tremor in oſſa mea, & ſubter me turbata eſt habitudo mea. Quieſcam in die tribulationis meæ, dum aſcendero ego ad populũ peregrinationis meæ.] Cuſtodiam uocant prophetæ, mentis ſuæ obſeruationẽ & attentionẽ, quam faciunt, dum

A dum ſpiritus eis inſonat futurorum cognitionem, æquè atque ſupra dixit: Super cuſtodiam meam ſtabo. Ait ergo: Quia ueluti cuſtodiui mentem meam à terrenis curis, in te mentem meam figens, reuelaſti mihi quænam ſint paſſuri, qui ex Iſraël non crediderũt, ac eam ob rem concidit cor meum: etenim ceu compatiens, triſtor ob contribules & fratres meos. Vel, quia quæ reuelaſti orãti mihi, cuſtodiui, hoc eſt, conſideraui & ſeruaui apud meipſum, quæ etiã poſthac proloquutus ſum orans: ac ideo conterritum eſt cor meum, tremorq. apprehendit oſſa mea, & ſubter & ex profundo turbata eſt tota habitudo & cõſtitutio animæ meæ. Deinde mox ſpiritu imbutus ait: Quoniam non uidebo hæc quæ Iſraëlitis contingent. Tum eñ quando inſtiterit dies aſſuturæ calamitatis, quæ eſt mihi dies tribulationis, quieſcam, hoc eſt, ultimum uitę diem claudam. mors enim homini eſt requies & ceſſatio. Et aſcendam in ſupernam urbem, ubi eſt populus ſanctorũ, uitam hanc peregrinationem eſſe exiſtimans, quod & ipſe ego conſimiliter puto. Sic & Dauid ait: Aduena ego ſum & peregrinus, itidẽ ut omnes patres mei: patriarchas omnino clanculum & obſcurè ſignificans, alioſq. qui eos conſecuti ſunt, ſanctos. Quædam hic exemplaria habent: Ad templum peregrinationis meæ. Tum ſic intelliges: Aſcendam in templum cœleſte, à peregrinatione mea hac: Deſideransq. reſolutionem ex mortali corpore dicit, Requieſcam. Quũ enim præcognouiſſet, quæ generi ſuo & genti euentura eſſent, animo conturbato dixit: Tum ego requieſcam ab adflictione, ſi diſſoluar à peregrinatione hac.

Pſal. 38

Eo quod ficus non proferet fructum, nec erunt germina in uitibus: olea negabat opus ſuum, & arua non producent cibum.] Adflictionis ſuæ cauſam exhibet, quam propter lit turbatus, dicens: Quoniam idcirco mœreo, quod ficus non porro proferet fructum, ipſa nimirum Hieruſalem. Etenim ubi ad ipſam ueniſſet Chriſtus, nullum in ea fructum repperit, præter ſola folia, externam uidelicet demonſtrationem & apparentiam, ac ſimulationem pietatis. Quemadmodum & rurſus in parabolis dixit:

Mar. 11

B Ficum quiſpiam habebat, quam ob ſterilitatem execare uoluit. Agricola uerò pauxillum temporis ſicui donari precatus eſt, ut uel fructum ferret, uel radicitus extirparetur. Sed neque uinea ipſa fructum protulit. Vinea uero eſt populus, ut Eſaias ait: Vinea Domini, inquit, exercituum, domus Iſraël eſt, & domus Iuda, plantula dilecta. Oleam uerò nominat Phariſæos & Sadducæos, qui iuſticiæ quidem nomine cõſpicui & graues uideri uolebant, interim tamen eiuſdem fructibus uacabant, & nudi ab ipſis erant. Quod uerò olea pro imagine iuſti aſſumatur, Dauid etiam teſtatur: Ego ueluti olea fructifera, inquiens. Vniuerſa pariter ſynagoga olea eſt, ut Ieremias ait: Oleam umbroſam ſpecie, uocauit Dominus nomen tuum. Ipſa itaque opus ſuum mentita eſt, negauit, fraudauit. Inſtituti enim, ac puerorum inſtar ducti ad Chriſtum per legem & prophetas, non acceſſerunt eum: propter hoc ipſum fracti ſunt rami eius, & inſiti ſunt, ad oleaſtrum pertinentes infideles antea gentes. Præterea arua nõ proferent cibum, ſeu fruges in alimoniam, hoc eſt, tenuiores & inferiores in populo, ad quos dicitur: Nouate uobis ipſis noualia, nec ſeminate ſuper ſpinas. Iſti ergo adeò à uentorum turbine perierunt, nullum diuinum fructum operantes, ut ne quãtum ad cibum ſufficiat, parare poſſint.

Pſal. 51 *Hier. 11* *Hier. 4*

Defecerunt pecudes præ cibi penuria.] Simpliciores & minus aſtuti, ſiue uitijs uacantes, probiores, ac digni ut à plura intelligentibus regantur, defecerunt, eo quod non haberent cibum. Nec enim erat, qui cibum eis apponeret, perinde ac propheta dixit: Adducam famem ſuper terram, non famem panis, neque ſitim aquæ, ſed famẽ audiendi uerbi Domini.

Amos 8

Et boues non erunt apud præſepia.] Boues ſunt legis doctores, leuitæ, ſacerdotes, & ſacerdotum principes. Nam et apoſtolus illud, Non alligabis os boui trituranti, ad doctores retulit. Siquidem illi cognitionis cibum, obſcuritatis literæ operimentis tectum, dedignati ſunt nudare, alijſq. præponere, ut perſpicuus fieret, & commodè intelligeretur. Accipiebant quidem & ipſi à populo oblationes, primitias dico & decimas, & quæ è ſacrificijs ad aras, ueluti ad præſepia adferebantur. Neque igitur præſepia & aræ exiſtent, neque huiuſmodi boues. Quia uerò quædam exemplaria adſcriptum hic habent, Ex ſanatione ipſorum: intelliges ita, quod ſanatio ipſorum fuerit Chriſtus; quem ſimulac non ſuſceperunt, ex Chriſto ipſis contigit ut defice-

rent. nam is tradidit eos funditus ad interitum. Sunt qui hunc locum sic acceperint: Quod postquam propheta meminerit dissolutionis, in posterum de constitutione et conditione, quæ illic sit, uerba faciat, utpote ubi non sit opus ijs quibus hic egemus, neque corruptibili fructu, neque animantibus.

Ego uerò in Domino exultabo, lætabor in Deo seruatore meo.] Contristatus sum, inquit, propter cognatos meos secundum carnem, talibus ac tantis malis tentandos. Attamen reputans ego mecum gloriam Dei, omnibus hominibus manifestandam, lætor & exulto, hoc est, exilio præ gaudio. ἀγαλλιᾶν enim est idem quod σκιρτᾶν id est saltare, quod est gaudij quædam intensio. Intellige autem, quod ueluti ex persona fide iustificatorum hæc oratio proficiscatur. Tantummodo enim talia dicit: quod quidam ex Israel operibus expectãtes iustificationem, sic repulsi sint: ego uerò ethnicus non ex operibus iusticiæ, quæ feci, sed secundum ipsius misericordiã, & per eius
Rom. 9 gratiam seruatus, in ipso exultabo. Simile est ei quod ab apostolo dicitur: Quoniam gentes ex fide inuenerunt iusticiam. Israel autem persequens legem iusticiæ, nõ præ
Rom. 15 uenit: propterea quod non ex fide, sed ueluti ex operibus legis. Et iterum: Gentes pro misericordia glorificarunt Deum.

Domine Deus meus, potentia mea.] Imbecilla quidem est humana natura, inquit,
Phil. 4 sed hanc sibi unitam, potentem efficiet Dominus Deus. Sic & Paulus: Omnia pos-
Psal. 88 sum, ait, in eo qui me confortat, Christo. Ac Dauid: Quoniam gloriatio potentiæ ipsorum tu es.

Et ordinabit pedes meos ad cõsummationem.] Hoc est, ad securitatem statuet pedes meos, ut stem ego solidus in fide, ac calcare queam, & ambulare super serpentes & scorpios. Consummationem enim alij interpretati sunt, securitatem. Videtur autem ueluti de quodam cursore hæc dicere. Cursum inquit curro: Deus igitur ordina-
2. Tim. 4 bit pedes meos, ut cursum perficiam, ueluti cum Paulo dicat: Cursum perfeci. Currunt multi, sed inordinatè, quales sunt qui in stadio certant athletæ, non legitimè tamen. Deus igitur pedes nostros collocat, si quando eius leges non prætercurramus, nec; doceamus quippiam præter scripturas, neque uirtutẽ etiam aggrediamur, citra mandata eius: ueluti faciunt, qui nuptias execrantur, & creaturas Dei bonas.

Ad alta perducit me, ut uincam in cantione eius.] Terra, inquit, me superi orem facit, ac sublimia me sapere docet: ut ceu ex editiore loco debellem hostes. Infrà enim constitutus, & terræ adiacens, quomodo uincam spiritualia nequitiæ in cœlestibus? Victoria obtenta, non immeritò tum canã ei. Nec enim speciosa laus est in ore peccatoris. Qui ergo uicerit principatus & potestates, ille etiam canit Deo spiritualiorẽ & puriorem cantilenam, citra instrumentum proloquutionis, sola mente cum Deo colloquens, & ore ad os loquens. Quod siquidẽ iam & in hac uita fiat, nouerint quo modo fiat, qui tali uictoria diuinitus decorati sunt. In futura profectò uita indubitanter hoc continget, quando non porrò caro & carnalia supererunt, quando Deus omnia in omnibus erit. Sic et Moses quum Aegyptij in mare submersi essent, ipse quidem cum suis canit. Musica uerò & tympanum strepit: hymni enim eorum qui nõ omnino sortes sunt, corpus magis spirant, eiusdem secum genij instrumenti, indigentes. Vel non hoc dicit, quod post uictoriam carmen pangam, uerùm in hoc ipso cantu, & glorificatione Dei, ac inuocatione nominis eius, uictoria potiar: In nomine
Psal. 19 eũ, inquit, Dei nostri magnificabimur. Perinde atq; apostoli in nomine Domini uirtutes facientes, magnifiebãt à populo, et hostes suos uincebãt. Animaduertendũ quod quidã precationẽ hanc Habacuc, historicè intelligentes, de reditu ex Babylone hanc prophetã dicere confirmarũt. Aduersum quos Paulũ nos proferemus dicentẽ, illis in figura talia cõtingere, nobis aũt pro re uera scripta esse. Nisi enim umbratilis pictura præcederet, imago non perficeretur. Præterea pleraque alia in hac precatione dicta, nõ conueniũt omnino ijs quę historicè transacta sunt. Cęterũ de ijs, qui uolet, pro suo arbitratu iudicet. Illhuc uerò cunctis est perspicuũ, quod spiritus Dei qui scripturas locutus est, per omnia omnes iuuare uult & per ea quę historicè dicunt, & per ea quę spiritualiter intelliguntur. Non enim sic se habent res nostræ, ut res Græcorum, ut allegoria amplitudinẽ & splendorem teneat: ipsum uerò scriptum, & id quod per uerba dicitur, grauitate & honestate careat, atq; splendore, sed plenum sit deformitate.

Nam

A Nam & scriptum hic sanctum est, animabusq; commodans, in ijs qui recte audiunt. Quorum in numero faxit Deus ut & nos simus, per spiritũ sanctũ: cui aperta loquenti, & occultas sententias retegenti, & per utraq; sanctificanti, gloria in secula, Amen.

HABACVC PROPHETAE VITA ET INTERITVS.

HAbacuc propheta ex agro Bexzochar è tribu Simeon oriundus. Quum antè expugnationem prospiceret captiuitatem Hierosolymæ, tam, ut qui maximè luxit, quum super ciuitatem, tum super populum eius. Appropinquante autem Nabuchodonosor Hierosolymis, ut dissiparet eas, fugam dedit ille in Ostracinam, & manebat illic incola in terra Israel. Ast ubi Chaldæi Hierosolymis soluentes, remearent in patriam suã, cum exuuijs atq; captiuis, & reliquiæ urbis Hierosolymæ in Aegyptum descenderent, Antistes ille reuersus in patriam, ministrauit messoribus sui agelli. seminauerat eñ ordea. cæterùm statim ut esculenta præparauerat, uaticinatus est suis, dicens: Proficiscar ipse in longinquam terram, & reuertar ocyus: ueruntamen si cunctauero diutius, apponite nostris messoribus quod manducent. Et translatus repentè in Babylonem, exhibuit prandium Danieli, qui erat in cauea cum leonibus. Deinde egressus astitit messoribus dum iam cœnarent, neque communicauit cuiquã uel tantillũ de eo quod contigerat. Annunciauit præterea Habacuc, paucis post diebus postliminio ex Babylone Hierosolymam populum remeaturũ. Obiecit porrò ostentum ijs qui Iudæam habitant, Quod scilicet uisuri essent in templo grande lumen lucidè micans, & ita contemplarentur gloriam Dei. Prædixit item de consummatione templi, quod à populo occidentali foret deuastatio eius Hierosolymis: Tum carbasus, inquit, Dair in duas findetur particulas. Geminarũ item columnarũ capitella seu epistelia è medio auferentur. Necq; quisquã cognouerit, ubi sint, quóue peruenerint: sed in desertum efferentur ab angelis, ubi nuper compactum erat martyrij tabernaculum. Et in illis cognoscetur in cõsummatione Dominus, quod illuminabunt persequutos à serpente tanquã ab initio. Et seruabit eos Dominus ab umbra mortis, eruntq; in tabernaculo sancto. Hic propheta de aduentu Domini non pauca uaticinatus est: atque ante biennium quàm populus à Babylone redijsset, mors prophetam occupauit, & magnis honoribus in agro suo sepultus est.

B

VITAE HABACVC PROPHETAE FINIS.

THEOPHYLACTI BVLGARORVM ARCHIEPISCOPI COMPENDIARIA IN IONAM PROPHETAM *Enarratio.*

PRAEFATIO.

POSTQVAM omneis homines, cunctarũ rerum autor Deus, condidisset, omnium iuxtà peræquè curam gessit, etiamsi maiorẽ habere Israelitarũ prouidentiã uisus sit: hoc ipsum aũt in cõmunẽ mortaliũ beneficiũ faciebat. Vt enim Israeli cõuenientem curam gerens, non cuilibet differens, neq; cum quouis colloquia miscens, quid agendũ foret demonstrabat: cæterũ præstantissimũ quemq; ex omnibus eligens, iam magnũ quidem illum Mosen, nunc uerò Iesum filiũ Naue, aliàs Samuelẽ, ac alio tempore Eliam: & per unumquemuis horum, uel legem sanciens, uel miranda ostendens, uel adhortationes adiciens, uiam ad salutem sternebat: Sic Israeliticũ populum ab alijs gentibus secernens, sedula cura, & frequentibus apparitionibus, & inenarrabilibus miraculorũ exhibitionibus, cæteris gentibus iter ad Dei cognitionẽ indicabat. Quod & per diuinũ uatem Osee nos docuit: Speculator, inquit, Ephraim Ośee 9
cum Deo propheta. Veluti enim metam quãdam proponebat populũ alijs gentibus, cùm in cõmoditatẽ, tum salutem. Non dissimilem ad rationẽ per hęc Aegyptus ineffabilem Dei potentiã didicit. Etenim in istorum perniciem, ad omneis homines fama per ducens, cunctos demirari fecit, diuinæ prouidentiæ iusticiã. Hinc Rhaab scortũ, cognitionis Dei splendore accepto, Cecidit, inquit, ad exploratores, timor uester, Iosue 2

& tremor ueſter ſuper nos. Audiuimus enim quomodo Dominus Deus ueſter, exic- A
cauerit ante conſpectum ueſtrum mare rubens, uosq; perduxerit. Quoniam Domi-
nus Deus ueſter, Deus in cœlo, & ſuper terram infra. Sic multo etiam poſt tempore,
conſpecta arca, uociferabantur alienigenæ cum trepidatione & horrore: Hic eſt Deus
qui percuſſit Aegyptum, quiq; tot Aſsyriorum myriades ante mœnia Hieruſalem traie-
cit, ac regem ipſorum Senacherim terga uertere coegit, cunctis mortalibus ſuam poten
tiam conſpicuam reddidit: qui & in Babylone Danielem à leonum ferocia illæſum ſeruа-
uit, inq; ardenti camino tres illos pueros retinuit, ac arroganter iſtum regem Nabucho-
donoſor dementauit, omnesq; illi ſubiectos docuit, quod ſolus Deus Iſraelis ſit uere
Deus. Cyri denique temporibus celebratiſsimum reditum populo ſuo donans, ac Hieru
ſalem priſtinæ felicitati reſtituens, ut & templum ſplendidius quàm antea fuerit, ex-
trueretur: omnibus tam longè quàm propè ſitis cõmonſtrauit, quod ſolus ipſe abundè
poſsit & curam & præſidatum ſuorum agere. Porrò & in Macedonibus non ſemel uires
ſuas per Macchabæos oſtendit. Præterea per pphetas miracula exhibentes, ac futura
prædicentes, gentium pleraſq; ad ueritatem duxit. Hinc magnum Eliſæum Syri metue-
runt, tum cæcitate ab ipſo percuſsi, tum Neeman leproſi curationem contemplati, tan-
ta uatem hunc ſunt reuerentia proſecuti, ut ubi rex ipſorum in ægritudinem incidiſſet,
Azaelem ad eum legarent, quę & propheta ille Syrus in regem unxit. Deinde fatidi
cum Hieremiam tanto honore dignatus eſt Babyloniorum rex, ut optione illi habitatio-
nis daret. Quumq; alios omneis et reges et principes, captiuos abduxiſſet, huic ſoli po
teſtatem dedit ſecedendi quò uellet. Beatum itaq; Ionan non diſsimilem ad modum in pro-
phetam Nineuitarum ſelegit. Eſt autem urbs Nineuitarum ampliſsima, regis Aſsyriorum
regiam complexa. Quum enim unigenitus Dei ſermo per humanam naturam homi-
nibus appariturus eſſet, omnesq; gentes diuinæ cognitionis lumine illuſtraturus, an-
te etiam incarnationem ſuam, diuinam ſuam ipſis ſollicitudinem ſubindicat, ut per hęc,
futura accipientes ſtabiliat, doceatq; in uniuerſum omneis, non Iudæorum tantum- B
modo, uerumetiam gentium eſſe Deum: utq; ueteris & noui teſtamenti cognationem ob
oculos ponat. Si enim nulla gentium ſiue cura ſiue prouidentia tactus eſſet Deus an-
te incarnationem, alium ipſum Iudæi Deum ſuſpicari potuiſſent, ut qui diuerſa tranſi-
gat ab eo qui legem tuliſſet. Siquidem ille Iudæorum ſolum rationem habebat, hic uerò cun-
ctorum hominum tangatur cura. Qua opinione infectus fuit execrabilis Marcion, alium
noui teſtamenti, & ueteris Deum eſſe adfirmans, quum Dei erga omnes homines
in ueteri teſtamento prouidentiam non obſeruaſſet. Proinde hanc ob cauſam Deus
Ionam Nineuitis prophetam adlegauit, imò propter quaſdam etiam excellentiores & ſe-
cretiores rationes. Atqui nedum Nineuitis, uerùm & ipſi Iſraeli multa futura prædi-
xit, contemporaneus Oſeæ, Amos, & Micheæ. Et quanq; nullum aliud eius literis man
4. Reg. 24 datum uaticinium circumferatur, in quarto tamen Regnorum planum fit, quod & alias pro-
phetias ediderit. Dicit enim ſcriptura de Hieroboam, non illo filio Naba, qui peccare
fecit Iſraelem, ut adoraret uitulas aureas, cæterum de alio, qui ex Ieu deſcendes, decem
tribuum rex extitit, filius Ioas. Nam ille reſtituit terminos Iſrael ab introitu Imath ad ma-
re uſq;, uerſus occidentem, iuxta uerbum Domini Dei Iſrael, quod locutus eſt in manu
Iona filij Amathi prophetæ ex Gethephra oriundi. Præſens autem prophetia ſola, tum
diuina diſpenſatione memoriæ prodita eſt, tum ad inſtitutionem pariter & adhortatio-
nem noſtri, ad quos fines ſeculorum deuenerunt, ut ne deſpondeamus animum, etiamſi in
ipſum uitioſitatis barathrum deciderimus, ſedenim ſciamus clementem nobis eſſe Deum:
ideoq; ad uitæ noſtræ & animi ſententiæ emendationem reflectentes, genuinè & uerè
ipſam aggredi mur, neq; ſegniter, neq; diſſolutè illam ipſam ſimulemus, exempli uice
ethnicos iſtos Nineuitas nobis proponentes. Scripta ſunt enim iſta, ad correptionem Iſ-
raelis. Quin enim non rubore ſuffundantur, ſi iſti homines Barbari, & magna potentia flo-
rentes, & in delicijs ducentes uitam, qui nullo unquam tempore aliquem prophetam audiue-
runt, adeò celeriter & ſponte obediuerunt prædicationi: ipſi uerò lege Dei inſtituti ab
ineunte ætate, & populus Dei eximius exiſtentes, eos interim, qui ipſis ſalutem an-
nunciabat, interfecerint, uſq; adeò ut et filium Dei necidederint, qui & ſeruator & re-
demptor ipſis aduenerat? Cuius ſepulturæ & reſurrectionis myſterium in præſenti hac
Matt. 12 pphetia adumbratur, perinde atq; Dominus ipſe Iudæis colloquens dixit: Generatio iſta

ſignum

A ſignum inquirit, & ſignum ei non dabitur, niſi ſignum Iona prophetæ. Vt enim Ionas in aluo
ceti fuit treis dies ac treis noctes, ſic et filius hominis erit in corde terræ, treis dies ac to
tidem noctes. Enimuero, quod ad reprehenſionem et condemnationem Iudæorum ſcriptu
ra tradita ſit, teſtatur Dominus in Euangelio, quum ait: Viri Nineuitæ exurgent et con-
demnabunt generationem hanc, quoniam reſipuerunt ad prædicationem Iona. Et ecce plus
quàm Ionas apud uos eſt. Quo maiora ſunt in Chriſto, quàm in Iona? Quoniam ille inter-
minatus eſt tantummodo Nineuitis ſubuerſionem: Dominus autem ille noſter nedum prædi-
cauit, cæterum & innumera ſigna fecit, per quæ par erat ipſos ad fidem trahi: ſed increduli
permanſerunt. Significat igitur in Iona, tanquam in figura, de Chriſto myſterium. Attamen
non per omnia neceſſum eſt quærere ſimilitudinem: neq; enim à nobis poſtulandum eſt, ut
omnino quæ ſunt hiſtoriæ, ad ſpiritualem contemplationem uertamus. Nam ut generа-
tim exempli uice dicam, quum aliquem priſcorum ſanctorum figuram Chriſti dixerimus fuiſ-
ſe, non opus eſt per omnia quærere ſimilitudinem. Veluti Moſen dicimus typum fuiſ-
ſe Chriſti, ſeu legislatorem et mediatorem. Loquere enim, inquit, ad nos tu, & ne loquatur
Deus ad nos, ne quando moriamur. Hunc ad modum Chriſtus, ambo hęc, nimirum nouа
nobis legem ferens, & mediator Dei et hominum factus, & uoluntatem patris ſui nobis de-
nuncians, ipſiq; reconcilians, nõ tamen impeditioris linguę fuit, neq; gracilis ſeu exi-
lis uocis, ut Moſes: nec titubauit labijs ſuis, nec terrę promiſsionis exors fuit. Rurſum
Aaron typus Chriſti fuit, ceu ſummus ſacerdos, qui in ſancta ſanctorum ingrediatur, &
populi peccata diluat, quę et omnia Chriſto conueniunt. Siquidem inſignis pontifex ſa-
ctus, ſeſe ipſe obtulit: ac in cœlum cõſcendens, peccata noſtra in ſe trãſtulit & abſtulit,
chirographo dirupto. Atqui Aaron nõ caruit noxa et reprehenſione, ut qui aduerſus
Moſen cũ Maria murmurauerit, ac eos qui in ſolitudine uitulos cõflauerunt, nõ pro
hibuerit: in Chriſto uerò nihil huiuſmodi deprehenditur. Peccatum enim nullum fecit, nec
eſt inuentus dolus in ore eius. Eam ad rationem hic, amandatus eſt quidem Ionas, ut nun
B ciaret uoluntatem Dei Nineuitis, ac ad eam prouinciam haud erat pronus, ſed in fugam ſeſe
conijciens, illam declinabat: Chriſtus uerò à patre miſſus, obediens factus eſt. Porrò quod
ppheta uoluntarius in pelagus proijcitur, et à ceto deuoratur, et tertio die ab eodem denuò
euomitur, tandemq; ad Nineuitas proficiſcitur, omnia Chriſto ſunt cõmunia. Nã & ille
ſponte mortem obijt, et morte uere abſorptus eſt, tertia die uitæ reſtitutus, ac in Galilæam
profectus, initium prædicandi euangelij, apud gentes ſumendum præcepit. At Ionas ſer
uatis Nineuitis turbabatur, Chriſto uerò ſalus gentium ualde iucunda fuit et grata. Decer
pentes igitur ex hac prophetia, quantum ſatis eſt ad Chriſti myſterium, quantumq; eſt com-
modum, cætera literę permittemus ut typus huius prophetię, quatenus per omnia cum
Chriſto cõueniat, ſit penès recta iudicantes, nõ penès ipſam figuram uel adumbrationem.

CAPVT I.

ET factum eſt uerbum Domini ad Ionan filium Amathi.] Cuius rei gratia ſic quæ-
ſo orſus eſt? Emphaſim enim & latentem quandam uim habet uerbum illud, Et
factum eſt. Apparet enim, quum multus eſſet ſermo de Nineui, quumq; fama eius re
liquas urbes omnis exuperaret & regna, nimirum quod & opibus & potentia præ-
gnans, multis flagitijs obnoxia eſſet atq; peccatis, per conſecutionem dictum, Et fa-
ctum eſt uerbum Domini. Vel quia Iſraelitæ ex confeſſo non obſequebantur uerbo
Dei, hunc ad modum auſpicatus eſt. perinde ac ſi dicat: Quoniam Iſraelitæ ſeſe per-
peram diuinis in rebus geſſerunt, non obtemperantes uerbo, igitur in poſterum fa-
ctum eſt uerbum Domini ad Ionan, ut ad gentem Nineuitarum mittatur. Adiectum
eſt autem nomen patris prophetæ, propter nominis æqualitatem. Eſt enim haud ab-
ſimile uero, alios ſic appellatos, qui tamen ex eodem patre non fuerint propagati.

Dicens: Surge, proficiſcere in Nineui, ciuitatem magnam.] Maximum eſt in-
dicium poſteris, de gentium ad cognitionem Dei aſſumptione, ipſa Ionã ad Nine-
ui urbem legatio. Eſt autem ciuitas Aſsyriorum eximia, ut in præfatione commemo
ratum eſt quam Aſſur extruxit. Aſsyrij uerò increduli & fidei omnino ſunt exortes.
Hanc urbem ſeruatum iri uolens Deus, ceu locum exiſtentem tum temporis, idolo-
latriæ, & omnis effaſcinationis & incantationis, ac prophetam idcirco pœnitentiæ
(quæ eſt animi in meliorem ſententiam permutatio) præconem ipſis mittens, oſten-
dit, quod ſuprà etiam diximus, quod non ſit Iudæorum tantum Deus, ſed et gentium:

& quod non sit personarum apud ipsum respectus, uerùm in omni gente, quisquis ipsum desiderauerit, & iusticiam exercuerit, ei gratus est uel acceptus, quemadmodũ
Act. 11 & Petrus in Cornelio hoc uerè, ipsaq; re aggressus demonstrauit. Valde autem accelerantia uerba sunt, Surge & proficiscere. Nolens enim mortem peccatoris, quin potius cupiens ut conuertens sese ad bonũ uiuat, prophetã celeriter destinat ad promulgationem pœnitentiæ. Hinc etiam apponit, Ciuitatem magnam, ut magis ipsum inflectat, ac permoueat accelerare profectionem. Non enim est, inquit, exiguus locus, non uile oppidulũ, sed ciuitas non una ex multis, cæterũ magna, quare non est quod ipsam asperneris. Si enim ne quantulacunq; quidem aliqua contemnenda est ciuitatula, quanto minus ingentes & præclaræ sunt posthabendæ urbes?

Et concionare in ipsa, quod clamor flagitiorum eius ascenderit ad me.] Quia, inquit, non fatiunt proprias suas iniquitates & impietates, ideo tu sis eis præco, ac doce eos quod talia tantaq; crimina perpetrauerint, ut ad cœlum usq; ipsorum magnitudo peruenerit, ac tantũ nõ uocem ediderint, aduersus perpetrantes, clamantem, nihil enim eorum ignorat, quamuis sit minimũ, qui cuncta nouit priusquã fiant. Enimuero quia clemens existens Deus, non ob parua quædam delicta pœnam adducit, sed quando ingentia, & numero digna peccata commissa fuerint, quæ eius mansuetudinem ad iracundiam prouocent, tum exurgit ad uindictam. Eam ob rem etiam dicit, clamorem criminum ad se usq; peruenisse, ceu multiplicatis ipsis, & accersentibus ad sui excisionem & ultionem. Sic & Abeli sanguis clamat, contra Caini cædem: sic & Sodomitarũ turpis oratio uociferata est cõtra ipsos. Verè itaq; in summis opibus uiuentes Nineuitæ, nullum non uitiorũ genus admiserunt, cætera lasciuijs, ueneficio & incantationibus uacantes: quibus in rebus Chaldæi præ alijs exuberabant, perin-
Naum 3 de ac Naum dicit: Scortum formosum & iucundũ, ducatum præstans ueneficis. Eapropter & Dominus prophetam ad hanc urbem legauit, & si longissimè ab Iudæa sita esset, ut cunctis mortalibus ostenderet, quod et laqueis erroris constricti, ut qui omniũ maximè atq; in uniuersis sceleribus primatum obtinentes, cognitionẽ Dei sint recepturi, sinibusq; foturi suis. Nec eñ sermo Dei est inefficax, cæterũ magnipotens,
Hier. 5 & magnarum uirium, ut & ad Hieremiã dictum est: En dedi uerba mea in os tuum,
Ibidem 23 ignẽ, et populũ tuũ ligna. Et iterũ: Nónne sermones mei uelut ignis ardẽs, dicit Dñs, & ueluti securis cędens petram? Intuere porrò clamoris uocẽ positã ut in Sodomitis.

Et surrexit Ionas ut fugeret in Tharses à facie Domini.] Ambigunt hic non parum multi, quur quum propheta sit fugiat, ceu Deum latẽre queat: hoc autem nemo alius, ne mediocrium quidem, unquam putasset, quod Deum effugere possit, qui et cuncta
Psal. 138 explet, & nullo loco capitur. Nónne Dauidẽ audijt, si ipse ignorasset, dicentẽ: Quò proficiscar à spiritu tuo, & à facie tua quò fugiam? & quæ deinceps sequuntur. Videtur itaque absurdè dictum hoc, uel ipse absurdus & monstrosus quispiam homo esse, qui à Deo fugiat. Dicendum igitur, quod apertè quidem & plus quàm alij, ceu propheta nouerit, quod uniuersorũ Dominus ubiq; præstò sit, quodq; nullus locus eius prouidentiæ & gubernationis expers sit. Cogitauit autem manifestiores suas apparitiones, in sola Iudæa ipsum facere, unde si ab hac longè remoueatur, sibi non porrò apparaturum Deum, ut ad hoc ministeriũ eum mittat. Hoc enim signat, à facie Domini, hoc est, declinauit magis perspicuam, adeoq; clariorem Dei apparitionem & & functionem legationis, quæ illi ex ipso imminebat. Quod enim prisci sancti in locis quibusdã separatis apparere Deũ autumarint, et Iacob testatur, quãdo uidit scalas, et
Gen. 28 angelos ascendẽtes et descendẽtes, inquiẽs: Dominus est in loco hoc, ego uerò ignorabam. Sic Dauid: Selegit, inquit, Dominus Sion, secreuit ipsam in habitationẽ sibi.
Psal. 131 Porrò & nos perfectiora sapere docti, ac per ista spiritum diuinam gratiam magis ad umbrare credentes, ipsum locum accedamus, ceu sanctificãdi, & diuinum quoddam donum decerpturi, relaturiq;. Subterfugit autem functionem illam, non tanquã non credens Deo, uel segnis: utraque enim propheræ sunt indigna, nihil ei conueniunt: atenim simul compertum habens, Nineuitas diuinam benignitatem & mansuetudinem, si respiscant, consecuturos, hinc; euenturũ ut ipse pro uano uate reputetur, quod omnino indecorũ est prophetæ & incõueniens, nimirũ quod uanus existimari debeat. Forsan et Nineuitæ malo in eũ affectu concitabunt, ceu talẽ q falso et menda citer

A citer eos in pœnitentiæ adflictiones coniecerit. Hanc autem ipsi suspicionẽ peperit, quod uideret nihil graue Nineuitas passuros. Atq; hoc est argumentum prædicationis. Ratiocinatus est enim secum, quod Deus uerbum illis suum non prænunciasset, si perire eos uoluisset: sed perspicuũ est, quod ad pœnitentiã sit adhortatio, ipsa pœnæ & supplicij interminatio. Præterea & Iudæorum accusationem fore cogitauit, Nineuitarum obedientiam, ut qui ignoto et alienigenę fidem adhibuissent uiro, quũ ipsi contribulibus prophetis non crederent, qui prophetias suas cum miraculis etiam confirmarent. Hanc ob causam imperatum sibi non statim executus est, sed fugere Tharsis usq; est conatus. Hanc regionem quidam Tarsum esse aiunt, quæ & Ciliciæ metropolis, sub radicibus montis Tauri sita. Alij regionem quandam Indię Tharsis appellari tradunt. Ex Tharses enim Salomonem quoq; preciosos lapides, dentes etiã eburneos unà cum simijs mercatũ. Hæ aũt aliunde quàm ex India non perferuntur, bimatus spacio, tanto enim tempore nauis Solomonis in libro Regnorum redire dicitur. Atqui errant talia dicentes. Si enim ad Indiam fugiebat, non erat opus ad Ioppen descendere, quæ est maritima Palæstinæ, adiacetq; mari ad occidentem uergenti. Per hoc pelagus nemo nauì trajciens, in Indiam peruenerit. Inter enim nostrum & Indicum mare, multum telluris est & habitatæ & inhabitabilis, montesq; & multi & magni, sinus item ruber, quem deinde Indicus contingit. Præterea diuina scriptura testimonium dicit, Tharsis nõ esse ex urbibus Indicis, neq; etiã Tarsum, sed Africæ esse. In Esaia enim iuxta Septuaginta editionem legitur: Lugete nauigia Carche Esa. 2
donis, quoniam interijt munitio uestra. Aquila tamen & Symmachus Tharsis pro Carchedone uerterunt, quum & Ezechiel memoriã Carchedonis fecerit: in Ebræo uerò & Syro exemplaribus, Tharsis inuentum sit. Vnde liquet non in Indiam, sed Africæ Carchedonas Ionan profugisse.

B Descenditq; in Ioppen, & repperit nauim euntẽ in Tharsis, ac dedit naulum suum, descenditq; in ipsam, ut nauigaret unà cum illis Tharsis usq;, à facie Domini.] Per mare fugam adornat, ratus quàm celerrimè sese à ministerio prophetiæ erga Nineuitas liberandum. Dedit autem & nauigationis mercedem, ut ne uel hinc si non daret, esset quod remoraretur eum quo minus fugeret, Omnia nanque ipsi facilia uidebantur, patriæ priuatio, maris pericula, mercedisq; abiectio, modò ab graui & molesta prophetandi functione illa eripi queat.

Et Dominus excitauit uentũ uehementẽ in mari, & exorta est tempestas magna in mari, & nauis periclitabatur ut contereretur: conterritiq; sunt nautici, & clamabant quisq; ad Deum suum, feceruntq; iactum uasorũ nauis, ea in mare ejcientes, ut leuior ipsa fieret.] Ionas quidẽ sic effugere posse diuinũ illud ministeriũ arbitrabat: at enim terræ marisq; Dominus, suscitat aduersus nauim tempestatẽ, fluctuumq; nexus nauigio circumijcit, ut discamus diuinã functionẽ subterfugere nos nõ posse, neq; renuere debere, si ad opus Deo bene placẽs aduocemur. Docemur iuxtà hinc, quod nihil citra Dei prouidentiã geratur, uerùm tempestates etiam diuina uoluntate, & nõ fortuitò uel naturaliter fieri: Dominus enim, inquit, excitauit spiritum magnũ. Dicat fortasse aliquis, frequentissimè procellas maris naturæ quadã ratione oriri, nempe siderum cõuentibus, et secessionibus: quandoquidẽ hunc Deus ordinẽ, mundi motui indiderit. Cui respõdemus: Excitant etiã sæpe, natura nõ postulante, tempestates, Dei admirãdo consilio et uoluntate: qui & naturã cõdidit, idem eandẽ etiam alterare, secundum quod sibi uisum fuerit, undelibet potest. Vtroq; aũtem modo illi seruant uel pereũt, quos diuinus calculus uel seruari uel interire iudicauit. Quod uerò terrefiant nautæ, signum est magnitudinis periculi, quãdo & maris peritissimi sibi metuerunt: signum est euidentissimũ, quod animũ desponderint, & idcirco eiectionem uasorum fecerint, ut leuaretur nauis. Supplicabat autem quilibet dijs suis: scriptura hæc non frustra enarrante, uerùm uti doceat, utraq; esse necessaria, & nostra facere, et diuinum implorare auxiliũ: neq; sic totum negocium Deo permittere, ut nos interim segnes planè & ignaui sedeamus, (inanimatorũ enim & omni motu uacantium hoc rerum est) neq; nostris omnino nos confidere consilijs & institutis. hoc enim rursus impiorum hominũ est, quibus reproba mens est. Asseuerant hic quidam, quod circa istam solã nauim tempestas sæuierit. Neq; enim, si cõmunis tẽpestas erat, conati essent sorte exquirere,

exquirere, eius turbationis maris autorem. Enimuero, quum alios uiderent citra pericu- A
lum sulcare pelagus, secundisq; uentis agi, suam uerò onerariam nauim, submergi propemodum ea periclitatione, inquirunt quisnam inter sese eius maris sæuitiæ sit autor, quæue origo. Atque hæc opinio nõ erit absimilis uero, si reliqua nauigia extra periculum sint acta.

Ionas autem descendit in aluum nauis, & dormiuit & stertuit.] Nunquid adeò ignauiæ & secordiæ deditus erat propheta, ut tanto periculo suscitato ipse dormiret, nec simpliciter dormiret, sed in altũ adeò soporẽ deferretur, ut sterneret? quod maximæ securitatis argumentum erat. Atqui ante subortam tempestatem & periculum sopore correptus est, fortasse ex nimia fugæ tristicia & defatigatione. Porrò quod in aluum nauis, hoc est, in infimum locum descenderit, prophetæ hoc moribus conue-
Psal. 101 nit. Separatim enim & solitarium degere propheticum est. Hinc et Dauid: Solitarius
Thren. 3 sum, inquit. Et Hieremias: Bonum est homini ubi iugum suum tulerit, ab ineunte iuuentute sedere solum. Et iterum: Non sedi cum concilio illusorum eius. Solus & separatim sedi, quoniam amaritudine repletus sum.

Et accessit ad eum proræ gubernator, dicens ei: Tu quid stertis? Surge, inuoca Deum tuum, si fors nos seruet Deus, & non pereamus.] Nautica multitudo, aliàs prorsum negligens decori, & intellectu carens, hic adeò formidine & pauore eruditur, & intelligens redditur, ut proræ obseruator, non ipse tantummodo preces fundat, uerùm Ionan adiens, eum etiam ad precãdum excitet. Adeò necessitas, quid deceat, belle docet. Obserua hic, quod etiamsi uarios deos inuocauerint, eam tamen cognitionem habuerint, unum esse quempiam Deum, cæteris omnibus maiorẽ præstantioremq;. Non enim dixit, ut seruent nos dij, sed Deus: Vel quod unum existimauerint, Iona cum omnibus illis peculiarem suum Deum adorante: Atq; unum fortasse ex multis in auxilium uocauerint qui eos exaudiret, ac incolumes cõseruare
B posset, forsan Neptunũ, uel Nerea, seu Thetin, seu alium quempiam marinum Deũ iuxta Græcum errorem.

Dixit porrò quilibet ad proximũ suũ: Agite iaciamus sortes. Et cecidit sors super Ionan.] Obtẽperauit Ionas proræ obseruatori, et orauit. Quanq; enim hoc scriptura nõ expresserit, intelligit tamen: quãdo necq;, quod è somno surrexerit, indicauit, nemo tamen ambigit ipsum expergefactũ surrexisse. At precibus suis ad Deũ fusis nõ est exauditus. Necq; eñ par erat inobedientẽ Deo, exauditum iri. Iam et fuga eius à Deo, fiduciam ad Deũ ademerat. Quum igitur auxilia ex precibus uana tum diiudicarent, ad sortem cõfugiunt, cui gentes adsueuerãt. Nouerant eñ naturæ quodã ductu, peccantibus esse adiectam pœnã, ac digna nos ob peccata nostra supplicia ferre, nec huiusmodi expertia esse curæ Dei, proinde credebãt quod prouidentia illa per sortis iactum, manifestaret sibi autorẽ: iamq; hoc arbitrabant, quod quẽ fortuita sors probasset, uel etiã prodidisset, apprehendendũ, ceu sortis oraculo expetitũ. Cæterũ nos intelligamus, quod Deus quemlibet à propriis, à domesticis, à cõtribulibus, cognatis et cognitis, ad se adducat: perinde ac tenemus Magos stellæ ductu pductos ad cunas Christi, & Azotios in ueteri testamẽto per symbolũ boum arcam perferentiũ tandem seruatos, quũ quid in posterũ fieri uellet, subindicasset. Sic Dominus noster repertis piscatoribus, Agite, inquit, sequimini me, faciam ex uobis piscatores hominum: consuetum ipsis nomen prætendens. Quum igitur nautis consuetum esset ceu ethnicis sortiri, condescendens & consentiens ipsis Deus, per minimè obscurum ipsis indiciũ, tempestatis ipsis autorem notũ reddidit. Præterea sortem non esse spiritualem rem, apostoli indicant, qui sorte, priusquam spiritu perfusi essent, usi sunt: post spiritus paracleti accessionem, haudquaquam sortem admittentes. Quidam uerò neque apostolos tali sorte usos affirmant, sed enim diuinioribus quibusdam signis, quæ indicarent eis, quinam à Deo electus esset.

Et dixerunt ad ipsum: Denuncia nobis, quam ob causam isthuc mali nos apprehenderit. Quæ tua negociatio est? Et unde uenis? Et quò proficisceris? Et ex qua terra, quóue populo tu es?] Intuere hic Barbarorum hominum æquitatem. Non enim statim ut agnouerunt Ionam esse autorem turbinis & tempestatis maris, agrestibus in ipsum moribus ferebantur, cæterum blandè & mansuetè interrogant, cuius

causa

A causa malum hoc, id est, adflictio ista, ex quo peccato abs te commisso, nos accesit, super nos uenit. Percontantur autem, ut ubi didicerint delictum, experiantur expiare & emendare. Scrutantur autem & quam operationem exerceat, hoc est, quale uitæ suæ studium & artificium habeat, & ex qua gente sit, & uiam, unde & quò uadat, tanquam ex studijs ipsius, & ex communibus gentis moribus uel opificijs, & ex itinere quod ingreditur, uitam eius obseruare queant, sicq; tandem Deum placent, in quem impegerat. Existimabant enim quod si turbatum ab ipso numen, marinum fortasse, reconciliassent, hanc tempestatis ipsi noxam effugere possent. Imitemur igitur & nos horum nautarum mansuetudinem & mitiorem animum, si quando excellentiora longè quàm ipsi deposcamus.

Qui respondit ipsis: Seruus Domini ego sum, ac Deũ cœli ego colo, qui fecit mare & aridam.] Hoc, inquit, studium, hæc mea negociatio est, seruire Deo uero, per mea opera & actiones, etsi nunc illi non obtemperauerim: & colere ipsum, per fidem in ipsum. Multi quidem colunt Deum, sed non sunt serui eius, ut qui non faciant opera ipsi placentia. Per hoc autem mox etiam ex quánam terra sit demonstrauit, nimirum Iudæa: nec enim alia gens, hunc Deum colebat. Admiratione autem dignus est propheta, ut qui morti proximus existens, prædicet Dei potentiã, & nauticis creaturarum & idolorum cultoribus reuelet magnificentiam eius, conditorẽ omnium ipsum adpellans, hoc est, cœli, & eorum quæ sub cœlo sunt. Per hoc enim quod ait, Qui fecit mare, ansam illis simul præbet ratiocinandi, quod quandoquidẽ maris creatorem colat, planum sit, quod aduersus eum impingens, tempestatẽ hanc excitarit.

Timuerunt itaque pauore magno conterriti, dicentes ad ipsum: Quur hoc fecisti? Cognouerunt enim uiri, quod à facie Domini fugeret, quoniam denunciauerat eis.] Ex hoc, inquit, agnouerunt quod aduersus Deum delinquens, à conspectu eius
B fugeret, quod confiteretur ipsis, seruum Dei se esse. Simulatq; enim dixisset, quod uerum Deum colat, intellexerunt eum Iudæum esse. Iudæis autem non licebat exteris & alienigenis admiscere sese, neque applicare se urbibus idolorũ cultricibus, perspicuum itaque erat quod in Deum suum deliquisset. Fortasse etiam cogitarũt, quod uitam, quæ in lege præscribatur declinans, ac Græcorum moribus sese admouens, fugiat à facie Iudæorum Dei. Terrefacti sunt igitur, quandoquidem arbitrarentur potentem illum Deum esse, è cuius manibus quisquam euadere non posset: iuxtà metuentes, ne unà cum transfuga isto intereant. Porrò quod non liceret Iudæis decreto legis suæ, gentibus adiungere sese, ex ueteri testamento constat, tum ex euangelio quoque. Dicente enim Domino Iudæis, Quò ego uado, uos uenire non potestis: re- *Ioan. 13*
spondebant illi imprudenter, Quó nam iturus est, ubi nos eum nõ inueniemus? Nunquid ad dispersionem Græcorum iturus est, & docturus Græcos?

Dixerunt ad ipsum: Quid faciemus tecum, ut cesset à nobis mare?] Et hic demirari dignum est, nauticorum hominum mansuetos & mites adeò mores. Neque enim insurrexerunt in ipsum, neque dixerunt: O sceleste & omnium sceleratissime, propter te peribimus: sed ipsum iudicem faciunt, ut pronunciet quid secum faciundum sit. Siue ergo antea clementes adeò extiterunt & æquabiles, digni sunt quos æmulemur: siue præ pauore ad mansuetudinem tralati sunt, uel sic etiam imitandi sunt: ubi sæpenumero nos in calamitates incidentes planè efferamur, nedum aduersum calamitatum autores solos, uerùm et cõtra ipsos familiarissimos nostros in calamitatibus consolatores. Proinde nautæ illi tales sunt. At sententias suas partiuntur. Nec enim audent morti adiudicare, maximè quum seruum eum esse Iudæorum Dei audiuissent. Horribilis autem ille Deus iam olim ipsis ex fama innotuerat. Nec rursum præsens periculũ despicere possunt, quare ipsum ceu Dei seruũ hortant dicere, qd oporteat secum agi. Perspicuũ eñ uidebat eis, qd minimè ignoraret eius mali medicinã.

Nam mare ibat, & excitabat uehementius tempestatem.] Post sortem, inquit, uehementior, impetuosiorq; tempestas exorta est. Mare enim ibat, hoc est, plus agitabatur & intumescebat. Quædam hic exemplaria pro ibat, admodũ concitabatur, habent, hoc est, horrendum strepebat, tremendum murmur edebat, quasi fluctus inter se mutuo nauí illisi essent: atq; hi post sortitionem magis tumultuati sunt, Deo palàm indicante, per quem ista prouenerit adflictio.

Quibus

Quibus Ionas reddidit: Tollite me & inijcite in mare, tum ceſſabit mare, uoscꝫ deferet. Cognoui enim ego, quod mea cauſa tempeſtas illa magna uos petiuerit.] Talem ſeſe gerit bonis conſilijs prædita anima. Cognito peccato ſuo, rubore quidem ſuffunditur propheta quod deliquerit, non morem gerens Deo: non ignorans autẽ quod mare obtemperet, ſeruiens diuino mandato, ſi quod acceperit, ſeipſum inobedientem Deo morte cõdemnat. Atqui nos haudquaq̃ tales ſumus, quin potius aperte palàm ſcientes crebrò, peccata noſtra ſupplicijs digna, ubi magnam aliquam adflictionem ſuſtinuerimus, aduerſus Dei prouidentiam murmuramus, tanquã impeccabiles eſſemus, tantum abeſt, ut digna nos pœna condemnemus.

Et ui conabantur nautæ ad terram appellere nauem, & non potuerunt. Mare enim ibat, & excitabatur magis ſuper ipſos. Et clamauerunt ad Dominum & dixerunt, Nequaquam Domine pereamus, propter animam hominis huius: & ne des ſuper nos ſanguinem iuſtum. Quoniam tu Domine, ut voluiſti, ſic egiſti.] Humaniſsimi, et manſuetiſsimorum morum homines illi, ut dixímus. Etenim Ionam, qui ſeipſe in mortem tradiderat, adhuc ad terram remigio uſi, traducere moliuntur: atenim nequícquam laborabant. Nam mare uehementius creſcebat excitaturcꝫ. Neque ſic tamen quicq̃ aduerſus prophetã aggrediuntur, quum id iure poſſent, ſimulatcꝫ ſeipſe condemnarat: cæterũ omnino tali eius uoluntati obſecundare, ſanguinolentum iudicant, ac cædem ſpirans: propterea in præcedentibus precanť, ut à tempeſtate illa & cõmoto mari liberentur, necꝫ pereant eo quod fouerint animã prophetæ, ſed concedat Deus eum, ſeſecꝫ uiuere. Sin autẽ neceſſariũ eſt hunc mori, nequacꝫ ſuper nos ſanguinem iuſtum, hoc eſt, ſanguinem eius, ne ad condemnationem, precamur, noſtram, ſanguinem illum iuſtum, ceu ſerui tui, cedere, facias. Non enim hunc tanquã latrones, aut ſanguinolenti homicidæ occidimus, cæterùm tuæ obſequentes uoluntati. Tu eñ ut voluiſti, ſic feciſti hæc. Hic Barbaros cõtemplare, quomodo nõ contra hæc ogganniant: Igitur cruentus & ſanguinis auidus ille Deus eſt, ſanguine igiť gaudet: uerùm Dei uoluntatem amplexantur, diligunt & uenerantur, non curioſe indagantes cauſas, quur iſta ſic fiant.

Acceperuntcꝫ Ionam et iniecerũt ipſum in mare, et ſtetit mare à commotione ſua. Actimuerunt uiui timore magno Dominum, & ſacrificarunt ſacrificia Domino, & uouerunt uota.] Vix tandẽ audent opus aggredi: quo peracto, ſtatim tranquillũ mare redditur. Illi uero cognoſcũt Dominũ perfectius quàm antehac: nec parũ ipſum metuunt, ut cui ſeſe nemo ſubducere queat, qui acriter in ipſum peccãtes adoriri poſsit: ac quæ ad diuinũ cultum pertinent, exhibuerunt. Sacrificarunt eñ ſacrificia, fors ubi in terrã appulſi fuere. deſtiterat eñ ſæuitia maris. Vouerunt aũt & uota, hoc eſt, promiſerunt ſe talia quædã & talia facturos, ubi in patriã remeauerint. hac ratione illi in melius permutati ſunt. Et qui antea quiſcꝫ pro ſeſe multos putabant eſſe Deos, tempore motus maris, nũc unum agnoſcentes, dominantem potentiæ maris, concuſsio nemcꝫ fluctuũ eius pacantem, ipſi ſacrum faciunt, & uota edunt. Viden hic diuinam diſpenſationem atque conſilium? Fugit Ionas ut ne ſeruentur Nineuitæ: & ecce ſeruantur nautici, dein & ipſe, & exuberantius bonum perficitur. Sic & noſtris diuina prouidentia delictis ad bonum uſa eſt.

CAPVT II.

ET imperauit Deus balenæ magnæ deuorare Ionam. Eratcꝫ Ionas in aluo balenæ, treis dies ac treis noctes.] Imperauit, hoc eſt, uoluit à ceto deuorari prophetã. Non enim quemadmodum hominibus aut angelis præcipit Deus, in mentem ipſis inſonans, quid angendum ſit, ſi ceto iam nunc demandauit: ſed uelle aliquid Deum, lex eſt & mandatum neceſſariò complendum. Atque hic obedientiæ modus eſt inexplicabilis quidem nobis, ipſi uerò cognitus. Deuoratur ergo à ceto Ionas, treisqúe dies ac totidem noctes in eo permanet uates: quæ res omnem excedere fidem audientibus uidetur, maximè iſs qui ex Græcorum ſcholis, ſapientecꝫ doctrina, ad hanc hiſtoriam accedunt. Quos equidem non ſatis demirari poſſum, quî fiat quod hęc nõ intelligant, quum ſuis ipſorum alis capiant. Apud ipſos eñ nonnihil tale de Hercule narrat, nempe quod & ipſe à balena deuoratus, incolumis remãſerit, niſi q̃d tantummodo depilatus redierit, idcꝫ ob ingenitam & internam beluæ callidítatem. Aut igitur

A tur noſtra ſuſcipiant, aut ſua reijciant. Atqui quum non oporteat à græcarum fabularum putredine, noſtrę ueritatis ſoliditatem commendare, cogitandum primùm, Deo uolente & præcipiente, nihil non fieri poſſe. Deinde hic conſideranda ſunt, quę circa in utero materno fœtum miranda contingant, ubi fœtus naturali quidem innatat humiditati, eſtcꝫ ueluti abſorptus & obrutus prægnantis aluo, uiuit tamen & conſeruatur, Dei, humanum ingenij captum excedente, nutu & conſilio. Neque enim ulla humana ratio iſta percipere poteſt, credit tamẽ, ut quę ubicꝫ cõſpiciantur ita ſeſe habere, recꝫ ipſa rata ſint & indubitata. Proinde necꝫ Ionæ euentui fides detrectanda eſt, uerùm enimuero, ita factum ut ſcriptura nobis tradit, citra ambiguitatem credendum: eſtcꝫ in maioris adeocꝫ diuinioris ſacramenti uel arcani figuram ſuſcipiendum. Fugit enim & humana natura à facie Domini per inobedientiam, & occultata eſt, ne uideretur, ut ideo Adamum Deus uocauerit: Vbi es? quò te proripuiſti? Iniecitcꝫ ipſam uitæ huius mari, corpore, nauis loco uſam: cui & naulum dedit, miniſterium uidelicet, quo ipſi obſequuta eſt, curam eius & prouidentiam ad omnem cupiditatem faciens. Ventis igitur & ſpiritibus nequitiæ, mare iſthuc turbantibus, fluctus uoluptatũ inſurrexerũt, corpuscꝫ una cum animo merſerunt. Neceſſarium igitur fuit, mortem obire quempiam ex iis qui in eo nauigio erant: corpore dico. Proinde naturam noſtram induens Dominus, unus ex nobis factus, & nauim noſtrã ingreſſus, hoc eſt, corpus humile ferens, & inter nos demorans, in ſimilitudine carnis peccati: moritur per ſortem, hoc eſt, iuxta prædefinitionem, quam prædefiniuit atcꝫ decreuit pater: Qui hoc ſortitus eſt, atcꝫ ante omne æuum, ante cuncta ſecula decreuit, conſtituit, propoſuit, ut filius ille ſuus pro nobis moreretur, perinde ac Petrus & Paulus dicunt. Animaduertite hic Ionæ nomen, ſi interpreteris, ualere, altiſsimo laborante, uel columbã ſignificare. Altiſsimus igitur pro nobis laboribus defatigatus eſt, & pro nobis luget, angitur, dolet: uoluntarius quidem. Nec tamen ſeſe ipſe iugulat, cæterùm per manus
B iniquorum adfigitur cruci, quemadmodũ & Ionas. Qui etiamſi ſeipſum ad mortem condemnaret, non tamen ſeipſum proijcit, ſed proijcitur: docente nos hoc uerbo, ne nos temerè in pericula cõijciamus, neúe incautè & ſtolidè in mortes incidamus. Mortuo itacꝫ Chriſto, ac omnia deglutienti balenæ tradito, ſpirituales nequitiæ ceſſarunt, procellæ uoluptatum proſtratæ ſunt, tranquillitas tota & pax in uita uerſata eſt, & animis & corporibus, æquè ac ipſe dixit: Pacem relinquo uobis. Et rurſum à reſurrectione diſcipulis ſuis ſalutem impertiens: Pax inter uos ſit, ait. Quinetiam ſic quidam hic inquiunt, prophetam eſſe figuram Chriſti, nauim eſſe typum Iudæorum ſynagogæ, proræ obſeruatorem eſſe Moſen, nautas eſſe prophetas, mare, adflictiones quæ à nobis debebantur, ſortem, uoluntatem patris, ſecundum quam Chriſtus in mare ærumnarum præcipitatur, & aluum ingẽtis ceti, hoc eſt, mortis ingreditur, ubi triduũ commoratus reſurrexit, gentibuscꝫ euangelium annunciauit, ex quibus credentes conſeruati ſunt.

Et orauit Ionas ad Dominum Deum ſuum ex uentre ceti, dicens: Clamaui in tribulatione mea ad Dominum Deum meum, & audiuit me: ex uentre inferni, auſculta ſti clamori uocis meæ.] Nihil damni paſſus à ceto uates, ſed ueluti pro domo ceto uſus, necꝫ corporis, necꝫ mentis iactura facta, Dei præſentem opem ſentit. Non ignorans autem quod offenderit Deum, per hoc quod miniſterio legationis noluerit fungi, conuertitur ad precationem. Quicꝫ olim in ſola Hieruſalem Deum apertè apparere arbitrabatur, nunc ipſum in aluo ceti preſentem repperit, gratiascꝫ agit illi, quod ſe ſeruauerit, ac preces ſuas ſuſceptas eſſe ait: ſiue tanquam propheta ſpiritu hoc intelligens, ſiue per ueriſimile hoc dicens. Non enim uſcꝫ nũc uiuus, inquit, permanſiſſem, niſi exaudiſſes precationem meam. Inferni porrò uentrem, ipſam ceti aluũ nominauit: tùm quod belua ſit letalis ac mortifera, tùm quod ex natura facti mortuus eſſet, ui ueret autẽ ſola Dei gratia. Aliàs ceu typus Chriſti, qui in corde terræ treis dies ac treis noctes egit, non immeritò ſe in uẽtre inferni fuiſſe ait. Intuere hic rem admirandam. Qui uerè guſtauit mortem Chriſtus, prædixit in corde terræ ſe triduí & trinoctij ſpacio futurum, necꝫ mortem, necꝫ infernum recordatus. Hic uerò in umbra mortis conſtitutus Ionas, non uerè mortuus, inferorum mentionem facit: Vt diſcas Domino noſtro, tanquam Deo, mortem fuiſſe ultroneam, & ſuæ uoluntatis, ac reſurrectionem in

ipſius poteſtate uel arbitratu fuiſſe: eam ob cauſam cor terræ dixit, nõ mortẽ, neq; Plutonis regiam. Ionæ uerò nõ erat in propria poteſtate uita, propterea ueluti apud inferos exiſtens, quantum attinet ad naturã eius facti ſui, alui Plutonis meminit. Clamauit etiam Dominus in tribulatione ſua in cruce ad patrẽ, Pater dimitte illis peccatũ, & omnino exauditus eſt. Dimiſſum eſt enim peccatũ ijs, qui in incredulitate ſua non permanſerũt. Forſan & aluum inferni dicere quis crucem poſit: illa enim pro noſtra ſalute Domini mortem peperit.

Deieciſti me in profunda cordis maris, & flumina circumierunt me.] Cor maris audiens, memento Domini dicentis ſe futurum in corde terræ, uideq; typum ueritati conſonantem. Varijs autem modis uates, quod ſectũ contigit, enunciat, magnificans Dei gratiã quæ ſibi obuenit: iuxtà indicans potentiã Dei, ut qui ex quouis malo ſeruare poſsit, etiamſi terribiliſsimum fuerit. Nõ enim ſimpliciter dixit in profunda, ſed appoſuit etiam cordis. Quum enim cor uideatur eſſe intimum animantis, & præcipua pars, hyperbolen hic oſtendens, in profunda cordis dixit, pro intimis. ac ſi dicat: in maris intima me deieciſti (balena enim in profundo moratur,) ipſius balenæ me in tima comprehenderunt. Flumina uerò dixit, fluctuũ inſultus, ſiue quod flumina ſeſe in mare exonerent. Iam quia à mari cingitur, à fluminibus certè circumfluitur iuxtà.

Cunctæ ſublimitates tuæ ſuper me tranſierunt.] Quando, inquit, in naui erã, ſublimitates habebam, ceu naui à fluctibus in altum ſublata. Tuæ uerò iſtæ ſublimationes fuerunt & fluctus, ueluti ex tuo mandato ſuſcitati.

Egoq; dixi: Depulſus ſum ex oculis tuis. Proinde tentabóne ego intueri in templum ſanctum tuum?] Tum, inquit, quum in medio periculorum eſſem, cogitabam me ab oculis tuis à uiſitatione, ab inſpectione proiectũ eſſe, ac hęſitabã: Viuámne, & poſthac apponã, hoc eſt, conabor, deſiderabo, cupiã intueri templũ ſanctũ tuũ Hieroſolymis? Sunt qui ſic intelligant: Noui equidem in aluo ceti exiſtens, quod me miriſi cè præter opinionem etiam meam ſeruaris, ueruntamen dubito num hinc ſim egreſſurus, reuerſurusq; in lucem, ut uel in ipſum diuinum templum perueniam, inq; ipſo glorificem te. Acceſſerunt & ad Dominum ſublimationes, umbræ uidelicet ſublimis, & arrogantis, & incõſiſtentis ſynagogæ: & fluctus, hoc eſt, uariæ adflictionis ſpecies. Quæ cùm iuxta patris conſilium ipſum inuaſerint, ipſius eſſe dicuntur. Vnde tum etiam dixit: Vt quid me dereliquiſti? Quod ſimile eſt huic, quod hic ait: Proiectus, ſeu depulſus ſum ab oculis tuis. Atq; hoc humano more prolocutus eſt. Homines enim ubi in tam grandia pericula inciderint, ſe derelictos aiũt. Quod igitur ueriſimile erat alios homines de ipſo dicere, ipſe hæc de ſeſe loquitur. Quare ad hanc ueluti ſententiam dicit: Reſpiciámne adhuc ad corpus, quod templum tuum ſanctum eſt, tanquã abs te apparatum extructumq; mihi? Seu ueluti te in me etiam capiens, & recipiam ipſum rurſus ex reſurrectione mea? Nemo autem hic inſurgat ſermoni, Dominũ ceu ignorantem, num ſit reſurrecturus nécne, introducenti: uerùm animaduertat quæ ſuprà memorauimus, quod talia iuxta humanas cogitationes dicta ſint.

Circunfuſa eſt mihi aqua uſq; ad animam meam, abyſſus extrema me circundedit, ſubijt caput meum ad rimas montium: deſcendi in terram, cuius uectes detentiones æternæ.] Gratiam Dei erga ſeſe propheta uarijs modis celebrans, ab aqua ſe circumfuſum ait: cui, aquæ dico natura eſt auferre animam & uitam, ſeq; ab ultima abyſſo cinctum, & in fiſſuris montium fuiſſe inquit: per quod ſubobſcurè ceti magnitudinem exhibet. Montes dein & ſpelæa nominat, quæ ueriſimile eſt ſubire balenam: huiuſmodi enim in mari pleraq; ſunt, quibus illiſæ ſcaphę pereunt. Quod peritiores nautæ formidantes, petras ſub mari extantes declinare ſtudent. In terram autem ſe Ditis deſcendiſſe ait, nõ quod illuc deſcenderit: nec enim uerè mortuus erat: cæterùm quod periculi magnitudo expoſceret, ut mortuus ille uideretur, & ad ipſum Plutonem atq; infernum, perueniſſe: ad quem qui deſcenderit, ceu à quibuſdã noctibus detinetur. Illi porrò ſunt detẽtiones æternæ, hoc eſt, in æterna ſecula eos qui inciderint retinentes. Vel æternæ, hoc eſt, firmiter & ita ut infringi nequeant radicatę, aq; nemine iamínde à principio diſſolutæ, neq; ullo unquam ſeculo à propria ſede uel manſione motæ. Abyſſus extrema Domino mors eſt, quam poſtremam pro nobis ſuſtinuit, poſt innumeras inſidias. Subijt autem caput eius ſepulchri ſpelæum,

Et aſcendat

Et aſcendat ex corruptione uita mea ad te Domine Deus meus.] Per hoc quod in ceto ſeruatus eſt, incipit credere, quod uitam denuò ſit recepturus, eamobrem hoc etiam exoptat: non utiq; exoptaturus, niſi ex illo hoc peræquè Deo poſsibile credidiſſet. Quum enim ambo ſint impoſsibilia, qui hoc poteſt, alterũ itidem poteſt omnino. Vita igitur mea in ceto, ab hac corruptione qua iam interijſſe uideor, aſcendat ad te, hoc eſt, ad templum ſanctũ tuum in quo cerneris & glorificaris, ut uel in hoc ego gratia tua fruar. Sic & Domini uita, non ex corruptione ſui, quam nullam uidit, ſed ex corruptione mortis, aſcendit ad ſupercœleſte templum, perinde ac dixit: Aſcendo ad patrem meum. *Ioan. 20.*

Quum deficeret anima mea à me, Dominum recordatus ſum. Et ueniat, obſecro, oratio mea, ad templum ſanctũ tuũ.] Non abeunt ſanctis tribulationes, citra lucrũ. Hinc & Dauid: In tribulatione, inquit, mea, inuocaui Dominũ, & exaudiuit me ad latitudinem. Et Eſaias: In adflictione, inquit, tui mentionem feci. Tum Paulus: Tribulatio patientiam efficit, patientia uerò probationem. Conſimilem ad modum Ionas, quando anima eius periculi magnitudine deficeret, non ad conuicia delapſus eſt, ſed Dominũ recordatus ſum, ait: hoc eſt, inuocaui ipſum, ut eſſet adiutor meus. Vel memini equidem Domini, quod amico erga mortaleis affectu eſt, ac negligat peccatum quod patrauí, non obtemperans ipſi: propterea & precatus ſum ipſum, ut poſthac ſim dignus quo perueniat ad te oratio mea, quam faciam ad templum ſanctum tuũ, quando prorſus reuixero. Si enim uitam recuperauero, ueniã ad templum Hieroſolymorum, & preces meas ad te fundam. Vel hæc ipſa precatio, qua etiamnum te precatus ſum, ut aſcẽdat uita mea ex corruptione, & ueniat ad te, ſiue ad templum ſanctum tuum, ſiue ſupercœleſte, ſiue illud quod in Hieruſalem eſt. In eo enim ſolo, ut in præfatione dictum, credebãt perſpicuas Dei uiſiones & adparitiones fieri, omniumq; in eo orationes ſuſcipi. Dominus etiam, quum animam exhalaturus eſſet, meminit patris ſui, dicens: Pater in manus tuas depono ſpiritum meum. Aſcendensq; in cœlum corpore interpellat pro nobis apud patrem, corpore legationis uice obtinente, quod pro magnæ ſupplicationis ſymbolo oſtendit patri, ut noſtri miſereatur ipſe: cuius rei gratia à filio quoq; aſſumptum eſt. Aſcenſus itaq; cum corpore, ad diuinum & ſupercœleſte templum, oratio intelligetur eius, qui pro nobis, ut commemoratum eſt, per corpus intercedit. *Pſal. 17.* *Eſaiæ 26.* *Rom. 5.*

Cuſtodientes mendacia & uana, miſericordiam ſuijpſorum reliquerũt, ego autem uoce laudis & confeſsionis ſacrum tibi faciam. Quæcunq; uoui reddam tibi ad ſalutem meam Domino.] Alij ſanè, inquit, uana & mendacia idola ſectantes, & ſeruientes ijs, qui non ſunt Dij, miſericordiam abs te non poſtulant. Vel, miſericordiã à te cõſecuti, & liberati à calamitatibus, non celebrant, neq; magnificiunt miſericordiã quã feciſti cum ipſis. Vel, te miſericordiam ipſorum reliquerunt: per tuam enim miſericordiam uiuunt. Nam ſi tu iniquitates obſeruaueris, quis ſuſtinebit? At enim ego ſeruatus, tibi uictimas & ſacrificia adducam cum gratiarũ actione: ac quæcunq; uoui, hoc eſt, promiſi propter ſalutem meam hanc, reddam tibi. Fuerunt autem & in lege ſacrificia ſalutaris: propterea & exemplaria quædam ad ſalutare habent. Quidam ſic accipiunt: Illa, inquit, reddam tibi, quæcunq; ſalutem mihi conciliant, & animam meam iuuant. Hæc autẽ ſunt obedire tibi, & prophetici miniſterij opus perficere. Iam & Dominum cuſtodientes. uanè & fruſtra obſeruabant, qui miſericordiam ſuijpſorũ, nempe arcanum reſurrectionis, pro uniuerſa humana natura peractum, adeoq; pro ipſis cuſtodibus omnino, quandoquidem & ipſi homines, reliquerunt, nolentes credere quod reſurrexiſſet ab ipſis cuſtoditus. Porrò Dominus etiã ipſe miſericordia ipſorũ erat, uerùm noluerunt eum. Ego uerò, inquit, filius tuus, ſacrum tibi faciam: hoc eſt, autor ero, ut tibi in mundo ſacrificetur ſacrificiũ ſpirituale, reddamq; tibi ſalutem hominum, quam tibi mea incarnatio promiſit. Inſuper & ante adflictionẽ ſuam & crucem, orauit: Pater ſerua illos in nomine tuo, ut & ipſi unum ſint, *Ioan. 17.*

CAPVT III.

DAtumq; eſt à Domino mandatum ceto, & eiecit Ionam ſuper aridam. Factúmque eſt uerbum Domini ſecũdò ad Ionam, dicens: Surge & uade in Nineui ciuitatem magnam, & concionare in ipſa iuxta priorem concionem, quam ego locu-

tus ſum ad te.] Præcipitur per diuinã potentiã balenæ, quæ ſtatim inexplicabili qua A
dam ratione, ad diuinæ maieſtatis uoluntatẽ mouetur, eq; lateribus & uentre ſuo, in-
columẽ atq; illæſum uatẽ reddit. Qui ex ea paſsione ſua lucratus erat, ut diſceret ob-
temperare Deo. Iniuncto enim ei, ſecunda uice proficiſci in urbem Nineui, & prædi
care iuxta priorem prædicationem, quæ erat, quod aſcendiſſent flagitia eius ad Deũ,
non tergiuerſatur, ſed illico ſurgit, non corpore ſolum, ſed animi etiam promptitudi-
ne, & reſurrectione mentis: ſibiq; demandatum perficit. Hunc ad modum non diſſi-
militer, tribulationes magna ſunt eruditio animaduertẽtibus, ut quæ diuinæ uolũtati
placuerunt, perſequant. Atq; hic contẽplare, qui res geſtæ ſeruatoris noſtri Ieſu, cũ Io
næ hiſce factis conueniant. Siquidẽ Ionas priuſquã pateretur quę eſt perpeſſus, fugit,
ne Nineui peruenireꝛ: ſic Dominus ante crucem & paſsionem ſuã cunctabatur gen
Matth. 10. tibus annunciare æternum regnũ, unde diſcipulis ſuis etiã præcipiebat: In uiam genti
um ne eatis, Ite autem potius ad oues, mandabat, quæ in domo Iſrael perierunt. quan
doquidem neq; ipſe aliò, præterquã ad has ſolas miſſus eſſet. Vbi uerò ab adflictione
& morte ſua in corde terræ triduũ & trinoctiũ egiſſet, tum alia, quorumcunq; Ionas
typus extitit, ſuſcepit. Siquidem aſcendit & prodijt ipſe ex interitu uita: prædicat dein
gentibus per apoſtolos, iuxta priorem prædicationem. non enim alia Iſraelitis ante
paſsionem ſuam, alia uerò gentibus poſt paſsionem tradidit: ſed enim unum ſuper o-
mnes euangelium eſt, una fides, idem baptiſma.

Nineui autem urbs ingens erat Deo, ueluti triduí iter complexa.] Grandis erat
Nineui magnitudine, ac propterea apud Deum quoq; ingẽs erat, plurimiq; faciebat
eius ſalutem, ut qui non parum multos in ea homines finxiſſet, quos omnes ſeruatum
iri uellet. Quod ait, Velut iter profectionis trium dierum, aliqui ſanè de ſpacio urbis
intellexerunt, ceu trium dierum interuallo tota urbs circumiri poterit.

Orſus eſt ergo Ionas ingredi in urbem, ceu profectionem itineris diei unius, & cõ
cionatus eſt, & dixit: Poſt treis dies Nineue ſubuertetur.] Non rectà per urbem B
iter faciens concionabatur, ſed per forum, uicos & plateas ingrediens. Ingens autem
miraculum erat, uirum Ebræum ex alia terra uenientem, nemini cognitũ, per urbem
ingredi & uociferari: Adhuc tres dies & Nineue ſubuertetur. Sed quærat hic aliquis,
quomodo Deus, iuxta priorem concionem prędicare iuſſerit. Licet igitur hic dicere,
quod prophetæ hoc tantummodo breuiter nobis enarrent, quod miſsi ſint. Nõ enim
omnia uerba quæ Deus ad ipſos, & illi ad ipſum fecerunt, expreſsè & planè annunci
ant. Proinde & in principio uaticinij huius uidemus prophetam hunc ad Deum ni-
hil loquutum eſſe, & interim tamen inuenimus dicẽtem: Domine, nónne hi ſermo-
nes mei, quum adhuc in terra mea eſſem? propterea præueni ut fugerem in Tharſis.
Cognoui enim, quod tu miſericors & miſerator eſſes. Nihil igitur mirãdum, dictum
fuiſſe à Deo in principio ad ſubuatem hunc: Adhuc tres dies & Nineue ſubuertetur:
nec tamen ab ipſo ſubuertendam. Obſeruandum hic quod reliqui interpretes, qua-
draginta dies pro tribus dixerunt, ac quoſdam ceu conuenientem numerum hũc re-
cepiſſe. Siquidem in tribus diebus ille primùm totam urbem circumiuit, dein laborio
ſam illam pœnitentiã Nineuitæ Deo obtulerunt: poſtea ante portas urbis ſedens pro
pheta, prophetiæ ſuæ finem expectauit: hinc & quadraginta dierum ſpatium uerius
eſſe dicunt. Atqui ueriſimile eſt Septuaginta primũ, quadraginta poſuiſſe dies, ac eos
qui principio deſcripſerunt erraſſe: poſtea & in cuncta exemplaria errorẽ eſſe tranſ-
fuſum. Attamen uide, quod neq; treis dies accipientibus, aliquid abſurdi obueniat.
Neq; enim totã urbem circumire prophetam neceſſum erat, uerùm ſimul unius diei
iter profectus eſt prędicans, ut iſta prædicatio od omnes perferretur, atq; ad ipſum uſ-
que regem perueniret. Atq; ut grauis iſta & anxia Nineuitarum pœnitentia demon-
ſtraretur, aq; Deo ſuſciperetur, ſufficiebant poſt prædicationem dies, ſiue treis illas ſta
tuamus, ſiue duas. Quandoquidem una dies ſatis fuiſſet, oſtendere homines germa-
nè reſipuiſſe, et meliorem induiſſe mentem. Sedit autem ante portas urbis Ionas: ſiue
ne intueretur in eos adeò ad pœnitentiam conuerſos: ſiue poſt primam ſtatim prædi-
cationis diem, ſeu poſt triduí completionem, cognoſcẽs quod propitius eſſet illis De-
us, & non ſubuerteret, hoc eſt, funditus perderet: ueruntamen expectabat fortaſse le-
niorem aliquã pœnam illis adducendã. Diximus quæ nobis uiſa ſunt, ne reiſciatur de
tribus

A tribus diebus uetus ſcriptura. Qui hæc noſtra legerit, quæ iudicabit meliora, ſeligat.

Et crediderunt uiri Nineui Deo, & indixerunt ieiuniũ, & induti ſunt ſacco, à ma-
gno ipſorum uſq; ad paruum.] Significanter dictum eſt, Viri Nineui, hoc eſt, nihil
non abſurdi antea facientes, uenefici & incantatores, dæmonibus agitati, crediderũt
uero Deo: omnibus delicijs & laſciuijs referti, ieiunio ſe macerarunt: molles & delica-
ti, ſacci induerat habitum. Neq; tale ſtudium à tenuioribus & pauperioribus initium
duxit: uerùm à magnis & opulentioribus exordio ſumpto, ad tenuiores etiam perue
nit & minores. Obſerua autem hic ſimpliciter contingens, quod à magnis nempe uiris, ad paruos, hoc eſt, ad infantes uſq; pœnitẽtiæ indicia ſint exhibita. Sic illi, qui neq;
unquam animæ commodantem ſermonẽ audiuere, diſcipuli ſunt facti hominis pau-
peris & ignoti: Iudęi uerò, & Moſen & prophetas deridentes, tandem & ipſi Deo mi
nimè obſequentes, deicidæ, ut ita dicam, facti ſunt.

Et appropinquauit ſermo ad regem Nineui, ſurrexitq; à ſolio ſuo, & depoſuit ſto
lam ſuam à ſeſe, & amictus eſt ſacco, & ſedit in cinere. Et promulgatum eſt, & indictũ
in Nineui, à rege, tum proceribus eius, dicentibus: Homines & iumenta & boues &
oues, non guſtent quicquam, neq; paſcua carpant, & aquam non bibant.] Poſtquam
magnates primi orſi ſunt pœnitentiã, meritò celeriter etiam ad ipſum uſq; regem per
ducta eſt fama prædicationis. Accuide hic prudentem hominẽ, & propria mala agno-
ſcentem. Non incredulus fuit, neq; ſubſannauit ſermonem, nec ægretulit duram iſtã
interminationem: ac cognoſcens quod malè uixiſſet exacto tempore, (natura enim
ita comparatum eſt, ut conſcientia peccatum indicet) deſilit quidem à throno in quo
ſederat prius, multaq; non optimè iudicauerat, mandauerat q;, ſedet in cinere & pul-
uere ac auro interſperſam, & gemmis glutinatam, delicatamq; ueſtem exuit, aſpero
induto ſacco, uiroſum & intolerabilem odorẽ præbente, adeò planè fit philoſophus,
ſeueram uitam aſſumendo, omnibusq; oſtendit, nequicquam eos conſuetudinẽ pro
B ponere, ut quæ uincire ipſos poſsit etiamnum ac perdere. Diuulgatq;, ut & bruta pe-
cora ſimul ieiunent: non ueluti Deus hoc inquirat à iumentis, ſed ueluti illis magnitu
dinem alacritatis circa ieiunium oſtendentibus, propterea & bruta & ieiuna mane-
re animalia cogunt. Norant etiam aliàs, quod conferret eis ad maiorem & operoſio-
rem mentiũ ſuarum correctionem, iumentorum etiam adflictio. Cogitant autem ſe-
cum in animo, quod ſi animantia peccati expertia ieiunent, multomagis ſeſe idem fa-
cere debere, ut qui peccatis ſint obnoxij. Simul etiam hoc ratiocinabantur: quod irra
tionalibus animantibus fame preſsis, alijs quidem balantibus, alijs uerò mugienti-
bus, & quibuslibet naturali uſis uoce, ipſi ad uberiores ardentioresq; lachrymas, præ
compaſsione, permoueantur: Deus autem eo pronius miſertus, ſuam bonitatem im-
pertiat. Quidam hic per iumenta efferos homines, àq; ratione alieniores, monſtroſe
putarunt.

Circumieceruntq; ſaccos homines & iumenta.] Per ſaccos, adflictionem illam in
tellige. Neq; enim iumenta ſaccis amiciebantur.

Et clamauerunt ad Dominum extenſe.] Si clamauerunt accipias, ut communiter
hominibus & iumentis tribuas, (etenim & famelicorum animantiũ uoces, ceu quæ-
dam ſupplicatio fuerunt erga Dei benignitatem) extenſe intelliges pro impenſe, hy-
perbolicè. Sin hominibus tantum accõmodes, intellige, quod extenſis manibus cla-
mauerint. Natura eĩm ueluti nobis adhæreſcit, expaſsis manibus ſupplicare, ceu acce-
pturis quicquã ab eo, cui ſupplicamus, ac uelocius ſumpturis id quod ab eo petimus.

Ac reuerſus eſt quiſq; à uia ſua praua, aq; malo, quod erat in manibus ipſorũ.] Nõ
tantum ieiunio & ſacco, uel macerationeſui utentes, Deum ſupplices precabantur,
cæterùm & mores ſuos, & uitæ rationes correxerũt, quæ ueræ eſt pœnitentiæ finitio,
ueluti in Eſaia dicit: Non hoc ieiunium elegi, nec diem, quo humiliaret homo animã *Eſaiæ 58.*
ſuam. Enimuero ſolue omnem iniquitatis & iniuriæ copulam. Et iterum: Diſcite be-
nefacere. Pauperiores ergò à uia praua reuerſi ſunt, nimirum ab ebrietate, mẽdacio, *Ibid. 1.*
laſciuia, iniuria, ac talibus. Potentiores autem ab iniquitate diſceſſerunt, quæ in mani
bus ipſorũ erat, quam uiolenter & iniuſtè, freti potentia ſua, peregerunt. nam manus
uim ſignificant. Sic & in conſueto & familiari colloquio dicimus: Quidam manu ſua
hoc egit. Iam qui iniuſtè iudicat muneribus corruptus, in manibus habet iniquitatẽ,

iniustum calculum ponens: sic qui ex rapina diteſcit, in manibus iniquitatem seu iniuriam tenet. At quando alius sententiam fert legitimè, & alius amicè & humaniter obtinet, reuertuntur ab iniuria sua, quæ in manibus ipsorum erat. A

Dicentes: Quis nouit, si mutet sententiam & concilietur Deus, & auertat se ab ira indignationis suæ, & non pereamus?] Vide prudentes homines. Non ad desperationem protecerunt se, sentientes magnitudinem peccatorum, sed iudicis mansuetudinem simul considerarunt, quod sententiam mutabit, hoc est, aliud deliberabit, & transmutabit minas, & adhortationē admittet: hoc est, tranquillus erit & mansuetus, pacabitur. Atqui Israelitæ tales non sunt, sed quid dixerint, audi: Iniquitates, inquiunt, nostræ super nos sunt, & nos in ipsis liquescimus. Et quomodo uiuemus? Hæc autem dixerunt, nolentes auertere sese à prauitate, sed in ea se oblectantes ac studiosè ex desperatione opponētes immedicabilem partem, nulla in se pharmaca quicquam posse autumantes. Deus tamen eis hunc in modum loquutus est: Reuertimini efficaciter à uia uestra praua. Et quur mortem obitis domus Israel? Sic igitur nos Nineuitarum instar uitā nostram corrigere par est. Quanto maiora mala habemus, tanto magis Domini mansuetudinem reputantes, quam nullis uerbis exprimere licet, quanta mensura exuperet multitudinem peccatorum nostrorum.

Et reuertatur ab ira indignationis suæ, & non pereamus.] Indignatio quidem est iudicium, quod tristia quædam adducat ei qui demeruerit. Ira uerò est labor iam & ipsa punitio, quæ ab iusto iudice adducitur. Perinde ac medicus, simul ac flammantem & sanie refertam partem latentem, tamen obseruauerit, iudicat necessariam esse sectionem, hoc ipsum scriptura indignationem nominat: post hoc iudicium, insequitur sectio, cruciatum parans in eo qui scinditur, atqp isthuc ira nominata est. Auertetur igitur, inquit Deus, ne laborem & pœnam super nos ducat, quæ indigna
Psal. 29. tionis eius effectus est. Consimilem ad modum Dauid inquit: Quoniam ira in indignatione eius. B

Respexit autem Deus opera ipsorum, quod reuersi essent à uijs suis prauis.] Ieiunium ipsorum non aspexit, sed opera ipsorum uidelicet bona, quæ fecerunt, eo quod declinassent à uia scelerosa. Declina, inquit Dauid, à malo & fac bonum. Proinde ieiunium non fuit per sese sufficiens ut propitium redderet, ut placaret Deum, nisi & mores correxissent, & bona opera exhibuissent.

Alterauitqp sententiam super malo, quod loquutus erat ut faceret eis, & nō fecit.] Super pœnitentia Nineuitarum, & ipse Deus alterat institutum animi sui: non quod æquè atqp nos, eum alicuius rei pœniteat (non enim iam hoc, iam illud uult (sed permutationem minarum, & ut suprà dictum est, μετάνοιαν, hoc est, sententiæ animi alterationem prophetícus sermo nominat. Si enim Deus, hominis instar mutaretur, iam tum non interminatus fuisset, sed enim statim puniuisset. At quū salute mortaliū gaudeat, interminatur horrenda, ut ne eadem tandem adducere occasionem sumat. Malum autem hic, seu maliciam audiens, non intelliges prauitatem: non enim uitiorum operator est Deus, qui uitiositatis est destructor: uerùm per maliciam hic sermo propheticus adflictionem indicat, quā Deus ipsis antea interminatus, non erat super eos
Amos 3. ducturus, ut qui resipuerint, itidem ut in alio propheta dictum est: Non est malum in urbe quod Dominus non fecerit. Et alio in loco: Appone eis mala Domine, hoc est, adfligentia & perturbantia. Ac præter hos, paulo infrà dicit de ipso Iona & cucurbita scriptura, ut umbram præberet ei à malis, hoc est, ab adflictione eius.

CAPVT IIII.

COntristatus est igitur Ionas tristitia magna, & confusus, orauit ad Dominum, ac dixit: Domine, nónne hi sermones mei, quū adhuc essem in terra mea? Propterea anteuerti, ut fugerem in Tharsis. Quandoquidem cognouissem te esse misericordem & longanimem, & multæ miserationis, mutantemque animi sententiam super malo.] Treis dies completi fuere, post quas subuersio Nineui, iuxta uatis Iona minas secutura erat. Deo uerò nihil tale adducente super Nineuitas, amare pœnitentes, seqp ipsos punientes uehementissima adflictione, mœrore adficitur Ionas: non tanquam seruatis inuidens, neqp tanquam interminationibus hominum uolupratem capiens, (procul enim hæc à bono & mansueto spiritu, cuius domicilio & habitaculum erat

A erat ille) cæterùm, quia periculum erat, ne ipse etiam mendax reputaretur, quiqp ceu prestigiator aliquis frustra turbauerit, non ex ore Domini loquutus, sed ex concauita te uocum, hinc & apud clementem Dominum sese defendens: Nónne, inquit, hæc dixi, quum adhuc in terra Israelitid e eram, quod tu miserator es? Videbam nanqp te Israeli multam magnanimitatem exhibere, atqp experientia, tua misericordiæ uiscera cognoscebam, camqp ob causam prophetæ functionem fugiebam: quandoquidem agnoscerem te mutare sententiam super malis, hoc est, adflictionibus, ut eas non induceres super eos qui sedulò commeruissent.

Nunc itaqp Domine Deus, accipe animam meam à me, quoniam satius est mihi mori, quàm uiuere.] Antea, inquit, quum essem à balena deuoratus, precabar ascendere ex corruptione uitam meam: nunc cōtrarium desidero, nempe obire diem, hoc enim melius est, quàm uiuentem mendacem reputari, ac prophetiæ donum uituperari. Forsan cuipiā pusillanimis propheta uideri queat, qui Deo sua iudicia non permittat. Neqp hoc fors mirandum foret: homo enim erat, idqp ueteris testamēti, ubi & qui perfecti uidebantur, imperfecti erant. Attamen non sic fortasse pusillanimis est, ut animū despondeat: non enim hoc pro sua gloria, sed pro gloria Dei facit. Siquidē illius gratia & donū prophetia est, qua intercidēte, Deus Israelis à gentibus uituperaretur.

Dixitqp Deus: Nónne tu uehementer cōtristatus es?] Conturbatum prophetam reuocat Deus, interrogando num sit contristatus. Interrogatus enim, terrere ipsum uidetur, ceu nō rectè mœrore affectum. Atqp hoc apertius Symmachus. Dixit enim: Numquid iure contristatus es? Et, Num rectè contristatus es? hoc est, considera penes teipsum, an iustam habeas mœroris ansam: hicqp ipsum sibi medicum constituit, excitans considerare, quod iniustè conturbatus sit, ac à desperatione ita cesset. Quæ dum propheta non intellexit, ipse tandem Dominus causam, quur minimè tristari debeat, manifestissimè ipsi exhibet, & scitè admodum & ualde sapienter cucurbitam
B producens.

Egressus Ionas ex urbe, sedit ex aduerso urbis, fecitqp sibi attegiam, ac sedit sub ea, usquedum uideret, quidnam obuenturum esset ciuitati.] Hoc primò factum, ut quidam dicunt, postremò posuit propheta. Explicata enim Nineuitarum correctione animi, huic simul diuinam clementiam annectere uoluit, ac mœrorem ex eo sibi factum, eaqp uerba quibus Dominum conuenit: quocirca eum posterius narrare apparet, quæ prius contigerunt. Ionas concione sua peracta exijt urbem: fixoqp tabernaculo, expectauit concionis suæ euentum. Perspicuum enim, quod ista præ animi turbatione acciderint. Exactis enim definitis diebus, nihil eorum quæ minatus erat, euenire contemplatus, nec interire urbem, dolet animum. Hanc igitur ex mœrore ad Deum precationem facit, ueluti cum Deo expostulans. Alij sunt diuersæ sententiæ: nimirum, quod ista ex aduerso sessio, post animi desponsionem siue luctum contigerit, eo ordine quem hic præ se fert scriptura. Quum nanqp uidisset propheta Nineui urbem non subuerti, mente languit: dein egressus urbem ante ipsam sedit, non porrò euersionem sperans, cæterùm aliam quampiam mitiorem uindictam expectans, perinde ac suprà commemorauimus. Neqp enim credere uatem aiunt, ipsam urbem in triduo delere posse tantos delictorum libellos.

Porrò mandauit Dominus Deus cucurbitæ, ascenditqp super caput Ioná, ut umbram præberet capiti eius, ipsumqp obumbrando refocillaret à malis suis. Gauisus est ergo Ionas super cucurbita gaudio magno.] Consolationem ac refocillationem uati machinatur Deus, datqp mandatum cucurbitæ æque atqp ceto, hoc est, uult cucurbitam crescere, ac statim prodit germinans, ac hirsutam comam ex latis foliis extendēs, demonstransqp, ut opacam umbrā Iona capiti subministraret, eumqp refoueret à malis, hoc est, adflictione solaris æstus. Atqui turbari prophetam ob salutem Nineuitarum, gaudere uerò super oleris germinatione, simplices hominis mores demonstrat, ingeniumqp puerorum adeoqp infantium ἀκακίαν, hoc est, uitiorum ignorantię, quę in pueris dum est, proximum. Pueri enim facile, qualicunqp etiam occasione aduenien-te, ad gaudium & dolorem transmutantur.

Mandauitqp Deus uermi matutino in crastinum adfuturo, ac percussit cucurbitā, & exaruit. Exorto dein sole, datoqp negocio à Deo, uento per æstum comburēti, uer-

berauit sol caput Ionæ, adeò ut uiribus deficiens, ac uitam perosus diceret: Melius est A
mihi mori, quàm uiuere.] Vermem matutinum erucam nominat, quod ex rore sub auroram decidente, generationis suæ principium ducat. Datur autem & ipsi mandatum (diuina uoluntate præcepto, ut dictum est, appellato) ut cucurbitæ radicem arrodat. Factumq; est hoc, & exaruit olus. Iubet porrò, ac statim oritur uentus urens. Nedum enim sol flammis æstuabat, cæterùm & uentus urens excitabatur, æstum ipsum maiorem reddens: uerberaturq; caput Iona à sole, & urente illo spiritu. Is uerò animo æger, uitam suam deponere auet. Hæc autem sapientissimè diuino ita consilio gerun tur, ut discamus humanam imbecillitatem, neutiquam omnibus in locis, circa sermones ab Deo factos curiosum esse debere.

Dixit ergo Dominus ad Ionam: Vehementérne contristatus es ob cucurbitam? Qui respondit: Vehementer ego Domine, etiam aduscq; mortem contristatus sum. Cui Dominus: Tu misericordiæ affectu tangeris erga cucurbitam, cuius tamen causa nihil duri perpessus es, neq; educasti ipsam, quæ ut sub noctem nata est, ita sub noctẽ periit. Et ego nulla miseratione mouebor erga Nineui urbem magnam, in qua plura quàm centum uiginti milia hominum commorantur, qui neq; dextram, neq; sinistrã agnouerũt: tum iumẽta multa?] Mœstitia grauatũ prophetã, interrogat peccatores curans, & iustorum rationẽ habens Dominus, ánne ualde contristatus sit: non ueluti ignorans, uerũ enim ceu docturus ipsum, nõ oportere eũ esse mœstũ. Quum enim satius esset sese adeò perturbatum, ut uel mortẽ expetat: Te, inquit, Deus, iudice utar. Reputa ergo tecũ, num iure propter cucurbitam doleas, cuius nõ fuisti cultor: neq; enim plantasti, neq; rigasti, sed sub diluculũ nata, postero die rursum sub diluculũ uermibus cibus facta est. Me uerò noluisti ulla miseratione tangi erga talem tantamq; urbem, quæ esse furum à me acceperit? Admirare igitur benignitatẽ meam atq; clementiã, ut que commodè sese habeat, neq; animo langueas, perinde quasi prophetia intercidat. Quod aũt non agnouerunt dextram suam uel sinistrã, quidã de simplicitate Nineuitarum dictũ putarunt. Videtur aũt hoc ipsum magis de infantibus, qui sunt in urbe dici: ex quo urbis frequentiam ratiocinari licet. Si enim soli infantes & pueri duodecim myriades excedunt, reliqua multitudo quanta? Ac scopus eorum quę à Domino dicta sunt, ad hanc nos perducit sententiam. Si enim non oportuit suscipere pœnitentiam à peccatoribus, decebat tamen miseratione permoueri in tot myriades infantiũ, qui propter puerilem ætatem ignorant qualis dextra, quæue sinistra, ac propterea, neque peccati rei, non omnino luere pœnam debuerũt, uel interire. Similiter & iumentis parcendum erat: neq; enim ipsa pœnam peccatorum nomine debuerunt. Si igitur iustus Deus miseratur animas iumẽtorum, quanto potius conditor horum, propriæ suæ possessioni parcet? Quemadmodum igitur iumenta apposuit, ut ostenderet iure seruatam urbem: sic & immaturam ætatem præposuit, ceu neq; horum, neq; illorum supplicia pro peccatis iustè exigantur. Proinde huius prophetiæ hic est finis: Nos uerò benignum Dominum nostrum celebremus, qui nolens mortem peccatoris, uult ut conuertatur & uitam ducat: qui interdum bene placentes ipsi sanctos contristare sustinet, contraq; ipsorum uoluntatem aliis misericordiam impertit. Sic quum Helias omnino pluuiam cohibuisset, ad seruum ipse tanquam legatus accedit: & uade, inquit ad Achaab, daboq; pluuiam super faciem terræ. Hunc ad modum Nineui unà cum iumentis seruata est. Sic & Christus, dans se precium redemptionis omneis conseruauit, sapientes & insipientes, diuites & pauperes. Ad quem à Dauide etiam dici,
Psal. 35. nihil dubitamus: Homines & iumenta seruabis Domine. Quoniam multiplicasti misericordiam tuam Deus, filij hominum in protectione alarum tuarũ sperabunt. Porrò cætera quę in hac sunt prophetia, digna sunt admiratione: maximè uerò ipsius pheræ mores, adeò placidos, & ueros; hic mirari par est, ut omnia citra tegumentum apertè dicat, furósque defectus denudet, nimirum inobedientiam, fugam, pusillanimitatem: nec horum ipsum, quo minus aperiret, puderet, quin potius literis mandaret, ad nostram commoditatem. Tales certè omnes fuerunt sancti, non quod suum erat quærentes, sed quod multorum, ut seruarentur. Sic Dauid proprium quoq; memoriæ prodidit peccatum, ut posteris utilitatem operaretur, quinquagesimo psalmo exarato, omni quidem compunctione referto, bonas autem spes desperantibus sugge-

A suggerente: nempe, nullum peccatum adeò esse grande & multum, quod lachrymis non deleatur. Etenim in hoc ipso psalmo in quo peccatũ luget, de magnis adeoq; cœlestibus mysteriis uaticinatur supernæ illius Sion, & altaris quod illic erat, atq; sacrificiorum secretiorum ac ineffabilium, neq; non ipso dignorũ: abundè ostendens, quod non delictorum tantummodo condonationem, animi correctio siue pœnitentia efficiat, uerùm & donorũ communicationem. Nec hic ignoranter prætereundũ, quod quidam hanc Iona inobedientiam & fugam, cæteraq;, uerè citraq; dolum contigisse, ut historia habet, susceperunt, sed enim allegoriam adijciendo: postquam uidebat, inquiunt, Israelis ruinam, lapsum, ac transeuntem ad gentes propheticam gratiam sentiebat, eapropter cedit prædicationi, non exequitur, & reijcit mandatum: ac dimissa gratiæ contemplatione (hoc enim Hebræis Ioppe ualet) uetere altitudine dico & dignitate, in tristiciæ pelagus sese ipse proiecit, suisq; cogitationibus & mente tempestatem & luctam sustinet, & periclitatur in nauí, hoc est, fluctuat: reputans secum, quomodo filium primogenitum, sacerdotium regale, eximium populũ declinet spiritus, & ad immundos canes, gentes nempe, uadat. Deinde indormiscit Ionas, id est, ambigit omnino, ac proprios sensus sedat, ut qui non amplius cogitare possit, quomodo hoc fiat. Quandoquidem & Paulus ob illam ipsam rem exclamat: O profunditatẽ diuitiarum, sapientiæ & cognitionis Dei, quàm inscrutabilia iudicia eius, & imperuestigabiles uiæ eius. Atqui prorę obseruator expergefacit ipsum, omnia scilicet prospiciens uerbum, quod ipsi prædemonstrauit, deicidas quidem fore ipsos contribules eius, iure itaq; ab ipsis gratiã decedere. Hinc sub sortem cadit uates, delectui uidelicet obnoxius, à supernis aduenienti: iustoq; Dei iudicio, quod purum sanctumq; spiritum, immundis Dei crucifixoribus dari, non iustũ arbitratur. Deinde & à balena qui dem deuoratur, uerùm nõ capitur continenturúe. Intelligè enim lapsum Israelis in incredulitate remanentis, deinde perpende etiam salutem reliquiarum, secundum electionem. Non enim repulit populum suum, quem prædefiniuit. Et en rem mirandã, tertio die unà cum Christo redditur à balena, & in lucem redit: credit enim quod qui per lauacrum regenerationis, in Christum tertio die resurgentem baptizati, reuiuiscent, nihil damni passi à balena secundæ incredulitatis. Posthac prædicationem certiorem præuidet ad gentes euntem, easq; resipiscentes, suorumq; peccatorum dimissionem à Deo accipientes. Turbatur itaq; non quod seruentur illæ, cæterùm quod sui contribules & cognati reijciantur. Nec hoc mireris, postquam & Paulo mœror & incessabilis dolor cordi eius sit, Israelis elapsio. Præterea adumbrans Ionas, & typum gerens eorum qui temporibus apostolorum adhuc lege tenebãtur, qualis & Petrus erat priusquam sindonem uideret, illicitum esse ratus homini Iudæo gentibus adsociari, adhærescereúe: urbem egreditur, gentium dico ecclesiam, eas ad fidem non recipiendos iudicans, nisi Iudaismum assumant: ac sub tabernaculo sedẽs iuxta uiam, isthuc applicans testamento, oportere circuncidi gentes ratus, & Moseam seruare legem: ac quiescit sub umbra cucurbitæ, quam esse legem discimus, sub nocte natã, quando scilicet nox peccati sceptris potiretur: quippe quia lex transgressionum causa lata est. Eademq; sub nocte periit: siquidem destructa est, quando non potuit extra dictam peccati noctem ueniente luce permanere. Quum enim ex operibus legis, non potuerit iustificari quisquam, per ipsam eo magis exuberabat delictum. nam sine lege peccatũ est mortuum. Quomodo uerò periit? Per efficaciam uermis matutini, hoc est, potentiam Dei magnam, per gratiam illustrantis & lumen præbentis Iesu, qui super nos resplenduit, ac auroram cognitionis Dei rectæq; uitæ peperit, ubi ait: Ego aũt sum uermis & non homo. Ipsa inquam Dei gratia legem percussit & aboleuit. Tumq; Ionas perfectius discit sacramentũ siue arcanũ hoc, quod gẽtes iure & assumant & seruent. Nónne & in actis apostolorũ, & alij & ipse Petrus ad gentes secernũtur prius? Deinde Petrus quoq; ex uelo, gentiũ puritatẽ discit, aliosq; docet, quod iugũ nomine lex, quod neq; ipsi, neq; patres ipsorum gestare potuerũt. Hæc oĩa ceu per ænigma adumbrans Ionas, hanc ad rationẽ, hanc suam digessit prophetiã. Præterea & in cæteris ex hac prophetia cõmoditatem capere queamus, discẽdo, amarã esse retributionẽ transgressionis iussuum Dei. Quia enim Deo resistimus, tradimur tentationibus atq; periculis maris, cumq; tempestatibus luctamur; ac uidetur quidem balena omnia uorãs,

Psal. 21.

nos in

nos in tentationes traditos, deglutire, perdereq́, quod uituperemus, forsan & obmurmuremus diuinæ prouidentiæ: ueruntamen integros nos conseruemus. Hoc autem continget, si precemur eum, qui ex interitu poterit reducere uitam nostram, ac polliceamur ei sacrificia spiritualia, operationes ad salutem nostram dico. Si enim ita nos gesserimus, non obseruabimus mendacia & uana, quod patiuntur illi, qui misericordiam Dei relinquunt, & ad blasphemias se conferunt. Hi enim uerè sunt uani, neq; à tribulationibus propter blasphemiam se liberantes, Deumq́; magis exacerbantes, ac grauiora super se flagra prouocantes, quum misericordiam potius Dei inuocare debuissent. Nónne & in hoc mũdo serui, quum ab heris suis castigati rebellauerint, uel conuicia in eos regesserint, uehementius herilem iram accendunt? at uerò qui dicũt, Miserare me, eandem sedant, pacant, mitiorem reddũt, maioraq́; supplicia effugiũt? Eum in modum prudentes animæ, & in eum qui pro nobis supplicium subijt, defigentes oculos, tertio die suscitatum, & ipsi nos excitabimur triduani, fidem, spem, caritatem, tria hæc illuminantia nos, in adflictionum nocte habentes, Fidelisq́; Deus dicentes, qui non sinet nos tentari: ac propterea sustinentes, probationem ex patientia, & ex hac spem accipientes, spes autem prorsus nõ afficit contumelia, non pudefacit. Sicq́; tandem ad dilectionem patris miserationum uenientes, intelligendo id quod
Heb.12. in prouerbijs dicitur: Quis est filius, quem non castigat pater? Et, quem diligit filium
Rom.8. pater, hunc castigat, ut adeò ipsum amore prosequamur cum eo qui ait: Quis separabit nos à dilectione Dei, quę est in Christo Iesu? Si hęc ritè perfecerimus, & præcones erimus alijs, & seruabimus eos per exemplum nostrum, tum extra urbem habitabimus, mundũ uidelicet hunc, perinde atq́; Paulus hortatur, præcipiens egredi, improperium Christi ferentes, hoc est, omnem ignominiam & omnem maliciam. Sic & in
Hebr.13. tabernaculo requiescemus, non stabiliter quidem, sed obiter & transitoriè commorando, quemadmodum Abraham & reliqui patriarchæ, cohęredes promissionis, qui in attegijs peregrinati sunt, ueluti urbem fundamenta habentem, expectantes. Proin de & umbra cucurbitæ, hoc est, gloriæ huius mũdi (si quidem omnis gloria hominis,
Esa.40. sicut flos fœni) refrigerare nos uidetur, in hoc adflictionũ æstu, ideoq́; à nobis expetitur. Enimuero feriat eam uermis matutinus, ipsa nimirũ conscientia nostra, cui nihil eorum quę nostra sunt, tenebricosum aut obscurũ est. Hinc & uermis est, nunquã nõ peccatorũ nobis sensum exhibens. Ipsa enim sensibilis tinea osiũ, cordisq́;, ob oculos nobis ponens nostra scelera, doceris iuxtà nos uel grauioribus pœnis dignos, peccato
Michęæ 7. rum nostrorũ causa: feriet cupiditatẽ gloriæ, persuadebitq́; dicere cum propheta: Irã Domini sustinebo, quippe quia peccaui ipsi. Et paulopòst: Eo quod peccaui, cæsus sum flagris. Gratiã igitur habemus & agimus spiritui, per omnia nos adiuuãti, ac mysteria quidem per literæ considerationem reuelanti, non minimè uerò & per literam animaduertentium animas dirigenti. Vt igitur statim ex uno totũ exhibeamus: quod ait propheta, Adhuc treis dies, & Nineui subuertetur: secretiore quodam modo, per sepulturã, in qua Dominus noster triduũ quieuit, excidium praui & opponentis sese regni, quod olim uiguit ac præpotẽs fuit, perinde atq́; Nineui inter gentes, significat. Aduersus quod pugnabat lex, sed imbecilla erat. unde & dictũ est: Adhuc treis dies, & extrema sequeẽ euersio, quippe quia exuet planè principatus & potestates, triumphans eas in cruce, qui per mortem suam destructurus est eũ, cui est imperiũ mortis. Quinetiã seruatore Iesu in terris agente, ipsum adeò dęmonũ imperiũ dissoluebatur: spoliabat nanq́; fortẽ, direptis armis eius, dæmonibusq́; obsessos curabat. Attamẽ no uissima subuersio prauorũ spirituũ tyrannidis, per triduanã istã resurrectionẽ cõsumata est. Præterea per triplicem in baptismate submersionem re uera diurnam & lucidam, peccatum subuertitur: quæ hic etiam mystícè indicantur, dum ait: Adhuc tres dies & Nineui subuerteretur. Atqui neq́; litera nobis inutilis est, discentibus ex ea nobis non desperandum esse, sed Domini clementiæ & benignitati confidendũ, ut qui propter trium dierum pœnitentiam, multorum annorum uitia neq́; non flagitia neglexerit, ipsi gloria in secula seculorum, Amen.

IONAE PROPHETAE VITA.

IONAS, si interpreteris, ualet altissimo laborante, siue columbam. Hic ex terra fuit Cariathierim, ut quidam aiunt, prope Azotum urbem maritimã. Eiectus è balena profectus

A profectus in Nineui, illic concionatus est, ac postea in terram suam reuersus isthuc manere noluit: cæterùm assumpta matre sua, peregrinus fuit in terra Assur, regione alienigenarum gentium. Dixit enim: Hoc pacto auferam opprobrium meum, quippe quia mentitus sum, prophetiam cõtra Nineui edisserens ciuitatem magnam. Porrò Elias propheta castigans regem Achaab, accersita super terram fame aufugit. Vbi ergo uenisset Sarephta, repperit uiduam unà cum filio suo, neq́; enim cum incircumcisis ducere spiritum potuit: beneq́; illi precatus est, Deiq́; bonam uoluntatem & benignitatem ei impetrauit, hospitalitatis nomine. Hinc & filium eius uita defunctum (qui hic Ionas fuisse memoratur) resuscitauit ex morte, uita illi restituta. Hic itaque Ionas in Iudæam uenit, ubi mater ipsius diem suum obijt, quã & iuxta glandem Deboræ tumularunt in uia: commoratusq́; est tandem in terra Saraam, ac extremũ ibidem fati diem sustinuit, funeratus in spelunca Cenez. Deditq́; prodigium multũ Israelí ac uniuersæ terræ, inquiens: Quando uiderint lapidem clamantem miserabiliter, ac ligni uermiculum ad Deum edentem uocem, tunc appetet ipsa salus, tumq́; uidebunt Hierusalem obscuratam & extinctam ad fundamenta usq́; penitus, ac in ipsa omnes gentes adorabunt Dominũ, transponentq́; lapides occasum solis uersus: ibiq́; adorabunt Deum, qui relicti fuerint, eo quod Hierusalẽ execrabilis facta sit, cùm per bestias, tum omnem impuritatem uastata. Tum Demũ ueniet finis uniuersi spiritus.

VITAE IONAE PROPHETAE FINIS.

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI COMPENDIARIA IN NAVM PROPHETAM ENARRATIO.

B

RAEDICAVIT ad mirandus ille Ionas Nineuitis, cùm intentum, tum perniciem sui, nisi respiscant, sanctioribusq́; moribus imbuantur. Erat autem Nineui eximia Assyriorum ciuitas. Persuasi autem à uate, perq́; uitæ suæ correctionem diuinam iram auertentes, nihil malorum quæ Ionas interminatus erat sunt perpessi. At postea, ex humana imbecillitate, ut fit, desidiosi facti, ad priorem omnino prauitatem reuersi, innumera alia flagitia patrarunt, adeò ut & aduersus Israelem mouere copias, eumq́; expugnare sint ausi: quo in prælio Thaglathphalasar, & Salmanasar, decem ibi tribus subiugantes captiuas abduxerũt. Sic aduersus tribum Iuda Sennacherim bellum faciens, pleriscq́; ciuitatibus captis, ipsaq́; Hierusalem obsidione cincta, contra sese linguam Dei concitans, una etiam nocte tot tantasq́; suas chiliades amisit: ipse uerò eam plagam, diuinam uidelicet ultionem fugiens, domum redijt, ut illic diuinam potentiam euulgaret, eius enim rei gratia seruatus est: ubi & à propríjs liberis in regia captus iugulatur. Paulopòst ad Persas & Medos translato regno, funditus Nineui interijt, quandoquidem & Cyrus Israelitas liberos dimisit. Proinde hęc quæ in manibus nostris est prophetia Naum, hanc Nineuitis perniciem prænunciat: cunctos mortales pariter docens, quod iustus existens Deus, nihil extra suam prouidentiam relinquat, sed quibuslibet merita supplicia imponat. Eam ob causam Israelem negligentem Dei tradidit Assyrijs, eos autem rursum Persis, quod assumptum ex captiuitate Israelem ceu feras tractauerint. Non enim tanquam diuinæ iræ inseruientes, contra Israelem belligerati sunt, sedenim suam auariciam perditumq́; quæstũ explentes, ac omnium planè dominarí uolentes. Deus itaq́; tum illis ceu tortoribus & lictoribus, neq́; nõ carnificibus contra Israel usus est. Enimuero, ne arbitrarẽtur se propríjs uiribus transegisse quæ fecerant, tot millia Sennacherim perdidit: tandem & ipsam Nineui unà cum Assyriorum regno Deus sustulit. Deus enim populum suum peccatis deturbatum, hostibus quidem tradit, non uult autem istos penitus implacabili ira, aduersus diuinum templum grassari. Quocirca si uiderit istos carnifices acerbius quàm par sit, infligere pœnam, super ipsos etiam suam iram effundit, ut uel experientia discant, quantum sit mali sęuicia. Sin quis hic obijciat, quur Saul reiectus sit, qui Amalecitis tamen clementem se omnino ac mitem exhibuerat, illi audiant,

Primùm

Primùm quidem, quod Amalecitæ non fuerint populus Dei, uerùm deſertores & ho A
ſtes: nos uerò hìc de populo Dei uerba facimus, quem Deus, ut pater filium, caſtigare quidem uult, ſed non extirpare. Deinde nouerit, quod palàm Sauli præceperit Deus exterminare Amalecitas, quare non oportuit ipſum apertũ Dei mandatum tranſgredi: præſertim, quum Saul Amaleco non propter manſuetudinem pepercerit, ſed auaritiã potius. Docet itaq; uates Naũ omnes homines, curã ac prouidentiã Dei in omnibus eſſe. Peculiariter autem Iſraelitis bonam ſpem facit, ut ne deſponſis animis, à ſpe in Deum excidant, ſed in ipſum intuentes, fide in eum armati, conſolationem habeant, ab eo tantummodo ſe redimi poſſe: tanquam Aſſyriỹ pœnã ſint daturi Cyro, per quem & ipſi à captiuitate ſint abſoluẽdi. Nanq; deſperatio in cauſa erat, quur gentes accederent, illorumq; moribus aſſociarentur. Eſt igitur tale præſentis uaticiniỹ argumentum. Præterea & de Chriſto ſeruatore noſtro ſacramentum ſiue arcanum altè huic prophetiæ inſitũ hìc intelligiẽ. Quod intueri donet illeipſe, qui illuminat omnẽ hominem uenientem in hũc mundum: ſimul & uitam noſtram dirigens, per bonum rectumq; ſpiritum, cuius prophetia opus eſt.

CAPVT I.

LEmma Nineui.] Spiritus paracleti gratia, uariſs modis in prophetis operabatur. Nam alios quidem uidere faciebat futura, ut Eſaiam, Micheam, Danielem, & Zachariam. Alĳs uerò quędam, ut uolebat, inſpirabat: uidebanturq; audire ueluti à diſſerente quopiam, uaticinia. Sic, Audiam quid loquatur in me, Et, quid reſponeam interroganti mihi, inquit Abacuc. Perinde ac Dauid: Animaduertam quid loquatur in me Dominus, id quod & in iã cõmemoratis prophetis eſt uidere. Porrò quoſdam derepente ſpiritus apprehẽdebat gratia, eosq; detinens, & ab humanis ſeparãs, per ipſos futura loquebatur. Hanc igitur repentinã mentis detentionem, Lemma uocauit Naum. perinde quaſi hoc dicat: Arrepta mens mea à ſpiritu, præuidit quæ Nineui eſſent obuentura. Obſeruandum quidem omnem prophetiam, communi uocabulo lemma dici poſſe, hoc eſt, acceptionem: etenim ex Deo hanc prophetę accipiebant. Inſuper & uiſio ueluti commune uaticiniỹs uidetur eſſe. Siquidem in omnibus prophetiæ formis, mens, ſpiritus lumine illuſtrabatur. Audi igitur quid hìc adferat. B

Libellus uiſionis Naum Helceſæi.] Hoc, inquit, Lemma, id eſt, hæc contra Nineui prophetia quam uaticinor à ſpiritu apprehẽſus, uel quam à Deo accepi, libellus eſt continens uiſionem, quam ego Naum uidi à uico Helcaſai aduenies. Quippe quia futura præuidi, ut hæc præuidi, ſic loquor. Sunt qui Lemma Nineui, ſic intellexere, quaſi dicat uates: Lemma, hoc eſt, in manus acceptum mihi argumentum urbs eſt Nineui, de qua ſum facturus uerba. Liber autẽ hic eſt uiſionis Nahumi. Fortaſſe ex Hie
Hiere. 23. remiæ prophetia hìc intelligi queat, quid ſignificet hic lemma. Videtur enim illic lemma appellare iram Dei cum zelo, ex eo quod fortior apprehẽdit imbecilliorem, ut dianiet. Cui uacat, legat partem illic prophetiæ Hieremiæ. Proinde & hìc, poſtquã Deus indignatur urbi Nineui, eamq; apprehenſurus eſt, & ab imperiĳ altitudine deiectu rus, lemma, iram Dei in Nineui appellauit. Quia uerò Naũ conſolationem, ſi interpretetur quiſpiam, ualet: & ipſa Nineui ſi in propria ſua ſignificatione accipiatur, pro peccatrice cõſcientia: cuius regiam ille princeps obtinet, cui tradita eſt poteſtas & imperium in mortem. Conſolatio itaq; eſt Dominus noſter Ieſus Chriſtus, ſecundũ Io-
1. Ioan. 2. annem, dicentem: Si peccauerimus, cõſolatorem ſeu aduocatum habemus Dominũ Ieſum. Lemma uerò contra Nineui, eſt ipſa caro quam aſſumpſit, ut condemnaret peccatum in carne: quæ etiam eſt liber, ueluti uerbũ Dei accipiens, in ipſa commorans. Quoniam autem idem ſermo, lumen uerũ eſt, quod illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundũ: & qui ſequitur ipſum, non ambulat in tenebris: ac propter
Lucæ 10. hoc uenit ut uidentes non uideant: merito eius caro liber eſt uiſionis. Multi, inquit, reges & prophetæ, ante incarnationẽ iſtam uidelicet expetiuerunt uidere iſta quæ uos cernitis, & non uiderunt: ueſtri autem beati oculi. Et ſi quis, ut Barnabas, uir bonus, plenus ſpiritu ſancto & fide, poteſt conſolari omnes, ut ex propoſito cordis apud Dominum perſeuerent, dicetur etiã ipſe filius conſolationis. Habebit & is lemma aduerſum Nineui, ueluti apprehendens & captiuans omnem intellectum ad obedientiam Chriſti, ac librum uiſionis impartiens ſedentibus in tenebris & umbra mortis. Vide autem

A autem quod primùm lemma Nineui, deinde librum uiſionis dixerit. Niſi eñ quiſquam uitia ſpoliet, & ſub iugum mittat, ad librum uiſionis non perueniet, qui eſt contemplatio. Vtraq; hæc conſolationis ſunt, ſiue ad opus conſolatoris pertinent. Nam ſermo ſapientiæ per ſpiritum datur, & operationes uirtutum in eodem ſpiritu.

Deus zelotes.] Aduerſum Nineuitas hæc dicit. Poſtquã eñ in rabiem acti, contra Iſraelitas ferociter graſſati ſunt, ac in Deum conuicia iactarunt, exiſtimantes ſeſe non illius permiſſu, cæterùm propriſs uiribus uincere, uel imperiũ obtinere, dicit nunc ipſis: Videte quò ferimini, Deus zelotes eſt, hoc eſt, zelum ſuum in iniquè agentes & faſtu inflatos exhibet. Zelum eñ iuſtã iram cũ feruore factã nominat. Infert ergo:

Vlciſcitur ſe Dominus cum indignatione: ultionẽ ſumit Dominus de aduerſantibus ſibi.] Aduerſariỹ eius ſunt, qui & idolorũ cultura, & aliĳs in rebus commiſerunt, maximè uerò hoſtes eius ſuperbi, ſiquidem Dominus ſuperbis reſiſtit. Aduerſum illos copias ſuas armat.

Auferens ipſos ſuos aduerſarios.] Hoc eſt, è medio tollens, exterminãs. Atqui hoc ſignificãter dictum eſt: Ipſe enim, inquit, magnus & multus, & fortis. Perinde ac demonſtraturus aliquis, urbem quampiã funditus periſſe, dicat: Iſte uel talis rex contra hanc bellum ſecit, ac cum omni exercitu ſuo ueniens diripuit. Simile huic: Hor- Heb. 10
rendum eſt incidere in manus Dei uiuentis. Forſan & ad Iſraelitas tum temporis ægreferentes Dei gubernationẽ, accuſantesq; Deum, hæc dicit uates, oſtendens quod iure Babyloniſs traditi ſint. Idola enim coluerunt, quum eſſent populus eius electus & peculiaris, maiore autem in Deum indignatione filĳ & poſteri ipſorum commoti ſunt: quocirca iratus Deus, quod ſe reliquerint, hoſtibus eos tradidit, quemadmodũ & in cantico Moſis dixit: Ipſi prouocauerunt me in non Deo, concitauerunt me ad Deut. 32
iracundiam in idolis ſuis: & ego prouocabo eos in non gente, ſuper gente inſipiente irritabo eos. Gens autem inſipiens Babyloniĳ, & ueluti arrogantes, & iis qui non ſunt
B diĳ ſeruientes: iam arrogante, idolorumq; cultore, nihil inſipientius.

Dominus longanimis, & magnum robur eius, & innoxiũ ſine noxa nõ dimittet.] Non ſtatim, inquit, Dominus uindictam adducit, ſed plurima longanimitate erga delinquentes utitur, ut quos à peccatis reuerti uelit. Cui rei uos ô Nineuitæ teſtimonium dicere poteſtis, qui ad meliorem uitam per reſipiſcentiã trãslati, deinde rurſum multa prauitate languentes, pœnas tamen iſtorũ ſcelerum ueſtrorũ non dediſtis. Atqui Dominus longanimis & patiens ſuper iniquitates peccantiũ, ob imbecillitatem hoc non facit: ingens enim robur eius eſt, puniturusq; eos qui non reſipuerunt, uehemens ac graue ſupplitiũ adfert: ſine noxa enim exiſtens, non eſt citra noxam: uel innoxiũ, ſine noxa non dimittet, (nam duplex hìc lectio, duplicem intellectũ parit) hoc eſt, communẽ omnibus perniciem adfert. Quamuis enim ſine damno quod inferat eſſe uideatur, non omnino tamẽ à ſupplicio abſtinet. Vel iuxta proprietatẽ ſcripturæ hoc dictum eſt: expers ſupplicĳ, ſine ſupplicio non erit. itidem ut hoc, Videns uidi adflictionem Iſraelis. Hìc igitur dicturus, quod non ſit citra ultionem, ingeminauit dictionem. Proinde & eos qui filium eius occiderant, ultus eſt cum indignatione, pœnam exigens ab iis qui non ſunt perducti ad pœnitentiã, eosq; ex Hieruſalem abſtulit, ira æſtuans, ob iuſtum ſuum, cuius interfectores extiterunt. Præterea quilibet ſecundum carnem uiueris, eſt hoſtis Dei: nam affectus carnis, eſt inimicus Deo. De tali igitur inimico ſe ulciſcitur Dominus, protinus eum tentationibus tradens in hac uita, ut hoſtilis affectus ex tali homine tollatur. Sin hìc longanimis fuerit, ut ſæpe conſueuit, ut per manſuetudinem ſuam ad ſeſe peccantem trahat, in extremo tamen iudicio, ſine ſupplicio non erit, etiamſi hìc non aſper extiterit. Hæc autem ceu ſponſus quiſpiam facit, æmulationẽ habens pro animabus, quas quum condidiſſet, ut ipſi coagmentarentur uirgines caſtæ, hoſti ac deſertori ſatanę uidet adglutinatas, pudefacientes ita claritudinem generis ſui, quam ex natura uerbi fortitæ erant.

Dominus in conſummatione & in concuſſione uia eius.] Viam appellat, motionem, quam facit Deus in punitione eorum, qui ſupplicium commeruerunt. Ipſa igitur motio non ſimpliciter pœnas adducit, ſed conſummationem, hoc eſt, perniciem & interitum: concutitq;, hoc eſt, turbat, miſcens ac permutans res. Hanc ergo ad rationem in Nineuitas feretur. Quapropter poſthac ne deſpondeatis animũ Iſraelitæ,

qui miſeris modis accepti ab illis eſtis. Veniet nanque ſuper eos quoque conſummatio, hoc eſt finis, uaſtatio, exterminatioq́. A

Nubes ſunt puluis pedum ipſius.] Haud inconuenienter puluerem itineri appoſuit. Homo igitur, inquit, iter faciens puluerem excitat. Deus uerò adeò magnificè incedit ac mouetur, ut nubes & nebulas excitet. Sic & contra Nineuitas motus, nubes malorum undiq́ adducet. Porrò & unigeniti Dei filij ad noſtra cõfinia iter, quod in conſummatione ſeculorum fecit, cõcuſſit principatus & poteſtates. Ad hæc translatio à lege ad euangelion, concuſsio intelligi queat. Mentales autem nebulæ, hoc eſt, prophetæ, aduentum eius nunciarunt, perinde atque currentes excitatus puluis nunciat. Nubes uerò iſtos appellat, ceu caliginoſiore, nec admodum perſpicuo ſermone uſos: attamen ſpirituali aqua prægnantes, ſuoq́ tempore dignis præbentes ſpiritualium intellectum. Ambulat porrò & in nobis Dominus, quum iter honeſti, adeoq́ uirtutis ingreſsi fuerimus. Extinctis itaq́ uitijs, atq́ eiectis ex anima noſtra, ſtirpitusq́ euulſis ſiue motis, nec ulterius ſtabilitatem ſeu firmam mãſionem in ea habentibus, iter Domini locum inuenit. Ex hac deinde uia & motione, quod craſſum in nobis eſt ac terreum, ſubtile ac aëreum & ſpirituale redditur. Hinc & ſublime raptum, in nubes transfertur, quæ aljs etiam imbrem mentium adſtillare queant.

Minans mari, & arefaciens ipſum, omniaq́ flumina deuaſtans.] Docet nos omni potẽtem eſſe Deum, qui facile quicquid uoluerit faciat: qui ſi uelit uniuerſum mare exiccet, omniaq́ flumina deleat. Atque hoc perſpicuum eſt ex admirandis eius factis, quæ temporibus Moſe, dum rubens mare, ac Iordanem fluuium, temporibus Ieſu filij Naue exiccauit. Hinc & Nineui urbem arefaciet, ueluti uaſtum quoddam pelagus exiſtentem, cùm gloria, tum opibus altum, bellorum motibus fluctuans: ac gentes ſub ipſo, ceu amneis quoſdam in eam ſe exonerantes & influentes quibus intumeſcat & impleatur, deſolabit. Mare, huius uitæ eſt amaritudo, quam inſipientes nos ceu flumina appetimus. Hanc Dominus exiccauit, ac quod in ea potioni accommodum uidebatur, obliterauit, inſtituens nos, quod in mundo adflictionem nos ferre oporteat: ſin iugum eius tulerimus, inueniemus requiem animabus noſtris. Præterea ſi quiſquam in tentationibus fuerit, in mari eſt, & in fluminibus. Ad eum igitur tentato confugiendum eſt, qui interminatur mari, amnesq́ exiccat. B

Diminuta eſt Baſanitis & Carmelus.] Hoc ipſum etiam diuinæ potentiæ ſignum eſt. Aiunt enim, Baſaniten regionem Paleſtinę fertiliſsimam, tum Carmelum Iudææ montem, à gentibus habitata fuiſſe pugnacibus & moroſis, attamen Deus eas euertit, ac Iſraelem eò introduxit: quocirca non eſt fidei abſonum, Deum etiã ipſam Nineui ſubuerſurum.

Efflorescentia Libani defecerunt.] Libanus mons eſt Phœniciæ. Efflorescentia huius, principes & reges appellat, regionis Libano monti ſubiectæ, quos & ipſos debellatos, Iſraelitis ſubiecit Deus. Poteris etiam hęc in futuro accipere, quaſi dicat propheta: Dominus ille adeò potens eſt, ut ſi uelit, imminuatur Baſanitis etiamſi ſit populoſiſsima, ob fertilitatem ſuam: deinde Carmelus & Libanus, montes nemoroſiſſimi, & exuberantiſsimi materia ſua, deficient tamen, quamprimùm ille uel nutu decreuerit. Conſimilẽ ad modũ cætera quę ſequunt, intelligere poteris de futuro dicta.

Montes moti ſunt ab ipſo, colleſq́ ſunt concuſsi, ac ſublimata eſt terra à facie eius uniuerſa.] Quia enim quidam ſuſpicabantur ipſum in Iudæa tantũmodo potentẽ eſ-
3. Reg. 20 ſe, unde & dicebant: Deus montiũ Deus Iſrael, & non Deus uallium, ait etiamnũ: Quoniã non ſolùm omnes montes ab ipſo commouebunt, hoc eſt, à ſolo nutu eius, cæterùm ipſa etiam terra: nedum hæc uel illa, ſedenim uniuerſa ſubleuata eſt à facie eius, hoc eſt, horruit, uel tranſpoſita eſt, eq́ ſua ſede dimota, ipſo eam intuente acriùs.

Et omnes habitantes in ipſa.] Si ipſum elementum commoueat, multo magis habitantes in ipſa, homines & animalia cætera. Atqui diminuta eſt etiam Baſanitis & Carmelus, quando Iudæi propter crucifixũ ab ſe Dominũ gloriæ, traditi ſunt Romanis. Deinde per Baſanitin, in moribus & operibus uerſans reſpublica, per Carmelũ uerò dogmatũ altitudo indicatur: quæ cum multa eſſent, diminuta ſunt, in conciſum & cõſummatum ſermonem Euangelij ſummatim congeſta. Quoniã uerò Libanus, idololatriq́ erat officina, defecerũt in eo prius floretes idolorũ cultus ſpecies, uel Græ-

corum

A corum ſapientia, quam ſubleuauit, hoc eſt, infatuauit, in ſupernis ingrediens Deus. Concuſsi ſunt autẽ & in cruce montes, ac natura noſtra, terra antehac exiſtens, ſublimata eſt, ad ſuperna iter faciens, ac profectionẽ ad cœlos inſtituens, omnes iuxtà in ipſa commorantes terrenæ cogitationes, diuinæ adeoq́ cœleſtes factæ ſunt. Inſuper ſi quis fructũ ferat in uitioſitate & in ipſa floreat, imminuitur nunc & deficit ab ipſa. Quando Deus talem inſpexerit, aliã illi eamq́ meliorẽ mentẽ indens, tum montanũ durumq́ eius cor, terreſtria ſpirans, concutiẽ et cõmouetur à ſtatu, qui in eo eſt, mali.

A facie iræ eius quis ſubſiſtet?] Etiamſi in pleriſq́ ſcripturæ locis, facies Dei, de ſupplicium adferente potentia uſurpet, interdũ tamen lætioribus rebus etiam accommodata reperiẽ. ut in eo loco: Oſtende faciem tuã & ſeruabimur. &, Faciem tuam quur *Pſal. 79* auertis? Quare quũ hic dixiſſet, à facie, adiunxit, iræ. Quis inquit ſubſiſtet, ſi quando faciem ſuam iræ plenã nobis oſtẽdat? Videt igitur & unigenitus Dei filius, facies eſſe patris, tanq́ character & forma ſubſtantiæ eius, ipſiusq́ manifeſtator, idem punire et ſeruare. Ille nanq́, inquit, poſitus eſt in ruinam & reſurrectionem multorum. *Luc. 2*

Et quis opponet ſeſe iræ concitati animi eius?] Epitaſin quandam hic exhibet, iræ concitati animi eius, dicens: Forſan ideo, quod ſecundum aliquos θυμὸς, id eſt, concitatus animus ſeu furor, ſit principiũ quidẽ perturbationis, quæ fit ex inflammatione uel ſuffumigatione feruẽtis ſanguinis circum cor: Ira uerò ſit animus uel impetus irarum, ad efficiendũ quicq́. Propterea hic dixit, In ira indignationis eius: hoc eſt, quũ indignabũdus & ira æſtuãs animus etiã opa facit, quibus ultionẽ ſumat, hoſtesq́ ſuos cõturbet. Quis tum opponet ſeſe, ut auertat manũ eius, & pœnã imminentẽ auferat?

Impetus animi eius liquefacit principatus, petræq́ contritæ ſunt ab ipſo.] Amplißima, inquit, imperia ſubiugata ſibi, quæ rupium habere robur putabantur, cõterit & diſſoluit cõcitatus animus eius: eademq́ liquefacit, ut ceram ignis. meritò igitur nemo illi reſiſtet. Quin etiam principatus tenebrarũ ac poteſtates diſſoluit animus eius, B quando demiſit eos in abyſſum. Iudaicos item magiſtratus diruit, ppter ſcelus, quod Dominum crucifigendo patrarunt. Deinde petræ etiam contritæ ſunt: partim re uera petræ ſenſibus obiectæ, temporibus ſupplicij in cruce Domini noſtri: partim duris cordibus exiſtentes gentes, uerbo euangelij accepto. Porrò quum in nobis intellectus uel mens dominatur, unus eſt ille principatus, unicum imperiũ, propterea ipſum non liquitur. Quando uerò impetus & ardor animi, unà cum cupiditate potitur ſceptris, en multi in nobis dominatus, multa imperia, quæ liquefacit Domini cõcitatus animus, ſeu indignatio in mentem noſtram accepta, dicente Domino interdum ad eos qui noluerunt eum regnare ſuper ſe: Adducite & mactate. Interdum uerò diſſe- *Luc. 19* cabit talem mentem, & portionem eius cum hypocritis ponet: illic eſt fletus & ſtri- *Matt. 24* dor dentium. Confringuntur etiam petræ à tali indignatione ſeu impetu Domini, ipſi nimirum graues admodum, anxij & ſeueri in uitijs habitus.

Benignus eſt Dominus expectantibus ipſum in die tribulationis.] Poſtquam horrenda commemorauit, ac impetus ſeu ardores animi, & iræ Dei meminit, multæq́ atrocitatis: ut ne durũ quempiã & prauum, peruerſumq́ quidam arbitrẽtur Deum (id quod Simonis & Marcionis ſectatores paſsi ſunt) quæ ad manſuetudinem & benignitatem eius pertinent nunc adducit, & ait: Etiamſi ingentem quampiã & intolerabilem Domini indignationem dixerim, hoſtibus tamẽ eius huiuſmodi indignatio ſegregata, definitaq́ eſt: ſiue illis qui nedum mala operantur, uerum etiam iniquo animo ferunt caſtigationem, qua propter talia crimina ſua puniuntur, atq́ uituperãt Deum, conuicijs laceſſunt, ac faſtidiunt eius diſpenſationem. Etenim expectantibus ipſum in die tribulationis, hoc eſt, caſtigationem ab ipſo adductam placida mẽte ſuſtinentibus, tolerantibusq́ ipſum ceu caſtigantẽ patrem, talibus inquam benignus, manſuetus, clemens eſt. Vel expectantibus ipſum, pro, diuinã ipſam ab eo conſolationem excipientibus, & ad ipſum tantummodo defigentibus oculos, nec ad alia uel dęmonũ uel hominũ auxilia reſpicientibus. Tale eſt quod propheta inquit: Expectãs expectaui Dñm. hinc ſubdit, Et attẽdit mihi. Et reduxit me è loco miſeriæ. Quiſquis eñ ipſum præſtolat auxiliatorẽ, exaudit, ipſiusq́ benignitate fruit. Et, cognoſcit Dñs colẽtes ipſum, hoc eſt, diligit, et in ſuũ ius & curã accipit deuenerãtes eũ, ac propterea non delinquẽtes: ſeu piè, cumq́ timore et reuentia accipiẽtes, quę illis adlegat Deus.

In diluuio profectionis, finem faciet cum excitatis aduersus ipsum.] Quũ demonstrasset quod Deus pijs sese offerret, adeoq; suis cultoribus, nũc rursus suum erga impios excursum etiam enarrat, inquiẽs: quod Deus excitatis erga se, hoc est, duræ seruicis hominibus, ac ueluti prauis seruis insurgentibus contra diuiuam eius legem, finem faciat, hoc est, funditus perdat, perniciem eis faciat: in diluuio profectionis suæ, id est, dum iter facit, & mouetur aliqua ex parte contra ipsos, quemadmodũ aqua uio lenta per decliue seu præceps acta, submergens ea quæ sibi subiecta reppererit, A

Et hostes eius persequentur tenebræ.] Hoc proprium calamitatis est, quod qui in tribulationibus & adflictionibus sint, mẽte obfuscent, quadã caligine obducti, ut etiã in die ueluti in nocte agant. Porrò unigenitus Dei filius, perpetuò in se insurgentes, & ab se deficientes dæmones confecit exterminauitq;, diluuio profectionis suæ, hoc est, baptismate quo baptisatus est, profectus è sinu patris ad nos usq;: hos et tenebrę persequent, exteriores nimirũ ipsis paratę. Insuper pharisæos, scribas & id genus, cæteros, in ipsum cõcitatos, inobedientes, huiusmodi tenebræ ad interitũ usq; apprehendẽrũt, mẽtes illorũ excæcates, q̃d non audiuerint dicentẽ, Ego sum lux mũdi. Et, Vsque dũ lumen habetis, in lumine ambulate, ut ne tenebrę uos apprehendãt. Ad hęc in nobis etiã ipsis lachrymarũ est diluuiũ, habẽs profectionẽ seu iter, hoc est, motũ in uirtutibus: q̃d intra nos dæmonẽ spirantes cogitationes excitatas cõficiet, delebit, extermi nabit. Inimicos aũt Dei persequent tenebrę, ipsum nẽpe peccatũ, cõscientię caliginẽ ac tenebras inducẽs, tũ sua deformitate tantũ nõ cõpellens ad formosa uirtutis opera. Ioan. 8 Ioan. 12

Quid cogitatis aduersus Dominum?] De Deo interrogat hunc ad modum: Qualem ipsum habere potentiam existimatis?

Consummationem ipse faciet: non bis ultionem sumet de eadem re, in tribulatione.] Quum interrogasset, ipse sibi respondet. Talis est, inquit, potentia Dei, ut si aliquem punire pro meritis uelit, hoc ipsum simul cumulatè una plaga perficiat, nec altera uindicta opus habeat, semel quadántenus ipsum conficiens. Quidam sic legerunt: Quid ratiocinamini, quid cogitatis erga Dominum? An ne quod ipse sit finem nobiscum facturus? Hactenus per interrogationem. Deinde respõdet: Non sumet ultionem bina uice, idem ob delictum, per tribulationem. Affirmant ergo hæc ad Israelitas dici. Postquam enim Salmanasar decem tribus captiuas duxisset, captis una ab eodem aliquot Iudææ ciuitatibus, metuerunt sibi admodum relicti passim, ne ad sese fors reuerterentur Babylonij, hinc ad finitimas regiones aufugerunt, atque cum gentibus polluebantur. Consolatur itaque eos propheta dicens: Quid cogitatis Dominum inhumanũ esse, ipsumq; uos extincturum, ac in perniciem traditurũ? Haud fiet hoc. Non enim bis sese uindicabit ob eandem rem, secundas super nos inducens tribulationes. Semel, inquit, uos puniuit, quare nõ iterabit plagam. Ad gentes igitur ne accedite, sed Dominũ expectate, qui expectantibus se, & bonus & benignus est. B

Quoniam usque ad fundamẽta sua diruetur.] Vel à Deo punitus, uel ipsa Nineui. Ab hoc enim loco apertè palàm de ipsa & ad ipsam uerba facit. Ait ergo: Quod subrutis fundamentis, ac solidis illis mœnibus, splendidisq; ædibus, solo æquabitur, hoc est, planè desolabitur ciuitas ista magna, neque ad habitandum cõmoda propter uastationem: neq; ad agriculturam, propter ruinas ædificiorum, collapsumq;.

Et ueluti smilax expãsa comedet.] Smilax plãta est hederę similis, perpetuò sursum tendẽs, subtilib. ramis, quę proximè astant plãtas cõprehendẽs, maximè uerò paliuros, adeò ut illos quidẽ feriat, ipsa tamẽ suo etiã tẽpore geat. Huiusmodi sanè erat Babylõ, nũq; nõ ad altiora scãdere uolẽs, ac undiq; potẽtię suę retia extendẽs, ut deprimerent et suffocarent ab ipsa cõprehensi, nec pauca regna dissoluerent. Comedet ita q; ipsa à Persis et Medis, Cyro ipsorũ impatore mouẽte bellũ, id ẽ, obscurabit, regno uiduata.

Et ueluti stipula ariditate referta.] Propterea et igni hostiũ tradet in comestionem.

Equo egredietur cogitatio cõtra Dominũ praua consultãs & contraria.] Ad ipsum Nineui uerba faciens, causas deuastationis eius subindicat: Quia, inquit, Deo tradente in manus tuas Israelitas, non ipsi erexisti trophæum, non retulisti ei acceptam uictoriam, sed tuæ potentiæ imputasti: Deum uerò imbecillum esse cogitasti, ut qui non posset seruare confidentes ipsi. Vnde & Sennacherem Ezeciæ, inquit, dicite: Hæc dicit rex magnus, Ne te decipsat Deus tuus, eo q̃d fiducią in ipsum colloces. 1. Par. 32

Nam

Nam nõ eripiet Israelem ex manu mea. Huius etiam dux & subimperator Rhapsaces, talia pleraq; blasphemauit. Hanc itaq; eius arrogantiam submonstrans Deus, per prophetã inquit: Visitabo super intellectũ, magnũ nempe regem Assyriorũ, Acrursum docens ipsum, quod non propria uirtute gesserit quæ gesit, sed Dei permissu: Ne glorificetur, inquit, securis, citra ferientem per ipsam. Nonne exaltabitur sine trahente ipsam? Diruta est etiam, Dominũ occidens synagoga, ad usq; fundamenta: id est, usq; ad sacrificia, & omnẽ legalem cultum uel obseruantiã: in his enim uidebant ambulare. Atqui circumeuntes mare & aridam ut unum aliquem proselytum faciãt, ac postea ipsum filium gehennæ constituunt, smilax fuerunt expansa suffocans sub se comprehensos: ac ueluti arida stipula, neque fusceperunt descendentem pluuiam, neq; aquam salientem in uitam æternã. Cogitauerunt autem contra Dominũ praua & aduersa, ut uidelicet pro beneficijs quæ acceperãt, ipsum neci darent, eam ob rem comedentur ab igni Romanorũ, & postremò & perpetuò daturo. Smilaci præterea æquiparant, qui caritatem simulantes, & complectentes per blandicias proximũ, ac interim quæ ad perniciem eorũ faciant meditantes, consulentesq;: ex his egreditur ratiocinatio contra Dominũ praua et contraria. Rectus enim Dominus, ipsi uerò distorti: ac Dominus caritas est, ipsi uerò caritatis hostes. Fraudulenta & iniusta deceptio item smilax est cuncta apprehendens, cogitans aduersus Dominũ praua, nimirum q̃d nulla nostrarũ hoc in mundo rerũ cura tangat. Neq; eñ fraudi, turpiq; quæstui nimiũ inhiãs, plura semper possidere meditãs, uere credit esse prouidentiã: quod etiãsi fingat, diuersum tamẽ operibus ostẽdit, eo q̃d iustus quidẽ Dñs & iusticiã dilexit, auarus aũt circunscriptor, iniustus & iniusticias diligẽs. Absumetur igitur tandẽ talis smilax ipsa à sese: alter enim impostor ab altero fraudulentiore capitur. A

Hæc dicit Dominus imperans aquis multis, & sic separabuntur.] Aquas multas Persas & Medos appellat, qui contra Nineui bellum gessere, quorum Dominus etiã imperator fuit, ducens illos aduersum eam urbem. Qui & à Domino diuidentur, id est, in ordinem digerentur & separabuntur, ceu ab imperatore quodam, ut hunc locum illa quidem pars obsideat, illum uerò ista. B

Et fama tua posthac non audietur amplius.] Celebris enim antea existens propter potentiam tuam, non porrò auditum & famam talem habebis. Vel quod non ulterius obedient & seruiẽt tibi, qui antea obedierunt & seruierunt. Dominatur autem aquarum multarum Dominus, quæ sunt baptismatis, quas sic disponit & ordine digerit ut ubiq; sint: Docete enim, inquit, omnes gentes, baptisantes eos: ut ita multa sint baptismata, quorumlibet puta & singulorum ubicunq; degentiũ. Siquidẽ unum baptisma dictũ est, æquè atq; una fides, propter dogma nempe in sacris, unum existens in omni ecclesia, quę acceperit baptismum per inuocationem trinitatis mortem, ita Domini & resurrectionẽ exprimendo, per trinam illam demersionẽ & extractionem. Et quia semel cuiuis fidelium datum est, dicere queat aliquis, unũ propterea dici. Sic baptismi quidem multi sunt, quandoquidem & baptisati multi. Aliàs aquæ baptismatum hoc etiam modo à Domino dislocíantur: ut quum duplices nos simus, utpote ex animo & corpore, corporis quidem purgatio per aquam, animi uerò per spiritum perficiatur. Deinde ad satanan etiam ista flecti queunt: Auditus tuus non audietur amplius, non enim amplius sacra dæmonibus fiunt. Aquas præterea multas scriptura tentationes esse nouit, ut illic: Veruntamen in diluuio aquarum multarũ, ad eum nõ appropinquabũt. Inundatio eñ tentationũ, etiãsi multę et alię post alias sint, proxime tamẽ sanctũ uirũ nõ erũt. Infit ergo, quod tentationibus imperet Dñs: Ea enim ipse dispensans nostrã salutẽ et probationẽ, has super nos duci permittit. Disgregabunt aũt illę, hoc est, discindent, et cõtinuitas ipsarũ distinctionẽ habebit, idq; diuino consilio, non humana prudentia uel sacrificio: ipse nanq; ferit, & rursum sanat. Deut. 32 Psal. 31

Nunc q; conteram uirgam eius ab te.] Ad Israelem cõuertit sermonem: Regnum, inquit, Nineui & potestatem, hanc enim uirgam nominauit, conterã ab te. Vel uirgam ipsius Israel, qua castigatur, conteram abs te ô Nineui, ut eam porrò non teneas, quo per eam Israelem castiges. Ad humanam itidem naturam dicere Dominus possit, quod uirgam diaboli, peccatum dico, in quo interficiebat uos, confringã. stimulus enim mortis peccatum est. Conteram autem hoc abs te, hoc est, te induens, & per te

iuctans aduersus principatus & potestates, easq; spolias et triumphans in cruce. Virga uerò diaboli sunt tentationes, per quas hominem permouet, ut conuincietur Deo, perinde ac in Iobo contigit: quam uirgam conterit Dominus quum docet: Ne terreamini ab ijs qui occidunt corpus, animam aũt occidere non possunt. Et, In patientia uestra possidebitis animas uestras. Et, Quum maledicentia peteretur, maledicentiam non regessit: dum pateretur, nihil minatus est. A

Luc. 12
Ibid. 21
1. Pet. 2

Et uincula tua dirumpam.] Ad Israelem hæc loquitur. Habuisti quidem potentiã & tyrannidem Nineui urbis, ueluti quosdã nexus detinentes te, ut seruires ipsi, neq; quicquam libere transigere posses: hanc ergo potentiam, tale imperium dirumpam, tradens ipsum Persæ. Quod si ad Nineui urbem hæc uerba fiant, intelliges uincula, nõ quibus detinebatur, sedenim quibus detinebat potius alias gentes, adeoq; ipsum Israelem. Grandes etiam nexus humanæ naturæ ipsa inobedientia iniecit, detinens ipsam in terra. Propter ipsam enim audiuit à Domino: Terra es, & cætera. Enimuerò postquam cœlestis seruator noster forma serui accepta, factus est obediens usq; ad mortẽ, dirupit inobediẽtię ista uincula: exaltatusq; in cœlũ, omnia trahit ad seipsum.

Gen. 3

Et mandabit de te Dominus.] Cyro mandabit de te ô Israel, ut dimittat te ab captiuitate. Quomodo autem mandabit? Certè non prophetas mittendo, sed animũ eius inuisibiliter, per sua quæ nouit iudicia contingendo, maximè quũ idololatra esset, & indignus quem per suos prophetas conueniret. Hanc ad rationẽ ceto demandauit, ut deuoraret Ionã: præterea cucurbitæ, ut præberet umbrã Ionæ: ac uermi præcepit, ut ferret cucurbitã. Adhæc ciuitati Nineui dicit: Quoniã de te Dominus Cyro imperabit, ut copias suas aduersum te armet. Mandabit etiam angelis suis Dominus de humana natura, ut ipsam in omnibus uijs custodiant: cuilibet enim, etiã ijs qui in ecclesia parui sunt, angelus segregatus attributusq; est, uti didicimus. Forsan & ad doctrinã seruatoris relationẽ, pphetia hęc habet. Postq; eñ naturã nostrã assumpsit, confortauitq; ipsam, et potentiorẽ reddidit, tantũ nõ hoc dicit: Legis mãdata uetéris naturæ fuerũt in Adã condẽnatę et imbecillis, de te aũt noua facta, per nouũ Adã, alia dabit in mandatis Dñs Iesus. Dictũ est ueteribus, Nõ peierabis. Ego aũt dico uobis, nõ esse iurandũ omnino, & cætera. Poterit etiã hęc dicere ad eum, q in tentationibus est cõstitutus: Quoniã mãdauit de te angelis, ut flagellũ nõ accedat ad tabernaculũ tuũ. B

Matt. 5

Non seminabitur amplius ex nomine tuo.] Siquidem ad Nineui sermo est, hæc poterit esse sententia. Semen alicuius mortaliũ posthac ex nomine tuo, nõ appellabit. Mos enim erat subditis, à maioribus dominãtibus nomenclaturas adipisci: Sic à Babylone Babylonij, à Cyro Persæ, ab Alexandro Macedone, Macedones, ab Romanis Romani sunt dicti. Secundũ hanc rationẽ, Paulus quoq; Romanus erat. Nõ igitur, inquit, posthac ita dominaberis, ut ex nomine tuo uocenẽ subditi. Sin ad Israelẽ hęc dicant, accipies ita, nempe: Quod postq; liberatus fueris ab Cyro, non porrò ex nomine tuo, hoc est, Israelita quispiam dispergeẽ in captiuitatẽ. etsi eñ deinceps debellati fuerunt ab Antiocho, alijsq; confinibus gentibus, uniuersalis tamen ipsis non obtigit dispersio. Atq; cũ fiducia hoc affirmare queas, quod neq; unquã uerè Israelita dispergaẽ. non eñ oñes qui ex Israel, Israelitę sunt. Vnde et Dñs etiã dixit: Ecce uerè Israelita hic, quasi quidã falso Israelitæ forent. Proinde qui etiamnũ in uniuersum terrarũ orbem dispersi sunt, nõ sunt ueri Israelitæ, sed nothi, aliâs & ipsi unà cum Nathanaële dixissent: Tu es filius Dei, tu es rex Israelis. Ante Christi porrò aduentũ in carne, mortaliũ genus dispersum erat in multas & uarias, de uarijs dijs, opiniones: in Christo aũt unitũ est ad diuinã ueram naturã, ac uerũ Dei cultũ addidicit. Propterea dicitur, Non spargeẽ ex nomine tuo posthac, id est, homo (huius enim nomẽ ad nostram naturã pertinet,) nõ dispergeẽ in multas opiniones & uana spectra, Ad tentatũ etiam, & secũ ambigentẽ, quod lucrũ ex tẽtationibus me manebit? ait. Hoc lucraberis, q̃d nõ ultrà humana in te cogitatio spargeẽ. Hinc & Iob, post tentationẽ, Putaui, inquit, meipsum terram & cinerem. Abiecíq; meipsum, & liquefactus sum. quanto nanque magis exterior homo corrumpitur, tanto magis interior renouatur.

Ioan. 1

Edomo dei tui extirpabo sculptilia, et cõflatilia ponã sepulturã tuã.] Non pauci Israelitarũ, etiam post captiuitatẽ, idolis seruiebant, ne sic quidẽ ex ea captiuitate sobrij facti. Vnde admirandus ille Iosias omnia idola sustulit, uasaq; ipsorũ exusserit, puluerẽ eorum

A eorum in faciem monumentorum, ad sacra facientes ipsis pertinentium dispergens, disseminansq;. Atq; hoc est quod ait: Ponam seu faciam sepulturam tuã, puluerẽ deorum admiscendo puluere idololatrarum. Ad Nineui hæc uerba etiã transferri queãt hunc ad modum: Deos tuos ad perniciem, ad exterminationem tradam: unde tu metuens, nequando spolia hostilia fiant, defodies eos ueluti in sepulchris aggere congestis. Fortasse autem, quia idolorũ cultores in manus hostium à Deo tradebantur, ait: Hæc idola ponam sepulchrum tuum, id est, mortis conciliatores, autoresúe, ipsaq; tibi sepulchrũ fient. Porrò spiritus calumnians diabolus, Deus erat humanæ naturæ. Talis Dei domus est uniuersus mundus, ex quo omnis idololatria per Christum excisa est. Bella insuper est promissio, quam promittit, qui cuncta idola extirpat, naturæ nostræ, dum ait: Ponam sepulturam tuam, id est, occidam ueterem hominem: & tumulo te condam, ut renouem & resuscitem. nam mortui sumus & consepulti sumus Christo per baptisma. Ex mente itidem nostra, quæ domus Dei extructa est, extirpabuntur etiam sculptilia, rhetorica uidelicet splendidè dicendi uenustas: & conflatilia, hoc est, philosophorum opiniones, per demonstratiua, ut ipsi uocant, compendia uel artes, ceu quasdam incẽsiones exhibitas. Tum uerò tumulatur intellectus noster, siue mens, quando nihil sapimus proprium & humanum, perinde atq; Salomon etiam ait: Affectus hominis non est in me. Fides enim, est sepultura mentis, cui non permissum, ut moueatur, cogitet in animo, & uarijs curiosè sit dedita.

Rom. 6.

Quoniam ueloces ecce super montes pedes euangelisantis, denũciantisq; pacem. Propemodum in foribus existentia bona monstrat. Ecce enim, inquit, ecce ueniet nuncius annuncians Cyri contra Nineuitas expeditionẽ, & captionẽ urbis Nineui, quæ pax erat Israelitis. Liberabo eos ab captiuitate. Super mõtes dicit: siue quod ipsa uia à Nineui aduscq; Hierusalẽ sit montana: siue quod qui à montibus aliquid denunciant, ceu ex locis qui uideri planè nequeant, signa faciant, per quæ in imo agentibus suam denũciationem significant. Pedes Domini sunt apostoli, qui missi sunt ad montes, ad gentes ipsas, quæ sunt intellectualium ferarum habitacula, docẽtes eos. Atqui B Dominus annũciabat pacem, ac per omnia quæ cùm docuit, tum fecit, pacem nobis apud patrem suũ peperit: Vt & ipsi in nobis, inquit, unum sint. Apertissimè autẽ mutuam prædicabat pacem inter fideles, quũ diceret: Ab eo qui tua tollit, ne repete. Volentiq; tecum apud iudicem delitigare, ac tunicam tuam capere, dimitte ei & palliũ. Annũciabat autem hæc, tanquam nihil à sese dicens, uerumenim quæ spiritus sancti essent, prædicans. Ioannis etiã baptistæ pedes ueloces fuerunt, super montes, pharisæos dico, concionantis uerã pacem, Christũ, quibus & dicebat: Generationes uiperarũ, parate uiã Domini, rectas facite semitas eius. Omnis uallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabit. Nemo aũt prædicare pacẽ in terra infrà agens potest, dum terrenis rebus affixus est: propter enim huius terræ facultates, fuscitantur bella. Quocirca si annunciaturus es pacem, & tibiipsi & proximis tuis, subleua te, erige te in altũ ab terra & boni eius, nimirũ à diuitijs & gloria. Ascende super montes cœlestes, quò Dauides etiã oculos suos tollens, sperabat inde sibi uenturũ auxilium. Huic & docto res aduertant animum, ut super montes altæ politiæ constituti, sic annuncient pacem populis: quod ipsis etiam per gradum & ascensionem cathedræ demonstratur.

Ioan. 16.
Matth. 5.
Luc. 3.

Celebra Iuda festiuitates tuas.] Quum enim in captiuitate esses, prohibebaris celebrare festiuitates, lex enim in Hierusalem præcipiebat celebrare festa: Propterea & super flumina Babylonis suspenderunt olim organa ad salices, & non licebat eis cane re canticum Domini in terra aliena. Nunc liberatus à captiuitate, citra impedimentũ celebra ferias tuas. Hæc aũt uel prophera dicit, uel angelus prædicans, omnisq; qui mente intelligitur, Iudas, uel confitens Deum. Inquantũ enim est in Babylone, id est, confusione, in ipsa terra à Deo aliena, non potest celebrare festiuitates suas: neq; pascha, transitus & egressus illas ferias (non enim euasit neq; egressus est peccatũ:) neq; hebdomadarũ ferias, quæ est Pentecoste, nam extra spiritus sabbatismum est, non tollens Christi iugũ, apud quem inuenitur requies: neq; scenopegiæ, hoc est, attegiarũ festũ. nõ enim ceu tabernaculũ peregrinationis, sed ueluti stabilem habitationem hunc mundũ inhabitat. Neq; resurrectionis & uitę, & post hanc futurę meminit, quando cuiuslibet uas nouũ & incorruptibile cõpaginabit. At ubi liberatus fuerit à seruitute

confusi peccati, tum demum celebrare iubetur ferias suas, quas diximus. Tres autem illæ feriæ omnium in lege maximæ extiterunt. A

Redde uota tua.] Hoc est, promissiones quas promisisti, reple, sacra faciens, aliaq; legitima persequens. Promiserant enim quum in captiuitate essent, sese multam Deo reddituros gratiam, multaq; dona, gratitudinis symbola, si in patriam reuerterentur, perinde ac in psalmo sexagesimoquinto, & sexagesimosexto inueniemus.

Quoniam non amplius adijcient, ut pertranseant ad inueterationem.] Hoc est, non porrò hostes tui diu perseuerabunt, neq; stabilietur ipsis felicitas: cæterùm ipsi celeriter etiam interibunt, ac lætitia eorum & luxus perdetur simul. Vel quod confitientis Deum festiuitates non inueterascent, non peruenient ad inueterationem: semper enim de die in diem renouatur, iuxta imaginem conditoris sui.

CAPVT II.

COnfecta est, consumpta est.] Nineui uidelicet eiusq; princeps, ut non amplius tibi timor sit ex ipsis. Vel peccatum, uel impietas.

Ascendit insufflans in faciem tuam, eripiens ex tribulatione.] Ascendit, inquit, contra Nineui Cyrus, qui insufflans & uentulum faciens faciei tuæ, eripuit te ex adflictione. Insufflare autē ex Iudaica quadā consuetudine dixit, quibus dilacerare quoq; pallia in more erat. Sic & in languentiū uultus insufflabant, id quod exorcistæ potissimum faciebant. Sunt qui hæc ad Deum pertinere putant, qui proprio nutu, ceu flamine quodam seu flatu usus, uiuificauit denuò populum, ueluti mortuum, quemadmodum & Iezeciel ait, mortuis ossibus hos comparans: perinde atq; Adamo insufflans spiritum uitæ, creauit in ipso animam uiuentem. Ascendit etiā Christus ex mortuis submergens eum, cui mortis erat imperiū, Assyrium istum, qui mēte cogitatur,
Ioan.20. satanam. Inflauitq; discipulis in faciē, pacem illis exoptans: Gauisi sunt enim discipuli, dominum suum conspicati. Nam simulatq; Adam imaginem perdidit, quā per diuinam insufflationem acceperat, rectè & pulchrè Christus illam renouans, sacris suis tradidit apostolis, per ipsos cunctis credentibus. B

Contēplare iter.] Ad Iuda hæc dicit, præcipiēs ipsi circūspicere per uias, & expectare nūcios, ac bonas ab illis accipere annūciationes. Vel ueluti reducēdo ex captiuitate hęc dicit populo: Contēplare, circunspice, quàm sit facilis & concisa breuisq; uia.
Iob.40. Constringe lumbos fortiter, confortare robore nimis.] Pro eo quod est, priorē de-
Eph.6. pone formidinē, & confortare lumbis tuis, eos circumcingens. Sic & Iobo Dominus ait: Succingere, ut uir, lumbos tuos. Et Paulus: Circuncingite lumbos uestros in ueritate. Proinde & hic eos fortes esse & cōfidentes iubet, priore metu deposito. Vel perinde est ac si dicat: Parate uos ad iter reditus. Lumborū enim dominari per zonam, eosq; circuncingere, iter facientium forma est: quippe quia diffluens tunica ad professionē laboribus defatigat, aduersum quos succinctus fortiter perdura. Deinde cuilibet nostrūm dat in mandatis, contemplare uiam, Christum, ut in ipso circumambules. Vel adhortans nos ad considerationem mysterij de Christo, ait: Addisce uiam. Quia uerò per uitam actuosam ascendimus ad diuinarum rerum contemplationē, ac citra sanctificationem nemo Dominū uideat, inquit: Dominare lumbis, in quibus est cupiditas & libido. Porrò, quum natura nobis insita propemodū perturbatione, admoniti, dicere consueuimus: Non possum naturali affectui reniti, ostendit quomodo dominabimur: Valde, inquit, fortis esto, fortitudinem uirilē adsume, hoc est, ne moliter, ne laxè, sed acriter, sed uehemēter resistas, idq; in robore, hoc est, Christo, qui naturam nostrā confortauit, potentioremq; reddidit dum eam adsumpsit, deitatiq; uniuit. Nam etiamsi sine hoc fortis fueris, nihil tamē poteris. Hanc ob causam nemo inter incredulos uirgo est, non enim in robore Christo, confortantur.

Eo quod auertit Dominus iniuriam Iacob, quemadmodum iniuriam Israel.] Iacob quidem decem tribus appellat, Israel uerò duas in Hierosolymis. Decē enim prius captæ sunt à Babylonijs, duæ uerò postea, Nabuchodonosor Hierosolyma inuadente martijs copijs. Quādoquidem ergo Cyrus duodecim tribubus unà permisit reditum, quoniam, inquit, auertit Dominus iniuriam Iacob, hoc est, abstulit captiuitatē & seruitutem decem tribuū, æquè atq; duarum Israelis, ac in suā terrā transtulit & patriam. Nam iniuria erat liberis hominibus ex Abrahamo propagatis, seruitus, quę nō decebat

A decebat eos. Vel hunc ad modum intelligere licet: Postquam nomen Iacob, ipsi patriarchæ à patribus impositum est, nomen uerò Israel à Deo, unde & hoc ipsum honoratius altero erat, nominat quidē hic uniuersum populū humano nomine, dicens, Quod iniuriam siue seruitutē Iacob, hoc est, totius populi auerterit Dominus, tanq; iniuria fōret illius patriarchę, qui uirtutis ergò Israel agnominatus est: perinde atque ille iniuria adficiatur, qui omni honore dignus est. Huius gratia, posteris eius parsum est. Iniuria Iacob, hoc est, actiui, constituti ut supplantet adfectus, seruiendo turbanti & prauo alicui operi: quemadmodū iniuriā Israelis, hoc est, in contēplatione agentis, dum succumbit falso uanoq; dogmati, has iniurias auertit Dominus, operibus accōmodato Iacob mandata impertiens, quæ ipse faciens liber fiat: in contemplationē uerò nectenti moram, illustrans mentem ad recta & firma ecclesiæ decreta.

Quoniam excutientes excusserunt eos, & palmites eorū perdiderunt. Arma potentiæ eius ex hominibus.] Quemadmodū, inquit, uitis excutientes palmites, fructū corrumpunt: sic & Persæ Babylonios infringentes, eorumq; regnū excutientes perdiderunt, quod erat fructus palmitum eorum. Quinam ueræ palmites fuerint, interpretatur ipse, dum inquit, Quoniam arma potentiæ eius non ex Deo, sed hominibus: humanis enim uiribus imperabant. Nam arma potentiæ seu imperij eius, Babyloniorum uidelicet populi, fortes armatos appellat. Subdit igitur:

Viros potentes, illudentes igni.] Vt nemo arbitretur Babylonios ceu imbelles à Persis deuictos, suprà quidem armorū potentiæ meminit: clarius aūt & apertius nūc dicit, Quoniā excusserunt eos uiros, potentes & fortes existentes, adeoq; temerarios & audentes, ut uel aduersus ignē attentare quicquā audeāt, ac ueluti lusum queimpiā putent discriminibus & metui expositā: ideoq; nō propter eorum imbecillitatē Persæ prævaluerunt contra eos, uerumenim propter diuinū iudiciū tradens eos istis in perniciem & interitum. Excusserunt etiam ab Hierusalem Romani deicidas, antea
B quidem plantatos in uineam fructiferam & ueram, iam uerò cōuersos in amaruleniam: Vinum enim eorum, uirus draconū & uenenum aspidum: etenim Domino Deut.32.
fel dederant pro potione. Et palmites ipsorū extra urbē ad mare usq; expassos, perdiderunt: Omnes em̄ ferè in finitimis terris & locis deprehensos interemerūt. Quū deicidæ non habuerint arma potentiæ suæ ex Deo, (Quomodo em̄, quū filium Dei demisissent leto?) sed humanis auxilijs confidebāt, æmulatoribus eos deuastantibus. Illi igitur Domini interfectores, potentes fuerūt, ut qui in lege instituti essent. Fortes ergo fortiter explorabant, & illudebāt Dn̄m, qui ignis est propter diuinitatē: partim undelibet tentātes ipsum, partim uerò Romanis militibus tradētes ad illudendū. Excusserunt etiā mentales (ut ita dicam) Babylonios dæmones, sub Christo stipēdia facientes, ipsis longè à sese remotis, atq; seductione ipsorū repulsa: uitesq; eorū perdiderūt, diuinationes arbitror & incantationes, ex quibus uinum imposturæ generantes homines potabant, quemadmodū & in Osee dicit: Vinum & temulentiā apprehendit Osee 4
cor populi mei. Deinde de satana etiam inquit, Quoniam arma potestatis eius ex hominibus sunt: per nostrā enim desidiam atq; secordiam imperiū possidet. Sunt autē dæmones uiri potentes, carnis nimirū expertes, belligerātes nobiscum, qui carne sumus uestiti. Ludunt aūt in igne animi & concupiscentiæ. Vt uerò uite existente Domino, palmites sunt apostoli, & ubilibet cōstituti fideles corpus eius & mēbra: sic ex opposito, quum uitis fuerit Sodomitica, palmes per consequens ex Gomorrha, eo nimirum uitio excellentes, omnemq; turpitudinis & mali formam inde recipientes.

Habenæ curruum ipsorum, in die apparatus eius. Equites turbabuntur in uijs, & confundentur currus, & complicabuntur in plateis.] Babylonij, inquit, parabunt̄, ut ex equis opponant sese Persis: & habenę curruū eius, & Babylonij nimirū exercitus, in promptu erunt, atenim nihil proderunt. equites enim turbabunt̄ in itinere à multitudine aduentantiū præsentiumq; hostium. Curruū præterea confusio erit, hoc est, concussio complicatorum inter se uicissim, & collisorū inter sese: non in angustis locis, ut quis loci angustias accuset, sed in plateis, adeoq; latis itineribus, ut sit perspicuū à Deo debellari, & equites & curruū ductores. Currus uel plaustrū Domini cōditæ sunt animæ nostræ, quod ipsum, ueluti uerbum, baiulent: ac per ipsum motæ, ceu equis uehantur in contemplatione, omniū sermonū eius participes. Fiunt & currus

Babylonij

Babyloníj príncipis, quando ad irrationales operationes animi noſtri intuentur. Ha A
benæ noſtræ ſunt naturales cogitationes & mandata Domini. Quum igitur iſta ueluti habenæ in nobis parata fuerint, tum ueluti equitãtes in nobis dæmones turbanẽ: & uarijs & diuerſorũ errorum adeoq; uitiorũ itineribus quibus nos agitari perſuaſerunt, currusq; ipſorũ inter ſe mutuo collidunt, complicanturq; in plateis. Quod autẽ dico hunc in modũ ſe gerit. Vitium, quamdiu ipſum acceſſerimus, planũ quiddam uidetur, & æquale ſibijpſi, paciq; deditũ. Quando uerò habenas receperimus, naturaliter quod pulchrum & honeſtũ eſt ſpeculati, à mandatis Dei eò perducti, tum conſpicamur ipſum inæquale, ſibijpſi cõplaudens, et cõplicatum. An nõ uides in plateis adeoq; latis huius uitę uijs proficiſcẽtes, neq; anguſtũ callem cœleſtis, quę ſecundum Deũ eſt uitę, terentes, quõ interdum quidẽ felicitate ac proſperiore fortuna laxati, præ omnibus, ſupraq; omneis efferanẽ? interdum uerò uel modica quadã circunſtantia uel calamitate urgẽte, inuadẽteue, omnibus iuxtà ignobiliores neq; nõ effœminatiores reddunẽ, exiguo admodũ infortunio ſuccumbẽtes, ac uitã ſuam planè perditã exiſtimãtes? Hęc autẽ tũ uidenẽ nobis, quando datas nobis, ut dixi, habenas receperimus, habuerimusq; eas in expedito in die, in lumine noſtrijpſorũ conſcientiæ conſtituti.

Viſio ipſorum ut faces ignis, ac tanquam fulgura diſcurrentia.] Quia currus Nineuitarum & Babyloniorũ hæc & paſſuros retulit: nunc ait, quod nõ imbecilles fuerint, ſed fortes & animoſi, adeò ut uel ignem ex oculis emitterent, ac ueluti quibuſdã lampadibus & coruſcationibus terrerẽt ſubditos: attamẽ in hoſtiũ aſſultu, trepidatio eos continebit. Quidam autem hæc de Perſis intellexerunt, tantum non corporalibus oculis uidente eos propheta, tanquam ignem aduenientes contra Nineui.

Et recordabuntur optimates ipſorũ, fugientq; in die, & languebunt in uia ſua, feſtinabunt ad mœnia, parabuntq; propugnacula ſua.] Nineuitarum, inquit, optimates, propter potentiam ſuam alta ſpirantes, ſuperbientes, omneis cogitationes ciebunt, nullamq; non artem mente ſua uolutabunt, ac fugere in die tentabũt, ueluti duris detenti calamitatibus, uſq; adeò, ut neq; noctem expectent. Non proſperitatem tamen conſequentur, in ea fugæ ſuæ profectione, ſed rurſum ad mœnia feſtinabunt aſcendere, ab illis ſalutem inquiſituri, ac ſuam in urbe cuſtodiã curaturi. Vel cum dicit, Recordabuntur, ſic intelliges, quod animo ſuo ſecum repetent adflictiones quas Iſraelitis intulerunt, blaſphemaruntq;, quibus Deũ exaſperarunt, ſcientes in poſterũ quod Deum pro hoſte ſuo habeant, ac eam ob rem terga fugę dabunt, non clanculum, ſed in die: tanta eos apprehendet trepidatio. Eſt etiam dæmonum uiſio ſeu aſpectus inſtar lampadum per naturam. Videbam emi, inquit, ſatanã de cœlo ut fulgur cadentẽ: forſan propterea quod transformatur in angelum lucis: uel quod fulgura & coruſcationes diſcurſent in regione ſub cœlo, tanq; illic prodeambulent: ſiue quod coruſcationes non ſint ſtabiles, ſed diſcurſantis naturæ, hoc eſt, facilè extinguantur: ſic lumẽ ſatanæ in quod efformatẽ, citra cunctationẽ extinguitur, iuxta id quod dictum eſt: Lumen impiorũ extinguitur. Porrò legiones eius ſatanæ, uel copiæ dæmonũ, recordabuntur potentiæ Domini, ut adeò dicant: Sine, quid nobis & tibi fili Dei? Debilitabunturq; in profectione ſua, quando cũ porcis in mare præcipitatę fuerint: uel quod non ultrà poteſtas illis facta ſit aduerſum homines eundi. Feſtinabũt ergo ut crucem & mortẽ Domini efficiant: hæc enim ueluti mœnia & munimenta ſibi rebanẽ eſſe, perinde quaſi Dominus ignobilis & flagitioſus eſſet futurus. Parauerunt autẽ & propugnacula ſeu præcuſtodias (ſit uenia uerbo) ſiue cunctas iſtas ante crucem illuſiones & opprobria: hęc emi ceu præcautiones quædã fuerunt & crucis & mortis: Siue excubias militum apud monumentũ. Sunt etiam in anima magnates, intellectus & ratio. Reuoluẽt ergo ſecũ propriam dignitatẽ, fugientq; ſeruitutẽ prauorum motuũ, ſimulac dies illis illuxerit: nec emi ut antea, ſic poſthac in tenebris iter faciunt. Et in priore fallaci itinere debilitabunẽ, non amplius in malitia facile adeò currentes. Accelerabunt itaq; ad muros, ipſa nimirũ mandata, quæ nos muri in morem cingunt, & parabũt ſibi propugnacula, naturales ipſas cogitationes. ipſę emi ante mãdata canunt excubias. Præterea ſacrũ baptiſma & unctio, ingentia & ſolida ſunt munimenta, ad quæ feſtinãt, religionis Chriſtianæ nondũ imbuti ſacris, ſimulac agnouerint eum qui ſeruare poteſt, Ieſum. Nec ſimpliciter tamen. priuſquam enim ad baptiſma admittatur,

A tur, primùm cuſtoditur ut ieiunio intendat, ſeſeq; caſtum & purum ut ſeruet illi imperatur, ut in habitum boni perueniat.

Portæ urbium apertæ ſunt, regiæ deciderunt, & ſubſtantia reuelata eſt.] Nineuitæ, inquit, ſeu omnes illorũ ſubditi, ad muros & munimenta aſcendent, ueluti ab illis cuſtodiendi: at nihil illis cõmodabit. Siquidẽ portæ cùm ipſius Nineui tum reliquarum ciuitatũ, aperientur: & regia earum ad hoſtes trãsferetur, ſubijciturq; eis gloria earum cadente, & ſublata: ac uniuerſa illarum ſubſtantia, ſiue theſauri concluſi et obſirmati, retegentur, ut nulli non ſunt conſpicui, exponenturq; in direptionẽ. Portæ urbium ſunt ſenſus animarum, qui aperiuntur dum citra impoſturã rebus agendis inhiant, ac ſine fraude negocia tranſigunt. Tum etiam regiæ peccati in mortali noſtro corpore regnantis intercidunt, putridæ factæ, retegunturq; uirtutis ſubſtantia: tum enim manifeſtum fit peccatum carere bono, adeoq; non ſubſiſtere poſſe: uirtutem autẽ re uera habere baſin, eamq; ſubſiſtere. Quod ipſum & Dauidem ſentire opinor, quũ ad Deũ inquit, Subſtantia mea penes te eſt. Quando emi in Deo eſt homo, tum etiam ſubſiſtit: In ipſo enim, inquit Paulus, uiuimus, mouemur & ſumus. Nam qui eſſe habet, ut rationalis ſit, tumq; in Deo eſt, quum iuxta rationem uiuit, meritò in Deo ſubſiſtit: ut ne dicam, quod in ratione noſtra exiſtentes, in Deo, qui eſt ratio, ſumus. pars enim diuinitatis, noſtra eſt ratio. *Pſal. 38* *Act. 17*

Ipſaq; aſcẽdebat, & ſeruę eius ducebanẽ, quemadmodũ colũbæ gementes in cordibus ſuis.] Quaſi intueaẽ propheta Nineui, quõ in captiuitatẽ abducatur, hęc dicit. Aſcẽdebat, inquit, ueluti in Perſidẽ abducenda, cumq; ipſa municipia, & ſubiectæ eius ciuitates: in cordibus ſuis gementes, hoc eſt, clanculũ murmur & gemitũ columbarũ imitantes. Quando ſubſtãtia uirtutis retegiẽ, aſcendit anima ad diuinos gradus. Nec porrò ancillæ eius, potentię eam ducunt, ſed ducunẽ ab intellectu & ratione, ipſe motus & cupiditas. quocirca nõ iniuria ſunt columbulæ ſpiritus. Neq; emi concupiſcentia tum humanũ diem deſiderat, neq; animus temere iraſciẽ fratri, cæterũ ipſa quidem B
porrò cõcupiſcentia, corã Domino ſemper ſiſtitur: Dñs autẽ ſpiritus eſt, perinde atq; Daniel uir erat deſideriorũ ſpiritus. Animus autẽ iraſciẽ et non peccat, omnẽ uitiorũ bilem euacuãs: æquè atq; Moſes omniũ manſuetiſsimus, armauit Leuitas contra idolorũ cultores: et Phinees et Elias æmulatores, ꝓpterea uocati ſunt. Ad hæc ipſe manſuetudinis ſpiritus exacerbari dicitẽ. Sic igitẽ acceptę columbæ gemũt citra ingentẽ ſtrepitum, cõteſtanturq; Chriſti potentiã, per quã ſunt deuictę. Porrò q Chriſti ſunt, carnem ſuã crucifixerũt cũ cupiditatibus et paſſionibus. Apertę ſunt etiã portæ urbiũ, et munimentorũ mortis, quãdo Dñs mortẽ pro nobis ſuſtinuit: et regia inferni decidit, eiusq; potẽtia cui imperiũ mortis erat, diminuta ẽ. Diuina etiã uerbi ſubſtãtia retecta eſt, cũ ſancta coagmẽtata aĩa, in tenebris et in umbra mortis ſedẽtibus æreas portas cõterẽs, ueclesq; ferreos cõfringẽs, ac propriã uim demonſtrãs. Aĩaq; eius pariter aderat apud inferos mirãda exercẽs, corporiq; in ſepulchro, incorruptibile ipſum cõſeruãs. Prẽterea Dñi aĩa aſcẽdebat ex inferis, à Plutone (ut poëtice loquar:) ſeruęq; eius, nẽpe ſanctorũ aĩę, comitabanẽ eã ueluti colũbę ſimplices et integrę, rectitudine et ſyncerítate refertę, cõcinentes: Vbi ô mors ſtimulus tuus? Vbinã ô inferne uictoria tua?

Et Nineui ceu piſcina aquæ, aquæ eius, & ipſi fugientes non ſteterunt, & non erat reſpiciens.] Peculiarẽ quandã ſignificationẽ coniunctio, et, habet, pro, Atqui Nineui urbis aquæ, hoc eſt, inhabitantes ipſam & cõplentes, tot tantiq; fuerunt multitudine, ut piſcinę comparenẽ aqua refertæ, ebullienti & eiicienti lymphas ſuperfluas. Etenim multiplicato populo, coloniã non deduxerũt, ſed tot tantiq; ex æquo ad fugam reſpicientes, non ſteterũt, ſed in ea quæ ante ſeſe eſſent, oculorũ aciem direxerũt, contemplantes ubi quóue fugiant. Gentiũ item eccleſia (quæ & ipſa eſt gentilis Nineui) baptiſmatis aquas habet, eiusq; habitatores, declinantes uitia, non figunt gradum, ut ne patiantur quod uxor Loti. Nec eſt inter eos qui retroſpiciat: non enim admouentes manũ ad aratrum retrorſum poſt ſe tuenẽ, ſed eorum quę ſunt ponẽ & à tergo obliti, ad ea quæ ſunt ante ſe & à facie, ſe accommodantes, ſic currunt palãm.

Diripiebant argentum, diripiebant aurum, neq; finis erat mundi eius.] Priorẽ Nineuitarũ explicat iniuriam & circunſcriptionem, quodq; ex rapinis eas colleg erint. Neq; poteſt quiſq; eorum dicere, quod propter penuriã uel egeſtatem ea diripuerint, tolera-

tolerabilius enim hoc fuiſſet malum: ſed per iniuriã, & quia uoluerint habere diuerſos eosq; precioſos ornatus. Non erat enim, inquit, finis ornatus eius. Effœminatè nanq;, ſeu fœminarũ inſtar, uiri, propter molliciem & ſtulticiam ornabantur. A

Grauata ſunt ſuper omnia uaſa deſiderabilia ipſorum.] Hoc eſt, ornatus quo exornabant corpora ſua grande habebat pondus, hoc eſt, tumorem, opumq; & abundantiæ indicium, adeò erat exuberans & ſumptuoſus, ſuper omnia uaſa precioſa eorum, quæ & ipſa tamen deſiderabilia erant, id eſt, ſuperfluo luxu ad delicias parata. Mundus itaq; ille, ſiue ornatus ea uaſa exuperauit. Vel ſic etiã intelliges. Quæ ipſi precioſa Nineuitæ congregauerant, ac repoſuerant ad theſaurũ, hoſtes accipient ipſis deuictis, inq; ſuam ea terram aſportabunt, pondere ſuo grauantia ferentes ipſa. Porrò futurorum, quaſi exacta ſint mentionem facit, iuxta ſcripturæ proprietatem. Grauata ſunt enim, pro grauabuntur dixit. Gentes itidem, quæ antehac idolorum fuere cultrices, nunc autem Chriſto credẽtium numero inſertæ, cùm argentum, hoc eſt, legis oracula, tum aurum, hoc eſt, puram umbraq; expertem euangelij gratiam diripiunt, pulchra inſatiabilitate languentes: propterea exornatur etiam eccleſia, adeò ut non ſit finis mundi ipſius. Nam mundus ſiue ornatus eius eſt ipſum uerbi regnum, habitantis in nobis, cuius regni non erit finis. Talis proinde mundus etiam grauis eſt & ponderoſus: non enim circunfertur omni uento doctrinæ, ſed grauitatem & pondus habet, ſuper omnia philoſophica dogmata, quæ uaſa fuerunt gentium precioſa. Præterea dæmones antea ſanè argentum diripiebant & aurum, uerbum nempe in actione conſiſtentis & ſpeculatione uitæ, captiuantes, ſapientia græcorũ non ritè uſi: nunc grauiora facta ſunt, quàm cunctorum hominũ qui antea uixerunt, uaſa ipſorũ apparata ad interitum. Puri enim redditi, uaſa ſunt honeſto heri uſui deſtinata. Siquidem ubi ueniſſet Dominus ille in domum fortis, ligauit ipſum, & uaſa eius hæc diripuit. Dæmones autem cathenis caliginis traditi, in tartara præcipitati, turbatiq; ſunt.

Excuſsio & ſuccuſsio & eiectio, cordiſq; tremor, & diſſolutio genuum, ac dolores ſuper omnem lumbum.] Quæ in motibus, cõcuſſa terra conſueuerunt fieri, ea nunc hoſtium attribuit aduentui. Ipſi enim, inquit, quatient & concutient omnia. Corda uerò Nineuitarũ, quaſſabuntur conterenturq;, tanquã pauore traiecta. Genuum deniq; compages ſoluentur, parturientiumq; inſtar dolores habebunt, id eſt, intolerabiles dolores, ingentia mala progenerantes. Omnem lumbum, hoc eſt, omne uirile robur. Lumbũ enim de uiribus etiam ſcriptura uſurpat, ut ſuprà eſt commemoratũ. Excutit itaq; tellus uel decutit, quando ſuper ipſam ſtantia decutiũtur. Succutit uerò, quando fundamenta produxerit, ex imo in altum proiſciens. Eiſcit autẽ, quando ueluti cribro hinc inde permouens, inferiora ſecernit, & in altũ ducit, fæpenumero fontes dirumpens tam calẽtium quàm frigidarũ aquarum. quandoquidẽ treſs etiam ſint motuum ſpecies. Cyrus itaq; unà cum copijs ſuis, ſuperna nemini non patentia, & infera humano aſpectui abdita, cõmouebit: omnibusq; confuſis & turbatis, nihil im motum ſuo in loco permanere ſinet. B

Facies omnium ceu aduſtio ollæ.] Præ metu rigebit, inquit, ſanguis: facies autem omnium liuidæ reddentur, quod in maximis frigoribus contingit, ut illi parti ollæ ſimiles fiant, quæ igni admota & propterea præuſta nigreſcit. Hæc & Domini crucifixoribus obtigerunt, qui ex uetere patria ſua excuſsi, diſperſi ſint in omnem locum. Excuſſa eſt pariter impoſtura dæmonum: ſuccuſſus iuxtà eſt in altum homo, omni uitioſitate per confeſsionem eiecta, effuſaq; foràs ac dirupta. In confeſsione autem ſimul perpenditur cordis trepidatio: qui enim priorem uitam condemnauerit, appareat quaſi conteratur, ductus pœnitentia eorum quæ patrauit. Cuius facies ſiue fiducia quam habebat, mala citra ruborem perficiens, obfuſcatur nunc, contriſtati ob opera quę tum tranſigebat, quorum cauſa nunc uerecundia perfunditur. Laxantur etiam illi genua, quibus fulciebat ſtans in malitia: & lumbus in quo eſt concupiſcentia, dolores ceu parturientis perſentiſcit, præ diuino pauore. quem cõcipiens per diuinũ ſpiritum, parit ſanctificationẽ, citra quam nemo uidebit Dominum.

Vbi eſt habitaculum leonum, & paſcuum catulorũ?] Leones appellat reges, habitaculum leonum ipſam Nineui: catulos uerò leonum, ſiue regum liberos, ſiue ſatrapas, regumq; ſubprincipes: paſcuum horum, ſubiectas ciuitates, tributa pendentes, pecuniasq;

A pecuniasq; adferentes. Fuerunt ergo paſcuum & pabulum leunculorum, nutrientes eos: Nam paſcua diuitum, ut ſcriptum eſt, ſunt pauperes. Poſtquã igitur Nineui unà cum regibus, ſatrapis, atq; ſubiectis urbibus interierunt, ut nuſquam appareret, Vbi eſt, inquit, talis ac tanta ciuitas, unà cum ſubditis ſibi oppidis?

Quò abijt leo, ut ingrediatur?] Permanet in prophetia ſua, ueluti illudens. Nónne, inquit, leo, id eſt, rex Nineui peregrè profectus eſt, ut aliam terram ingrediatur? & idcirco deſertam reperientes urbem hoſtes, eam obtinuerunt.

Illic catulus leonis, & non erat perterrefaciens ipſum: rapuit quantum ſufficiebat catulis ſuis, ac ſuffocauit leonibus ſuis, impleuitq; uenatione nidum ſuum, & habitaculum ſuum rapina.] Quia interrogauit quò abijſſet leo, iam ueluti reſpondens ait: Non abijt, neq; peregrè profectus eſt, uerùm & ipſe iſthic erat & catulus leonis, ſiue filij eius & ſatrapæ, ducesq; belli: quos antea nemo perterrefaciebat, uacabant enim metu, neminem antehac formidantes: quin potius, leonũ in morem, aliorum regnorum pecunias rapientes, tributaq; colligentes, liberis ſuis prębebant alimoniam. Hoc enim indicat, quũ ait, Suffocauit leonibus ſuis. Quia enim beſtiæ ſtrangulare ſolent, à ſe comprenſa animalia, tumq; ex ijs alimoniam capere: non diſſimili ratione Aſſyrij, inquit, reges, alia diſſoluentes regna, proprijs leonibus, hoc eſt, pueris ſuis & regibus, illorum opes & undecunq; collecta uectigalia coaceruarunt: quemadmodum Samariam quidem Salmanaſar, Hieruſalem uerò Nabuchodonoſor diripuerunt. Nineui ergo, quæ erat nidus ipſorum & habitaculum, impleuerunt uenatione & rapina. Nidum, ceu auium eſſet mentio, appellauit, propter leuitatem, altaq; affectantem mentem regum. Et quia hæc urbs facile citraq; ſudorem à Perſis capta, auolauerit abducta in Perſidem, habitaculum leonum uocat, propter priorem qua floruit potentiam. Solet autem hic locus aliàs etiã hac ratione interſtinguí: Quò abijt, ut ingrediatur illic? Deinde ab alio principio, Catulus leonis, & quæ ſequuntur. Tum hanc ſententiã habet: Vbi eſt Nineui, ad quam reges introibant, perſeuerabantq; tutò, tanquam nulla populatione & expugnatione uaſtari poſſet? Præterea catuli leonum, hoc eſt, filij regum etiam ingrediebantur, tutò illhic permanentes, nec erat cuius gratia compaueſcerent, nemo terrebat eos. Nineui enim inhabitantes citra trepidationem uiuebant. Erat & Hieruſalem habitaculum leonum, regum nimirum ex Dauid, ac reliquorum principum, qui diripiebant & ſtrangulabant pauperiores populi. At ubi nũc eſt poſt Chriſti necem? In confitentiũ item animabus, morabantur intellectuales leones, quorum propagines prauæ cogitationes, depaſcebantur & inſumebant diuinam in ipſis partem. Diabolus igitur leonis inſtar circumiens, quærens quem deglutiat, ubi nunc eſt? Quônam abijt? Illic enim ubi antea demorabatur. Iamnunc apud Iacob catulus leonis eſt ipſe dominus, nec eſt in poſterum qui hunc accipiens catulum exterreat. Nam abunde ſatisq; exactis temporibus rapuit leo iſte ſylueſtris, quæ rapuit, ac ſuffocauit eos quos ſpiritu ſancto priuauit: impleuitq; infernum uenatione eorum qui in peccatis ſuis uita ſunt defuncti: qui infernus etiamnum habitaculum ipſius eſt. Nec enim porrò in aere imperium habet, ſed ad inferos detruſus eſt. B

Ecce ego ſuper te, dicit Dominus omnipotens.] Quandoquidem ô Nineui diripuiſti omnia regna, ideo ecce ego protinus aduerſum te exurgo, tametſi hactenus ſim cunctatus. Eſt autem peculiari ſignificantia adiectum, Omnipotens, omnia uincens. Quod ſi cuncta exupero, te ſuperior etiam ero.

Exuram in fumo multitudinem tuam, leonesq; tuos deuorabit gladius.] Poſtquam methaphoricè ſuprà leonum, catulorum, uenationis & paſcui meminit, meritò iſtorum etiam ſublationem & interemptionem tropicè prædicit: quia enim in latibulis quibuſdam abditas feras mouere ſeſe nolentes, uenatores prodire cogunt, fumo ſpelæorum ori appoſito, egreſſasq; excipiũt haſtis & enſibus, leto ita demittentes, ait iam, Multitudinem populi tui exuram in fumo: hoc eſt, populoſiſsimam hanc urbem flammis tradam, incendam, regesq; eius & principes mactationi dedam, perinde atq; iam Hieruſalem incendio tradidi, ſeditioſosq; in ea leones, tenuiores in populo ueluti deuorantes, exedit Romanorum enſis.

Diſperdam quoq; ex terra uenationem tuam, neq; quicquam audientur poſthac opera tua.] Hoc eſt, nequaquam porrò uenaberis, neq; diripies & gentes & regna:

neq; res tuæ bello geſtæ, exép ijs promanantes calamitates, quibus tibi ſubiugatos pre
mebas, amplius audientur: deliſtes enim in poſterũ talia perficere. Venabantur eti- A
am Phariſæi animas accedentium Iudaiſmo, ab ipſis perſuaſorum, tum reliquorum
Iudæorum, literam illos docendo: quam uenationem obliterauit ex terra humanæ na
turæ Dominus, legem ſpiritus uitæ ei impertiens. Neq; porrò opera legalis admini-
ſtrationis audiuntur, quoniam neq; iuſtificabitur ex operibus legis omnis caro. Iam
& ad diaboli potentiam Dominus dicere queat: En ego ſuper te cum carne mea exur
gens, multitudinem ſubter te conſtitutorum dæmonum exuram, in ſuffimento opera
tionis ſpiritus, uel in præludijs futuri ignis: quæ enim torquebant dæmones, fumus
erant iam inde à principio parati ipſis ignis. Gladius porrò, id eſt, euangelicus ſermo,
exedit leones ipſius, uel hos ipſos dæmones: uel ſapientes & in oratione diſerta ualen-
tes plurimum. Ac ſeductio, errorue, quo uenabatur mortales, exciſa eſt ex terra; & o-
pera quæ in templis idolorum perficiebantur, non amplius audiuntur.

CAPVT III.

O Ciuitas ſanguinũ, tota mendax, plena iniuſtitiæ.] Nineui urbis conditionem,
miſerabiliter tragica ſeu acerba exclamatione luget, ciuitatem ſanguinum eam
appellans. Amantes enim bellorum Nineuitæ, & ſanguine gaudentes erant. Tota
mendax ideo uocatur, quod omnes planè idololatræ erant, uanos deos colentes, cũ
pauperes, tum diuites, eo quod mendacio ſtuduerunt, in uerbis ſuis dolum & fraudẽ
committentes, quæ poſtea iniuſtitia ſequitur. Omnis enim doloſus, & fraudulentus
eſt & iniquus, ſi nulla alia in re, uel in hac tamen ſola, quod proximo ſit iniurius, eúm
que in fraudem inducat. Videtur autem docere uates, unde facta ſit Nineui ciuitas
ſanguinum, nempe ex mendacio & iniuſtitia. Nam ubi uanitas & iniuſtitia, illic ne
ſperes deeſſe ſanguinis effuſionem. Hieruſalem quoq; ciuitas eſt ſanguinum, ueluti
prophetas occidens, ac lapidibus obruens ad ſeſe miſſos: totaq; mendax fuit, ceu odio
ueritatem proſequens, quæ Chriſtus erat, falſa de eo dicens, quod Samaritanus eſſet,
dæmonibusq; obſeſſus & impoſtor: ac plena iniuſtitiæ, ut quæ Dominum benefacto
rem ſuum adfixerit cruci, ſanctumq; & iuſtum abnegauerit, necnon impleuerit men
ſuram patrum, qui prophetas occiderunt, per hoc quod ipſa deicida ſit facta. B

Non attrectabitur uenatio,] Quod ſuprà dixit, Diſperdam uenationem tuam, hoc
iamnunc repetens, nõ porrò, inquit, abs te tractabitur uel attrectabitur uenatio: hoc
eſt, non uincetur abs te aliqua ciuitas uel regnum, neq; uenaberis diuitias & tributa:
hæc enim extitere uenatio tua. Venatiõ autem ueteris Hieruſalem, omnes prophetæ
fuerunt. Non igitur amplius in te uates erit, neq; quenquam prophetarum uenabe-
ris, uel caſsibus tuis irretes.

Vox flagellorum, & motus rotarum.] Tanquam audire uideatur, & intueri pro-
pheta imminentia belli mala, ſic ea denarrat, perinde quaſi iam præſentia eſſent. Ve-
luti enim uocem uel ſonitum exprimit flagellorum, quibus equi ad acriorem cur-
ſum excitantur: & motui rotarum adſimilari dicit ſtrepitum.

Et equi perſequentis.] Repete, Vox. Videtur enim audire equi inſequentis hinni
tum, qui animaduerſa uelut victoria, ceu pro epinicio, hinnitum edat: ſuperbũ enim
quiddam equus. Hic quum dixiſſet uox flagrotum, indicauit iuxtà quis eſſet qui fla
gris cæderetur, equus uidelicet, ut uehementius perſequeretur.

Currusq; ſubſultantis.] Quum dixiſſet, Vox motus rotarũ, apertius iam monſtrat,
quod ea uox ſit paluſtri ſonitus, è curſus impetu ſuccuſsi.

Et equitis aſcendentis.] Vox inquit equitis aſcendentis, hoc eſt, turbulenta & ala
cris uociferatio: quippe quia equites aſcenſuri uel equos uel plauſtra, tumultuantur
& uociferantur alacriter, ſeſe inuicem adhortantes.

Fulgentis quoq; mucronis, et coruſcantium armorum, ac multitudinis uulnerum,
grauiſq; lapſus.] Non amplius hic Vox ſubaudiẽda eſt, ſed uiſio. Videtur enim intue
ri in fulgentes gladios, thoraces, præterea & alia coruſcantia arma: multitudinem eti-
am uirorum, partim uulnera infligentium, partim cadentium cum pondere armorũ.
Talia & de ijs qui Hieroſolyma obſederunt, depopulatiq; ſunt, opportunè intelligi
poſſunt. Multa enim contigerunt tum execratis Iudæis.

Nec erat finis gentibus ipſis, & debilitabunt corporibus à multitudine fornicatio-
nis.] Gen-

A nis.] Gentes quidem multæ, adeoq; numero uacantes, Nineui urbi ſubditæ, uenient
ut ei ſuppetias ferant: ueruntamen corporibus ſuis quibus cõfidebant, ceu bene ualen
tibus, ægrotabunt. Quam ob cauſam? Quia fornicationi planè ſtuduerunt, uitæ condi
tione moribusq; fornicantes, ex omni uirtute, ipſa quoq; tẽperantia excidendo, abq;
uerò Dei cultu ad idola dilabendo. Gentibus dein Hieruſalem, hoc eſt, habitatoribus
eius gentium mores æmulatis, non aderat in copijs finis: conuenerant enim potiores
in ipſam, ut Ioſephus tradit, debilitati ſunt aũt corporibus ſuis, fame macerati. Quam
ob rem? Quoniam fornicati ſunt & defecerunt à Chriſto, dicẽtes: Ne ſcribe, rex Iudæ
orum. Atqui facile languore corripiuntur corpora nimiæ ſcortationis cauſa. Nemo
enim laſciuus, libidini deditus, robuſtum corpus habet. Quocirca ſi quis miles maxi-
mè fortis eſſe geſtiat, temperatè uiuat, & à ſcortatione abſtineat.

Scortũ pulchrũ & iucundũ. Corporali etiã fornicatione meretrix erat Nineui, ob
deliciarũ affluxũ impudicè uiuẽs, deinde propter idololatriã ſcortũ appellat. Pulchra
& iucũda ideo meretrix, quod excellentiæ, gloriæ, opũ, aliorũq; bonorũ cauſa præcla-
ra ſit, nec paucis amabilibus & urbanis rebus exuberet, ueluti aliarũ ciuitatũ regina.

Dux incantationum.] Hoc eſt, meretrix referta præſtigijs, ac princeps aliarũ in
carminibus ſeu ueneficijs: magia enim & incantamentis, alijs Aſſyrij præeminebant.

Vendens gentes in fornicatione ſua, & tribus in incantamẽtis ſuis.] Nõ ſatis erat,
inquit, propria impietate tibi, uerumetiam ſubditas tibi gentes, eadem tecũ agere co-
gebas: uenundabas eas, ac ſeruas cum fornicationi, tum ueneficijs faciebas. Vel, magi
ſuis effaſcinationibus uſi, pollicebantur cunctis ad bellum egredientibus, ſe hoſtes ſuo-
os debellaturos, ac propterea mercedem accipiebant. Vendebant igitur gentes ac tri-
bus, mercedem dantibus per incantationes ſuas, promittẽtes uictoriam de hoſtibus.
Sic & Balaam regi Balaac promiſit populum Iſraeliticum, ſub iugum eius olim uen-
turum. Quod ſi intelligas hæc de Hieruſalem, uidebitur Naum tantumnon eadẽ cũ
B Eſaia dicere: Quomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis Sion? Atq; hic pulchra & iu- *Eſa.1.*
cunda ſeu gratioſa Hieruſalem dici intelligitur, quod acceperit legem, quę & ipſa gra
tia erat. Gratiam enim, inquit, pro gratia. Sed facta eſt ſcortum, quando defecerunt à *Ioan.1.*
Domino, dicẽtes: Durus eſt ſermo ille. Quis poteſt ipſum audire? Et rurſum quando *Ibid.6.*
dixerũt: Tu es diſcipulus illius, nos uerò Moſe ſumus diſcipuli. Ac tandem quum ſi- *Ibid.9.*
mul omnes clamarent: Non habemus regem præter Cæſarem. Eadem eſt dux uene- *Ibid.19.*
ficiorum, ducibus, primatibus, & principibus eius. hypocriſi, fallis q; doctrinis intoxi
cantibus populum, ac uendentibus eum dæmonibus. Anima quoq; pulchra ſanè à
Deo condita eſt, & gratioſa, blanda, iucunda, inſpirationis gratiam accipiens: ſit aũt
meretrix, quãdo ab uoluptate incãtata fuerit, effaſcinataq;, ut à uero bono deficiat uſ-
queadeò, ut uel alijs ducatum præſtet in ueneficijs uoluptatum.

Ecce ego ſuper te, dicit Dominus omnipotens.] Ne putes, inquit, hominem Cy-
rum bellum aduerſus te moturum, ſedenim ego exurgo aduerſum te, Dominus nimi
rum omnipotens: itaq; ingentem aduerſarium accipe.

Et reuelabo poſteriora tua in faciẽ tuã.] Verba facit, ueluti de muliercula loquere
tur amata, quę quantũ ad uultũ externamq; pulchritudinẽ attinet, digna intuentibus
eam, quæ amet, apparet. Cæterùm, ſin quiſpiã ipſam nudauerit, corporiſq; deformia
palàm demonſtrauerit, omnino turpis erit. Quare hunc in modũ ait: Retegã ò Ni-
neui poſtrema tua: hoc eſt, quantũ deformitatis in te antehac occultatũ fuerit, nunc in
propatulũ collocabo, ut uideatur ante conſpectũ tuũ, utq; contumelia pro gloria te cõ
prehendat: ac omnino iniquitatẽ tuam patefaciã, per ſupplicĩũ ſuper te inducendum.

Oſtendamq; gentibus dedecus tuum, & regnis ignominiam tuam.] Videbaris
quidem nullis non gentibus & regibus formoſa eſſe, incantamentis tuis munita, illiſ-
que te plurimum aduerſus hoſtes poſſe rata, me iſthucipſum æquo animo ferente. at
nuuc excitatus aduerſum te, monſtrabo gentibus quas uiciſti, quod neq; tum tu fortis
fueris, quando eas ſubiecerís tuo imperio, ſed me ea uoluntate feciſſe: ac regna quæ tẽ
antea tanquam fortem detenerata ſunt, nunc imbecillitatis tuæ ignominiam agno-
ſcent. Hæc & ad futurum iudicium referri queant, quando cuilibet peccatorũ in fa-
ciem reteguntur, quæ ipſe in tergum & clàm peregerit, hoc eſt, deformitas flagitiorũ
ab eo commiſſorum. Oſtenditur etiam confuſio & ignominia reliquis gentibus &

regnis, iuxtà ac iustis, qui unà cum Christo regnabũt, si modò hîc compassi sint. Porrò quando diuinum uerbum animum usq; peccantis contigerit, ac ad sensum perduxerit prioris in malitia transactæ uitæ, talem tum ignominiæ reuelationẽ facit, iamq; prius abdita, per apertam promulgationem referat, panditq;. Cõmonstrat etiam uerbum Dei dedecus operum gentibus, hoc est, dæmonibus, dum agnoscunt mortales se propter opera, ipsorum ex instinctu promanantia, pudefieri, unde non amplius eos accedũt. Iidem, dæmones dico, multa etiam regna dicuntur, ueluti multifariam in homine, per peccatum regnantes.

Et iniiciam super te execrationem, secundum impuritates tuas.] Hoc est, talem te faciam, ut omnes te uidentes execrentur. Deinde, ne quis dicat quod Deus alios quidem execrabiles, alios uerò celebres faciat, ac sic omnia iuxta diuinam dispensationẽ fiant, subintulit, Secũdum impuritates tuas: indicans quod iustè super te inducã execrationem, eo quod impuritates habeas. Impuro autem quid aliud conueniat, quàm ipsa detestatio? Quare nemo Deum accuset, si ipse homines execretur: cæterùm propriam impuritatẽ in iudiciũ uocẽt. Hoc pacto super Hebræos proiecit execrationẽ, propter impuritates ipsorũ, tum alias, tum eas quas ex interfectione Domini contraxerunt. Manus enim eorũ immunditie, uelut sanguine plenæ. Iuxta mensurã autem immũditiei cuiuslibet, inducit etiã abominatio æquè respondens, ut neq; maior neq; minor sit, Dñi & iudicis mansuetudine ac bonitate, hîc ita miscẽte, dispensanteq;. Insup in futuro iudicio, alius alio abominabilior erit, iuxta mensurã operũ impuritatis.

Et ponam te in exemplũ.] Hoc est, celebria reddã & diuulgabo supplicia tua, ut si quãdo ciuitas quæpiã, uel regio pereat, dicãt alig: Interijt ea ciuitas equè, atq; Nineui.

Et omnis qui te uidebit, descendet ab te.] Defossa etenim te ac diruta, quisquis astiterit cadueribus tuis & ruinæ, etiamsi antea tibi infensus fuisset, ægreq; tulisset potentiam tuam, inspecta iam uastitate tua ualde grandi, descendet à talibus ruinis ac populatione, desilietq;, ut qui tantam non possit intueri desolationem: uel metuens, ne & ipse huiusmodi aliquid patiatur incommodi tantam ob solitudinem.

Dicetq;, ô miseram Nineui. Quis deplorabit ipsam?] O miseram & calamitosam Nineui, quis tantus luctus inuenietur, qui dignè ipsam lugeat? Siue quod ei non sit relictus quispiam è suis, qui eius infortunium defleat. Vnde etiam subdit.

Vnde quæram consolationem ipsi?] Cum cæteris urbibus sic quidem agitur, uel regionibus, ut mortaliũ pars intereant, pars seruentur, ac seruati quidã consolationis loco sint: apud Nineui uerò nõ est inuenire cõsolationẽ, tota em̃ interitui est tradita.

Apta chordam, para te pars Ammon.] Ad Alexandriã hæc adhortatio pertinet, & si nondum sub id temporis eam habuerit nomenclaturam. Ipsa enim est, quæ uocatur On, siue Ammon, utpote quæ dicata sit Am̃oni Deo, adeò celebri apud Græcos, ut minimè pauci ex Græcia, oraculorũ causa eò sint profecti. Quinetiam Alexander ipse Macedonum rex fertur ad hunc ueluti patrem suum se contulisse, oracula ab ipso accepturus. Postquã igitur uniuersa Aegyptus, deinceps ab Alexandro, Alexandria appellata, ab isto dæmone pependerit, uocat eam uates Naum partẽ Ammonis. Proinde malorum sanè plurimum & ipsa ab Nineuitis sustinuit: siquidem bellum gesserunt aduersus totam Aegyptum, unde inuentos illic Israeliticos transfugas, indignis admodum modis acceperunt. Præcipit itaq; iamnunc ipsi On, ut aptet chordam, paretq; citharam, tanquam uoluptatem capiens Nineuitarum ex pernicie, ideoq; festũ diem instituens: quemadmodũ & suprà demandabat Iudæ, ut ferias celebraret.

Habitans flumina.] Nili deriuationes, flumina nominat.

Cuius imperium est mare, & aqua muri eius.] Omni ex parte, inquit, Ammon tutam munitionem habet: ab septentrione mari firmata, ab meridie Mæotide palude, exuberans etiam Nili brachijs, ut mœnia sic paludes inaccessabiles efficiens.

Aethiopia robur eius & Aegyptus, & non est finis fugæ tuæ. Phud & Libyes auxiliatores eius. Auxiliatores & socios numerat, ostendens nedum ex loci positu cõmunitam, uerumetiã eorum qui socia arma iungant, potentia. Phud uerò nominat occidentem uersus sitos Libyas, qui nunc Aphri dicuntur. Quanquam adeò sis munita, inquit, pars Ammon, nimirum alueis & paludibus Niloe aquæ, mari, & amne Mæotide, iamq; cõmemoratis adiutoribus: in fugam tamen uerteris ipsa tu, nec finis erit fugæ

A fugæ tuæ. Pars Ammonis, ex gentibus etiam est constituta Ecclesia, quæ habitat fluuios, dulces nempe euãgelij gratię aquas: in cuius circuitu aqua est, spirituale dico baptisma, muniens ipsam undiq;. Hæc dominatur mari, id est, tentationem adferẽtibus, huius uitæ fluctibus, marinisq; hæresibus siue capturis: nec uincit tamen à quapiã horũ: etenim Ditis portæ non prævalent aduersus ipsam. Eadẽ & sua post baptisma mœnia habet, aquã puta pœnitentiæ lachrymarũ. Tum Aethiopia & Aegyptus sunt fortitudo eius: nam Aethiops Eunuchus primus ex gẽtibus baptismate tingitur. Ac Dominus Aegyptũ primũ uisitauit, quando à natiuitate sua statim illuc fugit. Nec exiguum robur est ecclesię prœconio, tales gentes ad ipsam accurrere. Præterea Libyas etiã, qui in die pentecostes spiritus paracleti præsentiæ inciderunt, auxiliatores habet, qui ex linguarũ dono testificabant, diuinã esse eam prędicationẽ. Huic fugere quidẽ sem per conuenit, cùm ab impietate, tum ab semper persequente nos, per omnia & opera & sermones uidelicet satana, ut ne in fuga gradum figere deprehendatur.

Et ipsa ad transmigrationem proficiscitur captiua.] Alexandria uidelicet, ac tota Aegyptus. Etenim Nabuchodonosor depopulatus est hanc: à Cambyse uerò dehinc Cyri filio, regno eius dissoluto, Persis tributum pendere coacta est. Præterea Alexander Macedonico imperio Aegyptum etiam subiugauit.

Infantesq; eius in terram præcipites dabunt, ab initio cunctarum uiarum eius.] Hoc est, tantam sæuitiam inimici eius demonstrabunt, ut uel infantes occidant, ipsorum capita terræ illidentes: hoc enim est in terram eos præcipitare, idq; facient in principijs uiarum, hoc est, in triuijs, ad maiorem trepidationem pertranseuntium, quippe qui uideant, quod neq; dignissimis uenia parcant.

Ac super omnia preciosa eius iacient sortes.] Vt dissipentur citra prælium ingens & effœminatè, non solum facultates & pecuniæ, uerumetiam corpora celebria, ueluti uxores & pueri, ut seruiant ijs quibus sorte obtigerint.

B Omnesq; optimates eius ligabuntur manicis.] Adeò erũt miseri, inquit, ut neq; in bello occidantur, quod fortiũ est uirorũ: sed uinciãtur mulierculariũ ad modum, ignobiliumq; homuncionum instar, ut serui. Atqui optimates existentes abierũt in transmigrationem. Et synagoga eorum qui Dominũ occiderunt, tum infantes synagogæ alumni, elementari & imperfecto legis enutriti lacte, in terram illiduntur, in eo perseuerantes, ut nihil sublime intelligere queant. Hoc uerò patiuntur à fastu, qui est principium omniũ in præceps uergentium uiarum ipsi synagogæ, quæ Deum occiderat. Ac super omnia celebria eius, super ipsam nempe summi sacerdotij unctionem atq; uestem oblongam sacerdotum principijs & sacrificia, iactæ sunt diuinę in ecclesia sortes, à quibus & sortiti, uel electitij, Clerici uocantur. Non enim humana gratia, cæterum diuina sors, siue donum electorũ huiusmodi uidetur. Illorũ itaq; celebria Deus spiritualiter nobis sorte quadam impertijt. Optimates eorum Pharisæi, scribæq; manicis ligati sunt, nihil legalium efficere ualentes, eo quod Dominum uinciuerunt.

Tu ebria redderis, erisq; despecta.] De particula Ammonis hactenus memorata uaticinatus, rursum iamnunc sermonẽ ad Nineui transfert, inquiens: Hæc illa quidẽ patietur, tu uerò ceu tumultũtia quadã traderis calamitati. Neq; à me Domino tuo, ut qui te adsperneꝛ, seruaberis, quouis, ut antea, malo superior, peccatis em̃ te tuis tradã.

Quæres tibi ipsa statum ex inimicis tuis.] Postquam temulentiæ meminisset, perseuerat in eodem tropo. Delata, inquit, & instabili gressu hinc inde nutans, temulentorum in morẽ, quæres tibi statũ seu libertatẽ ex hostibus, sed nõ inuenies, perpetuæ fugę intenta. Ebrij facti sunt animo suo etiam qui Dominum occiderunt: uirus enim draconum, uinum ipsorum: unde à Domino neglecti sunt, nunquam non & ipsos & familiam ipsorum intuente. Audierunt ergo, quod Solomon precatus est: Ecce relinquitur domus uestra deserta. Quærent stare denuò in Hierusalem, ut finis imponatur dispersioni & persecutioni, neq; tamen quicquam quod inquirunt, inuenient.

Omnes munitiones tuæ, ut ficus fructus habentes si quassatæ fuerint cadent in os edentis.] Munitæ, inquit, ciuitates tuæ hostibus tradentur. Vt enim ficus fructus habentes, hoc est, ficus tempestiuos & prorsum maturos, si à uento concutiantur, uel ab homine potius, uolente illis uesci, facile istos proijciunt à sese, quos arrepros homo comedit. Non dissimili pactione, citra sudorem urbes tuę habitatores suos ejicient, ut in

tur tandem? Ignis absumet te, gladiúsque te disperdet, uerbum uidelicet iudicans cupiditates & cogitationes cordis, quod ratiocinationes explorans, cuncta dissecabit, & alia quidem ad dextra, alia uerò ad sinistra collocabit, quando oneraberis pondere peccatorum, instar bruchi à pruina detenti, uictúsque, ad defensionẽ non transmeare ualens. Dein peccator haud desperans hic dicit, quod commixta ex omnis generis adflictionibus ratiocinatio tua, euolabit denuò, si modò uelis, tanquam bruchus, soluto errore. Porrò locusta quæ in te est, siue uerbi Dei potentia ascendens iamnunc, acquiescens in sepi, hoc est, in peccatis (sepes enim sunt illa, dissociantia nos, ut sæpe diximus à Deo) desiliet ab hac sepi, ubi à Christo calfacta fuerit.

Væ ipsis.] Veluti compatiens, luget Nineuitarũ auxilia. Væ, inquiens, illis, qualia quantaque patient? Vel tanquã miseratione tactus, hæc ait, quod socij isti uocati periculorũ cõmunium in rebus bellicis, prodiderint eos à quibus acciti essent, curantes quæ ad suam securitatem pertinerent, ac propterea terga fugæ dantes.

Dormitauerũt pastores tui.] Hoc est, reges tui & satrapæ tui in soporẽ delapsi sunt, id est, in dissolutionẽ prioris suę potẽtiæ: uel in ipsã mortẽ ceciderũt, in plio interfecti.

Rex Assyriorũ sopiuit potẽtes tuos.] Cyrũ intelligit Assyriũ, ut qui ab Assyrijs & ipse deductus sit. Etenim Persas Assyriorũ esse surculos, & ab ijs originẽ ducere aiũt. Ille, inquit, sopiuit potentes Nineui, in suprà memoratũ somnũ eos inducens. Pastores synagogæ, sacerdotes & reliqui principes sunt, quos dormitantes præ insania, qua contra Dominũ laborabãt, sopiuit mentalis iste Assyrius, dormiẽtes somnũ ad animæ mortẽ. Quinetiã de unoquouis mortaliũ hoc locũ habet, quod quãdo in soporẽ collocati fuerint pastores nostri, naturæ nimirũ lex, et doctrinę uerbũ, tũ nos in soporẽ etiã delabi facit Assyrius ille, quẽ regnũ nostrũ strenuũ efficit, quũ seruus sit atque desertor.

Abrit populus tuus super montes, & non erat qui exciperet.] Principibus & satrapis pereuntibus, reliquus populus ad fugam conuersus, super montes cucurrit, nec erat qui remoraretur eos, uel sistere eos gradum, ne porrò fugerent, faceret: cæterũ semper ulteriùs fugiebant: uel, non erat qui eos à fuga colligeret, susciperetque. Sic enim reliqui interpretati sunt. Populus etiam Hebræorum, ad montes, mentales feras continentes procurrens, non inuenit qui recipiat eum, uel errorem eius sistat. Qui enim recipiat eum, quũ dixerit: Repellam te, ne fungaris sacerdotio mihi? Deinde peccator ubi ascenderit ad montes arrogantiæ, elationisue, eoque peruenerit, ut sese ne peccare quidem existimet, non habet qui ipsum resipiscentem suscipiat (Quomodo enim resipiscat, quomodo meliorem animi sententiam induat, qui sese haudquaquam peccare arbitretur?) ardens fastu, intumescenteque cordis elatione, perinde ac sequentia planum faciunt. Osee 4.

Non est sanatio contritioni tuæ, ardebat plaga tua.] Per metaphoram, ab excelso admodum loco decidentiũ, & contritorum, ideoque immedicabiliter æstuantium, hæc sunt dicta: Decidisti enim, inquit, & tu ab ingenti altitudine prioris potentiæ tuæ & & gloriæ: collisíque sunt & contriti, commodissima tua, reges dico & satrapæ: plaga & uulnus tuum inflammatum est, tumorem ingentem præ se ferens, & incensionem ab materie multa. Quanto enim opulentior fuisti, tanto nunc inflammatio æstusque doloris uehementior: quocirca non est sanitas, neque curatio porrò: neque quisquã de tua tam aduersa fortuna conquerens tui miserebitur, neque priorem celebritatem & fortitudinem recuperabis. Synagoga etiam contrita, templo & urbe spoliata, nullam iam medicinam admittit: neque amplius denuò ad pristinum statũ reuocabitur, etiamsi errans, reuocationem sui tandem, assumptionemque speret. Plaga enim qua percussa est, inflammationem nacta est. Materies autem inflammationis huius est Domini in terfectio multa & magna existens.

Omnes qui audierint hanc de te famam, plaudent manibus super te. Quem enim non accesit adflictio tua semper?] Audientes, inquit, quæ de te passim diuulgantur, quomodo sis contrita, quidúe sis perpessa, recordati mala, quæ abs te acceperint, plaudent manibus super te, gaudentes propter adflictionem tuam. Nam tua antehac malitia, super omnes uenit, neminemque non conturbasti. Non hoc tantũ, uel illo tempore, sed semper. Quanto enim maiore felicitate, lætioreque rerũ successu fruebare, tanto acerbiorẽ & acriorẽ subditis tuis te exhibebas, ijsque impendebas. Hæc omnes principes au-

pes audientes, cogitemus Deũ iudicẽ, nostri in subiectos nobis affectus dispositionísque, astare: uelleque ut nos mansueti simus erga obtemperãtes nobis, ut adeò nihil asperi illis iniungamus, quod uires illorũ ferre nequeant: quinpotius quãdo res tales alijs iniungẽdas, etiamsi ipsis impossibiles sint, dixerimus illis congruere, metuamus Dei longanimitatẽ. Nec enim quod sibi talia placeant, conticescit, uerũ ut sinat nos ostendere, adeoque proferre in medium nostram uoluntatem atque consilium. Hinc est maximè trepidandum, ut ne plaga incurabili percussi, uelut Nineui, discamus ipsi à nobis quantum sit malum amarulentia, seueritasque, ac multos deinde sortiamur adflictionibus nostris sese oblectantes, quos nos prosperitatis nostræ temporibus nunquã non cruciantes, ceu diuini iudicij oblíti, decipiebamur: quum tamen iudiciũ illud Dei perpetuò excubias canens, dormitet quidẽ propter bonitatẽ ac mansuetudinẽ suam. Atqui bene dirigat, bonaque & mansueta reddat, cunctorũ principum et magistratuũ corda, bonus Dominus, donetque ipsis hic per mansuetudinẽ gubernare sibi concreditos, ut hic eius fruentes bonitate, nulla iuxtà amaritudine degustata, posthac cœlestibus è dulcibus delicias percipiant, qui est ipse dulcedo, totusque desiderium, resque fidelibus unicè expetenda, cui gloria unà cum sancto spiritu in secula seculorum, Amen.

VITA NAVM.

NAVM, si quispiam interpretur, ualet consolationem. Hic oriũdus erat ab Heltasai trans Iordanem ad Bigabri, ex tribu Simeon. Post Ionan hic uates signũ dedit, ab aquis dulcibus & ignì interiturã urbem Nineui, quod & contigit. Ambiens enim ipsam palus motu quodam eam demersit. Ignis item è deserto aduenies, altiorem eius partem incendit. Mortuus est autem in pace, in terra sua.

THEOPHYLACTI BVLGARIAE ARCHIEPISCOPI COMPENDIARIA IN OSEE PROPHEtam Enarratio.

CAPVT I.

SERMO Domini qui factus est ad Osee, filium Beeri, in diebus Ozię & Ioathan, & Achaz, & Ezekiæ regum Iuda, inque diebus Hieroboam filij Ioas regis Israel. Principium sermonis Domini in Osee. Dixit Dominus ad Osee: Vade, accipe tibijpsi uxorẽ fornicationis, & liberos fornicationis, eo quod fornicãs fornicabit terra, relicto Dño suo. Profectusque accepit Gomer filiã Debilaim, & cõcepit & peperit ei filiũ. Dixitque Dominus ad ipsum: Voca nomẽ eius Iezrael. Paulòpost emm ulciscar sanguinem Iezrael super domũ Iehu, ac cessare faciam regnũ domus Israel. Eritque in die illa, conteram arcũ Israel in ualle Iezrael. Concepitque adhuc & peperit filiam, & dixit ipsi: Voca nomẽ eius, Non misericordiam consecutã: propterea quod nõ amplius addam ut miserear domus Israel, sed opponẽs opponã me illis. Filiorum autem Iuda miserebor, cõseruaboque ipsos in Domino Deo suo. Nec seruabo eos in arcu, neque gladio, neque bello, neque curribus, neque in equis, neque in equitibus. Ablactauitque Non misericordiã consecutã. Et concepit adhuc & peperit filiũ, dixitque: Appella nomen eius, Non populus meus, nam & uos nõ populus meus, & ego non sum Deus uester. Erit qúe numerus filiorum Israel, uelut arena maris, quæ nõ mensurabitur, neque numero comprehendetur. Eritque in loco, ubi dictũ est ipsis, Nõ populus meus uos, uocabũtur & ipsi filij Dei uiuentis. Congregabunturque filij Iuda & filij Israel in idem, ac ponent inter se imperium unum, & ascendent de terra, quoniam magnus dies Iezrael.

CAPVT II.

DIcite fratri uestro, populo meo, & sorori uestræ, misericordiam cõsecutæ: Iudicamini cum matre uestra, iudicamini, quoniam ipsa non est uxor mea, egoque non marítus eius: adimãque fornicationẽ eius ex facie mea, adulteriũque eius ex medio uberũ ipsius, ut exuam ipsam nudã, restituãque ipsam tanquã in die natiuitatis eius, faciamque ipsam ueluti desertã, & collocabo eã ceu terrã uacantẽ aqua, interímamque ipsam siti, & filiorũ eius nõ miserebor, qm̃ filij fornicationis sunt, qm̃ fornicata est mater ipsorũ. Rubore suffudit filios, ipsa quæ peperit, qm̃ dixit: Ibo post amatores meos, dãtes mihi

panes

panes meos, & aquã meã & pallia mea, & uela mea, uinũ meũ & oleũ meũ, & oĩa quę mihi conueniunt. Propterea ecce ego obturo uiam eius palis, & reædificabo uias eius, & semitam suam haud quaquam inueniet, sequeturq́ amatores & non deprehendet eos: quæretq́ ipsos, & non reperiet illos, & dicet: Ibo & reuertar ad priorem maritum meũ, quia melius mihi erat tunc, quàm nunc. Et ipsa non cognouit, quod ego derim ipsi cibum, uinum & oleum, & argentũ multiplicaui ipsi: ipsa uerò argentea et aurea fecit Baal. Propterea conuertam, feramq́ cibum meũ suo tempore, domumq́ meam suo tempore, auferamq́ pallia mea & uela mea, ne contegat deformitatem suam. Et nunc retegam impuritatem eius, coram amatoribus ipsius. A

Hucusq; temporis edacitas Theophylacti in Osee primum & secundum capita deuorauit commentaria. Quæ sequuntur in undecimum usq; caput Enarrationes à blattis conseruatæ, noluimus perire, Christianæ lector, quo minus publicarentur: merentur enim tanti autoris insignes labores, sanctè exosculanda studia, Christum planè spirãtia momenta, ne uel hæc eius minimè contemnenda fragmenta intercidant. Sunt enim huiusmodi, per quæ plurimum lucis Osee uati accedat, nec parum commoditatis sacrarum literarum alumnis adferatur. Textum hic iam inde à principio hactenus è Græcis bibliis adiecimus, ne acephalus diuinus hic prophetes prorsum esset. Insequitur porrò textus cum Theophylactii exegesi.

Et nemo eripiet ipsam ex manu mea.] Manum, diuinã potentiam, supplicia inferentem, nominat: quam etiam experti sunt Domini occisores, traditi Romanis. Peccantes etiam traditi satanæ ad interitum carnis, ut spiritus seruetur, iuxta eum qui Corinthi fornicatus erat, manũ Domini experiũtur. Castigantem etenim eos uim secundum diuinam dispensationem, uel permissionem Dei, manum uocabis. Sic & plagæ in corpore Iob, diuino permissu inflictæ dicebantur manus Domini.

Auertam quoq́ omnia gaudia eius, festiuitates eius & neomenias eius, & sabbata, & omneis conuentus eius.] Nam ducti captiui Babylonem, neq́ in cæteris rebus exhilarandi sese, neq́ festa sua celebrandi opportunitatẽ habebant. Quomodo enim canemus, inquiunt, Cantícum Domino in terra aliena? Quandoquidem neq́ Deo purè seruiebant, neq́ idolis, sed utroq́ uersum inclinabantur. Nam Babylonijs traditi, neq́ peragent festiuitates suas, siue sabbata & neomenias, neq́ alias etiam ipsi Baal solennitates celebrabunt. Est aũt hic animaduertendum, festiuitates & conuentus græcè ἑορτὰς & πανηγύρεις, non esse idem. Siquidem panegyris esse potest, siue cõuentus, citra etiam ferias. Ἑορτὰς autem siue festiuitates, sine panegyri uel conuentu non sunt. Communior itaq́ uox panegyris est. Hæc patiuntur etiamnum Christi Domini interfectores. Nec enim impijs gaudere licet. Vbi eñ hodie ipsis sunt feriæ, uel numeniæ, uel sabbatũ secundum legem? Præterea peccantes, qui lugere debebant & cõtristari, ac lauare in lachrymis stratũ, spiritali lætícia orbantur, neq́ numenias habentes, hoc est, principium quoddã & generationẽ illustrationis spiritualis: neq́ sabbata, siue diuinas ferias. Cõscientia enim non sinit eos bonã futuris de rebus habere spem. B

Et exterminabo uineam eius, & ficus eius, de quibus dixit, mercedes hæ meæ sunt, quas dederunt mihi amatores mei.] Dixit, inquit, ab idolis accepi uitæ meæ commodantia, ut quæ præmium dederunt mihi cultus & adorationis, ut delicias percipiam ex bonis hisce. Perdam ergo, ait Dominus, ista: quandoquidem ea non mihi, sed idolis suis accepta referunt.

Ponamq́ ea in testimonium, deuorabũt ea bestiæ agri, uolucresq́ cœli, & reptília terræ.] A uolucribus, bestijs, & serpentibus deuorata bona hæc, eo quod sit solitudo hominũ, testimonium dicent contra ipsos, quod non digni fuerint horum fructu. Ac propterea quidam illic interempti à Babylonijs, alij uerò captiui abducti, reliquerunt ea bestijs. Vel bestias Babylonios appellat, qui exedebant in agris bona, Israelitis propter obsidionem in urbibus cõclusis, & fame laborantibus. Poterint etiã per uineã & ficum lex & prophetæ intelligi. Vitem enim ueluti uinum, lætificans cor hominis, edunt, propter euangelicam administrationem, in qua operosi mandati causa etiam compressio est, nihilominus tamen etiam læta continet, propter cœlestiũ rerum promissiones. Nec enim dignæ sunt huius temporis passiones, ad futuram in nobis reuelandam gloriam. Omnino autem lex secundum spiritum intellecta, euangelij cùm gratiam tum conditionem in sese exhilarat. Hoc igitur pacto, lex & prophetæ sunt, uitis & uinea. Ficus identidem fuerunt, quoniam infanti Israeli dulces fructus proferebant,

rebant, terrestrium nempe bonorum promissionem. Si enim, inquit, audiuerítis me, bona terræ comedetis. Asperitatem quoq́ in foliis habebant ficus, hoc est, transitorijs & facile marcescibilibus rebus: non enim geennam interminabantur eis ac tenebras exteriores, uel quod ex cœlesti regno excidere deberẽt, sed captiuitatem, seruitutem & mortem temporalem, talesq́ id genus pœnas. Hæc igitur, nempe uitis & ficus, ablatæ sunt quidem ab Hierusalem, traditęq́ sunt gentibus, quæ uolucribus cœli adsimi labantur, ob mentis suæ leuitatẽ atq́ dementiam, eamq́ ob causam, quod principi potestatis aeris subiectæ fuerint: bestijs uerò & reptilibus, propter efferos mores æquiparabantur. Hæ itaq́ gentes Christum secutæ, qui factus est nobis sapiẽtia à Deo, ignorantiam suam, orbationemq́ intellectus reie cerũt, ac sapiendo quæ superna sunt, ubi ipse Christus est, secus quàm antea institutæ, discentes ab ipso quod mansuetus sit, & humilis corde. morum suorum amaritiem correxerunt. Nam gentibus data est legis uitis. unde & Dominus in euangelio uitem suam elocabit alijs agricolis, genti uideli cet faciẽti fructus suos. Vítis est etiam Dominus, qui dixit: Ego sum uitis uera. Ficus item, ceu dulcedo, ac totus desiderium. Sic reptilia gentes sumus, dum à Deo non excidimus per fornicationem, sed in Domino uoluptatẽ quærimus. Quando uerò peccatis coinquinamur, uolucres cœli facti, ob mentis ad alta spirantis affectionẽ, bestięq́ agri, uel iumenta propter cũ rationis nostræ tum animi feritatem (Animus enim, inquit, ipsis est iuxta similitudinem serpentis) tum diuinum in nobis uerbum, passionibus, motibusq́ subdidimus, àquibus ablumptum impastos nos relinquit. A *Matth. 21. Ioan. 14.*

Et ultionem suam in ipsa, de diebus Baalim, in quibus sacra fecit ipsis. Apponebatque enotia sua & cathormia sua, & sequebatur amatores suos, mei uerò obliuiscebatur, dicit Dominus.] Hæc, inquit, faciam ipsi, propter dies illas, in quibus sacra fecit ipsis Baalim, hoc est, idolis Baal, illorumq́ festiuitates celebrabat, omnigeno ornatu uita. Enotia igitur auribus imposita sunt ornamenta. Cathormia uerò, quæ ex collum ambiente ornatu dependent. Hormus enim colli, ceruicisq́ mundus est. Itaq́ ergo tali ornatu idolis ferias peragebat, mei uerò obliuiscebatur. Fortasse huiusmodi enotia & cathormia Hebræi gestant etiamnum, uanas Pharisæorum doctrínas auribus suis excipientes: quæ dum in corda illorum descenderint, cathormia etiam dici queant: quibus persuadentur, ut relicta denuò legali obseruãtia, idolis festos dies instituant, siue figmentis opinione suæ, secundum quam templum, sacrificia, idq́ genus cætera imaginantur. Proinde cum iuuenem conspexeris, lasciuiæ libidinisq́ uerbis aduertentem animum, auribusq́ talia excipientem, inq́ cor demittentem potius, quàm temperantiæ, continentiæq́ sermonibus auscultantem, ac idolis facientem sacrum (uoluptatibus dico, quæ uoluptates uerè non sunt, sed imagines potius uoluptatis quod fructus, delectatioq́ eorum temporaria tantummodo sit & uana, durantem uerò interim & æternantem, ut ita loquar, & uerum dolorem habeant) hæc prophetica ipsi recita. B

Propterea errare faciam ipsam, constituamq́ ipsam ueluti desertam.] Bifariam hoc intelliges, siue quod præparabo ipsam ut erret, deq́ loco in locum transmigret, partim quidem quod fugiat, partim quod captiua ducatur, omnibusq́ bonis suprà cõmoratis ipsam priuabo: siue quod probè currentem in malitia, & ad simulacra abductam, ipsam declinare faciam, hoc est, eam transferam ab tali itinere, quod maximum sanè est beneficium. Aberrans enim à uia praua, hoc est, conuersus, ad bonum omnino iter traducitur. Faciam & ipsam desertam, siue aridam & inutilem planè idolis. Antea quidem uuida ipsis uidebatur, & inhabitabant in ea tanquam requiescentes ac omnino quieti dæmones: nunc uerò desertam eam reddam, nihil retinentem, quod idolis sit in delicijs, ac eam ob rem ipsis euitabilem. Sic & in euangelijs immundus spíritus transiens per aquis uacantia loca, non inuenit requiem. Sunt eñ sanctæ Dei amantes aiæ loca dæmonibus arida, aquaue carentia, ut quæ uitã ducãt, non placentẽ illis. Errare etiã fecit, palsimq́ uagari, Dñi interfectrícẽ synagogã Deus, dispersis in uniuersum terrarũ orbem Iudęis, neq́ certam tenentibus patriã, unde tanquã desertos eos posuit. Huiusmodi & gentium antea multitudo erat, quæ deserta siccaq́ dicebatur, de qua memoratũ est, quod plures sint filij desertæ, quàm eius cui erat maritus. Vtinam autem unicuiuis ad uitia probè currenti contingat à tali itinere deflectere, *Esa. 54.*

ctere, uel transferri, & ab inordinatione seiungi, siue ordinatiorem uitam accipere, ut non porrò cupiditas & libido, rationi dominetur, quinpotius hæc sceptra super illas teneat. Hoc enim ordinis est, estq; desertam & aridã fieri concupiscentiam, si non habeat udam eã aquã, de qua Dauid precatur: Ne demergat me tempestas aquæ. Et alio loco: Nisi Dominus esset in nobis, aqua utiq; demersisset nos. Talis aqua tentationes satanæ esse poterint & insultus, in quibus non erigere sese, neq; natare ualentes animæ suffocantur.

Psal. 68.

Psal. 123.

Loquar etiam in cor eius, daboq; ipsi facultates suas inde.] Hoc est, efficiã ut ipsa sensum percipiat gloriæ necnon potentiæ meæ, propriorumq; suorum delictorum. Daboq; ipsi inde reuersæ à captiuitate uidelicet possessiones suas, id est, regiones ac terras, quas antea possedit, eiectis Chananæis: eorum enim terram hæreditariò inter se diuiserant Israelitæ. Aperte etiam hic gratiam per Christum cõmunicandam promittit, quando loquitur in cor eorum quos antea reiecerat Deus, perinde ac alio in loco ait: Dans leges meas in cor ipsorum, & in corda ipsorum inscribam eas. Erunt aũt omnes docibiles Dei: spiritum nempe Dei habentes, docẽtem eos omnia, Christumque habitantem in cordibus ipsorum. Impertit autem eis facultates seu bona ipsorũ, filiorum adoptionem, gratiam & gloriam, utq; unà cum Christo regnent. Quid uerò sibi uult, quod ait, Inde: hoc est, ab eo quod loquitur in cor ipsorũ. Inde enim talibus tantisq; bonis ditati sumus. Porrò cuiuslibet in Christũ baptisati facultates sunt, ipsa peccatorũ remissio, supernæq; in cœlis mãsiones, quas sibi quispiã obtinet, & acquirit, qualibet uia per hanc ad illam ducente. Quocunq; enim statu fuerit homo, quodcunq; iter uitæ ingrediatur, si seruari cupiat, necessum est, quod per uiam baptismatis & dimissionis noxæ, ad illud iter tandem proueniat, ad cœlestes habitationes ducẽs. Iam ut uariæ sunt illę mansiones, sic diuersæ ad eas uiæ, quæ tamen omnes per unum Christum eò tendunt. Huiusmodi bonis qui peccat orbatur, priuaturq;, quando uerbum Dei in eo conticuerit. At quando contacto corde eius, ad id loquetur, tum has illi facultates largitur inde, id est, ex corde. Regnũ nanq; cœlorum intra nos est, adeoque cor nostrum. Proinde uel aufert hæc à nobis bona Deus, uel donat nobis.

Esaiæ 54.

Luc. 1.

Et uallem Achor, ut aperiat intellectum suum.] Iesus filius Naue bellum faciens aduersus Hiericho, per præconem edixit, ne quisquam militum quicquam obtineret ex capta urbe spolij, ut quæ deuota & execrata esset: ei uerò qui aliquid retinuisset, mortem pœnam esse, tanquam sacrilego. Achor itaq; ex spolijs suffuratum aliquid ac deprehensum, lapidibus obruit uniuersus populus, imperante Iesu in ualle, quæ propterea cognominata est uallis Achor. Dicit igitur hic: Vallem Achor dabo eis. Dabo enim hic repetendum est, ut simul ac intellexerint quid isthic Achor perpessus sit, & ipsi intellectum accipiant, aperta ipsis mente ne amplius transgrediantur, uel renitantur mandatis Dei, præsertim quum propter furtum Achor populus uinceretur. Post illius ergo mortem plorantes ac lugentes Deum sibi reconciliarunt. Proinde hic est prophetæ sensus: Quemadmodum ueteres illi propter ipsius Achor supplicium didicerunt, quantũ malum esset transgressio: consimiliter & illi captiuitatis nomine, sensum propriorum delictorum capient. Sic & Dominus Iesus, non morem gerentes mandatis suis, ac spolia huius mundi ad sese pertrahentes, nec reddẽtes quæ sunt Cæsaris Cæsari, quæ Dei Deo, in ualle perdidit. Est autẽ depressus locus siue uallis, ipsum peccatum: uallis quidem ceu humiles faciens & ad infera præcipitans: decliuis autem locus uel imus, eo quod nos à Deo dissociet. Achor uerò peruersio est: tantum enim, si interpreteris, ualet. Christus itaq; Hebræis per interrogationem ipsum tentantibus, ad eos unà ceu in uallem descendebat, eosq; sustinebat, interrogationes ipsorum difficilioribus solutu quæstionibus peruertens: nõ ut eos suspensos teneret, uerùm ut intellectum ipsorum aperiret, & ad ueritatis agnitionem perduceret. Quare quum sic eum interrogassent, Qualinam potestate facis hęc omnia? ex ipsis itidem percontatus est: Baptisma Ioannis ex cœlo erat, uel ex hominibus? Peruersio peccatum est, à naturali nos rectitudine subuertens. Nam Deus hominem rectum fecit, ipse uerò quæsiuit cogitationes conditiones q; & obliquas & multas. Quãdo igitur peccatũ in nobis uallem habuerit, uel humilitationem uel deiectionem: siue quando peccatum, uerbo Dei tangente conscientiam nostram, depressum fuerit, aperit nobis cùm intellectum

Luc. 20.

Eccles. 7.

tum

tum diuinarum rerum cognitionem. Dum enim penitus perdideris peccatores, in te cogitationes uidebis: hoc est, diuina cernes.

Humiliabitur illic, iuxta dies infantiæ suę, iuxtaq; dies ascensus sui ex Aegypti terra.] Quemadmodũ, inquit, inseruierunt Aægyptijs, postq; egressum ex Aegypto, ascendẽtes ad Palæstinã in deserto adflicti sunt, sic illic, hoc est, apud Assyrios seruientes humiliabunt. Infantiam enim demorationem in Aegypto uocat, quod isthic populus multiplicari augeriq; primùm cœperit, quodqúe nondum lex illi sancita esset, sed liber esset. Legibus enim sanctis gubernari, uirorum est. Atqui beneficium est arroganti Hebræorum synagogæ humiliari, Christoq; subdi: perinde ac primũ Mosi obtẽperarũt, euocãti illos è terra Aegypti, ad libertatẽ. Deinde post egressum rursum ascẽdentes obedierũt legẽ ferenti, Omnia, inquientes, faciemus, quæcũq; locutus est Deus, & morem geremus. Vt uerò ascendẽtes ex Aegypto, per mare transierũt, eoq; tandẽ pacto hæreditatẽ adierunt terrę: eandẽ ad rationem hodiq; ex ipsis credẽtes Christo, per baptisma in mortem eius transeundo, cœlorũ regnum hæreditario accipiunt. Humiliet etiã quispiã iam renatus ex aqua & spiritu, in Christo infans est, eleueturq; super dono remissionis peccatorũ, at dicat, Gratia sumus seruati, nõ ex operibus iustitiæ nostræ quæ fecimus. Quod si ascenderit ex terra Aegypti, eoq; usq; perrexerit, in operatione uirtutum labors, ac peruenerit illò, ut dicere possit, Abundantius ipsis omnibus laborauit: adijciat ille, At non ego, sed gratia Dei.

Exod. 14

Accidet etiam in die illa, dicit Dominus, uocabit me uir meus, & nequaquã appelabit me porrò Baalim, auferamq; nomina Baalim ex ore suo, nec mentionem ultrà facient eiusmodi nominum.] Non amplius, inquit, nomen meum, uel uocem illam Deus idolis suis apponent, neq; Deũ dicẽt esse Baal, in die illa, hoc est, in tẽpore adflictionis, adeoq; captiuitatis: sedenim me agnoscẽt Deũ & sponsum suũ iamolim ipsis aptatũ, ac in posterũ ne nominis quidẽ Baalim per idola Baal meminerint. Ad hæc cum ait, Tollam, eruã nomina Baalim: indicat quod hoc opus sum fuerit. Quomodo uerò ea exemit abstulituer? Nimirũ duminiecit eos in calamitates ac tribulationes. Et quum sol iustitiæ Christus effulsit, fecitq; diem, tẽpus uidelicet aduentus sui, uniuersa idololatria sublata est, cùm ab Iudæis tum gentibus, ueriq; Dei cognitio omnibus communicat. Præterea in pœnitentibus, animiue sententiam in melius permutantibus, quãdo lumen uerbi Dei refulgens diem fecerit, omnes imagines, simulacra, adfligentes ipsæ peccatorum uisiones uel spectra sanè auferuntur, nec ulterius uenter Deus sit, neque auaritia, quæ est idolorum cultus, unà cum alijs affectibus prauis & cupiditatibus locum isthic retinent.

Et feriam ipsis fœdus in die illa, cũ bestijs agri, cumq; uolucribus cœli, & reptilibus terræ.] Vel hoc dicit, quod sicuti quũ indignarer ipsis, tradidi fructus terræ bestijs & uolucribus & reptilibus, ita recõciliatis mihi ipsis, desistent feræ istę, tanq; & ipsæ persuasę, ut parcãt absumere fruges. Vel bestias et reptilia, excitatos insurgentesq; aduersum ipsos hostes intelligens, ait: Efficiã ut ipsi pacis fœdera sanciant cum Israelitis, ipsisq; familiarissimè & amicissimè utantur. Eam ob rem subdit:

Arcum etiam & romphæam, & bellum conteram super terram.] Vel in Iudæa, uel super uniuersam terram gestum. Pacem enim post Christi aduẽtum in terra factam, hic sermo prænunciat. Atqui reuera, cunctis ferè mortalibus sub unum Romanorũ imperium redactis, pleríque motus quieuerũt. Præterea cum gentibus & Hebræorum synagoga Deus fœdus pepigit, uno ex ipsis ouili facto, ac utrisq; in unũ coadunatis. Siquidẽ lapis angularis factus est, ut duos conderet extruerẽtue in unum nouũ hominem, & per euangelicam legem inducta pace, & omnibus persuasis per ipsum, ut uel res corporis ipsius posthabeant, quas propter bella non pauca oriuntur. Qui enim dixit, Ab auferente tibi rem tuam, ne repete, idq; genus talia: pacem habere nos uoluit, quam & nobis reliquit. Hac pace fruitur, qui affectus suos prauos uerbo Dei subdiderit. At quando hoc fit? Quum interimens quispiam membra super terram testamentum fecerit. Testamentũ autem in mortuis firmum est.

Et habitare te faciã in spe.] Non solum ab duritie captiuitatis te transferã, uerumetiam in patriã te collocabo, ac bonas tibi spes suggerã, persuadens tibi, ut cùm de præsentibus tum de futuris bene speres. Hęc ad ecclesiam quoque, ex gentibus & Iudæis

collectam dici puta, quam & nunc in domũ ſuam tranſtulit, ut illic commoretur, donansq; illi ſcelerum remiſſionem, ſimul ſperare dedit cœleſtia bona, cui & inſequentia pulchrè conueniunt, quæ audi.

Ac deſponſabo te mihijpſi in æternũ.] Quid eſt mihijpſi? Vel, quoniã nõ per angelum, neq; magnũ natu aliquem, ſed per ſe ipſe Dominus nos ſeruarit. Patribus enim locutus eſt Dominus per prophetas, nobis autẽ per filium. Vel quia ueterẽ illam ſynagogam Moſe deſponderit, unde & ad ipſum: Populus, inquit, tuus iniquè egit. Credentem autem incarnato filij aduẽtui, eccleſiam ſibi ipſe deſpondit, quemadmodũ et
Ephe. 5 Paulus teſtatur: Dico autẽ in Chriſto & eccleſia. Nec in æternũ ſibi ſynagogam deſponderat, nã temporaria erat legis ſeruitus: nunc uerò ſibi in æterna ſecula deſponder credentes. Ad animã pœnitentia quidẽ purgatam dicere etiam queat ſpõſus eius uerbũ, Habitare te faciam in ſpe: quando propter peccata ab eccleſia quæ eſt domus Dei uiuentis, illam ſegregãs, rurſus eam conuerſam recipit, inq; ea denuò cõmoratur, nec eam repellit ob impuram eius priorem uitam atq; ſuperbiam: tum & melioribus eam ſpebus imbuit; quod cœleſti etiam ſede recipienda ſit, quãdo ſponſus iam
Matth. 16 ipſi quoq; æternus obtingit, per uerbũ q̃d ait: Quæcunq; ligaueris ſuper terrã, erunt ligata in cœlis: & quæcunq; ſolueris ſuper terram, erunt ſoluta pariter in cœlo.

Deſponſabo etiã te mihijpſi in iuſtitia, & iudicio, & in miſericordia & miſerationibus.] In iuſtitia quidẽ, quod perinde atq; per hominẽ mors, ſic & per hominem reſurrectio mortuorum. Homo emĩ factus ipſe, reſurrectionẽ auſpicatus eſt. In iudicio uerò, quod condemnauerit principem mundi huius. Quum enim in Chriſto non inueniſſet princeps iſte peccatũ, occidit eum Chriſtus, hoc eſt, potẽtia ſpoliauit. Miſericordiam uerò & miſerationes erga omnes homines cõmonſtrauit, quos non è ſuis operibus ſeruauit, uerùm per ſuam ipſius miſericordiam, per lauacrum regenerationis & innouationis ſpiritus ſancti.

Deſponſaboq; te mihijpſi in fide, & agnoſces Dominum.] Quoniam oportebat nos miſericordia donatos, non ſegnes neq; deſides ac inutiles eſſe, ſed aliquid etiã adferre, dicit: Deſpõſabo te mihi in fide. Accedentẽ enim ad Deum credere neceſſum eſt. Nam illic in fide eſt agnitio Dei. Niſi enim crediderit is, inquit, nihil quicq̃ intelligetis. Vide hic, quod non in ſacrificijs, nec in legali cultu, ſed fide deſponſat Dominus, quos ſibi deſponſat, quare ceſſent etiamnum in lege ualde gloriantes.

Eritq; in die illa, dicit Dominus, audiã cœlo, & cœlum audiet terrã, & terra exaudiet frumentum & uinũ & oleum, & hæc exaudient Iezraëlem.] Poſt cœleſtium prædictionem bonorum, corporalia etiam illis dona pollicetur: Obaudiam, dicens, cœlo, id eſt, annuam cœlo, atq; permittam ipſi ut pluat. Quod etiam ſi naturam habeat, ut iſthuc faciat, per iram tamen meam prohibetur, contrahitur. Tanquam enim ignominia adficeret cœlũ, quod conſueta non faciat, ideoq; iam ſupplices ad Deum, ut facere illa poſsit, manus extendat. Exaudiam, inquit, cœlũ, ac tollam ignominiã hanc. Cœlum uerò obaudiet terræ, pro, implebit deſideriũ ipſius ſitibundę ac pluuiæ indigentis, ueluti ipſa clamet propter ſiccitatẽ ſui, quod conueniat ſoluí ſqualorem ſuũ. Terra uerò placabitur frumentis. *

Deſunt hic nonnulla.

Sapientiæ & cognitionis affluxibus, ac propheticorũ oraculorum irrigationibus, ipſos impinguat. Illi nanq; uerè prophetas habent, ipſiſq; fruuntur, qui apud ſeſe uaticinantes ſuſcipiunt. Ad hæc, qui antea in terra egerunt, ac terrena ſpirarunt, habent frumentum & uinum, myſteriorum uidelicet acceptionem. Tum uerò demum iſta capiunt, quando Iezraël fiunt & ſemen Dei, filij Dei facti, per regenerationẽ baptiſmatis in ſpiritu. Anima etiam uſque dum peccat, nulla cœleſtis ſuper eam cogitatio cadit, ſedenim terra facta, ſiue carne propemodum exuta, ac decarnata (ut ita dicam) arida eſt. Quando uerò deſponſata fuerit uerbo, tum ſupernos adfluxus recipit atque cœleſtia fluenta, ac producit frumentum, ſolidam nempe alimoniam & uiuificantẽ, ac uinum, diuinam nimirum lętitiam, & oleum, hilaritatem dico & manſuetudinem,
Gal. 6 ac erga infirmos tolerantiam patientiamũe, animaduertens Paulum dicentem: Si quis præoccupatus fuerit in peccato, uos ſpiritales corrigite hunc in ſpiritu manſuetudinis. infirmum autem in fide ſuſcipite.

Et

A Et ſeminabo eam mihijpſi ſuper terram, & miſerebor nõ conſecutæ miſericordiã: & dicam non populo meo, Populus meus es tu: ipſeq; dicet, Dominus Deus meus es tu.] Hoc eſt, ipſam demõſtrabo eſſe meam agriculturam, unde iuſtitiæ ac diuinæ cognitionis ac ſcientiæ ſemina in ipſam deijciam. Hæc aũt typicè tempore Zorobabelis contigerunt poſt reditũ à captiuitate, ſecundum ueritatẽ autem poſt incarnationẽ filij Dei. Tum emĩ qui crediderunt in ipſum, populus eius uerè appellati ſunt, ipſe uerò illorum Deus eſt dictus uerè ac purè, ac ueluti fœcundã ſibijpſi ſeminauit terram filius Dei, animas uidelicet ad fidem accõmodas, quas & fructũ proferentes iam cer- Ioan. 4
nens, quarum de numero animæ Samaritarum erant, dicebat diſcipulis: Attollite Luc. 10
oculos ueſtros, & contemplamini regiones, quoniam flaueſcunt iam ad meſſem. Et rurſum alibi: Meſsis quidem multa, hoc eſt, ad fidem parati multi: operarij aũt pauci, apoſtoli uidelicet, ipſos ad dicendũ aſſumpturi, ac meſſem doctrina euangelij colecturi. Nemo deinde, cui Mammona & uenter Deus eſt, dicere poteſt uero Domino & Deo, Deus meus es tu.

CAPVT III.

DIxitq; Dominus ad me: Vade, dilige uxorem, amantem praua, & adulteram, quemadmodum Deus diligit filios Iſrael. Nam & ipſi reſpiciunt ad deos alienos, amantq; bellaria cum uuis paſsis. Et conduxi mihi eam quinque ac decẽ argenteis, & modio hordei, & lagena uini. Dixitq; ad ipſam: Dies multos ſedebis apud me, nec fornicaberis amplius, nec alteri uiro iungeris, & ego tecũ ero. Eo quod dies multos ſedebunt filij Iſrael ſine rege, ſine principe, ſine ſacrificio & ara, carentes denique ſacerdotio & perſpicuis.] Prior uxor quam accepit Propheta, figura fuit generationis prioris Iudæorum, fornicantis ac deſciſcentis à Deo ad idolorum culturam. Poſterior hæc, quã nunc accipere uates iubetur, figura eſt captiuitate preſſorũ. Vt enim ipſa antea ab amatoribus ſeiuncta, prophetæ cohabitare uoluit, neque tamen ei ad
B mixtus ſit propheta: ſic illi primùm quidem exiſtẽtes adulteri, tanq; ad idololatriam effuſi, offerentes dæmonibus pemmata, hoc eſt, panes ex ſimila piſtos, unà cum uuis paſsis, (erat autem talis ſpecies oblationis dæmonibus grata, indicantibus offerentibus, quod ipſos habeant & frumenti & uini datores) abducti per captiuitatem, ceſſabunt quidem ab idololatria, & interim tamen neq; diuina uerè ſacra facient, ſed ociõſi ſedebunt & ſegnes, ut qui neq; ſacrificare, neq; ſacerdotio fungi queant, quandoquidem neq; altaria illis ſint. Ablata autem ſacerdotij functione, neq; perſpicua erũt. Quid uerò hoc ſit, iam diſce. Sacerdotum principi dependebat in pectore quadrangula ſpithamæ longitudine texturula, ſiue textus panniculus, λογειον, id eſt, oraculi dõmus uel locus appellatus, duodecim lapides continẽs, per quos futura denunciabantur ſummo pontifici, ſignis quibuſdam diuinis in hiſce factis: unde logeon hoc ſeu panniculus ille, manifeſtationem & ueritatem habere dicebat. Proinde eos non perſpicuos fore dicit, id eſt, non habituros diuina ſigna, quibus futura cognoſcant. Hæc quidem ad contextus explicationem pertinẽt. Intelliges autem hic iuxtà, prius ſortium typum eſſe ſynagogæ ante Chriſti aduentum, quæ & idolis dedita erat: at eam quæ nunc accipitur, eſſe figuram ſynagogæ poſt Chriſti in carnem aduentum, quæ & ipſa quidem à Deo aſſumitur, propter eos qui ex ipſa ſecundum electionem gratiæ crediturí ſunt. Hæc ipſa etiam adultera eſt, phariſæis & ſcribis doctrinas & mandata hominum docentibus ſe exhibens atque proſtituens, nec uerbo Chriſti perfectè deſponſata eſt. Conducit hanc uates quindecim argenteis, hoc eſt, quinque legalibus libris ac decẽ præceptis: literæ enim ſubijciuntur, perq; eam trahuntur, ut adeò Deũ quidem agnoſcere uideantur, etſi perperam. Nam qui filium non honorat, patrem ignominia ſimul afficit. Et, neq; me noſtis, inquit, neq; patrem meum. Præterea ordeum irrationalem ipſorum alimoniam adumbrat, qua ueſcũtur, nihil ſpirituale neque dignum intelligentes animabus rationalibus. Nebel uel lagena uini temulentiã ipſorum ac cæcutientiam ſignificat. Siquidem uidentes non uident, & audientes nõ intelligũt, quod eſt ebrijs ac temeti plenis peculiare. Sedent igitur, qui Chriſto nõ adhibuerunt fidẽ, immobiles permanentes in ſua incredulitate: neque regem habentes cuius præſentiam ac adminiſtrationẽ ſentiãt, neq; principẽ. Quinetiã ne iuxta animi conſiderationẽ quidem uel ſpiritualiter regem habent. In ipſis enim mens non ſce-

ptra tenet, neq; dominatu fungitur, quando quidē non sint filij liberæ Sarræ, quæ ua- A
let dominantē quampiā: sed ancillæ, ad seruitutē generantis soboles. Neq; perspicui
tas uel manifestatio in ipsis est, seu ueritas, uerùm cæci uerè in tenebris sedent, neq; i-
Ioan. 14 psi ueritatē intelligentes, neq; alijs ipsam manifestare ualentes. Quomodo enim hoc
ipsum possent, quū interemerint Dominū, crucifixerintq; eū, qui dixit: Ego sum ui
Ioan. 15 ta & ueritas? Qui etiā nobis quę à patre accepit, aperuit: Quę em audiui, inquit, à pa-
tre meo, dixi uobis. Isti sunt quorū hic fit mentio, diligentes pēmata cū uuis passis, nō
recipiētes panes, qui animā alere uidentur, quod illis & oblectatio & uoluptas nō ines-
set. Tales sunt omnino doctorū enarrationes, uuarū passarū dulcedinē habentes, sen
sibilia bona promittētes, quæ prorsum sunt marcida, facileq; labunt. Similis est huius
mulierculæ, qui Deo mercedis gratia inseruit, tēporariorumq; bonorū: diuitijs qui-
dem per argenteos significatis, quorū numerus decadē & quinariū constituit, uti di-
scas quòd talis mercenarij totum corpus, & animā & spiritū, sensus ipse sibi adunarit
cōiunxeritq;: necessarijs aūt ad uitæ sustentationē per liquida & sicca indicatis, uini
nempe & hordei, quod & quandā uitæ talis proportionē præ se fert. At eū qui merce
dis causa inseruit, celeriter ad alium Dominū transferet, quando merces desinet. De
Psal. 48 huiusmodi Dauid eximius uates & propheta ait: Confitebit tibi, quando ei benefe-
ceris: hoc est, gratias aget tibi Domine, quando beneficiū illi exhibueris: at si ea de-
fluxerint, te è diuerso uituperabit. Consimili ingenio diuū Iobum satanas fore sperās
Iob 1 eum impetijt, quocirca dicebat quoq;: Non frustra Iob colit Dominū. Nónne tu cir-
cumcirca quæ ipsius sunt, intus & foris sæpiusti? Idem de Iobo sensit, qui eum ad ma
Ibid. 2 ledicentiam compellens: Dic, inquit, uerbum aliquod ad Dominū, & morere. Porrò
qui Deo talia propter bona seruit, & non propter ipsum honestum, pemmata cū
uuis passis diligit, non nouam & euangelicam legem eligens, quæ etiam cruda esse
apparet, ob uiuendi rationis durities, sed pistam quæ facile confici seu perfici possit,
ac suauem. Quādoquidem uerò iuxta Paroemiasten, suauitatis sectator, ac labore do- B
Prou. 28 loreq; uacans, in penuria morietur, nō iniuria uel is ociosus sedet, neq; sacrū faciens,
Psal. 50 neque dicere ualens: Secreta & abdita sapientiæ tuæ manifestasti mihi.

Ac posthæc reuertentur filij Israel, & quærent Dominum Deum ipsorū, & Dauid
regem ipsorū, cōstituenturq; apud Dīm & bona eius in nouissimis diebus.] Diuisæ
fuerunt tribus, ut principio commemoratū est: scissæq; sunt in duo regna, quorū al-
terū decem tribuū erat, quod Israel & Ephraim dicebat: alterū duarum tribuū existēs,
quod Iuda quidem sæpissimè, interdū uerò & Beniamin appellabatur. Seq; ita gesse-
runt, usquedū captiuę Babylonē ductę essent. Post reditū uerò ab captiuitate, sensum
Dei percipientes duodecim tribus, Deumq; requirentes in unum sunt redactæ, unū
iuxtà sortiti principem Zorobabel, quem & Dauidē nominarūt, quòd ex Dauidica
stirpe esset: in quo & diuinitus datorū bonorū acceperunt fructū. Quoniā aūt & post
completionem gentiū omnis Israel seruabit, exquirēt filij Israel p fidem regē Dauid,
hoc est Christum, manu ualidum (hoc enim Dauid ualet, si interpretetur aliquis) qui
æreis portis confractis, fortem sanè ligauit mortem, & spolia eius, nos uidelicet, diri-
puit. Referto etiam hæc ad interiorē hominem. Est em scortū & adultera, ipsa sensi-
bilitas, oculos defigens ad aliena, hoc est, ad omnia quæ non sunt naturæ nostræ pro-
pria, neq; nos sequentia post fata nostra. Sic aliena res opes sunt: non enim dum mo-
ritur quisq; eas secum recipiet. Aliena res est gloria, nec em unà descendet cū ipso glo
ria eius. Aliena res est uoluptas, cuius & aliæ species sunt tēporariæ, & quæ edunt &
bibunt in aluū per secessum euntia diffluūt. Proinde hāc sensibilitatē propheticus ser
mo inhabitās, facit eam sedulò abstinere à consuetis, declinareq; à uitijs, per quin-
decim argenteos, legaliū dico oraculorū: quinq; em legis libri sunt imperfectis ac secun
dum sensum uiuentibus dati: Dominicarū item perfectionū, ac perfectos faciētium.
Siquidē denarius numerus est perfectus. Ac per uinū austerioris cōuersionis, memo
riamq; æternorū suppliciorū, perq; gomor siue modiū hordei, hoc est, tenuiorē uilio-
remq; uictū. Docet itaq; nō esse laudabilem talem desidiā: oportere enim filios Israel
eos appellari, qui digni sint, hoc est, strenui, nō desides ocioúe torpentes: iuxtaq; con
uenire, ut speculatiuæ mētis rex sit & princeps, qui imperet quid sit opus facto: sacer-
dotemq; præstò habere, qui mactet passiones seu affectus irrationalitatis, offeratq;

Deo

A Deo primùm ardentem animū pro Dei gloria zelantē æquè atq; Phinees & Elias e-
gerunt, indignantemq; transgressoribus: deinde cupiditatē, diuina desiderādo, qua-
lis Daniel erat, uir desideriorū ideo uocatus. Sic tandem futurū est, ut talem ductum
a ratione, superna etiā manifestatio sequat, adeoq; spiritus illustratio, ut dicere queas
cum diuo Paulo: Nobis autem reuelauit Deus per spiritū suum. Præterea à uitijs usq; 1. Cor. 2
ociosa anima, accipiet posthac Dauid regem, manu fortē, seu actuosa potentia uali-
dum, rapieturq; extra sese ad Dīm & bona eius. Verè em à sua natura desciscit ani-
ma, quando ab Deo super omnem naturam sublata, totaq; illic constituta, ipsius tan-
tummodo bonis fruitur, saturaturq;.

CAPVT IIII.

AVdite uerbū Dñi filij Israel, quoniā iudiciū Domini erga inhabitantes terram.
Quoniā non est ueritas, neq; misericordia, neq; cognitio Dei super terrā, exe-
cratio & mendaciū & furtū & adulteriū effusa sunt super terrā, & sanguinē super san-
guinē miscent.] Dicto, quod in ultimis diebus bonis perfruent, facta q; illis bona ipe,
ut ne desperēt, nunc iterū ad memoriā eis reuocat peracta ab eis mala, ut acceleret ad
emendationē sui, ut quibus adeò benignus sit Dñs, qui sic uiuentes ipsos adhuc susti-
neat. Simul etiā hoc facit, ut sciant, quod iure eos Babylonijs tradat, ut qui adeò scele-
ratos existentes. Propterea etiā inquit, iudiciū esse Domino constitutū. Est aūt iudi-
cij isthuc forum aduersum nos, in quo indicat tantū, utpote, quod nō iniuria uos per-
dere decreui. Quare dicendo, Nō est ueritas, neq; misericordia: docet quī fiat, quod
hæc desint, inde nimirū quòd non sit agnitio Dei. Dixit enim insipiens in corde suo,
Non est Deus, ac propterea corrupti sunt & execrabiles facti sunt in studijs suis. For
tasse & aliquis è contrario opponat, quod eam ob causam nō adsit cognitio & scien-
tia Dei, quia non sit ueritas neq; misericordia. Longè em à peccatoribus abest Deus,
perinde ac Salomon ait, Nec immeritò. Qui em animæ suæ oculis multū puluerem,
B iniecerit, eosq; excæcarit, quō amābo uidebit lumē? Execrationē aūt habet, & conui-
ciū, & calumniā. Nam quū ueritas nō sit præstò, execratio, hoc est, conuiciū, calūnia
& mendaciū adsunt. Quia uerò nō adsit misericordia, cædes adest, ut sanguinē san-
guini misceāt. Et quia cognitio Dei abest, furtū & adulteriū præter iam cōmemorata
flagitia præsentia cernunt. Hæc de Dñi etiā interfectoribus dici queāt, quippe quia
misericordia & ueritas ipse Christus est, & cognitio Dei: Qui enim me, inquit, uidet, Ioan. 14
uidet etiā patrē meū. At ipsi eum nō susceperunt, neq; in ipsis erat. At quid erat in i-
psis? execratio, hoc est conuiciū. Samariten em ipsum appellabāt temulentumq;, &
ex fornicatione natū: ac mentiebant contra eum, dæmonium habere eum dicentes,
Deoq; ipsum repugnare adseuerātes, tum in Beelzebul eijcere dæmonia. Consimili-
ter furtum in illis erat: clanculū em conducebāt mercede sua ludā, per quē & cędem
Seruatoris persecuti sunt, perfecerunt ue, ipsius sanguinē, pphetarū cruori cōmiscen-
tes, deinde apostolorū quoq; adulteriū postea omnino per sacerdotū principes cōmit
tebatur, cōducentes annuò summū pontificatū, non sine iniuria eo utentes. Quod si
anima terrenis rebus adfixa, terra nominet, uide quod ueritas & misericordia, nō sit
super talem terram. Nam qui mendaces diuitias amat, & uanas opes, & fraudulentā
gloriā, ueritatē non habet, unde neq; misericordiā à Deo suscipit, neq; agnoscit ipsum
in die reuelationis, Deū hilarē uidelicet & mansuetū, sed enim uelutī Dīm & punito
rem. Quod deprecās patriarcharū quispiā dixit: Fiat mihi Dñs in Deū. Sic cruorem
ad cruorē miscent hæretici, qui seipsos per hæresim occidūt, aliosq; occidēt ab se insti-
tutos. Et quādo quisq; ipse animo corruptus, nouā animā assumpserit, eiusq; mores
per prauam consummationem corruperit, sanguinem ille cum sanguine miscet.

Propterea lugebit terra & imminuetur cum omnibus habitātibus ipsam, cum be-
stijs agri, & reptilibus, uolucribusq; cœli: quin pisces etiam deficiēt maris, quod ne-
mo neq; iudicet, neq; quispiam arguat.] Tantam, inquit, hostium multitudinē indu-
cam propter talia opera uestra, ut nedum absumāt diuites qui bestiarum instār & re-
ptilium pauperioribus immınebant, inq; eos irruebant, ac ueluti quibusdā alis, diui-
tijs & potentia * ferebantur.

Desunt hoc in loco quædam: interim contextum prophetiæ sibijciemus.

Populus aūt meus ueluti sacerdos contradicens, languebit per dies, & languebit

propheta unà cum ipso. Nocti assimilaui. Aequatus est populus meus non habenti scientiam. Quia uerò cognitionem repulisti tu, repellam & ego te, ne sacerdotio fungaris mihi. Et quia oblitus es legis Dei tui, obliuiscar & ego liberorũ tuorum.]

* *

Vbi nunc est sacerdotium apud Hebræos qui Christum repulerũt, qui est agnitio, ut suprà memoratũ? Postquã & legem Dei obliuioni tradiderunt dicentem: Prophe-
Deut. 28 tam uobis excitabit Dominus Deus, & uidebitis uitã uestrã pendentẽ coram oculis uestris, & nõ credetis. Ea propter obliuiscar, inquit, liberorũ, relictis illis ut circuncidantur carne, nec uero baptismatis sigillo signentur. Porrò ubicp in scripturis cognitio Dei quæritur. Præterea in uitæ nostræ cùm moribus tum operibus requiritur, ut ne peiori, ceu meliori incidamus. Quemadmodũ si ieiuni maneamus, uel nuptias propterea fugiamus, quasi hoc pacto cõtinentes perseueremus. Hunc enim ad modum etiamsi multa bona opera, ut apparẽt, genuerimus, obliuiscetur tamen eorum Deus, ceu talium, quæ secũdum legem eius non sint facta. Nemo enim corona exornatur, nisi iuxta legem athletam egerit.

Secundum multitudinem suam, sic peccarunt mihi.] Non possum, inquit, inuenire mensuram uel numerũ delictorum ab ipsis admissorum: unde non habens aliam dimensurationem hoc dico, quod quemadmodum ipsi innumerabiles sunt astrorũ cœli instar, arenæcp maris: sic & ea per quæ peccarunt mihi, adeocp flagitia eorũ, sub numerum non cadunt. Ingratitudinem ipsorũ hic pariter in medium confert, perinde quasi dicat: Etsi adeò à me beneficijs sint exornati, incp tantam aucti multitudinẽ, attamen intantum immemores fuere beneficij, ut paria etiam multitudini suæ peccata erga me perpetrauerint, ut necp uxor neque puer, neque maior natu inueniatur qui mihi placeat. Consimiliter qui Dominum comprehenderunt, iuxta multitudinem suam inuaserunt ipsum. Sic in anima contingit, ubi unius ducis præsidatu repulso, perturbationes copiosæ factæ, peccant in Deum.

Gloriam ipsorum in ignominiam conuertam.] Ipsi, inquit, suam sibi numerositatem gloriæ ducunt: At ego bello consumptos eos imminuã, pauciores cp reddam, & iam inde ad ignominiã transferentur. Vel quod etiamnũ mala operantes, in ipsis gloriam & famã quærant. Tempus igitur ueniet, quando ignominiæ suæ opera cognoscent, eoscp illorũ pudebit. Gloria eorum itidem in contumeliã alterata est, quando ipsi filij regni habiti, eiecti sunt foràs. Ac quum celebris apud eos circuncisio, nunc incelebris & ingloria est facta. Deinde quando accepto à Deo dono, malè utaf quisquã, ut opibus uel eloquẽtia, ideocp relinquat eum Deus, ad ignominiã hoc ei uertit. Hanc ad rationẽ sapientes Græcos, in reprobã mentẽ tradidit, eos deserens. Sic opulentus ille acrius torretur ceu in sartagine in geenna propter diuitias. Insuper in captiuitatẽ abducti Hebræorũ reges, qua gloriam, qua opes suas, ad uberiorẽ contumeliã tenuerunt. Nec em perinde est in egestate natum aliquem captiuum abduci, & in regalibus opibus progenitum educatumcp, cui sceptra etiam commissa fuerint.

Peccata populi mei comedent, & in iniquitatibus ipsorũ accipient animas eorundem. Et qualis est populus, talis etiã sacerdos.] Populo in iudicium uocato, ad sacerdo tale genus transcendit, inquiẽs, qd pro peccatis à populo oblata ipsi edant. Ea em pec cata uocat. Ac interim tamen, quũ tanta cõmoda à populo acciperẽt, nõ reprehendebant eos in sceleribus suis, tanq malè agerent: uerum em animas ipsorũ ipsi ad sese recipiebant, super nos dicẽtes condẽnatio: perinde atcp ad Pilatũ uociferabantur, Sanguis eius super nos. Quid igitur inde fiet, Sacerdotẽ talem esse, qualis sit populus, utpote cõmendantem ea quæ ab illis aganturs Isthuc nimirũ: Nam gloria eam ob rem ipsorũ, hoc est, celebre sacerdotũ genus, ad ignominiã uersum est. Quidã, Accipient animas ipsorum, sic intellexerunt: sacerdotes uescentes ijs quæ pro peccatis à populo adferunt, proprias animas suas pro peccantibus accipiebant, ut offerrent has Deo in sacrificium. Mediator enim existens sacerdos Dei & hominum, suam ipsius animam acceptam Deo offert, perinde atque Dominus suam ipsius animam accipiens Deo obtulit. Proinde etiamsi, ait, in hoc sint cõstituti ut sacrificium facerent Deo, attamen hoc non exhibuerunt, cæterùm instar populi facti sunt. Hæc etiam ad omnẽ sacerdotem & principem dicuntur, cum insequenti interminatione, quam audito.

Et

Et ulciscar in ipsis uias ipsorum, & consilia eius uaria reddam ipsi.] Vias opera nominans, Omnem, inquit, pœnam & supplicium super opera ipsorum inducam ipsis. Nec opera tantum ulciscar, sed uaria etiam eius consilia, hoc est, populi. Non enim tantummodo operationũ, uerumetiã absurdarũ cogitationũ pœnas damus. Vltus est etiam uias deicidæ populi, hoc est, insultus, inuasionescp, quas faciebant contra Christum, & consultationes quibus aduersus ipsum plaudebant. Graditur aliquis ad peccatum, non ex exercitio uel præmeditatione, sed fortuita & subitaria ad eam præcipitantia uel perductione: simpliciter igitur punitur. At enim si iter hoc consultationẽ habeat, hoc est, si ex præmeditatione malum isthuc fulcrum cœperit, duplex tum uindicta sequitur.

Edent, & non implebuntur.] Hoc est, continua, aliacp ad alia ipsis mala adducam. Et quemadmodum uoraces, adeocp insatiabiles pamphagi manducantes non saturantur, sic & ipsi fructus comedent operum suorum, hoc est, supplicia, & perinde ac neque comedissent, neque puniti essent, alias subinde prouocabunt pœnas. Videntur hodiecp doctores Hebræi animas pascere, legendo legem: uerũ gratuita est ista opinio & uana, quippe quia esuriunt & non implentur: quandoquidem panem qui è cœlis descenderat, Christum è medio tulerint. Præterea peccatum faciens non impletur, eo quod sit transitoria temporariacp uoluptas.

Fornicati sunt, nec prosper ideo successus eis obueniet. Et quia Dominũ reliquerunt, ut obseruarent fornicationẽ, uinũ pariter & ebrietatẽ suscepit cor populi mei.] Duabus in rebus populo diem dicit: Quarũ prior, quod scortati sint, ab ipso ad idolorum cultum deuoluti, usqueadeò ut custodirent hanc fornicationẽ, & permanerẽt in ea firmiter. Posterior, quod ebrietatibus sese dediderint, quod est ad nullas non delicias sint effusi. Ferũtur hæc quocp de Iudæorũ sacerdotibus, siue ijs qui tum duxere spiritũ, siue de ijs qui post Christum uixere, quod ipsi doctores existentes, populi fornicationẽ custodiebant, quam eradicatã deletamcp oportuit. Alij uerò talibus doctrinis suis conseruabãt, stabilientes ipsam fornicationẽ: idcirco & uinũ & temulentiam accepit cor populi, doctrinam nempe eorum, uacillantes eos & excordes facientem. Expende hic quod fornicẽ quispiã, & à bono deuiet, nec eam ob causam rectus fiat. Virtus enim, quũ mediocritas ac mediũ sit, rectitudo quędã est. Vitium uerò obliquitates tenet, in excessibus ac defectibus considerata. Postcp & Deus quidẽ rectus, draco autem obliquus, hinc, attollet, inquit, gladiũ suum super draconẽ, serpentem illum Esa. 27
tortuosum. Adhæc omnis motus à ratione deficiens, temulentiã seu ebrietatẽ facere dicitur. Temulentia est impietus seu furor animi: ebrietas est mœror: ebrietas est φιλοπλουτία, amor diuitiarũ, adeocp auaritia, qua caput degrauans, qua in terrã defigere oculos, caputue demittere ac nutare faciens. Tali enim affectu quopiam languẽs, omneis mortales metuit, qualis & ambitiosus est, qui uel à utilissimo quocp uix tribus obolis ualẽti, reprehensionẽ horret. Ne admittat igit cor nostrũ talem ebrietatẽ, suauiter ac iucũdè illud accedentẽ. Tale enim quippiam uidetur esse quod ait, Suscepit.

In signis interrogabant.] Sacerdotes, inquit, qui populum in pietate, ac uero Dei cultu instituere debebant, isti uaticinia denunciantes, si quando quisquam rebus de suis interrogaturus accessisset, percontabant illi dæmones, symbolis, hoc est, signis quibusdam. Etenim uel auium uolatibus utebantur pro euenturarũ rerum signis, uel fumi ex uictimis cęsis ac sacrificatis accensione, si uidelicet ad obliquum, uel in subrectum uergeret. Contemplabantur enim exta uictimarum, percp colores ipsorũ, uel figuras uel dispositiones uidebantur conijcere, & intelligere, quæ uoluissent.

Et in uirgis eius denunciabant ipsi.] Cuius eius? Populi uidelicet. Etenim uirgas duas statuentes, carmina & incantationes quasdam submurmurabant: deinde uirgis, dęmonum operationibus aut effectu, cadentibus, considerabant quónam utracp earum caderet, antrorsum ne an retrorsum, ad dextram uel sinistram. Sicp tandem responsa dabant insipientibus, uirgarũ casu pro signis usi. Eundem ad modum Nabuchodonosor uaticinabatur, ut Iezekiel habet.

Quoniam spiritu fornicationis errauerunt, & fornicati sunt à Deo suo, super cacuminibus montiũ sacra faciebãt, supercp collibus immolabant, sub quercu item & populo, ut umbrosa arbore, Nam bellũ earũ tegmen.] Hæc, inquit, quæ cõmemoraui,

faciebant: quandoquidem multo ingentiq; impetu & ardore ad fornicationem rapiebantur, tum ad idololatriam siue ad eundem libidinis motum. Spiritum hic talem propensionem appellans uel ardorem, uel uoluptatem, quãdoquidem quolibet peccatorum oblectetur aliquis. Ad hanc igitur utroq; modo intellectam fornicationem, carnis uidelicet, & mentium quæ idola sectabantur, adeoq; libidinem, à spiritu malo incendebantur. Delectatiq; per luxum & mollitiem, proceris arboribus, pulchra opacaq; tegmina præbentibus, ex malitia sua sacrum faciebant. Etenim Græci tradebant alias arbores aliis diis consecratas esse, ueluti quercus Nymphis, laurum Apollini, Veneri rosam & myrtum, aliasq; cæteris. Scandebãt autem montium cacumina, quod illic maximè arbores, pulcherrimæq; umbræ essent. Fortasse propterea etiam, q̃d diuinatores facilius isthic in dæmones inciderent. Expende hic quo pacto illi per uoluptatis, luxus, deliciarumq; studium, à Deo defecerint. Non immeritò itaq; diuus Paulus eos uoluptatũ, non Dei amatores esse ait: quare honestum est nunquã non
2.Cor.3 contractè, frugaliter, citra luxũ uiuere. Quod si praua opera nostra ligna uocantur apud apostolum, qui subiectus fuerit succubueritq; quacunq; actione mala, ac tanquã in seruitutẽ eius redactus fuerit, erratille ac seducitur spirituali fornicatione, ex cidẽ ceu per fornicationem à decenti, naturaliterq; optato sibi opere, ad inconueniens adeoq; præter naturã. Nam omne peccatum præter naturam est. Hisce porrò subijcimur, ceu habentibus boni umbram: atq; hoc est, nos errare. Sin per mõtes & colles, oppositas bono potentias acceperis, maiores & minores propter turgidum & intumescentẽ in nobis affectum contemplare, quod quando fastigiatæ in nobis praueq; ratiocinationes fuerint & cogitationes, tunc etiam ipsa opera aggrediamur.

Propterea fornicabuntur filiæ uestræ, & puellæ uestræ adulterium committent. Nec uisitabo uel respiciam ad filias uestras quando scortatæ fuerint, nec super nymphas uestras quando adulterium commiserint.] Captiuæ, inquit, factæ filiæ uestræ, uxoresq; filiorum uestrorum, sponsæ uel puellæ existentes, captiuantium iniurię exponentur: egoq; non utilitabo ipsas, hoc est, deseram & permittam eas talia pati. Visitat & alia ratione peccantes Deus, quando eorum misereturi, impediens ipsorum
Psal.88 ad uitia impetuosum iter, ac castigationi tradens, iuxta illud: Visitabo in uirga peccata ipsorum, misericordiam uerò meam non dispergam ab ipsis. Quem enim diligit Dominus, castigat, tanquam filium. Quis porrò filius est, quem non castiget pater?

Eo quod ipsi cum scortis commiscebantur.] Scorta hic propriè dicit sacerdotes ipsas Beelphegor. Hoc autem idolum erat apud Græcos appellatum Priapus, libidinis & lasciuiæ præses, quod ex ipsa etiam forma sua indicabat. Scorta sunt omnino turpem abominationem talem curantes.

Et cum initiatis sacrificabant.] Initiatos appellat, huiusmodi idoli sacros mystas, dignos iam arcanis apud illos sacris iudicatos, ceu perfectiores, qui mares esse uisi, fœmellæ fuerũt, cymbalis utentes fœmineisq; ululatibus, circumibãt trivia, Beelphegor sacramẽta perficientes. Faciebãt itaq; sacrum tam turpi Deo, doctoribus dictis initiatis uiri. Quandiu aliquis peccatũ cogitat, nondũ cùm initiatis sacrificat: quando aũt hoc opere perfecerit, tum demũ cum Priapo initiatis sacrificare dicit. Sacrificabant etiam Dominũ in cruce qui occiderunt eum milites, cum initiatis, hoc est, cum sapere uisis perfectiora, adeoq; diuina sacra scientibus sacerdotibus ac pontificibus.

Populusq; intelligens, complicabatur cum scorto.] Hactenus commemorata, de decem tribubus dixit, quæ & Israel nominabantur: hoc uerò iam nunc de duabus profert, nempe regni Iuda: quandoquidem & ipsi existimati habere Dei cognitionem, ut qui in Hierosolymis urbe Dei regnarent, Astartes idolo sacrificabant, seu Veneris. Hanc enim scortum nominauerunt. Etenim imago eius nuda stabat, ipso suo spectaculo uel intutu fornicationem & abominationem spirãs. Excitauit autem Astartæ simulacrum Solomon, uxori suæ gratum faciens. Meretrix erat cohors quoque, ceu idolis seruiens, quam populus intelligens, Annæ & Caiphæ deditus, amarunt, associantes sibi ut comprehenderent Dominum. Dein quæ in nobis intellectu ornata meris est, quando dissoluto regno suo, turbulentum prauorum motuum imperium suscitauerit, populus fit: tum enim complicatur scorto, sensibilitati, eam non ad sese accipiens, uerùm ab ea accepta.

Tu

A Tu uerò Israel ne ignora, & Iuda ne ingredimini ad Galgala.] Duodecim hic tribubus cõmuniter differit. Quia uerò Israel siue decem tribus dementia laborabant, ut quæ semel idolis essent appositæ, affixę, dicit ad eum, Ne ignora: pro eo quòd est, intellectum, scientiam cape, ignorãtia deposita. Enimuero ad Iuda huiusmodi quippiam non dixit. Etenim ipsi quidem Dei cognitionẽ habere uidebant, & interim tamen clanculum ijs qui non essent dij, faciebant sacrum, proinde ad hunc, Ne proficiscimini, inquit, ad Galgala. Ciuitas hęc erat uehementer idolis studens, in qua Iesus
Iosue 4 & 5 filius Nun circuncidit lapideis cultris incircuncisos, ac duodecim lapides ex Iordane acceptos, huc reposuit, ut essent mnemosynon tam admirandi illius beneficij. Valde igitur absurdum erat, ciuitatẽ illam, in qua tot diuini beneficij signa reposita erant, impietatis metropolim demonstrari per ascendentes eò, idolisq; sacrificantes. Hæc & Domini occisoribus præcipiunt: Ne ignora eum, qui propter beneficiũ humanæ naturæ impertiendũ in carne uenit, Seruatorẽ, tu qui appellaris Israel. Dei em̃ cõtemplator nominaris: quæ tuo sint nomine digna sapias. Tuq; ô Iuda, cui idem cũ confessione nomen est, ne proficiscere ad uoluntatẽ maiorũ, neq; ad præcipitiũ quô perducti sunt patres tui, interimentes prophetas, lapidibusq; obruentes ad se missos. Atenim etiamsi deliquisti, insidias tendes Seruatori, per animi correctionẽ et confessionem hoc sanato. Galgala enim uolutionem sonat, si reddatur alia lingua. Ad hæc, qui illustratus diuina arcana conspexerit, admonet̃ ne ignoret gratiam quam est consecutus, cæterùm festinet per bonam uitã illam ipsam conseruare: & qui per confessionẽ, dimissionẽ priorum peccatorum accepit, ne rursus ad peccaũ ad ima rapiẽs ac præcipitans ingrediatur, ad intima ipsius, periculosissimaq; spontè currens.

Et ne ascendite in domum iniustitiæ, & ne iurate Dominum uiuentem.] Domũ iniustitæ Bethel uocat, in qua Hieroboam uaccam unam constituit, alteram in Dan. Fuerunt autem idola Apidis Aegypti bouis: atq; hanc idololatriam Hieroboam ex
B Aegypto didicit. Bethel autem domum Dei ualet, si reddatur. Iniusti igitur fuerunt, & consilij expertes erga Dominum benefactorẽ suum, qui domum ipsius idolo dicarunt. Porrò quod ait, Ne iuretis dominũ uiuẽtem, alij quidem intellexerũt, Quod nõ oporteat uos, per uerũ Deum iurantes, in domũ idolorũ ascendere. quod & Paulus
2.Cor.10 ait: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorũ. Alij uerò ipsum idolum uiuentem Dominũ iurabant. Domus Dei tribus etiam Israelitica erat, secun-
Leuit.26 dum illud: Inhabitabo inter ipsos & ambulabo inter eos, eroq; ipsorum Deus. At facta est domus iniustitæ, diaboli uidelicet, postq; Dominũ repulit, qui factus est nobis iustitia à Deo: & iniuria fuit qua erga sese, qua ueritatẽ ipsam quam occidit, non confessa eius gloriam. Illi enim iurant uiuentẽ Dominũ, putantes uenerari se patrem, errant, quum Dominum ipsi mortuum ostenderint: qui tamen (quod ipsi non credũt) ex potentia Dei uiuat. Ac quando aliquis mandata seruarit filij, ipse & pater ad eum ueniunt, mansionem apud ipsum facientes. Nõ oportet ergo talem domũ siue talem animam, iniurię domũ fieri, quæ propter auaritiã inferiores deijciat, atq; supprimat. Faciet etiã hic locus ad ædificationẽ nostri, sic acceptus simpliciter, Ne iuretis uiuentem Dominum: uerùm sermo uester sit, Est est, non non.

Quoniam ceu uitula, concitatus est œstro Israel. Nunc pascet eos Dominus, tanquam agnum in spacioso loco.] Oestrum, paruæ cuiusdã muscæ species est, quæ simu latq; uitulam uel bouẽ momorderit, adeò eam in rabiẽ adigit, ut sursum ac deorsum curritans, interdum per precipitium feratur. Dicit igitur ad Iuda: Quoniã Ephraim, siue decem tribus, uitulæ deuianti & in præceps ductæ, similes sunt, eo quòd œstro idololatriæ sint morsæ: atenim Dominus tradẽs eum in captiuitatẽ, pascet ipsum siue reget, non amplius ueluti inobedientem, sed tanquã agnum mansuetissimũ. Nanq; captiuitas humiliabit ipsum. Spacioſam autem Persarum & Medorum regionem nominat, in qua captiui errauerunt, aliãs alium Dominũ permutantes. Idem hodieq; in ſira illa dispersione Hebræi perpessi sunt, subinde in aliũ atq; aliũ translati locũ, quòd contra Christum insanierunt, instar buculæ nondũ expertæ iugũ. Non enim euangelij iugum exceperunt, inuidiæ œstro ad Deicidij præcipitium sanè perducti. Anima quoq; ubi inordinatè à quadã affectione, ceu œstro, ad peccati præcipitiũ delata fuerit, lapsa precet̃ ut se Dominus regat, ueluti agnũ qui nõ delitiget, neq; uociferentur,

nec

Psal. 72 nec propriam uoluntatem habeat, iuxta illud: Factus sum ut iumentum penes te, A
egoq; semper tecum: sed quæ uiuat secundum illius mandata. Sic enim in spacioso
Psal. 188 loco erit, iuxta eum qui ait: Latum mandatum tuum ualde. Siquidem uerè ille latitu-
Matth. 11 dinem habet & requiẽ, qui secundũ mandata uixerit. Discite enim, inquit, à me, quo-
niam mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus uestris.

Particeps idolorũ Ephraim, posuit sibiipsi scandala. Elegit Chananæos, fornicãtes fornicati sunt, dilexerunt ignominiam ex fremitu suo.] Ad Iuda hæc adhuc uidetur dicere: quoniam particeps est factus idolorum, uaccas adorans quæ offendicula ipsi fuerunt animorumq; retia. Præterea Chananæos æmulatus est, idolo ipsorum Beelphegor inseruiens, præq; me ipsum deueneratus est, hinc ignominiam habuit, propterea quod me adspernaretur, insurgeretq; aduersus honorem meum. Nónne tales etiam fuerũt, qui ex gentibus idolorum cultoribus militibus ad Domini necem sunt usi? qui & scelerosi acti & impietatis fuerũt cõsortes, posuerunteq; ipsi uidelicet Christo scandala, diligentes ignominiam ipsius, cruci affigentes eum tanquam iniquum.
Psal. 2 Hæc aũt ex fremitu fecerunt, perinde atq; Dauid ait: Quur fremuerũt gentes, & populi meditati sunt uana? Sic apud uniuersos mortales, frementes ac gloriantes ignominiam lucrantur. Dictũ est enim: Immundus est apud Dominũ, quisquis alto corde fuerit. Et, omnis exaltans semetipsum humiliabitur. Iam qui diligit ignominiã & execrationem proximi, idq; ex fremitu patiatur, uideat quibusnam idolorum participibus coniunctus sit, aliaq; id genus quæ hic in medium promit.

Turbo spiritus sibilabit in alis eius, pudefientq; ex sacrificijs suis.] Perinde atque aues, inquit, motu alarum, spiritu quodam & sonitu aëra dissecant: sic ipsa synagoga decem sub regno Ephræm tribuum ceu alata in alienam terram captiua abducetur, mea ira ipsam eò impellente, ac trahente, ueluti quodam uenti turbine. Sustinet autem hanc captiuitatẽ & ignominiã, quod idolis sacra faciat. Quod si hic textus ita legatur, Turbo spiritus, tu es in alis eius: hunc ad modum intelligendus erit ad Iudam Deus uerba facere: O Iuda tu causa es decem tribuum regno, quur ad idolorum cultum deflexerit. Nam ubi te cõspexisset idola colentem, qui adeò tenebas legem, temploq; adiudebas, celerior & ipsa ad idololatriam cucurrit. Etenim & ipsa habebat alas ad idola concitatas. Enimuero tu ueluti turbo uenti, inflasti alas & mobiliores reddidisti. Hac ratione Iudæorum doctores, ad eos respicientes proselytos faciebant filios
Matth. 18 geennę: quod necessum est obseruare: postq; iuxta uerbum Domini, qui offenderit unum ex hisce minimis, prodest ei, ut ex eius collo mola asinaria suspendatur, &c. Erant etiam alæ ipsi uniuersæ synagogæ, lex & prophetæ, per quas ad altitudinem cœlestis cognitionis, rectæq; uitæ sufferebaẽ. In his iam operationibus sibilabit, hoc est, sonabit, & sonorũ fremitũ edet spiritus conuertens literam, persuadens ut spiritaliter intelligantur. Vnde ipsi non accipientes hunc spiritum, pudore suffundentur, excidentes à sacrificijs suis. Habet & anima duas alas, naturalem legem & doctrinalem: per quas mota ad honestũ, sursum ad cœlum fertur. At spiritus operæ est preciũ adesse adminiculationẽ cõuertentem sese semper in anima, ita ut nunquam eam deserat, si celerior futura sit. Huiusmodi anima, etiamsi olim sacrificarit affectibus suis, eosq; adorarit, nunc propter eos pudefiet deflens imprudentiam suam.

CAPVT V.

AVdite hæc sacerdotes, attendite domus Israel, & domus regis aures aduertite.] Quia in superioribus accusauit populum & uanos sacerdotes illos, regiamq; tribum per Ephraim, nunc iterum omnes ueluti sopitos excitat & expergefacit ad audiendum. Quoniam autem sacerdotes intelligentiores alijs reputantur esse, ad illos satis est dicere, Audite tantum. Domui uerò Israel, hoc est, populo, necessarium erat, Attendite diligenter. Nisi enim plerique omnes ex uulgo, dictis aduertant animum, nihil eorum quæ dicuntur intelligent. Porrò domui regis, hoc est, regibus & optimatibus ipsorum, demãdatur auribus percipere, quod plus quippiam quàm audire significat.

Quoniam ad uos est iudicium. Nã sagena est speculæ, ac ueluti rete expassum super Itabyrium, quod uenantes uenationem infixerunt.] Ad uos omnes, inquit, est iudicium: hoc est, ad uos pertinet hæc increpatio & reprehensio, quam facio.

Quale

A Quale aũt hoc iudiciũ est? Quod prophetis meis omnes uos facti estis laqueus, quippe quibus dolum meditabamini. Speculam, prophetarũ excubias & ordinationẽ seu aciem appellauit. Ipse enim ueluti quidam speculatores fuerunt, annunciantes uentura populo, ut & in Ezekiele legitur. Et quemadmodũ uenatores retia expandunt Cap. 3
super Itabyriũ (mons est Galilææ cùm arduus tum syluosus, unde & omnis generis feras uenatoribus præstat) sic & uos insidias uestras cõtra prophetas statuẽtes mactatis eos. Potest etiã hanc ad rationem accipi. Quoniã uos sacerdotes & reges & primores populi, in specula constituti à me, & in alto gradu collocati, ut populo quid opus sit facto denuncietis, rete potius facti estis ad corruptionem ipsorum: etenim sacerdotibus idola fuerunt curæ. Quinetiã reges & principes magnificè & abundè immolabant abominationibus, per quas populus corrumpebaẽ. Hæc & Christi interfectoribus, põtificibus, pharisæis & scribis & regi Herodi conueniẽt, qui rete facti sunt speculæ, hoc est, sublimi Christo, super quo qui steterit, plura & præstantiora cæteris uidet. Nónne & in sermonibus ipsum conabanẽ irretire, ac tandem crucis sagenã ipsi fixerunt, uariasq; sycophantias, calumnias, & falsa testimonia, ceu retia expanderũt? Præterea, qui constitutus est, ut doctorẽ agat, ac super excelsum gradũ doceat, si uel reprehensibilem uitam duxerit, uel adulterinã prauamq; doctrinã euulgauerit, rete fit ijs qui in eum defigunt oculos, ipse inquã in specula collocatus. Rete aũt fit, nõ quasi Christi discipuli piscatores habuerunt uerbũ nempe, miraculis connexũ: sedenim quale uenantes semper uenationem animorũ, dæmoneș infixerunt. Audiemus aũt, qui animas perdimus cuius rete simus. Nec enim Dei, etiamsi in specula stemus.

Ego uerò castigator uester. Ego noui Ephraim, & Israelẽ non dimoui à me. Quoniam etiamnũ fornicatus est Ephraim & Israel coinquinatus est.] Quia, inquit, tales fuistis, castigationẽ uobis inducã, captiuitatem nimirum, cum eximijs uestris, quos per Ephraim intellexit, tum omni populo, quos per Israelem signauit. Noui enim
B opera ipsorum, eo quod eos non ita à me constituerim, ut longè ab illis absim, nec in eos intuear, uerùm enim Deus appropinquans ego sum. Forsan, quod omnis castigatio Dei ex dictione fiat iuxta Solomonem, Noui, pro dilexi hoc loci positum est: perinde ac si dicat Deus: Ego castigo eos, eo quod dilexerim Ephraim, nec Israelem longè à me transtulerim. Etsi enim fornicetur, & idola sequatur, nec sic tamen ipsum repuli. Hæc & iam ijs quæ in principio à propheta dicta sunt, conuenient, quando demandaretur ei, ut scortum in uxorem duceret. Quis ergo non amore prosequatur talem præceptorem, non indignatione quadam & furore erudientem castigantémue, cæterùm charitate? Hæc doctrinæ loco esse debent cuique principum, ut suos non ad iracundiam puniat, uerùm ad castigationem & commoditatem.

Non dederunt consilia sua, ut conuerterentur ad Deum suum, quoniam spiritus fornicationis in ipsis est, Dominum autem non agnouerunt.] Deliberatoria per hęc, adeoq; uoluntaria ipsorum demonstratur uitiositas. Non enim dederunt, inquit, cogitationes suas omnino, ad ueram Dei cognitionẽ, quandoquidẽ spiritũ fornicationis cùm idololatricæ, tum corporalis in sese receperint, eamq; ob causam Dominum non agnouerint. Quæ enim communicatio lumini ad tenebras? Quomodo duobus quispiam dominis inseruire potest? Ita & in rebus animarũ fit. Non potest illic adesse affectus miserans, pauperibus impertiens aliquid, et diuitiarum amor seu uoluptas, & temperantia, seu animus fastuosus & humilia respiciens spiritus, seu ueritas, & studium, quo hominibus placeamus.

Humiliabitur q; iniuria Israel, in conspectu ipsius.] Iniuriam, Dei cõtemptum appellat, & ab ipso defectionẽ, quæ captiuis quadantenus obtigit, uel arrogantiã qua laborabant rerum abundãtia luxuriantes. Apertè itaq; uidebunt, qualisnam sit impietatis fructus & superbiæ: hoc enim indicat, quod ait, In faciem eius. Iniuria est aliàs nec minima contumelia Israeli, idolorum seruitus. Quid enim uanius, hominem ratione præditum ligna uel lapides, Dei loco colere? Humiliata est quoq; deicidarum in Christum iniuria. Quoniã uerò uultus ipse potissimũ solet esse signũ & indiciũ, in rem manifestissimã respexit ipsis humiliatio, in legẽ dico & circuncisionẽ. Certissimus eñ ipsis character euidentissimũq; signũ lex. Manifestauit eñ, inqt, iustificationes et iudicia sua Israeli, non peræque omni genti fecit. Deinde Circuncisio sigillum Psal. 147
ipsis

ipſis erat & inſigne. Porrò animæ diuinis bonis cũ iniuria utenti, deiectio prodeſt, maximè ſi in faciem eius fiat: hoc eſt, ſi humiliationis ſuæ cauſam ſimul cernat, ac ſenſu quodam eam percipiat. A

Iſrael & Ephraim debilitabunt in iniuſtitijs ſuis, & languebit Iudas unà cũ ipſis.] In bello debilitati uincentur, captiuitatiſq; tempore ceu debiles ſerui erunt. Præterea Iuda regnum infirmabitur cum ipſis, quandoquidẽ & Syriæ reges & Babylonij pleraſq; ipſius ciuitates diruerint, prętęrq; quod decem in Samaria tribus ceperint, & in ſeruitutẽ ſuam ſecũ abduxerint: hanc ob rem & poſteriore loco Iudã recordatus eſt. Qua de re uerò hæc utriq; patientur? Propter iniuſtitias ſuas, quibus ſe mutuò confecerunt, & iniurij in Deum extiterunt, honorẽ natura ipſi cõuenientem in alios tranſferentes: proinde qui Dominum non habet, infirmus eſt. Ait enim Dauid: Robur meũ & laudatio mea Dñs. Ac diuus Paulus: Omnia poſſum, in me potentẽ & robuſtum faciente, Chriſto. Etenim Chriſtus Dei eſt potentia, citraq; ipſum nihil quicq; facere ualemus. Quî igitur uel Græcus uel Hebræus perficiet uirtutem? *Pſal.17* *Philip.4*

Cum pecudibus & uitulis proficiſcentur exquirere Dominũ, & nequaq; inueniẽt eum. Declinauit ab ipſis, quoniam Dominũ dereliquerunt.] In periculis & calamitatibus conſtituti, conabuntur uictimis me placare ſibi, at non inuenient me: deflexi enim ab ipſis, ob eam nimirum rationẽ, quod priores ipſi me deſeruerint. Quur uerò ſacrificantibus ipſis nõ apparuit Dominus? An propterea, quod non ex toto hoc animo faciebant, ſed frigidè & ad tempus? Lex uerò ex toto corde, ex tota anima, & ex tota mente diligere Deũ præcipit. Vel ideo, q̃d proficiſcebant ad uanos deos tanquã ad Dominũ, non inueniebant aũt ipſis, qui uerè eſt Dñs. Iam quanta impietate idolum uenientẽ Deum dicebãt? Obſerua aũt duarũ perſonarũ indiciũ. Declinauit, inquit, ab ipſis Dominus, quoniã Dñm dereliquerunt. Quod ſi ſpiritus hæc in propheta dicat, ecce tertiam perſonã. Expende porrò q̃d legalia ſacrificia deſierunt iam. Nam impoſsibile erat, ſanguinem taurorũ & hircorũ auferre peccata: Sola nanq; fide & baptiſmate, inuenitur Dominus, peccata dimittens. Præterea quærenti Dñm animæ cũ ſtoliditate quam præ ſe pecudes ferunt, non inuenitur: Eſtote eñ, inquit, prudẽtes ſicut ſerpentes. Et: In ſapientia circũambulate. Nec potentia etiã corporali (quã boum genus ſignificat) inuenitur Deus. Nam potentia Dei in infirmitate perficitur. Et: Quantum exterior homo corrumpitur, tanto interior innouatur. B *Matth.10* *2.Cor.12* *2.Cor.4*

Quoniam filij alieni nati ſunt ipſis, & nunc deuorabit eos erugo & ſortes eorum.] Lex quidẽ uetuit nõ accipere uxorẽ ex alienigenis, ne, inquit, ſ caciat deficere filium tuũ à me, & profectus ſeruiat alijs dijs: q̃d & Solomoni contigit. At ipſi alienigenas ducentes in uxores, pueros ex ipſis gignebãt. Vel alienos filios appellat natos etiã ex Iſraelitidibus: Non enim, inquit, mei ſunt liberi, neq; mihi ſunt dicati, cæterũ idolis: alieni igitur ſunt. Aerugínem uocat partim ipſam frugibus accidentẽ noxã, ex aëris rore: partim etiã hoſtiũ multitudinẽ, quæ æruginis inſtar, ipſos homines corrupit & ſortes, hoc eſt, hæreditates ipſorũ uaſtauit deleuitq;. Meritò aũt filiorũ mẽtione facta, meminit iuxtà ſortiũ, tantũ nõ hoc dicens: Quoniã alieni ſunt liberi, indigni ſunt meritò hæreditate. Dicit aũt, nunc, peculiariter ideo, ut ſignificet hæc non diu abfutura. Chriſti occiſores, alieni etiam filij fuerunt: Nam ſi filij, inquit, Abrahæ eſſetis, opera quoq; Abrahæ faceretis. Hinc & Romanorũ expeditio deſuper ipſis & ex cœlo ueluti ærugo admiſſa eſt, quę cũ ipſos, tum ſortes eorũ corrupit, hoc eſt, omnes regiones quas ipſis hæreditatis uice diſtribuit Naue filius Ieſus: uel ſacerdotales adeoq; pontificias ipſorũ dignitates. Quãdo uerò in anima nati fuerint filij, abalienati à Deo et remoti à teſtamẽtis eius, ad quos dicere queat Deus: Filij alieni mentiti ſunt mihi (ſunt aũt hęc uel impia dogmata, uel praua opera) tum taliũ matrem animã, ærugo corrumpit, in ipſa facta affectio, ex principe poteſtatis aëris, efficaciter operãtis in filijs inobedientiæ, nec ipſam tantũmodo, uerumetiã ſortes ipſius, priuaẽ eñ cœleſtibus manſionibus, quas per quamlibet uirtutem hæreditario acceptura erat, ad quamlibet perducta, quos manus Domini Ieſu Chriſti diſtribuunt. De quibus & Dauid ait: In manibus tuis ſortes meæ. *Ioan.8* *Pſal.17* *Pſal.30* *Exod.34*

Canite tuba ſuper colles, ſtrepitũ et ſonitũ facite ſuper alta, prędicate in domo On.] Quum ſuprà dixiſſet, quoniam nunc ærugo deuorabit ipſos, indicans per nunc, citra

citra cunctationem ſuperuentura eis dura, proſcindit iam idolorum imbecillitatem dicens: Quia ſuper colles & montium iuga immolabatis, atq; adeò in domo Bæthel, quam nominauit domum On, hoc eſt, inutilis. Quem enim On ſeptuaginta dixerũt, hunc reliqui interpretes inutilem reddiderunt. Erat autem idolum uel imago uaccæ in Bæthel. Implorate ergo iam opem Deorum, in hiſce locis cultorum: præterea bellicis tubis, & hoſtilibus uociferationibus utimini, aduerſum hoſtes impetum et irritationem facientes, ipſoſq; locos in quibus litabatis, & auxilium Deorum ſacrificia recipientium, uobiſcum habentes. A

Sublatus eſt Beniamin, Ephraim in extinctionem factus eſt.] Beniamin appellat duarum tribuum regnum, quod multis in locis Iudam uocat: interdum quidem ab Iuda, interdum uerò à Beniamin, totum ſynecdochice nominat. Ait ergo quod Hieroſolymitani defecerũt, hoc eſt, è medio ſublati ſunt, perierunt, ut qui ipſi impiè egerint. Etenim Aſtartæ deæ ſacrificabant in excelſis, & ſolẽ adorabãt, ut & Iezekiel teſtatur.

In die redargutionis, in tribubus tuis Iſrael monſtraui fidelia.] Quæ, inquit, dixi ipſis per prophetas, in quibus mihi nulla eſt adhibita fides, hæc nunc per ipſa opera cunctis tribubus fidelia monſtrabo, in quibus diebus arguam iniquitates ipſorum, puniens eos. Nam monſtraui, eſt pro monſtrabo, ueluti illud: Foderunt manus meas & pedes meos: pro fodient. Vtitur autem ſcriptura talibus uerbis prætęritis pro futuris, ut oſtendat Deo nihil futurum eſſe, uerùm omnia ipſum præoccupare præſcientia & prædefinitione. Simul autem ut certiores nos reddat, quod omnia ſic contingent. Et perinde ac impoſsibile eſt, quæ iam facta ſunt, facta non eſſe: ſic impoſsibile eſt hæc etiã non fore, quæ dicuntur. Monſtrauit autem fidelia & in diebus crucis & reſurrectionis, concuſſo mundo, per hoc arguens quidem illos, ſuam uerò Deitatem certam exhibens. Beniamin filius doloris dicitur. Etenim Rachel dum pareret ipſum, in partu periclitans & moriens, ipſum filiorum doloris appellauit: Pater autem Beniamin illum uocauit. Ad hæc omnis peccator eſt doloris filius, ſi modò ad pœnitentiã reſpexerit hic dolens & lugens: ſin citra reſipiſcentiam abierit ex hoc mundo, perpetuò durantibus doloribus obnoxius erit. Huiuſmodi quando peccat, excedere dicitur: Peccatum enim exceſſus eſt à natura, & alias ab inſipiẽtia fit. Vnde & Dauid quandoq; ait: A facie inſipientiæ olfieri ipſi uibices. quandoq; uerò: Ego dixi in exceſſu meo, proiectus ſum à facie oculorũ tuorum. Sin reſipiſcat peccator, excedit omnino à conſuetudine. Quod ſi Ephraim augmentũ dicitur, uideat qui creſcit in malitia, ne quando ad excidium perueniat. Olim autem quum in diebus redargutionis, hoc eſt, poſtremi iudicij, ſedebit Dominus cum duodecim diſcipulis ſuis, iudicantibus duodecim tribus Iſraelis, monſtrans fidelem & ueram Deitatem ſuam, tunc uidebunt in quem pupugerunt, & agnoſcent quod non uilis, nec exiguus homo ſit Ieſus. B *Pſal.30* *Pſal.30* *Matth.19*

Facti ſunt principes Iuda tranſponentes terminos, ſuper ipſos effundam tanquam aquam indignationem meam.] Hoc eſt, leges meas ſic tranſponebant, æquè atq; in aruis terminos tranſponentes facere ſolent, per quos ſua cuiq; ſors cognoſcitur, ſicq; debitum meum honorem transferebant ad idola. Vel ipſos etiam cupiditate plura habendi laborantes reprehendit hoc pacto: Propterea, inquit, ſic irruam ſuper ipſos, ueluti aqua impetuoſa, & ueluti torrẽs aliquis multis imbribus & niue exaſperatus, cum quie uehementi impetu ſeſe uolutans. Tranſponunt etiam terminos, Hebræorum lẽgem perperã interpretantes, ipſamq; obſeruare contendentes (nam uſq; ad Ioannem definita fuit legis cuſtodia) eo quòd ira Dei ſuper ipſos effuſa tanquã aqua, eos diſperſit. Quando uerò quiſquam princeps Iuda exiſtens, confeſſus fuerit, ac promiſerit ſe non iiſdem prauis ſtudijs admoturum mentem, idq; ſecũ decreuerit, & interim transmouerit tales fines, atq; decretum ſuum fecerit irritum, ac reuerſus fuerit inſtar canis ad proprium uomitum, ira Dei ſuper talem prorſum effunditur: perinde ac rubri maris aqua ſuper Pharaonem, qui ſæpius mentitus erat, iuxtaq; cor ſuum, permutationis in melius expers, ſeruatus erat, ad oſtenſionẽ uirtutis Dei. Deus eñ nõ ſubſannatur.

Oppreſsit Ephraim aduerſarium ſuum, conculcauit iudicium, quoniam cœpit proficiſci poſt uana.] Quũ de principibus Iuda dixiſſet, quòd tranſpoſuiſſent terminos, eosq; accuſaſſet, quod cùm impij tum auari eſſent, in iiſdem pariter Ephraim reprehendit. Ipſum enim ceu iniurium carpit, ac talem qui præ potentia ſua conculcet iudi-

cium ſiue iuſtum, neq; ipſe opportunè & commodè ſententiam ferat, neq; alios iudicantes ſequatur. Cauſa uerò huius, ad idola eſt affectio & ſectatio. Vana eñ ipſa idola uocat. Quod ſi me coluiſſent, inquit, dilexiſſent leges meas, quibus iuſtitia ſancitur. Poterint etiam hæc alia ratione intelligi, Iudas nõ omnino à lege auerſus eſt. Fuerunt enim inter ipſos qui conquererentur de idolorum cultoribus, ingemiſcerentq; ob legis transgreſſores, quemadmodum Iezekiel teſtatur. Ephraim uerò planè malã uictoriam retulit: etenim ui, ueluti hoſtem quempiam, deuicit legem meã quam odit. Quod apertius interpretans dixit: Conculcauit iudicium, hoc eſt, legalem iuſtitiam non curauit. Quadrabunt hæc in eos, qui contra Chriſtum inſanierunt, aduerſariũ illum habentes, ut qui contraria ipſis & dixerit & fecerit, contra quem potentes fuerunt, conculcantes iudicium, ferente Pilato ſententiam ut dimitteretur: ſecuti ſunt eñ uanos ſuos doctores. Quod ſi omnia ſint uanitas uanitatũ, ut Eccleſiaſtes dixit: principium prauí quæſtus & iniuſtitiæ fuerit, iter facere pro huius mũdi bonis conquirendis, eaq; ueluti mediam maceriem habere, quam propter, quæ ante nos ſint, atq; ipſa adeò futura, non liceat intuerí.

Ego uerò tanquam turbatio Ephraim, ac ueluti aculeus domui Iuda.] Quia ipſius Ephraim regnum primùm periit ab Syris & Babyloniis, Iuda uerò poſtea occidit: Ephraim, inquit, turbabo, conturbatum iam ueluti inſtante bello. Iuda uerò ſtimulus ero. Quum enim is Ephraim interire cernit, ſe quoq; non diſſimilia paſſurum formidat. Porrò Chriſtus neq; turbatio, neq; ſtimulus eſt, cæterùm tanquam turbatio, & tanquam aculeus: Pacem enim, inquit, prædico, morboſq; curo. Iſti autem inuidia ſtimulantur, turbanturq;, dicentes: Ecce mundus poſt ipſum uadit. Deinde quando peccantes fortunati erimus, dicentes: Pax eſt atq; ſecuritas: uel cogitationibus de peracto malo nos conſolamur, Deus inquientes, benignè humaniterq; nos curat, tum uel ſecundiorem iſtum in prauitate curſum turbat, uel cogitationes diſcutit, iniiciens ſtimulum memoriæ mortis, ſupplicíorumq; poſt mortem conſequentium. B

Viditq; Ephraim languorem ſuum, & Iudas dolorem ſuum.] Ipſa, inquit, experientia didicit Ephraim imbecillitatem ſuam, & quomodo robur ipſius elanguerit. Iudas item percepit multitudinem dolorum ſuorum.

Et abiit Ephraim ad Aſſyrios.] Quando aſcendit rex Aſſyriorũ aduerſum decem tribus, adierunt ipſum, & pecuniis & legatione ſibi conciliantes, confœderantesq;.

Miſitq; legatos ad regem Iarim.] Aſſyriis denuò aduenientibus, tranſgreſſi enim erant fœdera, deſtinarunt legationem ad regem Aegyptiorum, quem Iarim appellat, non quod hoc eius nomen fuerit, uerùm quia Iarim ultorem ſignificat: accerſiuerunt enim ipſum, tanquam futurum uindicem. Quod autem de Aegyptiorum rege uerba faciat, poſthac planum fiet.

Et ipſe non potuit liberare uos, nec ex uobis dolorem ceſſare faciet.] Vos quidem tanquam uindicem accerſiſtis Aegyptium, enimuero ipſe ceu imbecillis inuectus eſt, unde maiores uos impetiuerunt cruciatus, adeò ut planè de ſalute deſperaretis. Iam quiſquis Deum offenderit, unicam opem reliquam ſibi tenet, ut recõcilietur denuò ei. Sic qui innumera aliis dona elargitus fuerit, ut eos ſibi in ſocios & confœderatos aſciſcat, propterea non ſiſtet in ſeſe dolorem, quem ſuſtinet, turbatus primùm ob ea quę in animo ſuo perpetitur acerba, deinde impenſarum nomine, quas fruſtra feciſſe animaduertit. Aptiſsimè hoc etiam de Domini interfectoribus dictum aſſeuerabis, qui accerſiuerũt Veſpaſianum ceu ultorem. Eadem etiam ingens Aſſyriorum mens erat, ut urbem eorum erigeret: at nihil eis commodare potuit, nec ceſſauit ex ipſis cruciatus, ut qui tum quidem in immenſa mala conijcerentur, dum fundamenta eorum diruerentur, ac poſtea à fidelium regibus abducerentur.

Quoniam ego ſum ſicuti panther Ephraim, & uelut leo in Iuda.] Per pantherem oſtendit celeriter & quamprimùm ipſis excitanda mala, celer enim & leuis eſt fera panther. Per leonem, quod ingentia terribiliaq; ſint pericula futura. Terribile enim quippiam leo. Hanc ad rationẽ, in Iudæos Romanos celeriter ſuſcitauit Deus, nempe non poteſt adeò multum temporis crucifixionis, qui horrendi & atroces fuerunt, quippe qui cuncta diruerint. Animæ in malitia creſcenti, uerbum etiam panther ſit, Eſa.s. uelociter eam deprædans, depaſcensue, perinde ac dictum eſt: Voca nomen ipſius, citò

A citò depaſcere. Fit autem hoc, quando peccato in nobis patrocinantes cogitationes abſtulerit, omnemq; altitudinem attollentem ſeſe aduerſus cognitionem Dei. Iudæ porrò ſeu confitenti, leo fit uerbum, propter regiam naturam, legem ei ferens, iuxta id quod apud Dauidem dictum eſt: Legem ei feret in itinere quod elegit. Et: Legem ſancito mihi Domine uiam iuſtificationum tuarũ, & exquiram eam ſemper. Vel ceu confortans eum, ut à malo deſtectens, bonum poſthac perſequatur. Pſal.24. Pſal.118.

Egoq; rapiam & proficiſcar ut panther.] Leuis enim exiſtens, rapit & fugit.

Accipiam, & non erit qui eripiat.] Hoc ueluti leo faciet, ob unguium robur ac indefeſſam uim.

Ibo & conuertam me ad locum donec exterminentur.] Quemadmodum, inquit, feræ poſt uenationem reuertũtur ad ſua latibula, ſedantes dolorem ex uenatione partum: ſic & ego, inquit, memet ibo quietem habens, nec in principio detegens prouidentiam, quæ mihi eſt erga uos, ſed ueluti in ocio agens, uſquedum extinguamini per nos. Nam dignis adeſt Deus, ut & ad Ieſum Naue dicit: Vti cum Moſe eram, ſic tecum etiam commorabor. Et: Ecce ego uobiſcũ ſum omnibus diebus. Et: Nobiſcũ Deus. Abeſt autem ab indignis Deus, ſecundum illud: Quur deſtitiſti à nobis à longe? Et: Veni ut adiuues nos, idq; genus alia. Deinde, qui ſortem ligauit, rapuit nos ab illo detentos. Ac nemo potuit nos eruere ex ſancta eius potentiq; manu, æquè atq; in Euangelio ait: Oues meas nemo diripit ex manu mea. Accepitq; primitias naturę noſtræ, & profectus ad ſuperna in locum ſuum, ubi priùs erat, in ſinũ patris, tum ſtatim omnia deleta ſunt, quę ad legis adminiſtrationem attinent. Anne uides Deum etiam in nobis haud rarò, materiem peccatorum auferre? Sunt alicui diuitiæ, quibus aduerſum tenuiores extollit, diripit eas Deus. Sic fortitudine, aut pulchritudine perperam utẽs, elanguit, ac deformis eſt redditus. Quí per honorẽ ad inſipientiã uſq; efferẽ, leuaturúe, ad ignominiã decidit. Proinde ſic agens Deus proficiſcit, & rectè moueẽ, antea quidẽ nullũ tranſitũ in tali anima obtinẽs, ac reuertitur in locũ ſuũ. Locus aũt Dei eſt, mens rationalis hominis, eo quod purgetur à circunſtantibus delictis, digna facta diuina ſucceſsione, interea uſq; dum prorſum excidiũ fiat humanarum cogitationum. Iob.5. Pſal.9. Pſal.79. Ioan.10.

B

CAPVT VI.

Quærent faciem meam in adflictione ſua, & mane uenient ad me dicentes: Eamus & reuertamur ad Dominum Deum noſtrum.] Vt in corporalibus adflictionibus, quæ per molleis medelas curari nequeunt, opus eſt auſterioribus pharmacis: ſic inter homines, quotquot per clementiam Dei ad pœnitentiam non ducuntur, per ſeueriora caſtigati, ſæpenumero hoc agnoſcunt. Aequè igitur ac illi, in bonorum fructu non exquirentes faciem Dei, ſiue præſulatum eius, atq; uiſitationem & prouidentiam ipſius, dum bonis uiduantur, eum curatorem & præceptorẽ quærunt, & matutino ad ipſum tempore ueniunt, pro accelerant: ſiue quod ueluti à nocte tenebrarũ prioris ignorantiæ excitati ſeſe mutuò adhortentur, ut reuertantur ad me.

Quoniam ipſe percuſsit, & medebitur nobis.] Quídam librorum hic, rapuit, habent, & fortaſſe non malè. Dixit enim ſuprà, diripiam. Ipſe, inquit, rapuit, ipſe percuſsit, ipſe quoq; medebitur nobis. Deo enim rapiente uel percutiẽte, nemo alius eſt medicus uſpiam. Itaq; in calamitate meminerunt Dei. Hæc peræquè intelligas licet, de iis qui ex Hebræis deinceps in Chriſtum crediturí ſunt. Illí enim in ſiti hac & captiuitate longa, exquirent (inquit) faciem ſiue filium. Nam is eſt figura ſubſtantiæ patris, quibus & ad Dominum reuertentibus aufertur uelum, quod ſuper cor ipſorũ eſt poſitum. Reperias autem hoc uel in ſingulis, quod in tribulatione magis ad Dominum reuertantur, qui ſenſibilia nobis ferit & corporalia, ſanatq; animas.

Feriet, & curabit uulnera noſtra. Sanabit nos poſt biduum. Tertia die ſurgemus, & quæremus coram ipſo, & cognoſcemus.] Propter facilitatem hoc dicit, quoniam non indiget diutina circuitione Deus ad curam, uerùm accumulatam ſtatim exhibebit ſanitatem. Iuxtà adumbrat myſterium ſecundum naturam. Nam percuſſæ naturæ iniecit filium ſuum ceu precium quoddam & curationem, qui in uulnere mortis conſtitutus, ſanauit nos, reſuſcitauitq; tertia die. Id enim quod à nobis aſſumpſit, excitans, nobis peræquè omnibus reſurrectionem donauit, quam habebimus temporibus ſuis, & uiuemus. Poſtquam enim unus pro cunctis diem obiit, is ille unus & pro

cunctis resurrexit: uitamq; ducemus nõ longe ab ipso remoti, sed facie ipsum intuentes, tumq; perfectiorem cognitionem eius consequemur. Nunc enim in speculo, inquit diuus Paulus, uideo & ænigmate: tum autem cognoscam, perinde ac cognitus sum. Cæditur etiam uituperabilis ardor & impetus in anima, uituperandaq; concupiscentia, ut ne inuanum in rabiem adigantur, uerum uerbum habeant, ueluti emplastrum & obligationem replentem uacuitatem ipsorum. Sanamur etiam iuxta uitam in actione consistentem, quando duæ affectiones hæ, ira & cupiditas, non tenebrarũ opera accesserint, sedenim luminis & diei, ut & de nobis dici possit: Proinde non sumus noctis sed diei. Surgimus etiam tertia die, quando tertia in nobis animæ pars, rationalis uidelicet & speculatiua, illustrata fuerit: tum enim uiuemus coram ipso Deo, intuentes in ipsum facie ad faciem. Quare subinfert, & cognoscemus.

1. Cor. 13.

1. Thess. 5.

Festinabimus cognoscere Dominum, tanquam diluculum paratum inueniemus ipsum.] Studiosè cum festinatione & ingenti desiderio quæremus eum. Vt enim diluculum noctis caliginem dissipat, sic & ipse promptè, celeriterq; prouidentiæ suæ radios exhibebit, & ab noctis adflictionibus liberabit.

Venietq; nobis ceu pluuia matutina & serotina terræ.] Matutinæ etiam pluuiæ indiget terra, ut proferens ipsa commissam sibi sementem, pinguedinem habeat, qua eam nutriat. Serotinæ uerò potissimum, ne adulta fata exarescant: plurimo enim humore ad educationem sui opus habent, ut fructum tandem ferant, quem humiditate fouent. Itaq; & nobis Deus ueniet matutinus imber, quando incipiet liberare nos à captiuitate. Serotinus uerò, quando nos restituens patriæ, nos defendit, nostriq; curã gerit. Hunc ad modum Christus post resurrectionem, mane quidem mulierculis sese, serò uerò, ianuis occlusis, discipulis suis ostendit. Obtingit & cuilibet animæ, matutinus imber, quando reuelat ueteris testamẽti cognitionem Deus, quod in primordijs diuinæ cognitionis ortum est. Serotinus uerò, quando euangelij intellectum eidem impertit: quod serò quidem, adeoq; nouissimis temporibus illuxit. Ac tum animam, in terram diuinitus impulsam allerat, de qua propheta: Visitasti, inquit, terram, & inebriasti eam.

Psal. 164.

Quid tibi faciam Ephraim? Quid tibi faciam Iuda? Misericordia uestra uelut nebula matutina, ac ueluti ros diluculo proficiscens.] Postquam denunciaret eis Deus, se eos suscepturos denuò: erant autem ob scelera sua in multas casuri, post susceptionem hanc, calamitates: ne ergò existimarent, mentitum sibi eum, nec sufficientem gratiam impertisse, prædicit eis, quod ipsi sint futuri malorum suorum autores. Miscet autem cum eis sermones, patris in morem liberos suos amantis, tantumnon talia dicẽs: Ego quidem omnem uobis gratiam & ueniam dare uolo, ac perpetuò durantem misericordiam. Vester autem animus & cogitatio temporaria, similiaq; nebulæ sunt diluculò apparenti, & à sole dispulsæ, uel exiguo rori ab radijs solaribus absumpto & obscurato (hoc enim est quod ait, proficiscens) efficit miserationem peræque meam, qua uos miseror, temporariam esse. Audiamus itaq;, nos mensuram esse diuinæ misericordiæ, siue eam extendentes sufficienter pœnitendo, uel celerius reuertẽdo ad priorem prauitatem, mutilantes. Demusq; operam, ut diuturnius ille nostri misereatur, tum uerè regnum Dei intra nos erit, nostriq; instituti Deus comes erit. Legitur & in alia scriptura, Misericordia mea. Quod sic intelliges, quod Deus hic ægrè patiens dicat: Omnem uobis rationem exhibui & demonstraui, ad uestram correctionem: Etenim misericordiam meam demisi uobis, ut fœcundaret, ac pingues uos redderet, ueluti ros matutina hora iter faciens, hoc est, à flamine diffusus super terram, & sicuti nebula perinde manè infrigidans fruges. Verum enim uos illam ipsam non suscepistis. Atnecq; filium Dei Hebræi exceperunt, qui quũ esset misericordia patris (per ipsum enim misericordiam adepti sumus) demissus est ueluti nebula, ob corporis sui pinguedinem. Matutina uerò, eo quod umbra ipse legis ueniret, quodq; non deprehenderetur ab tenebris diaboli & peccati, sed alijs etiã principiũ lucis fuerit, itidẽ ut manè, uel diluculũ, est diei initiũ. Idem quoq; ros erat, superne decidens: iter ideo faciens, quod non uno in loco circunscripta sit eius cognitio, sed ad omnes accesserit. Antea quidẽ & manè, in Iudæa tantummodo cognitus erat Deus, nunc uerò in uniuersum terrarum orbem, egresso apostolorum senitu, impleta est tellus cognitione Domini, uelut aqua

aqua multa cooperiente maria. Illuxerunt itaq; fulgura eius orbi terræ, uideruntq; fines terræ salutare Dei.

Propterea demessui prophetas uestros, interemi eos in uerbo oris mei, & iudicium meum ceu lumen egredietur.] Vos quidem, inquit, sic habetis, ut frigidam quandam paruiq; temporis pœnitentiam demonstretis, per hoc meam pariter misericordiã talem facientes. Attamen ego haud intermisi uos congruẽti prouidentia dignari, adeò ut & prophetis meis quos uobis adhortatores misi, causa mortis extiterim: hoc enim denotat Occidi. Et quoniam dedi ipsis uerbum oris mei ut uaticinarẽtur, uideor eos occidisse. Atqui etiamsi cunctos planè dederitis neci, non poteritis tamen irrita facere, quæ de uobis illi præcinuere, quo minus iudicium meum, hoc est, decretum quod super uos decreui, ceu lumen effulgeat, patiaminiq; omnia quæ illi dixerunt. Quidã per prophetas hic uanos uates intellexerũt. Occidi enim ipsos in uerbo oris mei, hoc est, per imperium meum. Et iudicium meum inter ipsos, ut lumen splendidum haud occultabitur, sed lucebit, & ab omnibus per opera cognoscetur. Etenim & Elias leto dedit prophetas Baal, sacerdotesq; lucorum. Sic Ieu qui genus Achaab deleuit, prætextu festiuitatis in Baal gratiam celebrandæ, collectos sacerdotes Baalitas, ad unum omneis mactauit.

3. Reg. 18.

4. Reg. 10.

Nam misericordiam uolo & non sacrificium, agnitionemq; Dei potius quàm incensas uictimas. At ipsi sunt tanquam homo præuaricans testamentum.] In superioribus obiecit accusando iniuriam, quam proximis intulerunt, idolorumq; culturam: nunc ait, Misericordiam ego potius erga proximũ, quàm iniuriam & sacrificium recipio: ac Dei cognitionem magis, quàm holocautomata. Atq; hæc duo legem perferẽs mandauit: Diliges Dominum Deum tuum, & proximum tuum charitate prosequeris, Vos autem transgressi estis testamẽtum meum hoc, sancitamq; legem. Erga proximũ enim iniurij estis, & misericordiæ expertes, ac præterea cognitionem mei repulistis. Dicat hic quisquam: Quia Iudæi, sacra perficientes, misericordiam uerò non habentes, præuaricabantur testamentum: perspicuum est legem de sacrificijs uerba facere. Sed secretiora quædam magisq; spiritum redolentia, fuerũt ea quæ hic memorauit, nempe misericordia & agnitio Dei. Per misericordiam itaq; uita in actione consistens & opere, per cognitionem contemplatio innuitur. Egredietur quoq; in futuro seculo iudiciũ Dei, ueluti lumen, per unigenitũ. Pater enim neminẽ iudicat, sed iudiciũ omne tradidit filio, qui suo in mundũ aduentu, non per sacrificia, sed per suã misericordiã nos saluos fecit. Neq; per holocautomata perue incensa, uerùm per agnitionẽ & fidem nos iustificauit. Misericordiamq; nos docuit, quũ diceret: Beati misericordes. Et: Quæ uolueritis ut faciant uobis homines, eadẽ & illis præstate. Et quũ hoc uerbi, Misericordiã uolo, &c. in testimoniũ protulit in mediũ. Inumerisq; alijs modis cognitionẽ Dei præcepit, præsertim quũ omneis sermones & opera sua Deo referret accepta, ipsiq; tm adscriberet: quũq; diceret Philippo: Qui uidet me, uidet & patrẽ meũ. Hinc etiã dixit: Manifestaui nomen tuũ mortalibus, non Iudæis tantũ, sed omnibus. Proinde qui ipsum nõ susceperunt, transgressi sunt omnino testamentum patris, qui & filium hæredem faciebat uineæ. Porrò uinea Domini exercituum ipsi fuerunt, domus nimirũ Israelis, & Iuda ipse plantula nouella dilecta. Enimuero filium, quum in sua uenisset, sui eum non susceperunt, quin potius dixerunt: Hic est hæres, agitè occidamus eum. Idem testamentum patris, faciebat eos hæredes adoptionis, gloriæ, cœlorumq; regni: sed noluerunt sequi testamentum. Nec secundum hoc solum, uerumetiam iuxta utrasq; rationes transgressi sunt illud, cùm filium abnuentes regnare super sese, tum se indignos constituentes cœlesti gloria.

Matth. 5.

Ioan. 14.

Ibid. 17.

Esa. 5.

Illic me respuit Galaad ciuitas operans uana, turbans aquam.] Non frustra dixit, Occidi uanos prophetas: & illic, hoc est, secundum illud temporis quando auersus est Israel, Galaad me est adspernata, quando sacerdotibus & Leuitis distributa est in hæreditatem: ac qui debebant populum docere cognitionem Dei, ipsi operabantur uana, hoc est, idola ipsi eadem fabricantes. Turbabant quoq; aquam doctrinæ, non puram eam populo adferentes.

Fortitudo tua ceu hominis piratæ. Occultauerunt sacerdotes uiam, occiderunt Sicima, Quoniam illic fecerunt iniquitatem in domo Israel, uiderunt istic horrendam

fornicationem Ephraim.] Sicima ciuitas est proxime urbem Galaad. E Sicimis ergò quidã accepta Dei patrũ memoria, uoluerunt ascendere Hierosolyma usq;, ceu Deũ adoraturi. Leuitæ uerò & sacerdotes hoc compertũ habentes, prædones quosdam oc culuerunt in uia, demittentes orco ea ratione Sicimitas. Eò etiam dicit: Robur tuũ ò Galaad hominis est piratæ, hoc est, prædonis. Est autem pirata proprie marinus prædator. Atqui in sacra scriptura usurpatur etiam pro terrestri prædone: eam ob causam horribiliorem etiã istam fornicationem nominat, quoniã non ipsi tantum, quod bonum erat in domo Israelis non faciebant, hoc est, inter Israelitas. Vel hunc ad modũ æquè intelligere licet: ut piratæ occultis effascinationibus & insidijs adoriuntur prætereuntes, sic & uos in Galaad idolorum cultores, arcanis artibus idola moueri curatis, quo diuinæ potentiæ ea ostendatis consortia. Iam sacerdotes quos talia reprehendere oportuit, uiam Dei populo manifestando, ea cælant. Atqui in animo eos cogita
Gen.34 repar erat, quod atauus eorum Leui, Sicimitas omneis demiserit orco, quando Emmar filius Sychem, ui stuprum sorori eius Dinæ intulit, & ille quidem ultione proui ginitate sororis suæ armatus est, ipsi uerò pro me non contendunt, non sumunt uindictam. Occuluerunt, inquit, diuinam uiam sacerdotes, qui olim interemerunt Sicima æmulatione accensi. Quod enim atauus eorum Leui peregit, sacerdotali genere adscribitur. Hæ & Dominum occidentis synagogæ accusationes sunt. Siquidem & illi operabantur uana, calumniam dico & crucem. Vanæ nanq; re uera sunt cogitationes ipsorum. Magis enim illuxit, regnumq; tenuit cruci affixus. Turbabant etiam aquam, confundentes scripturarum cognitionem, ac doctrinam seruatoris, quæ spiritus erat & uita, calumniantes. Et robur ipsorum, ceu hominis piratæ fuit, quando lapides tulerũt in Iesum: cumq; gladijs & fudibus exierũt aduersus ipsum noctu, quando fallere licet festinantes. Sacerdotes porrò ipsorum celauerunt iter, hoc est, Domi-
Ioan.14 num enecarunt, dicentem: Ego sum uia. Occiderunt etiam Sicima, quod est pudicitiæ & uirginitatis fructum Iesum, postquam Sicima fuit eximius locus corporis pudi B
ci Ioseph. Præterea in ecclesia uidebis quosdam perficiẽtes uana, praua uita infectos. Hi aquã perinde spiritalis doctrinæ turbant, de resurrectione & postremo iudicio ua na dissertantes, seipsos ita ut intrepidè in peccatis pergant, illicientes. Quorum robur
Ioan.10 non est hominis incolumẽ aliquem seruantis, sed prædonis, quo de Dominus ait: Fur non uenit, nisi ut furtũ cõmittat, cædat, & pernicies struat. Cælant etiam sacerdotes uiam Domini, partim quando non reprehendèrint peccantes, non audientes dicto
2.Tim.5 præcipienti: Peccantem coram omnibus argue: partim quod ipsi in ea non ambulantes, aliam sibi uiam uitæ inquirant, occidentes ita Ecclesiam, quæ est segregata Iosepho, qui ualet, si interpreteris, appositionem. Talis est Dominus, legi adiectus, quæ
Mat.5 iam defecerat: unde &, Non ueni, inquit, dissoluere legem, sed implere. Eius enim legis, Non committas adulterium, hæc est appositio & completio, ut ne intuearis quidem mulierem. Sic eius, Non occides, appendix & complementum est, Non irascaris. Et aliarum consimiliter.

Pollutus est Israel, Iudas dimisit messem suã.] Omniũ hoc est periculosissimũ, horribilissimumq;, quod quando Iudã oportebat diuinarũ promissionũ fructus metere, imitatus sit Israelẽ, qui idolorũ cultura cõtaminatus erat, talem messem posthabẽdo.

Ordire uindemiam tibijpsi, dum reduxero captiuitatẽ populi mei, dumq; sanauero Israelem.] Ad Iudã hæc dicit: Ordire uindemiã, hoc est, iustitiæ fructus, & post reditum ab captiuitate, in lege perseuera, incipeq; tibi decerpere, ex tali politia subnascentes fructus. Decerpe eos tibijpsi, nec enim Deo quicquam lucri afferimus uiuentes iuxta legẽ, sed nobisipsis. Quod subdit, Dum sanauero Israelem, significat, quod dum ipsum consoler in omnibus doloribus, quos in captiuitate pertulit, eumq; reducam à Babylone, intellige tu quid te deceat, bonamq; conuersationem auspicare.

CAPVT VII.

ET reuelabitur iniuria Ephraim, & uitiositas Samarię. Nam commisit uana, furq; ad eos ingredietur, prædator exuens in uia eius.] Iterum docet quod haud iniuria puniat Ephraimitas Deus, perspicuã cunctis eorũ iniquitatem asseuerans. Nam fecerunt, inquit, mendacia, hoc est, idola, ideoq; in posterum hostes, furum & latronum instar, eos adorti, exuent ipsos, omnibusq; bonis nudabũt. Propemodũ & Christus ad

A stus ad Israeliticum populum dicit: incipe quæ ad salutem tuam pertinent, ceu in uindemia colligere atq; fructum decerpere. Nunc igitur quando ueni ego reducere, seruareq; oues domus Israelis, quæ perierant, ac sanare contritos (nec enim bene ualentes egent medici opera, sed male habentes) tunc reuelata est omnis iniustitia populi, Marc.15
quando interrogante Pilato, Quem uobis dimittã, responderunt, Absolue nobis Barrabam, Iesum uerò cruci affige. Ad hæc elementis legis nouatis perseuerabant ipsi in malitia: quando & fur & prædo una cum eo cruci affixus ad eum introijt, hoc est, per fidem ei assertus est, & uindicatus in libertatem, in paradiso cum eo agens. Hæc etiã animæ sunt exhortatio redeũtis ab captiuitate; qua detenta fuit prauis affectibus seruiens, sanataq; à plagis peccati, & uulneribus, quæ aliàs non curantur nisi grauiter olèrè & inamœna esse ipsi cœperint. tum enim demum inquirit medicum, quando tetrica fiunt uulnera, ipsaq; ægre patitur graueolentiam, perinde ac Dauid quum dixisset, Grauiter oluerũt & cõputruerunt uibices meæ: subdit, Ne derelinquas me Do Psal.37
mine Deus meus, neq; à me desistas. Tũc igitur liberata anima à peccatis, uirtutis fructus colligit. At eos, inquit, tibijpsi decerpe, non faciens aliquid ad ostentationem, sed in teipsa bonũ operare. Tum quoq; detegit ei uanitas malitiæ: uidet enim quàm sint peccati opera tam mendacia quã noxia. Per hæc fur & prædo satanas ingressus hominem spoliat, ac ab omni diuina gratia nudũ cõstituit, in uia eius, hoc est, in quocunq; uitæ genere fuerit, siue in sacerdotali, siue monastica uel populari. In omni nanq; uia uitæ prædatorem & furem agens diabolus, clanculum eos adoritur, ipsisq; imponit nocturno tempore, persuadens ut peiori ceu meliori adhibeant animum, nuptias, uinum, omnemq; creaturam uituperans, ceu peccatorum fomitem, occasionemq;. Alios uerò ut prædo inuadit, palàm & impudenter eis persuadendo, ut planè desperata aggrediantur.

Vt concinant ueluti canẽtes in corde suo.] Hostes, inquit, inuadẽt eos, ceu fures &
B latrones insueuerunt: ipsi uerò in lamentis & luctibus perseuerabunt, non ausi aperta uoce plorare, deflereq; calamitates suas, cæterũ cordibus suis & cogitatione threnos lamentatũe edunt. Hæc & latroni in cruce accommodari poterunt, cuius cor Christi supplicio condolebat & peccatis suis angebatur. Ipse quidem Christum confitebatur, Christus uerò omnium illi peccatorum gratiam faciebat.

Omnia scelera eorum recordatus sum nunc. Cinxerunt eos corona, consilia eorũ ante conspectũ meum fuerunt.] Quum diu, inquit, connixissem, nec longanimitate mea iudicatus sim cernere ab ipsis ausa, nunc tandẽ apertè palàm ea contueor, ut quæ in conspectu meo fuerint constituta. Siquidem omnia simul collecta sunt, & in circuitu eorum steterunt, nedum opera, sed & consultationes, hoc est, cogitationes, quæ demonstrant eos esse dignos quibus irrogetur pœna. Fortasse autem, quia Deus peccata illa uehementius punit, quæcunq; à præmeditatione & cõsultatione fiunt, propterea hic dixit: Circumierunt eos cõsultationes ipsorum. Non enim simpliciter ait, operabantur mala, neq; raptim uel fortefortuna, cæterùm ex consilio & consideratione. Sic in extremo iudicij die, præterquam opera, cogitationes etiam, secũdum quas peracta sunt, iudicãtur: in quibus tamen autoritas potius remissionis, quàm condemnationis esse in hoc mundo solet. Occiderũt etiam prophetas Hebræi: toleransq; malorum Deus est, dum illi Domini interfectores fuerunt, impleueruntq; mensuram patrum suorum, recordatusq; est Deus omnium iniquitatum eorũ, ut ueniat super eos omnis sanguis iustus, à sanguine Abel, usq; ad sanguinem Zachariæ prophetæ.

In malitijs suis exhilararunt reges, & in mendacijs suis principes.] Per malitias suas ad interitum accurrentes, autores lætitiæ fuerunt regibus & principibus ipsos debellãtibus. Vel quod unà cum regibus suis ad idololatriam cucurrerint, curauerintq; eos & obseruauerint, eadem peragendo: & in mendacijs suis, siue idolis, siue adulationibus, uel uanis laudibus hilares eos reddiderũt. De quibus & Esaias ait: Qui bea- Cap.3.
tos uos prædicant, illi uos seducunt. Et: Væ illis qui amarum dulce dicunt. Ad hæc Iu Esa.5.
dæi reges suos dæmones, principes tenebrarum, gaudio imbuerunt suis contra Christũ imposturis, calumnijs & mendacijs. Præterea Herodes, Caiphas, Annas, eosdem exhilararunt qui in condemnatione Christi in gratiam, quum antea hostilibus inter se animis essent, redierunt,

Omnes adulteriũ committentes, sunt ueluti furnus ustus ad digestionem, ustura ab flamma facta.] Corporale hic adulteriũ intelliges, dicente Deo, quod uniuersi Hierosolymorũ incolæ sint adulteri, sic usti libidinis igni, ueluti clibanus, cuius incensio fit à flamma, qui uritur ad digestionem, hoc est, ad tosturã, coactionemúe panũ. Porrò libidinis ignis, adducet super eos captiuitatis flammam, à qua adusti inutiles erunt, ad digestionem cruditatis, quam etiamnum habent. Accipies etiam per adulterium, idololatriam, qua exurebantur, secuti primum inter se idololatram Hieroboam.

A mixtura massæ, usq; dũ tota fermento subigatur, dies regnorũ uestrorũ.] Stear, uel stais (quæ uox hic per massam reddita est) farinam denotat. Cunctum per hancce farinã populũ intelligit, dicitq; : Vt fermentum cõmixtas secũ farinas in sese transformat, sic à quo tempore cœpit populus subigi fermento impietatis Hieroboã, nõ desiit donec totus eius cõtagione inficeretur, inq; illud ipsum transformaretur. Totum isthuc tempus, dies sunt regnorũ uestrorũ: per quę innuit, quod in omnibus Hieroboam secutis regnis & regibus, idololatria floruerit. Per adulteros, adulterã iuxtà ac peccatricẽ generationẽ Domini interfectorũ intellige, qui & inuidia usti, ac meditati crucem ad digestionẽ siue submissionẽ cœlestis panis Christi, non desierũt, quousq; perfecerunt opus illud suũ. Atq; hæ sunt dies principum & præeminentium inter ipsos, hoc est, ueterũ calamitatum. Diem enim, ut suprà quoq; diximus, scriptura etiam calamitatem appellat. Quemadmodũ autem qui non credit, iam iudicatus est, uel ante iudicium illud: sic adulteriũ cõmittens iam uritur, ante ustionem etiam illam, qua uretur ad digestionẽ ac malitiæ supplicium. Nec enim ultrà post extremũ iudiciũ scelera patrabuntur, neq; quisquã unus ad ea sese acclinaturus est, uerũ perpetuum aduersus ea odiũ erit illis qui nunc ea deamant, quod eorũ nomine sempiternis cruciatibus dedantur. Hodie quidẽ insipientibus, quæ uidentur suauia blandiuntur: tum uerò detecta ipsorum deformitate, grauis comitabitur pœnitentia eos, qui hac in uita ab ipsis decepti fuerint, plorabuntq; tum omni uacantes cõsolatione, quod adeò deformia & turpia diuinæ pulchritudini prætulerint. Itaq; mœchus iã uritur, iuxta illud: Ambulatis in lumine ignis uestri, & in flamma qua exusti estis, Iam perinde ex fermento & farina fit mixtio, atq; ex cogitationibus & operibus fit actio. Ait ergo, quod regnantes in mœcho cogitationes non uidẽtur esse turbidæ neq; tristes, sed tranquillã quandam & hilarem constitutionẽ habere, ab mixtione farinæ, donec fermento subigatur tota, hoc est, à quo tempore cœperint malum cogitare, usq; dum opere compleuerint. *Esa. 50.*

Cœperunt principes furere ex uino.] Accusatis cõmuniter omnibus tanquã adulteris, nunc omnes accusat principes ceu temulentos, ac propterea ad iram cõcitatos.

Extendit manum suam cum pestilentijs, nam succensa sunt corda eorum ueluti clibanus, dum offendunt eos.] Quilibet, inquit, principũ extendit manũ suã, uti dona accipiat, conuersaturq; hominibus per contagia & perditiones quas diligit, eo quod in cõsultando & nocẽdo cõtribulibus suis, adeoq; reliquis mortalibus sint feruentissimi. Ex temulẽtia inuidiæ furebant etiã principes Israel aduersus Christũ. Sic discipulus Iudas extẽdit manũ, quãdo proditionis argẽteos accepit, cõsentiens pestibus pharisæorũ & scribarũ, qui æstuabãt planè insidijs, quibus lacerarẽt deijcerẽtq; Dominũ. Ita militũ peræquè corda inflammabant excubias canentiũ proxime Dñi sepulchrũ.

Totam noctem somno Ephraim impletus est, mane prodijt, succensus est ueluti ignis fulgore, omnes incaluerunt ut clibanus succensus, ignis deuorauit iudices eorũ, omnes reges eorum ceciderunt, nec erat inter eos qui meam sibi opem deposceret.] Sequitur facile suprà memoratos temeto perfusos, ut totam noctẽ somno indulgeãt, quod haudquaquã minimo est dedecori populi principibus: per hoc namq; indicat, quod nõ perinde magnã subditorũ curã gerunt. Manè porrò facto, inquit, ardebãt ueluti ignis, inflammabanturq; ad bibendũ, & ad indignandũ, ad munera capienda, oiaq; id genus alia flagitia. Nec soli principes, uerũ ex æquo cũcti, ceu furnus sunt incẽsi ad peccandũ. ut pro se quisq; potest. Rectè uerò ignis ille uitiorũ effecit, ut principes & reges eorũ, idola colentes, aliaq; nõ optima facinora perficientes, caderẽt. Nemo emi quisquam delinquens, stare dicitur. Neq; quisquã inter eos erat, qui ad me respiciens inuocaret me: quod deerat illis institutor, qui eos dirigeret, & ad me pertraheret. Sopiti etiã somno erant Iudæi, omnis expertes solicitudinis, quãdo monumentũ milites seruabant.

seruabant. Atenim manè, adeoq; diluculo facto, excitatoq; Domino, inuidia etiã eorum, quod resurrexisset, accensa est, factiq; sunt ueluti furnus furore inflammati. Deinde iudices eorum liuore obrẽ surrectionẽ deuorauit, omnesq; ceciderunt ruina magna, ipsorũ suis fraudati. Qui peccat totam pariter uitæ huius noctem dormit, nõ sentiens peccatum. Eam ob causam diuus Paulus genuinum suum dilectum filium adhortatur: Vigila in omnibus. Porrò, quando futura in extremo die condemnatio exuscitata fuerit & illuxerit, ut diluculum in peccatore, tum sensus ab se commissorũ facinorũ oritur, instar igneæ flammæ: urit enim ipsum peccati cõscientia: tùm qui antea iudices eorũ fuerunt, nõ recte institutẽtes eos doctores, deuorabit ignis ille, hoc est, agnoscentẽ fuisse uani. Siquidẽ isti antehac doctrinæ cathedrã obtinẽtes, ruinæ in peccatũ autores extiterũt, nec quicq; Deũ auxiliatorẽ implorarũt, nec ut alij inuocarent, docuerũt. A *2. Tim. 4.*

Ephraim populis suis commiscebatur.] Alijs Ephraim, uates asseuerat, iter ad bonum ostendisse, ipsum uerò multitudini ad malum acclinatæ coniunctum esse. Rex præterea æquè præuaricabatur atque alij, nam tribus Ephraim regni sceptra tenuit, ut diximus.

Ephraim factus est encryphias nõ inuersus.] Vt encryphias, panis ille, altera parte sui admotus igni comburitur, & inutilis fit: opus est nanq;, ut cõuersus altera quoq; parte assetur: sic & ipse Ephraim in uitijs perseuerauit, ab ijs combustus.

Comederunt alieni robur eius, ipse uerò non cognouit.] Quia panem iam nominauit, in ea metaphora perdurans, alieni, inquit, comederunt eum, hoc est, debellarũt ipsum. Exederunt autem omnes uires eius, & in fortitudine seu potentia & opibus sitas, & interim non agnouit sese castigantem Deum.

Cani efflorueruntipsi, nec hoc tamẽ agnouit.] Multo, inquit, ac longo planè tempore castigatur, ac ueluti in ea castigatione consenuisset, nec uel sic tamen tanto tempore, quid se decuisset, didicerit. Principes porrò ac doctores Israelis, idem cum indocto & confuso uulgo sapientes, noluerũt conuerti ab litera ad spiritum, propterea gentes alienæ ab testamentis Dei, comederunt robur eorum. Israelis autem robur est lex. Ipsi uerò occæcati non agnouerunt, cæterum perstiterunt, consenueruntq; in literæ administratione. Iam omne quod inueterascit & senio conficitur, proxime est oblite- *Hebr. 8.*
rationem, extinctionemq;. Ad hæc quãdo quisquam malitiæ flamma exuritur, adeò ut seipsum tradat ei, adortus clandestina scelera, quæ nefas est nominare, nec ab tali sua iniquitate reuertitur, comedunt robur eius, quod accepit ab Deo (ut natura quadantenus ad bonum opus non fit idoneus) dæmones, qui alieni & hostes nostri facti sunt, inuidentes Deigloriæ, propterea & inueteratus in malitia, omnem peccati ille ignorantiam habet. B

Deijcenturq; iniuria Israelis in faciẽ eius.] Id est, oculis suis uidebunt pericula. Sic qui in Dominũ Christũ iniurij fuerunt Hebræi, unà cum templo & urbe sunt deiecti.

Nec sunt reuersi ad Dominum Deum suum, nec exquisiuerũt ipsum in omnibus hisce. Ephraim erat ut columba amens, corde uacans, Aegyptum inuocabat & ad Assyrios proficiscebatur.] Ego, inquit, afflictiones ipsis adferebam, ut intelligentes ad me redirent, meumq; auxilium implorarent, at ipsi ad humana adiutoria reciderunt: Aegyptiorũ enim opem inquirebant: Dein ab Assyrijs oppugnati, defatigatiq; eosdem inuocabant, amentis insipientisue columbulæ mentem præ se ferentes. Etenim ut illa pullis sublatis, non auolat, uerũ in ijsdem locis remanet: non dissimilem admodũ isti ad hostes suos accurrebant: nam Assyrij ex cõfesso hostes eorũ erant, & Aegyptij. Columba lasciuiæ & incontinentiæ hic typus est: quocirca ubi anima uoluptatibus tenebrarũ intẽperanter edita sursum hiauerit, nec lenta ipsa sibi mali quippiam adesse putauerit, Aegyptũ profectò, & Assyrios amicitia sibi copulat, hãc quidem ob tenebrarũ opera, illos uerò propter sui fastũ & opinionẽ. Hinc suo etiã illi tẽpore dicetur: Vade in tenebras exteriores, diabolo & angelis eius paratas. Porrò angeli diaboli, mentales etiã Assyrij sunt. Quadrãt hęc quoq; Domini interfectrici synagogæ. Nõ agnouerũt eum, neq; intellexerũt, uerũ præfastu & opinione sua in tenebris iter faciũt.

Vbi profecti fuerint, inijciam super eos rete meum, tanquam uolucres cœli deducam eos, castigabo eos in auditione tribulationis ipsorum.] Ipsis, inquit, proficiscentibus, ut auxilia sibi accersant, ego inijciam ipsi hostes, ueluti rete, & deducam eos, hoc est,

hoc eſt, ſuperbiam ipſorum deijciam & humiliabo: primum tamen conabor eos erudire, prænunciando imminẽtia, uti ſciant, quæ ſint eos excepturæ calamitates. Quod ſi ipſi non caſtigentur, nec ſeſe emendent, tum inducã ſuper ipſos tribulationes. Vel adeò terribiles erũt hoſtes, ut nedum præſentes, uerũ denunciati tantũ & auditi, ſufficiant ad caſtigationem. Rete Dei multiplex, uariaq; eius eſt ſapientia, per quã cognitus à nobis, ſæpenumero, quando ad mali quippiam perficiendũ eamus, mouet amurq́ue, impedimenta inijcit, altaq; affectantes, inſtar dæmonũ qui in aere uerſantur, deducit nos & humiliat, prænũcians geennam, & uermem non morientẽ, ignemq; inextinguibilẽ: erudit nos per huiuſmodi prædicationem, ut humanus & clemens pater. Domini quoq; occiſoribus in errore facientibus iter, iniecit rete ſuũ, piſcatorũ nimirum doctrinã, uti ab eo deduceret eos ad Chriſti humiliationẽ & obediẽtiam, perſuaderetq; eis diſcere, quod mitis ſit Chriſtus & humilis corde, neu glorientur in lege per opera, ſed precentur potius eum qui gratis iuſtificat, per gratiam ſuam: erudijtq; eos per prædicationem futuræ illorum adflictionis, dicens, quod Hieruſalem ab gẽtibus
Luc. 21. ſit conculcanda: deq; templo, quod nõ maneat lapis ſuper lapidem. Et: Beatæ ſteriles quæ non pepererunt, & quæcunq; illic de captione Hieroſolymorũ uaticinatus eſt.

Væ ipſis quoniã deſilierunt à me. Miſeri ſunt, quoniã impij fuerunt in me.] Apud infirmos donec ſpes eſt ſalutis, omnia & dicunt & faciunt qui eos curant. Simulac uerò de incolumitate ipſorum deſperauerint, lugent eos in poſterum. Idem Deus in populo ſuo facit, curam ſuam nihil ualere animaduertens, eos deplorat, ut qui per mala opera abſe deſilierint, impijq; fuerint, colendo eos qui non ſunt Dij.

Ego redemi ipſos.] Priores quidẽ ex Aegyptiaca ſeruitute, poſteriores autẽ Chriſtus ab dæmonibus, languoribus, cæcitatibus redemit, ac tandem proprio ſuo ſanguine, in quo inuenimus redemptionem.

Exod. 32. Pſal. 72. Ipſi uerò loquuti ſunt aduerſus me uana.] Primum, quando uitulum circunſtantes dixerunt: Hi ſunt Dij tui Iſrael. Deinde quando aiebãt, poſtquam percuſsit petrã, & fluxerunt aquæ: Nunquid & panem dare poterit? B

Et non clamauerunt ad me corda ipſorum.] Labijs me ſuis tantummodo uenerabantur, cor uerò eorum procul me aberat, ſiue quod me nõ agnoſcebant benefactorem, ſed idola potius.

Sedenim ululabant ſuper cubilibus ſuis, ſuper frumento & uino diſſecabantur.] Terram patribus ſuis promiſſam accipiẽtes, ac ſortes ſuas adepti (eas enim cubilia nominauit, quod per ea requieuiſſent à laboribus deſerti) mihi non egerunt gratias, cæterùm idolis ſacra facientes, peragentesq; feſta, ululabant perinde ac inſueuerunt idolorum cultores furijs agitati ululare. Præterea à me dona habentes, nimirum fruges & uinum in quibus capiebant uoluptatem, ſectiones interim faciebant, in gratiam dæmonũ, pectora & brachia diſpungentes. Vel hoc dicit, quod apud gentes Rheam matrem Deum colentes factitabant. Ab tibiarũ enim cantu ad inſaniam acti, ſeipſos diſſecabant, genitalia ſibi mẽbra auferẽtes: qui Baceli, & Bacchæ dicebantur. Hæc itaq;
Matth. 12. committebant Iſraelitæ, ſuper cibo & uino, hoc eſt, petentes ea ab idolis. Oblocuti
Luc. 18. ſunt etiam Domini interemptores Chriſto dicentes: In Beelzebul eijcit dæmonia. Rurſus aiebant: Magiſter bone, compertum habemus quod uiam Dei denuncias, nec intuearis in perſonam hominum. Enimuero hoc non ex animo dicebant, ſed priuato quodam prauo conſilio. Hoc enim indicat quod ait: In cubilibus. Etenim cõtra ipſum murmurantes gemebãt, quod talia quidem agens adhuc uiueret. Deinde aſſe-
Ioan. 6. uerante ipſo: Caro mea uerè eſt cibus, & ſanguis meus uerè eſt potus, abſcindebantur, deficiebantq; ab ipſo, orta inter eos factione: dicebant enim: Durus eſt ſermo ille, ecquis eum audire poteſt? Redemit etiã nos Dominus ab omni impuritate. At multi delinquentium loquuntur aduerſus eum mendacia: Quis nouit, fabulantes, anne futurum ſit iudicium? Num ſit uenturus exploratum noſtra? Edamus & bibamus, cras enim moriemur. Quinetiam Dominum ſuum Mammonam eſſe profitentes, ſuper frumento & uino conciduntur, partim quidem dum temulentiæ, deliciſq; ſtudent, inde ad lites, ad uulnera, ad cædes dilabentes: partim uerò dum bella ciẽt & propter frumentum & uinum, aliaq; terræ bona, propterea in nihilum etiam redigũtur. Omne nanq; tale ſtudium, ad nullum bonum finem perducit.

Caſtigati

A Caſtigati ſunt in me, & ego confortaui brachia ipſorum, in me cogitauerũt mala.] Ego quidem, inquit, erudij eos, docuiq; ipſos iuſtitiæ uiam, omnemq; decorem, adeò ut uel ipſi de ſeſe cum gaudio ſui dicere queant: Beati ſumus Iſraelitæ, nam quæ Deo placent, ſunt cognita nobis. Nec hoc tantummodo egi, cæterùm ſtrenuos eos bellatores conſtitui, brachia eorum confortando: at ipſi non cogitauerũt me ſuũ eſſe Deum.

Conuerſi ſunt ad nihil.] Hoc eſt, ad nuſquam quicquam exiſtentia. Hoc enim eſt miſerabilius, quod pro me talia coluerunt: id quod & alibi dicit: Propterea mala deſi- Hiere. 2.
gnauit populus meus, me dereliquerunt fontem aquæ uiuæ. Foderunt ſibi lacus contritos, qui nõ poterunt continere aquam. Erudijt etiam Iſraelitas ſeruator, nunquam non docens in ſynagogis ut ad ipſum conuertantur, & credant: uerùm ad nihilum conuerſi ſunt. Nam pauci admodum audientes fuerunt dicto. Siquidem multi eorũ qui crediderant, retrocеſſerunt.

Facti ſunt ueluti arcus intenſus.] Id eſt, inflexiles facti ſunt, neq; prorſum demittentes, neq; remittentes intenſionem ad malitiam. Quædam exemplaria, ueluti arcus inuerſus habent, perinde ac ſi dicat: Ego quidem ipſos intendi ueluti arcum meum, ut per ipſos uel idololatriam in alijs gentibus traiectam ceſſare faciam: atq; ipſi contrà inuerſi ſunt, adeoq; contrarium fecerunt. nanq; meum honorem iaculantes & aufe-
rentes, pro idolis aduerſus me fecerunt bellum.

Cadent in romphæa principes ipſorum, propter imperitiam linguæ ſuæ.] Principes, ſacerdotes ipſi ſunt & reges. Illi etenim docebant populum iniqua. Maxima profecto imperitia, ignorantiaq; eſt, dicere ligno, Deus meus es tu; & lapidi, Tu me genuiſti.

CAPVT VIII.

ILla uilipenſio eorum in terra Aegypti, in ſinum eorum, tanquam terra inacceſſa & ueluti aquila ſuper domum Domini, eo quod tranſgreſsi ſunt teſtamentum meum, & contra legem meam impij fuerunt.] Perinde, inquit, ac patres eorum in terra B
Aegypti uilipenderunt ſermones Moſis & Aaronis, ab me amandatorum, ut liberarent ipſos, ſic & illi adſpernati ſunt leges meas: enimuero contemptus ille in ſinum eorum reddetur, eruntq; inſtar terræ inacceſſæ. Tuba nanq; bellica inſonabit, & rex Babyloniorum ueniet ſupra domum Domini, cum impetu & celeritate, in modũ aquilæ. Nam Nabuchodonoſor, miſſo exercitu ſuo incendit templum. Quo de Iezekiel: Aquila, inquit, magna grandium alarum. Præterea uilipenſio, qua ſeruatorem no- Ezech. 17.
ſtrum Iudæi nauci æſtimarunt, ſimilis erat ei quæ in terra Aegypti contigit. Moſi eñ Exod. 2.
Hebræus dixit: Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos? Hunc ad modum dixerunt illi ad Chriſtum: Regem non habemus niſi Cæſarem. Hęc igitur uilipenſio Ioan. 19.
grauis perinde ipſis erit, atq; terra inuia, adeoq; puluis, qui in ſinum iniectus grauat, ipſoſq; apud nullos non contumelioſos reddit, inſtar tubæ iniquitates ipſorum, turpesq; adfectus prædicans. Ad hæc, talis Domini contemptus, priſcam ueteris templi gloriam eripiens, ad gentium uocationem transferet. Conſimilem ad rationem, quiſquis proximum ſuum contempſerit, ceu in terra Aegypti agẽs, Pharaoniticam & faſtuoſam mentem habet, cui in ſinũ ſuũ reuertetur faſtus ille, hoc eſt, in intima ipſius, ita ut in ſeſe ac ſuis pœnam det, eritq; ceu terra inacceſsibilis: nec enim huiuſmodi animus à Deo accedit. Quod enim coram hominibus ſublime eſt, abominatio eſt apud Deum. Quur autem talia ei euenient? Eo quod tubæ inſtar ſeu buccinæ, ſeipſum magnificabat, prædicabatq;. Quod genus phariſæi fuerunt, tympano commonſtrantes eleemoſynam coram hominibus. Talis erat in templo preces ad Deum offerens, uirtutes, officiaue ſua prædicando, ac interim publicanum uilipendendo. Domus uerò Domini eſt omnis homo, qui ingentium diuitiarũ eius, nempe uerbi capax eſt. Iam qui attollitur quemuis mortalium contemnendo, aquilæ inſtar eſt, ſuper domum Domini.

Ad me uociferabuntur: Deus cognouimus te. Quoniam Iſrael auerſatus eſt bona, inimicum perſecuti ſunt.] Qui talia impietatis opera, ut dictum eſt, peragunt, ſacra idolis facientes, illi in calamitatibus ſuis clamabunt ad me, confitebunturq;, agnoſcere ſeſe, quod tum inimicos ſuos uicerint, perſecutiq́ue ſint, quando meo auxilio fuiſſent adiuti. Vel ſic etiam accipere poteris: Quia Iſrael auerſatus eſt bona legalia,

tantumnon

tantumnon ipſos hoſtes inſecuti ſunt, hoc eſt, ad hoſtes accurrerunt, trahendo illos ad ſeſe, ueluti ſi quis ægrotum, ægre planè affectum cernens, dicat, Mortem perſequitur homo ille. Ex circunciſione pariter credẽtes clamabunt ad Chriſtum: Deus cognouimus te. Quotquot autem auerſati ſunt bona doctrinæ eius, illi per ſeſe hoſti ſpirituali ſatanæ acceſſerunt: quod ipſum in quolibet noſtrûm deprehendes.

Per ſeſe regnarunt, & non per me, functi ſunt principatu: nec mihi fuerũt cogniti.] Hic decem tribubus obiicit, quod Hieroboam & ſuccedentes ei reges præter ſententiam eius conſtituerint, & principes elegerint, dominatiq; ſint citra eius conſiliũ. Non enim interrogauerũt Deum, num ſe hoc oporteat facere. Ambigat hic quiſquã
3. Reg. 12. unus, quomodo in hiſtorijs regnorũ memoriæ tradatur, quod Achia Silonites ſenex ille lacerarit pallium ſuum in duodecim ſectiones, ac decem quidem dederit Hiero-
ibid. 12. boam, prædixeritq; ipſi: Rex decem eris tribuum. Et rurſus ſcriptum ſit: Quoniam à me factum eſt uerbum iſthuc, hoc eſt, quod Hieroboam ſceptris potiatur. Hic uerò dicat: Regnarunt quidem, ſed non per me. Poteſt igitur dici, quod prophetam Achia Deus ad populum non legauerit, uerũ ad Hieroboam. Ac ipſe ſanè Hieroboam norat Deum uelle, regnare ſe: populus tamen ipſum, nõ ceu Dei conſilio elegerit, ut qui non acceſſerit propterea Deum, nec ex eo conſiliũ ſciſcitatus ſit, quod & hic ipſis exprobrat. Præterea hoc tecum reputa, quòd eorum quæ à Deo fieri dicuntur, quædam ſanè ab ipſo recta, & præcedenti conſilio fiunt, quædam uerò ex permiſſu. Quocirca ubi audiueris dicentem Deum, Quoniam ab me factum eſt uerbum hoc, nimirum quod Hieroboam regem agat, per conceſsionem hoc factum intellige. Quando uerò hic ait, Non per me regnarunt: accipe hoc, quod non præcedenti illud uoluntate Dei contigerit. Hæc & Dei interemptoribus quadrabunt. Nam etiamſi ſibi Cęſarem pro rege ſcriberent, Annam tamen & Caipham habebant, quibus uenales erant & emptitij dominatus. Potrò quando peccatum in mortali noſtro corpore regnauerit, non Dei uoluntate tale imperium geritur. Deinde quum caro in nobis unà cum adfectibus ſuis & cupiditatibus tenuerit ſceptra, non innoteſcit talis dominatus Deo. Non uit enim Dominus, qui ſint ſui. Prauí autem affectus ut ipſius non ſunt, ſic nec omnino quidem exiſtunt quicquam.

Argentum ſuum & aurum ſuum fecerũt ſibi idola, ut excindantur.] Quum à me, inquit, ditati eſſent, meisq; bonis imbuti, non modicum fructus inde accipiendo, utebantur opibus illis in honorem idolorum, precioſiſsimas, ſumptuoſiſsimasue imagines facientes. Hæ autem ad excidium eorum factæ ſunt ac pernicíem, ab euentu. Ob ſeruã hic particulam, Vt: proderit enim ad intellectum eius quod uates Dauides ait:
Pſal. 50. Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis. Neq; enim illi eo ſcopo faciebant imagines quas colerent numinum uice, ut excinderentur, uerùm ex euentu hoc contigit. Neq; Dauid ideo peccauit, uti Deus iuſtus iudicaretur, ſedenim ex euẽtu, req; geſta hoc ſequitur. Sic qui philoſophiæ incumbit, accepta ex Deo potentia intelligendi res naturę, aurea quadam puraq; mente, intellectaq; interpretandi, ſermone ſplendido argentumq; referenti, deinde uerò imagines ſibi ſubſtituit, atq; proponit, ſiue Platonicas ideas, ſiue iuxta Chaldaicam philoſophiam, ſpiritualia ſimulacra, & ut ſemel dicã, humanæ ſibi ſapientiæ, uanæq; deceptionis ſpectra effingit, extirpabitur è populo, ſecundũ euangelium uiuente, quippe quum malè utatur donis Dei. Quales hodieq; ſunt Hebræi, qui legis intellectibus, auro æquiparatis & argento, ad idola & uanas imaginationes abutuntur, in ſeipſis imaginarium templum ſtruentes, & alia ob quæ reſtituí tandem ſperant.

Extere uitulũ tuum Samaria. Exacerbatus eſt animus meus ſuper ipſos. Quouſq; purgari nequeunt in Iſraele: Ipſum faber effinxit, & non eſt Deus, eo quod ſeducebat uitulus tuus Samaria.] Poſt opprobria admonitionem adducit, adhortans ut uitulũ exterant, ac auream omnino uaccam reijciant. Pulchrè dixit exterere, ueluti de macula & ſordibus. quaſi dicat: Quouſq; impuri facti per ſimulacrorũ cultum, impermutabiles perſeuerabitis? An non intelligitis quod faber effinxerit eas imagines? Per fabrum hic ſimpliciter artificem intelligit non lignarium, non enim auream iam buculam faber lignarius ſtruxerat. Vel à uitulo ſermonẽ ad lignea ſimulacra transferens, fabri etiam meminit, ad maiorem idololatrarum ignominiam. Aureus quidem uitulus,

A lus, materiei ſuæ nomine honorem quendam habet, quo decipiat ſpectatores. At quod à fabro factum eſt ſimulacrum impuriores nos reddit, à nobis adoratum.

Quoniam uento corrupta ſeminarunt, ſubuerſioq; ipſorum accipiet ea.] Nullum, inquit, fructum ex idolorum cultura decerpitis. Nam ſimiles ſunt res illorũ ſubuentaneis, ſeu uento perditis ſpicis, quæ thecas quidem plenas forinſecus oſtendunt, intrinſecus uerò fructum non continent, & uacuas ariſtas habent. Nõ diſsimili ratione ſimulacra foris quidem ſpeciem habent uel mulieris uel uiri, alteriusue cuiuſdã animalis: omnis uerò roboris & operationis ſunt expertia. Propterea & ipſa excipiet ſubuerſio eorũ, ſcilicet adorantiũ ea, æquè enim & ipſi & illa interibunt perdenturq;.

Manipulus non habet robur, ut faciat farinam. Sin fecerit, alieni deuorabũt eam.] Vel de idolis hæc dicit, quod nullã habeant ſubſiſtentiã: nam etiamſi uideanẽ habere, hoſtes tamen aduentu ſuo ea capient aurea & argentea exiſtentia. Aliãs etiam ad opem ferendã eis nulla eſt fortitudo, uerũ robur habere uidentur materiei ſuæ cauſa, ut hoſtes opulentiores reddãt. Vel de Iſraele hæc loquitur, cui tanta ſit obuentura imbecillitas, ut ſimiles æſtimentur imbecillo manipulo, qui eos alere non poſsit. Sin robur aliquod in opibus, aliiſq; id genus bonis poſsideant, alienigenæ comedent illud. Seminarunt quoq; ſubuentanea & leuia Iudęorum doctores, quod ceu nõ habentes pondus, diſperſi ſint in totum terrarũ orbem, ſubuerſaq; ſit tota illorum priſca reſpublica, cum ipſis & dogmatibus eorum. Sunt itidem manipulus cui nullæ inſunt uires. Non eñ Chriſtũ Dei potentiã habẽt, qui illorũ farinas pauloante alienis, nempe gentibus dedit, donãs ipſis conficere quæ ſunt in lege, per ſolidam mentem, ueluti molã quondã ſubtiliter & ſpiritualiter: uerũ nõ craſſe, nec ſecundũ literã ea ſunt accipienda. Si ex lege facturus es farinã, ſubter pone lapidẽ Chriſtũ: fundamentũ enim aliud
B nemo iacere poteſt, præter hoc, quoniã in ipſo condita ſunt omnia: ac deſuper pone lapidẽ, eundem Chriſtũ, qui caput eſt eccleſiæ. Porrò ſeminans in carnem, & ex carne corruptionẽ metens, uentis corrumpenda, leuia & uacua ſeminat, à ſpiritu ſeu flamine nequitiæ noxam hanc recipiens. Nec iam robore præſtat, ut faciat opus animã alens. Nec enim dicere cum diuo Paulo poteſt: Omnia poſſum in eo, qui me confor Phil. 4
tat Chriſto. Si unquam quicquam operetur boni, non iuxta diuinum hoc ſcopum faciens, ſed ad humanam quandam gloriam, uel aliam rationem non commendabilẽ; dæmonibus iſthuc impertit.

Abſorptus eſt Iſrael, nunc factus eſt inter gentes, tanquam uas inutile, quoniam ipſi aſcenderunt ad Aſſyrios.] Veluti naufragio facto, à quodam pelago propriorũ peccatorum abſorptus eſt. Aſſyriorum enim auxilium poſtulantes, ipſis in ſeruitutẽ tradentur, eruntq; inutiles in medio gentium captiuos ducentium eos, nullum planè officium uel obſecrationẽ explentes, neq; ſolennes cõuentus iuxta legem celebrantes. Deuoratus eſt quoq; Chriſti occiſor populus, per arrogantiã, ſpiritualibus Aſſyrijs, dæmonibus dico, addicti, aſcendendo per faſtum ſuum ad illorum ſublimia affectantem animũ, propterea uas ſunt inutile Deo. Ad nihilũ enim illis opus habet, corporali ceſſante cultu. Ad hæc omnis ſuperbus, uel ea deſiderãs, quæ ſupra ſe ſunt, etſi uideatur aſcendere deglutitur tamen æquè terræ hiatu, atq; Dathan & Abiron. Pulchrè enim quidam ſuperbiam definierunt eſſe aſcenſum ad inferna.

Refloruit per ſeſe Ephraim, munera dilexit.] Adhuc exprobrat ipſis incogitantiã. Putarunt enim, inquit, apud ſeſe, quod citra me refloreſcãt, ac ueluti arbor quæpiam, cui periculum à bellis ingruebat, ut marceſceret, repullulaſcẽt, ubi per munera auxilia ſibi Aſſyriorum obtinuerint. Dilexerunt enim munera, non ut accipiant, uerum ut alijs dent: ſed nulla ipſis inde commoditas. Quid enim paſſuri ſint, audi.

Tradentur in gentibus.] Non dixit tradentur gentibus, ſed in gentibus. Non eñ hic finis erit ſupplicij, ut gentibus tradantur, abducanturq; captiui: uerum enim in gentibus agentes & capti, adhuc tradentur aliis ſupplicijs, aliiſq; adflictionibus: ut ſit tradentur, pro derelinquentur ab Deo. Quod ſi quando quiſquam auctus fuerit à Deo beneficio, ut creſcat & floreat, nec benefactorem ſuum agnouerit, ſed per ſeſe uixerit, hoc eſt, ſuam uoluntatem ſtatuendo, diuinas leges repellit, non cõtentus dona, quæ diuinitus accepit, diligere, tradetur is à Deo, deſcreturq;. Verſabitur deinceps inter gẽtes omnino quidẽ ſpirituales, qui ſunt dæmones, horũ enim patris ſeipſe

fecit forsan & corporalibus hostibus subiugabitur. Reputarũt peræquè Iudæi apud A
sese, quod germinaturi essent, si Iesum crucifigerent: ideo placuit illis munera dare, primùm quidem proditori, deinde sepulchrum obseruantibus militibus, ut celarent resurrectionẽ. Dispersi sunt igit̃, cunctis gentibus traditi, ut nullum nõ malũ patiant̃.

Nunc excipiam eos.] Antehac, inquit, permisi eis & non redargutos, & indemnatos uiuere, propter clementiam meam uidelicet, & pœnitentię expectationem: nunc uerò accipiam eos ad iudicandum scilicet, & in iudicium eos uocabo, pœnasq; exigã ab ipsis: hoc est, non post multum ita temporis, uel in hostium regione ipsos accipiã, apprehendam. Quemadmodum enim patribus eorum præcedebam, accipiẽs ipsos in sortes, & attributas eis sorte regiones, sic his præconstituens captiuitatis locos ueluti talibus dignis, accipiam eos in Babylonia.

Cessabuntq; paululum ne inungant regem et principes.] Postquam enim, inquit, noluisti à me regem petere, sed tuo consilio creasti tibi reges, priuabo eos ipsis, & ab hostibus iugum passi cessabunt, uel desistent porrò sibi reges & principes deligere. Nam quos eligebãt, non ad meam constituebant gloriã, sed enim cum illis idola sectabantur. Hic inter minas pariter benignitatẽ intuere: Modicũ, inquiẽs, desistent inungere regem: atq; per hoc iuxta spem facit reditus à Babylone. Animaduertendũ aũt, quod post captiuitatem, Ephraim, siue decem tribus Israel, non ultrà habuerũt proprium regem in Samaria, sed Hierosolymis Zorobabel dux erat totius populi, atqui huic duodecim tribus dicto audientes fuerunt. Suscipiam, ait etiam Deus pater, tribus Israel ad Christum reuertentes: idq; tum fiet, quum desistent somniare, regni et sacerdotij sui restitutionẽ. Imaginatione eũ inungunt sibi reges & sacerdotes, legalis politiæ recuperationem expectãtes. Præterea filiũ iniquitatis ipsi inungentes, ipsum Christũ & regem faciunt. Sic quilibet nostrũm, quando susceptus fuerit à Deo, & familiaris ac proprius factus fuerit, etiamsi antea alterius aulæ exiterit, alios cessat habere cùm reges, tum principes, dominatores tenebrarũ dico, qui reges & principes nõ B
sunt, cæterũ nos eos in reges inungimus, constituimusq;. Atqui Deũ tantũmodo regem habet, qui illi obtemperat, mandatisq; ipsius ducit̃, & q uitæ suę in singulos dies dispensationibus, etiamsi iniucundæ fuerint, non turbatur, æquo eas animo patiens.

Quoniam Ephraim multiplicauit aras, in peccatum factæ sunt aræ eius dilectæ.] Iure, inquit, iniquum ipsorum obliterabo regnum, quandoquidem regnans super ipsos Hieroboam peruertit eos, ut multiplicarent idolicas aras, quę factę sunt ipsis occasio plurimorũ peccatorũ. Nam aduersus honorẽ meum deliquerũt, omnemq; cæterã peccatorũ speciẽ admiserunt: huiusmodi uerò aras dilexerũt, planeq; erga ea inflammati fuere, quũ debuissent potius ideo per omnẽ ætatem suã plangere et lugere.

Conscribam ipsi multitudinem, & legitima ipsorum.] In peccata, inquit, & reprehensionem ipsis conscribam, & supputabo copiam huiusmodi altarium, & legitima ipsorum, hoc est, memoriam faciam ad reprehensionem multæ ipsorum impietatis. In peccatum etiam factę sunt interimenti Christum populo, legales arę, & quæcunq; à Deo acceperunt legitima, in reprehensionem & iudicium ipsi scripta sunt, simulac
Rom. 2 ea est transgressus. Iudicabit enim, ut apostolus ait, præputiũ natura legem implens,
Matth. 25 transgressorem legis per circumcisionẽ. Et: Apud quem multũ deposuerũt, multum
Luc. 12 etiã repetent. Et: Sciens uoluntatẽ Dñi, nec opere eam persequens, uapulabit multũ.

Pro alienis altaria reputata sunt.] Idolicarũ quidem ararũ, multa sunt tacti solicitudine: meas uerò aras & utilipensas & posthabitas pro alienis habuerũt, ideoq; neglectæ per ipsas iacuerunt. Fuerunt autem duo secundum legem altaria Dei: alterũ primitiarum foris in aula, alterum suffitus intus in tabernaculo. Porrò & unusquisuis nostrũm duas aras possidet: alterã foris, super qua corporales oratiões sacrificat Deo: alteram intus secundum mentem, super qua thymiama, seu suffitum precationis, diuinarumq; contemplationũ sublimitatẽ, & spirituales facultates ad superna mittit. Hæ sunt re uera dilectæ & preciosæ aræ. Sin quisquam his depulsis, multiplicauerit sibi aras, ad multiformes malignitatis species delatus, per opera nimirum & cogitationes, uarijs & peregrinis doctrinis agitatus, ad peccatum illi tales aræ fiunt. Præterea hæreticis consortione iuncti, habent quæ illis in peccatum cedant.

Proinde si immolauerint uictimam, & ederint carnes, Dominus nõ suscipiet eas.

Nunc

A Nunc reminiscetur iniustitiæ ipsorum, uindicabitq; peccata eorum.] Postquã enim quæ immolant super altaribus suis multis, idolis immolant, nõ suscipiet ea Dominus, quinpotius per ea & alias ipsorum iniquitates recordabitur, & ad uindictã prouocabitur. Perinde enim ut per sanctas hostias placatus & propitius factus, obliuiscit̃ iniquitatum & iniuriarũ: sic animaduertens eos sacrum idolis facere, ad reminiscẽtiam aliorum quoq; uitiorũ uenit. At quid est quod ait: Si ederint carnes? Tenuerat consuetudo, nondum immolatis uictimis, renes unà cum adipe super ipsos, & summitatẽ hepatis offerre Deo: dextrum uerò brachiũ & pectorale sacerdotibus segregare: cæteras carnes, ij qui uictimam afferebant, pro suo nutu edebant. Quidam & hunc ad modum intellexere, quod non agitet sermones de idolicis sacrificijs, uerùm consiliũ eorum ex his iudicet. Vbi enim dixisset, quod aras meas dilectas alienas reputarunt, ne quis existimaret, quod sacrificijs egeat Deus, nũc ait: Ego nõ egeo uictimis, sedenim uoluntatem eorum ex his iudico. Vide aũt prædictã legalium ceremoniarũ abrogationẽ, introductumq; spiritualẽ in uerbo cultum, iuxta illud: Immola Deo uictimam laudis, & redde altissimo uota tua. Laudat etiam Deum fidelis, lumen proprio- Psal. 49
rum operum coram Deo lucere faciens, ut ab uidentibus ea glorificet̃ Deus, perinde ac diuersum faciens, autor est, ut uituperetur nomen eius apud gentes.

Ipsi aũt in Aegyptũ auersi sunt.] Et auxilia inde petiuerũt, approperãtibusq; calamitatibus illuc confugerũt. Vel buculas adorãtes, bouẽ Apim ut Aegyptij coluerunt.

Oblitusq; est Israel factoris sui, & ædificarunt delubra: Iudas extruxit oppida mœnibus cincta. Demittam ignem in ciuitates eius, qui deuorabit fundamenta eius.] Vtrisq; regnis interminatur. Decem tribuũ imperiũ ideo increpat, ac terret, quod bello ingruente, quod interminatus sit eis propter scelera eorum, non dederũt operam ut me curarẽt, sed idola potius: hinc & plura sibi delubra & lucos excitarunt, placantes ita sua numina, ut bellum amoueant atq; fortunent. Ad Iudas ciuitates suas mu-
B niebat, ut per eas seruaretur, & nõ per meam protectionẽ. Proinde hostilis ignis exedet fundamenta ciuitatum ipsius. Extruit delubra dæmonibus, corrumpens templũ Dei, siue seipsum, per corporales impuritates nedum se perdẽs, uerùm etiã alios. Per impuritates enim habitant illi in eo qui antea fuit templum Dei. Iam qui per uanã sophisticen scientiã, hæretica dogmata munit, extruit urbes mœnibus cinctas: cæterùm fundamenta, & subiecta, & principia talium urbium absumit ignis euangelici & apostolici sermonis, quem uenit Dominus iacere super terram: spiritus dein, quem in specie columbæ demisit Dominus. Præterea urbes Israelis secundum carnem, deuorauit ignis Romanorum, eo quod extruxerunt aduersus Dominum insidias, tanquã delubra hoc pacto Deo ædificantes.

CAPVT IX.

NElætare Israel, neq; exhilarare, ueluti populi, quoniã fornicatus es à Domino Deo tuo.] Decerno aduersus te mœrorem, ac demando nullam in te occasionem lætitiæ & gaudij esse, sedenim præ omnibus populis te turbari. Quam ob rem? quia illi nunquam fuerunt mei: neq; enim legem acceperunt, neq; per prophetas docti sunt. Tu uerò meus existens fornicatus es. Non igitur oportet te in bonis agere, sed malis premi: ex quo tibi neq; lætari, neq; gaudere aderit: perinde ac dictum est: Non est gaudium impijs. Nam omni peccãti luctus conuenit. Diuus Paulus eum in Esa. 57
modum de Corinthijs conquerit̃, quod non luxerint super eo qui fornicatus fuerat. 2. Cor. 5

Dilexisti dona super omnem aream frumenti.] Quum meis, inquit, bonis, fruereris, tu dona dabas idolis, primitias frugum illis consecrans.

Area & torcular non agnouit eos, & uinum ipsis mentitum est.] Postquã, inquit, idolis fructus dicastis, nihil quicquam porrò colligetis, neque frumentum, neque uinum: cæterùm uidebitis quidem exuberantes uites, tempore autem uindemiæ spebus uestris fraudabimini.

Non habitauerunt in terra Domini, incoluit Ephraim Aegyptum.] Non enim ceu in terra Deo consecrata, legitimè uiuebant, sed nullam non iniquitatem perficiebant, ceu in alienis gentium terris nectentes moram. Propterea & Aegyptiacam impietatem sectantes, Aegyptum incolere dicuntur. Verùm sic etiam inhabitarũt Aegyptum, quod ut suprà memoratum, ad Aegyptios ueluti amicos concesserint.

Et in Assyrijs immunda comedent.] Siue quod ad Assyrios ceu auxiliatores confugientes, immunda comedēt cum ipsis, cōmuni cum illis mensa utentes: siue quod ab ipsis captiui ducti, epularum immunditiæ unà cum ipsis participabūt, ut serui dominorū suorū cibo proposito uescunt. Ab epulis aūt reliquæ etiā impuritatis species intellige. Postquā enim in immundo captiuitatis loco egerunt, impurè iuxtà uixerūt. Qui Deo primitias etiam frugū non dicauerit, ut fruātur eis indigentes, utq; ex ipsis eleemosynam faciat, dęmonibus eas impertit, dum eas apud sese retinet atq; reponit. Propterea area quæ in cœlis est & torcular, non agnoscet ipsos: non enim abducent secum illò fructum. Præterea uinū, hoc est, lætitia, quam hinc uidentur habere, fraudabit eos. Neq; habitabunt in terra Domini mansuetis dicata: uerùm Aegyptū & tenebras exteriores, quas parauit dæmonibus in Aegypto potissimū cultis. Tum impura sua opera, siue operū fructum edent, in parte dæmonū, quos per Assyrios sæpe inrellexim us, cōstituti habitatores. Necessum est igitur credere, panē nostrū corda nostra fulcientem, Christum ex Deo esse, perinde ac ipse dixit: Ego à Deo exiui, & ueni: talemq; suscipere operæ fuerit precium, terramq; Domini inhabitare, catholicā dico ecclesiam: haudquaquam autem hæreticorum conuenticula, quæ re uera cùm terra Assyriorum, tum Aegyptus sunt: ad quæ ingressus, impura illorum dogmata & arcana comedit. Iodh. 16

Non libarunt Domino uinum, nec suaues fuerunt oblationes ei.] Hoc est, non obtulerunt ei hedysmata uel suauia aromata, per suffitus, sed idolis.

Veluti panis luctus.] Lex erat, eum qui attigisset mortuū, immundū uideri. Proinde quæcunq; ederēt aut biberēt, uel quæ simpliciter etiā attrectassent, lugentes mortuum immunda reputabant, eo q̄d cōtaminatio propter mortuū lege cauta esset. Oblationes itaq; & sacrificia eorū immunda erunt, ceu panes mœroris. Subinfert igitur:

Omnes edentes ea coinquinabuntur. Nam panes eorum cum animabus suis non ingredientur domum Domini.] Hoc est, ipsis erunt utiles, ipsiq; tantū uescentur eis, uerùm Deus non accipiet ea, quemadmodū neq; sacrificia crucifigentium Dominū, in eorum paschate suscipiebat. Vel panes propositionis eorum. Neq; libationes uini eorum Domino offerebantur. Neq; hedysmata seu thymiamata, quandoquidē non ut ille uoluit offerentur. Quod si ex iniquè partis facultatibus sacrum faciamus Deo, panis mœroris commodissimè dici poterit, tanquam circumuentis lugentibus, quod sint iniuriam passi. Sancit autem legem Deus, talia in domum suam non esse perferenda: impura enim esse, & qui ea manducarint pollui. Nec contaminantia exhibenda Deo, quod pollutis animis coinquinata fint peculatia & propria.

Quid facietis in die panegyreos, & in die festiuitatis Domini?] Seruire enim coacti, ac secundum alias leges gubernari, non poteritis diuinos cōuentus iuxta Mosaicam traditionem celebrare. Quidam hic belli occasionem, & per id ultionis, diem panegyreos, festiuitatisq; Domini intellexerunt, quasi Dominus exhilaretur & lætos conuentus celebret, super ipsorum interitu. Possunt hæc & ad crucī Dominum affixuros referri, uelut indignabūdus propheta ita exclamet: O quale facinus admissuri estis in die paschatis, quādo panegyris quidem erit, uniuerso populo congregato, & reipsa Domini festum. Ipse enim ea cōstituit, pro nobis oblatus. Etenim pascha nostrum pro nobis immolatus est Christus. Dici etiā hæc queant, ad negligētes hic uirtutis opera: Quid facietis in die futuri cōuentus, quādo omnes sistemur ante tribunal Christi? prorsum nihil. Nunc em̄ poteritis facere quicq̄, tūc uerò planè nihil. Talis etiam dies adeoq; festiuitas Domini est, quando Deus fit omnia in omnibus. 1. Cor. 5

Idcirco ecce proficiscentur ex adflictione Aegypti, excipietq; eos Memphis, & sepeliet ipsos Machmas.] Quando Samaria capta est, reliqui in Aegyptū aufugerunt: Post, quando Hierosolyma incensa sunt ab Nabuzardan, fugerunt in Aegyptum, occiso Godolia, Hieremia tamen eos prohibente. Babylonij itaq; exacerbati, quod Aegyptijs confiderent, contra ipsos quoq; armabant: eosq; unà cum Aegyptijs adorti, citra laborem debellarunt. Quare tum istam in Aegypto calamitatem, & amissæ uictoriæ pericula fugientes, ad Memphin se receperunt, ceu munitiorem urbem, ut in qua regia erat: deinde ad Machmas quoque accurrerunt, uicinam Memphi ciuitatem; illicq; obierunt diem suum, in Iudæam non reuersi.

Argen-

Argentum ipsorum pernicies hæreditabit.] Quoniā ab Deo acceptum illud impendebant in idolorum structuras. Siue quod quantumuis ingentia munera Aegyptijs dederint, ipsis tamen non potuerit commodare.

Spinæ in tabernaculis ipsorum.] Hoc est, inuia regio eorum et locus erit, atq; adeò solo æquata, ut iam spinas proferat. Vel, quod uidebunt quidem demorantes in Aegypto quiete frui, quæ tamen ipsis non obueniet, cæterū calamitates in eos spinarum instar infigent aculeos. Præterea omnes in Aegyptū fugientes, hoc est, ad torū, triste, persequensq; peccatū, etsi splendens instar argenti uerbū habuerint, interitus hæredi tabit, apprehendet: maiorē nanq; condemnationē, acerbioremq; interitū, uerbum Dei, cui non parent, cedet. Deinde cōscientiæ spinas sustinebunt in tabernaculis, hoc est corporibus suis. Ferit em̄ conscientia nos ut spina nobis cōiuncta. Conuenient etiā hęc in opulētos, quib. argentū est ac tabernacula seu ędes splēdidę. Spinas aūt omino Dns solicitudines esse subindicauit: quę quātæ sint in ædib. diuitū, nemini est clām.

Venerunt dies ultionis, accesserunt dies retributionis tuæ.] Quoniā uani prophetæ accusabāt diuinos & ueros uates, asseuerantes populo, quod quæ dicant prophetæ, post longa demū tempora sint euētura, securos ita & pœnitentiæ uacuos plerosq; facientes: Deus iam nunc ait: Venerūt iam dies adflictionis tuæ, nec in longū differenī calamitates tuæ. Propterea & diuus Paulus: Nūc, ingt, tempus est acceptabile. Et Dns: Vigilate, quandoquidē ignoratis qua hora fur uēturus sit. Et: Sint lūbi uestri circūcincti, & lucernę ardētes. Et: Similes estis hoibus expectātibus dominū suum. 2 Cor. 6 Matt. 24 Luc. 12

Affligeturq; Israel, ueluti prophetes attonitus, homo spiritifer.] Tātus, inquit, mentium stupor apprehendet Israelē, in miserias & adflictiones incidentē, ut æquiparet pseudoprophetæ, ab malo spiritu ipsum inhabitante agitato, menteq; capto, hinc inde correpto ac circūacto: sic & Israel defatigatus hinc inde fugiet. Nec solus Israel hæc patietur, uerùm pseudoprophetæ in haud dispares incurrent cruciatus & mala.

Ab multitudine iniustitiarum tuarū multiplicata est insania tua.] Insaniā appellat stuporem, defectionē animi, trepidationemq; quā suis in calamitatibus pertulerunt. Hæc itaq; insania uehemēs & multa, inuasit te propter multas tuas iniurias, quas mihi intulisti, idolis immolans, & proximis tuis, uiolēter eos opprimens. Vel maniam; uanam prophetiam appellat, siquidem insanientibus similes erāt prauorum spirituū subuates. Dicit itaq;, quod ut multos habendo deos, meo honori uim fecisti (etem̄ aureas uaccas, & Beelphegor, & Chamos, abominationē Sidoniorū, & Bel, & Astartē, deuenerati sunt) sic & pseudoprophetas furore agitatos multiplicasti. Nā alius quidē per aues, alius p uictimas, alius p mortuos, alius uerò alia quadā ratione uaticinabat.

Speculator Ephraim, cū Deo propheta, laqueus intortus super oēs uias eius.] Ego quidē, inquit, lege tibi perlata, datoq; tibi intellectu, ut scires quō te oporteret uiuere, ueluti quempiā speculatorē & prophetā cum Deo uaticinantē, demōstraui te cunctis gentibus, ut in Dei cognitione, Deoq; placente uita, cæteris etiā ducatū præstares, ut ad mei cognitionē peruenirent. Repperi aūt laqueū tortuosum super oēs uias uitæ tuæ, undiq; em̄ læsæ sunt & illaqueatę animæ respicientiū in te, partim ab idololatria tua, partim ab reliqua uitę tuę formula. Quidā hunc locū sic accipere maluerūt: Ipsi Ephraim multos habēti deos speculator & propheta cū quolibet Deo cōstitutus est. Alij em̄ cultores & uates fuerūt Astartes, alij ipsius Chamos, alij alius. Eapropter laqueus intricatus super oēs uias eius: hoc est, ppterea errauit, & rectā diuinæ cognitionis & uirtutis semitā amisit. Pharisæi quoq; speculatores cōstituti Israeli, præse qui dem ferebant speciē prophetarū Dei, populū uerò illaqueabant incuruū existentem. Subinde etiā alij facti sunt, qui Dīm sermone captioso irretire conabant, non rectà accedentes ipsum. Quod si oīs potestas ab Deo ordinata est, cōsideret et uideat qui libet princeps, quō sit speculator & propheta Dei. Erit aūt si & alijs iustū in iudicijs denunciet, ac in operibus suis illud ipsum etiam seruet: sin minus, laqueus est tortuosus.

Insaniam in domo Domini fixerunt.] Nedū, inquit, in cæteris ciuitatibus idola statuerūt, uerumetiā in templū Dei execrationes infixerūt: has em̄ nominauit insaniā, ceu ab demētia, insania, & stupore factas. Vel insaniā, ut suprà memoratū, uanā prophetiā appellat, quā in templo Dīi, hoc est, populo collocarūt, & firmā & stabilem faciendo. Non em̄ desierūt habere pseudoprophetas, Domus Dei caro etiā deisera est,

in qua insaniã suam infixerũt, cruci adfigẽtes, passum pro nobis in carne. Domus Domini est peræquè mens nostra, in qua insaniã infigimus, dũ oculos nostros flectimus in uanitates & insanias falsas, circa uanã hanc uitã in rabiem adacti furẽtesúe. Insania est amor, insania est ira, insania est ad qualemcunq; uoluptatẽ immundam impetus. A

Corrupti sunt iuxta dies collis, recordabitur iniustitias eorum, ulciscetur sese de peccatis ipsorum.] Quia collibus applicuerunt se, illicq; facta sacrificia dilexerũt, corrupti sunt animabus suis: & hactenus quidem tolerauit ea mala Deus, nunc uerò ultionem sumet de omnibus diebus iniquitatis illorũ. Vel uetustioris historiæ mentionem nobis ad memoriã reuocat. Nam Gabaa ciuitas erat Beniamin, quæ collem ualet, si quis traducat in nostram linguam. In hac, quũ Leuita quispiã transiens, diuersorio uteretur, ut fit, per noctem conuenientes sceleroſi urbis illius incolæ, uxore eius Iudic. 19
rapta, per totam noctẽ impurè abusi sunt, adeò ut illic tandẽ morereſ ea planè nocte. Hic maritus, corpus seu cadauer coniugis suæ membratim dissectũ, reliquis tribubus adlegauit, cõmissum illis flagitiũ ostendens. Quæ ardentes indignitate sceleris, ascenderunt contra Beniamin tribũ, in Gabaa, hoc est, colle, ubi semel atq; iterum collatis signis dimicãdo uicti sunt & corrupti, non ferente auxilium Domino contra Beniaminitas, qui tantũ flagitij designauerant: iuxtà cæterarum tribuum populo indicando, quod & ipsi supplicijs digni sint, eoq; in mortẽ traduntur, quod ipsi iniqui quum essent, iniquos punire uolebant. At uerò tandem clamantes ad Deũ profusis lachrymis, confortati sunt, ac resumptis uiribus Beniaminitas debellarũt. Proinde ait: quod quemadmodũ in colle Gabaa perierũt & hi & illi, sic interibũt Iuda duæ tribus, & Ephraim decẽ, inter se mutuò intricatæ. Contigerunt hæc quando Ioas rex decẽ tribuũ uenit ad Amasiam regem Iuda, & abstulit partem de mœnibus Hierosolymorum.

Tanquam uuam in deserto inueni Israelem, & ueluti scopum in ficu præcocem, patres ipsorum uidi. Ingressi sunt ad Beelphegor, abalienatiq; sunt ad ignominiam. Et facti sunt dilecti, ceu execrati.] Ob oculos hic ponit, quod nõ iniuria eos tradat in B
perniciẽ. Ego eim, inquit, ueluti si quis in deserta terra, et prorsum uacante plantis, reperiat uuã uel ficũ in arbore ficu præcoquã, cũ minimè modica uoluptate ea decerpit, hic ego inquam ipse alijs hominibus in impietate spiritũ ducentibus, Abrahami & ab illo descendentiũ patriarcharũ repertas uirtutes collegi, eorumq; mihi posteros assumpsi: atenim ex ipsis hi progeniti, haudquaq; eos imitati sunt, cæterũ traditis obliuioni beneficijs meis, Beelphegoro seruierũt, abalienatiq; sunt, hoc est, defecerũt ab me ad contumeliã sui. Re nanq; uera pudor & ignominia eorũ talis Deus Beelphegor erat, qd iam olim dilecti mihi propter patres, facti sint per propriã suam impietatẽ ueluti execrati Moabitę, illorũ eim idolũ coluerũt. Scopũ aũt, hoc est, metã & speculã appellat præcocẽ ficũ, quod omnes speculentur, ceu primo prodeuntẽ. Ac deicidæ, qui antea quidẽ dilecti fuerunt Deo propter patres, nunc execrabiles facti sunt, eoq; abalienati sunt, nõ æmulãtes patrum suorũ uirtutẽ, fabricãtes crucẽ ad ignominiã Christi, unde introierunt ad principem abominationis, toti illius dominatui subditi, familiaritatẽ eius cõsecuti: hoc eim est ingredi. Porrò nusquã uolens mortẽ peccatoris Dñs, in anima destituta ab omni bono fructu, inuenit cogitationẽ aliquã Israeliticã, ac cœlestia spirantẽ, adeoq; diuinis cõtemplationibus dignã, ceu uuam uerę uitis propaginẽ, quę per angustam uiam expressa uinum proferet cõpunctionis. Præterea in ficu, uoluptaria dico uita, inuenitur quispiã à Deo, qui præcox speculator fit, ante extremũ illum diem futura præuidẽs, ad eaq; sese præparãs, pater alijs ac dux diuinioris uitę cõstitutus. Atqui hic animaduertendũ, ne fors Beelphegoro, impuritatis dæmoni initiẽt, operaq; ignominiæ aggressus, abalienetur à Deo, fiatq; antea dilectus, tanq; execrati, nimirũ qui fornicati sunt tum, quum Phinees Israelitã propter Madianitin luxit. Nã
Psal. 105 & illi, ut scriptura testimonium dicit, Beelphegor initiati fuerunt.

Ephraim ueluti auis euolauit.] Celeriter, inquit, defecit ab me, non secutus patres illos suos. Vel quod celeriter ad captiuitatem abducetur.

Gloriæ ipsorum ex partu, doloribus et cõceptionibus. Propterea etiamsi educauerint liberos suos, orbabunt illis confestim.] Quoniam noluerũt glorificari per me & auxilium meũ, sedenim gloriam suam æstimarũt numerosam sobolem, putantes forsan ex tali suorum copia sese robustiores futuros, nequicquam huiusmodi sperarunt.

Etenim

A Etenim quando educauerint liberos suos, iamq; uirilis eos ætas firmauerit, bellum aduentans talibus eos filijs spoliabit, ideoq; nequicquam labores propter liberorum educationem sustinebunt.

Hinc ipsis dolor & calamitas euiniet.] Quid ita? Quia relinquentes liberos suos, & ab ipsis relicti, nõ parum ærumnarũ sunt passi. Ego uerò quando mecũ expendo, quomodo mortales nos omnia occupamus, nullos non labores & solicitudinũ dolores sustinemus, propter perditam huius mundi gloriam, de nobis hæc dici existimo, quòd bonis operibus, quæcunq; ceu liberos educamus proferimusq;, ad gloriam respicientes humanam, nõ fruamur, sed perdamus potius, hic mercedem nostram auferentes. Partim etiamúe, adeoq; æruminã etiamnũ sentimus, ceu negligentes mandati: Nihil faciatis ad humanam gloriam.

Caro mea ex ipsis.] De unigenito hæc Dei filio accipienda uidentur. Quum enim Matt. 3
dixisset, Orbabuntur sobole sua: iam adijcit, non tamen omnino eos excindam perdamúe: Nam caro mea quam assumam, ex ipsis erit. Vnde & Paulus ait: Ex quibus Christus secundũ carnem. Atqui hoc etiam pacto intelligere licet: Auditis propheta minis Dei aduersus Israelem, precatur ne uel ipse, uel sui contribules, & secundũ car- Rom. 9
nem cõgeneres, sint participes futurę istius iræ. Propterea inquit, Caro mea ex ipsis, hoc est, extra ipsos: longè quæso ab ipsis remouear, & ego & caro mea, siue cognati & contribules. Cognatos enim apostolus carnẽ appellat, quũ dicit: Si quo modo pro Rom. 11
uocem ad æmulandũ carnem meã, hoc est, secundũ carnem cognatos mihi Hebręos, seruemq; ex eis quosdam. Non dissimile quiddã Dauid etiã: Ne simul, inquiẽs, perdas cum impijs animam meam, & cum uiris sanguinum uitam meam. Psal. 25

Ephraim quemadmodũ uidi, ad uenationẽ exhibuit filios suos. Ephraim pręstò est, ut educat liberos suos ad traiectionẽ.] Hæc ueluti ex prophetę persona dicuntur. Video, inquit, Domine quod Ephraim, ex quo iniquitates ac scelera cõmisit, tantũ non
B ipse liberos suos protulerit ad uenationẽ, hoc est, ad captiuitatẽ & traiectionẽ, hoc est, mactationẽ seu iugulationẽ. Quidã enim captiui ducti sunt, alij uerò ab hostibus iugulati sunt: itaq; neminem alium accusat orbitatis, sed semetipsum. Ad iracũdiam enim prouocans Deum per impietates suas, ipse hostes adduxit. Perinde ac qui Domi num occiderunt, Romanum uindicem accersiuerunt. Vel, quia filios suos Ephraim idolis immolabat, & ad uenationẽ & iugulationẽ destinabat, propterea non immeritò sobole sua uiduabit: haud iniuria priuatus illis, quos idolis iniustè ad mactationẽ, ad uictimã, ceu feram quandã & prædã prodebat, perinde atq; ipse ego uidi. Nec eim est mendacij hoc. Hisce astipulat etiam Dauid: Effuderunt, inquiens, sanguinẽ filio Psal. 77
rum suorum & filiarũ, quos immolarunt sculptilibus Canaan. Prauorũ etiam dogma tum assertor quispiam factus, multos tales liberos, per uerbum sectæ suæ, ad iugulationem quam animabus suis patiuntur, tradit: prius tamen ad uenationẽ. Nam si quando germani ecclesiæ doctores conantur uenari illos, nec uoti compotes facti fuerint, tum demum mactant, ecclesiæ eos, anathematis hasta quidem auferentes.

Da ipsis Domine, Quid dabis ipsis? matricem sterilem, siccasq; mammas.] Quia, inquit, in prolis suæ exuberantia confidũt, tanquam per eam propter multitudinem, aduersus hostes prævalent, ac idcirco auxilium tuum adspernẽtur, nihil omnino pariant, sint planè infœcundæ ipsorũ uxores. Si uerò pariant, non lactent, non educẽt, sed ante tempus absumantur proles: sic fiet, ut tollendorum liberorum spe orbati, te auxiliatorem suum inuocabunt. Hæc prophęta precatur ipsorũ etiam cura tactus, ueluti amans fratrum suorum, ut ne pariant impios liberos, neq; educent: ac pro diuina gloria æmulatur ceu amans Dei. Præterea cuiuis peccatorum matrix est, in qua concipitur in peccatis, secundum id quod dictum est: Abalienati sunt peccatores ab Psal. 57
matrice. Quæ uerò illa est? Cuiuslibet peccati prima occasio & obiectio: fornicationis, uidere: cædis, irasci. Mammæ educantes genitũ malum, cogitationes sunt sceleri consentientes, & sermones, quibus augescit. Proinde precatio est prophetico spiritu digna, nec matrices hasce malignãtes pariant, efficętę factæ, néue ubera producta mala enutriant. Christi quoque occisoribus matrix est sterilis, legislatio nimirum literæ, propheticiq; sermones sunt eis aridi.

Omnes malignitates ipsorũ in Galgal, quoniam illic odi eos, propter malignitates

ſtudiorum ſuorum. E domo mea eijciam eos.] Poſtquã in Galgalis maximè fuerunt impij, horum meminit & ait: Propter illic non optima admiſſa facinora, odi ipſos, ac eijciam eos ex domo mea, uel ex Palæſtina, quam pro domo habuerũt ab me ſibi traditam: uel ex templo meo: aliò enim ipſos transferam.

Nec poſthac eos diligam.] Non enim ipſos ex captiuitate reduxit, ſed illorum poſteros. Aequè ac terram promiſſionis in Aegypto agentibus quidem Hebræis daturum ſe pollicitus eſt, quæ poſteris eorũ tandem obtigit. Nam quum egreſsi murmurarent, in deſerto ipſi quidem interierunt, filios eorũ promiſſione excipiente. Atqui etiã ſi illos ipſos dilexiſſet, quos tamẽ nunq̃ ſeſe dilecturũ nũc ait, nihil mirũ eſſet. Nã ſi rectè intueaˢris rem, inuenies prophetiã refertã minis, ac rurſus bonis promiſsionibus, ut in præfatione dictũ. Propterea interminat̃ ut audientes emendent̃, ac emenda ta uita ſua non adducãt, ſed potius auertant minas, mala uẽ, quæ interminatus eſt Dominus. Nam in eos qui mores & uitam ſuam non in melius alteraˢuerint, omnino inducuntur mala. Hæc propalam Iudæis quoq̃ Chriſti interemptoribus conueniunt. Etenim & illi eiecti ſunt ex domo. Primùm ex parte, quando eiecit è templo Dominus negociatores, qui ex patris ſui æde emporium faciebant̃: deinde in uniuerſum omnes: poſthac, quando templũ diruit, nec amplius eos diligere perrexit: peruenit enim ſuper ipſos ira in finem, & dorſum ipſorum ſemper inflexit, ad ſeruitutem eos tradens, ut ita omnis ipſorum in Chriſtũ malignitas perſolueretur, quem ab Galilæa
Ioan.7 dicebant natum, iniuriam illi inferẽdo. Scrutare enim, inquit, & uide, quoniam propheta ex Galilæa non eſt excitatus. Quia uerò Galgal reuolutionem ſignificat, conſidera quod quando ad ima terræ huius deuoluimur, cœleſtia nõ ſpirantes, ſcrutare, inquit, quod propheta nõ eſt ex Galilæa, ſed ex cœlo, quæ eſt domus Dei: haud iniuria hoc patientes, quando neque ad cœleſtia conſpeximus.

Cuncti principes eorũ inobedientes.] Quaſi dicat: Si ſubditi tantummodo impij fuiſſent, forſan pepercíſſem ipſis, propter principũ uirtutẽ, æquè atq̃ propter Moſen peperci rurſum Iſraelitis: nunc uerò & principes immorigeri ſunt mihi. Nec unus modò uel duo, ſed uniuerſim omnes. qui igitur noxam illis condonabo? qui parcam? ecquis mediator ſtabit?

Laborauit Ephraim, radicibus ſuis exaruit, ne fructum porrò proferat.] Radices regnum appellat. Primùm enim uocatis in iudiciũ principibus, nunc radicem & regnum elanguiſſe dicit, hoc eſt marcidam factam & aridam, ut quæ exciderit ab mea pinguedine & adiutorio, adeò ut fructũ deinceps nunquã ſit prolatura. Quum enim in ſeruitutem decem tribus uindicaſſet Salmanaſar, non ultrà regnum Ephraim ſubſtitit. Vel radicem ſimpliciter decem tribuum robur accipit, quod arefactũ eſt, quod ſuccenſuerit ipſis Deus, ut non ultra fortes liberos progenerarent.

Quare ſi genuerint, interimã deſiderabilia uentris eorũ.] Radix eorũ, inquit, uniuerſa, adeoq̃ robur ita planè exaruit, ut non amplius ſint, p̃ducturi liberos, q̃ pro ipſis cõtra hoſtẽ dimicẽt. Ac ſi quos genuerint, ego occidã, p̃ peccatũ eos hoſtibus tradendo, etiãſi ipſis grati ſunt ac delectabiles. Ipſi quidẽ per ſeſe nõ ſunt digni ut deſiderent̃, diligãtur̃ue, uerùm quatenus ſunt uentris eorum propagines, ſunt ipſis etiam chari.

Repellet eos Deus, quoniam non audiuerũt ipſum, eruntq̃ errones in gentibus.] Repulſis ipſis Deus ex Palæſtina, faciet errones captiuos, quoniã prænunciante ipſo quę paſſuri eſſent, non habuerũt fidem, non obtemperarũt. Ecquis non uidet Iudæorum ſynagogã, unà cũ doctoribus ſuis defloreſcentem, non conſtitutã ſuper patrum maiorumq̃ue radice, ſed effractã arefactamq̃, nec amplius uel fructũ, uel prophetã, uel doctorẽ proferentẽ? Sed quæcunq̃ genuerint, uel cogitauerint, uentris ſunt deſiderabilia. Ex uentre enim ea ſonãt, non ab ore Domini Dei omnipotentis. Et ea quidẽ occidentia ſecundũ literam intellecta, quæ eſt mortua & non uiuens. Præterea ipſos in gentibus errones conſtituet, non tantũ quod locum ex loco ſint cõmutaturi, uerũ quod mente etiam ſua ſint erraturi, id quod inter gentes maximè demõſtratur. Gentibus enim ſuſceptis, ipſi non ingredientes, manifeſtiſsimi planetæ ſeu errones depre-
Pſal.44 henduntur. Quinetiam nos ab ipſis principes conſtituti: Conſtitues eũ, inquit, prin-
2.Tim.4 cipes ſuper uniuerſam terram. Et quemadmodũ Paulus ait: Regno inconcuſſo acce-
Matth.11 pto, ne ſimus inobedientes dicenti: Tollite iugũ meũ ſuper uos. Neq̃ arefcãt radices

noſtræ,

noſtræ, quæ per baptiſma tenemus, accipientes ſpiritũ ſanctum, qui dat nobis, ut fructum feramus per ubertatẽ. quilibet enim baptiſmate tinctus, donum ſanctum poſſidet, quo confortatur, ut ad mandata ſeſe ſtrenuè gerat. Optimum itaq̃ fuerit non habere deliderias uentris, uel circa eſcas occupatos & hærẽtes, uel aliam quampiam humanarum cogitationũ generationem. Sin tenuerimus, beneficiũ ſuum impertit nobis Deus, occidens eam per uerbum ſurum in nos transfuſum, quod uiuax eſt & efficax, omnique enſe penetrantior ancipiti. Errat etiam in gentibus, gentium conſuetudinibus ſeſe accommodans, diuinationibus, auſpicijs, augurijs, idq̃ genus alijs ipſarum ſuperſtitionibus ſeſe dedens.

CAPVT X.

Vitis palmites proferens ac gemmas Iſrael, fructus eius abundans. Iuxta multitudinem fructuum ſuorum multiplicauit aras.] Dicto quod radix eius elanguiſſet, ac ſterilis eſſet facta, nunc ſubdit, quod & antea uitis ac uinea gemmaſcens, ac in multam exuberantiam extenſa fuerit, propter fœcunditatem liberorumq̃ exuberantiam, perinde ac Dauid ait: A mari ſeptentrionali aduſq̃ mare auſtrale imperiũ tene Pſal.71
bat. Attamẽ hac partus effuſa multitudine non eſt uſus ad Dei gloriam, ſed quotquot fuerunt, tot etiam altaria excitarunt, hinc & iure imminuetur ipſorum copia.

Iuxta bona terræ ſuæ ædificauit columnas.] Dei bonis, inquit, dilatati & opulenti reddíti, iniurij in ipſum fuerunt, idolis extruẽtes aras haudquaquam uiles, ſed ſumptuoſas ac precioſas, iuxta bona quæ dabat eis Deus: dico autem aurum & argentũ, aliamq̃ materiem.

Partiti ſunt corda ſua.] Diffiderũt, inquit, ab me corda ſua, ut nullã mecũ partẽ habeãt. Vel ꝙd alius alij Deo arã excitauerint, partientes idola, & alius alij dãtes corda.

Nunc excindentur.] Non poſt multũ temporis, ſed nũc. Quãdiu eñ non dederũt
B corda ſua idolis, & non adeò grauiter impij extiterunt, procul ipſis fuit internecio. At poſtq̃ iam quiſq̃ corde ſuo ab Deo diſſociatus eſt, irruet ſuper ipſos pernicies.

Ipſe ſuffodiet ac demolietur altaria ipſorum, columnę eorũ in miſeriam incident.] Ipſe nimirum Deus, à quo diſſepararunt corda ſua, uel rex Babylonius. Nam & ipſe altaria ſuccendit in ciuitatibus paſsim, precioſas colũnas diripuit. Vitis etiam palmites & gemmas proferens eſt, qui nullo, in hoc uitæ curſu, bono deſtituitur, ſobole fœcundus & alijs luxurians. Atqui inſeruiens adfectibus, cuilibet forſan horum altare conſtituit, exhibens membra ſua ſerua iniquitati, ad iniquitatem, iuxta bona terræ ſuæ, hoc eſt, quatenus terra ipſius, aut caro delectatur his, & bona ea iudicat. Columnas etiam erigit, impermutabilem in quolibet adfectu prauo habitũ. Eiuſmodi partitur etiam cor ſuum, duobus dominis inſeruiens. Beneficiũ uerò ab Deo accipit, quando altaria eius demolitur Deus, uel tradens ipſum ſatanę in carnis perniciem, ut ſpiritus ſeruetur. Vel alias in camo et freno maxillas eius cohibens, & contritionem & adflictionem in uijs eius faciens, ut dimoueat̃ ab habitudine, quã in malignitate eſt adeptus cùm per ademptionẽ fortaſſe liberorũ, tum aliorum bonorũ priuationem. Hæc omnia & in deicidis Hebræis inuenies, etſi non intellexerint.

Propterea nunc dicent: Non eſt rex nobis, quoniam non timuimus Deum. Rex uerò quid nobis faciet? loquens uerba, occaſiones uanas, legabit teſtamẽtum.] Docet iam nunc eos, qualibus oporteat pœnitentia ductos uerbis uti. Quando enim uiderint regnum ſuum diſſolutũ, dicent: Hoc nobis contigit, quia Deũ non timuimus, cui nos confidere par erat, non autem regi. Nam rex non potuit nobis opem ferre, ſed potius nobis impoſuit, uana promittẽs, aliãs alia ſubinde prætexẽs, nunc cũ Aſſyrio quidem, nunc uerò cũ Aegyptio fœdera feriens, & contractũ faciens, de auxilijs in bello mittẽdis. Hæc & propalã Iudæi de Chriſto ad Pilatũ dixerũt: Ne ſcribe quod Ioan.19
ſit rex Iudæorũ: qui & Chriſti doctrinam mendacia uerba calumnianter appellabãt. Enimuero ipſe legabit teſtamentũ, credentibus in eum, nouũ, pacem faciens per ſanguinẽ eius, inter cœleſtia ac terreſtria. Præterea omni non timenti Deum, non eſt re- Ephe.2
gnum re uera, ſed irrationalitas in eo ſceptris potitur, ac motuũ turbulentia ſuam in ipſo rempublicam adminiſtrat, à quibus rex uerbum Dei uituperatur, tanquam loquatur uerba ſola, ad ſpem futurorũ ablegans. Teſtamẽti huius diuus peræquè Ioan- Ioan.14
nes meminit, ubi Chriſtus dicit: Si diligitis me, mandata mea ſeruabitis. Nec porrò Ibid.15

loquor

ibid.14. loquor uobis, ut ſeruis, ſed ut amicis. Et: Proficiſcor locũ parare uobis. Et rurſus: Niſi A
Luc.14 quis abiunctus fuerit ab omnibus ſuis rebus ac bonis, nõ poteſt meus eſſe diſcipulus.
Mar.8 Et: Qui perdiderit animam ſuam, in uitam æternam inueniet ipſam.

Orietur ut gramen iudicium ſuper ſolum agri.] Quemadmodum, inquit, gramen diffunditur magis & multiplicatur in pratis, ubi neq; aratrum ipſum interturbat, neque ligo, quod illic non colatur locus, ſic meum iudicium, & calculus noſter iuſtus citra ullum obſtaculum prodibit.

Vitulæ domus On accolę erunt inhabitantes Samariam.] Sedebunt apud ſimulacrum aureæ uaccæ, cultum in Bæthel: hanc enim dicit domum On, hoc eſt, inutilis planè imaginis. Aſsidebũt autem tum, quum inuaſerint eos pericula, opem inde inquirendo. Hæc autem dicit illorum dementiam corripiens, ut qui bruti pecoris imaginem pro ſuppetijs ferendis implorent. Prodijt etiam iudicium Dei ſuper ſolo æquatum & exciſum populum Iudaicum, quem neq; uates, neq; ſacerdos in poſterum coluit, ſed aſcendit ſuper ipſum ueluti ſuper ſolum incultum ſpina, pungens quæpiam affectio, ex qua Dominum etiam ſpinis coronarunt. Iudicio enim iuſto traditi ſunt Romanis. Super gentes etiam deſolatas & in nihilum redactas, re uera iudicũ Dei,
Rom.5 hoc eſt, lex efflоruit, prodijtq;. Vbi enim exuberauit peccatum, ſuperabundauit & gratia. Nos enim habemus legem, qui finem eius tenemus: finis autem legis Chriſtus. Bene aũt, prodijt, dictum eſt: ab umbra enim apparuit ſpiritus. Inhabitantes porrò Samariam, ſunt qui nunc Iſraelitæ dicuntur, qui Samaritanis æquiparantur. Vt enim illi uidebantur legem ſeruare, nec interim tamen à patrijs traditionibus deſiſtebant: ſic & illi legem quidem obſeruare apparent, à patribus tamen ſibi ſuis traditam ergà Chriſtum impietatem diligunt. Proinde domum inccommodi incolunt, incommoda nanque eſt litera.

Quoniam luxit populus ſuper ipſum, & quemadmodum exacerbauerunt ipſum, lætabuntur admodum ſuper gloria ipſius.] Non ſolum, inquit, nihil cõmoditatis acceperunt ab aureo iſto ſimulacro, ſed maiorẽ inde luctũ adepti ſunt. Eteñ traditio eſt Hebraica, q̃d quando aduenit cum copijs ſuis rex Syriæ Ader, cõtra Samariæ urbes, tum Manaim rex Samatię accerſiuit pro auxilijs Phua regẽ Babyloniũ. Cui opem ferenti depellentiq; Ader Syrum, quũ non haberet mercedis tantũ, quantum redderet, multũ enim illi debebat pro eo beneficio, aureã ei uitulam dedit. Luxit itaq; populus, Deũ ſuum tali cõtumelia adfectũ eſſe: ueruntamẽ arbitrabanť, quæ eorũ erat amentia, quod etiamſi eum ad amarulentiã ea ignominia ꝓuocaſſent, Babyloniį ipſum glorificaturi eſſent, ceu Deum honorantes. Ac eiuſmodi ſpes eos gaudere facient. B

Quoniam trãslatus eſt ab ipſo.] Translatus eſt uitulus datus Babylonio Phua. Audito quæ deinceps ſequuntur.

Ipſumq; in Aſſyrios ligantes, abduxerũt munera regi Iarem.] Hoc eſt, uindici ſuo regi Phua. Iarem enim, ut præmemoratum eſt, ſignificat ſi transferatur, ultorem, ſeu uindicatorem. Pulcherrimè autem dixit ligantes, tanquam ſuper uitulo deridens illorum dementiam.

In domo Ephraim accipietur, pudefietq; Iſrael in conſilio ſuo.] Phua, inquit, ſuſcipiet aureũ uitulum, ceu in domo Ephraim datum, hoc eſt, in domo regis: attamen populus cõtumelia afficietur, ſuper ſuis conſilijs de tali ſimulacro: non enim honorauerunt ipſum Chaldæi, ſed cõminuentes conflarunt. Sunt qui hæc de Chriſto pariter intellexerunt, quẽ populus quidẽ ſuus lugebat, uidelicet diſcipuli et mulieres, ad quas
Luc.23 dixit: Filiæ Hieruſalẽ ne flete ſuper me. Alij deinde pectora ſua tundebant, quando erat in cruce. Iudæi uerò maledicentes, exacerbauerunt eum, & gauiſi ſunt, quando gloria eius translata eſt ab ipſo, dum in cruce dehoneſtaretur, nec habebat ſpeciẽ, neq; formam. Ac ligans eum Pilatus, remiſit ad Herodẽ, qui per arrogantiã Aſſyrius etiã rex erat. Hunc ad modum Chriſtũ in nobis commorantẽ, quem per baptiſma habemus in interiore noſtro homine, transfert ab nobis regnãs in mortali noſtro corpore peccatũ: adligans ipſum, corpus dico, ut ne quippiã operetur quod deceat uirtutẽ, hoſti
2.Cor.5 & ultori defert munus, hoc eſt, diabolo, qui hoſtis exiſtit ſalutis eius qui Corinthi fornicatus erat, & uindex factus eſt, aſſumẽs ipſum in pernicie carnis, ut ſpiritus ſeruetur. Haud diſsimiliter Phygellum & Hermogenẽ à Paulo ſibi traditos caſtigauit, ne

A ne blaſphemarent. Magnum enim donum eſt tali ultori, Chriſtianos nos ligatos eſſe 2.Cor.2
ut nullũ Chriſti mandatorũ agamus, dicentis: Si diligitis me, mandata mea ſeruabitis. Ioan.14

Abiecit Samaria regnum ſuum, tanquam ſarmentum ſuper faciem aquæ.] Id eſt, adeò facilè regnum ab Samaria tolletur, excindeturq;, ut leue ſarmentũ ab aqua auellitur, diripiturq;. Vel regnum uitulum appellat, quem citra negocium legauit in Aſſyrios, ut memoratum eſt.

Diruenturq; altaria On, peccata Iſraelis. Spinæ ac tribuli aſcendent ſuper aras eorum.] Diruentur altaria idoli, quæ cauſa peccati fuerunt populo Iſraelitico: per ea enim Deum ad iram ſuſcitabant. Deinde ubi terra uaſtata fuerit, & aræ dirutæ, loca ſpinis erunt plena. Quinetiam regem Chriſtum abiecerunt, pro nihilo eum reputantes, Samaritani, ut ſuprà indicatum eſt, Iudæi. Poſtea uaticinatur idolicorum altariũ demolitionem, quæ poſt Chriſti aduentum facta eſt: ab uno idolo On, cętera omnia intelligens uel demonſtrans. Abijcit etiam incredulus, regnantẽ inter ſeſe incredulitatẽ atq; peccatum, ſuper faciem aquæ baptiſmatis, diruunturq; eo pacto infidelitatis in ipſo aræ, tumq; apparet plena ſpinis ac tribulis, antea plana uiſa religio. Sic fidelis abijcit peræquè regnans in ſeſe peccatum, ſuper aquam lachrymarum, faciem ſuã tali aqua ſenſum habente lauans, ex quibus peccatis & propter quæ ipſi bellum eſt. Ac membra eius, peccati aræ, (eſt autem peccatum idolum ſubſtantia & utilitate uacans) implentur tum ſpinis & tribulis: pungunt enim & feriunt peccata, ob pœnitentiam.

Dicentq; montibus, Tegite nos: & collibus, Cadite ſuper nos.] Talis ac tanta, inq̃t, uehementia & amarities calamitatum erit, quæ comprehendent eos, ut unuſquiuis eorum exoptet potius montium colliumq; ſuper ſe ruina contegi, quàm Babylonicis incidere malis. Non fruſtra uerò meminit cùm montium tum collium, ſed poſtq; in
B Bæthel ſacrum faciebãt uaccæ, fecit mentionem iſtorum altarium. In montibus uerò inſeruiebant idolis aliis, nimirũ Aſtartæ, ipſiq; Chamos & Baal: hæc ipſa iam nũc recordatur, tanquam ipſis cauſa fuerint calamitatum, ut qui neq; aliâs commodarẽt eis, & ante ingruẽtia iſta mala, ipſos etiam occiderint. Hæc Dominus in Euangelio Luc.23
quoque prædixit, nempe quæ quantaq; mala eos inuaſura eſſent.

Ex quo colles peccarunt in Iſraele.] Non tantum, inquit, ex quo uaccæ cœperunt adorari, peccauit Iſrael, ſed antehac etiam, dum colles acceperũt culturam. Etenim buculas iſtas Hieroboam ſtatuit: Solomon uerò à mulieribus perſuaſus, in excelſis collibus aras extruxit.

Illic ſtatuerunt ſe, ne apprehendat in colle eos bellum, ſuper liberos iniuſtitiæ, uenit caſtigare ipſos iuxta cupiditatem meam. Et congregabunt ſuper ipſos populi ut caſtigent eos, ſuper duabus iniuſtitijs eorũ.] Et ſtabiles & immobiles ſteterunt, ſuper idolorũ cultu in collibus, dicentes, q̃d bellũ eos non apprehendat, neq; cuiq; ærumnę incidant, qui in ara idola deuenerent. Atqui re uera uenit ſuper eos prælium, tanquã re uera filios iniuſtitiæ ſeu iniquitatis, ut caſtigarent eos iuxta cupiditatẽ & uoluntatẽ meam. Hoc aũt bifariam intelliges, uel quod acriter & acerbè caſtigauerit, hoc enim eſt quod deſidero, eo q̃d ſint incorrigibiles: uel quod leniter & tolerabiliter eos corripuerit, perinde ac pater filium corrigit, id quod Dei propriũ eſt. Verùm quod ſequitur, ad pernicięm et uaſtationem pertinet. In poſterũ, inquit, congregabunt aduerſus eos populi multi, ut adfligant eos, quod duo flagitia commiſerint. Primum, quod me benefactorẽ ſuum reliquerint: alterum, quod ad leuia & inutilia planè idola accurrerint. Peccauerunt etiam qui Dominum dederunt neci Iudæi. Quum enim auaritiæ affectione languerent, quę collis ob ſuam elationem dicitur, non ſuſtinebãt glorificari Dominũ. Stantes igitur, ea fuerũt imbuti praua opinione, Quoniã ſi hũc occiderimus, nõ apprehendet nos bellũ, nec uenient ſuper nos Romani, ut nos auferant. At occupauit eos bellũ, quoniã duas iniquitates admiſerũt, Dñm cruci adfigentes, deinde calũniates ipſius reſurrectionem. Super omnem quoq; tribunũ non recipientem, ut ſe exiſtimet eſſe cinerem, ac in ima defigat oculos, ſed in excelſis iſtis locis dæmones curantẽ, ueniet deiectio, quæ eſt bellũ ſublimitati. Omnis eñ ſeſe exaltans humiliabit. Et exaltãs ianuas ſuas, quærit pernicięm. Dominus enim aciem ſuam inſtruit contra ſuperbos, ſeſeq; illis opponit. Duabus itaque iniuſticijs ſuperbus iniuſtè agit, uimq;

uimq; facit, attollens se nedum contra homines, uerumetiam aduersus Deum. A

Ephraim iuuenca docta diligere contentionem.] Indomitus est Ephraim, nolens sub iugo meo esse, sed nunquam non diligens uincere ac facere quæ sibi uideantur. Vel quod ego docuerim ipsum uincere, hostesq; in fugam uertere: sed nō custodiuit eam institutionem meam.

Adueniam ego super pulcherrimam ceruicem eius.] Hoc est, humiliabo, submittamq; ipsum per hostes, & persuadebo meæ cognitionis iugū accipere. ac reges eius potissimū humiliabo. Nam regnum nominauit pulcherrimā ceruicem eius. Etenim reges in pluribus impij erant, populo ad consimilē impietatem iter monstrantes. Bene dixit ceruicem, ut ostenderet eos ceruicosos. Hunc ad modum Pharisæi & sacerdotes, cæteris altiores fuerunt, sedenim submisit eos, ab ipsis ad crucem fixus.

Scando super Ephraim, Iudam silentio præteribo.] Postquam, ut in superioribus recitatum est, decem tribus cum regibus suis, in nullum non idololatriæ genus exciderant: Iudas uerò, seu duæ tribus moderatè se gererent: nam Amesias & Ezekias & Iosias, pij erant, ait: Ascendam iamnunc super Ephraim, & grauabo ipsum, Babylonios aduersus eum adducens: Iudæ uerò interim parcam. Etenim quum aduenisset Sennacherem obsidione cingens Hierusalem, centum octuagintaquinq; mil-
4. Reg. 19 lia angelus Domini una nocte perdidit, unde ille perterrefactus, aufugit. Proinde Ephraim, siue crescentem in uitiositate humiliat Dominus, grauiter ipsi impositus, ac manu sua fortiter ipsum premit, Iudam uerò confitentem non grauat, ut qui sese sua sponte per pœnitentiam adflictet, subindicans iuxtà, quod exemplo modica adflictio, æternum gloriæ pondus operetur.

Fortis erit in ipso Iacob.] Rationem reddit, cuius rei gratia in præsentia pareat Iudæ, Robur inquiens in ipso faciet uirtus diui Iacob, quam æmulatus est. Adumbrat autem & obscurè monstrat iustitiam Ezekiæ: illius enim lachrymis & uirtute inspectis, Deus Senacherem ab Hierusalem re infecta dispulit. Iacob sonat etiam Dominum non fingentem propter suam probitatem. Nec enim inuentus est dolus in ore eius, cuius typum gessit, Christi. Significat etiam habitātem domum, quæ est domus Dei uiuentis: Vel domum tabernaculi nō manu factam, quam ex nobis assumpsit, quam hodieq; immoratur. Ille igitur inter Iudæos fortis robustusq; fuit, qui etiamsi crucifixus est ex imbecillitate, uiuens tamen per potentiam Dei, iniurios hostes suos ultus est, ac post resurrectionem suam rependit eis uicem. Hanc ad rationem omnis Iacob, hoc est, affectuum suorum supplantator & suppressor, robustus erit in Iuda, id est, per confessionem. Qui enim didicerit supplantare passiones, ille uerè confitetur, non reuertens ad proprium uomitum. B

Seminate uobis ad iustitiam.] Duplex est adhortationis ratio. Adhortatur enim aliquis ad bonum, uel supplicia indicans inobedientium, uel coronas & præmia recte agentium. Et hic igitur Deus ostendit, quæcunq; mala non obtemperantes ipsi apprehendēt. Virtutem quoq; Iuda ob oculos posuit, cuius causa uenia donatus est. Posthac cæteros admonet dicens: Seminate uobis ipsis, non enim Deum iuuabitis, sed uosipsos. Iustitiam aūt uerùm Dei cultum appellat. Iustum est enim creatori & autori cultum tribuere, & non idolis. Vel uniuersam uirtutem intellígit, quæ iustitia nominatur, eo quod uirtutes operans iuste iudicat, rationi subdens affectus irrationalitatis, nec quod peius est potiori præferens, id quod prauí & iniusti est iudicis.

Vindemiam facite ad fructum uitæ.] Seminātes iniustitiam, & iniuria Deum adficientes, cultum eius idolis deferendo, ac natura iniustum, per uitiositatē suam uirtuti anteponendo, illi ad mortem uindemiā fecerunt ab hostibus occisi. Vobis autē qui sementem fecistis ad iustitiam conferentem, (est autem semen bona omnino cogitatio, quæ in opus exit) uobis inquam messis in fructum uitæ proueniet. Effugietis enim hostium ensem, & uiuetis: fruemini hac uita præcedēter, deinceps uerò & consequēter futura cœlesti. Præterea sensibilem & externis bonis gaudentem, ueluti carnalibus adhuc, etiam promittit.

Accendite uobis lumen cognitionis.] Hoc est, agnoscite Deū, deficiētes ab idolis.

Inquirite Dominum interea usquedum ueniant fœtus iustitiæ uobis.] Monstrat ipsis rationem, per quam seminent & illuminentur. At qualis ille modus? Dominū, inquit,

inquit, inquirere, quærere autem citra intermissionem, donec iustitiam perfeceritis, & fructus eius, hoc est, reliquas uirtutes, & lumē cognitionis. Vel: Quærite, pro, precamini Dominum, usquequo permotus inflexusq; uobis sese reddat. Quod si iustitiam operabimini, propterea ne confidite: citra nanq; Dei opem ipsa non potest eri pere uos. Ipsum igitur inquirite, rogantes ut uos ab, quæ metuitis, periculis liberet. Haud his dissimilia Dauid ait: Oculi nostri ad Dominum Deum nostrū, tantisper Psal. 122
dum misereatur nostri. Sin Christus est iustitia, iuxta diuum apostolum, uidetur hic locus adhortari legis doctores: Seminate in cordibus auscultantiū, semina ad Christum, uerè iustitiam, ducentia. Hoc enim est uobis ipsis seminare. Discipulorum nanq; profectus ad præceptorem quoq; pertinet. Ac colligite ueluti in uindemia literam, non ut in ea stetis, sed ut illum inde decerpatis, qui dixit: Ego sum uita. Infert ergo: Accendite, inquit, uobis lumen cognitionis, qui legi assidetis, futurorum bonorum umbram habenti: lumen cognitionis Christi uobis accendite. Quin aliquis sibi lumen incendit, sibiq; prælucet, dum ad nos accedit. Quoniam autem Dauid Psal. 33
ait: Accedite ad ipsum, & illustramini: non iniuria nobis ipsis lucē præbere, & facem accendere iubemur. Quærite qui in lege agitis Dominum, nam ipse dabit uobis fructus iustitiæ: Siquidem ex operibus legis non habebitis iustitiam, siue iustificationem: iustificabimini autem ex fide in Christum Iesum. Iam si seminans in carnem, ex carne coruptionem meter: seminans autem in spiritum, ex spiritu uitam æternam colliget: demus operam, neq; in carnem seminare: neq; in spiritualia sic festinemus semen spargere, ut spectemur inde hominibus: nō enim nobis ipsis ita seminamus, sed uolucribus cœli, quibus non celata semina sunt exposita. Verùm si per fidei opera seminemus, tum lux cognitionis & contemplationis illucescet nobis.

Vt quid conticuistis impietatem, & iniustitias eius messuistis?] Decebat uos impiè agentes, pœnitētiæ pharmacis uti, nec reticere impia flagitia, sed confiteri. Nūc uerò id non facientes, decerpsistis iniustitias impietatis, digna pro ipsis supplicia referentes. Atq; hęc secundū quosdam impietas, bifariam intelligitur, uel erga Deum, uel homines, seu proximū. Quadrant autē hæc omni sacerdoti, doctori & principi, adeoq; magistratui. Non enim oportet silentio præterire delicta, si quando fratres impiè agant. Lex enim præcepit: Argue fratrem tuum, nec accipies uel admittes su- Leuit. 19
per ipso peccatum. Dein Paulus etiam peccantem coram omnibus reprehendi iu- 1. Tim. 5
bet, ut & reliqui sic in trepidationem conjciantur. Quocirca si taceat cuius loqui interest, ipse etiā demetit fructus iniustitiæ, non eius tantū modo qua peccans ille iniustus est, uerùm & eius qua ipse erga peccantem iniurius est, non excindens eius ad bonum impetum.

Comedistis fructum mendacem, quoniam speraſti in curribus tuis, in multitudine potentiæ tuæ. Exurgetq; pernicies in populo tuo, & omnia munimenta tua peribunt.] Vanam spem fructum mendacem appellat. Tu, inquit, speraſti in ingenti populi tui copia, & in curribus: at uerò diuersum eueniet. Populus enim bellicosus una cum curribus interibit, & ipsæ ciuitates diruentur, neq; quicquam proderit murorū firmitudo & munitio. Hæc ad quēuis etiā principē dicuntur, qui arbitratur sibi munitionem & securitatē parare humanis cùm consilijs tum inuentis. Hebræi quoque, cum abunde argenti dedissent militibus qui sepulcrum Christi custodiebant, mendacium decerpserunt, dicentibus illis quod non resurrexisset: propterea Romanis aduenientibus, fiduciam ponentes in multitudine populi & munitione urbis, perierunt. Interitus autem ille in medio ipsorum erat, seditionem enim inter sese suscitarunt, nec ab externis hostibus tantum, uerùm & ab seipsis absumebantur. Præterea fames perniciem in medio ipsorū pariebat, adeò ut ne matres quidem suis parcerent charissimis alioqui pignoribus.

Tanquam princeps Salama ex domo Hieroboal, matrem cum liberis in terram præcipitarunt, sic faciam uobis à facie malitiarum uestrarum.] Cum idolorum cultui, uero Deo relicto, Israelitæ olim se dedidissent, immisit super eos Deus Madienæorum principes, Oreb, Zeb, Zebee & Salmanan. Is igitur Salmanan, quem hic Iudic. 8
Salama uates appellat, intātum crudelis erat & ferox, ut matres unà cum pueris suis infantibus, solo illideret, & in terram præcipites daret, ac eum in modum miserabi-

lissimæ morti traderet: hoc autem faciebat mulieribus ex domo Hierobaal, hoc est, Gedeonis, siue Hebræis uxoribus. Nam domum Gedeonis, uniuersam Hebraicā cognationem dicit. Hanc igitur ad formulam uobiscum agam ô domus Israel, tradamq; uos hostibus propter peccata uestra, qui infantes una cum matribus miserabiliter perdent. Hieroboal autem Gedeon uocatur, quod sacrū opus egerit Baal idoli columnam auferendo, lucum pariter idolo dicatum una nocte excinderet.

CAPVT XI.

SVb diluculum abiecti sunt.] Diluculo, inquit, abiecti sunt. Quando, inquit, exspectarunt Assyriorum auxilium, ut ipsis appareret instar diluculi, in nocte hæsitationis constitutis, & in angustia belli, tunc abiecti sunt Babylonem captiui. Vel quia celeriter ac breui pòst tempore perniciem sustinebunt: diluculū enim non perinde longū tempus continet: sol enim ortu suo insequens, diem facit. Ad hęc Deus, usquedum tolerans est mali, dormitare dicitur: ubi uerò cœperit se ulcisci, tunc exurgere uidetur. Dicit igitur: Quoniam alio tempore dormitabam, ueluti in nocte, nō uidēs eos: nunc uerò tanquam diluculo facto, expergefio, ac inposterum reijciā eos.

Abiectus est rex Israel.] Abiectus est quidē, quatenus trāslatus est Babylonē rex Israel. Abiectus est etiam, quatenus cessauit deinceps regnum Samariæ, ut sæpe recitatum est. Reiecti sunt etiam tenebras eligentes Hebræi, quando euangelici uerbi lumen apparuit. Quod si per diluculum accipiamus præcursorem diuum Ioannē baptistam, qui aduenientem solem Christum nunciabat, abiecti sunt tum, quādo eis diceret: Genimina uiperarum. Ne incipiatis dicere in cordibus uestris: Patrem habemus Abraham. Et: Omnis arbor non faciens fructum bonum, excinditur, & in ignem proijcitur. Quur uerò hoc passi sunt? Quoniam abiecerunt ipsi Christum, regem Israelis. Sic quæ in nobis Deum ad iracundiam prouocant, diliguntur quidem
Ephe.5 ab nobis tantisper dum noctem & sensus uacuitatē habuerimus. Vbi uerò audito dicēte: Expergiscere qui dormis, & surge ex mortuis: & Christo illuceſcēte, extra noctē illā & insensibilitatē trāslati fuerimus, peruenerimusq; ad perceptionē eorū quę egimus, diluculumq; nacti esse uidebimur, imperium uidelicet diurnæ, adeoq; lucidæ constitutionis, tunc abijciuntur à nobis antea dilecta, & ipse qui prius in nobis regnabat, princeps tenebrarum.

Quia infans est Israel, & ego dilexi eū, & ex Aegypto accersiui filios eius.] Quēadmodum aduocaui filios eius, sic abierunt ex facie mea, proq; dementia & infantili cogitatione sua hoc suppliciū sufferent. Ego quidem ex Aegypto ipsos accersiui, & ex amara illa seruitute liberaui: ipsi autem recesserunt à me, nolentes ostendere se mihi, ac seruire mihi, sed idolis. Vel in hunc etiam modum hoc intelligere poteris. Perinde nanq; ac quopiam ambigente, cuius rei gratia adeò execrabiles uocauerit primùm, respondet, ppter patres, Nam Iacob cognomēto Israel infans erat, hoc est, simplex & non fucatus, non fictus, quē dilexi adhuc in aluo matris suæ existentem.
Malach.1 Iacob enim, dicit Dñs, dilexi, Esau idio prosecutus sum. Eam ob causam filios eius eripuit ex Aegyptiorum seruitute, ipsi uerò patrum & maiorum suorum nomine honorati, fugerunt ab me, non singuli uel bini, uerùm secundum copias & iuxta tribus, itidem ut uocaui eos ex Aegypto uno agmine. Christus ipse Israel etiā dicitur, ut qui Deum ipse uiderit. Nemo enim patrē uidit, nisi qui ex Deo est. Ille igitur infans fuit, & hunc ex Aegypto uocauit Deus pater, uerè dilectum suum. Præterea Iudæorum filij, Christi etiam pueri dicti propter cognationem carnis, secūdum illud:
Heb.2 Ecce ego & pueri mei, quos mihi dedit Deus: quoties ab ipso uocabantur aufuge-
Matth.13 rūt. Vnde dixit: Quoties uolui congregare liberos tuos & noluistis? Obserua autem quando quispiam malignitate infans est, tum diligit eum Deus, Israelem ex ipso faSep.1 ciens, Deum & cernentem & cognoscentem. Siquidem in maleficam animam nō ingredietur sapientia. Porrò ex Aegypto aduocatur peccator, hoc est, ex multum errante scientia, marcescenteq; cognitione seculi huius. Proinde nos sobrios esse oportet, ne quādo simulac uocati sumus à Deo, ad cognitionem filij eius, liberi nostri, id est, cogitationes humanæ, quas nos generamus, & consilia à Deo excidant. Nam cogitatio mortalium misera res est, impenseq; fragiles & fallaces sunt consultationes ipsorum.

ipsorum. Hinc & Paulus ait: Si uerò quispiam uidetur nouisse aliquid, seipsum sedu- 1.Cor.8.
cit, excæcatusq; est nihil sciens. Scientia enim inflat.

Ipsi Baaleim immolabant, & sculptilibus suffitum faciebant.] Baaleim, ut sæpe dictum est, Baal ipsius idola nominat: sculptilia uerò cæterorum deorum. Indicat autem dementiam ipsorum, quod relicto eo, qui ex Aegypto ipsos redemisset, huiusmodi seruirent idolis. Ac propriam suam bonitatem & benignitatem per sequentia in aprícum statuit.

Ego in pedes erexi Ephraim, recepi eum super brachium meum.] Tantam ego beginitatem eis ostendi, ut factus sim ipsis ueluti nutrix. Et quemadmodum illa paruulū aliquem infantem in manus acceptura, pedes eius colligit, uel eum primùm ueluti in pedes erigit, sicq; eum subleuat: non dissimilem ad rationem ego feci, ac ueluti pedes illorum colligens, uel aptè digerens, assumpsi super dextram meam. Inde iuxtà obscurè hoc indicat, perinde quasi dicat: Non reliqui uagari citra ordinem, citra ue legislationem, sed collegi palantes ipsos, legem ipsis ferēdo, & brachiū meum, hoc est, robur meum ipsis pro auxilio in bellis exhibendo, quod imbecillitatem eorum baiularet. Infert igitur:

Et non cognouerunt, quod sanem eos incorruptione hominum.] Non cognouerunt, inquit, quod cæteras gentes perdens & uastans ego, ipsos sanarem, adeoq; eis parcerem & commodarem. Etenim Aegyptios & Palæstinam inhabitantes exterminaui. Colligebat etiam pedes Dominus sese tentantium, eosq; ueluti in pedes statuebat, sapienter respondens: tentabatq; eos assumere super brachium suum, ipsisq; demōstrare potētiam operum diuinitatis suæ, quamdo dissolutum seu paralyticum curauit, quando cæco uisum restituit, quando alia simpliciter signa & prodigia exhibuit. Verùm ipsi non agnouerunt, quod medicus ipsorum demissus esset, qui perditos sanaret. Non enim egent medico bene ualentes. Præterea quosdam in uitijs pro Luc.5
perè currentes, colligit pedibus, & in pedes rite erigit, docēs reflectere cursum ad brachium suum, hoc est, opera sua, imitariq; eius politiam & administrationē. Brachiū enim fortitudinis in operante uita symbolū est. Atenim plericq; non agnoscūt, quod in perditione humanarum cogitationum & uoluntatum sanet eos, hoc est animas: id quod & alibi dicit: Feriam prius, & sanabo melius.

Extendi in eos uinculis dilectionis meæ.] Ligaturus alicuius manus, extēdit eas, Hier.30
ut uincire queat. Idem hoc in loco dicit, Extendi eos, pro eo quod est, parauí eos, idoneosq; feci ut ligarentur dilectione mea. Hoc autem ueluti de uite æquè ait, atq; Dauid: Exterdit palmites eius usq; ad mare, & ad flumina adnata eius. Psal.79

Et hæc hactenus. Quod reliquum erat Theophylacti in Osee prophetam enarrationū, temporis iniuria absumpsit. Prophetæ igitur uerba in finem usq;, ad LXX *interpretum fidem translata, subiecimus.*

Et ero illis quasi dans alapam homini super maxillas eius, & respiciā ad eum prævalens ei. habitauit Ephraim in Aegypto, & Assur ipse rex eius, quia non uoluit conuerti, & infirmatus est gladius in ciuitatibus eius, & requieuit in manibus illius, & comedēt decogitationibus suis, & populus eius suspensus ex incolatu suo. Et Deus super honorata eius irascetur, & non exaltabit eos. Quid tibi faciam Ephraim? protegam te Israel, quid tibi faciam? Sicut Adaman ponam te, & sicut Seboim conuersum est cor meum in idem. Conturbata est pœnitentia mea, non faciam iuxta iram furoris mei. Non derelinquam ut deleatur Ephraim, quoniam Deus ego sum, & nō homo in te sanctus, & non ingrediar in ciuitatem. Post Dominum ambulabo, sicut leo rugiet, quia ipse rugiet, & stupebūt filij maris, & ueniēt quasi aues ex Aegypto, & quasi columbæ ex terra Assyriorum. Et restituam eos in domos suas, dicit Dominus. Circundedit me in mendacio Ephraim, & in impietate Dominus Israel & Iudas. Nunc cognouit eos Deus, & populus sanctus uocabitur Dei.

CAPVT XII.

AT Ephraim malus spiritus persequutus est æstum tota die, inania & uana multiplicauit, & testamentum cum Assyriis pepigit, & oleum in Aegypto mercabatur, & iudicium Domino cum Iuda, ut ulciscatur Iacob iuxta uias eius, & iuxta adinuentiones eius reddet ei. In utero supplantauit fratrem suum, & in labore suo prœualuit ad Deum, & confortatus est cum angelo, & potuit. Fleuerunt & deprecat

sunt mihi, in domo iniquitatis inuenerunt me, ibi dictum est ad eos. At Dominus Deus omnipotēs erit memoriale eius, & tu in Deo tuo conuerteris, misericordiam & iudicium custodi, & appropinqua ad Deum tuum semper. Chanaan in manu eius statera iniquitatis, opprimere potentiam dilexit, & dixit Ephraim: Veruntamen diues effectus sum, inueni requiē mihi, omnes labores eius non inuenientur ei propter iniquitates, in quibus peccauit. Ego autem Dominus Deus tuus eduxi te de terra Aegypti, adhuc habitare faciam te in tabernaculis, sicut in die solennitatis, & loquar ad prophetas. Et ego uisiones multiplicaui, & in manu prophetarum assimilatus sum, si non Galgala est, nunquid & falsi erant in Galgala, principes immolantes, & altaria eorum quasi testudines super desertū agri? Et recessit Iacob in campū Syriæ, & seruiuit Israel in uxore, & in uxore custodiuit, & in propheta eduxit Dominus Israel de Aegypto, & in propheta seruatus est. Et ad iracundiam prouocauit me Ephraim in amaritudinibus suis, & sanguis eius super eum effundetur, opprobrium illi retribuet Dominus.

CAPVT XIII.

IVxta uerbū Ephraim iustificationes accepit ipse in Israel, & posuit Baal & mortuus est, & nunc apposuit ut peccaret. Et fecerunt sibi conflatilia ex argento suo, secundum imaginem idolorum, opera artificum conflata eis. Ipsi dicunt, Immolate homines, uituli defecerunt, idcirco erunt quasi nubes matutina, & sicut ros matutinus pertrānsiens, & sicut puluis exufflatus ab area, & sicut uapor à locustis. Ego aūt Dñs Deus tuus ego eduxi te de terra Aegypti, & Deum præter me non cognosces, & saluator non est absq; me. Ego pascens te in solitudine in terra inhabitabili secundum pascua sua, & repleti sunt in saturitate, & exaltata sunt corda eorū, propter hæc obliti sunt mei. Et ero eis quasi panthera & sicut pardus, per uiam Assyriorū occurram eis, sicut ursa indigens cibo, & disrumpam conclusionem cordis eorum. Et deuorabunt eos ibi catuli syluarum, bestiæ agri disrumpent eos. Corruptioni tuę Israel quis auxiliabitur? ubi rex tuus? Stet & saluum faciat te in cunctis urbibus tuis. Et iudicet te, quem dixisti, da mihi regem & principem, & dedi tibi regem in ira mea, & habui in furore meo. Congregatio iniquitatis Ephraim, absconditum peccatum eius, dolores quasi parturientis uenient ei. Iste filius tuus sapiēs, quia nunc non sustinebit in contritione filiorū. De manu inferni liberabo eos, de morte redimā illos. Vbi causa tua mors, ubi aculeus tuus infernē? Cōsolatio abscondita est ab oculis meis, quia ipse inter fratres diuidet, adducet uentū urentē, Dñs ex deserto super eos siccabit uenas eius, desolabit fontes illius, iste arefaciet terrā eius, & omnia uasa desiderabilia.

CAPVT XIIII.

DIsperdetur Samaria, quoniam rebellauit contra Deum suum. In gladio cadent, & lactantes eorum elidentur, & in utero habentes ex eis disrumpentur. Conuertere Israel ad Dominum Deum tuum, quia infirmatus es in iniquitatibus tuis. Tolli te uobiscum sermones, reuertimini ad Dominum: dicite ei, ut non tollatis iniquitatem, & assumatis bona, & reddamus fructum labiorum nostrorum. Et Assur nō saluabit nos, super equum non ascendemus, nequaquam ultrà dicemus, Dij nostri operibus manuum nostrarum, qui in te misereris pupilli. Sanabo habitationes eorum, diligam eos manifestè, quia auerti iram meam ab eis, ero quasi ros Israel. Florebit ut lilium, & mittet radices suas, quasi Libanus ibunt rami eius. Et erit quasi oliua fructifera, & odor illius quasi Libani. Conuertentur & sedebunt sub umbra eius, uiuent, & confortabuntur frumento, & florebunt quasi uinea. Memoriale eius quasi uinū Libani, Ephraim quid ultrà & idolis? ego humiliabo eum, & ego confortabo illum, ego sicut iuniperus cooperiens, ex me fructus tuus inuentus est. Quis sapiens, & intelliget hæc? & intelligens, & cognoscet ea? quia rectæ uiæ Domini, & iusti ambulabunt in eis, at impij infirmabuntur in eis.

OSEE PROPHETÆ FINIS.

ERRATA, OPERIS INTER EXCVDENDVM COMMISA, SIC CORrigito. Prior numerus paginarum est, sequens uerò uersuum.

Pagina 16.27 *is qui ira se.* 74.25 *calicibus* 76.5 *Hierusalem* 101.8 *tua.*] 277.1 *qui* 363.1 *mus animam* 409.37 *enim* 445.36 *imbecilli* 451.47 *adfligeris* 454.27 *sermo* 473.55 *tanquam* 480. *ultima linea abundat.* 539. *ult. Dñm* 655.4 *morte* 658 *postremā lineā dele* 714.48 *fabulas* 767.1. *duæ hic persone, abundat.* 792.26 *semperq;* 806.52 *uoluisti.*] Per 818.47 *Iephthe*, 848.20 *quæ* 861.36 *Græcos* 888.45 *plaustri* 890.51 *eius.*] 896.11 *Christiane* 899.4 *Aegyptijs* 907.39 *auaritiam* 909.29 *dilectione* 910.33 *faciat* 913.34 *exquirentes* 922.25 *Porrò* 925.15 *At* 929.4 *euenies*

RERVM ET VERborum in Theophylacti cõmentarijs memorabiliũ

INDEX.

Aaron Christi typus 857 a
Abacuc quid 832 a
abbas quid 90 b
abel propter inuidiam interemptus 75 a
abel quõ loqui dicatur 813 a
abiathar 103 a
abimelech 103 a
abnegare semetipsum 118 a
abraham Chaldæus 296 b
abraham ex fide, nõ ex lege iustificatus 433 a
abraham omnium pater 414 b
abraham præputij & circuncisionis pater 434 a
abraham quem in Isaac offerendo præfigurarit 338 a
abraham resurrectionem credidit 434 a
abraham si iustificatus, cur circuncisus 434 a
abrahæ fides 435 b. 449 b
abrahæ promissio facta qualis fuerit 434 b
abrahæ sinus 227 a
ex Abraham qui sunt, non omnes eius semen sunt 454 a
abundare scire, quid sit 668 b.
Ἀμενία 869 b
ἄναγος 795 a
ἀναπαυσία 569 b
achaia 549 b
achor quid 898 b
achor uallis 898 b
ἄχλυς 542 a
ἀνεφθίνια 791 b
Adam non est deceptus, sed Eua 722 a
adam primus et postremus 545 b
adam uetus 417 b
adami mors propter nos 495 b
adam in morte Caluariæ sepultus 403 a
adam ubi sepultus 142 b. 162 a
adæ inobedientia 438 a
adæ significatio 545 b
adæ transgressio 437 b
in Adam quomodo omnes deliquisse dicantur 437 a
adhortatiõis duplex ratio. 934 b
adoptati nos alteram adoptationem expectamus 450 a
aduersarius pro diabolo 17 a
aduentus Christi duo 759 a
aduentũ Christi quis diligat 750 a
adulterium cordis 504 b
adulterium pro idololatria 918 b
adulterium etiam aspectu committi 17 a
Aedes proprias neq; Christum, neq; discipulos habuisse 137 a
ædificantes qui 130 b
ægyptij idololatræ 423 a
ægyptiorum Euangelium 146 b.
ægyptus malorum officina 8 a
ægyptus pars Ammonis 890 b
ægyptus unde Alexandria dicta 890 b
ælius Hadrianus templum & ciuitatem Hierosolymorũ fundi tus suffodit 133 a
æmulatio bona 611 b
æmulaio cõtentionis pater 493 b
æmulationis ad uirtutem stimulus 578 a
æquales omnes esse in cœlis 634 a
ærugo quid in sacris literis 510 b
æratum differentiæ 11 b
æthiops eunuchus primus ex gẽtibus baptismate tinctus 891 a
Affectus paternus 693 b
afflictio 40 b
afflictiones Christianorũ illis in bonum cedere 451 a
afflictiones huius seculi breues 449 b
afflictionum utilitas 773 a
afflictorum consolatio 452 a
Ἀγαλλιᾶν 854 a
agar 612 b
ἀγαθοσύνη 478 b
ἀγενεαλόγητος 790 b
ager pro mundo in scripturis accipi solet 41 a
ἀιὼν 812 b
Alexãdria Ammonidicata 890 b
alexandria Persis tributaria facta 891 a
alius et alius de persona dici 271 b.
alius qui seminat, & alius qui metit, Prouerb. 302 a
aliud & aliud de natura dici 271 b
alter catio fugienda 506 b
Amalechitæ 874 a
amare primas, gentiliũ affectio 63 b
ἄμεμπτος 659 b
amen particula 15 b. 423 a
amicus de uia ueniens 192 b
ammonis Alexandria 890 b
amor ex spiritu stabilis 672 a
amoris indicium 552 b
amoris rabies 211 b
Anacephalæosis 622 a
ἀναφέρειν 805 a
ἀνάστασις 317 a
anathema 453 a
ἀναθήματα 247 b
ἀνεξίκακος 744 b
ἀνέγκλητος 755 a
ἄνηνορ 763 b
angelus lucis 586 b
angeli uirtus 273 b
angeli & sacerdotes cooperarij Christi 357 b
angeli dæmones 502 a
angeli hominum præsides 56 b
angelorum linguæ 530 b
angelorum natura 825 a
angelus 130 b
angusta porta 22 a
anima citharœdi instar 442 a
anima conculcata quid 106 a
anima quãdo meretrix fiat 889 b
anima seruata, etiam corpus seruatur 500 a
anima uerbi Dei 840 b
animæ curatio difficilior sanatione corporis 102 b
animæ duæ alæ 908 b
animæ deiectionis usus 910 a
animæ & spiritus discrimẽ 152 a
animæ magnates qui 884 b
animæ opera 625 b
animæ peccantis munimenta uoluptates 892 a
animæ rationalis bona 201 b
animæ sanatio difficilior quam corporis 167 a
animæ tres uires 71 b. 132 a
animæ uestis caro 128 a
animã qui inuenire & perdere dicatur 31 b
animarũ apparitiones falsæ 25 a. 405 b
animalis homo 214 b. 319 a. 492 b
animi sententiam mutare, magnum 624 a
annus iubileus 338 a
ἀόρατα 746 b
ἄρωβον 289 b
ante luciferum 782 b
antellabus quid 893 b
antichristus 76 b. 707 b
ἀντίλυτρον 720 b
ἀντιπαρελθεῖν 190 b
antippas Herodis filius 9 a
ἀπαύγασμα 767 a
ἀπάθεια 625 b. 683 a
ἀπέχω 669 b
apex quid designet 15 b
ἀφωρισμένος 418 a
ἀφορίζεσθαι 638 a
aphri Libyes 890 b
ἀποκαρα δοκία 654 b
apollo 549 a
apollini laurus consecrata 906 a
apollinarius Laodi censis hæreticus 276 a. 290 b. hæresiarcha 320 b. 332
apol-
apollinarij error 546 a
apollinarij Laodicensis hæresis 657 b
ἀπολύτρωσις 489 b. 673 b
ἀπόστολος 960 b
apostoli cur in una domo manere iubeantur 111 a
apostoli, Dei cooperarij 494 a
apostoli, flumina in scriptura 851 a
apostoli, pedes Domini 881 a
apostoli prophetas in quib. præcellant 40 b
apostoli quomodo mũdi fuerint 369 b
apostoli scribæ 75 a
apostolorum fides in uerba Christi 371 a
apostolorum indicia 587 b
apostolorum munus 418 b. 551 b
apostolorum nomina 28 b
apostolorum prædicatio quę fuerit 459 a
apostolorum prudentia 148 b
apostolorum secunda uocatio 99 a
apostolos suscipientibus & nõ suscipientibus quomodo appropinquet regnum cœlorũ 187 a
ἀπαρσομαπίζειν 197 b
apparitiones animarum esse falsas 25 a
Aqua cur in in aspersione populi sumpta 803 a
aqua & sanguis de latere Christi mantiaquid signent 405 b
aqua uiua 297 b
aquæ natura 864 b
aquæ itineris 850 b
aquæ multæ in scripturis 852 b
aquæ multæ pro tentationibus. 879 b
aquila 550 a
aquila fortis & uelox 835 b
Arabicorum luporum celeritas 835 b
arbitrium liberum 107 b
arboribus etiam olim sacrificatũ 301 a
ἀρχηγός 821 a
archelaus Herodis filius 9 a
area pro ecclesia 21 b
areolæ 213 a
areopagita 489 a.
aretes socer Herodis 589 a
arius confunditur 96 b. 308 a. b. 365 a. 375 b. 393 b. 453 b
arius cur confundendus 271 b
arij cæcitas circa lumen 308 a
arij hæresis 657 b
arij secta confuratur 281 a
arij confutãtur 256 b, 272 a. 274 b. 277 b. 302 b. 308 a. 350 b. 352 a. 366 b. 376 b. 383 a. 605 a. 620 a. 674 a
armenij 277 a
armenij negantes aquam è latere Christi confluxisse confutantur 406 a
arrogans quis 325 a
Asina quid definet 127 b
asini symbolum in lege 361 a
aspectus inuidiosi 305 b
ἀσφάλεια 246 b
Assyrij Samaritani 230 b
ἄσχετος 817 b
astartæ idolum 906 b
ἀσχολεῖν 716 a
ἀσωτία 643 a
εὐ ἀτόμῳ 546 a
Auaritia latronum morbus 65 b
auaritia omnium malorũ radix 360 a
auaritiæ malum 734 b
auris ferui pontificij abscissa quale signum 258 a
auricula obedientiæ indicium. 395 b
aures 218 a
aurum quid desi gnet 7 b
ἀυτάρκεια 734 a
αὐθάδης 755 a
Azyma quæ sint Paulo

B

Babel 7 a
babylon 881 b
babylon malorum officina 8 a
babylonij beftiæ 896 b
babyloniorum superbia 878 b
Bacchæ 520 b
Baceli ibid.
bæthel 911 a
bethel quid 907 b
baptizans non peccata remittit 487 a
baptizati in Christum facultates 898 a
baptisatis spiritum dari, cœlũq; aperiri 98 b
baptisma fons Iacob 300 b
baptisma interdum pro morte. 63 a
baptisma nostrum, mortis Christi figura 810 a
baptismatis aqua 304 b
baptismatis Ioannis uis 159 a
baptismatis mysterium 454 a
baptismate fratres facti sumus 610 b
baptismus an in solo Christi nomine fieri debeat 268 b
baptismus non iteratur 785 b
baptismi mira uis 516 a
baptismi trina immersio 216 a
baptismum non sufficere, nisi etiã postea bene operaris 96 b
baptismum cur Dominus dixerit terrenã natiuitatetem 290 b
baptismum per transitum Iordanis significari 351 a
baptismum præstare primum homnestatis uestitum 221 a
baptizari pro mortuis 543 a
Bar 90 b
barabbas 90 b
barachias 75 a
barnabas 874 b
basanitis regio 876 b
basilides 322 a
battalogia 19 a
battarismus 19 a
Beatitudo 433 b
belijal 571 b
in Bello occidi, fortium uirorũ esse 891 b
bellorum genera tria 719 b
bella, hominum incursiones 76 a
benedictionis calix 518 b
bene est, quicquid peccatum non est 509 b
beneficium non multitudine donorum, sed charitate metiendum 575 a
beneficia Dei 464 a
beniamin doloris filius 911 b
beniamin regnum 911 a
beniamin tribus 902 b
Berhabara 280 b
bethania 66 a. 128 a. 242 a.
bethesda 304 b
bethlehem 62 a
bethlehem ad austrum sita 208 a 848 a
bethlehem patria Dauid 153 a
bethphage 242 a
bethsaida patria Ioannis 269 b
blasphemia 114 b. 498 a
Boanarges 104 b
bona multa Deo ingrata 467 a
bona non ad ostentationem facienda 100 b
bona nostra duplicia 240 a
bonorum operũ alia maiora, alia minora 494 b
bonis largius donandum 580 b
boues in scriptura qui 853 b
Brabeum, uictora 516 a
βραχύτι 772 a
Buxus quid designet 840 b

C

Cadauer quid dicatur 112 a
cæcus cur ad Siloam missus 340 b
cæci duces 74 a
cæci duo secus uiam sedentes 64 a
cæsar quid 131 a

cæsarea ciuitas 50 b
caiphas sanguinarius 357 b
calamitatis proprium 878 a
per calceamenta quid designetur 10 b
calix benedictionis 518 b
camelus quid 61 a
κάμηλος 124 b
camelus medium inter munda & immunda animalia 9 b
in Cana signum, an absolutè primum fuerit 287 a
canes qui 21 b
κάνθαροι 843 b
canthari quid ueteribus 843 b
capernaum 13 a
capernaum quid 34 a
capernaum ciuitas cur exaltata 33 b
caput quid 796 a
caput Christi 185 b
capitis apertura quid indicet 522 a
carmelus mons 876 b
carnalis sapientia 553 b
carnalis uita 447 a
carnales operationes cœlum nõ hæreditare 546 a
caro animæ uestis 128 a
animæ uxor 58 a
caro & crux gloria Dei 230 b
caro pro cognatis 929 a
caro si bene ualet, satis est 473 b
carnis nostræ natura corrupta 519 a
carnis & animæ opera 625 b
carnis affectus 446 b
carnem non esse malam 444 b
secundum Carnem uiuere 448 b
castigationis utilitas 570 b
καταβολὴ 620 b
καταβραβεύειν 681
καταινύσσεσθαι 461 a
κατακολὴ 721 a
catechumeni 526 b
κατεγνῶσθαι 629 a
κατεγνωσμένος 426 a
καθαροὶ 639 a
cathedra quid in scripturis 126 a
cathormia 897 a
catuli leonum 886 b
κενοφωνία 736 b
centurio 143 b
χαῖρε 402 b
Chaldæi cur celeres 834 a
chaldæorum mos 835 a
chananæa, ecclesiæ è gentibus collectæ symbolum 44 a
χαρακτὴρ 767 a
χάρις 763 a
χάρισμα 420 a. 441 b
charitas 722 b
charitas Christiana qualis 697 b
charitas interdum pro cognitione ponitur 23 a
charitas libertatis nostræ causa. 640 b
charitas noxia 468 b
charitas perpetuò durat 532 a
charitas perpetuò proximo exhibenda 472 a
charitatis commendatio 530 b
charitatis communio 684 b
charitatis officium 617 b
charitatis præstantia 472 b
charitatis refrixio omnium malorum radix 424 b
charitatis uincula 852 a
charitatem esse sacrificium 16 b
charitatem inter mandata præcellere 71 a
χαρίσεσθαι 621 b
χαροτονία 733 a
cherubim 847 b
χρήματα cur Græcis possessiones dictæ 124 b
χρηματίζω 825 b
christianæ doctrinæ forma 440 b
christianismus 30 a
christianismus quid exigat 292 b
christianismi duo capita 96 b
christianismi negocium totum in resurrectione consistit 538 b
christiani cuiuslibet interest scripturas legere 646 b
christiani doctoris officium 261 b
christiani hominis officium 221 b 536 b
christiani hominis dignitas 555 b
christiano perpetuò certandum. 498
christiano quies non quærenda. 660 b
à christianum non decentia 641 a
christianum probum mollia gestare dedecet 31 b
christiani à solo Christo dicti 486 a
christianorum diuitiæ 576 a
christianorum militia 513 a
christianorum olim communia omnia 523 b
christianorum persecutiones 747 b
christianorum præmia cœlestia 448 b
christianorum sacrificium unum 805 b
christianorum sapientia 467 b
christianorum splendor 562 a
christianis patiendum est 664 a
Christus 597 a
Christus agricola 385
christus cur ad baptisma uenerit 98 b
christus cur agnus Dei dictus 280 b
christus cur circumcisus 478 a
christus cur cum Pharisæis & malis manducarit 196 a
christus cur filius Ioseph 283 b
christus cur in Capernaum signa faciat, in Nazareth uerò non 163 b
christus cur in parabolis locutus 39 a
christus cur in fine seculorũ passus 804 a
christus cur non ipse baptizarit 293 a
christus cur nos liberauit 154 a
christus cur trigesimo anno baptisatus 11 b
christus cur super asinam sederit 64 b
christus cur semel mortuus 804 b
christus cur resurrexerit 540 b
christus ante omnia genitus 675 a
christus caput ecclesiæ & angelorum 644 a. 681 b. 358 a
christus, Christi ecclesia 527 b
christus Dei potentia 910 a
christus etiam uiduarum sponsus 730 b
christus filius Dauid 2 b
christus finis legis 458 a
christus humilia sæpiculè auditorum gratia de se loquitur 333 b
christus legislator 608 a
christus locustæ assimulatus. 893 b
christus mortuus & nudus in pauperibus 407 a
christus Mosi ubiq; præsens 517 a
christus non omnia nostra habebat 658 a
christus non solitus diuagari oculis 312 a
christus non solum Deus autho mo, sed & Deus aut homo 418 b
christus palàm mortuus, resurrexit clàm 680 b
christus Paulo spiritus nominatur 379 b
christus pascha uerum 136 a
christus pastor 72. 57 a
christus per mortem suam nos iustificauit 436 b
christus petra scandali 457 b. 559 a
christus pontifex 795 a
christus propheta 136 a
christus primogenitus & unigenitus 6 a
christus quo anni tempore passus 349 a
christus qua hora crucifixus 401 b
christus quare se post resurrectionem tangi permisit 411 b
christus quomodo dicatur sedere super sedem Dauid 150 a
christus quomodo peccato mortuus dicatur 439 b
christus se tradendo discipulis, immolauit se 94 b
christus sponsus 26 b. 102 b. 294 b
christus triduanus 94 b
christus uia 65 a
christus uoluntarius passus 848 b
christi aduentus duo 759 a
christi aduentum quis diligat 750 a
christi afflictiones patimur 552 a
christi arma 851 a
christi caro uiuifica 172 b
christi cibus, hominũ salus 836 a
christi cognati 105 b.
christi corpus indiuisibile 404 a
christi corpus fideles 842 a
christi cura præferenda curæ pauperum 136 b
christi Deus & pater 477 b. 623 b
christi discipulus qualis esse debeat 216 a. 218 a
christi duorum aduentuum præcursores duo 120 a
christi duæ natiuitates 7 a
christi fratres 322 b
christi humanitas aliàs ab aliis Euangelistis indicata 355 a
christi humiliatio 741 b. 357 a
christi lex sublimior quàm Heliæ uita 185 a
christi mors propter nos 495 b
christi nominis uirtutem etiam per indignos operari 184 b
in Christi nomine petendum. 388 b
christi obedientia 438 a
christi paupertas 185 b
christi plenitudo 635 a
christi pueritiæ miracula confecta 281 b
christi sermonum quos pudeat. 282 a
christi secundus aduentus quando aßuturus 135 a
christi tria testimonia 309 b
christi uariæ appellationes 629 b
christi uestem tangere quid 109 b
christi uox suscitantis Lazarum. 356 b
cur Christo potius quàm angelo seu archangelo cuipiam tradita sunt omnia 283 b
in Christum baptizati facultates quæ 898 a
christum cur mox uocati discipuli sequebantur 283 b
christum in nauẽ suscipere quid sit 314 b
christum non præcipuè propter gentes uenisse 64 a
christum non sine corpore uentu rum 140 b
christum oratione non opus habuisse 356 a
in Christo cur omnes resurgent 542 a
in Christo duæ naturæ 326 b
in Christo partes omnes sanctæ 115 b
in Christo una hypostasis 290 b
christi qui 2 b. 359. b
chrysostomus os aureum 415 b
chrysostomi laus 236 b
Cibus Domini quis 301 b
cibus hominum, salus à Deo pata 839 b
cibus nos Deo non commendat 511 b
cibus qui pereat 315 a
ciborum delectus infirmitatis est 474 a
ciborum obseruatio Iudaica. 927 b
cinctura quid sit 648 b
circumcisio quid 153 a
circumcisio res media 627 b
circumcisio cur ab apostolis quibusdam permissa 601 b
circumcisio duplex 428 b. 429 a
circumcisio superflua 426 b
circumcisio superflua 426 b
ciuitatem in sanguinibus à satana ædificari 843 b
Clamor equus est & uehiculũ iræ tanquam ascensoris 639 b
clauis scientiæ lex 197 a
claues regni cœlorum 51 b
cleopas & Ioseph fratres fuerunt 600 b
clerici unde dicti 891 b
clopa Iosephi frater 43 b
Cœlibatus donum Dei 505 b
cœlum beatorum, neq; moueri, neq; rotundum esse 796 b
cœlum nostra hæreditas 803 b
cœlum thronus Dei 27 b
cœli uirtutes 51 b
cœlorum regnum uiolentum 836 b
cœlorum regnum 13 a
cœlorum descriptio moralis. 590 a
cœna Dominica conuictus 514 a
Cogere nos Deus non uult 219 b
cognati Christi 205 b
cognati fratres 904 b
cognitio à fide, non à rationibus 753 b
cognitionem Dei ubique in scripturis requiri 904 a
κοιλαι 778 a
colendi modi uarij 420 a
colloquia praua bonos mores corrumpere 543 b
collybistæ 65 b
collybos ibid.
columba fœcunda 156 a
columba lasciuiæ typus 919 b
columbæ simplicitas 29 b
columbæ mundæ 11 b
columbas uendere 65 b
coma uirum dedecet 523 a
comæ nutritio 521 b
comessatio 616 b
κῶμος 473 a
cõparatio quid 663 b
compassio 470 a
compassionis esse expertem, beatiarum est 355 a
compungi quid 461 a
conatus noster facit ut eligamur 560 b
concertatio 563 b
concludere Dei 463 a
concordes qui 57 b
concordia non ubiq; bona 31 a
concordiæ bonum 656 b
concupiscentia 640 b
concupiscentiæ carnalis ardor 504 a
concupiscentiam Dei timor coercet 572 a
concupiscentiæ carnis 625 b
condemnatio probrosa 21 b
condemnatio et reprehensio differunt 642 a
confessio 785 b
confessio nobis tenenda 780 b
confessionis necessitas 735 b
congregatio aquarum, mare. 312 a
coniugalis copia nullam habet immunditiem 506 b
coniugatorum continentia. 505 a
consanguineorum cura habenda 729 b
conscientia peccatum arguit. 476 b
conscientia peccatum indicat. 867 a
conscientiæ puræ fiducia 553 b
consilia & præcepta in scriptura 698 a
consolatio 468 a
consummatio per afflictiones 783 b

contemplator 191 b
contemptum sui Deus ulciſcitur 699 a
cõtriſtatio, peccati medela 573 b
conuenire pro congredi uel coire 4 b
conuentus & feſtiuitates differũt 896 b
cophini 313 b
cophini duodecim quid deſignẽt 45 b
πωρὸν quis dicatur 193 b
cordis adulterium 504 b
cordis circunciſio 439 b
cordis ac oris concordia neceſſaria 458 b
corban 47 a. 114 b
corbona quid 89 b
corinthus 484 b
corinthij pſeudapoſtolis ſeruiliter ſubditi 587 a
cornu 153 b
cornu in ſcripturis ſignificatio 848 b
corpus an alienos à Deo nos faciat 566 b
corpus animale 545 a
corpus animam iuuat 615 b
corpus Chriſti uerè eſſe in altari 136 b
corpus Domini anima & corpore puris ſuſcipiendum 144 b
corpus idem, ſed ſplendidius reſurrecturum 544 a
corpus natura malũ nõ eſt 440 a
corpus naturæ nõ obeſſe, ſed peccatum 440 a
corpus non occidendum, ſed opera corporis 448 a
corpus ſancti pro uinculo habent 157 a
corpus ſpirituale 545 a
corporis & animæ ſanctificatio 118 b
corporis honor 682 a
corporis corruptio è cœlo 565 b
corporis tyrannis 516 b
corrumpo pro perdo 495 a
corruptio & mortalitas differũt 547 a
κόσμος 274 b. 721 a
crapulæ effectus ſcortatio 503 b
κράτος 672 b
credere cuipiam 366 a
credere facile, leuitatis indicium 311 a
credere in quempiam 366 b
credere opus Dei, & quomodo 315 b
credens 129 a
credentes, diuitiæ Deo ſunt 458 b
crux 261 b
crux contradictionis ſignũ 157 b
crux fidelis cuiuſq; gloriatio 619 a
crux maxima gloria Chriſti 264 b. 291 a
crux ignominioſa 118 b. 658 b
crux poculũ & baptiſmus 126 a
crux & caro gloria Dei 230 b
crux quid priſcis 31 a
crucis hoſtes 665 b
crucis ſupplicium 90 b
crucem tollere 52 b
cultus Dei fruſtraneus 47 b
cultus rationalis quis dicatur. 464 a
cupiditas bona 683 a
cupiditas bona plura habendi 842 b
curis uitæ ne ſimus addicti 315 b
currus Domini 883 b
cuſtodia quid propheris 852 b
cuſtodia Romanum nomen 942 a
κυβευτὰι 636 a
Cyrene ciuitas 91 b
Cyrus uaſania correptus 841 a

D

Dæmoniacis, eorũdemq; curatoribus ieiunium neceſſariũ 55 a
dæmones 883 b
dæmones Chriſtum confitentes 526 b
dæmones etiam uera dicentes cohibendi 99 b
dæmones etiam miracula operari 108 b
dæmones latrones 190 a
dæmones neq; in porcos habere poteſtatem 109 a
dæmonum in homines ſæuitia 25 b
dæmonum uiſio 884 b
dæmonum caterua ſerpentes & ſcorpij 188 a
dæmonibus tormentum, ab homine pelli 108 a
dæmonij requies 38 b
dandum etiam ſupra uires 56 b
dare quã accipere beatius 668 a
dauid quid 902 b
dauid typus Chriſti 2 b
dauidem primũ inter reges Deo placuiſſe 2 b
Decem millium talentorum debitorrs 58 b
decimarum raiio 235 a
decipere mulierum eſt 584 a
deipara 277 a
δέησις 719 b
delectus ciborum infirmitatis eſt 474 a
deliciæ peccati principium 12 a
deliciarũ effectus ſcortatio 503 b
denarius, ſpiritus ſancti gratia 62 b
denarius numerus perfectus. 902 b
depoſitum Pauli 739 a
deus charitatis & pacis 596 a
deus cur non ſemper exaudiat. 910 a
deus cur patiens & longanimis 832 a
deus cur promiſſa ſua differat. 788 a
deus cur ſolus bonus 60 b
deus in nobis inhabitat 571 b
deus loqui quomodo in ſcripturis dicatur 840 a
deus non eſt iniuſtus 430 a
Deus pater noſter & Chriſti. 409 b
deus peccantibus & delinquentibus quarentis parcat 836 a
deus perſonam nõ accipit 602 b
deus quibus olim notus fuerit 418 a
deus quibus adſit 913 a
deus quos exaudiat, quos non 343 a
deus quomodo diligendus 910 a
deus quomodo matutinus imber 914 a
deus quomodo nunc operetur 308 a
deus uerbum aſſumptam carnẽ nunquam deſeruit 679 a
deus unus 511 a
deus ut ſanctificetur 19 b
deus zelotes 875 a
dei aduerſus Iudæos ira 694 b
dei cognitio unguentum precioſum 558 b
dei conſilia curioſe non indagan da 420 b
dei cooperarij apoſtoli 494 a
dei cultus ſpiritalis 419 b
in Dei cultu fidem & opera requiri 843 b
dei derelictio, traditio 423 b
dei facies in ſcripturis 877 a
dei gratia quandiu nobiſcũ maneat 830 a
dei gloria quæ ſit 423 a
dei imago 673 b
dei in nobis regnantis duo modi 188 b
dei locus quis 913 b
dei omnipotentia 876 a
dei opera inſcrutabilia 430 a
dei patris uoluntas 807 a
dei prædeſtinatio 739 a
dei promiſſa rata eſſe 555 a
dei relictionem, excęcationem dici 365 b

dei

dei ſermonum efficacia 658 b
dei uindicantis & miſerentis in ſcriptura appellationes 215 a
deo odibiles 424 b
deo quomodo omnia poſsibilia 125 a
deo rorum tribuendum 397 b
deum diligere quid ſit 377 a
deum excitare die ac nocte 107 a
deum futura quæ ardua ſunt prædicere 418 a
deum in iuitis nõ operari 652 a
deum in locis quibuſdam ſeparatis apparuiſſe, à ſanctis priſcis creditum 658 b
deum nos caſtigare 525 b
deum nobis habere opus 199 b
deum nos ubiq; præuenire 239 a
deum peccatores nõ audire quid ſignificet 343 b
deum per ſemetipſum iurare 17 b
deum perſonas non intueri 426 b
deũ ſpecie & figura carere 310 b
in Deum ſolum proprie confidẽdum 774 a
à Deo quæ petenda 193 a
abſq; Deo nihil rectè facere poſſumus 656 a
de Deo quædam cognoſci poſſe, quædam non 422 a
à Deo ratio non exigenda 777 a
defunctorum auxilia 199 a
defunctos peccata ſequuntur. 733 a
deſertor ſpiritus 843 a
dextera Dei Chriſtus 383 b
διάβολος 745 b
diabolus princeps poteſtatis aeris 625 b
diabolus mundi rector 37 b
diabolus unde dictus 12 a
diaboli arma 194 b
diaboli corpus, infideles 842 a
diaboli erga homines propinatio 844 b
à diabolo qui cibum petat 113 a
diaconi preces 450 b
didrachma ſoluitur 55 a
diapſalma 848 a
didymus 411 a
dies futurum ſeculum 472 b
dies hominis 496 a
dies malus 648 a
dies pro calamitate 918 a
dies pro felicitate 834 a
dies mali 642 b
diei ignoratio nouiſsimæ, utilis nobis eſt 700 b
diei malitia 21 b
dierum obſeruatio, idololatria 610 a
digitus Dei quis 194 a
dignitas à fide non abarcet 484 a
dij homines dicuntur 378 a
dij marini 860 a
dijudicationis donum 536 b
dilectio omnium mandatorum caput 382 b
dilectio pro maxima fide 275 b
dilectionis ſpecies duæ 196 b
diligendi omnes 18 b
diluuij exemplum quid deſignet 232 a
dina ab Emmare ſtuprata 916 a
διόπερ 664 b
dionyſius Areopagita 207 a
δίφθεραι 12 a
diſcordia doctorum offendit diſcipulos 393 b
diſcipuli perfectio præceptori optabilis 497 a
diſcipuli uirtus præceptorem ornat 559 b
diſcipuli an præceptoribus ſuperiores 30 b
diſcipuli duodecim, iuxta numerum duodecim tribuum electi 28 a
diſcipulorum alacritas, præceptoris gaudium 549 a
diſcipulis cur à Chriſto iniunctũ ne quem ſalutarent per uiam 186 b
diſcipulis non grauis imponẽda moles 26 b
diſpenſator quis 237 a
diſputatores 488 a
diſſidium quandoq; bonum 31 a
δίγνωμον 779 b
dies quis 237 a
dies cur Abraham in auxilium inuocet, ac non potius Lazarũ 226 b
dies omnis homo à Deo factus 736 b
dies quomodo uirtute præditus 61 a
diuitum paſcua, pauperes 887 a
diuina captu noſtro maiora 455 a
diuitiæ Chriſtianorum 576 a
diuitiæ iniuſtitiæ quæ dicantur. 223 a
diuitiarum amor, mons in ſcripturis 12 b
diuitiarum amorem nos à Deo abalienare 20 b
diuitiarum contemptus doctorẽ decet 28 b
diuitias non comitari uitæ lõgæ uitatem 200 b
diuitias non obeſſe, ſed earum ſollicitudines 177 a
diuitias terrenas Chriſtus minimum uocat 124 b
diuitijs quomodo ſit utendum 580 a
docentes à diſcentibus paſcãtur. 301 b
doctrina 468 a
doctrinæ Chriſtianæ forma 440 b
doctrinæ ſpiritualis uarij modi 850 b
doctrinam Domini quando quis teneat 336 b
doctrinæ omne tempus aptum 182 b
doctrinæ uariæ 827 b
doctor & factor 297 a
doctor fide dignus eſto 540 a
doctor quis conſtituendus 282 a
doctor ſit talis, quales diſcipulos eſſe poſtulat 718 a
doctoris officium 550 a
doctores etiamſi corruptæ uitæ non contemnendi 72 a
doctores honorandi 702 b
doctores populi paucis contenti ſint 513 a
doctores quæſtuarij 287 b
doctores uani 513 a
doloris filij peccatores 911 b
dominica dies 265 a
dominica cœna conuictus 524 a
dominus à faſtu alienus 296 b
dominus cur Nazarenus dictus 283 b
dominus in ſcripturis fluuius dictus 844 a
domini facies 849 a
domini fratres & ſorores 43 b. 513 a
domini templum 846 b
dominum diligere quis dicatur 382 a
dominorum erga ſeruos munus 687 a
domus Iacob 150 a
domus populus 775 b
domus quid ſignificet 213 a
donec particulæ uis 542 a
donec perpetuitatem ſignificare 59 a
donec quid ſignificet 5 b
donec in ſcripturis non adimere ſubſequentia 96 b
donec ueniã, quomodo exponitur 415 a
donum, operatio & miniſterium eadem 526 b
donum & uictimam differre 796 b
dormiens & mortuus differunt 642 b
doſitheus Samaritanus 75 b
duodecim euangelium 146 b
δύναμις 421 a

ũ uer-

E

ἤ uerbum 501 a
ἤ coniunctio ibid.
ebrietas 701 b.905 b
ebrietas mala 473 a
ebrietas sancta 253 b
ebrietatis mala 502 b
Ecclesia 485 a.675 a.694 a
ecclesia concordiam & coniunctionem significat 597 b
ecclesia corpori persimilis 527 b
ecclesia domus Dei 843 a
ecclesia domus paracleti 101 b
ecclesia gentium 891 a
ecclesia mirabilis 130 b
ecclesia sumus omnes 358 a
ecclesia, templum Dei 629 b
ecclesiæ caput Christus 358 a
ecclesiæ ædificatio quomodo super Petrum 51 a
ecclesiæ precum efficacia 553 a
eclipsis in morte Christi innaturalis 92 a
ἐκτρωμα 539 b
ἐγκαινίζω 808 b
εἰδωλεῖον 511 b
Electio Dei 321 b
electionis Dei incomprehensibilis ratio 454 b
electorum sigillum 743 b
eleemosyna quomodo danda. 18 b
eleemosyna quō ociosis pauperibus sit danda 712 b
eleemosyna uirtutum summa. 548 a
eleemosynæ etiam à pauperibus exiguntur 828 b
eleemosynarum fructus 579 a 761 b
elementa mundi 604 b
elias cur in monte cum Christo uisus sit 53 a
elizabeth 147 a
euzabeth una filiarum Aaron. 150 b
eloquentiam Paulus non magni facit 499 a
Emanuel 5 b
ἐμβατεύειν 681 a
ementes & uendentes non semel à Christo è templo eiecti 287 b
emmar 516 a
Encryphias 519 a
ἐναργὴς 763 a
ἐνδελεχισμὸν 228 a
ἐνεργὴς 763 a
enotia 897 a
ἔνστασις 719 b
ἐντρεφόμενος 727 a
ἐορτάω 896 b
ἐπανένω 539 b

Epaphras 756 a
epaphroditus 651 b
ἐπαφρόδιτος 412 b
ephesus 620 a
ephraim quid 511 b
ephraim tribus 902 b
ἐφ' ἑαυτὸ ἄνεμος 816 b
ἤπιος 693 a
ἐπιφάνεια 739 a
episcopatus unde dictus 722 b
episcopo omnis quæstus turpis. 755 b
episcoporū munus quale 256 a
ἐπίσκοπος 799 a
epistolarum conditio 688 a
ἐπιστομίζειν 756 a
ὡς ἕκαστος ἐτοῖμος 792 b
ἐργασάμενος 426 a
ἐρίθεια 426 a
errorum autores dupliciter puniendi 733 a
eruca uermis matutinus 870 a
Esaiæ locus explicatus 5 a
esaiæ testimoniū de uirginis partu contra Iudæos 5 b
& pro enim 151 b.337 b
ethnicorum stultitia 459 b
ἔτι particula 732 a
Euangelista diaconus 493 b
euangelistæ quatuor 1 b
euangelistarum concordia 2 a
euangelistas in præcipuis nequaquam discordare 141 a
euangelistas nō omnia scripsisse 323 a.336 b
euangelistas omnes unum spiritū mouisse 270 a
euangelistas pauca ex multis scripsisse 250 b
euangelium 292 a
euangelium etiam prophetis antiquis notum 418 a
euangelium de quibus dicatur. 418 a
euangelium infidelibus contectū 563 a
euangelium lux 13 a
euangelium quibus salutiferum. 421 b
euangelium quid 1 b
euangelium pro fidelibus 516 a
euangeliū, sermo ueritatis 671 b
euangelium seruatur 183 a
euangelij annunciationis difficultas 487 b
euangelij & legis differētia 560 a
euangelij gratiam ad omnes pertinere 419 a
euangelij gratuita annunciatio laudabilis 514 b
euangelij præco mercedem accipiat, non qui ocio torpeat 515 a

euangelia 402 b
euangelia cur conscripta ibid.
euangelia cur quatuor 1 a
euangeliorum comparationis ratio 97 a
εὐαγγελισμός 778 b
eucharistiam indigne sumentes. 810 b
εὐδοκίαι 621 b.457 b.707 a
εὐδοκεῖσθαι 693 a
eunomius 290 a.308 b.365 a
eunuchorum differentiæ 60 a
εὐσεβεῖν 729 a
eutyches 276 b
ἐξανάγασις 817 a
excæcare Dei 563 a
excæcatis miserius nihil 253 b
excedere pro peccare 911 b
excellentia bona 842 b
excutere pulueres 19 a
in Exemplum ponere 890 a

F

Facies Dei in scripturis 849 a. 877 a
faciei obscuratio, pallor 20 a
facie ad faciem agnoscere 532 b
fames Hierosolymirana 248 a
fames non aliunde q̄ à Deo 76 a
Fermentum 41 b
fermentum quid 50 b
fermentum Pharisæorum 198 b
fermentum uetus 500 b
fertilitas terræ Deo referenda accepta 786 b
festiuitates & conuentus differunt 896 b
festorum Iudaicorum significatio 322 b
Ficus quare à Domino execrata 128 a
ficus typus sygnagogæ Iudaicæ. 66 a. 128 b
fici humiditas 128 b
fidelis cum infideli matrimoniū non ineat 506 b
fidelis & prudens rarus 79 a
fideles perfecti 491 a
fideles simul omnes, ecclesia 482 a
fides à Deo est 485 a
fides Dei donum præclarū 316 b 467 b
fides duplex 477 b
fides fiduciam nobis parit 631 b
fides, fundamentum est 785 a
fides in futuro seculo non erit. 340 a
fides legem non destruit, sed statuit 433 a
fides lege antiquior 606 b
fides libera est 556 a
fides, mentis sepultura 881 a
fides orationis basis 234 a
fides periculis confirmatur 692 b

fides

fides pro scuto 649 b
fides quō nobis prosit 435 a
fides recta unde 328 a
fides seruorum 646 b
fides sola num iustificet 309 a.381 a
fides testamentum lege antiquius 607 b
fidei descriptio 812 b
fidei est recipere inuisa 411 a
fidei lorica & thorax 701 b
fidei ueræ efficacia 66 a
fidei uera unitas & unio 635 b
fidei uirtus 605 b
fidei utilitas 478 b
fidei Christum miracula sua adscribere 120 b
fidem absq; operibus nihil prodesse 22 b
ad Fidem accipiendam nos etiā conferre 468 a
fidem in Christum non esse defecturam 250 a
fidem iustificare 432 b. 840 b
fidem solam ad beatitudinem nō perducere 479 a.779 a
fide ac prudētia in diuinis quoq; opus esse 205 a
fide promulgata prophetiæ euacuantur 533 a
filius Dei semper seminat 176 a
filius hominis 168 b
filius quō audiat à patre 383 a
filius quomodo sit in patre 376 a
filij & spiritus communio 418 b
filij exaltatio, patris gloria 658 b
filij thalami 102 b
filij quomodo parentum peccata luant 339 a
filio à patre omnia subiecta. 542 a
filio eadem cum patre potestas. 376 b
filium etiam mittere spiritum 384 b
filij regni Iudæi 24 a
flagella 104 a
fimbriæ coccineæ 72 a
flumina homines lædentes 23 a
flumina pro sanctis apostolis. 851 a
in Fluminibus esse quid 876 b
fluuius in scripturis Dominus dictus 844 a
fluuiorum tellu 850 b
Fornicātes se inuicem iniuria afficiunt 574 a
fornicatio 424 a
fornicatio ex crapula ferè oritur. 503 a
fornicationis immunditia 504 a
fortis quis, & quæ uasa eius. 105 a

Frater quomodo castigandus. 57 a
fratres quomodo arguendi 57 a
fratres Domini 513 a
cum Fratribus non contendendum pro temporalibus 200 b
fraternitas 469 a
fraternitatem peccatum non dirimit 486 b
frugalitas commendatur 49 a
frumenti reiectamenta 663 b
functionem suam quisq; strenuè obeat 468 a
futurorū cognitio maximè Dei propria 386 b

G

Gabaa ciuitas 928 a
gabriel quid 151 a
galgal 930 a
galgala 907 a
galilæa 13 a.284 b
galilæi semper seditiosi 259 b
gastrimargia 107 a
gaudium perpetuum ut paretur. 703 a
Gehenna unde dicta 30 b
gehennæ filius 73 b
gaza 47 a.247 a
genealogiæ Iudæorum 761 a
generatio in sacris literis 250 a
generationes quatuordecim, ubi tantum tredecim personæ 4 a
genes. locus explicatus 5 b
genitalium necessitas atq; honos 529 a
gentes cur electæ, & Israel repulsus 457 a
gentes cur saluatæ 461 b
gentes inexcusabiles 422 b
gentes in filiorum ordinem allectæ 49 a
gentes mare in scriptura appellatæ 811 a
gentes uolucribus cœli assimilatæ 897 a
gentium ecclesia 885 b.891 a
gentium populus brucho similis 893 b
gentiles canes dicti, & cur 48 b
gentiles insiti sunt 462 a
gentilium ac Iudæorum odium. 478 b
gentilium seruatio 478 a
gentilium stultitia 459 b
gladius quid designet 255 b
gladius, sermo fidei 31 a
gloria crucis 491 b
gloria Dei quæ sit 269 b.423 a
gloria res aliena 902 b
gloriari in Deo quis dicatur 433 a
gloriari quando nobis licebit. 554 a

gloriatio nostra 437 a
γνήσιος 754 b
γνωρίζω 630 a
Gomor 902 b
Græcia 549 b
græci mendacas 430 b
græcorum stultitia 459 b
grammatici 6 b
gratia 548 b
gratia quid 460 b
gratia Dei quandiu nobiscū maneat 830 b
gratia etiā per indignos efficax. 23 a
gratia ex baptismo 436 a
gratia maior delicto 437 b
gratia pacem præuenit 419 a
gratia peccatum abstulit 438 b
gratiæ Christi superexuberantia 438 b
gratiæ & meritorum discrimen. 1 b
gratia plena 149 b
gratiæ Deo agendæ 49 b.623 b
gratiarum actio 485 b.827 b
gratiosa 149 b

H

Habacuc uita & interitus 855 a
habenæ quid in scripturis designent 884 a
hæreses unde dictæ 678 b
hæreses schismata pariunt 678 a
hæreses unde oriātur 276 a.483 b. 522 a.680 b
hæresiarcharum potiones 844 b
hærerici amicitia fugienda 653 a
hæretici num occidendi 42 a
hæretici uafri & blandiloqui 22 b
hæreticorum doctrina peruersa 654 b
hæreticorum uariæ de Christo opiniones 657 a
Hebraica Christum in honore habuisse 143 a
helias & Ioannes idem scripti ministerium 33 a
hercules à balena deuoratus. 862 b
herodes 104 a. 111 b
herodes cur Iesum uidere gauisus sit 260 a
herodes quid proprie 45 b
herodes unde 6 a
herodis filij 9 a
herodiani qui 70 a.117 a.104 a
Hiatus quid 227 a
hierosolyma cur Libano mōti assimilata 845 b
hierosolyma lerna malorum. 123 a
hierosolymorum bellum & desolatio quando cœperit 134 a

Mmm hieroso-

hierosolymorũ ciuitas funditus subuersa 133 a
Hierosolymitani scribæ & phari sæi reliquis uenerabiliores 47 a
Hierusalẽ ciuitas sanguinũ 888 a
hierusalem fluuiorũ tellus 850 a
hierusalem habitaculum leonũ. 887 b
hierusalem spiritualis 824 b
hierusalem ueteris uenatio 888 b
Hodie 782 b
hodie & cras ut intelligatur 212 a
hodie pro semper 777 a
homicidium 504 a
homicidium ex inuidia 444 a
homicidium maximè proprium malum diaboli 335 b
homo animalis 492 b
homo ex duobus componitur. 444 b
homo exterior & interior 565 a
homo, mortalis 415 b
homo nouus 683 b
homo omnis omniũ naturæ particeps 189 a
homo seipsum exploret 617 b
homo spiritualis 492 b
homo uetus, malitia 439 a
homines quomodo Deo comparati mali 22 a
hominum cur nullus bonus 60 b
hominum tres ordines 214 b
honorare quid sit 729 a
honorandum inuicem 469 a
hormus 897 b
horrea diuitiarum nostrarũ sint pauperum uentres 201 a
hosanna 65 a. 127 b. 360 b
hospitalitas 469 b
hospitalitas apud Iudæos in precio 89 b
hospitalitas quatenus ueneranda 191 b
hospitalitatis cõmendatio 45 a. 826 b
hostibus bene precandum 469 b
Humanum modicum 518 b
humiliari quid 214 a. 368 a
humiliatio quid Paulo 593 b
humilitas doctorem decet 28 b
humilitas quanta 121 b
humilitatem ueram non in uerbis, sed in animis cõsistere 716 a
Hydriæ lapideæ 285 b
hypocrisis 298 b
hypocritæ qui 19 a
hypopia 516 b
hyssopus cur in aspersione populi assumptus 803 a

I

Iacobus ab Herode occisus 73 b
iacobi duo 28 b
iacula in scriptura 851 a
iarim quid 922 b. 932 b
iason 484 a
Idololatriæ uanitas 909 b
idolothyta 510 a
Ieiunij uis 55 a
ieiunij uirtus in dæmoniacis. 121 a
iesua 2 a. 149 b
Iesus 149 b
iesus quando prædicare incœperit 13 a
iesus saluator & Deus 5 a
iesu faciem uidere 54 a
iesu nomen Hebraicum 2 a
in Iesu nomine quicquam agere, est Iesum inuocare 685 b
iesus filius Naue 2 b
Ignis à Deo dæmonibus paratus 82 a
ignis inextinguibilis 122 b
ignorantiæ malum 734 a
Illyricum confinium Bulgariæ. 479 b
Imago cœlestis 546 a
imago Dei 673 b
imago terreni 546 a
imber matutinus 914 a
ἰμείρομαι 693 a
immaturæ mortes propter indignè sumptum Christi corpus. 525 b
immisericordem raptorem esse. 82 a
immundus uita non uerè fidelis. 292 a
immundũ sua natura nihil 475 b. 520 a
imperata quomodo perficienda. 22 a
imperiorum alternatio 708 b
impietas derelictionis Dei causa 424 a
impietas & iniustitia differunt. 422 a
impietas pro iniustitia 832 a
improbi è medio tollendi 501 b
imprudenter offusi non curandi 55 b
impuritas duplex 571 b
impuritas seu immunditia 442 a
impuritatis fructus ignominia. 441 a
impurus nemo sanctus 552 a
in præpositio, filio etiam tributa. 766 a
in pro per 706 b
ἴνα 339 b
inanimis in scriptura uox tributa 843 a
incorrigibiles punire, ad ecclesiæ ædificationem pertinet 595 b
incredulitas condemnatio 292 b
incredulorum uerba 289 b
increpatio importuna nihil ædificat 477 a
increpationum modus 557 b
indignatio 868 a
erga Indociles non decet austeriores nos esse 116 a
indurare Dei 455 a
inferi 547 b
infernus quid 227 a
infidelibus euangelium contectũ est 563 a
infidelitatis origo 311 a
infidelitatem unius pluriũ euincere fidem 183 a
infidum baptizari impossibile. 332 b
infirmitas 497 b. 594 b
infirmorũ scandala uitranda 512 a
inflatio 553 b
iniuriam pati melius quàm inferre 502 b
iniuria afficiẽs publicanus & gentilis 57 b
iniuriæ ferendæ 30 b
inimicitia omnis à nobis cœpit. 675 b
de Inimicis quomodo ulciscendum 336 b
iniusticia & impietas differunt. 422 a
iniustitiæ obedire 426 a
inopi iniurius Deo uim infert. 832 b
insania Pauli sancta 567 b
insipientes lunæ instar mutari. 54 b
insitio naturæ non est, sed fidei. 462 b
insufflare 882 a
intellectus noster quando tumultuatur 832 a
intelligens 188 a
intercessio sanctorum 48 b
interitus nostri causæ 71 b
interpellare Christi quod sit 452 a
interrogantibus maligne, non respondendum 67 a
inuideamus quibus 528 a
inuidia est passio, nõ actio 504 b
inuidia inter pares 657 a
inuidia quæque obscurat bona. 110 b
inuidiæ malum 424 a
ab Inuidis bona nostra occultanda 180 a
ab Inuito quicquam accipere, circumuentio est, siue defraudatio 593 a
ab Inuitis accipere, grauamen. 711 b

inuocatio sanctorum 820 a
inutilis redditur qui à bono diuertit 431 a
Ioannes quid 270 a
ioannes Baptista cur à Deo missus 9 b
ioannes Baptista cur angelus dictus 32 b. 273 b
ioannes baptista Elias 54 a
ioãnes & Helias idem sortiti ministerium 33 a
ioannes Baptista cur lucerna ardens 310 a
ioannes cur miserit interrogatũ. 173 a
ioannes puer cur in desertum abierit 154 b
ioannis indumentum cur ex pilis camelorum 9 b
ioannis Baptistæ interitus 44 a
ioannis baptisma quale 97 b
ad Ioannem tres ordines accedẽtes 160 a
ioãnes Euangelista unus ex duodecim 1 b
ioannes quando & ubi euangelium scripserit 1 b. 270 a
ioannes contemplatiuus 408 b
ioannes cur in sinu Domini recubuerit 371 b
ioannes quomodo cognatus Domini fuerit 270 a
ioannes uirgo ibid.
ioannes à Traiano interemptus. 63 b
ioannis locus explicatur 7 a
ionas quid Hebr: 872 b
ionas in mare deiectus 862 b
ionæ mysterium 857 a
ionæ prophetæ signum 50 a. 195 a
ionæ prophetia 856 a
ionæ uita 872 b
ioppe quid Hebræis 871 a
ioseph cur Mariæ uir dictus 4 a
ioseph & Cleopas fratres fuerũt. 600 b
ioseph num iustus uolens dimittere Mariam 4 b
ioseph ut fuerit filius Iacob & Heli 161 a
ioseph filius Dauid & quomodo 5 a
ioseph filij 816 b
iosephi genealogia cur à Matthæo, & nõ Mariæ posita 4 a
ioseph uxorẽ cum liberis habuisse à Theophylacto ostenditur 93 b
ioseph Arimathæus 244 b
iota quid designet 15 b
Ira 868 a
ira iusta 16 b
ira mala bestia 236
ira sine peccato 638 b
irã Dei in hoc seculo, differre ab ea quæ erit in futuro 421 b
iracundi fœdi 531 b
Isaac typus Christi 402 b
isaac uerbo Dei formatus 454 a
Ismael quod ab hæreditate excludatur, non à persecutione, sed à Dei uoluntate initium cœpit 613 a
Ismaelitæ ex Abraham per naturam, non per fidem 435 a
israel cur repulsus 457 a
israel duplex 152 b
israel redimi quid 266 b
israel tribus 902 b
israelis reliquiæ 456 a
Itabirium mons 908 a
Iubileus annus 338 a
iudas 557 a
iudas quid 172 b. 210 b
iudas cur in Apostolum electus. 104 b
iuda tribus 902 b
iudæ mors 70 b. 89 b
iudę cur pecuniarum administratio commissa 360 a
iudæ duo 28 b. 84 b
iudaicæ obseruationes fabulæ aniles 727 a
iudæus quid 91 b. 427 b
iudæi canes uocati 49 a. 662 a. 651 a
iudæi cur filij dicti 48 b
iudæi cur unum uinctum dimittebant 399 b
iudæi generatio praua 38 a
iudæi mundus dicuntur 394 a
iudæi plurimum à Deo honorati 429 b
iudæi quomodo Romanis tradi ti 402 b
Iudæi quomodo à lege liberati. 441 b
iudæi populus inobediens 460 a
iudæi primùm à Deo electi, postea ingrati, & ob id iustè damnati 431 a
iudæorum & gentilium odium. 478 b
iudæorum baptismi uarij 800 a
iudæorum duę perditiones 245 a
iudæorum erga Christum inuida 324 b
iudæorum erga uxores inhumanitas 123 a
iudæorum genealogiæ 761 a
iudæorum morositas 33 a
iudæorum nobilitas 453 b
iudæorum prostrationis causa. 395 a
iudæorũ rabies ac malignitates. 694 b
iudæorum seruatio 478 a
iudæorum spes 794 a
iudæorum tria festa 322 a
iudæis gentes debent 480 b
aduersus Iudæos Dei ira 694 b
iudicium quid 36 a
iudicium Dei pro foribus 518 a
iudiciũ peruersum quomodo fiat 833 a
iudicij futuri seueritas 496 b
iudicium sequitur misericordia. 74 a
in Iudicio non contendendum. 17 a
iulianus 125 a
iuranti frequenter non adhibenda fides 18 a
iuris nostri non sumus 504 b
iustè pro utiliter 543 b
iustificatio non ex operibus legis 432 b
iustificationes 247 b
iustitia 154 a
iustitia, clementia 579 b
iustitia cum superbia hominẽ facit infirmum 234 b
iustitia Dei ad omnes per fidem peruenit 432 a. 457 b
iustitia omnis uirtus 16 a. 475 b
iustitiæ arma sinistra & dextra. 570 a
iustitiæ fames & sitis 14 b
iustus 154 a
iusti dij 42 b
iustorum animæ in manu Dei. 25 a
iustorum inter se differentiæ. 544 b
iuuenes sint sobrij 758 a

L

Laborare opus spiritus 699 a
laboribus non semper intendendum 112 b
lachrymæ fons Iacob 301 a
lagenæ in scriptura designatio. 901 b
lampadum designatio 79 b
lana cur in aspersione populi assumpta 803 b
languor 13 b
lapis quis 230 b
lapides pro gentibus 10 b
latere pro ignorare 826 b
λατρεύω 419 b
latronis indicia 345 b
latrones qui 128 b
latronũ crucifixorum adumbratio 92 a. 142 b
laurus Apollini dicata 906 a
lazari resuscitatio 354 a

lectio quid 554 a
legalia inter se cõuexa sunt 613 a
legati nihil mali patiantur 650 b
legio quid 88 a
legisperiti 196 b
lemma quid 832 a. 874 b
leo in scriptura quid designet. 912 b. 886 b
leonum catuli 886 b
lepra morb. immedicabilis 166 a
leprosi decẽ quos designẽt 230 b
leprosi cur se sacerdotibus ostendere præcipiuntur 230 b
leui trib. immunis à tributis 55 b
leuiathan 54 b
leuitæ 514 a
lex 384 a. 838 a
lex an uoluntas Dei fuerit 467 a
lex à natura perfici non potuit. 11 b
lex animã nõ sanctificabat 604 a
lex est suipsius dissipatrix 613 a
lex futurorũ bonorũ umbra 805 a
lex & mandatum differunt 443 b
lex, Genesis liber 537 b
lex in quem finem lata 871 b
lex iustificãdi uim nõ habuit 432 b
lex, maledictionis causa 606 b
lex pędagogus ad Christũ 608 b
lex peccatum quõ auxerit 438 a
lex peccati robur 547 b
lex pro iustitia 11 a
lex spiritualis 443 b
lex naturalis 274 b
lex omnis scriptura 350 a
lex quõ à Christo adimpleta 15 b
lex superflua 426 b
lex uetus 292 a
lex uniuersum uetus Testamentũ 612 a
legis & euangelij differẽtia 560 a
legis ferendæ causa 608 a
legis impletio, proximi dilectio 472 a
legis infirmitas 802 b
legis iustificatio in nobis finem nacta 446 b
legis opera non iustificare 840 b
legis seueritas 560 b
legis ueteris mira mutatio 568 a
legis utilitas 443 a
legem plantationem esse Dei, ideoq; non eradicatam 47 b
à Lege nihil excidere quin fiat. 225 b
in Lege impossibile est iustificari 458 a
lege non existente, non imputari peccatum 443 a
leges quatuor 445 a
leges uariæ à Deo hominibus datæ 286 b
libanus idololatriq officina 876 b
libanus mons 876 b. 845 b
libanus pro ecclesia bene fragranti 846 a
liberalitas 468 b
libertas Christiana 615 a
libertas euangelica 562 a
libertas nostra ex charitate 640 b
libertas spiritus 155 a
liber uisionis 875 a
liber uitæ 666 b
libri sacri plurimi ob Iudæorum negligentiam desiderantur 9 a
liberorum munus 686 a
liberi arbitrij potestate non abutendum 519 b
liberi arbitrij assertio 52 a. 107 b. 219 b. 244 a. 310 b. 317 b. 321 a b. 370 b. 455 a. 456 a. 504 b. 626 b. 659 b
libertus 507 b
libidinẽ ex temulentia nasci 643 a
libyes populi Phud dicti 890 b
ligare & soluere 57 b
linguarum multiplicitas 534 b
linguarum & propheriq discrimẽ 533 b
liueræ uetustas 442 b
locustæ 10 a
locustæ Christus assimilatus. 893 b
locustarum natura 98 a
λόγος 606 a. 780 b
λογεῖον 901 b
λογίαι 548 a
λογίζομαι 581 a
longanimis 531 a
longanimitas 672 b
lõganimitas Dei nequiores nos efficit 455 b
lõganimitas & mansuetudo differunt 616 b
longanimitatis cõmoditas 633 b
loqui quomodo dicat Abel 813 a
lorica fidei 701 b
lucas euangelista 689 b
lucas euangelista unus ex septuaginta 1 b
lucas Pauli discipulus 1 b
lucas quando suum euangelium scripserit 1 b
lucricupiditas latronum morbus 65 b
luctus peccantib. conuenit 925 b
lugentes qui 14 a
lugere iuuandi species 56 b
lumbus pro uirili robore 886 b
lumbi qui intelligantur 648 b
lumbos constringere 882 b
lunaticus sanatur 54 b
lunatici pro dæmoniacis 13 b
luporum Arabicorum celeritas. 835 b
lutum pro legalibus sacris in scripturis 893 a
lucis filius 641 b
lux 15 a
λύτρωσις 673 b

M

Macedones, Thessalonicenses. 576 a
macedonius 377 a
macedoniani 273 a
macedoniani confutantur 385 b
macedonius 290 a
maculæ 644 b
madianæus quid 849 b
magi cur uenerint 6 a
magdalenæ tres 136 a
magistratus esse iudicare 425 a
magistratuum utilitas 471 b
magnetis natura 317 a
maiorum uirtus 738 a
mala omnia nobis à Deo inferri quomodo 210 a
malè agere quid sit 212 a
maledictio qnomodo à nobis ablata 607 a
malitia 760 a
malitia infans 535 b
malitia sibi non constat 400 b
malitiæ spiritus 38 b
malignitas 424 b
malus 500 b
malum pro diabolo 18 a
malo non resistendum ibid.
malum ex animo audiendũ 468 b
malorum consuetudo fugienda. 17 a
malorrm operum gradus 494 b
mãlos neq; à natura, neq; à Deo esse 40 a
mammona 20 b
mandatum magnum in lege 71 a
mandatum à lege differre 443 b
mandata 147 b
mandata minima 16 a
mãducare in gloriam Dei 520 b
manichæorum error confutatur 11 b. 47 b. 254 a. 274 b. 276 b. 291 a. 302 b. 310 b. 322 a. 347 b. 450 a 399 a. 440 a. 443 b. 541 a. 563 a. 597 b. 615 b. 661 a. 312 b
manna 12 a
manna quid 316 a
mannæ mysterium 576 b
mansuetudo & lõganimitas differunt 616 b
mansuetudinis cõmoditas 633 b
manus 117 a
manus pro diuina potẽtia 856 a
manus puræ 721 a
maranatha 550 a
marcus quando suũ euangelium conscripserit 1 b. 97 a
marcus euangelista unus ex septuaginta 1 b. Petri discipulus ibid.
marci euangelij character 97 a
mare pro gentibus in scriptura. 851 a. pro præsenti uita 42 b
maris cor 864 a. sinus 227 a
in Mari esse quid 876 b
margarita ut nascatur 42 b
maria 151 a
maria Iacobi Deipara cur dicta. 265 b
maria domum reuertitur parturiente Elizabet 152 b. cur desponsata 4 b. cur Ioseph patrẽ Iesu dicat 158 b
maria quare conuersa retrorsum 409 a
maria quare θεοτόκος dicta 345 a. è qua tribu 150 b
mariæ tres ungentes Dominum 174 b
mariæ quatuor 405 a
marcellus hæresiarcha 320 a
marcelli Galatij hæresis 657 a
marcion 291 a. 657 a
marcionitarũ error 302 b. 322 a. 404 b. 443 b. 543 a. 563 a. 598 b
mariti atq; uxoris agglutinatio. 469 a
martha quid designet 191 b
marthæ hæsitantia 354 a
massseliani hæretici ocio dediti. 315 a
mater Iesu nouerca dicitur filiorum Ioseph 144 a
matrimonium fidem nihil impedit 482 a. preciosa res, sed non sancta 823 a
matrimonium tutius 504 b
matrimonij curam Deus in primis habuit 643 b
matrimonij difficultas 60 a. nexus, cœlibatus libertas 508 a
matrimonij uoluptas breuis. 508 b
matthæus binominis 102 a
matthęus euãgelista unus ex duo decim 1 b. quando suum euangelium conscripserit 1 b
matthæi locus explicatus 5 b
matthæũ hebraico idiomate suũ euangelium conscripsisse 1 b
matthiæ quomodo apparuerit Christus 539 a
matutinus imber 914 a
matutinæ pluuiæ terra cur indiga ibid.
Medi contra Nineui bellum gesserunt 879 a
mel agreste 10 a
melchi, rex 790 b
melchisedec quomodo semper uiuat 792 a
melchisedec typus Christi 790 b
membra citharæ instar 442 a
mẽbra inuicem opus habet 529 a
membrorum bona & mala communicabilia 529 b
mẽbrorũ inferiorũ ordines 529 a
μεμονωμένη 729 a
mendacium maximè proprium malum diaboli 335 b. prohibetur 638 b
mens nostra innouanda 464 b
mentem esse lampadem 79 b
mente inuersa uolentẽ sequi Christus non recipit 185 a
mente perfectus 535 b
mensas plenas nummorum habentes 128 b
meritorum & gratiæ differentia 1 b
messionis trinæ symbolum 289 b
μήνωσις 745 a
messis quid designet 28 a. 107 b.
μετάνοια 868 b
μετριοπαθεῖν 781 b
metus duplex 472 a
Michææ percussus 66 b
micheæ locus explicatus 6 b
μικρὸν ὅσον ὅσον 812 a
militaris ordo auri mancipium. 394 b
militares insolertiæ 142 a
minimus in regno 16 a
minima mandata 16 a
miracula aut in uerbis, aut in rebus sunt 531 a
misericordia in quib. cõsistat 14 b
misericordiæ opera spiritualia. 82 b
misericordiã fides sequitur 74 a
misericordiam impartiri, summa Dei gloria 456 b
μισοπαιδαγωγοσοφία 771 a
mites qui 14 b
Modius occultans lucem gastrimargia 107 a
mœchia & scortatio differunt. 17 a
mœror immodicus etiam hominem perdit 558 a
molles 502 b
monogamia 59 b
monumentum in propinquo & nouum 406 b
mons superba mens 129 a
montani hæresis 535 a
morbus 13 b
morbi initium facilè curari 184 a
morbi corporales, milites Dei. 24 a. ex uoluptatibus 618 a
morbos ex peccatis nasci 305 b
mori peccato quid sit 438 b. pro ueritate, gloria Dei 363 a
de Morientib. nõ dolendũ 699 b
mors 547 b
mors Christi quasi quædam peregrinatio 137 a
mors contemnenda 30 b
mors in baptismate 742 b
mors lapsus à fide 474 b
mortis metus, maxima seruitus. 774 b
mortis regnum quandiu durarit. 253 a
mortem cur appellarit Christus somnum 352 b
mortalitas ex peccato est 440 a
mortificatio duplex 682 b
mortuus, qui malas cogitationes non confitetur 185
moses Christi typus 857 a
moses & Helias cur in monte & quid cũ Iesu collocuti sint 53 a. 119 a
mosis splendor 561 a
mulier ex uiro, uir per mulierem. 522 b
mulier uiri gloria 522 a
mulieri priuatim docere permittit Paulus 482 a
mulierum commendatio 752 b conditio 408 a. genealogia non posita 4 a
muliebris cõstantia ac fides 405 a
mundus 274 b. 377 b
mundus, praua opera 648 a
mundus quid in scriptura 819 b
mundus Iudæi dicuntur 394 a
mundi partes quatuor 1 b
mundo nihil immundum 23 a
mundi qui 14 b
murmurare, ingrati est 659 b
mutuum quid 18 a
myrrha quid designet 7 b
myrtus Veneri dicata 906 a
μυστήριον 645 a
mysteriũ Christi prędicatio 491 a
mysterium maximum 677 b
mysteria Dei non temerè spargenda 496 a
mysteria nosse quib. datũ sit 106 a

N

Nabuchodonosor 536 b
nabuchodonosor Chaldæorum rex 835 a
νάρδος 764 b
nardus pistica quid 136 a
nathanael legisperitus 283 b
natura humana nõ nisi per Christum sanari poterat 444 a. humana infirma 396 b
natura nihil deforme 529 b
naum quid 884 b

nazareth 151 a
Negociatio latrocinium 213 a
nephthalim 13 a
nequitia 424 a
nero 654 a. Antichristi figura 708 a
neſtorius 276 b. 294 b. 317 a. 330 a. 344 b. 210 a. 350 b
Nicodemus nõ perfectè credidit. 289 a
nitiue urbs 856 a. ciuitas ſanguinum 888 a. habitaculum leonũ 887 a. demerſa 895 a
nouatiani 141 a. 593 b
noui Teſtamenti præſtantia præ lege 560 b
nudus homo 658 a
nuptiæ auxilium uitæ mortalis. 246 b. donum Dei 505 b

O

Obedientia duplex 96 a
obiurgandi fiducia, charitatis indicium 570 b
Ocium 730 b
Offendicula cauenda 55 b
Olea pro imagine iuſti 853 b
oleum ſacrum 111 b
oleum pro eleemoſyna 20 a
oleo reges inuncti 555 b
On Alexandria dicta 860 b
oncſimus 762 a
operarijs multis opus eſſe 286 a
operis boni neceſsitas 425 b. 640 a
opera miſericordiæ 82 b
operum malorum gradus 494 b
operũ rationem etiam apud Deũ haberi 705 a
in Operibus bonis non ſuperbiẽdum 229 b
opera & fidem mutuatim ſe iuuificare 343 b
oportet, cuẽtus ſignificatiuũ 247 b
Orandum quomodo 19 a
orationis Dñicæ expoſitio 192 a
orationis donum 450 b
in Oratione pernoctãdum 169 a
orationum utilitas 667 a. 765 t
origenes reprehenſus 82 a
origenis de Thoma ſomniũ 353 a. error 118 b. 227 a. 11 b. 545 b
ouis perdita 57 a

P

Pacifici qui 74 b
palæſtina inaquoſa 285 b,
palea quid in ſcrip. 160 b. 893 a
panegyris 896 b
panis σε πιστὸς 221 b. ſuperſubſtãtialis 19 b
panem in altari ſanctificatũ, corpus & carnem eſſe Dñi, nõ figuram 73 b. 85 b. 137 a. 318 b
panes cur à Domino multiplicati 45 a
panes propoſitionis 35 a. 168 b.
panes quinq; 113 a
pantheris in ſcriptura ſignificatio 912 b
parabola et eius partes quatenus inquirendæ 223 a. 388 a
in Parabolis cur loquatur Dominus 176 a
paracletus 379 b. 708 b
paralyſim ex peccatis eſſe 26 a
paralyticus ſanatur 305 a
parentes quomodo & quãdo relinquendi 13 b. 99 a. 125 a. 404 a
parentum munus 686 b
ob Parentes ignobiles non erubescendum 3 b
parœmia 388 b
partus dolores 387 b
paruuli qui dicti & quare 188 a
paſcha quare perfecerit Chriſtus. 84 b. quomodo olim comeſtũ 252 b
paſsionem ſuam cur Dñs prædixerit 238 a
paſtoris ueri munus 28 a
pater pro nobis aduocat 568 b quomodo ſit in filio 376 a. reſurrectionis autor 503 b
patris & filij eadẽ operatio quid notet 308 b
patris & filij uoluntas una, poteſtas una, iudicium unum 309 a
patientia 569 b. 705 b. Chriſtiano rum 436 a. opus fidei 707 a
patientiæ & conſolationis Deus 477 b
patientiæ neceſsitas 755 b
paulinarum epiſtolarum excellẽtia 417 a. ſymbolum 713 a
paulus ad gentes miſſus 54 b. ad Iudæos cautè loquit 429 a. ante Neronem adductus 652 b. captiuus 688 b. cur electus, nõ itẽ Iudas 716 b. cur nomẽ ſuũ penè ubiq; epiſtolis ſuis adſcribat 417 b. cur ſeipſum laudauerit 583 b. cur teſtem Deum aduocet 652 b. cur Timotheum circunciderit 614 b. debiror 421 a. egens etiam cur nil à Corinthijs acceperit 586 a. etiam maiorib. apoſtolis par 591 b euangelij præco 676 b. in ſimplicitate, nõ in orationis ſplendore uerbum euangelij annunciauit 49 a. Paulus manibus operatur 550 a. nemini onerоſus 585 a. non omnia literis tradidit 521 a. quomodo Petro in faciem reſtiterit 903 a. ſemper mori paratus 543 a. ſpiritu agit 554 b. ut perſuaſerit 490 b
pauli animus 655 b. apud Athenienſes diſputatio 515 b. cædes 751 a. clementia 595 b. conſiliũ quale accipiendum 210 a. conſcientia pura 737 a. cum beſtijs pugna 543 b. depoſitum 739 b dicta diuina ſunt 505 b. epiſtolæ è uinculis ſanctiſsimę 670 a in Romanos beneuolẽtia 480 b in ſcribendo prudẽtia 420 b. infirmitates 591 a infania ſancta 567 b. mos 542 b. mos in diſputando 525 a. profectus 665 a. rapтus 590 a timor 490 b zelus 599 b
pauli Samoſateni hæreſis ſubuertitur 657 b 274 a 281 a
pauperes cur fratres Chriſti dicti 81 b dæmones 124 b. diuitũ paſcua 887 a. euangelizantes 32 b. non omnes humiles 124 a. ſancti 480 b
pauperes ſpiritu 14 a
paupertas auaris exoſa 225 a
Perſecutiones Chriſtianorum. 747 b
peccamus etiam ignorãtes 800 b
peccãtes quomodo arguẽdi 57 a
peccantib. & delinquentib. quarenus parcat Deus 856 a
peccatores canes 115 a. conſolandi 557 b. doloris filij 911 b
peccatum 911 b 125 a. 442 b. 443 b 444 b. 823 b cur lex dicaſ 445 a
peccatum in ſpiritum ſanctũ irremiſsibile 37 a
peccati lex in mẽbris 445 a. mors 439 a
peccati tanquam imperatoris mi les mors 438 b
peccati tyrannis per Chriſtũ extincta 447 a
peierare melius, quã ob iuramentum quid facere impium 44 b
per præpoſitio 272 b
pera quid deſignet 255 b
pericula fidem confirmant 692 b
pericula nõ temerè adeunda 13 a 30 a 35 a 558 b
periurium ubi licitum 112 a
per quem, etiã patri tribuit 773 a
perſecutio 40 b
perſecutionem patientes qui 14 b
perſonam Deus nõ accipit 602 b
peſtis non aliunde ꝙ à Deo 76 a
petrus à quibuſdam inſipienter excuſat 158 b. ad Iudæos miſſus 64 b. cur cadere permiſſus 138 b. pœnitentiæ exemplum omnib. 254 b. cur gladio percuſſerit 395 b
petrus præeſt orbi 415 b. practicus 408 b ſatanas 52 a
petri erga Chriſtum feruentiſs. ma charitas 46 a. negatio cur ſcripta 138 b 397 b
petro quomodo Paulus in faciẽ reſtiterit 903 a. præfectura omnium concredita 415 a
Phares & Zares myſterium 3 a
phariſaica diſciplina quomodo damnetur 132 a
phariſæus cur ob bonorum operum iactantiam cõdemnetur, Iob uerò coronetur 235 a
philemon 762 a
philippus Herodis filius 9 a
philoſophi fallaces 672 a
Photini hæreſis ſubuertitur 274 a 657 b
phylacterium ſuper manum & fimbriæ quid ſigneint 72 b
Pietas 727 a præferenda infidis parentibus 185 b quomodo quæſtus 734 a
pietatis prætextu non ſeditiones eſſe excirandas 298 b
pilatus unde Pontius dictus 89 a
pirata in ſcripturis 916 a
piſces cur à Chriſto multiplicati 45 a. duo qd deſignẽt 45 b 113 a
plauſtrum Domini 883 b
pluuia pro diabolo 13 a. pro doctrina 18 b
pœnitentia 606 a 159 b 785 a 867 b
polygamia Iudæis conceſſa 723 a
pontificis munus 775 a
porci qui 21 b 220 a
porcorum grunnitus ut compeſcatur 220 a (552 b
porta inferi, rẽratio intolerabilis
porphyrij ſophiſma 272 a
poſtremi qui 125 b
poteſtas omnis quomodo à Deo eſt 471 a
præcepta & conſilia in ſcriptura 698 a
præceptori diſcipuli perfectio optabilis 497 a
præceptoris gaudium, diſcipulorum alacritas 549 a
prædeſtinatio Dei 739 a
prædicandi officium 421 a
prædicantium ſermo quando feliciter currat 287 a
prædicationis uis 30 a
præputium duplex 428 b 429 a
præterita in ſacris ſcripturis pro futuris uſurpata 911 a
prandium cœnæ nomen cur accipiat 524 a
preces cur exaudire interdũ differat Deus 115 a. breues & crebræ faciendæ 19 b ocio & ſeceſſu opus habere 86 b. 113 a ueræ quomodo fiant 125 a
precum eccleſiæ efficacia 553 a
primas amare quid 63 b
de Primatu contentio diſcipulorum quomodo à Chriſto cõpreſſa 254 a primi qui 125 b
primitiæ noſtræ Chriſtus 567 b
prophetæ & phanatici diſcrimen 526 a
propheтę poſt Chriſti aduentum 530 a
prophetarum præſtantia 856 a
propitiatorium 799 b. arcæ 432 a
proſelyti 73 a 362 a
prouidentia Dei omnia gubernari 859 b
proximus noſter qui 109 a
proximi neceſsitati ſubueniendũ 469 b. utilitas quærenda 519 b
pſallendũ cur, & quomodo 643 a
pſalmi Dauid pro torcularib. inſcripti 322 b pſeudapoſtoli 551 b 559 b 562 a 565 a 584 a
Publicanus quis 167 b
pudor peccati fructus 441 a
puer 121 b
pueri in lecto queſcentes 192 b
puerorum natura 869 b
puluerem excutere 29 a
purgatorij aſſertio 199 a
puſillus grex quis 203 b

Q

Quadrans quid 17 a
quæſtiones curioſæ uitãdæ 156 a
quercus Nymphis dicata 906 a
quies Chriſtiano quærenda non eſt 660 b
quis quid ſignificet 459 a pro nullus 365

R

Raab figura eccleſiæ 3 b (86
rachel pro Bethlehem cur poſitũ Recipere 227 a
redargutio pro interrogatione 840 a
redimi Iſrael quid 256 b
regenerationem pro reſurrectione interdum accipi 61 a
regi in quibus obediendum 70 b
regina Auſtri 195 a
regnum 439 b
regnum cœlorum 23 a Chriſti primus & ſecundus aduentus 9 b uiolentum 836 b
regnum Dei 210 b. bonorum fruitio 21 b. uita euangelica 99 a
regnũ Dei quod, & quãdo Deus regnare dicatur 231 a
regnũ pro reſurrectione 85 b 16 a
repudiarium 17 b. 59 b
reſurrectionis conſideratio 131 b 538 a. 447 b 316 b. 317 a 540 b 71 a 543 b 317 b 664 a 407 b
rete trahentes qui 165 b
reuelatio maius q̃ uiſio 589 b prophetiæ ſpecies 533 b
Rhaca 16 b
rhama 8 b
rhetores populi ductores 491 a
Romæ magnificentia 421 a
ad Romanos epiſtola cur ordine prima 417 a
Ruth figura eccleſiæ 3 b

S

Sabbatum quid 103 b 168 b. quomodo colendũ 305 b requies 779 a
ſabbata Iudæi dies hebdomadæ appellitant 407 a
ſabellius Libes refellit 96 b. 271 a 375 b. 377 a. 393 b. 657 b
ſabet 235 a
ſaccus 98 a. pœnitentiæ ſymbolũ 33 b
ſacculus quid deſignet 255 b
ſacerdotes angeli dicti 598 b. à ꝓpheтia creati 718 a. etiamſi mali ob gratiam honorandi 338 a
ſacerdotes negociatores 245 b
ſacerdotum dignitas 410 b. in ſacrificijs portio 514 a munus, prædicare euangelium 479 a
ſacerdotij Chriſti excellẽtia 792 b dignitas 792 a. princeps 792 b
ſacrarum literarum lectio neceſſaria 748 b
ſacrificiũ unũ Chriſtianorũ 805 b
ſacrificia uetera figuralia 393 a
ſacrificiorũ uaria nomina 807 a
ſadek hæreſiarcha 10 a
ſadducæi confuſi 71 a. apud Iudæos hæretici 131 a
ſadducæorum ſecta 10 a
ſagittæ in ſcriptura 851 b
ſal qui 122 b terræ 15 a
ſalome 270 a ſalem 790 b
ſalutationis nomine quid ſit intelligendum 29 a
ſalus diuina uirtute metiẽda 61 b
ſamaritanus cur in exemplũ proximi inductus 190 a
ſamaritana mulier Nicodemo prudentior 298 a
ſamaritani Aſſyrij 230 b. Babylonij 28 b. dimidia parte pij 501 a
ſanctificatio corporis & animæ 128 b
ſanctitas 154 a. 638 a. 697 b
ſanctus 154 b. 730 a. 795 a
ſanctorũ inuocatio & interceſſio 48 b. 420 a

sanctos non omnia nosse 696 a
sanctum quodnam dicatur 350 a
sanguis cur in asperſione populi ſumptus 803 a
sapiens 188 a
sapientia 517 a
sapientia carnalis 553 b. Chriſtianorum 467 b
sapientia mundi, ſtultitia 495 a
σαπρὸς 639 a
sarrha ſenio & ſterilitate affecta 435 a
sarae figura 612 b. ſatanas 118 a
ſatanas, gens amara 834 b
ſatanas quomodo ciuitatē in ſanguinibus ædificet 843 b
ſatanę epulæ, hominum interitus 839 b
ſatanæ uis 695 a
ſatanæ tradi 719 a
saulis clemētia erga Amalechitas cur reiecta 873 b
ex Saulo cur dictus Paulus 417 b
ſcandalum fratrib. ponere Paulus uereretur 577 b
ſcandaliū inſipientiū utilitati proximi poſt habendū 213 b. nunquam prætendum 567 a
ſcandali neceſſitas non abſoluta, ſed ex uoluntate mala 228 b
ſcandala nen irrepunt quandiu corpus unitum eſt 483 a. uitanda etiam in licitis 476 b
ſcādalorū autores phariſæi 228 b
σχῆμα 658 a
ſcienter delinquentem acrius puniri 431 b
σωτηρία 854 a
ſcorpius 547 b
ſcortatio deliciarum & crapulæ effectus 503 b
ſcortatio & mœchia differūt 17 a
ſcriba, literam legis ſciens 24 b
ſcribæ 43 a
ſcribi in cœlis 188 a
ſcripturę diligens ſcrutatio curanda, nō defunctorū ſpectra 227 b
ſcripturæ mos 276 b proprietas 234 b
ſcripturæ oſtium ſunt intraturis ad Deum 345 b
ſcripturæ ueteris libri 757 a
ſcripturam legem dici 364 b
ſcripturarum diuinarum aſsidua lectio 417 a
ſcripturarum ſcientiæ utilitas. 1 a. 12 b. 162 a
ſcripturas legere Chriſtiani cuiuslibet intereſt 646 b
Sectarum mala 486 b
ſerulum prauum 597 b
ſeculi huius amor 750 b
ſecundum naturam, & præter naturam 463 a
ſecuris 160 a iudiciū Domini 10 b
ſedek 10 a
ſedec, iuſtitia 790 b
ſedere 808 a cuius 254 b 796 a à dextris Chriſti 126 a. ſuper duo decim ſedes quid 63 b
σείω 825 b
ſela 848 a
ſemen uerbum Dei 39 a
ſemitæ pro legalib. mandatis 9 b pro ueteri Teſtamento 97 b
σεμνός 757 b
ſenator 144 a
in Senes lepidum cauillum 302 b
ſennacherim interitus 873 b
ſenſibilitas res aliena 902 b
ſenſus moralis 134 b
ſepelire 185 b
ſeptem pro multis 176 a 194 b
ſeptenarius numerus 116 b
ſepties pro ſæpius 229 a
ſerica unde fiant 229 b
ſermo diuinus 639 b iucundus ſit 688 a. ſine cognitione & contrā 485 b
ſermonis Dei efficacia 658 b
ſerotinus imber 914 a
ſerpentis prudentia 29 b
ſeruiendi modi uarij 420 b
ſeruilis conditio à Deo nō eſt inſtituta 647 b
ſeruitutis ignobilitas quomodo tollatur 647 a
ſeruorum fides 646 b genus morſum 758 b. multę ſpecies 417 b munus 686 b
ſeth, Adæ imago 674 a
Sicima ciuitas 916 a
ſidon quid deſignet 49 a
ſi forte, quomodo in ſcripturis uſurpetur 244 b
ſignum & prodigiū differre 303 b 479 b
ſigna cur etiam per in dignos exhibeantur 493 a
ſigna credentes ſubſequētia 145 b
ſignorum conſideratio 50 a
ſignis fideles opus nō habēt 536 a
ſimeon 157 a
ſimon impoſtor 75 b
ſimon obedientia dicitur 142 a
ſimones tres 28 b
ſimplicitas puerilis 223 a
ſina 824 b
ſinapis granum 41 b
ſinus Abrahæ 227 a maris ibid.
ſinus paternus quis 278 a
ſiquidem 705 b
συγγαὶ 69 a
Smilax planta 878 b
Sobrietas 701 b
ſobrius 723 a
ſobrij ſint iuuenes 758 a
ſodomitici incendij exemplum quid de ſignet 232 a
ſol pro doctrina & ſcientia 18 b
tentatio 39 b
ſolicitudo 202 b
ſolicitudo aliud, & aliud operatio 315 b cur μετεωρισμὸς dicta 203 a
ſolicitudinem, non laborem pro hiberi 202 b
ſolicitudine mentē excæcari 20 b
ſolitarij maximè tentantur 162 a
ſolitariū degere propheticū 860 a
ſolitaria loca, myſtica traditurus Dominus, petebat 394 b
ſolitudo cœlum dicitur 218 b
ſolomonis templum quot annis extructum 288 a
ſolomonis tēpli præſtantia 804 a
σῶμα 172 b
σωρένομαι 746 b
ſors, fortunæ opus 622 b
ſors in ſacris literis 673 a
ſortiri nautis conſuetum 760 b
σωφρονίζω 757 b
σωφρόνως 759 a
σώφρων 467 b. 757 b 758 b
ſophronij hærcſis 657 b
σωφροσύνη 722 b
σωτὴρ 149 b
σωτήριος 758 b
Specula in ſcripturis 908 a
ſpelæa, pro occultis corporis locis in ſcriptura 844 a
ſpes bonorū cœleſtiū non excidit 436 b. quorum dicatur 450 a
ſpei uirtus 469 b utilitas 478 b
ſpinæ pro hypocritis 22 b
ſpiritualis homo 492 b
ſpiritualia quomodo fuerint Moſaica 517 a
ſpiritus deſertor 843 a
ſpiritus futuræ immortalitatis pignus 566 a
ſpiritus idem ueteris ac noui Teſtamenti 564 b
ſpiritus manſuetudinis & ſpiritus auſteritatis 499 b
ſpiritus nihil aliud quàm quod Chriſtus docet 386 b
ſpiritus non extinguendus 703 b
ſpiritus poſt baptiſma dat 528 a
ſpiritus ſeruitutis, litera legis 448 b
ſpiritus ſigillum eſt 447 b
ſpiritus timoris 738 b
ſpiritus affectus 446 b
ſpiritus demonſtratio 527 b
ſpiritus dona ſeptem 38 b

ſpiritus & animæ diſcrimen 152 a
ſpiritus nouitas 442 a
ſpiritus operationes in quib. apparent 386 b
ſpiritum ſanctum à filio procedere negat Theophylactus 295 a
ſpiritū ſanctū omnes unire 633 b
ſpiritum non eſſe minorem filio 387 a
in Spiritum ſanctū peccare 209 a
in Spiritu quando ſimus 206 a
ſpiritus immundi 99 b
ſponſus Chriſtus 26 b
ſputum 117 a
Stear quid 918 a
ſtare 808 a
ſtare cuius 254 b
ſtater quid 56 a ſolutus 55 b
ſtare quid 918 a
ſtella pro angelica uiture 6 b
στοιχέω 617 a
στρατηγοὶ 251 a qui, & quodnam eorum officium 258 a
ſtrenui nomen quibus tributum antiquitus 146 a
Stultitia 114 b
ſtultum Dei crux 489 a
Subditi quomodo puniēdi 909 b
ſubiectio à Deo ſtatuitur & confirmatur 647 b pietatem non inuertit 471 a
in Sublime tolli quid 202 b
ſudare ac flere ſanguinem, prouerb. 256 b
ſum uerbū cui conueniat, & quid ſignificet 338 b
ſuperbia 114 b malorum radix 170 a uitiorum arx 424 b quàm ſit pernicioſa 234 b
ſuperbire 368 a
ſuſurratio 593 b ſuſurr 0424 b
Sycaminum 229 b
ſycima prædium Iacob 296 a
συγκατάθεσις 771 a
ſyllogiſmi Græcorum 581 b
ſyllogiſmis diuina non comprobari 487 b
συμβιβάζω 462 b
ſynagoga 694 a
ſynagoga, pphetarū patria 164 b
ſynagogæ munimenta phariſæi 892 a
ſynceritas 500 b

T

Talentum duplicare quis dicatur 80 b
tanquam aduerbium 658 b
τὰ σωφρονισμοῦ 716 b
ταπεινοφροσύνη ibid.
tarſus 859 a
τελειόω 773 a
templum Domini 846 b
templum ſpelūca latronum 128 b
tēpli Solomonis præſtātia 804 a
templa Deum propter nos inhabitare 75 b
tempus acceptabile 569 a
tempus, opportunitas 753 b
tempeſtates non fortuito, ſed diuina uoluntate fieri 859 b
tempora difficilia & mala 74, 75 a
temulentia 905 b libidinis effectrix 643 a
tentatio intolerabilis porta inferi 552 b
in Tentationem neminē ſe debere incijere 864 a. 908 b
in Tentationem non intrare 257 a
tentationes tres 12 b
tentationū capita tria 162 b. duo genera 192 b 257 a
terra ſcabellum Dei 17 b
terræ fertilitas Deo referenda accepta 786 b
terræ machina incorruptibilitate donanda 449 b
terrę motus in rerum alteratione à ſcriptura poni 93 a
tertium cœlum 589 b
teſtamentum nouum & gratiam & ueritatem appellari 278 a
teſtamenti noui præſtantia præ lege 560 b
Thæman 848 a
thalami filij 202 b
tharſeis 859 a
theophylacti ſuper morte Ioannis opinio 293 a
θεὸς Deus ſine articulo etiam de patre dicitur 507 b
theudas occiſus 70 b
thomæ incredulitas 410 b. 411 a
thorax fidei 701 b
throni duo 781 a
thuris ſignificatio 7 b
θύειδαι 796 b
θυμιᾶσθαι 796 b
θυμὸς 639 b. 877 a
θυσία 796 b
timor auget reuerentiam 783 b
timoris & charitatis coniunctio 574 b
timoris ueri argumentum 686 b
timotheus Pauli diſcipulus 713 b cur à Paulo circumciſus 614 b
timothei uirtus 549 a
τὶς ὧν 633 b
titulus Chriſti ſuper crucē quare ſcriptus 403 b. trilinguis quid ſignificet 262 b
titus 572 b
Torrens in ſcripturis Dominus dictus 844 a
τρέχω 780 b
tradere Dei quid ſit 423 a. 424 a 637 b
tradi ſatanæ 719 a
transfiguratio cur regnum Dei dicatur 53 a
tribulationes ſanctis non citra lucrum abire 865 a
tribulationum uſus 866 a
tribuli pro hypocritis 22 b
tribus diuiſæ in duo regna 902 a
tribus terræ 77 b
trinitatis myſterium 564 a
triumphus 558 b. 680 b
τροχιὰ 822 b
Tubæ in bellis uſus 534 a
tu dicis, bifariam intelligi 260 b
tunica inconſutilis 404 a
tunica quid proprie 18 a
turpiloqui taxantur 37 b
turturum natura 256 a
Tyrus quid ſignificet 49 a

V

Vado quid ſignificet 317 b
ualde manè 94 b
ualentinus 276 b
uallis Achor 898 b
uallis pro peccato 898 a
Velle Dei uarium 467 a
uelociter prædare 5 b
uelum templi quid 92 b
ueneri myrtus & roſa ſacra 906 a
uenti pro ſpiritibus malis 23 a
uentilabrum quid deſignet 11 b
uenter quibus Deus ſit 665 b
uenter tropo Hebraico cor 328 a
uentris ſtudium damnatur 483 a
uerbum quid 271 a
uerbū Dei 159 a 639 b. non temere ſpargendum 496 a
uerbum Dei ſuſcipientiū & conſeruantium tres ordines 106 b
uerbum in Deo 767 b
uerbi diuini aggrauationes 369 b
uerba pro factis 156 a
uerba tacenda & arcana 590 a
uerborum pugna uitanda 743 a
ueritas 500 b
ueritas fidei baſis 294 b. rationis lumen 637 a
uermis non moriens 122 b
uerſutia 424 a. uerſutus 500 b
ueſpera ſabbatorum 94 b
ueſperū pro cōſummatione 62 b
ueſtis uetus 27 a
ueſtem Chriſti tāgere quid 109 b
ueſtes pro uirtutibus 65 a
ueſtimentorum ſciſsionis ſymbolum 88 b
uetita magis cupiuntur 442 b
uetus Adam 437 b
uetus homo, malitia 439 a
uetus Teſtamentū figura 377 b

uia 875 b pro euangelio 9 b. pro nouo Testamneto 97 b. pro uita 17 a
uiæ Domini quæ 154 b
uictimam & donũ differre 796 b
uictimarum usus 806 a
uiduarum etiam sponsus Christus 730 b
uiduitatis commendatio 510 a
uigilia secunda & tertia quæ intelligantur 204 b
uigiliæ noctis iuxta militarem disciplinam partitæ 46 a
à Vilibus & abiectis pati, durissimum 751 a
uinciri seruile esse 891 b
uindicta Deo relinquenda 470 b 170 a
uindictæ cupiditas quantum malum 59 a
uinea quid 853 b
uinea quæ, & qui nam eius cultores 244 a
uinea, Iudæorum populus 67 b
uinea pro diuinis scripturis 68 a
extra Vineam occisus Dñs 68 a
uinum nouum 27 a
uini immoderata potio 643 a
uino multo non utendum 724 b
uir mulieris caput 643 b
uirorum cur in scriptura tantum mentio 313 a
uirorũ erga uxores munus 686 a
uirginitatis commendatio 509 b
uirtus 159 b. 490 b
uirtus Dei siue potentia diuersa 421 a
uirtus honestatis causa 473 a. rectitudo 90 b ueritas est 637 b
uirtutis forma ac decor 464 b. species uariç 40 b. resurrectio 439 a
uirtutẽ absq; Deo nõ perfici 23 a
uirtutes uniuersales 1 a
uisio 840 a
uisionis liber 875 a
uisiones quando diuinæ & quãdo diabolicæ 148 a
uita 474 b
uita, bona res 661 a
uita hæc peregrinatio 853 a
uita non mala est, sed eius abusus 655 a
uita præsens, mors est 682 b
uita sensibilis 737 a spiritualis 737 a
uitæ nomen in scripturis quid designet 655 a
uitæ ratio 435 b
uitam nostram esse certamẽ 108 b
uitæ duæ 847 b
uitium, mendacium 667 b
uitium obliquirates tenere 905 b
Vlciscendi ratio optima 470 b
Vna sabbatorum 235 a. 548 a
unigenitus Dei filius 674 a
unctio absq; oleo 417 b
unctionis Mariæ Magdalenę mysterium 84 a
unus ẽ duodecim 136 b
uno opus est, quid significet 191 b
ungi post lotionem, apud priscos gaudij signum 20 a
Vocatio Dei duplex 706 b
uocatio quæ dicatur 507 b
uocatorum differentiæ 417 b
uoluntas Dei 464 b
uoluntas hominẽ bonũ aut malum facit, non natura 456 a
uoluntatis nostræ libertas 744 a
uoluntatem à Deo uel coronari uel puniri 18 b
uoluntatem Dei quis faciat 324 b
uolũtate nostra quomodo Deus indigeat 455 a
uoluptaria transitoria 439 b
uoluptas naturalis suauior 423 b
uoluptas res aliena 902 b
uoluptates animæ peccãtis munimenta 892 a
uotum & orationẽ differre 19 b
uota reddere 882 a. uouere 862 b
uox etiam inanimis à scripturis tributa 843 a
uox spiritus inarticulatus 279 b
Vrbs superna 853 a
Vsq; in sacris literis non adimere subsequentia 96 b
usura 206 b
Vt coniunctio 523 b
utparticula interdum euentus significatiua 42 a
ut euẽtum, nõ causam semper signare 365 a
ut particulæ significatio 352 a
utres 27 a
Vulpis nomine pharisæi subtraxati 212 a
Vxor diligenda uiro 644 a
uxor & serua & domina mariti 505 a quomodo dicatur uiro aptari 471 a. quomodo relinquenda 125 a. ut se gerat in domo 645 a
uxoris atque mariti agglutinatio 469 a
uxori commorandum 645 a
uxorem ex aliena tribu ducere. lege prohibitum 4 a
ab Vxore quænam uiro utilitas 125 a
uxores alienigenarum cur prohibitæ 910 b
uxorum cura 509 a
uxorum est obedire 643 b
uxorum munus 686 a
uxoriæ rei molestiæ 508 a

Y

ὑπεράνω 624 b
ὑπερνικᾶν 452 a
ὑπομονὴ 672 b
ὑπόστασις 767 a
ὑποστέλλομαι 812 a
ὑπωπιάζω 516 b

Z

Zabulon 13 a
zacharias 147 b
zacharias interemptus 65 b 67 a. 197 a
zachariæ silentium quid signet 149 a
zebedæi filij 63 a
Zares mysterium 3 a
Ζηλοτυπία 583 b
zelus 875 a
zelus bonus 616 a
ζηλῶ 583 a
Zizania 41 a. 42 a
Zona pellicea 98 a
zoro 7 a
zorobobel in Babylone natus 7 a

SERIES CHARTARVM.

aabcdefghiklmnopqrstuxyz. ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ. *Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vu Xx Yy Zz. Aaa Bbb Ccc Ddd Eee Fff Ggg Hhh Iii Kkk Lll Mmm. Omnes sunt terniones.*

BASILEAE PER IOANNES HERVAGIOS,
mense Septembri, M. D. LIIII.